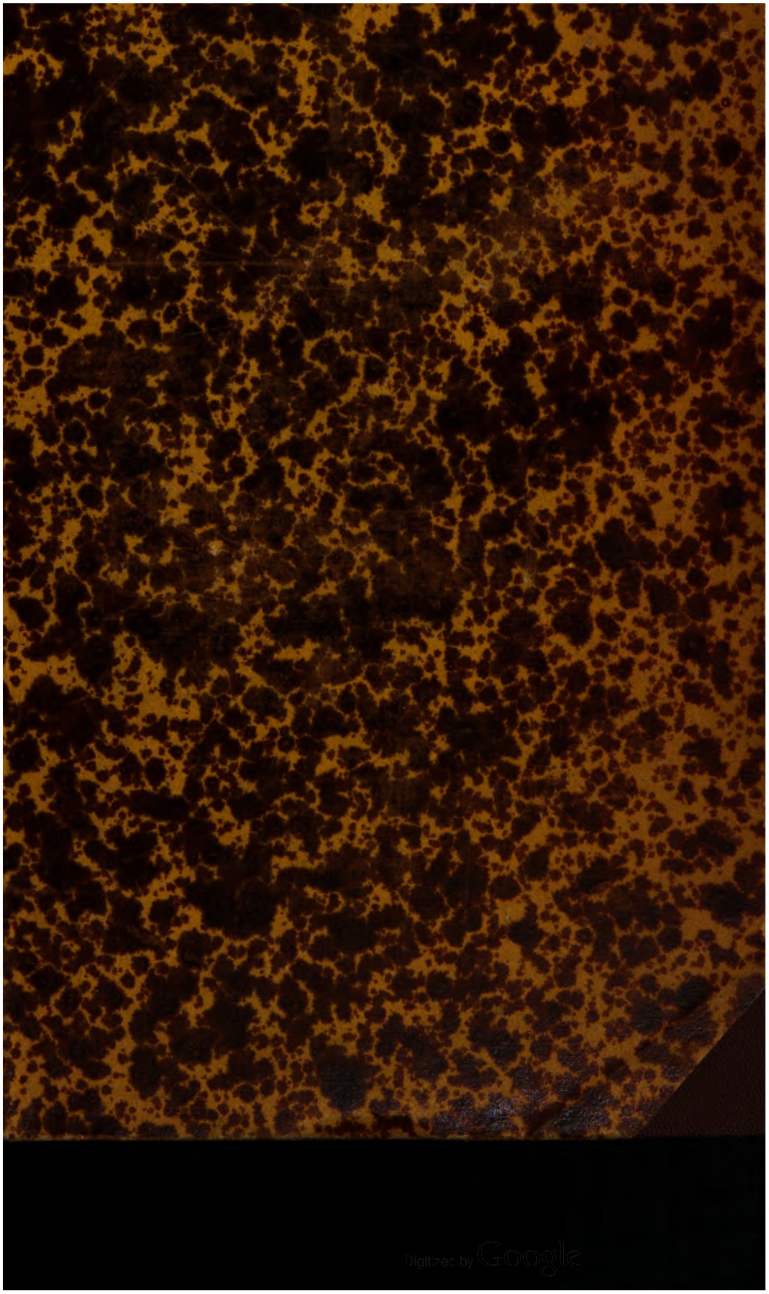
Digitized by Google

7 10679
2

Slovanská knihovna

SLOVANSKÁ KNIHOVNA
3186187585

Digitized by Google

149

Digitized by Google

Digitized by Google

I 809

OGLEDALO
KNJIŽEVNE POVIESTI
JUGOSLAVJANSKE
NA PODUČAVANJE MLADEŽI

NACRTAO

Prof. SIME LJUBIĆ

KNJIGA II.

RIEČKI
EMIDIJA MOHOVIĆA
Tiskarski Kamen. Zavod
1869.

Digitized by Google

J 10.679/2

233656

K. Mirka

Digitized by Google

Druga Doba.

Stanje književnosti kod Jugoslavjana od petnaestoga do druge polovice osamnaestoga vieka.

ODIEL I.

Pregled političke poviesti jugoslavjanskih naroda za drugoga doba.

§. 1.

Jugoslavjani početkom XV. vieka.

Prvo nego stanemo opisivati našu književnost za drugoga nje doba, u kom se je s dietinstva svestrano ne samo razvila i ojačala, no baš do mala podigla do za onda mogućeg procvietanja i savršenosti, dobro je, da malko promotrimo političko stanje plemena jugoslavjanskih kroz ova doba, što će nas svakojako uvieriti, da, akoprem je našemu narodu onda svukud puno težkih zaprieka na putu stajalo, koje su mu jako svaki napriedak kratile, srećno mu ipak podje za rukom uz golema dakako natezanja i odpore neprestane izvojevati na zapadu ako ne drugo, a to književnu pobiedu, i s ove se strane barem protisnuti dalje na polje izobraženosti i prosviete na toliko, da je prem malo doisto evropejskih naroda, akoprem nalazećih se u mnogo boljih okolovinah, koji mogu dokazati, da su tada uzpored njega postupali po stazi znanosti, koju prvo prokrčila biaše Italija, uzorita majka sveobćega duševnoga preporodjenja, a kamo li, da su ga uz to natiečanje pritekli i nadjačili.

Digitized by Google

Opazili smo ozgor, kim su načinom Slovenci mnogo prije ovoga vriemena pod nemački jaram pritisnuti ostali. Inostranstvo razkomada jih najprije, a naselbinami i globami tako jih razbrka i sgnječi, da jim je već odsele često nemoguće bilo i slobodno dihati, a kamo li na noge se dignuti i svoju si milu narodnost i prirodjena prava prisvojiti i razviti.

Niti su se Bugari početkom ovoga doba u boljem stanju od Slovenaca nalazili. Izza Nikopoljske nesrieće (*1396.*) azijatski nasilnik ne samo da poplieni, popali i posvoji njihove zemlje, no, otev jim izim ime sve što su imali, naseli se napokon sred njih, da satre i ovo, te s njim i najmanji spomen njegdašnje slave bugarske.

Kosovskom bitkom (*1389.*) i Srbska se sila težko ulomi, no ipak joj osta toliko života, da je mogla barem još za njekoliko godina svoje vaje slobodno u zrak pušćati. Jadi okriepljena, mogaše se dakako malo po malo oporaviti uz blagi spomen slavne prošlosti, da se je gdjegdje u srbskih grudih pojavila tada i ma koja iskra Njemanićeva ili Dušanova duha. Ali smrtju Lazarovom u srbskom se narodu potaji, te utrnu ono prirodjeno, iskreno, plemenito čuvstvo naprama domu i slobodi, komu je sve lasno i moćno; možda s toga, da se u zabiti, pod oštrim mrazom barbarstva i nasilja kroz viekove, kao zlato u ognju, to bolje od kvara izčisti i ohrabri, i tako na svoje vrieme uzmogne krepčije, odlučnije i slavnije prasnuti u sviet, i jednim udarcem strovaliti divlji stolietni jaram, i krvavo se osvetiti.

S osvojenjem Smedereva (*1459.*) srbska država izčeznu i činom i imenom iz diplomatičkoga vidika. Sada dodje red na Bosnu. Oslabljena ova država kroz neprestane borbe za priestol i po neslogi svojih velikaša nije mogla doisto uz svu svoju hrabrost bez dovoljne pomoći na dugo u životu uztrajati pred slavodobitnim gorostasom, komu je uviek zemlje nedostajalo. Još joj ga pokrati mlitavost i lakomost njezina zadnjega kralja Stiepana Tomaševića, koi si nagizdao biaše krunu bosansku i srbskimi biseri, a nije znao ni svoje od očite propasti spasiti i sačuvati. Po smaknutju Stiepanovu (*1463.*) u njekih skrajnih planinah srbske i bosanske zemlje vijaše se još za koju godinu koi narodni barjak srbski i bosanski, ali i tih je uza sve slavne čine neumrloga Skendrbega do mala sasvim nestati moralo, budući se Evropa tada više zanimala gradjanskim ratom, nego se skrbila za svoj spas od uviek grozećeg si barbarstva azijatskoga. Samo u Crnojgori, u onom divnom, svetom hramu jugoslavjanske slobode i nezavisnosti, u onom čarobnom gnjezdu sivih i nepredobitnih sokolova i orlova, osta, ako i mnokrat težko krvlju napojena i raztrgana, uviek ipak naperena narodna zastava.

Digitized by Google

Strovaliv Bosnu, udariše Turci na Hrvatsku i Dalmaciju s Dubrovnikom i Kotorom; ali tu nagaziše na beden, koi ako prem često drmahu i amo tamo krhahu, nikada ga ipak uz sav napor i silnu krv srušiti nemogoše. Hrvati vazda svojom mišicom, Dalmatinci i Arbanasi u Buki Kotorskoj kad i kada pomoćju mletačkom, a Dubrovčani svojom diplomatičkom lukavštinom, svagdano se boreć bilo ma kako s gorostasnim divljakom za krst i slobodu, ne samo ostadoše neoskvrnjeni od kuge i divljači azijatske, no još uz prkos tih golemih neprestanih nezgoda znali su si uz blago povietarce, što jim iz priekomorske obale dolietaše, prokrčiti put k prosvieti tako, da za nikim ovo doba nisu zaostali, nu mnoge, najpače Niemce, daleko nadmašili.

Mi ćemo dakle nastaviti sada najprvo političku poviest Hrvatsku, gdje smo ostali u prvoj knjizi (*V. str. 155.*); te dodati još nješto za Dalmaciju, Dubrovnik i Crnugoru, da tim okončamo i pregled političke poviesti jugoslavjanske, što smo ondje započeli, namierom samo, da naša mladež u isto doba upozna barem pregled narodne političke i književne poviesti, te se tako sama lati posla oko tih dvaju predmeta, doisto važnih i zanimivih po svaki narod, a po naš navlastito, koi jako trebuje poznanja svoje uviek burne a često tužne ako i sjajne prošlosti, da s nje nauči zidati čvrste temelje mirnijoj i srećnijoj budućnosti.

---

§. 2.

Hrvati.

Po smrti Ljudevita Velikoga, ugarsko-hrvatskoga kralja nastavi svom zemljom upravljati udova njegova Jelisava kò što za njegove nemoći, no sada na ime svoje malodobne kćeri

MARIJE, koju su odmah stališi ugarski jednodušno proglasili i *kraljem* okrunili u stolnom Biogradu (*17. rujna 1382.*). Ali na kratko ženska vlada omrznu njekojim od ugarskoga plemstva, s toga navlastito, što nisu trpiti mogli Jelisavinih ljubimaca, koji su od sada s njom po svojoj volji vladali, te ju na svoje često nasilne i nepoštene svrhe upotrebljavali. Od te mržnje posta javno nezadovoljstvo, kad se prosu glas po državi, da je Marija već zaručena sa tudjincem, Sigmundom vojevodom braniborskim, drugim sinom Karla IV. cara nemačkoga i kralja češkoga. Hrvati s druge strane smrtju Ljudevitovom smatrahu kao sasvim prekinut onaj savez, koi jih još od Kolomana združivaše s Ugri; pošto s mužkim potomstvom Karla Roberta napuljskoga svaka sveza medju hrvatskom i ugarskom krunom po

Digitized by Google

ugovoru *de jure et de facto* prestajaše. Namiera dakle hrvatskih velmoža biaše sada, posvema odciepiti svoju od ugarske krune, i na svoj priestol dignuti takovu osobu, na koju bi narod po starih običajih i zakonih privolio. Glava tih veledušnih ljubimaca svoga prava, priestola i zavičaja biaše Ivan od Paližne, predstavnik Vranski, muž velika značaja i junačke mišice. Samo knezovi Korbavski i njekoji primorski gradovi udariše protivnim putem, navlastito Zadar, koi već 8. listopada 1382. s knezom korbavskim Butkom Budislavićem i braćom njegovom sklopi i priseže *slogu, bratinstvo, viekovito prijateljstvo, te isto tako prama kraljicam i kruni ugarskoj viekovitu viernost i postojanost u viernosti* (*Pau. de Paulo. Mem. str. 423.*); a 11. list. odpravi svoje poslanike u Budim, da tamo izkažu kraljicam njegovu oddanost i pokornost. U tom znadoše Jelisava i njezini ljubimci dobro, da će nagaziti u Hrvatskoj na silni odpor, i da će jim s ove strane težka posla biti, dok priklone državne stališe pripoznati Mariju za svoga kralja. S toga se stave odmah, da si u našoj državi privuku jednu stranku, kojom bi mogli svoje namiere uživotvoriti. Tada naši primorski gradovi uživahu podpunu gradjansku samostalnost, kojoj je opasnija bila pobližja moć velmoža hrvatskih negoli odaljena kraljeva. Jelisava obrati dakle svoje oči na te gradove, i 25. listopada uputi jim blazno pismo i župana Ivana Bisena, da jih i ustmeno velikimi obećanji k priestolu nakloni i u viernosti utvrdi. Zadrani veselo primiše Bisena i pismo; no pošto već biahu tada svoje poslanike u dvor odpremili, Bisena liepo natrag odaslaše, a 2. veljače 1483. pred kraljevskimi povierenici, velikim predstavnikom Nikolom i Ditrichom Rubiom, svečano Mariji viernost prisegoše.

Malo kašnje dočuvši kraljice, da se nezadovoljstvo već očito kazuje u hrvatskih velmoža, odpraviše umah u naše zemlje miesto Mirka Bebeka za bana Stiepana Lackovića, i u isto doba naloživše primorskim gradovom, naime Zadru, Šibeniku, Trogiru, Splietu, Dubrovniku, Rabu i Ninu, da ga za svoga namiestnika pripoznadu (*15. lipnja 1383.*). Misleć pako, da će jim lašnje strogim negoli blagim načinom poći za rukom tu odpornost hrvatsku u povoju udušiti, proglase Ivana od Paližne, koi se još za živa Ljudevita izkazao biaše ponješto protivan Jelisavinoj vlasti, isto lišena predstavničtva Vranskoga, kô što nješto prije njegova bratića Ivanišu Horvata banske časti. Na takav postupak kraljičin protivnici se ne samo sad složniji javiše, no i oružja latiše. Jelisava u toj opasnosti neuzdajući se puno u bana Lackovića, koi se već 1. kol. 1383. u Zadru nalazio, ode sama sa kćercom i velikom pratnjom u primorje. Kraljice prispieše u Zadar 24. list. 1383.,

Digitized by Google

gdie jih Zadrani liepo dočekaše i pogostiše. Vidjet je, da se je, čim su došle, ponovio mir medju njimi i predstavnikom Vranskim, jer Vrana položi po predstavnikovoj zapovieđi tek četiri dana poslie kraljičina dolazka oružje i Ugrom otvori vrata, a sam predstavnik i bratić mu Ivaniša Horvat tom se prigodom obvezaše kraljicam, da će čim prije vojskom priteći na pomoć Karlu Dračkomu kralju napuljskomu, koi se još tada žestoko boraše sa svojim takmacem Ljudevitom Angjovinskim.

Buduć se dakle, ako li ne iskreno a ono barem prividno razpre poravnale, 4. stud. ostaviše kraljice Zadar i vratiše se u Budim. Početkom sliedeće godine po nalogu Jelisavinu prodje Ivaniša s vojskom u Napulj na pomoć kralju Karlu. Prije odlazka bje tajno uputjen od predstavnika Vranskoga i njegovih privrženika, da ponudi Karlu ugarsko-hrvatsku krunu. Tomu je opet uzrok dala sama Jelisava, puštajuć svomu ljubimcu Nikoli Gorjanu, rodom Hrvatu, da sada još svojevoljnije nego prije razpolaže s njezinom vlastju u Hrvatskoj. Ivaniši podje za rukom dobiti Karla za hrvatsko-ugarsku krunu; te do mala vraćajuć se doma s tim Karlovim privoljenjem i s njegovimi obećanji, stade odmah predstavnik Vranski na javnu raditi u Hrvatskoj za Karla proti kraljicam, i pade mu pritegnuti na tu stranu i sama bana Stiepana Lackovića. Jelisava, dočuv te stvari, uzplamti od jeda, i na mah odasla za bana u Hrvatsku miesto neviernoga Lackovića Tomu Sv. Gjorgja kneza Zadarskoga (*svib. 1384.*). Tomi malo kašnje dolazka u Zadar podje za rukom zaći u trag uroti privrženika Karlovih smierajućih prisvojiti si onu gradsku tvrdjavu, i tako Zadar učiniti glavnim sielom prevrata. Toma dade sve urotnike pohvatati, smrću kazniti i njihova imanja razprodati (*11. srpnja 1384.*), a Zadrani budu primorani, na moći Sv. Krizogona obnoviti prisegu viernosti naprama *gospodjam kraljicam*, i na tiesniji se savez obvezati proti njihovim neprijateljem (*18. srpnja*). To nasilje Tomino nebje prudno, pače jako štetno po kraljice. Tim se stranka Paližnina na kratko tako razgrani i ohrabri, da sam Gorjan pred njom uzpreda, čim dvojeć o svojem stanju pobrinu se s darovi si pribaviti od Stiepana Tvrdka kralja bosanskoga obećanje, da će ga ovaj braniti *contra quemlibet personam, locis et temporibus opportunis . . . usque vitam nostram (22. ožuj. 1385. Ark. II. 35.)* samo ne proti kraljicam. Medjutim

KARLO DRAČKI, izagnav iz Napulja svoga takmaca Ljudevita Angjovinskog, brata Karla V. kralja Francuzkoga, obodren Pavlom od Paližne biskupom Zagrebačkim i drugimi velikaši hrvatskimi, koji mu neprestano dolažahu na dvor, odluči čim prije prebrodit se ovamo rad

Digitized by Google

predobitja hrvatsko-ugarske krune. Siegurav što mu od potrebe bješe i urediv stvari ondješnje države, ukrca se Karlo u Apulji na dvie galije, i 12. ruj. 1385. stigne u Senj. Iz Senja prodje u Zagreb, odakle malo kašnje uz neprestana nagovaranja i prošnje velmoža ugarskih pratnjom hrvatske vojske ode u Budim, i bude odmah uz prisutnost mnogoga plemstva i svećenstva ugarskoga i hrvatskoga svečano okrunjen kraljem ugarsko-hrvatskim. Sa svim tim primorski gradovi dalmatinski nehtješe ga priznati za kralja, te s toga na čelu njihovih listina nalazi se za to doba: *impedita Regina Maria* (*Zadar 13. list. 1385.*). Iz Budina nagradi Karlo njekoje od svojih privrženika hrvatskih, a navlastito Stiepana Frankapana kneza krčkoga i modruškoga, komu 22. siečnja 1386. podieli milost, da kad bi umro bez muškoga odvietka, nasliedi ga u svem kćer njegova Jelisava i njezini potomci.

Ali bje sasvim kratko stolovanje Karlovo. Kraljicam nesmotreno pusti svu slobodu u dvoru, a ove se dadoše zavesti od svojih dvornika, koji nastojeć opet se uzpeti na onu moć, koju su uživali za ženskoga vladanja, naumiše Karla smaknuti. Na čelu te dvorske urote stojahu Gorjan i Forgač, koji ga po dogovoru sa kraljicami od 6. veljače 1386. sramotnim načinom u istoj polači, gdje jih on liepo častio i prijazno dvorio, izdajnički smrtno ozlediše (*† 26. veljače*).

Taj čin tako gadan i nečoviečan pravedno razpali srčbom i osvetom sve privržene Karlove u Ugarskoj, a još više u Hrvatskoj, gdje se umah silno razvi zastava uzbune. Kraljicam ipak do mala podje za rukom utaložiti Ugarsku, te po savietu Gorjana i Forgača, koji su sada u dvoru opet sve moćnimi postali, stave se sa malo pratnje na put, da prodju kroz Slavoniju u Hrvatsku; držeć da, kô što tri godine prije, i sada će svojim prisućem lasno razoružati desnice svojih naprijatelja, ili pomoćju primorskih gradova prisiliti jih na pokornost oli ih strti. Iz Napronke 4. ruj. 1386. potvrdi Marija pismom Mletčanom, da je od njih primila 7000 duk. običnog godišnjega danka. No Hrvatski velmože medju kimi biahu Ivaniša Horvat bivši ban sa svojim bratom Vladislavom, Stiepan Lacković, Nikola Zeć, bivši bani i Ivan od Paližne predstojnik Vranski u vrieme primivši viest, da se one u družbi s krvnici Karlovimi približuju, upotrebe tu priliku, da jim račune pokvare i da im se osvete za svoga nemilo smaknutoga kralja, te tajno skupe snažnu četu svojih junaka, polete u Slavoniju, postave zasiede, kuda je kraljicam poći bilo, i u što su iz Gorjana putovale, da predju u Zagreb, iznenada jih napadnu, izsieku jim nješto pratnje, ubiju same Nik. Gorjana i Blaža Forgača, ostale plemiće bace u uze, a kraljice kao sužnjice povedu

Digitized by Google

u primorski Novigrad ne daleko Zadra, valjda s namierom odaslati jih kašnje u Napulj kraljici Margariti udovi Karlovoj, kojoj odmah poslaše glave krvnika Gorjana i Forgača.

SIGMVND Braniborski, zaručnik Marije, dočuv nesrieću njezinu, još listopada 1386. iz Češke poleti u Ugarsku, i skupiv kraljičine privrženike, odmah se jakom četom uputi k Dravi, i dopre do Koprivnice; ali se morade brže bolje povući natrag, kad dobi viest, da mu Hrvati s pretežnijom silom dolaze na susriet. Vrativ se u Budim, Ugri ga ovienčaju za svoga kralja (*31. ožujka 1387.*); a on zatim stade kupiti vojsku što može veću na Hrvate, da kraljice oslobodi, a Hrvatom se osveti. U isto vrieme pokuša, da, bilo ma kojim načinom, razpali razpre medju hrvatskimi plemići, a primorske gradove u viernosti utvrdi, i proti njim jih digne; doisto s namierom, da mu lašnje bude i jedne i druge, ko što je dobro znao, jednim hipom pod mač okrenuti. Što naumi, to sbilja i postignu. Do mala Sigmundova mita i lažna obećanja razžegoše silni požar medju Hrvate, koji, ako ikada, tada su navlastito trebovali bratinstva i sloge. Iz Budima 4. lipnja 1387. izda Sigmund proglas na Hrvate i Dalmatince, bacajuć svu krivnju na Ivana od Paližne predstavnika Vranskoga i bratića njegova Ivaniša, pozivljuć sve ostale, da se okolo kraljeva barjaka skupe proti tim neviernikom, pa da će jim biti sve oprošteno.

Tim načinom podje zalibože za rukom Sigmundu razdvojiti Hrvate, i dobri dio njih k sebi nakloniti. Od najmoćnijih sama Horvatova obitelj osta vierna načelu narodne samostojnosti. U što predstavnik Vranski čuvaše kraljice u Novom Gradu, Ivaniša po Hrvatskoj dizaše narod na odpor, a 22. veljače 1387. iz Zadra, koi s ostalimi primorskimi gradovi nagibaše sada na njegovu stranu (*Lucio. Mem. str. 331.*), odasla svoju braću Tomasa i Pavla biskupa Zagrebačkog sa njekoliko plemića zadarskih k Margariti, kraljici napuljskoj, da prose priešnu pomoć. Ali Mletčanom nije po volji bilo, da se Napuljci ugnjezde na našoj obali, čim su u tom slutili jaku opasnost za svoje brodarenje i trgovanje na jadranskom moru; čega radi odprave namah u naše more silno brodovlje pod izlikom, da zaprieči put prevozu zasužnjenih kraljica na apuljsku obalu, i da jih otme i spasi, kad bi to moguće bilo, al u istinu, da pazi na dolazak Napuljskih brodova. U isto doba opreme svoga poslanika Pantaleja Barba u Ugarsku, neka nagovara Sigmunda i velmože ugarske, da oslobode svoje zasužnjene kraljice. Sigmund veselo primi te ponude mletačke, odasla umah svoga poslanika u Mletke, da javi Republiki svoje okrunjenje, svoju zahvalnost za izkazanu mu oddanost i saviete, a s Barbom stade se dogovarati o načinu, kako bi se

Digitized by Google

bezopasno osloboditi mogla kraljica Marija iz ruku neprijateljskih, pošto jur 15. siečnja Jelisava sa dugih patnja i očajnosti biaše u tamnici svoje dne okončala. Željaše Sigmund od vieća mletačkoga pomoć s mora, čim bi on s kopna provalio do Novog Grada, da ga silom otme. I Papa nagovaraše Mletčane, da se toga posla uzmu. Napokon Republika, više rad svoje koristi, negoli tudjih nagovora naloži Ivanu Barbadiku kapetanu svoje pomorske sile, da se sdruži s Ivanom Frankapanom knezom Senjskim, i da u sporazumljenju s ugarskom vojskom, koju već tada biaše Sigmund uputio u Hrvatsku, svi složno udare na Novigrad i prisile Ivana od Paližne živu jim izručiti kraljicu Mariju. U isto vrieme Republika nagovaraše primorske gradove, da se ostave velmoža hrvatskih, a na viernost povrate naprama kruni ugarsko-hrvatskoj; uslied čega se Spliet 30. travnja, Trogir 2. svibnja a Šibenik 3. svibnja 1387. za Mariju i Sigmunda očitovaše.

Medjutim saveznici obkole i stisnu Novigrad. Ivan od Paližne slavno s prva odbijaše udarce dušmanske. Napokon videć, da mu bratić Ivaniša nemože pružiti dovoljne pomoći proti silnomu neprijatelju, pusti se u pogodbe. Bude dakle utanačeno, da izmieniviši taoce Ivan predade kraljicu, a vojska se mirno na trag povuče. Ivan 4. lip. odpusti Mariju iz tvrdjave. Kraljica se odmah sklonu u Dolac, odakle taj isti dan napisa list Šibeniku, Trogiru i Splietu, da jim svoje oslobodjenje naviesti, i u viernosti jih utvrdi. Iz Dolca prodje sliedeći dan u Nin, gdje osta do 15. lipnja, i primi poslaničtva primorskih gradova. Zatim na mletačkih ladjah odplovi u Senj, gdje ju 19. i. m. počasti do šest poslanika mletačkih, koje joj s liepimi darovi tamo Republika biaše uputila, a dva ju pratiše do Zagreba. Iz Senja 30. lipnja, naime dan prije svoga odlazka, upravi Marija list Duždu mletačkomu, gdje mu se vruće zahvaljivaše za svoje izbavljenje: *nam pro vero dicere possumus, quod circa liberationem nostram partem vestram habuerimus potiorem*; obećajuć, da će se viekovito siećati takova dobročinstva. I Papa Urban VI. 14. lipnja iz Luke zahvali duždu radi Marijina oslobodjenja.

U to Sigmund sidje u Hrvatsku. Blizu Zagreba 4. srpnja srieti se za prvi put s Marijom svojom zaručnicom, i tu ženitbu ovrše. Sad videć se na čelu dovoljne sile, ženom spasenom, i plemstvom hrvatskim razdvojenim, oslabljenim, a ipak većim dielom još nevoljnim zapoznati ga svojim kraljem, uze mu se grozno osvetjivati. Njeke dade odmah barbarski smaknuti, a njeke pozatvarati i privesti u Budim, gdje jih ista sudbina dočeka; a što osveti njegovoj uzbjegnu, tim ote imanja, a sela njihova dade popaliti i porušiti. Zatim iz Zagreba prodje Sigmund s Marijom u Budim,

Digitized by Google

ostaviv za glavnog vodju svoje vojske u Hrvatskoj Pavla Karla kneza korbavskoga, s nalogom da uzme Vranu, a Ivana od Paližne ulovi ili barem iz zemlje odtjera. Tada se za kralja snažno borahu u Slavoniji Nikola Gorjan ban mačvanski, palatinov sin, Vladislav Lužnički ban sieverinski, Stiepan Kanižki, Ivan Morović i još ne mało izdajica svoga naroda, proti Ivaniši Horvatu, koga, otevši mu gradove, prisiliše da bieži u Bosnu. Sada zaprosi Ivaniša pomoć od Stiepana Tvrdka, koi, akoprem primio bješe kraljevsku krunu od Marijina otca Ljudevita, po smrti njegovoj ipak više se držao Hrvata negoli Ugra, nadajuć se, da će ga za svoga kralja proglasiti. S ote nade odpravi Stiepan dovoljnu silu u Hrvatsku. Hrvati, združiv se s njom, udare na gradove kraljevske stranke, i već srp. 1387. prisvoje si Kliš, i Omiš, a malo kašnje i Kotor, a Splietu se zagroze. Marija, za koju medjutim Barbadiko, pomorski kapetan mletački, oteo biaše Hrvatom grad Skradin, imenova Alberta Lackovića miesto njegova brata bana Ladislava predstavnikom Vranskim, i posla ga u Hrvatsku, da uzme Vranu. Albert, podpomožen Tomom i Budkom Budislavići korbavskimi knezovi, listopada obsiedne Vranu, no 8. studenoga 1387. bude od Hrvata odtjeran i u Nin zatvoren. U isto vrieme saveznici poplieniše i popališe sve naokolo zadarsko zemljište do gradskih zidina, i takodjer Ostrovicu predobiše.

Primorski se gradovi za tih buna držahu vierno Marijine stranke, i njezine namiestnike podpomagahu i u potriebi jih na pomoć pozivahu. Ali Hrvatom puno stajaše do tih gradova, čim se prieko njih mogahu dogovarati s napuljskim dvorom, odkle spasonosnu pomoć očikahu. Čega radi, predobivši nutrnje tvrdjave, stadoše, da si privuku makar silom i primorske. Sad nasta velika smieša u tih gradovih, čim se stanovnici razdvojiše na stranku kraljičinu i na bosansku. U Trogiru već 27. pros. 1387. usta puk proti plemićem, koji su držali za Ugre, te jih silu posiečе. Videći napokon vlastela tih gradova, da jim pomoći nije od nikuda, a da jim se neprijatelj grozi u kući i van gradskih zidina, odašalju poslanike u Ugarsku, zahtievajuć, da jim se pošalje napriešno jaka pomoć, drugčije da nemogući se na dugo po sebi braniti, morat će napokon neprijateljskoj prevagi otvoriti vrata. Sigmund 26. svibnja 1398. odgovori Trogiranom iz Požege, kako je odlučio s one strane udariti na Bosnu, pa da mu pošalju u Dubicu što hitrije i više mogu ustroja čim se zidovi ruše, i ljudi koji bi znali njimi upravljati; a da se drže čvrsto svoje prisege, dok jih do mala od svojih i njihovih neprijatelja sasvim oslobodi. Tom prigodom pokuša Nelepić knez Skradinski, sjediniti primorske gradove na obću obranu, te 6. list. 1388.

Digitized by Google

bude sklopljen savez u Skradinu, ali osta bez uspieha. Prosincem 1388. sadje u primorje sa njekoliko vojske ban Ladislav Lacković; nu to nije kadro bilo održati se proti Hrvatom, koji se pod braćom Hrvojem i Voislavom jako biahu u Kninu utvrdili.

Po Kosovskoj bitki Stiepan Tvrtko, slavno suzbiv Turke od svoje zemlje, upravi odmah novu vojsku u Hrvatsku pod Vlatkom vojevodom bosanskim i Ivanom od Paližne. Ivan snažnom silom iz Klisa (*ruj. 1389.*) prieko Vrane zamahnu do Zadra, nebili ga prisilio odstupiti od kraljeve strane. Gradjani se uteku odmah za vojenu pomoć Anžu, knezu Senjskomu i Modruškomu. Ovaj jim posla 400 konjanika a već su oni imali 1000 piešaka, te tom silom suzbiju Ivana i obsiednu Vranu (*22. studenoga*). Dva dana kašnje udariše jurišem na grad, ali budu odbijeni; te uvidiv, da nemogu tvrdji nahuditi, vrate se 10. prosinca *sramotno* u Zadar.

Buduć tako sve to jadnije stanje Šibenika, Trogira i Splieta, odlučiše 28. trav. 1390. prva dva grada upraviti poslanike u Bosnu, a 6. svib. i Spliet, da se s kraljem sporazume o pogodbi. Tvrdko 8. lipnja u Sutisci potvrdi Trogiru i Splietu sve povlastice, što su uživali za Ljudevita kralja, a isto tako 11. lip. i Šibeniku. Na izgled tih gradova podvrgoše se bosanskomu priestolu i pobližnji otoci Hvar i Brač, te jim budu pušćene stare sloboštine. Preostajaše Tvrdku još sam Zadar i Nin, koji se ustručavahu njegovoj se oblasti podvrći. Da si i ove gradove pritegne, i tako svoju namieru postigne, naime da miesto Srbije oborene na Kosovu na zapadu podigne veliku neovisnu državu, kojoj osim primorskih pokrajina, morala bi se pridružiti i sva Hrvatija, Tvrdko po poslanicih najprije obaviesti 17. lipnja 1390. Republiku Mletačku, da je pridobio hrvatsko primorje i dalmatinske gradove; na što mu se ona 8. srpnja liepo naradova; a 30. kolovoza i. g. zapita u nje galija, da pridobije još i ona dva grada. Mletčani medjutim bjehu pokusili, da si sve one gradove primorske naklone i sprave pod svoje krilo. No nemogući u tom uspieti, po poslaniku, koga su držali tada u Ugarskom dvoru, potraže jih od Sigmunda za novce. S druge su se strane tada u razpri nalazili s napuljskom krunom, za koju je tobože Tvrdko te krajeve osvajao. Sve to dakle povede Mletčane odgovoriti Tvrdku: da su oni u miru s kraljem i krunom ugarskom, i u ljubavi sa Zadrani, te zato, da nemaju zašto s njimi se zavaditi. U isto doba pako tajno obodravahu Sigmunda na predobitje primorja. Sigmund pokuša doisto sliedeće godine, da to izvrši, i uputi zato bana Bebeka u Hrvatsku. Bebek obsiedne Knin, ali mu loša srieća! Ivan od Paližne i bratić mu Ivaniša odbiše ga i hametom potukoše. No što nije Sigmund oružjem izvojevati

Digitized by Google

mogao, to učini nemila smrt, koja mu najprije pokosi najglavnijega neprijatelja Ivana od Paližne (*16. veljače 1391.*) a malo kašnje i sama kralja Tvrdka (*23. ožujka i. g.*). U Bosni bunu sada silna borba o priestol, te napokon uplivom Hrvoje, velikoga vojevode bosanskoga, bude Stiepan Dabiša primljen za kralja. Medjutim Vuk Vučić, ban bosanski u Hrvatskoj i u Dalmaciji, izjaviv se za Sigmunda, još svib. 1392. pomoćju Nelepića kneza cetinjskog obsiedne Kliš; a primorski gradovi u tom metežu neznajući kamo se obratiti, vladahu se sami po sebi. Čega radi Ivan Frankapan, knez Senjski i tada ban hrvatski, uznemirivaše jih po moru i po kopnu; što dosadi Zadru navlastito, koi 20. svibnja 1393. odasla svoje poslanike na Sigmunda u Djakovo, moleć, da svrgne Ivana s banske stolice, a drugoga od ugarskog plemena miesto njega postavi. Sigmund opomenu bana, te 12. studenoga dodjoše u Zadar banovi poslanici Nikola biskup Krbavski i Ivan biskup Ninski, s kimi Zadrani utanačiše mir.

Borba u tom napriedova medju Hrvati, privrženici Tvrdka II., koi se u Bosni takmačio s Dabišom za priestol, i medju Ugri. Čim Dabiši podje za rukom svoga suparnika nadvladati i iz zemlje protjerati, odmah sklopi primirje sa Sigmundom (*1393.*), a malo kašnje, grozeći mu se na blizu Turci, i sam mir (*12. srp. 1934.*), po kom odpusti kruni ugarsko-hrvatskoj sve zemlje i gradove, što joj bješe Tvrdko I. u Hrvatskoj i u Dalmaciji oteo. Hrvati ipak, akoprem osamljeni, ne položiše svoga oružja; a Sigmund, da jih napokon sasvim svlada, posla odmah u naše strane Nikolu Gorjana, sina palatinova, za bana i kneza Splietskoga. Opru mu se snažno naši; no izdajstvom pade sada u ruke Gorjanove slavni junak Ivaniša Horvat, koga on dade kašnje u Pečuhu na konjske repove raztrgati. Premda tim Hrvati ostaše bez najvriednije mišice, ne klonuše nipošto duhom, dapače silno odbijahu vojske Sigmundove, koga na nijedan način nehtješe ni tada za svoga kralja zapoznati. Gorjan privuče jošte na svoju veći dio primorja, s čega se i gradovi primorski opet za Sigmunda proglase.

Do mala umrie Marija (*17. svibnja 1395.*), a njezina sestra Edviga kraljica poljska, koja je našla tada dosta privrženika u Ugarskoj, stade za se zahtievati ugarsko-hrvatsku krunu. U Bosni po smrti Dabiše (*7. ruj. 1395.*) otimahu se tada za priestol Stiepan Ostoja Hristić i Tvrdko II., akoprem se bosanski velmože god. 1394. biahu obvezali, da će poslie smrti Dabiše Sigmunda priznati za svoga kralja (*Lucius de Reg. V. 3.*). S druge strane Hrvati, jošte nepobiedjeni, sada upru to stalnije svoje oči na napuljski dvor u sporazumljenju sa Stiepanom Lackovićem, nekada banom hrvatskim, sada vojevodom erdeljskim. Da pako svoje namiere izvedu, čekahu

Digitized by Google

samo ugodnu prigodu. Osim toga Sigmund odtudji nesmotrenim postupanjem sam Zadar, koi mu je u primorju do sada najviše priklonut bio. Još g. 1393. Pag se biaše odciepio od ovoga grada, komu je od duga pripadao. Zadrani silom ga opet obladaju, i krvno mu se osvete. Pažani obrate se kralju, koi radi toga usilstva Zadranom Pag oduze.

Medjutim su se Turci, strovaliv Srbski i Bugarski priestol, već protisnuli bili do granica ugarskih, i ponješto jih poplienili. Sigmund stade sada svom pomnjom nastojati, da se skupi križoboj proti njim, komu bi se on na čelo postavio. Akoprem si svukud tražio pomoći po Evropi, nastojao je navlastito, da na to prigne Mletčane, koji su tada najsilniji bili na moru i s Turci na široko medjašili u istoku. U tu svrhu posla početkom g. 1395. svoje poslanike u Mletke, ali već 10. ožujka i poslie bude jim odgovereno, da se za sada Republika, drugdje zabavljena, toga posla dohvatiti nemože, no da će ga svakojako pomoći i još više, ako se s njim sdruže Francezki i Englezki vladari. Sliedeće godine, čim se spremao na to poduzetje, pokuša Sigmund, da prije rata umiri konačno hrvatsku zemlju. Pozva dakle Hrvate na državni sabor, koi se 2. lipnja 1396. držao u Ninu pod presiedništvom njegovih poviereníka, kancelara Ivana biskupa Zagrebačkog i bana Nikole Gorjana. Na tom saboru bili su prisutni samo knezovi korbavski, brat banov Ivan, i poslanici primorskih gradova Zadra, Skradina, Nina, Trogira, Splieta, Dubrovnika i Cresa. Tu se izmedju drugih stvari riešila borba medju Zadrom i Pagom, ali proti Zadarskomu zahtievu, jer poviereníci kraljevski listinom od 24. lipnja odrediše i izjaviše, da Pag *de dictorum Jadestinorum manibus, potestate, dominio, libera, exempta, absoluta habeatur.* i da se uvršćuje u red jednak sa ostalimi kraljevskimi gradovi (*Farl. V. 446.*). Ovakovo riešenje razpali to većma Zadrane, koji se dakako opet na sama kralja prizvaše.

Uprav je tada Sigmund već na putu bio s krstaškom vojskom, da kroz Bugarsku udari na Turke. Kod Nikopolja s njimi se sukobiv 28. ruj. 1396, bude hametom potučen, i jedva se spasi sa malo pratnje na galije mletačke, što Republika biaše tamo na njegovu službu odpravila. Prosuv se medjutim glas, da je Sigmund u bitki poginuo, protivnici njegovi to smieliji se digoše, da svoje namiere izvedu. Ali na čudo svih dodje kralj u Dubrovnik, koi je tada priznavao vrhovnu vlast krune ugarsko-hrvatske, i 21 pros. svečano unidje u grad. Dočeka ga na vratih gradskih Marin Restić, tada knez dubrovački, sa senatom i plemstvom, i prikaza mu gradske ključe u znak podložnosti. Tu se bavio Sigmund devet dana, sjajno počastjen i liepo nadaren, a on obdari grad raznimi povlasticami. Dne 30.

Digitized by Google

odplovi u Spliet na dubrovačkoj ladji uz pratnju galija mletačkih, a odavle u Knin. Na tom putu razabra sve, što se za njegova odsuća radilo u Ugarskoj i u Hrvatskoj; čega radi se stavi, da svoju vlast okriepi bilo i najstrožijimi načini. U Kninu sabra poslanike primorskih gradova, gdje jim 6. veljače 1397. potvrdi stare listine i povlastice, ali su mu morali, a njekoji i silom, što je mnoge jako uvriedilo i pobunilo, dosta novca izbrojiti i darova prikazati. Ovdje je kanio tada i kazniti sve, koji biahu pomagali utamničenje kraljica; no nemogući jih u ruke dobiti, ote jim dobra i po što je mogao razproda. U Zadar posla krbavske knezove Pavla Karlovića i Dragutina, i podbana hrvatskoga Mihajla, koji 13. sieč. 1397. u gradskom vieću zahtievahu u ime kraljevo, da jim se izruče svi sukrivci smrti kraljice Jelisave, kano i oni, koji pomagahu uvesti *aliud regimen* u Dalmaciji, i koji su učestvovali bili u buni podignutoj Ivanom bratom Ivana od Paližne nekadanjega predstavnika Vranskoga, i bratića mu bana Ivaniše; te uz to deset plemića u talačtvo, i kano krivce rečenih prekršaja tri plemića iz porodice Grizogonove. Zadrani odmah mu odpraviše poslaničtvo sjajnimi darovi u Knin, te ovi ga napokon umiriše.

Dne 6. veljače Sigmund ostavi Knin, da prodje u Križevce, kamo biaše sazvao hrvatski sabor. Amo dodje i Stiepan Lacković sa svojimi privrženici. Sabor biaše veoma buran; dodje i do oružja; kojom prilikom bje Lacković sa svojim bratićem od pratnje kraljeve posiečen (*26. vel.*). Pristaše Lackovićevi pako videć, da jih krvoproliće nebi dovelo k svrši, razidoše se, a većina uputi se u Bosnu, gdje se uz kralja Ostoju sakupljahu svi privrženici Ladislava kralja napuljskoga. Broj tih privrženika rasao je svaki dan više; a sada k njim pristupi vojevoda Hrvoja, Mirko Bebek predstavnik Vranski i td., te stupiše u dogovor s Ladislavom, koi si našao biaše zaštitnika i u novom Papi Bonifacu IX. (*Rački. knjiž. 2. God. sv. 1. str. 43.*). Uz to i samo držanje dalmatinskih gradova postalo je za Sigmunda veoma sumnjivim; čega radi iz Temešvara 26. listopada 1397. pozva jih na dogovore za Sv. Katu u Senj (*Lucio. Mem. p. 365.*), što se pako ne sbje. S druge strane trebalo je novaca. Da do njih dodje, stade zalagati kraljevska imanja. Tako je 1. studenoga 1398. Nikoli knezu Krčkomu i Modruškomu založio grad Ozalj za 17.000 dukata i td. Ponudi Zadru otok Pag za 40.000 dukata, ali se snažno opru Pažani da toga ne bude i izvojuju. Dne 24. ožujka 1398. u Djakovu darova otoke Osor i Cres Nikoli Gorjanskomu banu Dal. Hrv. i Slav. i bratu mu Ivanu, i td.; te obično je radio više na korist njemu oddanih porodica nego svoju. Svibnjom i. g. 1398. Sigmund navali na sievernu Bosnu, i tamo predobi njekoje prediele; čega

Digitized by Google

radi kralj bosanski Ostoja stavi se odprto dogovarati s Hrvati proti njemu, a na korist kralja napuljskoga.

Kò što u Hrvatskoj, tako se je Sigmund i u Ugarskoj nesnosno ponašao, gdje je tudjince na vrhovne časti dizao i državnimi dobri obdarivao, a zemljake prezirao. Sve to uzrokova, da se je sada više velmoža i s ove i one strane Drave javno proti njemu izglasilo a za Ladislava Napuljskoga, komu su neprestano poslaničtva odpravljali da ga prignu, da pospieši ovamo. Ladislav nije za tada mogao odmah na te ponude privoliti, čim je dosta imao posla sa protivnici u svojoj državi. Medjutim njegovi privrženici u Hrvatskoj, sklopiv savez s Ostojem, kraljem bosanskim, od ovoga dobiju vojsku, koja pod Hrvojem sadje u Knin. Zaman potraži Sigmund, da iz Slavonije navali na Bosnu i Ostoju od toga odvrati saveza. U Kninu se stranka Vladislavova skupi tada na sabor, na koji dojdoše i poslanici primorskih gradova, nego se tu za onda ništa ne odluči, pošto se ne mogahu složiti u većih nazorih, a bilo je i medju njekimi od tih članova dosta osobita razdora. U to se doba uprav biahu Spliet i Trogir medjusobno težko zavadili. U Splietu 22. lipnja 1398. probi strašna buna, za koje bude izagnano mnogo gradjana, a ovi pribiegnu u Trogir, koi jih rado primi. Čega radi navali Spliet na Trogir, i podpomožen podbanom, puno mu zla počini. Jedva 13. veljače 1401. bje u Splietu mir utanačen.

U tom sadje sam bosanski kralj silnom vojskom u Knin, da si primorje sasvim predobije. Zadar, koi nije mogao pregorieti Paga, prvi mu upravi poslanike, i poslie primi Pag. Dne 7. svib. 1400. i Šibenik isto tako učini, zatim Omiš, kašnje Trogir, a Kliš se morao predati Ivanu knezu Cetinjskomu (*7. pros. 1401.*). Samo Dubrovnik i Spliet još su držali za Sigmunda, te prvi 12 travnja 1402, a drugi 16 i. m. prisegoše viernost pred kraljevim povierenikom. (*Lucio. Mem. p. 379.*).

U Ugarskoj je s druge strane nezadovoljstvo prama kralju sve to više raslo, pa tako ojača, da ga na saboru od 28. travnja 1401 htiedoše iz države izagnati. Samo po zagovaranju bana Nikole Gorjanskoga bude u gradu Šiklošu zatvoren, dok Ladislav iz Napulja prispije. No Nikola pusti se zlatom ćeskim podmititi, i početkom rujna oslobodi kralja, koi se 27. list. na saboru u Papi opet pomiri s ugarskim plemstvom, podielivši mu škodom krune nova prava (*Pulacki III. I. 133.*). Sigmund nije ipak u stanju bio saći u primorje, da razvrgne namiere svojih ovdiešnjih neprijatelja, koji neprestano podbadahu Ladislava napuljskoga, da jednom prebrodi u Dalmaciju. Imao je dosta posla u Českoj sa bratom Vaćslavom, koga tada sužnjem učini i povede u Austriju, da se tamo čuva. Ladislav, koi

Digitized by Google

propustio biaše ugodnu prigodu, kad je Sigmund u Šiklošu u zatvoru čamio, prista sada na ponude Hrvatskih velikaša, te najprije posla pet galija u naše strane pod Alvižom Aldemariskom, koi si uze naslov: *vicarius generalis regnorum Hungariae, Dalmatiae et Croatiae Illustrissimi regis Ladislavi;* a za njim i Petra Andrijaševa trogiranina, kneza od Troje, jednoga od najglasovitijih kapetana onoga doba, da pripravi njegov doček. Zadar dne 27. kol. 1402. otvori vrata Aldemarisku, a malo kašnje isto tako Trogir (*19. stud.*), Šibenik i Spliet (*25. stud.*), komu kralj bosanski 15. pros. 1402. odobri stare povelje i prava. I u Hrvatskoj i u Slavoniji u isto doba Ladislavova stranka mnogo je napriedovala. Ondje Mirko Bebek i Hrvoja kod Bišća potuku novoga bana Pavla Bisena, sužnjem učine i u Zadar 5. vel. 1403. odpelju napuljskomu vodji; dočim u primorju podje u isto vrieme za rukom Aldemarisku pomoćju Hrvata i Bošnjaka predobiti Vranu. I otoci dalmatinski razviše tada Ladislavovu zastavu, bojeć se njegovih ladja. Sada se i sam

LADISLAV ukrca na brodove i doplovi u Zadar, gdje bje sjajno primljen i 5. kolovoza 1403. svečano od nadbiskupa Ostrogonskoga u nazočnosti poklisara apostolskog stožernika Angjela *Acciajoli* okrunjen za kralja ugarsko-hrvatskoga uzklikom velmoža ugarskih i hrvatskih. Nu za dalja i oveća diela nije bio taj neodvažni i slabi vladalac. U Zadru potvrdi gradovom primorskim stare povelje (*Bračanom 14. kol., Šibeniku 16. kol. i 4. ruj., Rabu 17. kol., Splietu 6. kol., Trogiru 31. kol. i td.*), i one što jim biahu učinili stoprv Bošnjaci i Aldemarisko, ali jih u isto vrieme jako povriedi, naredjujuć, da se i u njih sagradi tvrdjava, kô što je bila u Zadru. Uspie u Splietu, ali Trogir i Šibenik, koji te stvari radi 8. list. sklopiše savez na odpor, novcem znali su se od toga izbaviti. Vojevodu bosanskoga Hrvoju postavi za svoga namiestnika u Dalmaciji i Hrvatskoj i naimenova ga vojevodom Splietskim, davši mu da vlada otoci Bračom, Hvarom i Korčulom (*1403. 4. stud. Lucio. Mem. p. 384.*). Videć pako, da u Ugarskoj njegova stranka većim dielom biaše prionula Sigmundu, a dvojeći i o vieri njekojih Hrvata, koje, miesto da utvrdi, biaše sada nespretnim ponašanjem od sebe odalečio, pod izlikom, da će ugušiti nastadše u Napulju nemire, 31. listopada odplovi iz Zadra.

Mletačko je vieće pomnjivim okom motrilo sve, što se ovih zadnjih godina dogadjalo s ove strane jadranskog mora, da si uz prigodu opet ovamo Markovu zastavu podigne. Ladislav g. 1401. biaše mu pustio svoja prava na Krf, da mu ne smeta ono, što je tada mislio izvesti u hrvatsko-ugarskoj kraljevini. Mletčani su dakle pustili more otvoreno Ladislavu do

SLOVANSKÁ KNIHOVNA V PRAZE
Digitized by Google

Dalmatinske obale, te su još 8. kol. 1402 uvieravali njegova poslanika u Mletcih, da će se prijateljski ponašati s njegovimi galijami kad bude brodio u Zadar; ali su u isto vrieme odbacali ponude saveza to Ladislavova to Sigmundova, uzkraćali svaku pomoć Hrvoji i kralju bosanskomu, u što su s druge strane dalmatince, izagnane iz primorskih gradova, putili, da od Sigmunda izprose dopuščenje staviti se pod okrilje mletačko, pošto tim načinom samo *„nullo modo posset dubitare de Rege Ladislao neque de tota sua potentia.“* No videć malo kašnje, da jim sve te spletke ništa ne vriede, te čuvši, da Ladislav biaše prošao u Dalmaciju, i da će se u Zadru kruniti, odprave mu 28. srp. tri svećana poslanika, da mu se naraduju novoj kruni; dobro pako znajuć, da on nije kadar izvesti poprimljeni posao, sve svoje težnje za Dalmacijom svrate na njega, a Sigmundu zanieću godišnji danak od 7000 duk. pod izlikom, da jim već nije mogao pogodbe držati, pošto Dalmacija u druge ruke prodje.

Odlazkom Ladislavovim iz Dalmacije sve to većma propadaše u naših i ugarskih stranah ugled njegov i moć na korist Sigmundovu. Do mala Ivanu, knezu Senjskomu i Modruškomu, predade se dragovoljno Krk, a Rab brinutjem Nikole Frankapana izjavi se za Sigmunda (*vel. 1405.*). Rečeni knez Ivan stade sada, da i na moru naškodi što više može Napuljcem i Dalmatincem Ladislavcem; čega radi, da si osigura morski prolaz, posla Ladislav u naše more njekoliko galija s Ivanom od *Lusignana* hrcegom od Baruta. Ovaj, skupiv još ladja i vojaka, kolovoza 1405. uze Rab, te vrativ se u Zadar, gdje ga knezom biahu naimenovali, malo kašnje predobi Novigrad i Skrisu (*11. vel. 1407.*), i bude od Ladislava učinjen knezom Šibeničkim i Trogirskim, ali ga ovi gradovi, Hrvojem poduprti, nehtješe takim priznati ni primiti. Ivan nametaše silne tegobe na gradove; ne samo da zahtievaše vojaka i ladja, no i novca za vojsku; što jih tim većma skloni k Hrvoji, koi se cienio samim i svemoćnim upravljateljem države, te zato mrzio na Lusignana, koi se isto takvim gradio. Hrvoja videć jedno, da mu nije očekivati i ma koje pomoći iz Napulja, gdje se Ladislav zapleo u težki rat, te god. 1407. i sam Rim obladao; drugo, da je Sigmundova stranka od dana do dana to jača u samoj Hrvatskoj, a da Bosna uz nutrnje borbe sve to više propada, stade (po savietu istih Mletčana, koji tim to većma misljahu nasiliti Ladislava, da jim pusti za novce ono, što je još imao u Dalmaciji) u dogovore sa Sigmundom, koi, da lašnje iztjera Napuljce, g. 1408. biaše navalio na Bosnu i kod Dobre potukao i uhvatio Tvrdka II. (*V. knjš. I. str. 235.*). Hrvoja mislio si tako pohraniti svoja imanja u primorju, naime Spliet s pobližnjimi otoci. Sigmund prista na zahtieve Hrvojine (*1408*),

Digitized by Google

a ovaj privuče na kraljevu stranu sve knezove bosanske i dalmatinske u primorju, tako da god. 1408. samo u Zadru i u tvrdjavici Vranskoj vijala se još zastava Ladislavova. Sigmund pozva sada sve primorske gradove (*6. sieč. 1409.*), da se očito izjave za njega, i da mu pošalju poslanike, koji bi mu ponovili prisegu one viernosti, koju su uviek, akoprem kadikad tajno, u srdcu gojili. Na taj poziv odgovoriše svi, osim sama Zadra.

Ladislav, doćuv nezadovoljnost gradova s nespretna ponašanja Lusignanova i namiere toga radi Hrvojine i tih gradova, a videć, da nema dovoljne snage na dvie se strane u isto vrieme uspiešno oružja latiti, odpravi srpnja 1408. svoje poslanike u Mletke, da ponude vieću njekoja prava u Dalmaciji, koje bi mu ju pomoglo obraniti od neprijatelja (*quod accipiamus terras Dalmacie que tenentur per eum et maxime civitatem Jadre sub deffensione et clipeo nostro*), a zato ili da će jih osloboditi od danka, što daju kruni ugar.-hrv., ili da će dopustiti njihovim galijam uliesti u luku Zadarsku, ili primiti u svoju vlast Kotor. Mletčani, koji malo dana prije osviedočavahu poslanike Sigmundove, da će se sveto držati pogodaba od god. 1358. i 1381, veselo primiše napuljske poklisare, ali se nehtieše nipošto pustiti na dogovore, ako se ne radi o prodaji Zadra i Vrane, i Ladislavovih prava na Dalmaciju. Čega radi poslanici Ladislavovi odoše; ali se prosincem vratiše u Mletke novim naputkom, te izza dugih razprava bje 9. srpnja 1409. načinjena pogodba medju Ladislavom i Republikom. Po njoj Ladislav, gazeć prve stožere državnoga prava i pogodbe s prisegom potvrdjene u svom okrunjenju, proda Mletčanom za 100.000 duk. Zadar i Vranu sa Novimgradom i Pagom, što malo prije darovao biaše Guidonu *de Matafaris* iz Zadra, te još *omnia et singula jura, actiones et titulos competentia et competitura per et super tota Dalmatia* samo, ali ne u i vrh Hrvatske. Tako ti se Republika Mletačka opet dokopa naših obala po toj sramotnoj i nezakonitoj pogodbi, uz kukavni trošak od 100.000 dukatah. Treba ovdie opomenuti, da po toj prodaji Republika na Hrvatsku nije imala i ma koga prava, ništanemanje ona se je uviek gradila na tom temelju gospodaricom i te zemlje, te ne presta nikada trgati ju po što je mogla.

Zadrani kad doćuše, da su jih Napuljci prodali Mletčanom, i da se približuje pomorska sila mletačka, da po pogodbi primi grad, digoše odmah barjak Sv. Marka, čim jim biaše težko dosadilo nasilje Aldemariska tada podkralja napuljskoga i njegove razpuštene vojske, zatjerav ne bez krvi prolitja sve Napuljce u tvrdjavu; te na brzo odprave svoga kancelara k Proveditorom u Cigale s nalogom reći jim, da Zadrani žele sami izručiti

Digitized by Google

jim svoj grad već slobodan od Napuljaca, i svojevoljno stupiti u vlast Sv. Marka po pogodbi, koja bi se prije njihova ulazka u grad utanačiti imala. Provedituri doglasiše napriešno te stvari u Mletke, ali jim 3. kol. bje naloženo, da najprije prime tvrdjavu od Napuljaca i utvrde, a zatim, da gledaju liepimi načini dobiti i grad u svoje ruke, upućujuć Zadrane, da su primorani ga primiti od Napuljaca a ne od njih, *non quia volumus eos habere pro sclavis emptis, ymo pro filijs, sed pro habendo magis juridice et integraliter jura Dalmatie*; a glede pogodbe, da upute poslanike u Mletke, kim će se takva povelja izručiti, koja će jih bez dvojbe zadovoljiti. Kaza još vieće u tom naputku, kad nebi Zadrani pristati htjeli na te zahtjeve, onda neka se poduzmu bezodvlačno „*ad cogendum violenter et per omnem modum possibilem, etiam armata manu, Jadrenses ad condescendendum et faciendum voluntatem Domini regis et nostram.*“ Ali do toga došlo nije, pošto Zadrani ugodiše volji mletačkoj. Tada je bio ban u Hrvatskoj knez Korbavski. Ovaj, neimajući dovoljne snage javno se oprieti dušmanom, bje primoran zapitati u Mletčana primirje (*10. kolovoza*), koji 24. kolovoza opunovlastiše tim svoje namiestnike u Zadru, zapoviedajuć jim, da do nove naredbe ne otimaju ni ma koje miesto nalazeće se u vlasti Sigmundovoj. Vidjet je ipak, da su se na brzo s toga pokajali, jer trećega dana već su jim nalagali, da kad bi jim lasno palo koje miesto si prisvojiti, ne kasne i po pogodbi to učiniti.

Sigmund netom primi viest o toj nasilnoj navali, bez odvlake obrati se Mletčanom, svečano prosviedajući proti prodaji i nevieri njihovoj. A da se ogradi naprama narodu, osobitim pismom u isto doba oglasi pred svietom Mletčane kao oskvrnitelje i gazitelje obstojećih pogodaba, medjunarodnoga prava i pravice kršćanske. Oni mu pako 24. kolovoza odgovoriše, da mu šalju poslaničtvo, koje će ga obaviestiti točno o pravom stanju ote rasprave. I doisto, da si po dogovaranjih steku vriemena potrebita pružiti se i utvrditi u ovih stranah, slahu Sigmundu kadkad poslanike svakojakimi ponudami samo da jim pusti, što su već tada posiedovali; a medjutim mu oteše najprije Cres i Rab, pa Nin; obsiednuše Šibenik, uzamši tornjeve na ulazu ove luke, akoprem ga snažno branjaše Ivan Nelepićević knez Cetinjski; uznemirivahu Trogir, kupiše u Sandala, velikoga vojevode bosanskoga, Ostrovicu i Skradin (*13. travnja 1411*), što mu darovao biaše Ladislav Napuljski, i obećaše Ivanu knezu Cetinskomu ili komu drago, koi bi jim predao Šibenik i Trogir, do 20.000 dukata. Samo Dubrovčane, koji su se bojali, da jih Mletčani ne napadnu, te zato se oboružavali, osieguravahu (*15. siečnja 1411.*), da su to lažljivi jezici prosuli, ali da *tale propositum*

Digitized by Google

nunquam animum aut nostram mentem intravit, nego da žele imati *ipsos et comunitatem suam in nostros singulares amicos et bonos filios et vicinos;* a (*9. veljače i. g.*) Kotoranom, koji su jim nudili svoj grad, odgovoriše, da ga za sada u oblast primiti nemogu, a to, jer su se bojali Sandala i bosanske krune.

Hrvoja, dvojeć sada o svojih imanjih, uputi u Mletke nadbiskupa Splietskoga i još druge poslanike, da Mletčanom ponude njegovo posriedovanje medju njimi i Sigmundom; da jim izjave, kako se je on s otim kraljem pomirio, i kako mu je ovaj potvrdio Spliet s pobližnjimi otoci, Omiš, Krajinu i Neretvu; da jih pitaju, da, pošto su svu Dalmaciju kupili, hoćeli ga mirna pustiti u njegovih imanjih; i da ga učine plemićem mletačkim s naslovom, kô što mu sada ide. Mletčani mu na to odgovoriše 8. travnja 1410., da mu liepa hvala na tom, što se brine za njihove stvari; da si svoja imanja u miru pridrži, samo da ne pomaže dalmatinskim gradovom; a da će ga novim naslovom naimenovati plemićem mletačkim uz to samo: *recognoscendo terras et loca que tenet in Dalmatia a nostro dominio.* Uzprkos tomu Hrvoja podpomagaše Šibeniku; čega radi već 12. sieč. 1411. Republika ga ukoravaše kao mletačkoga gradjanina.

Medjutim uzkraćujuć Zadrani svoje poslanike odaslati u Mletke, da prisegu viernost, bude ondiešnjim zapoviednikom naloženo (*30. srpnja i 7. rujna 1411.*), da čim prije onamo odprave u progonstvo najuglednije i najuplivnije plemiće i gradjane. Sigmund se tada još nalazio težko zapleten u rat sa Poljaci, te mu nije bilo moguće i s ove se strane baciti na dušmanina onako snažno, kô što je stvar zahtievala. Vladislav kralj poljski, da ga od svoje granice odmakne, ponudi savez Mletčanom, koji mu 18. travnja 1411. odpisaše, da jim izjavi dotične uviete. Kralj tom namierom siečnja 1412. uputi svoje poslanike u Mletke, a Republika, dočuv po njih misli kraljeve, odmah odpravi meštra Pavla u Poljsku, da na nje ime taj savez utanači. U tom smiriv se Poljska sa Ugarskom, Vladislav predloži Mletčanom (*travnja 1412.*), da je spravan posriedovati mir medju njimi i Sigmundom. Mletčani dakako pristaše na tu ponudu, te mu bez odvlake u tu svrhu odaslaše svoje poslanike T. Moceniga i A. Kontarina. Ali Sigmund nije ni čuti htjeo govora o ustupu Dalmacije, dapače odvažno zahtjevaše, da se Mletčani, ako će mira, brže bolje od naše obale odstrane; te znajuć dobro, da se oni na to nikada na mirne odluèiti neće, još jeseni 1411. uputi svoje vojske u Furlansku, u Istriju i u naše primorje, da jih silom na to navedu. U Furlanskoj pade Ugrom predobiti njekoja miesta i sve naokolo poplieniti. Na ove pako strane sadje kao vrhovni vodja ban Petar od Mislina, te

Digitized by Google

prolazeć u Šibenik, gdje gradjani biahu iz grada odtjerali njekoje plemiće, po putu mu podje za rukom oteti Mletčanom Skradin (*list. 1411.*), a kašnje i Ostrovicu (*trav. 1412.*). Ali ban Petar na kratko silno omrzne Šibeničanom, koji, da se jednom oslobode od njegova maća i plienitbe bjehu izza trogodišnjega obsiednutja napokon prisiljeni uz jako koristnu pogodbu predati se Mletčanom (*3. list. 1412.*).

Tim sve na gore padahu stvari Sigmundove u primorju. Da jih podigne, sadje sam kralj stud. 1412. do Bišća, odakle zapoviedi Hrvoji. da udari na Šibenik, a knezu Senjskomu na Istru; a sliedećega mieseca svrati se u Zagreb. Kanio je tada Sigmund poći u Italiju i u Rimu se ovienčati za cara niemačkoga, a puta mu nije bilo što kroz zemlje mletačke. Mletčani, sluteći te njegove namiere, jako se biahu u Furlanskoj utvrditi, te su sada srećno i s ote strane odbijali navale ugarske vojske, u što su na moru stiskali Senj. S druge pako strane nudjahu, akoprem badava, Ladislavu Napuljskomu savez proti caru s razloga, da nebi i za njega bez opasnosti bio dolazak carev u Italiju, te ga poticahu, da uz ovu povoljnu prigodu kroz Dalmaciju prodje u Hrvatsku i u Ugarsku, a da će mu oni pružiti svu moguću pomoć na te strane (*10. pros. 1412.*). Dne pako 17. veljače 1413. pade jim sklopiti savez s vojevodom milanezkim. I doisto početkom g. 1413. sam Sigmund sadje s novom vojskom u Furlansku, da si prokrči put do papinske države. No videć, da mu je silom sve zaman, pusti se u dogovore s poslanici mletačkimi, te posriedovanjem stožernika Brande poklisara papinskoga 17. travnja bude u *Castelletu* utanačeno primirje na pet godina *tam occasione imperij quam regni et Corone Ungarie*, i s uvieti: da svaki ostane medjutim u posiedu onih zemalja, što je tada imao, da bude prosto medjusobno trgovanje, da se dogovori o konačnom miru nastave posriedovanjem papinim; te da Mletčani neće ni ma koje zaprieke staviti caru, kad bi kroz njihove zemlje proći želio u Rim, da se kruni.

Dočim se Sigmund bavio pri jadranskoj obali, u Ugarskoj vladaše njegova žena Barbara, knjeginja Celjska, prava Mesalina onoga doba (*Fugger str. 459.*). Već početkom g. 1412. Sandal, silni vojevoda bosanski, prije neprijatelj a sada žestoki privržienik Sigmundov, ponudami dovabljen, posietio bješe dvor budimski. Uz tu prigodu da Hrvoju, svoga zatočnika u Bosni i u primorju, strovali, i da se tim njegovih zemalja i časti dokopa, okrivio ga biaše pred dvorom neviernostju starom i novom, porazumljenjem s Turci i s Mletčani i td. Sada pako velmože ugarski, kim na čelu biahu Ivan Gorjan i Pavao Ćupor, zavidnici moći Hrvojine, upotrebe one osvade,

Digitized by Google

prikažu ga kraljici sasvim opasna za krunu, i navedu ju, da ga izdajnikom proglasi. Ta mreža bje tako mudro spletena, da Sigmund na ženine zahtjeve odbi i sama Hrvojina opravdanja, akoprem se tomu prisegom obvezao biaše u pogodbi, po kojoj stupi Hrvoja na njegovu stranu. Uz to dušmani Hrvojini, da si to veće viere nadju pred kraljem, vojevodi izneviere Spliet, i povedu taj grad, da ga pred Sigmundom s nasilja i s nevierstva obtuži. Vieće Splietsko odpravi dakle u tu svrhu svoje poslanike kralju. Ovi pako još 21. stud. 1412. odpisaše svojim gradjanom, da su liepo kraljem primljeni bili, da njihovi poslovi uspiešno napreduju, da se pisma Hrvojina ne primaju, a da su njihovi savieti proti njemu kao bezdvojbeni uzeti i izvršeni; dodav· ipak, da se kod kralja sve za novce dobiti može, što već dosta dokazuje, da nisu u tom stupali pošteno i pravično, nego uplivom tudje nenavisti i opakosti (*Lucio. Mem. 394.*).

Videć pako Hrvoja, da mu ništa ne vriede prosviedi, što je neprestano kralju, kraljici i velmožam ugarskim upravljao, u kojih obširno i jasno dokazivaše svoju nevinost i tudju zlotvornost, navlastito Iv. Gorjana i Pavla Ćupora i vojevode Sandala, a da mu druga puta nema, tomu se svevoljnomu postupanju oprieti, odluči napokon silom suzbiti silu. Nakani se najprije osvetiti Sandalu, koi biaše prvi i glavni pobuditelj ove razpre; te čim je Sandal nalogom Sigmundovim podpomagao despotu srbskomu proti Turkom, Hrvoja napadne njegove zemlje i njekoje si prisvoji. Taj čin Hrvojin bude sada crnimi bojami kralju prikazan, a sad i ovaj bez i ma koga opravdanja, kô što se poslie radilo s našim slavnim Utišinovićem (*1551.*) i českim Waldsteinom (*1634.*), 28. trav. 1413. iz Pulsana ne samo da ga proglasi, kô što žena njegova malo prije u Budimu, izdajnikom krune, no još zapoviedi velmožam ugarskim i hrvatskim, da se svale na njega i da ga liše imanja; a gradovom naredi, da mu se izneviere i pod krunu povrate: *tanquam nostri culminis et sacrae nostrae coronae notorium rebellem et infidelem manifestum, omnibus et singulis suis castris, possessionibus, ac quibuslibet suis honoribus praesertim titulo Ducalis dignitatis praenominatae Civitatis Spaleti, quo titulo usque modo fretus extitit atque functus, decrevimus fore privandum, destruendum et degradandum* (*Lucio. de Reg. p. 259.*). Dne 17. lip. 1413. iz Feltre dopita Dubrovniku privriemeno upravljanje otoka Hrvojinih, naime Brača, Hvara i Korčule, koje isto tako 12. rujna 1416. iz *Calais-a* prepisa Ladislavu Lakžu od Kuzala iz Neretve radi višekrat mu izkazanih zasluga; a 1. kolovoza napisa iz Pulsana u Italiji list splietskomu vieću, gdje mu je javljao, da je Hrvoju s neviere časti hrcega splietskoga lišio, buntovnikom proglasio,

Digitized by Google

i proti njemu i njegovim pristašam vojsku odredio; a da gradu Splietu podieljuje predjašnje slobode i prava, te da ne smie više biti nastava vojevode Splietskoga.

Malo kašnje sadje u primorje proti Hrvoji silna vojska pod Eberardom biskupom zagrebačkim, Ivanom biskupom Pečuhskim, Ivanom Gorjanom, Petrom od Medwe banom dal. i hrv. i Pavlom Ćuporom banom slavonskim, najgolemijimi neprijatelji Hrvojinimi. Hrvoja jedva što sluti tu opasnost (*kolov. 1413.*) javi po poslanicih Republiki mletačkoj, da mu je Sigmund oteo Spliet, i da traži proti pogodbam dignuti mu sve što ima; da mu, kao gradjaninu mletačkomu, dade galija, da taj grad priosvoji, a da će joj on s kopna pružiti pomoć za predobitje Trogira. Mletčani mu odgovoriše 25. kol. 1413., da jim je vrlo žao, što ga kao prijatelja za sada ne mogu podpomoći radi primirja sa Sigmundom utanačena. No približiv mu se malo kašnje neprijatelj, opet pokuša Hrvoja po poslanicih skloniti Mletčane, da se s njim sdruže proti Sigmundu; svjetujuć, da udare oni na njega s mora, a da će u isto doba on s kopna; da mu Turci ponudjaju do 30.000 vojske; ili barem neka osviedoče Sigmunda, da se on nije i ma kada miešao u raspre, koje medju njimi i Sigmundom obstoje, a da Sandalu poruče, svojih se granica držati i mirovati. Ali mu i sada isto kao prije odgovoriše Mletčani, da ne smiedu primirja nikako lomiti, a da će njemu na volju odaslati poslanika Sandalu. Hrvoja s očajnosti bje sada prisiljen pozvati Turke na pomoć. Po njih ojačen ode suproć neprijatelju, porazi ga i zasužnji Ivana Gorjanskoga, Ivana Morovića i Pavla Ćupora, te zadnjega dade zašiti u volovsku kožu i baciti u rieku Bosnu s osviete, što mu se jednom u dvoru kraljevskom ručanjem volovskim biaše narugao. Namjera mu je sada bila cielu si Bosnu prisvojiti; no Turci, po pobiedi uzbiesniv, poplave svu zemlju i opliene, što ga tako strese, da okaniv se svakoga dalnjega poduzetja, vas se stavi samo na to, da njegda svoje zemlje opet pod svoju vlast stegne. U tu svrhu travnja 1415. odpravi poslanika u Mletke, ponudom, da mu pruže pomoć po moru da Spliet priosvoji, a da će jim pustiti Omiš; da ga preporuče kraljici napuljskoj, neka bi ga i ona u tom pomogla; da mu dadu solitra i konopa; i da, kad bi sklopili mir s kraljem ugarsko-hrvatskim, uvrste tu i njega, a da se on neće s njim pomiriti bez Republike. Odgovori mu vieće mletačko 10. svibnja: da si pridržaje Omiš, da mu u dar šalje dvie tisuće solitra i nješto konopa, a da si toga nabavi u Mletcih po volji, da će pisati kraljici napuljskoj za pomoć ali da mu ladja dati nemogu radi primirja sa Sigmundom, koje povriediti ne smiedu, a kada bi s njim došli do

Digitized by Google

mira, da neće ni na njega zaboraviti. Ali na odmaku te iste godine Hrvoja umrie u Kotoru (1), ostavivši sina imenom Baoću.

Medjutim Ivaniša, knez Cetinjski, držeć se tvrdo Sigmundove stranke, biaše si pribavio velik upliv u primorju. Tek doču smrt Hrvojinu, još prije nego se Mletčani krenuše, da ga uzmu, kò što su nakanili bili, ote grad Omiš udovi Hrvojinoj, te već 3. svib. 1416. potvrdi Omišanom stare povelje i slobode. Ivaniša za primirja vele često uznemirivaše okolicu šibeničku, a to je davalo povod neprestanim tužbam od strane mletačke na ugarsko-hrvatski dvor, koi nije ipak kadar bio od te povriede svoga kneza obustaviti. Radi ondašnjih okolnosti Mletčani izbjegavahu osvetu, dapače svim naporom nastojahu neposriedno ili po najvećih silah evropejskih nakloniti Sigmunda, da se za vieke ili barem za njeko vrieme okani Dalmacije, obećajući mu silni novac, godišnji danak i liepe darove; ali se kralj tvrdo držao zaključka državnoga sabora, po kom zahtievaše, da Mletčani od naše obale svakako odstupe. Malo dana po primirju (*5. svibnja 1413.*) naložiše svojim poslanikom kod Sigmunda, da skrbe s njim sklopiti mir bar za 30 godina, obvezujući mu se, ako jim samo povrati zemlje, što jim oteo biaše u Furlanskoj, izplatiti za šest mieseca 150.000 duk. i još svake god. davati 7000 dukatah po Turinskom miru (*1381.*) i *unum accipitrem vel unam cupam argenteam* u znak priznanja vrhovnosti njegove, s uvietom pako, da kad bi prestao mir, obie strane ostanu pri pravih *in quibus sunt ad presens de factis Dalmacie.* Prosincem iste godine odpravi Republika tri poslanika k Papi u *Lodi* s istimi ponudami, dodavši jim i to, da kad bi car udario na Turke, oni će mu pomoći sa deset galija. Zatim stupiše sliedeće godine kao posriednici toga mira vojevoda Ferarezski, car iztočni, Martin V. i td., no sve zaman. Napokon Mletčani, prvo nego se primirje okonča, odaslaše u tu svrhu na obći crkovni sabor u Kostnic po nalogu istoga sabora četiri svečana poslanika, da mir izposluju. Ondje jih je Sigmund javno biedio, da Turkom pružaju pomoć proti njemu. Republika na te krive osvade odgovori odmah proglasom na sve oblasti evropejske, gdje je uprav dokazivala, da je to puka kleveta (*kol. 1415.*). Ali da si proti Sigmundu prikupi i vani što moguće pomoći, stade pribavljati si saveznika i nutkati italske oblasti, da stupe s njome u savez proti caru i njegovu dolazku u Italiju. Tom namierom 10. ožujka 1411. sklopi savez s Filipom *Visconti*

(1) Nezna se uprav dan, kad je Hrvoja umro; no svakojako koncem g. 1415, čim već 15. siečnja 1416. u odluci, kojom je vieće mletačko dopuščavalo od zapovieđnika Omiševa kupiti tu varoš, spominje se kneginja žena Hrvojina kao udova i od koje se već govorilo, da se udaje za kralja Ostoju.

Digitized by Google

vojevodom milanezkim, a 27. srp. 1416. s Ivanicom II. kraljicom napuljskom; te 13. rujna 1417. dogovarala se je s Fridrikom Austrijskim i td. A nije medjutim štedila ni najgadnijih spletaka, samo da si iz očiju izbije otoga krvnoga neprijatelja; pošto, akoprem bezuspiešno, podkupi ćovieka, koi bi Sigmunda otrovao *(Romanin IV. 77.)*.

Medjutim se Sigmund za dugo bavio na Kosničkom saboru rad crkovno-českih i nemačkih poslova, a malo se sasvim starao za svoje dužnosti naprama ugarsko-hrvatskoj kruni. Prije odlazka u Kosnic naredio biaše banu Hrvatskomu, da se pobrine sakupiti dovoljne sile za primirja i da utvrdi grad Trogir, te da se tu pod zapoviedničtvom najprije Ugolina Dorije a kašnje Mikacije Viktura trogiranina, kaštelana bistričkog, grade brodovi i oboružaju.

Primirje prestajalo je 17. travnja 1418. Republika u ratu sa Turci i ljubomorna radi rastuće moći u Lombardiji Filipa Viskonta, koi u to najvažnije ondiešnje gradove u svoju vlast spravljaše, nakani i sada povesti Sigmunda, da se na mir prigne. Najprije 6. ožujka odpravi četiri poslanika u Kostnic k Papi, s molbom, da joj on izposluje taj mir ili barem primirje sa carem za pet godina; a kad i taj pokus postrada, obrati se na sama Sigmunda i listom mu javi 1. list. 1418., da mu šalje poslanike u Solnograd, gdje će se s njim dogovoriti o miru. I uprav 20. stud. naputi mu Roberta Maurocena i Fantina Michiela, kim naloži, da sklope s njime primirje za pet godina na *statuquo* glede posieda, i da mu se obvežu, ako na to pristane, dati u zajam do 50.000 duk., s uvietom ipak, da bi primirje ovo trajalo, dokle joj nebi taj novac povratio; da, kad bi prošo u Grčku proti Turkom, ona će pomoći ondje sa 10 galija; a da kad bi privolio okončati mirom borbu glede mletačkih posieda u Italiji, a samo primirjem onu u Dalmaciji, onda da mu dozvole do 60.000 duk. za zemlje italske bilo i bez gradova *Feltre i Cividale*, što joj biaše oteo, a za Dalmaciju 50.000 za primirje od najmanje 30 godina, ili 100.000 u zajam kad nebi trajalo više od 10, te u ovom slučaju da primirje uztraje i na dalje, dok joj ne izplati novac, a da će mu pomoći u Grčkoj proti Turčinu sa 10 galija. Poslanici se mletački sastaše sa Sigmundom u Pasavi, ali joj svi napori u zaludu, pošto bez dozvole državnih sabora, koji su se opirali pohliepnosti mletačkoj u primorju, nije ni mogao glede Dalmacije ništa odlučiti.

S druge strane u tom biaše buknuo rat na friulske i na hrvatske granice, i velikom srećom mletačke vlade. Započe ga u Friulu pomoćju ugarskih četa Alviž Tech patrijarh Oglejski, komu Mletćani biahu oteli za

Digitized by Google

prednjeg rata njekoliko zapadnih miesta, ali ga Mletčani ne samo potukoše, nego do mala prisiliše, da jim pusti svu Furlansku i zemlje, što je još imao u Istri, i feudalsko pravo nad Goricom.

Isto tako zlo po Sigmunda u Hrvatskoj. U obrani ove zemlje manjkao mu je najgolemiji i najspasonosniji bedem, junačko srdce hrvatsko. Njegovo svevoljno i nasilno postupanje najprije proti Ladislavjevim privrženikom, a poslie proti slavnomu Hrvoji, biaše mu sasvim odtudjilo sve najdičnije desnice hrvatskoga plemstva, koje doisto nikada a sad još manje nisu iskreno za njega treptile. Mletčani su to već dobro znali, te su to sada na svoju korist obratili. Oni su se dakle još za primirja tajno s našimi velikaši dogovarali i liepe jim ponude i darove činili, da si jih naklone, navlastito Senjske i Korbavske, koji su jim mnogo jada zadati mogli i po moru i po kopnu. Sigmund, doćuv kašnje te stvari, zagrozi se knezu Senjskomu, i zabrani svako vozenje trgovine u mletačke zemlje; no Nikola Frankapan ne zakasni sve to javiti Mletčanom, i zamoli jih, da mu otvore luke, pošto višekrat mal da nije svoje zemlje izgubio poradi svoje privrženosti vladi njihovoj, i da mu uprave vierna čovieka, komu bi očitovati mogao važne stvari. Čega radi Mletčani, akoprem su s ladjami pozatvarali bili sve luke Sigmundove, privoliše, da se iz Senja brodi drvlje po moru gdje se i prije običavalo (*15. i 17. vel. 1421.*), i dopustiše, da Senjani kupuju po volji ulja i vina u Istri i u Dalmaciji. Dvie godine poslie to se prijateljstvo još više uzjači, kadno Republika odasla dva svoja poslanika u Senj, da na njezino ime učestvuju ženitbi kneževa sina. U isto je vrieme novcem nagradjivala Korbavske knezove, a ponudami njegovaše bosanske kraljeve i vojevodu Sandala. Samo radi Kotora, koi se medjutim stavio biaše u njezinu vlast, Ostojić i Sandal s prva digoše tužbe u Mletcih, ali Mletčani, obećav im danka, umah oba smiriše i još si jih tiesnije privezaše. S Ostojićem pako obnoviše pogodbe, koje su imali s Ostojem njegovim otcem (*7. trav. 1421.*), a Tvrdka II. sjajno počastiše na njegovo krunisanje poslaničtvom i darovi (*26. svibnja 1421.*).

Upotriebiv dakle te zgodne prilike Republika, još prie nego presta primirje (*21. ožujka 1418.*), naredi Nikoli Kapelu, kapetanu od kulfa, da odlazi put Dalmacije; ali Nikoli ne podje za rukom išta koristna te godine izposlovati. Miesto njega 15. sieč. 1419. odjedri put Dalmacije podkapetan pomorski Marko Miani. Nalog mu je bio loviti brodove trogirske i robiti obale, štedeć samo otoke i Dubrovčane; Splietćane po Poljičanih uznemirivati, obećavati veliki godišnji novac svakomu, koi bi mu predao Trogir ili Spliet, i darovi podmićivati njihove gradjane. Njekoji Splietćani, još za

Digitized by Google

Hrvoje kao njegovi privrženici prevratom izagnani iz grada, sada pristanu uz Mletčane, i predobiv njihovom pomoćju Soltu, stanu odatlę težke zadavati mu rane po moru. S druge strane Mikacije, kapetan Sigmundov, iz Trogira s jednom galijom i njekoliko manjih brodova smielo se moćao na more, robeć i paleć mletačke ladje tja do spuljskih obala. Republika, tada težko ratom zabavljena u Friulu i Istri proti Patrijarhu i Ugrom i u Arbanaškoj proti Baoši zentskomu, nije odmah mogla oboriti svu silu na Trogir, gdje je tada, kò što po cielom primorju, kuga silno biesnila i mrcvarila. Ništa-nemanje posla ipak srpnja dosta vojske u naše strane i dva drvena bedena, da budu namiešćena uz zidine trogirske. Sliedeće pako god., poniziv patrijarhu i primiv u svoju vlast otoke Hvar, Brač i Korčulu, te 8. ožujka i Kotor u Arbaniji, koi joj se samovoljno predao (oni da se spase od Omiških gusara, ovaj da se izbavi Baoše, koi ga jako uznemirivaše), odpremi put Dalmacije 30. ožuj. 1420. većom pomorskom silom Petra Loredana kapetana od kulfa; koi, po primljenom naputku ohrabriv svoju snagu brodovi i vojnici dalmatinskimi, početkom lipnja tvrdo obsiedne Trogir. Gradjani dugo se junački branjahu, i slavno ga odbijahu, ali po bedenih mletačkih odcieplјeni od kopna, nije jim moguće bilo bez izvanske pomoći propasti ubiegnuti. Uz neprestano lupanje i orenje zidina i zgradja trogirskih Loredan 22. lipnja udari jurišem na grad, te nješto pretežnom silom a nješto nutrnjim prevratom prisili ga na predaju. Dne 28. istoga mieseca i Spliet mu se samovoljno preda uplivom nadbiskupa Diodata, koga Republika odmah obdari s opatijom Sv. Stiepana splietskoga, dočim slavnoga branitelja Trogira biskupa Simu *de Dominis* Rabljanina progna iz zemlje i dobra njegova zaglobi. Malo kašnje i Nin pripozna mletačkoga lava, te se Republika pobrini sada podieliti na novo predobitim gradovom povelje sa više ili manje povlastica kò što se već biahu izkazali prikloni ili protivni njezinoj vlasti, i čvrsto jih oboružati i utvrditi. Tako uz one jurve podieljene Zadru (*5. ruj. 1409. i 10. ožuj. 1410.*), i Šibeniku (*30. list. 1412.*), izruči osobite povelje i drugim, naime Kotoru (*15. ožuj. 1420. i 28. trav. 1421.*), Splietu (*9. srp. i 30. pros. 1820.*), Trogiru (*29. srp. i 17. pros. 1420.*). Korčuli (*12. ruj. 1420.*), Braču (*22. list. 1420.*), Hvaru (*13. ožuj. 1421.*) i Pastrovićem (*4. trav. 1423.*). Sada uputi u Dalmaciju dosta vojske na obranu predobitih miesta, i odredi, da se dižu tvrdjave kò što u Zadru i u Šibeniku, Trogiru i Splietu, a poprave i utvrde gradske zidine. Zakarija Trevisan i Pavao Aurio kao iztražitelji (*Sindici*) morali su proputovati Dalmacijom, i tu potriebito za obranu države proučiti i vieću predložiti. Gradjani opasni ili sumnjive vier-nosti budu iz Trogira i Splieta, kò što prije iz Zadra i iz Šibenika,

Digitized by Google

prognani u Mletke, ali jim se davalo mjesečno do pet dukata za hranu. Dne 17. lipnja 1423 i to se odluči u vieću mletačkom, da od sada u Dalmaciji se smie nitko biskupom biti do samih Mletčana.

Jedini koi se kroz te zgode osmieli na hrvatskom zemljištu oprieti mletačkomu lavu, i to s gledišta više narodnoga negoli državnoga, biaše Ivan Nelepićev knez Cetinjski. Po što je mogao, najprije pruži pomoć Šibeniku, kad su ga Mletčani obsiedali, a kašnje Trogiru; ali pošto ovi predobiše te gradove i Spliet, videć, da jim sam u snazi dorastao nije, dne 16. srpnja 1420. sklopi ponudjeno mu primirje, ali samo do Sv. Gjorgja (*23. trav. 1421.*), s Petrom Loredanom, koi, utvrdiv barjak Sv. Marka u jurve savladanih miestih, sa svom pomorskom silom odjadri sada put Arbanije proti Baoši. Iz te pogodbe izilazi da su tada Mletčani već imali u svojoj vlasti Zadar, Vranu, Nin, Novigrad, Šibenik, Trogir i otoke Brač, Hvar i Korčulu, i da su na toj granici pripoznavala vrhovnost Ivanovu sliedeća miesta: Ključ, Lavizar, Zvonigrad, Travnik, Sinj, Zavzina, Kliš, Omiš i Visić. Ali netom primirje izmakne, Ivan i Poljićani stadoše odmah snažno napadati na zemlje splietske. Videć Mletčani, da mu po kopnu mnogo naškoditi nemogu, tim veće što su sada već težko zabavljeni bili ratom s despotom srbskim u Arbaniji, 26. svibnja 1421 naložiše Ivanu Gjorgju svomu poslaniku u dvoru Tvrdka bosanskoga, da ponudi ovomu kralju savez proti Ivanu, komu se u to doba još težko grozio Sandal hrcegovački. Ivan u toj opasnosti privoli obratiti se Mletčanom željnim mira, negoli se sa Sandalom, čeznućim za veću vlast, sporazumiti, te rujna 1421. za pomoći jih zamoli. Oni mu 2. listopada 1421. odgovoriše, da će mu je rado pružiti, ako se najprije s njimi pomiri, naime da vrati Splietćanom što jim biaše oteo, a da će mu oni ne samo pomoći proti Sandalu, no još njegove podanike primiti u svoje prediele i dati mu do 500 dukata godišnjih, i kad bi jim Kliš pustio, izplatiti do 5000 dukata. No Ivan ne pogodi jim, a oni, da mu se osvete, sklopiše 6. veljače 1423. savez proti njemu s Tvrdkom, po kom je Kliš morao pasti Mletčanom, a sve ostalo imanje Ivanovo bosanskoj državi. Ali Tvrdko na rok odredjeni za boj nije udariti mogao na Ivana, pošto Turci uprav tada biahu navalili na njegove zemlje. Medjutim Poljićani neprestano napadahu Splietćane, robeć i paleć onu okolicu. Republika posla dosta vojske na onu granicu, i 7. srp. 1424. zamoli Sandala, da jih na mir privede, te je 6. rujna i. g. obećavala do 1000 dukata za glavu Mikacija trogiranina, koi, obdaren po Sigmundu Vrlikom, bez prestanka dogovarao se sa svojimi privrženici u Trogiru i u Splietu, i spremao na oslobodjenje svoga zavičaja.

Digitized by Google

Dočim su mu Mletčani raztrgavali carsku i kraljevsku krunu u Dalmaciji i u Furlanskoj, Sigmund, nemareć za te strane svoga odveć težkoga gospodstva, radje se zabavljao u Nemačkoj, u Českoj i na Turskoj granici u Podunavju. Medjutim njegovo izdajničko ponašanje naprama Husu na Kostničkom saboru, gdje se za dugo bavio, biaše iznenada probudilo u Českoj silni prevrat, za koga mu umrie brat Venceslav ondiešnji kralj (*16. kolov. 1419.*). Po zaključenju sabora kostničkog vrativ se u Ugarsku, sdruži se Sigmund s iztočnim carem i despotom srbskim proti Turčinu, i već se spremao na rat, kad doču, što se u Pragu dogodilo bješe i smrt bratovu, koga je nasliediti morao na českom priestolu. Sad miesto s otom vojskom udariti odmah na Husite, i tako u povoju ugušiti te nemire, proglasi Sofiju, udovu Venceslavovu upraviteljicom Češke, a on s vojskom provali prieko Dunaja u Bugarsku. Dne 4. listopada 1419. medju Nisom i Nikopoljem sukobi se s Turci, ali bitka osta neodlučna. Čujuć pako, da su Husite stekli premah u Českoj, brzo se natrag povuče, te 15. prosinca došav u Brno, pozva tamo češki sabor, a nemački u Vratislavu. Ali njegovo surovo i nasilno ponašanje razpali u tom to većma oganj u Českoj, i same mu privrženike većim dielom odtudji. Iz Vratislave, gdje 17. ožujka 1420. poklisar papinski *De Lucca* proglasi križoboj na Husite, početkom svibnja provali Sigmund sa 100.000 vojske u Česku, težko jim se grozeć; i predobiv *Königgrätz* (Králove Hradec), prieko *Kuttembrga* (Kutná Hora), gdje poslanike pražke opet izgrdi, prodre do Praga i 30. lip. tvrdo ga obsiedne. Dne 14. srpnja jurišem udari na grad, no bude strašno potučen i suzbijen. Okruniv se 28. istoga mieseca u pražkoj tvrdjavi, koju si izdajstvom biaše privukao, još 2 kolovoza, od križara ostavljen, morao je nazad uzmaknuti. Listopada pokuša opet, da se dokopa Praga, ali 1. studenoga bude opet potučen i na bieg prisiljen, te i Višegrad padne sada u husitske ruke. Sigmund zatim kroz Moravsku prodje u Ugarsku, da ju brani proti Turkom, napadšim na Erdelj, a u isto doba odpravi svoje namiestnike na nemački sabor, koi se 13. trav. 1421 skupi u Norinbrgi. Tu se odredi nova križarna vojna proti Husitom; no križari budu i tada do noge pobijeni. S druge strane Sigmund, sklopiv savez s Albertom Austrijanskim, komu izruči tada svoju jedinu kćer Jelisavu za ženu (*ruj. 1421.*), listopada 1421. prieko Moravske provali opet u Česku, ali ga i sada kod *Deutsch-Broda* (Německý Brod) Česi potukoše i na bieg prisiliše (*siečnja 1422.*). Uzalud pozatim pokuša na saboru Norinbrskom, da opet digne Niemce proti Korybutu, koga si Čehi biahu u tom izabrali za svoga kralja. Podje mu istina za rukom sklopiti mir s Vladislavom poljskim kraljem, ali mu i to ne pomože, kò što se ufao,

Digitized by Google

akoprem mu se Češka, tada jako razdvojena i u domaćih borbah sapletena, sama izdavaše; dapače to većma ogorči svoje stanje kad 4. listopada 1423. u Budimu podieli svomu zetu Albertu Austrijanskomu bez dozvole dotičnih stališa ne samo Moravsku kao feud, no i pravo nasliedstva na češko priestolje.

Sigmund godine 1424. nakanio biaše udariti na Mletčane u Friulu i u Dalmaciji. Tom namierom odredi dakle, da mu se kupi vojska u Hrvatskoj, ali ne nadje ovamo nikoje odjave. Hrvatski su ga velikaši tada većma nego prije prezirali, a Mletčani su jih znali na to pridržati, i podieljenjem njekojih prava na moru, darovi i laskanjem pojedince na primirje i bratimstvo nakloniti. Tada je knez Nikola Senjski jako čeznuo za banskom častju, a Sigmund mu se prikazivaše spravan podieliti ju uz velik novac. Nikola dakle početkom ove godine zamoli Mletčane, da mu zajme 20.000 dukata, a da će jim u zalog dati Senj i Krk ili njihove dohodke dok jim sve ne izplati. Odgovoriše mu Mletčani, da su pripravni dati mu taj novac, ako jim se obveže, da će jim, čim bude banom, ustupiti Knin, Ostrovicu i Vrliku. Nikola, možda da jih lašnje stegne na svoje želje, tajno im dojavi sada, da se Sigmund sprema na njih udariti, a oni mu se 9. svibnja 1424. liepo zahvališe, te odmah narediše kapetanu od kulfa, da pomno pazi na Dalmaciju, i da na pomoć priskoči, gdje bi od potriebe bilo. Malo kašnje to se dogovaranje sasvim prekine Nikolinim uzdignutjem na banski stol. Tim se ipak ne promieni ni najmanje njegovo prijateljsko stanje s Mletci. Nikola je na prošnju Mletčana ljuto progonio Dekana trogiranina i njegove drugove, koji su napredovali srećno gusariti, pleneć i paleć mletačke ladje, a Republika od druge strane davala mu je velike slobosti na moru i zapoviedala svojim knezovom u primorskih gradovih, da se ne pačaju u njegova miesta i da se s njegovimi prijazno dvore i ljube. Godine 1430. galijom prebrodi ga u Loret.

Medjutim je Sigmund nepomično držao svoje oči naperene na češke poslove, te je sve načine kušao, da si ma kojom stazom prokrči put na bratovo priestolje. S prva je mnogo držao do saveza s Albertom austrijanskim i Vladislavom poljskim, s kojimi se u Krakovu 5. ožuj. 1424. sastane, no bezuspiešno. Po smrti Žižke (*11. listopada 1424.*) badava si potraži po dogovorih nakloniti Čehe, da ga za kralja prime; badava čestim napadanjem na onu državu nakani tomu ju prisiliti; njegove čete budu uviek od sada složnih Čeha pobijene i prieko granica odbite. Badava ožujka 1426. pozva sabor u Beč, a svibnja u Norinbergi s namierom navesti one knezove, da opet složno udare na Čehe; badava vojska od 70.000 Sasa provali u

Digitized by Google

Česku, bude bo hametom potučena (*16. ùpnja 1426.*); badava malo kašnje zet mu Albert Austrijanski s drugom vojskom iz juga udari na *Lundenburg* (Břeclava), odkud ga na brzo u bieg zatiera Prokop Veliki (*19. studenoga 1426.*). Husite, pobiedami to većma usmieljeni, počeše od sada to snažnije i češće napadati na okolo stojeće države, strašno robeć i paleć otvorena miesta i prediele. Ta nezgoda sbudi opet Niemce na rat, te 4. svib. 1427. bude proglašen u saboru Frankofurtskom obći ustanak proti Českoj. Nebrojena vojska nemačka srpnja provali u ovu državu, ali 4. kolovoza bude kod *Tachau-a* (Dřevnov) od Prokopa u bieg razagnana, te Čehi obnove sada bez straha svoja napadanja na pogranične zemlje.

Sigmund, primiv rujna g. 1426. Stiepana Lazarevića despota srbskog pod svoju obranu, povieri Papi i Nemačkoj upravljanje českih poslova, a on stade iz Ugarske dogovarati se sa Azijatičkimi vladari, kako bi s njim složno udarili na Turke. Malo kašnje dočuv smrt Lazarevića (*19. srpnja 1427.*), odmah sadje s vojskom u podunavje, da priteče u pomoć nasliedniku Stiepanovu Gjorgju Brankoviću, koga Murat htjaše baciti s priestola, tvrdeć da Srbija njemu ide. Gjorgj morao mu je tada pustiti Golubac i još nekoliko miesta blizu Dunaja. Zapoviednik Golubca nehtje mu sada predati grada; čega radi Sigmund ode tamo s vojskom, da ga prisili na predaju. No onaj se obrati Turkom za pomoć. Murat, koi u to vrieme biaše mal da ne cielom Srbijom zavladao, da se sada sa svom silom izvrne na Ugre, sklopi mir sa Gjorgjem, i na brzo krene put Golubca. Sigmund kad doču, da se Turci gradu približuju, na brzo udari u bieg. Oni ga ipak stignu, u što je prebrodio Dunaj, i nješto mu vojske potuku, a sam kralj jedva se spasi (*1428.*). Tako Golubac padne u Turske ruke. Malo kašnje videć Gjorgj, da je viera u Turčina puka šala, stade se opet dogovarati sa Sigmundom o savezu, te mu uz tu prigodu morade izručiti Biograd i još njekoja miesta uz Dunaj, a primiti miesto njih nješto imanja u Ugarskoj. Dok se Sigmund bavio pri Dunaju, Republika mletačka odasla mu svoga poslanika Marka Dandula, da obnovi primirje. Izza duga dogovaranja napokon kralj po nagovoru Petra Guicciardina poslanika florentinskog prista 8. rujna 1428. u Iliedu, no samo do budućega travnja. Vrativ se u Budim, malo kašnje prodje u Poljsku, da smiri litvanskog i poljskog vladara, uhvajuć se, da bi mu mogli oba složno pomoći proti Čehom. Ožujka 1429. sadje u Požun, gdje se stade s Čehi dogovarati o miru, al njegova tvrdokornost u zahtjevih pokvari mu svaki uspieh.

Odlazeć put Nemačke ostavi Sigmund miesto sebe u Ugarskoj svoga tasta kneza Ciljskog, i naloži mu, da Nikoli knezu Senjskomu vrati novce,

Digitized by Google

što mu biaše posudio, a da od njega preuzme i silom, kad drugčije nebi mogao, ona miesta, što si za taj dug pridržao biaše u Hrvatskoj. Pričuv to Nikola, pohiti u Zadar i ponudi onim zapovjednikom mletačkim savez proti kralju. Republika 6. srp. 1429. po tih zapovjednicih odgovori mu, da upravi u Mletke vierna muža na dogovore; a on posla mieseca rujna svoga poslanika, da se s viećem o toj stvari sporazumi. Knez Celjski jako je tada čeznuo za banskom častju, te se sliedeće godine spremao, da sadje u Hrvatsku. Nikola sve to javi Republiki, a ova 7. svib. 1430. odpravi svoga podkapetana od kulfa Gjorgja Valaressa jakom silom put Dalmacije s nalogom, da ju utvrdi i brani; na što se knez Celjski za tada okani svojih namiera.

Medjutim Sigmund u Nemačkoj pokušav badava u saborih Norimberskih, da opet digne Niemce na Čehe, podje sam u Heb, da se s Česi dogovori (*24. svib. 1431.*). No videć, da ovi nisu nipošto skloni na njegove zahtieve privoliti, udari na njih iz Nemačke, Slezke i Austrije. Ali Niemci 14. kol. kod Domažlica (*Tauss*) budu sasvim potučeni, a ostali prisiljeni na bieg. Uprav je tada biesnio rat medju Mletčani i Filipom Viskontijem vojevodom milanezkim. Filip, nemogući preteżnosti mletačkoj odolieti, zapita pomoć od Sigmunda, dopušćajuć mu prieko svoje zemlje u Rim. Kralj privoli na te ponude, i naloži odmah knezu Celjskomu, da udari na Mletčane. Ovaj, prvo nego se primi rata, pokuša po poslaniku prignuti Mletčane, da mu isruče Dalmaciju. Ali mu ovi odgovoriše 12. rujna 1431. odriešito: „*non videtur nobis conveniens, quod dimitamus Dalmatiam, sed conveniens nobis videretur, quod deveniretur ad praticam circa causam istam.* Čega radi koncem listopada Ugri, obodreni patrijarhom oglejskim, provališe u zemlje mletačke u Friul. Knezovi hrvatski, akoprem jim dodje tada zapovied udariti na Dalmaciju, ipak Mletčanom naklonjeni, ostadoše pri primirju, što su svojevoljno s njimi sklopili; i sam Ivan Cetinjski, jurve Ban hrvatski i dalmatinski, koi se malo prije zavadio biaše s kraljem bosanskim, na mirne se sliedeće godine dogovarao sa Mletčani o pograničnih razprah, kojim se stavi napokon kraj pogodbom od 23. svibnja 1434. Rat u Friulu izpade zlo po Ugre. Dne 2. studenoga 1431. Republika zapoviedi svomu načelniku Karmanjoli, da čim prije iz Lombardije prodje u Furlansku proti Ugrom; te ovaj u malo dana ne samo potuče Ugre kod Opatije od Rozaca, no jošte izagna iz zemlje.

U tom skupi se obći crkveni sabor u Baselu (*23. srpnja 1431.*) s namierom, dignuti krivovierstva, ispraviti crkvu u glavi i u članovih, i mir obnoviti medju kršćanskimi narodi. Videć dakle, da sila s Česi ne vriedi, pokuša sabor, jeda bi jih blagi načini opet na pravu stazu povratili.

Digitized by Google

Sigmund, povieriv saboru svoje češke poslove, iz Norimberka pohiti u Italiju, da se kruni. Dne 25. stud. 1431. stavi si na glavu železnu krunu u Monzi, kojoj svetčanosti Filip Viskonti neprisutstvova, te time Sigmunda tako uvriedi, da je od sada počeo uz Mletčane pristajati. Još 25. veljače s. g. ovi mu odpravišе poslanike (D. Viktura i A. Maurocena) u *Reggio* na dogovore o miru. U naputku, što su jim tada davali, naložiše jim, da, kad bi savietnici Sigmundovi pitali natrag Dalmaciju, odgovore: *quod non loquantur de tali materia, nec teneant cor ad hoc, quoniam dominatio nostra nunquam consentiet tali petitioni.* A to je upravo zahtievao Sigmund, te već 8. trav. 1432. bude poslanikom naredjeno, da se kući vrate. Sigmund iz Pise, gdje se dugo bavio krene sliedeće godine u Rim, gdje 21. svibnja 1433. primi carsku krunu. Eugen IV. rodom Mletčanin, stade sada miriti njega i Mletčane, te mu jedva podje za rukom 4. lipnja 1433. prignuti jih na primirje *tam occasione imperij quam regni et corone hungarie,* sliedećimi uvjeti: da uztraje za pet godina; da svak pridrži ono, što je tada posiedovao; da bude slobodno i sigurno medjusobno obćenje i trgovanje; da može Sigmund udariti po volji na svoje neprijatelje u Italiji izim ako su saveznici mletački, i proći tamo vojskom po mletačkih predielih; a napokon da bude razsudnikom u njihovoj razpri sam Papa, *qui tamen non possit nisi de partium voluntate amicabilem finem, pacem et concordiam facere (Com. XV. 22.).* Malo kašnje Palatin Ugarski Nikola Gorjanski po svom poslaniku Nikuli iz Trogira izjavi Mletčanom, da će tako stvari okrenuti, da jim *terre et loca Dalmatie libere remanebunt,* ako mu izruče otoke Cres i Osor, što je i prije imao. Mletčani mu na to 10. prosinca odgovoriše, da mu otoka dati nemogu, ali da će mu plaćati, akoli to ovrši, iz prihoda njihovih dovoljnu svotu.

Sigmund probavi u Italiji dvie pune godine, puštajuć, da se tim neredi šire po njegovih državah. Kroz to basilejski sabor pokuša više puta, da Čehe privede u krilo rimske crkve. Oni se ipak tvrdo držahu svojih načela. Sabor morao je napokon privoliti na pričest pod obima spodobama; te budu 30. studenoga 1433. sastavljena u Pragu i državnim saborom potvrdjena prva kompaktata češka. Ali nehtjeć jih Taborićani primiti, zavlada Českom silni gradjanski rat. Bitkom 30. svib. 1434. kod Lipna, gdje oba Prokopa zaglaviše, sasvim propade sila taboritska, te demokratizam ustupi miesto aristokratizmu. Sigmund stavi se sada, da si mirnim putem prokrči stazu u Česku. Iz Požuna pozva poslanike češke na dogovore prvo u Brno (*2. srp. 1435.*), pa u Stolni Biograd (*21. pros.*), a napokon, vrativ se iz Banata, kamo sašao biaše proti Turkom napadšim tja do Temešvara, u Iglavu, gdje

Digitized by Google

se s njimi konačno sporazumi, prisegoše 5. srpnja 1436. uz veliku svečanost poslanici češke kraljevine na temelju kompaktata viernost katoličkoj crkvi, a 14. kolovoza opet tako i Sigmundu kao kralju češkomu. Godinu dana prije, dočim se u Ugarskoj bavio, približi se sve to većma Mletčanom, sklopiv s njimi savez proti Filipu Viskontu obćemu neprijatelju (*Trnava 31. kol. 1435.*), po kom obstojeće primirje medju njim i Republikom bude produljeno do konca rata s Filipom i još godinu dalje, i uz to se Sigmund Mletčanom obveže, da će jim odmah, netom se počme rat sa Filipom potvrditi sve carske zemlje, što su tada u svojoj oblasti držali, uz prisegu viernosti naprama nemačkoj kruni i godišnji dar u vriednosti od 2000 duk.

S druge strane zanemari Sigmund tim sasvim poslove kraljevine ugarsko-hrvatske. Kraljevinom slavonskom, najme sadašnjom Slavonijom i Hrvatskom, vladaše tada kao ban, tast Sigmundov Erman Ciljski i Zagorski knez, te se ondje za ovo doba silni neredi zgadjali radi nasilja njekojih velikaša i državnih dostojanstvenika; a uz to je veliko samovoljstvo vladalo u utieravanju poreza i u poredanju drugih državnih tegoća. Uslied tužba državljanina naredi mieseca veljače 1432. Sigmund svomu tastu, da stavi kraj tomu metežu, i po savietu dičnijih plemića naloži, da se svi tereti državni, a navlastito *avene, panum, pullorum et cere datio*, ovršuju *secundum antiquam et limitatam consuetudinem*. Erman o Sv. Gjorgja skupi sabor, gdje bje ustanovljeno, da se samo četiri puta na godinu drže sudovi po starih zakonih t. j. o Sv. Gjorgju, o Sv. Jakovu, o Sv. Mihovilu, i o Vodokrstu, i da se na tih sudovih razvide i prosude sva nasilja, koja se počinila biahu od kraljeva odlazka iz Ugarske, zabranjujuć strogo, da se šta takova obnovi do njegova dolazka (1). Ermanu 8. travnja 1434. zapoviedi Sigmund iz Basela, da u sporazumljenju s plemstvom pobira novce po naredbi saborovoj za vojsku proti Husitom i vojake za rat s Turci i neviernici.

U Hrvatskoj i u Dalmaciji banovahu tada Ivan i Stiepan stariji od devet sinova Nikole kneza Senjskoga, njegda bana hrvatskoga. Ovi su bili tada u velikoj razpri s Ulrikom Celjskim knezom. Ivan, banov djed, obvezao se biaše izplatiti Jelisavi, kćeri brata svoga Nikole, udatoj za Fridrika kneza Celjskoga, 32.000 duk., osiegurajuć ju za tu svotu polovicom otoka Krka i drugih miesta i imanja na kopnu u Hrvatskoj, ali ni Ivan ni sin njegov Nikola, otac banov, te obveze ni najmanje neizpuniše. Čega radi

(1) V. Jura pars. I. vol. II. str. 179, gdje se dotičnoj listini daje god. 1416—1418., ali Ivan biskup kninski, u njoj napomenut, stoprv 2. svibnja 1428. bje uzdignut po Martinu V. na onu biskupsku stolicu. (*V. Farl. IV. 295.*).

Digitized by Google

Ulrik, sin Jelisavin, po smrti materinoj pozva sve knezove Senjske na sud pred kralja, koi 4. travnja 1435. u Požunu dosudi knezu Ulriku polovicu Krka, Trsata, Bakra, Bribira, Birkopaga i njekoga imanja u Vinodolu, i da mu još isplate 10.000 dukata za dohodke, što su si nasilno prisvojavali. U ovo doba umrie Ivan Nelepićev knez Cetinjski, a njegovo imanje podieli Sigmund Matku Lukareviću ili Taloviću Dubrovčaninu, i braći njegovoj Franji, Petru i Ivanu, koji kao trgovci u Bosni, kad je on bježao iz Golubca pred Turci (*1428.*) te spasio se u Bosni, novcem ga liepo oskrbiše i sjajno popratiše u Ugarsku. Sigmund pridrža Matka kod sebe do svoje smrti, i svu braću nagradi svakojakimi dostojanstvi. Matko postane banom sve hrvatske kraljevine i blagajnikom ugarsko-hrvatske krune, Ivan zapoviednikom Beogradskim i nadstavnikom Vranskim, a Petar knezom Cetinjskim i banom hrvatskim i dalmatinskim. Franjo umrie za rana.

Sigmund podje iz Iglave, pošto češkim poslanikom izruči povelju svoga pomirenja s otim narodom, u Prag, gdje ga primiše urnebeskim slavjem (*23. kol. 1436.*). Ali se nije ni tamo naužival mira, jer se češki stališi ne mogahu sporazumiti s basilejskim saborom o raztumačenju kompaktata. Tamo mu Mletčani, tada težko zabavljeni u ratu sa Viskontom, odpraviše svoga posl nika Marka Dandula, s molbom, da jim potvrdi uživanje njihovih zemalja spadajućih na carsku krunu, kò što se obvezao biaše u Trnavskoj pogodbi (*31. kol. 1435.*), i da prosti Ivanu knezu Senjskomu, na koga se biaše ljuto razsrdio. Dodaše pako Dandulu listom od 10. srpnja, da se potuži banu Matku, te i samomu kralju radi škoda počinjenih od kneza Pirka brata Matkova Splietskoj, i od zapoviednika Ostrovičkog Zadarskoj okolici, i da jih nakloni naložiti jim, ne samo sve nadoknaditi, no i sasvim odustati od takovih čina. Sigmund izpuni svoju rieč 20. srpnja 1437. u Hebu, a svečano izruči Dandulu dotičnu povelju 16. kol. u Pragu. Tom se prigodom 29. srpnja obnovi i primirje glede Dalmacije „*ab ultima die mensis augusti proxime affuturi ad novem annos continue sequentes*“, ali se već nigda u naprieda ne ponovi. Sigmund do mala svojim nasilnim postupanjem omrzne narodu; čega radi 11. studenoga ostavi Prag, da se u Ugarsku povrati. Dne 21. dodje u Znojmo, gdje ga napadne težka nemoć, te 9. prosinca umrie.

Iz navedenoga lasno se daje zaključiti, da ga kroz cielo njegovo vladanje nisu Hrvati nikad ukupno i iskreno, kò što ni Česi, svojim kraljem zapoznali, budući da se svakojakim nasiljem uspeo do našega priestola, a ipak iz nemara pustio, da ga Mletčani liše najsjajnijih bisera. Nasliedi ga njegov zet

Digitized by Google

ALBERT, austrijanski vojevoda, muž Jelisave jedinice Sigmundove i Barbarine. Albert i Jelisava po smrti carevoj, da si najprije osiguraju ugarsko-hrvatsku krunu, bez odvlake prodjoše u Požun, gdje na državnom saboru, komu su prisutni bili i poslanici hrvatskoga naroda sa svojim banom Matkom Talovićem, dne 18. pros. 1437. bje Albert jednoglasno za kralja ugarsko-hrvatskoga priznat, te 1. sieč. 1438. i svečano okrunjen u Stolnom Biogradu. Tom se prigodom obveže Albert, da neće carske krune primiti bez dozvole ugarsko-hrvatskih stališa.

Medjutim i u Českoj se 26. pros. 1437. skupi sabor, da si izabere kralja, na kom su prisutni bili i Albertovi poslanici. Stranka Austrijanska, moćnija u broju, jer su na nju spadali svi katolici i umjereni Kalistinci dobi prevagu u glasovanju, te sliedećega dana bude Albert proglašen kraljem. Da državu od nesrieće izbave, pobieditelji stanu se sada dogovarati sa Taborićani, te se obe stranke porazume tim, što je Albert morao prije okrunjenja českomu narodu potvrditi njekoje zahtjeve u tih dogovorih zaključene. U tu svrhu svi složno odprave sada svoje povierenike u Beč. Albert, netom se iz Ugarske vrati (*5. travnja*), odobri jim povećim dielom one zahtjeve, i naviesti, da je carica Barbara, kô što su tražili, uz njegove težnje od protivnih joj stališa iz zatvora u Komoranu odpušćena bila, i da ju je on obskrbio godišnjim novcem i imanji do zadovoljnosti. U Beču primi tada Albert i poslanike nemačke, koji mu uslied izbora ovršena 18. ožujka ponudiše carsku krunu. Albert prijavi odmah tu stvar ugarsko-hrvatskim stališem, koji dozvoliše, da ju primi, te se još 29. trav. 1438. proglasi i carem nemačkim. Sliedećega mieseca Republika Mletačka odpravi mu svoje poslanike, Or. Justiniana i Franju Bona, da mu se raduju na primljenih krunah, s nalogom ipak, da kad bi jim se što reklo o stvarih dalmatinskih, odgovore: *quod nullum vobis dedimus mandatum (16. svib.)*.

Ali dočim se Albert zabavljao u Ugarskoj, protivnici njegovi u Českoj, valjda zato, što se uklanjao odgovoriti na njihove zahtieve prije svoga potvratka u Beč, ponude česku krunu Kazimiru bratu Vladislava poljskoga kralja. Albert, da te spletke raztepe, iz Beča prieko Iglave pospieši do Praga, gdje 29. lipnja svečano uze krunu. Vladislav, potaknut caricom Barbarom, koja biaše k njemu pribiegla, misleć, da će ju za ženu uzeti, najprije dozvoli bratu, da primi česku krunu, pak odpravi vojsku u Češku bratovoj stranki na pomoć, a on sam udari na Slezku. Albert kolovoza izadje proti neprijatelju pri Taboru utvrdjenomu; no videć izza duga pokusa, da ga odatle nemože ni odstraniti ni na boj navabiti, svrati se u Slezku, da ju od poljskoga haranja oslobodi; ali tu ne nadje dušmanina, jer Vladislav

Digitized by Google

malo prije dočuv, da su Ugri iz juga navalili na njegove zemlje, biaše se natrag povukao. U Vratislavi Albert sklopi primirje sa Poljaci na njekoliko mieseca, te pozva sabor ugarski u Požun za 2. veljače 1439., koi se ipak nije za to vrieme skupio, jer Albert uz to slučajno polomi nogu. Prem ožujka 1439. prodje prieko Moravske u Požun, zatim u Beč, a opet u Ugarsku još 25. travnja, gdje osta do smrti.

U ovo doba podignu se u Ugarskoj stara mržnja proti Niemcem, sve to veće hlepećim za častmi i imanji, tja do skrajnosti. Dne 21. lipnja dignu se iznenada u Pešti na njih silna buna, u kojoj njekoji budu smaknuti, a ostali lišeni svojih časti, poplienjeni ili iz zemlje izagnani. Istomu se bojati bilo i u gornjoj Slavoniji, gdje se nasilje celjskih knezova, koji su tada sva skoro veća imanja s lievoga kraja Kupe, Save i Drave u svojih ruku imali, bješe do najbiesnije smielosti uspelo. Glavni gradovi celjski bili su: Krapina, Samobor, Varaždin, Čakovac, Koprivnica, Kalnik, grad Zagreb i Medvedgrad. U tih gradovih, veli Kukuljević, držaše Fridrik i Ulrik Celjski, brat i netjak razuzdane carice i kraljice Barbare, svoje sastanke s njome; tu se razsipavaše, prilikom sjajnih gostba i svetkovina ono blago, što siromašni podložnici krvavim trudom u ove gradove donašahu, i tu budu napokon skovane one težke verige, u kojih stanovnici veće strane kraljevine naše po njekoliko godina robovahu. Vriemena ova zabilježena su u lietopisih pod imenom nemačkoga upravljanja, a suvriemene listine pune su opisujuć borbe i svadje s Niemci i s nemačkimi upravitelji celjskih gradova (*Arkiv. II. 43.*). Niti je tomu neredu mogao odmah staviti kraj Matko Talović, koga Albert potvrdio biaše za bana ciele naše zemlje. Neprestane tužbe podignute na bana i na kralja proti onim knezovom prisiliše jih napokon uzpreći svoje namiestnike u onih krajevih; a Matko, da mir i poredak opet povrati u kraljevini, 10. ožujka 1439. skupi državni sabor u Križevcu, na kom su prisutni bili braća mu Petar, knez cetinjski i ban hrvatski i dalmatinski, i Ivan predstavnik Vranski, te još Dim. Čupor biskup Kninski, šest podbana i mnogo velikaša i plemića. Na tom saboru, pozvanom dakle *pro compescendis furibus, et alijs malefactoribus, ac unicuique Justicia communi impendenda, ut quilibet timore quorumlibet malefactorum et aliorum quorumlibet contrarietate abiecta, in suis laribus in pacis tranquillitate possit residere (Jura II., 17.)*, bje sastavljeno mnogo zakona proti onim, koji prave nasilja i zločinstva po zemlji i tudje silom grabe, i odredjeno, kako da se od sada ti čini sude i kazne, a što je već za banovanja Matkova počinjeno bilo, kako da se popravi i doknadi. Matko povrati tada plemićem staro pravo, koje si biahu bani od njekoliko godina

Digitized by Google

prisvojili, glede sabiranja ili odalečenja državnoga nadbilježnika t. j. čuvara banskoga pečata *pro iustitia comuni ministranda (Jura I. 199.)*.

U Hrvatskoj za Alberta banovaše Petar Talović, brat Matkov, knez Cetinjski. Petar još izza Sigmunda zahtjevaše od Splietke obćine, da mu povrati njekoje mline u Solinu, što su prije spadali na Kliško tvrdjavu; ali nedobivši jih natrag, silom si prisvojavaše njekoja imanja Splietska, i dosta škode činjaše tomu gradu. Ogorčavaše se ta razpra za Alberta, jer Mletčani uzprkos primirju primahu u svoju oblast Vlahe, podložnike Petrove. Petar dakle zahtjevaše, da mu se bez odvlake natrag povrate. Republika, tada u težki rat s Viskontom zapletena, da tom neredu stavi konac, 26. veljače 1439. uputi u Dalmaciju Petra Valeressa kao proveditura u toj zemlji s nalogom, da ide k Petru na dogovore, i da pokuša najprije, bili ga novcem skloniti mogao, da se odreče svojih zahtjeva, a kad nebi mu to dopalo, onda neka mu se obveže sve natrag vratiti, samo da bude mir. I Valaressu podje srećno za rukom utanačiti ga 6. svibnja 1439. pod sliedećimi uvieti: da Mletčani neće više primati Vlahe u svoje zemlje dokle Matko i Petar i njihova braća budu buni; da će Petar svojim podložnikom strogo zabraniti i ma koje zlo počiniti Vlahom, koji se prije primirja od 29. srpnja 1437. biahu preselili na mletačke zemlje; da će se čim prije sastati tri plemića hrvatska i tri dalmatinska, da razvide sve škode, što su strane jedna drugoj učinile, i odlučiti kako da se sve namiri; da pogodbe, koje obstoje među stanovnici oboje države budu svete i valjane, te da je slobodno vierovniku pozvati dužnika pred njegova sudca; da mlinar u Solinu ne smie nikako silovati ljude, da u njega melju, nego svakomu slobodno gdje mu više po volji; i napokon da se prohodišća *(pedaggio)* izplate po običaju. U ovo doba, nezna se s česa, a valjda što je smatrao Dubrovnik kao udo, kô što je upravo bilo, hrvatske krune, Stiepan Vukčić, zavadiv se s Matkom, banom ciele naše zemlje, zagrozi se ratom i Dubrovniku. Dubrovčani pritužiše se odmah svomu kralju Albertu, a ovaj *nostri regiminis debito* naloži Matku, da u potriebi svom snagom pospieši u pomoć onomu gradu, budući to zaslužili *servitij genus et fidei prestantia*, po kojih se uviek odlikovala ta *comunitas nostre civitatis Ragusii*, još *ab ineunte tempore, quo eadem Sacre Corone huius Regni* **subjectione** *obnoxia fore cepit.*

U tom silno se ogorčavahu odnošaji medju Ugri i Turci, koji već prošaste godine, provaliv u Erdelj, strašno ga biahu poplienili i porobili. Albert bojeć se, da ga ne nadju nepripravna na oružju, najprije posriedovanjem Pape Eugena produlji primirje sa Poljaci, te odmah na zahtjeve samih stališa žurno stade kupiti vojsku na Turke. Murat, da svoje namiere proti

Digitized by Google

Ugarskoj izvede, zapoviedi sada Despotu srbskomu, da mu Smederevo izruči. Gjorgj Branković na to ne prista; no ostaviv dva svoja najstarija sina, Grgura i Stiepana, da ga brane, ode s mladjim Lazarom u Ugarsku, da u Alberta izprosi pomoć. Do mala Murat udari na Smederevo i tvrdo ga obsiedne, a čete turske još lipnja prieko Dunaja plienjahu tja do Temišvara. Da jih suzbije i pomogne Smederevu, koncem srpnja sadje Albert sa 24.000 svoje vojske do Dunaja; ali videć, da je sasvim slab proti golemu neprijatelju, malo kašnje povuče se k Petrovaradinu, da barem svoje očuva od dušmanskih navala. Sad Turci prisile Smederevo na predaju, razbiju na bosanskoj granici čete ugarske tamo namiestjene, da granicu brane, i zagroze se Biogradu. Medjutim ponesta brašna u vojski ugarskoj a kužna nemoć nagrne na nju tako silno, da svi, poplašeni budi od pomora budi od turskog na blizu se grozećeg maća, u malo se razidju, ostavljajuć sama kralja, koi jedva navali dušmanskoj izmakne. U biegu dopade Alberta ta bolest, te na putu u Beč u Nesmilu blizu Ostrigona 27. listopada 1439. preminu. Albert nije puno držao do svoje vlasti, jer je stališem državnim dosta starih prava, što jim njegovi predjašnici na priestolu biahu uztegli, povratio, a i novimi obdario. Lietopisci suvriemeni opisuju ga kao vrlo poštena i pravedna, boju i knjizi viešta, ali vieri svojoj tako privržena, da mu do krivovierca nije bilo gorega dušmanina.

Albert ostavi sa sobom ženu svoju noseću i dvie kćeri. Jelisava, oslanjajući se na otčeva prava, naime kao jedinica Sigmundova, i na svoje okrunjenje, po smrti muževljoj u svojih ruku pridrža svu njegovu vlast u Ugarskoj, te ju i umah upotriebi, pošto izruči njekoliko povelja kao samodržica, krunu si prisvoji, darova Ulriku, knezu ciljskomu, grad Kostanicu i td. Isto je kanila učiniti i u Českoj, jer 1. studenoga 1439. naloži českim stališem, neka se skupe na državni sabor, da priznaju njezina prava. Ali u Českoj smrt Albertova porodi golem metež. U Pragu izza duga oklevanja združi se napokon državni sabor 6. siečnja 1440., gdje, pošto se sve stranke medjusobno pomiriše, bje zaključeno, da je češka kruna sasvim izborna; te se odredi dan, u kom će se opet sabor sastati, da kralja bira. Jelisavi bude odmah sve to izjavljeno ponudom, neka bi za to doba odaslala svoje povierenike, koji bi u toj prigodi obranili njezina prava na priestol. U Austrijanskoj vojvodini, kò što mu po državnom pravu pripadalo, stade upravljati onom zemljom Fridrik Štajarski, kašnje car (*2. veljače 1440.*).

Osvojenje Srbije a Smedereva navlastito (*27. kolov. 1439.*) težko bješe ugarskom zemljom zadrmalo, te bojeć se svaki sedmoglave zmije

Digitized by Google

azijatske, silno režeće na južnoj granici, uvidi se svuda, da je teška potrieba čim prije umiestiti na priestol muža, koi bi kadar bio braniti ga i spasiti. S početka nije se znalo, na koga bi podobno bilo obratiti oči; te bilo je i takvih, koji su držali i za sama despota srbskoga Gjorgja Brankovića, stoprv od Turaka iz Srbije izagnana. Sam Gjorgj naviesti Republiki mletačkoj *de pratica quam tenet habendi regni Hungarie*, te joj obećavaše, da će i tamo uviek s njome prijateljski obćiti; za što mu se ona još 2. siečnja 1440. liepo zahvali. Ali poveći dio velikaša ugarsko-hrvatskih odluči napokon ponuditi svoju krunu

VLADISLAVU, kralju poljskomu, te predloži Jelisavi, da se oženi s Vladislavom, komu bi doisto, združiv poljsku s ugarsko-hrvatskom krunom, lasno bilo oboje sačuvati od bližnje propasti; a kad bi sina rodila, već bi mu dosta bila Austrija i Češka. Izza dugotrajnoga odpora Jelisava dade se najskoli na to sklonuti, te bude odmah sjajno poslaničtvo odpravljeno u Poljsku s molbom na Vladislava, da uzme Jelisavu za svoju suprugu i s njome ugarsko-hrvatsku krunu. Tomu poslaničtvu biaše glava slavni naš Matko Talović, ban citave hrvatske kraljevine, a uz njega još dva druga hrvata, naime Ivan Gospodnetić (*De Dominis*) Rabljanin, njegda biskup Senjski a sad Jakinski (*od 1. ožujka 1436.*) i papinski poklisar (*od 13. siečnja 1438.*) u Ugarskoj, i Rambald Frankapan iz Senja.

Medjutim Jelisava, u Komoranu 22. veljače 1440. porodiv sina imenom Lladislava, umah po glasonoši dade zapovied otomu poslaničtvu, da se natrag vrati. Glasonoša stigne u Krakov u što su se poslanici sa Vladislavom dogovarali. Kralj sada htjaše s miesta prekinuti svaki govor o toj stvari, ali mu poslanici pridodaše, da su opunomoćeni i onda, kad bi Jelisava muško porodila, krunu mu ponuditi, trebujuć što prvo junačke desnice, koja bi vriedna bila braniti jih od Turčina. Tim se Vladislav dozvolom svojih stališa pusti na njihove molbe, i 8. ožujka 1440. svečano primi ponudjenu krunu. Ban Matko i Mirko Marčali sadjoše odmah do Komorana, da izjave Jelisavi, kako su svoje naloge ovršili, no budu od razjadjene kraljice u zapt bačeni, što težko Ugre i Hrvate povriedi, te jih ona na njihovo zahtjevanje malo kašnje pusti na slobodu.

U ovo doba poglaviti savietnici i privrženici Jelisavini biahu Ulrik knez ciljski, koi je, kô što smo rekli, posiedovao tada velika imanja u gornjoj Slavoniji, i Ladislav Gorjanski, koi je isto tako u svojih ruku držao veći dio dolnje Slavonije i dosta vlasti nad onim stanovničtvom imao. Po nagovoru njihovu baci se Jelisava sada u krilo Fridrika, vojevode štajarskoga i cara nemačkoga, proglasiv ga skrbnikom svoga skoro rodjenoga

Digitized by Google

sina, a s druge strane stade on čas kupiti vojsku na Ugre, kojoj dade za vrhovnoga vodju već oglašenoga junaka českoga Jiskru od Brandejsa. No malo kašnje videć, da ju car nemože dovoljno pomoći, uze si miesto njega Alberta, Fridrikova brata i neprijatelja, što cara težko razsrdi. Čujuć pako, da se Poljaci k Budimu približuju, priteče u Stolni Biograd, dade okruniti svoje diete po oštrogonskom nadbiskupu (*15. svib.*), i brže bolje s krunom i s drugimi dragocienosti uzmaknu u Gjur, a zatim u Požun, da se tamo na odlučni boj pripravi.

Dne 21. svibnja 1440. Vladislav ulize s vojskom u Budim. Pozvav tamo prevarom uz zaštitni list poglavite Jelisavine privržnike, prisili jih, da mu se na viernost zakunu; no oni su poslie smatrali to kao na silu oteto te nevriedno. Vladislav u to doba prodje u Stolni Biograd, gdje se dade samim nadbiskupom oštrogonskim ovienčati na ugarsko-hrvatski priestol pod uzklikom silnoga naroda na tu sjajnu svečanost sakupljena, krunom, koja je ležala na tielu Sv. Stiepana (*srpnja*).

U tom metežu Jelisava nije mogla, kô što se bješe obvezala, odaslati svoje poslanike na češki sabor; čega radi češki stališi, netrpeć odgode, 15. svibnja 1440. izabraše si za kralja Alberta vojevodu bavarskoga. Tim Jelisava videć se zapušćenom i od Češke i od Ugarske, opet se s Fridrikom štajarskim pomiri; te mu malo kašnje nesavietno izruči kao skrbniku obe kćeri i sama sina Ladislava, neka jih odgoji i obrani (*23. kolov. 1440.*). Car dade jih odmah u Štajarsku čuvati, a Alberta bavarskoga uputi, da ne prima češke krune pripadajuće austrijanskoj kući; čega radi Albert, kad pridjoše poslanici češki u Kamu, da mu ponude češku krunu, odgovori, da bez carske dozvole ne smie na njihove želje privoliti.

U Ugarskoj medjutim bilo je došlo do žestoka rata. Za Jelisavu jošte držahu poglaviti gradovi uzduž gornjega Dunaja, a imenito Oštrogon, Rab i Požun, gdje se samo u tvrdjavi, akoprem kroz neprestani bojak, vijaše Vladislavov barjak. Na sieveru se vitežki za nju borio slavni Jiskra, otimajuć gradove i goneć neprijatelje; a na zapadu Ulrik knez celjski, razbiv Ugre i Poljake kod Samobora (*1. ožujka 1441.*), tjeraše napried porazumno s Ladislavom Gorjanskim, komu je iz dolnje Slavonije bilo udariti prieko Osieka s vojskom uz Dunaj, i s njim složno napasti na Budim. U tom Vladislav višeputa iz Budima udari vojskom do Požuna, da oskrbi onu tvrdjavu, te jednom prisili sam Oštrogon na primirje; a kad pozna namjere kneza celjskoga i gorjanskoga, on čas se sam svrati na celjskoga, te vraćajuć ga u bieg i plieneć njegova vlastita imanja, u kratko ga prisili, da mu se na viernost zakune, dočim s druge strane Hunjad.

Digitized by Google

vojevoda sedmigradski i Ujlak ban mačovski kod Bataszéka Gorjanskoga pobiše tako strašno, da se jedva spasi u Oštrogon.

U što se zametnuo ovaj gradjanski rat u Ugarskoj, Turčin, upotrebljujuć otu zgodnu priliku, dignu se iz Smedereva silnom vojskom, da pokuša, nebi li mu izpalo, Biograd osvojiti. Branjaše tada taj grad silni naš junak Ivan Talović predstavnik Vranski sa nješto naše vojske. Ivan osmieli se poći mu na susriet; no videć, da je sasvim slab prama ogromnomu dušmaninu, izza njekoliko krvavih okršaja povuće se zdravo i veselo u grad. Murat ga odmah po kopnu i po vodi obsiednu, i stade ga neprestanom vatrom, podkopi i čestimi juriši biti i rušiti, ali mu sve zaman naprama junačkomu srdcu hrvatskomu. Po sedmomiesečnom obsiedanju izgubiv bolji dio svoje vojske, morao se napokon Turčin dignuti izpod grada, i opet skloniti u Smederevo jako razbijenom glavom. Sliedeće pako godine kroz Vlašku provali u Erdelj; no sada mu račune pokvari slavni Hunjad, komu podje za rukom ne samo u bieg ga potjerati prieko Vlaške i Dunaja do južnih alpa, no i više puta potući ga i razpršiti.

U tih poduzetjih podpomagaše po što je mogao Vladislava Matko Talović ban ciele naše zemlje. Netom Matko u Komoranu bje pušćen na slobodu, morao se skrbiti i za obranu svoje banovine ne samo proti celjskomu i gorjanskomu knezu, no i proti Stiepanu vojevodi Sv. Save, koi, potaknut svojim rodjakom Ulrikom, knezom celjskim, navalio biaše iz juga na Hrvatsku, i oteo joj Omiš i Poljica. Vladislav i Matko, prvo nego se zaratiše sa Stiepanom, pokušaše privući na svoju stranu vladu mletačku, te studenoga 1440. odpraviše joj svoga poslanika Nikolu od Sv. Severina. Na kraljeva i banova pitanja odgovori Republika 17. prosinca i. g., da je spravna mir obdržati i prijateljstvo po dosadanjih pogodbah; da Matku nemože pomoći pružiti proti Stiepanu, jer ju već biaše i Stiepanu uzkratila (*13. ruj.*) uz obvezu, da će se u toj njihovoj borbi strogo držati nepristranosti, da za sada nemože ni kralja pomoći proti Turčinu, nemogući bez uzroka narušiti mira, no da i to *cum tempore poterit fieri.* Ništanemanje u isto to doba dopusti poslaniku, da za bana iz Mletaka nabavi oružja po volji, *sed caute et secrete, ut videamur neutrales*, a da samo topove unese u Hrvatsku zemlju putem koje puste luke; i obeća, da će Matka kao svoga gradjanina preporučiti knezovom Senjskim i Celjskomu, i da će naložiti svojim upravljateljem priekomorskim, da kad bi po nesreći prisiljen bio utočište si tražiti na mletačkoj zemlji, neka ga prime kao svoga gradjanina u zaštitu. I s Tvrdkom Tvrdkovićem, kraljem bosanskim, Matko se bješe iste godine granica radi težko zavadio; no i ta razpra nije imala ni koje

Digitized by Google

posliedice. Republika bojeć se, da Petar, brat Matkov, ban hrvatski, ne podigne koje trgovište pri moru, dozvoli mu 10. travnja 1441., da kroz mletačke luke uvede badava u svoju zemlju sve što hoće; a 19. kolovoza i. g. odobri troškove učinjene knezom šibeničkim na čast Petru, despotu srbskomu, i carevićU turskomu, bivšim malo prije u Šibeniku. Petar, da Mletčanom vrati tu ljubav, 31 svibnja 1442. naloži svojim podložnikom u cetinjskoj i kliškoj okolici od sada svake godine izplaćivati desetine nadbiskupu splietskomu po starom običaju, kojih mu davali nisu već od kada Spliet prodje u ruke mletačke, no državi na oskrbu hrvatskih tvrdjava.

Senjski knezovi s prva držahu s knezom celjskim za Jelisavu, a poslie i oni krenuše na Vladislavovu stranu. G. 1442. poneŝto se skvari prijateljstvo njihovo s Mletčani, jer su se ustručavali njekomu Rabljaninu dopitati dobra, što su mu u Senju po nasliednom pravu pripadala. Badava jih Mletčani višeputa pozivahu na tu dužnost i prietnjom, da će toliko dobra njihova zaglobiti; a kad i to osta bez uspieha, Mletčani zatvoriše more k Senju. Ta se razpra napokon okonča 26. ožujka 1443. u Mletcih po volji Mletčana.

S druge strane, dá se jednom stavi kraj u Ugarskoj gradjanskomu ratu, i da se sve moguće sile obrate proti obćemu dušmaninu, koi se sve to silnije grozio zapadu, Eugen IV. odasla početkom god. 1442. stožrnika Sv. Angjela Juliana Cesarina u Ugarsku s nalogom, da pomiri one stranke i svrati sve složno na Osmanlije. Težkom mukom pade napokon Julianu skloniti Jelisavu i Vladislava na primirje, koje bje sklopljeno u Budimu 21. rujna 1442., a imalo je trajati do 24. lipnja sliedeće godine. Nakon toga izposlova Julian i sastanak tih samih vladara u Gjuru, gdje njegovim uplivom bje medju njimi utanačeno, da će Vladislav uzeti za ženu stariju, a brat mu Kažimir mladju kćer Jelisavinu; da će starija Ana dobiti u miraz slezku vojvodinu; da će Vladislav upravljati ugarsko-hrvatskom zemljom samo do punolietnosti Ladislava sina Jelisavina, te tada, da će mu ju mirno izručiti, a samo kad bi medjutim umro Ladislav neka ostane za Vladislava; i napokon, da si Poljska uzme Zipsku županiju na račun bojnih troškova. Ugri, a Hunjad navlastito, nehtješe ni čuti o toj pogodbi; no svali ju u zabit smrt Jelisavina, koja se dogodi 19. prosinca 1452. Na tu viest poveći dio Jelisavinih privržcnika prionu sada uz Vladislava; ostali pako, imenito Jiskra, Dionič nadbiskup oštrogonski, Ladislav Gorjanski i Ivan Forgač ban mačovski pozvaše umah cara Fridrika, da se složno s njimi zauzme za Ladislava Jelisavina. No Fridrik nije ni mogao, sve da mu je i od volje bilo, toga se prijeti, te uplivom poklisara Juliana potvrdi u ime

Digitized by Google

Ladislavovo gorpomenuto primirje sa Vladislavom, i opet ga obnovi svibnja 1444. na dvie godine.

Českom zavladao biaše strašni nered. U saborih, što su se u to vrieme ondje držali, stranke nikako se nemogahu sjediniti u osobi, koja bi zasiesti imala kraljev stolac; te tekar 25. stud. 1443. u Českom Brodu od stališa bude napokon Ladislav složno priznat českim kraljem, ali jim ga Fridrik nehtie izručiti, kò što poslie ni Ugrom, akoprem su ga i prietnjami od njega velečesto tražili.

U tom Julian iz sve svoje sile nastojaše u Ugarskoj, da Vladislava s Turci u rat zaplete. I bilo se tada doisto nadati dovoljnomu uspiehu. Papa već je proglasio bio svudi u zapadu križoboj; despot srbski ponudjavaše sve svoje sile; a Turčin jurve se upustio bješe u rat s karamanskim vladarom u Aziji. U saboru budinskom od 9. lip. 1443. sam narod jednoglasno privoli na Julianove želje i dozvoli, da se u tu svrhu pobira izvanredni novac. Još srpnja križarska vojska prebrodi Dunaj kod Smedereva, i udari kroz Bugarsku, no sasvim polagano. U što se kralj glavnom silom držao lieve obale rieke Morave, Hunjad sa predvojskom razbije Turke kod Niše, pa prisiliv taj grad na predaju i sruśiv ga do temelja, pomoću Franja Talovića bana hrvatskoga, poslana mu od kralja golemom četom naših sokolova, potjera u bieg jednu nakon druge tri vojske turske, i predobije Sredec (*Sofiju*) i popali. Ni tu ne stane, već nakani, da će prieko alpa. Turci mu sada pod samim Muratom u klancih zaprieče put; a kad jih on, uzmicajuć izlično, kao da pred njimi bježi, na polje navabi, opet jih 24. prosinca na sve strane prieko alpa do tračkih poljana poraztjera i poiszieca. No kralj videć, da biesni ljuta zima, i da nema dovoljno brašna za ljude ni krme za konje, a da je od nemoći dosta vojske izginulo, usprkos svim zahtjevom srbskog despota, koi ga i s novci kanio navesti, da protjera Turke iz srbskih tvrdjava, naredi, da vojska udari nazad. Veljače 1444. Vladislav unidje u Budim uz sveslavje. Svi mu se vladari evropejski uzradovaše na tih pobiedah, a Papa, vojevoda burgundski i Mletčani uz to mu obećaše, da će na lieto odpraviti jaku pomorsku silu u Elespont, da Turkom preprieči prelaz iz Azije u Evropu, ako se za to doba opet digne na sveobćeg dušmanina. I doisto bila je namiera Julianova, da se kralj na lieto protisne vojskom tja do Carigrada, i da se odatle, grčkom silom ohrabren, uz pomoć galija svali na Turčina, i jednim ga udarcem sruši u more. Tomu su se snažno protivili Hunjad i srbski despot, kim je bolje nego li stožrniku poznatu bila još prejaka moć Sultanova, no sve badava. Kralj, popovskim nagovaranjem zatravljen, skupi sabor u Budimu, na koi prispieše i Ladislavovi

Digitized by Google

privrženici, te i sam Jiskra, s kim bude prvo primirje ugovoreno. Na tom se saboru odluči čim prije udariti na Turke, te i sada stališi državni rado dozvoliše, da se umah digne u tu svrhu izvanredni novac u cieloj ugarsko-hrvatskoj kraljevini.

Medjutim se bješe u srbskom primorju jaka vatra razpalila medju Mletčani i Stiepanom, vojevodom Sv. Save, za Zentu. Braća Matko i Petar Talović htješe upotriebiti tu zgodnu priliku, da se Stiepanu osvete radi Omiša i Poljica, što jim nepravedno biaše zgrabio; te lip. 1443. odpraviše svoga poslanika u Mletke, da Republiki ponudi savez proti Stiepanu, i da od nje pita dvie galije, 100 strieljača, praha i solitra po volji, jednu luku i njekoliko solina blizu Splieta. Mletčani su tada kanili k sebi privući Omiško primorje i Poljičko; a znajuć, da su i naši bani težili, opet si priosvojiti ta miesta, i da jih je na to tjerao kralj bosanski, ali da nisu za sada u stanju bili, toga se latiti, čim je u to doba bolji dio hrvatske vojske pod kraljem u podunavlju ljuti bojak bio, te da jim se u njihovoj namieri nije bojati za sada odpora od te strane, odbaciše ponude banove, dopušćajuć jim samo, da si u Mletcih priskrbe praha i solitra po volji. I uprav dne 29. siečnja 1444. K. Marcello, knez splietski, miti i grožnjami nakloniv si Omiš i Poljica, sklopi pogodbu s Radošem Petrovićem i Ivanom Grgurićem poljičkimi poslanici, po kojoj Poljica kao svoju pripoznaše mletačku vlast (1). Malo kašnje i Omiš morao se baciti u krilo Mletačko, a Mletčani mu 28. veljače 1444. potvrdiše sve povlastice i prava, što je dosele uživao pod domaćom krunom.

Netom Franjo Talović ban hrvatski, došav stoprv iz istoka na mletačkoj galiji, doču te stvari, odmah knjigom pozva Mletčane, da mu izruče ona miesta pripadajuća ugarsko-hrvatskoj kruni. Akoprem je tada u mletačkom vieću bilo dosta pravednih duša, koje su savietovale, da se

(1) U toj pogodbi, koju vieće mletačko potvrdi 28. veljače 1444., ovako se označuje uprava poljičke države: «*Le uxanze de polixa si e a tuor so Chonte xintilom de Spalato, lo qual piaxera ala Signoria et alor cum volonta de miser lo Chonte de Spalato, sia lial, e per un anno che el dito debia andar tre fiade fra de lor a far raxon, e de le condanaxon, che sera, la mitade sia al Chonte et a S. xudexi, l' altra mitade e al prestaldo, che fra loro la decima parte. Al Chonte ogni anno castroni nonanta, ho per ogni castron soldi XXXII. e guerizar senza soldo infina narenta e in Schiavonia infina a fiume chiamado chercha, et in Bossina infina hluina, quello che non andara al oste, quando li se dira, che paga livre quatro soldi quatro. E si bixognera ala Signoria che piu ananti andamo al oste, che se debia dar lo soldo. E se robassemo alguna cossa, che la terza parte sia ala Signoria, e li privilegij che havimo de li Signori per ananti che sia confermadi*, modo ne ipsa privilegia sint contra jura et confinia comunis Spaleti.» *(Senato. Mar. I.)*.

Digitized by Google

odpuste, većina, koja je dobro znala, da ugarsko-hrvatska kruna, težko domaćim ratom i s Turci zabavljena, nije sada u stanju svoje si pravo oružjem izvojštiti, 11. trav. 1444. odgovori Franji, da je ta miesta u dobrom ratu silom Stiepanu otela; ako pak doisto ima koje pravo na njih, neka upravi poslanike u Mletke, da se ta prava razvide i razsude. Malo kašnje i Matko Talović i kralj bosanski po svojih poslanicih opetovaše te iste zahtjeve, no sve zahman. Republika u naputku, što je dala 6. i 23. ožujka 1444. svomu tajniku Ivanu *de Reguardatis*, naloži mu, da, kad bude u ugarskom dvoru, pomoćju Juliana poklisara papinskoga prigne bane Matka i Franja i sama kralja, neka ih mirne puste u onih miestih. Ivan nije doisto, akoprem badava, lienio u toj radnji. Petar Talović, u odsutnosti svoje braće jedini hrvatski ban, smatraše Poljičane kao svoje izneviernike, te jim škodu činio što je više mogao i ratom jim se grozio. Čega radi Mletčani 5. kolovoza 1444. uputiše mu Ben. Molina molbom, da pusti Poljičane u miru, drugčije, da će jih oni braniti. Velevažni dogodjaji, koji su se tada u Ugarskoj zbivali, utrnuše onu razpru, koja bi u povoljnije doba bila bez dvojbe izagnala tudjinca iz naše zemlje.

U to dočim se Vladislav u Segedinu na rat spravljao, eto mu poslaničtva turskoga s ponudom mira. Videć kralj, da mu Poljaci pomoć uzkraćuju, da i sami saveznici onò, što su se svojevoljno obvezali bili, izpuniti oklevaju, te da bi se barem za sada na same svoje sile nasloniti morao, a da su ponude turske dosta koristne za njegovu državu, po savietu Hunjadovu i despotovu srpnja 1444. na mir s Turci privoli, po kom su Turci morali do 1. rujna sve tvrdjave u Srbiji Despotu povratiti i iz te se zemlje sasvim izseliti, i Vlašku pustiti pod vrhovnost ugarsko-hrvatske krune. Ta pogodba bje umah od oboje strane prisegom potvrdjena. No malo kašnje Vladislav, Julianom himbeno zaveden, gazeć vieru tek prije Bogom zasviedočenu, nesviestno krene vojskom iz Segedina na Orsovu, gdje prebrodiv Dunaj 20. ruj., udari napried desnim krajem te rieke, namierajući protisnuti se obalom crnoga mora tja do Galipolja, i tu se združiti sa saveznićkimi galijami još od srpnja u onom tiesnu zasidranimi. Papinskimi i mletačkimi zapoviedjaše Alviž Loredan, komu još 8. srp. naloži Republika, da pošalje do osam njih uzduž Dunaja za kršćansku vojsku prieko te rieke prebroditi. Murat na vrieme obaviešćen o tih stvarih po despotu srbskom, umah iz Azije, gdje se po miru sklonio bješe, da mirno svoje dne okonča a pustio sinu, da gospoduje, doleti u Evropu, i netom skupi vojsku, pospieši Vladislavu na susriet. Kod Varne obe se vojske sukobe. U bitki, koja se 10. studenoga dogodi, a svrši cielovitim porazom kršćana

Digitized by Google

i kraljevom smrtju, lievim krilom zapoviedjaše naš Franjo Talović ban hrvatski, Matkov i Petrov brat, koi bratom svojim Ivanom predstavnikom Vranskim na čelu svojih Hrvata čudesa počini. Kao snopje padali su Turci od maća kršćanskoga; ali što će šaka ljudi proti nebrojenomu divljaku? Kršćana biaše jedva 25.000 a Turaka prieko 100.000. Braća Talovići biegom se zdravo kući povratiše, a Hunjad pade u ruke vojevode Drakula moldavskoga, koi ga baci u zapt, te njekoliko mieseca kašnje liepo ga darova i odpusti. Njeki vlah, u što brodjaše Juliana prieko Dunaja, polakomiv se na blagom, što papinski poklisar uza se imaše, utopi ga.

Jedva što se Ugri osviedočiše, da je kralj u bitki kod Varne zaglavio, obratiše oči na Ladislava, sina Albertova, koi se tada nalazio u carevih ruku. U saboru, držanom svib. 1455. u Pešti bude dakle izabran i oglašen za kralja

LADISLAV ALBERTOVIĆ, te se namah odpravi sjajno poslaničtvo na cara Fridrika u Beč molbom, da izruči još nejako diete i ugarsku krunu. Car zahtjevaše, da mu Ugri predadu Požun sa tvrdjavom, gdje bi dao Ladislava izobražiti i krunu učuvati; no Ugri, nehteć pristati na tako sramotnu pogodbu, odoše.

Medjutim Hunjad, vrativ se iz Podunavja u Ugarsku, bude primljen sa sveslavjem. Uredivši državom, stavi se najprije, da kazni Ulrika kneza celjskog, koi, upotriebljujuć neprilike ugarske, navalio bieše na Slavoniju i Hrvatsku, i njeka jim miesta oteo, a već se pripravljao, da udari i na ostala. Malo prije nemila smrt ugrabila bieše ovim zemljam bana, slavnoga Matka Talovića. Petar i Franjo, braća Matkova, pridržaše sbilja bansku čast u Hrvatskoj, ali Korbavski i Senjski knezovi, najmoćniji u zemlji, oklevahu pripoznati jim to dostojanstvo, dapače ovi zadnji težahu za njim, te s toga se već očito prikazivahu naklonjeni celjskomu knezu. I Mletčani tada držahu za Frankapane, te jih još 25. lip. 1445. obodravahu po njihovih poslanicih, da se pobrinu i s novci bansku si čast pridobiti, a da će jih u tom oni po mogućnosti podpomoći. Petar i Franjo, koji su po smrti Vladislavovoj s ono države, što su u svojoj oblasti imali, sasvim neodvisno vladali, videć napokon, da će jim težko za rukom poći uz samu svoju silu proti celjskomu se knezu održati, a da jim od Ugra pomoći čekati nije, odprave sada biskupa Skradinskoga u Mletke, nudjajuć vieću sve svoje tvrdjave i zemlje, a samo da jim dade potrebita za život i pravo na plemstvo mletačko. Republika 6. siečnja 1446. odgovori banom, da si pridrže svoja imanja i brane, a da će jih ona dovoljnim novcem oskrbiti, ako joj dadu u zalog Kliš i njegovu okolicu. U tom dočuv Petar Hunjadove namiere

Digitized by Google

proti celjskomu knezu, i od Hunjada se poboja, te uputi odmah u Mletke i Ninskoga biskupa, moleć za bezodvlačnu pomoć. Republika, bojeć se sada i za svoje zemlje u Dalmaciji, još 8. travnja i. g. naloži svojim knezovom na ovoj strani, da dopuste banom bojnom se spravom i strieljaci oskrbiti u primorskih gradovih po volji za njihove novce, i da prime njihove podložnike, kad bi od neprijatelja prisiljeni bili na mletačkoj zemlji utočište si tražiti.

Hunjad, provaliv u to lievom obalom dravskom do Petuja, stade strašno harati celjske prediele. Ulrik, knez celjski, koi je u to doba s Frankapani držao sabor u Zagrebu, da si samo otčinske zemlje sačuva, bje prisiljen zapitati mir od Hunjada, u kom prizna vrhovnost ugarsko-hrvatske krune, i odreče se Slavonije, gdje Hunjad malo kašnje postavi za bana svoga nećaka Ivana Sekulu, koi sliedeće godine u Gorjanih skupi sabor, gdje stališi slavonski primiše Hunjada i za svoga upravljatelja. Hunjad zatim vrati se u Pešt, pozva državni sabor na Rakošu, gdje bi naimenovan 5. lipnja 1446. zapoviednikom ugarske kraljevine kraljevom moćju. On se odmah odlučno primi, da Ladislava oslobodi od carevih ruku, a državu, kojom su svestrano nemiri i nasilja zavladali bili, uredi. Te nerede podpaljivaše ponajviše Alfonzo kralj napuljski, koi si tražio tim prokrčiti put na ugarsko-hrvatski priestol. Alfonzo pokuša prignuti na svoju i kralja Bosanskoga, te zapita Neretvu za novac, *ut per eam valeat habere aditum ad regnum Hungarie, ad quod aspirat.* Tomaš dakako ne pogodi mu, no prijavi sve Republici mletačkoj i doda, da ga opet moli, da pusti njegovim poslanikom siegurni prolaz u Ugarsku, *cum habeat cum aliquibus baronibus intelligentiam habendi regnum illud.* Mletčani 17. ožuj. 1446. liepo se Tomašu zahvališe, što je odriešito odbio Alfonževe zahtieve.

U Českoj, gdje stranka kalistinska Ivana Podiebrada i katolička Ulrika Rosenberga sve druge biahu k sebi pritegnule, obje su, akoprem badava, ipak složno radile isto tako, kô što Hunjad u Ugarskoj, da iz Fridrikova zapta iztegnu Ladislava, koga su za svoga kralja pripoznavali. Ali Hunjad, što nije mogao na mirne, odluči sada oružjem izvojevati. Zapoviedi dakle, da se kupi vojska na cara, i u isto vrieme te svoje namiere izjavi Papi i Mletčanom, da nebi, navlastito ovi, u sumnji, da se ta sila na njih pripravlja radi Dalmacije, s Fridrikom se sdružili, ili mu koju drugu nepriliku na put stavili. Mletčani ne zakasniše za to mu se ljubezno zahvaliti (*3. siečnja 1447.*). No Hunjad, kroz to dočuv, da se je Murat bacio na morejske vladare, iznenada svrati vojsku na Drakula vojevodu vlaškoga, i na kratko ga prisili, da opet pripozna vrhovnost

Digitized by Google

ugarsko-hrvatske krune. Vrativ se zatim u Ugarsku, udari odmah na Austriju. Fridrik, koi ga za zime ne čekaše, brže bolje u Novom se Miestu zatvori. Ugri popliene okolicu i grad pritisnu; no oštrina zraka do mala prisili jih na povratak. Po nagovoru kneza celjskog 1. lipnja 1447. bje ugovoreno primirje, a studenoga i. g. u Beču mir, po kom Fridrik povrati Ugrom Gjur i obveže se, da će jim izručiti i Ladislava tek u 18. njegovoj godini. Malo kašnje i Česi videć, da jim badava tražiti Ladislava od cara, proglasiše Podiebrada upravljateljem svoje kraljevine, a Gjorgju podje za rukom 3. rujna 1448. predobiti Prag i svu zemlju utaložiti.

Hunjad, pomiriv se s carem, stade odmah spravljati se, da udari na Turke. Još travnja 1447. pokuša po poslaniku knezu Vuku, da si pridobije pomoć mletačke vlade, ali mu ova 1. svibnja odgovori, da je za sada težko ratom zabavljena u Italiji, te da joj moguće nije, dok se ne povrati mir s ove strane, njegovim željam zadovoljiti. Početkom sliedeće godine čujuć pako, da Turci na jugu haraju tja do same Hrvatske, u što se dopremao, da na njih što moćnijom silom udari, opet u istu svrhu odpremi poslaničtvo u Rim, u Spanju i u Mletke, no svi mu opet dadoše liepih rieči i ništa drugo. Zahman pako sva sredstva upotrebi, da prigne na svoju Despota srbskog, koi, nemogav ga odvratiti od toga rata, tajno doglasi Muratu Hunjadove namiere. Sultan se tada boraše u Arbanaskoj sa Škendrbegom, koi mu težkih rana zadavaše. Hunjad dakle uz same svoje sile udari prieko Dunaja na despotove zemlje. Po putu pridruži mu se snažnom četom svojih sokolova Franjo Talović ban hrvatski, te složno stadoše harati i plieniti one prediele, misleć silom si privući Brankovića na zajednički pir proti obćemu dušmaninu. Gjorgje se ipak ne dade sklonuti, no pozva Murata, da mu bez odvlake na pomoć priskoči. Turci (*150.000*) se sa Ugri (*49.000*) sukobe na Kosovu 17. listopada 1448. Prvi dan bitka osta neriešena. Prieko noći Turci obkole Ugre; te na osviet jutra videć Ugri neprijatelja izza svojih ledja, strašno se poplaše, i po kratkom odporu svi na bieg udare. Talović i Frankapan, koji su si u tom boju viečnu slavu zadobili, u što poticahu svoje na odpor, padoše od turskoga mača sa mnogo odličnih ugarskih, hrvatskih i erdeljskih junaka. Hunjad sriećno uzmakne biesnomu dušmaninu; no u biegu peti dan bude izdajnički uhvaćen u Smederevu, a jedva tri mieseca kašnje na slobodu pušćen od Despota po nagovoru Gjorgje Mrnjavića hrvata i poslanika dubrovačkih, i to pošto izruči Brankoviću sina Ladislava za taoca i obeća mu njekoja imanja u Ugarskoj.

Digitized by Google

U što se Hunjad povrati u Ugarsku, sakupi odmah, što je više mogao vojske, i udariv na Despota, poplieni sve sieverne prediele srbske, a njekoje pogranične tvrdjave predobi. Despot, da ga od zemlje odstrani, sina mu povrati i pozva se na sabor ugarski, da njihove razpre rieši. Hunjad učini sada mir s despotom Brankovićem i s Tomašem kraljem bosanskim, i naimenova miesto svoga rodjaka Ivana Sekule, koi Hrvatske ni vidio nije (upravljaše samo dolnjom Slavonijom, a Ulrik i Fridrik celjski gornjom), banom hrvatskim Nikolu Ujlaka. Petar Talović, koi si do sada sačuvao bješe barem čast ako i ne cielu oblast banskoga priestola, kad doču te stvari, javi Mletčanom i zaprosi pomoć, a ovi dopustiše Andriji Tuslcaviću, poslaniku njegovu, da si uzme strieljaca po volji, i darovaše mu mnogo bojne sprave (*20. svib. 1449.*). Ujlak malo kašnje pokuša, da silom svali Petra s bosanske stolice; no Petar junački ga u bieg baci, te opet po Skradinskom biskupu zapita od Mletćana novaca i bojne sprave. Mletćani uzkratiše novce, no sprave mu dovoljno pružiše. Sliedeće godine podje za rukom Petrovim neprijateljem oteti mu njekoja miesta, te napokon i Ostrovicu mu iznevieriti (*list. 1450.*); a već odavna knezovi Senjski, prignuti celjskim knezovom, i korbavski bosanskomu kralju, biahu mu svaku pokornost odkazali, i uz to tražili, da ga utamane. Glavne tvrdjave Petrove biahu Knin, Skradin, Kliš i Četinj. Videć Republika, da njegova moć od dana do dana propadaše, polakomi se za Kliš, te 18. pros. 1450. naloži knezu Splietskomu i obodriti Petra na odpor i nakloniti ga, da joj povieri obranu te tvrdjave; a kad bi ova u pogibelji bila pasti u tudje ruke, pobrinuti se da ju od njezinih zapoviednika dobiju za novac. No bura promaši za tu godinu bez ikoje promiene u Hrvatskoj. Početkom sliedeće Petar stavi se u dogovore s Hunjadom glede svoje banske časti; a Republika, u što ga je medjutim nutkala, da se hrabro drži proti Ugarskoj, te mu opet pružala oružja i bojne sprave, jamačno se zauzimaše, da ga pomiri s bosanskim kraljem (*16. srpnja 1452.*), koi mu je tada sam kanio oteti Knin a pomoćju korbavskih knezova Ostrovicu.

U tom Austrijanski stališi, Fridrikovim vladanjem nezadovoljni, pohite složno ga prisiliti, neka jim Ladislava izruči. No Fridrik, nepazeć nipošto na njihove tužbe, početkom god. 1452. sadje s Ladislavom u Italiju, te 19. ožujka primi u Rimu svečano carsku krunu. U odsutju njegovu Austrijanci mu se izneviere, i 2. veljače 1452. sklope savez proti caru s Hunjadom i njekojimi českimi vodjami. Vrativ se Fridrik iz Italije, saveznici odmah potraže, da jim Ladislava izruči. Car jim i sada ne pogodi, a oni ga složno obkole u Novom Miestu i prisile napokon na to (*4. ruj. 1452.*). Ladislav

Digitized by Google

bez odvlake prodje u Beč, gdje primi poslaničtva svojih krunovina, i sjajno obdari zasluge svojih vjernika. Hunjada učini nasliednim velikim županom bistričkim i potvrdi ga vrhovnim zapovjednikom ciele kraljevine ugarske, a Ulrika Celjskoga, koi s njim kretaše po volji, prvim svojim savietnikom. Ulrikovo ponašanje brzo omrzne Bečanom, te je morao još 28. rujna 1453. bježati iz Beča. Jedva listopada Ladislav krene u Česku, i u Pragu 28. list. 1453. svečano siedne na priestol.

Turci medjutim predobiju Carigrad. Hunjad stavi se odmah na njih vojsku kupiti, te pramalićem složno s Brankovićem udari na Murata plienećega po Srbskoj, i ne samo ga potuče, nego ga i sasvim iz zemlje izagna. Ladislav vrati se iz Češke u Beč jedva 31. siečnja 1455., gdje se opet pomiri s celjskim knezom. Ulrik tražio je sada, da Hunjada ma kako utamani; ali mu i sada svi napori u zahman. Ladislav 22. sieč. 1456. prodje u Ugarsku, da se spremi na rat sa Turci, koji se silno oružavahu. U Budimu, gdje se je kralj zadržao do konca svibnja, pomiri se Hunjad sa celjskim knezom, i tu bude odlučeno kolovozem udariti na Turke. No Turci preteku Ugre, i silnom vojskom po kopnu i po vodi obsiednu srbski Biograd, gdje je tada zapovjednikom bio Hunjadov šura Mihailo Silagović. Ladislav na tu viest pospieši u Beč, odakle umah pozva sve zapadne sile, a Papu i Mletčane navlastito, da mu bez odvlake za svoj i za njegov spas na pomoć priskoče; a Hunjad čvrsto se primi čim prije i silnije nasrnuti na dušmana.

Dočim se to zgadjalo u Ugarskoj, Petar Talović ban dalmatinski i hrvatski, koi, već od Matkove smrti mal da ne samostalno vladaše s ono zemlje hrvatske, što se onda nalazilo u njegovoj oblasti, okonča svoje dne (*1453.*), ostaviv za sobom dva nejaka sina Ivana i Stiepana pod skrbničtvom svoje udove banice Edvige i kneza Pavla Kragulja zapovjednika Kliškoga. Pavao stavi se odmah pod zaštitu mletačke vlade, razvi u Klišu nje barjak, i napokon sklopi s njome uviet na obranu onih sirotica. Za Petra bana često su se s njime, akoprem badava zavadjali senjski i korbavski knezovi s namierom, da ga sa banske stolice strovale. Frankapanci navlastito čeznjahu za njegovom časti, no svoje želje nemogahu izpuniti, pošto su se tada sami medju sobom prepirali otčeva radi baštinstva. Republika po njihovoj prošnji još g. 1444. posla Benedikta Molina, da jih smiri, a sliedeće god. (*15. lip.*) nutkaše jih, da si predobiju bansko dostojanstvo, i da će jih ona u tom po mogućnosti podpomagati. Ta borba prodre napokon do golema rata (*1448.*). Republika opet pokuša, da jih istim načinom na mir privede, no sve zahman; te pošto knez Stiepan iz petnih žila nastojaše proti njezinoj volji, da si za ženu dobije sestru Estenskoga markeza, ona se sada stavi braniti sama

Digitized by Google

kneza Ivana, pruži mu naoružanu galiju, i naloži svojim knezovom u Rabu, Cresu i Osoru, da ga po mogućnosti pomognu. Ta se razpra skladno zaustavi g. 1450. diobom Frankapanskoga imetka. Knez Ivan dobi Krk, a dobra na kopnu dopadoše ostalu braću. Ivan naviesti umah tu zgodu mletačkomu vieću, te po poslanicih zamoli, da ga primi pod svoju zaštitu, i da mu dopusti u Krku dignuti Markov barjak; a ono mu na sve pogodi (*31. pros. 1451.*). No namiera braće Ivanove biaše ta, da ga sasvim utamane. Tom svrhom Sigmund, pomoćju njekih plemića krčkih, tajno prebrodi u Kasion blizu grada krčkog, da odatle iznenada napadne brata i iz otoka prožene. Ivan na vrieme dohiti sve, što mu se od braće radilo, Sigmunda baci u bieg i njegove spletke raztepe; no bojeć se ipak njih, 14. lipnja 1452. u Mletcih sklopi pogodbu s onom vladom, po kojoj ga je ova morala braniti proti svakomu, a on je njezinu vrhovnost priznavao. Da pako svoje nakane lašnje postigne, 2. ožujka g. 1453. sastavi oporuku, kojom naimenova za svoga baštinika, kad ne bi mu roda ostalo, same Mletčane, ufajuć se tim više njihovoj zaštiti proti svojim dušmanom.

U ovo doba gornja Slavonija s gradom Zagrebačkim još se nalazaše u vlasti Ulrika celjskoga, a dolnja pod osobitimi bani, koji su se često mienjali. U budinskom saboru godine 1454. dobi bansku čast Ivan od Gerebena, malo kašnje Nikola Ujlak i Ivan od Koroga, pa i Ladislav od Egervara, ali se nisu nipošto te zemlje naživali. Tražili su doisto i ovi i Ulrik pružiti svoje ćapeti u Hrvatsku; ali su se za sinove Petrove jako zauzimali Mletčani i Bošnjaci, oboji nadom, da si privuku i ma koi dio hrvatske zemlje. Mletčanom se tada protivio u Hrvatskoj knez Grgur Korbavski, koi početkom god. 1453., videći jih ratom zapletenih u Italiji i s Turci, stavi se, akoprem badava, oteti jim vransku tvrdjavu. Mletčani ukinuše za tada i tu razpru pogodbom od 5. lipnja i. g., po kojoj dozvoliše knezu njekoja trgovačka prava po moru. Oti se neskladi ipak obnoviše sliedeće godine, čim još 13. lip. 1454. Republika naloži svojim upravljateljem u Zadru, da obećaju do 500 duk. onomu, koi bi joj u ruke predao Grgura kneza korbavskoga; a kad nebi ni to izposlovati mogli, da timi novci kupe ponudjenu si Ostrovicu. U tom knez korbavski nakloni na celjsku stranku. Mletčani i bosanski kralj nisu podnesti mogli, da se ma tko snaži uz njihovu granicu, a radije su imali, da Hrvatska ostane razciepljena na banove sirotice i na knezove senjske i korbavske, ili da bude njihova. Čega radi početkom g. 1455. po poslaniku Tomaš javi Mletčanom, da jim je knez celjski golem neprijatelj, da kani ne samo hrvatske no i mletačke zemlje predobiti, da si uzmu dakle Knin „*caput et principalis locus*

Digitized by Google

Croatie“ ili da nagovore sinove Petrove njemu ga izručiti; a kad bi taj grad slučajno prošo u celjske ruke, da je uviek spravan s njimi u savezu izagnati Niemce iz hrvatske zemlje. Dne 8. ožujka 1455. Mletčani mu odgovoriše: da oni Knina uzeti neće, jer tim bi se u rat s Ugri uplesti mogli, a da će sinove bana Petra Talovića rado nagovarati, da mu ga dadu.

U tom knez celjski složno s Grgurom korbavskim udari na Hrvatsku, te mu podje za rukom predobiti Ostrovicu, i sam Knin obsiednuti. Tomaš namah priskoči na pomoć tomu gradu, i potukav Niemce, iztiera jih iz zemlje. Naviestiv tu pobiedu Mletčanom, doda, da je kralj Ladislav skoro u Budimu podielio Ulriku celjskomu hrvatsku banovinu, te da ovaj opet šalje vojsku u Hrvatsku pod Simunom Koporoiukom svojim namiestnikom u ovih stranah. Moljaše dakle Republiku, da se s njim sdruži proti Ulriku na obranu sirotice Talovićeve, stojeće pod zaštitom njegovom i njezinom, i da naredi Stiepanu vojevodi Sv. Save, rodjaku Ulrikovu, željnu dieliti granicu sa celjskimi imanji, da u miru pusti sinove Petrove. Republika, akoprem uz to primila biaše list od kneza celjskoga (*iz Budima 28. svib. 1456.*), po kom joj javljaše, da mu je kralj podielio hrvatsku banovinu, odgovori ipak 3. lip. 1456. kralju bosanskomu, da si kad hoće uzme Knin, da će ostale tvrdjave hrvatske hranom oskrbiti, i da će pisati Stiepanu Sv. Save, neka se u Hrvatsku ni malo ne pača. U isto je vrieme, bojeć se za svoje primorske gradove, slala galiju u Zadar tada kugom i gladom opustošen, da pazi na korbavske knezove i na Niemce slazeće na ove strane (*5. srpnja 1456.*). Grgur, knez korbavski, nije sbilja u to doba propuščao prilike po mogućnosti škoditi Zadru, a očito stade raditi proti Mletčanom, kad doču, da se oni brine dobiti Ostrovicu sa ono 140 njezinih sela. Grgur početkom sliedeće godine, da spletke mletačke razvrgne, obsiedne Ostrovicu. Na tu viest Republika 28. travnja 1457. zapoviedi svojim upravljateljem u Zadru, da ju dobiju bilo pogodbom ili mitom; a kad nebi ni to uplodilo, da tada traže navesti Grgura na odlazak najprije na mirne pa i silom. No Ostrovica hrabro se održa i proti Grguru i proti Mletčanom, te oni ju ostaviše za sada u miru. U tom popusti nješto i neprijateljstvo medju Mletčani i Ulrikom, te Republika 16. kol. 1456. odgovori knezu Celjskomu, da mu se liepo raduje na primljenoj časti bana hrvatskoga, i da želi s njime u prijateljstvu napredovati. Malo kašnje videći ipak, da se ovaj knez spravlja silno udariti na Hrvatsku, a da bi za nju jako opasno bilo njegovo susiedstvo, 5. list. 1456. prista na ponude kneza Pavla Kragulja zapoviednika Kliškoga, te mu se obveže, da će braniti Kliš proti svakomu, dokle Ivan, stariji sin bana Petra, koi je tada imao samo jedanaest godina, ne dopre do osamnaeste.

Digitized by Google

Pavlu darova nješto imanja u Splietu, 50 duk. plaće na godinu, učini ga svojim vodjom u onih stranah, te s toga podieli mu zlatni barjak i štap po hrvatskom običaju. Pavao s druge strane obeća, da će podpomagati Republiku u ratu bezplatno do Zadra najmanje sa 200 konjanika i 1000 piešaka; da će upravljati Klišom do osamnaeste godine sina Petrova; da neće ma komu bez dozvole mletačke predati Kliša, ni samim sinovom Petrovim i poslie njihove osamnaeste godine, ako li se prvo ne sporazume s Mletčani; da umrvši Petrovi sinovi, nasliedi jih sam Pavao, a umrvši Pavao prije njih, da jim Republika stavi za skrbnika dalmatinca, koga voli.

Medjutim Turci, zavladav mal da ne cielom Srbijom, silnije udarahu na Biograd. Hunjad, čim pobra sve državne sile, sadje s vojskom i sa 200 oružanih ladja u vojvodinu i s njime Kapistran, poklisar papinski, koi mu doveo biaše u pomoć jaku križarsku četu. U suglasju s obsednutim gradom 14. srpnja 1456. udari najprije na turske brodove i uništi jih. Prošav pako u grad, 21—22. istoga mieseca ne samo slavno odbi tursko jurišanje, no sjajnom pobiedom pod gradskimi miri sama Muhameda prisili na sramotni bieg. Malo dana kašnje golemom nesriećom cieloga kršćanstva razstave se slavni Hunjad (*11. kol.*) i neumrli Kapistran (*23. list.*) od kuge, koja iznenada biaše planula u vojski i silu ljudi pokosila. Kralj Ladislav, čim doču smrt Hunjadovu, iz Beča prodje odmah u Ugarsku, i s jakom silom sadje do Biograda (*8. stud. 1456.*). Zapoviednikom te tvrdjave biaše tada stariji Hunjadov sin Ladislav, komu je dobro bilo poznato, da mu Ulrik celjski, koi se u družbi kraljevoj nalazio, radi o glavi. Ladislav primi dakle svoga kralja pristojnom častju, ali ne dopusti, da njegova družba ulize oružana u grad, bojeć se, da mu Ulrik ne otme grada i života. U gradu Ladislav navabi Ulrika na sastanak u svoju sobu; a kad mu onaj stade predbacati, što ga nepošteno progoni, Ulrika popade sumnja, da mu se tu radi o glavi, te namah iztrgnuv mač iz bedrice svoga druga Frankapana, udari na Ladislava i teško ga rani. Na buku dotrču dvornici Ladislavovi i smaknu Ulrika. Kad doču te nezgode kralj, ne popusti ni malo uzdu svojoj sržbi, dapače svečano izreče, da mu je strica dopala zaslužena kazan; te ne samo javno oprosti Hunjadovićem, nu pismeno zasviedoči, da jih to više ljubi. Tim kralj namami Hunjadoviće, da ga prate do Budima, gdje jih malo kašnje po nagovoru Pavla Bánffy-a i Lad. Gorjanskoga dade izdajnički uloviti (*14. ošujka 1457.*), Ladislava na priečac javno pogubiti (*16. ošujka*), a Matijaša sa mnogo njihovih privrženika u zapt baciti. Tako je nagradio kralj Ladislav zasluge i pobiede Hunjadove, one najsjajnije zviezde ugarskoga priestola. To nasilje probudi naravno silno

Digitized by Google

ogorčenje u cieloj Ugarskoj; te kralj, dvojeć o svom životu, brže bolje iz Budima poleti u Beč. Ondje je imao sada golemih razpra celjskih radi dobara sa carem Fridrikom, jer Ulrikom izumre celjska porodica. Kašnje uputi se u Česku. Iz Praga, gdje dodje 29. rujna 1457., odpravi sjajno poslaničtvo na Karla VII. kralja francuzkoga, da mu izprosi Margitu, kćer Karlovu za ženu; ali u to iznenada 21. studenoga tako silno oboli, da još 23. i. m. duša mu se tielom razstavi.

Po smrti Ladislavljevoj više se stranaka pojavilo u Ugarskoj, koje su nastojale svoje ljubimce na ugarsko-hrvatski priestol podignuti; a izmedju njih navlastito ona Cara Fridrika III., Kažimira kralja poljskoga, i Matijaša sina Hunjadova. Ovaj se zadnji još od ožujka 1457. nalazio u Pragu pod Podiebrodovom pažnjom. Na čelu njegove stranke stojaše ujac mu Mihail Silagović (*Szilágyi*), koi si silom po kraljevoj smrti prisvojio biaše državno upravljanje, prikupiv naime u Budimu do 20.000 svoje vojske. Natiskom te sile na Rakošu 24. sieč. 1458. bude izabran za kralja osamnaestogodišnji

MATIJAŠ, a Silagović potvrdjen njegovim skrbnikom i upravljateljem zemlje. Umah svećano poslaničtvo pohiti do Praga, da dovede kralja; a Podiebrad, koi ga kao sina uzdržavao, liepimi ga darovi i sjajnom pratnjom iz Češke odpravi.

Došav u Budim Matijaš, da sam vlada, do mala otme ujcu svu vlast do naslova zemaljskoga upravljatelja (*svibnja*). Najprvo obrati svoje misli na Turčina, te toga radi pozva sabor u Segedin; no sve te težnje u zahman, pošto mu je bilo umah se boriti sa carevom strankom, koja se u zemlji sve više dizala i hrabrila. Nje kolovodje biahu tada Palatin Ladislav Gorjan, Nikola Ujlak, Pavao Banffy, knezovi Frankapani, knez Sv. Gjorgja, Ivan Gerebić (*Vitovec*) i još njekoji velmože. U tom Silagović, da se Matijašu osveti, sklopi savez s Gorjanom i Ujlakom proti svakomu, makar bio sam kralj (*26. srpnja*). Matijaš, dočuv te stvari u Biogradu, gdje se tada bavio, da na blizu motri turske namiere a granice pregleda i utvrdi, navabi tamo s obećanji svoga ujca i baci ga u tamnicu, a bio bi ga i smaknuti dao, da ga nije papinski poklisar ustavio. Takvo nasilje to više razsrdi njegove protivnike, koji sada na sastanku ponude krunu, najprije Podiebradu za njegova sina Enrika, a kad se ovaj zahvali, puste se u dogovore sa carem Fridrikom. Pristavši car na ponude, neprijatelji Matijaševi opet se sdruže na dogovor u Güssingu, gdje 17. veljače 1459. proglasiše Fridrika ugarsko-hrvatskim kraljem te ga još 4. ožujka okrunišе u Novom Miestu krunom Sv. Stiepana, koja se tja od Albertove smrti u Fridrikovih ruku nalazila. Car naviesti odmah tu zgodu Papi Piju II.

Digitized by Google

(*Aeneas Sylvius*), njegda svomu tajniku, držeć za stalno, da će mu ugodna doći; a 20. travnja sklopi primirje s Podiebradom, obećav mu, da će ga českim kraljem priznati, ako mu pomogne ugarsku krunu osvojiti.

Ali Papa neugodno primi careve glase, prevideć, da će to zapriečiti poduzetje proti Turčinu, o kom je tada iz petnih žila nastojao, pošto Turci, predobiv Srbiju i samo Smederevo na Dunaju, već se težko grožahu istomu Biogradu. S toga gradeć se razsudnikom medju Matijašem i Fridrikom u toj borbi o ugarsko-hrvatskoj kruni, uputi bez odvlake svoga poklisara u Ugarsku s nalogom, da barem ustavi rat dokle on ne razvidi tu razpru i konačno rieši. U tom Matijaš, zgrabiv oružje, udari na Fridrika. Careva vojska potuče ga kod Körmenda (*7. travnja 1459.*); ali ga ta nesreća ne smete nipošto, dapače sada što silom nemože to si traži lukavštinom predobiti. Primi u svoju zaštitu nejake sinove umrloga palatina Ladislava Gorjanskoga; s ujcem Silagovićem učini mir; a Ujlaka si pridobi, imenovav ga erdeljskim vojevodom i banom maćovskim i slavonskim, obećav mu uz to i bosansku krunu. Tako mu dopade cara lišiti najglavnijih njegovih pristaša.

U što se te stvari dogadjale u Ugarskoj, naša se je kraljevina nalazila u stanju bezvladja. S prva o Matijašu nije ni glasa bilo, akoprem si je on tražio i ovdje ustrojiti stranku. Tom namierom 22. svibnja 1458. u Stolnom Biogradu potvrdi naredbu Ladislavljevu prošle godine, po kojoj u Slavoniji biahu porezi domierени na godišnji forint po kući (*Jura I. 205.*). U gornjoj Slavoniji (današnjoj Hrvatskoj) ban Ivan Gerebić za rana se biaše za cara izjavio, te na toj se je strani samo kaptol Zagrebački nepristrano držao; u dolnjoj pako Slavoniji upliv Gorjanov naklonio biaše umah veći dio vlastele na carevu ruku. U Hrvatskoj jedinito Frankapani biahu pristali uz Fridrika; banovina još se tada nalazila u oblasti Edvige udove bana Pirka Talovića i njihovih sinova Ivana i Stiepana, a za njom su ginuli ne samo Frankapani i knezovi Korbavski, no i sam bosanski kralj. Ovaj još prosinca 1457. zamoliv Republiku mletačku, zaštitnicu sinova Pirkovih, da mu ne stavi ni ma koje zaprieke u predobitju banovine, dobi u odgovor 20. siečnja 1458., da radi ono, *que sui honoris et reputationis erit.* Nego zaustavljen medjutim od Turaka, koji su mu uznemirivali granice, nije nipošto mogao umah svoje namiere izvesti. S druge strane Grgur knez Korbavski, u tom metežu nepoznajući nikoje vlasti povrh sebe, da si steče bansku čast obsiedne Ostrovicu. Opre mu se sada njegov zatočnik Stiepan Frankapan knez Senjski, koi koncem veljače 1458. odpravi u Mletke svoga poslanika molbom, neka mu slobodno bude kroz mletačke zemlje

Digitized by Google

povesti vojsku proti Grguru, da uzme za se onu tvrdjavu. Mletčani mu još 6. ožujka odgovoriše, da mu je sasvim slobodno na Grgura udariti kad mu drago, samo ne po njihovih zemljah, a to valjda s toga, što Gaiger, zapoviednik Ostrovički, uprav u to se je doba s njimi dogovarao o prodaji te iste tvrdjave; čega se oni ipak malo kašnje okaniše, da bolje motre italijanske poslove, koji se biahu tada iznenada težko zapleli i pogibeljno ogorčili.

U tom Matijaš odpravi u naše zemlje, **doveljnom silom oskrbljene**, Tomu Sekula predstavnika Vranskoga i Ivana Laka, kim na kratko podje za rukom predobiti Knin, još onda glavni grad u Hrvatskoj. Na tu viest opet si kralj bosanski zaželi banovinu hrvatsku, te iznova uputi Testu u Mletke. Testa izjavi onomu vieću: *Corvati hano za dado Tenina ad hungari senza conseio e sapuda dele V. Excellenze;* i moljaše, da bude kralju dopušćeno barem još ostali dio banovine od tih dušmana spasiti. Dne 17. srpnja 1458. Mletčani mu to dozvoliše, pogodbom samo, da se ne paća u Kliš, miesto toli važno za njihova posiedništva u Dalmaciji, i za kim su jako ginuli. Da su tom prigodom Frankapani, onda najmoćniji velmože u Hrvatskoj, medju sobom složno postupali, bili bi lasno cielom Hrvatskom zavladati mogli, no su voljeli svoje snage trošiti u medjusobnih borbah. Skoro uviek prijatelji Mletčana, ovi su se obično zauzimali za njihove koristi, te su višekrat kušali, da te njihove razpre ukinu. Tom namierom poslaše i sada Mletčani k njim svoga poslanika Ivana Kornera, komu se napokon pripeti pomiriti barem knezove Stiepana, Martina, Sigmunda i Ivana, te nakloniti jih, da si mirno podiele otčeva imanja, i da se cara okane a k Matiji pristanu (*24. ruj. i 1. list. 1458.*). Sliedeće se pako godine ohladi ponješto to prijateljstvo, pošto Mletčani 27. rujna oduzeše Frankapanom Senjskim pravo, podieljeno jim još g. 1422., da si nabaviti mogu u Marki sve što jim treba za njihove zemlje, i bez daća prieko mora privesti. Početkom god. 1460. odprave Frankapani tri poslanika u Mletke moleć: da ta naredba bude ukinuta, i da se galija, koja pazi na kriomčarenje u senjskih krajevih, okani nasilja u lukah kneževih, te tim odstrane smutnje, koje bi se toga radi poroditi mogle. Republika jim odgovori 24. svibnja, da im dopušća izvesti na godinu do 500 bačvica vina, a da će zapoviedniku galije stroga narediti, da jim ne škodi nipošto po lukah kad mu treba u njih uliesti, da kriomčare uhvati.

Matijaš medjutim nastojaše, da oslabi što više može carevu stranku u našoj zemlji. Posla dakle tom namierom u Zagreb Dimitra Ćupora za biskupa; ali ga ni svećenstvo ni gradjani, koji su se još dobro sjećali

Digitized by Google

okrutnosti Gaspara Ćupora, primiti nehtješe. Čega radi Sekul iz dolnje udari na gornju Slavoniju, te mu u malo dana podje za rukom predobiti Bosak, Kemlek i još njekoliko tvrdjavica. Pošto u tih navalah većim dielom stradahu imanja Kaptola Zaprebačkog, ovaj se po pečujskom biskupu obrati kralju za pomoć. Matijaš, da Kaptolu ugodi, umah toga biskupa nastavi upraviteljem gornje Slavonije. Biskup malo kašnje predje na carevu stranu; ali ponajviše njegovom škrbi bje nakopon medju carem i kraljem utanačen mir. U to su doba kraljeve stvari u Hrvatskoj sve to bolje uspievale. Lak, ban hrvatski, nastavi rat, i privuče si Ostrovicu i Kliš. Mletčani neugodno dočuše te viesti, te po knezu Šibeničkom obećavahu Laku za Ostrovicu odmah do 2000 dukata, 300 duk. godišnjih do smrti i kuću u Šibeniku, a još više za Kliš (*16. stud. 1459.*); no sve badava. Sliedećega travnja bude ban uhvaćen u Korbavskoj. Sad kralj bosanski i Stiepan vojevoda Sv. Save opet si zažele banovinu hrvatsku, ali jim Frankapani pokvare račune. Da jim se što snažnije opru, ovi zaprose pomoć od Mletčana (*svibnja 1460.*), no zahman, jer se Republika jako bojala tih smetnja; čega radi lipnja posla u Dalmaciju dva Sindika, da budno paze na susiede, i oskrbe dovoljnom obranom ono primorje.

U tom Turci osvoje Smederevo i poraze Poljake i Stiepana Moldavskoga. Te nesriće sklone napokon Rim, da se pobrine za spas kršćanstva. Papa skupi dakle obći sastanak kršćanskih moći u Mantovi, gdje bude odlučeno, što većom silom i čim prije udariti na Turčina. Ondje za Matijaša kao poslanici učestvovahu biskupi Segedinski i Korbavski, Stiepan Frankapan i vikar Ostrogonski. Ovi, prolazeć tamo kroz Mletke, nagovarahu Republiku još 10. srp. 1459., da se digne proti Turkom, koji se već tada približavahu k Biogradu. Tom prigodom Matijaš preporuči Mletčanom braću Frankapane te i Dubrovnik, koi ga zapoznavaše za svoga kralja, i od koga ožujka 1459. u to ime primi po poslanicih do 2500 dukata danka za pet zadnjih godina. Mletčani, koji su dobro znali, da će i te hvaste mantvanske u bah udariti, nehtješe na tom sastanku ni učestvovati, da ne bi Turčina razdražili, pa sami ostali na bojnom polju. Kroz to Turci ostave Biograd. Silagović pokuša, da jih iz Semendrije protjera; ali je strašno potučen, uhvaćen, u Carigrad odveden, i ondje nemilo smaknut (*1460.*).

S druge strane napredovaše rat medju carem i kraljem, i ne malo dosadjivaše Matijašu borba, kojom Jiskra, privrženik Kažimira Poljskoga, neprestano mu uznemirivaše sievrne prediele; čega radi nemogaše ozbiljno svoje misli obratiti na Turčina i na naše zemlje. Ništanemanje u ovih njegova stranka od dana se do dana uzmnožavaše. Katarina, udova Ulrika Celjskoga

Digitized by Google

i sestra Stiepana despota srbskoga, videć to nagibanje, da si spasi barem štogod od svojih mnogih dobara u gornjoj Slavoniji, proda jih Ivanu Vitovcu banu ondješnjemu i knezu zagorskomu za 62.000 duk., što nakloni sad i Ivana Matijaševoj strani. U Hrvatsku posla Matijaš za bana o polovici god. 1460. Petra Sperančića. Došašće banovo nije povoljno bilo Mletčanom. Petar pridobi Kliš i primi se odmah, da ponamiesti granice, koje biahu ovi smeli na svoju korist po smrti Pirka Talovića; i zabrani mletačkim podanikom raditi na soline splietske. Republika još koncem ove godine uputi vojske i brodove u Dalmaciju; a kad joj po poslanicih naviesti bosanski kralj, da joj Sperančić skrovno varke snuje, obtuži ga svojim tajnikom Petrom Tomasijom u Budimu pred kraljem. Matijaš još veljače 1461. naloži banu, da miruje, na što mu se Mletčani 23. ožujka zahvališe. Ali ban Petar ne osta zato prisvojavati si pravo na splietske soline; čega radi Republika naredi 23. lip. 1461. knezu Trogirskomu, Šibeničkomu i Splietskomu, da nastave raditi na otih solinah, i da jih sporazumno sa Poljičani obrane; a kralju sve javi po Tomasiju.

Još važnije od ovih biahu razpre, što je u isto doba imao ban Petar sa Stiepanom vojevodom Sv. Save, i sa kraljem bosanskim. Vojevoda, prošle godine napadnut od Turaka, utekao se biaše Matijašu za pomoć; no ovaj, zapleten ratom u sieveru, naloži banu, da Stiepanu pripomogne. Ban se izpričavaše pomanjkanjem snage; i premda mu vojevoda u tu svrhu izruči do 3000 duk., ban osta kod kuće, a Stiepan toga radi bje prisiljen s Turci se pomiriti, obećavši jim 40.000 duk. godišnjega danka. Vojevoda, po naravi nemiran, da mu se osveti, u što se oslobodi Turčina, umah udari na banove zemlje, i ote mu važnu tvrdjavu Zavzinu sa njekoliko sela na južnoj hrvatskoj granici. Ni tim zadovoljan, po smrti Stiepana Tomaša bosanskog kralja, učini mir sa njegovim nasliednikom Stiepanom Tomaševićem, pa i savez s ovim i s knezovi korbavskimi proti banu, koi si u tom prisvojio bješe njeku bosansku pograničnu tvrdjavicu. Vojevoda još kolovoza 1461. izjavi Mletčanom, da će dignuti rat na bana i da će mu najprije oteti Kliš, da tako i njih oslobodi od neprilika banovih na onoj medji. U što Pavao primi viest o tih stvarih, najprije se poravna s knezom splietskim, pa po poslanicih izjavi mletačkomu vieću svoju ljubav i naklonost prama onoj vladi. Tim ublaženi, odgovoriše sada Mletčani Stiepanovim poslanikom, da se ostavi Kliša, na koi imaju pravo po sirotici Talovićevoj, akoprem se nalazi sada u vlasti banovoj, te da nebi mogli nikako dopustiti, da ga bije. A da si Pavao u toj opasnosti pribavi i samu pomoć mletačku, rujna 1461. odpravi u Mletke poslanike s obećanjem, da će do vieka prijateljski obćiti

Digitized by Google

s mletačkimi podanici, i s molbom, da ga Republika primi pod svoju zaštitu i tako sve njegove zemlje a navlastito Ostrovicu i Kliš. Doda i to, da se od sada medjusobne razpre rieše po dobrih ljudih, i da mu pruži dovoljno bojne sprave i hrane. Dne 6. listopada odgovori mu Republika, da joj vrlo godi obećanje dobra susiedstva; da si nabavi u Mletcih bojne sprave po volji; da ga u zaštitu primiti nemože, no kad bi htieo odsvojiti Ostrovicu i Kliš, ona bi rado pristala na takove dogovore. Nudjaše ga pako, da vrati Šibeniku ona dva sela, što mu otac biaše, i da pusti na slobodu uzapćene Poljičane.

U tom vojevoda Stiepan Sv. Save pomoćju Bošnjaka listopada 1461. provali do Kliša, i pokuša umah, da ga jurišem oblada. U toj opasnosti ban Petar naloži svojim zapovjednikom u Klišu i u Ostrovici, da kad nebi nikako dušmaninu odolieti mogli, izruče Mletćanom te tvrdjave. Republika je za tim uprav čeznula, te je još 5. studenoga 1461. naredila svojim knezovom u Dalmaciji, ne samo da jih prime, no baš da si čim prije u njih otvore put budi novcem ili drugako, nego i tada u zahman. Hrvati u Klišu liepo doćekaše Stiepana i slavno ga odbiše. Ta sramota te većma razpali Stiepana i bosanskoga kralja, te studenoga 1461. naviestiše Mletćanom, da će do mala opet udariti na banove zemlje. Tom prigodom vojevoda zapita napose njekoliko strieljaca i zamoli jih, da Bana hranom ne pomažu, a da mu puste Kliš obladati. Odgovori mletačko vieće 1. pros. 1461., da čine s banom što jim drago, ali da u Ostrovicu i u Kliš ne diraju, jer su pod njegovom zaštitom. Bojaše se Republika, da Kliš ne padne u ruke Stiepana nemirna susieda, te kad doču, da se saveznici spremaju opet navaliti na bana, zapoviedi knezu splietskomu (*21. vel. 1462.*), da dade za Kliš do 10.000 duk. Stiepan Strisić, tadašnji zapovjednik Kliški, bez banove dozvole pusti se u takove dogovore i tajno uputi Matiju kneza poljičkoga u Mletke, da ondje utanači pogodbu. Dne 24. ožujka vieće mletačko odobri Matijeve uviete; ali na skoro tako se ovaj posao preokrenu, da je još 18. srpnja ta odluka sasvim ukinuta bila.

U to doba Turci silnom vojskom krenuše put Biograda. Matijaš po Tomasiju umah o tom obznani Mletćane, koji mu još 5. svibnja odgovoriše po svom tajniku, da će mu pomoći po moru proti dušmaninu ako i drugi vladari stupe u to kolo, a da mu za sada šalju novčanu podporu (*20.000 duk. do srpnja*). Tako su podpomagali izobilno i Škendrbega u Arbaniji, a kod kuće jako se na oružje spravljali. S druge strane Matijaš, sklopiv primirje sa carem, i dobiv na budimskom saboru forint po kući, da iskupi od cara ugarsku krunu, krenuo biaše s vojskom do Segedina, da pazi na Turke i

Digitized by Google

pomože Biogradu. Na tu viest Turci sklone s puta, i provale u Vlašku. Vlasi pobiegoše u gore, a Matijaš za Turci u Vlašku (*listop. 1462.*), i prisili jih na bieg. Drakul, vlaški vojevoda, tajno se tada dogovarao s Turci proti kralju, a ovaj ga u zapt baci i krene s njim u Ugarsku. Malo kašnje bosanski kralj, bojeć se i Matijaša i Turčina, oba susieda i neprijatelja, stavi se, da s prvim ugovori mir; i tom svrhom odpravi u Ugarsku svečano poslaničtvo. Matijaš prista, ali mu je Stiepan Tomašević dozvoliti morao, da metne posade ugarske u iztočno-bosanskih tvrdjavah, i obećati, da će s Turci svako obćenje prekinuti.

Svali se tim godina 1462., a nastane nova, toli nesrećna za cielo kršćanstvo. Dočuv Muhamed, da se je Bosanska s Ugarskom pomirila, težko se razsrdi, te odlučiv da će obe strovaliti, kupi vojsku što veću može. Na tu se viest ugarsko-hrvatski i bosanski kralj umah po poslanicih uteku Mletčanom a Papi navlastito za priešnu pomoć. Mletčani doisto ne zakasniše. Još veljače 1463. mletačko vieće naloži glavnomu pomorskomu kapetanu Ljudevitu Loredanu, da kad bi mu do ruke došlo, uništiti turske brodovlje bez svoje pogibelji, to učini; a 18. travnja odgovori Matijaševim poslanikom, biskupu Vespriaskomu i Stiep. knezu Senjskomu, da će odmah udariti na dušmanina, kad čuje, da se je njihov kralj u rat pustio. Uz to jošte se obveza, da će mu davati na miesec 3000 duk., i iz petnih žila nastojati u Rimu, da se Ugarskoj i Bosni što veća i prešnija pomoć pruži, U tom Turci razdraženi nespretnim ponašanjem Stiepana Tomaševića, provale u Bosnu (*svibnja 1463.*). Pavao Sperančić, ban hrvatski, videć, da mu je neprijatelj na vratih, da Bosna nije spravna na odpor, a da mu ni nade nema dobiti pomoći od Ugarske, uputi odmah svoga dvornika Gjorgja Lekovića u Mletke, proseć: da ga Republika sa sinovi uvrsti u broj svojih plemića; da mu u nezgodi dozvoli s imanjem pribjegnuti na njezine zemlje; da ga primi i zemlje njegove pod svoju zaštitu; da se dosadašnje razpre pozabe, a nove budu riešene po dobrih ljudih; da ga brani proti svakomu osim kralja ugarskoga; da kad bi došlo do mira s Turci, uklopi i njega; i napokon kad bi po nesreći svoje izgubio, da ga oskrbi dovoljnom hranom. Mletčani 13. lipnja privoliše na ta pitanja i na ponude i druga obećanja njegova, naime, da će točno i gotovo izvršivati njihove naloge; da će jih pomagati proti svakomu izim Ugarske, a u tom slučaju, da bi se ipak strogo neutralnosti držao; i da će njihovi podanici u Hrvatskoj najveću sigurnost uživati.

Medjutim Turci obladaju Bobovac i Jajce i prisile u Ključu kralja Stiepana na predaju. Republika mletačka 14. lipnja naviesti tu nesreću Papi,

Digitized by Google

dodav, da su već Turci paleć i robeć prodrli do Senja, te ga obodravaše, da digne sve kršćane proti obćemu dušmaninu; dočim s druge strane pomagaše Dubrovčane, Stiepana Sv. Save, Škendrbega i td. vojskom, oružjem, bojnom spravom i brodovi, a sama se silno oružavaše, Matijašu najaviv, da će ona s mora, ako on s kopna udari na Turke. Sve je pako susiedne naše jugoslavjanske vladare i velmože, a i zapadne sile obodravala na slogu i na rat po svojih poslanicih sada napriešno izaslanih ili već stojećih pri dvorovih, niti je propustila ma koje sredstvo na korist svoju i našu. Za tih bosanskih smetnja kraljica Marija, biežuć izpried dušmanina, ulize u Hrvatsku, da predje na mletačke zemlje. Prenoćiv u banovoj kući, Pavao polakomi se za blagom, što je sobom nosila, ote joj ga i u tamnicu ju baci. Čujuć pako, da se Turci približuju k Hrvatskoj granici, podpomožen mletačkom četom, ode jim na susriet, al mu loša srieća; dušmani ga obkole, silu mu raztieraju, i njega živa uhvate, a kašnje smaknu. Tom prilikom Marija izbjegne u Spliet, gdje osta za njekoliko godina, dok ju ne odstraniše Mletćani (*prosinca 1466.*), te umrie u Ugarskoj. Porazom bosanskim i banovim mogao je sad Turčin slobodno provaliti kroz banovinu do Senja i kroz Hrcegovinu do Novoga i do Dubrovnika. U Hrvatskoj narod pribjegne u gore i u tvrdjave. Banica, čim doču nesreću muža, odmah uputi poslanika na Mletčane, proseć, da joj posude novaca za odkup supruga a da će jim založiti njekoje tvrdjave, i da, kad bi po nesreći Turci bana smaknuli, rado bi jim pustila svu banovinu samo ako ju sa sinovi obskrbe dovoljnom hranom. Odgovoriše joj Mletćani 9. rujna, da će joj novce pružiti, ako jim izruči njekoje za njih zgodne tvrdjave, a u slučaju muževe smrti, da su spravni primiti od nje Kliš, Knin, Ostrovicu i ostala miesta u banovini, i onako ju obskrbiti, kô što pita. Videć pako Mletčani, da Matijaš slavodobitno napreduje u Bosni, i da je već shvatio te njihove namiere, iznenada se ostave tih dogovora, i po svom poslaniku *Aymu* nastojahu osviedočiti kralja, da jim nije nikada ni na kraj pameti bilo banovinu si prisvojiti (*29. list. 1463.*).

Dočim je na iztoku kršćanski barjak ustupao miesto poganskomu polumiesecu, Papa se na zapadu otimaše za Rimin Malatestov, i da to bolje zaoštri crkovne munje proti Podiebradu, českomu kralju. U toj opasnosti sama se Republika mletačka brinjaše kako za svoj, tako za spas cieloga kršćanstva najgolemijom žrtvom imanja i truda. Pomagaše opet novcem, brašnom i spravom bojnom Matijaša u Bosni, Hrvate, Dubrovnik, Stiepana Sv. Save i njegove sinove i Škendrbega u Arbanaškoj; odpravljaše iznova poslanike svuda i na same azijatske vladare, da jih digne proti Turčinu,

Digitized by Google

Papu je neprestano zaklinjala, da se okani domaćega rata a svetomu posveti; a Matijaša nudjaše sve toplije na savez, u što je sve svoje sile skupljala i upućivala put istoka.

Čim doču Matijaš bosanske nesrieće, u što se stavi, da skupi sve svoje sile na Turčina, pospieši sklopiti konačni mir sa Carem, i podje mu utanačiti ga 19. srpnja 1463. Po njem dobi on natrag od Fridrika krunu i sve ostale krunske dragocienosti. Zatim sadje s vojskom do Petrovaradina, gdje 12. rujna prista na savez sa Mletčani proti Turkom. Tada u Sriemu suzbi Ali-bega vezira srbskoga, i tom si prilikom osvietlaše lice braća Petar i Mihail Sokol, naši junaci, bijuć se za Ugre; pak provali u Bosnu, te udariv na Jajce, gdje se do 7000 pod Haram-begom nalazilo, u oči Božića pomoćju vojevode Stiepana Sv. Save predobi ga. Utvrdiv taj grad i ostaviv, da ga brani, dovoljnu silu pod zapoviedi Mirka Deáka i Mirka Zapolje, koga još naimenova hrvatskim banom, siečnja 1464. uputi se put Budima. Otom prilikom pružiše mu Mletčani do 200 strieljača i 100 bačvica praha. Iz Dubrave u križevačkoj županiji Matijaš napisa list Piju II., kim ga obaviesti potanko o vojni, kako je naime velikim trudom Jajce predobio, te se morao s ratnimi teškoćami i zimom neprestano boriti; a ipak kako je do trideset gradova ondje osvojio a isto toliko, ako ne više, mirnim opet putem u svoje ruke primio. Malo izza povratka umrie mu žena Kunigunda Katerina, kći Podiebradova, te se tom smrtju strga svaki svez prijateljski medju Českom i Ugarskom.

Nješto kašnje, pokle se Ugri od Bosne odalečiše, Mahmud iznenadi skoči na noge, i opet velikom silom udari na Jajce, a njegove čete još lipnja harahu do splietske okolice. Matijaš, okruniv se 29. ožujka u Stolnom Biogradu, podboden Mletčani, koji mu se još 23. siečnja biahu obvezali, da će mu do studenoga izbrojiti do 60.000 duk., i Papom, koi se odvažio biaše s Duždom se ukrcati na brodove, i glavom poći u iztok proti Turčinu, na brzo sakupi vojku, te lipnja iz Budima udari put Bosne. Mahmud dočuv, da se Ugri približuju, brže bolje ostavi Jajce i pod njim silnu bojnu spravu, što sobom doveo bješe, i uzmakne u svoje zemlje. Matijaš tom prigodom uze Turkom u Bosni još njekoje tvrdjave, no Zvornika nemagaše, akoprem ga za miesec dana obsiedao, budi radi silnog i odlučnog odpora ogromne posade jako utvrdjene, bud radi zle godine, koja ga u tom poslu zapriečivaše, te se prosinca vrati u Ugarsku. U to Republika Mletačka iz svih sila nastojaše, da Kliš u svoje ruke privuče, nagovarajuć banicu Sperančićevu, da joj ga prodade i nudjajuć joj po Janku, nje djeveru, do 20.000 duk. Matijaš, dočuv te spletke, zabrani Mletčanom, da se u to paćaju; a oni

Digitized by Google

mu izjaviše po Aymu, da su se toga latili samo misleć, da tim ne bi nimalo povriedili kraljeve časti, pošto se radilo o malenkosti nevriednoj njegova opaza (*8. list. 1464.*).

Sliedeće god. 1465. kolovozom udare Turci na Stiepana vojevodu Sv. Save. Narod se povuče u planine a junaci u tvrdjave. Stiepan umah zapita pomoć od Mletčana, a u tu istu svrhu Matijašu odpravi Vlatka svoga sina s darovi i velikimi obećanji. Mletčani bez odvlake upute galiju, da mu brani Novo, a Matijaš 9. listopada iz Budima krene s vojskom put Save. Već drugoga studenoga biaše u Brodu, i namieravaše proći napried, te se iz Skradina prebroditi u Dubrovnik. No u Brodu dobi nalog od Pavla II., da izvrši osudu po rimskoj stolici učinjenu još 6. kolovoza, kojom su se Česi opraštali od zakletve i viernosti prama Podiebradu kao nezakonitomu i krivoviernomu kralju; čega radi hitro se vrati u Budim i neprešav Save, nadom, da si i češku krunu privuče. Iz Broda 3. studena napisa list Dubrovčanom, javljajuć, da će poslati tamo vojskom na njihovu obranu čim prije Ivana od Rozgona i Ivana kneza Zagorskoga, vrhovnog kapetana slavonskog i hrvatskoga. Tako Stiepan morade sam odolieti svoj sili turskoj, od koje nemogav spasiti Krajine i Neretve radi njihove udaljnosti od Novoga, dopusti Mletčanom, da si te pokrajine, no samo kad bi se u pogibelji nalazile, uzmu i obrane. Ali Republika ne počeka do takove prilike, već umah si prisvoji one zemlje. Dubrovčani, koji se biahu na nje polakomili, obtuže ju pred Matijašem, da kvari savez, grabeć miesta ugarsko-hrvatske krune. Mletčani, koji su glede prisvojenja onih kotara mogli za se navesti i želju onih stanovnika izkazanu jim svečano po poslanicih u Mletcih, znali su se sada dobro opravdati pred kraljem po svom poslaniku Venieru i tamo Dubrovčanom predbaciti, da Turke pomažu oružjem i brašnom samo, da si tim koi novčić priskrbe (*2. lip. 1466.*).

Medjutim Matijaš, prosuv glas, da ide na Turčina, sadje u Slavoniju. U Križevcu skupi narod na sabor (*Jura. I. 210. 222.*), gdje je strogo nalagao, da se Zagrebačkomu biskupu Osvaldu izplaćati moraju desetine po starom običaju. Odatle rujnom odpravi vojsku u Hrvatsku po Ivanu od Rozgona i Ivanu Tuzu od Laka, banu Dalmacije, Hrvatske, Slavonije i Bosne, nalažuć jim, da poniže Frankapance i Korbavske knezove, koji su se još tada samovlastno držali, i da banicu Pavlovu iz nje iztieraju. Republika, koja još 27. siečnja odgovorila bješe knezu Ivanu, koi joj opet nudjaše Kliš, da će se onda o tom dogovarati, kad joj pokaže pisma kraljeva, po kojih bje banica ovlašćena prodati ga, te zatim ipak uzela banicu i nje sina u svoju zaštitu (*25. kolov.*), dovoljno joj pružila za obranu bojne sprave,

Digitized by Google

obodrila ju, da se snažno brani, te i kralja umolila (*18. rujna*), da pusti banici barem Kliš uživati u miru, kad doču, da su već sašli Ugri u Hrvatsku i stali Kliš obsiedati, naloži Iv. Marcellu knezu splietskomu (*22. ruj.*), da se strogo drži neutralnosti, a poslanika Matijaševa osieguravaše, da se neće nipošto miešati u te borbe. Banica, tim načinom osamljena, bje do mala primorana, sva svoja imanja kraljevim namiestnikom izručiti.

Iz Slavonije krene Matijaš prieko Trnave u sievero-zapadne prediele svoje kraljevine, gdje mu pade za kratko sasvim strpati braću česku, koja su mu tada s one strane goleme rane zadavala (*30. pros. 1466.*). U to na predlog poklisara papina Fantina *della Valle* trogiranina nemački sabor u Norimberku 23. prosinca 1466., proglasiv Podiebrada sbačena s českog priestola, dignu na njega, miesto na Turčina, križoboj, u što je česku krunu nudjao Kažimiru Poljskomu. Kažimir ne primi je (*kolov. 1467.*), a Pavao II. obrati se onda na Matijaša. Ovaj prista i stade odmah kupiti vojsku na Podiebrada miesto na Turke, koji još srpnja biahu prodrli glavnom silom u Arbanašku, u isto doba četovanjem silno uznemirujući slavonske i hrvatske granice. Arbanasi malo kašnje prisile jih natrag, a Slavonci umah odprave poslanike na kralja, tražeć, da jim čim prije na pomoć sadje. Dne 18. list. 1467. iz Korneuburga izpriča se Matijaš tim, da za sada jim pomoći nemože, pošto je na onoj strani prevažnimi poslovi zabavljen bio, ali da je već naložio Ivanu Tuzu od Luka i Ladislavu Egervaru banu slavonskomu i hrvatskomu sakupiti narod na sabor, da odabere kapetana, koi bi porazumno s banom opredielio način obrane, i da jih osim toga na četiri godine od svakoga nameta oprašća.

U što se dakle Matijaš spremao, da udari na Podiebrada, buknu strašni prevrat u Erdelju, te je morao na tu stranu sve svoje sile obratiti. Utaloživ Erdelj, provali u Vlašku proti vojevodi Stiepanu, koi mu je svaku oddanost uzkraćao i erdeljske buntovnike pomagao. U Vlaškoj loša mu sreća! potučen i ranjen (*15. pros. 1467.*), bje napokon na povratak prisiljen. Ožujka 1468. pozva sabor u Jagar (Erlau) s namierom, da ga prigne na češki boj, no sve badava; čega radi svojim novcem sakupi novu vojsku, te 8. travnja naviesti rat Podiebradu, komu je toliko dužan bio. Već srpnja sva Morava biaše njegova. Sliedeće godine pokuša, da prodre u samu Česku. Podiebrad ga obkruži kod Wilimowa, i u što ga je satrti mogao, dozvoli mu mir. No Matijaš, skršiv prisegu, dade se još 12. travnja 1469. u Olomucu od svojih českih privržnika proglasiti češkim kraljem.

Dok Matijaš s ote strane bludjaše samo, da svoju oholast nasiti, s ove Turci udare prieko Hrvatske do Senja, robeć zatim i okolice Šibeničke

Digitized by Google

i Zadarske u Dalmaciji mletačkoj. Badava ga Hrvati zovu, da jim što prije na pomoć priteče. Sama se Republika Mletačka smilova na njihove jade; te srpnja uputi svoga poslanika Nik. *Michiela* na Senjske knezove bodreć jih, da se medjusobnih borba ostave a složno svrate na dušmanina; k tomu doda za njih ne malo bojne sprave, svoje zemlje jako učvrsti, i sve to Papi naviesti, nagovarajuć ga (*8. list. 1468.*), da se okani rata sa Česi, a sve sile obrati na pravu korist cieloga kršćanstva. *Tedet*, dodavaše, *miseretque referre cedes, rapinas et inauditas crudelitates, quas nuper ultra predam abactam ex agro nostro hiadertino imanissimi Turci in agro Croatie ad Scardonam usque excursantes, igni et ferro omnia vastantes intulerunt!* Ali samo kleti zvek krivovierskih kompaktata, akoprem od ciele katoličke crkve pripoznatih u općem saboru basilejskom, mogaše tada stresti papinske uši; sve drugo za njega biaše ništa. Nije dakle čuda, što Turci do mala obnoviše svoje navale u naše zemlje, i to srećnije, pošto je silni razdor zavladao bio medju hrvatskim plemstvom, navlastito medju braćom Frankapanci i korbavskim knezom, a u bana Ivana Tuza nije dovoljno bilo ni duha ni oblasti ni mišice, da tu opasnost svrati. Samo Republika čvrsto se brinula o tom, da se Hrvati čim prije pomire, i čuvajući sebe osiguraju njezina imanja u primorju, te 15. siečnja 1469. najprije odpravi svoga tajnika Ljud. *Manenta*, da jih smiri i sdruži proti Turčinu, obaviešćujuć suvriemeno rimski dvor, akoprem i sad badava, da su Turci već uzeli Cetinj i do Senja, naime do italskih vrata, prodrli, da se dakle što prije i moćnije Hrvatom na pomoć digne. Dne pako 15. trav. uputi opet Nik. *Michiela* u naše strane s nalogom, da najprije velmože medju sobom pomiri, a zatim sdruži s Pećujskim biskupom na obću obranu. Dade mu i sada za njih silu bojne sprave, te i 1000 dukatah za vojsku knezova Angjela i Nikole Frankapanskih i Pavla i Karla Korbavskih.

Zgodi se u to doba, da Vlasi, uzmicajuć pred Turci, iz Hrvatske se spasavahu na mletačko zemljište. Ivan Tuz držeć, da jih Mletčani vabe, težko jim se zagrozi, ako mu jih umah ne povrate. Zahman mu oni odgovoriše, da je uviek slobodno bilo prolaziti iz jedne u drugu državu. Ban 1. svibnja 1469. udari na mletačke prediele, i silno jih poplieni i popali. Opru mu se napokon Mletčani i dodje do krvave bitke, koja svrši *cum utriusque partis complurium cede.* Republika uputi odmah (*16. lip.*) Ivana Aima k Matijašu, tužeć Bana, da je u zahvalu svakojake podpore, što mu neprestano pruža, urednom vojskom na nju kao na neprijatelja udario, i silno joj zlo počinio, da ga dakle strogo kazni i na naknadjenje svih škoda prisili. Tom zgodnom prilikom Turci iz Bosne kroz Hrvatsku bez odpora provale do južne Štajarske

Digitized by Google

mećuć svuda trepet i smrt, pa mirno se prieko Kupe neizrečivim plienom natrag vrate. Republika na tu viest najprije usnaži furlanske granice, odpravi dosta vojske u Dalmaciju, pruži 100 vojaka knezu Stiepanu Senjskomu i dopusti da si uzme iz Istre u potriebi koliko mu drago, a Providura Furlanskoga uputi u Modruš, da razvidi kako bi se mogli oni klanci utvrditi. A što je radio Matijaš u toj opasnosti? Zabludjen ćeskimi poslovi, u kih je trošio novac, što mu odobravaše budinski sabor samo za obranu južne granice, zapoviedi uprav sada Majerblažu, banu slav. bos. i hrvatskomu, da što snažnije može sadje u primorje i kazni Frankapance, koji se ustručavahu njegove nesnosne zahtieve izpuniti. Badava se Mletčani pobrine, da sustave tu kraljevsku vojsku, i da naklone Matijaša na oprost (*7. kol.*); badava njihovim posriedovanjem to isto od njega potraži sam Papa. Da je tada medju Frankapanci sklad vladao, bili bi doisto bana suzbili a svoje spasili; no stari nesklad, uzprkos svoj brizi mletačkoj da barem tri od njih pomiri, biaše se baš u te doba to žešće ponovio.

U tom eto glasa, da se Turci k Senju približuju (*listopada 1469.*). Senjani ostave grad; no Mletčani umah priskoče tamo i tvrdo ga posiedu, a malo dana poslie opet ga predaju svojim vlastnikom, akoprem su jim ga Frankapanci sasvim pušćali. Matijaš, čim dobi viest, da su Mletčani posieli Senj, stavi se u sumnju, da oni brane Frankapane samo s toga, da si prisvoje njihove zemlje, te hitro naloži Majerblažu, da bez odvlake udari na Senj i Mletčane protjera. Ali jih ovaj ne zateče, te našav grad u kneževih ruku, silom ga predobi. Sada se Majerblaž polakomi i za ostale Frankapanske tvrdjave, te izadje na polje, da jih uzme. U toj se pogibelji oni knezovi napokon sdruže, odoše mu u susriet i strašno ga potukoše. Pri tom Republika tajno jih je podpomagala što je bolje mogla, i neprestano se za njih zauzimala po svom poslaniku Iv. Emu pred kraljem, a u Rimu grožnjom, da su oni knezovi odlučili, ako jim se nepovrati Senj, *sedes dominatus sui et maiorum suorum dulcissima incunabula*, predati se Turćinu. Papa prosincem odpravi Fra Gavrila u Ugarsku, da skloni kralja na oprost, ali sve zahman. No knezovi videć, da se dugo održati nemogu, uputiše u Mletke kneza Martina i Dujma, koji u senatu 3. veljače 1470. čisto spovedajuć, *se, potiusquam passuros spoliari ab rege fortilicijs et statu suo, commissuros fidei turcorum, illisque eorum fortilicia traditurос*, zaprosiše, da jih Republika odlučno i javno pomože *contra oppressionem Regis Hungarie*. Odgoveriše Mletčani 16. i. m., da će se i u naprieda zauzimati za njihovo dobro kò što do sada, a da se oni late same obrane, ponašajući se *erga regem reverentia et summissione*, što će bez dvojbe

Digitized by Google

ulasniti konačno pomirenje. Martinu pako 20. i. m. dodaše, da će mu pozajmiti 10.000 duk. za odkup Senja, bojne sprave po volji a da ju izplati na rokove; topova i hrane, da si nabavi gdje mu drago; ali da mu galije dati ne smiedu, da tim više kralja ne razljute. Malo kašnje Matijaš, pošto se uvieri, da Mletčani nisu nipošto težili za zemljami Frankapanaca, knezu Stiepanu povrati sva imanja i što mu je Senja pripadalo, i prikaza se naklon isto tako s ostalom braćom postupati. S Ivanom pako, krčkim knezom, liepo se gledao. Još prošle godine, kad se novi neskladi biahu pojavili medju Fridrikom i Matijašem, valjda što mu car uzkratio biaše svoju kćer za ženu, kralj dopusti Ivanu, da udari na careve zemlje u Istri i da si preuzme sve što bi dobio, i naredi Majerblažu, da mu u pomoć priteče. Ivanu podje za rukom oteti caru tri tvrdjave; a da si jih od kralja sačuva, posla u Budim Angjela svoga sina u dvorsku službu, gdje ovaj malo kašnje zaglavi. Car obtuži Ivana Republici kao njegovoj zaštitnici, a ova mu naredi, da vrati sve što si prisvojio bješe u Istri. No Ivan na to ni pazio nije, dapače koncem god. 1470. baci u tamnicu Matiju Moisiju kaštelana carskoga. Na nove careve pritužbe 3. sieč. 1471. ponovi Republika onu zapovied, no sve badava; čega radi carska vojska udari na one tvrdjave, predobi jih i Krku se zagrozi. Malo kašnje Ivan, da se caru osveti, nabavi u Marki do 500 vojnika pod Dionisom od *Ronchifreda*, i opet pokuša, da si ona miesta privuče. Republika tom prigodom oštro ga ukori i na red prisili, a on joj obrnu pleća i zamoli Ferdinanda napuljskoga, da ga u svoju zaštitu primi. Ivan ne pusti cara u miru. U pogodbi, koju god. 1472. car predloži Matijašu po predstojniku Pećujskom o miru, stavi i to: *quod d. Rex mandet Comiti Johanni de Frangepanibus, ut arma, quae contra imperialem majestatem sumpsit, deponat et desistat a bello suae maiestati illato.* Ova se borba okonča mirom sklopljenim medju carem i Stiepanom Frankapanom u Gradcu stoprv 18. pros. 1479. (*V. Monum. Habs. Vind. 1855. II. Bd. I. Abth. p. 12. 263.*).

Medjutim Ladislav Marko od Terriana ban hrvatski i podban njegov Tanpand težko uznemirivahu posiedničtva mletačka u Dalmaciji, navlastito okolicu Šibeničku. Te razpre budu napokon 7. vel. 1470. u Skradinu skladno po dobrih ljudih poravnane (*Dipl. Sib.*). Malo kašnje Majerblaž isto je tako postupao sa Mletčani, poplieniv pet sela njihovih u okolici Vranskoj. Ovi se umah prituže kralju, koi naredi Majerblažu, da jih podpuno nadoknadi. Majerblaž posluša, te tako Republika još lip. 1470. odpravi svoga poslanika Franju Truna u Ricku, da se tu s njim i carevim poklisarom dogovori o načinu, kako bi se mogle turske navale prepriečiti; no sve badava. Tako

Digitized by Google

osta slobodno Turčinu, predobitjem Negroponta usmieljenu (*12. srpnja*), četom od 6000 konjanika kroz Hrvatsku provaliti do Zadra, a s drugom od 8000 kroz Kranjsku do Videna, i mirno se golemim plienom u Bosnu povratiti.

Dok se to zbijalo s ove strane, Matijaš nastavljaše rat sa Podiebradom, zapuštajuć svoje glavne dužnosti prama ugarsko-hrvatskoj kruni. Pošto Turci uzeše Negropont, ovaj silni beden evropejske prosviete i kršćanstva, zahman se višekrat Papa i Mletčani postaraše, da ga napokon sklone na rat proti Turčinu, akoprem su mu velike podpore obećavali. On je najprije zahtievao, da mu Mletčani povrate Dalmaciju, što ovi ni čuti nehtješe. Prem list. 1470. vrati se Matijaš u Ugarsku, gdje se veliko nezadovljstvo, carem i kraljem Kažimirom podpaljeno, probudilo bješe, a to ponajviše radi njegova nehajstva za domaće poslove. Na čelu nezadovoljnika stupiše najvierniji do sada njegovi viećnici, naime *Ivan Vitez*, prvostolnik Ostrogonski, Matijašev podučavatelj i osnovatelj požunskoga sveučilista, korvinianske knjižnice i još drugih zavoda, i *Janus Pannonius*, Viteżev sestrić, Pećujski biskup, oba Hrvata.

U to 22. ožujka 1471. umrie Podiebrad, a tim se pooštri borba za česku krunu. Česi u saboru kutnogorskom 27. svibnja digoše na priestol Vladislava starijega sina Kažimira Poljskoga. Isti pako dan u Iglavi poklisar papinski *Rovarella*, proglasi Matijaša tu prisutna za pravoga kralja. U tom metežu Turci prodru lipnja do Ljubljane silno robeć i paleć, a opet se vrate studenoga, pozvani valjda od kneza Ivana Krčkoga, da se tako osveti caru, i sve naokolo do Trsta i Kopra obraćajuć u pustoš, golemim plienom kući se povrate. Ta i druga turska haranja uzduž Save i Dunaja, i silni tereti, što je narod podnositi morao radi českoga rata, to vrieme podpale domaće nemire; čega radi Matijaš koncem lipnja iz Iglave sadje u Budim, gdje liši svoje časti Ivana Viteza, a Nikolu Ujlaka, da si ga priveže, imenova bosanskim kraljem. Prem rujna na budinskom saboru podje mu za rukom ponješto utaložiti zemlju. Vitez se ipak ne smiri, no, osvetom razpaljen, složno sa svejimi privrženici ponudi ugarsko-hrvatsku krunu Kažimiru, drugomu sinu poljskoga kralja. Kažimir doleti umah s vojskom do Jegra, ali se Matijaš u toj opasnosti s Vitezom pomiri, što prisili Kažimira, da se brže bolje natrag povrati. Do mala umrie Vitez radi Matijina zlostavljenja (*8. kol. 1472.*), te Janus Pannonius jedva se spasi, bjeżeć u Hrvatsku. Matijaš nastavi rat s Česi, Poljaci i carem tja do 8. pros. 1474. Tada ga Ugri prigonišc na primirje radi Turaka, koji su

Digitized by Google

neprestano biesnili na južnoj granici, te 6. vel. 1471. plienili i palili osim tvrdjave sav Veliki Varadin.

U Hrvatskoj medjutim zlo na gore. Ovamo velmože medju sobom nesložni, zapušćeni od kralja u oblasti najsilnijega dušmanina; banska pako čast u ruku Tarpavla, za odlučne poslove sasvim nevriedna. Mletčani su doisto i sada iskreno nastojali, velmože smiriti a bana si s darovi nakloniti; te kad jih ovaj početkom god. 1472. po svom poslaniku zamoli, da ga u svoju zaštitu prime i da mu pruže hrane i bojne sprave, Republika privoli na sve, darova mu 500 mira pšenice a 200 žita i k tomu dosta bojne sprave i drugoga za sama bana (*20. siečnja*). Ali se to prijateljstvo do mala pokvari. Ožujkom Žarko Dražoević, knez poljički, lukavo si posvoji Kliš nagovorom i pomoćju kneza Splietskoga, koi je mislio, da će ga odmah Republici izručiti. Ban lahko opazi u tom spletke mletačke, te jim nije štedio uz pregodu nanositi škode kô što je mogao. Republika uvidivši, da bi se lasno radi Kliša pokvariti mogao nje savez s Ugarskom, odpravi malo kašnje svoga tajnika *Stellu* u Dalmaciju s nalogom, da se suvriemeno dogovara sa obima, naime jeda bi Žarka natjerati mogao, da mu izruči Kliš za novce, a bana pritegnuti na mir i na pogodbu glede iste tvrdjave. Drugoga pako tajnika uputi u Ugarsku, da ju u tom poslu pred kraljem opravda (*25. svibnja*). Odpremi u isto doba dosta vojske u naše primorje, da joj brani granice hrvatskimi napadanji često uznemirene. Ban je doisto pristajao na to, da Mletčani kupe Kliš u Žarka i da ga drže dokle bi jim on izplatio taj trošak i nadoknadio predjašnje škode, ali se je Žarko ustručavao predati grad. Lipnja u tom poslu dodjoše u Mletke dva poslanika kao *oratores universitatis crovatie, proponentes et petentes compositionem et concordiam cum Tarpaulo.* Odgovori jim vieće mletačko, da je uviek spravno na mir pristati; te je tom namierom još 22. i. m. naložilo zadarskim načelnikom, da se s banom porazume i sklope pogodbu. U tom bosanski Turci na novo kroz Hrvatsku prodru do Kranjske, i na povratku strašno poharaju zemlje senjskih knezova. Mletčani, naviešćujući tu nesreću Papi (*18. srp.*), dodaše: *in periculo constitute sunt res Croatie ob dissensionem Dominorum illius provincie inter se*, i moljahu ga, da pošalje čim prije u naše zemlje takova čovieka, koi bi jih kadar bio pomiriti i sdružiti proti obćemu dušmaninu za spas same Italije. U isto su pako doba ravno odpravljali svoga poslanika u Hrvatsku *pro tollendis suprascriptorum dominorum intestinis discensionibus et illis pacificandis, uniendis et persvadendis, ut in propriam defensionem et conservationem se excitent et insurgant, et pro alijs adhibendis remedijs, que necessaria videbuntur.*

Digitized by Google

Ban nije zato odustajao škoditi Mletčanom gdje i koliko je mogao, a navlastito se starao, da se knezu splietskomu osveti. U što je dakle obsiedjao Kliš, pozove kneza na sastanak van Splieta. Knez ode s liepom kitom svojih junaka; no čim se dogovarao sa banom, eto borbe medju stražari. Knez pobježe u grad, a ban za njim golom sabljom u ruci; no u trku zrno ga mletačko smrtno pogodi i pade na crnu zemljicu. Još 13. kol. 1472. Republika izviesti kralja o toj nezgodi. Rujna pako opet do 12.000 konjanika Turskih provali kroz Hrvatsku i Kranjsku do Videna, i silni plien u Bosnu sobom privuče. Čega radi odmah se uputi Petar Molin sa poslanici Pape i Ferdinanda Napuljskoga k Hrvatskoj, da se ondje dogovore s Frankapani, Korbavskimi knezovi, Petrom Zrinjskim i ostalimi hrvatskimi velikaši i kraljevskim zapoviednikom Senjskim o načinu, po kom bi se Turkom zapriečiti mogla daljna napadanja (*list.*). U sastanku u tu svrhu malo kašnje držanom, rečeni poslanici obvezaše se Hrvatom, da će jim u pomoć pružiti do 1000 konjanika i toliko piešaka, s kimi bi mogli ne samo granice braniti, no i u Bosnu provaliti. U isto doba dodje u Mletke Petar knez Zrinjski, i u ime Nikole Ujlaka, kralja bosanskoga, zamoli ono vieće, da mu pomože Bosnu predobiti. U odgovoru od 26. pros. Republika bodrila je Ujlaka, da sada, dočim je Turčin u Aziji ratom zabavljen, odlučno udari, a da će ga ona u tom rado po mogućnosti podupirati i braniti. Ovo neprestano zauzimanje Mletčana za hrvatske poslove ojača u Matijašu sumnju, da si oni traže Hrvatsku primamiti; s toga se potuži njihovomu tajniku Sagundinu, dade uzapćiti depeše dolazeće mu iz Mletaka, i mukom je propuščao nerede, što su njegovi počinjali na mletačkoj granici u Dalmaciji. Knez Žarko složno sa Dubrovčani biaše u to sagradio tvrdjavu u Neretvi, i po svom bratu Ivanu ponudio ju ugar. hrv. kralju. Toga radi Vlatko, vojevoda Sv. Save, po poslanicih zapita od Mletčana dvie ladje, da ju sruši, a oni mu 26. pros. obećaše jednu, da tim porušenjem odstrani kraljevo oružje iz primorja. Uz to Vlasi hrvatski nastavljahu haranja po mletačkom zemljištu, akoprem su zapoviednici tvrdjava obećavali, da se toga više latiti neće, ni šta takova dopuščati. Da se od njih oslobodi, Republika zabrani svojim podanikom obćiti sa Hrvati, i 31. pros. sve to izjavi Matijašu i namiestnikom banskim. A da se pred kraljem opravda radi svoje naklonosti za obranu hrvatskih granica, 4. vel. 1473., pismom ga osviedočavaše, da se je ona latila te stvari složno sa Papom i Ferdinandom Napuljskim, bez nijedne svoje namiere i pošto je opazila one strane bez ma i koje obrane i tim u pogibelji svoje zemlje i cielu Italiju, obodravajuć one knezove na slogu i snažni odpor proti Turčinu sveobćemu dušmaninu; i da je sada zgodno vrieme složno na njega, u Aziji zabavljena, udariti.

Digitized by Google

Malo kašnje sadje za bana u Hrvatsku Damian, koi umah odasla poslanike u Mletke s darovi i obećanji, da će s Mletčani ne samo prijateljski obćiti, no proti Turćinu braniti jih i kô svoje štititi. Republika odgovori mu 4. lip. 1473., da joj je dobro poznata njegova kriepost, te da je uprav zato nastojala kod dvora, da dobije bansku stolicu. Hvaleći pako njegove namiere, obeća mu uz koješto drugo svake godine do 1000 duk. u soli i 200 u novcu. S druge strane naredi svojim knezovom u Dalmaciji, da mu i same vojske u potriebi pruže; a po poslanicih posla mu odmah kao dar sukna za 200 duk. Nisu dakle Mletčani u ono doba štedili ni truda ni novca, istina bo za svoju, ali više za našu korist, u što nas je naša maćeha, miesto pomagati, derala i davila, i kao sirote zapušćala u klete turske šake.

Svibnjem g. 1474. Turci provale u Arbanašku i silno obsiednu Skadar. Republika se umah obrati za pomoć Kažimiru Poljskomu, Matijašu i Papi, dočim je bez odvlake sve sile obraćala na spasenje onoga grada. Po Seb. Baduеru svom poslaniku ponudi Matijašu do 30.000 duk., ako se zarati s Turci i ako jih iz Arbanačke svrati. Ovi 19. srp. jurišem udariše na grad, ali su slavno odbijeni a malo kašnje prisiljeni na odstup (*8. kol.*). Dne 28. kol. ovako se Mletčani zahvaljivaše Ant. Loredanu obranitelju skadarskomu: *avete Antonio superati tutti i meriti deli progenitori vostri*, dodavajući: *questi fidelissimi citadini et homeni del paexe combatidori robustissimi et fortissimi, gloria et ornamento de tuta la nation et xente sua, che sempre per tal experientia sara famoxa per tuto el mondo, tuti per nostra parte laudate e confortate a ben sperar de nuj*, a uz to sjaset darova i povlastica. Matijaš tom prigodom odasla doisto nješto vojske na jug, ali rujna bude to potučeno kod Biograda, te Turci provale u Slavoniju i strašno ju popliene. Studenoga Matijaš po biskupu Vesprimskom i Tum Janus-om naviesti Republiki, da radi njegovih bojnih priprava, *et belli incepti causa, turci ab Scutaro in regnum hungarie versi, magnas illi intulerunt clades, vastata presertim Slavonia et inter Savam et Dravam omnia igne ferroque consumentes*, te zahtievaše jaku podporu, a da će s Turći rat nastaviti. Ona mu odgovori 20. pros., da su nje sile, kuga i glad odbili Turćina od Skadra, da Turci po starom običaju često napadaju ugarsko-hrvatske prediele, kô što i zadnjih dana, vraćajući se iz Azije provališe u Vlašku i prodrieše do Varadina; da će ipak brižno nastojati kod evropejskih dvorova, da joj na pomoć ma kako priskoče, a da će se i ona po mogućnosti toga latiti i bojno oružanje nastaviti.

Početkom sliedeće godine 1475. Turci obrate sve svoje sile na Stiepana Moldavskoga vojevodu; no još 17. sieč. budu hametom potučeni.

Digitized by Google

Mletčani, onemoženi po dugom ratu, dobiju napokon šestmiesečno primirje. Matijaš s druge strane pazeć očito, da s njegova nehajstva za domaće poslove u kući mu nezadovoljstvo ojačava, a neprijatelji vanjski to smieliji postaju, svibnja skupi najprije obći sabor u Budim, na kom bude odlučeno, da neće za godinu dana dizati vojske osim proti Turčinu, ni poreza birati van za tu svrhu; pa se stavi, da kupi vojsku na Turčina. U iste se je doba Papa u Rimu dugo dogovarao sa poslanici svih kršćanskih sila o načinu, kako bi se složno ustati moglo proti obćemu neprijatelju. Bje napokon tu zaključeno pomoći Ugarskoj sa 300.000 duk., od kojih 50.000 pripadaše na Mletčane, akoprem su sve njihove sile tada ratom upletene bile. Prosincem 1475. Matijaš krenu najzad vojskom put Dunaja. Udari najprije na Šabac, koi Turci sazidali bjehu skoro na južnoj obali Save i jako utvrdili. Uz silni napor, veljače podje mu napokon za rukom predobiti tu tvrdjavu; a malo kašnje, potukav jih kod Smedereva, povrati se u Budim, da se bavi o svojoj ženitbi sa Beatricom naravnom kćeri Ferdinanda napuljskoga kralja. Tim je Turkom slobodno ostalo opet se svaliti na moldavskoga vojevodu, te ga 26. srp. 1476. strašno potuku, a malo zatim i Šabac na novo predobe, i provaliv kroz Slavoniju u Kranjsku, kod Soče potuku zapoviednika mletačkog u Furlanskoj Antuna od Verone. I po moru sada turske ladje težke su nam udarce davale, akoprem su kadšto i šilo za ognjilo primile. Nikula Paladinić Hvaranin sa svojom galijom ove godine razbi i razagna do sedam turskih, te 8. srp. Republika učini ga vitezom, obuče ga zlatnim odielom i oprosti za uviek od svih osobnih tereta, a mornare njegove liepo obdari. Tada Korčula bje strašno poplienjena i popaljena; čega radi 12. rujna Mletčani zaključiše, odpraviti jedanaest manjih galija u Dalmaciju, da budu od onih gradova oboružane za svoju obranu.

Dne 10. pros. 1476. Beatrica dodje u Stolni Biograd, gdje bi svečano okrunjena i u Budim na pir povedena. Toga se mieseca pomiriše kralj češki i car, te ovaj podieli kralju u Beču 10. lip. 1477. obiležja izbornoga kneza. Matijaš se toga radi težko uvriedi, te još 12. lipnja caru naviesti rat, a 14. kolovoza obsiedne sam Beč, gdje osta za njekoliko mieseca. Kašnje dodje do mira s carem i sa samim Vladislavom češkim kraljem (*28. ožujka 1478.*). Za toga ratovanja na sieveru, južna granica opet osta bez kraljeve obrane. Zato listopada 1477. do 10.000 turskih konjanika iznenada kao ognjeni stup kroz Hrvatsku i Kranjsku udari prieko Soče na mletačke prediele, razbi Mletčane kod Fogliana, i sve naokolo strašno pohara i poruši. Na povratku jih dočekaše najsilniji naši junaci, despot Vuk

Digitized by Google

Branković, Matija Gerebić ban slavonski i knez Bernardin Frankapan, te jih kod Dukice ukraj Une hametom potukoše i sve jim roblje oduzeše. Na tužbe, tada mu od naših prenesene, Matijaš iz Korneuburga 18. listopada naredi Ivanu Tuzu od Laka i Ladislavu od Egervara banu slavonskomu i hrvatskomu, da pozovu obći državni sabor, i da se tu odluči što treba za osiguranje naših krunovina. Ladislav skupi sabor 20. sieč. 1478. u Zdencu. Republika, g. 1477. težko s Turci zabavljena u Arbanačkoj, nije vele pazila na hrvatske stvari, akoprem često od naših knezova, navlastito pako od Ivana korbavskoga, na to podbodena. Samo početkom sliedeće godine, došavši joj poslanici kneza Stiepana i Martina Frankapana s molbom, da jih posavietuje, kako bi svoje zemlje obraniti mogli od Turčina, i da jih u tom pomože, 24. veljače odgovori jim: da svoje svakojako brane, da su svemu tomu zlu krivi sami velmože hrvatski, koji, miesto složno raditi proti dušmaninu, što bi jih bez dvojbe spasiti moglo, medjusobno se bore i propast si snuju; da se jednom dakle ostave domaćega nesklada i jednodušno sprave na odlučni odpor, a da će jim ona tada rado u pomoć priteći i sama Papu na to pritegnuti. Doda i to, da će čim prije odpraviti čovieka, da razgleda hrvatsko zemljište, te kako bi se obrana onih granica prirediti mogla u skupu. Matijaš, dočuv te dogovore, jako se razsrdi, te dade umah uhvatiti kneza Stiepana i sina mu Bernarda, odlučiv oteti i Stiepanovoj braći, knezu Dujmu i Angjelu sva imanja. Frankapanci se bez odvlake obratiše Mletčanom za pomoć, a ovi jim tajno pružiše bojne sprave i nagovoriše, da se tvrdo brane (*17. srp. 1478.*). Ta borba dodje u prilog Turkom, te 15.000 njih travnja, i opet srpnja, provali prieko Slavonije do južne Štajarske i Koruške, pa i u Furlansku mletačku do trevizske okolice i zarobi silni plien. U isto su doba Turci u Arbanaškoj izza godišnje obsade predobivali onaj slavni beden kastriotićev, Kroju (*15. lipnja*), a zatim obsiedali Skadar, odkud su se ipak morali napokon razbijenom glavom odalečiti. Ovim dugotrajnim ratom Republika sasvim iznemožena, bje najzad prisiljena ozbiljno se staviti, da s Turci ugovori mir, i to joj podje za rukom jedva 25. siečnja 1479.

Oslobodjena od Turčina, sada se Republika primi još odlučnije braniti Frankapance, te i njihove tužbe javno primati i žaliti. Dne 29. ožuj. 1479. nutkala je kneza Angjela nalazećega se tada u Mletcih, da se kući povrati i tvrdo posveti obrani svojih zemalja, te mu je davala 200 duk. za putne troškove. S druge je strane svomu poslaniku u Budimu Diedu još 26. trav. nalagala, neprestano nastojati oko Matijaša, da jim prosti, navlastito knezu

Digitized by Google

Anžu (1). Uz to knez Martin, jako se poboliv, u oporuci, pošto je u nemiru s braćom bio, ostavi sve svoje zemlje samu kralju; a nješto prije umro biaše i knez Bartul, neostaviv od sebe roda. Knez Ivan krčki, dočuv Martinove odluke, odmah nečekajuć njegove smrti, sa otočani udari na Martinove tvrdjavice, i njekoje si predobije. Matijaš najprije mu zapoviedi mirno pa grozno, da jih odmah odpusti. No knez Ivan ne pazi na to; a videć, da mu pomoći od ni kuda nije, sad se opet skloni na mletačku stranu. Kralj pako, da njegovu okornost kazni, naredi Majerblažu, da sadje u primorje, i otme Ivanu sve što je još imao. U isto vrieme, da ne bi Mletčani ni posumnjiti mogli, da se na njih spravlja, uputi jim predstojnika Požunskoga, koi jim naviesti, da kralj nije sklopio mira sa Turci; da misli saći u Hrvatsku, da te strane učvrsti proti Turkom, da već njeki odiel vojske putuje u Zagreb, i da mu pomognu i brašna pruže. Dne 10. studenoga 1479. Republika odgovori, da ga pomagati ne smie, pošto je s Turci u miru, a da će ga hranom oskrbiti po mogućnosti.

U što su Stiep. Batori i Paval Kinizsi sjajnu pobiedu održavali u Erdelju nad Turci, Majerblaž sadje u primorje, i u malo dana izagna kneza Ivana iz kopna. Sad stade, da mu i Krk otme. Uzpreda Ivan na te viesti, te umah odpravi ljude, da Majerblažu ponude mir. Majerblaž se pusti u dogovore, i zapita veliki novac. Ivan, da svoje štedi a tudje troši, zapoviedi otočanom, da mu bez odvlake izplate 3500 duk.; no ovi, neimajući šta dati mu, a on grozeć jim se, da će jih silom na to nagnati, urote se proti njemu i tajno podbodu Majerblaža, da dodje na otok i da jih oslobodi od usilnika, kakav je doisto bio ovaj nemirni, lakomi i zlosrdni knez. Dočuv te stvari Ivan, odmah zamoli naprešnu pomoć od Mletčana, a ovi 28. sieč. 1480. narediše Providuru Venieru, koi se tada nalazio u Zadru, da pošalje tri galije i da on sam požuri do Krka, i zaprieči Majerblažu prelaz na otok; a Majerblažu upute tajnika *Vinciguerra*, neka ga odvrati od preduzete si namiere, čim bi prelazom na otok povriedio mletačko pravo na more i na imanje kneza Ivana, plemića mletačkoga. Ali Majerblaž, skupiv sve ladje svoje i mletačke, tada se nalazeće u Senju, 8. veljače prebrodi svu

(1) Sec. Cons. Rog.: *tum quia ob presentem oppressionem contra se magis regie benignitatis indiget, tum quia vir est strenuus et animo virtuteque preditus;* te mu dodavaše: *memorate insuper regie sublimitati antiquitatem et nobilitatem huius domus fidelissime et devotissime corone hungarie, quam extinguere et nepotes fidelissimorum servitorum Avictis paternis pollat domibus, preterquam quod indignum regia mansuetudine reputari posset mali etiam exempli foret apud unumquemque; ad hec omnia adiungite respectum et causam nostram intercedentium, qui a regia Maiestate exaudiri in tam honesta petitione meremur.*

Digitized by Google

vojsku na otok prije dolazka mletačkih galija uzklikom svih stanovnika, i udari odmah na tvrdjavicu Omišku. U tom prispiju galije iz Zadra u Krk, a malo kašnje i sam Venier, koi umah utvrdi ovaj grad i zaprieči prolaz sa kopna na otok. Majerblaž peti dan prisili Omišalj na predaju, zatim obsiedne grad Krk. Vinciguerra, došav u Krk, pokuša najprije, da prigne Majerblaža mirno se na kopno prebroditi; a kad uvidi, da mu sve zahman, a da je u gradu sve stanovničtvo za Ugre; predloži knezu, da se odreče gospodstva na korist mletačke vlade, koja će ga oskrbiti dovoljnom hranom, pošto bi se samo tim načinom mogli ti opašni nutrnji neprijatelji utaložiti, i Ugri izpeljati. Knez dobro znajuć, da mu spasenja nema izim tim putem, privoli; i pozvav narod u svoju polaču, tu se odrekav svake vlasti nad otokom i izručiv ga Venieru kao mletačkomu opunomoćniku, povede sve prisutne, da prisegu viernost i podložnost mletačkoj Republiki. Gradjani, uzklikom *Živio Sv. Marko!* polože tu prisegu; te Venier stade sada, da neodvisno vlada na ime Republike. Taj glas prodje umah van u ugarske tabore, te se otočani povrate na svoje stanove, i kô što su do sada pomagali Ugrom, od sada su tražili svako jim zlo praviti. Uz to dodju Venieru još 4 galije u pomoć. Majerblaž videć se sada u pogibelji, napokon je prisiljen pristati, da ga Mletčani mirno prebrode na kopno (*ožujka*).

Sad knez Ivan, kako da se nije nigda odrekao gospodstva nad Krkom, odmah se diže, da poreze po otoku pobira; čega radi otočani jako se pobune. Vieće mletačko jedva doču te stvari, naredi Venieru (*28. ožuj. 1480.*), da odpravi kneza i njegove najodlučnije pristaše u Mletke, a da žena i sin ostanu pri kući. U tom prispije u Mletke Matijin, poslanik zahtievajuć otok Krk kao imanje ugarsko-hrvatske krune. Republika odgovori mu (*28. ožuj.*), da su se Frankapanci uviek za Krk smatrali kao podložni Mletačkoj vlasti, a za dobra ostala na kopnu ugarsko-hrvatskoj kruni i da je to lasno dokazati na temelju starodavnih povelja. A da o toj stvari uvieri kralja, odpravi u Ugarsku Alviža Landa. Kralj se je naslanjao na pogodbu od g. 1358 1381., kojom su Mletčani bili odpustili i sam Krk Ljudevitu Velikomu. Lando pobijaše to pravo sa smiešnom prodajom Ladislava Napuljskoga od 1409. Stvar se pako zamuća, te Mletčanom osta Krk, a oni 20. kol. 1481. zaključiše, da se dade knezu Ivanu do 1000 godišnjih duk. za hranu, kćeri pako njegovoj 4000 duk. za miraz, a 5000, ako se udade za mletačkoga plemića; i da se stavni upravljatelj odpravi u Krk, kim bi vladao na njihovo ime. Knez Ivan čujuć, da mu nema nade opet se dokopati svoje nasilne vlasti, izbiegne iz Mletaka u Ugarsku. Ništa ne manje Republika 22. kol. 1483. opet mu ponudi ono 1000 duk., i k tomu sve, što

Digitized by Google

je pokretnoga imao na Krku, samo da žive na carskom dvoru; a 23. kol. 1484. napokon još mu jednom izjavi, da će mu sve to odobriti, ako se nastani gdje hoće u okolici Mletačkoj do Treviza. Ivan pokuša listopada 1484. silom si otvoriti put opet na kneževstvo Krčko, no Mletčani mu pokvariše račune (*Coll. 4. Sec. Lett.*), te se vrati u Ugarsku. Matijaš ga trpio, dok je mislio, da ima dosta novca; a kad se osviedoči, da toga nema, odtjera ga. Bježeć dakle iz Budima, knez dopre do Zakona pri Dravi, gdje ga iznenada dopade smrt (*1486*).

Majerblaž, u što se početkom god. 1480 borio s knezom Ivanom Krčkim, dobi nalog od Matijaša, da i ostale velmože hrvatske ukroti i poniži. Svršiv posao, akoprem sramotno, s Ivanom, Majerblaž naredi i knezu Ivanu Korbavskomu, da sva svoja imanja u Hrvatskoj odpusti, a da će za njih naknadu primiti u drugih kraljevih stranah. Ivan na tu zapovied ne klonu nimalo duhom; i akoprem je s Mletčani u svadji bio radi neprestanih haranja njegovih podanika po mletačkom primorju i radi njeke tvrdjave od njega sazidane na onoj granici uzprkos medjusobnim pogodam, (s čega Republika 6. list. 1479. bje prisiljena naložiti svojim knezovom u Dalmaciji, da svako obćenje s njegovimi ukinu), ništa ne manje uputi odmah svoje poslanike u Mletke s molbom, neka ga prime u njihovu zaštitu, a da jim ništa drugo ne pita nego samo, da mu dopuste nabaviti si ondje oružja i bojne sprave do potriebe; *eo quod per dei gratiam per situm naturalem locorum suorum sit sibi animus ab ipsius regis infestationibus illa* (imanja) *suis viribus tueri.* Odgovoriše mu Mletčani 23. lip. 1480., da ga u zaštitu primiti nemogu, pošto se sada s kraljem u miru nalaze; a glede oružja, da si uzme po volji i da se hrabro drži. Sliedeće se pako godine pomiri Ivan sa Matijašem, a ovaj ga naimenova banom hrvatskim. Malo kašnje kralj primi i Frankapane na milost; te još 25. rujna 1481. u Zagrebu potvrdi knezu Stiepanu i sinu mu Bernardinu Trsat, Modrušu, Bitim, Slazi, Klipceh s Bukaricom, Grobnik s Vinodolom i Drivenikom u Hrvatskoj, i još njekoliko tvrdjavica u županiji Zagrebačkoj (*Kerč. str. 225.*). Od sada u naprieda tja do Matijaševe smrti Hrvatska ponješto opočinu od svojih jada, ako izuzmeš koju manju navalu tursku i razpre s Mletčani granica radi.

Matijaš, sklopiv s Turci primirje, za njekoliko vriemena osta mirno u Budimu, da se odmori i na rat sa carem pripravi, dočim se je Mletčanom prividno prijatelj prikazivao. God. 1481. njeki Kožul, katunar na Mletačkoj granici, opetovano prodre u zadarsku i šibeničku okolicu i porobi njekoja sela. Republika umah ga obtuži banu, a kad ovaj zabaci njezine zahtieve, ona se obrati na sama kralja. Ovaj već tada obnovio biaše rat sa carem,

Digitized by Google

čega radi, da Mletčane odstrani od svojih neprijatelja, naredi banu, da se točno potraže sve škode medjusobno učinjene, i da se sve nadoknadi, što bude pravedno. Dne 26. vel. 1482. iz Budima zamoli Mletčane, da dopuste zapovjednikom njegovih gradova u primorju voditi brašno kô što i prije iz Marke i Apuljske; na što oni rado privoliše. U tom se Mletčani zarate s Erkulom ferarezkim vojevodom (*2. svibnja 1482.*). Ferdinand Napuljski usta umah na pomoć Erkulu, a Papa Sikst V., koi uprav sbudio biaše ovaj rat, te s prva i uz Mletčane pristao, do mala jim se iznevieri, i ne samo se sdruži s njihovimi neprijatelji, no baci još bez i ma koga uzroka crkvenu obustavu na njihove zemlje (*22. lipnja 1483.*) s grožnjom, da će jih kao izobćene smatrati, ako u 15 dana izpod Ferare, koju su tada tvrdo obsiedjali, ne odstupe. Republika zato ne klonu nipošto duhom, dapače se proti Papi uteče sudu općega sabora, a rat još odlučnije nastavi. U to doba napuljske galije prodreše u jadransko more do Korčule, i snažno udariše na taj grad (*kol.*). Korčulani pod svojim knezom Gjorgjem *Viaro* i biskupom *Malumbra* ne samo njihove opetovane juriše slavno suzbiše, no jih svestrano potukoše i razbiše. Dne 12. rujna mletačko vieće odobri prošnje korčulanskih poslanika, i liepimi darovi i povlasticami obdari one gradjane; a pošto presta rat mirom u *Bagnolu* (*7. kol. 1484.*), pomnoži to, te još 19. ožujka 1485. zaključi, da Korčulani budu svi *cives nostri Venetiarum de intus.*

Kroz to Matijaš, težko zabavljen ratom sa carem, nije tada mogao nikako, kô što bi želio bio, pristati uz napuljskoga kralja; dapače početkom g. 1484. odasla svoje poslanike u Mletke, da Republiki ponude savez proti caru i prose pomoć, s namierom pako, da ju od Fridrika, koi ju isto tako na to mamio, odstrani. Ova se izpriča tim, da je još silnim ratom zapletena u Italiji, te da ju težko boli, što ga za sada pomoći nemože, akoprem se s njim nalazi s najužjim prijateljstvom sdružena. Sada Matijaš to snažnije udari na cara, i otimljući mu mnoga miesta, napokon i sam Beč izza duga i slavna odpora prisili na predaju (*1. lip. 1485.*). Naviesti odmah Mletčanom to predobitje, opetujuć one ponude; ali mu jih oni i sada odbiše, oboružajuć uz to furlanske granice kad dočuše, da se Ugri s ove strane približuju. Mletčani su jako dvojili o Matijaševoj vieri, pošto su često napastovani bili od hrvatskih graničara u Dalmaciji. Sbog haranja počinjena od Kožula složno sa tri brata Visića katunara u okolici Šibeničkoj, 17. lipnja 1485. bje odlučeno u mletačkom vieću pisati knezu Šibeničkomu, da izruči za svakoga od njih živa do 500 litara, a za mrtva do 400. Sliedeće godine Klišani porobe okolicu splietsku i trogirsku. Uslied tužbe, prinesene po poslanicih Koriolanu Čipčiću iz Trogira i Andriji *de Madijis* iz Splieta,

Digitized by Google

zaiska Republika od bana, da sve nadoknadi (*1. lipnja 1486.*), i u isto se doba kralju potuži. Ali i podanici mletački nisu kratili uz prigodu isto činiti. Zato i uslied Matijaševe pritužbe obe strane uputiše na onu granicu svoje opunomoćnike s nalogom, da složno razvide medjusobne štete i po pravici sude i poprave. Taj posao mirno se okonča jedva svibnjem sliedeće godine.

Izgubiv Beč, car uzbiegne u Nemačku, da si ondje pribavi pomoć proti Matijašu; no loša mu sreća! knezovi mu ju odrekoše, pošto se je on ustručavao uvesti njeke poprave u državi, koje su jim se činile od velike nužde za poboljšanje carstva. Rat se medjutim nastavi, za koga Trstjani obsiednuše i predobiše Trsat u Hrvatskoj (*1487.*). Napokon carev sin Maksimilian na saboru Norimberžkom, ugodiv kneževim zahtievom, dobi novčanu pomoć, te lipnja s ugarsko-hrvatskim kraljem obnovi primirje na šest mieseca, da si kroz to sakupi sve sile na odlučni rat. Republiki nije po volji bilo to komešanje uzduž njezinih granica i zato, što je mnogo trošila na vojsku, koju je ondje držati morala, da jih brane; čega radi jako se brinula po svom poslaniku Ant. *Boldù*, da jih smiri. Ali u što se već s više strana radilo, da se razdvojene stranke sastanu na dogovor o miru, Matijaš umrie iznenada u Beču 6. travuja 1490.

Ugri označuju Matijaševo doba kao najsjajnije i najmoćnije njihove narodne poviesti; ali po sve krivo. Ugarska je silno stradala za njegova vladanja, pošto miesto se latiti priosvojenja njezinih prava na jugu, ili ju barem tamo obraniti od napadanja njezina stolietnoga krvnika, zapusti ju u njegove ruke, trošeć bez nemogućega uspieha narodne sile na to samo, da ugodi izgrednosti svoje razuzdane ćudi. Ako je i kojom kriepostju sjala njegova kruna, većim dielom potamni ju on sam mastilom oholasti, nemilosti, neharnosti, prenaglosti, samoljubja i samosilnosti. Za Hrvatsku se pako doba Matijaševo prikažuje bez dvojbe kao najusilnije, najnesrećnije, najupropastnije, jer da joj nije bilo tada pomoći mletačke, nebi dan danas od nje osim uspomene ni znaka ostalo. On ju, miesto otćevom brigom okriepiti, da mu ona barem za njegovih ludosti na sieveru okrpa južne granice proti nevierstvu, koje se tada najsilnije grozilo evropejskoj prosvieti, kao siroticu zapusti na milost i nemilost dušmansku, a poklem ju strašno zavadi, sasvim ju izčupa i oguli i same junačke mišice liši.

Pošto Matijaš prije smrti ne biaše opredielio zakonom, tko da ga nasliedi, akoprem se višekrat brinuo, da svomu sinu nezakonitomu, Ivanu Korvinu, nakloni narod, toga radi se pojavi više takmaca, koji su tražili dobiti ugarsko-hrvatsku kruni; naime Beatrica, udova Matijaševa, pomenuti

Digitized by Google

Ivan Korvin, Mažimilijan sin cara Fridrika, Vladislav češki kralj, i brat mu Ivan Albert poljski. S prva su sve okolnosti bile za 18 godišnjega Korvina, jer je imao dosta prijatelja, silno otčevo blago, i u svojih ruku kraljevsku krunu, ali mu nedostajaše kriepke volje i muževne odvažnosti. Beatrica odmah po kraljevoj smrti ostavi Beč, i po putu u Budim, iz Komorana pozva narod na sabor, da si tu kralja odabere. Doletiše na odredjeni rok (*15. svib.*) na Rakoš, a páko u Pešt, kolovodje svih stranaka u družbi svojih silno oružanih pristaša, te brzo nasta veliko medju njimi komešanje, želeć svaka, da svoje na priestol podigne. Korvin bio bi bez dvojbe izvojevao pobiedu, da ga nije izdala njegova maćeha Beatrica, koja, nadom, da će ju Vladislav uzeti za ženu, iznenada sa svom svojom prista uz stranku Vladislavovu. Bili su već došli u Budim Korvinovi privrženici, Sigmund biskup Pečujski, Lovro Ujlak, ban Jajački, predstavnik Vranski i još ne malo velikaša i plemića iz Hrvatske i Slavonije liepom kitom svojih junaka, i tvrdo se tu nastanili, ali uzprkos njihovomu naporu i sili većinom prisutnih po predlogu Stiepana Zapolje, upravljatelja austrijskih zemalja, bje izabran za kralja ugarskog

VLADISLAV češki. Taj nenadani čin težko pomuti Korvina; no ipak, skupiv odmah svoje pristaše, krene sa svojim blagom k Pečuju s namierom, tu skupiti sve svoje sile, te oružjem si pribaviti ono, što mu se bješe s kasne odvažnosti iz ruku izmaknulo. Ali ga na putu kod Sarvica (*Kothwasser*) dočeka i iznenada napade golema četa njegovih protivnika, kojoj na čelu bjehu Stiepan Batori i Paval Kinizski. Korvinova družba buda uzbijena, te se većim dielom spasi u Pečuj, a sam Korvin prodje prieko Drave u Slavoniju. Tom pobiedom stranka Vladislavova to većma obodrena, i buduć Vladislav medjutim primio predložene mu težke uvjete, po kojih si biskupi i velmože opet prisvojavahu najveća državna prava, 15. srp. 1490. bje napokon kraljem proglašen u Budinskoj crkvi Sv. Gjorgja. Vladislav 9. kol. sadje u Budim, gdje ga Ugri primiše urnebeskim živio. Ali mu još sliedećega dana doleti kobna viest, da mu se brat Iv. Albert sa 8000 Poljaka grozi na blizu, da je Mažimilijan već predobio austrijske zemlje i da smiera dalje i na ugarske po ugovoru, što mu ga otac car Fridrik učinio biaše g. 1463. sa Matijašem.

Da se to bolje ogradi proti svojim neprijateljem, stade Vladislav najprije, da državu smiri. U tom mu je najveća zaprieka bila od strane Ivana Korvina, za koga je držala tada južna Ugarska, a navlastito Slavonija i Hrvatska. Nesreća kod Sarvica biaše sasvim pogružila i onako klonuli duh Korvinov; čega radi podje lasno za rukom ugarskim stališem na svoju

Digitized by Google

ga priteganti. Ovi mu pismeno odobriše, da mu ostanu sva otčeva dobra, i da bude vojevodom slavonskim i hrv. dal. banom. Vladislav potvrdi tu pogodbu 31. srp. u Farkashidi, a Korvin odmah se zahvali na priestol i na slezke kneževine darovane mu od otca, i preda krunu i ostale krunske dragocienosti. U istom selu istoga dana podpisa i odasla Vladislav napose na naše stališe inauguralnu povelju, ali bude od njih hladnokrvno primljena. Sada stade Vladislav raditi samo o tom, da se čim prije okruni; i to mu podje za rukom 21. rujna u Stolnom Biogradu po Ozvaldu zagrebačkom biskupu.

Malo kašnje, t. j. 4. listopada, Mažimilijan sa 18.000 svoje vojske provali iz Austrije u Ugarsku, i predobiv Šoprun i još nekoja mieста, 17. studenoga ulize u sam Stolni Biograd. Namjeravaše do Budina, da tu strovali priestol Vladislava, koi se u tom premiestio biaše u Požun, a odatle u Trnavu, da kupi vojsku i pomoć dobije od českih stališa. I liepa mu se pri tom nada ukazivaše, jer i u Slavoniji i u Hrvatskoj iza ostavke Korvinove sve se k njemu gibalo, navlastito pako Frankapanci, Berislavići, Talovići, Kanižki i još njekoji od naših najmoćnijih velmoža. Ali Mažimilijanu pomanjka novac u što je vojsku izplatiti morao, s čega ova nehtie stupati napried. To ga dakle prisili odreći se svojih namiera; te, ostavivši posade u predobitih tvrdjavah, krene put Beča. Na tu viest Vladislav vrati se u Budim, odakle se malo kašnje uputi s vojskom proti bratu Iv. Albertu, koi tada Košice tvrdo obsiedao. Ondje bez krvi prolievanja 20. vel. 1491. dodje se medju braćom do mira, po kom Vladislav dozvoli bratu, da upravlja slezke kneževine. Nadvladav i tu zaprieku, i skupiv sve sile, obori se do mala na Mažimilijana, i 29. srpnja predobi sam Stolni Biograd. Ta sreća ojača mu sada stranku u Ugarskoj, dočim se Korvin vierno za njega zauzimaše u Slavoniji i u Hrvatskoj. S druge strane videći Mažimilijan, da mu nije ni nade nakloniti Nemačku na dovoljnu pomoć, pusti se u dogovore sa Vladislavom o miru, koi bje napokon sklopljen u Požunu 9. stud. 1491. Vladislav se zahvali na Austriju a Mažimilijan na Ugarsku, ovaj pako s uvietom, da, izumrvši Vladislavovo koljeno, bude mu nasliednikom u Ugarskoj Mažimilijanovo. Vladislav primi u milost sve pristaše Mažimilijanove, i dopusti, da mogu i službe obnašati na Mažimilijanovu dvoru. Mažimilijan vrati Vladislavu sve tvrdjave, što još tada u svojoj oblasti držao, samo si pridrža Trsat za života (1).

(1) Öster. Archiv 1849. VII. 466—547. Lorenz u Peltzu tvrdi, da su tu pogodbu o 7. stud. 1491. odobrili stališi ugarski, hrvatski i slavonski, i da razlozi proti tomu navedeni u Budapešti Szemle 1858. 8 i 9. jesu sasvim slabi.

Digitized by Google

Medjutim čuvši Ivan Albert poljski, da mu se je brat Vladislav jako pobolio u Poloti, opet provali s vojskom u Ugarsku; a kad se obaviesti, da je prebolio, nehtie se natrag vratiti, tvrdeć, da mu je brat požunskom pogodbom povriedio prava na ugarsko-hrvatsku krunu. Vladislav posla mu usuproć Stiepana Zapolju, da ga zatjera u Poljsku; te ovaj ga kod Košica hametom potuče, a u Prešovu živa uhvati i onda ga na slobodu pusti kad se svečano zahvali na ugar.-hrv. priestol. Sada obrati Vladislav sve svoje težnje na to, da prigne sve narode spadajuće na ugar.-hrv. krunu na odobrenje požunske pogodbe. Bude u tu svrhu pozvan sabor 2. vel. 1492. u Budim; ali pošto su oni uvjeti dokinuti imali poglavito pravo ugar.-hrv. plemstva, kralja si po volji birati, sabor nije htieo ni čuti predloga Vladislavova, komu ne osta drugo nego napose nastojati kod pojedinih velmoža, da na onu pogodbu pristanu, kô što su to njeki onda i učinili. Ugri na tom saboru uništiše sasvim kraljevu moć, koja jim za silnoga Matijaša bješe jako dodijala, kruni oduzeše pravo utjerivati novi porez uveden za onoga kralja; te tim buduć državni dohodci umaljeni, nije se više mogla držati stojna vojska, koja je sada navlastito ljuto potriebna bila. To svestrano oslabljenje izvršujuće moći porodi do mala to veće razdvojenje medju plemstvom, a ovo otvori vrata dušmaninu uviek spravnu na jugu.

Početkom ove borbe, kô što smo ozgo spomenuli, naše su se zemlje izjavile za Ivana Korvina; ali kad se ovaj s Vladislavom sporazumio, ne malo naših velikaša prodje na stranu Mažimilijanovu. No i ovi pristadoše uz Vladislava požunskom pogodbom, stranom ćim je učinjena bila, stranom pako po saboru budinskom u svojoj narodnoj skupšćini, koju su 7. ožujka 1492. držali u Budimu pod predsiedničtvom Ladislava Egervara dalm. hrv. i slav. bana. Na dotičnoj povelji, koju su naši velmože tom prigodom kralju izručili, nalaze se podpisi Bernardina, Nikole, Ivana i Mihaila Frankapana, Karla Korbavskoga, Mihaila Blagajskog, Petra i Pavla Zrinjskoga, Ivana Heninga Susjedskog, Balše vojevode Svetoga Save i td. (*Firnhab. Bait. sur Gesch. Ung. str. 137.*); a isto se tako napose izjaviše Ivan Korvin vojevoda slavonski, Lovro Ujlak ban mačovski i td. (*Lichnov. Reg. VIII. sv. 698.*). Vladislav morao je tada svečano potvrditi našim stališem sve slobode i pravice starodavne, što su uživali tja od Kolomana do onda, i nevaljanimi ožigositi sve novotarije uvedene po Matijašu: *Majestas Regia inter caetera Sua regna dictum Regnum Slavoniae* (tim očito kaže, da je dakle smatrao Slavoniju, naime Dalm. Hrv. i Slav., kô što Ugarsku

Digitized by Google

i Česku) *in antiquis eorum libertatibus, immunitatibus, privilegiis et consuetudinibus conservare pollicetur*, i td. (*V. Jura III. 9—12.*).

Dok su još ti domaći valovi uzburkanu držali svu ugarsko-hrvatsku zemlju, Turci pokusaše, tu zgodnu priliku na svoju korist udesiti. Travnja 1491. udariše oni prieko Dunaja do Temišvara i na naše zemlje, ali jih ovdje, u što se vraćahu, dočeka i njegdje na Uni potuće ban Mirko Derenčin, pomožen hrvatskim plemstvom, plien jim oduze, do 500 uhvati a još više smaknu ili u rieci poduši. Tada se navlastito odlikova Bernardin Frankapan, knez Krčki, Modruški i Senjski, i Karlo Tork. Korbavski. Sliedeće je godine pako njihova namiera bila udariti na Jajce, Šabac i Biograd. U tu svrhu skupi Bajazit premalićem silnu vojsku u Sofiji, kamo se sam uputi 10. ožujka iz Carigrada. Na tu viest Vladislav proglasi odmah ustanak po svoj zemlji, obskrbi dovoljno vojnici i živežom pogranične tvrdjave, i priredi odlučno i pametno sve, što je moglo od potriebe biti za snažnu obranu. Tim Turci, krvavo suzbijeni u Vlaškoj i u Erdelju, ostaviše se Šabca i Biograda, i do mala se na Kosovu raztepoše, te sam Bajazit vrati se u Carigrad. Iz Bosne istina provališe te godine prieko Slavonije kroz Kranjsku do Štajarske i Koruške, nu i tamo budu kod Bielaka sasvim poraženi. Nó kolovoza tako silno porobiše i okolicu šibeničku, da se na ladje krcao narod i brodio u Marku i u Apulju. Republika uputi odmah dosta snage u Šibenik, i još 23. kol. 1492. zapoviedi onomu knezu, da, kad bi se turski brodovi osmielili staviti se na to, da prodju onuda do Skradina, i silom jih odbaci; a 5. listopada odasla Pavla Kapela i Marka Dandula u Budim, da se s Vladislavom naraduju radi mira učinjena sa Mažimilijanom, o čem jih po poslaniku biaše obaviestio.

U to Vladislav sasvim se rieši ženitbe Beatričine, koja ga je medjutim svakojakimi sredstvi na to privesti tražila. Dne pako 7. lip. 1492. umrie mu otac Kažimir kralj poljski, te kao najstariji sin morao je dobiti i tu krunu. No Vladislav videć, da bi se težko do nje dopeljati mogao, ustupi napokon svoja prava na nju bratu si Iv. Albertu, koi 27. kol. stupi na poljski priestol. Braća 5. pros. i. g. sklopiše savez proti svakomu, te i samim svojim velmožam neposlušnim ili neviernim.

U ovo doba opet se sbudiše stare domaće borbe medju Frankapanci a naročito medju knezom Bernardinom Stiepanovim sinom i knezom Ivanom sinom Sigmundovim. Korvin kao vojevoda ciele kraljevine stade, da razpravi umah te razmirice, ali se oni nehtjedoše pokoriti njegovu sudu, pozivajući se na saborski zakon od g. 1486., po kom je samo kralj imao suditi nasliednim knezovom. Taj odpor Frankapanaca i neposluh ostalih velmoža hrvatskih tako dodija Korvinu, da se je napokon odrekao svoje časti.

Digitized by Google

miesto njega posla kralj ovamo za bane Mirka Derenčina i Ivana Bota od Bajne. U tom Bernardin, pomožen od svojih rodjaka i od Karla Korbavskoga, pohiti svibnja 1493., da opet pribavi svojoj kući grad Senj, koga s više drugih miesta biaše ju liešio kralj Matijaš. Ne čuvši do mala, da mu usuproć dolaze bani takom silom, kojoj nebi odolieti mogao, pozva Turke na pomoć. Ta viest silno strese Mletčane, koji, jako se bojeć, da se Turci uprav ne slože s Frankapanci, i za se uzmu Senj propastju njihova trgovanja po moru a i same Italije, još 11. lipnja naložiše svojim knezovom pobližnjim onomu gradu, da, kad bi se osviedočili, da Frankapani rade složno sa Turci, kao od sebe zapoviedniku Senjskoma pruže javno brašna po volji. U isto doba ne prestajahu po svom poslaniku u Rimu moliti Papu, da se čim prije zauzme smiriti Frankapance s Korvinom i s ugarskom krunom, da Senju priskoči umah na pomoć, i da tamo uputi bez odvlake iz Jakina do 250 vojnika na svoje ime a na njihove troškove, *ne ad manus turcorum deveniat Civitas ipsa* (*30. lip.*); a malo kašnje nastavljahu: da Papa čim prije uputi svoga poklisara i ono vojske u Senj, jer čuju od kneza krčkoga *de appulsu Turcorum ad quemdam locum nuncupatum Gascha*, da su Turci samo 15 milja podaleče od onoga grada (1), te da bi svako i najmanje otezanje u ovoj stvari moglo i samu Italiju utamaniti (*2. srpnja*). U isto je vrieme Republika oboružavala kvarnerske otoke, slala galije u onaj zaliev a tajnika Burga u Krk, da na blizu razgleda stanje Senja i umah joj predloži, što bi trebalo za njegovo učuvanje. S druge strane Papa ne zakasni pogoditi zahtievom mletačke vlade, te umah odasla poklisara i pomoć u Senj, tako da je još 13. srpnja mogla Republika pisati svomu poslaniku u Rimu, da su Senjske stvari prignule na bolje *ob sapientissimas et celeres provisiones factas a Beatitudine sua*, i da za sada nije treba više ondje upravljati vojske *ob certitudinem quam habuerat* (zapoviednik Senjski) *gentium hungarorum venientium aut jam existentium ad defensionem illius Civitatis.* U tom sadju oba bana snažnom silom do Senja, i prisile Frankapance, da brže bolje zapuste već podignute obkope, i natrag se povuku. Bani tjeraju za njimi, te u tom metežu prisile Bernardina, da se baci u tvrdi grad Brinje, gdje ga kriepko obsiedoše. Tu pade Ivan Bot, čega radi obsiedanje nastavi sam Derenčin.

(1) Bonfin i Tubero *(po Mesiću, knjiž. I. 407.)* osvadjuju Bernardina tim, da je pozvao Turke na pomoć, dok je obsiednut bio u Brinju, nebili tako prisilio bana, da ga se ostavi. Mesić pako traži ga obraniti, i dodaje, da nijedan suvriemenik ne baca nanj tu ljagu. Ja držim sjaset spomenika mletačkih ote godine, kojimi se dokazati može za istinito, što Bonfin i Tubero prepoviedaju.

Digitized by Google

U to poleti svudi na okolo glas, da su Turci opet kroz našu zemlju sad pod Hadum-pašom provalili u Kranjsku, je da bi osvetili bielački poraz, i da sve naokolo robe i pale. Usta na brzo Jakov Sekulj, vojevoda Mažimilijanov, da jih opet razbije; nu oni mu sada izmaknu prieko Kupe, i tek pristanu na Korbavskom polju blizu Udbine. U toj opasnosti svoga zavičaja stade Derenčin, da se s Frankapanci pomiri; i čim mu to podje za rukom, složno s njimi poleti na Turke, da jim barem plien i roblje otme. Tu se oko njega skupiše najsilnije naše desnice one dobi, pomenuti Bernardin i Ivan Frankapan, i rodjak njihov Nikola Bartulov, Karlo Krbavski, Petar Zrinjski, Juro Vlatković, i td., svega po prilici do 15.000 po izbor junaka. Turci prestrašeni, on čas ponude banu sve roblje i plien, što su sobom vodili; no tomu se oštro opre Bernardin, i prisili bana, da turske ponude odriešito odbije i na njih bez odvlake udari. Ban posluša, ali mu loša srieća! množtvo dušmansko nadvlada hrvatske lavove (*11. ruj. 1493.*). Tu poginuše od najboljih Ivan Frankapan, Karlo Krbavski i Juro Vlatković, a Derenčin i Nik. Frankapan živi padoše u barbarske šake; mrtvih ili zasužnjenih od kršćanske strane osta na bojnom polju do 13.000, a još više od turske. Izza te pobiede dušmani se razlegoše po svoj gornjoj Hrvatskoj i strašno ju opustošiše.

Na prve glasove te nesreće Mletčani naložiše svomu kapetanu od kulfa; da se s brodovi približi k Senju; tajnika Burga opet izaslaše u Krk s nalogom, sve motriti i javljati, a Hrvate po mogućnosti pomagati. Dne pako 18. rujna naviestiše svomu tajniku u Rimu, kako su složno Hrvati na Turke udarili, no lošom srećom, pošto su stoprv primili listove, *tristissimum et acerbissimum nuntium nuntiantes, dictas omnes christianas copias a Turcis fusas fuisse, et pro maiori parte trucidatas.* Dodaše mu i to, da reče Papi, da je sada upravo najzgodnije vrieme proti Sultanu upotriebiti njegova brata Gjena stojećega u papinskom dvoru, koga se Bajazit težko bojaše, i dignuti križoboj na Turke. U isto doba na molbe Bernardina, podbana, vieća Kninskoga i udove Karla Korbavskoga za priešnu pomoć, da mogu obraniti svoja miesta, odlučiše, da se njihovim poslanikom tajno pruži ne malo bojne sprave, a javno izreče njihovo sažalenje radi pritrpljene nesreće (*23. rujna*). Dne 5. listopada neposriedno podbadahu Papu, da čim prije pošalje Hrvatom jurve odredjenu podporu, i uputi poklisara u Ugarsku *cum potestate imponende cruciate*; pa su mu i oni slali 1000 duk., da jih pruži Hrvatom na svoje ime; a tri dana kašnje odpraviše mu kao poslanika Ivana Pisana i odgovoriše na njegovo pismo, da nisu spravni namah s Turci stupiti u rat, a da si slobodno uzme Senj i Knin, koji ga za to mole,

Digitized by Google

pošto se drugako spasiti nemogu. Republika dakle nije ni sada zakašnila prva priteći u pomoć hrvatskomu narodu, kloneć se istina svake javnosti, no s bojazni rata s Turci, kim sama nije doisto odolieti mogla. Toga radi 22. list. zapoviedi knezu Splietskomu, da ne pomaže više ni ma koga javno, izim samih Poljičana. Medjutim na sastanku poslanika italijanskih vlasti u Rimu bude riešeno, poklonjti Hrvatom za obranu one granice do 30.000 duk., odaslati poklisare na sve kršćanske vlasti, da jih združe na obću obranu, i u ovu svrhu upotriebiti crkovnu desetinu. Republika još 7. stud. prihvati izplatiti, no tajno i na papinske ruke, svoj dio onih novaca (*6000 duk.*) odredjenih za obranu Senja, Knina, Kliša i Skradina, i još je oko Pape nastojala, da bez odvlake uputi onamo do 6000 mira žita; te bi bila još više izradila na našu korist, da ju malo kašnje nije težko smutilo nemadno slazenje francuzkoga kralja u Italiju, i od nas odvratilo. S druge strane morala je u isto doba paziti i na svoje zemlje u Dalmaciji, gdje su Turci ove iste godine neprestano palili i robili. Najopasniji u tom biaše Sulejman-paša od Krajine, koi kolovoza navlastito strašno pohara okolicu splietsku i trogirsku. Na tužbe onih gradova Republika najprije se listom a pak po tajniku Sagudinu obrati na sama Sultana, zahtievajuć, da se škode poprave, roblje povrati, a Sulejman od granice odaleči. Bajazit posla umah Kosaim-čausa u Mletke, da ga opravda pred viećem, i da mu obeća podpunu zadovoljštinu, što poslie ne izpuni.

U Budinskom saboru, koi se držao 29. rujna 1493., Vladislav, duboko tronut Udbinskim porazom, badava pokuša navesti stališe, da se jednom rieši kako da se obrani zemlja od silnoga susieda. Palatin Zapolja, malo prije kraljev najveći privrženik, sada mu odlučno predbacivaše, da je on sam kriv, što je nered zemljom zavladao, i po njem se otvorio put u državu. Namjera je Zapoljina bila omraziti kralja pred narodom, da tako ne samo uništi požunsku pogodbu, nego i svojemu sinu prokrči stazu na ugarski priestol. Kralj junački odbijaše Zapoljine osvade; a nemogući ipak ništa koristna izposlovati za obranu Ugarske, proglasi Ladislava Kanižkoga hrvatskim banom, i kašnje ga uputi u naše zemlje. I Mažimilijan, koi je još tada imao u Hrvatskoj dosta pristaša, pobrinu se za naš narod, naloživ svojim vojevodom u južnih stranah svoje države, da mu pohite na pomoć, čim budu na to pozvani (*Lichnow. Reg. VIII. 913.*). Ali sve to nije ništa vriedilo bez čvrsta uredjenja domaće uprave. I u našoj, kô što u Ugarskoj zemlji, sve to više su se širile i jačile tada domaće razpre; te čim su u ovoj velmože, navlastito Stiep. Zapolja i Lovre Iločki, tudja imanja silom otimali, kod nas izmedju mnogo drugih strašna je borba biesnila medju

Digitized by Google

Korvinom i Ozvaldom biskupom zagrebačkim radi njekih dobara, što je biskup nepravedno zahtievao za svoju crkvu, kojoj napokon stavi kraj sam Vladislav osobitom odlukom (*Kerč. Not. 300.*). Čega radi Turci ne prestajahu ni sliedeće godine 1494. uz priliku provaljivati u naše prediele. *Uriversitas nobilium Crovatie*, videć se i sada sasvim zapuščena od Ugarske i bez nade ma koje buduće pomoći, po poslanicih travnja izjavi opet Republiki i Papi svoje tužno stanje, no bez dovoljna uspieha. Zato njeki velmože, da si dobiju mir, budu prisiljeni, Turčinu se obvezati na danak. To jako ožali Mletčane, te kad jih je poslanik francuzki tjerao na tiesni savez sa njegovim kraljem, oni mu 2. list. 1494. odgovoriše, da nemogu, pošto jim je paziti na Turčina, koi *nuovamente ha constrecto cum suo exercito quasi tute le terre et forteze de la povera et miserabile Crovatia, l anno passato da luy destructa et desolata, ad darli tributo et recognoscerlo per suo Signore, et cum questo modo se ha subiugata quella importantissima provintia;* da su Turci prošlih dana iznenada udarili na Biograd i već oteli bili dvie kule, a napokon velikim trudom odbijeni; i da su tek dobili viest, *che un altro exercito turchesco era passato verso la Lubiana et quelli altri luogi;* da su dakle ovi dušmani na vratih Italije, gdje žalibože dosti ima smutje i nereda, koji ju jur davno krše i dave.

I doisto u ovo doba bili su već započeli silni bojevi u Italiji, te k njoj ugibali najbolje sile evropejske, kada je uprav najviše njih trebovalo za odbijanje sve to veće raztećega divljaka na iztoku. Taj zamršaj evropejske politike silno naškodi i ug.-hrv. kruni. Republika, koja je do tada budno pratila iztočne stvari, i na to sve snage kupila, stupi sada u zapadno kolo, da se u Italiji to veće pruži, i prevagu si u javnih poslovih prihvati; a pusti s oka i ona najnuždnije svoje i naše koristi. Oto njezino protunaravno nagibanje zaple ju u savez prije s carem a pako sa Francuzkom, a to joj doprini napokon rat sa Turci.

Medjutim u Ugarskoj napriedovahu svestrano neredi i razpre do sama javna odmetničtva. Vladislav osta za njeko vrieme neodlučan; napokon dogori mu, te sam s jakom silom sadje do južne granice (*stud. 1494.*), da kazni Lovru Ujlaka Iločkoga, komu se spočitavalo, da se je s Turci sporazumio. Tim primierom mislio je kralj i ostale na red i viernost pripeljati. Tada pozva u Virovitieu hrvatsko-slavonske stališe na sabor, gdje opet podpunim zadovoljstvom našega plemstva Ivan Korvin preuze upravljanje naše kraljevine; budu riešene njekoje razpre pojedinih velmoža, odredjena novčana pomoć za 10.000 konjanika, da brane zemlju od Turaka, i odlučeno, da podbanom može postati samo domaći sin. Zatim Korvin složi

Digitized by Google

svoje sa kraljevimi četami, i Lovro bude napokon prisiljen kralju se pokoriti. Lovro svali svu krivnju na Petra Berislavića, predstavnika Vranskoga, i tako dobi kraljevu milost i malo kašnje svoja imanja, a Petar svoje dne okonča u zatvoru. Nu kašnje dodje u Budim poslanik turski, da ponudi primirje, koje bude utanačeno za tri godine, i tim ug.-hrv. kruna osta s ote strane zá njekoje vrieme u miru.

Ali kô što u Ugarskoj radi porezanja, tako i u našoj zemlji s više uzroka odveć malo se poboljša obće stanje, pokle se opet dohvati kormila državne uprave Ivan Korvin. Ovaj uze sada za ženu Beatricu kćer Bernardina Frankapana, i po poslaniku složno sa Bernardinom naviesti tu zgodu Republiki, koja jim se 7. trav. 1496. liepo naradova, i ponuka jih, da se ostave razpra sa kraljem, a da jih za sada pomoći nemože, pošto silu troši u Italiji. Toga istoga mieseca Sanjak bosanski udari na trogirsku okolicu, i strašno ju pohara i porobi. Republika posla umah prieko Bosne u Carigrad svoga tajnika Sagundina, da se tuži i pita zadovoljštinu. Bajazit obeća sve, a ništa neizpuni. Malo kašnje i Hrvati zavadiše se sa Mletčani u Dalmaciji. Njekoji od naših odnesu u Zadar do 500 laživih jaspra. Upravljatelji ovoga grada, dočuv to, otmu jim novce i državi dosude. Da se Mletčanom sbog toga osvete, Hrvati lipnja prodru u zadarsku okolicu, i sve naokolo popliene; ali u što se meću na šibeničku, iz busije napadnu jih Mletčani, potuku i uhvate jim do šest poglavica, koje bacaju na viešala, a 10. srpnja upute tajnika Dolce Korvinu, Bernardinu i udovi Karla Korbavskoga zahtievajući, da jim sve škode poprave. Ali Korvin, lišen velike česti otčevih dobara stranom po sudačkih odsudah, stranom pako bezpravno i na silu, kô što po Zapolji, latio se više svojih negoli državnih poslova, što opet prouzrokova, da su mu velmože do mala odkazali svaki posluh. Oto ga na novo povede, da se zahvali na svojoj časti, a miesto njega posta banom još g. 1497. Juraj Kanižki.

Akoprem trajaše primirje sa Turci, ništanemanje nisu zato ni tada prestali kad i kad navaljivati na ugarske i naše i na mletačke zemlje, i miesta otimati. To je već dosta kazalo, da su njihove namiere uz prigodu dalje tjerati, te je trebovalo složno i na vrieme pripraviti se na obranu. Kô što na ugarskih tako i na naših saborih dosta se je viećalo i zaključivalo o toj stvari, ali sve to ili je sasvim nedovoljno bilo, ili se je od velikaša obraćalo na njihove osobite koristi (1). Juraj Kanižki nije dorasao bio

(1) Odluke slavonskih stališa izda kralj kašnje svojom naredbom od 20. svib. 1499. *(Jura I. 245.)*.

Digitized by Google

ovomu poslu za naše zemlje. Listopada Turci udariše na Kliš, i svu mu okolicu ogulišе, *si che questo banadego*, piše Sanut, *hano disfato*; a sliedećega mieseca poplieniše nuz to i trogirski prediel. U isto doba Kožulić, zapovieđnik ostrovički, neprestano uznemirivaše mletačke zemlje, te prisili Republiku, da mu stavi naglavnicu od 3000 litara (*3. kol. 1498.*). S druge strane o božiću te iste godine poglaviti Frankapani, Bernardin, Anž, Ivan pok. Karla, Mihail i Nikola Cetinjski dogovarahu se u Bružanih, kako bi se opet Senja dokopati mogli, nu razidjoše se, jer se složiti nemogaše, za koga bi ostao kad bi ga predobili, i jer su dočuli bili, da ni Senjani nisu voljni bili, opet se pod njihovu vlast povratiti. U tom opet Vladislav povieri vladanje naše zemlje Iv. Korvinu. Ovaj, u što se dohvati kormila, umah sa 7000 konjanika i nješto piešaka razdjeljenih na dvie čete udari na Turke vraćajuće se iz šibeničke i kninske okolice, i 28. siečnja 1499. kod Bistrice u Bosni sasvim jih porazi. U listu, kim 3. veljače iz Knina naviesti tu sjajnu pobiedu zadarskim zapoviednikom, govori, da jih je tako smasao, *quod vix aliquis Turcus de dictis exercitibus salvus evasit, et omnes captivos cristianos ac universam aliam predam deliberavimus.*

Kroz to italijanski poslovi sve to veće se zaplitahu. Nenadna smrt Karla VIII. francuzkoga (*7. trav. 1788.*) tako osmieli Ludevika Sforzu vojevodu milanezkoga, da nije dvojio povrieditи Mletčane njegove saveznike. Ali je Republika dobro znala, da s promienom osobe na priestolu nisu se nipošto promienile težnje francuzkoga dvora; te zato uputi odmah svoje poslanike na Ljudevita XII., da mu se naraduju na zadobitoj kruni, i da ga obodre na izvedenje Karlovih namiera glede Italije. Kad doču Sforza, da su Mletčani ono, što su težili, i postigli, strašno se poplaši; i dobro videć, da mu samu nije moguće održati se proti tolikoj sili, a da mu ni car ni kralj Napuljski nisu u stanju na vrieme u pomoć priskočiti, bez odvlake pokuša po poslanicih složno s Florentinci i Napuljci navesti Ugre i same Turke s obećanjem velike svote novčane, da čim prije udare na Mletčane (*Secr. 113. Guicciard. IV.*). Vladislav odbaci odriešito te opake ponude, ali Bajazit rado jih se prihvati, i umah se čvrsto primi oboružanja vojske i brodova. Republika još koncem g. 1498. doču nješto o turskih pripravah; te, da se bolje osviedoči, uputi napriešno svoga poslanika Andriju Zankana u Carigrad, da prouči sultanove namisli, i o svem ju čim prije obaviesti. Pošto se dakle uvieri, da se jamačno Turci spravljaju silno po moru i po kopnu, ni ona nezakasni spremati se na doček. Još 15. sieč. 1499. odluči, da se oboruža do 30 galija, od kih 10 u Dalmaciji; a stade svuda u primorske gradove slati vojske i bojne sprave do potriebe,

Digitized by Google

naredivˌ da se tvrdje točno pregledaju i snažno utvrde. Travnja odabra Astana Grimanaˌza vrhovnoga kapetana na moru; te ovaj već 2. svibnja odjedri s galijami put istoka. Posla najprije kao Sindike *intra Culfum* Ber. Loredana i Nik. Dolfina, da promotre stanje jadranskih pokrajina, a 22. srpnja, pošto joj pridjoše glasovi, da su već Turci na nogah (te i od obćine dubrovačke 5. srp. po poslaniku Nik. Boniću), naloži tad izabranomu providuru za Dalmaciju, da se za tri dana uputi na povierenu mu službu. Obrati se tada i na kršćanske sile, nukajuć, da stupe s njom u ovo kolo, i da jih obaviesti o Sforzievu postupanju; a Papu napose pozove, da Ludevika izobći.

Turci lipnja započeše rat utamničenjem Andrije Gritta poslanika mletačkoga u Carigradu i ostalih Mletćana nalazećih se tada na turskom zemljištu. U isto doba provali Skendr-paša iz Bosne sa 2000 konjanika u zadarsko i ninsko područje, te popaliv Zemunik i sve naokolo, 27. lipnja svrne prieko Ostrovice, koju zahman pokuša jurišem predobiti, na Kliševac u Bosni, vukuć sobom do 674 mužkoga a 1314 ženskoga spola i djece, i 37.987 glava marve. Iz Ostrovice odasla Skendr okolo 500 konjanika u šibenički kotar, da ga porobeˌ Šibenićani pustiše jih približiti se k gradu do četvrt milje, pak jim izadjoše na susriet, i tako jih potukoše, da su osim mrtvih do sto živih uhvatili (*22. srpnja*).

Ali turske težnje poglavito su smierale na predobitje morejskoga poluotoka. Tamo Bajazit upravi sve svoje brodovlje, koje 22. srpnja odjedri iz tiesna. Kapetan Grimani, komu vieće mletačko još 6. srpnja biaše naložilo, da udari na Turke kad bi se usudili izaći na široko more, poleti umah Turkom na suproć, i sretiv jih kod *Sapienze* (otok naprama Modonu), udari na njih, ali zapoviednikove radi neodlučnosti bez riešiva uspieha (*12 i 25. kol.*). Posliedak nevaljana upravljanja Grimanova biaše propast Lepanta (*rujna*). Zato Mletćani sbace Grimana, a miesto njega imenuju 26. rujna Melkiora Trivisana; 28. pišu po tajniku Franju *a Judaica* Vladislavu, da mu šalju svoje poslanike ujedno s papinskim i francuzkim, je da bi ga odvažili na rat s Turci, a da za sada barem ne ponavlja primirja, koje je tada dospievalo.

U Dalmaciji nisu za sada stvari zlo postupale za Mletčane. Još 30. lipnja poglaviti knezovi Krajine, Gornje Župe i Neretve, cielim narodom opunovlašćeni, združiv se na sastanak u Kotisini s Ivanom Ivaniševićem, knezom poljičkim, i poslanikom kneza splietskoga, sastaviše pogodbu, kojom se podložiše mletačkoj vladi, a ova jim 7. list. tu pogodbu potvrdi. Turci su medjutim ponavljali ondje svoja haranja kad kada i prieko hrvatskoga

Digitized by Google

zemljišta, ali su se u tih navalah jako čuvali Hrvatom naškoditi, da jih tako mirne pridrže. Mletčani su pako svakojakimi načini o tom navlastito nastojali, da se i Hrvati s Turci okrvave, te njekim su od naših pružali novca, brašna i bojne sprave samo, da jim brane granice i da jih o turskih gibanjih obaviešćuju, a njeke su si nadom tih darova na svoju nagibljali. Medju prvimi biaše Žarko Dražojević, vlastelin u Nućaku pri Cetini, koga splietski knez Marin Moro zove novim Škendrbegom. Ovaj s novci mletačkimi sakupi odmah do 100 konjanika, i junački obrani onu granicu. I Dora, udova Karla Korbavskoga podpomagala je, po što je mogla, mletačke stvari, te isto tako Pavao Štrbac Kožulić podban i knez Ostrovički, Martinko podban u Kninu, i Anž Frankapan Senjski. S druge strane u Bernardina Frankapana nije imala Republika ma koga pouzdanja. On ju još lipnja zamoli, da kod Pape izposluje Modrušku biskupiju za njegova sina, a da mu pruži bojne sprave. Ona mu pogodi, a on joj rujna izjavi, da se Turci spremaju provaliti u Furlansku, i da mu dade novac za 2000 konjanika, a da će ju on osiegurati od svake njihove napasti, na što ni odgovora ne dobi. Korvin pako više je na to gledao dobro obćiti sa Turci negoli sa Mletčani; ovim je dobrih rieči davao, a onim je pušćao, da po njegovih zemljah slobodno se bacaju na mletačke prediele. Kolovoza sadje u Bihač, da pokrsti sina, što mu rodila biaše žena Beatrica, i tu primi darove Škendereve. Nedopusti, da mletačke straže stoje na njegovoj granici, i da se puca u znak, da se Turci kreću put mora. Više se naklon Mletčanom prikaza Franjo Berislavić, ban Jajački, koi jim obeća pomoć svoju i kraljevu, dopisivajuć o svem, što bi Turci radili u Bosni. Još 9. kol. naviesti jim, da Skender-paša kupi vojsku s namierom, prieko Hrvatske udariti na Furlansku; a 16. rujna po njekom fratru izjavi jim, da se je Skender već stavio na put, i da bi želio, da se ostave vojevode milanezkoga i sdruže sa Vladislavom. I doisto Turci koncem rujna pod Skender-pašom prieko Hrvatske i Istre provališe u Furlansku do Kordinjana, te okrenuv pod mač i oganj svu državu, silnim plienom zdravo se u Bosnu povratiše. Berislavić držao je za stalno, da će ga novcem pomoći; a kad vidi, da mu sve zahman, onda poplieni jim šibenički kotar. I Dubrovčani javno jim se pritvarahu prijatelji, al iz potaje Turke podbadahu i pomagahu.

Videć Mletčani, da mal da ne sami nemogu odolieti turskomu i talijanskomu ratu, pokušaju za zime svojim tajnikom Alvižom Manentom nakloniti Bajazita na mir ili primirje. Ali su Turci zahtievali nemoguće, naime cielu Moreju, te se dogovori prekinu. Da si pako priskrbe koje pomoći, obratiše se na zapadne sile, a Vladislavu uputiše ožujka 1500 svoje

Digitized by Google

poslanike Vet. Soranza i Seb. Justiniana, nudjajuć mu, ako se odmah upusti u rat, do 50.000 duk. od svoje a 40.000 od papinske strane; da ne sklapa s Turci primirja ili mira, kad nebi isto to dozvolili i za Republiku; i da zabrani Ivan Korvinu vojevodi, banu Jajačkomu i Bernardinu Frankapanu, davati prolaz Turčinu kroz one zemlje. Da si pako Vladislava i njegove stališe to bolje naklone, u isto se doba obratiše Papi, moleć, da kraljevu ženitbu, od koje nebiaše ploda, raztavi, i Bakača, ostrogonskoga nadbiskupa, povisi na kardinalsku čast. Papa privoli, te Vladislav godine 1502. uze si za ženu Anu knjeginju francuzku, koju izprosi od onoga dvora po svom poslaniku Felicu Petančiću iz Šibenika, nadzorniku budimske knjižnice korvinianske. Mažimilijan živo je radio, da se ne ovrši ta ženitba, pošto je mislio, da bi ga mogla odmah po smrti Vladislavovoj dopasti ug.-hrv. kruna uslied požunskoga mira. Mletčani sjajno ju tada primiše i izpratiše do Senja, a Bakač malo kašnje bude stožernikom.

Dočim se Mletčani dogovarahu s Ugri o savezu proti Turkom, zlo po nje; izgube naime Modon, Koron i Navarin. Samo kad stupi na čelo pomorske njihove sile Benko Pesaro (*kol.*) i Španjolci pridoše u pomoć, onda pomorske stvari počeše nješto ići na bolje. U Dalmaciji neprestajahu medjutim haranja turska. Buduć jim zapriečio put po svojoj zemlji Ivan knez Korbavski, Turci ga početkom lipnja 1500 tako potukoše, da se je jedva spasio sa tri druga. Osvetiše ga malo dana kašnje vojevoda Žarko i podban Kninski, koji prieko Cetine provaliv u turske zemlje, kod Bistrice razbiše dušmane, i vodju jim uloviše sa 18 drugova bez ikoje svoje štete. No do mala Skender-paša sa 2000 konjanika opet provali do zadarskih mira sve naokolo robeć, siekuć i paleć; dva puta jurišem udari na Nin (*17 i 18. srp.*) i provali u grad, ali bude napokon odbijen i na bieg prisiljen. Na povratku pokuša Skender, da uzme Perušić, no badava. Kolovoza pako Žarko s podbanom Kninskim, Kožulićem Ostrovičkim i knezom Martinom Dudesićom, svega 300 po izbor junaka, proletiše u Hrcegovinu na Rakitino, i na kratko silnim plienom zdravo kući dohitiše. A da se snažnije oprieti uzmogne tim navalam turskim, podban Kninski ugovori s mletačkimi knezovi, da će od sada u tih slučajih složiti svoje s njihovimi silami, i ujedno udariti na dušmanina. Opet 30. list. nasrnu do 1500 Turaka na zadarsku okolicu, i silno poplieni oko Vrane; ali jim se malo dana poslie junački osveti naš Žarko i podban Kninski, robeć i paleć turske zemlje, i zdravo se kući bogatim plienom povraćajuć. Prosinca Žarko prodje u Mletke, da ponudi Republiki svoju tvrdjavu Nućak; a ona mu poveća plaću, pruži mu novca,

Digitized by Google

da most baci nad Cetinom kod Nućaka, proglasi ga vitezom, i darova mu zlatno odielo (*18. sieč. 1501.*). Tom prigodom nadari i podbana kninskoga odielom od grimiza.

Do mala je izticao rok primirja medju Vladislavom i Turci. Ovi su se uklanjali ratu, te izkali, da se primirje obnovi; ali se sada Vladislav otimao, i tajno spremao na rat. Mletčani, uza sva obećanja od kršćanskih sila, još su se sami nalazili na bojnom polju. Istina još srpnja 1500. Papa Alek. VI. proglasi križoboj na one neviernike i odredi desetinu u Francuzkoj, Ugarskoj i Mletačkoj za bojne troškove; ali sve to napokon glas vapijućega u pustinji, pošto on sam stade te iste godine pokoravati bezpravično tudje zemlje u Romanji, da obogati sina, kô što Ljudevit XII. složno s Ferdinandom Aragonskim predobivati Napulj. Sva dakle nada Mletčana biaše u ug.-hrv. kruni, te ondje su svim naporom radili, da si odlučne pomoći steku. Uz to ne zapustiše sve to bolje se oružati i sa potrebitim obskrbiti svoje priekomorske zemlje. A videć, da Turci neprestano nasréu na Dalmaciju, kô što 27. sieč. 1501., porobiv trogirski, šibenički i kliški kotar, veljače zaključiše odaslati umah onamo Ivana Dieda za obćega upravljatelja one države. Diedo 22. vel. 1501. dojedri u Zadar, razgleda sve gradove, i naredi što je trebovalo za obranu. Malo kašnje skupi se snažna četa mletačkih podanika pod Žarkom, i složno s Marinkom podbanom Kninskim i s Kožulićem Ostrovičkim provali u Hrcegovinu i silno roblje prihvata. Na povratku Turci ju iznenada obkoliše i tako potukoše, da jim jedva izbjegoše Žarko, Marinko i Kožulić sa odveć malo drugova. Istina sila je tada i Turaka palo, te i sam glavni zapoviednik njihov Mostarski vojevoda.

Medjutim podje napokon za rukom Gjorgju Pisanu poslaniku mletačkomu utanačiti savez sa Vladislavom i Papom (*13. svibnja 1501.*). Obveza se Republika, da će davati Vladislavu na godinu 100.000 duk. a Papa 40.000, za tri godine. Jedan bez drugoga nije smio sklopiti mira ili primirja. Dne pako 14. srpnja Vladislav sdruži se u savez sa Francezkom i Poljskom. Sada se dakle očekivalo od Vladislava štogod kriepka i koristna za kršćanstvo a za Mletčane navlastito; ali sve njegove priprave za rat i obećanja odlučna i žestoka postupanja udariše napokon u bah. Ožujka 1502. prodje Korvin kroz Mletke u Loret *ad solver un suo voto*. Mletčani, koji ga još 7. svib. 1497. biahu imenovali svojim plemićem, liepo ga tada počastiše. Vrativ se iz Italije, malo kašnje doču, da su Turci obsieli Jajce, i da ga tvrdo biju. Ivan skupi umah najbolje naše desnice, i poleti Jajcu na pomoć; i čim dodje, udari na njih tako hrabro i odlučno, da su si morali biegom tražiti spas. Do 4000 njih ipak obljuti tada crnu zemljicu. U isto su doba i Mletčani

Digitized by Google

uspiešno na granici dalmatinskoj odbijali navale turske, a kadkada složno s Hrvati Turčinu odvraćali šilo za ognjilo. Još sriećnije su jim pako napriedovali poslovi na moru, navlastito od kada im pridoše na pomoć francuzki, španjolski i rodjanski brodovi, i koramanski kralj ratom u Aziji. Tada oteše dušmaninu Lesku i Sv. Mavru. Ništa nemanje jako su želili mir bud radi neodlučnosti Vladislavove, bud radi to veće bujnosti i zamršaja u Italiji. Ponudi ga sam Bajazit, a oni ne zakasniše narediti Andriji Grittu, tada još u zatvoru u Carigradu, da ga ugovori. Gritti ovrši svoj posao bez odvlake i što je bolje mogao, te Sultan još 14. pros. 1502. prisegom utvrdi dotičnu pogodbu. Vladislav stoprv 20. kol. 1503. obnovi primirje na sedam godina. U pismu za to učinjenu navedoše se pogranična miesta s jedne i s druge strane. Medju Vladislavovimi stoje Dubrovnik, Jajce, Šabac, Srebrenik i Biograd. U isto doba Republika se obveza Vladislavu, da će mu do smrti Bajazitove plaćati svake godine do 30.000 duk., uvietom ipak, *che li danari sariano ben et fructuose dispensati in custodia della Crovatia (V. Sec. 1506. 19. feb. m. v.).* Ali je Hrvatska malo tih novaca užila!

Akoprem se s Turci obnovi mir, zato nisu oni prestali kad i kad iz susiednih kotara najprije pomanjim čarkanjem a poslie i većim udarati na naše i na mletačke zemlje. Negdje pod jesen 1504. provališe u kninske prediele, te učiniše nješto pliena, a mal da ne uloviše Korvina, koi pohitio biaše tamo, da jih suzbije. Iste godine najprije Mehmet Agà, a pako Sanjak Mostarski silno poplieniše šibeničko i trogirsko okružje; i smaknuše ne samo poslanika šibeničkog Bažića idućega ka Škender-paši, da se tuži, no i liečnika zapitana od istoga Skendera, da ga lieči. Badava se vieće mletačko tužilo u Carigradu toga radi nasilja (*22. pros. 1504. i 15. svib. 1405.*). I Kožulićevi podanici nisu ckmili napadati na zemlje mletačke. Toga radi Republika 29. svib. 1405. opet baci na Kožulića i na Pavla njegova sina naglavinu od 3000 litara, i proti njim prituži se Vladislavu. Ovaj odpravi u Hrvatsku Filipa Mora, da razvidi te stvari, i složno s opunomoćnikom mletačkim rieši i naknadi (*srp. 1505.*). Iznadje se do 12.000 duk. počinjene štete, ali težko, da su Mletčani i novčića dobili od kralja na taj račun. Opetovahu oni i poslie višekrat svoje tužbe i zahtieve i radi novih škoda; a da si Turčina na daleko pridrže, i o tom su kralja često opominjali, naime da marljivije brani hrvatske granice, pošto mu uprav zato svake godine davaju do 30.000 duk. (*29. ožuj. 1507.*). Vladislav nije imao čim dovoljno osigurati ni južno ugarsku granicu. Državnoga imanja, što podieljena što razprodana, bješe ponestalo, a kraljev predlog, da mu pojedine županije dozvoljavaju poreze, zabačen još u saboru od 24. trav. 1504.

Digitized by Google

Malo kašnje umrie Ivan Korvin vojevoda naš i ban u 35 godini (*11. list. 1504.*), i bude pokopan u Liepoj glavi. Na kratko ga sliedište u grob i dieca njegova Kristofor i Jelisava. Dobro Korvinovo prodje većim dielom u ruke njegove udove Beatrice Frankapanske, koja se do mala uda za Gjorgja braniborskoga, kraljeva nećaka. Tako se jadno izkoreni slavna porodica Hunjadova! Miesto Korvina Vladislav naimevova za bane Andriju Bota Bajnanskog i Franja Balašu Gyarmatskoga; ali jim se stavi na put njeki Bernard *Thurocz*, te se jedva početkom g. 1506. dokopaše uprave. Malo kašnje na saboru u Križevcih naši stališi priznaše sama Bota, a Balašu po državnom pravu odbaciše. Zato kralj do mala miesto Balaše pošla ovamo za drugoga bana Marka Horvata Mišljenovića. Malo dana poslie Korvinove smrti biaše se težko razbolio i kralj Vladislav. Dočuv to Bernardin Frankapan, pomisli na njegovu smrt, i stade odmah, da prokrči put na ugar.-hrv. krunu svomu sestriću Kristoforu, Korvinovu sinu, tada još živu. Pohiti i u Mletke, da na to nakloni ono vieće, nadajuć se s ote strane za tu svrhu jakoj novčanoj podpori. Ali mu Mletčani odgovoriše (*28. list. 1504.*): da bi se oni rado zauzeli za tu stvar, da nisu zapriečeni takvimi okolnostmi, koje jim zabranjaju o tom i najmanje misliti.

Medjutim u Ugarskoj Stiepan Zapolja, težeć za kraljevom kćerju i za krunom, pomoćju svojih pristaša izposluje na rakoškom saboru 28. ruj. 1505. odluku, po kojoj bude ukinuta požunska pogodba Vladislavova sa Austrijom. Tu bje dakle ustanovljeno, da kad bi kralj umro bez potomka muškoga ne smiedu stališi za kralja izabrati ma koga tudjinca, nego samo sposobna Ugrina. Uslied toga najmoćniji velmože sklopiše umah savez, kojim se obvezaše, medjusobno se braniti, viernost prama kruni čuvati, i braniti ju bez uštrba državne slobode. K otoj odluci pristadoše samo dolnjoslavonski stališi. Hrvatska još uviek nagibaše na stranu Mažimilijanovu. Vladislav nije puno pazio na tu odluku; ali ga Ana njegova žena, više oprezna, napokon navede sklopiti ugovor s Mažimilijanom, kojim se ustanovi ženitba medju Ferdinandom unukom Mažimilijanovim i Anom kćerju Vladislavovom; kad bi pako kraljica rodila sina, da primi ovaj Ferdinandovu sestru za ženu; a Mažimilijan, da jim bude za skrbnika, ako bi Vladislav umro za rana (*20. 27. ožuj. 1506.*). Uslied toga ugovora, sastavljena na temelju nezakonitu, Mažimilijan 18. trav. 1506. odpravi pismo na ugarske stališe, zahtievajuć, da čim prije priznadu njegovo pravo a ukinu svoju odluku. U isto doba provali s vojskom u Ugarsku, i u brzo predobi Šoprun, Požun i Csallókőz. U toj se je vojski nalazilo dosta Hrvata, te se naročito spominju tri kneza imenom Ivana, naime Frankapanski, Kanižki i Korbavski. A nije se tomu

Digitized by Google

nipošto čuditi, jer Ugri i tada nisu pazili na Hrvate, kojim je bilo ipak neprestano bojak biti sa Turci rušećimi njihove zemlje. I doisto tadašnje stradanje hrvatsko i zapušćenje od kraljeve strane dokazuje nam te jasno zaključak hrvatskoga sabora držana polovicom g. 1507., kadno, akoprem i tada badava, naši stališi odpraviše svoje poslanike na Vladislava (kô što i na Mletčane), moleći ga, da jim pomože, drugčije da će se predati Turčinu ili ma komu drugomu. Hrvati dakle očekivahu od Mažimilijana svakojako bolju budućnost. Ugri i u toj opasnosti, kô što uviek, nesložni, moradoše napokon pristati na dogovore. U tom kraljica rodi sina i umrie. To pospieši konac ugovoru u Beču (*19. srp. 1506.*). S njim presta svako neprijateljstvo; stranke si na izmienu povratiše predobivena miesta; a glede nasliedstva Ugri si pridržaše svoja prava, Mažimilijan svoja. Badava potraži Vladislav na saboru od 24. trav. 1507., da mu stališi krune sina; oni dapače uzpregnuše njegovu moć kad dočuše, da se s Mažimilijanom pušća u tajne dogovore. U tih se prepirkah sve to više osili sama Zapoljina stranka. Kralj napokon osieti pogibelj svoje kuće, te zato tajno najprije obnovi s Mažimilijanom bečki ugovor ženidbeni (*12. stud. 1507.*), i pošto osobitom listinom, koju napose izruči i hrv.-slav. stališem, potvrdi stara prava i sve ostale zahtieve ugarskoga sabora, dade sina si Ljudevita jedva dvogodišnjega okruniti na ug.-hrv. (*4. lip. 1508.*) a pako i na češki priestol. Na onoj listini, koju odasla hrv.-slav. kraljevini, nalaze se podpisani kao naši bani Gjorgje Kanižki i Ivan Ernušt Čakovački, vierojatno imenovani miesto Bota i Mišljenovića naklonih Mažimilijanu. Ovi ipak pridržaše, ako i silom, svoju čast.

U tom se razvi borba medju Mletčani i Papom Juliem II. radi zemalja, što su oni oteli bili u Romanji vojevodi Valentinu, naravnomu sinu Aleksandra VI., na koje rimski dvor nije imao drugoga prava osim pokroviteljstva (*suzerenstva*), a ipak jih za se zahtievaše. Republika priznavaše Rimu zakonita prava, a ne više; čega radi Papa, da ju prikloni na svoje izprazne požude, nije se stidio proti njoj upotriebiti svietovna i duhovna oružja. Odciepi ju najprije od Francezke, pak ovu tajno sdruži proti njoj sa carem (*Blois 22. list. 1404.*), a napokon Vladislavu ponudi Dalmaciju, ako i on stupi u taj savez. Da toj opasnosti izbiegnu, Mletčani po savietu Petra Berislavića poslanika Vladislavljeva, odpustiše Papi njekoja miesta, i tako se učini mir (*10. vel. 1405.*). Do mala pohiti Mažimilijan, da iztjera Franceze iz Milana. Zapita dakle od Mletčana prolaz za svoju vojsku po njihovu zemljištu pod izlikom, da putuje u Rim na krunitbu. Mletčani, znajuć dobro, kamo on smiera, odgovoriše, da mu vojske pustiti

Digitized by Google

nemogu, a njega s pratnjom kad hoće. Car, da jim se osveti, ponudi Papi savez proti Mletčanom. Julij, gazeć pogodbe malo prije prisegom posvećene, prista, te početkom g. 1508. započe rat. Mletčani, Francezi podpomoženi, srećno suzbiju Niemce, i mnoga jim miesta otmu. Medju ovimi bila su i dva naša, Rieka i Trsat. Proti Rieci dodje s galijami Ivan Navagjer, i 26. svib. 1508. prisili ju na predaju. Riečani odpraviše odmah svoje poslanike u Mletke, da prisegu viernost, a Republika 10. kol. i. g. dade jim povelju njihovih prava. Podložiše se tom prigodom Republiki još Kastav, Mošćenica, Crsam, Brsec, Lovran, Novigrad i Lepoglava; a videć Niemce u Trsatu, 28. svib. Navagjer izagna jih i odatle a svoje namiesti. Jedva ban Bot doču to o Trsatu, umah glasnikom potraži, da mu se vrati, no badava. Te nepogode nagnuše cara, da s Mletčani sklopi primirje (*6. lip. 1508.*). Ali Papa nije mogao trpiti mletačke sreće, te stade svom dušom nastojati, da sdruži sobom u savez proti Republiki Cara, Francuze i Španjolce. I to mu srećno podje za rukom u Cambrai-u 4. pros. 1508. U toj pogodbi ostavi miesto i za Vladislava, obećavajući mu, ako stupi, Dalmaciju. A da s temelja strese taj stolietni stožer kršćanstva naproti barbarstvu, naime Republiku, još 27. trav. 1509. svečano ga prokune. Sada stadoše saveznici složno raditi, da zavedu i Vladislava u to sramotno kolo. Mletčani, da odstrane od sebe tu doisto najpogibelniju oluju, uputiše odmah na dvor ugarski jurve odredjenoga poslanika Petra Pasqualiga.

Početkom ovoga rata bilo je u našoj zemlji dosta Mažimilijanovih privržnika, spravnih zato, da Mletčanom naškode. Valjda su jim i gdjekuda što zla počinili, te već travnja 1508. tražila je Republika od Vladislava, da kazni nemirnjake za izgled drugomu i prisili, da štete nadoknade. Kralj ju rado zadovolji s naredbom na bana. No Mletčani najveće se bojahu kneza Bernardina Frankapana i bana Andrije Bota; te da jih od cara odstrane, odlučiše 31. sieč. 1509. uzeti pod novac Bota, Mihaila sina Bernardinova i Ivana Korbavskoga, namierom, da će se ovi baciti na carevu Istru, i tako podpomagati vojsku udarajuću iz Furlanske. Malo kašnje pridoše Botovi poslanici u Mletke, kim odgovori vieće 2. ožujka, da je spravno primiti bana u službu sa 1000 konja, da će mu plaćati 400 duk. na miesec za njega i za poglavice, a 4 duk. za pojedine konjanike, da dodje dakle čim prije sa barem 500 konja, a da mu je prosto kad hoće prebroditi ženu, djecu i imanje na njihove otoke. Ivan Korbavski još ožujka prileti Mletčanom u pomoć, a Bota primami car, valjda na veće mito, jer još 7. srp. Republika naloži kapetanu pomorskomu, da pošto se Ivan Tetriko ponudio uhvatiti Bota, neka ga uhvati i u Mletke odpravi. Ali sve badava; dapače Bot i

Digitized by Google

Bernardin lipnja udariše na mletačku Istru do Labina i Plomina, odtjeraše Mletčane iz Trsata i Rieke, a Krku se silno grozahu. Da stavi kraj toj nesadnoj navali, malo kašnje dojedri iz Zadra u Krk sa njekoliko galija Angjel Trevisan, pomorski vodja. Ovaj najprije po tajniku potuži se banu radi počinjena nasilja. Bot izgrdi tajnika, i zaprieti mu se, da će i u naprieda do zla boga, gdjegod bude mogao, Mletčanom škoditi. Na to Trevisan zamoli dopust od vieća Senj predobiti na račun krune ugar.-hrv., pošto se još tada nalazio Bot u svadji sa Vladislavom. Na tu viest težko se poplaši ban, te umah odpravi poslanike u Mletke, da ga ma kako opravdaju. Tada se silno bojala Republika Vladislavljevih dogovaranja sa carem, a bude uz to izviešćena, da se jadranskomu moru približuju francezke i španjolske galije. Čega radi naloži Trevisanu (*9. kolovoza*), da se okani Bota i Senja (1) i da pohiti s brodovi u Dalmaciju na obranu onih miesta. Ali malo kašnje, napriedujući srećno oružja careva u Istri, opet zapoviedi Trevisanu, da se primakne k onim obalam i pomože uzpregnuti neprijatelja. Trevisan dojedri odmah u Omišalj, i skupiv sve sile, 2. list. za rana krene na Rieku. Riečani ga primiše pod silovitim gromom topova; no Trevisan, izkrcav nješto vojske, udari na juriš, i na kratko ga predobi. Rieka bje tada tako smazana, da je sam Trevisan mogao pisati 5. list. u Mletke: *et mai per lui non se dirra, qua sono Fiume, ma qua fono Fiume* (2). U to isto doba oko 1000 konjanika Turskih provali u Hrvatsku, počiniv mnogo štete, navlastito na Frankapanskih zemljah.

---

(1) Ali taj predlog Trevisanov o Senju nije joj toliko mrzak bio, kô što bi se činilo, jer dva mieseca kašnje, naime 9. list. 1509., u naputku svoga poslanika Petra Pasqualiga nalagala mu je i to, da reče tajno Vladislavu: *volendo lei reaquistar et in pristina potesta rediger la cita de Segna, che per tyrannide vien occupata da Both andreas inimico et rebelle de la Maesta sua, tu offerischi nostro nomine l armata nostra maritima ala expeditione predicta per quello tempo che apparera a S. Maesta. (V. Sec. Cons. Rog. per Col. † 15—0—0).*

(2) V. obširni moj nacrt o razorenju Rieke u *izviestju* o k. Višem Gimnaziju u Rieci koncem godine školske 1864/5. Ovdje ću dodati, što o tom piše Jer. Priuli suvriemenik u svojih lietopisih (rukopis u Marciani. II. s. 123.): *Adì 7 detto* (listopada 1509.) *il Capitan General* (Angj. Trivisan) *scrive, che per divertire i Tedeschi da maggiori progressi haveva stimato opportuno di sbarcare le sue genti e ciurme a marina all' impresa di Fiume, che sortitagli, l' haveva reso in suo potere. Li Galeotti al suo solito, cosi commessi dal suo comandante, saccheggiarono tutto il luogo e territorio, abbruggiando, et incenerindo il tutto, non preservarono altri prigioni, che quelli da quali potevano havere una grossissima taglia, più del loro possibile, per altro havevano ucciso sino li fanciulli in cuna, deturpate le donne, stuprate le vergini, rubbate le Chiese, e tutte le cose sacre, talmente che in quel luogo non vi restò ne meno una piccola festuca da rubbare. Che spiacque assai alla Pietà publica, che non ama commettersi tali devastationi et uccisioni, ne sacrilegij. E'l Capitano*

Digitized by Google

Medjutim saveznici, u što su sve to više stiskali Mletčane, tako da ovim ne osta drugo na kopnu osim Treviza, sve to većim naporom nastojahu oko Vladislava, da jim naviesti rat. Ali na budimskom dvoru jako su se zauzimali za Mletčane stožrnik Bakač, koi je tada kraljem vladao, palatin Perényi, i još njekoji drugi velmože. Bilo je istina zaključeno u ugarskom saboru, da se digne vojska na Mletčane, ako ne povrate Dalmaciju, uslied čega Vladislav naredi iz Praga, da se za to čine priprave (1); ali opet malo kašnje dodje ta stvar pred ostrogonski sabor, gdje su zastupani bili i hrv.-slav. stališi po svojih poviereničih, i osta bez konačnoga riešenja. Mletčani su znali po Bakaču, da će sva ta gromovina u bah udariti radi nesloge medjusobne ugarskih i hrvatskih velmoža, i što nestaje novca u kralja. A da se to stanje produži, nisu doisto štedili u darovih i mitih na budinskom dvoru; a i samomu poslaniku kraljevu izručiše 14. vel. 1510. do 36.000 duk. u dragocienostih i u suknu na račun običnoga danka, pomnožena sada za 5000 duk. (*18. lip. 1510.*). Bakača su pako njegovali s otim navlastito, da će sva sredstva upotrebiti na to, da postane Papom. I sreća po Dalmaciju! jer da je tada prešla pod ugar.-hrv. krunu, bila bi bez dvojbe do mala, kô što južna hrvatska, i ona pala u turske šake. Samo Mletčani, jer još dosta silni na moru, mogoše ju u to doba spasiti od barbarstva, i doisto ju spasiše. Kroz to videći Mletčani, da njihovo učuvanje od konačne propasti visi o samom Papi, komu bi, kad bi ga namirili, lasno bilo savez razvrgnuti, stadoše, da ga na mir privedu; što jim podje srećno za rukom 24. vel. 1510. Tim odmah jamačno odahnuše, te do mala opet se bojna sreća obrati na njihovu stranu.

U Hrvatskoj napriedovahu neprijateljski stupati sa Mletčani ban Bot, Bernardin Frankapan, a navlastito sin njegov Krsto, jedan od najboljih

---

General n'hebbe nota sopra una così crudele permissione. Tutti quei paesi convicini per questa sanguinosa depredatione si posero in fuga, et in grandissimo spavento. A gdje spominje iztragu, što se kašnje povela radi drugih stvari proti Trivisanu, piše i to *(veljače 1510.)*: *ma l'ultima oppositione dell'Avogador fu assai grande: che era di tanta irreligiosità et imprudente crudeltà, che haveva posto a sacco e ruvinate Chiese e Tempij con tanti sacrileggi a Fiume.*

(1) Pasqualigo 25. veljače 1510. iz Zagreba izviesti svoje gradjane, da je kralj dao nalog, da se pozovu na sabor sada i *tuti li signori de Croatia et Schiavonia, mandandoli le sue lettere, che in efficace forma di questa materia a ciascuno de loro havea scripto, et alligate a queste de sta città haver mandato;* da se je to sada obistinilo, *et iudicio meo è assai importante, perchè, come per dicte nostre de XI. li significassemo, non era consueto in le dicte de Hungaria chiamar li Signori de Croatia, et questa novita non po esser, se non, perchè in questa dieta se ha ad tractar l impresa contra turchi et l intrar ne la liga deli altri principi coniurati.*

Digitized by Google

carevih vodja. Zato si Republika tražila nakloniti ostale naše velmože, *valjda* namierom, da po ovih zategne one u njihove granice. Privoli dakle po savietu Pasqualigovu putujućem u Budim na ponude Ferenca Berislavića bana Jajačkoga primiti ga u svoju službu sa deset drugih velmoža (naime oba bana Jajačka, dva brata Jažića, dva brata Mutrika, Nikolu Zrinjskoga, Nikolu Svetačkoga, kneza blagajskoga, kneza Kadra, i vojevodu Ismoikovca) i 1500 konjanika, te prvim obeća ukupno 300 duk. na miesec, a 4 duk. za svakoga konjanika. U tu svrhu posla 18. sieč. 1510. Alviža Baduera u Rab, da tu s opunomoćnikom Ferencovim utanači dotičnu pogodbu. Zato nije se nimalo čuditi, što Bot, kad početkom godine 1510. skupi državni sabor u Otočcu, ne nadje u njem podpore svojoj namieri, naime udariti na Dalmaciju. Nesrećno u istinu biaše ondašnje stanje u našoj zemlji! Velmože medju sobom zavadjeni; jedni za cara, jedni za Mletčane, a i u tom nestalni; nijedan za svoj mili zavičaj, akoprem često streseni trepetom kletog dušmanina robećega po zemlji; pod upravom pako čovieka, koga je i sam kralj smatrao pravim buntovnikom. Isti su neredi tada zavladali bili i primorjem hrvatskim. Bakarski zapoviednik srpnja 1510. dopušća Krčanom pod svoju vieru, da slobodno dodju na sajam, al ih ipak dade sve uloviti i u tamnicu baciti, pod izlikom, da su vieri pomanjkali. No Krčani znali su mu se do mala pošteno osvetiti.

Akoprem se Papa smirio biaše sa Mletčani, te nastojao, da Ugri i Hrvati s njimi miruju, zato ipak ne presta rat. Mažimilijan i Ljudevit XII., obnoviv Blois-ki savez, nastave ga sada i proti samomu Papi, kao mletačkomu savezniku. Tražio je Mažimilijan dignuti i Turke proti Republiki, no badava; ovi su držali za Mletčane, te i dopušćali jim, da i po turskih krajevih vojake pobiraju i hranu kupuju. Sad Papa, smućen s tih zločestih primiera, primi se napokon muževno, da stavi kraj ovoj borbi toli opasnoj za kršćanstvo. Najprije se obrati na Vladislava (*kol. 1511.*), i po svom poslaniku Ivanu Staffliću Trogiraninu navede ga ukinuti svaki ugovor i dogovor sa carem i obećati, da će stupiti u savez sa Mletčani. Toga radi Vladislav, obnoviv primirje sa Turci, sklopi u njem i Republiku (*rujna 1511.*). Zatim pusti se Papa u dogovore i sa carem, koi, videći jasno, da se bojna sreća već okreće na stranu mletačku, privoli napokon na primirje, koje se utanači 6. travnja 1512.

Početkom rujna 1511. umrie u Senju ban Andrija Bot od Bajne, a valjda iste godine i drug mu Marko Horvat Mišljenović. Vladislav biaše lišio Bota kao nevierna svake časti i imanja u zemlji i miesto njega naimenovao banom Gjorgja od Kanižc, ali malo prije smrti opet ga primio

Digitized by Google

biaše u milost. Umah po smrti Andrijinoj Ivan Korbavski i Bernardin Frankapan po poslanicih izjaviše kralju, da ako jih bez odvlake ne pomože, drugo jim ne ostaje nego *de accordarse per mezo del Voyvoda de la Bossina et capitular cum et Signor Turco per farse suo subditi et tributarij (Pasqual. Buda 20. ott. 1511)*. Kralj jim obeća pomoć, i valjana muža za bana. I ljuta je potrieba bila barem nješto reda staviti u naših zemljah. Govorkalo se već odavna, da će uprav i sam kralj saći u ove strane, a to po Pasqualigu (*31. ožujka 1510. iz Zagreba*): *etiam per proveder cum la presentia sua a molti desordeni et bisogni de questo Regno, nel qual mai è stata dapoy che lhave la corona.* Tražio sada bansku čast Ivan Zapolja, vojevoda erdeljski, za svoga brata Gjorgja; ali ga Vladislav odbi, i povieri ju Palatinu Mirku Perényi-u, uprav zato, da tim ustavi tiek vladohlepnim težnjam Zapolje, koi si je sa udatbom svoje sestre Barbare za Sigmunda kralja Poljskoga brata Vladislavljeva, sve to veći ugled dobivao u kraljevini. Perényi dugo je oklevao primiti to dostojanstvo, tada odveć težko i štetno. Dne 26. trav. 1512. Republika po svom poslaniku Pasqualigu naradova mu se, što je napokon prijeo bansku čast. Prije odlazka, dobi Mirko nalog od budimskoga vieća, da dobro pregleda zemlju, i razvidi, što joj treba za čvrstu obranu, i da marljivo uzčuva sporazumljenje i prijateljstvo sa Mletčani. Hrvati, neprestano uznemirivani od kleta susieda, veselo izčekivahu njegov dolaz, do samoga Bernardina Frankapana, koi ga još onda, kada se uztručavao, nutkao, da se prihvati stolice banske, a da će ga bez dvojbe svi velmože naši rado čuti i liepo pomoći. Perényi, došav u Hrvatsku, najprije namiesti za podbana Ivana Korbavskoga, zatim se pusti u dogovore s Anom, udovom Botovom, koja si je davala ovaj naslov: *Anna de Zachi Capitania di Segna et baronessa delli Regni di Dalmatia, Crovatia et Schiavonia (Michiel)*, neka mu izruči miesta spadajuća na banovinu. Ana nehtie na to privoliti, zahtievajuć, da joj prije izplati 16.000 duk., što je kralj dužan bio njezinu mužu. Perényi u to tražio si pribaviti naklonost mletačke vlade, da mu tim lašnje bude banovinu u red metnuti. Imao je sa sobom 3500 konjanika i 600 pješaka, a hrvatski velmože k tomu dodaše do 8000 svojih vojaka. Iz Zagreba posla mieseca rujna 500 konjanika u Bosnu, da vide, što se tamo radi, a glavnom silom krene k Senju, da otme i to miesto iz ruku Botove udove. Ova, čim dočuo, da se je na put stavio, uzpreda, te odmah mu posla ljude na susriet, da mu ponude mir. Ban prista, i primiv Bihač i još njekoja miesta, vrati se u Zagreb. Tu ga posietiše naši velmože nadom, da će se on napokon, kò što je tvrdio, odvažno latiti nutrnjeg poredka i priosvojenja izgubljenih

Digitized by Google

miesta, ali se jako prevariše. Bio je tada i glas probio, da će udariti na Dalmaciju, ili na Krk, jer se je Frankapana tiesno držao; čega radi Mletčani tamo su odpravljali dosta snage, i naredjivali, da se dobro pazi na banove stupaje. Ali Mirko koncem godine, predav zastavu Ivanu Korbavskomu, vrati se u Ugarsku. Tim opet nesloga zavlada zemljom na sve to veću propast naše mile i već dosta nesrećne domovine.

Golemo stradanje Republike mletačke u ovom ratu, i glasovi iz Ugarske amo tamo razneseni, da se Vladislav sa carem i Francuzkom druži i Dalmaciju si priosvojiti namierava, raznietiše medjutim u grudih primorskih stanovnika, odavna stojećih pod železnim čapetom mletačkoga lava, zapretanu al ne utrnutu želju, opet se povratiti pod blago okrilje ugar.-hrv. krune. Oni su imali svoje zastupnike pri budimskom dvoru u Petra Berislavića Trogiranina, tada predstojnika Stolnobiogradskoga a poslie hrvatskoga bana, i u Simuna Divnića Zadranina, biskupa Modruškoga, koji su jako nastojali, da se čim prije udari na Dalmaciju, obećajuć Vladislavu, da će se Dalmatinci, i pomoćju njihove rodbine, koja se je puno širila po primorskih gradovih, na prvi bliesk njegova oružja baciti u naručaj svoje braće. Toga radi poslanik Mletački u Budimu P. Pasqualigo još 17. srp. 1510. opomenu Republiku, da pazi dobro na Petrove rodjake i da providi po potriebi. A da se je kralj tada doisto jako uzdao u same Dalmatince, to nam sviedoči isti poslanik, koi sedam dana kašnje doda, da Ugri drže za stalno, *che sonzendo de li ogni picol quantita de gente, desubito quelli populi li aprirano le porte, et li portarano le chiave.* Savietovaše dakle svoju vladu, *a voler cavar da quelle terre per un pocho di tempo, et presertim da Zara, Trahu et Sibinicu tutti quelli, che son mal contenti over suspecti, tanto videlicet, che passi sta furia, cum metter dentro delle terre qualche presidio.* Ti dopisi i gradjanski nemiri, koji se uprav tada počeše buditi u tih gradovih borbami medju plemstvom i pučanstvom (*svib. u Hvaru, lip. u Cresu, srp. u Trogiru, kol. u Šibeniku* i td.), natjeraše Mletčane, da si to čvrstje osiguraju svoja posiedovanja u Dalmaciji. Dne dakle 21. ožuj. 1511. bje najprije u vieću odlučeno odpraviti u naše strane toliko snage, što bi se uspiešno oprieti moglo *ali inconvenienti potriano sequir dala sublevation deli antedicti populi;* a pošto se uzprkos tomu neredi pomnažahu, 13. ruj. i. g. bje u istom vieću odredjeno, da se odabere obći providur za Dalmaciju i bez odvlake pošalje tamo s dovoljnom vojenom pratnjom, i to *per dar cuor et animo a quelli nostri fidelissimi Dalmatini, et disturbar etiam qualche pensiero de alcuni tristi de li, et tenerli in terrore,* i da se naredi knezovom u onih gradovih, da si od galija, koje se tada vraćahu iz istoka, pridrže koliko jim treba.

Digitized by Google

Sebastian Justiniani, odabran malo kašnje za providura, stoprv svib. 1512. iz Istre prodje u Krk. Tu se biaše još mieseca travnja pobunio narod pod Matijom Prkovim, tražeć *la exention della colta ut delli doni, et li 4 soldi della quarta del vin, che si paga per la intrata de quelli vini, che vanno fuora de l isola, et del mezo star de l ogio.* U što se ovdje bavio Justiniani, da kazni poglavice te smutnje, dobi viest iz Zadra, *esser seguito gran scandali.* Pospieši dakle do Zadra, te prognav dva pučanina, četiri baci u veruge i uputi u Mletke na vieće od X s preporukom, da utamniči još dva druga Zadranina, tamo se tada deseća kao pučka poslanika. Iz Zadra Justiniani 27. srp. odjedri put Šibenika, odkud još pros. 1510. puk prognao biaše iz grada njekoliko plemića, a ruj. 1511. opet ustao te još njekoje druge na bieg natjerao i njihova dobra poplienio, a uz to, *sibi leges ac magistratus constituerat.* Došav tamo, pozatvara vrata gradska, da lašnje uhvati kolovodje toga prevrata. Niti se ustavi pred vratmi manastira i crkava, *cum ecclesia*, po njem, *nunquam lese majestatis reos tutata sit.* Gjorgja Pokića, načelnika te nabune, preobučena u ženske svite, iztrgne iz manastira Sv. Klare; te strpav tako golemu kitu najuglednijih pučana u galije, nješto obiesi a nješto na veslo odsudi, pa na javnom trgu nagovori narod, da mu eto vraća ožudjeni mir, slobodu i imanja, sve do sada u razbojničkih ruku bivše, a da je spravan primati tužbe proti knezu i plemstvu, i krivce, bili ma koji, primierno kazniti. Pohite gradjani, da mu se tuže; no tada mu se nije čekati dalo, i ode put Hvara. Kašnje nije ipak mogao, da ne tuži vieću onoga kneza Iv. Fr. Miana i s toga, što je smaknuo bio njekoga Šibenićanina *per caxon di certa monacha, con la quale usava et malo modo.* Poviest knezova mletačkih u Dalmaciji pruža nam žalibože ne malo takvih i još gorih primjera.

Ali u Hvaru čekaše Justiniana još liepša prilika, da jasnije izkaže svu svoju mržnju plemićku proti nižjemu stališu. Tim duhom opojen, čim onamo dopre, već mu se činilo vidieti, kô što nam sam povieda u pismu od 3. kol., *tutti gli insulani esser disposti alla ruina de questi nobili, et più presto voler esser judicati come rebelli et inimici della illustrissima Signoria nostra, che voler far alcuna cossa contra la sua dispositione, ne volerse contentar della sua conditione.* Sve puka laž, pošto malo dana prije Ante Lippomano, knez hvarski, izviesti u Mletke, *come erano cesse quelle diferentie tra nobili e populari, et assa quietate.* Ali treba ovdje malko se natrag obraniti, da nam jasnije bude Justinianovo postupanje.

Digitized by Google

Poklem naši primorski gradovi uslied Vladislavljeve prodaje (*1409.*) predjoše stalno u tudju oblast, ova se odmah primi postupno pretvarati još podosta demokratički ustav njihov u svoj strogo aristokratički, siegurajuć u isto doba te svoje namjere nastanjivanjem stranjskih porodica u naše zemlje. Tim se do mala u njih probudi naravno silna gradjanska borba medju plemstvom i pučanstvom, koja nije prestala tja do njezine propasti (*1897.*). U Hvaru se je valjda čestje nego inudje ta borba ponavljala, jer tu se više stranjskoga smetlišta uvuklo bilo u plemstvo radi običajna pristajanja mletačkih galija. Za Vladislava obiest plemstva na hvarskom otoku biaše jako osilila. Nemogući je više trpiti, početkom g. 1510. njekoji poglaviti gradjani u Novom Hvaru, kim su na glavi bili Matija Lukanić, kanonik hvarski, i Toma Bevilaqua, tajno se urotiše proti plemstvu, i u sastanku držanom u kući Tominoj 6. vel. 1510. prisegoše na križ baš na zidu viseći poraz i zator svim trutovom plemićkim. Kad eto čas kašnje, pokle se razidoše, velikim čudom proplaka križ. Tim se oni zabune, te se toga posla za sada ostave. Ali pravi uzroci općeg nezadovoljstva još su sve isti ostajali; čega radi i manje nasilje od strane plemstva moglo je u čas prouzrokovati golem rasap. A to se dogodi 23. svibnja. Pet dana kašnje Aleksandr Viaro knez trogirski izviesti Republiku *dil caso seguito a Liesna per li nobili contra li populari, et scrive sopra di ciò; et la causa è processa, perche li nobili hanno voluto sforzar e violar una puta populare.* U Starom Hvaru, gdje šest plemića htjede učiniti to gadno nasilje, započe buna; a valjda što je djevojka bila rodom iz Vrbovske, uzplamti namah još žešće u Vrbovskoj, gdje se malo kašnje utaloži, pošto se ondješnji plemići prisegom obvezoše na pogodbu, kojom nižemu stališu dozvoliše njekoja gradjanska prava. Sad stadoše buntovnici, da prisile i plemiće, koji su tada stanovali u Novom Hvaru, na tu pogodbu. Pohitiše dakle 2000 na broju do grada, gdje jim do mala podje za rukom u kneževoj polači prikloniti i tamošnje plemstvo na to, naime: *che al Consejo intrasse nobili e populari, e che li nobili fossero sottoposti ale angarie insieme con el populo.* Oni, koji se nehtješe podvrći toj pogodbi, pobjegoše na Brač i na Korčulu, od kojih pako njeki odletiše u Mletke tužit se.

Dočuv Mletčani od Ant. Lippomana, kneza hvarskoga, što se ondje dogodilo bješe ne bez krivnje plemstva, i pričuv zatim tužbe plemičkih i obranu pučkih nadošlih poslanika, 25. lip. odlučiše, da se odpravi u Hvar jedan Providur *prudente et praticho, per la causa predicta solamente, qual vadi cum auctorita de Sinico* na troškove hvarskih plemića, a 10. kol. podieliše mu dotični naputak. Bje dakle taj posao povicren Ivanu

Digitized by Google

Navagjeru, koi mieseca rujna prodje u Hvar, da povede iztragu. Navagjer na kratko ovrši ju i uputi na vieće desetorice u Mletke, koje mu malo kašnje naloži, da njekoje od okrivljenika pozove na sud i primierno kazni, a da ostale pomiri s plemstvom. Tim se iznova povrati mir na otoku, te Navagjer koncem svibnja odputi se u istok kao Sindik za one strane, te mu nije bilo dosta vriemena, da ovrši primljene glede okrivljenika naloge.

Medjutim buduć se jače javili gradjanski nemiri po dalmatinskih gradovih, odasla Republika u Dalmaciju Sebastiana Justiniana s nalogom, da ju svestrano utaloži. Sebastian, ovršiv, kò što je ozgo rečeno, svoje poslove u Krku, Zadru i Šibeniku, stade sada, da sa svom naglošću aristokratičke svoje mržnje proti nižemu staliśu okonča i zadaću Navagjerovu u Hvaru, akoprem ga nadje sasvim mirna. Stupiv na hvarski otok u družbi njekojih ondješnjih plemića i jake vojničke čete, proglasom pozva odmah pred svoj sud do 40 pučana, *nominati rei per domino Zuam Navajer in parte, et parte conosciuti per me* naime po plemićih, koji su s njim bili, željnih njihove krvi. Dne 24. kol. 1512. dodjoše sbilja proglašenici u Novi Hvar, no uz pratnju nagomilata naroda, na sastanak, gdje mu se ipak izza dugoga dogovaranja nehtješe predati, znajući ga od plemstva podmićena. Sad stade Justiniani silom si steći ono, što nije mogao na mirne. Dne 28. kol. ukrca svoje četnike na galije i prodje na Bol, gdje se skupila bješe na njegovu zapovied jaka sila dalmatinaca, izmedju kih 100 Trogirana pod P. A. Cipčićem, 200 Bračana i 400 Poljičana. Jedini Splietćani odrekoše mu svoje desnice, dapače, kad onamo pride viest o tom *ad orecchio ad alcuni capi del populo, qual concitato da loro, conclamavit ad arma dicendo: carne, carne, tagliamo a pezi zentilhomeni; et questo*, rieči su sama Justiniana, *per evitar questi Lesignani*. Iz Bola pozva Vrbovljane, da mu umah izruče proglašenike, drugćije da će s njimi postupati kao s iznevierniei. Ne primiv odgovora, zorom prebrodi vojsku na 70 ladja i dvie galije, i udari na Vrbovsku s više strana, ali ju nadje bez živa duha. Vrbovljani, skupiv što su sobom ponieti mogli, biahu se na Gvozd povukli, i ondje se čvrsto utvrdili. Varoš bude najprije svestrano popljenjena, a zatim većim dielom od hvarskih plemića za osvetu popaljena. Sam Justiniani spovieda i to: *ab ede sacra non abstinuerunt manus; naute arcam, ubi sacrorum vasa sacrique amictus reposita fuerunt, sustulerunt.* Tom pobiedom nadut, pohiti Justiniani u Spliet, i pošto uhvati ondje i u tamnicu baci četiri buntovnika, svrati se prieko noći u Stari Hvar, *vicum Fariensem celeberimum.*

Digitized by Google

Preplašeni Starogradjani s vrbovljanske nezgode, primiše bez odvlake stavljene jim uviete: *Senatum Venetum fide colere integra, magistratibus parere, arma in nobiles suscepta deponere eaque nunquam in eos sumere* **nisi lacessitos**, *auctores et principes civilium discordiarum armis atque odio prosequi.* Dne 5. rujna na tom temelju bje napokon utanačen mir medju pučanstvom i plemstvom u stolnoj crkvi Novoga Hvara, gdje biskup, *dicte alcune parole in schiavo ad exortationem de tal pace,* ispieva svečano misu Duha Sv. Pokuša sada iznova Justiniani, da ulovi proglašenike, te jih naskoči u Jelsi; no oni ga pod Matijom Ivanićem liepo dočekaše, potukoše i na bieg prisiliše. Videć dakle, da silom nemože ništa, stade se s njimi dogovarati na mirne, te oni napokon pristadoše na to, da će proći u Mletke pod uvietom, *non esser offesi ne in haver ne in persona, ne danati ad carceres.* Justiniani, proti komu se već tada dizala golema tužba u Mletcih radi nasilnoga postupanja, savietovaše vieće Desetorice, da jim to dozvoli, *perche questo sara causa de salvar questa ixola, et sedar ogni tumulto.*

Ali se tim ne odmaknuše pravi uzroci ote nabune. Plemići hvarski videć, da jih vlada brani, i njihova nasilja povlašćuje, do mala stadoše opet tjerati starim putem, i još biesnije gnjesti puk. Ovaj, ovlastjen po gornavedenih uvietih, onda samo kad mu uvriede zasiekoše u živo, opet 1. kol. 1514. skoči na oružje, voleć sasvim propasti, negoli više plaziti kao rob pod kletim jarmom gruba nasilstva. Visko Malipiero, došav medjutim u Novi Hvar, da uzme vladati onom tvrdjavicom, još 8. kol. javi Republiki, da se je ta nova buna pripetila, *perche questi nobeli havia fato gran insulti al popolo con sforzar done e altro, ita che non volse piu soffrir tanta insolentia.* Pučani, 6000 na broju, obsiedoše grad, i sedmoga dana silom ga uzeše, posiekav do 24 plemića, štedeć ipak njihova imanja. Njekoji od plemića, koji se tada bjegom spasiše u pobližnja miesta, osvetom razpaljeni, umah pohitiše u Mletke, da tuže pučanstvo vieću Desetorice, a ovo naloži Visku Capello, da bez odvlake s galijami prodje u Hvar i kazni krivce što strožije može. Akoprem se medjutim biaše ponovio mir na otoku medju pučani i ostavšimi plemići, ništanemanje Capello, došav 15. ruj. u Novi Hvar sa 15 galija, umah se primi svoga posla i započe uništenjem svih hvarskih i viških ladja. Početkom listopada izkrca u Stari Hvar do 1500 vojaka, no ovi se ne osmieliše udariti na Gvozd, gdje se naši biahu jako utvrdili. Podje mu ipak za rukom njekoliko buntovnika uloviti, te 16. i. m. obiesi 20 njih na lantini svoje galije, šestorici dade odsieći po jednu ruku i po jedno oko izkopati, a četvorici samo po jedno

Digitized by Google

oko, dva pako progna iz Dalmacije. Dan poslie Malipiero izviesti o tom svoju vladu, dodajuć ipak: *voria esser sta apichati 10 nobeli, ad haver assodato quelle cose,* a to, jer *hanno za cominziato u minazar et voler meter ordine al isola;* što već dosta kaže, gdje je uprav krivnja bila, i kako su Mletčani pravicu štovali i dielili.

Medjutim Papa pohiti, da smiri Mletčane sa carem; ali nehtjeć oni primiti Julijeve predloge, ovaj jih zapusti i sklonu k caru. U toj opasnosti Republiki, u što je prestajalo primirje, srećno podje za rukom obnoviti savez sa Francezkom krunom (*Blois. 23. ožuj. 1513.*). Veselo su sada Mletčani otimali caru svoja miesta, ali po Novarskoj bitki (*6. lip.*) opet su mnoga izgubili. Najviše jim je hudio u Furlanskoj Krsto Frankapan, sin Bernardinov, glava Mažimilijanove sile na toj strani. Mletčani ga napokon potukoše kod Gradiške i uhvatiše (*5. lip. 1514.*). Otac je u tom pomagao sinu u Istri, radi šta mletački brodovi, da ga kući odvrate, udariše na Bakar i poplieniše ga (*6. lip.*). Kad pako doču Bernardin sinovlju nesreću, privoli na mir (*30. kol.*), nadom valjda, da će si sina tako lašnje sužanjstva izbaviti. Ali sve badava. Lav mletački dobro je poznavao silu hrvatskoga zmaja!

Travnja 1512. uspeo se biaše na turski priestol Selim I. Sad Turci bosanski iz više strana udare na naše zemlje. U Bosni osvoje Srebrenik; u Hrvatskoj pako još g. 1521. Blagaj, a lipnja sliedeće Savzinu (*Čašin*), Nućak, Sinj i Vir. Zahman jurišaju na Kliš i na Modruš; dva puta obsiedaju Škradin sa 20.000 vojske, no tu su svestrano odbijeni. Mletčane su tada štedili, akoprem 15. srp. 1513. knez Šibenički odlučno odbi njihove zahtieve, po Krki se protisnuti s brodovi do Škradina, pogodiv jim samo, dignuti svoje vojake iz Vrlike, gdje uslied molbe kninske oblasti bacio biaše mletačku posadu. U tom metežu Vladislav, neznajuć kako si pomoći, pokuša privesti Turke na primirje, a u isto doba zaprosi pomoć od Pape i od Mletčana. Jako podupiraše tada njegove molbe u Rimu Bernard Zane, nadbiskup splietski, i Sime Kožičić, biskup modruški, krvavom bojom opišujuć u siednicah Lateranenskoga sabora jadno stanje jugoslavjanskih kršćana i crkve, i nastojeć, da se jednom digne sveobći križoboj proti onoj duševnoj i tielesnoj gubi. Medjutim miesto bolujućeg Perényi-a primi kormilo naše zemlje Petar Berislavić, Vesprimski biskup. Trebalo je tada najviše banovini junačke mišice, da stavi poredak i pravicu oživi, sve jur davna poremećeno po samovolji većega plemstva, i da granice navlastito što bolje osiegura. I nadje ju u Petra. Kad doču ovaj, da su Turci udarili medju Unom i Kupom, pa na grad Blinju nedaleko od Petrinje, umah skoči

Digitized by Google

na noge i kod Blinje sasvim jih porazi (*17. kol. 1513.*), do 3000 izsiječe ili zasužnji (*V. San. str. 404.*). Koncem veljače 1514. povratiše se Turci sa 20.000 pod Knin, varoš mu popališe, ali grada neuzeše, nego pod njim ostaviše 500 tielesina.

Papa Lav X., čujuć težke jade ugarske krune, odredi, da se digne križoboj na Turke. Zato još srpnja 1513. naimenova stožrnika Bakača svojim pobočnim poklisarom u istoku, a listom tiešio je Vladislava, da čim se razvedri političko stanje na zapadu, a navlastito u Italiji, neće ni časa pustiti priteći mu na pomoć, što bolje bude mogao. Vrativ se kol. 1513. Bakač iz Rima prieko Jakina i Senja na mletačkoj galiji, kamo pošao bješe još prošaste godine, da sudieluje na Lateranenskom saboru, privoljenjem kraljeva savieta proglasi odmah papinu pečatnicu o križoboju, i naimenova vojevodom križarske vojske Jura Dožu iz Erdelja. Sad poče vrviti u peštanske tabore, gdje se imala sastati sva sila, veliko množtvo seljaka iz svih krajeva ugarske zemlje. Kad eto, u što se ovi spravljaju, da će na Turke, iznenada kralj s njimi učini primirje. To i izgredno nesnosno ponašanje plemstva tada i prije tako ti razjari krstaše, da sada miesto se baciti na Turke, svom silom se oboriše na domaće neprijatelje, mnogo jih izsiekoše, a imanja njihova poharaše i popališe. Volmože na prvi mah silne oluje zapanjeni, nisu ni znali naći si načina kako joj izbjegnuti; napokon složno ustavši pod Iv. Zapoljem, na brzo ju nadvladaše željeznom rukom. Na saboru pako od 18. list. 1514., miesto olakšati seljačko stanje, oni ga na veću osvetu snižiše do robstva. Tim se poveća tužno stanje ugarske zemlje na štetu to veću hrvatskoga naroda, jer mu izčeznu svaka nada ugarske pomoći proti Turčinu.

U to Turci, 4000 na broju, provale na zemlje Ivana Korbavskoga i susiedne mletačke, i strašno jih poplieniv, vode sobom silno blago i do 3000 duša u robstvo. Ivan i Kožulić pohite za njimi u Bosnu, da jim se osvete i plien priotmu, no Turci jih suzbiju, i tjeraju do Vrane, gdje jih napokon potuku (*koncem rujna 1514.*). Tom prigodom pade u turske šake Karin Ivana Hranovića i grad Gjorgja Korlatovića, koi se spasi u Nadin; ali jim svi napori proti Perušiću u bah. Na povratku pričekaše jih naši oko Knina, i dosta jih izsjekoše. Videći ban Berislavić, da tim navalam nema kraja, a da već kukavno stanje naše zemlje sasvim propada, stade početkom g. 1515. kupiti vojsku oko Bišća. Ali sasvim malo mogla mu je tada pružiti hrvatska zemlja. U koli tužnom stanju ona se nalazila, to nam jasno kaže tadašnje postupanje Ivana knezа Korbavskoga. Ovaj trav. 1515. odasla svoje poslanike u Mletke, moleć, da mu Republika dade jedno

Digitized by Google

miesto, gdje bi se skloniti mogao s rodbinom i onimi, koji bi ga sliediti htieli. Mletčani mu odgovoriše, da brani svoje, i povisiše plaću na 2500 duk. za 150 konja, što je držao za obranu i njihove granice. U ovo doba i Kliš se podveže Turčinu na godišnji danak; a to učiniše tada i Poljičani. No ipak se stave Mletčani u sumnju, da banova oružja smieraju na Dalmaciju, znaduć dobro, da se on i prije u kraljevu dvoru izkazao biaše odlučnim podupirateljem toga poduzetja. Osim toga imali su tada prilično i drugih razloga, da o tom dvoje (1). Čega radi odmah odpraviše u one krajeve dosta vojske i bojne sprave. No Petru nije to sada ni na um padalo; dapače i na nje same, kô što i na Papu, upravljaše svoje poslanike, jeda bi mu čim pritekli u pomoć. Lav X. ožujka 1515. posla mu žita, praha, topova i 2000 duk., a kašnje još više. Ali je Petar želio, da i braća u gornjoj i u dolnjoj Slavoniji pruže ruku Hrvatom u borbi s obćim dušmaninom. Slavonski stališi odriešito odbaciše tu zadrugu, pozivajući se na tobožnji svoj starodavni običaj, po kojem nisu dužni bili rat voditi prieko Save. Da jih na posluh privede, ban se uteče kralju, a ovaj jim 19. trav. naloži iz Požuna, da čim prije pohite u pomoć svojoj braći (*Jura I. 265.*). I doisto još svibnja na državnom saboru te razvratne namiere njekih sebičnjaka budu svladane, i slavonski stališi pripoznaše svoje dužnosti. Uz to provali ban sa 10.000 vojske u Bosnu, i pošto si nakupi dosta pliena, stavi se na povratak. No u što se utaborio biaše kod njeke turske varoši blizu Novoggrada, iznenada ga napadne bosanski paša, i tako ga potuče, da se je jedva spasio sa ne više od 25 konjanika (*Diarii. Michiel. 28 svib. 1515*). Zatim Turci odmah obsiedoše Jajce. Lav X., doćuv tu golemu nesreću, još 15. lip. obrati se na Mletčane, jeda bi jih prignuo, bez odvlake na ma koi način pomoći Hrvatom, da uzmognu barem spasiti Jajce, već tada obsiednuto (*Sanut. str. 456.*). Nisu Turci tada štedili ni mletačkih miesta, jer 12. lip. 1515. na noć silno provališe u varoš Cipčićevu kod Trogira, dosta pliena odnesoše, a bili bi joj i tvrdjavicu oteli, da nisu joj odmah na pomoć priskočile trogirske ladje.

---

(1) Piše suvremeni M. A. Michiel (*Muzeo Correr. Cicogna. Cod. 1022—2 marzo 1515*): «*se sapeva, che l Ban de la Crovatia era mal inanimato contra Venetiani, et era quello che pareva, che governasse tutto l' Regno d' Ongaria, perche el Cardinal de Strigonia, che soleva favorir Venetiani, era stato privato ultimamente del Consiglio. Aggiungevasi a questa suspitione, che l' era venuto li giorni avanti a Venetia uno ambasciador d'Ongaria, et domandava danari del loro credito per i patti etc. manacciando se non se li dava danari, de correr su la Dalmatia a danni nostri, stimulandoli massime a questo l' Imperador, le qual cose erano de non piccolo dubito a Venetia.*» (*Sravni Sanutove viesti str. 444.*).

Digitized by Google

S druge strane Mažimilijan, pazeć u plemstvu ugarskom sve to veće rasti i sterati se upliv Ivana Zapoljskoga, poboja se, da mu ovaj ne razvrgne dugotrajnu osnovu, što tolikim znojem i troškom složno s Vladislavom spleo biaše glede nasliedstva na ugar.-hrv. priestol; te zato pozva Vladislava na sastanak, da se tu izvede već odavna ugovorena rodbinska sveza. Vladislav prista na poziv, ode sa sinovi u Požun, gdje prispije i brat njegov Sigmund kralj poljski, i gdje nakon dugoga dogovaranja bje podpisan predbježni zaručni ugovor medju članovi Vladislavljeve i Mažimilijanove kuće (*20. svib. 1515.*). Iz Požuna prodje družba k Caru u Beč, gdje se sasvim ovrši ova sveza, te i proglasi 28. srpnja; čim se tu odmah zaruči Marija, unuka Mažimilijanova, s Ljudevitom sinom Vladislavljevim; a bude ustanovljeno, da će jedan od unuka Mažimilijanovih, Karlo ili Ferdinand, uzeti Anu kćer Vladislavljevu, ili ako se to ne sbude za godinu dana, sam car Mažimilijan. Tim izčeznu i najmanja nada Zapoljina o ženitbi s Anom Vladislavljevom, te nasliedno bude mu zapriečen tako put zakonito se protisnuti do ugar.-hr. priestola.

Dočim se u Požunu i u Beču tako ugovaralo o udesu ugar.-hr. krune, nadvornikPerényi na ime stališa prosvjedovaše u Budimu proti tomu kraljevu neustavnomu postupanju, i dotično proti ma kakvu zaključku osnovanomu na tom nezakonitom temelju (1), a Ivan Zapolja, osmieliv se udariti na tursku tvrdjavu Žrnov medj Biogradom i Smederevom, bježaše izpried slabe turadi razbijenom glavom. U Beču bilo se i to zaključilo, da, čim se povrati mir medju kršćanskimi oblastimi dignut će se vojna na Turke. Ali se do mala to više smute italijanski poslovi. Stupiv Franjo I. na francuzki priestol, umah provali u Italiju, i svladav Švajcare kod Marignana (13–14 ruj. 1515), predobi, u što su i Mletčani proti Caru srećno s druge strane napredovali, svu milansku vojvodinu. U to su Turci napredovali obsiedati Jajce, koje se tvrdo branilo uz čvrstu nadu pomoći od hrvatske strane. Ban Petar, tek se oporavi od nesreće pretrpljene kod Novoggrada, umah sakupi sve još ostavše sile, i poleti k ovomu bedemu Hrvatske a i cieloga zapada, te podje mu srećno za rukom, dovoljno ga hranom i snagom oskrbiti. To napokon prisili Turke, uzmaći u Bosnu, a Jajce bude spaseno našom desnicom.

Selim se je tada pripravljao na Misir, čega radi još kolovoza pozva Vladislava, da privoli na mir, ili barem na produženje primirja. Kralj zapita

(1) Marin Cavalli, poslanik mletački na dvoru Ferdinandovu, u svom izvieštju od g. 1543 piše: «*la qual convenzione* (od 1515) *fu allora approvata da tutti gli stati d'Ungheria, come fu necessario che si facesse, perchè quel regno ha voluto sempre, quando e accaduto il mancar della linea de' suoi re senza figli maschi, aver lui l'autorità d'eleggersi un re*»

Digitized by Google

Papu, šta da radi, a ovaj ga odvraćaše i od mira i od primirja, osiguravajući ga, da se već odavna brine, a da će od sada svom dušom nastojati, da mu kršćanski vladari, akoli ne vojskom, a ono barem novcem pomognu nastaviti rat sa Turci. Nagovaraše Lav X. i bana Berislavića, da i on u tom smislu posluje kod kralja. U što se pako u Budimu skupljalo vieće državno, da odluči, što da se učini s obzirom na spomenuta pisma papina, Vladislav pade u pogibeljnu bolest, i umrie 13 ožujka 1516. Slab duševno i tielesno, nije imao Vladislav ni osebnih svojstva ni sposobnosti, koje trebovaše ugar.-hr. kruna, za ono doba jako uzdrmana u kući i van kuće, da se učuvati uzmogne od konačne propasti, na koju se već dosta biaše nagnula za Matijaša. Vladislavljeva smrt dogodi se uprav onda, kada je najviše trebovalo snažne mišice ugar.-hrv. kruni, a te nije doisto našla u

LJUDEVITA, njegova sina i nasliednika, tada prem u desetoj godini svoga života. Čega radi nije čuda, da su se stvari za nas krenule na to veću propast. Nesloga na budimskom dvoru pojavi se umah, kad se poče viećati kako da se upravlja zemljom za kraljeve malolietnosti. Zapoljini privrženici radili su o tom, da se medjutim povieri državno kormilo jednomu upravljatelju, dočim su njihovi protivnici nastojali, da se kralju dadu skrbnici, i da ovi do kraljeve zrielosti na ime njegovo upravljaju zemljom. Saviet zadnjih napokon nadvlada, i kraljevimi skrbnici budu naimenovani: Car Mažimilijan, Sigmund kralj poljski, Toma Bakač Ostrogonski nadbiskup i palatin Perény, ona dva samo po naslovu, ova pako po činu.

Prvi glasi o Vladislavljevoj smrti umah probudiše u Bernardinu Frankapanu staru želju, da si priosvoji mili zavičaj svoje porodice, naime Senj. Bernardin stade najprije da Mletčane privede na svoju, ali mu sve badava, jer ga u tom hrvatski Ban i Senjski zapovievnik, dočuv njegove namjere, pretekoše s odpravljenjem svojih poslanika u Mletke. Još 4 trav. 1516 Republika zapoviedi knezu Krčkomu, Creskomu, Rabskomu i Pažkomu, da u potriebi pomogu Senju; a Krčkomu još i to doda, da obznani Bana Petra Berislavića i zapovievnika Senjskoga, *che in ogni caso, ch' el dicto Conte Bernardin facesse movimento alcuno contro le cose di Segna, voi havete da noi et dal Senato nostro espresso ordine, et cussi farete in effecto, di prestarli ogni adiuto et favor ala defensione et securta loro, et non solamente voi, ma etiam tuti quelli altri Rectori nostri de Arbe, Cherso et Ossero, et li vicina*, i da u tu svrhu oboruža dvoveslicu, a da će mu topova i bojne sprave doskora odaslati, kô što želi. Te namiere Bernardinove, dojavljene u Budim, silno razsrdiše kraljeve skrbnike, koji su

Digitized by Google

ga toga radi tražili upropastiti. Nemogući ipak to za sada sami ovršiti radi ondješnjih poslova, pokušaše s pomoćju Republike, koju su znali od Bernardinove drzovitosti dosta uvriedjenu. Kardinal Ostrogonski stade dakle nagovarati Alviža Bona, poslanika mletačkoga u Budimu, navlastito kad dočn, da je onaj oteo dva miesta Ivanu Korbavskomu, da Republika pomože kralju lišiti Bernardina svih zemalja, što je imao, i da ne pušća sina mu Krsta na slobodu, buduć oba isto silni neprijatelji kraljevi i njeni. No Mletćani više su držali do Frankapanova negoli do ugarskoga susiedstva, te se po Bonu izpričaše tim, da jim za sada moguće nije na to pristati, buduć od dugoga rata silno iznemoženi (*kol. 1517*). Bernardina nisu se za tada nipošto bojali, jer su još držali u zatvoru njegova sina Krsta, koga stoprv izza ponovljena mira sa Carem na pet godina (*31 srp. 1518*) izručiše kralju Franczkomu (*5. sieč. 1519*). Krsto bude pod stražom odveden u Milan, odakle sliedećega rujna izbjegnu i srećno se kući vrati.

Niti je naša zemlja za Ljudevita poćinuti mogla na južnoj granici, akoprem se budimski dvor pobrini obnoviti primirje sa Turci. Još travnja 1516 provali do 3000 konjanika iz Bosne u Hrvatsku, te se u Mletcih mislilo, da smieraju sajam Senjski poplieniti i zatim prieko Istre na Furlansku udariti. Početkom sliedeće godine oteše Hrvatom njeku tvrdjavu na granici Zadarskoj, a malo kašnje obsiedoše Kliš, popališe mu varoš, utvrdiše Četinj (1) i još njeko miesto na onoj granici, i zaprietiše Skradinu, komu su se i s mora grozili, gradeć u Valoni njekoliko dvovesalica, misleć uz Krku protisnuti se do onoga grada. Karlo knez Korbavski, videć se odasvuda obkoljen od silnoga dušmanina, a bez nade dovoljne pomoći od ma koje strane, stud. 1517 po poslanicih ponudi Republiki tri svoje tvrdjave, a da mu na izmienu dadu štogod zemljišta u Lombardskoj. Mletćani su dobro znali, koliko vriedi njegova desnica na onoj granici, ćega radi želje mu neizpuniše, ali ga obilno obskrbiše novcem i bojnom spravom. I prosinca i. g. obnoviše Turci svoje navale u Hrvatsku, štedeć za tada mletačke zemlje, te tako isto i veljače 1518., kadno pokušaše izdajom si osvojiti Skradin.

Zahman se starao ban Petar, da si pribavi pomoći od budimskoga dvora. Velikaši ugarski nisu mnogo pazili tada na svoje a još manje na

(1) Četinj kao znamenita tvrdjava u Hrvatskoj primorskoj blizu Sinja bje srušen početkom rata 1683-1699. Mletački obći providuri često ga spominju u svojih depešah, n. pr. Dinko Mocenigo ovako piše iz Zadra 10. lip. 1684: *Scrive l' Ill.mo sig. Co. di Spalato quanto l' EE. VV. si degnaranno intender dall' unita copia, che le compagnie di Spahi e di Scimeni, essistevano a Cettina et a Sign, havevano all' improviso abbandonate quelle piazze.*

Digitized by Google

hrvatske stvari. Istina često su se skupljali na sabore, no čim su tu trošili vrieme bez uspieha, s druge su strane sklapali saveze proti Zapoljinoj stranki, koja se od dana do dana to više dizala i širila, i proti Iv. Bornemizi kraljevu odgojitelju. Kralj dakle videć jasno, da po njih nije mu nade sačuvati si hrvatsku krunu, 31. ožuj. 1517. obrati se listom na Mletčane moleć jih, da banu hrvatskomu izruče ono 10,000 duk., što se biahu obvezali davati za obranu Kliša i pobližnjih miesta. Republika, koja stoprv s primirjem od 3 pros. 1516. biaše odahnula po dugom ratu sa Carem, odgovori mu 20. kol., da je već dala banovu poslaniku 2000 duk., a da više za sada nemože radi velikih troškova, što još ima. Zato kralj ne prista opet ju do mala nagovarati po Filipu More biskupu Agrie, za veću svotu s opomenom, da ne traži sada nagrade za štete, što joj počinio biaše Andrija Bot hrvatski ban, i da ne kasni u toj pomoći, jer bi se lasno mogla kajati, što nije na vrieme izpunila svoje dužnosti. Republika pruži i tada Filipu 3000 duk., ali mu doda, da neće više ni novčića izplatili, dok se računi ne razvide i ne urede.

Ban Petar videć, da mu i s ove strane nema dovoljne pomoći, a da mu Turci sada to smielije ruše granice, sakupi sve snage naše zemlje i provali u Bosnu na osvete (*ožuj. 1518*). Dočuv bosanski Paša, da mu naši robe i pale državu, dodje Petru na susriet, nu ovaj ga razbi i smaknu. Tom prilikom pokuša Ban, da otme Turkom njeku tvrdjavu kod Skradina; no u to mu pomanjka brašno za vojsku, te se morao kući povratiti. Turci se sada stave kupiti vojsku, da mu se osvete. Kad Petar dobi viest o njihovih namierah, pozva si na pomoć Frankapance, Karla Korbavskoga i Kožulića Ostrovičkog (*lipnja*). Čuvši Turci, da jih Ban čeka, umah se razidjoše i na svoje stanove povratiše. U tom Skradinjani, silno iznemoženi po turskih navalah, sdvojiv o spasu, budu prisiljeni obvezati se Turčinu, da će mu davati 100. duk. na godinu, ako jih mirne pusti (*srp.*). Turci se sada obratiše na Jajce, i otevši njeku tvrdjavu blizu grada, koncem kolovoza tvrdo ga obsiedoše. Kralj Ljudevit čim doču, da su Turci pod Jajcem, založiv Prešov palatinu, i skupiv tim novcem 3000 konjanika, odpravi jih Banu Petru s nalogom, da sdruži s njimi sve svoje sile i da čim prije pohiti Jajcu na pomoć. Naloži tada i kaptolu Zagrebačkomu, da svoje oboružanike pošalje banu u Izdenc. Berislavić, sdruživ sve sile, što je pokupiti mogao, odleti k Jajcu, i oskrbiv ga brašnom i vojaci, po što mu trebalo, prisili Turke na povratak, te se zdravo i slavno kući povrati.

Digitized by Google

Za ovo vrieme Ljudevitova vladanja nisu boljega mira uživale ni one naše zemlje, koje su onda stojale u mletačkoj vlasti. Istina po smrti Bajazita (*26. svib. 1512*), koi je dosta pomagao Mletčanom u ratu Kambraiskom, Selim njegov sin 17. list. 1513. potvrdi Republiki mir, no samo da mu bude slobodnije izposlovati svoje namiere u Aziji. Baci se on dakle na Persiju i na Kurdistan, i pošto mu podje za rukom te države nadjačiti, udari na Misir, i na kratko strovaliv priestol Mameluskog Toumanbega, vrati se u svoju državu. Mletčani ne pokasniše po poslanicih (*26. svib. 1517*) izkazati mu svoju radost na tih pobiedah i danak mu ponuditi, što su prije Mamelukom plaćali za Cipar, i zapitati, da jim potvrdi slobode trgovačke, što su do sada u Misiru uživali. Selim ne uzkrati jim novih povelja (*8. ruj. 1517*), no već tada jako željaše i Cipar podvrći svojoj vlasti. Zato dočim s jedne strane nastojaše, da se oporavi od do sada neprestano vodjenih ratova, i tako spremi na nove, propuštao je, da njegovi iz Bosne po kopnu a iz Arbanaskih luka po moru uznemiruju Mletčane. Prosinca 1516. udariše sa 400. konj. i 300. pješaka na Sućurac blizu Splieta štedeć Kliša, od koga su tada primali godišnji danak. Sućurjani, pomoženi po M. Michielu knezu Splietskom, slavno jih u bjeg prisiliše. Početkom sliedeće godine obnoviše Turci svoja napadanja na Splietsku i Trogirsku okolicu, te ovi gradovi još veljače odpraviše svoje poslanike u Mletke s tužbom, da od Turaka ne smiedu ni gradskih vrata otvoriti. Da Turske od toga odustave, Mletčani su kadkad pokušali i s darovi jih od svoje granice odstraniti. Još svibnja 1516. odaslaše 150. duk. bosanskomu paši po njegovu liečniku tada boravećem u Mletcih, a ožujka 1517. opet istomu 200. duk., i 150. sanžaku. S druge strane nisu propuštali utvrditi svoja miesta i dovoljnom snagom ih providieti. Dne pako 14. lip. 1516. ponavljali su pogodbu s Karlom knezom Korbavskim, dajuć mu do 2500 duk. na godinu, zato samo, da sa 150. konjanika brani njihove granice. No sve badava. G. 1518. iz Valone odjedri do 8 dvovesalica turskih dobro oružanih, pod Mustafom Valonskim Reisom, te se utisnuše kradimice u jadransko more, i zarobiše dosta ljudih i pliena uzduž obale i po otocih, a još više oštetiše. Dne 30. svib. popališe Rogoznicu šibeničku i Kapočest, i silno roblje odnesoše. Potuži se umah Republika u Carigradu, no Selim se ogradi tim, da Mletčani primaju gusare u svoje luke (*7. lip. 1518*), kašnje pako, da mu robe brodove po moru (*8. ruj.*), a napokon odpravi svečana poslanika u Mletke, da toga radi prosvieduje (*sieč. 1519*). To i spremanje njegovo na rat već jih je moglo osviedočiti, da su to predteče nedalečna rata.

U tom prestajalo je do mala primirje, što je imala Ugarska sa Turci. Kralj, akoprem zabavljen u dvorskih zabludah po Gjorgju Brani-

Digitized by Google

borskom, njegovu odhranitelju, kadšto obraćaše svoje misli i na korist svoje države, te bojeć se Turčina radi nesklada, koi je vladao cielom državom, uputi koncem g. 1518. svoje poslanike k Republiki i Papi, bodreć jih, da se s njim sdruže proti obćemu dušmaninu, i tajno jih obaviešćujuć, da mu njekoji od nemačkih knezova nude carsku krunu. Republika, koja već biaše dosegla Selimove namjere, 24. ožuj. 1519. odgovori poslanikom, da nastave put u Rim, da se dobro osviedoče o papinih mislih, i da će i ona tek onda i svoje izjaviti; a glede carske krune, da bi joj vrlo ugodno bilo Ljudevitovo uzdignutje na carski priestol, pošto bi onda lasnije mogao odolieti sve to više rastećoj turskoj sili. Lav X. primi rado Ljudevitove poslanike, ali zabavljen tada više zapadnimi nego iztočnimi poslovi radi nasliedstva u Nemačkoj po smrti cara Mažimilijana (*19 sieč. 1519*) i razkošami dvorskimi, odpravi jih liepimi riečmi a praznom torbom. Zato Ljudevit, pošto je vidio, da mu pomoći nema od nijedne strane, obnovi primirje sa Turci, izključiv hrvatsku kraljevinu; a to namierom, da bude slobodno iz zapada provaliti u Tursku bez povriede toga primirja, jer po nutkanju Lava X. bili su se dogovorili car i kraljevi Franczezki i Španjolski složno se dignuti na Turčina, dali su iz više razloga otezali to namah izvršiti.

Dočuvši Hrvati, što jim se u Ugarskoj splelo za njihovu propast, po savietu Berislavića umah uputiše u Rim svoga poslanika Tomu Nigra, namiestnika Splietskoga nadbiskupa, listom na Papu, u kom su svoje tužbe dizali proti kralju i ugarskim stališem. Toma 12. pros. 1519. u zboru papinskom na ime banovo i hrvatskih stališa izjavi bez oklevanja, da su Hrvati, pošto je Ljudevit javno izkazao, da jih od sebe odbija, izključiv jih iz primirja sa Turci, niti je prosviedu njihovu, što su mu svečano po poslanicih dostavili, dovoljno odvratio, odlučili dogovarati se sa Turci, ako jih stolica rimska ne uzme pod svoje okrilje. Toma dobi u odgovor, da će jih medjutim Papa po mogućnosti pomoći, i da će odmah pisati kralju, da ako ne misli providieti dovoljno za obranu Hrvatske, dozvoli barem, da se Hrvati stave pod zaštitu njegovu ili koga drugoga vladara kršćanskoga (*Jura. I. 272*). Toma iz Rima pohiti u Pariz i u Madrid, da pokuša, bili šta tamo izposlovati mogao na korist svoje domovine; no badava, pošto su se tada ti dvorovi zavadjali, te spravljali na goleme ratove.

U tom Turci, ovlašćeni Ljudevitovim primirjem, iz više strana provale na hrvatske zemlje, ne štedeć ni mletačke, jer je već sada Selim kazao silnim naoružanjem galija i vojske, da će udariti do skora na Cipar ili na Kandiju. Jedna njihova četa od 3000 konjanika udari početkom god. 1520. prieko sieverne Hrvatske do Istre, a više drugih još velj. kroz

Digitized by Google

južnu do zidina šibeničkih i zadarskih, sve naokolo robeć i paleć. Na te glasove Republika zapovjedi Ivanu Moru kapetanu od mora, da razgleda dalmatinske gradove. Moro još 22. ožuj. iz Zadra odgovori, da se Zadar, Vrana, Nadin i Novigrad nalaze u hrdjavom stanju, da bi dobro bilo opet uzeti pod novac Ivana Korbavskoga sa 100 konjanika, da, kad bi Knin dovoljno oskrbljen bio konjaničtvom, mogao bi spasiti svu Dalmaciju, i da su Turci već toliko zla počinili, da pučanstvo iz očajnosti, ako se ne podignu ograde, gdje bi se učuvati moglo od turskog mača, jur kani svoj zavičaj sasvim ostaviti, te k moru bježati i na otoke. Doda pet dana kašnje iz Šibenika, da su Turci 25. tri ondješnja sela porobili, te da narod bježi k moru, i da bi dobro bilo izprositi od Ljudevita grad Skradin, za koga nipošto nemari, a mogao bi lasno Šibenik izbaviti. U Splietu posietiše ga njekoji iz Kliša, i rekoše, da pošto za kralja ne znadu *„animo loro esser di venir soto l umbra della Republica avanti vadino a le mano de infedeli“*. Tu mu dodje i knez Dujam Ziličić iz Kliša, i tajno ga obaviesti, da će kralja moliti, neka Republiki pusti Kliš, kad bi ga ova htjela. Nije doisto ni sada ova kasnila prieći u pomoć tim gradovom, dočim se silno oboružavaše, te 17. trav. naloži vrhovnomu kapetanu od mora, da se k Cipru primakne, kamo su sve težnje Selimove naperene bile, nego mu smrt račune pokvari (*22. ruj. 1520*). S druge strane Berislavić, nemogući pregorieti te odveć težke nevolje svoje banovine, akoprem sada slaba zdravlja, opet skupiv vojske što je na brzo mogao, iz Otočca zamaši proti Turkom, i stigav jih kod Korenice, na njih udari (*20. svib. 1520*). U što je bitka žestila, banu se sruši konj, a Turci ga obkole i ubiju (1). Bišćani, prispiev u tom na bojno polje, sieku Turke na stotine i u bjeg meću. Banovo tielo bje kašnje svečano pogrebeno u Bišću. Badava su Turci tom prigodom pokušali, da si predobiju Senj; podje jim ipak za rukom nadvladati njeko miesto kod Jajca. Odleti jim na suproć ban Jajački, no lošom srećom, jer ga oni uhvatiše i vojsku mu potukoše (*lip.*). Listopada provališe na Frankapanske zemlje, vukuć sa sobom natrag dosta roblja i pliena, a koncem godine ne osta ni kuta u Dalmaciji, gdje ne zabrazdi turski konj.

Jadi dalmatinski i tužno opisivanje njihovo po šibeničkih poslanicih u vieću učinjeno taknuše do živa Mletčane, te bude napriešno odlučeno,

(1) Suvriemeni ljetopisac M. A. Michiel pišo: *Item s' havea havuto, che in la Croatia, et in quelli confini li Turchi havevano rotto il Ban de Ongaria cap.o della Crovatia et ammazzatolo; et diccvasi, che l' havevano assassinato, che da poi fatta la trieyua et affidatolo, lo assaltarono.*

Digitized by Google

da se Dalmacija što snažnije obrani. Još 4. sieč. 1521. bje naloženo pomorskomu Providuru, da umah zajedri put Šibenika; odprave tamo vojske, brašna i bojne sprave do potriebe, i odaberu 31. i. m. Angjela Guora za obćega Providura dalmatiskoga, *quale immediate se debba conferir in Dalmatia,* a u Carigradu radi povriede obstojećega mira po svom Bailu potuže se novomu sultanu Sulimanu, komu 14. svib. uputiše svečanoga poslanika Marka Minia, da mu se naraduje glede na primljeno carstvo, da sravna te na skoro zametnute razpre na granici dalmatinskoj, i da ponovi s njim Selimov mir od g. 1513. i 1517. Suliman, da Mletčane odstrani od Ljudevitova saveza, izkaza najprije Bailu svoju žalost radi škode u Dalmaciji učinjene, naloži umah, da se s Mletčani miruje i da jim se roblje i plien podpuno povrati, pašu bosanskoga liši njegove časti, a s Miniom 1. pros. obnovi mir po njihovoj želji (*V. Sec. 3. trav. i San.*),

Suliman, najsilniji od turskih careva, čim se dočepa priestola (*30. ruj. 1520*), po naravi silno zanešen za ratovanje i predobitja, odluči najprvo udariti na ug.-hrv. zemlje, a pako na Rodski otok. U tu svrhu stavi se bez odvlake kupiti što veću silu, a nije kratio svojim u Bosni napadati na naše zemlje. Još 23 sieč. 1521. ovi pod Makut-Pašom udariše na Kliš, te podje jim za rukom srušiti Oprah i varoš popaliti; no nemogući grada prisiliti na predaju, natrag se povratiše robeć i paleć pobližnja miesta. Dočuv Ljudevit namjere i priprave Sulimanove, odpravi poslanike u Rim, u Mletke i u Worms, da mole za napriešnu pomoć. Papa posla mu nješto novca po stožrniku Kajetanu, a mnogo više mu obeća; Mletčani mu dadoše liepih rieči, a Nemačka mu obreće dovoljnu pomoć, akoprem sbog rata s Francezkom napokon sve uzkrati. U što se vrati kralj iz Linca, gdje se medjutim ovršila bješe njegova ženitba sa Marijom Austrijskom i Ferdinandova s Anom njegovom sestrom, dodje na budimski dvor Sulejmanov poslanik, da pita danak. Ljudevit, uzdajuć se u ona obećanja, ne samo ga izgrdi i zlostavi, no i u tamnicu baci. To nespretno ponašanje Ljudevitovo silno razjari sultana, koi umah krenu vojskom put Ugarske. Sad Ljudevit osta sam na bojnom polju.

Medjutim Hrvati videć, da se kralj za njih nipošto ne brine, i da još neskladi Ugarskom vladaju, složno odrede tražiti si zaštitu od koje druge kršćanske vlasti, a kad nebi ju dobili, ugovoriti mir sa Turci. Na čelu naroda bili su tada Bernardin Frankapan, Ivan Korbavski i Nikola Zrinjski, dočim Zagrebački biskup i knez Petar, unuk stožrnika Ostrogonskoga, nastojahu, da se k svomu kralju opet obrate. Ovaj, dočuv te namjere hrvatske, pokuša po poslanicih privesti jih na posluh, no badava. Toma Negro,

Digitized by Google

sad biskup skradinski, velj. uputi se u Rim, da na ime hrvatskih stališa izmoli od Pape pomoć i zaštitu. Došav u Mletke, izruči i onomu vieću listove hrvatskih stališa, gdje su ga prosili za priešnu pomoć, ili da će se Turčinu obvezati za danak. Mletčani mu odgovoriše 22. ožujka, da podje u Rim, da će ga oni vruće preporučiti Papi, te jošte obodriti, da skloni sve sile kršćanske na tu pomoć, i da će i oni učiniti, što veće budu mogli.

U toj opasnosti Ljudevit pozva sabor o sv. Gjorgju na Rakoš, da se naredi, što treba za obranu proti Turskom i za umirenje Hrvata. Bude dakle zaključeno, da se svi plemići dignu na oružje i u Bač skupe. Malo kašnje udare Turci da ugar. tvrdjave u Bosni, i uzmu Srebrenik, Tiesnu i Sokol, koje nadjoše zlo oskrbljene i utvrdjene. Namjeravahu udariti i na Jajce. Petar Keglević, ban jajački, mudro jih prevari. Skloni naime dosta vojske u zasiede, pa izvede na polje njekoliko djevojaka, da igraju kolo pred gradom. Turci jih zamiere i polete, da jih ugrabe, ali jih naši obkole i sve izsieku. U to se s druge strane Suliman glavnom silom približi k Biogradu. Najprije se baci na Šabac i jurišem ga predobi, zatim prieko Save provali u Sriem. Zemun se morao predati velikomu Veziru, te se sada sva turska sila obrati na Biograd. Ta golema grožnja ipak ne strese nemarne Ugre, i kad dodje kralj u Bač, da sadje u pomoć Biogradu, nadje tako malo vojske, da se ne osmieli ni koraka učiniti, nego valjda iz žalosti tu oboli. Kad Mletčani doćuše, da su Turci obsieli Biograd, bojeć se za svoje zemlje, umah stadoše s listovi i poslanici nutkati kršćanske sile, navlastito pako Franju I i Cara Carla V, medju kimi tada je biesnio rat radi Italije i Burgundske, da se ostave medjusobnih borba, a da svoja oružja obrate na sveobćega dušmanina. Ovako su 2. kol. Cara nagovarali: *La Maesta sua hara inteso, el Signor Turco za più sorni haver invaso el Regno di Hungaria cum grandissime forze et exercito formidoloso, et haverse posto ala oppugnation de Belgrado, fortezza celebratissima et firmamento di quel Regno, qual expugnata, tutto e perduto in un hora*„. S druge strane Filipu Moru, poslaniku Ljudevitovu, izručiše do 20000 duk., a opet Ivanu Stafiliću 10000, akoprem su puno trošili za italijanske poslove i na brodove, što su napriešno oboružavali, da jih nebi Turci na golo našli.

Medjutim Biograd, prem da sa svim zlo oskrbljen, tvrdo se branjaše, odbijajuć slavno do 20 turskih juriša. No napokon videć, da mu pomoći nije, a da su gradske zidine već strašno od turske vatre porušene, ponudi se predati uz pogodbu, koju Suliman dozvoli ali ne održa (*29. kol. 1521*). U to padoše jošte u turske šake Sriemski gradovi Kupinik, Barić, Slankamen, Mihovica, Karlovci i Ilok. Suliman, zadovoljen tim uspiehom, ostavi posade

Digitized by Google

u gradovih i vrati se u Carigrad, ne da počine, nego da se pripravi, kako će Rod osvojiti. Ljudevit, kad doču onu nesrieću, oskrbi Petrovaradin, pa se vrati u Budim. Malo kašnje otidje u Prag, da tamo okruni ženu. U njegovom odsutju opet velikaši ugarski obnoviše svoje posebne saveze, a to na veću nesrieću svoje zemlje. Pokuša opet Ljudevit, da Lava X. pridobije za turske poslove, no ovaj, silno tada italijanskimi stvari zapleten, umrie 1. pros. Mletčani se na tu viest obveseliše, te se javno ondje govorilo *„è morto un capitan generale del Turcho e uno che rovinavà la cristianità“* (*San.*).

Dok su se Turci tukli sa Ugri, opočinuše Hrvati; ali početkom g. 1522. stadoše oni na novo i još silnije nego prije rušiti naše zemlje. Čim dobi viest Bernardin Frankapan, da se već u Bosni dižu, pohiti u Mletke, da izprosi pomoć od onoga vieća. Mletčani ga liepo primiše, nego mu želje ne izpuniše, izpričajući se (*18. ožuj.*), da mnogo troše za Lombardezke poslove i za oboružanje galija; a da, kad bi mu pošlo za rukom naklonit cara na mir sa Francuzkom, dobio bi bez dvojbe, što mu treba. Travnja provališe Turci u Hrvatsku, da će do Rieke. Ivan Korbavski, ban hrvatski, čim primi viest o toj navali, pričeka jih sa 2000 konjanika u njekom klanjcu, te jih prisili, da ostave plien i bjegom se spase. No do mala udari golema sila od 25000 pod bosanskim pašom na Knin. Gradjani, akoprem slabi na broju, silno su ipak i dugo odbijali turske juriše; no kad vidiše, da više nemogu, predadoše tvrdjavu uz pogodbu, da jim se život pusti (*28. svib.*). Na tu viest Skradinjani, ostavivši grad, pobjegoše u Šibenik. Sad paša, baciv posadu u Skradin, odasla veći dio svoje vojske proti Klišu pod sanžakom hrcegovačkim. U Klišu biaše tada samo 300 naših branitelja. Badava pokuša Sanžak sve načine, da ga prisili na predaju. Klišani ne samo odbijahu neprestane juriše, nego su još često iz grada izlazili, topove i zastave mu otimali, i napokon ga primorali, da se na trag povuče (*18. lip.*). U povratku Turci pokušaše, da otmu Ivanu Korbavskomu njeku tvrdjavu. Ivan priskoči joj u pomoć, i potukav jih, dočim jih tjerao, mnogo izsiče (*srp.*). Paša je biedio Mletčane, da su oni krivi, što nije uzeo Kliša, a oni su mu slali liepe darove i tajnika, da ga od te misli odvrati. U tom Suliman udari silnom vojskom na Rod (*28. srp.*). Vitezovi Rodjanski u obrani svoga grada obnoviše doisto slavna djela najsjajnijeg doba grčkoga, no od svih zapušćeni, sve jim biaše badava uz neizcrpivo množtvo barbarsko. I sami Mletčani naložiše (*15. srp.*) svomu kapetanu od mora, da pazi samo na svoje, navlastito na Cipar. Dne 20. pros. Rod se preda uz pogodbu, da svakomu bude prosto ići kud mu drago. Ali što viera u Turčina?

Digitized by Google

Videći napokon Ljudevit, da mu uz ovaj golemi rat nedostaje sile za obranu Hrvatske, 22. pros. 1522. sklopi ugovor sa Ferdinandom Austrijskim u Norimbrku, po kom je morala nemačka vojska priteći u pomoć Hrvatskoj i posiesti ujedno njekoje kr. gradove (Jajce, Krupu, Liku, Senj i Kliš), a poslie 4 mieseca opet izići (1); ali onda je sliedila u Hrvatskoj i u Ugarskoj jedna katastrofa za drugom, čega radi Niemci ostadoše ovamo, da šire tobože našu blagodat utemeljenjem granice, najkrutje verige našega državnoga prava.

Uz obći trepet, koi sada obuze sve kršćanstvo, a navlastito naše zemlje najbliže Turčinu, osmieli se ipak Bernardin Frankapan pokušati srieću, da si pridobije stari zavičaj svoje porodice, Senj. Početkom travnja 1523. skupiv jaku četu, povuče se do ovoga grada, i stade ga obsiedati i biti. Senjani se poplašiše i zapitaše pomoć od Krčkoga kneza. Ovaj, bojeć se i za svoj otok, ne zakasni oboružati svoje brodove i namiestiti straže, a glede Senja umah se obrati na svoju vladu, da mu zapoviedi, što da čini. Mletčani mu naložiše 7. trav., da se u toj borbi nepristrano drži, i da javi Senjanom, da kad bi oni, ko što se veli, digli u gradu *l insegna del glorioso protector nostro Messer San Marco*, Republika nebi jih mogla u sadašnjih okolnostitih primiti u svoju zaštitu, *per la observantia che habiamo ala Regia Maesta di Hungaria et per altri convenienti rispetti.* Naredi ipak Rep.a, da dvie galije iz Kopra odjedre put Krka; no Bernardin, valjda što se poboja mletačkih priprava, popaliv njeku crkvu, do mala kući se povrati. Medjutim uzprkos Sulimanovoj naredbi Turci iz Skradina su napriedovali robiti mletačke zemlje u Dalmaciji, a navlastito šibeničku, prisvajajući si mline, što je ovaj grad na Krči imao. Svibnja pako priletiše harajuć do Zadra. Juraj Busić udari tada na njih iz busije sa 40. konjanika, ote jim plien, uhvati 4. živa, a ostale natjera u bjeg.

Ovo je Mletčane sililo, da odprave vojske i 4 galije u Dalmaciju pod kapetanom od mora (*18. sieč. i 3. velj.*), da narede šibeničkomu knezu, uzkratiti prolaz i silom kroz ono tiesno turskim ladjam, kad bi se htjele protisnuti tuda do Skradina (*10. trav.*), i da se opet tuže u Carigradu po svom Bailu

(1) *Notizenblatt* bečke Akademije 1856. br. 12. iznosi naredbu Ferdinandovu od 11. trav. 1523, gdje se kaže: *Damit vnnsere Lannde desterpas, vor der Turkhen einzug verhuelt, und das Krabatisch Lannde das ain slüssel vnnserer Lannd ist, vor den Turkhn erhaltn müg werden, so haben wir fürgenumen vnd sein willens von dem gelt so Ew jn den gemainen Anslag des jr Ew, als vnser getrew Vnderthanen jüngst wieder die Türkhn bewilligt gefallen ist oder noch gefallen wirdet, In Krabaten funffhundert pherdt aufzunemen vnd zuhallten, i td.*

Digitized by Google

radi svakojakih nasilja (*20. trav.*) Miesto Franja *de cha Taiapiera* poslaše 27. trav. za providura dalmatinskoga Jerka *de Canal*, komu pridružiše Matu Bukonovića iz Zadra kao miernika "*persona assai perita et sufficiente*„ s nalogom, da popravi i obskrbi tvrdjave navlastito Nadin, Nin, Vranu i Novigrad, da s Turci traži uzgojiti mir a njihove navale odbije i td. Suliman zapoviedi hrcegovačkomu Sanžaku, da povrati Mletčanom one mline, i da s njimi miruje; a oni se sada obrate na Hrvate. Petar Krušić, zapovieđnik Kliški, osmieli se sa malo drugova na njih se baciti kod Sinja, i bude potučen. Sada Turci, akoprem badava, pokušaše predobiti Kliš. Kolovoza Ferhatbeg za 15000 provali u Sriem, i stade ga silno robiti i rušiti. Poleti tada Sriemcem na pomoć Pavao Tomori, nadbiskup Kološki, nasliednik Gjorgja Frankapana na toj stolici, i složno udariv na dušmanina, tako ga porazi, da je do 9000 njih ostalo na bojnom polju a 4000 se potopilo u Savi. Malo kašnje razljegoše se i u Pokupje, robeć oko Ozlja i Jastrebarskoga, ali jih Hrvati prisiliše na bjeg i oduzeše jim Krupu. No ipak ne zakasniše oni udariti na južnu granicu, te prosinca podje jim za rukom izza dugog napora izdajom oteti Ivanu Korbavskomu Ostrovicu kod Vrane. Ta nesreća natjera Republiku opet naložiti, da se one pogranične tvrdjave čim prije dobro oskrbe i utvrde. U tom dočuv Ivan Korbavski, da će opet Turci na Kliš i na njega, te znajuć, da jim odolieti nemože, po poslanicih ponudi Mletčanom sve svoje tvrdjave. Republika ga obodri na odpor, i pruži mu 5000 duk., da si u tu svrhu pribavi vojske. Dne 5. veljače 1524. Mehmet Begović sanžak hrcegovački golemom silom obsiedne Kliš. Zapovieđnik Kliški Petar Krušić, oskrbiv Kliš što je za čaš bolje mogao, i obećav mu, da će se do skora povratiti s dovoljnom pomoćju, pohiti u Senj, da kupi vojske i bojne sprave. Republika, dočuv te stvari, zapoviedi odmah Alvižu de Canal, kapetanu od mora, da pospieši u Spliet na obranu ovoga grada; a Mehmetu posla liepi dar, da ga utaži, jer se na nju srdio, što Klišu pomaže. Klišani medjutim tvrdo se držahu i turske juriše silno odbijahu. Krušić, skupiv u Senju liepu kitu hrvatskih sokolova, i ukrcav ju na brodove, 10. travnja dodje u Solin sa 1500 piešaka i 60 konjanika. Čim se izkrca, udari iznenada na turske tabore, i svestrano razbiv jih, otme jim sve topove i brašno, a mnoge izsieče i uhvati. Dobi tada u dar od Pape po Skradinskom biskupu dosta hrane iz Iakina, i sve to spravi u Kliš, da mu bude za obranu. Sanžak osvadi Mletčane u Carigradu, da su oni pomagali Klišane i Krušića, i slobodno pustili po moru svoziti vojsku do Solina. Republika na pritužbe Sulimanove odgovori 23. srp.: *questo potemo con ogni verità affirmar alla Imperial Maesta Vostra, che le*

Digitized by Google

preparation de quelli navilij et gente de Hungari et Croati sono sta fatte a Segna et altri luochi del Re de Hongaria alla marina, come doppo si e inteso, et de notte passati con le sue proprie barche desmontorno all' improvisa in terra senza favore de alcuno delli nostri; a da mu se omili, izviesti ga, da je naložila svojim knezovom pomoći brašnom njegove pogranične zapoviednike, te još 6 i. m. naloži knezu Sibeničkomu, da dopusti dvoveslicam turskim proći u Skradin kroz ono tiesno. Dočuše Senjani te namjere turskih ladja, te oružav njekoliko svojih, odletiše dušmanskim na susriet, i kod Zadra s njekojimi se sukobiše i strašno jih potukoše. Toga radi Sultan okrivi Mletčane, da ne paze na more koliko treba, a oni mu odgovoriše 4. stud., da se ono sbilo prieko noći i bez njihova znanja od Senjana. Ovo je početak one borbe naše sa Turci i po moru, koju su Mletčani krstili imenom Senjskih Uskoka, i smatrali kao razbojničku, jer jim je niekala i kratila gospodstvo nad jadranskim morem.

Turci se do mala osvetiše Hrvatom radi onoga napadanja po moru, te do 12000 njih provali koncem rujna u Hrvatsku, tja do Istre, porobi modrušku okolicu, sažga Serad i Dubovicu, i potuče i ubije brata Krsta Frankapana, koi jim se usudio biaše stati na put sa samo 400 konjanika. Kroz ove bune i Mletčani dosta su škode propatili na svojih imanjih u Dalmaciji. Ivan Moro, koi ostavi svoju službu knezevsku u Zadru 26. pros. o. g., izviesćivaše svoju vladu, da od 60000 duša ono područje sada nema više od 5500; savietovaše, da se sagrade još tri tvrdjave za obranu one granice, te da će tim načinom opet se sve napučiti, i da će se povratiti oni, koji su pobiegli bili u Apulju, u Abruz i u Marku; da se bolje usnaže Vrana, Novigrad, Nadin i Nin; i žalio je napokon, što je knez Korbavski povierio obranu Obrovca knezovom Posidarskim podložnikom mletačkim, jer ne služe dobro ni jednoj ni drugoj strani, no bolje bacaju često nesklad medj oboje.

Ali še još gora spravljaše za Hrvate sliedeća godina 1525. Ban Franjo Baćan nije dorasao bio golemu poslu, a Slavonci nehtješe priznati Ivana Tahy-a, koga mu kralj Ljudevit biaše dao za druga. Još velj. Turci iz Skradina iznenada provališe do Skrise, koju porobiše, i popališe, a sliedećega mieseca prodreše još dalje, i okrenuše pod mač i oganj bakarsku okolicu, sažgaše Modruš, i sve naokolo u pustoš obratiše. Senj se tada težko poboja, i zapita pomoć od Krčkoga kneza, ali mu doleti Petar Krušić iz Kliša i spasi se. Sad se Turci okrenuše na Jajce, i obsiednuše ga sa 20,000 vojske, da ga gladom uzmu. Tvrdo ga branjaše naš slavni Petar Keglević, no badava junačtvo, kad mu manjkalo dovoljne hrane. Ljudevit 8. travnja odasla Iv. Statilića Šibeničanina, predstavnika budimskoga, na Ba-

Digitized by Google

čana, da prisustvuje kao kraljev namiestnik na saboru slavonskom, odredjenom zato navlastito, da se vieća, kako da se brzo pomože Jajcu. Pokuša Franjo, da uvede brašna u Jajce, ali mu svi napori u zalud. Malo kašnje videć Paša, da je grad ogladnio, stade ga strašno biti, da ga što prije prisili na predaju. U toj opasnosti skoči na noge junačke Krsto Frankapan, i skupiv oko sebe do 6000 svojih sokolova, pohiti do Jajca, i lukavim kretanjem svojih četa ne samo suzbi Turke dosavše mu na susriet, da ga odstrane, no oskrbi dovoljno već sasvim ogladjeni grad. Na povratku 20,000 Turadi obkoli ga u njekom tiesnu (*9–12 lipnja*). Krsto, razpaljenimi riečmi ohrabriv svoje drugove, udari na dušmanina i porazi ga, te se zdravo i slavno kući povrati. Ljudevit, da obdari tu golemu zaslugu, nazva ga *braniteljem Dalmacije i Hrvatske* (*Hammer III. 51.*). Turci ipak ostadoše pod Jajcem, da ga opet ogladne. Bojeći se dakle Ljudevit, da se s glada ne predade, naloži 23. stud. banu Franju, da ga čim prije dobro oskrbi, no poznajuć banovu neodlučnost dogovarao se u isto vrieme i s Krstom, jeda bi opet se odvažio na taj posao, a da će mu pružiti vojske i grad Senj u dar. Čujuć to Turci, i s zime, koja je oštro stupala, napokon se digoše izpod grada, i u Bosnu se povratiše.

Ove i druge pomanje navale turske u našu zemlju sad opet prisiliše naše stališe, da po poslanicih zaprose od kralja, ili da jih valjano pomože ili da se s Turci dodje jednom do mira za sve ugar.-hrv. zemlje. Ljudevit odgovori, da će jim do skora sa svojimi namiestnici na hrvatskom saboru izjaviti svoje misli, te pismom od 19. pros. 1525. naloži banu, da traži stališe utaložiti, a u tom da oprezno postupa, *ne illud Regnum, pene perditum, perdamus.* U to Turci 2000 na broju sa 2. topa 15. pros. slegnu pod Obrovac. Knez Ivan Korbavski pohiti odmah u gornju Hrvatsku kupiti vojsku, da sadje čim prije na pomoć. U njem je zapoviedao knez Vido Posedarski, ali je slabo obskrbljen bio. Turci, bojeć se Ivanova dolazka, 16. i 17. udariše jurišem na grad, no budu slavno odbijeni, i vrate se u Knin. Sliedećega siečnja Obrovčani, pomoženi njekojimi našinci iz zadarskog kotara, provališe u Tursku, i liepo se osvetiše. Turci se bez odvlake pritužiše Republiki proti tim njezinim podanikom; čega radi da jih namiri, Andrija Civran, providur dalmatinski, njekoje od tih podanika pogubi, a ostalim oduze imanja i kuće jim popali. Mletčani, silno tada zabavljeni italijanskimi poslovi, tražili su bilo ma kojim načinom uzhraniti mir sa Turci, te s toga još 10. trav. knez šibenički prista na predloge Celebije emina turskoga u Skradinu gledc prodaje soli, a ovaj mu se za to obveže, da će sa Šibcničani prijateljski obćiti i njihova imanja sasvim štcditi. Turci

Digitized by Google

ipak ne zakasniše odvratiti Hrvatom šilo za ognjilo, te veljače prodriše u Vinodol i strašno ga porobiše, a u povratku oteše Ivanu Korbavskomu, akoprem ne bez silne krvi, njeku tvrdjavu.

Medjutim u Ugarskoj sve je kretalo na gore. Na Rakoškom saboru, pozvanom od kralja, da se vieća o obrani zemlje, stranke Stiepana Batora palatina i Ivana Zapolje strašno se pograbiše, te malo kašnje bude kralj prisiljen u Hatvanu odstraniti Batora i sve zahtjeve Zapoljine stranke odobriti. Stiepan Verbőczi, najsilniji privrženik Zapoljin, bude palatinom, te ovaj sve časti podieli medju svoje, a inostrance, navlastito Niemce, iz zemlje progna. Silni neredi, koji sada zavladaše cielom zemljom, povedoše napokon kralja početkom sliedeće godine pozvati sabor na Rakoš, gdje Verbőczi bude prognat, a Bator na novo zasiedne na palatinsku stolicu. Na tom saboru bje naprvo zaključeno, da se kralj mora služiti svoje kraljevske časti. A to već dosta kaže, kako je bila kraljeva moć duboko pala.

Dočuv Suliman za te nerede ugarske, a znajuć dobro, da su sve zapadne sile medjusobnim ratom u Italiji a vierozakonskimi borbami u Njemačkoj zapletene, te da mu se od njih nije nipošto bojati, stavi se uvažiti tu zgodnu priliku, da si predobije zemlje spadajuće na ugar.-hrv. krunu. Još ožujka odredi, da se kupi što veća vojska kod Biograda. Na tu viest Ljudevit napriešno pozva sabor, na kom bje odlučeno, da se sav narod listom digne i za 2 srpnja skupi kod Tolne. Obrati se umah na sve kršćanske sile za pomoć, zapita ju i českim stališem, i stavi težke namete na crkvena dobra i na židove. Čujuć u tom, da se Turci približuju, digne se iz Budima 24. srp. sa 3000. Po putu stigoše ga njekoje čete; ali došav u Mohač, ne nadje više okolo sebe od 20,000 vojske i 80 topova, a to ponajviše Čeha. Nebiaše ni valjana muža za vodju te vojske. Čega radi obratio se bješe listom nješto prije na Krsta Frankapana, nutkajuć ga, da se pobrine čim prije doći s austrijskom pomoćnom silom, *attento che in lo campo non era ordine alcuno ne era nissuno che lo sapeva dar*. Suliman s druge strane već 1. srp. biaše u Biogradu, a 11., baciv most nad Savom, prodje s vojskom kroz Sriem do Petrovaradina, i umah svom silom s kopna i s vode stade, da si predobije ovu tvrdjavu. Naši su se junački držali i silno odbijali turske juriše, te i jednom iz grada provalili u dušmanske tabore, i mnogo izsiekli i porušili; no Turci napokon s lagumi osmi dan strovale veći dio gradskih bedema, i tako u grad unidju ako i prieko golemih potoka svoje krvi. Utvrdiv Petrovaradin, Turci se haranjem pruže do Požege i Velina, niti jim se tko usudi na put stati ili oprieti. Kod Osieka, koi tada bje sažgan, na tri mosta provede Sultan svu vojsku, 200,000 sa 300 topova,

Digitized by Google

na ugarsko zemljište, i uputi se put Mohača. U to kralju dodju glasnici od Ivana Zapolje vojevode erdeljskoga (akoprem se ovaj ni maknuo nebješe) i od Krsta Frankapana, da su već po putu jakom silom, i da se ne pušća u boj do njihova dolazka. Ali nesviestni Ugri i zavidni slavi Krsta Frankapana, komu Ljudevit namieravao povieriti vrhovnu zapovied nad vojskom, pometu kralja, te ga prisile, da udari na dolazeće Turske. U to doleti Franjo Baćan ban hrvatski jakom četom naših junaka. Dne 28. kol. pobiju se te vojske. Ugri, s prva nješto srieći, napokon su svestrano od lukavih dušmana potučeni (1). Sam kralj, koi se protisnuo bješe do najžešća ognja, kad se osviedoči, da je sve izgubljeno, udari u bjeg, no ugreznuv mu konj u njeku jarugu, tu ostavi život. Od naših poginuše Matija Frankapan Cetinjski, Petar Karlović, Juraj Orlović Senjski zapoviednik i još ne malo drugih na glasu vitezova. Suliman prodje sada napried s vojskom do Budima, koi mu otvori vrata. Turci s desna porobe sve tja do Gjura, Balatona, Semoje i Pečuja; badava pokušaju predobiti Ostrigon, te se lievom stranom Dunaja, pleneć i paleć sve do Tiše, vrate prieko Segedina natrag u Biograd. Republika, koja se tada jako bojala za svoje zemlje u Dalmaciji, malo kašnje odpravi u Carigrad Marka Minia, da se raduje Sultanu na slavno ovršenom poduzetju (*19. pros.*).

Krsto Frankapan, koi medjutim iz Štajarske sašao bješe u Hrvatsku i već ulizao u Slavoniju, kad doču, da su Ugri potučeni i da narod svestrano bježi od turskog maća, prodre napried, i prešav Dravu, odasla 500 konjanika u Stolni Biograd, da ga okriepe na odpor. No videć, da ne bi mogao šta riešiva uspieti proti tako silnomu neprijatelju, udari natrag prieko Drave, i u Koprivnici rujna skupi naše stališe slavonske, koji još tu proglasiše Ferdinanda Austrijskoga za svoga kralja, a Krsta (2) naimenovaše obćim upravljateljem zemlje, i poslaše ga skupa s biskupom zagrebačkim kraljici u Požunu, da joj se žaluju radi kraljeve smrti.

---

(1) Ostaje nam pismo Krsta Frankapana iz Zagreba od 5. rujna 1526. (*Povj. Spom. Juž. Slav. str. 215.*) na Franju Jožefića Senjskoga biskupa, u kom mu veli, da je čuo, da je kralj razbijen sbog nereda u vojski; te dodaje: *da bismo mi bili tamo k tomu boju prispili, mi bismo bili morali biti ta najprvi, ki bi moral ubijen biti, pri tom redu, ki mi slišamo da je u toj vojski bil: zač slišimo, da je vsak otel kapitan biti, i da su prez vsakoga reda k boju šli; a ovako jih oće ta razboj učiniti pokornije i poslušnije.* Misli, da je Kralj u Budimu, i ufa skupiti ovdje *ove nedile na dvajset tisuć ludi*, te da će čekati kraljeve zapoviedi, šta da radi.

(2) Krsto još prešle godine digao se biaše iz Budimskog dvora i prešao k Ferdinandu, a to, jer ga Ljudevit bacio biaše u zatvor radi njeke prepirke sa Zalkanom nadbiskupom Ostrogonskim. Ferdinand ga sada biaše stavio na čelu pomoćne vojske; te s toga se vidi

Digitized by Google

Za mohačke bitke Ivan Zapolja još se nalazio u Segedinu. Kad mu pako dodje viest, da je ugarska vojska potučena a sam kralj ubijen, i da se Suliman prieko Budima i Pešte vraća k Dunaju, krenu sa svojom četom k Tokaju, i skupiv tu okolo sebe svoje privrženike, uputi se u Budim, da se dokopa priestola, pošto i Sultan nagibaše kraljem ga pripoznati i štititi. S tom namierom pozva on sabor u Stolni Biograd, gdje ga njegova stranka 11. stud. 1526. proglasi kraljem i bez odvlake okruni. U isto se doba skupiše oko kraljice u Požunu protivnici Zapoljini, kim su na čelu bili Stiepan Batori Palatin i Franjo Baćan dalm.-hrv.-slav. ban. Ovi najprije proglasiše nezakonitim Stolno-biogradski sabor, jer ga ne biaše pozvao Palatin, komu je po obstojećih zakonih to pravo pripadalo, a zatim jednoglasno izaberu za ugar.-hrv. kralja

FERDINANDA I. Austrijskoga, već tada dignuta na češki priestol, te ga i pozovu, da si odmah dodje uzeti krunu (*16. pros.*). Tim započe domaći rat. Istina pokuša tada kralj poljski na Olomuckom sastanku ukloniti ga od već dosta nesrićene Ugarske, no sve badava. Zapolja, u što se okruni, odpravi bez odvlake svoje poslanike na izvanjske dvorove, da jim tu zgodu navieste. Mletčanom uputi Franju Sivkovića (Jožefića) biskupa Senjskoga s listovi od 26. stud. iz Stolnog Biograda, u kojih jim izjavi, *come de comuni consensu de li prelati, baroni et signori del regno l'era sta electo et coronato Re de hungaria, offerendosi perseverar ne la bona amicitia et vicinita.* Republika, kojoj se opasno činilo spojenje ugar.-hrv. krune s austrijskom radi njezinih imanja u Dalmaciji, i koja se već sdružila bješe s Francezkom i Papom proti Karlu Ferdinandovu bratu (*Angoulême, 22. lip. 1526*), liepo primi Zapoljine rieči, te izjavi njegovu poslaniku svoju radost *de tal sua electione et coronatione, cum le conveniente offerte (22. pros.)*. Sivković iz Mletaka prodje umah u Rim, a na povratku Mletčani ga obdariše sa 200 duk. u zlatu (*7. velj. 1527*), i dadoše mu listove

lasno, da je Krsto s prva držao za Ferdinanda a ne za Zapolju. Ovo nam sviedoči sliedeći ulomak iz Sanuta; 1526. 13 ottobre *dal altra parte de Crovatia e vegnudo il Conte Cristoforo cum altri Signori Crovati, ed hanno facto dieta insieme, in la qual dicti Signori con dicti populi, zoe Schiavoni et Ongari hanno electo lo Ill.mo Principe Ferdinando per Re loro, e cussì hanno facto ancor Capitanio il Conte Cripstoforo de tutti lhoro contra el Turcho da quella banda*». A to izilaži još iz lista napisana 22. list. iz Semoje od Krstova namiestnika Iv. Ant. Dandulu, pošto se veli u njem, da je Zapolja poslao uzeti za se Budim, ufajuć dobiti krunu, no da narod i plemstvo nameću mu propast kraljevine, jer nije pomogao kralju; čega radi se straše gradjanskoga rata. Tako nebi pisao bez dvojbe namiestnik Krstov, da je tada Krsto držao za Zapolju. *Sanuto* zna i to, da je Krsto slao koncem list. njekoga Gaspara Hrvata k Ferdinandu za novce, i da se Krsto tužio, da mu Ferdinand ne izpunja obećanja, što mu biaše odprije učinio.

Digitized by Google

za Zapolju (*1. velj.*), komu su ovako laskali, naime: da su obaviešćeni bili po njegovu poslaniku, *fecunda et gravi oratione, Maiestatem Vostram in celeberrimo Inclyti istius Regni Optimatum ac Nobilium conventu uno omnium ore in Serenissimi Ludovici Regis demortui locum fuisse suffectum ac declaratum, ac in Alba Regali Regio Diademate insignitum; singularem certe ob id animi sensimus letitiam, propterea quod Maiestatem V. eo titulo decoratam audivimus, quo ob preclarissimas ejus animi et corporis dotes semper a nobis dignissima judicata atque habita est, etc.* S druge pako strane pros. i. g. odgovoriše Tomi Komarliću, poslaniku Baćana, bana hrvatskoga i privrženika Ferdinandova, da sada nisu u stanju trošiti za rat, što jim nudjaše proti Zapolji.

Puno bolje negoli u Ugarskoj uspievale su stvari Ferdinandove u Hrvatskoj. Ovdje nije imao Zapolja skoro nijednoga privrženika. Sam Krsto Frankapan, koi ga savietovaše, da se umah baci na zemlje Ferdinandove i tako ga prisili, da se odreče svakoga prava na ugar.-hrv. krunu, videć, da njegovih savieta sliediti neće, ostavi Budim, i razsrdjen kući se vrati. U gornjoj Slavoniji već s početka bili su njekoji, koji se ustručavahu izjaviti se i za Ferdinanda i za Zapolju. Kaže *Sanut* u lietopisu pod 17. stud. 1526, da se je u Rieci govorilo, *Zagabria e quelli altri lochi de la Ongaria se tenivano a nome de colui, qual sara electo Re.* Izmedju poglavitih u toj strani naše kraljevine samo Šimun Bakač-Erdödy javno se držaše Zapolje. U dolnjoj je pako Slavoniji veći dio zemlje jurve barbarstvom pritisnut bio; jer su po mohačkoj nesrieći Turci svu tu stranu bili silno porobili, te i Požegu sa mnogo manjih miesta uzeli i utvrdili.

U Hrvatskoj, ko što smo spomenuli, već u Koprivnici bili su stališi naši proglasili Ferdinanda za svoga kralja; ali se to dogodi više iz uzhita negoli iz dobro promozgane odluke. Hrvatski je priestol smrtju Ljudevitovom bio ostao sa svim prazan, i po državopravnoj pogodbi, obstojećoj medj hrv. i ugar. krunom, bila se je tim ukinula svaka sveza medj Hrvatskom i Ugarskom. S toga nije čuda, ako su razne vlasti tražile sada ili si pribaviti našu kraljevinu ili ju svietovati, kako da se ustroji pod njihovom zaštitom. Ferdinand, koi si je prisvajao njeko pravo po pogodbah sklopljenih medj njegovom kućom i Vladislavom otcem Ljudevitovim, dobro je znao, da one nemaju ni koje vriednosti, pošto jim je manjkala potvrda hrvatskih stališa, te se zato izza Ljudevitove smrti po poslanicih ponudi istim stališem, da ga priznadu za kralja. To isto pokuša s poslanici sam Suliman, obećavajuć, da će jim odobriti sva državna prava i podpuno izpoviedanje viere, da jih neće silom voditi proti kršćanom, i da će kmetove

Digitized by Google

oprostiti za 10 godina od plaćanja daća; ili ako neće to, onda da mu dopuste slobodni prolaz kroz njihove zemlje, a da će jim on osiegurati ma kakvo si vladanje ustroje. I Mletčani su nutkali naše stališe, da se proglase slobodnom državom, uzam si osobita vladara, i da stupe s njimi u savez, a da će jih oni pomagati i braniti. Zapolja pako nije doisto propustio ni ma koga sredstva, samo da jih k sebi nakloni. No Hrvati odriešito odbaciše ne samo hudobne ponude azijatskog divljaka, i lukave proždrljivog krilatog lava, no i zasiedne ugarskog Tersita; a rado prignuše uši na Ferdinandove, jer jim se činilo, da će barem naći hrabre mišice proti Turčinu, i valjda dovoljno viere, plemenitosti, pravičnosti i veledušnosti u već tada dosta slavne absburske porodice. Uputiše dakle naši stališi u Beč svoje govornike, da predlože Ferdinandu uvjete, po kojih bi ga primili za kralja; no pošto ne bješe njihovo punomoćje sasvim tako u redu, da se na njem mogla stisnuti neoboriva pogodba, zato Ferdinand odvrati njihove, a s njimi posla jim svoje punovlastnike, Pavla Oberstaina predstavnika bečkoga, Nikolu Jurišića, Ivana Kociana i Ivana Puchlera. Naloži jim Ferdinand, da ga predlože stališem hrvatskim i slavonskim za kralja, a ženu mu Anu za kraljicu; i da se s njimi sporazume o uvietih, i sklope dotične pogodbe, osieguravajući jih u njih, *quod omnia et singula eorum Privilegia, Jura, Libertates et decreta Regno illi eiusque incolis et inhabitatoribus a Serenissimis retro Regibus eorum tradita et concessa, salva et illesa conservare et manutenere volumus et intendimus;* da će pako on ta pisma svečano potvrditi, *ne aliquid contra ea vel eorum aliqua* **ullo unquam tempore** *attentaturos* (*u Beču 5 pros. 1526*).

Uslied te svečane zavjernice Ferdinandove 1 sieč. 1527 sakupiše se u Cetinj (1) u manastiru Sv. Marije Malobratjanina naši stališi toliko hrvatski koliko slavonski. Tu se nadjoše: *Andrija* kninski biskup, Ivan Torquat Knez Korbavski, Nikola Subić Zrinjski, Krsto i Vuk braća iz Brinja, Gjorgj Frankapan, Stiepan Blagaj, i još mnogo drugih velmoža, plemića, poslanika gradskih i narodnih. Ovi dakle uzamši u obzir i to, da glede prava na priestol ugar.-hrv. u obće Ferdinand *ad plenum et sufficienter fulcitus et provisus est, precipue vigore plurium inconvincibilium tractatuum... et postremo vigore electionis iuxta Decreta et Sanctiones Regni Hungarie, in Generali Statuum et Ordinum illius Regni Conventu die XVI. mensis decembris proxime elapsi in oppido*

(1) I slavni Štrosmajer u govoru držanom na saboru hrvatskom 5 srp. 1861 odlučno spovieda, da su se tada Hrvati sakupili *na Cetinju u Dalmaciji.*

Digitized by Google

Posoniensi rite et legittime facte et publicate, i siećajuć se dobro pomoći, koju već od puno godina prima hrvatska zemlja od kuće austrijske, da se obraniti može od Turaka, jednoglasno odabraše i svečano priznaše tada toliko Ferdinanda *in verum, legittimum, indubitatum et naturalem nostrum et tocius huius inclyti Regni Croatie Regem et Dominum*, koliko njegovu suprugu Anu *in veram, legittimam, indubitatam et naturalem nostram et tocius Regni Croatie Reginam et Dominam*, te umah svi skupa prisegoše jim viernost *tanquam veris, legittimis et naturalibus heredibus et locumtenentibus sive gubernatoribus*. Po tom stališi, premiestiv se u crkvu *hic Monasterii S. Marie visitationis fratrum minorum de observantia*, tu popievaše *Tebe boga hvalimo*, i veselo se razstaviše. Sad kraljevi punomoćnici proglasiše pogodbu, po kojoj Hrvatska kraljevina primi Ferdinanda za svoga kralja. Oni su se dakle po njoj obvezivali narodu hrvatskomu na kraljevo ime: a) da će kralj držati stalno u Hrvatskoj na obranu zemlje 1000 konjanika i 200 piešaka; b) uz to priličnu vojničku četu u Kranjskoj na granici hrvatskoj; c) da će razgledati tvrdjave i dovoljno jih oskrbiti; d) i da će napokon stališe i redove naše pohraniti sveto i nepovriedljivo u uživanju svih dosadašnjih njihovih povlastica, prava, slobodština i zakona (1).

---

(1) *Evo tih glavnih točaka našega državnoga prava* (Jura II. 23):

"Nos Serenissimi et Potentissimi Principis et Domini D. Ferdinandi, Bohemie et Croatie etc. Regis... Consiliarii et Oratores, Paulus de Oberstein, Dei gratia Prepositus Viennensis etc. Quod nos idcirco, ut aliquid inde boni iure merito consequerentur, illis, vice et nomine prenominati Regis nostri, promisimus et polliciti sumus, prout tenore presentium libere promittimus et policemur, pariter vigore dicti mandati, hec que infra sequuntur:

In primis, quod Serenissimus Rex noster pro tuitione sui Regni Croatie tenebit in ipso Regno mille Equites cum stipendio trium Ducatorum pro singulo Equite, et ducentos pedites, ita tamen, quod eosdem pedites et ducentos Equites Sue Regie Majestatis Supremus Capitaneus aut quiscumque alius, cui Sua Maiestas id oneris demandabit, libere et sine omni dictorum venerabilium Statuum et Ordinum aut cuiuscunque alterius contradictione conducere debebit, reliqui autem Octingenti Equites inter dictos Status et ordines dividentur secundum honestam et convenientem uniuscuiusque conditionem. Quodsi vero Regia Maiestas eosdem Equites extra Regnum conduci iusserit, tenebuntur illi servire cum stipendio pariter trium Ducatorum per primum mensem tantum, quo elapso statim illis tantum stipendii dabitur quantum aliis sibi similibus equitibus.

Secundo. Sacra Regia Maiestas condecentem bellatorum numerum in confinibus Ducatus Carniole Croatiam versus tenebit.

Tertio. Sua Maiestas arces et fortalitia in hoc Regno revideri, et illis de rebus necessariis provideri faciet.

Quarto, assecuramus nos eosdem Status et Ordines, quod eadem Sacra Regia Maiestas omnia et singula eorum privilegia, jura, libertates et decreta, Croatie Regno eiusque

Digitized by Google

Dne 3 sieč. i. g. stališi pismeno se obratiše na izabranoga kralja, i naviestiše mu sve, što se bieše na saboru ovršilo i ugovorilo, moleći ga, da jim pošalje pomoći proti vojevodi Krstu Frankapanu, koi se još držao Zapoljine strane; da pospieši urediti tvrdjave i predobiti ona miesta u kraljevini, koja su vijala zastavu Zapoljinu, i da jim potvrdi za vrhovnoga sudca Nikolu Jurišića njegova vrhovnoga vódju po njih izabrana za tu čast, i komu su pridružili četiri plemića za izvršivanje dotičnih poslova. No Ferdinand do mala zaboravi na sve, što se bješe onom pogodbom obvezao. Čega radi travnja i. g. naši stališi opet se skupiše na sabor u Cetinju, i tu izabraše novo poslaničtvo na kralja, komu 28 trav. daše naputak, naime da mu spomene, *quod eadem Maiestas Vestra* **nos quesivit** *sibi subditos, promittens nos* **congregare** *erga alia sua Regna hereditaria, ac in libertatibus et consuetudinibus nostris conservare;* da jim je mnogo stvari, navlastito za osieguranje državе, obećao, ali da o tom još uspieha ni najmanjega *nos non vidimus*, dočim se njihova krunovina nalazi u velikoj opasnosti; da su mu se oni dali **libero arbitrio** i uprav uz temeljitu nadu, kô što jim se jamačno obvezao, da će jih pomoći *cum omni sua potentia;* da još nije nikada bilo na svietu ma koga, koi bi se hvaliti mogao, da je Hrvatsku silom predobio, jer *post discessum Regis nostri ultimi Zvonymer dicti, felicis recordationis,* **libero arbitrio se coadiunximus** *circa Sacram Coronam Regni Hungarie, et post hoc nunc erga Maiestatem Vestram.* Dodaše, da je već od 80 godina Hrvatska štit okolostojećih državа; da izgubljenje njezino bilo bi propast Štajarske, Kranjske, Koruške i Istre i dalje; da su jim prošle godine Turci velika obećanja činili, ako se stave u njihovu zaštitu, te tako i Mletčani i Zapolja, ali da su sve odbili i k njemu privolili; da narod silno strada budi sbog dušmanskih neprestanih navala, budi radi glada nikad ko sada u zemlji nevidjena; da su i novci u svojoj vriednosti popustili; da sam ban Franjo Bačan, *qui adhuc nunquam inter nos fuit*, drži u Bišću jedva pet vojaka, čim su svi bani do njega držali najmanje 100 konjanika i toliko piešaka; da jim ne daje za bana muža, *qui inter nos manere non*

incolis et inhabitatoribus olim a Serenissimis retro Regibus illis tradita et concessa, una cum ipsorum veteribus laudabilibus consuetudinibus et observationibus salva et illesa confirmabit, conservabit et manutenebit, nec eos indefensos, uti optimum et maximum Principem decet, donec illi vita supersit, derelinquet, quin eos et hoc inclitum suum Regnum semper sub optima protectione fovebit et tuebitur, harum testimonio litterarum sigillorum nostrorum munimine roboratarum. Datum in generali Venerabilium Statuum et Ordinum Regni Croatie conventu Oppidi Cetinensis, die prima mensis Januarii felicis novi anni a Nativitate domini Ihesu Christi Salvatoris nostri 1527,,.

Digitized by Google

vult; da oškrbi tvrdjave i pošalje dobre novce za posade, i ono 200 pieśaka, i da namiesti na južnoj granici Kranjske dosta vojske, jer se Turci kupe u Bosni; da se po svojih viećnicih osviedoči o jadnom stanju kraljevine, *quia quis non videt has necessitates, impossibile est, ut credere posset*; i napokon da potvrdi *suis litteris Litteras illas promissionis Electionis*, što su jim izručili njegovi punomoćnici. Ferdinand ne zakasni jim odgovoriti *quantum ad privilegia, libertates et Jura regni . . . quod omnia illa illesa et firmiter, sicut ab antiquo et laudabiliter hactenus observata sunt, servare et manutenere vellit;* da jim vojske za sada poslati nemože, pošto se sprema na ugarsko poduzetje; a bojne sprave da će jim pružiti po mogućnosti; da će bit primili plaće; da mu predlože muža za drugoga bana; da je naredio Jurišiću, vrhovnomu kapetanu hrvatskomu, neka razgleda one tvrdjave i predloži potriebite u njih poprave; da mu imenuju njekoliko ljudih, od kih će četiri sabrati, da složno s kapetanom diele pravicu; da za sada nemože ništa odlučiti glede sdruženja *patriarum austriacarum et Croatie* i td. (*Jura II. 27–31*). Ovo zadnje dosta nam jasno sviedoči, da su se Hrvati po smrti Ljudevitovoj smatrali kao sasvim riešeni saveza s Ugri, te da su tada uprav po svojoj volji razpolagali državom.

Ferdinand nije mogao odmah po Ljudevitovoj smrti udariti na Zapolju, jer su ga zadržali nješto nemački poslovi a nješto njegovo okrunjenje češko. (*24 velj. 1527*). Sabravši dovoljno vojske stranom u Českoj stranom u nemačkih zemljah, 25 srp. 1527 stupi na ugarsko zemljište. Na granici dočekaše ga njegovi pristaše ugarski, te jim se tu prisegom obveže, nepovriedivo učuvati njihove slobode i prava. Sad odpravi Kranjca Kociana s jakom četom s lieve Dunaja, da mu predobije one zemlje, a sam se s glavnom silom upravi k Budimu. Gradovi, koji su po putu bili, ili mu odmah otvoriše vrata ili izza kratka odpora; te tako mu lasno bilo uliesti u Budim (*20. kol.*). Zapolja, čim doču, da se Ferdinand približuje, ostavi Budim i krenu k Tisi. Za njim podje u potjeru Nik. Salm. Zapolja pokuša prieko noći udariti na Salma s više strana, ali ga Salm kod Rogajita za Tokajem sasvim potuče i prisili, da se brže bolje povuče u Erdelj. Tokaj zatim pade u Salmove ruke, i još više drugih miesta. U Budimu na saboru dade se Ferdinand opet izabrati za kralja, a po tom u Stolnom Biogradu okruniti. Zapolja i Verbötzi budu proglašeni neprijatelji domovine; ostalim sve oprošćeno izim petorice, kojoj bje odredjeno, da se za opredieljena roka podvrže kraljevoj oblasti. Iz Stolnog Biograda Ferdinand povrati se malo kašnje u Beč.

Digitized by Google

Medjutim Krsto Frankapan, smiriv se sa Zapoljem, koi ga imenova hrvatskim banom i vrhovnim kapetanom, stavio se biaše na čelo njegovih privržnika u Slavoniji. K njemu se umah pridružiše Ivan Babonić, Šimun Bakač-Erdödy biskup Zagrebački, Ivan Tahi predstojnik Vranski i Ivan Ernušt bivši ban. S njihovom pomoćju sakupiv na Dravi do 13000 vojske, stade Krsto po gornjoj Slavoniji otimati Ferdinandovcem gradove i druga miesta, a njihove prediele rušiti i paliti. Ban Baćan podje mu još jačom vojskom na suproć, ali se ne usudi javno se pustiti s njim u bitku. Toga radi stranka Ferdinandova klonu sasvim duhom. Varaždin Krstu otvori vrata; no u što se latio, da tvrdo stisne gradsku tvrdjavu, zrno ga iz nje pogodi i smrtno rani (1). Po Krstovoj smrti vojska se razidje, te svi njegovi pristaše sada se Ferdinandu pokoriše izim sama Iv. Babonića, koi se sklonu u Viroviticu, da ondje mirno opočihe. U Zagrebu grad se držao Ferdinanda, a biskup i većina kaptola Zapolje. Ban Baćan posla tame Turna sa 1000 vojske na obranu Ferdinandovaca. Turn popali kaptol, u što su bani Baćan i Karlović robili Toplice i Zaćesan i njihove okolice, u kojih kaptol imaše široka dobra. Koncem ove godine 1527 udari i na biskupski grad u Zagrebu, ali ga slavno odbijaše Ivan Vagerović. Do mala doleti sam biskup Šimun i zatjera Turna u gornji grad, a bio bi ga na predaju prisilio, da nije bilo Raubera, biskupa ljubljanskoga, koi u to sadje Turnu u pomoć. Erdödy morao je sada uzmaknuti prama Varaždinu, a Turn i Rauber opet obsiedoše biskupski grad (*13 srp. 1528*). Vagerović hrabro se održa tja do rujna, kad dodje zapovied Turnu, da bez odvlake krene vojskom put Beča. To spasi biskupski grad.

Nemire hrvatske i ugarske sgodno upotriebiše Turci, da si predobiju i ono malo miesta, što je kršćanom još ostajalo u Bosni. Petar Keglević, ban Jajački, stupiv na Ferdinandovu stranu, izruči mu i Jajce, a Ferdinand po savietu Kocianovu preda Stiepanu Grabonku, rodom Niemcu, da ga brani. Sad Kosrevbeg Paša bosanski jakom silom udari na grad, a ona kukavica sramotno ga preda uz slobodni odlaz. Zatim Turci lasno si pridobiše Banjaluku i još njekoliko drugih miesta na onoj strani.

Početkom god. 1528 bje zlo po Zapolju. Kod Košica pokuša opet, da svlada Kociana, no bude tako potučen, da se jedva spasi u Poljsku. Odatle po poslanicih nastojaše, da si nadje pomoć u Turčina i u Francezkoga

(1) Jako su zanimvi listovi, što je Krsto za ovo doba pisao naški Franju Jožifiću, biskupu Senjskomu, koj se tada nalazio na Zapoljinom dvoru (*V. Poviest. Spomen. Juž. Slav. str. 221-232; 29 svib. 1527 u Križevcih; 14 lip. 1527 na Velikoj; i 31 srp. 1527 u taboru kod Ivanića*).

Digitized by Google

kralja. Franjo posla mu sbilja dovoljnu pomoć u novcu, tako da je mogao novu vojsku u Poljskoj skupiti i u gornju Ugarsku uputiti. U Carigradu njegov poslanik Jerko Laski znao si privući na svoju novcem i obećanji Alviža Gritti-a naravnoga sina dužda mletačkoga i srčanog prijatelja velikoga vezira Ibraima, tada svemoćnoga na turskom dvoru. Ovaj skloni Sultana, da primi Zapolju u svoju zaštitu, i da mu obeća, što prije mu pohititi u pomoć. U tom prispiju u Carigrad Ferdinandovi poslanici, tražeć nesmotreno i nestašno od Sultana na ime kraljevo, da povrati miesta, što oteo biaše ugar.-hrv. kruni. Suliman, povriediv se tim veće, poslanike baci u tamnicu, a sam se stavi što silnije se prepravljati na rat. S druge strane Zapolja provali sada glavnom svojom silom iz Poljske prieko Karpata u Ugarsku, gdje si nadje dosta pristaša ohrabrenih po Gjorgju Utiešinoviću Martinuzzi Trogiraninu poslje biskupu Varadinskomu; te mu podje za rukom kod Košica poraziti slabo oskrbljenu Ferdinadovu vojsku pod Stiep. Révajem (*25 ruj.*). Ferdinand, težko tada zabavljen u Nemačkoj, nije pazio, koliko je trebovalo, na ugarske stvari; s čega su sliedile težke posliedice po njegovu osobitu i po ugar.-hrv. državu.

Dne 10 svib. 1529 Suliman odputi se iz Carigrada put Biograda sa nebrojenom vojskom. Prešav Savu i Dravu, kod Mohača primi Zapoljin poklon, pa se oba k Budimu uprave. Budimska tvrdja, akoprem ju je Toma Nádažd junački branio (*3-9 rujna*), pade izdajstvom njemačkih vojnika. U Budimu bje Zapolja umiestjen na priestol po sultanovu pobočniku, obvezavši se na godišnji danak (*16 rujna*). Odatle udari Suliman ravno put Austrije i 26. rujna obkoli Beč. Hrabro se obrani Bečka posada od jedva 16,000 pod Filipom Falačkim i Nik. Salmom; čega radi vidivši Sultan, da mu sva jurišanja uzaludno, 15. list. udari natrag u svoju državu.

Republika Mletačka ugodnim je okom pratila postupanje tursko u Ugarskoj, jer, lišena svojih saveznika, jako se tada bojala carske vojske. Još 18 kol. po Alvižu Gritti-u javi Sulimanu, što se na zapadu proti njoj kovalo i kako o njem visi njezino spasenje; 25 pako i. m. obodravaše ga na to prešnije putovanje k Beču; a 2. stud. pisa istomu Alvižu, da su ju viesti, što joj je doglasio o Sultanu, jako omilile, dočuv *la incolumità et prosperità del Ser.mo gran Signor et felici progressi soi, havendo acquistato il regno di Hungaria, et quello liberamente consignato al Ser.mo Re Zuanne; operatione invero degna del magnanimo imperator, di haversi perpetuamente devincto dicto Ser.mo Re mediante tal incomparabile beneficio.* No do mala, po miru u Bologni (*23 pros. 1529*), sa svim se preokrenu politika mletačka, dapače stupi Rep.ka u savez sa Carem, akoprem je u isto doba nastojala po

Digitized by Google

osobitom poslaniku Tomi Moćenigu uvieriti Sultana, komu je liepe darove slala za sinovo obrezovanje, da će se tvrdo držati mira (*3 pros.*).

Po odlazku Sulimanovu Ferdinandove čete opet se razliegoše po Ugarskoj i mnogo miesta predobiše s jedne i druge strane Dunaja. Rogendorf obkoli Budim, gdje se sam Zapolja nalazio; nu bude velikom štetom uzbijen od prispievših Turaka. Pokuša sada Ferdinand, da skloni Zapolju okaniti se ugarske krune, te u tu svrhu dopustiv mu primirje, stupi s njim u mirno ugovaranje po poljskom kralju Sigmundu. Tužno stanje, u kom su se radi gradjanskog rata nalazile sve zemlje ugar.-hrv. krune, obodri kolovodje oboje stranke, da si pronadju način, kako se izbaviti od konačne propasti. Oni se dakle tom nakanom skupiše u Belovar, da vide, jeda li bi Ferdinanda ili Zapolju složno zapoznali za svoga kralja ili koga trećega jednoglasno odabrali, a ona oba za nezakonite proglasili. No riešenje te velevažne stvari odgodiše do sastanka, što su do mala držati htjeli u Vesprimu; ali jim ga zapriečiše složno Ferdinand i Zapolja, koji se ipak na brzo opet zavadiše.

Za svoga navaljenja u Ugarsku i u Austriju Turci pustiše mal da ne iz oka Hrvatsku i Slavoniju.. Ali na prvu viest onostranih turskih navala usta u dolnjoj Slavoniji Ivan Babonić na čelu Zapoljaca, no bude potučen od Ljud. Pevkria, te i on kašnje, kad i Zapoljci, sklopi bojnu sustavu. U Hrvatskoj pako Turci provališe početkom g. 1530. Veljače Biskup kninski obaviesti o tom Ferdinanda boravećeg u Pragu, a ovaj 17 ožuj. naloži Kocianu, da iz Kranjske pohiti Hrvatom u pomoć. Tom prigodom Turci nisu štedili robiti i mletačke prediele; čega radi po zahtjevu bailovu Sultan srpnja zapoviedi Paši Bosanskomu, da to zabrani i da naknadi Mletčane. Sliedeće godine umrie Ivan Torquat knez Korbavski i ban hrvatski. Ferdinand povieri privremeno tu čast Andriji biskupu kninskomu, te 27 kol. naviešťujući to hrvatskim stališem, a da traži valjana muža za bansko sielo, nutkaše jih, da Andriju vierno slušaju.

Buduć bezuspiešno prošlo g. 1531 dogovaranje medju Ferdinandom i Zapoljem, i poslaničtvo Ferdinandovo u Carigradu (*Knez Lamberg i Nik. Jurišić*) s ponudom od 100.000 duk. za Ugarsku, Zapolja povede Sultana, da opet udari na Austriju. Usta Suliman sliedeće godine, i udariv prieko Save i Drave sa 300.000 vojske, zamieri iznova na Beč. Po putu sve mu se predavalo do Kisega (*9. kol.*), gdje je tada zapoviedao naš slavni junak Nikola Jurišić Zadranin. U toj tvrdjavici nije bilo više od 700 momaka, ali tako po Jurišiću razpaljenih, da uzprkos svoj sili turskoj i neprestanom jurišanju oni se održaše čitav miesec dana. Tim Jurišić spasi Beč i carevu vojsku, koja se pod Bečem tada skupljala. U tom dosadi Sultanu obsie-

Digitized by Google

danje, te se vrati prieko Mure i Drave kroz Slavoniju na Biograd, a odatle malo kašnje u Drinopolje. Sve zemlje, kuda je tada turska vojska prošla, ostadoše silno porobljene i porušene, a naše navlastito.

Dočim se to sbijalo prieko Save, pokušaju Zapoljci s juga pomoćju turskom otvoriti si put u Hrvatsku. Još sieć. Turci su opominjali Mletčane, da se ne usude pružiti i ma koje pomoći Petru Krušiću zapovieđniku Kliškomu; a Mletčani su strogo nalagali svojim knezovom u Dalmaciji, da se toga čuvaju do zla boga. Ožujka pako pride Nikola Querini, rodom Mletčanin, na čelu turske vojske, da po nalogu Alviža Grittia, namiestnika Zapoljina u Ugarskoj, Kliš i Poljica predobije. Krušić biaše tada van grada, te stade Nikola, pokle mu se Poljicani podvrgoše, da se dogovara i s Klišani o predaji. Klišani mu na te ponude odgovoriše, *che voluntieri si dariano da poi però il termine di giorni 20, nel qual diceano voler far intender alcune cose al Conte Pietro Crosich, per non esser notati de perfidia.*„ No Splietčani sve pokvare, nagovarajuć Klišane, *che lui* (t. j. Nikola) *era Turcho, et che tutto quello l' operava era a beneficio del Serenissimo Signor*“. Nikola toga radi odmah se potuži vieću od Desetorice (*20. trav.*) i zamoli ga, *ad interponer il mezo et authorità nostra cum essi Clissani, svadendoli a tal deditione.* Mletčani, koji su sada želieli nepovrieditи ni Ferdinanda ni Sultana, naložiše 11 svib. svomu providuru dalmatinskomu Grguru Pizamanu i knezu u Splietu izjaviti Nikoli, da, *dependendo come fa esso loco de Clissa dalli Ser.mi Imperator et Re di Romani, cum li qual siamo in pace, come a tutti è noto, ogni suasione et adhortatione che noi facessimo ad essi Clissani ad removersi dalla protettione, nella qual hora sono, ultra che saria ufficio devio dal honor nostro, daria etiam materia non solum ad esse Maestà, ma a tutti li altri Principi christiani, cum chi siamo in pace di risentirsi di tal operation nostra;* te da ga mole tim izpričati jih pred Gritti-om, koi će bez dvojbe zadovoljan ostati *havendo lui tratta la origine sua in questa città da padre et famiylia benemerita del stato nostro, et che però non si po se non creder chel desideri il commodo et beneficio di quello.* Uz to dodaše jim, da Klišanom uzkrate svaku pomoć, ali da jim ne zaprieče voditi brašna izvana prieko mletačke zemlje u tvrdjavu, kô što su u isto doba odobravali poslaniku Krušićevu. O svem tom obaviestiše odmah svoga poslanika u Carigradu, da uzmogne odbiti, što bi mu se s ote strane u tom pogledu predbaciti moglo.

Medjutim podje za rukom 4. lip. Nik. Querinu izdajom si predobiti Kliš, i staviti Turke u tu tvrdjavu, da ju brane. Krušić, dočuv tu nesrieću,

Digitized by Google

stade i on tajno se dogovarati sa Klišani, da jih opet privede u Ferdinandovu oblast. Klišani, kim odmah dosadi turski jaram, rado prigrliše Petrove ponude. U što se dakle Quirini zabavljao u Poljicih na njekom sajmu, dodje Krušić iz Jakina po moru sa 2000 vojske, i snažno udariv na Kliševu varoš, pomoćju svojih nutrnjih privrženika lasno si ju predobi. Sve što nadje u njoj turskoga roda, sve posieče do jedinoga Sanžaka, koga baci u uze. Tvrdjava osta ipak u turskih ruku, a u njoj dva sina pašina. Nakon malo dana morala se ipak i ova predati, nestav joj hrane, te Krušić, pomožen po zapovienicih Rieke i Senja, 18. rujna ote Turkom i Solin, gdje se biahu jako utvrdili.

Po Sulimanovu odlazku mogli su lasno Karlo i Ferdinand iztjerati Zapolju iz Ugarske; no Karlo pospieši u Spanju, bojeć se novoga rata sa Francezkom, a Ferdinand, uvieriv se, da sam nemože nastaviti rata, odpravi k Sultanu bez odvlake Jerka Jurišića Nikoljina brata, kapetana Riečkoga, kao svoga poslanika a Kornelija Duplicija (*Schepper*) kao bratova, da izposluju ondje mir ili barem primirje. Ovim podje za rukom još 14. sieč. sklopiti primirje, a 23. lip. mir. Bude utanačeno, da ostane svakomu što je tko imao u Ugarskoj, a da će Sultan potvrditi pogodbu, ako se Ferdinand sa Zapoljem konačno smiri. Alvižu Gritti-u bje pako naloženo, da za sada opredieli medjusobne granice.

Akoprem je bio mir, zato se ipak često Ferdinandovi vodje rvahu na južnoj granici, na koju su navlastito bosanski Turci često lupežki navaljivali. Ni naši nisu se doisto lienili odbijati jih, osobito Petar Krušić iz Kliša, akoprem su mu Jerko Jurišić i Kor. Duplicius iz Zadra 28. kol. 1533. nalagali, da jih se ostavi, pošto je mir (*Gévay Urk. u Act.*); dapače Vespasian, Jerkov sin, obtuživao ga 25. list. i. g. Ferdinandu, da plieni turske kotare, i da jim je oteo jednoga vojevodu, te da tim kvari mir i zakon. I sam Jerko 27 velj. 1534 iz Rieke nagovarao je kralja, da ga liši Kliškoga zapovieničtva, i da pokara jošte Gjurgja Frankapana i Lovru Kanturića, koji su isto radili proti kraljevim nalogom. Dne 8. svib. i. g. Zeffer, zapoviednik u Livnu, provali do Solina, i tu se utvrdi. Sliedećeg pako lipnja doletiše tamo jakom silom Begović sanžak bosanski i drug mu hrcegovački. Ovi obsiednuše Kliš, i topovi ga biše za 28 dana. Došav u tom Alviž Gritti, pozove Krušića na predaju, no ovaj se ogradi tim, da će se predati na samu carsku zapovied. Gritti odpravi Turke, i on sam predje u Erdelj, gdje malo potla pade žrtvom osvete Ivana Mailátha. S toga Zapolja izgubi i ono malo privržnika, što je do sada imao u Slavoniji, navlastito Šimuna Bakača biskupa zagrebačkoga i Ivana Tahy-a predstavnika

Digitized by Google

Vranskoga. I g. 1535 pokušaše Turci, da se dokopaju Kliša. Potraže miti navabiti Mata Tvrdoslavića Kliškog uskoka, da jih u grad uvede zadnju noć poklada. On jim se izkaže pripravan, no umah obaviesti svoje drugove o toj stvari, te ovi dočekaše Turke na oružju. Mato na uročeni čas spusti liestve niz zidine, te do 30 Turaka uzadje u grad. Sad skoče Klišani i sve posieku, dočim drugi, provaliv iz grada na polje, meću u bjeg njihovu družbu. Ferdinand se 23 ožuj. toga radi potuži velikomu veziru Ibraimu, zahtievajuć, da ukroti svoje, neka nekvare mira. U tom Krušić videć, da se Mletčani liepo dvore sa Turci, a njega preziru, nije kratio kadkada škoditi Trogiranom, a u isto je doba i zapoviednik Senjski dopušćao svojim Uskokom, da i po moru napadaju Turke. Mletčani se zato obratiše na Ferdinanda, koi 29 velj. 1536 naloži Jerku Jurišiću, da razvidi to i izviesti. Turci su sada često i na gornju Hrvatsku i Slavoniju udarali i rušili Osiek, Požegu, Oriovac i Cetin. Uz to pade Turkom novcem skloniti Ivana Bilića zapoviednika Sinjskog, da jim izruči grad, a isto tako si privukoše Vrliku i Nućak. Tim osta Kliš o samu. No videć Turci, da se ipak sile ne boji, sagrade okolo njega tri tvrdjave u Solinu, Ozrini i Kućini, da ga tim gladom prisile na predaju. Krušić, nemogući sam Turaka izgnjezditi iz tih miesta, zamoli Ferdinanda, i Papu, da mu pruže pomoć. Pavao II. posla mu 700 a kralj 2000 vojnika pod knezom *della Torre*. Tek ovi dojedriše u Solinsku luku, Petar bez odvlake udari s njimi složno na Turke u Solinu; no u što su naši već bili provalili u tvrdjavu, eto Turkom pomoći od bosanskog Paše. Sad se prosu glas, da je mnogo silnija, negoli je uprav bila, ta pomoć, te naši u bieg put brodova. Badava se Krušić muči riečju i mišicom ustaviti jih i preobratiti na dušmanina. Mnogo jih pogine od mača, a još više potopi se u moru. I Krušić morao je napokon uzmaknuti na njeku ladju, koja ipak radi silnog tereta zasiekav u blato, nije se odmaknuti mogla, te svi u njoj izginuše, i sam Krušić, komu glavu odtrgoše i uz sveslavje odnesoše pred Klišem, koi se za tim preda uz pogodbu (*12. ožuj. 1537. Doglioni*). Klišani ostaviše dakako tužnim srdcem onaj stolietni trepet divlje turadi, i ukrcav se u brodove, izseliše se u Senj, ne ipak bez nade, opet se dokopati svoje kolievke.

Ferdinand, dočuv, da su Turci obsieli Kliš, obrati se na Sulimana, tražeć, da odstrani onu vojsku i da mu vrati, što su mu njegovi oteli u Slavoniji. S druge strane pri Dravi kod Koprivnice skupi do 24000 vojske i 49 topova pod Iv. Kocianom, koi prieko Virovitice provali do Osieka. Pohite umah Turci Osieku na pomoć pod Mehmedbegom Smederevskim i Kozrubegom Bosanskim pašom. U tom našim pomanjka hrana, te se povuku

Digitized by Google

natrag, a Turci za njimi. Kocian za noći udari u bieg sa nješto vojske, a ono, što osta, bude jutrom od Turaka obkoljeno i sve posiečeno. Kocian plati tu sramotu tavnicom, no kašnje iz nje izmaknu i pribjegnu u Tursku. Došav potla u Kostajnicu k Nikoli Zrinjskomu, htjede i njega navesti, da se s Turci sporazumi, ali ga Nikola dade smaknuti, te glavu posla Ferdinandu u znak svoje viernosti.

Medjutim su se slavonski stališi, sakupljeni na saboru u Križevcih, dogovarali, kako da se umiri država i osiegura od dušmanina. Tu bje napokon odlučeno pod kaznom izdajstva: da nitko ne smie nikomu škoditi iz osvete do Božića; da do naimenovanja banova svi priznadu za ravnatelje zemlje biskupa Zagrebačkog, Ljudevita Pevkria, Franju Baćana i Petra Keglevića sporazumno s kapetanom kraljevim; da ova četiri za to doba diele i pravicu; da Ljudevit Pevkri skupi umah radi bližne pogibelji do 800 konjanika i 200 oklopnika i da se dignu još druge vojske i obći ustanak, kad bi to od potriebe bilo; i napokon da svaka kuća izplati bez odvlake po jedan forint za te i ostale državne troškove (*3 ožuj.-15 trav. 1537*). Ferdinand 2 svib. iz Praga rado potvrdi te odluke, i još obodri stališe, da se čim prije late obrane svoje države i sakupe novce, *propter ingruentia mala*, a 27 sliedećega prosinca pozva za tri kralja opet u Križevcih *dietam generalem Croatie et Slavonie*, a to, *ad declarandos Banos Nostros et ad eligendum Magistrum prothonotarium*. U ovom drugom saboru bje sasvim točno uzakonjen način obrane zemljske i narodnoga ustanka, i mnogo se drugih naredaba sastavi glede miesta i zemalja svojim vlastnikom ugrabljenih, sudova, robova, poreza i td.

Dočim se to dogadjalo u Hrvatskoj, crni se provukoše oblaci i nad Dalmacijom. Franjo I. Francezki, g. 1536 obnoviv rat sa Carem, stupio biaše u savez sa Sulimanom, koi sve moguće učini, da u to kolo uvede i Republiku Mletačku. Mletčani odlučno odbijahu takove ponude, a u isto se doba silno oružavahu na moru. To uvriedi Sultana, te ne pusti prigode, da jih vriedja; a napokon naredi Kairadinu Barbarosi, vrhovnomu kapetanu pomorskomu, da se protisne s brodovi do Krfa, i da ga predobije. Kolov. 1537 Turci izkrcaše ondje do 50,000 vojske, te s kopna i s mora silno udariše na grad. Krfjani zato ne klonuše nipošto duhom, dapače tako se slavno održaše, da još 15 ruj. budu Turci prisiljeni, sasvim se dignuti sa otoka. Sad Mletčani stadoše suzbijati Turke, koji su u isto doba nasrćivali na dalmatinske prediele a navlastito na Omiš, odakle se brže bolje digoše razbijene glave. Goneć jih iz zemlje, uzeše jim Skradin, koi kašnje sasvim srušiše, ali nemogoše Obrovca. Da uzmognu pako uspiešnije raditi,

Digitized by Google

stupiše u savez s Carem, Ferdinandom i Papom, koi se utanači 8 velj. 1538 u Rimu. Od toga se saveza mnogo očekivalo, jer je bilo odredjeno, da će saveznici dignuti na Turčina nebrojenu vojsku, naime do 570,000, 200 galijah i 100 još većih ladja; nu sve udari u bah. Karlo, zabavljen s Francezi i Španjolci, zapusti i Mletčane i brata, te zlo na gore. Kairadin pokuša srpnja, da otme Republiki Kandiju; no bude čestito odbijen. Ali u Dalmaciji slabe su bile posade. Kamil Orsini, vrhovni vodja, neprestano pitaše pomoć, videć haranja, što su svuda Turci činili. Zato odluči vieće poslati 12000 piešaka i 1500 konj., i izabra Alviža Badoara za općeg providura. Preteku jih Turci; u Livnu skupe vojsku, i sa 8000 udare u Zadarsku okolicu. Nadin, gdje je bilo 150 Italijanaca, odmah jim se preda, Vrana isto po jednodnevnom odporu; samo Zemunik i Nin, od naših obranjeni, tvrdo se održaše. Zagroze se i Sibeničanom, no ovi se prisegom na javnom trgu obvežu, braniti se do zla boga. Turci u tom uzmaknu u Bosnu. Koncem ove godine dojedri saveznička brodarnica u zaliev kotorski, i otme Turkom Novo, gdje Doria stavi 4000 Španjolaca, da ga brane, akoprem u saveznoj pogodbi biaše utanačeno, da bude Mletčanom. Mletčani sami uzmu sad Rizan. Te godine podje Turkom za rukom predobiti Dubicu i Jasenovac, no za malo, jer jih ban Nadaždić opet osvoji.

Sliedeće g. videći Mletčani, da jih Car vara, i da sami moraju podnositi sav teret ovoga rata sa Turci, stave se, da se s Turci dogovore o miru. Bude najprije sklopljeno primirje. U to vojska po kopnu pod grčkim Beljerbegom, a Kairadin sa 150 galija po moru udare na Novo i predobiv ga, izsieku svu španjolsku posadu (*kol. 1539*). Sad primiv Rizan od Mletčana, osmieli se Kairadin, ne gledeć na primirje, tražiti jim i Kotor, a jer mu ga nehtieše dati, udari na grad, nego ga obrani odlučno Matia Bembo, ondiešnji zapovjednik mletački, i tako se Kairadin 17 kolovoza odputi put Valone. Videći napokon Republika, da sama nije dorasla Turčinu, ugovori s njim mir 2 list. 1540.

Dok je ovamo rat žestio, s druge strane Ferdinand morao je na jugu paziti budno na Turke, a na istoku bez prestanka odbijati nasrtanja Zapoljaca. Tim se ipak ne prekinuše dogovaranja o miru medju njimi, dapače 24 vel. 1538 bje napokon tajno utanačen u Velikom Varadinu, po kom Ferdinand dobi Hrvatsku i Slavoniju i ono, što se tada nalazaše u njegovih ruku u Ugarskoj; sve ostalo zadrža Zapolja, tim ipak, da po njegovoj smrti i to bude Ferdinandovo, ostavio ili neostavio potomka od sebe. Bilo je još zaključeno, da kad bi Ferdinand umro bez muškog odvjetka, sve zemlje ugarske krune budu Zapoljine, i da Ferdinand oskrbi Zapolju

Digitized by Google

pristojnom nagradom, ako bi ga Turci ma na koi način zemlje lišili. Nu brzo po tom ugovoru oženi se Zapolja sa Jelisavom kćerju poljskoga kralja Sigmunda (*16 velj. 1539*), od koje dobi sina imenom Ivana Sigmunda; ali malo dana kašnje po narodjenju toga dieteta umrie Ivan Zapolja kapljom udaren (*20 srp. 1540*).

U tom napriedovahu u našoj zemlji domaći neskladi, koji su često pružali način dušmaninu, da provali granice. Kol. 1539 Ivan Zrinjski udari na miesta i zemlje spadajuće na biskupa i na kaptol Zagrebački. Biskup Šimun skoči jim odmah u pomoć, i tako Ivanovu četu raztepe, da sam Ivan jedva se spasi. Zrinjski sliedeće god. zaboravi na biskupa, jer su udarili bili na Zrinj Paše bosanski i kliški. Ivan pošteno jih potuče i poćera, a oni na to popale Dubicu i Stieničnjak, pa se vrate u Bosnu. Oprostiv se Turčina, Zrinjski obnovi g. 1541 borbu s biskupom, no pade žrtvom same svoje družine. Brat mu Nikola, da ga osveti, nastavi taj boj, komu stavi konać kralj Ferdinand, te se Nikola morao pomiriti s biskupom i kanonici.

Zapolja u smrti ostavio bješe za škrbnike svomu sinu Iv. Sigmundu Gjorgja Utiešinovića, tada biskupa Velikog Varadina, i svoga rodjaka Petra Petrovića. Odmah jih pozva Ferdinand po Nik. Salmu na pogodbu od *24* velj. 1538; a oni usprkos naklone Sulimana, da pripozna ono diete za pravoga ugarskoga kralja, i da odbije Ferdinandove poslanike. Čega radi posla Ferdinand vojsku pod F. L. Felsom u Ugarsku, da mu silom izvojuje pravo na onu krunu. Fels osvoji Višegrad, Vacov, Stolni Biograd i Peštu, paće obsiedne i Budim, nu zahman (1540). Druge godine odpremi još veću vojsku pod Rogendorfom, koja obkoli Budim; ali malo kašnje bje sasvim potučena od nadošlih Turaka. U to stigne i Suliman u Budim, i tu rieši konačno ugarsku sudbinu. Namiestiv svoje posade u gradu i u tvrdji (*5 srp. 1541*), uze za se sve zemlje medju Tisom i Dunavom i što je Zapolji prepadalo na desnom bregu Dunava; a ono, što je ležalo Tisi na iztoku, s Erdeljem dopita Iv. Sigmundu sinu Zapoljinu kao vojevodi sada pod upravom Jelisave njegove matere i biskupa Utiešinovića. Pokuša sliedeće g.e Ferdinand po svom tajniku Tranquilu Androniku Trogiraninu, da nakloni Sulimana pustiti mu Ugarsku uz god. danak od 100,000 duk.; a kad vidi, da mu sve badava, opet odpravi vojsku od 80,000 pod Joakinom Braniborskim. Ova se protisne do Pešte, ali do malo dana natrag uzmaknu. To i neprestrano prevaljivanje Uskoka i Senjana po moru u turske granice oko Obrovca uzprkos ladjam mletačkim, koje su s ote strane križarile

Digitized by Google

more, da jih odbiju (1), povede Sulimana, da se povrati u Ugarsku. Premalićem g. 1543 udari prieko Save i Drave silnom vojskom. Valpovo, Sikloš, Pečuh umah mu se pokoriše, a izza silnoga odpora morao mu se predati Ostrogon (*10. kol.*) i Stolni Biograd (*4. ruj.*). Potom Suliman sadje u Biograd, gdje razpusti vojsku, a sam še vrati u Carigrad. Nastaviše ovaj rat Paše Turski, koji su zapoviedali uz granicu Ferdinandovu, kim podje za rukom predobiti više miesta ne samo u Ugarskoj, nego i u Slavoniji, ovdje navlastito Očin, Stupčenicu, Čakovac, Bielu Stinu, a kašnje Veliku i Moslavinu. Tomu je kriva bila ponajviše nesloga, koja je trajala još uviek u našoj zemlji, sada ojačana tim, što Ferdinand proglasio bješe iznevierenim Petra Keglevića, koi si prisvojavao njekoja miesta Kaspara Ernušta od Čakovca umrvšeg bez odvietka. Nikola Zrinjski, postavši banom, dobi kašnje nalog kazniti Keglevića, i oteti mu sve, što je imao, na račun kraljev. U tom Turci provale do Zagorja. Opreše jim se Nikola i Bilderstein vojevoda Kranjski, ali jih Turci izdajom kod Lonske potukoše, te se bez haranja povratiše u Bosnu. Nikola obsiedne poslie Keglevića u Čakovcu i uhvati, te posla kralju u Beč. Ovaj ga kašnje pomilova i odasla kući, gdje na svom imanju ovrši svoje dne u pokoju.

G. 1545 Ferdinand sklopi s Turci primirje, koje 19 lip. 1547 bje produženo na 5 godina i uz godišnji danak od 38,000 duk. Turci podieliše sada svoje zemlje u Ugarskoj na 12 sanžakata, od kojih dva, naime požeski i sriemski, u našoj kvaljevini. Akoprem je trajalo primirje, nisu ipak Turci zaustavili svojih navala u naše zemlje. Ban Zrinjski, Petar Bakač i Gjorgje Frankapan često su jih u Bosnu odvraćali razbijenom glavom, dočim bi se Uskoci po moru bili protisnuli u njihove prediele prieko mletačkih, i strašno jih robili i palili. To nije mogla nikako trpiti Republika Mletačka, budi jer je tada liepo drugovala sa Turci (2), budi jer te navale smetahu

(1) Veli Ante de Mula knez Zadarski u svom izvicstju od g. 1542. "*Le maggior molestie ch'io habbia havuto da loro* (Turchi) *sono state per causa di Segnani, i quali con loro barchi passando sotto la Murlachia verso Obrovazzo, smontano in terra et fanno dei gran danni a Turchi, i quali dicono, che V.a Ser.tà e tenuta a guardarli dalli dal mare, dimandano essere rifatti da noi. Et perciò io ho seguitati i Segnani et Uschochi predetti quanto ho potuto.*„ A Jakov Boldù knez Šibenički i. g. isto tako u izviestju svietuje, da se strogo kazne, jer da Turci priete, da će udariti na Senj i na Rieku, gdje stanuju; da su i njega čekali na moru, kad se vraćao u Mletke "*cum barche sue da n.o 60*„ da mu se osvete, što je devet njihovih drugova dao pogubiti.

(2) G. 1545. tražili su istina Sanžaki bosanski i kliški, da se pometu ti dobri odnošaji, da si ako ne drugo barem steku dobrih darova. Zahtjevaše dakle od Mletčana veći dio kotara zadarskog, kao pristojbina predobitih tvrdjavica Nadina i Vrane. Republika izza dugih

Digitized by Google

prelaz Turaka u Mletke s trgovinom. Čega radi 5 ožuj. 1548 po svom poslaniku ljuto se tužaše Caru i moljaše ga, da jih digne iz primorja, jer drugčije da će prisiljena biti, sama si siegurnost pribaviti. To isto opetova pros. 1550 sa Ferdinandom po Morosinu i Badoeru, koji mu odprto izjaviše, "*che la Sig.ria V.a non poteva ne doveva più tolerar questa scelerata gente* (t. j. Senja i Bakra) *per l'impedimento che la dava alle navigationi, et per la violation che faceva a i porti, et per che non era cosa honorevole alla Ser. V. di tolerar più simili scelerati*„ a da su dopisi zapoviednika Senjskoga, čovieka *di mala fama*, puke laži (*V. disp. Germania I.*).

Medjutim u Erdelju i u prinadležećih ugarskih kotarih vladaše na ime nejaka Zapoljca Gjorgje Utiešinović mudrom i opreznom rukom. Madjarsko plemstvo, koje nije uprav htjelo poznavati reda, do mala omrazi ga s kraljicom Jelisavom, koja ga obtuži Sultanu, komu tim pruži zgodu, da se u erdeljske poslove mieša. To njezino postupanje silno razjadi biskupa, te tajno predloži Ferdinandu, da dade mladomu Zapoljcu jednu od svojih kćeri za ženu s Opolskom i Ratiborskom kneževinom u Sležkoj na uživanje, a zato da će mu Zapolja vratiti Erdelj. Ferdinand prista na te ponude (*27. lip. 1551*), i odpravi Ivana Kastalda s vojskom, da otaj ugovor udielotvori. Sada i Jelisava bude prisiljena odobriti ga, i preći u Sležku. Tim Utiešinović posta namiestnikom Ferdinandovim u Erdelju, i još dobi čast stožrnikovu (*list.*). Turkom nebiaše po volji taj posao, te se iznova dignu, i silno udare na srbski Banat, predobe Lipu i obkole Temišvar. Utiešinović proglasi odmah obći ustanak, i složno s Kastaldom baci se na Turke. No nemogav jih odtierati silom, pusti se s njimi u tajne dogovore, samo da jih zavara; čega radi obtuži ga Kastaldo kralju, koi, nesmotriv dobro tu stvar, naloži Kastaldu, da ga gleda živa ili mrtva u ruke dobiti. Kastaldo, koi nije mogao trpiti njegove velike moći, iz nenavisti dakle, 17 pros. 1551 dade ga na samu njegovu gradu Alvincu izdajnički od Španjolaca smaknuti. Taj čin porodi zle posliedice. Kastaldo nije dorasao bio erdeljskomu poslu. Turci sad osvoje cio Banat i još k tomu, a Jelisava, vrativ se kašnje u Erdelj, tjera Kastalda, i uz tursku zaštitu opet diže tamo na priestol svoga sina Ivana Sigmunda. Ovaj rat Ferdinandov s Turci i Zapoljci svrši g. 1562. Ferdinand obnovi 1 lip. u Pragu s Turci primirje na

---

dogovaranja posla napokon Alviža Reniera za baila u Carigrad, komu podje za rukom dobiti sultanovo pismo, kojim ne samo osta Mletčanom ono 49 sela u priepirci. no još jim budu povratjena i jeka druga prvo silom ugrabljena (*Paruta I.*

Digitized by Google

osam godina uz obični godišnji danak od 30,000 duk., ustupiv još Zapolji Erdelj i njeku čest Zatisja, a Turkom sve, što su za rata osvojili.

I za ove borbe Turci bosanski nepustiše u miru naših zemalja. G. 1552 Uleman, paša Bosanski, predobi Viroviticu i Začesanj, te izdajstvom Gj. Brodanića i Dubravu. Pokuša badava natjerati Križevac i Kalnik na predaju, no poplieniv Varaždinski kotar, udari natrag. Na topličkoj cesti dočekaše ga Zrinjski i Sekelj, i tako ga poraziše, da je jedva odnio živu glavu. Tom prigodom Petar Bakač i Gjorgje Frankapan izsiekoše Turke u Gradiški i u Velikoj, a gradove razoriše. Sliedeće g.e Malko-paša, da osveti Ulemana, porobi Križčice i Mutnicu, utvrdi već zapušćene tvrdjave Bunić u Korbavi i Perušić u Liki, da odatle njegovi robe i pobližnje mletačke zemlje. Često su jim tamo dolazili na posiet Senjski Uskoci, i liepi jim plien otimali uzprkos mletačkim brodovom, koje je Republika ipak na tursku obranu držala u Novogradskom zalievu (*V. Rel. di P. Justinian Co. di Zara 1553*). Zrinjski nije za sada puno pazio na svoju banovinu, zabavljen s obranom zapadno-južne Ugarske a navlastito Sigeta, gdje ga podpomagaše i slavni naš junak Ivan Lenković (*1556*). U to se doba digoše Turci iz Bosne i pregaze Savu, te porobe Zagrebačku okolicu. Zatim pade jim u šake izdajom zapoviednika Lusthalera tvrda Kostajnica, gdje se odmah ugnjezdiše, i odakle jim potla podje lasno za rukom sve naokolo porobiti i popaliti, i mnogo si gradova i tvrdja osvojiti. Malo kašnje opet Turci pod Ferhat-pašom provale prieko Save, da poruše i ono, što leži medj Zagrebom i Ivanićem; ali kod Jelene dočeka jih Lenković, i tako jih poraži, da što maču umakne, to se u Dravi podavi. Na tu viest digoše se malo kašnje 4 sanžaka "*per vendicarsi della rotta, ch' ebbero dal Lencovich.*„ Naši odmah pozvaše bana, da jim na pomoć sadje. Toga radi Zrinjski zamoli kralja, da mu dopusti "*di andar a diffender il suo, et per aiutar gli altri che sono a quei confini.*„ (*Disp. Germ. 8 list. 1557*). U isto doba Uskoci Senjski budi s mora budi po kopnu silno su napadali Turke, i često jih na bjeg tjerali ili iz busija sjekli, a njihova imanja robili ili rušili. Mletčani, koji su za njihova zadnjega rata sa Turci naše jošte podpomagali u tom poslu, sada su jim svakojake zaprieke na put metali, te napokon kudgod bi jih nalazili, kao neprijatelje i morske gusare viešali na lantine njihovih galija. Ni to jim ne biaše dosta. Fabij *da Canal*, kapetan pomorski, odjedri k Senju, tražeć od onoga zapoviednika, da kazni Uskoke. Ovaj mu odlučno odgovori, da Uskoci škode samo Turčinu, s kim su bili u ratu. To nezadovolji nimalo Fabija, te 24 stud. 1557 zaprieči ulaz u Senjsku luku. Republika s druge strane obtuži kralju Senjskoga zapoviednika, kao

Digitized by Google

poglavitog krivca. Ferdinand, zabavljen težkimi poslovi u Nemačkoj, zapovjedi 8 ožuj. 1558 iz Frankobroda, neka se sastanu u Rieci povjereniei mletački i njegovi, da tu stvar razvide i prosude. Da si ne privuče još koju nevolju na glavu, morao je napokon pogoditi Mletčanom, odpustiv sa službe zapovjednika Senjskoga i njegova pobočnika, i obećav njihovim poslanikom Ivanu Kapelu i Bernardu Navagjeru, da će čim prije naložiti *"che li Uscochi non eschino per modo alcuno per mar fuori delli soi locki per depredar, che siano anche brusate quelle barche, che tenivano per questo conto, tenendo solamente quelle, che bisognano per condur le cose necessarie per uso della terra."* (*Disp. Germ. 26 ruj. 1558*). Napriedovahu Turci još kad i kada uznemirivati naše granice, ali su te borbe za živa Ferdinanda bile sasvim neznatne.

Želio je Ferdinand, da još prije njegove smrti, kô što se već izpunilo bieše u Českoj, bude i u Ugarskoj priznat stariji mu sin Mažimilijan za kralja. U tu svrhu posla ga sa ženom 30 kol. 1563 iz Beča u Požun, kamo i on sam dodje 1 rujna, gdje mu napokon podje za rukom nakloniti stališe na svoje želje. Za Hrvatsku nije tada trebovalo više, da se stališi izjave o nasliedstvu, jer su se oni bili još g. 1527, kad su digli Ferdinanda na svoj priestol, odriešito prisegom obvezali od sebe kao samostalni, bez i ma koga obzira na Ugarsku, *"quod nullo unquam tempore deinceps aliquem alium in Dominum aut Regem nostrum acceptare vel recognoscere velimus, praeter Majestates suas earumque* **haeredes.**

Ferdinand umrie 25 srpnja 1564. Uslied njegove oporuke (*1 lip. 1543, s zapisjem od 4 velj. 1547 i kućnim redom od 25 velj. 1554*) njegova tri sina složno ugovorom 1 ožujka 1565 (*V. Mosers Staatrecht, Th. XII. § 399 ff. Oporuka kod Buchholtz-a, Gesch. Ferd. s. 1.*) podieliše medju sobom sve otčeve države. Mažimilijan dobi nadvojvodinu austrijsku, a postane ujedno českim i ugarsko-hrvatskim kraljem i nemačkim carem. Karlu dodje u dio Štajarska, Koruška, Kranjska, Gorica, Trst i Istra, a Ferdinandu Tirolska s izvanskimi zemljami.

Ne samo iz političkih okolnosti doba Ferdinandova, nego i iz samih zakona i naredaba, što su stališi hrvatsko-slavonski za ovoga kralja sastavili, i koje je on više put svečano i sveto narodu našemu potvrdio, akoprem ih nije vazda ni sasvime s više kojekakvih razloga izpunjao, jasno izilazi, da se je za tada naša kraljevina samostalno vladala, i da joj je kralj tu samostalnost i neprekidnost državnoga prava rado priznavao. A tomu je sjajni dokaz navlastito to, što joj ovaj vladar dozvoli, da učestvuje kao posebno tielo i u same njegove izvanske poslove, kô što sviedoči sliedeći

Digitized by Google

članak: ***Quod denique, et cum eis simul etiam ex Sclavonia unum, qui ex potioribus ad id fuerit electus, Majestas Sua Regia non gravabitur in tractatibus pacis suo tempore admittere*** (***Jura III. 20. Art. 48 Dec. III. an. 1536***). Ferdinand pripozna hrvatskim stališem staro pravo opredieljivanja poreza i drugih državnih tereta (***Const. Cris. an. 1538. Jura III. 21***) i njihova pregledanja i razpolaganja novca, pravo novačenja i sveobćega uztanka za obranu svoje zemlje, pravo na utvrdjenje granice i njezino oskrbljenje (1), pravo na sudove i td., jednom rieči sve, što na državni život slobodna naroda i zemlje spadati može. Još ćemo i to spomenuti o Ferdinandu, da je on svojom naredbom od g. 1548 potvrdio velevažni saborski zaključak, naime da se dobra monastira i crkava od dušmanina porušenih obrate ***ad alendos doctos Parochos et verbi dei synceros Praedicatores... nec non ad instaurationem et erectionem Scholarum particularium, earundemque Magistrorum, qui docti et probi sint, interten-***

(1) Njeki tvrde, da je Granica ustrojena bila još za Matijaša Hunjadovića, drugi pako ju pripisuju Ferdinandu I; te i to vele, da je još onda dobila osobitu vojničku upravu, naime da nije spadala ni na pravo saborovo ni na banovo, nego da je sastavljala jedno osobito tielo. Takovo je mnenje sasvim pogrešno. Pokle Turci uzeše veći dio Bosne (1463), Matijaš uvede svoje posade u tvrdjave, što oduze Turkom u toj zemlji, i stavi jih pod upravu Bana Jajačkoga. Dok su se navlastito Jajce, Srebrnik, Šabac i Biograd nalazili u kršćanskih ruku, Hrvatom nije trebovalo osobite granice za obranu, jer su jih ovi gradovi dosta štitili proti barbarstvu. Kašnje kad se Turci izza preobladanja tih bosanskih tvrdjava približiše k Savi, onda se sami Hrvati latiše toga nužnoga posla, naime da učvrste granice ostavše jim zemlje, i tako sustave dušmansko napredovanje. Čega radi u državnih spisih nemamo ni spomena granice ni u Hrvatskoj ni u Slavoniji tja do Ferdinanda I. Za ovoga kralja prvi put dolazi nam ta rieč *confinia;* no zaljučci Križevačkoga sabora od g. 1538 jasno nam kažu, kakova je ta granica bila. Ona je sačinjala jedno te isto državno tielo s ostalom zemljom, komu na čelu bio je hrvatski sabor, koi je svomu banu pripuščao ondje vojnu ali ne gradjansku upravu, a banu je podčinjen bio vrhovni kapetan kraljevine, koi je nadzirao vojničke stvari u pograničkih gradovih. Ti pako gradovi bili su prvo svojina hrvatskih velikaša. Kad pako nasta potrieba, da budu uviek dobro obskrbljeni i utvrdjeni, onda njekoji od njih manje važni biše sasvim razoreni, njekoji ostadoše i u naprieda pri velikaših s obvezom, da jih dobro provide i u redu drže, a njekoji napokon, koje vlastnici nemogoše uzdržati a biahu dosta jaki, prodjoše neposriedno u državnu vlast. (V. navlastito *art.* 42 Ferdinandova zakona od 1546). No Hrvati, oslabljeni gubitkom dolnje Slavonije i južne Hrvatske, nisu sami mogli odbijati orijaškoga dušmanina, koi je zato često kroz Hrvatsku provaljivao u Kranjsku i Štajarsku, i silno tamo robio i palio. To samo povede Austrijske vladare u Gradcu, da složno s njihovimi stališi priteku u pomoć Hrvatom, i tako sačuvaju svoje zemlje. U tu svrhu slali su jim vojske njemačke i bojne sprave. Zapoviednici te vojske u pogranićkih tvrdjavah, gdje su namiestjeni bili, malo po malo navlastito za pogibelnih ratova počeše si prisvajati prava i nad dotičnimi gradjani, a u naprieda i nad okolostojećimi stanovnici, te su jih u tom austrijski nadvojvode rado podupirali, tražeć si na tom temelju osnovati, kô sto ćemo kašnje vidieti, njeko pravo vlastitosti na našem zemljištu.

Digitized by Google

tionem: et denique, ad bonae spei ac indolis juvenum et adolescentum, ut bonis literis operam dare possint, promotionem et auxilium applicentur et convertantur; quo tali ratione boni et docti viri alantur et nutriantur.

MAŽIMILIJAN, čim se dohvati priestola, morao se oružja latiti proti Ivanu Sigmundu Zapoljinu, koi na viest Ferdinandove smrti provalio bješe iz Erdelja u Ugarsku, da iztiera Niemce iz zemlje, ili da barem osvoji ono, što je njegda Erdelju pripadalo. Uz prvi mah dobro mu posluži srieća, jer na kratko predobi sve naokolo u gornjoj Ugarskoj tja do Košica. Da ga ustavi i odtiera, uputi mu Mažimilijan u suproć Lazara Švenda i Andriju Batora dovoljnom silom, kim podje za rukom predobiti Tokaj, Satmar i skoro cielo Zatisje. Ta nesrieća povede Zapoljca, da se pusti s carem u dogovore o miru, no toga se odmah okani, kad doču, da se Turci silno pripravljaju na rat po moru i po kopnu. I doisto Suliman, videć, da mu iz Beča već druge godine ne dolazi uročeni danak, stade kupiti vojsku na cesara, a medjutim odpravi svoje brodovlje na Maltu, da otme taj tvrdi bedem španjolske države, s kojom se već davna u ratu nalazio. Svibnja 1565 dojedri golema pomorska sila pod Pialem na Maltu, ali svi nje napori u zamhan, te 11 ruj. morala se je ružno povući natrag. Predhodnici pako rata u Ugarskoj biahu još za ove iste godine turske navale na ondiešnjoj i južnoj granici, a navlastito na našu zemlju.

Ovamo za rana udariše Turci na Kostajnicu, te nju i sve naokolo Kupe porobiše i popališe. Uzleti za njimi podban Ivan Alapić, i napadnuv jih iznenada, strašno jih potuče; no do mala oni se vratiše pod Pašom bosanskim Mustafom Sokolovićem, te predobiv i smazav Krupu, koju do zadnjega čovieka obrani slavni junak Matija Bakić, a to u očigled Auersperga državnoga kapetana, koi je kod Une sa sobom imao do 7000 vojske, pa i Novigrad, provališe u gornju Slavoniju, da ju staru i opuste. Ali jim napokon loša srieća. Skoči jim sada na susriet slavni naš ban Petar Bakač i sasvim jih porazi (1). Ova pobieda jako razveseli bečki dvor, te ga u isto doba obodri na dovoljne priprave za rat, tim većma, što mu ne podje za rukom po poslanicih zadržati mirna u Carigradu već jako ostariela

(1) Tu našu pobiedu naviesti 22 ruj. 1565 svojoj vladi Lunard *Contarini* poslanik mletački na bečkom dvoru, pišuć, da ban hrvatski sa 8000 svoje vojske *"andò ad assaltare il Bassà della Bossina, che gli era accampato molto vicino con 12,000 cavalli, et dapoi haver combattuto seco per buon spatio, lo messe in fuga con haver morti più di due mille delli suoi, et fattone pregioni molti altri, stringendo il detto Bassà a ritirarsi in un piccolo castello, dove stà tuttovia assediato, et per quanto scrive il sopradetto Ban, spera di haver presto la persona del Bassà nelle mani con quelle genti che sono restate seco.,,*

Digitized by Google

Sulimana. Čega radi Mažimilijan stavi se, da skupi snage što više može. Ožujka 1566, budući sam zabavljen u Niemačkoj, odpravi brata Karla na sabor u Požun, gdje se plemići obvezaše dati mu svaki po 100 kmetova 10 konjanika i 10 piešaka, a ostali dva forinta od glave. I Niemački mu sabor obeća pomoć od 40,000 piešaka i 8000 konjanika za osam mieseca, a stalno pako 14,000 piešaka i 3000 konjanika, samo ako prvo poravna vierozakonske razpre i smiri državu, a mnogo prije i nadvojvoda Karlo u svojih pokrajinah jako se staraše za bratovu obranu "*havendo commandato che siano all' ordine tutti quelli così a piedi come a cavallo, che hanno obligo in tempo di guerra di andare alla diffesa della frontiera*, s namierom ipak, uznemirivati Turke "*anco dalla parte di Crovatia* (*Germ. 11 kol. i 22 ruj. 1565*).

Premalićem krene Suliman silnom vojskom put Ugarske po šesti put. U isto vrieme odpravi i pomorsku silu u jadransko more, s namierom udariti na Trst, Rieku i Senj. Ova 25 srp. dodje u Dubrovnik na broju od 153 jedra, te ju ovaj grad primi velikim veseljem i obilno sa svim obdari. No budi što se Mletčani biahu jako oružali na moru, budi što su se u Carigradu tužili, da se tim kvari s njimi mir, do mala se Turci natrag povratiše. U to Salmu pade predobiti Vesprim, a Nikoli Zrinjskomu, zapoviedniku Sigetskomu, potući kod Sikloša Muhameda sanžaka od Tirale, idućeg sa 1000 konjanika u Pečuh, da oskrbi brašnom onu tvrdjavu, te ga smaknu i tabor mu zaplieni. Suliman iz Biograda, gdje mu dodje na posiet Zapolja, namieravaše udariti prieko Petrovaradina na Jegar; no doćuv nesrieću Muhamedovu, promieni osnovu, i prieko Osieka upravi se put Sigeta na osvete (*kol*). Siget biaše tada na tri strane razdieljen, naime stari i novi grad i tvrdjava, u kojoj opet mali nutrnji zatvor. Bilo je istina u njem dosta brašna i bojne sprave, no gradivo biaše mu sasvim slabo, a posada mala na broju, jedva 3000 Hrvata. Još travnja 1566 mislilo se, da će Sultan udariti na Siget (1), čega radi Mažimilijan naložio biaše, da se čim prije oskrbi dovoljnom silom, što se pako ne ovrši (2). Ništa ne manje slavni nje

(1) *Contarini* već 27 trav. 1566 iz Auguste javi Republiki, da je nadvojvoda Karlo pisao Caru "*che dalla parte di Crovatia si trova insieme un gran n.o de Turchi con disegno, per quanto s' intendeva, di andare all' assedio di Sighet, luogo di molta importantia.*„

(2) Isti Contarini 5 rujna obznani svoju vladu iz Gjura, da se doznalo po njekom bjeguncu, koga Turci biahu zasužnjili u Sigetu, da glede ovoga grada "*si potria star sicuri, quando vi fosse dentro maggior numero di soldati; et vengono molto ripresi li ministri dell' Imperatore, che per negligentia tardassero ad espedire mille soldati eletti, che già molti giorni Sua Maestà comandò, che fossero mandati a quel presidio, i quali non hanno potuto arrivare in tempo.*„

Digitized by Google

zapovjednik Nikola Zrinjski ne klonu nipošto duhom, kad opazi sve naokolo utaborenu neizbrojenu tursku vojsku, nego primiv prisegu od svih, koji su u tvrdjavi bili, da će bolje izginuti nego li ju predati, na taku se obranu stavi, kakvoj nema doisto para u poviestnici svih naroda i svih viekova. Turci udariše jurišem najprije na novi grad, ali su junački svestrano odbijeni. Zrinjski, videć pako izza sedmoga juriša, da ga dugo braniti nemože, on sam zapali ga (*26 kol.*). Sad će Turci na grad stari, te ga izza opetovana jurišanja primognu, i zatjeraju Zrinjskoga, komu tada podje ipak za rukom uhvatiti sama zapovjednika janičarskoga i zastavu njegovu, u trdjavu. Na to Turci opet udariše na juriš; no videć, da jih sila gine, ponudami potraže sklonuti Zrinjskoga na predaju. Sultan mu obećavaše, ako položi oružje, u dar cielu Hrvatsku i koješta drugo, ali je sve odbijeno s potoci dušmanske krvi. Zato Turci metnu oganj u tvrdjavu, i nastave izza sve sile jurišanja. Videć Zrinjski, da mu ni nade pomoći nema (1), a da se vatra sve to više približuje k skladištu praha, baci se napokon u nutrnji zatvor. Prieko te noći (*4 rujna*) umrie Suliman u svom šatoru, ali veliki vezir potaji smrt njegovu, da bojnu žestinu svoje vojske nimalo ne oslabi. Još se ipak Nikola tri dana tvrdo održa u zatvoru; a kad mu napokon ponesta hrašna, te zapazi, da se je požar dohvatio i zatvora, onda samo, izsiekav sarobljenike, zapaliv bojnu spravu, i obukav najsjajnije odielo i oružje, rastvori vrata i sa ostavšom družinom sunu kao munja na dušmane. Gromilato padahu Turci pred silom tih naših lavova; no napokon i ovi sa silna napora iznemogav, svi do zadnjega izginuše. U tom se upali prah

(1) Carska vojska bila se medjutim skupila medju Gjurom i Komoranom. Zrinjski obaviesti Cara za rana o svojoj opasnosti, a Car pozva najodličnije Niemce na bojni dogovor. No većina njih izjavi se za to, naime da se za sada ostane na miestu, a samo po odlazku Turčina iz Sigeta, da se udari na Oštrigon i na Budim. Njeki su ipak tvrdili *"di fare che le genti del Ser.mo Arcid. Carlo et quelli del Svendi si uniscano con ogni prestezza possibile con l' essercito ch' è qui, et unitamente andare a soccorrer Zighet; ma a far questo vi si trovano due difficoltà, che bisognando per andar in quelle parti lasciare il fiume, si lascieria insieme la commodità che si ha delle vittuarie, le quali vengono tutte per quella via, et il condurle dietro per terra saria molto difficile, non vi essendo stata fatta la provisione delle cose necessarie, ne si può sperar di trovare in quelle parti essendo stato abbrusciato tutto'l paese da Turchi; l' altra difficoltà è che bisognaria nel metter il socorso in Zighet mettersi anco in manifesto pericolo di giornata, cosa ch' è qui fuggita sopra tutte l' altre, perche se bene l' essercito di S. M.tà è grande* (bilo je samo kod Gjura 16 rujna 27000 konjanika, 18000 pješaka i 100 topova pod zapovjedju njekog *"Paolo da Zara il qual ancora che sia buon soldato, pur pare a molti che ad un carico tale si conveniva persona di maggior auttorità), però molto maggiore è quello del Sr.mo Turco.„*

Digitized by Google

u tvrdjavi, satrv do 3000 Turaka; zadnja posmrtna žrtva slavnoga Zrinjskoga na otaru svoje mile domovine (1).

Dok su pod Sigetom naši, zapušćeni od Niemaca i Ugara, slavno padali za Krst i za tudji dom, njihova su braća isto kod kuće janački branili i vieru i domaće svetosti. Za ono doba spominje nam poslanik mletački u svojih depešah iz Gjura dvie pobiede Zrinjeva druga, bana Petra Bakača (2). Podpomagali su bana s mora primorski Uskoci, napadajuć turska miesta prieko mletačkih prediela. Mletčani, tada prijatelji s Turci, stavjali su jim na put sve moguće zaprieke, da jih uklone s mora, te nisu ni kratili ni sada javno jih često napadati, loviti, mukami mučiti i vješati. Čega radi da jim se osvete, počeše Uskoci bacati se i na mletačke ladje, onda navlastito, kad bi obaviešćeni bili, da se na njih voze Turci ili njihova trgovina. Najžešće u tom postupahu Uskoci iz Ledenice, podložnici kneza Slunjskoga. Republika se je neprestano po svom poslaniku radi toga tužila Mažimilijanu, a ovaj se obraćaše na nadvojvodu Karla, koi je tada i Senjem upravljao, da ukroti Senjane; a u isto doba nalagaše Slunjskomu i Zrinj-

(1) Tajnik mletački Albini 4 rujna 1566 iz Gjura izviesti Republiku mletačku, da mu je Car na žalovanje glede Sigeta odgovorio: "*Questi sono i frutti della guerra; bisogna intender del bene et del male; hodie mihi et cras tibi, ma Sighet sarà costato caro a Turchi, perchè si fa conto, che ne siano morti più di 20000, et non delli peggiori, ma gianizzeri, spachi ed altri più utili et più cari Signori del Turco. Poi aggiunse, che non si poteva laudare abastanza il Conte di Serino, che havendo difesa la fortezza per 38 giorni, sostenuti 15 assalti, una batteria da tre parti così gagliarda, che la terra era tutta aperta, veduto a morir di tre mille homini c'haveva due mille et cinquecento, nondimeno sebene il giorno, che hebbe l'ultimo assalto, li fu promesso dal Turco sopra la testa Sua, che volendo uscir dal luogo, li faria gratia della vita insieme con tutti li suoi, egli mandò a rispondere intrepidamente, che quella fortezza era di S. M., et che voleva conservarla fin che potesse, et quando fusse astretto lasciarla, haveria deliberato lasciarvi insieme la vita. Così venuti i nemici all' assalto, sapendo il conte non poter far resistentia, perchè già la terra era tutta aperta, et de suoi non si trovavano vivi più di 500 tutti strachi per le fatiche fatte, ordinò che fosse tagliata la testa alli Turchi, che haveva prigioni, et che fusse messo il fuoco nelle munitioni, et poi arditamente egli medesimo diede nei nemici et così fecero i suoi, morendo tutti con l'armi in mano*„.

(2) Dne 4 rujna javljaše Albini svojoj vladi: "*È venuto aviso a S. M., che 'l Ban di Crovatia ha combattuto con Turchi appresso Slon, i quali erano al n.o di 4000, et ancora che fusse di genti inferiore a loro, nondimeno li ha rotti et messi in fuga, preso il Sanzacco con la sua insegna, morti più di 500 di loro, et fattone pregioni altri tanti. Turchi s'erano ritirati a piedi di un monte, et il Ban sopradetto scrive al Ser.mo Ancid.a Carlo, che spera far in modo, che anche quelli non gli usciranno dalle mani*„. A 21 ruj. isti Albini dostavljaše, da je došla viest od nadvojvode Karla: "*che il Ban di Croatia haveva rotto a que' confini un Sanzacco con due mille Turchi, delli quali 300 ne restorono prigioni et altri tanti morti*„.

Digitized by Google

skomu knezu, koji su posiedovali ostala miesta u primorju, da ne primaju ondje Uskoka, nego da jih tjeraju i unište. Toga radi knez Slunjski izruči Mažimilijanu Ledenice, a Zrinjski skloni Uskoke iz Bakra i Bukarice, te još stade jih proganjati, uhvativ glavu njihovu imenom *Scaramuccia*, uprav prognanika mletačkoga, koga lipnja 1568 odpravi kralju, da ga kazni.

Smrtju Zrinjevom Turci si prisvojiše Sigetske razvaline, te stadoše odmah, da opet podignu grad i tvrdo učvrste. Za tim se njihova glavna sila primaknu u Mohač, dočim pojedine čete poplaviše sve naokolo s ove i s one strane Dunaja, i mnoga miesta predobiše, a još više porobiše i popališe. Za mnogo dana zataji Sulimanovu smrt veliki vezir Mehmed Sokolić, te napokon krenuv s vojskom put Carigrada, oglasi ju, i tim bude sada podignut na prieстol Sulimanov sin, Selim. S druge strane čim doču Mažimilijan, da se Turci kući vraćaju, razpusti vojsku, i vrati se u Beč. U to Svendu podje za rukom u gornjoj Ugarskoj predobiti Satmar, Mukačev i svu zemlju tja do Tise. Ali je Mažimilijan želio čim prije okončati ovaj rat. U tu svrhu odpravi put Carigrada Antuna Vrančića Šibeničanina, biskupa Jegarskog, i Krsta Tuffenbach-a Štajarca s liepimi darovi za Sultana i s nalogom, da traže nakloniti ga na mir. Izza dugih dogovora pade jim napokon 17 veljače 1568 utanačiti primirje za osam godina. Po njem oba pridržaše, što su tada imali u svojoj vlasti; Mažimilijan se pako obveza i nadalje izplaćivati godišnji danak od 30,000 duk.; a glede Zapolje bude odlučeno, da i on uživa mirno, što je tada imao, a po njegovoj smrti, ako nebi imao potomka, da si Erdeljci izaberu vojevodu po volji.

Uzprkos primirju Turci ne pristadoše nimalo uzmenirivati ugar.-hrv. granice. U Hrvatskoj po smrti bana Petra Bakača Zrinjeva druga, naime početkom g. 1567, Mažimilijan povierio biaše bansku čast Gjorgju Draškoviću, biskupu Zagrebačkomu, *ambasciator di S. M.tà al concilio*, veli poslanik mletački, *prelato principalissimo, et appresso ogn' uno in grandissima riputatione;* te mu dozvolio, da si uzme za sudruga Franju kneza Slunjskoga Frankapanca, *creato suo et come suo figliolo, giovane valorosissimo si come è nobilissimo* (*Germ. 6 ag. 1567*). Gjorgje, izašavši kol. 1568 iz Zagreba sa 150 konjanika, da razvidi njeku tvrdjavu, kojoj su Turci grozili, ovi ga tako iznenada napadoše, da se je jedva bjegom spasio sa malo svoje družbe. Ako je to bilo s banom, što je moralo tada biti sa jadnim narodom? Dne 20 sieč. ove iste god.e stališi hrvatski ovako se tužahu svomu kralju: *neque pluribus in locis domos miseri Coloni per Noctes inhabitare audent, sed exorto Sole ex fortalicijs, tanquam ex Cavernis, prodeuntes, horis vesperarum a raptu hostium, tamquam vnguibus austuris formidantes, iterum in tuguriola in fortalitijs, in arboribus*

Digitized by Google

constructis, pro defensione vitae et familiae recurrunt, et sic miserimam in dies ducunt vitam (*Jura II. 49*). I sliedeće godine obnoviše Turci bosanski svoje navale u našu zemlju. Koncem kolovoza 1569 pade jim razbiti knezа Slunjskoga, oteti mu dvie zastave i njega sama zasužnjiti. Mažimilijan umah se potuži Selimu, a ovaj zapoviedi, da bude bez odvlake knez stavljen na slobodu; te liši časti Sanžaka, koi se usudio bješe povrieditи primirje. Ali lipnja sliedeće god. 1570 opet provališe tja do Kranjske, gdje sada i njeku tvrdjavu srušiše. God. pako 1571 dočekaše jih ban Franjo Slunjski, knez Zrinjski i Auersperg kod Belaiza, i strašno jih potukoše. Malo dana poslie (*8 srp.*) ban Franjo izašav sa malo družbe, da pazi na Turke, ovi iz busije iznenada ga obkole, te se ban jedva spasi. Osveti ga ban Drašković, koi list. i. g. uze Turkom jednu tvrdjavu pograničnu, i u njoj izsiече više od 100 Turaka (*Germ. Disp.*)

Medjutim jako se biaše diglo nezadovoljstvo u Ugarskoj proti Mažimilijanu, i to što oduzimaše prava narodnim stališem, i sve višje časti, dostojanstva i imanja državna podieljivaše inostrancem, a navlastito Njemcem, koje su i tada svesrdno prezirali svi po cieloj kraljevini. Car ipak ne držeć mnogo do tih tužba, a znajuć, da nebi mogao saborom uspieti u svojih namierah, navlastito glede porezanja i promiena, što je još namieravao izvesti u priekolitavskih stranah, pozva poglavite Ugre i našince sieč. 1569 na sastanak u Beč, da se o tom s njimi sporazumi. No odveć malo jih dodje u Beč na odredjeni rok, "*dei consiglieri laici da doi o tre in poi, di quelli dalla parte di Croatia, persone di manco autorità, et delli manco importanti*„; te se i ovi odprto izjaviše proti njegovu postupanju, svetujuć ga, da pozove sabor u Požun, i da se sve rieši po ustavu zemlje. O tom turobnom stanju izviešćuje iz Beča 3 ožuj. 1569 svoju vladu poslanik mletački Michiel dodajuć, da su oni viećnici odprto rekli kralju, da se je bojati "*di una alienatione di tutto il Regno intieramente*„ da je nezadovoljstvo svestrano zavladalo, *confessando tutti et dolendosi, che non si procede nel governo del Regno di quel modo che si doveria, et che è in tutto mutata la forma di quello*; da su inostranci sve u zemlji, "*non restando a loro regnicoli ne grado, ne offitio, ne administratione alcuna*; i da oni na drugo ne pase, *che ad estorquere, espilare et consumare quanto più possono la provincia*„; da je većim dielom razprodao krunska dobra i td. Videći pako Mažimilijan, da napredujuć po toj stazi moglo bi lasno doći do skrajnosti, naredi napokon, da se početkom kolovoza sakupi sabor u Požun, kamo on sam podje tražiti unapried za tri godine poreze, i od svakog desetoga jednog momka za stalnu vojsku. Da jih lašnje na to nakloni, 17 list. proglasi

Digitized by Google

Antuna Vrančića Šibenčanina, jegarskog biskupa, prvostolnikom ugarskim (1); ali jim Palatina, kè što su želili, uskrati. Iza dugog prepiranja dozvoliše mu napokon stališi pet forinta po kući za tri godine, a on jim se obveže, da će od sada sve časti dieliti Ugrom.

Primirje, što 17 velj. 1568 sklopi Mažimilijan sa Turci već tada epomenu Mletčane, da se na boj priprave. Selim, čim se rieši ugar.-hrv. rata, obrati odmah svoje misli na otok Cipar, te stade da nadje prilična uzroka raspri sa Mletčani. Ovi s druge strane, doznav njegove namiere, svu su pomnju stavljali, da mu ga ne pruže. Ali jim sve badava. Uskoci i za primirja, usprkos zabrani kraljevoj i mletačkim ladjam postavljenim da na njih paze, isto su kadšto napadali s mora na turske prediele i plienili. To i još njekoje neznatne štete, učinjene Turkom na moru od gusara iztočnih, koji su utočište primali u Cipru, povede napokon Selima, da naviesti po poslaniku u Mletcih Republiki rat (*20 ožuj. 1570*). Nadajući se toj nezgodi, Mletčani već su dovoljno oskrbili bili ciparske gradove i dalmatinske, i obratili se na zapadne dvorove i na samoga ruskoga i persijskoga vladara za pomoć. Jedini Papa i Filip Španjolski odgovoriše na njihove molbe.

Rat započe u Dalmaciji, kojom je tada upravljao kao obći providur Ivan *Da Lezze*. Još 31 ožuj. na noć udariše Turci pod Kliškim sanžakom jakom silom na Spliet, ali jih Splietćani dosta izsiekoše, te na bieg prisiliše. Veljače provališe i u zadarski kotar, gdje jim podje za rukom silno poplieniti, razbiti i smaknuti Bernarda Malipiera, providura nad konjaničtvom u Dalmaciji, koi s malom četom često izvidjaše one predjele, da brani stanovnike i obodri na odpor. U tom se za njekoje vrieme prekinuše navale, jer na molbu bailovu bude odpravljen u Mletke na novo poslanik, da pita mirno izručenje Cipra. Tim Republika dobi vriemena ovršiti svoje bojne priprave. Zabaciv Selimove zahtjeve, Mletčani uputiše svu pomorsku silu u Zadar pod Jerkom Zane, gdje se za dugo sadrža, čekajuć na španjolske i papinske galije, velikom svojom škodom, jer se nemoć uvuče u vojsku,

(1) Tu zgodu naviesti umah poslanik mletački svojoj vladi, pišuć 18 list., da kralj "*nel giorno d'hieri alla presentia di tutti loro* (naime u saboru) *declarò et nominò Arcivescovo et Primate del regno il vescovo d'Agria, domino Antonio Verantio con aplausso di tutto 'l regno, havendoli la M. S. attribuite tutte quelle laudi, che si possono maggiori; il quale fu poi accompagnato a casa et visitato da tutta la corte et da me, et da tutti li altri ambasciatori; havendo io fatta certa S. S.ria R.ma della molta allegrezza, che seria per ricevere di questa sua honoratissima assontione la Serenità V.a et tutta quella Ecc.ma Rep.ca, tenendolo per suo legitimo et natural figliolo, come tiene li fratelli et tutta la casa sua delle prime et principali della terra di Sebenico.*

Digitized by Google

i mnogo pokosi. Iz Zadra prodje Zane u Krf, gdje mu se 1 rujna sdružiše španjolske i papinske galije, a zatim odjedri put Kandije.

Medjutim Turci bez odpora 1 srp. 1570 izkrcaše vojsku u Cipar, i udariše na Nikoziju, i izza silnoga odpora ju uzeše (*9 ruj.*) Sad Zane odluči poletiti iz Kandije na pomoć Famagosti, ali se opre Doria, zapovjednik španjolski, koi, tvrdeć, da je već zima nastala i koje što drugo, vrati se sa svojimi galijami u Siciliju. Tako osta sasvim zapušćen otok Cipar na razpolaganje tursko. I u Dalmaciji zlo po Mletčane. Turci neprestano harahu naše zemlje, jer Julij Savorgnano, koi je zapoviedao vojskom, nije dovoljno oskrbljen bio, da jim se na javno opre. Zemunik padne tada u njihove šake izdajom Ivana Kontarina, i Polisane; ali u što se Turci približiše k Zadru, budu iz busije napadnuti, i svi na mačeve razneseni. Ove godine liepo si osvietlaše lice žene Rogozničke. U što jim muževi bjehu pošli u Tursku da pliene, eto se protisnu do 100 Turaka na ladjicah, spletenih iz sita a obavitih volovskimi kožami, prieko tiesna do otočića, gdje leži selo. Žene pobjegnu u ladje, i na brzo pozovu galiju Pisanovu iz Kavocesta. Turci, hoteć pobjeći, pobacaju se u svoje plavčice, ali jim žene na moru zaprieče put, te mnogo jih podave, a ostale oni iz galije izsieku po selu. Tada Turci pokušaše predobiti i Novigrad, te su ga pet dana neprestance bili iz četiri topa ali badava. Tu se odlikova pop Gjorgje Matasović, braneć sa 15 naših jednu kulu. Kotorani malo kašnje priskočiše na pomoć Lustici sa dvie galije i njekoliko ladja; no Turci jih nješto izsiekoše, a nješto zarobiše.

Prieko zime nastojahu Mletčani, da se sve kršćanske sile s njimi sdruže u savez proti općemu dušmaninu; a jedva jim podje za rukom lipnja utanačiti ga sa Španjolskom i s Papom. Car se otimao, akoprem su i tada Ugri želieli, da se s Turci zarati. Ali ni sada nevierni Španjolci ne sjediniše u vrieme svojih galija sa mletačkimi, te 18 kol. 1571, padnutjem Famagošte, Cipar prodje u tursku oblast. S druge strane još premalićem ove god. provali tursko brodovlje pod Karajalom u jadransko more. Seb. Venier, pomorski kapetan mletački, da dovoljno osili, iz Krfa prodje u Siciliju, da se sdruži s Španjolci, i složno s njimi udari na biesnoga dušmanina. Medjutim Karajali, porobiv Zant i Cefaloniju, udari na Arbanase, pobunjene od Mletčana, i stisnuv jih s mora i s kopna, povrati na mir, a Mletčane prisili, da mu izruče Ulčinj, Bar i Budvu. Tada Uluzali iz buke kotorske sa 15 galija pohiti do Korčule, da ju porobi. Na prvu viest, da se Turci približuju, Antun Balbi, knez mletački, s vojnici i većim dielom pučanstva izbjegnu u gore. No Jerko Gabriclić i Iv. Krst. Rosanić

Digitized by Google

sa jedva 40 ostavših gradjana i sa ženami na muški odjevenimi, da se dušmaninu prikažu u većoj snagi nego što su uprav bili, slavno obraniše svoj zavičaj, odlučno odbijajući sve neprijateljske juriše. Iz Korčule Uluzali, ohrabren po putu još s nekoliko galija pod Karakošom, prodje u Hvar, gdje sažga pomorsku oružnicu i varoš *per dappoccaggine di chi ne aveva la cura* (*Rel. Sind. 1576*); a mnogo škode prinese cielomu otoku (*srpnja*). Ta viest jako strese same Mletke, te stadoše, da utvrde prolaze u one moćvare; no Turci se malo kašnje povukoše u Valonu silnim plienom i robljem, odakle do mala udariše na Krf, a trećega dana bezuspiešna jurišanja odjedriše put iztoka. Kod ostrova Kurcolarskih sukobi se sva sila turska sa kršćanskom pod D. Ivanom Španjolskim, gdje u glavnoj bitki budu Turci, ponajviše od Mletčana, svestrano porazeni (*7 stud.*). Tu se slavno odlikovaše navlastito naše galije, kô što sam Venier posviedoči u izviestju na vieće mletačko. Ova sjajna pobieda osta ipak bez svakoga uspieha, jer opaki Španjolci i sada umah se kući povratiše.

Medjutim u Dalmaciji zapoviedaše kao obći providur Jakov Foskarini, s nalogom, držati se obrane. Turci 21 srp. dobiše Solin i Stienu od tadje posade, a odatle svrnuše na Sućurac, gdje jih Kastelanci liepo dočekaše, i izza dvodnevnoga juriša na bjeg prisiliše. Pokuša tada Ektor Tron, da uzme Kliš, ali badava radi nepameti. Almorò Tiepolo, zapoviednik pomorski, predobi Skradin, a Astor Viskonte, zapoviednik vojske u Šibeniku, silno porobi bližnje turske prediele. Četvrtoga rujna doletiše Turci s golemom silom pod Zadar, i jako ga stisnuše. Pade jim topovi srušiti nješto gradske zidine, te udariše na juriš. Tu se na provali izkazaše navlastito Ivan Katić sa tri sina, i Antun Ralić. Dušmanin bje napokon prisiljen uzmaći razbijene glave. Istoga mieseca Turci se opet protisnuše do Splieta, ali su i tamo pobijeni. Drugoga prosinca u Zadru dodje se u trag uroti, kojoj biaše na čelu njeki pop *Rotta*. Urotnici su htjeli upaliti prah, i za buke uvesti Turke u grad; nego u što stvar dodje na vidik, oni izbjegoše. Isto pokuša u Kotoru njeki Trojan Cilicijan, ali i on i drugovi platiše glavom.

Sliedeće god. 1572 miesto slavnoga Veniera uze kormilo mletačkog brodovlja pomenuti Foskarini. No i sada se malo uspiešna izradilo, jer se Španjolske galije prem kolovoza pridružiše k Mletačkim. Savezničko brodovlje protisnu se do Modona, i tu obsiedne tursko. Ovo nije nikako izaći moglo iz luke bez boja na neugodnom položaju. Uza svu tu korist, koju su imali saveznici, i sada Španjolci, koji, akoprem u savezu, isto su ipak želieli oslabljenje mletačko kô i tursko, za treći put izdadu Mletčane, i otidju 6 list. put Sicilije. Foskarini nije mogao sam odolieti Turćinu, te se

Digitized by Google

povače u Krf. I u Dalmaciji stvari Mletačke nisu uspievale. Početkom ove godine pokuša *Soiarro* Martinengo sa 5000 vojske, pomožen Venierovimi galijami, da otme Turkom Novo u zalievu kotorskom; sve zahman. Malo kašnje Alviž Vendramin i Jerko Cipčić, oba Splietćana, obnoć povuku se do Kliša sa 1000 vojske, te ona dva sa 60 drugova sriećno se uspnu na bedeme, otvore vrata vojski, i sve izsieku, osim njekojih u kući Kružićevoj utvrdjenih. Nu mieste i njih nadvladati i prerediti gradsku obranu, vojnici popliene sve, i baciv oganj, vrate se u Spliet. Sad i ona dva budu prisiljena uzmaći iz tvrdjave. Vieće Desetorice kazni izdajice. Pokle se saveznici raztaviše, Foskarini odasla njekoliko galija iz Krfa pod Iv. Soranzo put Buke, da iztjera Turke izpod Kotora i razori tvrdjavu, koju su sagradili bili na tiesnu u onom zalievu s namierom, zapriečiti prolaz po moru u Kotor. Soranzo sriećno ovrši taj nalog, bez odpora unidje u zaliev, udari na tvrdjavu, na maćeve razni nje posadu a nju sruši, te tako spasi Kotor. Ž. Salomon, providur kotorski, tada priosvoji Budvu i utvrdi. Pohitiše Turci, da ju prietmu, ali jih Budvani složno s Perašćani i Lusticani pošteno razbiše, i mnogo izsiekoše.

Videći napokon Mletčani, da jim prave pomoći nema od nikuda, da se Filip II Španjolski i Karlo IX Franczki radije bave domaćim nasiljem, negoli spasom kršćanstva, da car iz slabosti neće rata s Turci, kim ipak zaniekao biaše prolaz kroz svoje zemlje u Furlansku, a da uz same svoje sile nebi mogli odolieti pretežnosti turskoj, brižljivo se prime ugovarati mir. I sam ga Selim željaše, te bude utanačen 7 ožujka 1573. Po njem se Turci obvezaše, povratiti dalmatinske i arbanaške granice onako, kako su bile prije rata, a Mletčani jim odpustiše Cipar. Ali se granice ne urediše ni onda, kad Murat, Selimov nasliednik, obnovi s Mletčani isti mir (*10 kol. 1575*). Turci si pridržaše Zemunik i još mnogo miesta i zemalja, što su po miru morali povratiti.

Ove iste godine 1573 nastane u gornjoj Slavoniji, koja nam od sada dolazi obično pod imenom Hrvatske, gradjanski rat iliti seljačka buna. Bilo je još tada dosta velmoža, koji su uzprkos zakonom težko globili narod. Izmedj ovih u tom se navlastito izkaza Franjo Tahi kraljevski savietnik i načelnik kraljevih konjušnika. Da jednom stavi kraj tomu nasilstvu usta plemić Stiepan Gregorijanac, i nagovori narod, da svrne oda se taj nesnosivi jaram. Buna poče još prije g. 1567, jer se o njoj obširno govori u spisih sabora ove g. držanog u Zagrebu (*V. Jura II. 47*), a gnjezdo joj biaše u Zagorju. Videć pako buntovnici, da kralj nipošto ne misli ukrotiti velmože, početkom ove g. 1573 pograbe oružje (*do 20,000*), osvoje

Digitized by Google

Tahijeva tvrdjavu u dolnjoj Stubici, i tu u skupšćini proglase *Matiju Gubca* svojim kraljem. Matija pridobi Stubicu, i u njoj si priredi kraljevsku stolicu. Podieliv seljakom svakojake slobode, naputi jih po zemlji, da ruše vlastelinstva, i da dižu narod u Kranjskoj i u Stajarskoj; ali su tamo potučeni. U toj opasnosti skoči na noge Gjorgje Drašković, skupi plemiće i ostavše u vieri, i pod M. Keglevićem i G. Alapićem posla jih proti Gubcu. Dočeka jih Matija kod stubičkih toplica sa 10,000, no loša mu srieća, bude porazen i uhvaćen. Sad se plemići osvetiše na živinski način. Gubca na komade izsiekoše u Zagrebu, mnogo naroda obiesiše il sadaviše, a ostale kao roblje zarobiše. U tom pohite Turci pod bosanskim Sanžakom, da osvete svoju braću početkom kolovoza posiečenu od Hrvata, i obnoć jurišaju na Ivanić, ali ga uzeti nemogaše. Franjo Filipović, zagrebački kanonik, osmieli se s malom četom na njih udariti, a oni ga poraze i uhvate. Franjo zaprosi kaptol, da ga izkupi; a kad mu sve molbe u bah, poturči se i prodre do Zagreba na osvete, ali ga naši potukoše i na bjeg prisiliše. Ove godine umrie naš slavni zemljak Ant. Vrančić prvostolnik i namiestnik kraljev u Ugarskoj (*15 lip.*). Kolovoza Mažimilijan pozva u Beč velikaše ugarske i hrvatske, da se s njimi sporazumi o nasliedniku Vrančićevu, ali naši do sama Draškovića nehtješe u tom učestvovati (*V. Germ.*).

Pomenute i još druge pomanje navale turske na Hrvatsku pružiše medjutim Uskokom priliku, da nastave svoja haranja u turske prediele; a pošto su jim Mletčani po sklopljenom miru opet nasilno priečivali prolaz po moru, 25 pros. 1574 oni uhvate dvie mletačke ladje, natovarene bogatom trgovinom Turaka i Židova, i odvedu u Senj. Car naloži odmah, da se sve povrati, i da se krivci kazne. O uspiehu te naredbe jako je dvojio mletački poslanik u Pragu, jer se ovako tužio svojoj vladi (*Germ. 20 ožuj. 1575*): *non pur li Uscochi contaminano il Capitanio di Segna et il General di Crovatia et altri dependenti da loro con darli portione delli bottini, ma l'istesso Capitanio di Segna et il General di Crovatia con le vie medesime si tengono qualificati alcuni delli Principali ministri di questa corte; onde quando occorra, essi non mancano con mille inventioni di difenderli et escusarli.* Sliedeće god. pošto Mletčani zatvoriše more uzduž primorja, kralj naloži banu Draškoviću, da tu razpru rieši, a malo kašnje uputi četiri povierenika u Senj, da sve razvide i razsude; no sve badava. Uskoci budu opunovlašćeni tjerati Turke ma kuda jih našli; dapače Leopold poče sada zahtievati od Mletćana, da more bude sasvim slobodno trgovanju, i da ne meću štibre na prolazeće ladje, kô što su do sada običavali (*Germ. 28 srp. 1576*). No malo kašnje videć, da su Mletčani zatvorom mora i

Digitized by Google

žitak primorju zatvorili i mnogo mu naškodili u trgovanju, sbaci Ivana Feremberga kapetana Senjskoga, a oštro pokara kneza Zrinjskoga, što njegov zapovienik bakarski Miho Dešić nije već vratio Mletčanom pliena, te mu se zagrozi, da će sasvim razoriti primorska njegova miesta Novo, Hrelin i Bakar, ako još budu uskočka pristaništa. U to umrie Mažimilijan 13 list. u Reznu, te tako taj posao osta neovršen. Malo prije njegove smrti (*lip.*) udariše Turci prieko ugarske i hrvatske granice na plien. Dočim se knez Zrinjski borio prieko Drave za Ugre, ovamo naši sa Njemci pod Iv. Auerspergom i Josipom *dalla Torre* snažno se opirahu Ferhat-paši bosanskomu, koi jih napokon kod potoka Radonje strašno potuče. Turci nam popališe tom prigodom Bušim, Cazin, i Zrinj i još njekoliko tvrdjavica oko Une. Ondješnji naselnici nješto prebjegnuše k braći, a nješto prieko Drave u Ugarsku i tja do Austrije.

Saborski spisi sastavljeni za Mažimilijana očituju nam tužno stanje, u kom se tada nalazila naša zemlja. Turske navale biahu ju dotjerale na tako preuzke granice, da prieko Save i Kupe jedva je imala, gdje se zakloniti, a sva Slavonija s većim dielom križevačke županije i vas jug s ove i s one strane Velebića sve je već bilo u turskoj vlasti. Bila su joj tada pogranična miesta: Koprivnica, Ivanić, Sisek, Hrastovica, Cetin, Presek kod Gline rieke, i Trsat. Tako ti je Mažimilijan izpunjavao svoje dužnosti, na koje ga vezana držala pogodba od 1 sieč. 1527, akoprem ga na to narod svake godine opominjao barem s onimi jadnimi rieči: *Nos Status et Ordines, Reliquiæ videlicet exiguæ, Regnorum Croatiæ et Sclavoniæ.* Uz tu golemu propast našega zemljišta od strane dušmanina nastupi dapače svetogrdna pohlepa u sama Mažimilijana za umaljenje i prava i zemljišta naše kraljevine. Kô što u Ugarskoj, nastojao je on i u Hrvatskoj proti krunitbenoj zakletvi uništiti najvažnija državna prava. Na pr. g. 1567 tražio si prisvojiti pravo sazivanja sabora, koje je od pamtivieka pripadalo jedinomu Banu. Naši stališi nisu dakako ni časa propustili svečano prosviedovati proti takvu postupanju; te evo, što su mu iste god. iz sabora javili, i što jim je on 29 stud. i. g. iz Beča morao napokon potvrditi: *intellexerunt praeterea Status et Ordines prescripti, fideles subditi Suae Cesareae Maiestatis, indictionem et publicationem Dietae seu Conventus horum Regnorum instar Regni Hungariae sibi reservasse. Cum autem Statibus et Ordinibus Suae S. C. Maiestatis fidelibus libertati apertissime id derogare videtur, neque horum Regnorum conditio cum Hungaris conferenda sit... idcirco supplicant... huiusmodi Conventum Dominis Banis, instar aliorum Banorum tempore divorum Regum Hungariae... libere*

Digitized by Google

judicare et pronunciari facere clementer admittat ... Quemadmodum S. eius Maiestas C. ipsos Banos in veteri consuetudine, indicendae regnicolis illorum Regnorum Suorum Dietae, clementer conservare velle ese benigne obtulit, dummodo semper a Banis ipsis hac de re prius admoneatur, et quarumnam rerum tractandarum causa Generalis ipsa Dieta indicanda sit, edoceatur (*Jura II. 45*). Sliedeće godine pokuša Mažimilijan uvesti i u Hrvatsku svoje poreščije, koji su se usudjali *contra apertissimas libertates dictorum Statuum et Ordinum ... insolitas et prius inauditas Tricessimas extorquere.* Stališi, da ga umah na tom putu ustave, i. g. zahtjevaše: *dignetur Sua S. Majestas, habita ratione libertatis fidelium suorum, huiusmodi insolitas Exactiones Tricesimarum abrogatas committere gratiose* (*Jura II. 51*). I ugarska komora potraži si tom stazom ulaz u našu zemlju, kad početkom g. 1571 uputi dva svoja poviereníka, da ovamo prirede državno porezanje. No naši stališi proti tomu nasilju odmah se ogradiše, prosvjedujuć na kralja: *ne fideles suos, inaudita hac novitate, contra praefatam libertatem et privilegia fidelium suorum subditorum, aggravari clementissime permitat*, a kralj na to privoli 5 svib. i. g. (*Jura II. 60*). Da je pako i sam Mažimilijan znatno umalio naše zemljište na korist svoje kuće vidi se i s toga, što nije izvesti htio odluku saborsku, od njega ipak potvrdjenu, da se razvide i po pravu prirede granice medju Hrvatskom s jedne i medju Štajarskom s druge strane (*Jura II. 47.*); i što je svojevoljno svomu bratu nadvoj. Karlu odpustio godspodstvo nad Senjem; te kad su se Mletčani preporučali banu Draškoviću, da ustegne i na red svrati Senjske Uskoke, ban jim je morao žalibože 5 list. 1567 iz Zagreba odgovoriti: *Quod Uscochorum attinet negotium, licet ille Capitaneatus Segniensis sub nostra cura non sit, tamen apud amicos et S. C. Maiestatem et Ser. Archiducem Carolum, Dominos meos Clementissimos, et diligenter et sedulo instabimus, ut licentia huiusmodi hominum deinceps coërceatur et puniatur* (*Germ. 23 list. 1567*) (1).

(1) Ni za Mažimilijana Granica nije još imala osobita zemljišta u našoj državi, niti su vojničke oblasti bile vlastne i ma kako se miešati u gradjansku upravu ondje, gdje su pribivale. To nam jasno zasviedočuju zaključci ondašnjih naših sabora, po Mažimilijanu potvrdjeni. Saborski spisi od g. 1567 spominju nemačku vojsku, koju je sam kralj držao na svoje troškove u njekojih samo pograničnih tvrdjavah, i koja je žalibože gore nego da je dušmanska zlostavljala plemiće i gradjane živuće u tih istih tvrdjavah; čega radi naši su stališi zahtjevali, da se cdašlju onamo poviereníci, i da *faciant veram et omnimodam, medio Vicecomitis et Judlium, inquisitionem de damnis, caedibus, stupris, violentiis aliisque maleficiis, ubicumque factis et patratis*, pa neka se kazne. Tražili su i to, da se ne meću takovi vojnici u pograničnih tvrdjavah spadajućih na državne plemiće nego onda, kad bi

Digitized by Google

Maximilijan ostavi za sobom šest sinova, od kojih najstariji RUDOLF nasliedi otčevo priestolje u Ugarsko-Hrvatskoj i u Českoj kraljevini i u Austrijskoj nadvojvodini, kako takodjer i u nemačkoj carevini. Rudolf, čim se dokopa krune, odmah se stavi, da se s jedne strane ogradi u Ugarskoj, gdje se bješe nezadovoljstvo jako osililo radi silnih tereta često svojevoljno nametnutih, i sadi turskih navala, za koje je kralj slabo mario; a s druge, da s Turci obnovi primirje. U Ugarskoj usadi nemačke posade, a u Carigrad odpravi svoje poslanike s liepimi darovi i s običnim dankom. Sultan, s Persijom dosta zabavljen, pros. 1576 dozvoli mu primirje opet na osam godina; no zato ipak ne odustaše Turci kadkada napadati prieko granice u Ugarsku i u Hrvatsku. Ovamo biskup Draškoviću, budući slaba zdravlja, višekrat si zaprosio biaše još za Maximilijana, da bude riešen banske časti. Kralj mu biaše doisto jur 27 rujna 1574 obećao vlastoručnim pismom, da će mu zadovoljiti, čim mu nadje dostojna zamienika, i sbilja dade mu kašnje druga Gaspara Alapića pravom nasliedstva; no Gaspar, pošto se dosieti Rudolfovim namieram, naime ukidati prava hrv.-ugar. krune usprkos zapriseženoj zaviernici, oklievaše primiti ponudjenu si bansku čast (*Jura I. 282*). U tom su se pomnoživale turske navale, navlastito koncem g. 1577 i početkom sliedeće. Tada pade Turkom predobiti njekoliko tvrdjava oko Bišća, te napokon sam Zrinj i Otrožac (*sieč. 1578*), i robeć i paleć prodrieti napried do prieko Metlike.

Iznemoženi sa silnih napora za svoju i tudju obranu, sieč. 1578 uputiše Hrvati iz svoga sabora (1) dva poslanika kralju u Beč s nalogom, da mu izkažu te jade; *che gran parte di questi disordini procede, che la gente di guerra non vien pagata, per il che non fanno difesa, et altre volte occorre, che volontariamente admettono gl' inimici;* da se dakle jednom odvaži, te čvrsto osiegura granice jakom i uredno plaćenom vojskom. Rudolf se tada obrati nadvojvodi Karlu u Gradac, komu stoprv

jih ovi željeli; a da ondje, gdje se već nalaze, *Capitanei vero praefati et milites in huiusmodi finitimis locis residentes, ne Dominis et Nobilibus Regni ac miseris Colonis illorum damna inferant, sed stipendiis suis sint contenti, et omnia necessaria sibi ipsis pecuniis emant.* Iste su tužbe ponovljene u saboru g. 1569 i td; a kralj sve potvrdi. U spisih pako saborskih od g. 1567, 1568, 1569, 1571 i td. naredjuje se, što i kako treba, da vas narod i plemstvo doprinesu za uzdržavanje i utvrdjenje tih pograničnih gradova, gdje su nemački vojaci imali svoje stanove; a Banu je dopuščeno bilo uz nemačku i domaću vojsku u tih tvrdjavah po volji umiestiti.

(1) Tko je još tada u nas imao pravo pozivati sabor, i kada se obično sabor skupljao, to nam jasno kaže pismo dvorske komore ugarske od velj. 1577 upravljeno nadvojvodi Ernestu prilikom, kad je kralj namieravao pozvati sabor prieko svojih banskih namiestnika.

Digitized by Google

povierio bješe upravljanje samo vojničkih stvari u Hrvatskoj, priporučujuć mu, da čim prije odpravi onamo odredjene puškarce, *et far quel di più che si conviene per la sicurtà di quella parte; esortando et consigliando S. Altezza, che importando questo grandemente alla conservatione delli stati suoi, debbi in persona riveder quella parte con huomeni, che sappino ben risolver quel, che farà bisogno per la sua difesa*, a da će mu za sve to troškovi točno i uredno izplaćeni biti (*Disp. Germ. 15 velj. 1578*). Ožujka 1578 Rudolf ode u Požun na sabor moljakat još jedan, dakle tri talira poreza na kuću; pa da se sasvim odstrane sve sliedbe vierozakonske, izim jedine luteranske; i da primi nadvojvodu Ernesta za kraljeva namiestnika u Ugarskoj, a Karla u Hrvatskoj. Stališi odobriše mu samo dva talira; zahtjevahu pako, da evangjeličko vieroizpoviedanje bude podpuno slobodno, a ne samo trpljeno; odrekoše Ernesta potvrditi u onoj časti, *per non pregiudicarsi alla libera elettion di nuovo Re in ogni caso di disgratia, che potesse occorrer;* a glede Hrvatske nehtješe dozvoliti, *che al Arciduca Carlo resti la superiorità et il governo di quella parte d' Hungheria et di Crovatia, che confina colli suoi stati, la qual dal Imperator già li era sta deputata, parendoli che in tal modo si smembri troppo quel poco di Regno, che rimane, et siano obligati ad obedir a più Signori* (*l. c. 17 ožuj. 1578*). No malo dana kašnje poslanik mletački javi iz Požuna svojoj vladi, da *all' Arciduca Carlo resterà raccomodata tutta quella parte, che s' estende di là dalla Drava*, i da je ban Drašković premestjen bio na Gjursku stolicu, valjda zato, što se je prije kadšto opirao kraljevoj svojevolji u Hrvatskoj, a sada da ne smeta Karlu u vojničkom upravljanju ove zemlje (*l. c. 7 trav. 1578*). I doisto Karlo primi tada u svoje ruke svu vojničku upravu u našoj državi, no morao je u tom ipak po zakonu postupati porazumno s banom, *ne quid sequatur inconveniens et libertati Regni contrarium* (*Jura III. 40*).

U to doba pokuša Sigetski Paša, da si predobije Bihać; no videć do mala, da mu svi napori zahman, protisne se do *Rapica*, uzme ga i vojskom

---

U njem se dakle veli: *semper moris fuisse intelligamus, quod Diaeta generalis, nonnisi Bano iubente, sit in Sclavonia habita;* savietujuć zato kralja, da pozove Bana *ad capescendum Banatus Officium.* Dodaje se pako i to, da je do sada, *prout recordamur,* bio običaj, *ut prius in Hungaria Diaeta sit celebrata, ad quam Status Regnorum Croatiæ et Sclavoniæ suos semper solemnes expedire soliti sunt oratores. Qua quidem Diaeta in Hungaria peracta, Banus tandem, et non prius, statibus Croatiæ et Slavoniæ indicebat publicam Diaetam, ad quam Maiestas quoque Sua suos Commissarios expedire solebat. Quod si itaque nunc aliquid fieret contrarij, verendum est, ne status ipsi, novitate rei moti, libertates suas labefactari conquerantur, et parum vel nihil apud eos efficiatur.*

Digitized by Google

oskrbi, da tim zaprieči put k onoj tvrdjavi, i liepim se plienom natrag povuče. Nadvoj. Karlo na tu viest sadje u Ljubljanu, i skupiv dosta vojske, poleti s njome do Bišća. Ne našav Turaka, dobre utvrdi grad, te se vrati u Kranjsku, bojeć se za sada s topovi na Rapic udariti, da tim ne povriedi primirja. Malo dana kašnje munja upali džebanicu u Bišću, te većom ga stranom sruši i sažga. Karlo bez odvlake odpravi tamo 750 konjanika i 1000 piešaka, da ga obrane; no po putu iznenada jih Turci, 2500 na broju pod Kninskim sanžakom, napadnu kod Korane. Naši, videć da natrag nemogu, junački jih dočekaju i tako poraze, da jih je do 800 ostalo na bojnom polju, a više od 200 zasužnjenih, medju kojimi dvie age. Kad do mala eto na njih sanžaka Banjalučkoga sa 5000 konja, čega radi su prisiljeni bili skloniti se u Bihač. Kolovoza opet krenu sam Karlo do ove tvrdjave, i pošto ju sa svim oskrbi, na povratku preote Turkom Rapic i još njeku tvrdjavu. Na tu viest umah sadje Paša Budimski u Hrvatsku, i sva ta miesta iznova si osvoji; čega radi tada *si temeva per Bicchi, giacchè i Capi dell' Arciduca erano discordi* (*l. c. 18 list. 1578*). Kralj, da tu nesrieću od nas odvrati, imenova našim banom Ivana Ungnada, koi povede našince prieko Kupe, i preote Turkom Bužin, Cazin i Zrinj, i još njekoja miesta na onoj granici (*1579*). Turci se malo kašnje povratiše i preuzeše jih; ali u što su kanili dalje tjerati, porazi jih najprije Auersperg a zatim i Vid Kislin baš u što su natrag uzmicali (1).

Razpra medju Mletčani i Bečkim dvorom radi Uskoka, za Mašimilijana nesvršena, sada novom vatrom uzplamti. Nadvoj. Karlo, da se osveti Mletčanom, što su svako obćenje po moru s njegovimi lukami branili, te i hvatali njegove brodove, biaše dao uzaptiti sva dobra mletačka nalaseća se u njegovoj državi. S druge strane Uskoci znali su, akoprem na blisu stisnuti od mletačkih galija, skroz nje prodrieti u more, te od sada svejednako robiti i turska i mletačka imanja; dapače 300 njih, izašavši pros. 1577 iz Rieke, bili su na novo podigli Skrisu i utvrdili, da jim tim bude s one strane sigurnije prolaziti u turske zemlje. Mletčani su se neprestano

(1) Evo što je o toj pobiedi pisao 25 list. 1580 iz Praga Alb. Badoer poslanik mletački svojoj vladi: *Questi giorni è venuto aviso, che in Schiavonia doimille et 400 cavalli dei presidij di quelle frontiere et de molti cavalieri et altri gentilhuomeni particolari messi insieme per andar a far danno in paese Turchesco, a Slatina s' incontrorno in Scanderbech principal Sanzacco in quelle parti, che con 4000 cavalli veniva per l' istesso effetto nel paese di S M., et che venuti alle mani, furono rotti li Turchi et buona parte di essi morti, et fra gl' altri l' istesso Sanzacco, al quale fu tagliata la testa. Fra li molti prigioni dicono esserne forsi 200 persone principali che si fanno gran riscato, et un giovine, che dice d' essere genero di esso Scanderbech.*

Digitized by Google

tužili Caru, navlastito s toga, da jih Turci biede radi uskočkih haranja. Rudolf nije sbilja propustio nalagati nadvoj. Karlu, da se s Mletčani sravna a Uskoke ukroti. Karlo početkom g. 1579 odpravi napokon svoje poviereníke u Senj, koji su prave zločince dovoljno kaznili, a ostalim strogo naložili, da se sasvim okane mletačke zemlje i imovine. Nego na brzo Turci svojimi navalami sbudiše primorske Hrvate na oružje. Mletčani opet uzkrate našim prolaz po moru, u što je do 4000 njih nakanilo provaliti prieko Zadarske okolice u Turske prediele, da tim odstrane turska nasrtanja u gornju Hrvatsku (*1580*); te sam mletački zapovjednik Al. Balbi dojavi Turčinu, što mu se iz Senja spravlja; al kad si naši silom ipak otvoriše put kroz njegove ladje, on ti uhvatjenike pobaca na vješala ili na galijah u veruge pomeća, da mu voze. Sad naši opet na osvete; čega radi Republika na novo dade s mora pozatvarati još lipnja 1581 sve ulaze u primorske hrvatske luke (*Rel. Balbi 1581*). Sliedeće godine, dočim su s jedne strane naši, ohrabreni pobjedom Tome Bakača kod Crnika, iz gornje Hrvatske provalili do Udbine i do 40 sela popalili, a s druge Turci porobili Slunj (*Disp. Germ. 7 pros. 1582*); stave se hrvatski Primorjani u dogovore sa Splietćani i Poljičani, da otmu Turkom Solin i Kliš. S prva pade Splietćanom podmititi njekoje u Klišu; no Uskoci zakasne doći u Solin na opredjeljeno vrieme, a Turci svemu udju u trag, te naše dočekaju na oružje i suzbiju (*2 sieč. 1583*). Da se opravda pred Turci, koji su u tom Mletčane kao sukrivce smatrali, jer se mnogo Splietćana i Poljičana (koji se biahu predali Mletčanom još 5 trav. 1580) bješe sdružilo s Uskoci, Republika odpravi odmah u Dalmaciju Ivana Kontarina s nalogom, strogo kazniti sve podložne sudielatelje u onom činu. Kontarini proglasom od 3 velj. 1583 stavi naglavnicu od 1000 duk. na Gjorgja Daničića, i od 300 na Lubina Miličića, a od 200 po svakoga na Franju Martina plemića Splietskoga, Dimitra Arnera, popa Simu Urmanića i još sedam drugih Splietćana, te jim i sva dobra zaglobi, pošto jih smatrao kao kolovodje onog žalibože nesriećnoga poduzetja. Tim Mletčani umiriše sanžaka Kliškoga, koi jim izruči pismo, kim zasviedoči, da se oni u onu bunu nipošto pačali nisu (*Rel. N. Correr. 13 lip. 1583*).

Početkom ove g. 1583 Rudolf obnovi primirje s Turci. Zato se nije ipak na granici mira uživalo, tim većma, što je Car otezao odpraviti u Carigrad godišnji danak, zabavljen težko u Požunu s ugarskimi stališi, koji su mu odricali poreze, dok jim ne izpuni zahtjeva i povrati državnih prava, kim doisto tada, poplesanim švabskim nasiljem, nije više ondje ni slike bilo. Malo prije primirja plieneć Turci oko Kupe, izadje jim na susriet

Digitized by Google

jaka četa iz Karlovca (1), i prognav jih u bjeg, do 60 uhvati; no vraćajuć se kući, namieri se na drugu četu tursku, koja ju razbi i zagna do Karlovca, sve naokolo robeć i paleć. Te navale pako okrutiše izza bezuspiešnog pokusa Kliškoga; a u tom su najviše Turkom služili Lički Vlasi. Da stavi kraj rajinoj smielosti Rudolf posla u Senj dosta vojaka, koji složno s Uskoci pod Senjskim zapoviednikom koncem kol. 1583 iznenada prieko noći provalivši u one strane, predobiše Listsko i Ostrvicu, te Vlahe nješto izsiekoše a nješto pohvataše. Na povratku galije mletačke dočekaše jih na moru, i ne malo jim zla učiniše. Sliedeće g.e dočim je s jedne strane Gjorgje Zrinjski kod Kraljeve Velike u bjeg bacio pašu požežkoga, s druge Toma Bakač, skoro stavljen za bana miesto Ungnada, (koi se morao zahvaliti, omrznuv s krivovierstva narodu), i pogranični gjeneral Josip *della Torre* kod Slujna složno se iznenada baciše na 8000 Turaka, povraćajućih se silnim plienom iz Kranjske, i održaše sjajnu pobiedu nad njimi, *senza perdita alcuna, ma con strage et mortalità grande delli altri* (*Disp. Ger. 13 nov. 1584*).

Ove god. ogorči se sve to većma razpra s Mletčani radi Uskoka. Ovi pod Gjorgjem Daničićem pograbe u Neretvi galiju Fr. Prodića bračanina (*srp. 1584*) natovarenu turskom trgovinom, te ju u Senj odvuku. Zahman potraže Mletčani, da jim se u mah vrati; čega radi obsiednu Senj s mora i pohvataju hrvatske brodove. Rudolf na njihove pritužbe sbilja naredi nadvoj. Karlu, da natjera Uskoke neka povrate onaj plien, i krivce kazni; no Karlo malo je na to pazio, znajuć dobro, da se ona škoda ponajviše proteže na Turke. Zato Republika 22 ožuj. 1585 naloži kapetanu od mora, da umah tvrdo stisne obsadom sve primorje od Senja do Rieke, a Rudolfa je po svom poslaniku M. Zane neprestano nagovarala, da Uskoke izseli iz Senja, a stricu si nadvoj. Karlu oduzme ovaj grad i hrvatskoj vlasti povrati. Rudolf s prva se ustručavao na to pristati, da strica ne uvriedi, koi je odprto Uskoke branio (2); dapače srp. 1585 zahtjevaše od Mletčana, da svoje galije od primorja odstrane, ako će da bude mir, a da će on tada naložiti, da škode budu popravljene. Rujna pako i. g. po svom poslaniku Dorimbergu u Mletcih iskaše, da budu na slobodu pušćeni svi ulovljeni

(1) Ovaj grad bje sagradjen od Nadvoj. Karla, a Rudolf kao hrvatski kralj podieli mu 24 trav. 1581 njeka prava, no *salvis semper antiquis legibus et consuetudinibus Regni nostri Hungariæ et partium ei subjectarum (Jura I. 285).*

(2) V. *Disp. Germ.* 19 ožuj. 1585, gdje poslanik Zane kaže i to, da mu je Kancelar rekao: *che non pur li principali Ministri di Segna et della Provintia, ma parte di quelli della Corte dell' Arciduca erano grandemente interessati, et però fomentavano così tristi huomini, onde bisognava, almeno sopra quelli, che la Maestà Sua haveva auttorità, inquirire et far pagar loro la pena di tanta temerità et inobedienza.*

Digitized by Google

riečki brodovi; na što Mletčani nehtješe privoliti, te tako Uskokom nije ništa priečilo, da se po volji bace na more, i na novo pliene, a sada i s punim razlogom, mletačku imovinu. Oni su se dakle uzprkos galijam mletačkim i dubrovačkim prieko noći i kad je više bura biesnila u onom zaljevu sa svojimi dugimi i lagahnimi ladjami bacali na more, i ploveć uz obalu i skrozi tiesna, prohodili cielo dalmatinsko primorje i harali turske zemlje nizdol do Tribinja. Čega radi na opetovane tužbe mletačke Rudolf početkom g. 1586 obeća, da će umaljiti ono 1200 Uskoka Senjskih na 300 najviše, i da će te plaćati kao urednu vojsku a ostale izagnati, te je tom namierom poslao za kapetana u Senj Viteza Molzu; ali se umaljenju Uskoka odlučno oprieše nadvoj. Karlo i Ernest, onda upravljatelj Ugarske. S toga se Rudolf nalazio u velikoj neprilici, jer su u isto doba silni nemiri zavladali bili cielom Ugarskom, gdje se više ne držahu sabori, jer se stališi opirahu priznati Ernesta kao Rudolfova nasliednika, kô što je Car tražio, *essendo che il Regno pretende absolutamente d' esser in caso de libera elettione sempre che il Re manchi senza legitimi figli* (*Germ. 7 list. 1586*), te se sve gibalo k Poljskoj. I Turci su tada udarali iz Sigeta i Kaniže u Medjumurje (1), a iz dolnje Slavonije na Ivanić, gdje jih ban Pavao Bakač dočeka, silno porazi, i u poćeri veliki si plien zadobi.

Borba Senjska novom silom uzplamti sliedeće g. 1587. Daničić sa 600 Uskoka iznenada udari 16 svib. u Neretvi na dvie galije mletačke, tamo poslane, da ga tjeraju i smažu, te jednu (*Bona*) porobi a drugu (*Grimana*) na bjeg prisili. Zato 23 svib. naredi vieće kapetanu morskomu, da što može oštrije stisne hrvatsko primorje, i tamošnje ladje pograbi (*Bréra II. Cod. 326*). Sve badava; Uskoci isto su si znali otvoriti put na more; što povede Republiku rujna 1580 odpraviti providura Fridrika Nania u Dalmaciju sa 6 galija i još drugih ladja s naročitim nalogom, goniti Uskoke do zla boga. Nani nije se doisto lienio u tom poslu; no su u Dalmaciji znali bolje od mletačkih trgovaca cieniti junačtvo Senjskih sokolova, napéreno samo proti barbarstvu, te su jim dostavljali, što se ovamo proti njim spravljalo, a kadgod su jim i pomoć pružali proti samoj svojoj vladi. Dne 25 ožuj. 1589 prosuv se glas u Šibeniku, da Uskoci kane u Tursku

(1) *Disp. Germ.* 30 ruj. 1586: *Haverà saputo la Serenità V. che alli confini d' Ongaria verso il stato dell' Arciduca Carlo si sono convocate diverse compagnie de Turchi al n.o de 10,000, et entrati nella giurisdittione del Conte de Srin, hanno abbruggiate tre ville, arsa la campagna et levate prese forse mille anime; et ha portato la sorte, che all' hora il Sereniss. Arciduca Carlo con la Sereniss. Principessa sua moglie si trovava a caccia nel medesimo territorio, non più che due leghe discosto dalla correria de Turchi, tanto è stata improvisa la incursione, con sì gran pericolo di Sua Altezza.*

Digitized by Google

provaliti prieko one okolice, ondješnji knez A. Malipiero umah zapoviedi gradjanom, da svi ustanu na oružje i udare na odpor. No gradjani se opru, a on dade baciti u uze tri od najboljih. To nasilje pomete sve, te do 500 njih navale na kneževu polaču i prisile ga, da utamničene oslobodi, a vojnike biesneće po gradu nješto izsieku a nješto u tvrdjavu zatjeraju. Na tu viest pohiti bez odvlake Nani iz Zadra u Šibenik sa četiri a kapetan pomorski Kontarini sa dvie galije, i mir se povrati. Nani dade dva gradjanina obiesiti, a pet izagna u Istru (*Disp. Nani*). U to doba pokušaše Turci da si predobiju Senj, no Uskoci jih razbiše pod planinom, a da jim se osvete, malo kašnje privoljenjem kraljevim porobiše turske okolice oko Obrovca (*lip. 1589*) i u Neretvi (*srp.*), popališe varoš Kliško, a u Morteru izbjegoše obnoć mletačkim galijam, koje jih biahu tu tvrdo obkružile. Sieč. 1590 Car je tražio od Mletčana, da bude slobodno Uskokom po moru neposriedno prolaziti u turske zemlje, te je i poslao povierenike u primorje, da se s Mletačkimi sastanu i o tom sporazume. Mletčani nehtješe ni na sastanak doći ni pristati na Rudolfove zahtjeve, bojeć se, da nebi to navabilo turske brodove u jadransko more; dapače su uzmnožili svoje sile oko Senja i Rieke, i zapoviedali, da se tim gradovom što više moguće naškodi. Dne 10 srp. 1590 umrie nadvoj. Karlo, i tako se opet neposriedno pod kraljevu upravu povrate ona miesta u našoj kraljevini, s kimi je Karlo do sada upravljao (1).

S druge strane i u gornjih krajevih naše zemlje često se onda ponavljahu medjusobne navale, te sliedeće g. 1591 sve to više ožestiše. Hasan, bosanski paša, dva puta provali sa 25.000 vojske u Hrvatsku, no lošom srećom, jer kol., porušiv njekoje tvrdjavice na granici, u što je kanio prebroditi Kupu, naši ga svestrano potukoše, 5,000 mu izsiekoše i svu spravu bojnu zarobiše. Malo kašnje ban Bakač, pohitiv do Moslavine, razori ju, kô što Uskoci u Lici Karin. Zato se Hasan do mala povrati još silniji nego prije, te sada Hrvatskom provali u Kranjsku, odakle silno roblje sa sobom odvede. Na povratku razori Rapic, a Bišću se zagrozi. Sliedećega travnja 1592 opet Hasan provali sa 25,000 i niekoliko topova prieko naše granice. Tri dana je zahman bio Sisak; no predobiv izdajom Hrastovicu, utvrdi ju, i stade iznova zidati Rapic i Petrovinu, da bolje stisne Bihač, ka komu sa 40,000 krene početkom lipnja. Ovaj biaše za onda *paladium*

(1) Dne 2 list. 1590 poslanik mletački naviesti tu stvar svojoj vladi, dodajuć, da je Car nerado čuo srećno navaljenje kapetana Štajarskoga u Tursku: *et per la mala congiontura de tempi, et perchè havendo ripigliato in se stesso l'obligo di mantener quei presidij, che haveva già il Sereniss. Arciduca Carlo di buona memoria per accordi fatti tra loro.*

Digitized by Google

naše obrane, *fortezza nella Croatia*, piše mletački poslanik iz Praga 23 lip. 1592, *che per quanto mi vien detto da persona di conto et pratica di quel paese, perduta quella non v'è più luoco alcuno in quei confini che si possa tenere, et saria con notabile interesse ancora della Serenità V. per le cose del Friuli;* ali se tada za našu nesrieću, kò što i Jajce, kad ga Turci predobise, nalazio u tudjih ruku. Lamberg, zapoviednik gradski, gadna kukavica švabska, prestrašiv se na prvi pojav turske pare, umah se preda, a Turci mu pogodbe neodržaše, jer nješto izsiekoše, a nješto u roblje odvedoše (1). Malo dana kašnje (*srp.*) iznenada napadnu Turci knezа od Hardeka, zapoviednika na našoj granici, i svu mu četu od 2000 izsieku, da se jedva on sam spasi sa malo drugova. Zatim Turci opet obsiednu Sisak; no nemogući ga ni sada predobiti, provale napried, i dosta porobiv, u Bosnu se vrate. Nadvoj. Ernest, dočuv te nesrieće, umah sadje u Gradac, da kupi vojsku na odpor, te mu podje za rukom pobrati do 15,710 piešaka i 3,923 konjanika. Ta vojska krenu 29 list. iz Celja put Hrvatske pod Marquisom od Burgraos-a, sinom nadvoj. Ferdinanda Tirolskoga, ali se još 23 stud. raztepe, pošto nije izplaćena bila.

Izim tih nezgoda u Hrvatskoj, bilo je tada i drugih za Rudolfa u Ugarskoj i na Mletačkoj medji, a najveća ta, što se je sasvim nalazio bez novca. U Ugarskoj, gdje su Zrinjski i Nadaždi slavno odbijali Turke više svojim negoli državnim troškom, nije se sabor uredno skupljao, te zato nisu se porezi izplaćivali, a nemiri su jako preotimali mah s toga navlastito, jer su i ondje više Niemci nego domaći upravljali državnimi stvari. S druge strane Mletčani tako su tada neprijateljski postupali u hrvatskom primorju, da se je već u narodu držalo, da su s Turci stupili u savez proti caru. Da se barem s njimi sravna, travnja 1592 naredi Rudolf, da se odprave u Senj izaslanici, koji bi Mletčane zadovoljili i s njimi mir ugovorili. No

(1) Mletački poslanik 30 lip. ovako iz Praga izviesti svoju vladu o toj nesrieći: *nell'uscir dalla città conforme all' accordato, mentre Turchi vilaneggiavano et battevano quelle povere genti, fu tirrata un' archibuggiata ad un di loro; ond' essi presa occasione da tale accidente, hanno tagliato a pezzi gran numero di persone senza riguardo ne a sesso ne a età d' alcuna sorte con barbara crudeltà; molti cittadini fatti schiavi, et il meglio di donne et figliuoli mandati con teste de morti a Costantinopoli per trionfo* Veli uz to, da se po skoro došavšem D.ru Petzenu doznalo, *che il danno è notabilissimo, perchè oltre la perdita di quella città, ch'è metropolitana di Croatia, piazza principalissima di quei confini, posta in peninsula del fiume Una, et che s'ha difesa da Turchi già 150 anni, unita con la perdita di Crastovitz, con doi altri castelli presi da loro, et Petrovina fortificata et presidiata di novo, vi s'aggiunge ancora pericolo grande, che si corre di perder Slan, castello importantissimo, et Carlost fortezza nova et mal provista, che soli restano per haver il passo libero fino a Lubiana.*

Digitized by Google

dočim su ovi s jedne strane u Senju o tom poslu radili a s druge se Josip Rabata, poslanik Ernesta kraljeva namiestnika u Ugarskoj i u Hrvatskoj, tužio u Mletcih proti Al. Tiepolu kapetanu od mora sbog njegova ponašanja s Uskoci, Mletčani, da ugode Turčinu, udare uprav kao oglašeni dušmani na naše zemlje i svladaju Škrisu, stanovnike izsieku, turske robove oslobode, a zapoviednika i njegova namiestnika kao zločince obiese (*srp.*). Zatim Tiepolo upali Zrnovicu, s topovi udari na Bag, i mnogo kuća i baština po Vinodolu sruši. Car je sbilja davao stroge zapoviedi proti Uskokom, da jednom utaži Republiku; no ondašnje su okolnosti težko zapriečivale, da se ovrše. Turci nisu za same zime ni časa počivali niti na Ugarskoj niti na Hrvatskoj granici. Ovdje jim podje tada za rukom pobiti Turopoljce, i vas onaj prediel porobiti i srušiti. Lipnja pako krene sam paša bosanski sa 40,000 iz Bišća k Sisku, te predobiv po putu Trentsutc, tvrdo obkoli onu tvrdjavu. Pohiti mu umah na pomoć ban Bakač, i skupa sa nezvanimi cesarskimi zapoviednici Ekembergom i Auerspergom, sunu iznenada na Turke, u što su prelazili Kupu kod Pieščenice, te sasvim jih porazi (*22 lip. 1593*). Sve tursko konjaničtvo osta ondje nješto izsiečeno a nješto u rieci podavljeno, i sam paša sa sedam begova, medju kimi sultanov sestrić. Naši izza te slavne pobiede, za koje izgubiše samo 30 junaka, oteše Turkom Petrinju, ali ju na skoro radi nestaje hrane ružno ostaviše. Tako sav trud u zahman (1). Početkom kolovoza naši se povratiše pod Petrinju; no čujuć, da se grčki Beglierbeg silnom vojskom približuje, napriešno i sramotno se u Zagreb svrate, i tu se do mala razidju. S druge strane Turci udare na Sisak, i bijuć ga iz 35 topova, napokon ga izdajom uzmu (*28 kol.*) i sve izsieku, te tako Hrastavicu i Gore, i sve naokolo porobe do Zagreba. A svemu tomu je poglaviti uzrok bila nesloga medju Ekembergom i Auerspergom, *quello cattolico e di gran valore e questo eretico.*

(1) Dne 27 srp. 1593 o tom ovako izviesti poslanik mletački svoju vladu iz Praga: *scoprendosi ogni giorno meglio, che la vittoria ottenuta è stata più tosto miracolo del Signor Dio che valor loro, et che da essa non hanno cavato frutto alcuno, si va dubitando, che non siano per far altro anzi più tosto, che con questi loro andamenti possino correr qualche burasca, lamentandosi molto alcuni Ongari, che sono a questa Corte, che non abbiano fin da principio seguitato la vittoria, et dicendo saper di certo, che tutto il presidio et le genti, che erano in Bagnalucca, residenza del Bassà di Bossina, subito che intesero la morte sua et il danno delli loro, havevano abbandonato il luoco, et se n'erano fuggiti; di modo che dicono, che se li soldati TEDESCHI s'havessero voluto contentare di mangiare un giorno, e poi del pane et bever dell'acqua, et non voler star li giorni intieri a tavola ad inebriarsi, saria stato loro cosa facilissima acquistar tutt'il perduto l'anno passato et prender ancora Bagnalucca istessa.*

Digitized by Google

Medjutim Rudolf biaše naimenovao nadvoj. Mažimilijana skrbnikom sinova nadvoj. Karla, i povierio mu upravljanje svih zemalja, s kimi je Karlo ravnao, te zato i njekog diela još nam ostavše kraljevine (*kol. 1593*). Dočim su sliedeće godine pod nadvoj. Matijom uspievale stvari u Ugarskoj, i tamo se dizali Srbi i teške jade Turkom zadavali, Mažimilijan osta u Novom Miestu čekajuć pomoć od Rudolfa, a Turci su medjutim rušili svestrano naše zemlje. Napokon Mažimilijan stavi se na put (*srpnja 1594*) sa 4000 konj. i 7000 piešaka. Došav u Hrvatsku, skupi i naše sile i obsiedne Petrinju, a Lenkovića odpravi, da uzme Hrastovicu i Gore. Lenković sriećno opravi na brzo svoj posao i prodre do Bišća, upali mu varoš i silu sužnjeva oslobodi, pa se vrati pod Petrinju, da i tamo pomaže. Dočuv Turci, što se zgodilo, a nenadajuć se pomoći, iz Petrinje pobiegnu prieko Zrinja u Kostajnicu, a na tu viest isto to oprave i Turci u Sisku, jer pošto ga popališe, izbiegnuše. Mažimilijan zatim do mala sbog nestaje novca razpusti vojsku i ode u Prag. U tom u Ugarskoj srieća po Turke tako se okrenu, da su još rujna uzeli sam Gjur, i zagrozili se Beču, akoprem su u isto doba Erdeljci i Srbi (1) na jugu i iztoku caru pomagali s velikim uspiehom. Prieko zime pohiti ban Toma Bakač u Prag, da opiše tužno stanje svoje banovine, i izmoli napriešnu pomoć; no pošto ne bje uslišan, odreče se svoje časti, a Rudolf povieri ju kašnje Ivanu Draškoviću i Gasparu Stankovačkomu Zagrebačkomu biskupu. U tom 11 velj. 1595 umrie sultan Murat, a nasliedi ga Mehmet, koi nastavi rat. Hrvatska osta tako sasvim zapušćena, i na same svoje snage naslonjena. Zato Zagreb posla u Prag k Rudolfu svoje poslanike, da ga obodre na obranu "ostavših podrtina„ kraljevine hrvatske; te jih je ondie podupirao mletački poslanik i papinski poklisar, bojeć se za Italiju, kad bi Hrvatske ponestalo. Uskoci napriedovahu, akoprem vazda s Mletčani u borbi, napadati Turke s mora i po kopnu; te svibnja jim podje za rukom sastati se s Turci, u što su se ovi vraćali s velikim plienom, razbiti jih, te mnogo izsieći i zasužnjiti, i vas plien preoteti. Malo kašnje skupe se carski zapovievnici pod Herbersteinom (*srp.*), i udare na 10,000 Turaka pod bosanskim pašom, koji su namieravali prodrieti u Ugarsku na pomoć Ostrogonu, sa svim jih poraze, mnogo jim

(1) Poslanik mletački 13 velj. 1596 piše: "Ha poi esso Principe fra le militie, che lo serve in questa guerra un corpo de soldati chiamati Aiduchi... l'opera dei quali s'è conosciuta utilissima et all'inimico spaventosa... delli detti soldati alcuni sono di Dalmatia, et fra essi vi era uno nominato Marco Deli, il quale con 300 cavalli fece prove di gran valore contra l'essercito Turchesco, come m'è stato affermato da chi si ritrovò presente a tutti quelli conflitti„. Poslie ga višeput hvali.

Digitized by Google

bojne sprave otmu i Petrinju utvrde. Travnja 1596 dobi upravu naše zemlje nadvoj. Ferdinand, sin stariji nadvoj. Karla.

Početkom ove g.e odluči Ivan Alberti, plemić splietski, Turkom oteti Kliš. Dobiv na svoju stranu Pavla Pavića kneza poljičkoga, odpravi tajno viteza jeruzolimskog F. A. Brtučića Hvaranina k Rudolfu u Prag, a Nik. Cindrića k gjeneralu Lenkoviću u Hrvatsku, da mu izprose pomoć. Kralj rado privoli, i davši Lenkoviću, koi se tada nalazio u Pragu, dosta novaca, naloži mu, da nastoji što bolje može o tom poduzetju. Alberti podmiti nekoje Turke u Klišu, te buduć se 6 trav. 1596 na veče tajno dovuklo dosta Uskoka oko Splieta, složno s njimi na noć ulize sa 40 drugova u tvrdjavu, u što su Uskoci i Poljicani predobivali varoš i Turke siekli. Čim se prosu glas, da su naši predobili Kliš, ciela se Dalmacija razveseli, i stade da pomože svojoj braći. Mletčani s druge strane, bojeć se, da jih Turci ne okrive radi Kliša, sve sile naperu, da rade Turkom u prilog a našim na ustrb. Tajno su doglasivali Turčinu sve, što se dogadjalo s naše strane, te mu pružali izobilno brašna i bojne sprave, a našim ne samo sve uzkratjivali, dapače su jih do zla boga progonili i tjerali, akoprem su u Pragu u isto doba po poslaniku izkazivali Rudolfu svoju radost sbog njegovih pobieda. *Et poi dissi* (t. j. Caru), pisaše T. Contarini 12 svib. 1596 Duždu iz Praga, *che gl' acquisti di S. Maestà riuscivano tanto più grati a V.a Serenità, quanto erano maggior, et li vicini al proprio stato le apportavano maggior contento, perchè tanto più s' allontanava il Turco dalli propri confini*, i da je Republika dala zapovied na sve glavare u Dalmaciji, da ne prieče prolaza hrane i vojske u Kliš. Ali u isto doba doda, da dielovanja Republike na onoj strani "*danno occasione di ragionamenti dispiacevoli et fastidiosi, et rendono il suo nome odioso appresso le nazioni christiane, che concorrono in questa corte*„.

Medjutim Turci, već silno pomnoženi, bez prestanka su iz više topova bacali vatru na grad, i odbijali pokušaje naših, da ga brašnom barem provide, dok mu pomoć dodje, koja se očekivala od Senja. Dne 1 a isto tako i 4 svibnja udariše Turci na juriš, ali jih Alberti svestrano odbi i dosta smakne. Sad se stave, da ga gladom predobe. Gj. Laskari i Jerko Jeremija 10 svib. prieko Mosora pomoćju 250 Kastelanaca i Trogirana, a Vitez Brtučić 20 i. m. silom prieko noći uvedu nješto brašna u grad, no sad izaći nemogoše, te još veća u nutri nastane oskudica. Napokon 24 dodje gjeneral Lenković iz Senja, i izkrca jedno 1300 odlučnih momaka. K njemu umah poleti mnogo naših primoraca i gradjana, a iz samih ladja

Digitized by Google

mletačkih dosta uteče, da se s braćom sdruže na krstaški boj (1). Jutrom 27 Lenković odvažno sunu tom šakom na ogromnoga dušmanina, te ga prisili, da svu spravu ostavi i pobjegne. Sad Uskoci, miesto da ga bez opočinka tjeraju do konačne pobjede, meću se na plien, a on spaziv taj nered, stane, te svrativ se, iznenada baci se na nje i svestrano pokolje i posiječe. Padoše tom prigodom Markez od Trmola, Ivan Gospodnetić biskup Senjski, tri kanonika splietska, i dosta plemića iz primorskih gradova, a i sam Alberti bje smrtno ranjen, u što je iz tvrdje izlazio na obranu bjegunaca. Lenković sa 300 povuče se u grad, gdje namiesti zapoviednikom Albertićeva brata Arkidiakona splietskoga. Sliedećega dana na noć stavi se sa 700 na povratak, no bude iznenada napadnut od Turaka, te jedva on sa dva druga izbiegne u Sućurac, a jedno 300 drugih u Omiš. Uz žestoki okršaj junački izginuše slavni Cindrić i Jeremija, a izmedju zasužnjenih bješe kapetan Senjski, Vitez Bertučić, Laskari, N. Tartalja i još ne malo sivih naših sokolova. Odatle Lenković obznani Klišane, da se hrabro drže, a da će jim na kratko doći na pomoć dovoljnom silom. Papa je spravljao u Jakinu brašna i oružja, a 25 galija napuljskih već je plovilo put Solina. No do mala nevriedni Arkidiakon ostavi Kliš, što nagnu ostale, da se predadu. Bje dakle ugovoreno 31 svib. s Turci: da svakomu bude slobodno poći kud mu drago, i da se sužnji medjusobno povrate. Klišani kroz Kastiele prodjoše u Viniśće, gdje je Lenković jurve pobrao bio do tisuću junačkih mišica s namierom, čim prije udariti na dušmanina, da gradu pruži, što mu treba. Providur Moro naredi sada Lenkoviću, da se umah ukrca i u Senj vrati, a u isto se doba stavi, da izhita svoj do sada sagašeni jed na Dalmatince sudielce u ovoj borbi: *et hora conoscerano che l' haver tacciuto sin adesso fu per necessaria ragion di stato* (*Disp. 13 giug. 1596*). Silom predobi Sućurac, te ga porobi i sažga; mnogo naših dade objesiti i u moru udušiti, puno više progna iz zemlje, a dobra njihova uze za državu, ostale pako odsudi na veslo u galijah za više godina, ili u tamnicu. To s prva nekršćansko a sada nasilno postupanje Mletćana dosadi tako našincem u Dalmaciji, da su svi bez razlike plemići, gradjani i sebri zaželieli hrvatsku

(1) Tako se zvao po Dalmaciji, i popovi su ga takim proglasivali s oltara; crkve su se svudi prieko ciele noći otvorene držale, velike milostinje brale za bojne troškove, svečani prohodi činili i td. Pop Sime Urmanić, bračanin, piše Moro (Disp. 30 srp. 1596), kolovodja ustaša, nosio bi kudjelju i vreteno onomu, koi bi kod kuće ostao, i tako ga korio: "prendi poltrone, deponi l' arcobuso et la spada e piglia, che queste sono le tue armi. A te si convengono questi essercitij. Vestiti l'abito di femina et statene vergognosamente a filare. Non vedi che tutti gli tuoi coetanei sono alla guerra et combattono per la fede, et tu con tanta viltà te ne stai in otio?„

Digitized by Google

zastavu. Uz ovu zgodnu priliku mogao je Rudolf, ni puške ne opaliv, iznova nakititi Zvonimirovu krunu s najlepšim njezinim biserom, što joj biaše okolo 200 god. prije himbeno i nezakonito iztrgao mletački lav (1).

U to strašno je žestio rat u Ugarskoj, gdje se sam Sultan stavi na čelo vojske proti Mažimilijanu. Sukobe se napokon ova dva 23 listopada kod Kerestura, gdje se zametnu umah žestoki bojak. Tri dana kršćani su junački svestrano uzbijali dušmanina, i siekli ga na hiljade, ali jim napokon loša srieća! Niemci za rana pohite na plien, te Turci se iznenada zgrnu na kršćane, i sve pod mač okrenu. Dočim se to sbijalo, u Slavoniji, pade slavnom Kovačeviću iztrgnuti Turkom Vrhovački grad. Doleti umah sin paše Požežkoga, dà kašnje i sam paša, s velikom silom na osvetu. Istina svi naši izgiboše, no i oba ta dva sa mnogo dušmana. Ferdinand još travnja g. 1596 u Gradcu pobrao bješe dosta vojske s odlukom udariti na Kostajnicu i Bihać, dok bi Turci bosanski zabavljeni bili Kliškom obsiedom. Nesrieća Kliša obori sada i njegove namiere. Herberstein i ban Drašković sbilja provališe sa 8000 vojske do Kostajnice, popališe ju i potukoše Arpada bosanskoga pašu, u što joj dolazio na pomoć (*srpnja*), te jošte u tom podje za rukom njekim svećenikom dignuti do 10,000 naših na turskoj granici s namierom, provaliti u Liku i odatle izagnati Turke; no do mala se Turci povratiše, i prodriev do Karlovca, obsiednu Petrinju (*rujna*). Drašković i Lenković ne zakasniše skočiti na pomoć; no na putu, ne daleko od Siska,

(1) Sviedoci su nam sami Mletčani ondašnjega duha u Dalmaciji. Obći proveditur Moro 26 ruj. 1596 izviesti vladu, da još na njegovu dolazku u Dalmaciji upozna "l' animo di quella nobiltà chiaramente rivolto a favor d' Imperiali, et alieno dalla Ser. V.a, ne in ciò si deve poner dubbio alcuno, essendo cosa certiss.a et da me tocca colle mani; ci erano pur restati li populi, li quali ancor essi io scopo, che non possono lungamente durare nella miseria infinita, in che s' attrovano al presente, ma conveniranno farsi un corpo med.o con gl' Uscocchi„. Jerko Moro knez Trogirski u svom izviestju od g. 1598 spominje "la mirabil inclinatione che mostravano (t. j. u ovo vrieme Kliškoga predobitja) manifestamente le persone verso l' Imp.re, per il quale si adoperavano tanto volentieri, che non è possibile esplicarlo„, te zato da u takvoj prégodi "non bisogna adoperar altro che il ferro et il laccio con loro, come ho fatto io in alcuni, che mi sono venuti per le mani, facendoli pubblicamente impiccar et abbrucciar le case per terror delli altri„. Vetor Dolfin knez Šibenički u izviestju od g. 1597 povieda, da su Šibenčani uzklikom primili predobitje Kliša, dodajuć: "credo che in tanto è padrona (V. Serenità) di quella città, per non dir di tutta la provintia, quanto che la corona di Ungheria è lontana; perchè sono molti di quei sudditi, che hanno quel Regno nel cuore, come di suo natural Signore, et il dominio della Ser. V.a lo sentono come cosa, la qual sia goduta da loro per sola elettione„. A Andrija Renier knez Splietski isto u izviestju od g. 1602 veli, da Splietćani "per una certa natural inclinatione verso l' Imp.re che si credono esser stato loro natural Prencipe, desiderosi di novità, non cessano mai di discorrere et trattare qualche novo modo, acciò Clissa possa venir nelle mani di Christiani„. i. td.

Digitized by Google

gdje se za njih most gradio, napadnu jih iz traga jedno 3000 turskih konjanika. Naši jih na brzo svrate u bjeg, te nješto izsieku, a mnogo jih rieka podavi. Čujuć pako Turci pod Petrinjom, da se naši približuju, prieko noći odmaknu topove i odoše. No ipak naši zatekoše izpod Petrinje tursko konjaničtvo, te ga ljuto zlostaviše, i dva mu barjaka od najčastnijih oteše. Turci krenuše put Kostajnice, a naši srušiše nasipe i lagume, što su već bili ovršili (*Disp. 4 list. 1596*).

Sliedeće g. 1597, dočim se sva sila turska zabavljala u Ugarskoj, badava su tražili Drašković i Herberstein predobiti Viroviticu. Godine pako 1598 krenuv osvojenjem Gjura ugarske stvari na bolje, odluči nadvoj. Ferdinand po savietu Viteza Bertučića opet pokušati srieću u Bosni, gdje je ovaj imao ne malo tajnih dogovora u poglavitih gradovih. I sbilja rujna pohiti Herberstein sa 4000 prieko granice u Tursku, kad njeki od njegovih, pobjegav k Turčinu, sve razstepe. Čega radi svrnuv Herberstein na drugu stranu, sriećno se namieri na Pašu bosanskoga idućeg sa nješto vojske u Budim, te ga razbi, 300 mu izšieče a toliko zasužnji, i sve naokolo porobi. Za sliedeće dvie godine osta Hrvatska ponješto mirna, a više se vojevalo u manjih borbah na slavonskoj granici, gdje Toma Bakač porobi Pakrac i Čaklovac, a pa složno s Lukom Senčevićem, koi si već davna u Sriemu biaše stekao junačko ime, upali Požežki grad, a pašu sa 300 izsieče. Senčević malo kašnje baci vatru i u Osiek, a bega, biežećega u Valpovo, uhvati i na kolac nataknu. Kad pako Turci predobiše Kanižu, naredište Hrvatom, da jim se podčine, ako neće konačnu propast svoje zemlje. Naši bez snage i bez nade ma od kuda ju dobiti, odpraviše ipak poslanike u Prag, s prosviedom, *di accettar le offerte turche, se non sono aiutati*. Rudolf zato nije si razbijao glave, a u Gradcu sve se o tom radilo, da se priotme Kaniža. Rujna 1601 sam Ferdinand pohiti onamo s jakom silom, ali se studena sramotno natrag povrati, škodom velikom naše države, gdje se jako dvojilo o spasu Koprivnice, kojoj su se tada Turci težko grozili. U to se neprestano vojevalo na našoj granici. Uskoci iz Skrise paliti su rujna 1601 oko Obrovca; Frankol zapovieduik Karlovački i Rabata Senjski u isto su doba robili Liku; veljače 1602 Slavonci iz Koprivnice razbijali su Turke oko Kaniže; dočim su s druge strane Turci kod Požege ubili kapetana od Crnika robećega u onoj okolici, silno harali oko Karlovca, a svibnja 1602 sasvim skončali 4000 naših plenećih prieko Drave turske prediele, te još na jugu kolovoza jaku četu karlovačku u što se liepim plienom iz Bosne kući vraćala. Ovo jako opasno i nasilno stanje u našoj državi ogorčavalo se tim više, što nemačke posade u granici

Digitized by Google

nisu od duga primale plaće, te su ne samo gore nego da su dušmanske rušile zemlju, no još neprestano prietile, da će neprijatelju izdati tvrdjave umah, čim se prikaže (*Germ. 3 ožuj. 1603*). Ožujka ove iste godine izsiekoše Turci do 500 našinaca izašavših iz Koprivnice na plien, a travnja Tatari porobiše Medjumurje tja do Varaždina. Kolovoza Kolonić, Lenković i Sultz dočuv, da se je turska vojska već uputila k Osieku s namierom prieći u južnu Ugarsku, s junačkom četom poletiše tamo, da joj barem oteže put; te u što stade Sultz rušiti osiečki most, Kolonić sa 100 svojih pohiti napried, i našav Turke na spanju, oko 600 izsieče a ostalo u bieg natjera, a kad svanu, morao je on sam bježati, te i jedva se spasi. Malo kašnje Rudolf sklopi s Turci kratko primirje, a to više s toga, da se narodi silnih napora malko oporave i na nove priprave, nego da se dodje do mira.

U to borba medju Mletčani i Uskoci sve se to silnije razvijala. Uskoci su, i ne bez razloga, Republiki pripisivali propast Kliša i njihove ondašnje biede i stradanja, te se sbilja nisu ustručavali uz prigodu Mletčanom se po mogućnosti osvetiti, tim više što već svuda po Dalmaciji, do u samih monastirih i svećenskih sborovih, imali su dosta privržnika i branitelja proti okrutnosti dapače krvoločnosti mletačkoj. Zato lipnja 1597 osobitim oglasom zabraniv Mletčani svako obćenja sa Trstom, Riekom i Senjem, Rudolf, koi je tada jako nastojao o tom, da skloni Republiku na savez proti Turčinu, odpravi rujna 1597 svoje povierenike u Senj s nalogom, sporazumieti se s Ivanom Bembo providurom Dalmatinskim o načinu, kako da se jednoč stavi kraj ovoj razpri, i Mletčanom ma kojom žrtvom zadovolji. Lenković tom prigodom dade obiesiti do sedam Uskoka, a ostale prisili donieti mu sve što su pliena imali, da ga Mletčanom vrati; te prije odlazka zabrani jim, saći na more, a bezposlene iz grada izagna. No sve badava. Mletčani nisu ni za tim štedili uskočke krvi, čega radi malo kašnje u Krku do 600 Uskoka iznenada sunu na mletačke ladje, i tu smakoše do 70 Arbanasa u mletačkoj službi (*19 velj. 1598*). Sad Bembo isto kao da rat biva, udari na hrvatsko primorje, i obnoć okruživ Novo, *ricetto*, veli on, *d' Uscocchi*, silom ga predobi, porobi i sruši. Malo kašnje ista sudbina dopade Ledenice, sela oko Trsata i Mošćenice, a Trst i Rieka budu tješnje obsednuti. Ferdinand, da ustavi ta nasilja, uputi u Senj svoje povierenike And. od Ranoka i And. Paradaisera, no sve badava. Videć tim Papa, da te navale mogle bi lasno dotjerati uprav do javnoga rata s golemom nesrićom kršćanskih stvari, posla koncem ove god. 1598 u Prag k Caru slavnoga M. A. Dominisa (Gospodnetića) Rabljanina, onda ravnatelja Senjske i Medruške

Digitized by Google

biskupije, da na ime rimske stolice nastoji o ukinuću tih nemira. Dominis, komu su ti poslovi najbolje poznati bili, predloži Caru, neka se Senjskim Uskokom uskrate plaće, te tim da jih se prisili odatle se izseliti, a da jim se naznače stanovi u Otocću, Brinji i Prozoru na nutrnjoj granici. Doda i to, da bi tad trebalo ta miesta utvrditi, a to novcem, što bi se nabaviti moglo prodajom ondješnjih šuma. Rudolf rado se uhvati te osnove, no je uz to želio, da more bude svakojako slobodno za trgovinu. Dominis prodje zatim u Gradac k Ferdinandu, tada silno zabavljenomu ondiešnjimi vierozakonskimi razprami, da i njega nakloni na te uviete, a napokon u Mletke, gdje bje dično primljen i liepo počastjen. Uslied tih dogovora bude dakle odaslan u Senj Josip Rabata kao zapoviednik one tvrdjave s nalogom, sporazumno s providurom Pasqualigom sve sravnati i u red i mir povratiti. Rabata, složiv se na Rieci s Pasqualigom u načinih, kako da se jednom dodje do kraja ovomu poslu, predje u Senj (*29 siec. 1601*), gdje na kratko, ako i odveć okrutnim postupanjem, kazni krivce, a mnogo Uskoka iz Senja izagna u granicu. Tim osta Pasqualigo sasvim zadovoljan, te radost svoju izkaza ponositimi izrazi u svom izviestju, što je 9 stud. 1602 čitao u Senatu. Po opravljenom poslu Rabata, utvrdiv Skrisu i složno s Frankulom porobiv Liku, ostavi za malo Senj. No njegovi neprijatelji kod dvora upotriebiše sada okrutnosti, kojimi se ovom prigodom težko okalja jedino da Mletčanom ugodi, ne samo da ga ocrne kod Rudolfa i Ferdinanda, nego da mu opet sam Senj pobune. Čega radi, kad se malo kašnje vrati u Senj, bje prisiljen baciti u tamnicu Jurišu kolovodju tih nemirnjaka. Na to Uskoci pograbe oružje, zahtjevajuć, da ga pusti na slobodu; a kad opaze, da Rabata uzmiče i krati, navale na tvrdjavu, silom ju uzmu, te ga ubiju (*31 pros. 1601*). Tim zločinom, koi osta bez odsude sbog kraljeve slabosti, novim se duhom ukriepi stara borba medj Mletčani i Uskoci. Ovi opet svi priletiše u Senj, odatle nastaviše svoje navale s mora i po kopnu često prieko mletačke zemlje i dubrovačke u turske prediele. Mletčani su jim sve moguće zaprieke na put stavljali, i mnokrat jih napadali, a uhvaćenike na vješala mećali; ali i Uskoci nisu doisto lienili u osvetah (1). S druge strane njihovi poslanici u Pragu uz svaki slučaj nisu pristajali Caru se tužiti i od njega zadovoljnost tražiti, da tim ozakone svoja nasilja, a on

(1) Ona znamenita kukavica mletačka, pop Joso Cappelletti, koi je skoro pisao mletačku poviest u 13 debelih knjigah bedasto i sasvim nevaljano, ovdje kaže i to (knj. IX· 289): "nè più ebbero in seguito l' audacia di molestare la repubblica di Venezia colle loro piraterie.„ Gusarstva nije doisto bilo nikada, ali osvete i obrane za slobodno trgovanje po moru, kô do sada, bilo je i u naprieda još veće.

Digitized by Google

jim svega i svašta obećavao a ništa ne izvršivao, jer se sprotivio nadvoj. Ferdinand, koi je jako cienio uskočke zasluge, po kojih su za borbe s Turci, u što su težko stradale Ugarska i Hrvatska, njegove osobite države uživale mir.

To nesriećno stanje ugar.-hrv. kraljevine htješe sada upotrebiti Španjolci na svoju korist. Videći, da se Turci od dana do dana to većma približuju njihovim zemljam u Italiji, stadoše u Pragu raditi *che Sua Maestà Cesarea cedesse al Re la riviera, ch' ella tiene in Schiavonia con le piazze, che vi sono al mare della Serenità Vostra* (naime Republike Mletačke) *con quella ricompensa, che fosse stimata conveniente; mostrando, che con questa via si leverebbe l' Imperatore dalle molestie, che passano per conto d' Uscochi et dalle necessità di spendere in quei presidij.* Rudolf odbaci sbilja te bljutave ponude, a i s toga, jer nije ni mogao na to pristati bez dozvole hrvatskoga sabora, koi nebi bio bez sumnje nikada na takovu sramotu privolio. Cielokupnost kraljevine bila je uviek najsjajniji ures hrvatske žastave (*Germ. 14 ožuj. 1605*). Ali što Španjolci nemogoše pogodbami, kašnje su tražili izvesti silom. Stadoše dakle s jedne strane dogovarati se s Uskoci o načinu, kako da dodju njihovom pomoćju do predobitja kliške tvrdjave, a s druge po darovih i obećanjih poticati Arbanase, da se otresu turskoga jarma. A da te nakane u djelo napokon stave, upotrebiše zgodnu priliku, kadno Pavao V nagonom njihovim i bez dovoljnoga temelja udari mletačku Republiku, a tim i naše sasvim nevine dalmatinske zemlje, crkvenom obustavom. Španjolsko brodovlje srnu na Drač i popali ga (*kol. 1606*). No spletke njihove ostaše napokon bez uspieha. Kò što Mletčani tako i Turci za rana dodjoše u trag uroti, te jim lasno podje za rukom sve to raztepsti. Dalmatinci su dakako prezirali španjolsko nasilstvo isto kao tursko, a Mletčane su odlučno podpomagali proti papinoj svojevoljnosti mačem i spisi. U to udari strašna kuga u Spliet i u pobližnja miesta, i tako pobiesni, da samo u tom gradu od 4227 stanovnika, što je imao 12 kol. 1606, 11 stud. sliedeće godine jedva jih je 1605 ostalo.

Čim steče s Turci primirje (*25 kol. 1604*), ovi umah iz Budima udariše na Ostrogon (*19 ruj.*); no malo kašnje, kad jim pride viest, da careva vojska raste, natrag se povukoše (*11 list.*). I naš ban morao je tada sa 6000 Hrvata pohititi na pomoć Matiji, koi je ipak i za ratovanja neprestano po poslanicih o tom radio, da se s Turci dodje do konačnog mira, akoprem su se tomu jako sprotivili poklisari papinski i španjolski na pražkom dvoru. Nova pako opasnost zaprieti sada Rudolfu od strane

Digitized by Google

inovjernika u gornjoj Ugarskoj. Budući jim malo prije u Požunskom saboru sloboda vieroizpoviedanja nije dozvoljena bila, na sastanku u Košicah pristadoše uz Bočkaja, koga su se već držali i svi hajduci, i koga su Turci pomagali i priznavali erdeljskim vojevodom a kašnje i ugarskim kraljem. Ništa ne manje u Pragu slabo se na to pazilo, budi što Rudolf već nije tada pri zdravoj sviesti bio, no jedovit i samoživ, budi što njegovi savietnici nisu se uprav zato usudjali šta narediti za državnu korist, već bolje medju sobom se zavadjali tako, da se je činilo, *che siano d'accordo in questo solo di lasciar andar tutto in rovina et in precipitio* (*Germ. 18 trav. 1605*).

Osim toga uzmnožavahu već dosta tužno stanje austrijske kuće i vierozakonske razpre, koje su se uprav tada silno dizale u Ferdinandovih državah, te napokon probile do javnoga prevrata. Tamošnji buntovnici dogovarahu se s Bočkajci, koji su već lipnja 1605 prodrli bili u ovostranu Ugarsku, te robili oko granica štajarskih i hrvatskih. Sumnjalo se tada u Pragu i o viernosti najpoglavitijih ugarskih i naših velikaša, jer poslanik mletački 13 lip. 1605 javi i to svojoj vladi: *li Nadasti et Botiani Ongari principalissimi verso quelle parti s'intende, che siano ribellati, et che l'istesso habbia fatto il Conte di Sdrin, per salvezza delli paesi et delle cose loro, vedendo che tutto vien posto a ferro et foco senza alcuna sorte di riparo.* I u Hrvatskoj imao je tada Bočkaj dosta privrženika, te se ustrojila biaše urota, kojoj su na čelu stojali njekoji plemići, koji su namieravali u oči Sv. Ivana Krst. osvojiti Zagreb. No za rana sve dodje na vidik, te kolovodje budu uhvaćeni i sudu izručeni (*Germ. 11 srp. 1605*). Da stavi kraj onim navalam često ponovljenim u naših i u Ferdinandovih zemljah, usta napokon David Kislin zapoviednik u granici, koi, sdruživ svoje i Ferdinandove sile, udari srpnja na domaće neprijatelje pomnožene s Turci i s Tatari, i tako jih porazi, da do 3000 ostade na bojnom polju. U što se tom pobiedom nješto barem poboljšalo Ferdinandovo stanje kod kuće, u Ugarskoj se Matijino, dolazkom turske goleme vojske pod velikim vezirom (*kol.*), sve to više ogorčavalo. Sam Ostrogon, izdajom Njemaca, pade tada sa mnogo drugih miesta u turske šake. Te svakojake nesriеće sklonuše napokon Rudolfa opunovlastiti Matiju, da se s Turci i Bočkajem dogovara o miru. Koncem godine bje najprije u Beču sklopljeno primirje, a po dugom i težkom ugovaranju i mir, prvo s Bočkajem u Beču (*21 list. 1606*), a zatim i s Turci u taboru na obali Žitve prama Dorogu (*2 stud.*). Tim mirom Car se oslobodi od danka, no morao je ipak na jedno izplatiti Turčinu 200,000 talira i sve mu ostaviti, što je u Ugarskoj posvojio bio,

Digitized by Google

te i cielu našu Slavoniju, a Bočkaju Erdelj, Zatisje i još njekoje iztočne županije. Kašnje Rudolf, pokajav se, što je dozvolio, da se mir ugovori, uzkrati potvrdu tim pogodbam; no Matija, da ga na to natjera, u Požunskom saboru (*1 kol. 1608*) skloni stališe ugarske i austrijske na medjusobni savez za njihovo uzdržavanje. Tomu saboru naši nehtješe učestvovati; dapače ban Iv. Drašković, koi se tada nalazio u Pragu da traži silni novac, što mu Rudolf dugovao, savietovaše dvor, da udari na Ugre (*Germ. 25 velj. 1608*). Drašković tom prigodom, nemogući nikako dobiti svoje, zahvali se na banskoj časti. Malo kašnje (*rujna i. g.*) na predlog Matijin rado stupiše i naši stališi u onaj savez, primivši sve i za se, što se utanačilo bješe medju Austrijom i Ugarskom, *præter libertatem Religionis, cuius usum et exercitium his in Regnis, secundum tenorem præfatarum conclusionum Viennensium, liberum esse nolunt* (*Jura II. 67*).

Kad doču Rudolf u Pragu, što se u Požunu sbilo, zapoviedi Matiji, da sve po njem ondje utanačeno i podieljeno bez odvlake ukine. Tim dodje do javnoga rata medju braćom. Matija, proglasiv brata kao nevriedna za vladanje, travnja 1608 udari vojskom prieko Moravske u Česku. Još lipnja u Libnu kod Praga bje napokon ugovoren mir, po kom Rudolf ustupi Matiji Ugarsku, Austriju i Moravsku. Listopada sadje Matija u Požun na sabor, gdje su prisutni bili od naših velikaša Toma Bakač, Nikola Istvanfić, Drašković, Keglević, Zrinjski i biskup Zagrebački. Izmedj zahtjeva, što mu tada stališi dostaviše, biaše i ovaj, naime da jim izruči ne samo tvrdjave Gjur i Komoran, *ma anco quelle di Schiavonia et Crovatia, tenute in governo dall' Arciduca Ferdinando, come membri d' Ongaria* (*Germ. 3 stud. 1608*). Matija tražio je sbilja umaljiti što je više mogao te zahtjeve ugarskih stališa, no napokon morao je mal da ne sve bezuvietno primiti i potvrditi, a i to, da toliko u kraljevini Ugarskoj, *come nelli altri annessi della Dalmatia, Croatia e Schiavonia*, biti će samo domaći sinovi na sve časti i službe državne uzvišeni, i da će povratiti Hrvatskoj sve, što je njezina zemljišta Ferdinand u svojih ruku nezakonito držao (*Germ. l. c.*). Samo prisegom te zavjernice (1) bje

(1) Evo za nas najvažnijega ulomka te zavjernice: *Similiter etiam in Dalmatia, Croatia et Sclavonia, eductis primo ex Præsidiis Generalibus Capitaneis, aliisque externis Præfectis et militibus; ratione Præfecturæ omnium Confiniorum cum Sereniss. D. Archi-Duce Ferdinando etc. concludat* (nadglaseno čl. 27 g. 1609), *et juxta oblationem suam, Sereniss. Regia Majestas, post sui coronationem, legatos suos Græcium expediat. — Imo ut ipsum Banatum sub hac præsenti Diæta, cum vetusta sua plenaria authoritate, a Dravo usque mare Adriaticum, bene meritæ alicui personæ conferat* (nadglaseno čl. 28.1609; čl.

Digitized by Google

MATIJA II. 16 studenoga 1608 odabran za ugar.-hrv. kralja i tri dana kašnje takvim na priestol ovienčan. Dne pako 6 pros. i. g. odobri Hrvatom i odluke njihova sabora od 5 srp. 1604, Rudolfom potvrdjene stoprv 16 sieč. 1608 u Pragu, izmedj kojih stoji i ova: *ut universi Hæretici ejiciantur*, a da ob ovom nastoji navlastito biskup Zagrebački.

Po okrunjenju težko su Matiju zabavljali austrijski stališi, koji su zahtjevali, da zakone proti protestantom, malo prije po njem samo odložene, sada uništi i proglasi slobodno vieroizpoviedanje i po gradovih, ako će da mu, kô što je tražio, viernost prisegu. Nakon dugoga opiranja morade napokon pristati na njihove zahtjeve (*19 ožuj. 1609*), jer su ga već tada mnogo zapremale češke stvari. Ondje Rudolf još prošle godine obećao biaše slobodu viere, a sada se uztrućavao to izpuniti. Čega radi stališi sporazumno odrede sastati se na sabor 27 travnja, i tu proglasiti Matiju češkim kraljem (*Germ. 20 trav. 1609*). Zahman se svom moću pobrini Rudolf, da te njihove nakane razmetne. Stališi na saboru postave 30 upravljatelja da zemljom ravnaju, i u isto vrieme odluče, da se ustroji vojska na obranu državnih sloboda. To odlučno postupanje prisili sada Rudolfa proglasiti tako zvani *Majestat* (*11 srp.*), po kom dopusti protestantom slobodno vieroizpoviedanje, i podieli jim još njekoja prava. Pripisujuć pako sve te nezgode Matiji, stavi se Rudolf u tajne dogovore sa svojim sinovcem Leopoldom Pasovskim biskupom, koga je namieravao postaviti svojim namiestnikom u Českoj. I sbilja Leopold pohiti vojskom do Praga, no bez uspieha, jer bude uzbijen. Sad na poziv stališa Matija pohrli u Česku (*velj. 1611*), i tako stiesnu Rudolfa, da mu je još 11 trav. odpustiti morao i česku krunu, kojom se Matija okruni 24 svibnja. Malo kašnje pokaja se Rudolf, te list. stade raditi, da mu Nemačka pruži pomoć proti bratu; ali ga već 20 sieč. 1612 snadje smrt u Pragu. Tim 3 lip. i. g. pribavi si Matija i cesarsku krunu.

U zavjernici, prisegom utvrdjenoj, kad su mu Ugri i naši podielili zajednički priestol, biaše se Matija obvezao, da će što prije izvesti iz naše države, a navlastito iz Varaždina i još iz njekoliko miesta, koja nisu tada na granici ležala, sve zapoviednike i vojsku inostranu, a glede uprave njekojih samo pograničnih tvrdjava, da će se sporazumiti s nadvoj. Ferdinandom, neka on izplaća dotične posade i sa svim dovoljno obskrbi. No

---

114.1715; čl. 87.1723; čl. 47.1741). — *Milites autem Germanos et alios externos, tam ex ipsa arce, quam etiam civitate Varasdinensi; nec non etiam ex Muran, Diven, Köszegh, Leva et Lipche, aliisque locis (cum non sint confinia Regni) quam primum educi faciat. — Insuper Segniam quoque Civitatem in Dalmatia existentem Majestas Sua Regia a Corona Regni minime avelli patiatur.*„

Digitized by Google

videć stališi, da je on težko zabavljen austrijskimi i českimi poslovi, sami se obratiše na Ferdinanda, zahtjevajuć, da izpuni Matijina obećanja i da povrati zemlje ugar.-hrv. krune. To Ferdinandu dakako ne prija, pače bezobrazno odgovori, *che procurino di ricuperar prima quello, che l' è stato usurpato da Turchi, ch' all' hora poi potrà pensar il modo, con il qual si doveranno accomodar le cose con il stato suo* (*Germ. 2 velj. 1609*). Švabski taj bezobrazluk i grdno to bezzakonje težko povriedi naše stališe, te malo kašnje na saboru, žaleć punim pravom, što se kraljeva obećanja jošte izpunila nisu, iznova odlučiše, da od sada na granici sam Ban *omnibus Præfectis plena et omnimoda ac vetusta authoritate præsit*; da ti predstavnici budu samo zemljaci, podložni domaćim zakonom; a glede Ferdinanda, da nastavi izplaćanje vojske i drugih troškova, kô do sada, na granici, pošto ova brani i njegove zemlje, i neka povrati banu sve, što si je od njegove vlasti svojevoljno i nezakonito prisvajao. S druge strane Ferdinand, da odgodi što dalje riešenje ove razpre, drzovito iskaše, da mu naši najprije izplate, što je njegova kuća onamo potrošila, i da se kralj obveže namiestiti ondje nemačke posade i plaćati jih (1). Da se i o tom dogovore, stališi opet odpraviše svoje poslanike na Ferdinanda, koi se sada još gadnije izjavi: *che quando li Ongari non facino la sodisfatione di quello, ch' è preteso, intende l' Arciduca Ferdinando di tener quelle piazze per l' avenir come proprie, et non come Governator di esse, com' è stato per il passato* (*Germ. 20 srp. 1609*). No do mala bojeć se, da si ugar.-hrv. stališi ne izvojuju i silom svoje pravo, obrati se na Rudolfa u Pragu (*list.*) s molbom, da tu borbu sravna. Radilo se tada od strane ugarskih stališa, da sklone Ferdinanda u njegovih državah dopustiti slobodu vieroizpoviedanja, te su mu oni za to kao naknadu, i bez naše dozvole, pripuščali upravu naše granice i ostala prava, što je do sada ovamo uživao (*Germ. 1 velj. 1610*). Ali Ferdinand znao je dobro, da naši stališi nebi nikada privolili na takovu sramotu; te je i on sam inovierstvo prezirao do zla boga, i kudagod nicalo, nemilo ga skubao. Kad pako stališi počeše i prietnjami tražiti svoje pravo, Ferdinand stavi se dogovarati sa

(1) Piše poslanik mletački 11 svib. 1609 iz Praga, da je Ferdinand odgovorio: "*che non poteva restituir le piazze pretese da essi* (t. g. od Hrvata), *se prima non le fossero pagati li miglioramenti fatti dall' Arciduca Carlo suo padre ed in suo tempo ancora, et che non fosse assicurato, che dovessero esser tenute con presidio Alemano, et pagato dal Re; volendo appresso levar d' esse tutte le munitioni et altre cose, che s' erano provedute con li suoi denari; con la qual risposta et con la morte del Palatino potrà il negotio esser portato in lungo.*

Digitized by Google

španjolskim poslanikom o prodaji našega primorja i sama Trsta; no to mu ne podje za rukom iz više uzroka (*koncem g. 1611*). Izza još njekojih bezuspiešnih pokušaja s Ferdinandom iznova čl. 39 g. 1613 na saboru digoše se stališi na Matiju, i žaleć silne novce potrošene na poslaničtva, zahtjevahu još jedanput, da već jednom izvrši ovaj krunitbeni uvjet; nego i tada badava, jer je u to doba kralj težko zabavljen bio erdeljskimi i mletačkimi stvarmi.

Turci, zapleteni ratom u Aziji, malo su posla dali Matiji za cieloga njegova vladanja. Pomanje njihove navale, koje su se kadkada dogadjale na našoj graníci, znali su oprezno odbijati naši ondašnji bani Toma Bakač i Benko Turoc. Jedina Slavonija jako je stradala za ono doba; te pokušaji onda izvedeni od njekojih ondiešnjih junaka, da kleti jaram strovale i svoj mili zavičaj oslobode, to više ozlediše njihove rane. U Erdelju nadje si Matija težke zabave uslied ugovora sklopljena g. 1612 u Tokaju s onim vojevodom Gabrielom Bátorom, koji mu je nasliedstvo po svojoj smrti obećavao. Sliedeće bo god. Erdeljci obtuže Bátora u Carigradu, da silno gnječi narod. Sad Sultan i s toga, što mu neizplaćivaše danka, proglasi ga sbačena s priestola, a miesto njega predloži jim Gabriela Betlena, koga oni rado primiše na Kaločkom saboru (*stud. 1613*). Matija sbilja namjeravaše po spomenutom ugovoru izvojevati si pravo proti Betlenu na onu državu; ali ga najzad od toga odvrati pomisao, da bi se tim mogao lasno i s Turci u rat zaplesti. Čega radi odpravi najprije poslanike u Carigrad, da traže Erdelj; a kad se obaviesti, da mu je sve zahman, pozva povierenike iz svih svojih država na sabor (*1614*), da čuje, dali bi mu htjeli pomoći do njegova prava; no oni mu sve odlučno zaniekaše. To povede Matiju, da se pusti u dogovore sa Betlenom; a ugarskim stališem podje napokon za rukom, sporazumiti jih i skloniti na mir, koi bje 6 svib. 1615 utanačen u Trnavi a opet 2 ruj. 1617 obnovljen. Erdelj, kao čest ugarske krune, osta pod upravom Betlena, koga je kralj morao novcem i vojskom pomagati, kad bi ga Turci ratom napali. G. 1616 Matija i s Turci, u Aziji zabavljenimi, obnovi mir na 20 godina, kojim se po nagovoru mletačkoga poklisara u Carigradu obveza, da će Uskoke od Senja odaleciti, a da će škode od njih nanesene Ferdinand podpuno naknaditi (*Disp. Prov. Gnal. Dalm. 9 veli. 1617*).

Više nego erdeljski zanimali su Matiju mletački poslovi. Tada su Turci često napadali Senjsku okolicu; a sprotivno Uskoci nisu se doisto lienili odvraćati jim čast u zajam. Toga radi Porta se neprestano tužila, što Mletčani pušćaju, da se slobodno tobože gusari po moru, te se grozila,

Digitized by Google

da će svoje brodove za obranu svojih zemalja odpraviti u jadransko more. Mletčani, bojeć se rata s Turci, da jim dokažu u tom svoju nevinost i skrb, tjerali su bez prestanka Uskoke, i kao najgolemije dušmane hvaćali, pobijali, obješivali ili na veslo u galijah odsudjivali; dočim su s druge strane često od Matije po svojih poslanicih zahtjevali, da jih jednom s primorja ukloni, ako mu je stalo do mira. Da Uskoke opet natjera u red, odpravi Matija kol. 1611 svoje povierenike u Senj, te ovi sruše njihove ladje i dva poglavice bace u tamnicu. Ali već list. i. g. Uskoci su plienili oko Neretve; što prisili Veniera Dalmatinskoga providura zabraniti svako obćenje s hrvatskim primorjem, a stade hvatati sve brodove jedreće za one strane. Da mu se osvete, Uskoci sieč. 1612 u 27 ladja provale do Gračevca, i pustim se plienom kući vrate; a 14 kol. u Baški na Krku zasužnje sama Krčkoga providura. Na tu viest poleti iz Zadra u Senjski zaliv A. Canal vrh. providur, i prisili Senjane, da mu zarobljenika izruče (*4 ruj.*). Pros. pako uslied novih tužba mletačkih opet sadjoše kraljevi povierenici u Senj, namiestiše zapovjednikom ovoga grada Nikolu Frankapana Trsatskoga, a stranim Uskokom strogo naložiše, da se u osam dana izseliti moraju u nutrnju granicu. Ali su Uskoci slabo pazili na te zapoviedi, te su 400 na broju pod Nik. Hreljanovićem trav. 1613 robili Turke oko Šibenika, u Neretvi i tja do Tribinja. Iv. Dobroević sa 12 naoružanih brodova sreti jih na njihovu povratku kod Sućurca hvarskoga; te u bitki pade Hreljanović, a Uskoci izbjegoše u Peliesac, ostavivši dvie ladje u neprijateljskih šakah. No čim oni kući, do mala sgrnu se iznenada na galiju Krsta Valiera nalazeću se u luci *Mandre* pažkog otoka, i sve živo na njoj izsieku. Ta nemilost silno razljuti Republiku, te umah naloži F. Pasqualigu, vrh. providuru u Dalmaciji, da tvrdo stisne hrvatsko primorje, a pred Ferdinandom ogradi se svečanim prosviedom (1). U isto doba odluči, silom si izvojštiti, što do sada dogovaranjem nije mogla postići, naime uništenje Uskoka. Ferdinand, da ju na tom putu ustavi, kol. i. g. odasla svoje povierenike u Senj, da stvar razvide i krivce kazne, no i ti Niemci podmićeni, dapače odobre Uskočko postupanje, tvrdeć, da je more obća vlastitost. S toga

(1) Ovako u pismu od 18 kol. na Ferdinanda: *"questi essere i frutti delle tante promesse, questi i fatti, che si eseguiscono sotto all' ombra di lui, pigliando gli Uscocchi fomento dai ministri suoi, i quali per tal modo mostrano non avere in conto alcuno l' autorità sua, o d' averla consenziente a' loro misfatti; non potersi siffatti eccessi più a lungo sopportare; aver dato la Republica finora prove più che sufficienti di longanimità e di rispetto alle terre di Sua Altezza; tollerare più a lungo sarebbe viltà, sarebbe tradire i propri sudditi, sarebbe esporre tutta la Christianità ad una guerra col Turco,,.* Ali su i tada Jožuvite tvrdo držali Ferdinanda u svoje uze.

Digitized by Google

nastave Mletčani haranja i plienjenja po hrvatskih obalah. Sliedeće g. 1614 iz Karlovca sadje u Senj *Derchimperg* zapoviednik na onoj granici, da stavi kraj ovomu neredu. Davši 10 Uskoka obiesiti, 50 pozatvoriti, te svega lišiti i kuće njihove popaliti, stud. po knezu od Cezene pusti se u dogovore o miru s vrh. providurom Venierom, onda u Omišlju. No sve badava, jer su sada Mletčani puno veće od njega zahtjevali, negoli jim on dozvoliti mogao. Tim dodje do javnoga rata.

Pros. 1614 dočim su Mletčani s jedne strane robili i palili Lovranu i Volosku, s druge su isto tako radile Ferdinandove čete u Furlanskoj. U tom njekoji od naših tajno ponude Zorzu knezu Pažkomu grad Skrisu. Ovaj povieruje, i ode onamo sa šest brodova, da ju primi. Izkrcav se na kraj, bude umah obkoljen i ubijen s većim dielom njegove družbe. Tom izdajom to većma se razpali bojna vatra, te 28 kol. 1615 na noć Lov. Venier vrh. providur, ohrabriv vojsku, udari na Novo, tada poglavito gnjezdo razbojničko, silom ga predobi, i štedeć samo hramove, sve ostalo sruši i smaza. Pokuša 24 pros. obladati i Mošćenice, no zahman; ali mu pade Lovranu opet porobiti i popaliti. God. 1616 Republika se pred svietom opravda zbog rata oštrim proglasom na sve evropejske dvorove, u kom, pobrojiv sve uvriede nanesene joj od Uskoka, bacala je svu krivnju na nemačke Ferdinandove savietnike, koji su sami podpaljivali Uskoke na gusarstvo, da si po njih steku koi novac. Tu jih je ona odprto i pravedno ovimi riečmi tužila: *et di queste spoglie fatta la scelta, le più eccellenti erano mandate per arrichire li principali ministri della Corte; le giovie predate si vedevano sopra le vesti di chi commanda e de cortigiani*; dodavajuć, da su ju po Uskocih tražili zaplesti u rat s Turci; da su se samo izlične slali povierenici u Senj, te da su se ovi vraćali u Gradac natovareni najplemenitijim dielom Uskočkoga pliena; da je najprije dvor počeo gasiti prisegom posvećene pogodbe medjusobno utanačene u ovoj razpri u Ratisboni, Lincu, Beču i td. A da tu svečanu izjavu to bolje podupre, napinjala je sada, akoprem silno zabavljena obranom Karla Emanuila Savojskoga proti Španjolcem, svoje sile većom odvažnostju u Furlanskoj, u Istri i na moru, da borbi konac pospieši. Hrvati, nezadovoljni s Ferdinandom, što jim nasilno uztezaše povratiti njihove zemlje, nisu ga htjeli u tom nimalo podpomagati, dapače su se radije pušćali u mletačku službu. Konjaništvo mletačko u Furlanskoj biaše sasvim hrvatsko, a ladje bile su oružane nješto s Hrvati pod Dobroevićem iz Šibenika a nješto s Arbanasi.

Iv. Jak. Zane, netom miesto Veniera stupi na čelo brodova, umah obkoli Mošćenicu (*15 ožuj. 1616*), te ju, sgrnuv u bjeg jedno 500 vojnika

Digitized by Google

došavših iz Rieke, da ga uznemire, sipanjem žestoke vatre iz više topova i jurišanjem na predaju prisili. Primiv zakletvu viernosti, stavi tu za providura Ant. Kontarina, te udariv na Brseo, isto ga tako predobi. Zane, komu su i Turci javno pružali vojske iz Bosne, tajno je nastojao, po mitu zavaditi jih s Uskoci, nebi li na njih s kopna navalili. Ohrabren pako s kandijanskih galija, stade opet do mala robiti i paliti cielo hrvatsko primorje, te 18 srp. podje mu za rukom natjerati i Skrisu na predaju. Tu sami Uskoci ubiše Iv. Šilića zapoviednika te tvrdjave, u što jih bodrio na odlučni odpor. Zane obrati Skrisu u gromilu. Umiriv pako bunu, koja se bieše u njegovoj vojski pojavila pláća radi, i čuvši, da su već Turci uz njegova nagovaranja provalili do Otočca, 20 kol. na noć pokuša, da si pridobije Bakar. Obkoliv ga dakle s mora i s kopna, bio ga je cieli sjutrašnji dan, no badava. Bakrani, pomoćju okolnih miesta tako mu se junački oprieše, da se je na veče morao jalovo u Omišalj svratiti. No Mletčani nastaviše haranja po primorju, kao 19 list. medj Novim i Selci, i 4 stud. pod Drevenikom; a tako se radilo i u Istri s jedne i s druge strane. Mletčani su bili za ove borbe pohvatali veću čest uskočkih ladja, te Ferdinand naredio bješe, da jih se njekoliko u Rieci sagradi. Sad su se na svake muke mučili, da te ladje sažegu i unište, te se izza dugih pokušaja s tom namierom sa više ladja u oči mladoga lieta kroz mrak crne noći protisnuše do riečke obale, ali na vrieme budu od straže odkriti i na bjeg primorani. Dne 16 sieč. 1617 mnogo su zla počinili oko Bakarca, a 13 velj. opet oko Drevenika tako, da je Zane mogao već sliedećega dana izviestiti Republiku ovimi riečmi: *è stato arso e distrutto tutto il territorio, et li stessi borghi sotto 'l castello.* S druge su strane i Uskoci pod And. Ferletićem i Iv. Granulovićem pošteno Mletčanom odvraćali šilo za ognjilo, akoprem više na škodu naših Otočana negoli Republike. No dolazkom napuljskih brodova u jadransko more još ožuj. i. g. okrenuše Mletčani sve svoje pomorske sile na te nove neprijatelje, te tako primorje opočinu. Medjutim u Parižu posriedovanjem Francezkoga kralja budu napokon utanačeni uvieti mira i malo kašnje u Madridu podpisani (*26 ruj. 1617*). Ferdinand se obveže u Senj metnuti nemačku posadu, a Republika obeća, da će mu, kad krene Uskoke iz primorja, sva predobita miesta povratiti. O slobodnom trgovanju po moru bje odlučeno kašnje se porazumieti.

U tom su Mletčanom sve to veće neprilike snovali po nalogu svoga dvora Osuna i Toled, namiestnici španjolski onaj u Napulju, ovaj u Milanu, a to jer su se oni najviše opirali Španjolcem želećim cielu Italiju prevladati. Španjolci su već odavna zavidjali mletačkoj moći, i u Gradcu nastojali,

Digitized by Google

da jim Ferdinand pusti sve primorje od Trsta do Senja; ali je taj posao zapinjao o silne zaprieke, te je još 6 velj. 1612 Jerko Soranzo iz Praga svoju vladu umirivao ovimi riečmi: *la conclusione esser molto lontana et difficile la trattatione.* Kaniv se dakle Španjolci te nemoguće osnove, naumiše Turčinu iznevieriti Arbanašku i Bosnu, a navlastito obratiše svoje oči na tvrdi Kliš. Bečki i rimski dvor rado privoliše na te namiere. Kolovodje bili su stožrnik *Borghese* i *Torres*, španjolski poslanik u Rimu, a njihovi suradnici Atanažije Gjurgjević Dubrovčanin, tajnik bamberžkoga biskupa, pop Cedulinić Zadranin, Fra Ant. iz Bosne biskup skradinski, Fra Marko Marulić Splietćanin i Ante Brtučić Hvaranin, koji su u tu svrhu iz Italije i inudje dopisivali sa svojimi prijatelji u naših stranah. Splietćanom podje i tada za rukom podmititi i sama Kliškoga sanžaka. O tom budu Mletčani sasvim obaviešćeni izdajom Jak. Grisogona Zadranina, te još 24 svib. 1613 sve to doglasiše bosanskomu Paši, neka bi dobro pazio na svoje zemlje, a ponajviše na Kliš; sudielovatelje pako u toj spletki baciše u uze. Sa svim tim Osuna ne popusti ni za dlaku od svojih namiera, te u što su Mletčani očito pomagali novcem Karla Emanuila Savojskoga proti Španji i s Ferdinandom Štajarskim ratovali, stade i on, da svoje težnje izvede. Po Bedmaru *della Cueva*, poslaniku španjolskom, ustroji urotu u samih Mletcih; a da podupre svoje privrženike u naših stranah odpravi ožuj. 1617 svoje brodove u jadransko more s nalogom, udariti na mletačke. Dubrovčani bili su mu uhode proti Mletčanom; doglasivali su mu svako i najmanje kretanje mletačkih galija, a njegove su providjali brašnom i bojnom spravom.

Na prvu viest, da su španjolski brodovi zahman napali Hvar (*13 trav.*) i u Kalamotu se svratili, pohiti Belegno, Dalmatinski providur, sa njekoliko galija do Dubrovnika, da jih sreti i smaže, no oni dan prije (*27 trav.*) uzmaknu u sinje more. Malo kašnje još jači se povratiše pod Reverom u Dubrovnik, te opet 12 lipnja sa 13 velikih brodova i 18 galija provališe do Hvara, gdje su se tada nalazile sakupljene sve mletačke pomorske sile pod Iv. Jak. *Zane* pomorskim zapoviednikom. Akoprem pozvan na mejdan, Zane se ne maknu iz luke, te se Španjolci vratiše u Dubrovnik. Ali oni opet 13 srp. dojedriše do Hvara, da Mletčanom ponude bojak, no i sada badava. Sad Revera, da Mletčane prisili stupiti na more, provali napried do Šibeničkoga zalieva, i tu kod Vrgade podje mu za rukom nagnati na bjeg osam mletačkih galija, te jednu od tih zaplieniti i još dvie druge trgovačke silnim blagom natovarene. Mletčani, čim dočuše tu nesrieću i nevaljalštinu Zanievu, umah postaviše zapoviednikom Lov. Veniera s nalogom (*25 srp.*), da on čas udari na Španjolce; no ti uzmaknuše u Brindiž. Tada je silno

Digitized by Google

cvala trgovinom splietska luka, te joj jamačno nije bilo para u svoj državi mletačkoj (1). Mletčani, jako se nje bojeć, tvrdo ju usnažiše, a Venieru naložiše, da se sa svom silom protisne do Gruža, i odatle buduo pripazi na Španjolce. Venier jutrom 19 stud. opazi sbilja iz Gruža njihova jedra; i još te večeri dodje do žestoka okršaja na pomolu Dubrovnika. Sutradan obnovi se bojak, te pet puta Mletčani udariše na juriš bez uspieha. Prieko noći Španjolci izmaknuše. Venier podje jim u poćeru, ali ga nenadna oluja do mala svrati, te se znatnom škodom u brodovih spasi u Korčulu.

Španjolci, dolazeć u Dalmaciju, proglasivali su, da oni rade za Matiju ugar.-hrv. kralja, i tim su poticali narod, da se Mletčanom iznevieri, a povrati k svomu zakonitomu kralju. Toga radi Dalmatinci, akoprem mnogo oštećeni u brodovih i u imanjih od Španjolaca, bili su se izkazali vrlo zauzeti za španjolske stvari, navlastito Splietćani, kim je na srdcu ležalo oslobodjenje Kliša (*Disp. Garzori Co. di Sp. 20 ruj. 1617*); te po odlasku Španjolaca Republika je naložila 8 sieč. 1618 svim knezovom u Dalmaciji, da natjeraju dotične gradjanske stališe ponoviti zakletve viernoga podaničtva; što se je, ako i ne iskreno, barem izlično do mala dogodilo.

Akoprem se madrižkim mirom okončala bješe borba medju Ferdinandom i Republikom, nisu se ipak bili do sada izpunili svi uvieti; te Uskoci, još sasvim slobodni u Senju, nisu se nipošto ustezali napadati mletačke ladje i otoke. Toga radi Republika po odlasku Španjolaca iz jadranskog mora pozva Ferdinanda na podpuno ovršenje one pogodbe. Dne 4 lip. 1618 poviereniei Ferdinandovi Harrach i Elding sastadoše se s mletačkimi Jer. Justinianom i Ant. Priulom u Senju, gdje odrediše, kako treba postupati u tom ovršenju, te lip. proglasiše konačni mir. Po tom bude nemačka posada u Senj uvedena, a Uskoci bez nepokretna imetka odatle odalećeni,

---

(1) Za dokaz ondašnje važnosti trgovačke Splietske luke neka služi ovaj sami ulomak iz depeše, što je 14 srp. 1618 M. Garzori, Splietski knez, pisao svojoj vladi: *Dopo l'essersi presidiata di gente questa città et munita d'arteglierie, ridotta perciò in assai buona diffesa, concorrono con tanta sicurtà li mercanti a condur le robbe loro alla scalla, che è cosa di stupore et di giubilo insieme, sopra avanzando le mercantie et li lazaretti per sborarle, et li magazini per conservarle libere, ridotto così, la Dio gratia, questo importantissimo negotio a tanto, che può ricever certo poco di più augumento, onde non bastaranno ne due galee, ne molte fregade insieme a levar il tutto per costà, sendo hormai fuori liberi 3500 colli incirca, et trovandosene alla scalla fino 5800; restando io avisato et da Bagna luca et di Seraglio et da Mostar et da Fozza, luochi del paese turchesco, attrovarsi là altra grandissima quantità di robbe, che non aspettano per condursi di quà se non l'aviso dell' arrivo delle galee di mercantia;* dodajuć 15 kol., da Dubrovčani iz zavidnosti namieravaju *infettar questa scalla per divertir in parte la felicità de' suoi progressi*, i da oto šalje trgovačke galije sa mnogo drugih brodova natovarenih, *con carico di 7000 e più colli.*

Digitized by Google

gusarski brodovi sažgani, ostavšim u gradu proglašen obći oprost, i zasužnjenici izmjenice povraćeni. Uskoci, izagnani iz primorja, nastaviše razbojničtvo u novo naseljenih miestih, te s toga mnogo se tužba dizalo proti njim u saboru od g. 1635 (*Jura III. 75 i td.*). Tako se okonča ova stolietna borba uskočka, za koju su Mletčani svake god. trošili do 200,000 duk., i uviek u strahu živili, da jih Turci ne zarate, a velike škode primali u trgovanju, u imanju i u časti. Senj osta sada sasvim miran, te s toga je Molin, obći providur Dalmatinski, odprto svojoj vladi izjavio u svom izviestju, da Senjani žive *in grandissima quiete, senza apportar danno o molestia ad alcuno, si sostentano col traffico, passano a nostri, e li nostri a loro con reciproco negotio di mercantia, in modo che il vivere et il trattare loro presente tutto diverso dal passato.*

Dočim su se te stvari sbijale na jugu, Matija u Beču samo se o tom starao, da nakloni stališe Češke i Ugarske još za njegova života primiti Ferdinanda za njegova nasliednika, budući ni on ni njegova braća nisu imala svoga odvietka, te se biahu zahvalila na svom pravu kô što i Filip III kao unuk Mažimilijana II. Ali je i u Českoj i u Ugarskoj imao Ferdinand dosta neprijatelja, pošto su ga smatrali za polutana gojenca ježuvitske sliedbe. Matiji ipak podje za rukom već 8 lip. 1617 u Českoj izposlovati, da ga ondješnji stališi prime za kralja i okrune. Više si je truda našao u Ugarskoj; samo izza dugog dogovaranja prista napokon u Požunu ugarski narod, kô što i naš, 4 ožuj. 1618 na želje Matijine, te tako

FERDINAND II zasiedne i na ugar.-hrv. priestol, ali je morao naprvo izručiti stališem zavjernicu (*15 svib. 1618*), kojom pripoznavaše ugarskoj te i našoj kruni sva stara njihova prava, a navlastito saborske zaključke od g. 1608 prije i poslie Matijina okrunjenja i one od g. 1609 glede banske časti, granice, i onih miesta, što je u našoj zemlji pod svojom vlasti držao, dok je još u Gradcu stolovao, koja nam je uzprkos opetovanomu zahtjevu naših poslanika povratiti uzkraćivao. Obeća i to, da će po pravici napokon i zapadne medje naše države prama Štajarskoj i Kranjskoj u red dovesti. Ali naši stališi nisu tom zavjernicom sasvim zadovoljni bili, jer se zajednički protezala na Ugarsku i na Hrvatsku, te su toga radi od Ferdinanda zahtjevali, da jim posebno potvrdi njihova prava. Ferdinand rado privoli 17 lip. i. g. osobitim pismom iz Požuna, kojim potvrdi zaključke bečke od g. 1608 i 1609 i sve ostale sliedećih godina (1). No

(1) Ferdinand tom prigodom svečano se obveza: *nos sedulo curaturos ac elaboraturos, ut praemissi Articuli et Constitutiones effectuentur; qui si ante susceptionem Regiminis Nostri Regni Hungariæ aliquo modo in effectum deducti non forent, Nos statim*

Digitized by Google

Ježuvite, koji su mu i tada podpuno gospodovali, znali su ga lasno riešiti svake prisege i obećanja.

Dok su se Matija i Ferdinand u Požunu zabavljali s ug.-hr. stvarmi, protivnici njihovi u Českoj sazovu u Prag veliku skupšćinu, da rieše davnu razpru o protestantskih crkvah sagradjenih u Broumovu i u Hrobu. Matija, savietom Ferdinandovim, na prvi glas proglasi nezakonitom tu skupšćinu, i naredi, da se one crkve pozatvore. To nesmotreno postupanje težko razljuti českí narod, koi, kraljevimi neprijatelji razpaljen, umah udari na prevrat. Buna započe u Pragu 23 svib. 1618, i do mala cielom zemljom zavlada. Ovdje biaše pravi razvoj tako zvanoga tridesetgodišnjega rata. Buntovnikom, kim je na čelu bio En. Mat. grof od Thurna, podje za rukom u malo vriemena privoljenjem stališa dignuti veliku vojsku i ustrojiti snažnu domaću oblast, koja se ipak pusti umah u dogovore s Matijom o miru. No dočim se o tom radilo, umrie Matija od jada 20 ožuj. 1619. Sada stališi, siećajuć se dobro Ferdinandove neviere u Štajarskoj, Koruškoj i Kranjskoj, kim oteo biaše g. 1598 vierozakonska prava podieljena jim od njegova otca Karla, nehtjeć o njem ni čuti, akoprem jim nudjao *Majestat*, izaberu Fridrika Falačkoga za svoga kralja, i stupe u savez s Austrijskimi stališi, koji s istoga uzroka odkažívahu mu svaku pokornost, priznajući za svoga zakonitoga nadvojevodu strica njegova Alberta, tada namiestnika španjolskoga kralja u Nizozemskoj. Ugri odbiše sbilja Thurnove prve ponude, da se s Česi slože proti kralju; ali se sabor požunski bez konačnoga zaključka razidje, jer se Katolici i Protestanti nemogoše složiti u načinu, kako da se u tom poslu postupa.

Medjutim Thurn, poraziv Dampierra i Buquoi-a, sadje prieko s njim sada sdružene Moravske do Beča i obsiedne Ferdinanda; no do mala morao se u Česku povratiti, kad mu dodje glas, da je Buquoi porazio Mansfelda, i da se Pragu grozi. Sad Ferdinand iz Beča pohiti u Frankobrod, gdje 9 ruj. 1619 primi carsku krunu. Na povratku sklopi Ferdinand tiesni savez s Mažimilijanom bavarskim, kolovodjom katoličke lige u Nemačkoj; ali mu

---

tempore apprehensionis reiminis dicti Regni Hungariae omnes modos et rationes inituros et adinventuros, ut tam praetitulatae Viennenses Constitutiones et Articuli in effectum deducantur, quam vero de certo et indubitato stipendio et restauratione Confiniorum Banalium provisum sit. Interea tamen in conferendis Capitaneatibus, Praefecturis aliisque officiis Confiniorum Croatiae et Sclavoniae aequalem Indigenarum eorundem Regnorum cum Provincialibus nostris rationem habituros semper; atque supremis Praefectis et aliis Capitaneis benigne ac serio mandaturos, ne se in Jurisdictionem Dominorum Terrestrium et liberarum Civitatum intromittant; i td. *(Jura I. 295)*.

Digitized by Google

sada golema neprijatelja i s iztoka. Česi su znali u tom privući na svoju Gabriela Bethlena, vojevodu Erdeljskogo, koi, porazumno s Turci, iznenada provaliv s velikom silom kroz sievernu Ugarsku, za kratko predobi Košice (*5 ruj.*) i više drugih tvrdjava, te i sam Požun (*20 list.*), i k Beču se približi. Tame opet sadje i Thurn, i oba stanu složno obsiedati ga, nego su malo kašnje prisiljeni bili budi radi nezgodnoga vriemena budi sbog poljačke provale do Košica, natrag se povući. U Požunu Bethlen skupi sabor, koi ga proglasi kraljem. Tamo su i naši stališi pozvani bili, da učestvuju; no oni se po nagovoru svoga bana Nikole Frankapana izpričaše. Ferdinand, da mu slobodnije bude s Česi rat voditi, sieč. 1620 predloži Bethlenu primirje na temelju *uti possidetis* tja do konca rujna, a ovaj nesavietno prista, akoprem su mu Turci pomoć nudjali. Sada se za Ferdinanda izjave Španja i Saska, a Mažimilijan bavarski sa silnom vojskom provali do Praga, da zatjera Fridrika Falačkoga (*okrunjena još 31 list.*). U tom kol. pokuša Bethlen na saboru u Banskoj Bistrici s Ferdinandovimi poslanici ugovoriti konačni mir, no ovi mu stavljahu težke pogodbe; čega radi stališi opet ga priznaše za ugarskoga kralja. U isto su doba i Hrvati držali sabor u Zagrebu. Na njem su odabrani bili biskup Zagrebački, ban Nikola Frankapan i još četiri velikaša s nalogom, da se sastanu s povierenici Ferdinandovimi i štajarsko-koruško-kranjskih stališa, i da sklope medjusobni savez proti Turčinu, koi se tada množio uz našu južnu granicu, no s uvietom: *salvis juribus legitimi Regis Hungariæ*. Na tom saboru još se uzakonilo, kako da se u potriebi sveobći ustanak digne; kako da se pokupske granice obrane, i td.

U to doba prestalo bje primirje medj Ferdinandom i Bethlenom, i započeo rat. Dne 9 list. udari Dampierre na Požun, no lošom srećom, i sam zaglavi. Sada pohiti Bethlen, akoprem badava, i do hrvatske granice s namierom, i tu si državu nakloniti. Hrvati su tada silno prezirali luteranizam, te to veće njegova obranitelja u Ugarskoj. Bilo je istina i ovamo njekoliko pristaša Bethlenovih, imenito Franjo Baćan; al sve od slabe pomoći. Ban Frankapan udari na Baćanov grad Greben, tada pod upravom Djorgja Turkovića, i jurišem ga svlada; nu malo kašnje opet si ga Turković predobi. U to Mažimilijan bavarski, prodriev u Česku, 8 stud. 1620 na Bielojgori porazio bje česku vojsku, i natjerao Fridrika Falačkoga, da se prenaglim bjegom prieko Pruske spasi u Olandsku. Tom slavnom pobiedom okrene se sasvim srieća na Ferdinandovu stranu; te ovaj, Ježuviti razpaljen, udari na osvete. Prag se umah preda, i s njim sva Češka, koja izgubi sada ne samo *Majestat*, nego i do najmanje povlastice tako, da tko

Digitized by Google

se nehtje umah povratiti na katoličku vieru, morao se iz Češke bez odvlake seliti. Tada Ferdinand dade, kô što u Austriji, i u Českoj mnoge poviešati i utamničiti, i dobra njihova zaglobiti; a pogodbe već sklopljene s Ugri i Bethlenom zabaci (*10 pros. 1620*), dapače proti Bethlenu uputi snažnu silu. S prva morao se Bethlen natrag povući rad ugarske neviere; no do mala, oporaviv se, svrnu se k Požunu, a njegove su ćete tom prilikom strašno plienile Austriju i Moravsku. Svib. i list. 1621 slao je poslanike u Mletke, da ponude Mletčanom savez proti Ferdinandu, koi bje napokon prisiljen s njim utanačiti mir u Mikulovu (*31 pros. 1621*). Bethlen se odreče naslova kralja ugarskoga, ali pridrža Erdelj, Zatišje i veću stranu gornje Ugarske s Košicami i s Opavskom i Ratiborskom kneževinom. I jako zapletene vierozakonske stvari u Ugarskoj bile su tim mirom u red dovedene. Na Šoprunskom saboru mnogo se tada koristna zaključilo. Tu bje sbačen s banske časti Nik. Frankapan, s nasilja obtužen od hrvatskih stališa (*8 stud.*), a miesto njega malo kašnje dobi banski stolac Gjorgje Zrinjski *ob excellentem eiusdem indolem, et maiorum suorum immortalia in totam Christianam Rempublicam merita* (*Jura II.*). Ferdinand opet se do mala izkaza nevierom prama Bethlenu, koi zato obnovi rat turskom pomoćju (*list. 1623*). Tada ban Zrinjski složno s Iv. Draškovićem i s Keglevići porobi Kanižko polje, te svrativ se na Turke Kostajničke, mnogo jih izsiče. I Toma Bakić zada u to doba mnogo rana Turkom u Slavoniji. Mir se obnovi 24 trav. 1624 skoro Mikulovskimi uvjeti.

Još gori se jadi spravljahu za Ferdinanda u Nemačkoj. Ondje su Francezi i Englezi g. 1625 oboružavali Kristiana IV danskog proti njemu s namierom, poniziti austrijsku kuću, a Fridrika Falačkoga u otete mu zemlje povratiti. U to kolo stupi i sam Bethlen. Oprie jim se *Lige;* no videć Ferdinand, da mu nje pomoć nije zadosta, da bude i neodvisan u svojih odlukah, skloni A. Waldsteina, premoćna novcem i uplivom velmožu Českoga, da skupi vojsku na svoje troškove i udari na neprijatelje. Waldstein ugodi mu uz pogodbe i spasi kralja, koi mu pako pogodaba ne održa. Pomožen banom Gjorgjem Zrinjskim i liepom kitom naših junaka, porazi Waldstein Mansfelda kod Desave, i udari za njim do Ugarske, gdje natjera Mansfelda, Pašu Budimskoga i Bethlena, da se ostave oružja. Sada slavni Pazman, nadbiskup ostrogonski, izposlova obnovljenje mira medju Bethlenom i Ferdinandom (*Leutschau 28 list. 1626*). U to i Kristian bude od Tilly-a porazen kod Luttera (*16 kol. i. g.*), te tom pobjedom i u Nemačkoj bojna srieća stade na Ferdinandovu stranu. Za ovoga rata bje ban Zrinjski iz nenavisti povrtnicom (rokvicom) otrovan na putu kod Palanke,

Digitized by Google

a na njegovo miesto stupi Žiga Bakač. I Mansfeld umrie na putu u selu Vrakovcu (*29 ruj. 1626*); truplo bje 29 pros. doneseno u Spliet i tu pogrebeno. Sliedeće g. na šoprunskom saboru usprkos odporu Bethlenovih poslanika primiše stališi za svoga kralja još nejaka Ferdinandova sina Ferdinanda. I u Nemačkoj se svrši rat sasvim povoljno za cara mirom u Lübeku (*5 stud. 1629*). Sad se odlučno stavi Ferdinand, da izvede reformiranje svudi, kamo se sterala njegova moć. To mu jamačno podje za rukom u nasliednih državah izim Ugarske; ali nastavše okolnosti zapriečiše u Nemačkoj uživotvorenje njegova *Restitucionalnoga Edikta* (*6 ožuj. 1629*). Na zahtjev same *Lige* morade odpustiti Waldsteina iz službe; a ipak mu se tada neizpune želje, da mu bude sin odabran za nasliednika na carskom priestolu. S druge strane do mala zaple ga slavni Richelieu u novi rat s Gustavom Adolfom švedskim kraljem, koi g. 1630 stupi u Nemačku kolovodjom svih neprijatelja austrijskog doma. U toj golemoj opasnosti neharni Ferdinand opet se obrati svomu spasitelju A. Waldsteinu; a ovaj vierni sluga, pokoriv se bez odvlake želji svoga gospodara, usta i iznova svlada njegove dušmane; no iz svejednake zavidnosti svojih nevaljanih takmaca i po spletkah dosta opakog dvora španjolskog plati napokon tu viernost svojom glavom (*u Hebu 25 velj. 1634. V. moje izdanje:* **Gli ultimi successi di Alb. di Waldstein,** *Arch. d. Kais. Akad. d. Wissen. XXVIII. Bd.*). Car je zatim morao uništiti *Restitucionalni Edikt*; a prije smrti silnim naporom svoga oružja samo je to stekao, da su njeki od nemačkih knezova prionuli na njegovu stranu.

Akoprem su Turci često nudili pomoć Bethlenu, on ju ipak neupotriebi, jer jih se valjda više bojao nego Ferdinandove sile. Tim se odaleči svaka prigoda veće razpre medj Turci i Ferdinandom. Bilo je istina i kašnje okršaja uzduž granice ugarske i naše, ali ne tako, da su mogli pomesti mir. I sada su se Slavonci često dizali proti nasilniku, navlastito pod Bakići, i mnogo mu jada zadavali; a na hrvatskoj granici najveće su si tada osvietlali lice gjeneral Švarcenberg i Gašo Frankapan; onaj g. 1633 kod Virja razbi Turke dolazeće iz Slavonije na plien, i do 500 zasužnji; ovaj pako g. 1634 porobi Pritinsku i porazi Bihačkoga zapoviednika, a sliedeće i Duralj-bega. I Dalmaciju mletačku za Ferdinandova vladanja uznemirivahu Španjolci i Turci. Osuna, španjolski namjestnik u Napulju, nedade si ni sada mira u snovanju svakojakih spetaka proti Republiki. Podboden i pomožen od Dubrovčana, koji su mu, kô što i Turčinu, javljali svaki korak mletačke vlade, i od Uskoka izgonjenih iz Senja, kim je pošlo bilo za rukom pod Ferletićem zgrabiti mletačku ladju s teretom u vriednosti

Digitized by Google

od 200,000 duk. (*velj. 1619*), tražio je Osuna uzbuniti opet Arbanašku tursku i mletačku; a tajno se dogovarao uz to sa njekimi u Splietu i u Bosni, budući mu glavna uviek namiera, predobitjem Kliša put si s ote strane prokrčiti na dalnja osvajanja. No Mletčani znali su dobro na vrieme ući u trag svemu, i sve su Turčinu odkrili, da ga nespravna Španjolci nezateku; te su u Gružu namiestili dovoljnu pomorsku silu pod Jerkom Kontarinom, da pazi na Španjolce i na Dubrovčane, koji su morali sve bjegunce, tamo iz mletačkih ladja dovabljene, izručiti (*trav. 1619*). Osunovi privrženici u Arbanaškoj i u Dalmaciji izplatiše pako svoju nevieru glavom ili tamnicom. Mletčani su se dakle dobro pazili sa Carigradom, no ipak nisu zato prestala haranja i otimanja zemalja na dalmatinskoj granici a brodova na moru. Najvažnija povrieda obstojećeg mira od strane turske, koja je mogla sbuditi Mletčane na rat, da su tada kadri bili s oružjem si pravicu izvojštiti, dogodi se 21 lip. 1624. Iznenada doplovi u kotorski zaliev do 13 galija afrikanskih, te porobiše i popališe sav bogati i znameniti grad Perast, uzam 450 osoba (1). Tom prigodom ostavši Perašćani zamoliše Republiku, da jim bude slobodno se izseliti i poći po svietu pomoć si tražiti od kršćana, da svaki uzmogne svoju zasužnjenu rodbinu izkupiti; a ona jim liepo odgovori: da ostanu u slavnom svom zavičaju, *poichè in altro luogo, che non fosse Perasto, voi non sarete Perastini, et col nome si perderebbe insieme la memoria et l' honore delle egregie operationi et del valore de' vostri antenati et di voi stessi ancora, che vi*

(1) Ta mlitavost mletačke vlade i nje nasilje, koje se radi Osunovih spletaka sve to više razvijalo u naših primorskih gradovih, sve je to pomagalo, da se to većma ojači želja u Dalmatinskih grudih opet se povratiti u naručaj svoje braće. Franjo Molin, vrhovni providur u Dalmaciji i u Arbanaškoj, u svom izviestju, što je g. 1625 čitao u Senatu, veli: "nei Nobili, che alle rivolte della fortuna ascrivono l' angustia del loro presente stato, tenacemente si conserva nella memoria la vanità di certa antica loro pretesa forma di libertà, che vano dicendo fosse goduta già dagl' antichi loro sotto una tal qual semplice sopranità del Re d' Ongaria; concetto che dalle madri istesse viene imbevuto col latte a' i figliuoli; onde col rafigurarsi d' esser altre volte stati alla stessa conditione de Ragusei loro vicini e compatrioti, non è meraviglia, che ad essi ancora venga desiderio di condursi nella qualità d' esser loro, e che perciò habbia voluto la sapienza de' nostri maggiori ne luochi conosciuti de maggior bisogno, all' hora che anco più frequenti erano per avventura questi humori, dar prerogative indistinte alli cittadini, che forestieri concorsi da diversi luochi, et per lo più d' altre città di questo Ser.mo Dominio, fermata nella Dalmatia la loro habitatione, con effetti singolari di fedeltà e di devotione hanno servito et servono di sicurezza a pubblici interessi, e di perfetto antidoto contro tutto ciò, che d' alcuno di quegl' altri potesse nascer di travaglioso, e perciò gl' uni con gl' altri stano sempre discordi,,. Eto u kratko poviesti naših italijaša i plemenitosti mletačke politike u Dalmaciji!

Digitized by Google

tiene presso a' gl' altri Populi in stima et buona fama, et presso di noi vi rende molto meritevoli et cari. U isto jim je doba poslala u izobilju hrane i sve potrebito, da kuće poprave; odlučno se starala, da izkupi zarobljenike; a napokon list. 1626 dozvolila svotu od 25,000 duk., da s njom oslobode i one, koji su se još tada u Africi nalazili.

Ferdinand, u svojoj oporuci (*1631*) i dotičnom zapisju (*1635*) zakonito ustanoviv pravo prvorodstva u svojoj kući, umrie 15 velj. 1637, te nasliedi ga sin njegov

FERDINAND III, već davna izabran za českoga i ugar.-hrvat. kralja, a skoro i za rimskoga (*22 pros. 1636*). Ferdinand, stupiv na otčev priestol, ubaštini od njega i tridesetogodišnji rat u Nemačkoj; a nestalnost njegova značaja ne dade mu ga na brzo i uspiešno okončati. S prva ponješto na oružju srećan, nije si poslie znao od francezko-švedskoga haranja sačuvati ni same svoje baštinske zemlje, navlastito onda, kad Gjorgje Rakoczy proti njemu stupi u savez s Francezkom i sa Švedskom, koje mu poslie bitke kod Jankova (*25 velj. 1645*) pružiše dosta nevca i vojske. Turkom nije ipak bilo po volji to Rakoczyevo postupanje, osobito od kada Ferdinand obnovi s njimi primirje na 20 godina, te mu se težko zagroziše, ako li se on čas ne rieši toga saveza. Rakoczy morao se dakle pustiti u dogovor sa Ferdinandom o miru, koi bje sbilja utanačen u Linou 26 srp. 1645. Ferdinand dozvoli, da ono sedam županija u istočnoj Ugarskoj, što su ga po pogodbah dopasti imale još izza smrti Bethlenove, ostanu doživotno pri Rakoczy-u, a dvie pako istimi uvieti i za njegove sinove, te mu podieli uza to njekoliko gradova u Ugarskoj s nasliednim pravom, a ugarskim protestantom još bolje zajamči vierozakonske slobode. Tim se ipak ne promieni nipošto Ferdinandova bojna srieća u Nemačkoj, gdje bje najskoli prisiljen na vrlo škodni Vestfalski mir, utanačen 24 list. 1648 u Münsteru i Osnabruku posriedovanjem poklisara papina F. Chighi-a i poslanika mletačkog A. Kontarina.

Dočim su naši snažno pomagali Ferdinanda u tom kobnom ratu proti saveznikom i Rakoczy-u, Turci su s druge strane višekrat pokušavali, da okrnu to više već dosta sbog kraljeve nemarnosti oslabljenu našu zemlju, akoprem je sveudilj s njimi primirje trajalo. God. 1641 porobiše Sisak; naši jih ipak na povratku čestito potukoše, i sve jim roblje oteše. Imbro Bakač, zapoviednik Petrinski, da jim se osveti, udari tada na Kostajničke Turke, i dosta roblja izbavi. Malo kašnje ban Ivan Drašković, nasliednik Žige Bakača (*1639*), isto tako se zgrnu na Turke, u što se vraćahu iz karlovačke okolice, porazi jih, i plien jim oduze. U isto doba često su se

Digitized by Google

dizali i naši Slavonci proti nasilju turskomu; i ondje si vele liepi vienac slave savi Gjorgje Matić sa svojimi hajduci, siekuć dušmane na stotine. God. 1642 Gašu Frankapanu podje sriećno za rukom Turkom srušiti Perušić, u što su ga snažili, da si u njem tvrdu obranu načine, ako bi do tiesna došlo, i tom prigodom mnogo jih izsieče; ali nam se oni sliedeće godine krvavo osvetiše na Ogulincih pod Prjastićem. Tim naši oslabljeni trebovahu počinka, što osmieli Turke, te g. 1645 srnu do Karlovca, da deru i pale. Čim oni natrag, Gašo odmaši na Cetinj, razvali ga i mnogo roblja oslobodi. G. 1647 Ferdinand podieli banu Ivanu Draškoviću čast nadvornika ugarskoga, da tako obdari njegove liepe zasluge naprama kruni i narodu.

U tom se crna oluja vijala nad našim primorjem. Mletčani su tada svim naporom nastojali učuvati mir sa Turci, jer jim je silnu korist doprinašala skela splietska, gdje je već odavna vrvila sva trgovina podunavska i turska. Mal da se ne pokvari to stanje g. 1538, kadno do 16 galija algjerskih iznenada dojedri u jadransko more. Vrhovni kapetan pomorski Marin *Capello* umah poleti za njimi, i pade mu do mala tako jih stisnuti u Valoni, da su mu sve napokon u ruke pale (*7 kol.*). Republika ipak kupi si tada mir od Murata sa 250,000 dukata. Ibrahim, Muratov nasliednik (*1639*), sbilja potvrdi Mletčanom stare pogodbe; ništa ne manje stade za rana misliti, kako da jim otme Kandiju, i tim osigura iztočno more proti Maltežkim vitezom, koji su mu neprestano uznemirivali brodarenje iz Carigrada u Siriju i u Misir. Posluži mu u tom srieća, kad list. 1644 Maltezi, razbiv tursku brodarnicu jedreću put Aleksandrije, uloviše jednu prebogato natovarenu ladju. Na povratku vihar zanese gusare u Kandiju. Sad Ibrahim okrivi Mletčane, da jih oni štite, te pod izlikom, da će na Maltu udariti, 30 trav. 1645 odpravi silno brodovlje vojskom nakrcano put Kandije. Znala je Republika, što joj tajno dušmanin kuje, te se biaše za vrieme pobrinula ohrabriti kandijsku obranu.

Malo kašnje razpali se bojna vatra i u Dalmaciji. Ovamo još stud. i. g. miesto Andrije Vendramina stupi kao vrhovni providur slavni Lunard Foskolo. Turci te godine provališe (*ruj.*) do Splieta i do Kotora; no ondje jih razbi knez splietski *Minotto*, a ovamo kod Plesevca Crnogorci, koji se bjehu na prvu bojnu viest podigli za Mletčane. Listopada pane pako bosanski paša sa 6000 vojske u Drniš, što silno strese Šibeničane, koji odmah odpraviše dva poklisara providuru u Zadar, da mu jave, kud je paša zapao, i da pomoć išću. Ali jim brzo ta plašnja izčeznu, jer paša, pošto je tamo posilimice mnogo novca izbijo, a i učutio, gdje je već zima zube stisnula, razpusti spahije i natrag se povuče. Prosinca do 3000 turadi sgrnu

Digitized by Google

se na Ražance, gdje jih dočeka i sustavi ne više od 60 naših junaka. No do mala prispiev jim pomoć iz Zadra, svi složno udariše na dušmana, te ga na bjeg prisiliše. U cieloj Dalmaciji i Arbanaškoj u to doba bilo je samo 4760 piešaka i 589 konjanika uredne vojske, i to za obranu utvrdjenih miesta, a okolice su branili jedino našinci. Ovi dakle, odpraviv svoje obitelji i imanje na otoke, skupa s Vlasi dolazećimi iz Bosne i s Uskoci, slavno su odbijali turske navale uzduž ciele granice, i često na osvete i plien provaljivali u dušmanske prediele. Tada i primorci pod M. Pavlovićem ustadoše na oružje za Mletčane; a nije jamačno bilo duše u zemlji, navlastito na otocih, koja nebi šta za obću obranu dopriniela. Sami Zagurevići iz Kotora pružiše u dar Republiki do 100,000 duk., a ona jim podieli pravo na mletačko plemstvo.

Početkom g. 1646 dogodi se ne malo okršaja, navlastito oko Grusa blizu Zadra, gdje naši, pomoženi mletačkim konjaničtvom, vrgoše Turke u ružan bjeg i mnogo jih izsiekoše. Lipnja pako bosanski paša, dignuv se iz Livna, grahovskim putem sa 10,000 spusti se prieko Knina u Ostrovicu. Odatle poturi jaku četu na Vodice, ali nješto varošani a nješto galija Dotova, koja na njih odapne topove, prinudi jih juriša se proći i k Ostrovici se vratiti. Iz Nadina Paša pohiti do Dračevca blizu Zadra, i nadje ga bez straže. Izadje mu tamo na susriet M. A. Pisani, obći vojevoda konjanički, koi ne samo Dračevac priuze, no još i Turke razagna. Sutradan Paša iz Nadina svali se s vojskom pod Novigrad (*29 lip.*), i do mala stade nanj iz dva topa oganj sipati. Providur Novogradski Taljapietra tada se nalazio u Zadru, gdje se mučio dokazati, da se ona tvrdjava održati nemože. Foskolo miesto njega opravi umah Loredana, a malo kašnje Gergura Detrića s brodovi i piešačkom četom na pomoć. Kad prije nego ovaj stigne, Loredan i knez Soardo, zapoviednik ondiešnje posade, usprkos varošanom, koji su volieli do zadnjega izginuti nego li se okaniti svoga zavičaja, utanače predaju (*3 srp.*). Sad iz grada udri na bjeg u ladjice. Videć Turci to brkanje, ne pazeć na vieru zadatu, prodru prieko prizida u tvrdjavu, te gotovo svu stražarnu vojsku i njekoliko župe nemilice na komade izkrešu, a ostalo zasužnje. Paša, utvrdiv Novigrad, 24 kolovoza, naime isti dan, kad su mu Primorci Duare otimali, iz Islama, gdje mu knez Posedarski do 40 glava na mačeve raznio, prodje u Vranu. Sad njegovi pokušaju, da uzmu Turanj i Biograd, no sve badava, te sam Paša sadje s vojskom do Turnja i nadje ga prazna i u ognju. Turci popališe tada Sukošan i Bibinje; ali jim ne pade ni sada smoći Biograd pomožen galijami uz svu vatru njihovih topova, dok ga sami žitelji ne porušiše (*5 ruj.*). Iz Vrane poleti Paša u

Digitized by Google

Knin, da udari na Šibenik. Na tu viest i Foskolo s galijami pohiti u šibenički zaliev, odakle 18 rujna dade srušiti Skradin. Turci sadjoše pod Šibenik 4 listopada. Naši jim bez odvlake izadjoše na susriet, i na širokom polju izza petosatnog bojka pod oči grada junački jih odbiše. Dne pako 13 i. m. doleti i sam Paša, te iz topova umah stade silnu vatru na grad sipati, navlastito na tvrdjavu Sv. Ivana; ali mu sve zahman, te se morao napokon u Knin povratiti. Svrate se zatim Turci na Duare, da naše istieraju, i 15 stud. tvrdo ga obkole. Tri su puta iz svega napora jurišali na tu nejaku tvrdjavu, i trikrat odbijeni bili; a naši videć da se bore za gromilu, 22 i. m. uz silni okršaj uzmaknu u Primorje, i na pobližnje otoke. Paša, podigav s nova taj srušeni zaklon i utvrdiv, pros. vrati se u Bosnu.

Sriećnija po nas biaše sliedeća g. 1647. Još siečnja Pisani potuče najprije ličkoga sanžaka Halilbega Vranskoga kod Suhovara. Foskolo pako 14 ožujka, skupiv do 5000 vojske, odpravi ju iz Zadra pod Pisanom, da predobije Zemunik; a u isto doba zapoviedi, da se iz više strana u Dalmaciji udari na dušmanina, da tako pomoći Zemuniku ne bude od nikuda. Pisani u prvi tren, poraziv 1200 Turaka izašavših odanle na boj pod Duračbegom sinom Halipovim, zapali varoš, i na brzo si prisvoji prvi obor gradski; a malo kašnje prisili i drugi obor na predaju. Sad se Halil zatvori u stublinu, po vrh prosićenu a doli obkopanu, sa njekoliko ponajboljih ratnika, voljan prije poginuti neg predati se. Pisani ne presta zato obarati na njega iz topova vatru; što ga ipak sklonu napokon na pogodbu. Dozvoli mu Pisani, da izadje iz kule i da bude sa šest Aga odveden u Zadar, gdje je morao ostati miesec dana, pa se kući povratiti. U to unidjoše naši u kulu, al jedno 18 Turaka, pritajanih u njekih zemunicah, pripuca na njih, te poubija njekoje, nu nijedan od zasiednika ne odnese žive glave. Sa te neviere Halilbeg posve izgubi svoju slobodu, i umrie kašnje u Breši kao sužanj. Foskolo, osvojiv dakle Zemunik, i oboriv u bjeg Sinanbega, dolazećeg mu u pomoć iz Nadina, silom priote Turkom Novigrad (*3 ožuj.*) i razori ga; a travnja, dočim je knez Posedarski otimao Obrovac, Karin i Hotišinu, a Šibenićani Rakitnicu i Velin, Pisani glavnom četom palio je i rušio Tinj, Nadin i samu Vranu, s prva snažno branjenu, kašaje zapušćenu. Nadin bjaše tada na medji dalmatinskoj središte turskog oboružavanja, te se i zato odlučno opro, ali se napokon morade predati na milost i nemilost Pisanovu. Iztistiv tim Foskolo svu zadarsku okolicu od dušmana, svibnja pohiti u Šibenik, te mu još 7 i. m. podje za rukom protjerati Turke iz Skradina, i prisiliti jih jošte, da na vrat na nos izbjegnu iz Ostrovice, pa sve do zemlje na logum razori i uništi. Sad su gomilato naši ispod

Digitized by Google

Turaka bježali na mletačku stranu, i složno sa braćom iz primorja pod Civalelićem i Posedarskim knezom na Turke kidisali, i za dugo robstvo junački se osvetjivali. Iz Šibenika smiesti se Foskolo u Spliet, i tamo mu pade izpeljati neprijatelja iz Solina i Stiene, porušiti ove tvrdjave, i Turke dolazeće na pomoć iz Kliša uzbiti. Poljičani čujuć, da Foskolo namjerava i Kliš predobiti, sadju mnogobrojni u Spliet pod svojim velikim knezom Gjorgjem Pavićem, da mu viernost prisegu i svoju pripravnost prikažu podpomoći mu u tom poslu po mogućnosti, a da jim on samo njihove povlastice potvrdi. Foskolo rado jih primi, i sve odobri kô što su željeli. Lipnja slete se Klišani do 600 konjanika na broju najprije na Sućurac, a pako na Spliet, ali se uz našu silu brže bolje i jalovi na trag povukoše. Tada i Civalelić na zadarskoj granici zatjera u bjeg jaku četu tursku, otev do 76 sužnjeva i golem plien.

U tom se novi bosanski Paša Husein Tekelija spremao u Drnišu na osvojenje Šibenika. Foskolo na prvu viest odpremi tamo iz Zadra 800 četnika poslanih mu od Pape i mnogo krajine, a preporuči obranu grada Degenfeltu, koi se viešto latio grad, stražišta i spoljašnje branike utvrdjivati, i srčeno se na odpor pripravljati. U što je dakle knez Posidarski robio po Lici i Gračac palio, a knez Splietski T. Kontarini onostrane dušmane zauzbijao, Tekelija, skupiv sve sile, naime do okolo 30,000 vojske i 8 topova velikih a 12 malih, krene sa svim k Šibeniku, te 17 kol. prednja mu se straža blizu grada pomoli. Razdieliv svu vojsku na dva odiela, 21 približi se, i iz glavice Sv. Mihaila sve na sitno razabrav stanje grada, sutradan osmieli se na Crnicu i na Plisivac. Namiestiv tu topove proti tvrdjavi Sv. Ivana, sve naokolo obkoli grad, pak zorom sa trih naslona poče vatru na nju krhati. Sibeničani, videći tu kršnu vojsku, namah odprave Foskolu poslanike u Zadar, da mu te tužne glase doprinesu. Uza to je dolazilo snage iz Zadra i iz Splieta; a Foskolo, tada sa težke bolesti zapriečen onamo preći, posla jim dosta jaspre; što u vojnicih, baš radi oskudice malo prije zlovoljnih, bolje srdce povrati. Naši su često iz grada izilazili, da turske radnje, proti Sv. Ivanu naperene, sruše; a u tom su se odlikovali navlastito Vlasi pod svojim popom Stiepanom Sorićem. Što bi turski topovi danom svalili, to bi gradjani prieko noći popravili. Pašina je poglavita namiera bila dobaviti se Klišta, naime obkopa pri tvrdjavi Sv. Ivana, te višekrat pokuša, da našince od tuda iztisne; videć pako, da mu sve badava, nakani se glavici Oglavnu pritisnuti, i u tu svrhu najvatrenije svoje vojake pokrene. Naši se do mala u rastrk spuste; no Draganić pohiti jim na pomoć sa nješto krajine, i kriepko u Turke ugaziv, priote to miesto.

Digitized by Google

U isto se doba Turci gomilato uvale u Klišta; nemogući ipak odolieti vatri, koja se sa tvrdjave i grada na njih orila, na polje se izsuču i zaklone, a pak se iznovice unutra uplakaju. S druge strane od silne vatre, koju su na tvrdjavu obarali, već je široka razvala virila, na koju se prodrieti moglo. Pokuša Paša 30 kol. udariti na juriš, i na lagum zidine raznieti, ali ga naši odlučno suzbiju, i pomoćju galija, koje su u luci bile, još ga golemom škodom njegovom porinu iz pobližnje glavice, gdje je davna nalegnuo bio, te odatle mnogo škode doprinio gradu. Devetoga rujna obnoviše Turci juriš na tvrdju Sv. Ivana iz više strana, a navlastito iz Klišta, a u isto se doba sgrnu i na iztočnu glavicu, gdje su opet junački od naših odbiti. Dva puta su naši iz branika na polje izašli Turkom izza ledja, i mnogo jih na mačeve raznili ili ozledili. Napokon Tekelija videć, da je sila izginula, a da mu se ni sada ne da tvrdjave osvojiti, morade popustiti i u svoje se tabore potegnuti. Čujuć pako, da je Foskolo iz Zadra s jakom pomoćju stignuo (*11 ruj.*), naredi skinuti na Križu i Plisevcu topove, a malo kašnje i sve naslone razoružati, te se malko odaleči od grada. Videći naši, da su Turci duhom klonuli, razdiele se na tri čete, sve po izbor junaci čiste hrvatske krvi, i zorom četarnaestoga protisnu se do turskoga tabora, neprijatelje u snu zateku, te mnoge na komade izkrešu. U sumrak petnaestoga Tekelija izza dvadeset i pet dnevnog obsiedanja cielom vojskom krene u Drniš, i tu se osviedočiv, da mu je izginulo od nemoći do 5000, a od vatre i maća do 4000, odpravi se put Bosne. Medjutim naši iz Splieta provale do Kliša i prigradje mu zapale; nego u što se bez opreza bace na plien, napanu jih Klišani iz tvrdjave, te do 50 ubiju a nješto uhvate. Brzo se ipak osveti Turkom knez Posidarski, koi, srušiv Raduc i Benković, prodrie do Knina, te se s golemim plienom veselo i zdravo kući povrati.

I sliedeća godina 1648 po nas se rumenim licem pomoli. Još siećnja do 2000 prostoga naroda uzleti u Tursku, te popaliv Vakup, Srb, Butinsticu, Strmicu i Plavno, i razbiv sanžaka, zdravo se i prebogato natrag povuče. Veljače Foskolo sa 6000 sve naših i 700 konjanika iz Šibenika provali do Drniša i sriećno si ga prisvoji; dočim je slavni pop Sorić s druge strane robio do Knina, i sanžaka u bjeg bacao. Pišuć o tom Republiki 26 i. m. iz Skradina, Foskolo veli: *tal fine hebbe l'aquisto di Dernis, antica e principal città di Provintia con molti centinaia di case, con assai Moschee e Torri, che per le conseguense rendesi stimabile molto.* Zatim uzleti nekoliko naših opet do Knina, i našav ga zapušćena, popale ga i razore, a Vrliku predobe. U to su i Primorjani robili i rušili Imosko i Duare i njihove okolice. Foskolo 8 ožujka savietova Republiki, da utvrdi Knin; a u isto doba sav

Digitized by Google

uspieh svoga oružja odprto pripisivaše hrabrosti i odvažnosti naših junaka. Mletčani nisu tada nipošto pazili na taj savjet, no kašnje se težko pokajaše, kad se o miru radilo.

Iz Šibenika odjedri Foskolo u Solin, da uzme Kliš, koi se tada dielio na tri obora, jedan poviše drugoga, i sve izvijeno na zavoj. Pobrav do 7000 vojske, čisto sve naše krvi, 16 ožuj. 1648 najprije očisti Greben od Turaka, i tu namjestiv topove, 19 odapne jih proti gradu. U što bi se provale pomolile, udri kroz nje uz vrlet na juriš, pa opet do četiri puta, te nješto silomice a nješto lagumi naši si napokon posvoje dva obora. U tom sadje Tekelija sa 2000 da pomože Klišu, ali ga pop Sorić i arambaša Mandušić pričekaju na svinskoj stazi, i tja do Dugopolja uzbiju. Sad stade Paša skupljati si mnogo dobru vojsku s namierom opet se napried protisnuti i na našu udariti. To kad Foskolo sazna, umah mu odpravi na susriet snažnu četu pod zapoviednikom konjaništva Zerzi-em, komu srieća za rukom podje izza krvava boja razbiti ga i prieko Cetine baciti. Sad se pod Klišem s naše strane još strašnija pucsjava ponovi, i sve se spremalo na obći juriš. No sanžak videć napokon, da našoj sili odolieti nemože, 31 i. m. sklonu se na predaju, te bude Turkom dozvoljeno otići slobodno, ali bez oružja i prtljaga, i da izpuste sve sužnje i roblje. Za tim naši poletiše napried, i popališe Nućak i Sinj; te svibnja prodre Smiljanić do Vunca a Mandušić do Ključa. Lipnja Turci sadju do Makarske i sažegu ju. Sorić u to doba silno jih je siekao niz Liku; no u srpnju za druge navale do Ribnića, iznenada nagaziv na Turke, ovi mu družbu potaru, uhvate ga i živa odru. Tada se Božo Miglović kroz Bosnu proturi do Save, gdje ugušiv do 40 Turaka sa tri topa i mnogo bojne sprave, prieko Rame i Glamoča dosta roblja i marve u Zadar dogna. Tako se s jedne i druge strane na manje čete nasrćalo i robilo do konca ove godine. Da su tada Mletčani bolje poznavali ćud i hrabrost hrvatsku, bili bi mogli jamačno svu Bosnu pritisnuti. Na suproć Foskolo, ubaviešćen od Arbanasa po poslanicih, da su oni spremni na ustanak, nesavietno odriučuć se siegurna za dvojbeno, odluči na onu se stranu s vojskom primaknuti. Siečnja 1649 pokuša dakle predobiti Bar, ali mu zla srieća posluži. Arbanasi, od Turaka pritisnuti, ne maknu se, te on morade u Boku kotorsku, gdje sruši Risan. Tada Nižići pod P. Gabrielovićem zapališe Grahovo, i pomoćju Vlaha predobiše Medun. Nesrieći u Arbanaškoj sdruži se sada silni glad i kuga, koja se početkom lipnja 1649 prvo u Šibeniku objavi, a pako se kroz cielu državu razturi. U Šibeniku tako pobiesni, da se je još 18 srpnja brojilo do prieko 3000 mrtvih izim 500 vojske, a kolovoza, kad sasvim presta, broj mrtvih poskoči na 6000 budi od nemoći

Digitized by Google

budi od glada. Sad Turci mah uhvate, i liepo po primorju u tri čete sadju tja do Zadra, Nina i Mortera robeć i paleć, no naši jih svuda razbiju i zataru, pak udri u Tursku. U tih navalah jako si osvietli lice naš slavni junačija Ilija Smiljanić, koi silu turadi na komade izkresa kod Karina i Zvonigrada, a sve do Bilaja porobi, ogoli i uništi. Foskolo uloži svu brigu, da pomože jadnomu narodu; a nije dana propušćao vladu podbadati najživljimi izrazi, da čim prije stradajućim u pomoć priteče (1).

Isto tako u četovanju prodje i g. 1650, a glad je bez prestanka silno narod skončavao, pošto su ga Mletčani slabo hranom pomagali, a težanja se latiti nije mogao radi boja. Uz to opet nalegne kuga u Dalmaciju, navlastito u Spliet, gdje mnogo pokosi. Čega radi Turci rujna tamo se jaki prikažu, no naši jih u bjeg odvrate, a siečnja s. g. zapaziv jih u zasiedah kod Solina, obkole jih, te dosta pod mač okrenu i pohvataju. Zlo medjutim po Dalmaciju, što je u ovo doba Foskolo na vrhovno zapovjedničtvo pomorsko dignut bio. Veljače 1651 zamieni ga Jerko Foskarini, koi se morao savim pri obrani držati, jer su nevolje težko bile stisnule Mletčane u Kandiji, kamo je najpreče i najgolemije pomoći trebovalo. Naši su ipak često nasrćali na turske prediele, smrt sipali i dosta pliena izbijali. Glava jim je i sada bila slavni Smiljanić, koi početkom srpnja u Korlatu obkruži lukavo do 5000 Turaka i strašno porazi. Foskarini iz Splieta javi tu sjajnu pobiedu u Mletke 10 srpnja: *questa deve stimarsi per la più nobile e segnalata vittoria, che fin' hora sia seguita in Provintia nel corso della presente guerra per la qualità del successo, per la ricchezza delli bottini e per il riguardo delle conseguenze;* a 12 i. m., pobrojav najodličnije sužnjeve i silni plien, doda, da je to bilo za Turke *una assoluta disfatta.* Obnovi Smiljanić navalu list. do Ubdine, a opet sieč. 1652 do Livna, i uviek slavno i srećno. Veljače Foskarini obsiede Duare. Pohiti

(1) Nagovarajuć vieće mletačko, da bez odvlake pošalje živeža za nevoljnike, ako neće da svi pomru, odprto mu kaza: *il vantaggio, che sin' hora s'è ricavato dalla lor fede e dal loro valore è stato considerabile; il danno, che, guardi Iddio, si ricaverebbe dalla lor perditione, sarebbe notabilissimo* (4 proš. 1649). A uz to će 25 sieč. 1650, da jadni proklinju, što su došli u mletačku oblast, te nastavlja: *a tre mille et più si riducono queste genti atte al maneggio dell' armi. Han queste per lo passato partorito tanti buoni effetti, quanti è ben noto, perchè han prima tanto facilitati gl' acquisti; han con li petti loro servito di scudo contro l' ingiurie inimiche; han refrenato in gran parte l' ardire temerario di Turchi con la loro braura, li han tant' incommodati con incendij con depredationi, diminuiti di numero con abbondanti uccisioni. Che più potevan fare questi meschini a sostenimento di pubblici vantaggi, a comprobatione di lor fede et costanza? ma che non farebbero, se fossero mantenuti, mediocremente contenti con una sola libra di pane al giorno per testa?* Eto ti plaće mletačke!

Digitized by Google

umah Daniel mostarski paša, da pomože tvrdjavi; ali mu naši polete na susret, i tako ga odlučno napadoše, da na kratko *restò rotto, fugato et dissipato tutto l' essercito nemico* (1). Duare se preda 23 velj. i bude razoren. Mletčani su žalibože za ovoga rata mal da ne sve rušili, što su jim naši svojom krvi predobivali. Dne 11 ožujka Foskarini naviesti Republiki novu pobiedu Ilije Smiljanića i Janka Mitrovića Posidarskoga kod Ostrovice, te je sada živo zahtjevao, da jednom obdari to junačtvo našinaca, i to ne praznimi riečmi nego dieli, pošto se na njih *essenzialmente* naslanjala obrana ciele države (2).

Dne 6 sieč. 1653 miesto Foskarina dodje u Dalmaciju za vrh. providura Lovre Dolfin. I ova godina za naše proniknu liepim lovorom. Smiljanić svibnja posieti Turke tja do Glamoča, golem jim plien izvuče, mnogo posiječe i sve naokolo u pustoš obrati. Tada su bili Turci nakanili prieko Hrvatske udariti na Furlansku; no toga se posla ostaviše, kadno osietiše, da se Hrvati dižu na odpor. Srpnja ipak poplaviše sve do Zadra i opet rujna; no Mitrović oba jih puta prisili na bjeg. Malo kašnje provališe u Busoljinu, nego su i odtud uzbijeni bili; dočim Smiljanić, prodriev do Udbine, tjeraše jih kroz Krbavu do Une, gdje jih napokon sasvim porazi.

Ožujka 1654 stavi se Dolfin, da predobije Kninsku tvrdjavu, skoro od Turaka iznova podignutu i prilično utvrdjenu. Skupiv dosta snage u Skradin, prodre do Knina, ali mu loša srieća! Turci snažni sadju umah gradu u pomoć, i sasvim ga poraze. Sad će Čengić, sanžak hrcegovački, da uzme Perast, te ga stane biti i s mora i s kopna; no Perasćani svestrano ga suzbiju i razbiju, i tri mu zastave otmu. Medjutim Smiljanić s Mitrovićem, sveudilj taruć po Turskoj, težke su dušmaninu rane zadavali; ali rujna dočim je Smiljanić kod Vucjka opočivao, Turci ga nenadno napadoše i nemilo smaknuše. Slava mu do vieka. Početkom g. 1655 Dolfina izmieni u vlasti providurskoj Iv. Ant. Zen. Napriedovahu i sada navale s jedne i druge strane, i obično našom pobiedom; ali to neprestano četovanje, kuga, glad, i patnje već biahu pozobali veći i bolji dio naroda, a poljodielstvu i trgovini nije bilo više ni znaka. Zenov nasliednik Ante Bernardo

(1) U depeši 8 ožujka t. g. doda ovako: "*la vittoria fu veramente delle più sanguinose, che mai si udissero, perchè dopo la prima salva dell' arme da fuoco diedero li Morlacchi mano alle sable, et coll' arme bianche fecero strage crudelissima de nemici, seguitandoli per gran tratto di paese . . . con corraggio veramente meraviglioso*„.

(2) Tu veli i to: "*resta da considerare appositamente, quanto sia grande la convenienza et ogni ragion così di gratitudine come di publico servitio di retribuire a Morlacchi non più con parole, ma con veri e solleciti effetti, i testimoni della publica manificenza, atti a stabilirli e sempre maggiormente infervorarli nel progredimento di tante loro valorose benemerenze*„.

Digitized by Google

(*svib. 1656*) iznadje Dalmaciju *non già più, che un tempo era, colma d' habitanti, e molti anco danarosi . . . ma è ridotta a tal declinatione, che quei pochi sepravvanzati dal contaggio et dalla corrente guerra non han modo di mantener se medesimi . . . non vi è traffico più d'alcuna sorte, onde per le città tutte, la maggior parte dishabitabile, non trova più modo il suddito di campar la vita, et di alimentar a pena se medesimo da un giorno all' altro, tutti fatti miserabili a segno, che non ho ardire di esprimerlo* (*Dep. 15 srp. 1656*); te je nagovarao Republiku, da se pobrine jednom pružiti lieka tomu stradanju, *che non può essere maggiore* (*25 srp.*). Ali i sada Mletčani nisu si puno glave razbijali, jer su sve snage napinjali, da spase Kandiju. I srieća jim se tamo ove godine nješto blažija pokazivala sjajnom pobiedom Lovre Marcella pri Dardanelih, koja ponješto oživi već dosta klonuli duh. Rujna Paša bosanski sadje na Cetinu sa 10,000 vojske, odakle se zgrnu na Šibenik a kašnje na Kliš, no tako bezuspiešno, da se je morao napokon povući u Livno u zimske tabore.

Dočim su Hrvati u Dalmaciji tako slavno za cielo kršćanstvo, a za Mletčane navlastito, svoju krv na potoke žrtvovali, nisu se doisto ni braća njihova onkraj Kupe i Drave sladka sanka naživala. Istina tada je medju Bečem i Carigradom još trajalo primirje, ali ga se na granici kakono prije i sada nije nipošto poznavalo. U borbah, koje su se u ovo doba i s one strane ponavljale, osobito su se odlikovali Petar Zrinjski i brat mu stariji Nikola ban hrvatski (*od g. 1649*), koi si i na peru steče u narodu liepih zasluga. Petar g. 1649 razbi Pašu bosanskoga i ubi ga na turskom zemljištu. Sliedeće god. Nikola načini mir s Turci u Legradu; a kad ga ovi malo kašnje povriediše, udari ban na Turke Kostajničke, i pošteno jim se osveti. I u Slavoniji za ovo su se doba često naši dizali na klete nasilnike, i težke jim jade zadavali, navlastito pod slavnim Gjorgjem Matićem i Nikolom Sarićem. Malo kašnje zaplamti seljačka vreva oko Siska i Novoggrada, koju na skoro uduši ban Nikola (*V. Jura III. 104*). Za te uzbune udare Turci na otočku okolicu, i ubiju onoga zapovjednika Andriju Gušića i ne malo Otočana i Senjana. Na te glase prileti tamo Petar Zrinjski, i zatjerav Turke, porobi Korenicu, i sa silnim se plienom kući vrati. Skoče sbilja Turci na osvete; no do mala pade Gjorgju Frankapanu živo jih razbiti, i tim na mir prisiliti.

Ferdinand na Požunskom saboru (*16 lip. 1647*) osobitom poveljom potvrdi našim stališem za se i za svoje nasliednike staro pravo, da ne bude u Hrvatskoj druge viere osim katoličke (*Jura III. 337*); a pošto se

Digitized by Google

biaše u zemlju uvuklo njekoliko krivovjernika, koji su i dosta imanja posiedovali, na zahtjev biskupa Zagrebačkog bili su na saboru od g. 1649 obnovljeni stari zakoni, koji su to strogo zabranjivali. Na suproć u Ugarskoj po Pazmanovoj smrti bili su protestanti opet osilili, te sada podje jim napokon za rukom svojimi pritužbami u saborih nagnati kralja, da jim dozvoli opet ona prava, što jim oduzeo bješe Ferdinand II njegov otac. To učini kralj s toga navlastito, da mu lašnje bude nakloniti stališe, da prime njegova starijega sina Ferdinanda IV za nasliednika. Stališi napokon privoliše, no ovaj morao jim je najprije izručiti zaviernicu, kojom potvrdi i otčevu i djedovu. Ferdinand IV umrie ipak prije otca (*9 srp. 1654*), te se otac umah pobrini, da isti stališi sada prime za svoga kralja drugoga njegova sina Leopolda, i da uzakone pravo nasliedstva po prvorodstvu. Stališi privoliše samo na izbor Leopoldov (*27 lip. 1655*).

Bojeć se Ferdinand, da osili švedska kruna, učini dne 30 ožuj. 1657 savez s Ivanom Kažimirom poljskim kraljem proti Karlu Gustavu Švedskomu, pomoženomu Gjorgjem II erdeljskim vojevodom, ali ga iznenada još 2 travnja nemila smrt pokosi. Nasliedi ga sin

LEOPOLD I, jesuvitsko gojenče, prvo odredjeno za svećenički stališ. Stoprv 18 srp. 1658 dobi carsku krunu. Uslied otčeva saveza pomagao je poljskomu kralju u ratu proti švedskomu, koi se okonča mirom u Olivi (*3 svib. 1660*). U to doba težke su se uzbune dizale u Erdeljskoj, gdje je više takmaca, naime Gjorgje Rákoci, Fr. Rédaj, Akacije Barčaj i Ivan Keménj, u isto vrieme nastojalo dokopati se vrhovne vlasti sve to većim uštrbom domaće slobode a samo koristju Turčinovom. Keménj napokon, smaknuv Barčaja i zaniekav Turčinu povišeni danak, potraži pomoć u Leopolda, nudjajuć mu za nju sve prediele, što je tada k Erdelju spadalo u gornjoj Ugarskoj. Leopold rado prista na te uvjete, te navjesti Sultanu, da će smatrati kao narušenje obstojećega mira medju njim i sobom svako neprijateljsko postupanje proti Erdelju. No Turci, ne pazeć nimalo na te grožnje, bez odvlake provale u Erdelj, i iztjerav Kemenja, postave Mihaila Apafa za vojevodu (*1661*). Toga radi Leopold na prvu viest naloži Montekukolu, da umah pohiti s vojskom Keménju u pomoć. Montekukolu podje sbilja za rukom, dobiti u svoje ruke Kološ i još njekoje tvrdjave u Erdelju; ali malo kašnje (*20 sieč. 1662*) Keménj pade u slučajnoj borbi sa Turci, te tako Apaf bude za vojevodu primljen od ciele zemlje.

Leopoldovo umiešanje u erdeljske poslove uzeše Turci kao izjavljenje rata, koi upravo započe stoprv kol. 1663. Tada Veliki vezir Ahmet Ćuprili, prešav Dunaj kod Ostrigona, osvoji Nove Zamke, Nitru i još njekoja miesta

Digitized by Google

na toj strani. U isto su doba Turci tjerali Leopoldove posade iz Kološa i iz ostalih tvrdjava u Erdelju. Samo su u Hrvatskoj proti njim uspiešno vojevala braća Zrinjska, Nikola ban i Petar. Ta dvojica, da spase svoja imanja u Medjumurju, kamo su često, već od kako je Leopold na priestol zasieo, navaljivali Turci iz Kaniže, akoprem uviek slavno suzbijeni, bjaha sazidala Novigrad uz Muru kao središte svoje obrane i obratno napadanja u turske prediele. Dok je dakle Veliki Vezir u gornjoj Ugarskoj otimao gradove, braća su se Zrinjska iz Novigrada neprestano bacala na susiedne Turke, golem jim plien otimala i mnogo jih na komade izkresala i zasužnjila. S toga Kanižki paša dobi zapovied, da udari na Novigrad i da ga sruši. Paša dakako pokuša jakom silom, ali ga ban Nikola pošteno potuče i suzbi, kò što i Vezira, koji je paši na pomoć dolazio. U isto je doba brat banov Petar, kapetan Senjski, razbijao Alipašu Čengića kod Gačke i Siroku palio.

Sliedeće g. 1664 započe Vezir rat s obsiedanjem Novoggrada. Naši, akoprem su se jamačno proti svoj njegovoj sili za dugo junački opirali i branili, moradoše ipak napokon pustiti grad u turske šake. No malo kašnje opet si ga preoteše i s njim Breznicu i Baboću; te Nikola pohiti zatim u pomoć Tomi Sariću Slavoncu, koi je tada obsiedao Viroviticu, i predobiv ju, popali Osiečki most i osvoji Pečuh. Sad Turci, da se Nikoli osvete, udare na Zrinj; nego i ondje jih banov brat Petar hametom potuče. U što je Nikola letio k Zrinju u pomoć, stavi Niemce da brane Novigrad, a oće hrdje i kukavice do mala predadu ga dušmaninu, koi ga on čas sruši. U to se sgrnu Turci pod Velikim Vezirom oko Sv. Gotarda. Montekukoli, ojačen nemačkom i francezkom vojskom, sadje jim na susriet, i u glavnoj bitki svestrano jih porazi (*31 srp.–2 kol. 1664*). U isto je doba Souches kod Levenca razbio ostrigonskoga Pašu. Te sjajne pobiede ne uztegnuše ipak Leopolda, da ne pristane na sramotni mir, ponudjen mu od Turčina, 20 kol. u Vašvaru, po kom Veliki Varadin sa četiri županije u Zatisju osta Turčinu, a Apaf bude priznat erdeljskim vojevodom. Taj mir, utanačen na 20 godina savietom Lobkovica i Montekukula, probudi obće nezadovoljstvo navlastito u Ugarskoj i u Hrvatskoj, jer je ozledjivao zaviernicu, u kojoj se Leopold obvezao bješe, da neće mira s Turci sklapati bez sudielovanja ugar.-hrv. stališa, a najviše povriedi bana Nikolu, koga su tada slavili za najvieštijega i najplemenitijega branitelja ug.-hrv. krune. Ban je mrzio na Montekukula i radi propasti Novoggrada, jer ga je ovaj spasiti mogao samo da je htjeo. Njeki pišu, da je Montekukoli početkom sliedeće god. iz osvete i jala dao smaknuti Nikolu na lovu od podmićenog sluge; a

Digitized by Google

njeki kažu, da ga je ondje vepar raztrgao. Nikolu nasliedi u banskoj časti brat Petar.

Usprkos Vašvarskomu miru Turci, Leopoldovom naklonosti osmieljeni, nisu prestali kad kad provaljivati prieko ugarske i hrvatske granice, što je to većma unemirivalo narod proti kralju. S druge strane kraljevi savietnici, navlastito Lobkovic i Auersperg, te su nemire pripisivali višjemu plemstvu, te ne samo da su ga sve to većma stiskivali u njegovih slobodah osobito vierozakonskih, no i sve tvrdjave pritiskali nemačkom posadom, koja si svako nasilje dopušćala. Car, zabludjen u razkoših, pušćao je, da oni rade po volji, kò što nam odprto sviedoči Gj. *Cornaro* poslanik mletački u Beču, pišuć 5 ruj. 1666: ***divertito in balli, nelle caccie e nella musica, non può conoscere ragioni di Governo e digerire affari di grave peso.*** Da se jednom rieše nemačkoga nasilja, skupe se poglaviti Ugri u Požunu, i složno stanu zahtjevati od kralja, da se digne rat na Turčina, težko još tada ratom zabavljena s Mletčani u Kandiji (1). Videć pako, da Lepold niti ne pazi na to, tajno se dogovore u Trentčinu i u Banskoj Bistrici, imenito palatin Veseleny, knez Nadasdy i mladi prinz Rakoczy, da mu odtrgnu Ugarsku, i s tom namierom pozovu u svoje kolo i Apafa, erdeljskoga vojevodu. Apaf, da si bolje osiegura konačni uspieh, on čas obrati se na Velikog Vezira u Kandiji za pomoć, koi mu je na rieči ne uzkrati. U tom umrie Veseleny (*ožuj. 1667*), a Panajotti, vezirov pouzdanik, javi u Beč sve, što se u Ugarskoj snovalo, da tim odstrani Leopolda od mletačkoga saveza, na što su ga tada Mletčani po svom poslaniku u Beču velikimi ponudami u novcu tražili nakloniti.

(1) Poslanik mletački javi 16 sieč. 1667 iz Beča svojoj vladi: *Signor Ungaro è stato espressamente a vedermi, et in tutta segretezza m' ha affermato, essersi uniti tutti li primi Ungheri in Possonia, et obbligati a procurar, che non sussista la pace dell' Imperatore col Turco, di non haver qualsiasi rispetto, troppo dura e grave la conditione presente. Li signori dell' Ungheria Superiore haver trattati coll' Abbaffi Principe di Transilvania, essersi anco ultimamente radunati colli Transilvani stessi in Varadino. All' Imperatore essersi parlato altamente quando vennero uniti per occasione delle nozze. Non haver mai saputo le conditioni della pace. Riconoscer dalli effetti esser venduti, perchè ogni giorno seguono pregiuditij. Lo stesso Cesare non mantenerli li privileggi; stimarsi la natione unghera come ribelle, non esser tenuti in considerationе. Andò dal Palatino, Nadasti, et tutti gli altri. Considerò li vantaggi, che la Republica riporterebbe da queste mosse; assicurandomi, che gl' Ungheri sarebbero dipendenti dalla Republica. Quaranta mille cavalli sarebbero pronti a primavera; e datto principio alla mossa, non esser per mancarvi assistenza e fomento. La Franza tener buona dispositione. L' elettor di Magonza e Principi dell' Imperio conoscer, che la perdita loro sarebbe comune. Con Polacchi haver trattati e speranze, ma con alcuna portione di denaro ancora promettersi egli a nome comune, che farebbe mossa tale, che si provocarebbe la guerra, et il Primo Visir chiamato all' applicatione delle cose proprie.*

Digitized by Google

Ban Petar Zrinjski s prva nije sbilja mnogo držao do one urote, jer mu je više od nemačkoga srdce zledilo tursko nasilje. Turci su mu na granici gradili tvrdjavu. Badava zaprosiv pomoć od kralja i od Mletčana, sam se odvaži napokon provaliti do Kaniže, te mu pade razbiti dušmane, i smaknuti pašina sina (*list. 1666*). Uz to se revno skrbio, da u Ugarskoj obustavi vierozakonske razpre, nadajuć se, da će po tom i kralj pristati, da se složno i ozbiljno udari na Turčina; te s tom namierom i kraljevom dozvolom početkom g. 1668 pohiti u gornju Ugarsku na dogovore s ondješnjim plemstvom (1). Ugarski nemiri sbudiše napokon i Leopolda. Pros. 1668 pozva u Beč najodličnije Ugre, da se s njimi posavietuje, kako bi se mogla zemlja utaložiti; ali sve to udari u bah, pošto se on ustručavao pristati na njihov zahtjev, da se najprie vierozakonske stvari u prijašnje stanje povrate (*Dep. 29 pros. 1668*). Malo kašnje na

---

(1) Liepo nam označuje stanje te ugarske razmirice depeša, koju je poslanik mletački svojoj vladi upravio zabilježkom iz Beča 12 velj. 1668: "È ritornato d'Ungheria Sup. il Sig. Co. Pietro di Sdrino, che fu ivi con permissione della Maestà dell'Imperatore per componere alcune differenze di Religione tra quelli Protestanti et la Principessa Ragozzi, che professa la Cattolica, et non havendo potuto deffenire totalmente quell'affari, si è applicato a riconoscere li pensieri de gl'Ungheri, et le dispositioni de loro vicini; ha voluto al suo ritorno in Vienna subito vederme, e comunicarme con la maggior segretezza lo stato di quell'interessi, facendomi premesse della divotione sua verso la Serenità Vostra, et del desiderio d'haver qualche cosa di grande per la Cristianità; tutto dirmi, perchè lo significassi alla Ser. V. non ad altri; mentre sapendosi dall'Imperatore l'intentione sua, dubitarebbbe di esser frastornato dal bene, che vuol procurare. Mi disse, che gl'Ungari così della Superiore come dell'Inferiore si ritrovano nelle maggiori disperationi, per esser stati totalmente abbandonati da Cesare con l'ultima pace fatta senza lor saputa; esser ridotti in schiavitù, oppressi da Turchi e maggiormente da Tedeschi, che l'insidiano il viver loro; haver alcuni Ongari perciò ricorso al primo Visir, persuaso a portarsi in Ungaria, togliere del tutto all'Imperatore il dominio di poche piazze per poter vivere in quieto; haverli il primo Visir stesso risposto, che non sarebbe mancate congionture di sollevarli e che intanto gradiva la loro buona dispositione verso l'imperio Ottomano; simili ricorsi degl'Ungheri esser stati communicati a questa Corte da Turchi per far conoscere la buona amicizia che mantengono e per ridur forse a confidare della loro fede e mantenimento di pace. Mi ha asserito lo stesso Sig. Conte haver ripreso l'ardire di alcuni Ongari, persuadendoli, non dover scordarsi d'essere Cristiani, et non procurare la dominatione de Turchi stati lor sempre nemici; fossero costanti anzi in portarli danni maggiori a diffender la religione e la fede; haversi egli eshibito di voler esserli buon amico e far il potere per sostenerli; haver anco ridotto molti a seguirlo, e fatte prattiche ancora con li confinanti della Polonia e Valachia; promettersi una grande unione di gente sino sopra venti mille huomeni, ed in tempo che il Turco si ritrova occupato in Candia sperar poter far qualche gran bene alla Cristianità. In caso disse della sortita sua in campagna con considerabili forze, et che vedesse principio di qualche operatione, desiderar sapere, quali assistenze potesse sperare dalla Ser. Republica„. Ovo nam sviedoči, da se je ban do tada sasvim vierno prama kruni ponašao.

Digitized by Google

novom sastanku u Beču isto se o tom radilo, no i sada badava. Napokon Leopold travnja i. g. odpravi u Prešov kneza Rotala i bana Petra Zrinjskoga kao svoje povierenike, da se s poslanici Apafa i protestantskih Ugára sporazume o konačnoj nagodbi. Tom prilikom podje Zrinjskomu za rukom sravnati vierozakonske razmirice obstojeće medju Rakoczy-em i medju Protestanti gornje Ugarske i Apafom, akoprem se tomu jako opirala Rakoczy-eva mati zanešena katolička, i prignuti stranke na pogodbu, koju uzprkos papinskomu poklisaru i Ostrogonskomu nadbiskupu, koji su ju hudili, Leopold odobri (*V. Dep. 2 svib. i 10 kol. 1669*)

Medjutim umrie Auersperg zapoviednik u Varaždinu. Leopold namieravaše miesto njega postaviti Markvisa od Badena, dočim su Hrvati tvrdili, *che per antichi privilegi debba conferirsi* (naime ta čast) *ad uno della loro natione.* Ban Petar tada se nalazio u Prešovu kao carski povierenik, ali je u Beču po svom poslaniku i samoj ženi nastojao, da mu se to zapoviedničtvo ili barem ono tada prazno u Košicah podieli. Sve badava. Varaždinskim zapoviednikom bude knez od Herbesteina (1). Do mala vrati se Zrinjski u Beč s te nepravde silno na Niemce razljutjen; te stoprv sada stade motriti, kako da jim se pošteno osveti (2). U tom pozva Leopold u Beč poglavite Ugre, da podpišu Prešovsku pogodbu; ali jih malo dodje, te i ovi biahu nesložni. Tom prigodom Gjorgje Szelepčsényi, nadbiskup Ostrogonski i krvni neprijatelj Nadasdjev i Zrinjev kò što i naroda svoga, osvadi ova dva pred kraljem, da su već osnovala urotu s namierom, njega smaknuti, Leopolda na lovu usužnjiti, te Ugarsku pobuniti (3). Kralj

(1) Ovako o njem poslanik mletački *(8 lip. 1669): li favori del Principe d' Auspergh più ch' il suo servizio li hanno guadagnato un conspicuo considerevolissimo posto; criderà altamente il Co. di Sdrino al ritorno; li suoi adherenti alzano la voce con le maggiori indolenze* i td.

(2) Isti *(22 lip. 1669): Si trova il Co. Pietro di Sdrino più assai alterato, se ben dissimula il suo dispetto. Li Ministri se n' accorgono, ed non vorrebbero, che partisse con stomaco acerbo. Dubitano, che nelli confini promova novità, ed accendi del fuoco. Egli è capace d' ogni furiosa risolutione, ancorchè non sia dotato di quell' insigne talento, ch' adornava il Conte suo fratello.*

(3) Isti *(27 lip. 1669): L' Arcivescovo di Strigonia ha preteso di scoprir a Sua Maestà una grande congiura; interesa il Nadasti principale soggetto, il Conte di Sdrino, et altri per l' adherenze et cariche riguardevoli tutti. Il concerto fosse, sorprendere Sua Maestà stando fuori alle cacie con poca sicurezza et assistenza di guardie, conducendolo in certo castello lontano prigione; all' Arcivescovo levar la vita, et nello stesso tempo concitar un grande tumulto nell' Ungheria Superior particolarmente et da altra moltitudine barbara. Di quest' importante acusa si chiamano altamente offesi, detestando il caluniator et la calunia; accrescono però le differenze et gli odij con pregiuditio di tutti gli affari.*

Digitized by Google

mu s prva ne povierova, ali po njegovu savietu odbaci zahtjev Ugara, da imenuje palatina i da sabor sazove. Taj čin težko povriedi Ugre; te se lasno uviditi moglo, kud će njihova sržba, kad se kući povrate (1). Tada i Zrinjski ostavi Beč. Nadbiskup prije odlazka opet naglasi kralju svoje osvade, no i sada bez uspieha (2). Videć dakle Ugri, da jim nemački savietnici pred kraljem truju sve molbe, neka se stara zakonita ustavnost povrati u zemlji, paće da su jim Niemci već pograbili mal da ne sve domaće časti i najlepša imanja, a da jih s druge strane Turci prosto deru i kolju, najprije počmu svoju nezadovoljnost odkrivati u samom kraljevom dvoru u Beču, kò što Forgač: *che il sudito non è obligato alla fede, quando il Prencipe non essercita la carità et misericordia paterna* (*Dep. 31 kol. 1669*). Razdraživaše neprestano to jadno stanje nadbiskup Ostrogonski svojimi odajami, *mistura di publici et privati interessi; solito egli sempre d' incalmar l' uno con l' altro, per ritaere sotto il manto del zelo il suo stesso servitio* (*l. c. 7 ruj. 1669*); a to je dakako vuklo nemačke savietnike, da sve to oštrije s Ugri postupaju. Čega radi ovi su tim nagnani, da se opet obrate Turčinu za pomoć; a Veliki Vezir rado jih i sada primi, te jim ju obreče za sliedeću godinu (*l. c. 28 ruj. 1669*). Ta viest s prva strese dvor, te se jedva sada nad propastju započelo otvarati oči. Tom prigodom Franjo Frankapan dobi zapoviedničtvo Senjsko i nadzorničtvo u Granici.

Studenoga 1669 Nadasdy, hlepeć za palatinskom častju, pohiti u Beč, da se od nadbiskupovih pritužba opravda. Ondje ga osvadjahu, da se dogovara s gornjo-ugarskimi velikaši, koji su se tada već očito Turčina držali; no ipak ga puste, da se na svoja imanja povrati. U tom pros. ministar Auersperg bude službe lišen sbog sumnje, da sporazumno radi sa buntovnici. Svemu biaše duša ministar Lobkovic. *Si sospetta*, veli o njem poslanik mletački (*18 sieč. 1670*), *ch' il Principe habbi lasciato correr al precipitio questo negotio, perchè l' Imperatore comprenda et tochi con mano la necessità di dichiarar uno, ch' in vece di S. M., quando*

(1) Isti *(3 kol. 1669): certo è, che gli animi della natione sono esacerbati altamente; è pericolo, che diino luoco, se havessero adherenze et appoggi, a partiti strepitosi et estremi.*

(2) Isti *(10 kol. 1669): L' Imperatore da una parte riflette sulla gravità del trascorso, se è vero; dall' altra non vorrebbe promovere rumori, dar segno di difidenze, ne suggerir esca negli animi disposti agl' incendi. Anco li principali ministri nelle consulte non vanno concordi. Locovitz con la maggior parte inclina al rigor, Auersperg più forte et efficace nelle persuasioni dissente dall' accreditare con immaginabile apparenza gli affetti dell' Arcivescovo, che rafigura infetti di malignità e di passione. Credibile, che nella irresolution svanisca il pensiere d' inquerire con la partenza dell' Arcivescovo già seguita.*

Digitized by Google

sopravvengono accidenti, invigili, travagli et assista al timone. Krvni neprijatelj ugar.-hrv. ustava, da ga sasvim satre, sve je sile na to upirao, da potare i smaže najmoćnije velikaše; a pošto je kralj oklevao toga se primiti, najopakijim lukavstvom tjeraše jih, da se sami u mrežu bace i krvniku izdadu. Svojski ga u tom podpomagaše i sada izdajica Szelepcsényi, koi iz osvete neprestajaše kod dvora crniti Nadasdy-a i Zrinjskoga. I ta mrkla radnja urodi ožudjenim plodom. Gornjo-ugarski Protestanti videć, da su njihove prošnje, po poslanicih kralju podnesene, prekorno odbačene, i da drugo izim osvete od kraljevih savietnika očekivati nemogu, odluče napokon na sastanku u Presnovaji, da se kupi vojska i s Turci stisne savez; te i to navieste Leopoldu po poslanicih, zahtjevajuć, ako će mira, odalečenje tudje vojske iz zemlje i slobodu vieroizpoviedanja. Nadbiskup i Niemci savietovahu, da se ti zahtjevi odbiju i buntovnici mačem i ognjem u red privedu; no Leopold bojeć se, da se Turci, slavodobitni u Kandiji i već jako na granici pomnoženi, ne zgrnu na njegove zemlje, odgovori sada, da će jih rado i podpuno uslišati, ako se oružja okane, a da će jih on braniti proti dušmaninu (*Dep. velj. 1670*).

U tom ban Petar Zrinjski, dobro od svoga zeta Rakoczy-a obaviešten o gornjo-ugarskih poslovih, videć jasno, da mu se Turci na blizu groze, da mu se nije od kralja nadati nikoje pomoći, da su sve časti u kraljevini, na koje je on najveće pravo imao, Niemci pritisnuli, i da ovi traže i to, *poner mano sopra gl' effetti del defunto Co. Nicolò suo fratello,* a valjda i na njegova, veljače 1670 odpravi i on svoje poslanike k Sultanu, nudjajuć mu harač, ako ga primi u svoju zaštitu (1). Sultan rado jih primi, i umah prista na njihove ponude (*Dep. 29 ožuj. 1670*). Te viesti i još druge, koje su iz Gradca dolazile, težko pomutiše carske savietnike. U tom prispie u Beč biskup Zagrebački, i sve potvrdi, a iz Gradca

(1) V. Dep. Vrh. Prov. u Dalmaciji A. Barbara 12 ozuj. 1670. Poslanik mletački u Beču javi Republiki (15 i 22 ožuj. 1670), da je poslanik Leopoldov iz Soluna izviestio cara, kako su onamo došli poslanici Zrinjevi, i na ime svoga gospodara ponudili Sultanu godišnji danak, a da "in ricompensa di benefizio sì grande sperava (naime Zrinjski) corrisposta la sua devotione con generosità uguale al merito del suo servitio; che desiderava esser investito con la sua linea delle Provincie medesime con titolo di Sovranità et di libero Principato; Vicerè, però di continuo sotto la protetione dell'armi poderose del Gran Sultano, con la dipendenza dai suoi commandi, et con la puntualità della ricognitione commandata et imposta.„ — Do početka ove g. 1670 Zrinjski, ako i naklonjen buntovnikom, nije se bio pustio u njihovo kolo; kô što nam sviedoče uz ono, što smo ozgor naveli, i dvie depeše mletačkoga poslanika u Beču (6 srp. i 19 list. 1669), iz kojih izilazi, da je nudjao još koncem prošaste g. Republiki dosta bojne sprave na prodaju.

Digitized by Google

knez. Nik. Erdödy, poslan od gradačkog vieća, da obodri kralja, bez odvlake udušiti tu urotu. Niemci oba oprave natrag s nalogom, da traže svim naporom narod sadržati u vieri, obećav Nikoli, da će mu podieliti sve Zrinjeve časti. Zrinjski se medjutim dogovarao s pašom Bosanskim i Kanižkim za pomoć, a starao se, akoprem badava, da si nakloni hrvatsko plemstvo. Napokon se stavi u dogovore sa njekojimi Slovenci, te bude ondje uzapćen list kneza Erasima Tatembaka, zemaljskog kapetana u Štajarskoj, na Zrinjskog, kojim onaj obećavaše Zrinjskomu ožudjenu pomoć (*Dep. 29 ožuj. 1670*). Toga radi bje umah Tatembak sgrabljen i u tamnicu zatvoren, te na muke bačen, neka bi svoje surotnike očitavao. Lobkovic dokopa se lista kneginje udove pok. Nikole brata banova, u kom je sestri u Beču kazivala, da ju je djever ban Petar iz Čakovca odtjerao, budući se spojio s Turci, i da se sklonila u Varaždin. Dodje mu ruku i list sina Zrinjeva, u kom je jako žalio otčevo postupanje. Sad Niemci odrede, da se umah silom proti banu postupa, s namierom, svladati ga prije nego mu Turci na pomoć dodju. Na glavu Zrinjskoga stave naglavnicu od 10,000 talira, a od 5000 na onu Franja Frankapana, njegova sudruga u uroti i šurjaka (1); a sva njihova imanja i njihovih drugova budu državi prisudjena (*Dep. Prov. u Palmi, 20 trav. 1670*). Uz to skupe vojske u Štajarskoj do 6000 pod Spankavom, a u isto se doba spravljao na oružje i knez Iv. Jos. od Herbersteina, zapoviednik granice, te izdao oglas 20 ožuj. na sve Zrinjeve pristaše, naganjajuć jih, da se Zrinjskoga ostave a k njemu pridruže. I sbilja to učiniše Franjo Berislavić, Gaspar Kolnić, Lad. Krakoci, Gjorgje Gotthal, Stiep. Gerecey, Gjorgje Malinić, Bald. Pogledić i Iv. Kamenjan, koje 10 sieč. 1671 kralj pomilova, povraćajuć jim jošte uzapćena dobra (*Jura I. 339*); a njeki su se pako, kô što Baćani, kralju nudili, da će

(1) Poslanik mletački u Beču M. Zorzi o Zrinjskom je i to pisao 29 ožujka: "li motivi, che possono averlo spinto nella voragine di colpa tanto detestabile sono li disgusti contratti già in questa corte. A VV. EE. ne' miei dispacci non sono state scarse le notizie sopra l'amarezze del suo cuore per la repulsa de Posti, per le gratie non ottenute, et per li strapazzi, che li pareva riportare invece di stima alla sua qualità et premij al suo merito insigne„. Na to ga pako tjerala njegova žena roda Frankapanova, koja je s njim kretala, kô što je htjela. Poluge, koje su pako Franju Frankapana svalile u tu urotu, bile su po istom poslaniku sliedeće: "Il Governo di Segna, che li venne concesso dall' Imperatore con la speditione della Patente et delle circostanze necessarie, in Gratz hebbe oppositione. Quel Governo negò metterlo nel possesso, se prima non rinuntiava le ragioni, che sopra la città stessa la Casa pretende. Egli non havendovi acconsentito, rimane defraudato delle gratie conseguite con tanta fatica l'anno decesso. Ha stimato, che la novità dal consiglio di Gratz promossa, fosse a suggestione di questi ministri. Concepitone dunque il sentimento, dimenticatosi del proprio debito, si è gittato alla strada di perditione„ (5 trav. 1570).

Digitized by Google

na Zrinjskoga udariti (*l. c. 12 trav. 1670*). S druge strane videć Zrinjski, da mu Turci tako na brzo pomoći nemogu, a da bi težko odolieti mogao kraljevoj sili s ono vojske, što bješe oko sebe prikupio, odpravi Fra Forstala Augustinianca u Beč s listovi za kralja i Lobkovica (1), moleć milost. Lobkovic mu ju obeća, samo ako se sam pusti u ruke kraljeve i sina umah u Beč pošalje (2). Ali se je u isto doba dvor Bečki obraćao na Sultana, obaviešćujuć ga, da je već Zrinjski zaprosio milost, lažuć tako i njemu i svomu kralju; te zato da treba kazniti takovo nevierstvo, a da se mir drži (*Dep. 5 trav. 1670*). Sultan, koi i onako prama Zrinjskomu nigda iskren nebiaše, nije jošte ni naredio, što je trebalo, da ga pomože, kô što mu se bješe obvezao; a Veliki Vezir još se nalazio tada u Kandiji, da ju uredi. U tom se držao sastanak u Banskoj Bistrici medju povierenici cesarskimi i protestantskimi Gornje Ugarske, no zahman, jer nisu ovlašćeni bili umah uživotvoriti, što bi se pogodilo.

S druge strane Frankapanu na prvi mah bjaše pošlo za rukom nakloniti Zagreb na svoju stranu. Samo se kaptol neodlučno držao; ali do malo pohiti tamo Herberstein iz Karlovca, i zauze ga. Frankapan stavi se sada sa 300 konjanika, da diže narod po zemlji, no i tu posrnu, jer ga razbiše karlovački konjanici, te jedva spasi glavu u Čakovac (*Dep. 12*

---

(1) Forstal je na ime Zrinjskoga izpoviedao: *ch' egli incominciò il trattato con Turchi, quando la vita dell' Imperatore, ridotta agli ultimi estremi, si conobbe in obbligo di pensar alla sicurezza de' suoi Stati et della sua casa; confessa d' essere spinto al precipizio dall' infelice sua conditione, aggravato da pesantissimi debiti per servitio di Casa d' Austria, senza ricompense ne soventioni, avere incontrato disgusti, ricevuto ripulse, et essersi lasciato partire pieno d' amarezze, quasi senza compatimento non che consolatione... che ad ogni modo non avea condesceso ad obbligationi strette, ne impegni assoluti; voler prima venir a nuove prove dell' affetto dell' Imperatore verso li suoi interessi et persona; che s' offeriva di continuare interamente devoto nell' obbedienza et nella fede, romper ogni filo di maneggio...* da će poslat sina u Beč; da ga je žena u nevieru bacila i td. A Lobkovic: *diede tocchi di facilità et confidenza al perdono* (Dep. 5 trav. 1670). Tako je Niemac znao vabiti!

(2) Dep. 12 trav. 1670: *"Nell' indagatione mia sopra le commissioni di Locoviz al Padre Forstol ritrovo, che tutte si riducono a soavità et clemenza; egli lo ha impresso delle maggiori speranze, ch' il Conte riceverà perdono et altre sodisfationi vantaggiose, ma doversi liberamente rimettere alla benignità dell' Imperatore, se ben offeso, ha l' animo augusto, propenso ad essercitare in vece del castigo generosissime gratie; che lo avvertiva di non perder tempo, et portare la risposta immediata per non obbligare con la dilatione agli impegni et agl' estremi... mandi il figlio a Vienna, et stia con cuore allegro et mente serena. Doppo queste parole li consegnò la risposta alla lettera, che ricevè dal Padre stesso. Intendo, che li concetti sono corrispondenti al decoro, insieme s' aggiustino agl' inviti et allettamenti di risolvere con maniera costante et obedienza et rassegnatione pontuale.„*

Digitized by Google

trav.). Zrinjski pako, mirno se sasvim držeć, po listovih se prikazao dvoru spravan Turčina se riešiti, a kralju se pokloniti. No savietnici Bečki, dočim su mu s jedne strane davali liepih rieči, da ga u oboružanju obustave, s druge su na vrat na nos naredjivali, da vojska udari čim prije na njega. Da jih ublaži, Zrinjski posla jim s Forstalom sina kao taoca (*12 trav. dodje u Beč*), moleć za se zaštitnicu, uz koju bi odmah i on došao (1). Čujuć Lobkovic, da se je Spankav već krenuo put Čakovca sa 14000 vojske, zanieka Forstalu zaštitnicu. U to Spankav 14 trav. dospie u Čakovac. Žena Zrinjeva bez odvlake posla mu ključe grada, dodajuć, da joj muž izišao jur 12 trav. s Frankapanom. Po tom Spankav ulize u grad i stavi Niemce, da ga čuvaju i brane, nu ti ga sasvim popliene i ogole. Zrinjski, obodren obećanji Lobkovicievimi, izašav 12 iz grada, uputi se s Frankapanom i sa odveć malo družbe put Beča; no nenalazeć sigurnoga prolaza kroz Štajarsku, odkud je slazio Spankav s vojskom, krenu prieko zapadne Ugarske. Da je namieravao poći u gornju Ugarsku, to mu je slobodno bilo udariti kroz turske prediele. Na putu prenoće u tvrdjavici njekog magjarskog viteza imenom Ckeri, koji jih na tvrdu vieru izda, pošto jih zasužnji i sve u Beč doglasi. Po nalogu Lobkovicievu budu pako pod stražom u Beč dovedeni. Sada sva Zrinjeva i Frankapanova imanja padnu u nemačke šake. Gal, podkapetan Senjski, prisvoji si Novo, a Herberstein pritisnu Bribir, Grižane, Drevenik, Hreljin, cieli Vinodol, Kraljevicu, Grobnik i Bakar, sve porobiv i razorušav. Frankopanova žena i Orfej Frankapan tada uzmaknuše iz Novoga na Bakar u Furlansku, odakle je Orfej srpnja izbjegnuti morao, jer ga je Lobkovic i tamo prieko Mletčana uloviti tražio. Žena Zrinjeva osta u Čakovcu, gdje težko oboli, te stoprv srpnja bje pod stražom odvedena u Bruk, a kćer mu bačena u manastir Sv. Dominika u Gradcu.

U Beču srčeno se zauzimao pred Leopoldom za Zrinjskoga i Frankapana poklisar papinski, a i sam stožernik Barberini na ime papino po osobitom poslaniku upravi listove na Cara i Caricu, moleć jih, da jim oproste.

---

(1) Forstal u ime Zrinjskoga izjavi Lobkovicu, da eto mu sina a da za se prosi milost: *che non intendeva di venir a trattati ne a conditioni; più confidare nella clemenza, che spaventarsi della forza; per questo nè le armi dell' Imperatore incontrarebbero resistenza, nè egli mendicarebbe appoggi o favori per esser protetto et sostenuto; che solamente per sua quiete et sicurezza richiedeva un salvo condotto da venir alla Corte,,.* Ne dozvoli mu se zaštitnica, ali bude uvieren, *che il Conte, rimettendosi alla Cesarea benignità, è per incontrare sicurezza et solievo,,.* — Malo kašnje poslanik mletački dodaje i to: *Da ottima parte sono assicurato, che lo Zrino hebbe parola dal Padre Forstol di venire liberamente a Vienna, rimettendosi all' Imperatore con sicurezza del perdono (Dep. 19 trav. 1670).*

Digitized by Google

Sve badava; te i pismo Zrinjevo, u kom je sbilja spoviedao, da je sgriešio, ali da se je na prvu opomenu svega okanio, predao tvrdjave bez odpora, i dragovoljno uz sveta obećanja u Beč došao; da se krivcem ipak ne smatra, pošto ako se s Turci dogovarao, bilo je to radi uništenih sloboda, a da po zlatnoj pečatnici Andrije II. pripadalo mu je pravo oružana odpora. Sad ga nagna Lobkovic, da piše svomu zetu Rakoczy-u, neka se kani Tokaja i i Zackmara, koje je obsiedao, i kralju podloži. Rakoczy prista rado na tastove rieči. Uzprkos tomu Niemci isto pod Sphorom provale u gornju Ugarsku. Ugri uzmaknu u gore, a mati Rakoczyeva uz oprost sina i sačuvanje svoga imanja sve svoje tvrdjave izruči Niemcem izim Mohača. Bje malo kašnje i obće pomilovanje proglašeno, no znao ga je do mala Rotal cesarski viećnik pukom sienom pretvoriti. U Muranu izsadje on mnogo listova u ruci udove Veselenyeve, po kojih je i Nadasdy (Prodanić), sukrivac u uroti gornjo-ugarskoj i Zrinjevoj, tajno se dogovarao s Cremonville-om franceskim poslanikom u Beču. Zato i on bude rujna uhvaćen u Puttendorfu, i u tamnicu bačen. Knez Tekelj obrani se u svojoj tvrdjavi Arvi, i samo po njegovoj smrti Aister ju prisili na predaju. Silno Tekelijevo blago bude u Beč odvućeno, a njihova neizmierna imanja sva uzapćena. U Požunu bje namiestjen sud pod ravnanjem nadbiskupa Ostrogonskoga, privriemenoga palatina, komu su obećavali stoženicki šešir, ako se prilagodi bečkim zahtjevom. Tako se radilo, *per autenticar li giuditij con il metodo et con li requisiti, che statuiscono le leggi del regno* (*Dep. 27 pros. 1670*). Rakoczy s obzira na viernost svoje matere, dobi milost, no morao je isplatiti umah 400,000 for., u tvrdjave primiti nemačke posade i hraniti 500 nemačkih konjanika. Mnogo Ugara izbjegne tada u Erdelj, odakle su dizali prosvied proti onomu sudu, tvrdeć, da pravo sudbeno stoji samo pri saboru, da je Leopold sve slobode utamanio, te da drži Ugarsku kao sužnjicu.

Lobkovic, skučiv sasvim Ugarsku, stavi se umah, da dokonča i iztragu Zrinjskoga i Frankapana, koji su još od rujna 1670 jecali u gadnoj tamnici Novogradskoj. Strpav dakle u snop sve njihove krivnje (1), dade

(1) Dep. 2 svib. 1671. "*Il caso funesto delli tre principali soggetti Ungheri, decapitati giovedì mattina, Nadasti, Zrino et Frangipani, ha dato motivo alla Corte più di curiosità che di compatimento . . . In succinto dirò le colpe principali, che hanno indotto a rigorosa sentenza ed al severo estremo suplitio senz' adito di perdono et di gratia. Tradimento contro la persona dell' Imperatore medesimo, rissoluti in occasione di caccia o d' altro viaggio farlo con imboscata et sorpresa nel camino prigione; havutolo nelle mani consultorono et conclusero di levarli la vita. Sollevarsi per scuotere l' ubidienza et constituirsi in qualità de' Signori indipendenti et sovrani. Con piccolo tributo goder solo dell' ombra di qualche Principe grande, che contro gl' Alemani l' impartisse protettion et soc-*

Digitized by Google

jih napokon od svojih švabskih sudaca, uzprkos obstojećim zakonom u naših kraljevinah, kao krivce veleizdaje odsuditi na ružnu smrt, naime, da jim bude odsiečena najprije ruka pa glava, i da izgube sve časti i sva imanja. Pusti jim sbilja uzeti si branitelje; nu oni su jih odriešito odbijali, zahtjevajuć, da jim se sud kroji po hrv.-ugarskih zakonih. U devet satih prie podne 30 trav. 1671 u gradskoj kući bečkoj bje Nadasdy-u odsiečena glava, a isti dan javno u Novom Miestu Zrinjskomu i Frankapanu. Ova se tragedija nastavi pako u Požunu s knezom Bonis-em, koi na stratištu odprto izreče, da Leopold, kô što njega, *egualmente troverà tutti gli Ungheri rei et colpevoli delle cause, per le quali è condannato alla morte.* Lipnja 1671 i žena Zrinjeva bje odvedena u Beč, da se sudi. Listopada i. g. i Tatembak istom je smrtju na javnom trgu svoje dne okončao. Uz te krvne prizore uzdrhta sada i njihov prvi uzročnik nadbiskup Ostrogonski, te poče tražiti, da jim se stavi konac. Tim se omrazi s Lobkovicem, koi ga od sada prezirao, te tako natjerao, da se okani namiestničke časti u Ugarskoj, što je do tada obnašao. Miesto njega stavi Leopold Niemca Gaspara Anbringera, velikoga ravnatelja njemačkoga reda, te tim to jače njemačko nasilje pritisnu ugarsku kraljevinu. Čega radi Ugri na stotine su bježali iz zemlje u Erdelj, gdje jih rado primaše Apaf. Na čelo jim pako stupi Mirko Tekelj, koi, pomožen Francezi, Poljaci i Turci, provali kašnje u iztočnu Ugarsku, i tamo si veću čest zemlje posvoji. Zahman su i tom prilikom Ugri tražili u Požunu nakloniti Leopolda, da jim povrati starodavni ustav; Niemci znali su i tada sve jim pokvariti.

Bojeć se ipak Leopold, da se Turci ne izjave očito za Tekelja, 27 trav. 1680 obrati se na hrvatske stališe, bodreć jih, da po staroj navadi junački skoče na oružje, i da se pridruže k njegovoj vojski, koja se pri Dravi skupljala pod Jak. Leslom; ali nenadje u njih dovoljna odziva. I kod nas su kô što u Ugarskoj, njegovi savietnici bili već utrnuli i najmanju iskru narodne slobode. Istina da se jur 6 kol. 1670 biaše obvezao kralj, čim prije naimenovati bana i riešiti saborske zahtjeve, *ita ut publicæ quieti et tranquillitati juribusque ac libertatibus Vestris illibate conservandis, paterno affectu a nobis provisum esse certo cognoscatis;* no sve to udari u bah. Stavi za namiestnika banskoga Nikolu Erdödy-a (Bakača), ali mu

---

corso. A tal effetto havere tenuto conventicole con Cremoville secretissime, ricevuto promesse, denari, et stabilito concerti. Non bastando l'auttorità della Francia, o non confidando a sufficienza nelle sue assistenze lontane, ricorsero alli Polacchi et Turchi, come li più pronti et vicini. Sopra tali fondamenti ma debolissimi et vanamente fondati fabricando aeree grandezze si sono precipitati nella mossa strepitosa, che cominciarono l'anno passato.

Digitized by Google

uzprkos molbam naših stališa (*1673,1677*) izrično uzkrati i naslov i bansku moć, akoprem se je i tada obvezivao, naša nam prava nepovriedno učuvati; rušeć tako faktično, što je za sveto držao i spoviedao. Ta pogubna politika tako ti posluži Tekelju, da se je sam kralj napokon postarati morao u Požunu sakupiti sabor i tu privoliti na obći oprost, i da se povrati barem ponješto stari ustav. Paval Esterhazi posta tada Palatinom ugarskim, a Nikola Bakač banom hrvatskim. Tom prilikom i protestanti u Ugarskoj opet zadobiše njekoja vierozakonska prava, proti čemu se ogradi Petar Antolkić, poslanik hrvatski na onom saboru, svečanim prosviedom, *neve eadem et eædem de prænotatis Regnis nostris Dalmatiæ, Croatiæ et Slavoniæ intelligantur*, koje zahtjeve svi rado primiše i jednoglasno odobriše (*Jura I. 349*). Tekelj ipak zabaci ponude mira, dobro uvieren, da bi mu ga Niemci onako vierno obdržali, kô što od skora Rakoczy-u i Zrinjskomu; dapače sada javno stupi u savez s Turci, koji su već kanili sliedeće god. (*1683*), naime koncem dvadesetogodišnjeg primirja, udariti na Leopolda.

U što se to u Ugarskoj i u Hrvatskoj dogadjalo, rat Kandijski, započet još za Ferdinanda III., sve to većim naporom napriedovaše medju Mletćani i Turci. Mletćani, sgrnuv svu silu na Kandiju, zapušćali su sasvim Dalmaciju, akoprem jim se ovamo liepa prilika prikazivala lasno se naplatiti za ono, što su onamo gubili. Obrana Dalmacije sva je povierena bila maloj šačici našinaca, koji su jamačno čudesa pravili, samo da ju obrane i spase. Godina 1657 vrlo jim se grozna naviešćala, jer su se Turci bosanski prieko zime silno spremali na oružje. Bernardo, vrh. providur dalmatinski, nije doisto oblienio u Mletke javiti to, i tužno stanje tvrdjava i posada dugo neplaćenih, te zato na bjeg ili na nevieru spremnih, i moliti da ga dovoljno i na vrieme oskrbe vojskom i hranom; a viće miesto toga slaše mu otrovi, da ju upotriebi na turske poglavice (*svib. 1657*). U tom udare Turci na Kotor i na Busuljinu, ali su ondje i ovdje junački od naših odbijeni bili. Malo kašnje provale i do Splieta, te ga obkole, težke mu jade zadavajuć. Bernardo bez odvlake iz Budve pohiti tamo sa njekoliko brodova, i dodje uprav u što su dušmani uzimali tvrdjavu *Grippe* (*20 srp.*). Doleti tada Splietu na pomoć An. Orio knez hvarski sa 100 ladja i 600 otočana, te svi složno sgrnuv se na neprijatelja, svestrano ga razbiju i kroz Rupoticu u bjeg potjeraju. Paša domala s topovi sadje do Busuljine. Pohrli umah Bernardo iz Zadra sa dvie galije, i spasi nješto pučanstva i biskupa Trogirskoga tu obsednuta. Tvrdjavica pade napokon u turske šake. Od 180 Busuljinaca jedva se spasilo 50, a Turaka završilo više od 1000. Sunuše tada i Skadarski a kašnje i Bosanski paša na Kotor; no Bernardu

Digitized by Google

nješto mitom a nješto mišicom našinaca i Crnogoraca podje trikrat do listopada za rukom i te silne oluje razpršati. Ali jedva dušmani u zimske tabore, eto po nas gorega jada u kući. Posade, dugo neplaćene, pobune se i stanu trti gradove do zla boga (1). Uza to sadje lipnja 1658 Paša bosanski sa 16,000 do Solina i do Novoggrada. Nemogav ipak ni ondje ni ovdje šta izraditi, sruši Posedariju i Venierev grad, i poplieniv sve primorje, koncem srpnja natrag se povrati. Veljače 1659 slavno se odlikova na moru u Kotorskom zalievu Ferletić, vodja mletačkih ladjica, a na kopnu Janko Mitrović i Ilija Milković, uzbijajuć Turke te robeć i paleć *fin sotto l' istessa città del Seraglio* (*Dep. 23 ruj. 1659*). G. 1660 izmieni Bernarda Andrija Korner, koi 5 lip. nije nimalo dvojio čisto Republiki izpovieditì o narodu našem, da je *il principal sostegno della Provincia*, a da ipak ne žive o drugom, *che quello che gl' è concesso dalle prede.* Sliedeće g. 1661 u manjih borbah više se haralo po moru negoli po kopnu. God. 1662, 1663, 1664 doisto nije baš manjkalo navala ni s jedne ni s druge strane (2), ali povećih napadanja nije bilo. Čengić, bosanski paša, mitom mletačkim podkupljen, sve je svoje snage svraćao na Hrvatsku; a izza mira sklopljena sa Leopoldom ili je mirovao ili udarao kadkada samo na plien, a naši su mu dakako šilo za ognjilo odvraćali. I tada i kašnje su Turci i Mletčani sve svoje sile napinjali u Kandiji različnom srićom, dočim Mletčani, u dugoj borbi sasvim iznemoženi i bez nade pomoći od nikuda, budu napokon prisiljeni s Turci utanačiti mir (*6 ruj. 1669*). Tim Turci dobiše grad Kandiju i poveći dio onoga otoka, a Mletčani Kliš i još njekoja miesta u Dalmaciji; ali u razvodu medja izim Kliša mal da ne sve ostalo, našom

(1) To opisuje Bernardo s najstrašnijimi izrazi. U Dep. 15 pros. 1657 veli: *li soldati de presidj rubbano et levano a viva forza di bel giorno ad ogni uno, che incontrano per le strade, tutto quello che possono per non perir di fame, nascendo perciò molte confusioni e disordini con oppressione de sudditi a tutte l'ore, ne può la mia anima aggiustarsi di correggere questi eccessi, mentre anzi mi convierne tollerarli per tenir lontani da altri più perniciosi accidenti;* 4 trav. 1658 dodaje, da vojnici sliede plieniti, *rubando a sudditi ciò che possono, convenendo a questi starsene o serrati in casa coll'armi in mano per difender e preservar con che devono sostentar se stessi;* 4 lip. i. g. nastavlja, da vojaci, *dove sino al presente la necessità li ha costretti di andar svalleggiando di giorno e di notte le case e le botteghe de sudditi, hora si espongono disperatamente a saccheggiar anco le chiese, spogliando li Altari e le sacrestie loro ;* a 1 list. kaže: *de homicidij, deflorationi de vergini, violenze, furti commessi e per le botteghe de sudditi e per le chiese* i td. Eto ti blagodati mletačke.

(2) Kontarini, nasliednik Kornerov, u svom izviestju od g. 1664 veli o naših: *corraggiosi e bravi quanto desiderar si possa, scorrono il paese, si cimentano, si insanguinano, e servono d' antemurale a tutte le piazze,* i to baš ma koga troška državnega.

Digitized by Google

krvlju stečeno, pustili su u turske šake (*pogodba 30 list. 1671*). Nasilstvo barbarsko opet pritisnu Poljičane, Primorjane i Crnogorce. Skela se u Splietu obnovi, no na korist samih Mletčana. Gjorgje Morosini, vrh. providur, 20 svib. 1672 proglasi naredbu u Splietu, da nitko pod kaznom od 300 duk., prognanstva i smrti ne smie *ingerirsi nelle mercantie, che capitassero nelli lazzaretti, nè per via di compreda, nè in qualsisia altro modo per se nè per interposte persone, ma tutte senza distintione veruna, terminate le contumacie, siano caricate per Venetia*, a da će glede toga primati *denuntie in cassetta . . . col rito dell' inquisitione.* Tako su ti Mletčani znali obdarivati viernost i požrtvovanja Dalmatinaca u dugom ratu sasvim budi od njih budi od dušmana izmučenih i oguljenih! Dapače ako jim i šta osta, i to su jim poslie ovoga rata doselice strgale i ugrabile (1).

Dočim su se Mletčani oporavljali u nastavšem miru silnih škoda pretrpljenih za Kandjanskoga rata, Tekelj je iz petnih žila nastojao, da se pokvari mir medju Turci i Leopoldom. I njegove težnje urodiše napokon oželjenim plodom. Turci već g. 1682 pohite, da se silno oboružaju, i još te iste god. predobe njekoja miesta u gornjoj Ugarskoj. Pobrini se i Leopold valjano se spremiti na doček, te osim obećane mu pomoći od Nemačke, stupi u savez s Ivanom Sobieskim poljskim kraljem (*30 ožuj. 1683*). Taj isti dan veliki vezir Kara Mustafa odputi se iz Drinopolja sa 200,000 vojske, te prešav Savu i Dravu, ravno zamieri k Beču. U što se približao, Leopold, povieriv gradsku obranu Starembergu, ostavi Beč (*7 srp.*) i svrati se u Linac. Turci dodjoše pod grad 13 srpnja. Tvrdo ga obkoliv, počeše umah na njega obarati iz više strana ogromnu vatru, i čestim jurišanjem kušati, da ga predobe. Ali sve zahman, jer jih odbijaše Staremberg, koi tako pruži način saveznikom, da se skupe i k gradu približe. Kršćanska vojska jedva od 84000 udari napokon pod Sobieskim i Karlom V Lotrinjskim na dušmanina u očigled Beča, i hametom ga porazi (*11-12 ruj. 1683*). Tom pobiedom srieća se sasvim obrati na Leopoldovu stranu. Karlo Lotrinjski

(1) Jerko Grimani, vrh. providur u Dalmaciji, sve je to čisto ispoviedao u svom izviestju, pročitanom u Senatu 24 kol. 1678: "non c'è beneficio Ecclesiastico in Provintia, non v'è offitio, che possa sovenir una casa, che non sia da estranei possedute. Non havendo il modo e non tenendo alcuna speranza d'avanzarsi in dignità e fortune, non possono o non vogliono ben educarsi, ond'allevati per lo più nell'otio, riescono inutili a se stessi, e inabili ad essercitar poi quell'incombenze, che mirano al bene della città; onde nasce il disfacimento de luochi pij et la susseguente rovina alle famiglie stesse. Che sia necessario haver fra sudditi competente portione di civiltà e buon talento (già ch'il clima vi produce buonissimi ingegni) a bastanza la publica maturità lo comprende„.

Digitized by Google

još te iste godine predobi Ostrigon (*21 list.*) i njekoliko pomanjih miesta; što napokon povede i Mletčane, da stupe u savezničko kolo.

Hrvati na prvi zamah ovoga rata bili su svi do zadnjega jednodušno ustali na oružje, da pohite Beču na pomoć, i da svoj zavičaj što bolje obrane i spase. Mnogo jih sbilja priskočilo bješe k Dunaju (1), a još više se prikupilo na Dravi pod banom Bakačem, da paze na prolazećega dušmanina i da mu uz prigodu koju četu okrhnu i zgruše. Ban sve to naviesti Leopoldu po kapetanu Stepku Jelačiću, a kralj mu se 26 srp. iz Pašava liepo zahvali, te ga bodraše sada i poslie, da odlučno brani južne medje, i uz zgodnu priliku udari na Turke. U isto je doba nutkao na to i naše stališe, uzveličavajući hrvatske starodavne zasluge naprama kršćanstvu: *Gratulamur... Vobis ob Vestram per omnis ætatis memoriam in toto Christiano Orbe deprædicandam constantiam;* a 28 i. m. opet jih je nagovarao, da se tvrdo viernosti drže, *avitæ virtutis vestræ memores*, da odriešito odbiju dušmanske ponude, naime iznevierenih Ugara i Baćana njihovih pristaša, a da će jih on dovoljno pomoći i liepo povlasticami obdariti (*Jura I. 350-7*). I naši su sbilja umah izza poraza turskoga pod Bečem provalili u turske priekodravske prediele tja do Kaniže, Pečuha i Osiečkoga mosta, i dušmaninu težkih rana zadali, te mu i njekoliko tvrdih miesta oteli. Tada se i Baćani odrekoše neviere, a kralj jih rado pomilova (*Brulig. l. c. 475*).

U Kandijskom ratu bili su se Mletčani silno izprebijali, no ipak nisu lahko pregorieti mogli zgubitka mal da ne cieloga imanja u istoku, a navlastito poraza svoje trgovine. Ponješto oporavljeni po dvanaestogodišnjem miru imali su sada liepe prilike, pošteno se osvetiti. No poznavajuć dobro ugarske okolnosti i slabost Bečkoga dvora, nisu se usudjivali u početku rata umah se skloniti na savez, što jim ga je Leopold neprestano nudjao. Poslie bečke pobiede dobro po svom poslaniku izviešćeni o nastupnom uspievanju Leopoldova oružja, a videći i to, da narod u Dalmaciji silno za ratom gine, i da je ondje već i do krvi došlo, izza dugoga pretresivanja u Senatu odlučiše napokon 12 vel. 1684 naviestiti rat Turčinu, te narediše D. Kontarinu, svomu poslaniku u Beču, da sklopi savezničku pogodbu s Papom,

(1) U vojski Karla Lotrinjskoga bilo je više tisuća Hrvata, kô što nam sviedoči suvriemeni P. B. Brulig (Archiv für Kunde Öst. G.-Q. I. Bd. 417): "Dieser tagen ist dess obristen Riccardi Croaten regiment bei Wienn vorbey marchiret, so schön zusehen war, in deme dass regiment halb roth vnndt weiss, unndt halb blaw unndt roth auf dass zierlichste gekleidet gewesen... Herr general von Carlstadt solle annoch ehistenss 3000 Croaten zu bringen... auch Ladron-vnndt Kherische Croaten regimenter„ i td.

Digitized by Google

Leopoldom i Sobieskim. Po toj pogodbi, 5 ožuj. u Lincu podpisanoj, saveznici nisu smieli posebice utanačiti mira, a savez je imao i poslie mira napriedovati na temelju medjusobne obrane. Glede zemalja, koje bi se predobile, tu se izrično govorilo: *bello acquisita sive rehabita ex oblatis pro jure, quibus antea pertinebant, partibus cedent;* Republiki samo se dopuščalo: *ad vindicanda et recuperanda ab hoste ea quæ perdidit* (1).

Nije jamačno nedostajalo Republiki uzroka, da Turčinu naviesti rat. Turci su i poslie mira često uznemirivali nje granice u Dalmaciji, u odlasku iz Carigrada nje su brodove iztraživali i po moru hvaćali, a sama baila na ruglo mećali. Uza to rujna 1682 stade Hassambeg, brat ličkoga sanžaka, da proti uvietom mira naseli Zemunik blizu Zadra, a naše izšdene iz one okolice, gdje su na radnji bili uslied pogodaba s istim sanžakom Durakbegovićem utanačenih. To nasilje povede našince, da silom odbiju silu, te u borbi pade Hassan i sva njegova družba. Toga radi na zahtjev Vezirev morao je Donato, poslanik mletački u Carigradu, izplatiti silu novac (*trav. 1683*). Osim toga još Turci lički provale u zadarski kotar na osvete. Republika, da obrani granice i naše zategne na mir, odpravi umah nješto vojske u Dalmaciju; a kad se stade s Lepoldom dogovarati o savezu, sve to više ojači one čete, i zapoviedi, da se ondješnje tvrdjave razvide i usnaže. U tom naši, sve većma od svoje braće priekovelebitske uzbudjivani, nisu čekali, da se Mletčani odprto izjave proti Turčinu; nego složno s ličkimi ustaši i sa Senjani sa više strana i baš tada proti mletačkim naredbam udare na Turke, te još za rujna i listopada 1683 iztjeraju jih na vrat na nos iz Plavna, Ostrovice, Perušića, Benkovca, Skradina, Obrovca i Dernisa. Već 2 stud. Lovre Donat vrhovni providur javi u Mletke: *la mossa è universale*, da ju ustaviti nemože, da mu se nude bosanski kršćani, Zagorje, i Poljićani; a 2 sieč. 1684, da jedva Knin i Sinj s ove strane bregova još ostaju u turskih šakah.

(1) Mletčani, tom odlukom nezadovoljni, zamoliše umah, da bude za njih, što bi tečajem rata u Dalmaciji (o Hrvatskoj dakako nije bilo ni govora) predobili. Strattman, carski ministar, na to je odgovorio: "che l'imperatore non poteva lasciar nè alienare gli acquisti della Dalmazia senza consenso del Regno et ordini d'Ungheria, come provincia dipendente„; no ipak na zahtjev stožernika Bonvisia, poklisara papina, 20 ožuj. i. g. dozvoli: quod inter Provincias ad Regnum et Coronam Hungariæ jure avito spectantes, aut ab eadem vel nunc vel olim dependentes, solum in Dalmatia ea quæ Sereniss. Reipublicæ Venetæ armis a Turca recuperabuntur, ejusdem Dominio reunientur et cædent„. (V. Disp. Contarini). Znao je dakle Niemac, da nije njegovo, čim je tada razpolagao, no saže oči i ajde. Ali svako okrnjenje ug.-hrv. krune, da bude zakonito, moralo se ovršiti samo dozvolom ug.-hrv. stališa; što niti su tada niti bi bili ikada oni dopustili; dapače ovom odlukom Mletčani su svečano pripoznavali ugar.-hrv. pravo i nad Dalmacijom. (V. što sam pisao u "Storia di Venezia„. Romanin VIII. 405).

Digitized by Google

U što se sklopi savez u Linou, Republika naloži umah Donatu, da tajno pruži narodu bojne sprave, i da mu odredi satnike; a Donat takvimi proglasi viteza Mitrovića, serdara Smiljanića, kneza Posidarskoga i Bertolazza, i stavi jih pod vrhovnu upravu kneza i viteza Ive Radoša. U prvi mah naši silno blago zapliene; jer karavani, koja je iz Bosne u Spliet silazila, otmu samo u golom novcu do 200,000 duk. Sad se Turci sgrnu u primorje, a naši jih ne samo svestrano potuku i raztjeraju, nego jim ugrabe pod Marianovićem Duare, popale Glamoč, a Norin obladaju, gdje se i utvrde. A mnogo više bili bi jamačno opravili, da su Mletčani znali upotriebiti prigode, i da su jih dovoljno podupirali barem brašnom i dobrom upravom. No oni su i sada napinjali sve svoje sile k istoku, a Dalmaciju su i Arbanašku sasvim zapuščali. Lipnja 1684 bilo je ovamo u gradovih jedva 3000 upravne vojske. Kolovoza vrh. kapetan pomorski Fr. Morosini predobi Sv. Mavru, a 29 rujna Prevesu, te zatim se svrati u Krf na zimište.

Medjutim Cesarevci u Ugarskoj osvoje Višegrad (*18 lip. 1684*), Vacov i Peštu (*27 lip.*), razbiju Turke kod Sv. Andrije i obsiednu Budim, a Tekela iz gornje Ugarske protjeraju u istočne stolice. I u Hrvatskoj isza bečke pobiede bilo je došlo do golema boja. Banu Nikoli Bakaču složno s karlovačkim zapoviednikom u prvi tren pade predobiti Breznicu i Bobovac. Srpnja 1684 gjeneral Lesle obkoli Viroviticu, i na nju odapne topove. Umah pohiti moračka Paša sa 2500 vojske, da naše odrene, ali mu loša srieća, jer dočim je čekao na još 1400 svoje družine, odpravi mu Lesle na suproć do 4000 naših pod Trautmannsdorffom, koji ga 20 srp. kod Slatine hametom poraziše. Tu zaglavi do 1000 Turaka, a naši zadobiše mnogo sužnjeva, bojne sprave i dvanaest zastava. Na to se Virovitica preda na pogodbu. Izadje iz grada do 600 janičara i oko 1000 druge vojske, ali i od tih većina poginu po putu.

Početkom. g. 1685, dočim je Karlo Lotrinjski obsiedao Nove Zamke, Turci se zgrnu pod Ostrigon. Karlo pohiti umah prieko Dunaja, da jih suzbije, i medju Ostrigonom i Budimom sasvim jih porazi. Na to se predadoše Nove Zamke i još njekoja miesta u gornjoj Ugarskoj, što povede Turke, da Tekelja u tamnicu bace. Usljed smutnje, koja se na tu viest dignu medju Ugri, Niemci predobe Košice, gdje je Karafa samosilno davio i derao do zla boga. Tekelj bude do mala po nalogu Sultanovu na slobodu puščen. — U Hrvatskoj pade našim za rana uloviti s one strane Drave Kanižkoga pašu, u što se vraćao u Tursku. Srpnja zapoviednik Karlovački knez J. Herberstein provali u Liku i u Korbavsku, i prisili grad Vunic na predaju. Herberstein opet rujna sadje u Liku, silom predobi Grebenar,

Digitized by Google

a Budak obkoli, gdje razbi 800 Turaka dolazećih u pomoć; no videć, da grada nemože osvojiti udari na trag, i porobiv po putu i popaliv Novo i još njekoja miesta, 18 i. m. stigne u Karlovac. U tom prešav Vel. Vezir vojskom prieko Osieka u Ugarsku, poletiše tamo jakom četom Lesle i Turanović, da mu izsa ledja strovale osiečki most. Tada Gaspar Balok predobiv Milkolca, sa 500 naših provali do mosta. Ostala vojska sgrnu se za njim, te Turke na javno razbi a most sruši. U isto se je doba ban Bakač sa 400 proturao do Dubice, i smazav Turke prihodeće joj na pomoć, popalio ju, te velikim se plienom kući povratio. Malo kašnje s njim se združiše Karlovčani, te svi složno nagnuše u Bosnu, i silno harajuć sve naokolo do kraljeve Velike, u pepeo obratiše i ovu i mnogo drugih varoši i tvrdjava, te napokon se, pustim blagom natovareni, dvanaesti dan zdravo i veselo svojih stanova dokopaše.

Ove su god. i Mletački poslovi liepo uspievali. Morosini, razbiv Turke u Epiru, otrgnu jim Koron i Kalamatu, koju zapali, i svu si Mainu podloži. U Dalmaciji P. Valier, nasliednik Mocenigov (*stud. 1684*), stavi se najprije da Turkom otme Novo; a kad ugleda, da mu zlo vrieme ne daje jadriti do buke kotorske, iz Hvara svrnu u Neretvu, gdje, predobiv Norin, iz nova sagradi tvrdju na otoku Opus. Ožujka pako, skupiv sve sile iz Splieta prevali do Sinja, i 1 trav. odapne topove, da ga na predaju skloni. Do mala eto ti tri Paše niz Prolog sa 10,000, koje posiednu Otok u Cetini. Naši pod Jankom pohrle jim na susriet s one strane rieke, no Turci jih razbiju, i u poćeri silno se svale na Valiera i svu mu vojsku razvrgnu i na bjeg prisile (1). Sad pohiti paša hrcegovački sa 3000 do kastiela; ali ga naši pod Iv. Markovićem liepo dočekaju i pošteno do tri puta odbiju. Lipnja vrati se paša bosanski u Cetinu sa 3000 konj. i 2000 pies., i udari na Duare, gdje ga junački primi Ag. Tartalja. Uzkoče naši iz primorja pod Bračaninom Vužićem, i goneć Turke do izpod grada, tu ga napokon svestrano razbiju. Janko jih je pako tjerao do Citluka, i mnoge je na mačeve raznio. Sad se naši razliju u dušmanske prediele tja do Bilaja, Vakupa i Imoškoga, sruše Cetinu, Nućak, i tornje nad Prologom, i neizmierno plieno sa sobom povuku.

---

(1) Valier u depeši, kojom izviesti Senat o nesrieći, da sebe opravda, okrivi naše a ne svoju nezrielost; no kašnje u svom izviešću ovako se poreče: "A questa nation soffe-rente ne' dissagi, instancabile nelle fatiche, sprezzante la vigilia et la fame, gagliarda ne' piedi et nelle braccia, manca non l' ardire ma la disciplina, non il cuore ma l' uso ... Gianco ha più coacetto et più valore; la mente però non si proporziona col cuore; ad ogni modo il suo nome è formidabile a Turchi, et il più acetto a Christiani,,.

Digitized by Google

Karlo Lotrinski 16 lip. 1686 obkoli Budim sa 60,000. Doleti umah Vel. Vezir iz Biograda sa 80,000, ali ga Karlo potuče, i u očigled njegov jurišem predobi grad. Vezir udari natrag, a Cesarevci za njim, i osvoje skoro sve na desnom briegu Dunaja i Segedin na Tisi. Karlo pohiti sada u Erdelj. Apaf umah se pokori Leopoldu, te u Kološ, u Sibinj i u još drugih 12 ponajboljih tvrdjavah primi nemačke posade. — U Hrvatskoj još travnja pokuša Funduk paša sa 3000 smoći Viroviticu. Priskoći mu bez odvlake na susriet podban Janko Makar, i kod Orahovice dočekav ga na zasiedah, silno ga porazi. U tom se biaše liepa vojska pokupila pri Dravi, da brani svoj dom i nutrnje austrijske zemlje. Odatle su naši često prieko Save slazili u Bosnu, i golem plien kući vukli. Svibnja knez Strasoldo i Gj. K. Hravilović, ogulinski podkapetan, porobiše sve naokole do Bišća, Makar iz Koprivnice popali Kutjevo, a druga naša četa Bužim, dočim su Senjani s druge strane pod pukovnikom Gellom kroz Liku prodirali do Novoga, prispievše Turke suzbili i varoš porobili i popalili. U tom dočuv ban Bakač, da su bosanski Turci odmašili k Budimu, dignu sav narod na oružje, i složno s Paradaiserom, zapoviednikom Karlovačkim, provali do Kostajnice na Uni (*21 kol.*), i uzprkos silnomu odporu predobi ju i poruši. Samo tvrdjava na briegu osta u turskih šakah. Rujna pako naši pohitiše prieko Drave na doček turskoj četi sprovodećoj brašno i plaće u Kanižu, te jim podje za rukom 500 glava obrubiti, i sve, što je sobom nosila, zaplieniti. To se i u naprieda vele često opetovalo.

S mletačke strane Morosini ove godine predobi Navarin, gdje baci u bieg do 12,000 Turaka dolazećih na pomoć. Modon mu se preda 7 srpnja, zatim Argo, a napokon romanski Napulj, glavno miesto u Moreji, te razbiv prispievšega pašu, natjera i tu silnu tvrdjavu na predaju. — U Dalmaciji su naši napredovali pod slavnim Jankom rušiti pobližnje turske prediele, i mnogo blaga i naroda sa sobom u primorje vući. Svibnja paša hrcegovački pokuša sa 8000 obladati Norin u Neretvi. Marianović videć, da mu odolieti nemože, sruši tvrdju i zdravo se u Opus spasi, gdje je već prispio bio Jerko Kornaro Valierov nasliednik s galijami i s vojskom na pomoć. Lipnja uzlete naši do Duvna, Županac razore, i liepa si pliena nakupe. Srpnja sadju Turci na osvete u Poljica i popale Dolac; no naši jih dočekaju na zasiedah kod Ljuta, te jih razbiju i gotovo sve pobiju ili zasužnje (1). U isto doba Janko izvede do 5000 pieš. i 1500 konj. prama

(1) Tu se navlastito odlikova nieki pop, "che dopo haver egli recise con le proprie mani quindeci teste degl' inimici, restò mortalmente ferito, e con ramarico universale tolto al mondo un suddito fedele e valoroso,,.

Digitized by Google

Livnu, i sukobiv se s Turci po putu, 700 janjičara na maćeve raznese a 5000 zasužnji, i svu okolicu obrati u pepeo. Tada je i Smiljanić sa 3000 robio tja do Majdana, i kod Kamingrada Turke razbio. Kolovoza pohiti Kornaro u Budvu, gdje si naši osvietliše lice, sileć do 12,000 Turaka pod Sulimanom, škadarskim pašom, da jakom štetom ustupe natrag, *azione degna di singolar lode per la puntualità e per il valore* (*Dep. 14 kol. 1686*). Na povratku skupi Kornaro 1000 uredne vojske i 7000 naših pod Jankom, i s njimi 25 rujna provali do Sinja, te ga isti dan na juriš predobi, posiede i utvrdi. Malo kašnje sadje do 16,000 Turaka u Knin, odakle se svale prieko Krke do Vrane i Perušića, ali su na brzo morali izpred naših na vrat na nos natrag ustupiti (1).

G. 1687 Karlo Lotrinski nastavi svoje pobjede u Ugarskoj, poraziv 29 srp. do čista Velikoga Vezira kod Mohača. Taj silni udarac odjeknu u Carigrad, i strovali Muhamedov priestol a dignu novi za njegova brata Sulimana II. Na to Leopoldove vojske očiste svu Ugarsku od Turaka, izuzam njekoliko utvrdjenih miesta, koja takodjer jedno za drugim padahu. Turci izmaknu iz Osieka, te tim se i Slavonija otrese napokon njihova jarma. — U Hrvatskoj Strasoldo provali svibnja do Bišća, te popali Brekovicu i više sela; a za smetnje, koja obuze Turke, kad dočuše, da njihovi na vrat na nos bježe izpred Karla u Tursku, ban Bakač udari na Kostajnicu, posadu izsieče, a grad sruši. I Siščani se tom prilikom protisnuše do Dubice, i strašno ju zapališe. — Na ugarskom saboru ove godine bje okrunjen Josip, stariji Leopoldov sin, te riešeno: *quod amodo imposterum neminem alium, quam altetitulatæ suæ Cæsareæ et Regiæ Majestatis propriis ex Lumbis suis descendentium Masculorum Hæredum Primogenitum, in perpetuum* (*idipsum etiam statuentibus Articulo 5. Anni 1547. aliisque superinde extantibus*) *pro legitimo suo Rege et Domino sint habituri;* a kad nebi bilo mužkoga od Leopolda, da pravo prodje *in Serenissimi quoque Hispaniarum Regis, Domini Caroli II. pariformiter Masculinum Semen;* a izumrvši mužko i u ovoj lozi, da tada opet pada na stališe ugarske *in electione et coronatione Regum* (*Jura III. 132*). Tom prigodom bje jošte ukinuto pravo, koje su ugar.-hrv. ve-

(1) Evo kako su Mletčani obdarivali te zasluge naše braće: "tratti con violenze da paesi più fertili ad habitar dispersi tra boschi; costretti alcuni a far denaro dei propri figli per sostenersi, et altri venirgli barbaramente tolti dai Morlacchi, vecchi habitanti, per venderli a Segna, e di là a medesimi Turchi; e finalmente sono ridotti questi infelici ad una mendicità così deplorabile, che una semplice schiavina convertir la devono in uso d' habitatione e di vestito„ (Dep. 3 sieč. 1687).

Digitized by Google

likaši imali, oprieti se kralju i oružjem (*po čl. 31 zakona Andrije II. od g. 1222*), kad bi osmielio šta raditi proti državnim slobodam (*ib. 133*). Dopušćeno bje takodjer, da se u zemlji nastane Isusovci. Kralj se pako obveza ne dirati ni u bansku vlast ni u naša prava i povlastice; a uz to dozvoli, da samo katolici uživaju pravo posiedovno u kraljevini i t. d.

U tom nastavi Morosini svoja junačka diela u Grčkoj, te mu se srpnja pokori Patras, a za njim do mala Lepant, Korint i Atina. U Dalmaciji pokuša Paša bosanski Ataglić, da priotme Sinj, i u tu svrhu 1 trav. sidje prieko Prologa na Cetinu sa 15,000 vojske i njekoliko topova. Badava se sa svom silom sgrnu na Korlat; naši mu nedadoše niti se k šancu prikučiti, dapače ga uzbiše. Dočim su Turci svestrano grad vatrom pokrivali, Kornaro, skupiv na Konjskom snage što je više mogao, pohiti do Dicma, i vatrom obaviesti obsednuti grad, da mu na pomoć dolazi. Prosuv uz to glas, da i Hrvati slaze na tu stranu, tako ti poplaši Turke, da još 23 trav. prieko noći naglo se prieko brda u Bosnu vratiše. Janko uzleti umah Turkom u poćeru, te do 2000 smaknu na cetinjskom mostu. U isto se doba i hrcegovački Paša sgrnu na primorje; no, izuzam Drevenik, gdje onda unidje kad ponesta branitelja, svudi bude junački odbijen. Koncem kolovoza prodje Kornero u kotorski zaliev, da Turkom otme Novo. Drugoga rujna izkrca pod grad vojsku i topove, i on čas stade nanj sipati silnu vatru. Priskoči mu 15 i. m. Paša hrcegovački na pomoć sa 4000, ali ga naši potukoše i do 700 ljudi mu ubiše. Dočuv pako Kornaro, da se još silnija vojska turska približuje, udari na juriš, te 28 unidju naši u grad. No prisiljeni natrag uzmaći, sliedeći dan opet se uture i napokon slegnu u njeku kuću, gdje se dobro utvrde, te tako jutrom prisile Turke na predaju. Listopada iz Kotora provali liepa četa od 5000 naših u Hrcegovinu, te srušiv Korieniki sa 72 tornja, stigne bježeće Turke kod Trebistice, mnoge izsieče a još više jih se u vodi podavi. Dubrovčani su i sada bez prestanka na škodu našu i mletačku Turke tajno i javno sa svačijem podpomagali, sve jim dojavljali, što se na ovu stranu sbivalo, i naše izdajnički napadali i klali; a da se proti osveti ograde, već su bili po poslanicih obnovili u Beču stari svez s ugar.-hrv. krunom (*20 kol. 1684*), uslied čega ove god. posla jim Leopold svoga pukovnika Dinka Koradina, da jih štiti, a oni su mu davali 1500 for. godišnje plaće.

G. 1688 stupi na čelo carevoj vojski izborni knez bavarski Maks. Manuil. Sagnav on Turke prieko Dunaja, 6 ruj. uz silni napor predobi Biograd. Tada se preda Ad. Baćanu i Kaniža, a Hofkirchenu Brod, i tim koncem godine na zapadnom bregu Dunaja i Save ne osta od Turaka više

Digitized by Google

ni znaka. U Hrvatskoj naši su sada Kostajnicu sasvim obladali; Kosarac, Bužim i Otobu popalili, i Turke izpod Karlovca uzbili (*1 srp.*); uz to su više puta u Bosnu napadali i Turke na stotine siekli, a Požegu, od dušmana zapušćenu, dovoljno obskrbljivali.

Morosini, odabran 3 trav. za dužda mletačkoga, osta ipak na čelu pomorskoj sili, te srpnja obkoli Negropont. Tu si osvietlaše lice navlastito naši primorjani, pošto oni prvi uzletiše na bedeme i zauzeše njeki toranj (*Dep. 13 kol.*); no napokon uza svu hrabrost i odlučnost morali su se Mletčani okaniti toga posla (*21 list.*), a tim više, što su se njemački naimenici ustručavali radi nastavše zime na dalje se oružja latiti. U Arbanaškoj još sieć. Suliman, paša Skadarski, ljuto se tukao s Crnogorci i Brdjani; no kad ovim prispije pomoć od naše strane, otmu Turkom tvrdi Medun i tako pašu potuku, da se jedva prieko Podgorice spasio u Skadar. Na to uzduž ciele dalmatinske granice napriedovahu nasrtanja dušmanska; naši su jih ipak junački odbijali, i po Bosni i Hrcegovini silno harali i plienili. U to doba osim tvrdoga Knina i Vrlike nije ostalo Turkom ni šta drugoga u primorju. Kornaro, da jih i toga liši, skupi do 10,000 vojske, ponajviše naše krvi, i provaliv do Knina, 28 kol. tvrdo ga obkoli. U vojski se nalazio Kalegari, biskup šibenički, s liepom kitom ondješnjih gradjana. U Knisu zapoviedjaše sam Ataglić, paša bosanski, a s njim dosta vojske i bojne sprave. Na kratko uz silno riganje topova jurišem unidju naši kroz ruševine u prvi obkop, a u što su već stazu otvarali na drugom, Ataglić, sdvoiv o spasu, bezuvietno se preda (*11 rujna*). Za te obsade i Vrlika padne u naše ruke.

God. 1689 i ruski Car pristupi k savezu proti Turkom. Carevci prodru u Bosnu, Srbiju i Vlašku, i osvoje Vidin. Sad Turci zažele mir, ali jim saveznici staviše tako težke uviete, da su ga se okaniti morali. Uslied pozova Leopoldova krenu sada Pećski Patrijarh Arsenije Crnović sa 36,000 obitelji iz Srbije prieko Dunaja i Save, te naseli južne prediele Ugarske i iztočne Hrvatske krune. Leopold jim podieli velike slobode pod uvietom, da brane granice proti Turkom. Obveza se naime, da će nepovriedivo učuvati i štititi njihovu narodnost, jezik i vieroizpoviedanje, da će jim po izagnanju Turčina opredieliti osobito zemljište, vlastite činovnike, i slobodni izbor svoga vojevode dopustiti; te jim u tu svrhu izruči dotično povelje (*6 trav. i 21 kol. 1690; 20 kol. 1691; 4 ožuj. 1695*), koje su odobrene bile g. 1706, 1715, 1743, a nikad podpuno izvršene. — U Hrvatskoj Turci su ove godine kušali priuzeti Zrinj, ali jim pokvari račune podban Drašković, koi jih dva puta rasbi, i tada jih se do 2000 u Uni

Digitized by Google

podavi. Drašković posla Leopoldu do 20 zastava. Malo kašnje Karlovčani provališe u Korbavsku, i Udbinu uzeše. — Na moru slabo su i sada uspievale mletačke stvari. Morosini pokuša obsiesti Malvasiju u Moreji, ali ga i tu srieća prevari; te 13 rujna odjedri put Mletaka, da priestol zasiedne. I u Dalmaciji, izim običnih uviek po nas sriećnih okršaja na granici, nije se ništa važna ove godine izposlovalo. Samo list. pade A. Molinu, nasliedniku Kornerovu, pod mletačku vlast spraviti Tribinjski kotar i Klek. Pokusi Molinovi u Neretvi proti Gabeli udariše u bah.

U tom stavi kraj napriedovanju cesarske vojske u Turskoj Ljudevit XIV., provaliv u njemačke države leżeće na lievom briegu Rajne. Toga radi morao je cesar umah bolji dio svoje vojske odpraviti iz Ugarske u one strane; a to dodje Turkom u dobar čas. Veliki Vezir Ćuprili g. 1690 priote Nišu, Smederevo, Vidin, i Biograd, a Tekelja jakom silom uputi u Erdelj. Ljudevit Badenski branio je, kô što je mogao, južne granice, i Tekelja zatjerao u Moldavsku. — Dočim su ove godine Hrvati palili oba Kosarca, njihova su braća iz Požege Savu prelazila i sve naokolo do Banjaluke robila i rušila. Sad Turci, da jim se osvete, sgrnu se na Novo. Umah pohiti ban, da jih suzbije, ali jih ne zateče. Srpnja ponoviše naši svoja haranja po Bosni, i mnogo blaga iz nje izvukoše. No prosinca Turci, prebrodiv Savu silni na broju, prisiliše jih, da jim opet puste Požegu, Djakovo i Brod. — Ove godine Kornaru, nasliedniku Morosinovu, podje za rukom izza duga obsiedanja primorati Malvasiju na predaju (*14 kol.*), i tim svu Moreju očistiti od dušmana; a malo kašnje silom natjera Kaninu i Valonu, da mu otvore vrata. Na to P. Duodo, providur Kotorski, travnja razbi u Nižićih Zifa Aliju pašu hrcegovačkoga i živa ga uhvati; a srpnja opet potuče Tribinjske Turke, i jako razširi granice na onu stranu. U Dalmaciji naši predobiše Vrgorac.

Početkom g. 1691 opet su Turci po poslanicih nudjali mir u Beču, no badava, jer su jim se i sada činili odveć težki uvjeti, što su jim stavljali saveznici. Ćuprili, prešav Savu, udari 19 kol. na Ljudevita Badenskoga blizu Slankamena, i bude nakon duge i krvave bitke porazen i sam ubijen. Sad se stavi vojevoda od Croy-a, da opet Turke potjera iz Slavonije. Pohiti dakle list. iz Osieka sa 1000 konj. k Brodu, gdje su Turci morali na vrat na nos prieći rieku; a to povede i ono 4000 njih u Gradiški i 700 u Požegi, da on čas u Bosnu uzmaknu. Još sieč. iznova padne Novo na Uni u turske šake. Veljače ode podban Jelačić, da sagna dušmane iz Zrinjske okolice, ali ga ovi prisile natrag uzmaći. Čega radi ban Bakač, proglasiv obći ustanak u zemlji, udari lievim briegom Une a Jelačić desnim

Digitized by Google

na Turke, i tako složno prisile dušmane na bjeg, od kih do 340 na mačeve raznesu, a mnogo jih se u rieci potopi. — S druge strane Mletčani pod Mocenigom kušali su tada, da Kandiju priotmu; ali su bili do mala prisiljeni sramotno se natrag povući. U isto su doba naši u Dalmaciji junački odbijali pašu Hrcegovačkog od Vrgorca, a isto tako Crnogorci i Bokeljani Skadarskega; te uz to nisu zaostala s naše strane haranja i plienjenja tja do Kuprisa u Bosni i do Mostara i dalje u Hrcegovini.

Rat s Francezi na Rajni prisili napokon Leopolda, da odpravi onamo Ljudevita Badenskoga, i tim osta mu vojska u Ugarskoj bez čestita vodje. S toga se je morao od sada strogo držati same obrane. Hrvati su ipak kadkada napadali turske zemlje, i liepim se plienom kući vraćali. G. 1692 Vidaković popali Majdan; paša bosanski bude izpod Dubice baćen u bjeg, te tako naši sruše Krupu, a otmu Otoku. Rujna sliedeće god. ban Ad. Baćan, nasliednik Bakačev, provali u Bosnu, i silno ju porobi i popali. Tada su mletačke stvari na moru jako lebećale. Da jih oživi, 29 svib. 1693 stupi opet kao vodja pomorski sam dužd Morosini, no srieća i sada mu odkaza lica, te 9 sieč. 1694 umrie u Moreji. Njegov nasliednik na moru Ant. Zeno rujna predobi otok Scio, a da je umio, lasno je mogao uloviti sve tursko brodovlje. Turci ga napokon uzbiše, te tako opet pade otok u njihove šake. Samo se u Dalmaciji dosta sriećno napriedovalo. G. 1693 naši uzletiše do Skoplja, gdje jim pade na javno potući mu pašu, i dosta blaga zaplieniti. Na to nakane Turci, 2500 na broju, do Vrgorca. Naši jih pričekaju na zasiedah kod Zastraka, i većinom izsieku. Lipnja pako 1694 udari Dolfin, vrh. providur, sa 8000 pieš. i 4000 konj. na Citluk u Neretvi, i predobi ga golemom žrtvom naše krvi 20 srpnja. Dolfin ga umah dobro utvrdi, i ostavi u njem snažnu posadu. To natjera Turke pustiti Gabelu i pobližnje tornje u naše ruke. Malo kašnje sadjoše tri paše, bosanski, hrcegovački i skadarski sa 16,000 vojske i njekoliko topova, da Mletčanom priotmu Citluk. Tri puta udariše na juriš, i do 1800 jih izgine; a kad dočuše, da se Dolfin približuje sa 12,000, umah se natrag povukoše (*4 kol.*). Rujna opet se tamo zgrnuše četiri paše sa 26,000; no i sada jih naši junački dočekaše, i izza devetdnevnoga boja prisiliše na povratak (*20 ruj.*). U tih navalah Turci su silnu krv iztrošili, a naši su si neumrli vienac slave savili, navlastito vitez Nonković, pukovnik Fanfonja i podpukovnik Vusković; dočim su Dubrovčani iz nenavisti prama Mletčanom, dušmaninu pomagali, te kršćanstvo i svoj narod grdno izdavali. Uzprkos izdajstvu njihovu sada podje ipak našim za rukom obladati Zazabje, Popovo i vas Tribinjski kotar, napokon i tvrdi Klobuk (*31 kol. 1694*), te tako onu kršnu njihovu

Digitized by Google

državicu sasvim razstaviti od Turčina. Tim presuši za tada glavno vriele dubrovačke trgovine.

Čim se Mustafa II dokopa prieztola, stupi sam na čelo svojoj vojski. Osvojiv Lipu, porazi cesarevce pod Veteranom kod Lugoša (*list. 1695*), a ta mu pobieda baci u šake Titel i još njekoja pomanja miesta u Banatu. Sliedeće god. opet doleti Mustafa, da odtjera cesarevce izpod Temišvara. te jih porazi kod Bege (*26 ruj.*). Ali su i za Mletčane u ovo doba bojni vetrići ugodno duhali. Alek. Molin, zapoviednik pomorski, slavno je odbio Turke od Moreje, i njihovo je brodovlje kod Scia srušio. I u Dalmaciji turska napadanja opet na Citluk i na Vrliku bila su tada junački odbačena; te su naši i u napriedak ovdje kò što u Hrvatskoj često prieko granice provaljivali u Tursku na robiju i paljež (1).

G. 1697 cesareva vojska u Ugarskoj dobi za vodju slavnoga Eugena Savojskoga. Eugen zgrnu se na Turke, u što su kod Zente Tisu prelazili, i tada jih porazi kao nikad prije (*11 ruj.*). Sultan s konjaničtvom uzmaknu prieko Temišvara u Biograd. Još lipnja pokuša ban Baćan, akoprem badava, trostrukim nasrtom predobiti Bihać; a kašnje je pomagao Eugenu, u što je ovaj robio i palio Bosnu do Serajeva. I Mletčani su tada dosta sriećno vojevali. Jak. Kornaro 20 ruj. 1698 razbi Turke na moru kod Dardanela, dočim su i naši na kopnu dušmanom u Bosni trista jada zadavali.

Poraz kod Zente tako uzdrma turskim carstvom, da se je umah Sultan pobrinuo po englezkom (*Paget*) i po olandezkom (*Coliers*) poslaniku ugovoriti mir. Leopold, prevideć rat do mala s Francezi radi španjolskoga nasliedstva, a ćuteć se vrlo iznemožen po dugom ratu, prihvati se rado dogovora, te sklonu na to i ostale saveznike. U Beču budu dakle još 23 lip. 1698 podpisani prvi uvjeti mira na temelju *uti possidetis*. Cesar uvieravaše 7 ruj. i. g. i kašnje višekrat ustmeno i pismeno Republiku, koja je jako sumnjala o turskoj vieri, da će joj po tom načelu sve ostati, što je oružjem dobila za rata, inače da će se rat nastaviti. Koncem listopada poslanici dotičnih vlasti sastaše se u Karlovcu, da po onih uvjetih sastave ugovor. Tu sada cesarski poslanici Ottingen i Schlick i po-

(1) Dolfin u svom izviestju od g. 1697 ovako piše: "*È formidabile il corpo de Morlacchi, che nelle superiori Provincie passano col nome di Kaiducchi; e non ho dubbio, che nella presente costituzione il maggior nervo dell' offesa e della diffesa non consista nel loro braccio, contandosi in numero di circa 30,000 atti all' armi. Sono di buona corporatura, di temperamento robusto, tolleranti delle fatiche, vigilie ed incommodi, avezzi ad una vita rustica e rozza... maneggiano ugualmente a piedi et a cavallo con bravura et risoluzione lo schioppo e la sciabla, ed altrettanto pronti di cuore quanto veloci di gambe sono agili nell' inseguire chi fugge e nel ritirarsi se ricevono discapito*„ i td.

Digitized by Google

sriednici Paget i Coliers dosta ružno izdadoše Republiku, predav mletačkoga poslanika Karla Ruzzina na milost i nemilost turskim poslanikom Rumi-u i Maurokordatu; dapače su se glede dalmatinskih granica bezobrazno za Turke uzimali, samo da spoje Dubrovnik neposriedno s turskim zemljištem, a to pako s razloga, jer Dubrovčani *erano come sudditi della Porta* (*V. dep. 20 i 26 sieč. 1699*). Zahman upotriebi Ruzzini sve moguće sačine, da jih svede na pravičnost i na izpunjenje medjusobno zapriseženih pogodaba; zato napokon *parlò alto senza simulazione, e con chiara doglianza accennò, che la Republica era a buona fede ingannata* (*Rel. Rus.*). Niemcu stajaše samo do svoje koristi; taj dakle ovrši napose svoju pogodbu s Turci 26 sieč. 1699, a opet napose onu za Mletčane po osnovi Maurokordatovoj, koju Mletčani, sada sasvim osamljeni, moradoše napokon bez prigovora primiti. Ali turska neviera pogazi kašnje, naime kad su se razvodile granice, i tu samu pogodbu, jer i tada, dakako s dozvolom Niemca, Turci ugrabiše Republiki ne malo zemljišta na bosanskoj, hercegovačkoj i arbanaćkoj granici (1). Mletačke su medje prolazile pokraj Knina, Vrlike, Sinja, Duara, Vrgorca, Citluka do Kleka, s Novim i Risanom u Kotorskom zalievu; a Hrvatske su se protezale od ustiju Tisinih upravno do Bosutovih, pa kô što teče Sava i Una (*V. Brlić Ser. u. Kro. str. 225*) (2).

Za turskoga rata Leopold prisili Mihaila II. erdeljskoga vojevodu, da mu izruči Erdelj uz naknadu 10,000 for. na godinu; a s Ljudevitom XIV. svrši rat Rysvičkim mirom (*30 lip. 1697*). S Karlovačkim istina osiegura ugarske zemlje od turskog nasilja, ali si ne zadobi nipošto ljubavi i viernosti stanovnika ugarske krune. Leopold nije sada nimalo pazio na stare slobode ugarske kraljevine, dapače je Ugarsku smatrao kao oružjem predobitu zemlju, te je sve časti i koristi dielio ondje navlastito Niemcem, silne poreze i druge tegobe na jadni narod nametavao, a uzprkos

(1) Sve javne i tajne spletke ovoga znamenitoga sastanka potanko sam i bez obzira na što izim na istinu razložio u dielu, što sam sastavio po nalogu preuz. popečiteljstva o pravu mletačkom na Klek i na Sutorinu u Dalmaciji, i g. 1861 prikazao C. K. Gabinetu Bečkomu u pet debelih svezaka. — Valjda Leopold zato nije dao u Karlovcu sastaviti pogodbu mira ukupno za sve saveznike, kô što se običavalo, da nebi drugčije Mletčani s toga izveli, da jim je tim sada napokon ugar.-hrv. kruna potvrdila dalmatinski posied. Dapače Hrvati, na starom pravu naslonjeni, sada su nakanili bili oteti Mletčanom sve skoro zadobivene a prije hrvatske zemlje; ali izza grabeža Zvonigradskoga naidjoše na čvrsto uredjeni odpor.

(2) Kad se radilo o nastavljenju granice kod Une, videć naši, da će ostat Turkom Novljanski kotar, što su oni bili tolikom svojom krvju predobili, pograbiše oružje, i ne pazeć na zapoviedi kraljeve i banske, silu dušmana izsiekoše.

Digitized by Google

zapriseženoj slobodi vieroizpoviedanja tjerao protestante i nevaljanimi načini na katoličku vieru. To nepravno ponašanje do mala uzbuni Ugre do javnoga iznevierenja. Na čelo buntovnikom stade sada Franjo Rakoczy II., koi po prvih sriećnih okršajih nadje dosta pristaša u svih redovih po cieloj Ugarskoj; no bje napokon od Heistera kod Tirnave, izdajom Niemaca, poražen (*26 pros. 1704*). Zato ipak ne oslabi nipošto Rakoczyeva stranka, dapače osili i nastavi rat. Tražio je tada Rakoczy i Hrvate primamiti u svoje kolo. Iz Miskolca 18 sieč. 1704 upravi list na naše stališe, bodreć jih, da svrgnu austrijsku vlast, koja jih silno gnjeći, te koja jim ote i Varaždin i Karlovac (1), odkud inostranka vojska nasilno vladaše cielom zemljom, traše ju i globljaše. Spomenu jim prava već razdvojene zemlje zabačena; poglavite obitelji kao Zrinjeva, Frankapanova a skoro i Draškovićeva nepravdom i nasiljem uništene. No uza sve njegove ponude i nepravičnosti Leopoldove hrvatski narod osta uviek vieran svomu kralju, u nadi viernostju ga natjerati, da mu povrati starodavne slobode i prava. Toga radi Rakoczy-evci udariše na Medjumurje, ali jih naši pod Banom Iv. Palffy-jem u bjeg odvratiše; a kada se ožujka 1704 prieko Drave zgrnuše pod Virovitieu, sam sabor, tada u Varaždinu, proglasi obći ustanak, te jih tim prisili, da se sasvim okane naše zemlje (*Jura II. 100*). Leopold znao je

(1) Granica na Kupi i na Uni još sada se nalazila vojnički i gradjanski pod neposriednom banovom vlastju. Ban Adam Baćan 30 ruj. 1700, priznavajući narodne zasluge u obrani granice Kupske, Unske i Glinske, i staro pravo naših stališa na nju, naredi: da od sada inostranci neće u njoj dobivati plaće ili službe bez dozvole stališa; da će sve časti višje od vojvodske podieljivati ban samo na temelju trojnice predložene mu od stališa; da će u banovu odsutju upravljati granicom banov namiestnik i to državljanin porazumno sa stališi; da će stati istim stališem na volju svake godine odpravljati svoje povierenike, da razgledaju *militiam Confiniariam et Praesidia, Confiniaque universa*, da razvide bojnu spravu i račune, i krivce povedu na red; i napokon da će ti povierenici uživati u granici čast i oblast *immediate post Dominum Banum (Jura I. 361)*. Leopold pako svojimi odlukami od 6 i 15 lip. 1703 iz Beča rieši, da će ta južna granica *(intra fluviorum Unae, Colapis atque Savi)* spadati od sada *quoad proprietatem et Dominium utile, quatenus ille fiscale esset aut fieret, hujati Caes. Cameræ Aulicæ, quo vero ad Jurisdictionalia et Spiritualia dumtaxat Croatiæ Regno et eiusdem Banali potestati;* te u isto doba ukinuv vrk. zapovieničtvo vojničko u Varaždinu, naloži, da se i ova sieverna granica, kô što južna, *Regni Jurisdictioni ac Gubernio constanter incorporetur*, a obe pako *quoad militaria* da moraju *Consilio nostro Aulæ Bellico et sub ejusdem dispositione praefato Bano nostro ejusque subalternis officialibus perpetuo et constanter subesse.* Ukinu tada Leopold i vojničku oblast u Petrinji, podvrgav i taj grad s okolicom banu i kraljevini (*Jura I. 366 II, 91*). Ali što se tu naredjivalo glede Varaždina osta još za dugo puka želja. Već 24 sieč. 1704 izpriečavao se Leopold, što to za sada izpuniti nemože radi ugarskih buna, uvieravajući naše stališe, da će čim prije svoja obećanja uživotvoriti. Petrinju pako, kô što i slobodni grad Crkvenicu (još taki od 29 sieč. 1673) znali su kašnje Niemci opet u granicu strpati.

Digitized by Google

medjutim bodriti narod naš na staru vjeru, i hvaliti ga, što je odbio dušmanske ponude i mačeve (*5 velj. i 5 srp. 1704. Jura I. 370-3*); ali miesto da novimi povlasticami obdari tu njegovu viernost, da ga to bolje u njoj utvrdi, jedva se kad sjećao i same zapriežene zaviernice.

Medjutim zaple se opet Leopold u rat s Francezi radi španjolskoga nasliedstva. Po smrti Karla II. španjolskoga kralja uslied obiteljnih ugovora morala je ona kruna pasti na Leopolda; no Ljudevit XIV. pohiti umah u Španjolsku, i dade bez odvlake s privoljenjem stališa u Madridu ovienčati svoga unuka Filipa na priestol. Leopold ne doživi konca ovomu ratu. Umrie 5 svib. 1705. Nasliedi ga stariji sin

JOSIP I., već davna odabran za rimskoga kralja, a ugar.-hrvatskim i českim okrunjen. Josip ubaštini od svoga otca rat o nasliedstvo španjolsko, te ga je odlučnije i uspiešnije nastavio, akoprem mu ni on ne vidi kraja. S istom je odvažnostju i oštrim oprezom postupao s ugarskimi buntovnici, koji po Leopoldovoj smrti biahu vrlo osilili. U što zasiedne priestolje, umah dade proglasiti u Budimu, da mu je ta najprva skrb glede ugar.-hrv. kraljevine čvrsto se držati krunitbene prisege, te štovati i štititi državne slobode i ustanove. Zato bi se bio Rakoczy bez dvojbe s njim sporazumio i pomirio, da ga nisu njegove pristaše silno zamele, te silom natjerale nastaviti rat. Rakoczy-u podje s početka predobiti Prešov, ali malo kašnje kod Szibó-a bude tako potučen, da se je Erdelja okaniti morao. Po tom dodje do ugovaranja u Trnavi; no zahtjevi buntovnički bili su sbilja tako smieli i bezobrazni, da je Josip morao dakako prekinuti te dogovore i oružjem siegurati mir ugarskim zemljam. Da pako tim naše stališe to bolje utvrdi u vieri, i da jih obodri proti Rakoczy-evim ponudam i četam, 14 svib. 1705 odpravi jim list, u kom naviestiv smrt otčevu i svoje zasiedanje na priestol, nagovaraše jih ljubko na starodavnu viernost, osieguravajuć jih uz to, *quod nos haecce Regna nostra Omnesque Eorundem fideles Status et Ordines in suis Juribus, Privilegijs, Libertatibus et Immunitatibus, juxta etiam praeattactum benignum Diploma nostrum Regium Assecuratorium ipsis extradatum, illibate et inviolabiliter observabimus et observari faciemus.* Tim oduševljeni, naši su sve to odlučnije trgali javne i tajne spletke priekodravskih ustaša, navlastito pako domaćega njihova pristaše Voinovića, koi se stavio bješe, da na nevieru nagne pukovnika Delisimonovića, i hrabrom su jih mišicom do zla boga proganjali i tjerali iz svoje zemlje i nadalje. Čega radi Josip, komu je sve to javljao Zagrebački biskup Martin Brajković od strane stališa uviek spravnih žrtvovati i sam život za krunu i dom, 25 svib. i 3 stud.

Digitized by Google

1706 liepo jim se zahvaljivao, dodav: *ideoque et Caesareo-Nostris Regijs gratijs benigne id ipsum Nos agnituros.*

U tom krenuv se stvari nješto bolje za buntovnike od Francezke pomožene, pohiti Rakoczy u Erdelj, gdje na saboru u Máros-Vásárhely-u dade se proglasiti erdeljskim vojevodom. Malo kašnje u Onodu na ugarskom saboru bude Josip lišen ugarskoga priestola. Proti toj odluci izjavi se odmah svečanim prosviedom ugarski palatin Esterhazy, većina ugarskih biskupa i velikaša i naše kraljevine (*1707*). Josip sliedeće god. odpravi u Ugarsku Heistera s jakom silom, da jednom stavi kraj ovoj nabuni. Pohiti i tada u pomoć Niemcu uslied odluke našega sabora naš slavni ban Ivan Pálffy s liepom kitom naših sokolova, te si na čelu njih steče najveće zasluge u sliedećih pobiedah i u konačnom riešenju ove borbe. Banovo odaljenje probudi u zemlji nješto smeće, koje radi zaprosiše naši stališi od kralja, da se povrati ban. Josip, da jih umiri, 21 stud. 1708 dade jim za banskoga namiestnika s podpunom banskom moću dotadašnjeg podbana Petra Keglevića. S druge strane Heisteru i Pálffy-u podje medjutim za rukom do čista razbiti buntovnike, u što su tvrdo obsiedjali Trenčin. Tu se Rakoczy jedva spasi bjegom. Tom pobiedom bojna srieća krenu sasvim na kraljevu stranu. Badava si Rakoczy g. 1710 potraži pomoć od Turčina. Izgubiv jedan nakon drugoga sve svoje gradove, i više puta na javnom polju poražen, morao je napokon pobieći u Poljsku. Na sastanku u Nagy-Károly-u bude napokon 29 trav. 1711 medju Pálffy-om kraljevim opunomoćnikom i Rakoczy-evimi pristašami utanačen tako zvani Satmarski ugovor, po kom opet bude podieljen sveobći oprost i budu potvrdjena Ugrom i Erdeljcem sva njihova dosadašnja prava i slobode, te i samomu Rakoczy-u podieljena sva priašnja njegova imanja i dostojanstva, ako za tri tiednja svomu kralju viernost zapriseže. Rakoczy odbaci te ponude i prodje u Francezku a kašnje u Carigrad, gdje umrie g. 1735.

Za Josipova vladanja, akoprem su u Ugarskoj silni domaći razdori biesnili, tražili su ipak Ugri sad sve to većim naporom, da si uništenjem njegovih starodavnih prava i sloboda sasvim podčine hrvatski narod. To nam te jasno kaže naputak, što su ga hrvatski stališi dali svojim opunomoćnikom, koje su g. 1706 odpravljali na požunski sabor. Iz njega izilazi, da su se do onda naše kraljevine služile drugim načinom i običajem negoli Ugarska oko uzdržanja katoličke viere, oko vojevanja, sudbene uprave, dika, plaćanja poreza, nadziranja razbojnika i zločinaca, pomaganja u nenadnih pogibeljih i javnih potrebočah (1), i da su sve te struke državne

(1) Iz ovoga naputka sliedi i to, da su naše kraljevine svojim vlastitim novcem od mnogo prošlih viekova, a i tada, uzdržavale velik diel granicę.

Digitized by Google

uprave obavljali naši stališi neodvisno u svojih saborih kriepostju svoga državnoga prava, stvarajuć dotične ustanove i zakone, i u život jih uvadjajuć za službu kraljevu i za svoje uzdržavanje. Naslonjeni dakle na svoje starodavno pravo i povelje prednjih kraljeva, naši su se naprama tim nepravednim težnjam ugarskim ogradjivali prosviedom na kralja, od koga su zahtjevali, da jih i u naprieda kô što do onda uzdrži u njihovih pravicah, povlasticah, oblastih, ustanovah, zakonskih i običajih, a da ukine primjetbe učinjene po stališih ugarskih u zadnjem saboru na ustrb našemu državnomu pravu, i tako neka i od sada u naprieda *Regni Hungariae jura particularia Dominis Hungaris, Croatiæ croatica amplectenda et curanda; communia vero utriusque nationis, pro utraque tractanda maneant* (*V. Pozor. br. 134. 1866*).

Josip umrie još za ugovaranja satmarskoga mira, naime 17 trav. 1711, u 33 godini svoga života. Ta prerana smrt težko razžali sve njemu podložne narode, jer udario bješe pravom stazom pametna i duševna vladara. Ne ostavi muškoga potomka, nego dvie kćeri, Mariju Josipu udatu za Augusta III poljskoga kralja i saskoga kneza izbornika, i Mariju Amaliju vienčanu za Karla Alberta kneza izbornika bavarskoga. Nasliedio ga je dakle brat njegov

KARLO III, koi se tada nalazio u Španji težko zabavljen sa svojim takmacem za ondiešnji priestol Filipom Anžuvinskim, koi s pomoćju svoga djeda Liudevita XIV francezkoga kralja već ga prisilio bješe pobjeći iz Madrida u Barcelonu, koja sama sa još njekoliko pomanjih miesta na onoj strani u to doba zapoznavaše Karlovu oblast. Karlo na glas, da mu je brat umro, urediv što je bolje mogao tamošnje poslove i povieriv upravu svojoj ženi i vrlomu Starembergu, 27 ruj. 1711 ukrca se na Genovu. Doćuv u Milanu, da je već izabran za nemačkoga cesara, pohiti u Frankobrod, gdje 22 pros. primi svečano cesarsku krunu. Odatle namah krenu u Beč, gdje medjutim njegova mati u svoje ruke prijela bješe državno kormilo. Iz Beča 2 velj. 1712 sazva Karlo u Požun na 3 travnja ugar.-hr. krunitbeni sabor, na kom najprije utaloži ugarski narod, priznav Satmarski ugovor, te bude ovienčan na priestol 21 svibnja.

Karlo nastavi rat s Francezi na Rajni i u Španji, ali mu napokon račune pokvariše sami Englezi, njegovi najbolji saveznici. Videć oni, da bi njegova moć, kad bi sve zemlje španjolske krune dobio, preveć narasla, tajno se sporazume s Ljudevitom XIV., da Španja i njezini priekomorski posiedi ostanu pri Filipu Anžuvinskom, a sve ostale španjolske države u Evropi da budu za Karla; i na tom temelju pozovu sve vojujuće sile na sastanak u Utrecht-u, gdje bjehu ta načela 13 trav. 1713 od svih

Digitized by Google

izim od Karla prihvaćena, te i dotični ugovor utanačen. Karlo mu se s prva opre; no malo kašnje po savietu slavnoga Eugena primi ga u prvoj nagodbi Rastattskoj (*6 ožuj. 1714*), koja posta napokon pravim ugovorom u Bademu za sve nemačko carstvo (*7 ruj. 1714*).

Pravo nasliedstva na ugar.-hrv. priestol Austrijske kuće bieše još od Ferdinanda I. ograničeno na muške potomke. Tek za Leopolda I., naime g. 1687 bje stegnuto na prvorodjene muške odvjetke, te tim bude i od naših kraljevina pripoznat kućni red Ferdinanda II. od 10 svib. 1621. No Leopold 2 pros. 1703 ustanovi jošte, da kad bi svi muški odvjetci izumrli, isto pravo ima preći na njihove ženske potomke, ali taj zakon valjao je samo za tako zvane austrijske nasljedne zemlje, a ne nimalo za ugar.-hr. kraljevinu. Od Josipa, starijega sina Leopoldova, nije ostalo muškaća, nu samo dvie kćeri, koje pri udadbi biahu se zahvalile na svako nasliedno pravo. Karlo pako, kad se poprimi vladanja, nije još imao poroda od svoje žene Jelisave Kristine (*Breunschweig-Lüneburg*). Bojeći se dakle, da umrvši bez odvjetka, ne ostane lišena njegova kuća ugar.-hrv. kraljevine po zakonu 1687, stavi se umah, da u svih svojih državah pribavi zakonsku valjanost Leopoldovu kućnomu redu od 2 pros. 1703 glede nasliedstva i za ženske potomke. Pošto se u Hrvatskoj morao sakupiti sabor nješto prije nego u Požunu, da izabere poslanike na krunitbu, predloži mu tom prigodom Mirko Esterházy, biskup zagrebački i banski namiestnik i predsednik, vierojatno tako tajno napućen od bečkoga dvora, nadajućega se onda lašnjemu uspiehu u Ugarskoj (1), da priznade kućni red Leopoldov od g. 1703, a to navlastito rad pogibelji, koja bi za obći mir nastala, da Karlo umre bez muškoga odvjetka, a da se pravo nasliedstva neprenese i na ženski spol vladajućega doma. Stališi naši dakako rado i jednoglasno prihvatiše Esterházyev predlog, i zakonom umah utvrdiše, da pravo nasliedstva, kad bi mu muških ponestalo, prodje i na ženske odvjetke doma habsburžkoga onda samo, ako budu posiedovali Austriju, Štajarsku i Kranjsku i stolovali u Austriji, i ako kruna priznade zajednička prava ugar.-hrvatska, a ponapose posebne pavlastice naše kraljevine (2). Stališi bez odvlake odpraviše

(1) Kad doču Karlo, prvo tobože od nadbiskupa Ostrogonskog, da su Hrvati prihvatili prag. sankciju, zapita svoje tajno vieće, jeda bi dobro bilo odmah potražiti od ugarskog sabora, da ju prizna. Ono mu odgovori: mučno da bi narod ugarski uz odlučno postupanje Hrvatske odbacio carevo izkanje, dapače gledat će, miesto svu zaslugu u tom obziru pustiti Hrvatom, priteći ih s pospiešnim primljenjem i izvedenjem.

(2) Evo ti toga znamenitoga saborskoga zaključka od 9 ožuj. 1712 (*Čl. VII. – Jura II. 102*): *Solicitudine atque zelo, quo Domini Status et Ordines ad assecurandam Patriam suam,*

Digitized by Google

Karlu u Beč tu odluku po poslanicih, kim naložiše, da si izposluju od kralja izmedju drugih stvarih i *Diploma securitatis perpetuae super universis omnium Dominorum Statuum et Ordinum horum Regnorum juribus, privilegiis, praerogativis et receptis consuetudinibus.* U isto su doba poslanikom odredjenim, da prisustvuju krunitbenomu saboru u Požunu, nalagali u naputku, da se strogo drže prava, sloboština i povlastica ugarskih, koje su i hrvatske, i da ne smiedu odstupiti od zaključka saborskoga glede nasliedstva prejasne austrijske kuće (*Jura I. 104-5*). Karlo, obaviešćen iz Zagreba još 15 ožujka ob ovom povoljnom riešenju sabora hrvatskoga (1), akoprem je početkom travnja morao proći u Požun, da se kruni, osta u Beču, odakle je svakojakimi načini nastojao, da povede ugarske velikaše,

---

consideratis tot et tantis eiusdem praeteritis periculis, evenibili quo casu Inter regni tempore, revolutionibus, et praeterea ad promerendam ampliorem hoc suo facto Benignitatem atque benignum Regimen Angustissimae Domus Austriacae, cujus deficiente Masculino (quem ut Divina bonitas in omne oevum superesse et florere admitat, optant), faeminini etiam Sexus retinendum, in eosdem Regium Jus, praerogativa, et Jure Regis et Regni exercendum subire cupient, eidemque se confidere, illius nimirum et talis faeminini Sexus, Augustissimi sanguinis Austriaci, qui videlicet non modo Austriae, sed Provinciarum eliam Styriae, Carinthiae et Carnioliae possessionem habebit, et in modo fata Austria residebit: sinceris et unanimibus votis moti et dispositi, statuunt, declarant et resolvunt, suosque Dominos Ablegatos ad Suam Sac.m Mai. Caes. et Reg. emmittendos, in eo etiam et principaliter se instructuros decernunt, imo protinus instruunt, ut nimirum hanc eandem praefatorum Dominorum Statuum et Ordinum, motu eorum proprio atque liberi arbitrij sensu, expressam et manifestatam resolutionem ac fiduciam Sac. Caes. et R. Maiestati, nomine Dominorum Statuum et Ordinum presentent et offerant; et vicissim S. C. et R. Mai., suorumque Aug.m Haeredum Gratiam, et pro tenore Clementissimarum resolutionum, promissionum et assecurationum, Augustae reminiscentiae Austriacorum Principum et Regum Hungariae, publicis Diaetalibus Regni Hungariae. et Partium eidem annexarum Actis, et privatis quoque, pro parte mentionatorum Dom. Statuum et Ordinum emanatis Testimonijs insertis, benignam effectuationem, cum assecuratione Diplomatica, manutenendorum et conservandorum horum omnium, et quae praeterea pro bono et emolumento atque interesse securitatis, petenda ipsis occurrerint, petere et obtinere non intermittant.

(1) U izjavi, koju mu tada upraviše poslanici izabrani, da mu prinesu saborski zaključak, naime biskup Mirko Esterházy, knez Iv. Drašković, Fr. Kr. Delišimonović vrh. zapovjednik u granici, i nadbilježnik Gjorgje Plemić Otočki stoje ove znamenite rieči: *Partes quidem sumus, uti leges loquuntur, annexae Hungariae, non autem subditi; et nativos olim habebamus, non Hungaros, Reges; nullaque vis, nulla captivitas nos Hungaris addixit, sed spontanea nostra ultroneaque voluntate non quidem Regno, verum eorundem Regi nosmet subiecimus; ipsorum omnino etiamnum profitemur Regem quamdiu Austriacus fuerit. In contrario autem eventu ne audiamus seducentem libertatis electionem, aut electionis libertatem, neque necessitatem nostri, atque indissolubilem post Hungariam sequellam. Liberi sumus non mancipia (Jura II. 106).*

Digitized by Google

da isto tako postupanju, kô što Hrvati u svom velevažnom predmetu (1). Iz Beča izjavi Karlo 16 svibnja svoju zahvalnost hrvatskim stališem za ono riešenje, te jim izpuni molbe glede potvrde njihovih prava, čim u istom pismu primieti: *Vobis vicissim firmissime spondemus, non solum Vestra Vobis jura, Privilegia et immunitates a Nobis* **successoribusque** *Nostris inviolabiliter semper consenvatum, sed nec praeterea quicquam omissum iri, quod ad ingenitam Austriaci Sanguinis benignitatem et Clementiam demostrandam, Regnorumque optime meritorum commoda ulterius provehenda facere queat* (*Jara I. 383*).

Medjutim se u požunskom saboru viećalo o zaviernici. Zametnu se tim i govor, da se nasliedstvo protegne i na ženski spol vladajuće kuće. Branili su taj predlog navlastito Ostrogonski stožernik, Palatin i hrvatski poslanici, ali sve badava; te se u njoj pridrža čl. 3. sabora od g. 1687 glede nasliedstva. Karlo dodje u Požun tekar 19 svibnja, primi nepromienjenu zaviernicu svoga brata Josipa, i u nedielju 22 i. m. bje svečano ovienčan na priestol. Sabor nastavi svoje radnje; a tada su si i naši tražili to većma svoju samostalnost osiegurati naprama ugarskoj vladi (2). Po okrunjenju pokuša sam Karlo, da sabor nakloni na svoju glede nasliedstva, no i njegove brige udariše napokon u bah, te se koncem srpnja vrati u

(1) Tom prigodom ovako je pisao zabilježkom svojoj vladi mletački poslanik iz Beča (*Dep. 14. svib. 1712*): *Finalmente si sono traspirate le vere cause, per le quali la M. Sua ha differito il viaggio verso l' Ungaria, e sin hora si procurò di palliare sotto differenti pretesti. Sarà noto a VV. EE., che sino in vita dell' Imp. Leopoldo ampliarono gl' Ungari volontariamente i titoli del loro vassallaggio, facendo ereditaria in casa d' Austria quella Corona, che fu per tanti secoli elettiva. Nel rinonciare però all' antica prerogativa, si riservarono il jus di ripigliarla nei casi possibili, col restringer la successione alla sola linea mascolina. Vedendosi l' Imperatore doppo tanti anni di matrimonio con sterile letto, cerca di vantaggiare l' Arciduchesse, tentando gl' animi degl' Ungari, per dilattar la successione anco nella linea feminina. Impiegò a questo fine tutte le arti e tutta l' industria per alletarli, fatti pur comparire gl' Ambasciatori della Croatia coll' offerta spontanea della Corona di quel Regno senza alcuna restritione. Finhora non si sa se l' esempio e li mezi più secreti, che ha adoperati, siano riusciti valevoli a piegare la renitenza delli Ungari, o se l' Imperatore, vedendo disperato il caso, habbia receduto dall' impresa.*

(2) Poslanik mletački, javljajuć svojoj vladi 18 lip. 1712 iz Požuna glavne zahtjeve ugarskih stališa, doda: *Sarebbe tedioso il riferir per minuto all' Ecc. Senato altri punti contenuti nel foglio esibito all' Imperatore relativi a leggi e statuti municipali del Regno. Così pure l' estendermi sopra la contesa de Croati, ch' amarebbero di continuar divisi dagl' Ungari, quando questi li vogliono annessi in virtù dell' antica lor dipendenza.*

Digitized by Google

Beč (1). Tu se malo kašnje čvrsto poprimi, da izvede svoje namiere barem u ostalih državah. Najprije sazva 19 trav. 1713 sve velike dostojanstvenike na vieće, i tu bje točno ustanovljen red nasliedstva, pod imenom diplomatičkim *Pragmatičke Sankcije*, po prvorodstvu budi muškoga budi ženskoga spola prvo od njega, zatim od brata mu Josipa, pa od svojih sestara, a napokon od bližnjih svojih rodjaka, i odredi se nerazdielivost i nerazdruživost austrijskih država. Ugarski sabor od g. 1714 opet zanieka tomu zakonu svoje odobrenje. U tom 13 trav. 1716 rodi mu se sin Leopold, koi žalibože umrie te iste godine (*4 list.*). Sliedeće pako g. 13 svib. dobi Karlo prvu kćer Mariju Tereziju (*kašnje 14 ruj. 1718 Mariju Anu, a 5 trav. 1724 Mariju Amaliju*). Sad se dakle još ozbilnije primi, da skloni sve svoje zemlje na priznanje pragmatičke sankcije; te sada podje mu u kratko sa rukom svoje želje izpuniti. U Austrijskih nasliednih državah nije mu sbilja toga trebovalo (2), no ipak i ondje ju dade pripoznati i proglasiti (*trav.-srp. 1720*). U Českoj primiše ju stališi 16 list. 1720, a prisegom potvrdiše stoprv 4 ruj. 1723, naime dan prije Karlova okrunjenja;

(1) Isti poslanik 25 lip. 1712 piše, da Ugri "se ne sono sin hora sottratti; ma stretti favorevolmente in questi ultimi giorni, si ridussero a dichiarare, che avanti d'assumere impegno, era necessario, che S. M. spiegasse, a qual delle due linee, o delle sorelle o delle nipoti aspettasse la successione de' stati patrimoniali; e deciso questo punto, a qual de' Principi dell' Imperio si meditasse di collocarle in matrimonio„.

(2) Već Karlo V., kad je g. 1530 svomu bratu Ferdinandu odpustio sasvim sve nasliedne Austrijske zemlje, odredi, da, kad bi ponestalo muških potomaka, "soll das Herzogthum und das Land an seine älteste Tochter fallen (Schrötter, Österr. Staatsrecht. V. 249-259)„. Isto tako Ferdinand I. u oporuci 1 lip. 1543, i Ferdinand II. u oporuci 10 svib. 1621 (Du Mont C. D. T. VIII. P. II.). Zato s razlogom piše A. Wolf (Die Gesch. d. Prag. Sanct. 1850. str. 28): "Das Erbrecht, so wie die Primogenitur waren in den eigentlich österreichischen Erblanden durch Freiheitsbriefe festgestellt. Der Kaiser konnte über diese Länder frei verfügen; nach dem Austerben seines Hauses sie vermachten, verschenken nach freiem Willen„. — Na skoro se ipak pomolila njeka kukavica u Zadarskom "Dalmata„, tvrdeć, da je i Rieka priznala i potvrdila otu prag. sankciju kao sasvim samostalna država, istim načinom kô što na pr. Češka, Ugarska i Hrvatska. Ta dobro je poznato, da je bila Rieka, odkada su ju Frankapani nezakonito prodali, pa tja do g. 1776, kad ju je Marija Terezija opet pridružila svojoj materi zemlji, udo nutrnje Austrije, a samo da je u ovoj uživala njekoja municipalna prava. Tomu je dokaz sjaset spisa izdanih od Gradačke oblasti, a nam je jedino spomenuti proglas sama Karla o slobodnom brodarenju od 2 lip. 1717, gdje se odriešito kaže, da nutrnju Austriju sastavljaju "Stiria, Carintia, Carnio, Gorizia, Gradisca, Trieste, S. Vito di Fiume„ (Istria 1846 br. 70-3). Rieki dakle, kô što i ostalim čestim nutrnje Austrije, bila je g. 1720 priobćena prag. Sankcija s tom namierom, da ju uvrste u zakone, a to izilazi iz sama zapisnika riečkoga od 29 stud. 1725, gdje se jasno veli: "eademque nobis *intimatione* gratiosissime facta die 8 Junii 1720; nostram deinde 9 Octobris dicti anni cum humilima gratiarum actione Excelsis Dicasteriis *interioris Austriae* transmisimus *acceptationem*„ (Alman. Fiu.

Digitized by Google

u Sleskoj 21 list. 1720; u Hebu 23 srp. 1721; u Erdelju 30 ožuj. 1722; a napokon u Ugarskoj 30 lip. 1722 saborskim zaključkom, potvrdjenim od Karla 19 lip. 1723. Dne pako 6 pros. 1824 Karlo proglasi ju u Beču kao viečiti i neopozivno-temeljni državni zakon glede prava nasliedstva u Habsburžkoj kući. Ugri ju ipak ne primiše kao Hrvati bezograničnо; oni omedjašiše pravo nasliedstva samo na potomke cara i kralja Leopolda I, pridržajući si pravo izabiranja, kad bi ti izumrli. Hrvatska je dakle i u ovom velevažnom predmetu samostalno postupala i riešavala, te udarila sasvim drugim pravcem nego što Ugarska; jer bi se dakako moglo dogoditi, da bi Ugarska opet stekla pravo slobodnoga izbora, dočim bi ostale pokrajine, koje su bezuvietno primile pragmatičku sankciju od 19 trav. 1713, vezane ostale na preostavše potomstvo habsburžko, ako bi jim ovo sveto i nepovriedivo učuvalo njihova starodavna prava.

U tom Turci nisu nikako pregorieti mogli, što su prisiljeni bili u Karlovačkom miru odstupiti Mletčanom mnogo zemljišta u Dalmaciji i u iztoku, akoprem samo čest onoga, što jim je po pravici pripadalo. Prosti ruskoga rata stave se brodove graditi i vojsku kupiti, s namierom udariti na Mletčane jako oslabljene po trinaestogodišnjem oružanom miru u Italiji. S prva nije se znalo, kamo će ta sila. Nagadjalo se, da će na Maltu po moru a na Crnogorce po kopnu ili na Karla, koi je toga radi umah u južnu Ugarsku odpremio do 50,000 vojske U tom Andrija Memo, poslanik mletački u Carigradu, dodje u trag istini, te javi u Mletke, neka bi se u vrieme dobro utvrdile morejske tvrdjave, jedini smier dušmanskih priprava. Isto je tako iz Dalmacije izviešćivao vrh. providur Emo glede sprava turskih u Bosni, dodajuć 28 stud. 1714: *ànno VV. EE. in queste due provincie*

1856. str. 45). "Acceptatio„ (pravo "acceptio„) pako ne znači nimalo "approbatio„ već samo primanje onoga, što se izručuje; te onaj, komu se što predaje da izvrši, nema nikoje pravo, da o tom niti razglaba, niti da to, bilo mu i nepovoljno, odbije. N. pr. Cic. Verr. 2, 2, 9. "imperat Agyrinensibus, ut decumas ipsi publice accipiant,„ i td. To nam potvrdjuje i zapisnik, što je 9 ruj. 1720 u tom predmetu sastavio tršćanski municip, koi je valjda vriedio štogod više od Rieke (Kandler St. del Con. di Tries. str. 121). U njem gradski zopoviednik i sudci, dostavljajuć na znanje (praevia notificatione) gradskim stališem prag. sankciju, vele jim, da će se oni bez dvojbe prilagoditi "alli *voleri* del suo Adorato Sovrano, sottoscrivendosi tutti con prontezza a quanto ci viene gratiosamente et paternamente *imposto*„. A stališi će na to, da grad "si dichiara prontissimo d' incontrare le Clementissime Sodisfationi, Voleri, Comandi e Providenze della Maestà Sua„. Ovdje su se gole zapoviedi izpunjavale, dočim u Pragu, u Budimu i u Zagrebu uz pretresivanje i glasovanje odobravalo se i umah prisegom potvrdjivalo. Koliko dakle nije zalutao ugarski sabor g. 1861 u ovoj točki njegova odgovora na kr. reškript: "Rieka je prije imala posebni i samostalni teritorij. Ona je i pragmatičku sankciju na poseb i samostalno prihvatila, mnogo kašnje nego Hrvatska, i dvie godine kašnje nego Ugarska„. t. j. pokle je zakonom postala!! Prašćam rado učkomu ćuku, no Deaku i Ferenczu . . . nemogu.

Digitized by Google

un esteso Dominio, e quanto forte per la fede e per il valore di nazioni bellicose, altretanto poco resistente in se stesso per le Piazze che lo coprono. Zaplienjenje turske ladje prebogato natovarene pospieši oglašenje rata. Dne 8 pros. 1714 naviesti ga sam Ali veliki Vezir poslaniku Memu, koga dade baciti u tamnicu. Okrivljivaše Republiku navlastito, što se ustručavala izručiti mu crnogorskoga vladiku i još njekoje crnogorske poglavice, koji se za skoro ovršene turske navale u Crnugoru (*ruj.-list.*) bjehu spasili na mletačko zemljište (1). Na te glase Karlo stupi posriednikom mira, te se i zagrozi Turčinu, da će se s Mletčani sdružiti, ako odbaci ponude, po kojih mu se pruža podpuna zadovoljština. Sve badava.

Dočuv Mletčani, da je zaorio rat u Carigradu, jedva se tada primiše oboružanja, i to ne doisto onako odlučno i srčeno, kô što je pogibelj zahtjevala. Zahman potraže pomoć u zapadnih vladara i u sama Karla, akoprem se na to ovaj obvezao bješe pogodbom od 5 ožuj. 1684; samo Papa, vojevoda toskanski i malteški vitezovi pružiše jim njekoliko galija. Rat se zametnu u Dalmaciji. Kô što Moreja tako i Dalmacija sasvim se je nalazila bez vojske, brašna i bojne sprave, a tvrdjave skoro zapušćene i u tužnom neredu. No naši, čim se prosu glas, da je rat bunuo, umah na noge, te još 11 sieč. 1715 morali su Turci ostaviti cetinjski most. Tim podje jim za rukom pod Gj. Balbiom, providurom Sinjskim, predobiti u prvi mah Trilj, Zazvinu i Prolog. U isto je doba druga naša četa pod knezom Fr. Posedarskim gonila dušmane iz Plavna i Strmice, dočim su jih Vrlićani tjerali iz Glavasa. Liepo su jih podpomagali uzduž Velebita braća Ličani i prieko zapoviedi svoje vlade, a i bosanski ustaši, te su svi složno iz više strana svoje navale često ponavljali u Bosnu. U tom Mehmet, paša bosanski, skupiv u Kuprisu do 40,000 vojske, sadje prieko Prologa na Cetinu s namierom, svu državu pod mač i oganj okrenuti. Sgrnu se dakle s glavnom silom na Sinj, a u isto je doba svoje čete odpravljao na više strana, da ruše okolice. Emo na prvi glas umah odasla gjenerala Spaara s konjaničtvom

(1) Andrija Memmo, bail mletački u Carigradu, 20 pros. 1714 javi Republiki iz Tapanà, da ga Vezir dozvao k sebi, i da mu je navistio rat s otog: "che la Republika di Venezia aveva occupata la Morea per sorpresa; che poi la Pace fù sempre dal canto suo insidiosa; che mai la Giustizia non si era resa a' sudditi della Porta, sopra quali si sono rapite centinaia e centinaia di borse; che alle querele non si è risposto che fraudolentemente et con aperte bugie; che finalmente si era ricoverato in Cattaro il Vescovo di Cettine con i Capi del Montenero, somministrate armi, dati ricoveri, accomodato il trasporto alle rive opposte, esibito il ricovero ai ribelli della Porta; e che il non essersi fatto il di più si doveva attribuire a mali tempi, che non hanno lasciato approssimarsi le genti e le munitioni, che si erano preparate in soccorso di quei seditiosi,. Sve puke laži.

Digitized by Google

u Knin, da brani grad i prolaz Krke, a sam iz Zadra pohrli u Kliš, kamo su se već skupljale po njegovu nalogu sve državne sile. U što su Turci golemom svojom škodom ponavljali juriše na Sinj, Emo iz Kliša uputi se s vojskom k turskomu taboru, i vatrom javi Sinjanom, da se približava, neka se dakle čvrsto brane. Na to se paša prepane, i prieko noći uzmakne na vrat na nos u Bosnu (*15 kol.*). Malo kašnje pokuša opet paša, da si sa 20,000 prokrči put medj Strmicom i Kninom u dolnju Dalmaciju; nego i tamo mu naši račune pokvariše, i dosta mu jada zadadoše. Ali su naše pobiede bile za Mletčane slaba naknada za ono, što su gubili u Moreji. Ondje koncem ove godine jedva osta ušpomena njihova vladanja, čim malo ne sva ona država padne u turske šake.

Da je Karlo, kô što je morao po obstojećih pogodbah, sliedio saviete slavnoga Eugena, i umah s vojskom, koju je davne držao spravnu na južnoj granici, udario na Turke, bio bi ne samo spasio Moreju, nu lasno predobio sve posavske i podunavske zemlje već tada spremne na sveobći ustanak. Jedva početkom sliedeće god. 1716 pade poslaniku mletačkomu Petru Grimanu i Eugenu skloniti ga na svoje dužnosti, i to samo, pošto mu Mletčani dozvoliše, da se stari savez protegne i na sve Karlove države, kojih nije se ufao sam braniti od Španjolaca. Dne 13 trav. 1716 bje dakle s tim dodatkom obnovljen stari savez od 5 i 30 ožuj. 1684 medj Republikom i Karlom, nego i sada bez dozvole ugar.-hrv. stališa; uslied čega Karlo umah izjavi Turčinu, neka se ostavi oružja i povrati u granice Karlovačkom pogodbom propisane, i neka naknadi odštetu ovim ratom nepravedno Mletčanom nanešenu, ako će da bude mir. Vezir dakako zabaci te zahtjeve, a Karlo naredi Eugenu, da provali u Tursku.

Eugen lipnja 1716, prebrodiv Dunav kod Futoka sa 62,000 vojske, udari put Sriema, u što je Vel. Vezir sa 150,000 prelazio Savu. Na prvom sukobu kod Karlovaca Eugenova predstraža pod banom Pálffy-jem suzbi tursku i težko ju zlostavi. Kod Petrovaradina dodje se napokon 5 kol. do glavne bitke. Tu izza petsatna žestoka boja budu Turci svestrano porazeni, i sam Vezir smaknut. Malo kašnje Eugen prisili Temišvar na predaju (*13 list.*), te se sav Banat otrese turskoga jarma. — U Dalmaciji ove godine malo se šta koristna izposlovalo, pošto je narod silno stradao od glada, a Republika sasvim ga je zapušćala. Zahman je vrh. providur Emo opetovano s listovi nastojao nakloniti mletačko vieće, da se jednom pobrini za dobro oskrbljenje ove države. Bje dakle prisiljen 2 ožuj. srušiti lagumi tvrd Čitluk u Neretvi pried silnim dušmanom, i povući se u Opus; a nije mogao radi nestaše galija uzpregnuti ulčinjskih gusara, koji

Digitized by Google

su silno po moru i po otocih robili i palili. Jedva lipnja primi nješto bojne sprave i najmljene nemačke vojske, nu i ova se još 4 srp. strašno pomuti u Zadru, što nije plaće primala; a kad se pako stavi, da sve sile sakupi oko Drniša i Kliša pod gjen. Nosticem i Spaarom, da se opre bosanskomu paši Jusufu, koi je tada slazio s golemom vojskom iz Livna na Cetinu, eto mu zapoviedi, da umah do 2000 po izbor junaka uputi u Krf, kamo se već dovezla bješe sva turska pomorska sila pod strašnim Kojem, da ga predobije. Za Krfske vrlo znamenite obsade, koja je trajala 22 dana, najviše se odlikovaše našinci, navlastito odbijajuć dušmana iz briega Abramova (*3 kol.*) i često nasrtajuć na turske nasipe. Koja morao je napokon na vrat na nos uzmaći u brodove te na bjeg, ostaviv silni plien i svu bojnu spravu. Sad Mletčani uzeše Sv. Mavru. U tom su naši bez prestanka četovali po Bosni i težke jade dušmaninu zadavali; a da su jih Mletčani i ma čim pomagali, bili bi jamačno izza Petrovaradinske pobiede lako cielom Bosnom zavladali. Tada se navlastito odlikova vitez Nonković iz Kleka, komu podje za rukom predobiti Metković i Utovo (*11 stud.*), i sve naokolo do Mostara porobiti, dočim su isto naši pod Emom i Rizzom zauzeli Carine i Popovo i ostale turske zemlje ležeće medj Novim i Neretvom. U isto su doba i sieverni Hrvati pod Rabatom Karlovačkim i Bakačem Kostajničkim zapoviednikom, i podbanom Iv. Draškovićem junački odbijali turske nasrte, uz Bosnu jih tjerali, te varoši jim i sela robili i rušili, n. pr. Bielastinu, Krupu, Stari Majdan, otok Novo i td. I Slavonci su tada često prelazili Savu, i liepim se plienom kući vraćali. Tamo pade pukovniku Petrašu svrći Turke u bjeg, i silu jih smazati, te predobiti turski Brod i Gradisku, Kobac, Dobošić i još mnogo drugih miesta, a napokon i Dobor.

Sliedeća g. 1717 prosinu još sjajnije za Eugena. Skupiv silu brodova pri Pančevi, 15 lip. baci most nad Dunajem, i svu vojsku izvede pod Biograd, te ga 19 i. m. tvrdo obsiednu. Bilo je u gradu do 30,000 izbrane vojske i 500 topova. Malo kašnje doleti i Vel. Vezir sa 200,000, i namiesti se kršćanom izza ledja. Eugen se ipak ne poplaši, dapače srećno dočuv, da će ga dušmanin s oboje strane na noć 15 kol. napasti, u sumraku odapne topove na grad, a sam pohiti Veziru na susriet, te ga svestrano porazi. I tu Turci ostaviše golem plien i svu bojnu spravu, a silu jih u poćeri od mača izginu. Dva dana kašnje preda se sam Biograd. — Uz ovu priliku mogli su sada Mletčani, da su znali, lako osloboditi Bosnu, Hrcegovinu i Arbanasku od stolietnog sužanjstva sa neizmiernom svojom i našom koristju, a i cieloga kršćanstva; no oni su radije svoje sile skončavali u istoku, gdje da su i uspieli, bili bi si opet do mala bez dvojbe navukli

Digitized by Google

novih možda težjih neprilika. Naši su istina i za te godine napadali turske zemlje, no zato samo, da si pribave živeža, jer jih je i sada Republika sasvim zapušćala, te njekala jim do same bojne sprave. Inostranci, koji su naše tvrdjave čuvali, često su se bunili, što nisu na vrieme svoje plaće primali. To tužno stanje Dalmacije ponješto ublaži novi vrh. providur Alviž Mocenigo. Njegovim nagonom lipnja uzletiše naši do Livna, gdje jim pade na treći juriš razbiti pašu hrcegovačkoga, mnogo mu vojske na maćeve raznieti, i silu pliena sobom prevući. Tu si navlastito osvietlaše obraz pukovnik Kakić i satnik Radnić. Dočuv u tom Mocenigo, da se mnogi narod iz Turske želi u Dalmaciju preseliti, sakupi srpnja pod Trilj dosta vojske, i prodriv do Imoskoga, koncem kolovoza silom ga natjera na predaju. Sad miesto se napried protisnuti, da oslobodi od turske pare svu Hercegovinu spremnu na ustanak, vrati se u Spliet, i prodje u Novo s namierom, Arbanaćku napasti i obladati; ali uz svu pomoć, što mu tada pruži Danilo, crnogorski vladika, nije ni sama Bara predobiti mogao (*14–22 list.*). Sreć-nije su vojevali Mletčani na moru. U više okršaja kod Dardanela (*12 lip.–19 srp.*) podje za rukom najprije Ljud. Flanginu, a kašnje And. Pisanu suzbiti dušmanina i oteti mu napokon Prevežu i Vojnicu. — U Hrvatskoj Ivan Draškoviće, namiestnik banski, po dvodnevnom jurišanju oblada Kosarac i sruši; ali ga Turci izpod Novigrada kod Une 19 rujna na bjeg prisiliše, i dosta mu družbe izsiekoše.

Medjutim stožernik Alberoni, kolovodja španjolskoga dvora, videć Karla težko s Turci zabavljena, da španjolskoj kruni opet prisvoji one zemlje u Evropi, koje su na nju do skora spadale, kol. g. 1717 iznenada predobi Sardiniju, a sliedeće uzprkos savezu utanačenu u Londri medj Carem, Francezkom i Englezkom, po kom je Savojski vojevoda morao Karlu odpustiti Siciliju za Sardiniju, udari i na Siciliju, te kašnje i tamo si prisvoji Palerm i Mesinu. To nasilje Alberonovo nakloni Karla, da prihvati mir, što su mu Turci nudili. Jur koncem g. 1717 pusti se Eugen u dogovore s Vezirom, te toga radi ni se za tada ništa važna na bojnom polju s one strane dogodilo. Samo Mletčani pod Schulemburghom, osloboditeljem Krfa, početkom kol. 1718 htješe pokušati, jeda bi predobili Ulcinj; no i to badava, jer dočim su i tamo naši već otvorili bili provalu, te se spremali, da jurišem u grad unidju, dodje zapovied Mocenigu, da se okani boja radi sklopljenog mira. I sbilja u to se bješe sastali u Požarevcu poslanici Karlovi, Mletački i Turski, da mir konačno utanače. Izza tromiesečnog dogovaranja bude napokon u prvom sastanku primljeno za Karla načelo *uti possidetis*, a za Mletčane ne samo to, nu jošte, da će jih Turci naknaditi

Digitized by Google

radi ugrabljene jim Moreje (1). I u nastavšem dogovaranju turski su poslanici pripoznavali ozbiljno svoje obveze. Kad eto se prosu glas, da su Španjolci udarili na Siciliju. Sad Niemci iz Beča nalože Eugenu, da čim prije barem za se utanači mir. Turci, tajno obaviešćeni, valjda od posriednika englezkoga i olandezkoga, o tom nalogu, iznenada uzkrate Mletčanom ne samo obećane jim zadovoljštine, no i samo *uti possidetis*, zahtjevajuć, da odpuste sve zemlje ležeće izza ledja Dubrovačke državice, od Kleka naime do Novoga, što naši biahu davno za njih predobili, a oni pako već konačno uredili i čvrsto usnažili. Zahman se za dugo opirao Ruzzini toj gadnoj nevieri azijatskog divljaka; te napokon bojeć se, da se ne ponovi turobni prizor Karlovačkoga sastanka, pošto su ga i sada Niemci dakako zapušćali na tursku milost i nemilost, morao se prilagoditi dušmanskim zahtjevom, i tako bje 21 srp. 1718 podpisana Požarevačka pogodba ponapose i za Mletčane. Još prosinca i. g. sastadoše se poviereniei, mletački i turski, u Sutorini, da granice označe. Republika morala je Turčinu odpustiti Zubce, Carine, Tribinje, Popovo i Ulovo; Klek joj osta, odakle se vukla pogranična stega do Žabske gore u zemlji, pa naokolo poviš Metkovića, Vrgorca, Imoskoga, Sinja, Vrlike i Knina tja do Strmice, uprav onako kô što i danas stoji dalmatinska granica pram Bosni i Hrcegovini. U Hrvatskoj i Slavoniji bile su tada primljene Sava i Una kao naravne medjusobne medje, tim samo, da Novo na Uni bude za Hrvate.

Karlov rat s Španjolci za malo uztraja. Englezi jih potuku na moru, Francezi prieko Pireneja provale u Španju a Austrijanci u Italiju. Filip je morao napokon odpustiti Alberona iz službe i zahvaliti se na sve evropejske države njegda spadajuće na španjolsku krunu (*22 lip. 1720*). Savojski vojevoda dobi Sardiniju i kraljev naslov, a Siciliju odpusti Karlu. Malo kašnje Karlo se zavadi sa zapadnimi vlasti sbog trgovačkoga družtva, što bješe u Ostendi ustrojio; a ta se razpra samo onda ukinu, kad Karlo privoli, da se to družtvo raztepe. Tom prigodom pomorske vlasti, a kašnje i sve ostale osim Bavarske i Saske pripoznaše valjanost pragmatičke šankcije; ali je Karlo zato morao Španji odpustiti Parmu, Piacencu i Toskanu (*Bečki mir od 30 trav. 1725*). Karlovo nesavietno sudielovanje u poljskom ratu o nasliedstvu na korist Augusta III. Saskoga proti Francezkoj doprini

(1) "Cum pre omnibus restaurationis pacis conditionibus Venetis satisfaciendi causa, ut illi ad tractamdam pacem admitterentur ex parte Romanorum Imperatoris expeditum fuerit, quare ut ij, sive per restitutionem sive per commutationem verbaliter et realiter contenti reddantur, promissum et acceptum sit„ (5 lip. 1718. V. Dep. Ruzzini 11 lip.).

Digitized by Google

mu, da je prisiljen bio po ugovoru Bečkom od 5 list. 1735 ustupiti Sardiniji dio milanczke države ležeći na desnom briegu Tesina, Napulj i Siciliju Don Karlosu španjolskomu kraljeviću, a za sve to primiti samo Parmu i Piacencu.

U tom s Turci trajaše mir, akoprem se često na hrvatskoj granici četovalo i kadkada do jaka okršaja salazilo, kô što ožuj. 1721 kod Kozarca; te se još tada mislilo, da će do skora opet rat (*V. Disp. Diedo i Jura I. 391*). Karlo je oprezno nastojao, da se nastavše razpre s Turci mirno rieše i dignu. Uza sve to ipak savez, što je g. 1726 sklopio bio s Ruskom, baci ga u rat s Turci. Ali sada nije mu više bilo junačke mišice Eugenove († *21 trav. 1736*), te ni valjana vodje ni novca potrebita za vojne stvari. Ništanemanje 9 sieč. 1737 naviesti rat u Carigradu, jer mu se činilo, da mu srieća pruža ugodnu priliku na južnoj si granici nadoknaditi gubitak, što je pretrpio bio u Italiji. Pokuša, da uvede u to kolo i Republiku Mletačku, ali mu ova na opetovane ponude odlučno odgovori, da ju obstojeći savezi na to ni najmanje ne svežuju, pošto se svojevoljno toga rata prihvatio (*V. Disp. 1737, 1738. Corti 60*). Premalićem g. 1737 Karlova vojska, oko 120,000 na broju, prebrodi Dunaj. Seckendorf glavnim odielom provali do Nise i ote ju; ali dočim je obsiedao i na predaju tjerao Usitsku, Nisa opet pade u turske šake. U isto se doba Valis drugim odielom protiskao do Bukuresta; no i on je do mala morao brže bolje uzmaći. Još se nesriećnije vojevalo tada u Bosni. Ovamo vojvoda Hildburgshausen i naš ban Eszterházy, obsiedajuć Banjaluku, budu težko potučeni i prisiljeni natrag se povući. Kašnje pohiti ban do Bužina i obsiednu ga, nu napokon morao se dignuti, jer mu ponesta bojne sprave. Sliedeće g. miesto Seckendorfa stupi na čelo vojske Königseck. Srieća i sada posluži Turkom, te osvoje poglavite tvrdjave u Srbiji, kô što Usitsku, Mehadiju, Smederevo i Orsovu. Srpnja Hrvati na Zrinjskom polju izsiekoše četu tursku od 800, od kih se samo osam kući povrati. Malo kašnje Turci obsiedoše Zrinj. Junački su ga naši branili pod Jurišićem; te kad Turci dočuše, da se ban Jos. Eszterházy jakom četom do Kostajnice protisnuo, uzletiše u Bosnu (*V. Jura II. 121*). I Slavonci su ove godine često provaljali u Tursku, i liepa se pliena zadobili. God. pako 1739 dokopa se vrhovne vlasti nad vojskom još gora kukavica knez Valis. Turci ga hametom potukoše kod Grodskoga (*23 srp.*), i bez odvlake obkoliše Biograd. To prisili Karla, da se stavi s Turci u dogovore o miru. I u tom neopreznost i glupost diplomatička Valisa, Grossa i Neipperga, cesarevih povierenika, i vuhvenost francezkoga poslanika Villeneuvea, koi se gradio posriednikom a za Turke

Digitized by Google

radio, zadnji udarac zadadoše Karlovu kraljevanju. Po miru 18 ruj. 1739 utanačenu u turskom taboru pod Biogradom Karlo izgubi ovaj grad, glavni bedem jugoslavjanstva i najsjajniji biser Eugenovih pobieda, i sve što je imao prieko Dunava i Save, te ove rieke ostadoše od sada kao južne granice naprama Turskoj; na našoj pako strani nisu se medje ni najmanje promienile.

Do zadnjih godina Leopoldova vladanja morala se naša kraljevina kad sama kad složno s Ugarskom boriti proti centralizaciji nemačkoj. Čim pako prestade pogibelj od Turaka i centralna sila oslabi, ohrabri se Ugarska, te umah, kô što smo ozgo vidieli, poče nasrćati proti načelu slobodnog saveza našega i proti našim temeljnim i historičkim pravom. Naši se nisu jamačno olienili prosviedovati proti tomu nezakonitomu postupanju ugarskih stališa, da jih svedu na pravu stazu medjusobnih ugovora, te zato i prije i g. 1712 u naputku, što su davali svojim poslanikom na Karla, nosećim mu svoje samovlastno priznanje prag. šankcije, zahtjevaše od krune, da jih osiegura od tegoba, što su jim kanili nasilno nametnuti Ugri, s potvrdjenjem njihovih starodavnih prava i povlastica (*čl. 3. 5. V. Jura I. 105*). Karlo bez odvlake ne samo jih potvrdi za se i nasliednike, *verum quandoque id res postulat, etiam in majus augeantur et amplificentur.* Ali pošto su i nakon toga Ugri nastavljali svoja napadanja, naš se narod svečano ogradi zakonskim člankom 120 g. 1715 tim, da naša prava na ugarskom saboru u pretres nikad više doći nesmiedu: *statuta eorundem municipalia, regia authoritate specifice confirmata, in nullam amplius de sui validitate veniant quaestionem.* To se protezalo i na zakone potvrdjene čl. 66 g. 1681. Samo za one zakone, koji se nebi medju timi nalazili, a davno bi već u porabi bili, riešilo se, da se za godinu dana kralju podnesu na odobrenje. Napokon čl. 5 trav. g. 1725 naš se sabor izrično izjavi, da naša kraljevina niti je niti će kada zapoznati ugarsko vieće, dapače da se je već više puta kralju utekla proti njegovim nezakonitim zahtjevom (*Jura II. 115*).

Domaće bune u Ugarskoj navlastito i neprestani ratovi s Turci i krivovierci držali su i u nas kô što i u ostalih zemljah austrijske drzave još tada surovostju zavito kako stvarno tako i duševno izobraženje. Uz to samovoljnost vlastcoska i nasilja sve obiestnija nepozvanih gostih u granici (1),

(1) Karlo, uz goleme zasluge našega naroda, nije mu se mogao dakako ne obvezati s potvrdjenjem saborskoga čl. 113 g. 1715 i čl. 88 g. 1723, da će ukinuti čim prije granicu Varaždinsku, uticloviti materi zemlji sve županije doluje Slavonije i Liku i Krbavu, i

Digitized by Google

to većma su širila i ogorčavala obće osiromašenje. Poboljšav se za Leopolda političko stanje, Josip I. ozbiljno nakanio bješe doskočiti barem ponješto ovomu zlu, nu nagla smrt prekine njegovo nastojanje. Karlo istina nastavi bratovo djelo, no mlitavo, te zato bez znatna uspieha. Najvažnija jest bez dvojbe u tom pogledu njegova naredba od 2 lip. 1717, kojom je namieravao i u nas oživieti trgovanje i obrtnost. Usprkos Mletčanom, koji su jadransko more smatrali kao svoju imovinu, Karlo ga tom naredbom proglasi slobodna za svakoga, te je bodrio primorjane, da grade brodove, a da će jih štititi; inostrancem je nudjao zemljišta u Kraljevici i u Vinodolu; obećavao je pako i to, da će nove ceste graditi u primorju, da će obrtnikom osobite povlastice dieliti i td. Uspomene vriedna još je Karlova naredba, koju uslied saborskoga predloga od kol. 1723 izda 7 lip. 1725 o preustrojenju naše sudbene uprave (*Jura I. 397*).

Karlo oboli na lovu u Halbthurmu, i malo dana kašnje preminu u Beču (*20 list. 1740*). S njim izumrie mužko potomstvo Habsburzke porodice. Nasliedi ga dakle na temelju pragmatičke šankcije njegova starija kći

MARIJA TEREZIJA, već od 12 velj. g. 1736 udata za Franju III. Stiep. Lotrinžkoga, tada Toskanskoga vojevodu.

Čim se dohvati priestola, umah osobitim pismom (*20 list. 1740*) javi našim stališem otčevu smrt, i pozva jih, da joj prisegu viernost, obećav jim u isto doba, *quod nos haecce Nostra Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae Regna, omnesque fidelis Status et Ordines eorundem, in suis Juribus, Privilegiis, Libertatibus et immunitatibus illibate et inviolabiliter conservabimus et conservari faciemus.* Stališi rado privoliše na njene ponude, te još prosinca i. g. u dotičnom odgovoru primietiše, da su oni od svih drugih njezine krune prvi, naime već 9 ožuj. 1712, pripoznali njeno pravo na priestol, i da će ono pismo u svoj arkiv spremiti *inter specialia Regni hujusce privilegia*, kao temelj njihova državnoga prava. U zaviernici pako, koju izruči našim stališem

---

nadomieriti naše granice pram Štajarskoj, Kranjskoj i Ugarskoj; i da će izdati stroge zakone proti nemačkim zapoviednikom, koji su u naših pograničkih tvrdjavah svakom opačinom gnjetali i gazili tužni narod. Sve to puke rieči, i onda kad su naši stališi opet tjerali, *ut idem supra alligati publici Diaetates Articuli, qua apertissimae eodem in merito conditae sancitaeque leges, cum adaequata justitiae satisfactione, tandem aliquando suum, tot suspiriis desideratum, consequantur effectum. (Velj. 1732. Jura II. 116)*; dapače g. 1736 javnom povriedom banske časti i vlasti povieri zapoviedničtvo u većoj strani naše zemlje vojevodi od Hildpurgshausena, proti čemu su se naši stališi dakako ogradili svečanim prosviedom (*V. Jura I. 399; II. 121*).

Digitized by Google

kada se okruni ugar.-hrv. kraljem (*svib. 1741*); opet jim zajamči sva starodavna državna prava i provlastice (*čl. 8*); te ove iste godine (*čl. 11*) potvrdi stare zakone naše o zabrani drugoga vierozakona osim katoličkoga u zemlji; povrati Banu davnu podpunu moć; obeća što prije sdružiti dolnju Slavoniju k materi zemlji i povratiti Senju njegove slobode i td., i napokon dozvoli, da ugar.-hrv. državni poslovi budu obavljani toliko u Beču koliko u zemlji od samih zamljaka, dapače u tom se sasvim ozbiljno i državopravno izjavi, naime kad bi se radilo o ugarskih poslovih *magis ardua*, da će pozvati na saviet prvostolnika, nadvornika i velikaše ugarske, a *Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae Banum, dum praesertim de Rebus, Securitateque eorundem Regnorum agendum foret*, pripoznavajući tako samostalnost naše kraljevine naprama ugarskoj, t. j. kao osobito tielo državno, sdruženo samo s Ugarskom u osobi istoga vladaoca. I sada na izgled naše države i sve ostale austrijske države prionuše na želje Marijine, te ju bez odvlake pripoznaše za svoju vladateljicu.

Ali umah na početku Marijina vladanja taka ju dušmanska oluja pritisnu, da se jamačno dvojiti moglo, jeda će se ma kako konačne propasti izbaviti moći. Istina bo i sve izvanske vlasti, izim jedinoga Karla Alberta vojevode bavarskoga, bile su još za Karlova vladanja svečano pripoznale pragmatičku šankciju dakako uz golemo požrtvovanje habsburžke baštine. No sada potaknut navlastito nevierom francezkoga i španjolskoga dvora dignu se na Mariju Karlo Albert Bavarski, suprug druge kćeri Josipa I., tvrdeć, da mu pripada pravo na sve austrijske zemlje po Ani, starijoj kćeri Ferdinanda I., udatoj za njegova pradieda Alberta V., akoprem se Ana bješe na svoje vienčanje s Albertom svečano zahvalila na svako baštinsko pravo austrijsko, dok bi bilo odvjetka od Ferdinandove loze (1).

Maria primi od otca austrijske zemlje već težko oslabljene u ratovih, što je Karlo ponajviše zato vodio, da joj to bolje osiegura nasliedstvo. Ništanemanje obdarena riedkim umom, krepkom odvažnostju, zrielim razborom i budnim oprezom, namah se čvrsto prihvati kormila državne uprave; još 21 stud. 1740 proglasi svoga muža Franju Lotrinskoga za sudruga u vladanju, da bi mu tim prokrčila put na nemačko carstvo; i ne samo odlučno odbaci nezakonite zahtjeve bavarske, no i ozbiljno usta proti Fridriku II. Pruskomu kralju, koi ju uz tu za se povoljnu priliku bez ratne izjave i

(1) U ženitbenoj pogodbi od 14 lip. 1546 stoji ovako: *"so der männliche Stamm abginge und es zu Töchtern käme, dass alsdann sie und ihre Erben alles das zu erben zugelassen werden sollen, was ihnen von Rechtes und Billigkeits wegen zu erben zustehe„*. V. oporuku Ferdinandovu od 1 lip. 1543 i dotično zapisje od 4 vel. 1547.

Digitized by Google

nenadno napao bješe (*još pros. 1740*), tražeć od nje s mačem u ruci na temelju ostarielih i nejasnih prava njekoje sležke kneževine. Bojna srieća Fridrikova u Sležkoj potaknu sada Karla Alberta Bavarskoga i njegove saveznike, da započmu rat o austrijsko nasliedsvo, te K. Albertu, pomoženu Francezi i Saksi, do mala podje za rukom predobiti Linac, a napokon i Prag (*26 stud. 1741*), dočim su Španjolci i Sardinjci napadali na Marijine italijanske zemlje. U toj golemoj opasnosti Marija pohiti u Požun (*11 ruj. 1741*), skupi stališe u grad, i razpaljenim govorom nakloni jih na pomoć (*20 ruj.*). Uslied saborskoga zaključka sto tisuća vojske stupi on čas na bojno polje, i spasi jamačno austrijsku državu od konačne propasti. No zar to bila čisto magjarska krv? *Magjari*, veli naš vrli Utješinović, *spasili su svojim glasovitim* Moriamur *austrijansku dinastiju, premda je u austrijanskom naśliednom ratu deset puta više Hrvata i Srba nego Magjara došlo na pomoć carici Mariji Tereziji. Srbi i Hrvati prolivali su pod Ugarskom firmom rieke svoje krvi, i Ugarsku je žela, što su oni sijali.*

U to doba hrvatski ban Josip Eszterhazy postao bješe dvorskim sudcem Ugarskim (*Judex Curiae*). Naši stališi, da ne ostanu dugo bez bana, studenoga 1741 predložiše kraljici više odličnih osoba za tu čast, izmedj kih dva navlastito, naime Ljud. Bakača (*Erdödy*) i Alek. Patačića, *qui patriae linguae et consuetudinum gnari, ex ratione etiam possessionis comodius residere valerent.* Marija dielom privoli na njihovu molbu, proglasiv banom Dragutina Baćana, jednoga od predloženih. Dozvoli jim jošte 26 stud. 1742, da izaberu vojevodu hrvatske vojske, koja je tada za nju vojevala u Italiji, pripoznavajuć uz to *authoritatem quoque Dominorum Statuum et Ordinum ad Confinia.* Uslied toga stališi umah odrediše povierenike, da kupe novake i po granici, koji bi u pomoć pritekli svojoj braći tada se borećoj u Italiji pod knezom Traunom. Isto tako su za cieloga ovoga rata o nasliedstvo austrijsko naše čete vojevale za Mariju i u Bavarskoj, i u Českoj i u Nizozemskoj pod različitimi vodjami, a navlastito pod samim banom Baćanom (*umrie 28 trav. 1749 u Nizozemskoj*) i Matijom Hucogek od Kleefelta, komu su naši stališi zasluga radi rujna 1749 podielili pravo hrvatskoga gradjanstva (*indigenatus*). Ovaj se rat okonča s Bavarskom u Füssenu 22 trav. 1745, s Pruskom i Saskom u Draždjanih 25 pros. 1745, a s ostalimi vlasti u Čahu tekar 30 trav. 18 list. i 7 stud. 1748. Marija morala je ustupiti Pruškoj veći dio Sleške, Španji Parmu, Piacenzu i Guastalu, i još njekoja zemljišta Sardiniji.

Digitized by Google

No Marija nije tako lasno mogla pregorieti izgubljenje Sleske; ćega radi malo poslie draždjanskoga mira stisnu savez s ruskom caricom Jelisavom proti Fridriku Pruskomu, ka komu pristupi kašnje i Saska, a još docnije i Francezka nastojanjem Ant. Kaunitza Marijina poslanika na onom dvoru (*Versailles 1 svib. 1756*). Franczka tada se nalazila u ratu s Englezkom, koja, da si osiegura Anover, već se sadružila bieše s Fridrikom Pruskim (*Westmünster 16 sieč. 1756*). Čim Fridrik odkri Marijine tajne saveze i namjere, umah skoći na noge i nenadno silnom vojskom udari prieko Saske u Česku. I za ovoga vele krvnoga, ruta, koi je raznom sriećom trajao punih sedam godina i napokon dokončao mirom u Hubertsburgu (*15 velj. 1763*) polag draždjanskoga, naša je kraljevina mnogo novca i krvi požrtvovala na obranu Austrjskoga priestola. Još s prva ban Franjo Nadažd na čelu Hrvata predobi tvrd Schweidnitz (*11 stud. 1757*), te Marija, da izkaže našim stališem svoju zadovoljnost, odasla jim četiri barjaka ondje predobivena (*odpisom 24 stud.*) Izza strašna poraza kod Leuthena sadje ban u Zagreb, i na saboru velj. 1758 u ime kraljevo zamoli stališe za vojničku pomoć, neka bi se s njome čete ugarske popunile. Stališi će na to, da jim je dužnost braniti samo svoje granice, *non alia Regimina explere*, no ipak da će pružiti do 1403 mladenca *sponte et benevole*, ali *pro hac duntaxat vice ac sine ulla exinde nefors formanda conseguentia.* Obnovi Marija istu molbu i sliedeće godine; no sada stališi, *spectato magno militiae ex hoc Regno in castra missae numero* i td., odlučno odgovoriše, da se za sada zadovolji sa ono 130 momaka *a privatis oblatos* (*Jura II. 180. 194*). Rujna na saboru te iste god. pokuša opet Marija izpuniti svoje želje, ali će na to stališi, da su već silu i novce za nju sasvim iztrošili; da primi u dar što joj daju biskup i kaptol i ono 20,000 for., što se država udužila; a da omladine nema, pošto i ono malo, što je bilo, izbieglo u goru ili u Tursku (*l. c. 203*). God. 1761 Marija pobra u granici do 3000 novaka; a sliedeće zahtjevala je, da i naši jamče skupa s ugarskimi stališi za novi dug od 10 miliuna. S prva naši se opirahu s toga navlastito, jer je tim dugom upravljati moralo Namjest. Vieće Ugarsko, komu nisu htjeli nipošto dozvoliti, da se i najmanje paća u naše poslove, i jer su se bojali, da bi se tim mogle naše novčane stvari s ugarskimi zamrsiti; no kašnje dozvoliše pod uvietom samo, kad nebi s tog ni ma kako povriedjena ostala banska vlast, ni država se ma kojim novim teretom obtežila. Vriedno je još ovdje spomenuti barona Trenka, gospodara Požege, Pakraca i okolnih miesta, koi si za ovoga rata sa svojimi Slavonci viečni lovorvienac steče na bojištu.

Digitized by Google

Poslie mira s Fridrikom Marija je iz svih sila nastojala, da odvrgne svaki zamršaj izvanske politike, a pa se sva posveti blagostanju svoje države. Samo za malo vriemena još su ju nješto zabavili poljski i bavarski poslovi, koji su ipak bez ni puške opaliti dosta pomnožili zemljište njezine krune. Po izumrtju Jagelova koliena Poljska, postavši izbornom državom, umah poče silno propadati, a tomu bješe glavni uzrok nevaljani ustav i nasilno ponašanje plemstva, koje se svemoćnim gradilo. Tu njezinu bludnju skoro upotriebiše Ruska i Pruška, koje se složiše u to, a ju okrnu i tim još veće oslabe. I Marija bje pozvana na taj pogrebni pir, i dobi tada Galičku i Vladimirsku kraljevinu, i zipsku županiju, već od g. 1412 po Sigmundu Poljskoj založenu a sad opet ugarskoj kruni povraćenu (*20 svib. 1775*). Stališi poljski morali su 18 ruj. 1773 odobriti to nasilno razderanje njihova zavičaja. S druge strane po smrti Maž. Josipa vojevode Bavarskoga, koi ne ostavi od sebe nijenoga odvjetka, uzprkos pruskim spletkam, po Tiešinskom miru (*13 svib. 1779*) dobi Marija četvrt Inn-ove doline, i tako sveže Tirol s gornjom Austrijom. S Turci je tražila mir držati; no g. 1773 nje sin Josip već ju naklonio bješe, da proti njim pomože Katerini Ruskoj, te je sliedeće godine Josip u tu svrhu kupio vojsku na južnoj granici. Jakov *da Riva*, providur mletački u Dalmaciji ovako nam tumači Josipove namjere: *o col maneggio o con l' armi si pretende voler Cesare ampliare il suo Stato, con l' acquisto pure della Bossina et Ercegovina*, te žali, da bi tim Dubrovnik postao sriedištem pomorske sile Austrijske, a da tako *verebbe a spirare l' antica libertà dell' Adriatico* (*Dep. 29 lip. 1773*). Rat se medjutim okonča mirom u Kutschuk-Kainardge 1774, po kom Katarina ustupi Mariji predobivenu Bukovinu, koju joj konačno potvrdi i sama Turska 25 velj. 1777. Ni s Mletčani Marija nije imala znamenitih razpra. Najvažnija bješe o posiedu Velebitske gore. Tu su se često hrvali Ličani s Dalmatinci do same krvi, da si sačuvaju pravo na pastvinu. Car Josip svib. 1775 sadje na tu granicu, da sam razvidi ote stvari. Ta borba bje riešena s pogodbami od 24 list. 1776 i 23 srp. 1777 u Novomgradu, te rujna i. g. budu složno medjaši postavljeni.

Marija barem stranom izpuni uvjete, na koje se njezin otac obvezao bješe našim stališem, kad ovi primiše pragmatičku šankciju. Leopold I izza stolietnog sužanjstva preotev Turkom dolnju Slavoniju, umah ju stavi pod oblast Komore Bečke; no odrediv kašnje, da se ondje načine dvie granične pukovnije, tim se dogodilo, da je još za njegova vladanja u toj zemlji zavladala dvostručna uprava, naime komorna i vojnička. Neredi, koji se na skoro vojničkog radi nasilja u tih stranah pojaviše, prisiliše napokon istoga

Digitized by Google

kralja, da na predlog same Komore povrati iznovice tu državu pod oblast bana i hrvatskih stališa (*odl. 28 ruj. 1697*). Istina uslied toga riešenja stališi odpraviše u one strane banskoga namiestnika, da jih opet ustavno ustroji, ali se tomu ne dodje do kraja tja do Marijina vladanja. Ova najprije saborskim čl. *1* i *5* god. 1741 naredi, da se sve tri županije dolnje Slavonije sporede u svem s hrvatskimi, što i sam ugarski sabor čl. 50 i. g. pripozna; a to opetova odpisom na Bana od 27 ožuj. 1743 i listom vlastoručnim na naš sabor tada u Zagrebu (travnja iste godine). Zato, čim se poneješto bojno obzorje razvedri, bje umah odredjeno osobito povierenstvo s nalogom, da u red metne dolnju Slavoniju, i da one dvje krajine slavonske ne samo raztavi od državnoga tiela, nego i sa starinskimi tako sdruži, da se medju njimi uhiti veća uzajamnost, te se lašnje na jugu pohrani mir. Sada se povierenici odvažno primiše toga posla, i na kratko ga do kraja izvedoše; te još 27 trav. 1746 Marija odobri njihove radnje. Već 9 pros. 1745, naime dan poslie županske obnove, prva Osiečka skupšćina upravi pismo na sabor hrvatski, kim se zahvali stališem, da je po njihovih težnjah napokon povraćena *prvašnjemu svomu tielu, banskoj naime vlasti slavnih kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije.* Isto tako 12 pros. i. g. i Srienska županija. No polag one radnje povierenićke bile su ipak sve tri dolnjo-slavonske županije ostale podčinjene ugarskomu namiestničkomu vieću glede plaćanja daće i vojničkih konaka. Stališi ne trpeć ni toga umiešanja ugarskog u naše stvari, umah prosviedoše banu, zahtjevajuć, da se i glede onih struka državne uprave te tri županije sporede s hrvatskimi po ondje naznačenih zakonih, i jer nikad na njih vieće ugarsko nije imalo ikoje povlasti. Sve badava, te glede daće jedva budu uslišani g. 1773.

I u primorju opet se za Marijina vladanja nakiti naša kruna svojim starodavnim biserom, od više stolietja s nje odtrgnutim, gradom Riekom (1). God. 1746 Marija podigla bješe u Beču c. k. dvorsko trgovačko vieće, a u Trstu trgovačku pokrajinsku od vieća odvislu oblast, te joj podvrgla sve primorje od Trsta do Baga. No pazeć kašnje, da taj ustroj ne odgovara nimalo nje svrham, da naši stališi neprestano proti njemu prosvieduju, pošto je vriedjao živo naša državna prava, i da se na nj silno troši bez primierne koristi, 1 sieč. 1776 sve to ukinu. Trst tom prigodom za trgovačke stvari dobi posebnoga ravnatelja (*Kneza Zinzendorfa*), podčinjena izviestniku u Beču, koi je od sada miesto onoga vieća vodio sve trgovačke poslove. Tada i Rieka steče svoga ravnatelja samo za trgovačke stvari,

(1) V. moj sastavak u programu Ričke gimnazije od g. 1864-5.

Digitized by Google

naime Josipa Majlátha, koi bude i predsiednikom gradskoga vieća. Ostavši pako dio primorja bje podvržen oblasti bojnoga vieća bečkoga (1). Sad Marija svojim odpisom 9 kol. 1776 naredi, da grad Rieka, obdarena istimi povlasticami trgovačkimi kô i Trst, i njezina luka, te isto tako i imanja Bakarska, koja iduć od Karlovca prama Rieci leže cesti Karolinskoj na desno, zatim sam Karlovac (sada kao slobodni i kraljevski grad), *immediate regno Croatiae reincorporetur*, i da se iz ovih na novo utjelovljenih strana imade sastaviti nova županija, podčinjena dal.-hrv.-slav. namjestničkomu vieću. Sliedeće god. 29 kol. zapoviedi ista kraljica, da se u sudbenih stvarih od gradskoga vieća riečkoga priziv upravi na banski stol Zagrebački. Dne pako 5 ruj. i. g. uslied Majláthove predstavke utielovi jošte neposriedno Hrvatskoj Bakar, Bakarac, Kraljevicu sa svimi naselbinami uz Karolinsku cestu i s bivšim trgovačkim kotarom, i sve pridieli Severinskoj županiji; glede trgovine podloži Bakar, Bakarac i Kraljevica

(1) Evo kako nam poslanik mletački u Beču A. Kontarini tumači razloge tih promiena *(Dep. 27 sieč. 1776): "Le diligenze, che io esercito per rischiarare possibilmente gli oggetti e le intenzioni di questa Corte anche sopra il delicato articolo delle ultime novità rispetto alla parte del Littorale Austriaco, e che contiene il porto di Fiume, Bucari e Portorè, mi rendono incerto per stabilire sicure le traccie di un ingrandimento del loro commercio, a cui sembrano però esenzialmente dirette le viste di queste ultime disposizioni. Renderò conto a V. S. del modo, con cui si ragiona in Vienna su questo articolo, e quali appariscano essere stati li principj di questi ministri per persvadere la Sovrana a dichiarare que' porti attinenti al Regno di Ungheria, non che a cambiare l' ordine di Governo a quello stesso di Trieste. Si suppone in primo luogo, che la naturale posizione del porto di Fiume si renda più sicura, più commoda e per conseguenza più frequentata da bastimenti forastieri in confronto di Trieste. Alcuni saggi di interna navigazione su' fiumi fatta nella primavera dell' anno decorso ha promosso delle grandi lusinghe per il commercio nazionale di questi Stati, il quale si spera di felicitare anche con questo mezzo. La novità di un piccolo vascelletto fabricato a Radizza in Croatia, poco distante da Carlistot, e giunto sino alle mura di Vienna nel mese di maggio passato animò vieppiù lo spirito de Progettanti, e diede luogo a imagini grandiose di questa interna navigazione. Si risvegliarono per questo le proposizioni di varj capitalisti uniti in compagnie, e tendenti a persuadere la Corte di impiegare una porzione del proprio errario nelle necessarie operazioni da farsi ne fiumi, che influiscono in varie parti del Danubio, e che da quello stesso dipendono. Lo stesso fiume chiamato Kulpa, che bagna una parte della Croatia, e che corrisponde sino alle vicinanze di quel Littorale, gl' altri più considerevoli della Sava e Drava si riguardano come li principali per la navigatione de prodotti di tutta l' Ungheria, nonchè di gran porzione dell' Austria, per cui passa il Danubio. Le difficoltà, che non cessano di incontrarsi da questa Corte sì fisiche che politiche rispetto alla più volte tentata navigatione del Danubio sino al Mar Nero l' ha determinata di rivogliersi alle altre vie benchè più lunghe ed incomode de' fiumi indicati, ma che possono avere però la communicazione con un qualche suddito porto de' Stati Austriaci. A queste viste comparisce opportuno più di qualunque altro quello di Fiume, al quale per facilitarne maggiormente la condizione si ha voluto*

Digitized by Google

ravnatelju Riečkomu, a njegda trgovački kotar kano komorsko dobro dvorskoj Komori ugarskoj; te napokon odredi sastavinu županije Severinske, na koju je spadala i Rieka, i njezinim županom naimenova istoga Josipa Majlátha. Opet 23 trav. 1779 potvrdi taj položaj Rieke, i zabrani, da se njezin kotar inako nepomieša s onim Bakra već odlukom 13 svib. 1778 proglašena slobodnim i kraljevskim gradom i obdarena, kô što Rieka, slobodnom lukom.

U ovo doba svojevoljnost bečkih centralista potraži, da ukine bansku vlast. Karlo III. još g. 1723 ustrojio bješe ugarsko k. namiestničtvo pod predsiedničtvom nadvornika, komu tim jako stegnu staru vlast. Pošto se tada tražilo i našu državu svaliti pod oblast toga namiestničtva, stališi g. 1725 osobitim člankom utvrdiše, da ono nema šta činiti s našom upravom. No Marija odpisom 7 srp. i 31 kol. 1767 svojevoljno, dapače proti volji naroda, i u nas uvede isti burokratizam, obećajuć 1 kol. i. g., da taj zavod, u svem ugarskomu uzporedjen, neće ni najmanje povriedjati prava banska i stališa; da će od njega savisiti strane primorske onda ovisne od bečkog vieća trgovačkoga, te slavonske županije i glede porezanja (*Jura II. 214*). Tim se namieravalo po sve odciepiti Hrvatsku od Ugarske, uništiti do čista naša državna prava i sporediti upravu našu s onom nasliednih zemalja. Ali sve zahman. Uza sve blagodati, što jim je izlično niemačka lukavost nudila, naši se nisu ni tada pustili svesti sa zakonite staze, dapače su jih kô onda i kašnje uz svaku prigodu odlučno odbijali i odprto joj svoje rane predbacivali. Na pr. kad jim kraljica g. 1770 zapita 150,000 for. godišnjih samo za obdržavanje granice i td., stališi odgovoriše: *Onera publica*

---

dichiararlo attinente all' Ungheria, onde non soggetto a quelle gravezze, diritti, imposizioni daziali ed altre circostanze, alle quali è soggetta qualunque altra porzione di Stato di Casa d' Austria, e come parimenti lo è pure Trieste stesso. Si prevede nel medesimo tempo, che quanto più si felicitasse il Porto di Fiume, ne dovrebbe soffrire l' altro di Trieste, ma ciò non impedisce, che se ne contempli più importante il vantaggio del primo, che si vuole in addesso prediligere. È certo che non tarderanno pochi mesi a prestarsi a delle operazioni su' que' fiumi, che si pensa di aprire qualche canale di più facile communicazione fra li medesimi, e che si miglioreranno le strade rotabili, che corrispondono alli fiumi stessi„. Veli u naprieda, da ovo te jasno dokazuje nezrielost vlade, koja se lasno spušta na poduzetja prije nego jih dobro promozga; čudi se, kako ju na to mogla zavesti jedna ladjica težko uzvedena do Beča, te misli, da ova stvar neće nikako uspieti radi silnih troškova i radi golemih poteskoća naravskih; i napokon zaglavljuje: *"si dice tuttavia, che nelli stessi cantieri della Croazia si fabricano presentemente alcuni bastimenti per questo commercio, e diretti da qualche Genovese prattico di tali istruzioni ed assistito dalla protteżione e con qualche capitale della Corte medesima. Di queste ultime voci però non potrei assicurare V. S., riportandomi a quei maggiori confronti, che cercherò in seguito di procurarmi„.*

Digitized by Google

augentur, jurisdictio e converso politica, et in fundis et subditis contribuentibus in dies coarcetur, i td. Toga radi morala je napokon Marija 30 srp. 1779 sama dokinuti narinuto nam namiestničko vieće, i zemlji starodavnu upravu povratiti.

No što Niemcem ne podje za rukom izvesti u provincialu, to sriećno opraviše u granici. Uzprkos starodavnomu pravu, mnogim zakonom i zapriseženim zaviernicam oni su sada okončali ustrojenje vojničke granice, te ju podvrgli neposriedno bojnoj oblasti bečkoj. Još g. 1743 bje stalno uredjena granica pokraj Une i Save, a g. 1745, kô što smo već ozgo spomenuli, opredjeljeno prikladno zemljište u dolnjoj Slavoniji za podignutje granice, gdje će krajišnici stanovati i službe vojničke obavljati nepomiešano od ostalih zemljaka. Naši su stališi dakako i tada odlučno prosviedovali proti tomu bezakonju, te jim je Marija 17 sieč. 1750 izručiti morala osobitu povelju, po kojoj osta banova oblast i zemaljska u granicah i nadalje; ali si u isto vrieme i dvorsko vieće od boja bečko pridrža ondje obzirnu vlast kako i prije. Ban je stekao pravo imenovanja vojničkih častnika do pukovnika, koga će kralj imenovati na predlog banov; kraljevina će naimenovati vrh. vojevodu i povierenika za krajinu, a ban podvojvodu; oružje i spreme bojne dat će kralj i td. No god. 1753 stališ vojnički bje opet sasvim odlučen od državnoga, te stališem osta samo pravo razpolaganja državnih dohodaka u banskoj granici; a sliedeće god. bude napokon nametnut svojevoljno granici *Granitz-Rechte,* koi skoro do čista ugrabi nam onaj poveći dio našega zemljišta, te od onda krajina ne šalje ni poslanike na sabor. Zahman svi prosviedi naši proti toli jasnoj nepravičnosti (1).

(1) Najveću nepravdu pretrpi Senj. Ovaj grad za Frankapanaca, kim ga podieli Bela IV. sbog znamenitih zasluga prama kruni navlastito za tatarske navale, silno se biaše trgovinom razvio, te si zadobio svakojakih povlastica. Matijaš g. 1488 obdari ga častju slobodnoga i kraljevskoga grada. God. 1638 steče si pravo zastupstva na ugarskom, a g. 1651 i na hrvatskom saboru. G. 1652 Ferdinand III naredi, da se prava Senja i na okolicu njegovu protegnuti imadu. Više kraljeva, a i sama Marija g. 1741 potvrdi sva njegova prava, te g. 1744 naloži jošte, da se vojnici u Senju nipošto u gradske poslove miešati nesmiju. Ali do mala ova zaboravi na pravice Senjske. Jakov *Boldù* providur Dalmatinski u svom izviestju od g. 1748 povieda, da su se Senjani pred dvie godine badava oprli kraljevskomu poviereniku, koi pod nov zakon vojnički strpa *"le Craine della Schiavonia, Generalato di Carlistot, dei contadi di Licca e Corbavia e de luoghi littorali, sicchè convenne a Segnani pure loro malgrado rassegnarsi a questa novità. Ne si lasciò cader invendicata la loro arditezza, mentre per commando dell' Imperatrice Regina furono quasi per intero sopresi i privileggi di quella nazione, abolite le paghe a suoi Capi, posto valido presidio in Segna* i td,,. Uslied novih zahtjeva naših stališa Franjo I. se obveže čl. 11 g. 1802, da će riešiti Senj vojničke zapovieđi po čl. 56 g. 1741 i čl. 60 g. 1790; ali malo kašnje u što su Senjani kod dvora odvažno nastojali, da se ona odluka uživotvori, budu od narinutih jim sliedžija pobacani u tamnice *(čl. 9. g. 1809 Jura II. 277).*

Digitized by Google

Granica obstoji još danas nepomično u podobi, što su joj tudji nasilno narinuli, akoprem je već davno prestalo njezino zvanje, valjda s toga samo, da se nauživa tobožnje blagodati tudje kulture, dakako jedan od poglavitih uzroka njezine sadašnje duševne i materialne slabosti.

Uza spomenute ratove s izvanskimi dušmani, na kojih je narod iztrošio sile i novce bez razloga i koristi, i neprestane borbe u zemlji s inorodnimi gospodari za spas starodavnih pravica slabo se jamačno kod nas razvijati moglo dobrostanje, te s toga dakako naša je država morala ne malo zaostati naprama ostalim, koje su sbilja Mariju pripoznavale za svoju blagodarnu vladateljicu. Spomenut će mo samo, da radi smutnja, što su se često u narodu dizale sbog nasilja plemstva na svojih imanjih, sabor se naš g. 1755–6 mnogo trudio, da uredi urbariarske poslove, i tim stavi kraj svojevoljnosti vlastelinskoj i preteranim zahtjevom uzrujana puka. Kašnje u svakoj županiji budu podignuta poljodielska družtva pod pokroviteljstvom bana, te stališi uza to uzeše pod novac Josipa Legata, Kranjca, da uči gojenje buba i širi pčelarstvo. Pokušaji na tvgovini po Savi, s prva ponješto srićni (1), do mala zapeše budi iz nemara nametnute oblasti, budi iz nezrielih ustanova ili već tada iz tršćanske zavidnosti.

Marija Terezija umrie 29 stud. 1780, i nasliedi ju stariji sin

JOSIP II., još 29 ožujka 1764 odabran za cara nemačkoga, a od 23 rujna 1765 njezinim sudrugom u vladanju austrijske države. Josip bjaše jamačno čoviek velikoga duha i riedke izobraženosti, ali mu je po sve manjkala politička opreznost, ozbiljno izkustvo i mudro i izkreno sudružtvo.

Netom se dohvati priestola, čvrsto se stavi, da na mah priredi svoju državu po načelih, što si bješe na svojih putovanjih u inostranstvu osnovao po ondašnjoj filozofičkoj školi francezkoj, ne pazeć nimalo na sasvim osobito navlastito državopravno stanje i na prave potriebe svojih pojedinih zemalja. Čega radi nije čuda, što su većim dielom njegove mnogobrojne državne izprave kao nezriele i nepodobne za cielo neuspiele, dapače bacile državu u to veću propast; tako da njegovo doba u poviestnici austrijskoj dolazi zbilja zabilježeno najvećim nasiljem i najbezočnijom nezakonitostju.

(1) Poslanik mletački u Beču A. Kontarini 27 ruj. 1777 javi svojoj vladi: *"È giunto a Vienna in questa settimana un grosso vascello mercantile fabbricato in Croazia e appartenente alla nobile famiglia Batiano, che si lusinga di ottenere per proprio conto un diretto commercio con Fiume, e per la via della navigazione discendendo, e rimontando li tre fiumi sino al Danubio... Egli è vero, che questo vascello è il maggiore che abbia rimontato il Danubio, e il di cui carico e formato di merci più orientali che della nazione; ma resterà sempre a vedersi, se il proffitto regga al confronto del sommo dispendio, che necessariamente deve soffrire la qualità e la lunghezza di questo viaggio.*

Digitized by Google

Uzam za ogledalo Fridrika Velikoga kralja Pruskoga, nastavi se samodržcem, uzakoniv kao stožerni temelj državnoga sustava *centralisaciju* i *germanisaciju*, te je nasilno gonio sve narode svoje krune, da se ovim krivim bolvanom sliepo poklone. I samu Ugarsku i Hrvatsku, akoprem obe po pragmatičkoj šankciji spojene samo osobnim svezom s njegovimi nasliednimi zemljami, kanio je svom dušom zatjerali u to nesputno kolo, te je sve sile napinjao, da i te od pamtivieka slobodne kraljevine skući pod svoju samovoljnost i ponjemči. Toga radi smatrajuć ugar.-hrv. krunu kao puko igralo nehtje se ovienčati, da tako izbjegne dužnosti zaviernicom potvrditi ugar.-hrv. prava; no uprav zato Ugri i Hrvati uzkratiše mu i naslov kraljevski. To razpušteno nasilje probudi napokon ne samo u ovih nego i u svih ostalih njegovih zemljah golemo nezadovoljstvo, tako da je morao najposlie on sam udaviti svoje gojence, da si barem u miru pripravi grob; te ne samo malo pried smrti nevaljanimi proglasi sve svoje naredbe zakonodavne i upravne, nego i same darovnice i povlastice (*čl. 32 g. 1790*).

Nevaljano vladanje nutrnje pokvari mu i svaki uspieh u izvanskoj politici. Pomorske vlasti izkvariše mu trgovačke namiere, što je kanio izvesti u Nizozemskoj; a Fridrik Veliki stavi mu se na put, kad se starao svoju oblast protegnuti na Bavarsku. Videć se dakle zapriečena prama Nemačkoj, u Krsonu g. 1786 pruži ruku Katerini II Ruskoj Carici proti Turčinu pogodbom, da, s izagnanjem ovoga iz Evrope, njojzi bude Carigrad i iztočno carstvo, njemu pako Rim s Italijom i carstvo zapadno (*Dohms. Denkwürd Thl. I. 389 II. 263*); no i u tom težko zaluta, jer kô što u ostalom manjkalo mu je i tamo izkrene pomoći od svojih nezadovoljnih naroda, i vodja doraslih takovu poslu. Čim doču Turčin, što se bješe proti njemu osnovalo u Krsonu, umah po nagovoru Englezke i Pruske naviesti rat Katarini, tada zabavljenoj s Poljaci a kašnje i Svedi, a njezina poslanika u Carigradu baci u tamnicu. Sad carica obrati se na Josipa za pomoć, te ovaj po davno utanačenom savezu uzprkos javnomu mnienju, koje se sasma protivno izjavljalo, bez odvlake skoči na oružje (*9 velj. 1788*). Sakupiv jaku vojsku u Sriemu, i pozvav kršćane u Turskoj, da se za njega na noge dignu proti stolietnomu krvniku, i to velikim uspiehom, koncem veljače sadje on sam do južne granice, da razgleda ondiešnje tvrdjave i vojsku upravi u Tursku. Laši provali prieko Save, a Koburg prieko Dunaja, te ovomu na prvi mah podje sriećno za rukom staru Orsovu, Jaš (*travnja*) i Kotim (*29 ruj.*) s većom stranom Vlaške predobiti. Turci se medjutim sgrnu u Banat (*srpnja*), i kod Supanka potukav gjenerala Papilu (*7 kol.*), obsiednu Temisvar. Pohiti sada sam Josip na tu stranu sa 40,000 vojske, da sagna

Digitized by Google

Turke izpod grada. Kod Haranšebeša sami su Carevci obnoć jedni na druge pucali, misleć, da neprijatelja pred sobom imaju, što raztepe careve namiere.

Na prvi glas, da se je rat zameo, bila se u Srbiji ustrojila liepa četa ondiešnjih ustaša pod Mihaljevićem, komu pade dosta rana zadati Turčinu, i srbskim bjeguncem obezbiediti prolaz prieko Save u Sriem i u Slavoniju. U tom carevci 23 trav. 1789 iz Sriema prebrode Savu i obkole Sabac, te samim carem oduševljeni, uzmu ga na juriš, a tvrdjavu sliedeći dan prisile, da se na milost i nemilost predade. Tim budu Turci primorani iz Banata povući se u svoje zemlje. I car, oboliv u nezdravih predielih, morao se do mala povratiti u Beč, gdje ga srieti viest, da mu se Nizozemska iznevierila, i da ga je kao s priestola sbačena proglasila.

U Hrvatskoj Josip povierio bješe vrh. zapoviedničtvo nad vojskom Karlu Lichtensteinu, ali mu loša srieća. Pukovnik Knežević bude od Dubice uzbijen, a badava se pokušalo, Turkom oteti Berbir. Samo Ličanom uz prvi mah podje za rukom pod Kovačevićem izagnati dušmane iz dolnjeg Unca blizu Pobore. Travnja 1788 udari sam Karlo na Dubicu, no tako se lošo izkaza, da se je po trosatnom boju morao na bjeg baciti, ostaviv na bojnom polju izpod grada do 1800 našinaca. Miesto njega dodje ovamo početkom kolovoza slavni Laudon. S njim umah bojna srieća krenu na bolje. Laudon do mala provali do Novoga i predobi ga (*17 ruj.*), te suzbiv pašu Travničkog sa 7000 dolazećega gradu na pomoć, izza desetsatnoga jurišanja prisili i tvrdjavu, koja se živo branila pod Carićem, na predaju (*4 list.*). Sada, goneć Turke sve naokolo, pokuša Laudon obkoliti Banjaluku; ali ga zla godina napokon primora, da se natrag vrati.

U ovo doba pokuša Josip, da porazumno s ondiešnjim biskupom Petrovićem uzbuni Crnogorce, i s miti privuće na svoju i sama Muhameda pašu Skadarskoga, koi se davno bješe svomu gospodaru iznevierio, obećav mu i to, da će ga neodvisnim vladarom sve Arbanaske pripoznati. U tu svrhu odpravi po moru u Crnugoru Vukasovića sa 380 graničara s naputkom, da sdruži Crnogorce s Arbanasi, i da svi složno udare na Turke; no rujna Vukasović, izza njekoliko sriećnih okršaja, s izdaje crnogorske i pašine morao je napokon, da žive glave odnese, kradimice iz onih vrletih uzmaći na Buku Kotorsku u Senj. I Mletćani su mu tom prilikom sve moguće zaprieke na put mećali, samo da ne uspije, jer su se jako bojali, da se toga radi s Turci ne zavade.

Dočim su sliedeće godine 1789 naši Budislavići, Vukasovići i Kovačevići na vrat na nos gonili Turske uz Bosnu i ruse jim glave na mačeve raznašali, i na Dunaju su bojne stvari sve to bolje uspievale,

Digitized by Google

navlastito od kada Laudon u svoje ruke primi vrh. zapovjedničtvo nad vojskom. Laudon najprije natjera Turke ostaviti Berbir (*10 srp.*), te s vojskom i s brodovi, na kih se nalazilo dosta primoraca, 12 rujna sadje do Biograda i tvrdo ga obsiedne. Uzleti umah gradu na pomoć Abdi-paša, nego naidje na Srbe pod Mihaljevićem, koji ga pošteno potuku i na bjeg prisile. U što su si pako Koburg i Suvarov kod Foksana (*1 kol.*) i Martinjestie (*22 ruj.*) lovor-vience savijali, Laudon je jurišem grad Biograd predobivao, i malo kašnje prisilio i samu tvrdjavu na predaju (*7 list.*). Sad će naši iz više strana u turske zemlje. U što je Mihaljević uz Srbiju sve do Nise robio i plienio, te se docnije u Krusevcu uplakao i utvrdio, Davidović iz Broda tjerao je napried do Lipnice, gdje je dušmane razbijao, te sve do Zvornika pod svoju vlast spravljao. U isto je doba gjen. Jelačić s naše strane odbijao turske navale, i barjaktara Alilagića, onda vrlo na glasu, siekao a četu mu u bjeg svraćao. U tom se iznenada zagrozi našoj zemlji Mahmud, paša Skadarski, koi, smiriv se s Portom, prodro bješe jakom četom do Jajca, da pomože Biogradu. Dočuv ondje, da se je grad predao, zamaknu napried, da će u Liku na plien. Sad mu se stave na put našinci pod Lecenijom, i tako odvažno, da je napokon brže bolje uzmaći morao. Na povratku Crnogorci 14 stud. tako ga potukoše, da je prisiljen bio veći dio ostavše si vojske svratiti u Dubrovnik, te odatle po moru kući odpraviti.

Uspievanje Josipova oružja u Turskoj ne dopade se nipošto Frid. Vilelmu II kralju Pruskomu, jer se je jako bojao ojačanja austrijske kuće, navlastito iz razloga, da mu ne pokvari namjere u Nemačkoj. Podbodea pako od Englezke, koja se i tada silno opirala smieru ruskomu na iztoku radi svojih Indija, Vilelm 31 sieč. 1790 utanači s Turci pogodbu, kojom jim osiegura cielokupnost njihova zemljišta, a zatim čvrsto se stavi kupiti vojsku, da udari na Josipa. Medjutim su se sve to jače vijali i domaći nemiri navlastito u Ugarskoj i u Hrvatskoj, koje, nemogav pregorieti svoga starodavnoga ustava, grozljivo su zahtjevale, da se u život povrati i da se njihovi sabori bez odvlake sakupe. Uza svu tu pogibelj izvana i nutarnju uzrujanost Josip, da kruni učuva te dragocione bisere, odvaži se napokon 28 sieč. 1790 opozvati sve svoje naredbe ondje nasilno narinute i uročiti dan za sabore; ali nevidi konca ni domaćim razpram ni turskomu ratu. Umrie 20 velj. i. g. u pedesetoj godini svoga života. Nasliedi ga brat

LEOPOLD II, dosele vojevoda Toskanski. Dohvati se državnoga kormila u vrlo kobno vrieme, kada se naime u Evropi radilo, da se preokrene dosadašnja politička sustava, a sasvim nova proizvede. Iskreni štovatelj mira i pravice, bez odvlake se odvažno stavi, da častno okonča rat

Digitized by Google

s Turci, i da utaloži stranom uzbunjene a stranom već iznevierene svoje države, jeda bi opet svojoj kući pribavio u nutri i izvana staru moć, a družtvenu borbu sveo na pravi put zdrava i zriela napriedka. To njegovo razborito postupanje dobi mu njemački priestol (*30 ruj. 1790*).

U što je Leopold silno snažio sievernu vojsku, da tim lašnje skloni Prusku na prikladne pogodbe, a s Turci se dogovarao o miru, još se na našoj granici živano vojevalo. Ovamo je Jelačić slavno odbijao turske navale, i narodne sile skupljao, s kojimi tek lipnja udari knez Vališ na Cetin. Prvoga srpnja doleti gradu na pomoć Paša Banjalučki; ali ga naši do mala na bjeg prisiliše, te pod gjen. Peharnikom, nasliednikom Vališevim, jurišem oteše onu tvrdjavu (*21 srp.*). Tom se pobiedom okonča rat, a mir bude konačno utanačen u Šistovi 30 pros. 1790 na temelju tadašnjega posieda (*status quo*). Po njem dobi naša zemlja njeki dio Unskoga kotara, Cetin i Dresnik, što joj još Biogradskim mirom pripadalo (*V. Martens V. 18. 30*).

U isto se doba Leopold skrbio, po mogućnosti zadovoljiti željam svojih naroda s Josipove nasilnosti svestrano potlačenih i pritisnutih. Najprije da ugar.-hrv. kraljevini povrati starodavne slobode, uroči sabor krunitbeni za dan 5 lip. 1790, gdje izruči stališem zaviernicu, svojom prisegom obezbiedjenu, obvezav se u okrunjenju (*15 stud.*), na vierno obdržanje njihovih prava i povlastica. Zatim držeć, da, ako ugodi Magjarom, bolje će si osiegurati obstanak priestola naprama nutrnjim i izvanskim neprijateljem, osobitim pismom zajamči ugar.-hrv. kruni njezinu samostalnost i neodvisnost (*čl. 10 god. 1790*), i dozvoli, da zakone, navlastito o porezanju i novačenju, stvarati samo može kruna ukupno sa stališi (*čl. 12 i 19 i. g. Jura III. 175*). Tada naš narod, iznemožen Josipovom centralizacijom, bojeć se živo nove nasilnosti nemačke, a nepomenujući se pogibelji, kojom mu se bješe višekrat prije zagrozila magjarska centralizačka težnja, dapače vriedjajuć sam svoje historičko pravo, valjda da veće jamstvo dade svomu ustavu s užjom svezom s Ugarskom, na njeki način čl. 58 sdruži svoju s ugarskom političkom upravom, i dozvoli joj jošte čl. 59 svoje staro pravo razpisivanja i odlučivanja poreza, a ostale državne poslove ostavi i nadalje svomu saboru. Što se tiče političke uprave Hrvati su dakle dopuščali, da se miesto Namjest. Vieća ugarskoga sastavi Senat iliti državno vieće ukupno za sve zemlje ugar.-hrv. krune pod predsiedničtvom nadvornika (*Palatina*), a senatore iliti viećnike neka izberu sabori, naime ugarski i hrv.-slavonski; da ti viećnici budu odgovorni dotičnomu saboru; i da Ban naš, kad dodje u Budim, dobije medju njimi primierno sielo i glas. No Magjari ne prihvatiše taj predlog; osta i nadalje kod njih Namjest. Vieće, a samo

Digitized by Google

nam ustupiše u njem njekoja siela. Glede pako poreza, pravo naime, da naše države plate od svakoga selišta (*porta*) samo polovicu noge (*dica*) što Ugarska plaća (*medietatem in regno suo Slavoniae*), dolazi u čl. 2. zak. g. 1492 kao ustarielo (*juxta ipsorum consuetudinem*), te je trajalo nepovriedivo do g. 1790. Sad naši stališi istina dozvoliše, da se o porezu vieća ukupno na ugar.-hrv. saboru, ali pod uvietom, da se to ovrši i ondje za nas napose i odieljeno od ugarskoga poreza, i da po starom zakonu naši plate samo polovicu. Ovo sliedi očevidno iz naputka, što su stališi tada dali svojim poslanikom, i iz čl. 1. našega sabora g. 1791. Po tom naputku zahtjevali su pako, da se priutielovi materi zemlji varaždinsko zapoviedničtvo, ili barem ona zemljišta, što državi bješe iztrgala vojnička oblast za Marije Terezije i Josipa II, odciepiv križevačku od požeske županije; i da se u Budimu podigne vojničko vieće za vojsku ugarsku i za granicu pod ravnanjem jednoga državnoga viećnika, koi će prisegu položiti za vojne stvari ugarske ugarskomu saboru, a za granicu hrvatskomu (*Jura II. 260*).

Akoprem je s otim odstupljenjem poveća strana naše državne uprave prenešena bila na sabore ukupno ugar.-hrvatske, samostalnost naše kraljevine bje ipak tim zajamčena, što se njezino državno pravo nije smielo ni najmanje promieniti na onih saborih bez privoljenja naših stališa, jer zaključci sabora ugar.-hrv. onda su samo i za nas valjanost dobivali, kad su u naših saborih proglašeni bili. Uzprkos tomu Magjari, koji su se do sada silno borili proti nasilju Josipovu, videć našu popustljivost, umah se stave stupati samom Josipovom stazom, da si s magjariziranjem izvedu sada premogućstvo (*egemoniju*) u Ugarskoj, kô što Josip germaniziranjem u Austriji; naime se živo poprime, da si u našoj državi privuku svu onu vlast, koju su u svojoj kući imali, i tim izbrišu do samoga imena hrvatskoga naroda (1). Sad se dosietiše naši svojoj slabosti, sad sažališe, što su žalibože ugar.-hrv. saboru ustupili glavna svoja prava; te da si obezbiede državni obstanak, umah svom silom pohite, da onomu zlu što prije i bolje doskoče, da ožive naime stari svoj odnošaj naprama Ugarskoj a novi ukinu. Odavde proizteče ona silna borba naša s Magjari za preotimanje popustjenih prava, koja je trajala pako do g. 1848 i savršila napokon našom pobiedom, jer je pravo za nas utemeljeno bilo na zakonitost i na pravednost.

(1) God. 1817 pisalo je jedno magjarsko pero: *"u kraljevini ugarskoj sami Magjari su narod, ne pako i Slovaci. A tako Slovenski narod u Ugarskoj jest samo sablazna sanja, ili smiešna misao. Ime naroda ide samo gospodujućim Magjarom, jer domovina je imetak samih Magjara, te oni sami sastaju se na saboru, da zakone davaju„*

Digitized by Google

Dnevnici ugarskih i zapisnici naših sabora sviedoče jasno, kolikom žestinom i kojim duševnim naporom morali su se poslanici naši na ugarskih saborih kroz to doba hrvati za prava svoja i za cielokupnost naše zemlje. Prvo vatra planu radi poreza. Magjari su htjeli, da Hrvati ravno kô i oni budu porezani, a ne samo za polovicu po prastarom običaju; čega radi naši stališi još lipnja 1791 odlučiše, da se njihovi poslanici, u što se tiče poreza, sporazume neposriedno s krunom. Uza to se živija razvi borba, kad se započelo raditi o tom, da se magjarski jezik po svud uvede. Do g. 1790 vladaše u Ugarskoj narodna ravnopravnost u jeziku, pošto za sve narode ugarske krune latinski bjaše državni jezik. Toga radi naši su stališi željeli, da se pri tom ostane, te su u naputku, što su svojim poslanikom na ugarskom saboru g. 1790 dali, primietili, da je njihova želja, da ostane kod njih i nadalje latinski za službenu porabu, izuzam *exercitium militare, pro quo nationale idioma Croaticum adhibeatur.* No Magjari čl. 16 g. 1791 uvedoše najprije svoj jezik u škole. Naši čl. 34 i. g. sbilja privoliše, da se i na Zagrebačkoj akademiji magjarski predava, ali su u isto doba tražili, da se i njihov jezik uči na svih ugarskih gimnazijah a navlastito na sveučilištu, pošto se po svoj Ugarskoj dosta slavjanskoga življa nalazilo. Sad Magjari, ne pazeć nimalo na te pravedne zahtjeve, pohite dalje, odredjujuć čl. 7 g. 1792, da i u pridruženih stranah budu kod svih zavoda učevnih podignute stolice magjarskoga jezika, a to, *ut hac ratione intra certam temporis periodum pedetentim publica munia intra regni limites nonnisi tales obtineant, qui penes reliqua rite absoluta studia cognitionem etiam linguae Patriae Professorum testimoniis edocuerint.* Ni tim zadovoljini, dapače sve to smelije gazeć najmilije svetosti svih si sudružnih naroda, nastaviše svoje težnje za premogućstvo tja do g. 1848, kadno jih političke okolnosti zavedoše do najskrajnije obiesti, naime da proglase svoj narod i jezik izključivo gospodujućimi u čitavoj Ugarskoj.

Dočim je Leopold s ove strane Magjarom sve na volju pušćao iz krive pomisli, da bez njihove pomoći nema spasa za austrijsku kuću, u isto je doba s druge odvažno nastojao, da što prije svede na posluh iznevierene Nizozemljane. Toga radi uputi onamo do 40,00 vojske pod Benderom, komu podje za rukom 2 pros. 1790 prisiliti Brüssel na predaju. To pospieši mir, koi već 10 istoga prosinca posriedovanjem pomorskih sila i Pruske bje u Haagu utanačen. Nizozemska, dobiv na novo svoj njegdašnji ustav i povlastice, povrati se pod austrijsko žezlo.

U tom silno zabavi Leopolda francczki prevrat, ali se onda samo odvaži na dielovanje, kada kralj Ljudevit XVI badava pokuša izbjeći iz

Digitized by Google

Pariza. Leopold iz Padve pozva tada poveće evropejske vlasti, da se složno s njime dogovore o načinu, kako da se obuzda francezka uzbuna, koja je već sve naokolo pružala svoje pogubne čapeti, i da se spase ondje kraljeva moć i osoba, nalazeće se u skrajnoj opasnosti (*6 srp. 1791*). U tu svrhu najprije 25 srp. u Beču sklopi savez s pruskim kraljem, s kim pako 27 kol. u Pillnitzu ustanovi način postupanja u tom poslu. Kad pako Francezi, sve to biesniji i smieliji kod kuće, uzeše javno kopati jamu nemačkomu feudalizmu, i groziti se navlastito nadbiskupu trevirskomu, što je bjegunce primao i pomagao, Leopold izjavi se proti njim i kao nemački car, te stade da kupi vojsku na njih, ali ga u tom iznenada zateče prerana smrt (*1 ožuj. 1792*). Nasliedi ga stariji sin

FRANJO. Čim se dohvati priestola, umah ureče ugar.-hrv. krunitbeni sabor za 20 svibnja, na kom pako 5 lip. izruči stališem zaviernicu; te zajamčiv prisegom ustav i prava posebno i naše krune, bude kraljem proglašen i okrunjen. Odlučno postupanje njegova ministra Kaunitza naproti francezkomu pokretu pruži Jakovljevćem priliku, da mu još 20 trav. i. g. navieste rat kao ugarskomu i českomu kralju; ali mu to pribavi 5 srp. i carsku krunu, jer su uz te bujne okolnosti Niemci, kao najprvi dušmanskoj biesnosti izloženi, ponajviše trebovali odvažne mišice, koja bi jih od bližne propasti sačuvala. Franjo s prva pusti, da Pruska upravlja po svojoj volji ratnimi poslovi; ali mlitavo i nesmotreno ponašanje vrh. vodje pruskoga, Ferdinanda Braunschweig-skog baci Ljudevita XVI u to veću propast, i natjera Jakovljevce, da proglase Francezku Republiku (*21 ruj.*). Istina bezdušna odsuda Ljudevitova (*21 sieč. 1793*) svede u bojno kolo Englezku, Olandsku, Španjolsku i još njekoje pomanje vlasti, te se s početka nastavi rat srećno po saveznike radi nastavših buna u Parizu; no do mala, kad se Carnot primi vojne uprave i obći ustanak uredi, dobra srieća opet priskoči Francezom, i to uspješnije, kad se po Robespierrovoj odsudi umirenija stranka dohvati državnoga kormila (*28 srp. 1794*). Uz te okolnosti Pruska, da bolje pazi na poljske poslove Ruskom navlaš podurkane, prva iztupi iz saveza, i 5 trav. 1795 s Francezi sklopi mir u Baselu. Tim se raztepe prva koalicija; dočim se Francezka svojim trećim ustavom (*Directoire 26 list.*) sve to više okriepi i osmieli. Austrija, sada na bojnom polju mal da ne osamljena, ipak ne klonu duhom, akoprem u isto doba težko zabavljena trećom diobom poljskom, po kojoj steče ostali dio Krakovske, Sandomirsku i Lublinsku vojvodinu, Kelm i ostalo zemljište do Buga, sve pod naslovom zapadne Galicije. Ali ju već dosta oslabljenu zateče sliedeće godine 1796 silni Napoleon, koi, stupiv na čelo francezke vojske u Italiji, mnogobrojnimi

Digitized by Google

pobiedami ne samo smaza ondje njezine vojske, no jošte, provaliv do Simmeringa, napokon 7 trav. 1797 prisili ju u Leobenu na primirje.

Dočim su u ovom ratu Hrvati silnu krv i tada žrtvovali za puke nemačke svrhe, braća su njihova u Dalmaciji mirno živarila pod jarmom tudje vlasti, koja se tvrdo držala bezoružane neutralnosti. Kad se pako bojak dohvati njezina zemljišta, i vojujuće stranke počeše joj za svoje svrhe otimati gradove i siliti ju, da jih uz loš novac brašnom i drugom bojnom spravom oskrbi, onda samo iz duga sna sbudjena pohiti, da barem obrani stolno miesto, te naredi, da se bojni brodovi iz istoka kući vrate, i da se u priekomorskih pokrajinah kupi vojska i u Mletke vozi. Na prvi glas svoga obćeg providura, Andrije Quirina, Dalmatinci umah skočiše na noge junačke; te do 17 lip. 1796, akoprem žetveno doba, toliko jih bješe navrvilo u primorske gradove, da nije bilo više brodova, koji bi jih krcali. *È tale la vivacità*, javljaše Quirini svojoj vladi, *del suddito entusiasmo di accorrere alle Publiche esigenze, che mal sofferendo l' obbietto de bastimenti non atti ad un contemporaneo trasporto, gareggiano di sollecitar il loro ricapito a' queste rive con picciole barche, onde restando addietro, non essere imputati colla taccia di sudditi senza corraggio ed attaccamento a V. Serenità* (*Dep. Quir. 17 lip.*). U malo osta ciela Dalmacija bez obrane, te se knez Rabski bojao Hrvata, koji su već tada govorili, *che appena partite le Cernide, verrebbero essi ad impadronirsi di quelle situazioni come di loro antica proprietà e dominio.*

U što su s jedne strane naši iz veledušja letieli u Mletke, da jih spase od bližne propasti, a Mletčani se sami natjecali, da si tvrdo svoje močvare učvrste i ograde proti poplavi francezke materialne i duševne nasilnosti, s druge su Francezi, stisnuv Mantovu obsadom, tja do Bologne tjerali, te silili Papu, Napulj i Toskanu na težke pogodbe, a Mletčane neprestano biedili, što vojsku kupe, državu jim pako sve to silnije derali i na svake jih muke mučili, da jih tim natjeraju s njimi se sdružiti u savez. Republika, već jako otruljena, u toj opasnosti nije znala kuda bi, jer su ju isto tako napastovale Austrija i Pruska; a to ju napokon upropasti. Međutim Napoleon, pobjediv Wurmsera, Davidovića, Gvozdanovića i Alvinca, to većma je stiskao Mantovu, Cispadansku Republiku snovao, italijanske vladare na svoju volju gibao, Mletčane, u isto doba derane od Austrijanaca, novimi još težjimi globami tieštio, Papu naginjao na Tolentinski mir, te napokon Wurmsera silio, da mu izruči Mantovu i da se konačno Italije okani. Sada još jednom pokuša sam nadvoj. Karlo, bili mu bojna svieća poslužila u Italiji kô što u Nemačkoj; no sve zahman. Napoleon ožuj. 1797 uzleti mu

Digitized by Google

na susriet, i baciv ga prieko Soče, udari za njim tja do Štajarske, i samu se Beču zagrozi. No videć dobro, da mu nije zadosta sile u ruci do većega uspieha, da se njegovi u Tirolu jedva drže, da se Karlova vojska svagdano snaži, i da mu na blizu prieti ugar.-hrv. ustanak, te kad bi u boju stradao, težko bi si mogao prokrčiti put kroz Mletačke zemlje već tada jako uzbunute, skloni se napokon, kò što je ozgo rečeno, na primirje, 18 trav. utanačeno u Leobenu.

U tom težke su se stvari dogadjale u mletačkoj državi. Francezi bili su već posieli mal da ne sve mletačke gradove na kopnu, te svuda stali širiti francezka politička načela, i uza to tierati stanovnike, da se svojoj vladi izneviere. No videć Napoleon, da ti načini ne rode ožudjenim plodom, dapače da mu se izza ledja dižu na oružje podložnici mletački s njegove nasilnosti razljutjeni, i da sami Mletčani sve to odvažnije odmiču s njim sklopiti opetovano im ponudjeni savez, 9 trav. iz Judemburga odasla svoga pobočnika Junota k vieću mletačkomu sa zahtjevom, da bez odvlake naredi razoružanje na kopnu, da se svi uznici politički puste na slobodu i td. ili drugčije da će ga smatrati za očita neprijatelja. Zahman mu još 15 i. m. odgovori vieće, da će se postarati čim prije izpuniti njegove želje. On već davno si zasikao bješe u pameti upropastiti Republiku, samo mu manjkalo prilike, da barem izlikom to ozakoni. Kad eto 17 travnja Veronezi ustaju na oružje, da odbiju Franceze, koji iz slaba uzroka bili su toga jutra stali silnu vatru na grad sipati sa tvrdjave. Boj se nastavi do 24 travnja. Verona morala se napokon predati uz težke pogodbe. U isto doba francezki brod, pod Laudier-om hoće da uzprkos zabrani silom unidje u mletačke močvare; no svladaju ga bokeljske galijice pod Viskovićem. Te kašnje nezgode, navlaš po njem samu prouzrokovane, bile su zadosta Napoleonu, da se pred svietom opravda sbog nečuvena nasilja, što se usudio bješe još 18 trav. počiniti u Leobenu. Ondje, razpolagajuć mletačkom državom kao svojom imovinom, ustupio bješe §. 4 tajne strane primirja Franju kralju Ugarskomu i td. Mantovu i uz nju veću stranu mletačkoga kopna s Istrom i Dalmacijom, a da će za to Mletčane naknaditi papinskimi legacijami; s uvietom ipak, da Franjo ne smie posiesti te zemlje do konačnoga mira, koi bi se za tri mieseca ugovorio.

Uslied dakle Veroneczke nabune i smrti Laugierove zapoviedi Napoleon gj. Beraguey d'Hilliersu, da obkoli Mletke; te stade zahtjevati od Mletčana, da mu izruče vrh. zapoviednike nad bojnimi brodovi i sva tri Inquisitora, da razoružaju močvare, da priekomorce odprave kući, da svoj ustav preinače demokratično i td. S tih bezočnih zahtjeva težko zablenuti,

Digitized by Google

nisu s prva oni znali kuda će; a on, da jih sve to više smete, 1 svib. formalno jim naviesti rat. U isto je pako doba tajno radio, da uzbudi prevrat u gradu. Tu je bilo dosta izdajica u samih plemićah, koji su nastojali svakojakimi laži i potvorami dokazati velikomu vieću, da mu se veća i prečija pogibelj nego li od francezke grozi od strane gradske posade, navlastito od priekomoraca već spravnih na plien i požar. Uz to napokon po narodu raztrube, da se po gradu širi golema tajna uroťa proti vladi, a našim vojakom uzkraćuju plaće, te jih hrvatskim proglasom traže badava osviedočiti, da jih vieće namierava izdati francezkoj osveti, sve to navlaš, da se pobune (1). Uslied tih krivih glasova bude dakle još 8 svib. zaključeno kući odpraviti sve priekomorce, te nješto jih se ukrca sasvim mirno još 10 a ostalo 12 i. m. i odjedri. Taj isti dan u velikom vieću bje sa 512 glasova proti 25 riešena sudbina aristokracije mletačke, i nastupi miesto nje privriemeno vladanje demokratičko. Noću 16 rodoizdajice uvedu Francoze u grad, jer je sav narod živo prezirao novu vladu, te se odprto grozio, da će sve dušmane Sv. Marka pod mač okrenuti. Medjutim u Milanu Napoleon sklapao je mir s poslanici aristokracije mletačke, zajamčeć joj i tada lažno cielokupnost zemljišta samo ako preinači ustav (*16 svib.*), nenadajuć se nipošto, da će se tako na brzo u Mletcih sasvim preokrenuti stvari na njegovu; ali mu po obaviesti uzkrati potvrde.

U Mletcih demokrate, čim se dokopaše vlasti, umah izjave svim gradovom na kopnu sbivše se promiene u vladanju bratskimi izrazi, jeda bi jih u svoje kolo navabili; a još 18 svib. odluče, hrvatskim i grčkim proglasom o tom obaviestiti i sve priekomorske pokrajine, te pozvati jih, neka se s Mletci sdruže na uživanje nove slobode. U isto doba odrede, što prije uputiti dva povierenika (*Iv. L. Garanjina i Angj. Kalafata*) u Dalmaciju, a trećega (*Nik. Zikovića*) u Arbaniju s naputkom, po novom jih duhu i pravcu ustrojiti.

---

(1) V. Arch. Ven. Democ. Rel. M. A. Bubić, i Cicogna Cod. 352. 9. Arch. Cor., gdje stoji: *avevano i faziosi ottenuto di accortamente dipingere coi più neri colori tutta la milizia schiavona, ed i più onesti e fedeli di suoi ufiziali, facendola credere desiderosa di dar il sacco alla città, sicchè presso molti dei meglio intenzionati erano giunti a farla temere forse più degli stessi Francesi.* No ipak *Thiers* u svojoj *Hist. de la Révol. Fran.* veli o naših: *Cette soldatesque barbare, étrangère au peuple vénitien, et souvent en hostilité avec lui, n' attendait qu' une occasion pour se livrer au pillage, sans le projet de servir aucun parti... En même temps, les Esclavons se livraient à l' indiscipline et faisaient craindre les plus horribles excès... leur présence dans les eaux de Venise ne fit qu' entretenir le trouble et la terreur... les Esclavons furent enfin enbarqués et renvoyés, après de grands excès commis dans les villages du Lido et de Malamocco.* Sve puka laž i kleveta; a tim je duhom mal da ne sve napisano, što se u onoj poviesti tiče Republike Mletačke i nas.

Digitized by Google

Taj pokret mletački u dobar čas dodje Franju ugar.-hrv. kralju. Izlikom da su s njim Francezi povriedili Leobensko primirje, i on ga stade rušiti s naredbom na svoje vodje u primorju, da što brže mogu, posiednu svu Istru i Dalmaciju. Gjen. Klenau početkom lipnja provaliv u Istru, u kratko ju podloži. Na prvu viest umah se dižu Mletčani prosviedom na Lallementa, ondješnjeg poslanika franceskoga, koi jih tiešio tim (*13 lip.*), da će bez odvlake obaviestiti svoju vladu o tom prestupku primirja. Bonaparte u tom nagovaraše jih iz Milana, da on čas izdadu proglas proti Austriji na sve evropejske vlasti, da na to i Turke naklone, da se stave na odpor, a da će jim on i vojskom priteći u pomoć. Oni mu još jednom povieruju, i 23 lip. sastave prosvied, no tekar ga izdaju 1 srpnja (*kô što kašnje i Turci*), pošto se osviedoče iz samih Napoleonovih ustiju, da jih je on sam izdao u Leobenu, ustupiv Franji Istru i Dalmaciju, akoprem nije imao na njih i ma koga prava.

Medjutim viesti o državnih promienah sbivsih se u Mletcih i povratak našinaca u primorske gradove, odkle se mirno svrate na svoja selišta, neuzrokovaše u Dalmaciji ni najmanje smutnje (*Dep. Quirina 26 svib.*); dapače pokret mletački mnoge uzraduje, sluteć dobro s njega za dosta kukavnu domovinu. Ali kad se prosu glas, da je Franjina vojska posiela Istru i da se kreće put Dalmacije, eto meteža u gradovih, te njeki bi radije s Mletčani a njeki s Franjom, koga su za svoga kralja držali. I sam Andrija Quirini, obći providur dalmatinski, gazeć naloge mletačkih municipalista, stavi se u dogovore s Franjinimi vodjami, da jim izdade Zadar. Kad eto jutrom spasova dne (*15 lip.*) njeki izaslanici izvanski razture sve naokolo po zemlji buntovni proglas na narod (1), navlaš da ga uzbune proti

(1) Taj proglas fratra Dorotića (*V. Regio Dalmata 1807. br. 10*), bje tiskan u Dubrovniku, i glasi: "Narode Slavni! Dvi izvrstite kriposti ti posiduješ, jedna jest hrabrenost tvoja naravna u dilovanju, a druga virnost tvoja u obećanju. Radi tvoje hrabrenosti svi narodi boje te se i štuju te dostojno, a poradi virnosti svi te žele i prilažuti se dragovoljno. Ove tvoje kriposti mn gi narodi žele imati, dali neimadu, a mnogi nenavidu te i nastoje da j' izgubiš i potlačiš. Deh čuvaj dakle viteški tvoje vlastite kriposti, koje su dika i slava imena tvoga. Narode Slavni! Ti si podložan bio dosad Privedromu Duždu Mletačkomu, komu si se bio povoljno podložio, da te vlada i upravlja po pravici i po Zakonu Isukrstovu, i da te uzdrži u Viri Katoličanskoj. Tvoga Duždu i svu Gospodu Vitnike služiti virno, i braniti njihovo dostojanstvo, iztirali su te nepošteno iz Mletaka, i neharno izdali. Pak evo su Dužda odbacili, Vitnike su i Gospodu razrušili, prilike su Svetoga Marka potlačili, i zakone prominuli. Na pristolje sada su postavili Jakovljevce i Čifute iliti Žudije, pak nastoje, da te opet k njima prilože. Lipa stvar! Oni isti, koji su te izdali, sad opet daržeći te budalašta, žele, da se s njima složiš. Narode slavni. Spomeni se tvoje slave, i znaj da su Žudije neprijatelji tvoje vire, i najveći izkopajnici tvoga Zakona. Nije dakle pristojno tvojoj slavi, ni koristno

Digitized by Google

demokratom, i kroz to olakšaju ulaz Franjinoj vojski u Dalmaciju. Umah se strasti razpale, te u isti čas plane po svih primorskih gradovih izim Zadra strahoviti prevrat. U Splietu sgrnu se biesna svietina na stan pokrajiškog pukovnika Gjorgja Matutinovića i smaknu ga sa ženom i slugom uz svu njihovu junačku obranu; a isto bi se dogodilo bilo i Andriji Kruseviću, da ga pomogla nije odlučnost besiede. Sućurcani ustrieliše tada vrlog arambašu Marasića. U Trogiru poginuše od buntovničke ruke Pet. Bokareo, Sil. Dragazzo i knez Kalifi sa svojim sobarom, a prebogata kuća Garanjinova bje do čista poplienjena. I u Šibeniku, u Hvaru, u Makarski i td. nije pošlo bez krvi ili kvara. Tim da odaleči konačnu propast a mir povrati usta odlučno na noge umirena narodna stranka, te podigav u gradovih privriemenu oblast i narodni barjak, po poslanicih obodri Franju kao ugar.-hrv. kralja, da si priduzme vrh. vlast u državi, koja mu i pripadala po starodavnom pravu ugar.-hrv. krune.

U tom dojedre mletački povierenici u Zadarsku luku s tiskarom Dom. Fracassom, ali Quirini neće da jih u grad primi (*17 lip.*). Oni pako čujuć, što se pripetilo bješe na skoro u Dalmaciji, i da se hrvatska vojska približuje da ju posiede, vrate se u Mletke. I sbilja tada Hrvati bili su već zauzeli sve zapadne otoke, naime Krk, Cres, Rab i Pag. Gjen. Matija Bar. Rukavina 24 lip. iz Rieke proglasom naviesti Dalmatincem, da ga eto šalje k njim Franjo ugar.-hrv. kralj: *si per mantenervi il buon ordine, come per conservarsi i proprj diritti incontrastabili.* Zadrani po savietu Quirina, koga su zahman malo prije kanili zavesti, da se stavi na čelo nove neodvišne vlasti za Dalmaciju, prvi odprave poslanike k Rukavini s ponudom

---

tvojoj Viri, da se k njima ti priložiš. Pri tebi jest sada, Narode Dalmatinski, tvoja prostnost, i moreš priložiti se komu ti hoćeš. A moreš se i po tebi vladati, i zakone tebi postaviti, pak živiti u Katoličanskoj Viri, i čestitost izkazati. Obazdri se na stara vrimena, i vidit ćes, kako su tvoji Prvorodjeni vladali, tako i ti moreš. Slavni narode Dalmatinski pazi, da sada nesadješ i da se nepriložiš k Mletačkomu Vladanju. Nastojat će sad tvoja nevirna braća Dalmatinci, da te opet k Mletcim prilože, i zato neviruj svakomu. Mnoge će ti svari prid oči metnuti, i čestitost obećati, pak će te privariti i izdati kako su izdali tvoju braću pod Veronom i u Mletcim. Znaj istinito, da oni, koji budu te nagovarati, da se priložiš k Mlečanom, neišću tebi čestitost, dali sebi korist. I ovo su oni, koji su do sada živili naopako, potezali plaću i vas narod gulili gdi su mogli, a budući sad izgubili po dopuštenju Velikoga Gospodara Boga, nastoje. da te privare, i da oni povrate se opet s tvojom štetom na njihova prvašnja uživanja. A nika pak tvoja braća puni su želje za stupiti na zapovid i šetati po Mletcim, pak uživati na tvoje hrče, i tako nastoje. da te prilože za izpuniti bolje njihove izpraznosti i ostale opačine. Promotri dakle, Slavni narode Dalmatinski, sve potanko, što sam ti sad prikaza, i zagrli svit, koga ti daje tvoj brat i prijatelj, koi želi ti dobro i svaku čestitost,. *(Katal. IV. 31).*

Digitized by Google

dobrovoljna podloženja; a na njihov primier kašnje to isto čine i ostali gradovi. U to je doba već sašla bila po kopnu jaka četa hrvatska s Velebića i posiela Knin (*26 lip.*). Prvi odiel vojske po moru od 1700 glava dojedri u Zadar 30 lip. i 1 srpnja bje svečano primljen u grad. Rukavina i gjen. Lužinjan stigoše sa 5.000 tri dana kašnje (*Dep. Quirina 21 srp. iz Rieke*). Rukavina primi umah od Zadrana prisegu viernosti za Franja kao ugar.-hrv. kralja; te 6 srp. budu skinute mletačke zastave, *e fra militari solennità erette quelle del Rè d' Ungheria* (*Stor. del 1798. Amburgo*). Malo zatim odputi se Rukavina iz Zadra na 17 oružanih brodova, i polazeć primorske gradove Šibenik, Trogir, Spliet i Makarsku, te otoke, Brač, Hvar i Korčulu, primi svečano u stolnih i župnih crkvah prisegu viernosti od svih gradjana, obvezavši jim se u ime Franja kao ugar.-hrv. kralja na neporočno učuvanje svih njihovih starodavnih prava i povlastica (1). I na Bokeljane, koji još 8 srp. u narodnom sastanku biahu se izjavili za Franja kao ugar.-hrv. kralja i u tu svrhu odpravili svoje poslanike u Zadar, Rukavina 1 kol. izda osobiti proglas, u kom jim naviesti, da uslied ponude njihovih poslanika, i s toga da kralju ugar.-hrv. učuva u onih stranah *i suoi antichi diritti incontrastabili,* dolazi medj nje, a da jim jamči *l' uso inviolato di tutti i loro possessi, diritti ed immunità* (*V. Raccol. di car. pub. 1798*). I bokeljani sbilja s uzklikom primiše hrvatsku braću, i rado prisegoše viernost svomu ugar.-hrv. kralju (*24 kol.*).

Malo kašnje dodje u Dalmaciju knez Rajmund Thurn dvorski povierenik, koi s proglasom 16 kol. javi Dalmatincem, da mu je nalog ustrojiti na novo državu u ime Franja ugar.-hrv. kralja, komu ona patri po starodavnom pravu. Thurn potvrdi tada našim gradovom pojedimice većom stranom njihove stolietne sloboštine (*17 pros. 1797 i 1 sieč. 1798*). U Zadru postavi za cielu zemlju namiestničko vieće iz više osoba sastavljeno, davši mu onu oblast, koju je do sada držao sam obći providur, a pridruži mu osobiti sudbeni odsiek kao prizivni sud u zemlji. U gradovih miesto kneževo zauze jedan ravnatelji sa dva prisiednika i s tajnikom, da budu sud prve molbe za sve struke javne uprave, gadna nakaza, koja još živi. Višja činovničtva, kao državni odvjetnik, računovodja i osriedna blagajna, ostala su u Zaru; država je činovnike izplaćivala; težaci su od gospodskog pritiskanja olakšani bili; isti tereti uzdržani kô što za mletačke vlade; javne radnje pravičnije porazdieljene; uztegnuta svojevoljnost

(1) Obširnije o tom u mom sastavku: *Intorno la questione dalmatica. Scritti. Venezia 1861.*

Digitized by Google

vojničkih poglavara; cesta iz Like na Knin u Šibenik i Zadar sagradjena; uvedeno uciepanje patula, postarski uredi, austrijski gradjanski i kazneni postupnik; ali si država prisvoji sve občinske dohodke, ostaviv občini, da se bori za izlična prava; zapušćena trgovina, škole; sudci plemići i podmitljivi (1) i td. Najveća pako mana Rukavine i Thurna bila je ta, da nisu umah kaznili zločince Spasova dne. U Arbaniji mletačkoj posta dopisom 26 pros. 1797 gradjanskim i vojničkim zapoviednikom gjen. Tom. *de Brady*, koi ograniči zakonom (*18 i 22 vel. 1798*) dosadašnju svojevoljnost brodarenja i trgovanja, ustavi slobodu zadružja, govora i td. (*28 velj. i. g.*), izda stroge kazni proti ubojstvu i paležu, igri i. td., odredi sudove da diele pravicu po starom zakoniku, te da ne smie nitko poći u Tursku bez putnih listova, da su prevodi srbskih pisma onda samo valjani, ako učinjeni od priznanih tumača i td.

Dočim su s jedne strane u Mletcih Municipaliste nastojali utvrditi demokratizam s pomoćju Napaleonovom, koga su uzprkos čestih dokaza vierolomnosti njegove i izdajstva držali ipak za izkrena prijatelja, te mu sliepo vierovali i na ruku bili, ovaj se s druge u Videnu i u Paserianu dogovarao s Cobentzelom, austrijskim poslanikom, o konačnom miru, koi bje napokon utanačen 17 list. 1797 (*Campo-Formio*). Ondje Napoleon, pošto je po nalogu Direktorija morao si pridržati Mantovu, nenalazeć čim bi shodno za nju nadoknadio Franja, ustupi mu uz ostalo još Mletke i mletačke zemlje na kopnu tja do Adigja s Furlanskom, Istrom, Dalmacijom i Bukom Kotorskom, na što nije imao ni najprividnijega prava. Francezi umah ostaviše Mletke, gdje nasta dvomiesečna bezvladnost. Stavi joj napokon kraj austrijska vojska, koja 18 sieč. 1798 unidje u grad. S te se posilne nepravice iztrga najzadnji odihaj veleslavne Republike Mletačke, ovoga jamačno silnoga pomorskoga gorostasa, koi si iztrošio snagu na učuvanje zapada od azijatske divljači, a nije napokon znao sebe učuvati od propasti, u koju ga bez uzroka, dapače himbeno i nepravedno, obori zapad, valjda iz harnosti!

(1) I prva Austrijska vlada u Dalmaciji izkaza se golema neprijateljica ondiešnjega slavjanskoga življa, valjda da tim lašnje odbije zahtjev naših stališa, naime da se ta država po starih zakonih pridruži k materi zemlji. U Lošinju već od prastara doba svi su se crkovni obredi obdržavali staroslavenskim jezikom. Kad eto g. 1802 njeki Fedrigo, župnik u Velikom Lošinju, podboden Osorskim biskupom Rekamarićem, iznenada preokrenu sve na latinski. Umah narod, smućen s te novosti, usta sav i odlučno prosviedova proti bezakonju tih gadnih kukavica, te potraži od vlade, da se sve povrati na staru. Zahman su ga u tom podpomagali slavni ondašnji biskupi Krčki i Senjski; zahman nalog Sv. Škupšćine za razprostranjivanje Sv. viere na Rekamarića, da se strogo drži starih navada u obsluživanjih crkovnih. I tada uzprkos pravici izrod naš nadvlada nas.

Digitized by Google

Ako li sad i pogledom samo prodjemo mletačku prošlost u nas, lasno će mo se uvieriti moći, da su Mletčani već bili dakako preživili mogućnost dalnjega vladanja u Dalmaciji. Oni su već od duga smatrali ovu jadnicu samo kao bedem, koi jim osieguravao stolni grad i gospodovanje nad jadranskim morem; čega radi samo su u njoj razvijali ono, što je toj namieri godilo, a što ne, to su ili još u pronicanju trli i skubali ili tako progonili i gnjeli, da mu nije bilo moguće do cvieta a kamo li do voća dorasti. Rado su oni pušćali, da se u gradovih plemići i gradjani na izmienice biju i dave, samo što nisu do toga tjerali, da nam našu narinutjem svoje narodnosti staru; dapače su uz svaku prigodu bez oklevanja spoviedali, da smo sasvim drugi narod (1), s toga jedino, jer su dobro znali, da jim naša narodnost silno orudje proti Turčinu, pošto po njoj samo jim bješe moguće učuvati staru uzajemnost medju njihovimi podanici i Turskimi, svi isto željni i uviek na oružje spremni s njihovom dakako pomoćju ili se konačno otresti zeleznog jarma barbarskoga ili mu se što bolje ukloniti. Ti načini mogli su jim sbilja za koje vrieme dobro uspievati; no istom kad poče zbliedati divlji polumiesec, i po Evropi duh franczke škole probijati i nova se uza to politička načela navlastito odkrivati i razvijati, Mletčani, miesto umah preokrenuti svojom već prastarom i izobljenom politikom, kô što su imali da su dosta opreznі bili, i novu si prikrojiti tako, da jim zgodnim polakšanjem državnih tereta i poboljšanjem javne uprave sačuva sućut i tim viernost svojih podložnika, ostaše dangubni i za se i za svoje inorodne podanike, te tim se primakli k onoj propasti, koja jih i napokon uz prvi poveći stres konačno proguta.

---

(1) Evo njekoliko crtica iz putopisa Iv. Kr. Justiniána *(8 svib. 1553)*. O Zadru veli: *"nobili molti poverissimi, i costumi dei quali sono quasi Italiani, perchè la maggior parte de nobili vive, favella et veste all' usanza d' Italia, il che forse avien per la frequenza de forestieri, nobili veneziani, generali ecc., li populari veramente, se ben hanno quasi tutti la lingua franca, vivono all' usanza schiava tutti„*. O Šibeniku: *"I costumi degli abitanti, il parlar, et le pratiche di questi Sebenzani sono tutti all' usanza schiava, e vien, che quasi tutti hanno anco la lingua franca, e qualche gentiluomo veste all' Italiana, ma sono rari; le donne tutte vestono alla schiava, e quasi niuna sà parlar franco„*. O Trogiru: *"gli abitanti di questa città vivono con costumi schiavi; è vero, che alcuni di questi usa abili italiani, ma rari; hanno ben tutti la lingua franca, ma nelle case loro parlano lingua schiava, per rispetto delle donne, perchè poche d' esse intendono lingua italiana, et si ben qualcuna l' intende, non vuol parlare se non la lingua materna„*. O Splietu: *"I costumi Spalatrini sono tutti all' usanza schiava, la cui lingua materna è così dolce et vaga, che come dell' italiana la tosca è il fiore e la più nobile et migliore, così della Dalmazia questa di Spalato tien il principato. È ben vero, che i cittadini tutti parlano lingua franca, et alcuni vestono all' usanza italiana, ma le donne non favellano se non la lingua materna benchè alcune delle nobili vestono secondo l' usanza italiana„*. i td.

Digitized by Google

Kô što smo na svojem miestu spomenuli, naši gradovi u Dalmaciji, izbjegav Sigmundovoj nasilnosti, propadoše u čapeti mletačkoga lava (*g. 1409-21*). Istina tim se u njih stalno ugnjezdi tudjinstvo, no ovo jim ipak na prvo dozvoli toliko prava i povlastica, da jamačno nebi jim bio tako lasno omrznulo, da jih je sveto uzdržalo, jer su jim jamčili barem razvoj gradjanskoga života, što je dakako najglavnija poluga prave slobode i materialnoga blagostanja. Dočim su Hrvati mletački graničili sa svojom braćom u Dalmaciji, Republika se neosmieli ni najmanje ozlediti povelje podieljene jim i zapriseženo; ali pošto se Turci, predobiv Kliš zadnji hrvatski bedem u primorju (*12 ožuj. 1537*), sve to dublje protisnuše u naše zemlje, i tim raztaviše sasvim mletačke Hrvate od svoje braće, umah Mletčani, nebojeć se više upliva narodnoga, pohitiše, da ona prava i povlastice stegnu na kratko ili unište, i u tom se tako napried upustiše za nastavših ratova s Turci, da za Posarevskim mirom već od njih nije jamačno išta ostajalo do puke siene. Više ipak nego li ti ratovi i vojnička samovladnost, koja se s njimi obično rukuje, to pouzrokova političko načelo *divide et impera*, po kom su nas i oni vladali. O njem imamo već traga amo tamo u službenih spisih XVI. stolietja (1), a kašnje se očituje sve to većom obilnostju u svakoj struci državne uprave, kô što će nam jasno dokazati i sliedeći pregled.

Za vladanja ugar.-hrvatskoga i mletačkoga, koje se često izmienjivalo u našem primorju do g. 1409, primorski su gradovi uživali podpunu gradjansku slobodu. Sami su svoje poglavare birali u svojih viećih, gdje su si po volji zakone stvarali, odkale su pako potekli njihovi zakonici, koji su nam danas jasni dokaz njihove političke zrielosti i mudrosti. Jedino Ljudevit Veliki pokuša stegnuti tu slobodu, namjestiv u Zadru prizivni

(1) Već imamo tomu jasnoga dokaza u izviešću Ob. Providura Jakova Foskarina od 10 lip. 1572. koi, govoreć o Šibeniku, odprto veli: *"sono come tutte le altre città fra cittadini et nobeli in divisione, che suol essere a veder mio la sicurezza delli luoghi„.* U drugom izviešću od g. 1577 kaže se o tih zadavah: *"il che è stimato essere la miglior arma, che la Signoria possa havere per difesa et sicurezza di quelle terre„.* A Filip Pasqualigo Ob. Providur na povratku iz Dalmacije ovako je 9 stud. 1602 savietovao vieće: *"È necessario, che li Rappresentanti suoi pongano gran avvertimento alle attioni de Dalmatini, et per materia di grandissima importanza di stato vadano cautamente et destramente nutrendo una naturale et non so se me sia lecito de dire, data da Dio, discordia et odio, che vive tra li nobili et li popolari, per che come in altro tempo conferirebbe a molto maggiori rispetti, così al presente giova, com' io ho esperimentato, per haver lume da una parte delli pensieri et per andar divertendo queste trattazioni dai luochi di Vostra Serenità per non ricevervi qualche cattivo incontro„* i td.

Digitized by Google

sudbeni stol dvoru kraljevu podložan, i osriednju blagajnu, gdje se skupljala tridesetnica, što se plaćala na trgovinu; proglasiv sol kao predmet državne vlastnosti; izdav ne malo naredba na štetu domaće obrtnosti; i svojevoljno zaniekav potvrdu izabranim po narodu knezovom i biskupom, a narinuv na miesto njih svoje ljubimce. Ali umah po Ljudevitovoj smrti ponesta i najmanjeg traga te njegove nasilnosti. Mletčani, stalno zadobiv naše primorje, mnogo su s prva gradovom propustili na volju. Istina oni jim narinuše svoje plemiće za knezove, ali su ovi s prva u gradjanskih stvarih savisni bili od našinaca, a u karnih morali su barem njihov saviet primiti i samo po domaćem zakoniku kazni primieriti. U naprieda se sve preokrenu, jer si knezovi prisvojiše u tom svu vlast, izim samo što su u gradjanskih poslovih kad i kad uzimali sviet od gradskih viećnika, jedino da jim oči smažu (*V. Izvies. Civran. g. 1633.*). Razpolaganje občinskoga imetka, s početka pravo gradskoga vieća, prodje kašnje osim riedke iznimke (*n. pr. u Hvaru*) u ruke vlade, koja je za prva dva stolietja u svakom gradu ponapose zastupana bila po knezovih, a samo u njekih osobitih slučajih za sve ukupno po jednom občem providuru. Ova zadnja oblast stalno se utvrdi stoprv koncem XVI. stolietja, te posta sriedištem ciele državne uprave, naime gradjanske, sudbene i vojničke. Tim zavlada podpuna samovoljnost. Od sada su se u razpravljanju gradskih poslova samo prividno uzdržali stari načini; volja občega providura, koi se već dosta svojim ponašanjem, odorom i tielesnom stražom kraljevski ponašao, bješe za sve *lex suprema*, a u tom su ga gradski knezovi pomagali i za svoju korist. S toga nije čuda, što su ovi vladari, velečesto uzeti od propadših obitelji, da si prikupe blaga, kao nasilnici postupali (1). To je Republika dobro poznavala, te da njihovu razuzdanost uzpregne, zakonom utvrdi, da se svakih

(1) Obći Providur Pasqualigo 14 velj. 1614 javi svojoj vladi: "Per cosa sopra tutte importantissima debbo rappresentare anco alla Serenità V. l'afflittione de' suoi sudditi, vessati et dilaniati non solo da Uscocchi et da inquieti confinanti, ma sia lecito perchè è la verità, da molti di quelli, che sono mandati a governarli„ te knezeve pisare zove "arpie„. Ant. Bernardo ob. prov. 16 stud: 1656 izviesti, da Alviž Duodo knez Brački uzprkos opomenam naprieduje "nelli più reprobi operationi contro li stessi sudditi a segno, che quella communità è stata astretta per la commun difesa di quell' isola ricorrere a me con scrittura„; da je poveo iztragu, po kojoj su dokazane "molte intollerabili oppressioni esercitate dal detto Rappresentante contro l'honor, vita e sostanze de' medesimi sudditi, insidiando con violenze insopportabili di giorno e di notte le mogli de molti, penetrando a viva forza dentro i luochi delle loro abitationi, andandosene continuamente con armi da fuoco, inseguendo con quelli li mariti et congiunti loro, lasciando in stato di morte, ferita di molte stilettate, una povera donna, che non ha voluto annuire di coaggiuvare l'effetto delle sue sfrenatezze, offendendo pur colle proprie mani li stessi mariti più volte, et in più maniere cercando et

Digitized by Google

pet godina odprave iztražiteljni Razsudnici u Dalmaciju s nalogom, razgledati stanje javne uprave i pričuti tužbe podaničke proti samovoljnosti svojih predstojnika; no s jedne strane malo je koi i od tih sdušno svoje dužnosti vršio, a s druge i samo vieće mletačko obično je odgadjalo na puno godina odaslanje tih častnika, te napokon po Kandijskom ratu sasvim ga obustavilo.

Svaki se grad dielio na tri osobna reda, naime plemički, gradjanski i pučanski. Plemstvo sa svojim viećem uživalo je poveći dio gradske vlasti; ali u njekih gradovih, kô što u Zadru, plemići su ju ravnopravno dielili s ostalimi redovi. I ovi su imali svoje skupšćine, isto kô što plemičke ustrojene. Častnici gradski, u broju više od 40, po zakonu, izim njekojih ručne službe, nisu dobivali plaće (1). Plemstvo, odprije sjajno i svemoćno, za Mletčana težko oslabi. Republika malo je držala do njegove viernosti, jer ga smatrala jako privržena ugar.-hrv. kruni. S druge strane iz više uzroka, a navlastito sbog kuge (*s koje g. 1649 ponesta u Šibeniku šest obitelji i prieko 60 plemića*) i stiske u ženidbah, i što su naši plemići često u strane zemlje putovali, službe primali i vojevali, s vriemenom mnogo izumrie plemičkih koljena, a ostavša, pri kojih bieše pravo novih izbora, odlučno su se otimali u svoje kolo primiti proste ako i mnogo od njih bogatije gradjane. jer su držali, da bi tim povriedili prastaru sjajnost svoga reda. Od 102 obitelji plemičke, koje su g. 1409 sastavljale vieće Zadarsko, bilo jih je g. 1682 jedva 12, i od tih 4 nisu tada imale ni jednoga člana sposobna za vieće (*Grisogono, Bertolazzi, Fanfogna, Begna, Calsina, Nassi, Ljubavac, Spingaroli, Detrico, Civalelli, Fera*). Mal da ne isto tako g. 1695 i u Šibeniku (*Draganić, Semonić, Vrančić, Difnico, Ljubić, Sisgorić, Misetić, Zavorić, Dobroević, Teodosić, Aqua, Kosirić*) i td. Ta nestašica plemičkih članova dosta je gradskoj upravi škode donašala, budi jer je često jedan član više časti obnašao, ili s rodjaci skupa istu čast držao i više godina u njoj ostao, što je i proti zakonom bilo;

---

procurando di levargli la vita... sollevando a voce alta la gente popolare ad uccider la nobiltà.., vendendo gli atti di giustitia e li suoi giudicij nelle cause criminali... vendendo finalmente egli medesimo e facendo tagliare carnaggi nella corte del proprio palazzo„ i td. V. Govor Foskariniev 17 pros. 1747.

(1) Dalmatinci s prva nisu zakonito uživati mogli i ma koje pravo na državne službe u svojoj domovini; isto tako i inostranci s našinkami oženjeni. Na pr. u naputku kneza Trogirskoga od 13 sieč. 1441 stoji naloženo, da nijedan "habentem uxorem sclavam, dalmatinam vel ungaram„ nemože javne platje uživati; a 13 kol. 1465 iz milosti bje dopušćeno Šibeničanom, "ut habeant Magistrum Artium et Sagittarum licet sit Dalmatinus, non obstantibus ordinibus nostris, in quibus cavetur, quod Dalmatini in ista civitate stipendium habere possint.

Digitized by Google

budi jer se vieće nije moglo za dugo sazvati, akoprem su muškarci već u dvadesetoj godini uživali pravo glasa, zbog pomanjkanja propisanoga broja, te s toga svakojakih zloporaba, razsipnosti i nasilnosti. Čega radi Republika najprije skrati broj članova za vieće potriebitih (*u Zadru 24 miesto 36 i td.*) i obali jim godine (*od 24 do 16*); a zatim je živo nastojala, da se vieća pomnože s pridruženjem obitelji iz gradskoga reda, te to joj često u njekojih gradovih (*na pr. u Splietu g. 1671-2, u Hvaru g. 1673, u Zadru g. 1697 i td.*) podje za rukom, a kadkada ona jim sama narinu ne malo inostranaca. Uza sve to ipak koncem prošastoga stolietja naše se plemstvo bješe opet jako umalilo, te se Angjel Diedo, obći providur, g. 1792 u Senatu tužio: *quasi tutte le città della Provincia insieme colle isole sono ridotte in scheletri, tanto pochi quei del ceto nobile, che appena possono formar consigli.*

Tja do polovice XVIII stolietja u Dalmaciji i u Arbaniji mletačkoj nije bilo druge osim katoličke viere. Pravoslavni strogo su se držali zapadnoga vieroizpoviedanja uz iztočni obred, i neposriedno su spadali pod nadležnost katoličkih biskupa, koji su i njihove župe uredno obhadjali, svećenike njihove redili i uz izpit i izpoviedanje viere po izrazki Urbana VIII. *pro Orientalibus* stalno ili privriemeno u župe namiešćivali i td. Pravoslavni obično su pohadjali crkve katoličke, gdje su jim katolički popovi sva svetotajstva dielili; no mnokrat katolici bili bi jim odpustili koju svoju crkvu za obavljanje službe božje, ali u tih crkvah bili su uviek otari i za jedne i za druge. Pravo pogreba izključivo je spadalo na katoličke popove. Grčko-sjedinjeni nadbiskup Filadelfički, koi je u Mletcih stanovao, smatrao se vrhovnim glavarom svega pravoslavja Mletčanom podčinjena, te je i naše pohadjao na putu kad se u Kandiju vozio. Mletčani u naših stranah nisu trpili druge viere osim katoličke, isto kô Hrvati u svojoj zemlji, te su strogo pazili, da se izvanski kaludjeri ne uvuku u naše prediele, a da se glede viere točno izvršuju stare navade i obstojeći zakoni. Stoprv 24 kol. 1754 Senat dozvoli pravoslavnikom Skradinskim, da se mogu služiti crkvom, na skoro svojim troškom sagradjenom, Sv. Spiridiona, te njihovoga župnika rieši nadležnosti latinskoga biskupa pod uvietom samo, da se strogo drži grčko-katoličkoga obreda i zapadne viere. Obći providur Grimani savietovaše napokon svoju vladu, da podieli pravoslavnikom i osobitoga biskupa, što se ipak za Mletčana ne izpuni.

Do početka XVII. stolietja sve su se gradjanske i karne parnice vodile i riešavale na gradskih sudovih. Moglo se prizvati od tih samo na sudove u Mletcih, ali se tu trošilo izobilno, s čega mnogi se svojemu i

Digitized by Google

najsvetijemu pravu odrekoše za izbjeći nedvojbenoj propasti. Jedino u Arbaniji Providur kotorski dielio je pravicu za podložna mu miesta i kao prizivni sudac. Republika s prva iznimno dozvoli Splietu, da se po povelji Ljudevita Velikoga prizvati može od miestnih sudaca na sud sbora Padvanskoga, Bolonjskog i Perugjskoga, no kašnje i to mu uzkrati. Uslied neprestanih tužba odluči napokon 1 kol. 1604, da prizivne osude obćeg Providura do 50 dukata budu konačne, te i do 100, ako se slažu s onimi prvoga suda, a kad ne, onda slobodno od njega se prizvati na sud mletački. Glede parnica odabranici riešenih prizivno su sudili knez i kapetan Zadarski za svu Dalmaciju; ako se ovi nesložiše, tad se parnica beztrajno otegnula. Po naših prastarih zakonicih gradskih zločini su se navadno kaznili s osakaćenjem. Republika si pridrža sve karne poslove, smanji nakazne pedepse, no ostavi mučila za njezine političke svrhe, i pomnoži globe, koje sve to veće ubožiše prem tužni narod, i progonstva, s kojih zemlja opusti i razbojnici se napuni. Da tomu zlu doškoči, velečešto oživi u nutri zemlje staru navadu narodnih sborova, na kojih občinski poglavari za to sabrani od občinara u isto su doba bili i sudci i sudovni ovršitelji (1). Gradjanski i karni zakoni, od gradskih vieća poslie g. 1409 sastavljeni, bili su bez vladine potvrde nevaljani.

Često se govorka i pismom trubi, da je Dalmacija bila i Mletčanom na štetu. Mimojdemo li mnoge druge koristi, što su oni primali s nje položaja (2), i sami dohodci državni dosta su nadilazili obični trošak (3).

---

(1) To nam bezoklevno sviedoči Mocenigo u svom izviešću sieč. 1703: "*Per estirpar frequentemente i furti, con gl' assensi dell' Ecc.mo Senato era stata ravivata la liga, antica forma di giuditio, dove i lor capi sono i loro giudici, e loro gl' esecutori. Ancor'io n' ho fatto l' esperienza con frutto, e n' ho colto profitto e buon effetto*„.

(2) Na pr. brodovi, koji su se vozili po našem moru iz tudje u tudju luku, plaćali su desetinu, koja je g. 1697 iznosila do 31,975 litara *(Rel. Dolfin)*.

(3) Prosudnici Diedo i Justinian u svom izviešću g. 1553 spoviedaju odprto, da u Dalmaciji dosiže godišnji dohodak do 30,000 duk. a razhodak do 80,000 duk.. *ma chi volesse computar l' utilità di sali di Pago, l' intrada saria molto maggiore che di più ascenderia a 66,970.* — Prosudnik Lando g. 1580 kaže, da prihod sastoji u 38,307 duk. *oltre l' utilità del sal* i 28,000 duk.. što se šalje vieću od X, a razhod u 41,564 duk. — Obci Providur Nani g. 1590 izviesti vieće, da Dalmacija donosi, izuzam sol pažku i šibeničku (*koja je tada davala do 80,000 duk.*), do 36,000 duk., a odnosi, izuzam vojsku u gradovih *(za koju se trošilo do 54,000 duk.)*, samo 24,000 duk. — Isto tako Prosudnici Valier i Erizzo za iznimnu g. 1596 vele, da se tada utjeravalo do 37,574 duk. (davali su naime: Budva 282, Kotor 4892, Korčula 184, Hvar 726, Spliet 3671, Trogir 6549, Šibenik 5272, Zadar 10291, Pag 628, Rab 777, Krk 3140, Cres 1207), a od soli do 100,000 duk., dočim se trošilo 29,645, uz kih još 25,232 za konjaničtvo, 38,304 za pjesačtvo, 7741 za oružane ladje u tiesnu Novogradskom, i

Digitized by Google

S početka su vadili te dohodke od danka, što su pojedini gradovi svake godine izplaćivali, od carine koju su dražbom u zakup davali, a navlastito od solina pažkih i šibeničkih. Naši su jim morali bilu sol svoziti badava u Mletke. Njekoja su miesta prosta bila od mitnice, kô što Budva, Pastrovići, Perast, Omiš, i td. Godišnji danak Poljički bješe od 300 reala. Šestnaestoga stolietja uvedoše maltu na kljuše i na slanosti, a kašnje staviše još druge namete; na pr. 26 srp. 1622 na životinu, koi namet bje pako 3 pros. 1721 protegnut na marvu pod naslovom travarine; g. 1629 na carine do 5 solda po litri; g. 1665 na duhan, *passato anco in queste parti l' uso del medesimo con immoderato consumo* (*V. Corner. Dep. 3 svib. 1665.*; *a već g. 1682 ovaj se namet davao na zakup za 1552 dukata*) i td., te se napokon državni tereti biahu tako uzmnožili, da su sami Mletčani g. 1790 odprto izpoviedali, kako se Dalmatinci nalaze *oppressi da troppi ed enormi aggravj* (*Inquis. ai Pub. Rolli*). Neprocienive su pako koristi vadili Mletčani od skele Splietske, koja bješe od XVI vieka u naprieda mal da ne jedino vrielo njihove trgovine; od oboružanja granice u kužno doba; od novačenja (1); od bezplatnog robotanja; od neprestanog usieka šuma (2); od težkih i krivo protumačenih cienika državnih pisarna i td. Istina zemlje dedinske iliti staroga posieda davale su samo desetinu crkovnu; no izza rata kandiskog Republika ne dozvoli nam *jus postliminii*, nego si prisvoji vlastnost na predobite zemlje, te 13 velj. 1672 naloži vrh. Providuru Morosinu, da jih podieli medj zaslužne pravom nasliedstva za muško i žensko, *coll' obligo di pagar annualmente soldi dieci nella fiscal Camera di Spalato per ogni vrettene, alla qual contribucione mancando per tre anni continui, decadano dal beneficio della concessione.* Na kuće

---

20,932, za obranu naproti Uskokom, i td. A naš slavni Grgur Stratiko ovako je to javno pred Ob. Providurom razglabao u zadarskoj akademiji g. 1788: *Non crediate per altro, o Signori, che questa misera Provincia a fronte delle sue disgrazie sia di peso e di aggravio all' Erario Sovrano. Chi bilanziasse equamente i vantaggi, che refluiscono alla Dominante, chi calcolasse tutti i suoi redditi coi dispendj, sarebbe certamente disingannato. Ma se la Dalmazia divenisse oggetto di osservazione quanto alla sua popolazione* (tada jedva 40 duša na četvrtnastu milju) *ed all' agricoltura nella vasta sua superficie, e quanto alla pescaggione ne' suoi felici ubertosi mari, se finalmente si rendesse commerciante ed attiva, quale tesoro non importerebbe al Sovrano?*

(1) G. 1790 do jedanaest urednih pukovnija piesaćkih i dvie konjaničke, svaka od 500 ljudih izvedoše samo u Italiju, da jim granice brane.

(2) Na jedan krat g. 1722 usiekoše do 24,000 *tolpi*, što su upotriebili na utemeljenje gorostamoga zida uzduz mletačkih močvara; g. 1766 do 30,000 *elesi* za topove i td., i sve badava.

Digitized by Google

i mline plaćao se osobiti danak. Po miru Karlovačkom i Požarevskom, buduć se naše zemljište silno razširilo, sve iznova zadobiveno bude vlastničtvo državno, te se i to sve podieli medju zaslužne i nove stanovnike pravom nasliedstva samo za muško, odkud nemarnost u obradjivanju, i uz plaćanje desetine i travarine. Desetina se davala u proizvodih i mukte vozila u gradove. Zakupnici desetine i njihovi desetčari svakojakimi su načini globili i mučili tužni narod, a častnici, podmićeni, sve to dopušćali.

Najveću su pako korist Mletčani primali u Dalmaciji s vojne sposobnosti naše za rat bilo na moru ili na kopnu. Nije jamačno bilo borbe, u kojoj nisu Dalmatinci iztrošili silnu krv i novac za njihov spas, a to ne samo u Dalmaciji, nego u Italiji, i tja u najdaljem iztoku. Naši su jih svuda sliepo sliedili, jer jih je na to sama narav naginjala, a oni su mudro znali uza svake potriebe zbuditi ju i razpaliti čustvom vierozakona i slave, darovi, odlikami, i izvanjskimi znakovi njihove zadovoljnosti (1). No ipak Dalmacija nije bila za Mletčana uprav vojnički po stalnoj osnovi ustrojena. Samo po Pozarevskom miru oni ju razdieliše na krajine, kim su na čelu stojali Pukovnici, Serdari, i Arambaše. Gradski kotar imao je svoga vlastitoga vojevodu. Otvoreno zemljište branili su našinci (*Cernide*) pod narodnimi vodjami, a gradove najmljena vojska (*obično Niemci*). Za mira naši bi se domaćimi poslovi zabavljali, samo kad i kad sakupljali, da se viežbaju u oružju; u potriebi pako, svi za boj sposobni skočili bi dušmaninu na susriet za krst i slobodu. Primali su tada od vlade bojnu spravu i nješto suha kruha, a riedkokrat koi novac. I na moru početkom Republika je uredno oboružavala u Dalmaciji do osam galija. Hvar i Brač sami se g. 1470 podvrgoše na još jednu (2); ali za pogibelji mnogo jih se više u nas bralo, te dosta naše momčadi vuklo i za druge galije i manje ladje. Zadarski otočani tu su čast uživali, da se je s njimi oboružavala galija vrhovnoga pomorskoga vojevode. Gradovi su imali pravo izmedj sebe odabrati zapoviednika svoje galije. Hrvati i Arbanasi, turski podanici, na rok najmljeni, branili su na pomanjih brodovih naše obale i otoke navlastito od Uskoka, a po moru tjerali gusare na korist slobodnoga brodarenja (3). U

(1) Na pr. 4 ožuj. 1485 Republika obdari sa 100 dukata Ivana Kotoranina streljača na troveslici, koi se prvi od svih uspeo bješe na Galipolske zidine; tako nadari kneza Žarka Poljicanina javno u vieću zlatnim odielom i viteštvom radi hrabrosti, kojom je Turke gonio i td. Takovih primiera ima sijaset u našoj poviesti.

(2) G. 1680 Hvar, Brač i Korčula na dvie galije potrošili su do 50,000 reala.

(3) Mletčani mnogo su držali do ove sile. Obći Providur Civran u svom izviešću g. 1633 o njoj veli: *è militia sofferente, brava et atta a tutte le cose; serve in mare, lo stesso fa in terra;* te je želio njezin obstanak, pošto ju smatrao kao jednu od najboljih podpora državnih.

Digitized by Google

gradovih bile su topničke škole, na kojih je vlada trošila samo za streljevo i za učitelja. Konjaničtvo mletačko bilo je ponajviše od Hrvata sastavljeno. Drugom polovicom XVIII stolietja bje u Zadru podignuto vojničko učilište, ali više za inostrane nego za naše.

Trgovina, obrtnost i poljodielstvo, uzprkos najpovolinijem položaju i zemljištu (1), sve to je u nas ležalo u povoju. Dalmacija nije imala ni jedne prave ceste do skrajnih godina mletačke vlade. Svi su se naši proizvodi, osim vina, koje se bez troška kamogod drago vuklo, morali voziti u Mletke, gdje su naši kupovali, što jim trebovati moglo, jer je strogo zabranjeno bilo izvažati iz tudjih gradova najmanje i najprostije stvari (2). Samo iz milosti bje 10 svib. 1412 dopušćeno Šibeničanom, da njekoje proizvode odvoze u Rieku, Senj i Bag, gdje su si mogli nabaviti jedino za svoju potriebu hrane i drvlja, i to ako najprije izplate mitnicu, koju bi na to i u Mletcih dali. Isto tako 28 lip. 1452 dozvoljeno Rabu, da si ondje nabavi njekoje potriebite stvari, te i čismarom Zadarskim, *quod de Segna et Flumine possint habere coria pro usu suarum apotecharum* (*Misti 1437-40*), i td. Uz to bilo je još zabranjeno svoziti trgovinu na tudjih brodovih (*12 kol. 1433*). Njekoji su gradovi uživali u Mletcih osobite trgovačke povlastice za njeke samo predmete. God. 1592 bje po židu Danielu Rodrigi otvorena skela Spietska, te na kratko silno se razvi; ali malo kašnje bude naloženo, da se sva trgovina mora na javnih galijah svoziti u Mletke, i da se naši ne smiedu u nju ni najmanje pačati; tako da sva je nje korist padala jedino na Mletčane i na Turke. Ob ovih veli A. Pisani u svom izvieśću od g. 1628: "*questa scala rende alla Porta tanto*

(1) To nam posviedočuju sami Mletčani: *Lasciando indietro il glorioso dritto, che per essa antichissima conquista ne derivò sul mare Adriatico, e quel più tranquillo commercio, che indi puotè incamminare con lontane contrade, oltre la gelosa sua situatione, che rende più distante la stessa Capitale dai confini di due potentissimi Principi, poche altre provincie potrebbero essere ad un Sovrano più proficue. Somma dolcezza di clima, fecondità di suolo, atto per tre quarte parti almeno a dare i più desiderabili prodotti, attesi i principj di fertile vegetazione, che le derivano da vapori salini del mare vicino convertiti in salutari meteori ricadenti sulla sua superfizie, fonti perenni, laghi di pesci molto abbondanti, fiumi in parte navigabili ed in parte da ridursi tali senza molto stento o spesa, conseguente facilità de trasporti ai molti e comodi seni del suo esteso mezzogiorno, e ad un mare pur da se ubertoso, ammirabile robustezza negl' individui inclinatissimi per natura all' armi, attitudine de suoi isolani al traffico* i td. (*Inquisit. ai Pub. Rolli 1790*).

(2) V. zakon 16 kol. 1452. — Dne 28 rujna iste god. bje zabranjeno kupovati sukno u Dubrovniku i td. pod kaznom od 500 duk. — Nedopušćeno i jestvinu od grada u grad voziti po samoj Dalmaciji, te Hvar, pošto je jedva imao žita od svoga za tri mieseca, molio je g. 1446, da mu se iz milosti dozvoli nabaviti ga se u kojem drugom gradu dalmatinskom.

Digitized by Google

danaro di gabelle, quanto basta a pagar tutte le militie di Bossana, di Crovatia et buona parte d' Ongaria„. Svakojaki predmeti trgovački u Spliet su dolazili po kopnu iz dalnje Azije i Afrike (1). Mletčani su odavde dobivali i žita u koliko trebovahu (2). U Zadru je obstojala skela za volove, koji su dolazili iz Turske i Ugarske, te se krcali za Mletke (3). Prihodile su istina karovane turske u Šibenik, Makarsku, Novo, Kotor i td., no tu pravoga prometa jamačno nije bilo sbog nevaljanih cesta i nesigurna dolazka. Korčula se odlikovala svojom brodogradnicom, koja se upravljala po osobitih zakonih; ali kašnje ni to nije bilo Mletčanom po volji, te su Korčulanom 30 trav. 1669 zabranjivali ne samo da ne grade brodove za inostrane, nego da jih ni većih ne čine od 500 vagana; čega radi majstorstvo se do mala razadje i skloni navlastito u Dubrovnik, nada što se Valier živo žalio pišuć *"imprigionata l' industria, procura fuggir altrove, portando seco il bene, a cui succede il danno et il pentimento* (*Rel. 1680*). Perast u Buci bješe najbogatiji na brodove (*g. 1622 do 60 korablja, svaka od najmanje 400 bačava. V. Rel. Belegno*); a bilo jih je dosta i po drugih gradovih i otocih Hvaru i Braču, (kašnje u Lošinju), ali ne onako obilato kô što prije g. 1409. To bi nam lasno dokazali naši zakonici, u kojih sjaset naredba o brodarenju nalaziš (4). S druge strane brodarstvo

---

(1) Obći Providur Civran u svom izviešću g. 1633 piše: *"la scalla di Spalato è un gran punto, et la sua conservatione deve tanto stimarsi, quanto la maggior parte del negotio di questa città. Vi capitano mercanti d' ogni qualità e religione, non pur della Bossina, Servia, Bulgaria, e Constantinopoli, ma anco dalla Persia e dalle più lontane parti dell' Asia tutta con cere, con pellami, zambellotti, sede et con ogni altra sorte di mercantie, le quali trasportate qui, vendute e ridotte in altre robbe, et particolarmente in panni di seda et di lana, le ricconducono ne' loro paesi, et con il negotio commodo a' i lor guadagni, rendono ubbertose le arti, et abbondanti li datij et le rendite della Serenità Vostra„*. Drugi ob. Providur Civran 28 kol. 1674 čisto je spoviedao, da je Spliet, *una delle più abbondanti miniere per estrahere profitti considerabili al Pubblico erario.*

(2) Knez Splietski 15 list. 1618 javi vieću, da je već odpravio u Mletke 15,000 vagana psenice; a sliedećega siečnja doda, da karovane neprestance dolaze *"fin di là dai fiumi Sava et Danubio a centenera di cavalli per volta... negotio, seben novo, di gran momento„*. Vagan tad se kupovao po 10-11 litara, a 12 unaca kruha po 2 solda.

(3) Knez Zadarski izviesti 21 lip. 1620. da se iz Zadra svake god. odpravlja u Mletke do 16,000 volova, a da je meso u Zadru po 3 solda litra.

(4) Kô što znademo iz domaće poviesti još u junačko doba brodarstvo je u Dalmaciji liepo cvietalo. Iliri, kašnje Liburni, bili su bez dvojbe prvi brodari na zapadu. Porfirogenit pako uvierava nas o golemoj sili hrvatskoj na moru već za velikog župana Trpimira (*V. Str. 100 Knj. I*). Ta sila najsjajnije dokaza svoju valjanost za Branimira slavnom pobiedom nad Mletčani. O njoj evo što kaže sam tajnik Orseola II. dužda mletačkoga: *Petrus Dux... contra Narrentanos Sclavos exercitum misit. Qui cum sine effectu reversus esset, tunc*

Digitized by Google

mletačko ne samo vojno nego i trgovačko sastojalo je ponajviše iz našinaca, koji su dakako toliko slavom ovieńčali mletačko ime (1). I nestalna vriednost u novcu mnogo nam škode doprinese. Mletčani su nas i tim dosta derali; a da bolje uzmognu, proganjali su ugar.-hrv. i dubrovački novac. Osobiti su se novci u Mletcih kovali za Dalmaciju. Samo se Kotoru dopušćalo, da po starom pravu kuje *gazzette* i *grossetti* (2).

Da su obrt i zanati dosta cvali u naših gradovih prije god. 1409, to nam kažu gradski zakonici a i sami mletački spomenici. Medju Zadrani, što su Mletčani kao sumnjive viernosti 9 srp. 1415 prognali u Mletke, spominju se: *barbier, drapier, marzer, peliser, sartor, marangon*, i td., a već davno po gradovih obstojahu bratovštine raznih zanata, koje, su se po osobitih zakonih vladale (3). Čim se Mletčani stalno ugnjezdiše, u kratko sve se strga. Naši su morali po zakonih mletačkih, sve si, što jim

---

per semet ipsum cum 12 navibus mense Augusto (887) in mare hostiliter est egressus, et ad montem Sclavorum perveniens, in loco qui vocatur Mucules exivit, licet cum paucis. Sed Sclavos sibi resistentes primum in fugam vertit, multosque ex illis occidens, quinque naves illorum, que ibi erant, securibus fregit. Sed demum irruentibus Slavis, ibidem interfectus est mense septembris die octavo decimo. Taj doisto najbolji sviedok ni rieči ne dodaje, koja bi očkvrnuti mogla hrvatski ponos; no ipak skoro njeke kukavice baciše otrov i na tu našu svetinju, navlas da ju potamne. I to izrod naš!

(1) Neka mi bude dopušćeno ovdje dodati njekoliko vrlo za nas zanimivih redaka iz diela "Arkiv Mletački 1865„ što je napisao dosta oglašeni moj prijatelj Rawdon Brown: *"I 180 remiganti, che aveva ogni galea* (di Fiandra) *erano per la maggior parte Schiavoni dei possedimenti veneziani: razza semplice e ruvida, ma ardita e senza paura. Stabilirono essi una consorteria in Inghilterra simile a quella, che avevano a Venezia, affine di procurarsi scambievolmente i soccorsi temporali e spirituali, di cui potessero aver bisogno, e soprattutto le ultime cerimonie e consolazioni religiose. Avevano la loro particolare sepoltura nei dintorni di Southampton; e sul pavimento dell' ala settentrionale della Chiesa di North Stoneham, a 4 miglia da questo posto, si può leggere ancora un' iscrizione, da cui gli antiquari inglesi furono imbarazzati (V. Notes et Queries, seconda Serie, vol. IX, fasc. 504). Intorno ad un' aquila con ali aperte si leggono scolpite in caratteri lombardi queste parole*

SEPVLTVRA DE LA SCHOLA DE

SCLAVONĪ ANO DNI MCCCCLXXXXI. (Prev. Fulin).

(2) U Kotoru za uprave Morosinieve tkovalo se toga novca za 2000 duk. *(Dep. 23 lip. 1626).* Zakarija Soranzo, providur kotorski, piše, da gradsko vieće izabire svake godine *"due Cechieri, gli quali assistono alla Cecca, poichè quivi per antica consuetudine e concessione battono gazzette e bagatini cuniati coll' impronto di S. Triffone et di S. Marco coll' arma del Rettore di quel tempo„.*

(3) Na pr. 31 ožuj. g. 1410 poslanici Zadarskog pučanstva zamoliše mletačko vieće: *quod quilibet ars inter artifices et laboratores sue artis possint eligere unum vel duos ex artificibus, qui valeant decidere et terminare lites a soldis centum infra„* i bje dozvoljeno samo za one zanate, koji su to pravo i prije uživali.

Digitized by Google

trebovalo, nabavljati u Mletcih, a obratno strogo je zabranjeno bilo mletačkim zanatlijam u naše se strane preseljivati s toga uprav, da nebi tim naškodili obrtu stolnoga grada. Glavni obrt u naš biaše surovo sukno. Taj zanat bio je *"l' essercitio delle sole gentildonne et cittadine, e particolarmente delle donzelle, che con gran rigore sono custodite e tenute ristrette in casa, in tanto che fino a tempo del maritarsi restano prive della conversatione de proprj fratelli* (*Dep. Donà 4 kol. 1603*). Tkalo moralo se sve šiljati u Mletke, da se ondje masti, jer i jedinu mastionicu, koja se od starine u Šibeniku nalazila, vlada pozatvori. Izvužanje toga sukna u Tursku ili ma kuda bilo je zakonom zabranjeno (*30 pros. 1599*), a to, da si ga vlada uzmogne jevtinije nakupovati za svoju pomorsku vojsku. Plaćala ga jedva 18 nov. lakat. Te zaprieke do mala utrnuše i to kukavno vrielo naše kućne radinosti, te su i sami Mletćani napokon primorani bili skuplje si nabavljati sukno za mornaricu u Ricci i u Senju. Kašnje suknarstvo u nas opet oživi, te naši zamoliše vladu, neka ga upotriebi za svoju čeljad (*Dep. 17 kol. 1678*). Obći Providur Valier savietovaše ju sbilja, da se ta ponuda prihvati, dodajuć: *l' abbondanza di lane e la raccolta di ogli aprirebbe il modo alla fabbrica avantaggiosa di carisee e basse panine* (*Rel. 1680*). Stud. 1682 dva naša trgovca ponudiše joj do 30,000 lakata, no ona sve odbaci, te tako opet do mala taj zanat klonu i mal da ne izcezne. Mnogi se našinac zabavljao strojarstvom, navlastito u Kotoru, nego i tu dosta zaprieka od vladine strane. Na pr. g. 1446 bje na Hvaru naloženo, *che non si possi, chome sempre e sta uxitado, conzar pelle per l' ixola, ma che li contadini debiano vegnir a conzar le sue pelle in la terra a la suecha.* Narod hvarski umah usta proti toj naredbi, nazvav ju *iniusta et iniqua*, a vieće mletačko malko popusti. Vidili smo, kako je u Korčuli zapinjalo gradjenje brodova, i kako si država bješe sve soline prisvojila, odpuščajuć Pažanom samo četvrt ploda i da ga razpačaju kroz hrvatsko primorje od Obrovca do Rieke; nego i ova povlastica udari kašnje na težke protimbe. Dosta se pakline vadilo na Korčuli iz borova, i vlada se s njome služila, ali ju kukavno plaćala. Na pr. lip. 1675 nakupi nje do *60* tisuća po jedva *80* lit. dalm. Ribarstvo osta uviek pri starih načinih. Lovilo se istina dosta sardiela (*najbolje na Visu*), no do polovice rujna nije jih se moglo ma kuda voziti osim u Mletke, gdje su jim solničari po volji cienu nadievali. Buba malo, i to lošavo, jer odgojene crnom murvom; a o predionici kod nas ni govora. Slabo je pako uspievalo i ono malo tvornica, što je obstojalo za najgolemije potriebe kućnoga života, kako na pr. lojenih i voštenih svieća u Zadru i u Splietu i td. Nije bilo

Digitized by Google

pako u nas tvornice sapuna, papira, posudja i td., a tiskarstvu, knjižarstvu i td. ni traga. S česa lasno se vidieti može, da uz svu sposobnost našega zemljišta, položaja i sviesti sve je kod nas od stolietja zatrnuto ležalo krivnjom vladinom, kô što je g. 1748 u vieću mletačkom odprto spoviedao sam obći providur Boldù: *a riserva di poche rasse inservienti al vestito de Morlacchi, qui* (tj. u Dalmaciji) *manca ogni manifattura terriera, e quelle arti, che sono sparse per le città littorali, veggonsi tutte esercitate da sudditi allieni, e così li mestieri persino di sarte, calzolajo e barbiere.* Jedva drugom polovicom XVIII stolietja poče se vlada latiti našega poboljšanja; no sve, što je i tada uzradila, bje izlično, pošto nam uzkrati potriebita sredstva. Obći Prov. Karlo Kontarini g. 1761 predloži gojenje lana i konoplja, ali ni novca ne potroši, da ga izvede. Lov koralja, što M. Foskarini promaknu, umah preda vlada inostrancu (*Gabbiani*) na zakup. Knez Dragićević platnenom tvornicom a Drioli onom rožulina u Zadru, Kialetić i Vituri uzgojenjem pamuka u Kastielih, gdje je i vrlo dobro uspievalo, slavni Meller, predsiednik gospodarskoga družtva u Splietu, iztrošenjem svoga imetka na gospodarstvene pokušaje, Dr. Pinelli svojom konoplionicom u Zadru i td. tražili su prokrčiti put na boljak, ali nisu našli onoliko pomoći u vlade, koliko su uhvali i potriebovali, te sve badava.

Poglaviti naši proizvodi za mletačkoga vladanja bili su vino i živina; a uza to i rakija, vuna, sir, med i suho voće. Vino se svuda raznosilo, živina ne. Uzalud su naši g. 1678 po poslanicih prosili od vlade, da u naprieda oskrbi našim vinom svoje vojne brodove i pomorsku oružnicu, i tako pruži način razprodaji (*Dep. 27 kol.*). Rakija se kašnje razpačavala po Turskoj i po Trstu; a ulje se sve voziti moralo u Mletke. Do XVII stolietja domaće žito jedva je dostajalo za pet mieseca (*Sindici 1576*); a da se oškudici doskoči, država je pružala nješto soli, s koje se je u gradovih sastavljala glavnica za javno žitno skladište. Kašnje pako, kada se naše granice protegnuše do Prologa i Strmice, rodilo ga i za izvoz (*Rel. Dolfin 1697*). U nas se nije poznavalo oriza, krumpira, luka, kapule i td., a kamoli plemenita voća, naime lemuna, naranče i td. U obće poljodielstvo kod nas je ležalo u povoju, a i ono malo, što su Mletčani gdjekuda promakli, više je poteklo iz njihove negoli iz pravo naše koristi (1). Oni zapuštiše ne samo obširne Neretvanske nego i močvare kninske i imoćske do zadnjih dana njihova političkog života, kadno započeše graditi i prvu cestu od

(1) Na pr. vele Prosudnici u svom izviešću g. 1580: "commettessimo fosse eseguita la provision fatta 1575.27 sett. di redur li olivastri dell' isola (t. j. Braća) a domestici, ed allevarsi delli olivi,, a to iz jedinoga uzroka: "considerando il bisogno, nel quale è stato questa città (t. j. Mletci),,. S toga i kašnje bje viešekrat ta naredba ponovljena (V. naputak Ranierov 1765).

Digitized by Google

Zadra na Ostrovicu. Isto tako glede ruda, te ako je i što bilo, sve bje u prilog tudjincu.

Za Republike zaista nema u nas ni traga postarskomu uredu. Stoprv 30 trav. 1776 Obći Prov. Gradenigo predloži vieću, da se jednom i o tom štogod odredi, dakako više iz gledišta službenoga nego žiteljskoga. Gospodarstvenih i milostivnih zavoda tada u Dalmaciji sasvim malo i to kukavno. Početkom XVII vieka Obći Prov. Molin podignu u Šibeniku prvu žaložnicu (*Monte di Pietà*), Pisani u Zadru 29 trav. 1628, a Grimani 3 svib. 1642 u Splietu; no za nasliednih turskih vojna sami Mletčani porobiše jih, te g. 1775 nije bilo više od njih, osim nješto u Zadru, ni znaka. Gradski zakonici i prve nagodbe s Mletčani kažu nam jasno, da je obstajalo bolnica još od prastara doba u naših gradovih, koji su jih na svoje troškove uzdržavali, kò što i dotične liečnike, ranarnike i liekare. Bivalo je još gdješto koje slabo sirotište. Republika nije si nikada puno glave trla za njihovo poboljšanje i povećanje; te baci za pleća saviet Obćeg Prov. Gradeniga, da se u Zadru podigne sirotište za oskrb sirotčadi ciele zemlje.

Nered dakle, koi kroz tolika stolietja bješe cielom Dalmacijom zavladao, navlastito iz nemara vladina, polovicom prošastoga pohiti do skrajnosti. Sve se je u državi upravljalo na vojnički; inostranci pritisnuli imanja i časti; s nasilstva i nesnosivih tereta sve na konačnu propast udaralo; desetčari si privukli samotržtvo ciele trgovine i td., te da je još to stanje za koju godinu trajalo, bilo bi se, veli sam Foskarini, jamačno vidielo: *i Rettori no più regger sudditi, ma custodir crode e sassi, e un branco de mendiche persone sopravanzade alla comun desolazion.* Sad se napokon osvieste Mletčani, da treba štogod raditi i za svoju sužnjicu; te 6 i 17 pros. 1747 odluče odpraviti u Dalmaciju iztražiteljne Prosudnike, da nje rane razvide i predlože liek. Zahman se tomu opre stado providura i knezova, koji se pobojali bješe, da njihove opaćine ne dodju na bieli sviet; no vrana vrani oči neizkapa.

Na otu čast budu pozvani Iv. Kr. Loredan, Nik. Erizzo i Seb. Molin. Ovi su skoro tri ciele godine po Dalmaciji tumarali, i gdješto popravili, ali su više pazili na svoju negoli na našu korist. Dne 2 list. 1751 slavili su svoj povratak u vieće mletačko, izvješćujuć ga o svom dielovanju, a o tom navlastito, da će od sada iz Dalmacije iztjeravati *un permanente annuo pubblico vantaggio di lire 418,624:5, che sono annui cecchini 11,628.* Do mala i taj pokušaj sasvim ovenu, a novi se jadi pomole; čega radi 6 ožuj. 1773 bje izabrano u vieću novo izvanredno iztražiteljstvo za stvari Dalmatinske sielom u Mletcih, miesto koga malo kašnje stupi iztražiteljstvo tako zvano

Digitized by Google

sopra i Pubblici Rolli, komu 1 ruj. 1780 naloži vieće, da mu predleži "*un piano di regolato sistema, onde garantire i poveri sudditi dalle molestie e da indebiti aggravj*„. Ovi iztražitelji, proučiv temeljito svoju zadaću (1), 27 ožuj. 1790 izvietiše vieće, da su navlastito spoznali, prvo: *che la forma, con cui si governarono sin ora que' popoli, sia inetta ed incapace di portar lor alcun bene, oltre essere incoerente e controoperante alle stesse decantate pubbliche massime*; drugo: *che il non essersi altre volte provveduto, che al bisogno del momento, senza legar la parte deliberata al tutto insieme, rese instantanei e forse ineseguibili gli ordini pubblicati* (2). Vieće prista dakako na njihove predloge o korenitom preobrazenju državne uprave u Dalmaciji, i 1 svibnja odluči, da se po njihovih načelih ustroji najprvo zadarsko područje. Bje dakle uslied toga umah naloženo mierniku Zavoriću, da započme graditi cestu iz Zadra na Ostrovicu; a Obćemu Providuru, da Zadarskim područnikom badava opredieli miesta, gdje će uskupa podignuti sela uz oprost poreza za pet godina, da oglasom naški i talijanski obeća po 10 cekina obćinskim načelnikom i župnikom za svaku desetu kuću, što bi s njihove brige ondje sazidali, i td. (*2 lip. 1790*). Republika bila se sada napokon izkreno stavila, da što prije svede Dalmaciju na nov put, i tim oplaka svoj stolietni grieh pried Bogom i svietom; ali joj se do mala ulomi snaga u ruci. Kò što smo spomenuli, već davna duh pokreta francezkog već si pritegnuo bješe pogled svih evropejskih vlasti, te i mletačke; čega radi ova do mala sasvim zaboravi na Dalmaciju.

(1) Namiera je bila mletačka i ta, da izvede u Dalmaciji sustav hrvatske granice austrijske, no bude odbijena po savietu našeg Gergura Stratika. "In tal epoca (g. 1785), veli ovaj, ubbidindo al comando, esposi il governo limitrofo attuale Austriaco col più preciso dettaglio; governo, che mirando agli oggetti della guerra, mal sarebbe convenuto a sudditi di una Repubblica pacifica, dove la felicità e la eguaglianza sono le prime basi„.

(2) Uza to su dodavali: "que' popoli nel maggior numero sono abitatori, non già di case o di capanne, ma di spellonche e di abituri posti fra boschi ed altri dirupi peggiori di quelli delle fiere e tali da inoridire nel vederli... sono senza alcun principio di religione, senza idee, rozzi all' ultimo grado, mancando per sino di previdenza, infingardi, e nello stesso tempo feroci; aggregato spaventevole, che qualunque Sovrano, dopo averlo conosciuto, avrebbe certamente, deciso di toglierlo a tutta sua possa„ i td.; te uz grozoviti prizor uprave državne izrazivali su želju, da njihova devetogodišnja radnja urodi ožudjenim plodom. Glavni pomagatelj na tom polju javnih ureda bješe pomenuti našinac vrli knez Gergur Stratiko. Ovaj se dopisivao s And. Mommom glavnim članom iztražiteljnoga odbora, komu pokloni podugu razpravu o stanju Dalmacije, u kojoj: "corraggiosamente esposi la serie di un sistema complicato e dirò fatto a mosaico, tendente ad abbrutir gli uomini, onde mai conoscere potessero la propria perfettibilità... Considerai la veneta dominazione come un Capo Politico attaccato da tabe consuntiva... Una Provincia collocata sotto un clima felice, con vastissime estese di preziosi fondi atti all' agricoltura ed alla pascolazione delle greggi, bagnata dal

Digitized by Google

Naši ipak na nje umoru jatomice priletiše, da ju spase; no ona jih nesharno odbi, te se konačno razstavi i izceznu.

Dočim se Dalmacija za prve austrijske vlade barem ponješto oporavljala, veliki su se dogodjaji sbivali u svietu, koji su napokon i nju i sve naše zemlje u svoj kolovrat bacili. Po Kampoformičkom miru demokratiziranje Rima i Švajcarske, i Napoleonovo predobiće Misira pruže Pitt-u način, da za drugi put digne poglavite evropejske vlasti na Francezku. Francezi s prva budu sbilja gdješto potučeni; no do mala, kad se Napoleon vrati iz Misira, i kao prvi konsul opet si pritegnu vojno kormilo, srieća se na novo povrati na francezku stranu. Uztrajno održanje Masenovo u Švajcarskoj, Napoleonova pobieda kod Marenga (*14 lip. 1800*), i Moreau-eva kod Hohenlindena (*3 pros.*) pospješiše mir, koi bje za nas sklopljen 9 velj. 1801 u *Lüneville* na temeljih Kampoformičkoga. Ali nasliedne silovitosti Napoleonove malo kašnje sklone Englezku, da mu naviesti rat (*18 ožuj. 1803*). Napoleon, ovienčav se carem na francezki priestol (*18 svib. 1804*), najprije zgrabi neprijatelju Anoversku, a zatim se stavi, da kupi i prebrodi vojsku u Englezku. Uz to pobojav se Franjo II car nemački, da bi lasno mogao carski naslov izgubiti, još 11 kol. 1804 proglasi se Austrijskim Carem; ali u isto doba svečano izjavi, da tim ne smiera nimalo povriediti dosadašnji položaj ustanove i prava pojedinih država svoje krune: *titulum et dignitatem Hæreditarii Imperatoris Austriæ... ea tamen ratione assumere et stabilire, ut universa Regna, principatus et provinciae nostrae titulis, constitutionibus, praerogativis, nexu ac juribus suis, quibus hactenus gaudebant, in posterum quoque citra mutationem illibate fruantur.*

---

mare seminato di utili numerose isole, sopra cui la previdente natura aveva sparso tutti gli influssi benefici, abitata da una nazione robusta, come presentava nella sua fisica esistenza un piacevole oggetto, riguardata poi nel suo morale e nella sua politica esistenza diveniva piuttosto un' argomento di compassione... Uomini dissociati e rozzi privi di qualunque educazione, abitatori come le fiere nell' orrore delle spelonche, aggravati da imposte e pesi opprimenti, coperti dall' Augusto ma abusato nome Sovrano, sotto una forma d' intrinseca direzione e governo rappresentante un mosaico aspro e sconnesso, superstizione, pregiudizj, usi crudeli, orrori interni, general abbandono, nessuna cura delle arti primitive, nessun sviluppo delle miglioratrici, quindi nessun commercio e nessuna speranza del medesimo, nessuna energia communicata dalle campagne alle città e dalle città alle campagne, numero immenso di leggi strane e inconsiderate formanti un inestricabile labirinto, era certamente una commovente pitura, che, illustrata dal dettaglio e dal fatto, scuoter doveva e inoridire la bontà dell' ottimo Principe... È indubitata cosa, che i popoli sono sempre quali li fa essere il governo, guerrieri, cittadini, uomini quando egli lo voglia; popolo vile e canaglia quando così gli piaccia; e qualunque Principe, che disprezza o abbandona i proprj sudditi, disonora se stesso, facendo vedere alla gran luce del mondo, ch' egli non ha saputo renderli degni di estimazione i td.„

Digitized by Google

Na kratko opet podje Englezkoj za rukom Rusku i Svezku skloniti na savez (*11 trav. 1805*), komu se napokon Pruska i Austrija pridruže (*9 kol.*). Napoleon, povieriv Maseni Italiju proti nadvoj. Karlu, sam udari glavnom silom kroz Nemačku do Ulme, gdje mu pade u tren Austrijance u grad nagnati i na predaju prigoniti. Tu si naši pod gjen. Jelačićem liepo osvietlaše lice i srećno uzmaknuše u Tirol, gdje su i oni napokon morali pried Ney-om i Augereau-om oružje položiti. Sada i sam Beč padne u francezke šake, te zahvan uzmiču nadvoj. Karlo iz Italije i nadvoj. Ivan in Tirola, da mu na pomoć priskoče. Marmont i Masena kod Leobena svraćaju jih u Ugarsku, i tim pružaju način Napoleonu, da do čista smaže saveznike kod Sladova (*2 pros.*). Izza te goleme nesreće umah se Franjo primi, da s Francezi ugovori mir. Na požunskom sastanku Austrijski su poslanici nastojali, da si pridrže Istru i Arbanačku, i da jim bude slobodno predobiti Dubrovnik kao ugar.-hrv. krune; no Napoleonov mir s Pruskom (*15 pros.*) primora Austriju na poveće žertve. Po požunskom miru (*26 pros. 1805*) Franjo, krom dosta zemljišta u Nemačkoj ustupi jošte talijanskoj kraljevini svu Mletačku, Istru s Trstom, i Dalmaciju s Kotorom. Pohiti umah gjen. Molitor sa 5000 vojaka prieko Hrvatske u Dalmaciju, da kao gradjanski i vojnički upravljatelj primi od Baruna de Brady-a otu državu, *à laquelle Napoléon*, veli Thiers, *attachait beaucoup de prix, parce qu' elle était voisine de l' empire turc.* Molitor dodje u Knin 12 veljače 1806 odkud odpravi nješto vojske u Zadar, a nješto pako u Šibenik i dalje. Dne 18 velj. Brady proglasom naviesti Dalmatincem, da s jutra prestaje austrijsko vladanje u zemlji, u isto doba dižuć do neba njihovu viernost i znaćajnost. Ali Molitoru ne podje za rukom Buke se kotorske dokopati. Na prvi glas Požunskoga mira uz poziv Crnogoraca dojedrio bješe u tu luku ruski pomorski vodja Siniavin sa mnogo brodova, i skrcav do 6000 svoje vojske pod Palkerom i Papandopolom, natjerao austrijskoga povierenika u Arbaniji Marquisa od Ghisilieria, akoprem podosta vojskom oskrbljena, da mu izruči one tvrdjave. Ta viest jako smuti Napoleona, jer je smatrao kotorski zaliv kao *la plus importante des positions de l' Adriatique*, te se Austriji silno grozio, ako mu ga nepredade. U tom su i Francezi i Rusi tražili, da si Dubrovnik, u ovoj borbi za jedne i druge od riešive važnosti, predobe. Dubrovčani, dok su mogli, odlučno su odbijali sve ponude i zahtjeve, nu napokon svestrano pritisnuti, privole svoj grad povieriti francezkomu gjen. Lauristonu, koi se baci u nj sa 1200 vojske. Rusi na tu viest, složno sa 8000 Crnogoraca pod Vladikom i s englezkimi brodovi, umah se sgrnu na Dubrovnik, i rušeć mu do čista sve

Digitized by Google

okolicu, težko ga s kopna i s mora obkole i biju. Ta nesrieća proguta tada Dubrovčanom samo u brodovih do 14 miliona franaka. Molitor, da izbavi Lauristona od predstojeće opasnosti, pohiti mu na pomoć samo sa 4000 svojih i 300 naših pod Nonkovićem, i suzbiv Ruse kod Stona, opet prevarom razbi i nje i Crnogorce jako utvrdjene na Žrkovcu i na Srdju, i baci jih u bjeg (*6 srp. 1806*). Malo kašnje miesto Molitora dodje u Dalmaciju gjen. Marmont sa 9000 vojske. Ovaj iz Dubrovnika sa 6000 provali do Sutorine, gdje 30 rujna hametom potuče 6000 Rusa i toliko Crnogoraca, a popali sve predgradje Novoga. I Austrija morala mu poslati u pomoć 3000 vojnika pod Bellegardom; no sve zahman, jer su Rusi i Englezi silno brodovlje držali u kotorskoj buci. Dapače po Sutorinskoj bitki saveznički brodovi obuzmu sve dalmatinsko more, i počmu nasrćati na primorska miesta s namierom, da jih pobune ili popliene. Uz prvi mah Korčula padne u ruske šake. Istina do mala ju Francezi, došav iz Peliešca, priuzeše; morali su ipak na brzo uskočiti, da si život spase. Travnja 1807 udare dušmani na istočnu stranu hvarskoga otoka, ali jih Sućurjani i Gdinjani pod F. Franićevićem i S. Bartulovićem pošteno uzbiju, kô što i Hvarani prosinca i sada, dobiv pomoć iz Splieta. Brač, i tada bez utvrdjene varoši, morao je primiti Ruse, koji se u Milni nastane. Odatle potraže, da uzbune pobližnje primorje; i pade jim sbilja podignuti Poljicane, razljutljene na Franceze radi uništenja njihova ustava. Umah iz Splieta snažna francezka četa pohiti u Poljica proti buntovnikom, i podje joj za rukom u malo iz Balkuna, gdje se bjehu utvrdili, zatjerati i nje i Ruse, dolazeće jim na pomoć, u brodove (*7 lip.*). Tri dana sada se strašno haralo po Poljicih; samo se pet sela spasi od konačne propasti s njihove nepristranosti u tom prevratu. Rusi budu zatim izagnani iz Omiša, a malo kašnje kod Staze iznad Makarske od gjen. Delzons-a razbijeni. I tu pogine mnogo primorskih ruskih pristaša, a sela Podgora, Drasnice, Igrane u pepeo pretvorena. Kašnje trinaest od 300 uzapćenika odsudi vojnički sud u Splietu na smrt. Marmont učini jim milost, no odpravi jih u Francezku, odakle su se njekoji povratili tek g. 1813; bjeguncem pako sva imanja oduze (*5 list. 1807*). Mir medjutim utanačen u Tilsitu (*8 srp. 1807*) stavi napokon kraj i našim jadom. Po njem Rusi ustupiše Francezom i ono, što su još držali u Dalmaciji i samu kotorsku Buku (*12 kol.*).

Čim se Francezi stalno u Dalmaciji nastaniše, živo se primiše njezina preuztrojenja po načelih, koja su već dobro uspievala u italijanskoj kraljevini. U tu svrhu još 3 srp. 1806 pride u Zadar kao obći providur dalmatinski slavni Mletčanin Visko Dandulo. Naviesti on svoj dolazak

Digitized by Google

liepim proglasom na Dalmatince, gdje jim se predstavi kao otac i prijatelj, komu je prva briga svesrdno se baviti, da izlieči što prije i bolje ustariele njihove rane, dodav: *Una politica timida, barbara e sospettosa poteva sola per tanti secoli, anche in seno a tranquilla pace, tenervi oppressi e miseri. Ella sola poteva sopra così bel suolo, sotto clima sì dolce, malgrado le vostre sì favorevoli disposizioni morali, far guerra alla stessa natura ed all' umano intelletto per rendere sistematicamente spopolata la provincia, deserti e squallidi i vostri campi, e le menti vostre compresse ed inette. Tempi di tanta calamità non verran più„.* Niti su te bile puke rieči. Izdanje prvoga u jugoslavenstvu političkoga lista s naslovnom "*Il Regio Dalmata*„ na italijanski i hrvatski bje prva kita Dandulove uprave i pravice, kojoj ni on sam nije uzkraćivao svojih cvietaka. Prvi broj toga časopisa izadje na svietlo još 12 srpnja i. g. 1806.

Dandolo, dobro izviešćen o jadnom stanju našem za mletačkoga i austrijskoga vladanja, pohiti umah, da sve u javnoj upravi mlitavo i izkvareno izčupa, popravi ili novim duhom oživi, uzam za sudruge u toj radnji ponajviše same zemljake, pošto je i tada Dalmacija brojila ne malo vrlo viestih i izkušnih muževa. U Zadru budu dakle ustrojeni osriednji odbori, da uz pripomoć pododbora namješćenih u drugih gradovih prouče osobite struke zemaljske uprave, i da mu odnosno na osobitosti položaja i materialnoga i duševnoga stanja našega predlože odvezno, što bi trebovalo za sveobće državno poboljšanje. Takovi su bili: odbor za trgovačke poslove (neka bi se trgovina, veli Dandulo, jednom razvila *dopo quattro secoli d' oppressione e d' avvilimento — V. Reg. Dal.*); za milostivne zavode; za prikladno obdržavanje kaznica; za lučko-zdravinske stvari; za uredjenje javnih voda i cesta; za osušenje moćvara i td. Na miesto staroga municipalnoga ureda, komu je kao temelj bio troj stališ, naime plemički, gradjanski i pučki, stupi u život gradsko vieće, slobodnim načinom od svih gradjana odabrano, komu je na čelu bio upravljajući odbor sa svojim poglavarom (*Podestà*). Još 10 srpnja 1806 bje u Zadru takovo vieće namješćeno, zatim po cieloj zemlji, ali dotični občinski propis tekar 5 lip. 1807 ugleda bieli sviet. I sudbene stvari, sada sasvim od političkih razlučene, uzeše novi pravac. Sve znatne varoši stekoše svoj osobiti sud *od mira;* poveći gradovi jošte i zborni sud kao prizivni za mirne; a u Zadru osim tih i posebni karni sud, gdje već od 5 sieč. 1807 stolica bješe i prizivnomu sudu za sborne, komu je presiedovao slavni Paško Wrachien Kotoranin. Odsuda se smrtna ovršivala samo odsiečenjem glave; batinanje i ožiganje ukinuto i td.; a u opredieljenju kaznih bez iznimke vladalo je

Digitized by Google

načelo: pried zakonom svi jedmaki. O sudbenom predmetu mnogo se zakona izdalo, na pr. 24 ruj. 1807 o upravi sirotinskoj, 12 list. i. g. o odvietnicih, bilježnicih i td. Političke su poslove s prva vodili osobiti izaslanici (*Delegati*) sielom u Zadru, Šibeniku, Splietu i Makarski, neposriedno podvrženi obćemu providuru; ali g. 1808 bje razdjeljena sva zemlja na četiri kotara, i namiesćeni dotični poglavari u Krku, Zadru, Splietu i Kotoru. — Naredba o novačenju ugleda bieli sviet još 31 svib. 1806 na temeljih dosta umierenih; no u toliko se moncadi uzimalo, u koliko dobrovoljci nebi opredieljeni broj popunili. Od naših se sastavljala carska tielesna straža. Služba je za mira trajala samo četiri godine; u ratno pako doba do konca rata. Biskupi svojimi pastirnicami radjo su u tom podupirali vladu. Sva se zemaljska sila dilila na četiri pukovnine, a ove pako na više kotara. Na čelu su stojali pukovnici i kotarski načelnici. Poveće su varoši imale gradsku stražu. U Zadru je stolovalo vrh. redarstveno upraviteljstvo; a bjaše mu zadaća paziti na nemirnjake i učuvati mir.

Dandolo, kao vrstni strukovnjak, o tom je navlastito nastojao, da u Dalmaciji oživi poljodielstvo i obrt. Naredbom 24 pros. 1806 ukinu najprije mletački poljodielski zakon Grimanov, i vlastnici proglasi u isto doba sve, koji su do sada i ma što državne zemlje uživali. Njegovim nastojanjem spietska akademija za poljodielstvo, zanate i obrt, još g. 1767 ustrojena, dobi, odlukom podkralja Eugena od 21 stud. 1806, 500 godišnjih italijanskih libra, da uzmogne odlučnije se latiti svoga zvanja. Pozva iz Italije vieštake (*Dra. Caribona, Lonzona i Oria*), da nas uče poljodielstvu i vrtarstvu, i ustroji osobiti ured za te poslove, pošto se po njih uvieri uz prvi pokušaj na zadarskom zemljištu, da se ovo može uz dobru radnju i gnojenje natjecati s ponajboljim italijanskim (*Reg. Dal. br. 7*). Izposlova kod dvora, da bude u nas prosto sadjenje duhana (*16 list. 1807*); i opredieli, krom drugih odlika i povćane nagrade za one, koji bi najviše nasadili krumpira (*200, 300 i 500 libra*), najbolje uzgojili šume (*do 800 libra*) i td. Nove je tvornice s povlasticami obilno nadarivao, i isto tako družtva za osušenje močvara. Ukinu zabranu o svozenju vina iz miesta u miesto po Dalmaciji. Mnogo daća uništi, a njekoje donapola umali. U Splietu bje tada podignuta prva trgovačka komora, a u Bosni konsularski ured na boljak našega prometa; Zadar, Spliet, Šibenik i Makarska stekoše svoje slobodne sajmove i td. Mnogo se je pako u to doba dotičnih zakona izdalo, na pr. o ribarstvu, ob odgojivanju šuma, o javnih žitnica i td. Isto se tako Dandulo i za ceste zauzimao. Uz ono malo, što Mletčani na skoro bjehu jedva nacrtali, toliko se onda sagradilo, da već 15 svib. 1807 bilo je u

Digitized by Google

nas do 361 milja vozne ceste. Glavna, iz Zadra u Dubrovnik, bje nazvana Napoleonova, a ona iz Splieta u Sinj, Marmontova. Koliko je pako Dandolo za našu prosvietu uzradio, to će mo jednom malko obširnije razložiti (1).

Dandolovo vladanje jamačno zaslužuje, da se u poviestnici našoj zabilieži zlatnimi slovi. Njemu se ponajviše imamo zahvaliti na ono malo dobra, što danas uživamo u Dalmaciji. Liepo je pako uspieo u svojih težnjah, jer je sdušno i pošteno radio, bez ma koje sebične svrhe, i jer si znao iz naroda dakako vrstne pomagatelje sabirati. Mnogo je doprinio k tako sjajnomu uspjehu i odbor, što su naši umah izza dolazka Franceza u Dalmaciju odpremili na sama Cara u Pariz i na podkralja u Milan, da jim opiše tužno stanje državno i na priešnu i ozbiljnu pomoć prigne. Članovi tóga odbora bješe Roko Sanfermo, Iv. Luka Garanjin, Josip Benja i Iv. Kr. Stratiko. Car jih liepo primi i pomilova; te u odlazku iz Pariza naklitv jih redom železne krune (*14 ruj. 1806*), obeča jim, da će, pošto je mnogo držao do svoje Dalmacije, rado njihove želje izpuniti. S ote namiere poteče naredba, da mu naši predlože povierenika, koi bi jih stalno u Milanu zastupao. Na tu čast bje pako podignut pomenuti Stratiko carskom dozvolom od 21 svib. 1807.

Stradanje Napoleonovo u Španji povede u tom Austriju, da na novo pokuša bojnu srieću, nemogući pregorieti veliki gubitak, na koi ju bješe požunski mir nagnao. U muče dokle osnova dvje velike vojske, jednu pod nadvoj. Karlom za Nemačku, u kojoj je bilo do 10,000 Hrvata pod gjen. Jelačićem, a drugu pod nadvoj. Ivanom za Italiju, gdje se nalazio sam ban Injat. Giulay sa više hrvatskih četa. Napoleon, čim primi prve viesti o Franjinoj nakani, umah naloži, da se kupi vojska u Nemačkoj i u Italiji; pozva Rusku, da mu po uvietih pripomogne sa sievera; a Marmontu zapoviedi, neka posadom i živežom dobro oskrbi glavne dalmatinske tvrdjave, te s ostalom vojskom kroz Hrvatsku pohiti Eugenu na pomoć. Karlo

(1) Što je Dandolo za naš boljak izposlovao samo za prvih šest mieseca njegove uprave, najme do konca g. 1806, sam nam ostavi zabilieženo u izviešću: "*La Dalmazia ai 31 decembre 1806, opera economico-politica, umiliata a Sua Maestà Imperatore e Re*„. U pred govoru veli o predjašnjoj vladi: *Non ho accorciato vigilie, nè fatto alcun conto di me per iscreditare l' orribile Governo Austriaco.* Ono *orribile* možda se bolje pristojalo mletačkoj vladi, jer prva austrijska nije baš ni vriemena imala, da u ostariele rane dobro zasieče. O našem pako narodu piše i to: *Questo Morlacco mi si presenta per altro sempre come uom capace di grandi cose, quand' ei sia ben diretto. Io lo amo; e allorchè fece moti d' insurrezione, io mi gettai in mezzo ad esso con tanta fiducia, quanta vi avrei avuto, gettandomi in mezzo a fratelli, nè m' ingannai. Questo popolo ha un' istinto che il porta al grande, al generoso; ma la politica ha contradetto e reso inoperoso sì bell' istinto.*

Digitized by Google

10 trav. 1809 prebrodi Inn; no do mala bude poražen (*19-23 trav.*) sagnan u Češku. Ivan sbilja zateče Eugena još nespravna na boj, te ga suzbi do Adigja, ali ga nesrieća Karlova prisili, da uzmakne i tjera k Beču, jeda bi ga od Franceza obranio. Eugen, ohrabriv svoje sile i naloživ Marmontu, neka mu čim prije u pomoć pohiti, uzleti Ivanu u poćera s nakanom, uzmak mu otegotiti i zatjerati ga u Ugarsku. U toj opasnosti Ivan iz Bielaka odpravi bana Gjulaya u Hrvatsku, neka digne sveobći ustanak te u pomoć priskoči gjen. Stojćevića, komu je naloženo, Marmonta zaustaviti u Dalmaciji. U tom Marmont, oskrbiv dalmatinske tvrdjave, sa 11000 vojske 23 trav. iz Ostrovice stavi se, da si prokrči put kroz Hrvatsku do Eugena. Pokušav badava kod kravljevog mosta i Palanke suzbiti granićare, uz silni napor 16 svib. zatjera jih iz Kite, gdje sama Stojćevića zarobi, zatim još iz Gračca a pako iz Bilaja, te 24 svib. uz neprestane okršaje jedva stigne u Gospić. Pobojav se sada gjen. Petar Knežević za Karlovac, tada glavno skladište bojne sprave, a čuvši i to, da su Turci bosanski, Marmontom povedeni, silom nam ugrabili Četinj i Dresnik i da smieraju dalje stupati, uzmakne na tu stranu, a Marmont će umah na Senj u Ljubljane, te poraziv Austrijce kod Marburga, dodje 5 srp. u Gradac.

Medjutim dočim je Napoleon za drugi put u Beč ulazio, Eugen neprestano tjeraše Ivana, otimao alpinske prolaze, gdje si naši osvietliše lice braneć Malborghetto i Predile, i kod Leobena razbijao gjen. Jelačića bježeća iz Tirola sa 9000 vojske, a malo kašnje i Ivana kod Kismegyera na Rabu, te ga bacao u Ugarsku. U isto je doba Broussier, zapovjednik Gradački, tukao bana Gjulaya, koi je priskočio sa 15000 naših, da ohrabri Ivanova vojsku. Te pobiede u dobar čas pridoše za Napoleona, koi, u tom za prvi put potučen od Karla kod Esslinga, bez prieśne pomoći bio bi jamačno propao.

Po Marmontovu odlazku Knežević umah sadje u Dalmaciju, da skupi narod pod hrvatski barjak a zemlju iztriebi od dušmana, te tvrdo s mora i kopna obkoli Zadar tada pod zapovjedi Legera. Za te bezuspješne obsade u više strana Dalmacije naši su pokušali Franceze isagnati a narodnu zastavu opet podignuti. Uspomene vriedna su navlastito braća Vranjicani i Botteri iz Staroga Grada, kim podje za rukom silom si prisvojiti hvarsku tvdjavu i izručiti ju austrijskomu pomorskomu zapovjedniku Lebensteinu, te suzbiti Franceze dolazeće iz Makarske na osvetu. Ali sve to u žao čas. Vojnički sud franczki u Šibeniku dosta jih dade s toga kašnje pogubiti, a bjeguncem zaplieni imanja. Skradin izplati svoje iznevierenje sa 100,000 franaka.

Digitized by Google

U tom prišavša Eugenova pripomoć rieši bojnu sudbinu i sada na korist Napoleonovu. Kod Vagrama 5 i 6 srp. nadvoj. Karlo bje opet hametom potučen, a tu je i tada dosta naših zaglavilo, i ne jamačno za naše svrhe. Uz novi okršaj s bjegunci kod Znojma bude utanačeno primirje (*11 srp. 1809*), a kašnje (*14. list.*) u Schönbrunu i dotični mir. Po njem Franjo ustupi Napoleonu Bielačko okružje, Kranjsku s desnim briegom Save tja do bosanske granice. Tim dopade Francezke do šest naših granicarskih pukovnija, naime lička, otočka, ogulinska, slunjska, banska I i II. Napoleon sdruži sada te zemlje s Istrom i Dalmacijom, i odciepiv ove dvie države od kraljevine Italijanske, od svega toga sastavi jedno državno tielo s naslovom "Ilirske države„ a pod upravom svoga namiestnika stolujuća u Ljubljani i podčinjenih mu nadstojničtva (*intendense*), podnadstojničva i gradskih poglavarstva. Ta nova država bje umah ustrojena na temelju jednoličnosti zakona, ustanova, činovničtva, postupanja; Napoleonov zakonik i novačenje uvedeni, vlastelinstvo ukinuto, oslobodjena zemlja od javnih tereta i td. Ali nastavši ratovi sapriečiše, da taj ustav ožilavi.

Po bečkom miru Turci se ustručavahu vratiti što nam bjehu iz Koranu ugrabili. Toga radi pohiti gjen. Belzons, da jih silom baci preko granice; ali ga oni kod Trsca liepo dočekaše i na bjeg prisiliše. Kašnje doleti Marmont sa 16,000 vojske, te popaliv Isaći, provali do Bišća, i natjera neviernike na sramotni poklon. Uza to morali su Turci sve sgrabljeno povratiti, štete i bojne troškove namiriti i prisegom se obvezati, da će se strogo držati Sistovskoga mira. Ali turska viera, neviera. Dne 30 trav. 1813 opet se Turci iznenada sgrnuše na Četinj, i svu mu posadu izsiekoše. Gjen. Janin 3 svib. iz Karlovca odpravi onamo našega Katalinića sa 500 konjanika, komu podje za rukom naglo jih napasti i u bjeg baciti. S jutra pride sam Janin sa 5000 vojske i obkoli Četinj. Jedva mjesec dana kašnje Turci odstupiše, i to samo uslied naloga bosanskoga paše.

Medjutim silno su naši stradali na moru radi Engleza, s kimi su Francesi još uviek u rat zapleteni bili. Napoleon, da jih u živo ozledi, bješe već davno zabranio svaki uvez englezke trgovine na evropejsko kopno. To silno pomnoži gusarstvo u našem moru pod obranom englezke zastave, a glavno mu je gnjezdo bilo na Visu, koi se u kratko jako napuči, te posta skela englezke trgovine u ovih stranah. Listopada 1810 dojedri iz Jakina u Vis iznenada sa nekoliko brodova francezki vodja Dubordieu, pohvata gusarske ladje, a varoš porobi i popali. Toga radi sami Englezi sada ju utvrdiše i oskrbiše dovoljnom posadom i upravom. Do mala opet pokuša Dubordieu, da pohara Vis, te 13 ožujka 1811, prodriv sa devet brodova na novo

Digitized by Google

do Visa, sukobi se u hvarskom zalievu na očigled Visa sa četiri engleska broda pod zapovjedničtvom Hosta, koi ga sasma potuče. Englesi pako tek srp. 1815 izručiše Austriji ovaj glavni pomorski bedem jadranskoga mora.

Činilo se u tom, da će ženitba Napoleonova s austrijskom nadercginjom Marijom Lojzom istrgati svaku razmiricu medj Austrijom i Franczkom navlastito, i tim više, pošto se ove dvje krune 14 ožuj. 1812 sdružiše u savez. Ali izza Moskovske nesrieće odbiv Napoleon umirene predloge, što mu je Franjo u Pragu nudjao da ga s Prusi i Rusi pomiri, i Austrija prista uz ove zadnje. Napoleon, do mala poražen kod Lipska (*16 i 18 list. 1813*) i do Pariza gonjen, bje napokon prisiljen na francezko se priestolje zahvaliti uz godišnji novac za hranu i otok Elbu za stan. Malo kašnje Austrijanci pod Bellegardom složno s Muratom, komu bje zato osiegurana napuljska kruna, prisiliše Franceze, da se iz Italije izsele. No u što je pozatim bečki sastanak svojevolno krojio novi evropejski sustav politicki, te tim dakako gradio umietni mir, još jednom pokuša Napoleon, jeda mu takodjer srieća priskače; te skrcav se iznenada u Francezku, umah se dokopa svoga priestola. Sto dana kašnje na novo poražen (*kod Waterloa 18 lip. 1815*) i od Engleza zasužnjen, saveznici izgone ga konačno u Sv. Jelenu († *5 svib. 1821*) okončav bečki mir s uživotvorenjem toli po nas nesriećna nemačkoga *Bunda* (*8 lip. 1815*).

Još za lipske bitke austrijski gjen. Lattermann svojim proglasom od 17 list. 1813 iz Ljubljane priuze si vladanje ilirskih država, a Franjo jih pako prispoji k svojoj kruni zakonom 23 srp. 1814 iz Schönbrunna. Tada gjen. Tomasić, pomožen engležkimi brodovi, obkoli Zadar. I Englezi predobe kotorsko okružje uz pripomoć crnogorskoga Vladike, komu ga i malo kašnje ustupe. Izza dvomiesečne obsade krajišnici, koji su uskupa s Francezi Zadar branili, prisile francezkoga zapoviednika na predaju. Lipnja 1814 podje pako za rukom gjen. Milutinoviću osvojiti Dobrovnik i silom izpeljati Crnogorce iz Kotora. S prva u ilirskih pokrajinah osta francezki sustav, no malo kašnje višekrat se izmieni. Glede naše kraljevine g. 1814 Franjo sastavi od onih zemalja, što od nje g. 1809 bieše Francezkoj ustupio, dva okružja, naime Riečko s primorjem i Karlovačko, a sliedeće 1815 pridruži k Riečkomu još otoke Krk, Cres i Lošinj, te i Novo u Istri (1). Te

(1) Glede Rieke uz ono što smo ozgo pisali *(v. str. 314)* još će mo i ovo primietiti. Josip I odlukom 20 ožujka 1786 dokinuv samovoljno severinsku županiju, nje dio, sastojeći se iz kotara vinodolskoga, hrelijnskoga i riečkoga, podčini neposriedno upravi riečkoga upravljatelja; i to je bio obseg riečkoga gubernija ili tako zvanoga *primorja ugarskoga*. Ali malo kašnje sam Josip prizna dakako nevaljanost te svoje samovoljnosti. Odkako

Digitized by Google

godine bje još̃e uveden svuda Austrijski zakonik, s uništenjem naše prije nam zajamčene municipalne slobode. Proglasom pako 3 kol. 1816 ota dva okružja prida kraljevini Ilirskoj, uprav tada sastavljenoj. Dalmacija s Dubrovnikom i Kotorom dobi osobitoga upravljatelja ukupno za gradjanske i vojničke stvari, i bje razdieljena na 4 okružja. Franjo posieti ju g. 1818,

je pako čl. 58 g. 1790 vlast ugarskoga Namiest. Vieća bila protegnuta i na Hrvatsku, s tim i Rieka dodje u užji savez s Ugarskom. No ipak ni tada nije još Rieka spadala neposriedno na ugarsku vlast, jer na predlog ugarskoga sabora i. g. *"ut Flumen IMMEDIATE Regno Hungariae incorporetur,,* odgovori kralj: *quod antequam decretoria resolutio superinde eddatur, et concernentes Germanicas Provincias et ipsum S. R. Imperium catenus audire velit,, (V. čl. 45 našega sabora lip. 1791. Jura II. 262).* S druge strane naši su stališi i tom prigodom zahtjevali, da Rieka ostane kô do sada i nadalje sdružena *"immediate Regno Croatiae, per hanc vero mediate S. Regni Hungariae Coronae,,.* valjda i kao naknada za ono, što je Hrvatska morala u smislu sama odpisa 5 ruj. 1777 u zamjenu odstupiti vojničkoj krajini. Kašnje pako kad Magjari složno s Niemci, bečkimi uz za njih prijatne okolnosti pritisnuše nasilno naša prava i zemljište, onda i savez Rieke s Ugarskom posta sve tiesniji. Ništanemanje i tada još uviek Rieka se držala Hrvatske u njekih barem stvarih, na pr. imala je istoga školskoga ravnatelja; banski je stol riešavao parnice riečke u drugom stupnju, a stol sedmorice u trećem *(V. Jura III. 189. 193.)* i td. Da si Magjari i ma kakovim zakonom steku neposriedno pravo na Rieku, izjaviše čl. 4 svoga sabora od g. 1807: grad Rieka, od Marije Terezije *"peculiari diplomate jam Regno incorporata, praesenti articulo ad idem regnum pertinere declaratur.* I sbilja Marija T sdruži ju s Ugarkom krunom, no posriedno a ne neposriedno, te uprav zato Magjari *(jer ju nisu nikada ni primili neposriedno, nimav tako ni načina stečenja),* nisu se osmielili u ovoj izreci uvesti riečˇ *immediate,* kô što jim trebovalo da steku barem izličnо pravo na Rieku. Uslied toga riešenja oni dakle opredieliše sielo u svom saboru kô što za Bakarske tako i za Riečke zastupnike i upravljatelja. Veljače sliedeće god. 1808 naši stališi, da razvrgnu sve što bi Magjari nepravnoga po onom zaključku u naprieda osnovati mogli, tumačeći onu obćenitu izreku čl. 4 ugarskoga sabora, na temelju iste diplome Marije T. od 5 stud. 1777 odprto čl. 8 izrekoše, da oni *"civitatem et portum Fluminensem pro integrante Regni hujus parte considerant,* opredieliše siela u saboru za riečke zastupnike i upravljatelja, i kralju, koi jim sve to potvrdi svojim odpisom 19 kol. i. g., liepo se zahvališe, što je i tu stvar sasvim u čin doveo *(čl. 4. g. 1809).* Ove iste g. 1809 i Rieka posta čest francezkoga carstva. Jedva 5 srp. 1822 Franjo I javi banu, da se imadu g. 1809 odcipljene strane *(naznačene pako u odpisu 25 ruj. i. g.)* 1. studenoga opet predati ugar.-hrv. oblastim. I sbilja 31 list. i. g. Josip Majlath kao kr. povierenik otvoriv prvu skupščinu severinske županije u Karlovcu, izjavi joj, da mu je po kr. nalogu na novo utieloviti našoj kraljevini te njezine česti, naime "priekosavske prediele, ugarsko primorje i luku riečku,, i da je naimenovan bio upravljateljem velikožupanske časti u severinskom okružju. Toga radi naši stališi umah odpremiše poslaničtvo kralju u Veronu, da mu se zahvali, što je napokon našoj kruni povratio te zemlje; a u tom poslaničtvu bili su i tri Riečanina naime Adamić, Scarpa i Massart *(Jura II. 280).* No dvorska kancelarija ugarska odpisom od 8 kol. 1823 ukinu severinsku županiju, te primorje s Riekom osta onako kô što ga Josip II bješe g. 1786 samovoljno osnovao. Ništanemanja Rieka je g. 1825 i kašnje zastupana bila na saboru trojedne kraljevine putem svojih poslanika, te i u kazalu, što je sam ugarski sabor g. 1827 osnovao od onih građova ugar.-hrv. krune, koji su što doprinieli za ugarski muzej, Rieka stoji medju našimi.

Digitized by Google

i obeća joj otcinsku skrb, ali nastavši burokratizam znao je dobro sve ugušiti na svoju korist a njezinu propast. Na neprestane zahtjeve hrvatskih stališa Franjo napokon 5 srp. 1822 iz Beča izjavi, da će što prije povratiti našoj kruni priekosavske zemlje i primorske s pravom što su uživale prije g. 1809. Umah stališi odpraviše u Veronu poslaničtvo, dá mu se na to zahvale; no ipak ta kraljeva odluka jedva se izpuni g. 1825.

Za Franjina vladanja u nas sve to više osili orgočenost uzbudjena i već dosta pooštrena za Leopolda naprama Magjarom. Popustljivost naša na saboru g. 1790 tako ti jih bješe osmielila, da se nisu nipošto sramili do mala još gore s nami postupati negoli Niemci za Josipove samovladnosti. Tu se navlastito njihova težnja izkaza u uvedenju magjarskoga jezika kao državnoga ne samo za Ugarsku nego i za Hrvatsku. Naši su na njihove zahtjeve odprto odgovarali, da kô što bi se imao njihov jezik predavati na akademiji Zagrebačkoj, ísto tako da se i jezik nas u svih njihovih zavodih pa i na samom sveučilištu peštanskom predaje, i to dakako većim razlogom: "*una autem, quia idiomatis Illyrici summa necessitas esset, tum quod hujus Idiomatis homines non tantum in his Regnis, sed et in ipso Regno Hungariæ infinito numero continerentur, cum vero, quod Domini Hungari in hujatibus Confiniis accomodari possint ac debeant, in his autem idiomatis Illyrici potissimus usus sit, idem idioma Illyricum in omnibus Gymnasiis, Academiis ac ipsa etiam Universitate tradatur* (*lip. 1791. Jura II. 261*)." A kad pako vidiše, da nasilnost neće razloga da čuje, onda se svečano na saboru g. 1805 ograđiše, izključujuć čl. V za uvieke iz svoje zemlje magjarski jezik: "*ne in Regnis his eorundemque negotiis seu juridicis seu politicis ullo unquam tempore linguæ Hungaricæ aut cujuscumque alterius præter solam latinam usus fiat* (*in sensu art. 120. a. 1715*)". Politički zamršaji u Evropi i nastavše uzkolebanje austrijskih država za njeko doba ušikaše i tu razpru o jeziku; no čim blažiji vietrići propuknuše, umak se pojavi i tako uzleti, da nije mogla višje. God. 1826 sabor ugarski, gazeć smielo sveta prava svih naroda ugar.-hrv. kruni podloženih, odprto osudi, da su svi narodi u Ugarskoj jedan narod, te uz uzklik "*quis potest dubitare convenientissimum esse, ut in Hungaria lingua hungarica sit communis*", odredi, da se u pučkih školah i kod nas u narodnom jeziku samo vierozakon predava, i to dok svi ne budu magjarski znali; da se nitkoga ne propušta u drugi razred, dokle nenauči magjarski; da se podignu preparandije za magjarske učitelje i stolice magjarskoga jezika u siemeništih i td. Kralj Franjo, zabaciv dakako te ludosti, 11 trav. 1827 odgovori, da "*omnis in propagazione linguæ patriæ coactio abesse debeat*", a da se u tom poslu uzme

Digitized by Google

za pravilo čl. 67 g. 179⁰/₁. Uzprkos tomu razpra se ta nastavi za Ferdinanda V, te promaši do najgolemije skrajnosti u magjarskih sakonih od g. 1848, koji su to svoje gojence jamačno i sami za u vieke udavili viečnom pobjedom našega narodnoga jezika.

Za Franja naša si kruna napokon steče svoj najsjajniji biser, što joj bjehu Mletčani uz sramotno lakomstvo napuljskih Anžujevaca otrgali. Dalmatinci za propasti Mletačke, kò što mo opazili, rado biahu pristali uz poziv Franja kao ugar.-hrv. kralja, i po poslanicih kao takvomu zaprisegli podaničku viernost. Naslonjeni dakle na temelju tih izjava, starodavnih pravah, pogodbe g. 1527 s Ferdinandom Austrijskim, pragmatičke šankcije i Franjine zaviernice 5 lip. 1792 naši stališi naložiše g. 1802 svojim poslanikom idućim na ugarski sabor, da zahtjevaju od Franja, neka bi umah utielovio Dalmaciju k materi zemlji: *Quoniam sub glorioso Suæ Majestatis regimine Dalmatia, per Rempublicam prius Venetam possessa, revindicata foret, et nunc ad Sacram Regni Hungariæ Coronam pro tenore juramenti inaugurationalis a Sua Majestate Sacratissima nuncupati, redire deberet: Domini Ablegati omni conatu adhibito agent, ut integrans hæc regnorum pars iisdem jure postliminio sub legali ab authoritate Banali dependentia reapplicetur, sicque Sacræ Regni Hungariæ Coronæ reuniatur„ (Jura II. 270).* Ugarski sabor uvrsti taj predlog medj svoje tegobe, a Franjo svečano ga prizna, no samo odpisom 17 list. i. g. odgodi utielovljenje na zgodno doba. Da ga pospieše, opet su ožuj. 1807 naši stališi istim putem opetovali zahtjev: *ut socium hoc regnum a Banali auttoritate avulsum, eidem rursus subjiciatur hocque vinculo S. Coronæ reuniatur.* Isto se to ponovilo višekrat po miru bečkom navlastito saborskim čl. 5 od g. 1830. Franjo ga rado potvrdi, i bje tada odabran odbor, da predloži, kako da se to jednom uživotvori; ali su dobro znali niemački savietnici za Franjina vladanja uzkotrljati naše brige i kraljevu rieč.

U što su nam tako s jedne strane Niemci vriedjali cielokupnost našega zemljišta a s druge Magjari sve to više trgali municipalna prava, Franjo oboli i umrie 2 ožuj. 1835. Nasliedi ga stariji sin

FERDINAND V. S ovim započeše doba sasvim nova u našoj poviesti, jamačno od riešive važnosti za naš duševni i politički život, i koja se još danas ore i izpunjavaju; čega radi i mi što prozboriti sada o njih bilo bi isto kao trgati nezrielo voće. Treba nam dakle malko počekati, da se bujnost razvrgne i bieli dan ograne i za našu domovinu, a onda će mo u trećoj knjizi nastaviti ovu i poviest srbsku; a pošto smo se jur u ovoj drugoj dosta zabavili s političkimi stvari Hrvatske i Dalmacije, ostavljamo jošte za tu treću i pregled dubrovačke i crnogorske poviesti (*V. str. 5*).

Digitized by Google

ODIEL II.

Pregled književne poviesti jugoslavjanskih naroda za drugoga doba.

Radilci na polju narodne književnosti jugoslavjanske za ovoga doba.

Izvanredni i sbilja čudnovati zamah bugarske književne radinosti za kneza Boriša i sina mu cara Simeona, uprav onda kada je u svietu sve ležalo u mrtvilu preduboku, poče već jako zapinjati za cara Petra Simeonova sina i nasliednika, te konačno prestane, skučiv se silomice Bugarska pod jaram carstva iztočnoga. Istina bo opet se malko zbudi tečajem XIII i XIV stolietja za obnovljena carstva, ali sve to kao zadnji plamen umiruća svietlila. Turško kopito tako ti zabrazdi bugarsku zemlju, da joj do sama imena za njeko vrieme iztrga. Isto se tako može slobodno reći i o srbskoj književnosti. Izim odveć malo povelja i kojekakvih neznatnih spisa obraćenih mal da ne sasvim na crkvenu porabu, bude napokon i to po azijatskom barbarstvu do kraja zagušeno; te i ako se kašnje gdje kuda opet pojávi i ma koi bus na narodnom polju, sievrni led, rusizam, do mala tako ga skvari, da nije ni do cvietka a kamoli do siemena uzrieti mogao. Toga radi za ovoga drugoga doba jugoslavjanske književnosti nema dakako govora ni o bugarskom niti o srbskom radu, pošto sve, što se ondje narodilo, sve je usprkos narodnoj piesmi, koja se ipak po narodu i s one strane neprestano iz ustiju do ustiju orila, osobite uspomene nevriedno. Što se pako slovenskoga plemena tiče, ove treće grane jugoslavjanskoga naroda, ni ovo uprav rekši nema za ovo doba, najme do našega vieka, prave narodne književnosti. Istina slovenski se jezik uspe tada do njekoga razvitka; no to se za cielo dogodilo polugom tudjinstva i za čisto vierozakonske narodu neprijatne svrhe. Nama je ipak u kratko ponapose označiti to, ako i slabačno.

Digitized by Google

kretanje slovenske braće, jer se je na tih temeljih koncem prošastoga stolietja započela dizati i ondje narodna izobraženost, koja se već sada bujnim i krasnim plodom oplemenila.

Prava kolievka narodne jugoslavjanske prosviete bje naša Hrvatska a osobito dalmatinsko primorje Ovdje samo čvrsti temelji, već za prvoga doba narodnoga prokreta obilno posadjeni, neostaše bez dovoljnoga gradiva za veličanstvenu zgradju, dapače toliko ga bilo, da se je uzprkos svakojakim zaporom, koji su k njoj pristup priečili, do mala podignuti mogao narodnoj prosvieti tako sjajni i gorostasni hram, da mu je za onda malo gdje u svietu bilo para. Nam se je dakle najprvo latiti opisanja narodne hrvatske književnosti, označiti naime nje postanak i proživljenje, no samo pregledno u koliko treba da sbudimo narodnu sviest na štovanje narodnih svetosti, i na dalnje odkrivanje njihove sjajne prošlosti, te na sve to veće njihovo uzveličivanje i proslavljenje u budućnosti.

Digitized by Google

Odsiek I.

Hrvatska Književnost.

§. 1.

Kako se prvo promakla pravo-narodna jugoslavjanska prosvieta i književnost.

Već od davna vriemena tri su glavna naroda i zato tri jezika opašivala jugoslavjanska plemena, naime grčki s istoka i juga, latinsko-italijanski sa zapada a nemački sa sjevera. Magjari su i Arbanasi dakako za dugo barbarski san boravili naprama občoj prosvieti, dapače ni danas još nemaju pravoga imena narodnoga pred književnim svietom (1); a Rusi jedva su se zbudjati počeli za Petra Velikoga. Ona tri prva samo mogla su dakle djelovati na razvoj naše narodne prosviete. No i Niemci za prvo i drugo doba naše književnosti slabo su se i sami kretali svojom narodnom stazom, a kamo li da drugomu na pomoć dodju. Latinština, na koju se podigla bješe sveobća učenost, ustupiv u Italiji svoje miesto sjajnomu razvoju pučke književnosti, naime italijanštini, razlila se bješe kroz sve sjevero-zapadne strane evropejske, gdje je pako zastupala sveobću prosvetu tja do prošastoga stolietja. Padom Carigrada pod azijatsko barbarstvo (1453) propa sasvim i grčki narod, njegov politički i književni život; a ono malo klica, što preosta staro-grčke izobraženosti, presadjeno ponajviše u Italiju, bude na sve to veću korist ondiešnje već tada jako uzriele i svestrano

(1) Magjari uz sav napor njihovih učevnih i književnih zavoda ostaju na prve stepene izpred književnoga hrama. Na pr. *Zrinjada* Nikole Zrinjskoga Hrvaćanina još je u njih i danas kao najbolji plod narodne književnosti *(Ferenc Földy)*, dočim ju mi u bratovu prievodu smatramo kao naš najlošiji epos. Arbanaska pako književnost broji samo njekoliko knjižica pobožnoga predmeta, i njekoja djela, što su inostranci o tom narodu pisali.

Digitized by Google

razplodjene prosviete. Jugoslavjanskim plemenom nije dakle moglo od nikuda prave pomoći doći za ovoga doba njihova književnoga rada osim od same kolievke nove sveobće učenosti, naime od priekomorske obale, s kojom su se naši već davno u dobrom odnošaju nalazili prvo trgovinom a kašnje i obranom proti zajedničkomu dušmaninu. Ali i od plemena naših jedino hrvatsko-dalmatinsko, rekši pravo, u stanju bješe, i radi svoga položaja i radi ondašnjih političkih okolnosti i što je na zemljištu stanovalo, gdje se još nije bilo sasvim potrlo staro latinsko življe, italijanskim se mliekom opojiti. Bugarsko i srbsko pleme, kô što smo opazili, bilo se za prvo doba jugoslavjanske književnosti ponješto razvilo, ali uz odlučni upliv grecizma već težko oslabljena ne samo u pogledu vierozakonskom i političkom nego i u književnom; te toga radi svi plodovi tih jugoslavjanskih plemena, onda proniknuti na književnom polju dakako jugoslavjanskom, ili su bili puki prevodi iz grčkoga ili iztočnim duhom naduveni. Grci pako sve su svoje sile iztrošili bili na crkvene i domaće razpre i na izvanjske borbe, te jim tada dosta bilo, da si sačuvaju ma kako samo što dulje moguće barem politički život od propasti, koja jim pred očima lebdila. Iz tako nemoćna življa nije dakle ni moglo proteći zdravoga upliva ni u Bugarsku ni u Srbiju, a iz Italije još manje radi njihova položaja jako odaljena i jer jih golemim jazom od nje razstavljalo iztočno razkolništvo. Kad pako turski vrtlog strovali grčko priestolje, već si progutao bješe i sav jugoslavjanski iztok. Slovenci bili su dakako kao i Hrvati u stanju za rana se napojiti na italijanskom vrielu, ali i njihova sudbina žalibože malo je bolja bila od bugarske i srbske. Još IX. stolietja zahodom one presjajne predhodnice slovensko-hrvatske zadruge, Ljudevita posavskoga, sieverno barbarstvo bilo se ondje stalno ugnjezdilo, te tako ti narodnu sviest otupilo, da se za dugo jedva znalo, da živi na onoj našoj zemlji koje drugo pleme osim nemačkoga, a i to se samo izdavalo svojom divljačnosti i samosilnosti. Jedva u XVI stolietju i ta se zemlja ponješto strese i to protestantizmom, koi kašnje otvori vrata Slovencem, da opet stupe na vidielo kao osobito jugoslavjansko pleme, no i tada više pukim imenom negoli pravim naroduim životom. Truberom prodje slovenski jezik u pismo, ali ne to uprav za narodne nego samo za vierozakonske svrhe. Polugom slovenštine uturao je on nemačko krivovierstvo, a po njem, ako i nehotice, sve to dublje i njemštinu, još dakako neotesanu, u Sloveniju, gdje se već bješe uz sve to gorčije samosilje nemačko latinština u poučavanju pomolila. Toga radi kad malo kašnje sama njemština iz straha, da joj taj nadrislovenizam ne skuči glave, usta na noge proti novotarenju Truberove škole u Sloveniji, i

Digitized by Google

pomoću one druge gusienke sveobćega pokreta, velju jezuvitizma, iztrga mu životno bilo, opet se slovenska zemlja mal da ne obrati u mrtvilo (1), niti se više prenu životno do druge polovice prošastoga vieka, kadno razliv francezke vreve uzburka i slovenske grudi na domaći rad.

Srieća po jugoslavjansku prosvietu, da se je na odmaku sriednjega doba barem Hrvatska s dalmatinskim primorjem nalazila u sasvim različitom polažaju od svojih jugoslavjanskih posestrima. I ondje bilo je dakako dosta meteža u XIV stolietju navlastito s nasilja Subićeve porodice a kašnje s neprestana brkanja azijatskoga divljaka, ali Hrvati, u što su odlučno i slavno ovoga uzbijali, znali su, s oborenjem domaćih nemirnjaka, čuvati si staru municipalnu slobodu, te uz blagu pripomoć italijanske prosvjete, koja se i u njihovom primorju, gdje se živ pohranio bieše latinski jezik i staro-rimska izobraženost, i gdje se mnogo našinaca bilo već davna naselilo i udomaćilo, istim načinom kô što u Italiji bujno razvijala, napriedovati, bilo to s prva i korak po korak, putem pravim narodnoga priporoda. Našoj dakle mišici, našemu ustavu, latinsko-italijanskomu življu, što su naši predjedovi našli i pustili da stoji u našem primorju kad su Obrom silom oteli rimsku Dalmaciju, pripada zasluga, što smo se već puno prije od mnogih naroda evropejskih otresli prirodne surovosti i za rana pustili u prosvietno kolo. Niti je tada ta pripomoć latinsko-italijanska šta naškodila, niti je ma kako škoditi mogla narodnomu značaju. Hrvatska, sdružena s Magjari samo zajedničkom krunom, latinštinom a pako italijanštinom toliko se služila, koliko joj trebalo za promak svoga narodnoga života. Nasilnoga narinutja nije bilo s nijedne strane za dugo ni u samom primorju. Ovo do vladanja Sigmundova ponajviše pripoznavaše ugar.-hrv. krunu; a u starih listinah nema ni traga da se je tu ikada zamela i ma koja prepirka o narodnosti. I Mletčani, pokle se ovdje stalno ugnjezdiše, s početka barem više su pazili na to, da si osieguraju prelaz svoje trgovine po moru, nego li na sebične političke svrhe, te su dozvolili našim gradovom toliko hrvatskoga koliko latinsko-italijanskoga porekla najširju domaću autonomiju, priznajući odprto u svojih službenih spisih za slavjanske dapače hrvatske sve novo si prispojene ovostrane zemlje. S toga vidimo u pogodbah, što su ovi

(1) Kad se god. 1651 radilo o tom, da se ustanovi, koji li Jugoslavjani, pohadjajući Rim, imaju pravo na odhranu u onom zavodu Sv. Jerolima, podignutu za Ilire, ravnatelstvo zavoda obaviešćeno, da često se tu svraćaju i Kranjci, obrati se na same Ljubljanske stališe, neka mu jave, jeda li se i oni smatraju za Ilire. Ovi mu odgovoriše 15 velj. 1652, da se Kranjska neima nikako smatrati za ilirsku nego za nemačku zemlju. Isto tako g. 1654, te su odsele u Rimu držali Kranjce za gole Niemce.

Digitized by Google

gradovi sklapali od g. 1409–21, zajamčenih i takovih uvieta, koji se samo naše narodnosti tiču, na pr. da bude uz kneza mletačkoga hrvatski službeni tumač, a u pisarni njegovoj osobiti *cancelier di lettere slave*, komu bješe nadležno, da zakone pohrvati i dopisuje sa strankami, koje drugoga jezika osim hrvatskoga nisu poznavale, i td.

To pravično i vele oprezno ponašanje mletačke vlade, u što je za nju samu od goleme koristi bilo iz gledišta političkoga, jer je trlo i najmanju prevratnu iskru, i za nas posta od riešive važnosti, posto na kratko obezbiedi naš duševni preporod. Od tada naši su odnošaji s protuležećom obalom a s Mletčani navlastito sve to tiesniji bivali; promet i trgovina s onimi krajevi postali su živahniji; iz Italije naši su primali učitelje, liečnike, bilježnike i td. i obratno; Italija je dizala osobite tiskarne za naše crkvene knjige, njegovala dapače naš jezik, navlastito Rim i Fiorenca; u Italiju naša je mladež putovala, da si na ondješnjih učilištih višje znanosti nabavi, gdje se bujno razvijao klasicizam ohrabren dolazkom grčkih učenjaka. Tim duhom opojeni, na povratku naši su ga dakako širili po svojoj zemlji, ali ne nimalo na ustrb duha narodnoga, jer u svem tom nije bilo ni nasilja ni političke namjere, nego je sve teklo naravnim putem i svrhom samo, da se narod sve većma k prosvieti primakne. A da je to gola istina sjajni nam dokaz pružaju najstariji naši narodni spisatelji. Dosta nam pomenuti M. Marulića, Š. Menčetića, A. Lucića i P. Ektorovića, u kojih nalazimo izvanjsku sa narodnom učenosti krasnom zadrugom savezanu, kao da su prave posestrime. Ovi su isto izvrstno poznavali italijanski i latinski kao i narodni jezik, a njekoji još i grčki, te se prikazuju isto izvorni ma kojim se od tih jezika služili. Oni su dakle znali upotriebiti tudju učenost na korist svoje narodne, svoj jezik po tudjem ugladjivati i usavršivati bez i najmanjega oskvrnjenja njegova značaja.

§. 2.

Latinsko-grčko življe u Hrvatskoj.

A. *Latinski jezik kao narodni u primorju dalmatinskom i poslie dolazka hrvatsko-srbskoga naroda.*

Spomenuli smo stoprv, da je mnogo doprinielo razvoju naše narodne prosvjete latinsko življe, koje se sačuvalo bješe uviek živo u našem

Digitized by Google

primorju. Njeki zanesenjaci tako zvane ilirske škole samo s političkih a to netemeljitih razloga i danas tvrde, da je u našem primorju po dolazku hrvatsko-srbskoga naroda sasvim izcesnulo življe latinsko ako ga i ma kada bilo. Nam je sada u kratko dokazati, da ono, što smo rekli, stoji jamačno kao neoboriva poviestnička istina, te samo pregledno označiti i razvoj toga življa, pošto se na njem navlastito osniva i napriedak našega duševnoga preporoda i s njega mu najveća svietlost dolazi.

Poznato je, da su Rimljani silili podjarmljene narode na to navlastito, da si njihov latinski jezik udomaće. Sv. Augustin veli o tom: *opera data est, ut imperiosa civitas non solum jugum, verum etiam linguam suam domitis gentibus per pacem societatis imponeret (de Civ. Dei XXX. 7. — V. Plut. in Temist.; Giustin. XX.; Val. Max. II. 2.; Trifon. 48. ff. de re judic.* i td.). To se dogodilo onda i u ovih stranah. Silni i dugotrajni ratovi, što su Rimljani najprije s Iliri a poslie s Dalmatinci vodili, dočim su jih sasvim podjarmili, te mnogobrojne naseđbine, koje su nakon toga u ovih krajevih ponamiestili, izkorienuše sasvim ilirsko življe u Dalmaciji, gdje je od pamtivieka obstojalo, te ono malo, što jedva izbjegnu njihovomu nasilju, iznadje si utočište u iztočnih briegovih, gdje osta do danas u arbanaskom plemenu kao živi spomen ilirskoga života i rimske nasilnosti.

Da je sbilja od tada latinski jezik u svoj Augustovoj Dalmaciji postao sveobći, imamo sjaset neoborivih dokaza. Rimski spomenici pokrivaju naobilato sve i najneznatije kutove ondašnje Dalmacije. Mi smo nakupili do 3000 nadpisa rimski u samom dalmatinskom primorju. Velej Paterkol sviedoči jasno, da već onda ne samo latinski običaji bjehu navadni u ovih stranah, dapače *linguæ quoque notitia Romanæ, plerisque etiam literarum usus.* Toga radi Stiepan Bizantinjanin (kô što kašnje i Porfirogenit: *de Themat.* II. str. 57) Dalmaciju pripišuje Italiji: *Dalmatia Italiæ est regio.* Sv. Jerolim Dalmatinac odprto spovieda u poslanici na Sofronija, da je Sv. Pismo preveo za ljude svoga plemena. Kasiodor naslovi četvrto pismo osme knjige ovako: *Universis Romanis per Italiam et Dalmatiam constitutis.* Prokopius, Jornandes, Ravenatski zemljopisac i td., te sva novija škola poviestnička, svi smatraju ondašnje Dalmatince kao rimskoga poriekla.

Ali da i po hrvatsko-srbskom naseljenju barem u našem primorju nije sasvim ponestalo rimskoga življa, to nam sviedoče i ondašnje poviestničke uspomene i preostavši nam domaći spomenici od one dobi. Eginard povieda, da je car franački Ljudevit poslao g. 817 Albigara u naše strane

Digitized by Google

nek razvidi njeku razpru, *quia res ad plusimos et Romanos et Sclavos pertinebat.* Porfirogenit, koi mnogo vaši za nas, jer je ove predjele dobro poznavao, i njekoje u svojoj vlasti držao, opetovano se izrazuje u našem smislu; te veli, da su Obri posjeli Dalmaciju, *expulsis inde Romanis... manetque iis (t. j. Dalmatincem) cognomen istud ad hodiernum usque diem... Slavi Romanos deleverunt, eorumque loca tenuerunt, reliqui autem Romani in orae maritimae oppidis servati, etiam nunc tenent... et sunt ista Ragusium, Aspalathum, Tetrangurium, Diodora, Arbe, Becla et Opsara; eorumque habitatores in hodiernum usque diem Romani nuncupantur... Dioclea regio primitus occupata erat a Romanis... regio illa, quam nunc Pagani incolunt, primitus a Romanis tenebatur i td. (De Adm. Imp. c. 29–36).* Gugljermo biskup Tirski, koi je XI. stol. Dalmaciju posjetio i u Splietu za dugo boravio, piše i to *(knj. II. pog. 17): exceptis paucis, qui in oris marittimis habitant, qui ab aliis et moribus et lingua dissimiles, latinum habent idioma, reliquis sclavonico sermone utentibus,,* Ivan Diakon, tajnik Orseola, II, povieda, da su se g. 998 tomu duždu predstavili u Osoru: *cives omnes de finitimis tam Romanorum quam Sclavorum.* Papa Aleksander g. 1062 bodrio je Petra dioklejskoga nadbiskupa, da se skrbi za manastire *tam Latinorum quam Graecorum sive Slavorum.* Dioklejski pop kaže odprto, da su delmitanskomu saboru prisustvovali *tam latina quam et sclavonica lingua qui loquebantur;* a istim se načinom izrazuje o tom i hrvatska kronika: *i tacho chragl sfetoga pucha zapovidi sfim chogi latinschij govorahu, da se vurate sfij v mista sfoia (Farl. III. 58. Ark. I. r. 388).*

S ovimi dokazi poviestničkimi sudaraju naše najstarije listine. U njih često dolazi, da se navlaš Rimljani od Hrvata razlikuju, na pr. u zadarskoj od g. 1194 veli se: *de Jadertinis fuerunt testes... de Sclavis vero fuerunt testes... (Farl. III. 225),* a u drugoj, g. 1176, se kaže, da su se pravdali za njeko imanje *quidam Sclavi Adrianiki, videlicet Predanus cum parentibus suis sclavis, et quidam latini videlicet Jacobus de aprixi.* Pogodbe, koje su se u ono doba medj primorskimi gradovi sklapale, pisale su se uviek latinski, a često i one, koje su ti gradovi činili s pobližnjimi hrvatsko-srbskimi vladari. Pogodba, koju je 27 ruj. 1186 Dubrovnik sa Stiepanom Nemanjom utanačio, latinska je, a takova je i ona 17 lip. 1190 sa Miroslavom; ona pako s Kulinom vojevodom bosanskim od 29 kol. 1189 izvorno je latinski i srbski napisana. Latinski su dapače svi naši domaći diplomatički spisi. I pojedina miesta u primorju za dugo su pridržala svoje staro latinsko ime, na pr. u listini g. 908: *vinea de Putalgo, et vinea de*

Digitized by Google

Vculo et alia vineæ de Comareto... terre que comparavi in Cabrona, et alie in Aravivicio (Lucius str. 193); u listini g. 1062: *a valle Obscura usque in vallem Trassina (Farl. V. 227)*; u listini g. 1067: *est in eo loco vallis, que Rabiosa dicitur... usque viam antiquam, que est contra Sublata... usque ad Stafilum... in loco, qui antiquo nomine Flavico dicitur, nunc vero Postimana (Farl. V. 47)*; u listini g. 1111: *confirmamus Arbensi Ecclesiæ Juppam sub Alpibus a castro latine Marula vocitato, slavonice autem Stenice (Farl. III. 166)* i td. Napokon će mo i to napomenuti, da se latinski jezik u ono malo gradova, gdje se kod nas uviek živ sačuvao, uprav *pučkim* nazivao. Na zadarskoj listini od g. 1067 stoji ovaj podpis: *Ego Stephanus Jadrensis Episcopus... cyrographum hoc rustico sermone conscripsi (Farl. V. 47)* i td.

Taj latinski jezik ne izčeznu iz primorskih gradova, nego se i ovdje istim načinom kô što u Italiji, bez ikoga izvanjskoga natiska ili upliva, preobrati u italijanski (1). Da to dokažemo neoborivo, navesti ćemo samo njekoliko izrieka iz starih latinskih listina i spomenika napisanih u primorskih gradovih ondje običnim govorom, te ćemo se s njih lasno osvjedočiti, da se je i ovamo isto kô što u Italiji na temeljih latinštine od davna no postupice preobrazivao stari pučki u novi italijanski govor.

Već u rimskih naših napisih nalazimo prve tragove njekog prostijega latinskoga govora. U jednom napisu solinskom dolazi sliedeći izraz: *quisqv in eo vico stercus non posuerit, aut non cacaverit (Zac. Iscr. Sal. 1.15)*; a u dva druga izkopana pri Cetini još ove: *sibi et bvoni coivg.-nvmini maiestatiq. dn. gordiani aug. e genio logi (Neigeb. die Süd-Slav. 178 V. Furlan. Lap. Padov. 415* i td.). Često pako u tih rimskih napisih naših dolaze rieči jako preinačene, na pr. docetci *es* miesto *is, ai* m. *a, ei* m. *e*, pa *Oulus* m. *Aulus, cot* m. *quod, civites* m. *civitates, quon serva* m. *conserva, equom* m. *equm, saconus* m. *diaconus, vibi* m. *vivi, faxit* m. *fecit, ollis* m. *illis, viso* m. *visu, mesor m. mensor, posit* m. *posuit, refecite* m. *reficile, vergine* m. *virgine* i td. Napis Ivana I nadbiskupa splietskoga († 680) glasi: † *hic requyscet fragelis ei inutelis iohannis peccator harchipiscopus (Farl. I. 42)*. U oporuci Quirina Trogiranina, valjda iz VI. stolietja čita se: *tam in insulis quam in firma terra... de auro cruces tres, de argento unam, calices de argento tres (Lucius M.*

(1) Veli Lucius (*Ed. Schw. III. 447*): "adeo ut conferre volenti, patebit, in Dalmatia latinam linguam ad instar Italiæ mutationem passam, ipsamque Dalmaticam vulgarem, circa annum 1300 proximiorem Picenorum et Apulorum linguæ fuisse, quam Venetorum vel Longobardorum, prout ab anno 1420 Venetorum similimam effectam.„

Digitized by Google

di Tr. 8). U listini kotorskoj god. 809: *et dixit ad patrem, fac mihi inclausuram in S. Maria ad partem dexteram... et Judex voluit eam tollere per forziam... filia audivi, quia judex in illa nocte habet te tollere... et comparavi illum per ducentos solidos et unam coronam... et sunt comprati in una scaranza de S. Triphone, et alia generatione de Zaratinis nomine Ganzi... portaverunt eam fori* (*Farl. VI. 82*). I takovih izraza ima dakako i u samih poveljah Trpimira (*852*) i Mučimira (*892*). U oporuci zadarskoj g. 908: *proditum est, ut omnis homo ante dispensare et deliberare suus facultate, debeat... jubeo, ut domum cum introitu et exitu suo habeat filio meo Andrea... aliam domum juxta Sancto Laurentio eius horto ibidem... ista domo nova, que venit mihi de socero meo... centum capita de pecora et uno panno de Sirico et uno Savanno* (sc. habeat)... *In sancta Anastasia una coppa de argento... Firmino Episcopo dimitto cavallum meum, Petro fratri meo una coppa argentea et sella argentea, Odelberti Abatis vestimentum de quirino investito de panno vario, et una lena caprina et una butte de vino et uno cavallo, Janni diacono coopertorio de lecto de quirino investito de sirico et uno feltro parato cum sirico... et nave venundetur* (*Lucius 192*). U Zadarskoj listini g. 1018: *dedi in eam 15 panno de serico et una cortina de serico, 5 planetas de serico et 4 paria de bacilo et 4 manipulos, 4 stolas, 6 camiso, unam cupam, unum cocleare, una fistula de argento, unum passionario, 3 omilia, smaragdum unum, duo antiphonaria, duo manicale, psalterium 3, imnacia duo, berbiarium unum, duos cerestata, unam sellam, unum pario de bacili, 3 facinegia. Dedi etiam unam curtem, que cognominatur Infula, et alia curta, que vocatur nova sella, cum duodecim familia, et tertia curte, que dicitur Butinaviso cum octo familias (id. Lucius).* U splietskoj listini g. 1080: *comparavimus de Zulo terra pro tria stara de grano... et emi tres pesse de terra supranominata de frate ejus pro duo stara de sale pro fine... pro septem galetas vini et mesa pro fine... et uno modio sale pro fine... coram prodano nepus, presbiter marco testes... vinee sunt supra callem sub ecclesia... pro uno staro de grano... quem furavit pro manupriso... de Subbenzani... comparavi medium mulinum pro 25 cubiti de lenzo... vineam quam habuit impignatam... comparavi curtem in brazza... que est sita in monte grasso... cepit unum mulum et due vacce et quinque tele de sagis, et novem camise et una racana, et quatuor spate et quinque para et duodecim marre... ex parte borre* i td. (*Carrara. Arch. Cap. 54*). U listini dubrovačkoj g. 1114: *Boleslavo Judex*

Digitized by Google

dedit ad monasterium S. Benedicti, qui vocatur Locromo... sint adhuc homines senes, qui sciunt bene istam rem, videlicet Lampredi Monaci cognomento Palmonebo, et Bella uxor Proculi, Judex Grubessa filio Branislave, Drago priore filio Slabe, Zanello Casnesio Savatino, Thechoniro Surcito de Canale i td. *(Farl. VI. 59)*. U listini krčkoj g. 1153: *a maceria vetere, que tenet unum capud in castellaro... et abbassus tribus monticellis eundo continue usque ad locum de Morincalo... ego Dedocha advocato* i td. *(Farl. V. 640)*. U oporuci Grgura nadbiskupa barskoga od g. 1194: *et camisum et stolam et cingulum cum cotta, de libris etiam missale firma donatione volo haberi a predicto cenobio (Farl. VII. 27)*.

Trinaestim stolietjem nepromakoše se samo takovi izrazi (1), dali se i ciele listine prikazuju napisane preobrazenim latinskim govorom, naime italijanskim. Farlat (*IV. 336*) iznosi splietsku listinu od 13 sieč. 1218 na latinski, ali dodaje, da ju prevadja iz italijanskoga izvornika. Lucius (*Mem. di Traù 199*) obielodani rabsku listinu latinsku od 18 kol. 1282. na kojoj stoji ta primietba od rabske ruke: *pò fo vendute le altre 20* (t. j. anphore vini) *circa 1285 — Fò partiti tutti li souradetti denari segondo so se scritto, et Arbe, et eo ai le segurtate — Mo se vendute le altre à Ser Antonio Foscari per libre 5 e sol. 5 de gross: de dum à però guardo per lo pagamento da lo flume.* I gradski zakonici, uredjeni XIII stolietjem, puni su novih italijanskih oblika; na pr. u naredbi 13 trav. 1235 zakonika dubrovačkoga, konačno priredjena g. 1272, dolaze sliedeći izrazi (*Farl. VI. 96*): *non computatis fazeolis et zepeis... clamis de sciarlato, pelis de fuinis, dipleis vel zuppa de zendato... zepoqua de seta... torta* (jelo)... *pasta levata vel ruta* i td.; dapače cieli korčulanski zakonik od g. 1214 bje italijanski napisan (2). Ovaj počima ovako: *Nel nome di Dio eterno Amen. Questi sono li Statuti et Ordinamenti del Comun et homini della Città et isola di Curzola, fatti, dati in luce, composti et authenticati per il minor, maxor et generale Consiglio dell' istessa Città et Isola. Nel Mille Doicento Quattordese, nell' Inditione seconda, nelli giorni infra'l detto anno correnti* i td.

(1) Novo-italijanskih izrieka ima takodjer u samom Tomasu Arcidiakonu, na pr. *hic fecit Ecclesiæ unum calicem magnum cum sua patena de auro (pog. 13)... petentes dari tibi passagium ex classe conductitia Venetorum (pog. 25)* i td.

(2) Veli Wencel (*Arch. f. Kunde öst. Gesch. Quel. 1851. 521*): *Ich berücksichtige bei den älteren den italienischen Text, da dieser der ursprünglichen Redaction angehört, der lateinische aber als eine zum Behufe der Rechtspraxis angefertigte spätere Uebersetzung für die geschichtliche Forschung nur untergeordnete Bedeutung hat.*

Digitized by Google

Početkom XIV. stolietja još više obiluju spomenici čisto na italijanski. Da ostavimo zakonike (*lastovski od g. 1310, mljetski od g. 1345* i td.), Lucius (*l. c. 199*) navadja sudbeni zapisnik trogirski od g. 1313, gdje se ovako iznose rieči priuće stranke: *Die 3 nou. Vicentius dicit, que non plaxa à Dio, ne volia Deo, che io ce admesse con conditu la parte mia, ne che aduesse pactu con te da dartela secundo con tu dise se non tantu como se contene ne lu istrumentu vnde la testificansa neguna po valer contra lo istrumentu*, i td. Listina dubrovačka od g. 1348 (*Farl. VI. 130*) počima ovako: *Collo nome del Omnipotente Dio, Pare, Fiolo e Spirito Santo, e de Madona Santa Maria Mare di Dio in ano Domini MCCCXLVIII. Lo nostro Signor Dio mandò giudizio oribile et inaudito in lo universo mundo, si sovra li Cristiani, come sovra li pagani, soe mortalitade de homeni, et più de femene de infermita inaudita et incurabile da getar sangue per la guola e de nassense in diverse parti del corpo, per tal modo che uno se impistava dall' altro* i td. U popisu granica medj Kotorom i Srbijom g. 1351: *driedo a questo vete el nostro impero la declaracion de confinar de tuto el contado per X. Patriarcha e à zentilhuomi de Catharo desemo come havemo aldido da Radoslav e como sta el fatto* i td. (*Neigeb. 37*). Na srbskih poveljah, što su srbski vladari upravljali vladi dubrovačkoj, straga se nahode izvadci od suvriemene ruke prvo latinski a kašnje italijanski napisani (*V. Monum. Serb.*). Na pr. na povelji od g. 1240–72 čita se ovako: *Povella regis Orosii pro iudicio... vno iudice slavo et uno ragusco*, i id.

I taj novi govor, italijanski, naprama latinskomu zvao se je već za rana u naših primorskih gradovih, kô što u Italiji, *vulgaris sermo*. U splietskoj povelji latinskoj g. 1069 kaže se: *quod vulgo sirum dicitur* (*Farl. III. 139*). U životu Sv. Ivana Ursina stoji: *ventum est ad locum, qui vulgo Plancha, latine aut Hyllis vel Promontorium Diomedis vocatur... que vulgo Artaria* (Arietaria ab ariete) *dicitur* (*Farl. III. 312*). U trogirskoj listini latinskoj g. 1315 bilieženo je, da je novo izabrani knez M. Sori javno položio prisegu po zakonu *vulgari sermone*; a u drugoj od g. 1334 očituje se, da je presuda pročitana bila "*et vulgarizata de verbo ad verbum*„ (*Lucius M. di T. 155. 201*). U zapisniku trogirskom g. 1441 navadja se njeka poslanica, te se dodaje: *cujus quidem littere tenor in vulgari sermone translatus* (sc. ex slavonico) *sequitur et est talis, videlicet: Nui Thomaso Vescovo per la gratia di Dio de Srebernica et de Visochi* i td. (*Farl. IV. 408*).

Digitized by Google

B. ***Grčki jezik kao narodni u primorju dalmatinskom i poslie dolazka hrvatsko-srbskoga naroda.***

Poznato je, da su u prastara doba i ove naše strane dobile iz Grčke ne malo nasedbina, po kojih se uz narodni ilirski, sada arbanaski, razgranio grčki jezik uzduz cieloga dalmatinskoga primorja i po otocih. Tomu su dakako živi sviedoci ondje izkopani napisi i druge svakojake starine grčke a navlastito mnogobrojni pinezi. Imamo već poznatih do trinaest naših gradova, koji su s grčkim napisom novce kovali, te medj timi novci najvažniji su oni, na kojih je natiskana slika Omirova, koga su i ove naše strane po sviedočanstvu Alfea Mitilenskòg obožavale (*V. moje staro-dal. pienez. Arkiv. II. knj. 1).* Niti nasilno narinutim latinskim jezikom grčki odavle izceznu. Napis grčki s prievodom latinskim, što sam g. 1856 odkrio na Visu (*Arch. XXII. Bd.*), dokazuje jasno, da su se za Augustova doba ova dva jezika u našem primorju istovriemenito govorila, a napisi grčki iz V i VI stolietja poslje Is. u nas izkopani sviedoče, da je još i tada grčki jezik uz latinski u primorju živio. Sve to nam tvrde i stari spisatelji. Osim starijih grčkih, naime Silaca, Šimna, Polibia, Diodora i td., Plinius stariji (*III. 26),* spomenuv njekoliko dalmatinskih gradova, dodaje: *praeterea: multorum Graeciae oppidorum deficiens memoria, nec non et civitatum validarum.* Priscus iz V. stolietja odprto kaže, da se je u njegovo doba govorio grčki jezik u Dalmaciji (*Volgar. Mansi. str. 390);* toga radi mnogi pisci i kašnje smatraše ju za grčku državu, kò na pr. Isidor Ispalenski VII. stol., koi veli: *sunt provinciae Graeciae septem, quarum prima ab occidente Dalmatia (Orig. lib. XIV. 4).*

Da je grčki jezik navadan bio u primorju i po dolazku hrvatsko-srbskoga naroda, i to će nam zasviedočiti spisatelji i spomenici. Porfirogenit *(De Adm. Imp. 29)* donosi same rieči, kojimi su dubrovački poslanici nagovarali Vasilja iztočnoga cara, da jim proti Arapom pruži pomoć, a ime *Rausium (Dubrovnik)* tumači po grčkom kad pise: *praecipitium graece vocatur* λαῦ, *unde inhabitantes nuncupati sunt Lausaei i. e. praecipitium insidentes;* te dodaje, da su Dubrovčani potomci grčkih Epidauričana. Ivan Ciampinio u popisu mučenika lateranskih, koje je Ivan

Digitized by Google

IV dalmatinac dao pobrati po Dalmaciji izza obarske propasti (*639*), nadomeće i to, da jim s prieda visi čestica sukna, *graecanicum ornamentum, cum Sanctos istos Graecos fuisse putem, quoniam in Dalmatiam obdormierunt in Domino* (*Mon. Vet. II. 15*). Ivan VIII. u listu na biskupe i gradjane u Dalmaciji (*879*), veli: *porro si aliquis de parte Græcorum vel Sclavorum* i td. (*Farl. V. 39*). Aleksander II. g. 1062 naloži nadbiskupu dioklejskomu: *monasteria tam latinorum quam graecorum sive slavorum cures.* Dioklejski pop povieda, da na saboru delmitanskom (*877*) *relecta sunt antiqua privilegia tam latina quam graeca*; a kronika se hrvatska isto tako o toj stvari izrazuje.

Osim toga u starih spomenicih često nam dolaze po grčkom osobna imena, nazovi gora, miesta i td. Na pr. u oporuci zadarskoj g. 908: *domum que fuit de Theodosio Trib. sit Agapi filie mee... que emi de Joanne filio Teudore... vinea de Putalgo et de Vculo* (*Yculi, Hyculas*), *in Comareto, in Cabrona* (*Lucius Mem. 192*); u listini trogirskoj g. 1264: *terra de Carban, terra ad caput deumeis, terra ad Skernipoli, item locus sive Paratinea* (*Farl. IV. 332*) i td. U prastarom životu Sv. Dujma kaže se i to, da je tielesa mučenika pokopavao tajno *ad radicem montis qui graece Tebron, latine Massaron* (sada Mosor) *dicitur* (*Farl. I. 422*). Grčkih hramova i drugih spomenika po čisto grčkom slogu ima u našem primorju još dosta iz sriednjega doba. O. D. Farlat o tom misli ovako: *utriusque linguae usus* (naime latinskoga i grčkoga) *ferme usque ad sæculum octavum apud Dalmatas aeque viguit floruitque, ex quo fit, ut in Dalmaticis Divorum factis plures inveniantur, qui alias Graecis alias Latinis nominibus donaretur.* Meni se ipak čini, da je grčki jezik počeo slabiti za glupoga Mihajla II. Amorejca (*820-9*), a da je u naprieda isto onako propadao u naših stranah kô što i politička vlast bizantinska, te da je stoprv izza smrti Manuila Komnenca (*1180*) sasvim izceznuo.

§. 3.

Razvoj latinsko-italijanske učenosti u današnjoj Dalmaciji.

Rekli smo gore, da se Italija smatrati mora kao prava kolievka sadašnje evropejske prosviete, i da smo i mi, kao najbližnji susiedi te slavne zemlje, najprvi ocutili nje blagi upliv. Najvažniji proizhod te italijanske prosviete bilo je dakako podignutje javnih svietskih i crkvenih u-

Digitized by Google

čiona i učenih družtva, a naši primorski gradovi s italijanskimi srodni ili bratski svezani, ako li jih pretekli nisu, (a ja mislim, da jesu), nisu jamačno zakasnili i na tom dičnom putu Italijance iz petnih žila nasliedovati.

A. *Javne svietske škole latinsko-italijanske.*

Kada su se prvo u nas zavele javne škole, to se još danas upravo nezna. Njeki tvrde, da je Karlo Veliki († *814*) u svih nadvladanih državah dao podignuti latinske učione; a poznato je da je i Hrvatska pripoznavala njegovu vlast. Ovo je ipak izviestno, da je desetoga stolietja već bilo javnih škola dakako latinskih i u našoj zemlji, jer se je g. 925 na splietskom državnom saboru člankom XIV. nalagalo roditeljem, *ut suos hæredes, servos suos litterate* (-arum) *studiis tradant, quicunque christianitatem perfectam habere cupiunt, et illi* (sc. magistri) *eos instanter corripiunt, et ipsi eos libenter exaudiant, non ut peregrinos sed ut proprios*; naime da roditelji dicu svoju i svoje sluge pošalju u učionu, ako žele, da budu pravi kršćani; učitelji pako da svoje učenike svedje nadziraju i opominju, a učenici svoje učitelje dobrovoljno posluhnu, ne kako inostrane i tudjince, već kako svoje. S toga bi se razumieti dalo, da su se latinski biskupi, koji su na tom saboru bezumno i opako odsudili staroslavenštinu, obazrieli ponajviše na hrvatski narod, da su ga tim tražili polatiniti, nalagajuć mu primiti latinske učitelje ne kao tudjince, nego kao svoje; te napokon, da je već tada bilo u primorskih latinskih gradovih dosta javnih škola utemeljenih ako ne prije a ono barem za slaboga Mihajla II. Amorejca, kad se u njih razvila municipalna sloboda. Uza sve to nemamo ipak starijih izviestnih uspomena o javnih školah ni u samom primorju prije XIII. stolietja. Nam je sada dakle pregledno označiti pojedince, gdje je u nas takovih škola bilo, i kako su napriedovale, jer je s njih ponajviše poteklo i naše narodno duševno priporodjenje.

Prva viest o *Zadarskoj* školi dosiže po Ferrari-Cupilli-u g. 1282. Spominje ju i predgovor gradskoga zakonika g. 1305 uredjena. Bernard iz *Novarre* bieše učiteljem u Zadru g. 1396. Nagodba zadarska s Mletčani od 5 ruj. 1409 sieća se te učione, te 12 ruj. 1410 Republika dozvoli plaće kô što ostalim gradskim činovnikom i *magistro scholarum*. Imamo oporuke od 30 ruj. 1409 Nikole iz Jenove *rettor delle scuole di Zara*, i drugu Ljudevita Simonzi *maestro di scuola* (*1423-68*). U listini 7 travnja 1438 govori se o Bernardu iz Kamerina *grammaticae professore in*

Digitized by Google

Jadra. Republika 23 ožuj. 1458 gradskomu viću oduze staro pravo naimenovanja učitelja, a podieli ga gradskim zapovievnikom, te da ga mogu i od službe odpustiti. G. 1521 učio je u Zadru slavni Nardin *dalle Celine* ili *di Mandaco.* O. Noè Bianko u svom putovanju k Jeruzolimu, natisk. g. 1566, kaže, da su Zadrani *dediti molto alle armi ed agli studi, e hanno molti maestri di scuola.* Zaklade *Cipriunis* i *Giovino* bile su XVI stol. utemeljene namierom, da se njihovimi dohodci naobrazi zadarska mladež u Padovi. Knez Ektor Tron g. 1570 primiesti školu *(grammaticae gymnasium)* u svoju polaču, a g. 1595 prodje u onu gradskoga zapovievnika. Plaća učiteljeva iznosila je tada 840 m. libra, a 3 lip. 1603 bje uslied molbe zadarskih poslanika povišena do 140 dukata, *essendo il salario presente quello di 200 anni fà (Dep. N. Donata obć. prov. 2 lip. 1603).* U pogodbi 14 pros. 1600 sklopljenoj s rimljaninom *Stella*, ovaj se nazivlje *precettore di scola d'umanità.* Stella koncem g. 1602 iz Zadra pobjegnu, te plemičko vieće i pučki zastupnici zamoliše gradske upravljatelje, da jim za učitelja dozvole zadarskoga kanonika Ivana *Morea.* Oni 19 pros. i. g. privoliše, da bude *per anno uno in precettore di scolla di humanità in loco del detto S.r Giulio Cesare Stella*, počam od 1. sieč. 1603. Vladinom odlukom 3 velj. i 3 lip. 1603 miesto Morea bude učiteljem pop Grgur Utković hrvat. Uslied naredbe 5 lip. 1604 opet pravo izbora učitelja kô što i liečnika i liekara prodje na gradsko vieće sastavljeno od 12 plemića i 12 gradjana, a ovo je većinom glasova izabiralo te častnike odkud mu drago i na dvie godine. God. 1615 učio je u Zadru Gergur iz Videna, kašnje nadbiskup drački. Ostaje nam naštampani program zadarske škole za god. 1634–6, iz koga proizilazi, da je tada imala tri razreda gramatička *(prevodi iz latinskog na italijanski i obratno)*, te Umanitet, Retoriku, Logiku, i Filosofiju, i uza to se je u svih tih razredih predavao vieronauk. Škola se držala jutrom i po obiedu, a učevni jezik bješe latinski. Čini se, da je u to vrieme ravnateljem bio Slavko *Zaccaria*, zadarski kanonik, od koga imamo više spisa. Kašnje zadarska škola popusti, možda s turskih ratova i što je vlada uzkraćivala novac za gradske potriebe. Toga radi učitelji nisu se više uzimali na dvie godine nego doživotno. Takav bješe zadnji učitelj Alek. *Desorsi*, koi je do 40 god. sa zadarskom školom ravnao, te umro početkom ovoga vieka.

Republika jedva u oči svoje propasti pokaza se ponješto brižljiva za duševno naše poboljšanje. Dne 11 ožuj. 1777 obći providur Jak. Gradenigo predloži svomu vieću, da se s imovinom petero ženskih manastira ustroji u Zadru poveće javno učilište. Usprkos svakojakim spletkam koludričkim odluči vlada 18 ožuj. 1779, da se taj zavod ustanovi u manastiru

Digitized by Google

Sv. Dimitra, ali samo za izobraženje zadarskih plemića, a da dotičnim imanjem upravlja ono gradsko vieće. No 1 tvav. i. g. taj manastir požarom izginu. Odbor odabran u vieću, da se tim bavi, prihvati s nova zidati zgradju, i predloži osnovu za učilište, a Republika ju odobri (*24 stud. 1781*). Bilo je opredieljeno, da bude u zavodu najmanje 24 odhranjenika, te imalo se predavati osim gore naznačenih predmeta još i pravo. Ali je dogotovljenje zgrade jako zapinjalo. Iz depeče 13 ruj. 1795 obć. providura Alv. Marina izilazi, da nije se ni sam odbor za nju puno glave razbijao. Tako sve napokon udari u bah.

Ovdje mi je još i to primietiti, da je Zadar u to doba dobio vojničku školu. Već svib. 1771 oduči Senat, nek se razvidi, bili koristno bilo podignuti u Zadru i u Krfu vojnički zavod na način Veronezkoga, ustrojena i ravnana po našem slavnom Lornji. Uslied toga obć. providur P. Boldù g. 1781 podignu u Zadru vojničku školu sielom u crkvi Sv. Roka. Nje učiteljem bješe Iv. Ant. Karara, a s prva se predavalo računstvo, zemljomierje i bojno graditeljstvo; kašnje pako (*po predlogu 30 pros. 1783*) i risanje, taktika, vieronauk, te i *la lingua italiana ed illirica*. God. 1790 bilo je do 30 učenika u tri razreda.

Na primier Zadrana i ostali primorski gradovi podignuše javne škole.

Najstarija viest o *Šibeničkoj* učioni dolazi nam iz pogodbe 15 srp. 1414, Šibenik s njom ustupi Republiki sve svoje dohodke, a ova se obvezala izplaćivati gradske činovnike i davati *magistro scolarum ducatos octuaginta et domum*, kò što je i prije imao. Odlukom 27 kol. 1443 Šibenik dobi natrag svoje dohodke. Do tada se trošilo 400 duk. na dva liečnika *et uno Rectore Scolarum*, a odsele nješto više, pod uvietom ipak, da se najme samo za jednu godinu. U izviešću, što je 26 ožuj. 1623 biskup Šibenički upravio papinskomu poklisaru u Mletcih, napominje se obćinska škola, i da ju dapače polaze i sami klerici neimajući osobitoga podučavatelja; a vieće šibeničko 28 lip. te iste godine grozilo se gradskim učiteljem, ako se u podučavanju mladeži ne prilagode njegovu zahtjevu (*Farl. IV. 494*).

U pogodbi, što je 29 srp. 1420 *Trogir* s Mletčani utanačio, dolazi medj gradskimi častnici i *magister scolarum*. Znamo pako, da je tu učio Umanitet i krasne nauke od g. 1492–1500 slavni Paladio Negri (*Fosco*) iz Padove. Iz depeše 12 svib. 1596 obć. prov. Mora znamo još za njekoga *Prè Simon da Sebenico maestro da scola*. U kazalu pako gradskih činovnika od 24 ruj. 1604 zabilieženo je: *maestro della scola per antica consuetudine duc. 100*. Malo prije propasti Republike Trogirani zamoliše, da jim se dozvoli ustrojiti poveće učilište u manastiru Sv. Lazara *per*

Digitized by Google

l'educazione di quella gioventù. Senat prista 29 ruj. 1796, i za njegovo uzdržanje budu odredjena četiri crkvena dobra i ono 600 duk., što je isplatiti moralo osam porodica skoro podignutih na plemičku čast.

Po Ferrari-Cupilli-u *Spliet* za prvi put dobi javnoga učitelja dužđevim pismom od 21 kol. 1555. Škola je ta trajala do g. 1732, te presta s novčane oskudice. Tekar g. 1745 opet ugleda bieli sviet. Ostaje uspomena, da je u *Kotoru* vieće gradsko još od XIII vieka običavalo izabirati si javnoga učitelja i za krasne nauke. Dinko Gritti, providur kotorski, veli u svom izviestju od g. 1528: *medego, cancellier, mistro de scuola et speciale hano all' anno tra loro da duc. 300;* a And. Venier u svom od g. 1536: *al maistro de schola perperi 11 d. 1 al mese. Pažkim* poslanikom bje dozvoljeno, da si iz daća doplate liečnika i učitelja javne škole; a M. L. Ruić povieda, da su Pažani g. 1466 uzeli za učitelja njekoga Baldasara iz Sv. Gjenesija s plaćom od 420 malih libra i uz njeke darove. U pogodbi, što su *Rabljani* sklopili s Mletčani 13 lip. 1411, dolazi uz druge činovnike i *magister scolarum.* U izviestju Lovre Gisi-a kneza *krčkoga* od g. 1538 stoji: *per el salario de uno maistro de schuola duc. 50.*

Appendini po Gjorgjiću i Creviću odprto spovieda *(I. 200): una delle principali cause della coltura dei Ragusei fu la venuta dei Conti Veneti,* a ovi su s *Dubrovnikom* neprekidno upravljali od g. 1204-1358. I sbilja prva viest o javnoj školi u tom gradu dolazi nam iz XIV. stolietja *(Engel str. 124).* Dubrovčani su već tada dobivali za svoju školu uz liepe plaće najvieštije italijanske učitelje *(App. II. 316).* Njeki misle, da je ondje učio glasoviti Ivan od Ravenne *(Tirab. V.).* God. 1333 bjaše dubrovačkim učiteljem Nikola *de Veteno* uz godišnju plaću od 10 perpera; g. 1343 Antun iz Ferma sa 40 perpera; g. 1346 njeki Andrija sa 20 perpera; a g. 1347 njeki Petar sa 13 perpera. Odsele nema pako ni traga u zapisnicih većega vieća o učiteljih tja do g. 1434, kadno bje uzet Filip *de Diversis de Quartigianis da Lucca* kao učitelj retorike i naslovom *Artium Doctoris.* Koncem XV stolietja dobi tu učiteljsku stolicu slavni grk Dimitrije Kalkondila, o kom ovako u onih zapisnicih: *Die IV. augusti MCCCCXC. Cons. Rog.-Prima pars est de conducendo pro magistro Scholarum ad docendum litteras Graecas et Latinas famosum virum Demetrium ad praesens habitantem Florentiae pro annis duobus incipiendis die, qua intrabit barcam navigaturus Ragusium cum salario Hyperperorum quingentorum in anno.* Vierojatno ponajviše zasluga je Dimitrijeva, što Dubrovčani za rana priljubiše grčki jeziki i književnost tolikim uspiehom i za našu narodnu knjigu. Nasliednici Kalkondilevi bili

Digitized by Google

su dobro poznati književnici: Marin *Becichemo* iz Skadra *(1492-1500)*, Daniel *Clario* iz Parme, Stiepan *Flisco*, Jerolim *Calvo* iz Vicence, Nikola *Potesio*, Ivan *Musonio*, Našimben *de Nascimbeni* iz Ferare *(1560-70)*, Franjo *Serdenato* iz Fiorence *(1571-81)* i td. God. 1560 imao je učitelj za plaću 200 duk. zlatnih i 10 škuda za stan uz druge izvanredne prihodke. Ugovor se sklapao na dvie godine, ali se je obično ponavljao od god. do god. Uz učitelja bili su jošte dva pomoćnika valjda za početnicu i za gramatiku (1). Predavali su se jutrom i večerom po dva sata latinski i grčki spisatelji uz dotične zadaće *(App. I. 207)*. Početkom XVII stolietja Marin Gundulić osnova jaku glavnicu za utemeljenje jezuvitskoga zavoda; no stupi u život jedva g. 1684. Veći dio te zaklade g. 1733 bje položen u mletačke novčane zavode na dobitak. Izza jezuvitske propasti *(1773)* Dubrovčani zamoliše Republiku, da jim sve to povrati, pošto su namieravali *coll' invio de' nuovi Religiosi in esso Collegio provedere al riparo dell' immenso male, che sofre questo popolo per la cessazione delle pubbliche scuole.* Isto se tako obratiše na kralja napuljskoga, na nadvojevodu toskanskoga i na nemačkoga cara. Ovi jim želje izpuniše, samo se Mletčani za dugo otimaše, te neznam, dali su jih konačno namirili. Jezuvitske stolice zauzeše malo kašnje Pieriste. U tom zavodu, osim vieronauka, filologije i poviesti, predavale su se sve struke matematičke i fisičke znanosti.

Uz te javne škole za muškarce bilo jih je po naših gradovih i za ženski spol, no samo u manastirih, i to najviše za plemičke djevojke (2). Tu bje slaba hrana, a uspieh loš. I muške škole bile su s prva odredjene samo za plemiće pojedinih gradova, kašnje pako i za ostale gradske stanovnike, ali ne za izvanske. Obćega učilišta nije bilo u našem primorju za mletačkoga vladanja. Istina g. 1639 obć. prov. Alv. Mocenigo nagovarao je mletačko vieće, da podigne osriednje učilište u Hvaru; primietiv, da ondje već obstoji prikladna zgradja *(našega Anibala Lucića)*, i da je onaj grad u stanju opredieliti na to godišnju svotu od 2000 duk. iz svojih prijetaka; no badava, duh Sarpiev sve je rušio. Uz novi prokret sliedećega stolietja obnovi Mocenigov predlog obć. providur Jak. Gradenigo. Ovaj 11 ožuj. 1777 javi vladi, da u Dalmaciji *non vi è nessun collegio per la istruzione*

(1) U izvornom izviestju kod mene iz XVI. stol. o stanju Dubrovnika čitam: *hanno duoi maestri, che leggono le lettere d' humanità, et sono salariati dal pubblico.*

(2) U kazalu svih zadarskih stanovnika, što je g. 1527 priložio zadarski zapovieđnik Zakarija Valeresso svomu izviestju o Zadru, dolazi: *Peruza maistra.* Preporučujem ovo kazalo autonomašom zadarskim!

Digitized by Google

della gioventù nobile e civile; da bi od velike koristi bilo zavedenje *d'un Collegio Nazionale per l'educazione della gioventù nobile e civile delle città* (i tada za same gradjane!), *che volesse concorrer a aquistar lumi e cognizioni*; a da bi se mogla u tu svrhu upotriebiti crkvena dobra. Republika, neznajuć ni sebi lieka, i sada zabaci te pravičue saviete medj spise odbora *ad Pias causas.* Isto se to sbilo s predlogom obć. prov. Dieda, koi se 25 lip. 1791 usudi prišapnuti Senatu, da naše župnike oskrbi pristojnom hranom uz uviet, da uče mladež *nel leggere, scrivere, far conti e catechismo agrario,* i da uza to *si promuova un qualche più esteso mezzo all'educazione e allo studio.*

Naši su dakle primorski gradovi imali za mletačkoga vladanja samo početne i gdjekuda sriednje škole; višjim i osriednjim, te pučkim na polju nema ni traga. Gradjani, da si pribave podpuno uviežbanje u naucih, morali su silnim troškom polaziti padovansko ili koje izvansko učilište. Na padovanskom jedva 30 pros. 1463 naši su bili izjednačeni s ostalimi narodi, koji su onde sastavljali pravnički odsiek. Za steći si tu odliku trebalo je, da bude najmanje šest učenika, koji su kolovoza birali svoga viećnika, da jih zastupa u svem, što se njih ticalo na tom zavodu, te su za rujan oprost uživali. Kašnje naši su radije pohadjali vanjska učilišta, a ona navlastito, na kojih su Jezuvite, Mletčanom vrlo mrzki, predavali. Toga radi Republika 24 list. 1625 strogo zabrani polazenje tudjih škola, ma kakove bile; a svi, koji su se tada učili van države, morali su se umah kući povratiti Samo izza neprestanih molba 19 kol. 1680 dozvoli i nam, da možemo kod kuće izučiti pravo, te sliedeće godine bje to naviščeno Dalmatincem u Padovi, naime *ne quinquennalis curriculi lege tenerentur, sed cum primum essent idonei, statim ad gradus accademicos evecti, transmarinorum beneficio uterentur.* Naučiteljske lovorike dobivale su se samo u Padovi. Republika je trošila svake g. 140 duk. na dva Kotoranina, koji su u Padovi višje nauke primali *(19 stud. 1634).* Liečničtvo nije se moglo privatno učiti, nego u Padovi jedinito. Jednom zamoli Dr. Jak. Mirković, da mu bude dopušćeno javnim predavanjem na splietskom siemeništu pripravljati mladež u liečnistvu, ali mu vlada dozvole uzkrati.

Uzprkos svim žapriekam, što su nam dakle Mletčani i političke okolnosti na put stavljale, naša je ipak kraljevina tolikim blagom opojila sveobće književno i znanstveno polje, da joj još danas nije jamačno para u Austriji a razmierno možda ni u svietu. Još XV. stol., naime g. 1487 mogao je pisati Gjorgje Sisgorić o čisto hrvatskom gradu Šibeniku: *Fuerunt in nostra memoria concives, qui eruditione claruerunt theologiae.*

Digitized by Google

phisicae, poeticae, oratoriae, juris pontificij et juris caesarei, quorum ingenia saepius ipsa etiam fuit admirata Italia, quae magister studiorum dicitur et magistra morum (De sit. Illy. et civ. Sib.-Cicogna cod. 2218). Visko Priboević u svom govoru o Slavjanih natiskanu g. 1532 u Mletcih uzkliče: *sed nec Dalmatis, quamvis bellorum semper fuerunt studiosissimi, dulcia defuerunt litteraria oblectamenta, quum famosissimos litterarum cultores hoc solum edat;* te nabraja silu našinaca, koji si bjehu do onda svakojakom učenosti slavno ime zadobili, i td. A jako bi jamačno ova knjiga odebelila, kad bi se upustio ovdje nanizati sve vience, što su nam samo inostranci savili. Dosta mi napomenuti Pavla *Giovio*, Viska *Monti*, Tomu *Gargallo*, i td. To si ipak za dužnost stavljam, da označim barem imena njekojih naših muževa, koji su si izvanrednim umom pred učenim svietom lice osvietlili, akoprem većinom čisto hrvatske krvi, samo polugom latinsko-italijanskoga ili drugoga jezika, pošto ob onih, koji su se po narodnom i zajedno kojim drugim odlikovali, dalje ću obširnije, kò što je glavna namiera ove knjige, probesiediti.

Ravnatelji na padovanskom sveučilištu:

Ranjina Matija iz Dubrovnika (1397)
Matija iz Šibenika (1485)
Civalelić Jerko Zadranin (1489)
Civalelić (vitez) Donat Zadranin (1490)
Rosić (Rosa) Šimun možda Dubrovčanin (1492)
Krisalić Jerko Zadranin (1492)
Kasić Ivan Hvaranin (1496)
De Hungaris Marin Dalmatinac (1508-17)
Paladinić Nikula Hvaranin (1533)
Giovino Ive Zadranin (1535)
Cikuta Jakov Krčanin (1541)
Fumati Nikula Zadranin (1542)
Andrijević (Andreis) Iv. Nik. Trogiranin (1573)
Zlatarić Dinko iz Dubrovnika (1579)
Bolica Nikula Kotoranin (1594)
Krasso Franjo iz Dubrovnika (1609)
Pima Ljudevit Kotoranin (1635)
Mustačelić Božidar Dalmatinac (1643)
Teta Melkior Šibeničanin (1666)
Trzić Inocent Višanin (1692)
Lantana Iv. Krst. Zadranin (1711)
Kampanari Josip Zadranin (1723)
Smakia Iv. Jul. Korčulanin (1728)
Dubravčić Ivan Hvaranin (1782)

Profesori na sveučilištih

a) Bogoslovja i crkvenoga prava.

Ivan iz Dubrovnika, u Padovi (1415)
Stojković Ivan Dubrovčanin, na Sorboni (1421)

Digitized by Google

O. Jakov iz Splieta, u Rimu (1445)
Bunić Serafin Dubrovčanin, u Padovi i Budimu († 1468)
Tralasso Leonard Dubrovčanin, u Padovi (1480)
Gjorgić Donat Dubrovčanin, u Padovi († 1492)
Bondenalić Marin Dubrovčanin, u Parizu (15 stol.)
Bassegli Toma Dubrovčanin, u Padovi i u Budimu († 1511)
Benković (Begna) Benedikt Dalmatinac, na Sorboni (1520)
Stafilić Ivan Trogiranin, u Rimu († 1528)
Solinjanin Natal Dalmatinac, u Padovi (1533)
De Baculis Ant. Kotoranin, u Padovi (1535)
Pelegrinović Visko Hvaranin, u Padovi (1536)
Vulentić Adrian Dalmatinac, u Padovi (1543)
Antun iz Kotora, u Padovi (od g. 1544)
Franković Matija (Flaccus Illiricus) Dubr., u Wittembergi (1544)
Duimić ili Dulmić Iv. Alb. Kotoranin, u Rimu (1545)
Gučetić Petar Dubrovčanin, u Parizu i Lovaniju († 1564)
Quinzio Augustin iz Poljica, u Rimu i Bologni († 1611)
Ferki Marin Krčanin u Padovi (1631-64)
Vinković O. Bened. iz Jaške, u Beču († 1642)
Bunić Matija Dubrovčanin, u Rimu (17 stol.)
Pastričić Ive Spietčanin, u Rimu († 1708)
Spader O. Oktavij Zadranin, napokon u Bologni († 1715)
Zuzerić Bernard Dubrovčanin, u Rimu († 1762)
Dubravčić Ivan Hvaranin, u Padovi (1781-95).

b) Krasmoslovja i Mudroznanja.

Becić (Becichemo) Marin Skadranin, u Padovi († 1526)
Silvio Visko Dalmatinac, u Padovi (1533)
Bisanti Trifon Kotoranin, u Bologni i Parizu († 1540)
Valentić Adrian Dalmatinac, u Padovi (1546)
Kamil Slavko Duvljanin, u Bologni († 1550)
Andrijević Tranquil Trogiranin, u Lipsku (1555)
Andrijević Nikola Trogiranin, u Padovi (1573)
Juraj Dubrovčanin, u Padovi († 1622)
Ferki Marin Krčanin, u Padovi (1629)
Crević Ivan Dubrovčanin, u Padovi (1631)

Digitized by Google

Bolica Marijan Kotoranin, u Modeni (17 stol.)
Albanio Arbanas, u Padovi (1656-81)
Zuzerić Iv. Luk. Dubrovčanin, u Sieni († 1746)
Kunić Raimund Dubrovčanin, u Fiorenci i Rimu († 1794)
Remedelić Dionis Dubrovčanin u Bologni (18 stol.)
Sintić Iv. Krst. Krčanin, u Rimu (18 stol.)
Stay Bened. Dubrovčanin, u Rimu († 1801)
Stratiko Iv. Dom. Zadranin. napokon u Fiorenci († 1803)
Gjamanjić Bernard Dubrovčanin, u Sieni i Milanu († 1820).

c) Gradjanskoga prava

Dragazzo Jakov Trogiranin, u Arlesu († 1499)
Andrijević Matija Trogiranin, u Padovi (1503)
De Hungaris Nikola Dalmatinac, u Padovi (1528)
Solono Marin Dalmatinac, u Padovi 1531)
Giovino Ive Zadranin, u Padovi (1534)
De Bakulis Ant. Kotoranin, u Padovi (1537)
Fumati Franjo Zadranin, u Padovi (1538)
De Pascalisi Pasko Spičanin, u Padovi (1539)
Petrović (Petreo) Ivan Korčulanin, u Padovi (1543)
Petrović Pavao Korčulanin, u Padovi (1545)
Petris (Petrisio) Nikola iz Cresa, u Padovi (1546)
Rosanić Ant. Korčulanin, u Padovi (1546)
Nigoević (Nikonisio) Alek. Korčulanin, u Padovi († 1547)
Amerino Jakov Dalmatinac, u Padovi (1549)
Ermolao Jerko Dalmatinac, u Padovi (1549)
Kraina Ipolit Dalmatinac, u Padovi (1552) i td.

d) Matematike i Naravoslovja.

Bošković Bartul Dubrovčanin, u Rimu († 1770)
Bošković Rugjer Dubrovčanin, u Rimu, Paviji i Milanu († 1787)
Stratiko Šimun Zadranin, u Padovi i Paviji († 1829) i td.

e) Liečničtva.

Galeotti Rol. Dom. Dubrovčanin, u Bologni (1394-1422)
Amelio Gjorgje Liburnjanin, u Padovi (1532)
Belleo Božidar Dubrovčanin, u Padovi († oko 1600)
Baglivi Gjorgje Dubrovčanin, u Rimu († 1705). i td.

Digitized by Google

Spisatelji, izim napomenutih, u raznih struka sveobce učenosti:

a) Bogoslovci i Kanoniste.

Kasotić Bl. Augustin Trogiranin (13 stol.)
Bankerić, krinski biskup (13 stol.)
Ranjina Matija Dubrovčanin (15 stol.)
Misulić Benedikt Pašanin (15 stol.)
Makinense Nikola Kotoranin (15 stol.)
Toma Ilirik iz Osora (početkom 16 stol.)
Dobretić (Benigno) Gjorgje Bošnjak († 1520)
Naljeśković Augustin Dubrovčanin († 1527)
Bukia Dominik i Visko Kotorani, braća (1545)
Araneo Kliment Dubvovčanin († 1549)
Natalić Grgur Dubrovčanin (1550)
Ranjina Kliment Dubrovčanin († 1559)
Skalić Pavao Ličanin (1560)
Kaboga Mario Dubrovčanin († 1582)
Drašković Gjorgje iz Biline († 1587)
Gučetić Nikola Dubrovčanin († 1610)
Gospodnetić (De Dominis) Markanton Rabljanin († 1624)
Komnenović Albert Dubrovčanin († 1634)
Božidari Nikola Dubrovčanin († 1699)
Božidari Mih. Angj. Dubrovčanin († 1729)
Šjuljaga Stiepan Dubrovčanin († 1791).

b) Krasnoslovci i Mudroslovci.

Medeović Ivan Dubrovčanin (14 stol.)
Besimeni Dalmatinac (14 stol.)
O. Felic Dubrovčanin (15 stol.)
Menčetić Petar Dubrovčanin (15 stol.)
Sisgorić Gjorgje Šibenićanin (15 stol.)
Paskvali Šimun Zadranin (15 stol.)
Tolimero Elia Šibenićanin (15 stol.)
Martiniako Franjo i Jerko, braća, Splietćani (15 stol.)
Albertić Nikola Splietćanin (15 stol.)

Digitized by Google

Selimbrić Šimun Splietćanin († 1496)
Pima Bernard Kotoranin (1508)
Crević Elio Lampridio Dubrovčanin († 1520)
Kierlo Nikola Kotoranin (1522)
Gučetić Ivan Dubrovćanin (1526)
Bunić Jakov Dubrovćanin († 1534)
Beneša Damian Dubrovćanin († 1540)
Beleo Karlo Dubrovćanin († 1580)
Patricio (Petris) Franjo iz Cresa († 1597)
Andrijević Tranquil Trogiranin (16 stol.)
Bobalić Matija Dubrovčanin (16 stol.)
Bobalić Franjo i Savko Dubrovčani (16 stol.)
Fortunio Iv. Fr. Zadranin (16 stol.)
Bunić Marin i Mih. Dubrovćani (16 stol.)
Paskvali Ljudevit Kotor. (16 stol.)
Petrović (Petreo) Nikola Korčulanin (16 stol.)
Beneša Petar Dubrovćanin (16 stol.)
Medović (Medo) Ant. Dubrovčanin (16 stol.)
Quinzio Augustin Poljičanin († 1611)
Brauti Nikola Dubrovćanin († 1632)
Brauti Visko Dubrovćanin († 1680)
Gradić Stiepan Dubrov. (1683)
O. Ajez Dubrovčanin (17 stol.)
Lukarić Ive Dubrovćanin (17 stol.)
Baljivi Jakov Dubrovćanin († 1712)
Angjelović (De Angelis) Iv. Kr. Dubrovćanin († 1755)
Bašić Stiepan Dubrovčanin (1765)
Veždin Iv. Fil. Hrvat (18 stol.)
Gjamajić Savko Maria Dubrovčanin (18 stol.)
Marinović Josip Perašćanin († 1801)
Restić Gjore Ant. Dubrovćanin († 1814).

c) Lietopisci, Poviestničari i Starinari.

Melecio Dubrovćanin (12 stol.)
Kalan Juvenk Cicilij Dalmatinac (12 stol.)
Toma Arcidiakon Splietćanin († 1268)
Mika Madij Splietćanin (14 stol.)
Pavlović (de Paolis) Pavao Zadranin (14 stol.)
Acuteis (Jeremija) Marin Splietćanin (14 stol.)
Meliciaka Kotoranin (14 stol.)
Barbetta Ivan Dalmatinac (iz Šiska? 15 stol.)
Barlecio Marin Skadr. (15 stol.)
Cipčić Koriolan Trogiranin († 1475)
Martin D. Šibenićanin (15 stol.)

Digitized by Google

Cipčić Jerko Šibenićanin (15 stol.)
Paladinić Nikola Hvaranin (15 stol.)
Petančić Felic Šibenićanin (15 stol.)
Crević Ljudevit Dubrovčanin († 1527)
Priboević Visko Hvaranin (16 stol.)
Cindrić Petar Spletćanin (16 stol.)
Bukia Jerko Kotoranin (16 stol.)
Zavorić Dominik Šibenićanin (16 stol.)
Kaboga Eusebij Dubrovčanin († 1590)
Orbini Mavro Dubrovčanin († 1614)
Lukarić Jakov Dubrovčanin († 1615)
Biondi Iv. Franjo Hvaranin († 1645)
Mikelić Jerko Postiranin († 1666)
Lucić Ivan Trogiranin († 1679)
Dondini Guljermo Dubrovčanin (17 stol.)
Divnić Franjo Šibenićanin (17 stol.)
Andrijević Pavao Trogir. (17 st.)
Ponte Valerij Zadranin (17 stol)
Vitezović Pavao Senjanin (17 stol.)
Rossignoli Ivan Trogiranin (17 stol.)
Boman Iv. Franjo Hrvat (18 stol.)
Paulini Ante Korčulanin (18 stol.)
Mikelić Nikola Postiranin († 1721)
Restić Gjorgje Dubrovčanin († 1735)
Banduri Anselm Dubrovčanin († 1743)
Alethy Ive Dubrovčanin († 1743)
Zuserić Iv. Luk. Dubrovčanin († 1746)
Crević Serafin Dubrovčanin († 1759)
Alethy Ante Dubrovčanin († 1774)
Ferro Petar Bar. Korčulanin († 1777)
Bogetić Pet. Alek. Splietćanin († 1784)
Krčelić Baldašar Hrvat (18 stol.)
Kreljanović Ivan Zadranin (18 stol.)

d) Diplomate i Pravoslovci.

Bobalić Domanja Dubrov. (14 st.)
Andrijević Pirko Trogir. (1403)
Lukarić Matija Dubrovčanin († 1444)
Della Valle Fantin Trogiranin († 1474)
De Tollentis Luka Korčulanin († 1490)
Kotrulji Benedikt Dubrovčanin (15 stol.)
Ćudi Mihail Trogiranin († 1512)
Statilić Ive Trogiranin (1521)
Banisio Jakov Korčul. († 1532)
Frankapani Franjo Trsaćanin († 1541)

Digitized by Google

Nigoević (Niconisio) Franjo Korčulanin († 1549)

Ljubić Franjo Šibeničanin (1568)

Gradić Ivan Dubrovčanin (početkom 16 stol)

Vendramin Jerko Spletćanin († 1617)

Benešić Petar Dubrovčanin († 1642)

Bukia Jerko Kotoranin (1661)

Božidari Petar Dubrov. († 1686)

Vraćen Trifun Kotoranin († 1786)

Božjović Miho Dubrovčanin († 1832).

c) Matematici, Naravoslovci i Liečnici.

Nemira Anton Rabljanin (15 stol.)

Gazoli Ivan Dubrovčanin (15 stol.)

Sagri Nikola Dubrovčanin († 1573)

Andrijević Nikola Trogir. (1573)

A Mutiis Donat Dubrovčanin (16 stol.)

Bettera Felician Dubrovčanin (16 stol.)

Getaldić Marin Dubrovčanin († 1627)

Odierna Iv. Krst. Dubrovčanin († 1660)

Martinović Marko Perašćanin († 1716)

Vodopić Matija Dubrov. (18 stol.)

Lornja A. Mar. iz Knina († 1796)

Bujović Ive Perašćanin (18 stol.)

Bianki Petar Dubrovčanin (18 stol.)

Nutricio Grisogon Trogir. (18 st.)

Tomasić (Tommaseo) Pet. Ant. Bračanin (18 stol.)

Bajamonti Jerko Splietćanin (18 stol.)

Bajamonti Slavko Splietćanin (18 stol.)

Banovac Ivan Zadranin (18 stol.)

Garanjin Iv. Luka Trogiranin (18 stol.)

Mikelić-Vitturi Rad. Ant. Splietćanin (18 stol.)

Ciulić Toma Splietćanin (18 stol.)

Moller Ivan Splietćanin (18 stol.)

Umietnici

a) Slikari i Miniatori.

Matija i Aristodio u Zadru (12 stol.)

Gravina Andrija Splietćanin, i drvorezac (13 stol.)

Bezimeni Kotoranin (1374)

Antun Splietćanin (1394)

Blaž Zadranin (1447)

Držić Blaž i sin mu Nikola Dubrovčani, još bakrorezci i kiporezci (1548)

Digitized by Google

Santacroce Jerko Spliet. (*1549*)
Medulić (*Skiavone*) *Andrija Šibeničanin* († *1582*)
Lasaneo Nikola Bračanin (*16 stol.*)
Skiavone Grgur, Gjorgje, Pavao, Luka i Stiepan (*16 stol.*)
Felic Dubrovčanin (*16 stol.*)
Klovio Gjorgje Savko Vinodolac († *1578*)
Vitez Ivan.
Uvriković Gavriel.
Frankapan Nikola.
Cvitković Marin Vinodolac.
Pisbolica Jakov.
Kavanjin Marko Splietćanin.
Martelini Ignjat Dubrov. († *1656*)
Rasmilović O. Bonav. Splietćanin (*1675*)
Ponćun Matija Splietčanin.
Staj Benko Dubrovčanin.
Kavogrosić Marko Splietćanin.
Vuković Iv. Ant. Kotoranin († *1713*)
Kokoljić Trifon Perašćanin († *1713*)
Mattei Petar Dubrov. († *1726*)
Benković Federik Hvaranin, i bakrorezac.
Katušić Petar Dubrovčanin.
Gućetić Pavao Dubrovčanin.
De Vita Josip Splietćanin.
De Vita Sebastian Splietćanin.
Ivanelli O. Grgur Dubrovčanin.

b) Bakrorezci, Drvorezci, Lievaoci.

Pavao (*15 stol.*), *Gjorgje, Martin, Ambrož, Jakov, i Vlako Dubrovčani.*
Skiavone O. Sebastian (*1523*).
Rota Martin Šibeničanin. (*16 st.*)
Natalis Bonifac Šibeničanin.
Franjo Lovranin.
Progonović Ivan Dubrovčanin.

c) Kiporezci.

Radalja Franjo Dubrov (*16 stol.*)
Mikelangjel Dalmatinac (*16 stol.*)
Dall' arca Nikola Dalmat. (*16 st.*)
Ivan Trogiranin
Statilić Jakov Trogiranin
Gjorgje Šibenićanin.

d) Graditelji.

Tvrdoj Nikola Splietćanin (*1416*).
Lucian Martinov iz Vrane († *1482*)
Michaelis Pasko Dubrovč. (*1485*)
Gjorgje Matiev Splietć. (*15 stol.*)
Gojković Matija (*16 stol.*)
Bojan Venceslav (*16 stol.*)
Gjorgje Trogiranin, i kiporezac.

Digitized by Google

e) Tiskari.

Paltašić Andrija Kotor. (*1478-87*) ·
Boninis (*Dobretić*) *Bonino Dubrovčanin* (*1478–90*).
Šimun Kotoranin (*15 stol.*)
Paskvalić Šimun Zadr. (*15 stol.*)
Martin iz Dubrovnika (*1536*).

f) Strojnici.

Nakić Petar iz Knina (*18 stol.*)
Pulotić Gjorgje Starogradjanin (*18 stol.*)

g) Glasbenici.

Brugnoli Secondo Dubrovčanin (*16 stol.*)
Tamparica Gavriel Dubrovčanin († *1575*)
Babić Benedikt Dubrovčanin († *1591*)
Slatkonja Gjorgje (*16 stol.*).
Gaudencio Nikola Dubrovčanin († *1600*)
Gučetić Franjo (*Paprica*) *Dubrovčanin* († *1658*)
Holjar O. Bonav. Korčulanin († *1705*).

Putnici.

Herman Dalmatinac (*12 stol*).
O. Guljermo iz Cresa (*1288*)
Polo Marko Korčulanin (*13 stol.*).
O. Monotillo Splietćanin (*16 stol.*)
Bune Visko iz Lopuda († *1612*)
Uremanić Ivan Spliet. († *1620*).

B. *Javne crkvene škole latinske.*

O javnih crkvenih školah u Hrvatskoj i u primorju Dalmatinskom nemamo nijedne uspomene u starih spomenicih za cieloga sriednjega vieka osim ono malo viestih u spisih crkvenoga sabora splietskoga (924), gdje ako su biskupi nastojali za izobraženje mladeži u obće, bit će se tim većma škrbili za podučavanje onih, koji su Bogom pozvani, da budu narodu učitelji Isukrstova nauka. Kašnje dolazi nam kao navadno to *i* u nas, naime da su popovi primali mladiće u službu pod obrekom odhranjivati jih i podučavati do popovstva. S toga nije čuda, što je i naše svećenstvo onda bilo povećim

Digitized by Google

dielom surovosti i neznanstvom obavito. Samo imućniji, i to obično pokle bi redove primili, bili bi prošli u Italiju, da se ondje izvježbaju pri višjih učilištih; dapače to se kadkada za njeke crkvene časti svakako zahtjevalo. God. 1395 nadbiskup zadarski Matafarić naredi svomu kaptolu, da na svoje troškove odpravi dva kanonika na sveučilište, nek bi crkveno pravo i bogoslovje izučili (*Farl. V. 106*).

Prema nalogu Tridentinskoga sabora, da se u pojedinih biskupijah ustroje siemeništa za klerike, u njekih se i naših biskupah pojavi želja, čim prije tu dužnost izpuniti. Ali i na tom putu Republika s političkoga razloga stavi nam sve moguće zaprieke. Jedva g. 1579 nagonom Augustina Valiera, pohadjatelja apostolskoga, počeše se u nas dizati uredne crkvene škole (1). Po njegovu nagovoru bude u Hvaru podignuta osobita škola za klerike; dapače u njegovoj prisutnosti bje 4 velj. 1579 odabran nadpop hvarski Nikola Gazarović *in praeceptorem, qui grammaticam docebit sex Clericos a Rev.mo Episcopo deligendos et alios Clericos*, i to *separatim a laicis*, za koje je obstojala javna obćinska škola, a u isto doba posta za te iste klerike *in magistrum Musices* kanonik Toma Balcilučić (2). Biskup pako Visko *Milani* 20 stud. 1654 dozvolom vlade (*5 pros. i. g.*) obrati tu školu u prave siemenište, te mu opredieli za stan kuću s perivojem, što Lucija, udova Antuna Lucića sina slavnoga Hanibala, ostavila bješe u svojoj oporuci 9 srp. 1584 za duhovne svrhe. Prvi učitelj na tom siemeništu bje pop Toma Cinganović. Po nalogu Milanovu tu se, osim pievanja i crkvenih obreda, predavala slovnica latinska, *et quantum pro talento sibi* (*t. j. učitelju*) *a Domino credito poterit scripturam sacram libros-que Ecclesiasticos et bonarum artium disciplinam* (*29 svib. 1658*). Nutkanjem istoga Valiera g. 1581 Iv. Dinko *Malcotti* nadbiskup splietski ustroji za svoju biskupiju prvo siemenište; no budi što nije mogao dobiti Isusovaca za učitelje, budi što su mu pomanjkala sredstva za uzdržavanje djaka s turske navale, po trinaestoj godini slaboga života i taj zavod izčeznu (*1594*).

Dočim su ti pokušaji u primorju slabo uspievali, jedino vrielo povećega izobraženja za naše svećenstvo u obće bješe zbor ilirski, već g.

(1) Pio V (*1566-1572*) osnova u manasjiru Zadarskom Sv. Dominika obće učilište za fratrove, i osjaje u arkivu mletačkom rukopis, na kom su napisani učitelji, koji su tu nauke predavali do g. 1708 (*Misc. Cod.*).

(2) Takovih škola za klerike bude i u Šibeniku, i u Trogiru, a ovdje je učitelj altinske slovnice dobivao za trud 90 duk. od crkve za 12 djaka (*V. Farl. IV. 432. 486*).

Digitized by Google

1574 blagodarnosti Grgura XIII podignut u Loretu pod upravom Isusovaca, na kojem je do triedeset i šest naših mladića slušalo nauke, te se pripravljalo za učitelje narodu i za viša dostojanstva. Ali njekoliko godina kašnje i to se osuši, te bude za našu mladež odredjeno samo dvanaest miesta na jezuvitskom odhraniliŝtu klementinskom u Rimu.

Uza tu nestašicu naše je svećenstvo neprestance molilo, da se opet pozove u život loretski zbor. Vieće Zadarsko, da si ma kako pomogne, zapita 11 svib. 1602, neka bi se imanjem Sv. Grisogona ustrojilo u Zadru siemenište, *del quale ha tanto bisogno la città per l'educazione dei giovani*, ali gradski načelnici mletački raztepoše te pravedne nakane s političkih razloga. Niti se rimski dvor ne dade povesti od našega O. Bar. Kasića Pažanina, koi, proputovav g. 1613 kao obhadjatelj apostolski jugoslavjanske zemlje, na povratku svietovaše ga, u Dubrovniku pod ravnanjem Isusovaca, koji se uz glavnicu od 15,000 skuda bjehu ondje nastanili, podignuti jedno obće siemenište za Jugoslavjane, i primorati sve naše biskupe na godišnju novčanu pripomoć za uzdržanje zavoda i odhranjenje njihovih klerika. Nasta dakle svestrano zanemarenje; te samo njekoji od imućnijih primoraca tražahu si poduke u Rimu uzprkos mletačkim knezovom, koji su jih od toga odvraćali. Knez zadarski *A. Zorzi* 26 list. 1619 javi Republiki, da su uzprkos njegovu savietu prošli u Rim na nauke *figlioli chierici di persone principali di essa città, et dui di casa Grisogona, et posti alla disciplina di Giesuiti.* Videć napokon dalmatinski kaptoli, da jim svećenstva ponestaje, složno g. 1619 odprave u Rim dva kanonika, T. Marnavića Šibenićanina i Radovčića Splietćanina s naputkom, neka bi izposlovali, da na novo oživi pod Isusovcem loretski zavod. Dočuv to Mletćani, koji su tada i ne bez razloga silno režali na Jezuvite, po svom poslaniku pri rimskoj stolici tomu se iz petnih žila opiraše; dopaće 16 stud. i. g. nalože, da se i oni primorci, koji su se tada u Klementinskom odhraniliŝtu nalazili, umah i pod izbiegom težke kazni kući povrate, a kaptole dalmatinske prisile, da ona dva kanonika natrag pozovu, i da se glede loretskoga zavoda svake pomisli i težnje sasvim okane. Kaptoli i sam vodja njihov *Stella* zadarski nadbiskup morali su se dakako toj naredbi prilagoditi, ali su u isto doba odlučno zahtjevali, da, pošto tim gube i ono dvanaest miesta u Klementinskom zavodu, vlada providi *di opportuno rimedio al necessario amaestramento dei Chierici secondo meglio giudicherà convenirsi per sostentamento anco dell'istessa fede, che ha bisogno di dottrina et di vera religione in questi luoghi tanto congiunti a'gli infedeli.* Videć pako biskup Šibenički, da Mletćani ni odgovora ne daju, a da mu

Digitized by Google

crkva sve više strada, poveden T. Marnavićem, obrati se 26 ožuj. 1623 na poklisara rimskoga u Mletcih s molbom, da izposluje kod vlade, neka se u primorju zavede obće odhranilište za klerike, a da mu medjutim ona na javne troškove podieli učitelja za podučavanje njegovih klerika. I zadarski nadbiskup jako se sada zauzimao za podignutje *d' un collegio illirico in Dalmazia per ammaestramento de' preti*, te je kao apostolski obhoditelj namieravao u tu svrhu razpoložiti s njekojimi zadužbinami kotorskimi, ali mu se stavi na put ondješnji providur *Michel*, te sve u bah (*11 pros. 1624*).

U tom Papa Urban VIII oživljavaše jezuvitski zavod u Loretu (1 lip. 1627) sa najmanje 20 miesta za Ilire, od kojih 12 da bude za same naše primorjane (*duodecim videlicet littoralibus Dalmatiae urbibus ab exordio dicti Collegii destinata, perpetuo adolescentium ejusdem provintiae immutabilia censeantur*). Zahtjevalo se, da pitomac bude rodjen *parentibus Illyricis, Illyricaeque linguae, et si fieri poterit, Litteraturae quoque Illyricae peritus* (1). Sada se na tom zavodu mogla dobiti i naučiteljska lovorika. Ali vlada i sada nas liši te duhovne odhrane, što nam je pružala papinska blagodarnost. Prognani dakle zakonom 16 pros. 1619 iz ovoga i iz zavoda klementinskoga; izključeni takodjer naredbom 24 list. 1625 od svih inostranskih sveučilišta, od svake koristi, koju su do sada uživali u odhraniliŝtih padovanskih *Campione* i sv. Katarine i u drugih, a sve stegnuto na same Mletčane; bez zavoda kod kuće, a sasvim nejaki uzdržavati svoje sinove van domovine na naucih, naši su se jako tužili na tako bezsramno vladino nehajstvo i nasilstvo. Toga radi sam obći providur Pisani u svom izviešću g. 1628 svietovaše mletačko vieće, da jim pruži načina, kako bi mogli *nutrire qualche numero de' figliuoli nello studio delle lettere*, ali ne nadje ni ma koga odziva.

Medjutim se stave Dubrovčani ozbiljno raditi o tom, kako bi se u njihovom gradu ustrojiti dalo jugoslavjansko siemenište. Ta viest jako dirnu mletačkoga poslanika u Rimu, te 17 ožuj. 1635 nagovaraše svoju vladu, neka pohiti čim prije takav zavod podignuti u Dalmaciji, i tim rastepe dubrovačke namiere. Senat umah prihvati taj predlog, te još 24 ožuj. i. g. naloži, da se razvidi, gdje bi se to dalo u našem primorju zavesti; i malo kašnje, kad mu za rukom podje osnove dubrovačke razvrgnuti, opet

(1) Urban VIII odredi tada, da se i ono šest mladića bugarskih učećih se u Rimu odgoji u Loretu, a to *ut inter connationales Illyricos in pietate et litteris magis proficere possint.*

Digitized by Google

sve prodje u zabit (1). Uz nove tužbe podignute od naših proti tom nehajstvu vladinu, pokuša g. 1639 obći providur *Mocenigo*, da svoje gradjane prene, te na svom povratku u Mletke dokaza u Senatu golemu potriebu onakova zavoda u našem primorju, *da che molti et molti spiritosi ingegni restano d' esercitarsi virtuosamente, che pur ve ne sono quantità, et che non riusciria senza publico servitio.* Uza to je predlagao, da se iz občinske blagajne hvarske oduzme svake godine do 2000 duk. za jedno obće sjemenište, koje bi se ondje zavelo, čim bi se i uklonilo izbjegavanje mladeži u tudje zavode jezuvitske. Sve badava.

Videć u tom biskupi, da vlada ne samo nemari za naše duhovno uspievanje, nego da nas navlaš duševno davi, pohite, da si sami barem štogod pomognu. Sada zadarski nadbiskup *Florio* zavede svojim troškom *un seminario di sei giovani studenti nobili o cittadini con 800 duc. d'entrata, onde tutti benedicono le rissolutioni di Pastore così pio*, oskrbiv ga svakojakimi potriebćami (*Zen. Dep. 15 vel. 1657*). Vlada si dakako on čas priuze upravljenje Florijeve zaklade i podučavanja. Alviž *Mocenigo*, obći providur, 22 sieč. 1703 izviešćivaše u Senatu, da u Zadru *vi fiorisce il seminario onorato dall' alta protettione degl' Ecc.mi S.ri Proc.ri di Supra, et ora assai ben diretto con edificatione e con frutto.* Ali kašnje ta sjajnost potamni. Jakov *Gradenigo* 11 ožuj. 1777 javi vieću, da taj zavod jedva životari, te *con molto scarsa instrusione.*

Na izgled Florijev stavi se i splietski nadbiskup *Kosmi*, da štogod uzradi i za svoju biskupiju. Još 17 trav. 1679 obći prov. Valier obznani vladu, da je u Splietu *divulgata l' errettione d' un seminario*, i da će mu i Papa priskočiti. Kozmi pripisa mu za odhranu opatije Sv. Stiepana Splietskoga i Sv. Ivana Trogirskoga, te uz dozvolu Inocenta XII otvori ga g. 1700. Prvim ravnateljem toga zavoda bje O. Iv. Franjo Aleksandrinski, a zaštitnikom kardinal Ottoboni. U njem su se mukte odhranjivali svi klerici splietske i još pet iz ostalih biskupija podčinjenih splietskoj prvostolici, a primalo se i druge uz nagradu. Naukovni se tečaj vršio po načinu italijanskih škola. Plemenita nakana Kozmijeva urodi liepim plodom za cielu državu. To je morao spoviediti i sam ob. prov. Alv. *Mocenigo* u vieću mletačkom još 22 sieč. 1703: *il seminario instituitovi nel corso della mia*

---

(1) Isto tako radili su Mletčani g. 1662, kadno je sam Papa namieravao u Dubrovniku utemeljiti sjemenište za Jugoslavjane, predlagajuć mu, da ga u Kotoru zavede (*Depeša obć. prov. Cornera 18 sieč. 1662*).

Digitized by Google

carica per l' educazione della gioventù nella pietà e nelle lettere, riesce per l' assistenza indefessa, che vi presta quel degnissimo Prelato (Cosmi) *un' opera molto insigne et utile alla città et alla provinzia.* God. 1781 ovaj je zavod imao: ravnatelja, šest učitelja, kućanika i 4 sluge; a bilo je 12 pitomaca i njekoliko odhranjenika, koji su plaćali libara dobrih 297: 18 na godinu. Moglo se i izvana polaziti škole, ali i to uz priličnu nagradu. Za uzdržavanje zavoda trošilo se ukupno 9411: 16 lib. dob. Tri opatije, koje su tada sačinjale cielu imovinu siemeništnu, pridonašale su 8686: 16 lib. dob.

U isto doba, kada se radilo o zavedenju splietskoga siemeništa, i Šibeničani pohitiše da ustanove siemenište za svoju mladež; ali njihova molba, da jim se za to dozvoli prihod ondješnjih solina, bude zabacena (*Alv. Mocenigo. Dep. 3 kol. 1699*).

C. *Učena društva italijanska.*

Osim pomenutih škola svietskih i crkvenih pomagali su razvoj latinsko-italijanske učenosti u našem primorju učena družtva, koja su se i ondje po ondašnjoj navadi, ako i slabo, kroz ovo doba dizala i za njeko vrieme podržala.

U Zadru g. 1694 već je obstojala književna akademija pod imenom *degli Incaloriti.* Tada je brojila 18 članova, medju kojimi i naš poznati Ivan Tanzlingher-Zanotti. Tada su se bratski ručile baš u Zadru naša i italijanska učenost na obću korist. Ostaju nam akademička pravila (*V. La Dalm. 1846. 243*), po kojih nje podkrovitelji bili su sami gradski načelnici mletački, a to već dosta kaže, koliko je ona slobode uživala. Nije dakle čuda, što je slabo i odveć malo proživila. Od nje imamo samo dvie knjižice, od kojih jedna tiskana g. 1700 u Mletcih s naslovom: *i trionfi del merito,* obe pako sastavljene u pohvalu gradskih načelnika prigodom, kad su se u Mletke vraćali. Ohladiv se do mala nje žar, da ga ožive, usta polovicom 18 stol. u istom gradu novo učeno družtvo nazvano *dei Ravvivati.* od koga ne dodje nam ipak ni većega ni boljega ploda. Ostaju nam i od njega dvie knjižice tiskane g. 1755 i 1757. S prvom se slavi propoviedalac O. Franjo iz Korčule (*V. Valent. Sup. 73*), a s drugom Franjo Grimani obći providur u zemlji.

Jedva drugom polovicom 18 stol. nalazimo u primorju prva družtva podignuta za razvoj naših materijalnih sila dozvolom i pomaganjem same

Digitized by Google

mletačke vlade. I na tom polju prvi promak poteče od slavnoga Dra. Ivana Mollera splietćanina, koi je i svoje imanje požrtvovao samo da putem učenja razvije materijalnu korist svoje otačbine. Uz pripomoć Jos. Ivelića, Slav. Bajamonta i Lava Urbana g. 1767 osnova on dakle to družtvo u Splietu, te 15 kol. i. g. otvori ga. Vlada potvrdi mu pravila stoprv god. 1774. Bavilo se s gospodarstvom, obrtom i poljodielstvom. Na izgled Mollerov kašnje, naime g. 1787, drugo se družtvo ustroji u Zadru, a sliedeće god. knez Rados Ant. Mikelić Vituri podignu treće u trogirskih kastielih sielom u kastielu Vituri; te budu ove iste godine i njihovi ustavi potvrdjeni. Ova dva zadnja družtva bavila su se samo poljodielstvom, no zadarsko uza to i uljudnom knjigom, te i ostavi nam koi slabačni pokus i na ovom polju. Splietskomu i Trogirskomu dozvoli vlada 26 ruj. 1788 novčanu podporu od godišnjih 150 dukata, a toliko podieli i Zadarskomu 23 ožujka 1791. Ta su družtva sbilja marljivo nastojala umstveno i praktično o svom zvanju, te ostaje ne malo njihovih radnja italijanski a i naški izdanih na korist materijalnoga promaka.

U ovo doba bje u Zadru darovi podignuta i prva u zemlji javna knjižnica. Gr. Soranzo knez zadarski navisti to Republici 26 srp. 1788 ovako: *affine di promuovere li felici progressi del provido stabilimento, li membri dell' accademica società concorsero ad instituire come fecero con delle volontarie generose oblazioni una pubblica Biblioteca, onde moltiplicare i mezzi, da quali emmana la curiosità, e si anima la forza espansiva degl'ingegni, e per conservare in un asilo consacrato alla verità quei depositi di luce e quella massa di conoscenze utili ed esatte, che dileguano le tenebre pericolose dell' ignoranza e del pregiudizio.*

§. 5.

Razvoj latinsko-nemačke učenosti u sadašnjoj Hrvatskoj i Slavoniji.

Ono što smo skoro rekli o promaku naše prosviete narodne pomoćju latinsko-italijanske proteže se samo na južnu Hrvatsku i na one crte nje primorja, koje su uz latinsko-italijanski govor sačuvale i zemljopisno ime stare Dalmacije. Sada nam je pako pregledati stanje tudje učenosti kroz ovo doba i u sievero-zapadnih stranah naše trojedne kraljevine, naime u sadašnjoj Hrvatskoj i Slavoniji s vojničkom granicom. I ovdje je jamačno kò što u istočnih

Digitized by Google

stranah latinska učenost bila polugom duševnoga razvitka, ali tom razlikom samo, što je u tom narodnu stvar odveć slabo okoristila. Bilo dakako više uzroka, koji su ju vele često na putu zadržavale. Latinština bješe ovdje mrtvo sieme, te niti je ni ožilavati moglo a kamoli izklicati i doći do cvietka. Muževi, pozvani da ga siju, bili su ponajviše fratrovi, slabo naučeni i to obično inostrani (Niemci), narodu, jeziku njegovu i njegovim navadam neviesti, često drzoviti preziratelji svega, što nije padalo iz njihove torbe.

A. *Javne svietske škole latinsko-nemačke.*

O javnih škola svietskih u sadašnjoj Hrvatskoj i Slavoniji nemamo viesti do 16 stolietja. Prva nam dolazi iz spisa saborskih od g. 1548, koju radi njezine važnosti ovdje cielu pridajemo. Te godine bje dakle od naših stališa zaključeno, a zatim i kraljem potvrdjeno: *Praeterea bona et proventus Monasteriorum et Claustrorum ac Capitulorum desertorum (excepta Belavar in Regno Sclavoniae et ejus pertinentiis, quas Majestas Regia, durante beneplacito suo, Francisco Tahi, ad sustentationem ejus, ad tempus concessit) ad alendos doctos Parochos et Verbi Dei synceros Prædicatores: Qui populum in veteri Orthodoxa Catholicaque fide et Religione conservare, et si qui ab ea desciverunt in hoc Regno, ad eam reducere studeant: Nec non ad instaurationem et erectionem Scholarum particularium, earundemque Magistrorum, qui docti et probi sint. intertentionem: Et denique, ad bonae spei ac indolis juvenum et adolescentum, ut bonis literis operam dare possint, promotionem et auxilium: applicentur et conservantur: Quo tali ratione boni et docti viri alantur et nutriantur* (*Art.* 12. – *Jura* III. *30*). Iz ovoga članka saborskoga izilazilo bi dakle, da je već tada gdjekuda po zemlji javnih dakako početnih škola bilo, jer se ovdje izrično kaže, neka se obstojeće poprave a nove ustroje; i da su njekoji mladići polazili inostranske zavode, pošto se ovdje još i to odredjivalo, neka se takim pruži pomoć, da si uzmogu nabaviti višju znanost. Čini se ipak, da je ta saborska odluka jako slabo uspievala, jer još za dugo nemamo javne škole s dovoljnom obukom.

Jedva g. 1582 Trnavin, pavlinski starešina, otvori u svom manastiru u Lepoglavi pod ravnanjem O. Martina Dobrine prvu sriednju školu za svietsku mladež, koja je trajala do g. 1713. Kašnje je samo služila za crkveno podučavanje. Korist, koju je ova škola doprinašala, probudi želju, da se takova u Zagrebu ustroji, te nastojanjem Bened. Blažekovića hrvatski sabor g. 1601 zamoli Isusovce, da ju u Zagrebu zavedu. Godine 1606

Digitized by Google

pridoše u Zagreb Jezuvite Iv. Zanić i Pet. Vragović, a grad, uzprkos zakonu obstojećemu u Ugarskoj, *ut ipsi* (Isusovci) *nulla in Regno Hungariae bona stabilia et possessionaria habeant et possidere valeant*, darova jim za stan manastir dominikanski s crkvicom Sv. Katarine, tada zapušćeni, a nješto imanja i koje šta drugo za hranu. Na dan Duhova g. 1607 svečano se otvori ova škola uz prisutnost hrv.-slav. stališa i redova, te umah se nakupi do 300 učenika. Bude razdieljena na šest razreda, od kojih posliednji zvao se retorika. Učevni jezik bješe latinski, te i glavni predmet latinski jezik.

Na toj srednjoj školi poče se g. 1622-32 predavati bogoslovje; zatim g. 1666 mudroljubje po dvih a g. 1666 po trih tečajih sa tri profesora. God. 1671 Leopold I uzdignu ju na akademiju s pravom dieliti učiteljske stupnje (*gradus academicos*), kojim se ipak nije nikada služila (1). Tim se zavod razdvoji na dolnju školu iliti gimnaziju (ono šest razreda) i na gornju iliti akademiju, gdje su se predavali viši nauci, kako mudroljubje, zakoni i bogoslovje (*academia scientiarum*). Tekar g. 1724 crkveno pravo dobi svoga učitelja, a g. 1747 špekulativno bogoslovje dva. Jedna je osoba ravnala obe škole (*locùlis director academicus*, poslie *prodirector academicus*) skupa s profesori akademičkimi i starijim učiteljem *Humanitatis*, koi je u tom vieću zastupao gimnaziju. Ovdje je mladež ciele kraljevine, koja je do sada polazila ponajviše nemačke škole, da si višju znanost pribavi, na nauke dolazila. Dne 19 stud. 1753 dozvoli Marija Terezija: *quatenus anno futuro ad fundationem Viennensem sic dictam Chaosianam 12 Juvenes Nobiles Hungari et Croatae, octavum attingentes et undecimum aetatis annum haud excedentes, suscipiantur* (*Jura* II. *167*).

Odpustom Isusovaca g. 1773 krene na bolje razvoj i sustav zagrebačkoga zavoda. *Bogoslovni* odsiek na akademiji dobi pet profesora, ali g. 1784 bude premiešten u siemenište biskupsko, škodom dakako izvanskoga svećenstva u zemlji; *pravni* četiri, a g. 1780 još dva; *mudroljubni* četiri, a g. 1780 još jedan. Kašnje bje pridodat i jedan *ekshortator* za sva tri odsieka; a g. 1777 akademija dobi svoj pečat. Iste g. 1773 i gimnazija steče

(1) Dotična povelja bje oduzeta, niti se sada zna, gdje je. U saborskom zapisniku 3 stud. 1671 čita se ovo: *Porro privilegium neo* (valjda *erectæ* ili *fundatae*) *Academiae Zagrebiensis, a Sua Sacratissima Caes. et Reg. Maiestate datum, publice in Regno perlectum, præsentatum et acceptatum est.* V. Krčelić str. 456, koi veli: *Urgebant Jesuitae et Status Ordinesque Regni Sclavoniae a Generali illorum orent confirmari Privilegium Regium. Quod quia in Regiae Majestatis praejudicium Status noluissent, Gradus non conferuntur.* Eto ti blagodati i poniznosti Jezuvitske!

Digitized by Google

za svaki od šest razreda osobitoga učitelja. Nego g. 1776 odieli se prvi razred gimnazije, i posta iz njega početna škola sa tri razreda, a g. 1779 s pridanjem još jednoga sa četiri; a bilo je sedam učitelja za sve razrede. Gimnazija osta tada sa pet razreda i sedam učitelja, naime po jedan za svaki razred, pa jedan ekshortator ili kateketa, i jedan namiestnik za svu gimnaziju.

Dne 19 svib. 1790 upraviše učitelji zagrebačke akademije složno s ravnateljem na sabor predstavku, neka se zauzme *"da se zagrebačkoj akademiji ne možda istom dopusti, nego u život privede povlast sveučilištna, koja joj bješe podieljena od njegdašnjih slavnih ugarskih kraljeva„* osobitom poveljom, na koju primietjahu, da su ju njeki, koji još živu, vidjeli u rukuh Jezuvita prije njihova odpusta, a da ju je valjda uzeo sobom dvorski povierenik prigodom, kad su mu izručena bila jezuvitska imanja. Uz to dodavahu više razloga, da dokažu potriebu te povlastice, a i to, da će služit za Bosnu i Srbiju, koje se kani od tudjeg jarma osloboditi. Sabor zaključi, da povierenici tu stvar na ugar.-hrv. saboru u Budimu podupiru; ali se ništa dakako izposlovalo nije, dapače g. 1792 magjarska smielost utura u akademiju stolicu magjarskoga jezika, a sliedeće godine to isto i u gimnaziju, dočim naš narodni bješe i nadalje sasvim isključen.

U ostaloj kraljevini još kašnje nego li u Zagrebu stupiše u život sriednje škole iliti gimnazije. U Rieci bje podignuta zakladom kneza Thonhausena oko g. 1630 pod upravom Isusovaca, koji su uza nju držali odhranilište. Isto tako i u Varaždinu nješto prije g. 1649 (*V. Krč. 428.*), a u Požegi g. 1699 po Iv. Babiću, davši Jezuvitom *Kutjevo*, dapače k požegskoj školi Marija Terezija prida stolicu mudroljublja i ćudoredstva. Pavlini, uvedeni ožuj. 1634 u Senju od bisk. Iv. Krst. Agalića, a Ferdinandom III. 3. pros. 1646 potvrdjeni, umah podigoše srednju školu. I u Križevcih Paulini zavedoše prva četiri gimnazijska razreda za njihova dolazka (1665); a sam grad uslied Leopoldove potvrde od g. 1675 doda tečaj uljudnih nauka. Kašnje dobi i Osiek nižju gimnaziju, a Marija Terezija obogati ju krasnoslovnim tečajem. Ova je kraljica i u Petrovaradinu zavela srednju školu. Za njezina vladanja Pieriste podigoše iste škole u Belovaru (1755) i u Karlovcu (1764). Nastavni jezik u tih zavodih bješe latinski osim samo Karlovačkoga, gdje Njemci kô što svojevoljno gospodstvo narinuše i svoj jezik, naravno da granicu prosvietle, pa zato i sjaje! A može se i to primietiti, da gor pomenuti fratrovi bili su obično goli Njemci, te ako i na

Digitized by Google

drugih zavodih nije bilo prave stolice njemštini, oni su joj dobro znali raztvoriti put i po zemlji ju širiti na škodu domaćega jezika, koi su srčano prezirali.

Uza ove srednje škole bile su po zemlji gdje kuda i početne obćinske škole. Čini se, da je na njih nastavni jezik bio barem gdje kuda narodni. To nije dakako bilo povoljno Petru Marianu Riečaninu, biskupu Senjskomu († 1665), koi, kô što pripovieda Farlat (IV. 143), *Magistris scholarum quod satis esset stipendii* (dakako iz obćinskih dohodaka) *assignavit, simulque iisdem methodum rationemque pueros latinis litteris erudiendi tradidit.* Videć naši, da je zadnji smier njegov tim malo po malo izpeljati iz škole staroslavenski, te tako i iz same crkve, obtuži ga u Rimu. Sv. Skupšćina težko ga ukori, i zapoviedi mu, da se strogo drži starih navada (*14 trav. 1654*). Sad Petar, tajeć svoje prave a podle namiere, 5 ruj. i. g. iz Rieke uputi pismo na istu Sv. Skupšćinu, naduveno svakojakimi lažmi i potvorami, samo da se ma kako izpriča (1).

Ali sve početne ili pučke škole do Marije Terezije, troškom obćina zavedene, slabo su uspievale. Ova kraljica obrati svoju pozornost i na to, te sieč. 1774 bude ustrojen u Požunu osobiti odbor pod Iv. Fekete *Judex Curiæ*, da predloži, što treba za poboljšanje javnoga podučavanja. Te iste godine ugleda bieli sviet propis za početne škole, a tri godine kašnje bje izdan zakon školski i za višje zavode pod naslovom: *Ratio educationis publicae totiusq. rei literariæ per Regnum Hungariæ et provincias eidem adnexas.* Tim propisom bje naredjeno, da se u svih školah ugarskih zemalja predavati mora dotično u domaćem jeziku; gdje su pako dva jezika, u obojih; a u sve napokon jošte i nemački kao treći. S toga se do

(1) Tu dodaje i ovo: *illud vero non inficior, me horum meorumque Sacerdotum ruditate et suprema litterarum inscritia, qua laborant inductum, ut scholas parvulorum latinas in singulis parochiis erigerem* (kao da znanost teče s jezika! Budala), *quatenus hoc adjumento deinceps possint tantisper ad majorem rerum spiritualium cognitionem hi rudes et omni cognitione divinarum rerum privati sacerdotes et populi, ad Dei et ecclesiae gloriam, propriamque salutem assurgere. Non incongruente autem, quantum mihi quidem videtur, existimavi et latinam linguam et Illyricam, earumque exercitia simul in iisdem hominibus et ecclesiis stare, et se mutuo compati posse; nam et in hac ipsa civitate Fluminensi, ex qua scribo, olim mea memoria,* omnes *sacerdoti Illyricis solum, et vix aliis exercitiis utebantur; nunc utriusque adeo laudate et gloriose excellunt, ut et* Illyrici *et simul sunt Latini; ipsaque Illyrica exercitia prorsus musice et ad concentum numerose decantent, cum gloria gentis et civitatis ornamento.* Navadja napokon više razloga, da obrani latinštinu; a svoje glagolaše silno izgrdjuje: *hi nunquam assuerunt discere, nec habitum discendi habent; utpote qui post assecutionem simplicis lecturae Breviarii et Missalis, totos se agricolturae, vinetis et hujusmodi aliis rebus dederunt.*

Digitized by Google

mala dogodilo, da je na puno miesta nemački nadvladao i iztisnuo iz škole domaći jezik, navlastito u Slavoniji do Zemuna, gdje već g. 1776 nemački jezik sve je škole izključivo obuzimao.

Za iste kraljice osvanu doba i Granici, te i tude otvoriše javne škole, a g. 1774 izadje na svietlo dotični naputak. Iz svakoga kotara prodje u Beč po jedan mladić, koi je znao svoj i nemački jezik, da izuči ondje tečaj učiteljstva, a tako bude naviešteljem i širiteljem nemačke prosvete u granici. Tim i Granica dobi izgledne škole, dakako nemačkim jezikom kao nastavnim, no lošim uspiehom, jer uciep ne prija, dapače izkvari i ono malo, što drugćije naravno bilo bi proklicalo.

B. *Javne crkvene škole latinske.*

Uslied Tridentinskoga naloga Gjorgje Drašković, biskup zagrebački, utemelji oko g. 1564 u Zagrebu prvu javnu školu za hrvatske i slavonske klerike. I ovamo je do tada i poslie ista navada vladala kô što u gornjoj Hrvatskoj i u primorju, naime da su popovi uz dužnost službovanja klerike izobražavali, ili da su ovi kod sbornih i stolnih crkava privatno najpotrebitije nauke primali od tako zvanih *Canonici magistri*. Draškovićev "*Seminarium Clericorum*„ (crna škola) stezao se na uzke granice, pošto su se tu učili samo početci književnosti, latinska slovnica i retorika. Svećenici bili su učitelji. Iz njega polazilo se na sliedeće zavode: a) *Collegium illyricum Bononiense*, utemeljen po Pavlu Tondinu predstojniku zagrebačkom (1553-6), obično za 8 klerika zagrebačkih, da svrše nauke bogoslovne; b) *Collegium Romanum S. Appolinaris*, osnovan po Grguru XIII (1572-85), gdje je zagreb. biskupija slala tri klerika; i c) *Collegium Croaticum Viennense* podignut (oko g. 1624) po Baltazaru Napuli predstojniku zagreb. za 20 klerika, da slušaju filozofiju i teologiju špekulativnu.

Stoprv g. 1622-32, kô što je gori pomenuto, počelo se na srednjoj školi zagrebačkoj predavati bogoslovje po osobitom učitelju, a s ustrojenjem akademije (1671), k njoj se pridruži i taj predmet. Crkveno pravo dobi tu svoga učitelja jedva g. 1724, a špekulativno bogoslovje g. 1747 dva. Za preustrojenja akademije g. 1773 bogoslovni je odsiek brojio pet učitelja, no g. 1784 bje ovaj odsiek premiešten u siemenište.

O njekoj crkvenoj školi imamo uspomene u predgovoru knjige "*De agno paschali*„ tiskane g. 1587 u Varaždinu od Vlaha Škrinjarića, gdje ovaj veli: *cum nuper explicationes de Agno Paschali in duodecimum caput Exodi, olim per me conscriptas, et in hac schola Varasdinensi, cum*

Digitized by Google

fuissem ejusdem scholae Rector, auditoribus meis publice dictatas, tuæ præstantiæ casu aliquo in domo mea ostendissem. To je ipak izviestno, da je već g. 1649 obstojalo u Varaždinu sjemenište za klerike pod upravom Jezuvita, koji su uješto takova držali uz svoje odhranilište i u Rieci. U Požegi podignu ga pod njihovim ravnanjem Franjo Tauci (*Thaussy*), koi umrie g. 1769. Za pravoslavne sjedinjene utemelji Leopold I siemenište u Zagrebu. Ovo je prestalo g. 1737, ali ga Marija Terezija opet obnovi.

I u crkvenih škola nastavni jezik bješe izključivo latinski, bile one privatne ili javne, osim samo u senjskoj biskupiji, gdje se upotrebljavao narodni i na sukrovnoj školi crkvenoj i u crkvenom službovanju i obredu. Zato žalio je u izvjestju na Papu Martin Braiković senjski biskup (1699-1704), što je njegovo područje *sacerdotibus doctis et Latini idiomatis peritis plane destitutum.* Budala! Iv. Ant. Benzoni, senjski biskup (1731-1745), dakako i on Riečanin, primio je od Karla VI zakladu za šest pitomaca, *ac Flumine*, veli Farlat, *in Seminario apud RR. PP. Societatis Jesu stabilivit;* te izda naredbu, po kojoj svi popovi morali su znati latinski. Nasliednik njegov Iv. Volf. Kiolić premiesti pitomce iz Rieke u Gradac.

O *učenih društvah* za ovo doba na sieveru trojedne kraljevine ne ostaje nam ni najmanje uspomene, ako se izuzmu njeki pokušaji slabački tim putem učinjeni koncem prošloga vieka, i to samo, da se materijalno stanje i ma kako u zemlji poboljša, a me nimalo na korist duševnoga promakla.

§. 5.

Razvoj hrvatskoga jezika.

A. *Hrvatski jezik postaje domaći i u primorskih gradovih latinsko-italijanskoga porekla.*

Da se je i ma koi slavjanski jezik govorio u rimskoj Dalmaciji prije VII stolietja, to je, kô što smo i drugde opazili, puka sanjarija već stare propale škole tako zvane ilirske, koje površnost znalo bi danas i nebradato

Digitized by Google

momče oprovrgnuti. Prvi, koji su ovamo taj jezik donieli, bili su bez dvojbe Hrvati i Serbi. Hrvati, izagnav Obre iz ciele rimske Dalmacije, naseliše samo nje zapad, dočim u nje iztok malo-kašnje Srbi se mirno umiestiše. Rimsko žiteljstvo preživi samo u Trogiru, možda u Zadru, i na otocih. Nješto kašnje dozvolom hrvatskih primoraca bjegunci solinski i epidauritanski napučiše Spliet, a Dubrovnik s nova podigoše. To su dakle jedina miesta, gdje se, po dolazku Hrvata i Srba u Dalmaciju, sačuvao prednji narod latinsko-grčkoga porekla; sve ostalo zemljište od jadranskoga mora do Dunaja, pa od Drave do Drine, što je malo prije sačinjalo ogromnu državu dalmatinsku, sve od sada osta napučeno Hrvatskim i Srbskim narodom, hrvatskim naime do nutrnje Neretve, do Drača i dalje srbskim.

Ali do mala nalazimo, gdje narod i jezik naš postupno prodiru i u ta latinsko-grčka miesta i stalno se namiestjuju. Toma Arcidiakon u pog. 10 veli odprto, da čim su se Hrvati ovamo doselili, umah su počeli sa starimi žitelji drugovati, *comunionum negotia exercere*, *connubia jungere*, *ac pacatos eos*, *sibi et familiares reddere*. Ivan Diakon, tajnik Dužda Orseola II, povieda, da uz duždev dolaz u Cres (998) pridoše mu u susriet ne samo gradski stanovnici, *verum omnes de finitimis tam Romanorum quam Sclavorum castellis*; što čisto sviedoči, da po tih zapadnih otocih bili su se već tada Hrvati stalno naselili. God. 1177 došav Aleksandro III u Zadar, svećenstvo ga zadarsko sjajno primi i svečano odvede u stolnu crkvu, *immensis laudibus et canticis resonantibus in eorum sclavica lingua* (V. knj. I. 129). A da je tada u Zadru navadan bio hrvatski jezik, to nam jasno dokazuju ona dva ondje odgojena i vrlo mu viešta Apuljca (1. c. 131).

S druge strane u najstarijih listinah tih miesta latinski napisanih od njihovih činovnika često se pomaljaju imena gradskih porodica plemskih čisto hrvatskoga porekla. U Zadarskoj g. 908 dolaze: *Dobrosia, Pricinaco filio Bribina, Zremilo* i td. (*Lucius Mem. 193*); u Trogirskoj g. 1064: *Dabro, Dabrana, Vitasa, Mirce Bogobayse* i td. (*16. 13.*); u Splietskoj g. 1069: *Valisa, domna Chatena cum sorore Stana, Domna Vera, Duimo Dragoviti cum Marcula uxore et filiis Pedrana et Drago, Masca Petri, Formino Busice* i td. (*Lucius de Reg.* II. 16.); u Rabskoj g. 1166: *Dabregna, Dobroblavo, Grube, Dimigna* i td.; u Dubrovačkoj g. 1114: *Boleslavo Judex, Gerdo Judex, Grubessa filio Branislave, Drago filio Slabe. Casnexio, Thechoniro* i td. (*Farl. VI. 59*). U pogodbi, što su Dubrovčani 3 svib. 1169 utanačili s Pisanci dolazi konsul Dubrovački imenom *Dabroslav*; u onoj s Omišani 3 velj. 1190: *Desimirus judex, Dobre Stepatie*,

Digitized by Google

Sergius Bladimiri, Petrus Bubanne, Lampridius Dabranize; a sjaset takih pridievaka ima u onoj, što su Dubrovčani sklopili 17 lip. 1190 sa županom Miroslavom, gdje su svi njihovi ondašnji plemići podpisani. U naprieda ta se imena sve to više pomnožavaju, te u Krčkoj listini god. 1189: *Menco de Drasi, Johanes de Cupana, Bina de Stoi, Vulcinna, Cerne, Radosti, Radiç Dragimo, Bunna de Dabro, Domça, Berco, Stacogna, Grubo de Kerço, Piça de Dresle, Cossula, Grampiça, de Sechira, de Snega, Maricca* i td. *(Arch. Ven. br. 1355)*; u Zadarskoj god. 1247 kao podpisi na pogodbi s Mletčani: *Gube de Lisiza, Bognelanus de Segla, Nicola de Sconila, Micha de Posit, Mireslao, Cosa de Petrogna, Marinus de Dobreraia, de Grobegna, Mazo Scherbeze, Petrigna, Sergius de Governich, Dobro de Clabelle, Micha de Dosiza, P. de Laure, Carlac, de Moruiza* i td. *(Pact. I. 209.)* Sve ovo nam kaže očito, da su Hrvati već za rana ušli u te gradove, te stekli plemstvo i više časti. To se nije ipak svugdje i uviek s dobre volje dogodilo, jer nalazimo, gdje se g. 1339 Pažani težko tuže na Zadrane, što su njekoje izagnali *de consilio Pagi, et alios subrogaverunt, qui sunt de Crouatia (Misti XVIII. 79).*

Naravno da su Hrvati, naseliv se stalno u ovih stranah, dali svoja imena bregovom, riekam, okolicam i td., gdje su pribivali; ali iste nas najstarije listine gradske osviedočavaju, da u samih kotarih, gdje su stanovali ostanci rimo-grčkoga življa, već se za rana počeše upotriebljavati za to i naša imena. Uz gori navedene primiere stoje i ovi: u Trogirskoj listini g. 1189: *terra sub via de Spilano apud Stinizam* i td. *(Farl. IV. 332)*; *u* Splietskoj g. 1200: *super territorio, que est in Dilato super Viperam, quod vocitatur Lugo perscina* i td. *(Farl. III. 233.)*; u Splietskoj god. *1397: ad Staculos sive ad Loque; ad meridiem est Lapidosum, quod slavice dicitur Plochita; in Arcuso ubi slavice dicitur na Luzax; quedam stampa que slavice dicitur Chameniza* i td.

I hrvatski običaji malo po malo prokrčiše si put u te gradove, jer nalazimo za rana u njih našu *vražđu* kao stvar već prošlu u običaj, kao na pr. u pogodbi mira medj Trogirani 22 sieč. *1395*, medj Splietčani 24 pros. 1402 i td. A moram jošte primietiti, da sve to, što do sada navedoh sve većma obiluje u naših zapadnih otocih, navlastito u Krku, gdje starožiteljstvo bude tako od nadošloga nadvladano, da je do mala naš jezik upeljan bio i u same javne poslove, kô što krčke listine i drugi ondješnji spomenici sriednjega doba jasno dokazuju. Toga radi pravo piše Lucić: *ab anno vero MCC in Chroatia et Dalmatia variæ mutationes evenere, ita Chrouti cum dalmatis moribus et lingua misceri cepere (de Reg. VI. 2.)*

Digitized by Google

a opet malo kašnje (VI. 4): *sed et vicissitudine rerum, bellis, moribus, aliisque causis, deficientibus Dalmatis, Slavi, in continenti et insulis, sensim irrepebant, in ipsisque civitatibus recepti fuerunt; ita ut Dalmatæ, quamvis in civitatibus lingua latina corrupta ad instar Italicae uterentur, Slavicam quoque ex necessitate discere et loqui coacti, bilingues effecti sunt, retenta tantum in scripturis lingua latina.*

I sbilja do mala nalazimo i ta miesta latinskoga porekla sasvim pohrvatćena. U Trogiru početkom XIV. stol. toliko je bilo našinaca, da je već trebovalo i zakone jim naški proglasivati. Lučić (*Mem. 173.*) navadja trogirski zapisnik od 12 lipnja 1322, u kom se veli: *Canestrus preco comunis de mandato D. Comitis alta voce preconia proclamavit, quod omnes tam Cives quam Sclavi et alii habitatores Tragurii sint et esse debeant præsto et parati cum suis armis* (t. j. da polete proti Banu). Dalje primećuje duždevu dopisnicu *(str. 203)* s proglasom na njeke izdajice trogirske od 10 list. 1325, a uza njih komad zapisnika ovako: *Eodem die* (naime 26 list.) *Caveconus Preco Comunis Tragurii bannivit et publicavit sub Logia Comunis in lingua latina et sclava in omnibus pro ut in ipsa commissione plenius continetur;* te iz svega toga izvodi: *la lingua slava era la più commune sino dall' ora* (naime u Trogiru) *e la più volgare dell' altra latina corrotta* (t. j. ed jezika italijanskoga). I zbilja XV. stol. u Trogiru naš jezik tako bješe zavladao, da je napokon po plemićih izdan zakon, da od sada nitko nesmije u vieću drugako govoriti nego latinski ili italijanski, *što je*, kô što se ondje dodaje, *iz običaja izišlo (Ref. II. 10.)* Poznato je pako iz starih listina, da su već davno svi primorski gradovi imali službenoga tumača (turcimanus) navlastito u pomoć knezu inostranu, *qui fideliter et legaliter in litibus interpretet;* te još te i osobitoga *cancellier della lettera schiava et serviana*, nek bi naški poslove gradske i izvanske obavio. To su si oni dali zajamčiti kašnje u pogodbah, kad su došli u mletačku vlast (1409–21). Trogirani su na pr. u svojoj 2 kol. 1421 zahtjevali od vlade, neka dozvoli njihovomu knezu Laki Franu pošto *nescit idioma illud, propter quod pauperes non poterunt dicere jura sua,* uzeti za se tumača stanovničtvu povoljna sa 40 duk. godišnjih, kô što je već bilo Zadru i Šibeniku dopušćeno. Tako i Hvar 14 velj. 1503 zamoli, da mu bude odobreno staro pravo imati pukom u skupštini odabrana svoga tumača pri knezu. Šibenićani 12 svib. 1454 tražili su od vlade, da bude kapetanom njihove galije Gjorgje *della Calce*, a Kormilcem Iv. Testa, a to jer znadu *la lingua schiava.* Vieće Dubrovačko g. 1472 izda naredbu, da barem odluke i zaključci budu napisani italijanski,

Digitized by Google

a da *in arenghis consiliorum nostrorum uti lingua Slava nequeunt, nec alia nisi Latina Ragusaea* (Engel). Crević Dubrovčanin (rodj. 1460) zove hrvatski jezik: *nobis vernaculus et peculiaris*, a dodaje, da njegovi pradiedovi *publice et privatim romana lingua quae nunc penitus obsolevit, loquebantur*. Tomu nije čuda, jer prosti narod i gospodje nisu ni slovca znali italijanskoga, dapače gospodjam bješe zabranjeno i učiti ga; *nemmeno gli è permesso di saperla*, piše Grgur Leto u svojoj *Italia Regnante*, gdje govori o Dubrovniku (*Dub. I. 8*). U izvornom izviešću o Dubrovniku iz XVI stol. stoji: *la lingua loro nativa è schiava, con la quale parlano li altri Dalmatini*; a tako u putopisu Sanutovu g. 1575 i td. Splietski knez g. 1574 javi Republici, da, u što je puku dielio poslane mu vladine darove, njeki vojnik zapieva pismu o Kraljeviću Marku, *e tutto il popolo e circostanti hanno cantato con lui come per un accordo fatto, perchè tutti sanno questa canzone* (*Solitro 244*). Iv. Krst. Justinian, sindik u Dalmaciji g. 1533, piše u svom izviešću o Zadru, da ondje sbog množine inostranaca prolazećih ili naseljenih plemići žive na italijanski. ali da gradjani *vivono all' usanza schiava tutti*; isto tako o Hvaru; o Šibeniku pako: *i costumi degli abitanti, il parlar et le pratiche sono tutti all' usanza schiava*; o Trogiru: *gli abitanti di questa città vivono con costumi schiavi*; a napokon o Splietu: *i costumi spalatrini sono tutti all' usanza schiava, la cui lingua materna è così dolce et vaga, che come dell'italiana la toscana il fiore e la più nobile et migliore, così della Dalmatia questa di Spalato tien il principato*, te da žene *non favellano se non la loro lingua materna*, kô što i u Trogiru. Dinko Zavorić Šibenićanin u svojoj poviesti dalm. (1603) veli u obće o našem primorju, da se *in privatis domibus* govori naški, da prezimena, *italos imitantes, detorquemus*, a da s odiće *itali a finitimis nostris, quamvis falso, appellati sumus*. Iv. Pav. Garzoni Mletčanin, trogirski biskup, u izviešću na rimski dvor (1663) o Trogiru veli: *In Adventu singulis diebus festis* **materno.** *hoc est Slavo sermone fit concio*; u korizmi svaki se dan propovieda na izmienice hrvatski i italijanski, naime *lingua italica* **pro Episcopo et civitatis Rectoribus Venetis,** a da za nedieljne velike mise u stolnoj crkvi *lectiones epistolarum et evangelia toto anno Illyrice interpretantur*, i td.

Ovo sve nam jasno dokazuje, da i ona miesta u primorju, gdje se kroz sriednja doba sačuvalo bješe latinsko poreklo, već XV. stol. bila su sasvim pohrvaćena.

Digitized by Google

B. *Narodne škole svietske i crkvene i učena društva u hrvatskoj kraljevini.*

Stari spomenici ne pružaju nam ni najmanje viesti o narodnih školah u hrvatskoj kraljevini. Ali se može držati za stalno, da jih je svakojako bilo poslie dolazka Metodovih učenika, naime za prvih hrvatskih biskupa Teodosija, Adalfreda i Grgura; jer bez njih nebi se bila onako brzo i tvrdo ukorenila staroslavenština u narodu. Uza to nalazimo i kašnje u samoj crkvi odličnih osoba, koje osim narodne knjige nisu ni ma koje druge poznavali, a za nje ne smie se reći, da nisu se u školi izobražili. Imamo na primier listinu latinsku napisanu lip. 1188 u Mletcih, u kojoj nahodiš sliedeći podpis: *S* (ignum) *Johannis Primiceri Veglensis Ecclesie nesciente scribere* naime latinicom *pro se rogavi scribere* (*Farl. V. 641.*). Jesu li te škole javne bile, te samo crkvene ili u isto doba i svietske, to se radi pomanjkanja ondašnjih izvora nemože opredieliti. Da nisu s vriemenom sasvim izćeznule, to nam sviedoči ono, što smo gori rekli o biskupu Senjskom Petru Marianu, koi je tražio polatiniti i ono malo ako i sukromnih svakako narodnih škola u svojoj biskupiji. Republika Mletačka, akoprem je službenu važnost davala hrvatsko-srbskomu jeziku, zakone naški izdavajuć latinicom i klimenticom, primajuć pisma hrv.-srb. napisana, te po njih riešavajuć dotične predmete, nije se ipak nikada ni najmanje brinula, da se u primorju našem ma koje škole zavedu, dapače tomu se za dugo navlaš opirala iz zlo shvaćena političkoga uzroka, da naime nebi tim odveć promakla razvoj jugoslavjanske narodnosti, akoprem ova sama mogla ju spasiti, kò što i jest, od najopasnijega njezina dušmanina. Samo u zadnjih časovih nje žitja ponješto popusti. Obći providur Grimani još g. 1752 zanjeka njekomu Srbinu iz Ugarske osnovati u zadarskom kotaru *scuola di lingua illirica* (*Dep. 26 sieč. 1753*). Jedva g. 1754 bje dozvoljeno Skradinu, da si uzme *un maestro di lingua illirica per necessario e dovuto ammaestramento de' fedeli.* Prvi je bio njeki Efrem Koreski. Ostaje molbenica, kojom su g. 1757 Skradinjani tražili, da jim vlada potvrdi za učitelja njekoga Sifkovića monaha brda Sv. Cirila, došavša iz Kilandara, grčkomu i latinskomu dobro viešta. U vojničkoj školi zadarskoj, kò što smo spomenuli, učio se i naš jezik, pošto su se i naški po natiskanu propisu vojnička viežbanja obavljala. U Dubrovniku jedva Pieriste, nasliednici

Digitized by Google

Jezuvita (1773) uvedoše u školu kao predmet hrvatski jezik, te nam ostaje jedan pokus toga podučavanja u knjižici natiskanoj u Dubrovniku g. 1797 pod naslovom: *Esercisio accademico sulla lingua slava, tenuto dagli scolari di rettorica.*

Prvi biskup, koi se odvažno i sdušno stavi, da strese hrdju iz našega svećenstva prirodnom polugom, bješe slavni Vis. Ant. *Zmajević* nadbiskup Zadarski (1713–45). Zamisli on s temelja podignuti u Zadru prvo narodno siemenište, gdje bi se naši klerici na sve veću korist svoga naroda materinskim mliekom odgojili. O tom izviesti najprije Benedikta XIII, koi mu g. 1729 u tu svrhu dozvoli opatije Sv. Grisogona Zadarskoga i Sv. Petra Osorskoga; a zatim i sbor kardinalski, pišuć mu: *ultra vires aggredior opus erigendi Seminarii illyrici, in quo Clerus Slavonicus paupertatis vinculis adstrictus, solis charitatis uberibus educatus et doctrinis instructus, murum se opponat pro domo Israel*; primećuć napokon: *quod divina auspicante Clementia propriis sumptibus incepi, satago perficere, nec manum amovebo, donec molis, quae a fundamentis ad superna consurgit, absolvatur.* Zmajević, akoprem ne doživi dokončanja svoje zgrade, još za života ustroji ipak dotične škole, te obznani Papi: *magistros aliunde evocavi, grammaticae, philosophiae ac moralis theologiae scholas aperui, collatione Casuum conscientiae magistralis methodi institui.* Zgrada se stoprv dovrši za nadbiskupa Karamana, koi ju svečano otvori 11 sieč. 1746. God. 1791 bilo je u siemeništu sedam pitomaca, i pet odhranjenika, osim izvanskih, koji su samo predavanja polazili. Odhranjenici plaćali su na dan dvie libre i deset solda dalmatinskoga novca za stan i hranu. Svi su bili, kaže službeno izviešće, *del Clero illirico, ed in quell' idioma viene loro insegnata dal maestro la teologia ed il modo di annunziare fruttuosamente la divina parola.* Ovo je siemenište dalo narodu i crkvi našoj dosta muževa, kojih uspomena neće minuti do vjeka, dočim ćemo se vazda trepetom i grožnjom sjećati onoga odpadnika, koi nam ga g. 1829 nemilo strga, dajuć ga tudjincu, da nas bolje opogani.

Uspieh Zmajevićeva podhvata navede malo kašnje slavnoga nadbiskupa splietskoga Ljubimira *Bissa*, da u Priku blizu Omiša ustroji narodno siemenište za svećenstvo svoje biskupije (1750). Ovo je s početka imalo samo 12 pitomaca, ali se kašnje taj broj pomnoži do pedeset. Tu se navlastito predavalo bogoslovje ćudoredno Antuna Kadčića Ljubimirova predšastnika. I njega je početkom ovoga vieka satrla kleta ruka tudjinska golemom štetom naše knjige i prosviete.

Digitized by Google

Drugde po našoj kraljevini nije bilo ni ma koga narodnoga zavoda za svećenstvo. Obično i u samih monastirih, te i u bosanskih (*Farl. IV. 86*) sve se predavalo na latinski. Zavoda za pravoslavno svećenstvo u zemlji nije bilo, jer ni vlada nije istočnoga vieroizpoviedanja priznavala tja do kašnje dobe. Da pomože pravoslavstvu u primorju mletačkom, koje je dakako duboko u neznanstvu dremalo, pokuša g. 1753 obći providur Grimani savietovati vieće, da namiesti ondje biskupa mudra i narodnomu jeziku viešta, i da podigne za pravoslavne pod upravom biskupa na javne troškove osobito siemenište ilirsko-grčko, gdje bi se u znanosti i u čudorednosti odgojili, pošto jih nalazi sasvim neznanstvom i svetoprodajom zamrljane; ali ne dobi ma koga odziva.

Najstarije uspomene društvenoga rada na književnom polju narodnom nalaze se u Dubrovniku još za XVI vieka, naime uz prvi promak narodne knjige u onom gradu. Osim običnih sborova za kazališne predstave držane pri kneževu dvoru i uz domaće svečanosti i na pirovanju, bilo je ondje i književno društvo *Složnih* (*de' Concordi*) zavedeno po Savi Bobaliću († *1585*), Mihu Monaldiću, Božu Tudizu, i Maroju Mažibradiću, na koje su spadali i naši najslavniji ondašnji pjesnici dubrovački. Siednice je držalo u palači Dogane s nazivom *Sponza*; a namiera mu bila njegovanje kò što narodnoga tako i latinskoga, italijanskoga i grčkoga jezika. Početkom XVII. stol., valjda smrtju njegovih osnovatelja, to se društvo razstepe, te malo kašnje na istom se miestu ustroji drugo tako zvanih *Dangubnih* (*degli Oziosi*). Ovo se ponajviše bavilo narodnom knjigom. Bio mu njekoč za ravnatelja slavni Ignjat Gjorgjić. Povieri osobitomu odboru (Iv. Aletky, Gjor. Mattei i Iv. Bunić), da sastavi ilirski slovnik.

Na odmaku 17 stolietja i Spliet dobi učeno družtvo s naslovom: *Akademia Illyrika iliti vam slovinska*. Glavni njegov osnovatelj i presiednik bješe knez Iv. Petar *Marki* Splietóanin; a za tajnika je imalo Franju Kritona. Težilo je za to navlastito, da pročisti, ureši i obogati narodni jezik i da podpomogne uzgoj narodne knjige i razvoj pučkoga izobraženja. To nam sviedoči sam Marki u predgovoru svoje knjižice: *Misli karstjanske* tiskane u Mletcih 1704, te se nada, da ova akademija *po načinu sladjahnoga stabla, ako bude zalivana s pričinjenim znojem od ljudih učenih i pomnjivih, podati će na svoje vrime mirisno i ugodno voće.* Stiepan *Cupilli* nadbiskup splietski u svom izviešću, što je g. 1713 odpravio u Rim, veli ob ovom zavodu: *utilitatem quoque et splendorem illyrico sermoni, non nihil ex sua puritate italici sermonis admixtione ac usu in dies amittenti, ac in civitatibus pene absolescenti, Accademia illyrica nuper instituta donabit* (*Farl. III. 548*).

Digitized by Google

Gori pomenuta gospodarsko-obrtničko-poljodjeljska družtva ustrojena drugom polovicom prošloga stoljetja u Splietu, u Zadru i u Kastielih poglavito na korist državnoga dobrostanja, pomagali su u isto doba i razvitak našega jezika, pošto su i po nalogu vlade njekoje svoje radnje na hrvatski prevadjali i tiskali. U drugih pako krajevih naše kraljevine za ovo doba nigdje učenomu družtvu nema traga.

C. *Glavne zaprieke, koje su zaostavljale razvitak narodne književnosti u trojednoj kraljevini.*

Političke zlosretne okolnosti, u kojih se neprestano nalazila trojedna kraljevina za ovo doba, bješe ponajglavniji uzrok, što je narodna književnost navlastito u nje zapadnih stranah proklicati zadocnila. Kleti barbar, otrgav joj, najviše s nemara njenih nevaljanih vladalaca, najbolji dio njezina zemljišta, nije joj ni časa pušćao, da odahne sa silnoga napora, što je uporaviti morala, da si barem ostanke spasi; dočim su ju u nutri sveudilj tudjinci, izlični dakako nje prijatelji, velju Niemci, Magjari i Mletčani, ne manje gulili i davili. Već si viekoviti vienac slave tiem samo zaslužila, što je kroz te goleme biede bar preživieti uzmogla, krst častni i zapadnu prosvietu od bližnje propasti učuvav.

Samo u primorju bješe nješto bolje za Hrvate. Mletčani, stalno se utvrdiv na našoj obali, da si tvrdo osieguraju i gospodstvo nad jadranskim morem, o što je visila njihova moć i čestitost, nisu sada, kô što prije (1), prezirali više našu narodnost, koja se jurve i u samih gradovih latinskoga izvora u prevagi nalazila, dapače nisu joj ni uzkraćivali barem za njeko

(1) Za prednjega njihova vladanja Mletčani su iz petnih žila nastojali, da u primorskih gradovih našu narodnost smažu. God. 1243 u Zadru umiestiše čisto italijansku nasedbinu; a i kašnje neprestance su turali u gradove tudje porodice i gradsko jim plemstvo dielili. List. 1343 nalagali su svojim knezovom u primorju, da odstrane gradove *a qualibet unione, in qua cognoscerent ipsos velle esse cum Sclavis.* U pogodbi sa Zadrani od 1. kolov. 1247 umetnuše i to: *item Jadratini parentelas de cetero non contrahent cum Sclavis, nec eos inter se recipiant ad habitandum, nisi secundum voluntatem Domini Ducis Venetiarum*; a 12 velj. 1269 priložiše: *quod decetero alicui persone de Jadra non possit concedi ullo modo vel ingenio, quod parentellam sive matrimonium contrahat cum aliquo sclavo secundum formam pacti Jadre (V. huj. I. str. 138).* Po zakoni=u Zadarskom (III. 49). Trogirskom (III. 56) i Sibeničkom (IV. 28) bilo je gradjanom zabranjeno jamčiti za Hrvata stanujuća u gradu, i td.

Digitized by Google

vrieme, da se dakako uz svoje sile razvija i širi, samo da to nebude na uštrb dali na korist njihovih težnja. Tomu se samo ima pripisati, što je već za rana primorska čest naše zemlje stupila u izobraženo evropejsko kolo ali ne zato, da su si tiem Mletčani i ma kako zaslužili naše zahvalnosti. Na to jih stisnule samo okolnosti vriemena, politička opreznost, a ne nimalo čuvstvo pobratimske ljubavi, vladateljske skrbi i pravice. Te nije čuda, što se i za te njihove izlične smiernosti i popustljivosti pomoli ipak kad i kada stara mržnja. Na pr. 24 trav. 1481 nalagali su Fr. Balbu providuru Krčkomu, da iz onoga otoka iztjera *fratres sclavi, qui sacrificant et celebrant divina officia more slavo*; te neka pazi, da ostali fratrovi *celebrent more nostro latino*. Kašnje, kad se političke okolnosti povoljnije okrenuše na njihovu stranu, nisu sbilja ni oni glede na nas zanemarili Sarpievih savieta, naime nasiljem i globljenjem opet trgati i gušiti svaki i najmanji pojav naše duševne i materialne snage.

Kad Turci, kô što vidismo u pregledu hrvatske poviesti, haranjem i grabežom razstaviše primorje od nutrnje naše kraljevine, Mletčani, stalnim umiešćenjem obćega providura u primorju, uništiše municipalnu slobodu i narinuše nam svoje zakone, a medju ovimi neodgovorno samosilje providurovo kao najglavniji. Ovo se nije dakako glave razbijalo, da oživi i ma koje vriclo domaćega dobrostanja, da zavedenjem i ma kakve škole i ma koliko promakne obće izobraženje; samo je na to sve svoje sile napiralo, da si kroz ono dvie same godine svoje uprave napuni kesu na razkoših iztrošenu, da nametanjem sve to porazljivijih tereta pomnoži javne dohodke da našim živežom krvlju stečenom prihrani vojsku i tvrdjave a desnicom našom badava granice obrani i t.d. Takovo ponašanje nije moglo jamačno ni najmanje pomoći razvoju naše knjige, dapače, da nas nesačuva providnost božja, bili bi sa svim i duševno propali. Ovoj samo te i postojanosti, koja nam je prirodna, imamo pripisati i sav uspieh, što smo za mletačkoga vladanja stekli u primorju na književnom polju. Naši napori bili bi se dakako u tom podvostručili, da je vlada barem to dopustila, da nas obasja blagodat tiskarstva i knjižarstva, ali je ona uviek smatrala ovo najpovoljnije sriedstvo duševnoga i materialnoga promaka najubitačnijim oružjem za svoju samovoljnost. Toga radi g. 1603 pod strogu kaznu zabrani tiskarom, knjižarom i slievalcem pismena drugdje osim u Mletcih svoga se zanata latiti. Koncem XVIII stol. za turskoga rata valjda bieše za čas pomislila na dopust. jer se 4 srp. 1693 riešavalo, da nieki prievodi zadarskoga nadjakona *siano stampati nella Provintia della Dalmatia*. Nu i to se neobistini. Malo kašnje pokuša Stiepan Kupili, nadbiskup splietski (1708-19)

Digitized by Google

skloniti vladu da popusti, zamoliv, neka mu bude slobodno u svom siemeništu podignuti tiskarnu, a to uavlastito *per imprimere i libri in lingua illirica per beneficio di queste Provincie e di tanti altri popoli, che parlano o intendono questo linguaggio, dovendosi per altro mendicare da Roma con molto dispendio.* Knez je splietski tu molbu i rad javne koristi podupirao, pošto bi ta tiskarna služila za službene potriebe, i jer bi si ona privukla iz ciele države *le carte che hoggidì s'imprimono in Ragusi, città che unicamente in questo Littorale ha un tal commodo* (1). Dodavaše, da će zavodom upravljati Nikola Sekondi Mletčanin, da će pomanje stvari on sam pregledavati i nadbiskup splietski kao apostolski iztražitelj, a da će se poveće upravljati u Mletke, kô što se već šalje u tu svrhu rukopis splietskoga zakonika. Sve badava.

Medjuzemne strane naše kraljevine, akoprem su se u nepovoljnijih okolnostih političkih nalazile, bile su ipak sriećnije od primorskih u što se tiskarstva tiče. No i ondje su plodovi bili i na to dosta slabačni. Piše Krčelić: *Ortellius habet: Hermagoras Craft ab Obenburgo edidit tabulam Peregrinationis D. Pauli Zagrabiae 1527, testis Bibliotheca Gesneri (Not. 456).* Jedva oko g. 1690 Pavao Vitezović (*Ritter*) Senjanin kao podžupan zagrebački dobi dozvolu i 1000 for. podpore za stalnu tiskarnu u Zagrebu, no dodaje isti Krčelić: *clero obsistente, progressum non habuit.* Vatra ju napokon proguta g. 1706. Obnovi ju Ivan Weitz g. 1724; te jih se od sada u Zagrebu više pomolilo, koje su istodobno radile, naime tiskara Jak. Venc. Heivela (*1715*), Iv. Bar. Pallasa (*1723*), Alb. Vil. Vesela, Jezuvitska (*1742*), Ant. Rainera (*1754*), Kaj. Per. i Fr. Härla (*1759*), Fr. Zeraušeka (*1764*), Ant, i And. Jandera (*1769*), Iv. To. i T. J. Trattnera (*1777*), Jos. K. Kotče (*1780*), Noveselska (*1795*), Biskupska (*1796*). U Osieku se tiskalo g. 1765 kod I. M. Divalda, a g. 1774 kod Iv. Tom. Trattnera u Varaždinu.

Uza to i naše višje svećenstvo, miesto nas kriepiti materinskim mliekom, jer većinom tudjinsko i glupo (2) i silom narinuto, nastojaše

(1) U nestašici spomenika mogla bi se ova viest obezbieditì knjigom, koja je ovako naznačena u Kukuljevićevoj Bibliografiji str. 133: *Pravovierstvo starih. U Dubrovniku 1704, u 4. str. 172;* i opet drugom, koju spominje Šafarik (Gesch. der Südslav. Liter. (II, 254) ovako: *Mjesec djevice Marie razmišljanja pobožna. U Dubrovniku 1734, 8. 84 str.* te i predajom, po kojoj bili bi Mletčani jednom dali ugrabiti njekoga tiskara, koi se bješe u Dubrovniku nastanio.

(2) Republika bojala se našinaca radi tvrdoga značaja njihova, te je turala tudjince. Po smrti nadbiskupa zadarskoga Jer. Korner obći providur 14 list. 1688 javi vlądi, da mnogi

Digitized by Google

sporazumno s vladom, da nas sve većma opogani. Bilo je i takih vladika, koji su se tiem dapače hvalisali, što jim je pošlo za rukom slavenštinu latinštinom ugušiti. Vidili smo, kako se ponašao Petar Mariani u Senjskoj biskupiji; a ovdje ćemo dodati još jedan primier. Visko Arigoni Brošianac, biskup šibenički, izda zapovied, da nitko ne smie ni ma koju čast obnašati u stolnoj crkvi, *qui latine examinatus non responderit*, niti redove dobiti, ako prije ne izuči latinsku školu i ne prinese sviedočbu *a Ludimagistro*, da zna latinsku slovnicu; da se glagolašem uzkrate redovi, *nisi per triennium in hac nostra urbe vel alia studiis* (na latinski dakako) *et bonis moribus operam navaverint;* te prisili narodne župnike, da dodju u grad, i da se latinštini uče. Tega radi obtužen, da se opravda, 26 ožuj. 1623 javi ponosno no lažno poklisaru papinskomu u Mletcih: *erano detti Parochi della lingua illirica allevati nelle ville senza lettere, religione e costumi; ho fatto allevarne molti quà nella città, e ve ne restano soli cinque della lingua illirica mediocremente instrutti*; kako da znanost visi o jeziku i to o latinskom. Ta kukavica nije ni rieči znala hrvatski a kamo li glagoljski, *unde irae*. Jedva XVIII. stol. odprto oplaka tu golemu nepravdu slavni naš Vis. Ant. Zmajević u listovih na samoga Papu (*Cicog. Cod. 1331*). Jednom ga savietovaše, da Trogiranom dade za biskupa muža iz naroda, a to jer *plures accedentes ad Populum ignotae linguae, ejus non possunt audire sermones, nec Illyricis exsubiis Italica adoratione providere. In loquela labii tantum, et lingua altera loquntur ad populum istum, sed nepue loquentis intelligentia attingitur, nec audientis responsio percipitur. Hinc mutuo inter se digladiuntur dolore, quia Pastor ovium vices, et oves Pastoris oracula, tanquam alienae summa animae amaritudine ignorant.* Drugi put za rabskoga biskupa predloži mu zemljaka, jer *Illyrica gens est italicae ignara linguae, Illyricis tantum assueta dictionibus*, i td.

Niti su se u Dubrovniku, uza svu samostalnost što je za ovoga doba uživao, narodne stvari u mnogo boljem položaju nalazile. Dubrovčani, da su shvatili zadaću, koju jim providnost božja bješe na slavjanskom jugu opredielila, uprav onda, kada su svojom prostranom trgovinom veliki upliv imali na cielo jugoslavjanstvo, mogli su si zadobiti najveće zasluge ako i

---

dalmatinac želi otu čast, *ma come questi per ordinario riescono assai torbidi, facili a promuover delle novità e a far insorgere dei sconcerti* (a to jer su znali braniti narod, crkvena dobra i prava proti nasilju kneževu), *così crederei non fosse per riuscir d'intero servitio alla Patria la promotione alla medesima dignità di alcuno di essi.*

Digitized by Google

ne u oslobodjenju našega naroda od tudjega robstva, a ono barem u prosvietljenju njegovu. Ali i u njih narodnost bješe zadnja briga. Narodna knjiga smatrala se kao ugodna zabava pojedinih, a ne kao državni predmet. Vieće dubrovačko nije se nikada mnogo glave razbijalo za škole; a ono malo što je uzradilo, sve tudjinstvu u korist. Aristokracija bila je sve, svoju moć s nikim nedielila, ni na to voljna, te narod prezirala. Nadbiskupi obično tudjinci, narodnomu jeziku neviešti. Ni ovdje tiskarni izviestnoga traga tja do g. 1789, kad ju stalno zavede Kar. Ant. Occhi Mletčanin.

Uza sve te goleme zapore i mnoge druge pomanje, što joj vele burne okolnosti političke i tudje nasilje na put staviše, zar se je mogla narodna književnost u našoj kraljevini bujno razviti i dično nakititi? Postojanost i odlučnost dakako mogu sve; a naš narod, komu su te krieposti prirodjena svojstva znao si je po njih sbilja, kô što višekrat na političkom tako i na književnom polju najsjajniju pobjedu izvojevati.

D. *Spliet sa Starimgradom na Hvaru* (1) *u jugoslavjanstvu kolievka prave narodne književnosti.*

Dočim su Bugarska i Srbska kroz ovo drugo doba naše književnosti jadno čamili u čeljustih divlje turadi a Slovenska nemačke nasilnosti, sami Hrvati, akoprem i oni, izim Dubrovnika, tudjinstvom pritisnuti, znali su ipak uz neizmierno blago svoje municipalne slobode i uz primier i pripomoć susiednoga naroda italijanskoga, te blagim uplivom zapadnoga vieroizpoviedanja stupiti prvi od Slavljana na novo prosvietno polje evropejsko, i tiem prokrčiti put pravoj narodnoj jugoslavjanskoj književnosti. To nam priznavaju dakako svi spisatelji narodni i inostrani, koji su se jugoslavjanskimi stvari bavili, a to će postupice očevidno dokazati i ova knjiga

Ali ti spisatelji još danas nisu složni u tom, gdje je pravo bila kolievka toj književnosti. Obično se i ta slava pripisuje Dubrovniku, ovomu divnomu gnjezdu i ponosu jugoslavjanske prosviete, valjda s toga, što je on dao veći broj spisatelja i jer je više od drugih naših gradova primorskih političke slobode za ovo doba uživao. No i ako s jedne strane zaboravimo na ono, što se je do druge polovice XV. stol. narodilo u ostalom primorju dalmatinskom na polju znanosti i pučkoga piesničtva, a to je

(1) Ovo prastaro gnjezdo narodnih sokolova, moje žalibože rodno mjesto, ovih dana stavi si viećni spomen sramote, iznevieriv se svojoj narodnosti imenovanjem najprije tobož oglašena Lapenne a skoro njegove siene, proletara Matkovića za svoga poslanika na saboru.

Digitized by Google

ipak od neizmierne vriednosti uz sveobću tamnost onoga doba, kada u Dubrovniku tomu nema skoro ni traga, te s druge jedino razgledamo i odnosno prikladimo narodne plodove, koje je ostalo dalmatinsko primorje dalo u drugoj polovici istoga vieka s onimi, što je u isto doba Dubrovnik narodio, lasno ćemo se uvieriti, da se Dalmatinskomu primorju a osobito Splietu i Staromu Gradu na Hvaru a ne Dubrovniku pristoji najprva čast u pogledu začetja i razvijanja prave jugoslavjanske književnosti. Ovo će nam zasviedočiti i sami najstariji dubrovački spisatelji. Dinko Ranjina odprto kaže, da su Šiško Menčetić i Gjore Držić bili najstariji piesnici u Dubrovniku, te otci narodne književnosti u onom gradu. O Šisku pieva (*pies 164*):

Š njim piesan ističe i š njime zapade,
Sginuti, što reče, neće mu nikade.

Tiem spievci piesnima spievaocu stvorte čas,
Ki vam put svojima otvori, za steć glas;

a u posvieti na Miha Menčetića govori o Šišku i o Gjoru: *naši prvi* (t. j. najstariji) *pievaoci videći, er' je jezik potreban i ubog, nasliedujući stare pievaoce grčke i latinske*, i td. S Dinkom se posvema slažu i ostali suvremeni i posliednji spisatelji Dubrovački, kako na pr. Marin Držić (*† 1580*), koi u predslovju svojih igrokaza zove vrieme Šiška Menčetića kao *staro* u dubrovačkoj književnosti, kao da bi rekao, da je ova prem onda pronjekla u onom gradu, sloveć:

Mnozi su još bili, po vodah ki tokoj
S vilam su obćili u vrime staro toj;

a to su bili jedino Šiškovi suvriemenici, a ne nipošto, od njega stariji, što bi on bio bezdvojbeno rekao, da je i ma koi kraz ondje prosinuo prije Šiška. I Hanibal Lučić Starogradjanin u *Piesni od pohvale Dubrovniku* čini nam prividjeti, da prem za njegova doba ovaj grad započeo bješe narodnom se knjigom zabavljati, nespominjajući s ote strane nikakove njegove zasluge prijašnje, nego samo tadašnju i došavšu, jer pieva:

Dubrovniče, časti našega jezika,
Ka cvateš i cvasti vazda ćeš do vika.

U toj ga piesni uznosi samo trgovine radi i zakona, po kojih se slobodno vladaše, a ne nipošto s književnoga rada.

I sbilja prije Šiška i Gjora nemamo uspomene od nijednoga spisatelja narodnoga u Dubrovniku. Istina Dolci u dielu: *Fasti litterario-ragusini*, napominje njekoga Marina Kristićevića, koi bio bi nješto prije Šiška

Digitized by Google

i Gjora, naime oko g. 1460, slovio u u Dubrovniku, te tako jim prokrčio piesnički put; no i bilo to istinito, nebi zaslužilo osobite uspomene, pošto su ga sami Menčetić i Držić mimoišli.

S druge strane nalazimo narodnu književnost u našem primorju van Dubrovnika još prije Menčića i Držića dosta razvitu a gdjekuda i korenom utvrdjenu. Proza se bješe jur davno ovdje krasnim voćem obogatila, te još g. 1495 i tiskom po narodu prosula. Ovo je onaj dragi biser naše književnosti, naime misalić O. Bernardina, koi je živio početkom XV. stol. u Splietu. Bartul Kašić Pažanin kaže i to, da još prije Bernardina njeki Andriulić, valjda i on splietćanin, preveo bješe isti epistolar i napečatio. Ali osim narodnoga i umietno piesničtvo već se bješe u istom Splietu i u Hvaru podiglo nješto prije nego u Dubrovniku. Marko Marulić Splietćanin *(1450–1524)*, ona prejasna zviezda svakojake znanosti za cieli ondašnji sviet, zaslužuje bez dvojbe, da bude pripoznat ocem jugoslavjanskoga umietnoga piesničtva. Njegov je glas dobro poznan bio u narodu[a] kadno tek prvi zraci književni započeše sivati iz Dubrovnika. P. Hektorović *(1486–1572)*, veliki štovatelj i prijatelj Dubrovčana, pripisuje ipak samu Marku urešenje slavjanskoga, naime zaslugu, što ga je prvi izčistio i podigao na čast književnoga:

Svu našu okruni stranu mnogom dikom,
I častju napuni, i hvalom velikom;
Kim je urešen bil i jezik slovinski,
I kim se je dičil takoje latinski.

Tako i Baraković u VII. pievanju svoje *Vile Slovinske*, govoreć o propadanju narodne knjige, spominje Marula i ondašnji već golem uzlet narodnoga piesničtva kada slovi:

Bih nigda doparla na vrime Marula
Latinkam do garla, glas njih taknula.
Opet sam padnula, zač jazik slovinski
Vas nauk od skula promini u rimski.

Marulić imao je oko sebe liepu kitu splietskih umova, koji su s njim radili složno na promak narodne književnosti, naime Dujma Baništrilića *(Hekt. II.)*, komu je g. 1501 posvetio svoju Juditu; Dinka Papalića kneza Poljičkoga iznašatelja hrvatske kronike; Jerka Papalića po Dumaniću vrloga narodnoga piesnika, Jerka Martinčića kao piesnika proslavljena Hanib. Lucićem i td.

U isto doba, kada je Marulić pievao u Splietu, suglasno mu odgovaraše liepi sbor učenih narodnjaka iz otoka Hvara, a to su: Grgur Antiquario, Jerko Bertućević, Franjo Božićević, Franjo Paladinović, Mikša

Digitized by Google

Pelegrinović i td. svi piesnici narodni i mudraci na glasu, vele hvaljeni od istobodnih Lucića i Hektorovića, koji jih drže za svoje predhodnike, i od Viska Priboevića u dielu: *De origine successibusque Slavorum*, g. 1525 dovršenu a g. 1532 tiskom izdanu. Uzajamnost medj Splietom i Hvarom uočuje nam izmedj drugih isti Hektorović, gdje pieva Vis. Vanettia Splietćanina:

Cernis quanta tuae virtutis signa dederis,
Te vult nostra Pharus, te cupit Aspalatum.

Hanibal Lucić daje nam pako nesumljivi dokaz, da je prije njega obstojao običaj u narodu domaćimi se igrokazi razveseljivati, jer u predgoveru svoje Robinje kaže odprto Franju Paladinoviću, da je složio ovo dielo namierom, da bude prikazano uz pokladne dneve, te i da *takove bo te piesni u pridnje vrime iznaštene biše i običahu se puku prikazivati samo na konac: da razlike drusih kripostih i pomanjkanja sličajući i gledajući, svaki sam sebe i život svoj umiti bude bolje prociniti i srediti.* A i sam Marulić čisto spovieda, da je prije njega bilo ondje narodnih piesnika, kad piše: *Ovu historiu (t. j. Judite) svedoh u verzih po običaju naših sačinjavac.* I tako je moralo biti, *jer*, veli Kukuljević, *inače nebi mogli dokučiti, odkuda je ono bogatstvo jezika, odkuda ona veća ili manja pravilnost u slogu i u ritmu, koja se u piesnih Marulićevih vidi* (*Pies. Hrv. II. 4.*)

Rećemo konačno i to, da ni u Maruliću ni u njegovih suvriemenicih nema ni ma koje viesti o dubrovačkih spisateljih; to nam se za prvi put očituje za Lucića i Hektorovića (1). S toga bi se izvesti dalo, da škola Marulićeva nije ostala bez upliva i na Dubrovnik, i da je valjda ondje probudila učenost i ljubav za narodnim piesničtvom. A da su sbilja Dubrovčani učili i ljubili naše knjige vidi se iz poslanice Hektorovićeve na M. Pelegrinovića, u kojoj, opisujuć mu svoje putovanje u Dubrovnik, veli, da u onom gradu njegovo je ime na glasu poznato, *jer ispitovan bih dosti za tebe, i vele mi pohvaljena bi ljubka tvoja, kakono stvar zamirita i isverstna, koju ti nikad u pridnja vremena složi naredno i upisa.*

Onim pako, koji hoće, da prvenstvo narodne knjige pripišu Dubrovniku i s toga, što je ovaj grad već onda i u drugih znanostih prednjačio sve ostale primorske, odgovaramo, da neznadu što velc, jer ovi su tada po

(1) Visko Priboević Kvaranin u pomenutom dielu (*1525*), dočim veli o Trogiru: *nostra autem tempestate peritorum gloria virorum clarum*, kaže o Dubrovniku samo to; *divitijs ac navibus et libertate conspicuum*, te prolazi na Spliet: *natale Marci Maruli solum-*

Digitized by Google

umovih nadkriljali ne samo Dubrovnik, no i mnoge sada vrlo izobražene narode. Niti uz toliko sjajnih dokaza, koji naše mnienje povladuju, zaslužuje osobitoga oprovrženja ono, što piše g. M. Ban (*Dub. I. 151*), naime da Gjore Držić hvali u njekom ulomku jedne piesme stihove svoje ljubovnice, te da *gdje stihotvornica, tu je zaisto i stihotvorstvo od davna i u obće uobičajeno.*

Možemo dakle zaglaviti, da se Spliet i susiedni mu Starigrad na Hvaru imaju smatrati kao prava kolievka, gdje se začeo i razgojio prvi plod prave jugoslavjanske književnosti. S toga pievajmo sa starogradskim labudom:

O Splite čestiti, ku si sriću imil,
Da s vazda gnizdo ti razumnim ljudem bil.
U tebi knjižnici mnozi se rodiše,
Veli razumnici, koji slavni biše;
Ljudi vridna broja, kojih glas mukal ni,
Vazda družba tvoja bili su po sve dni;
Ki kriposti biše svake napunjeni,
Kako sami htiše, i vele hvaljeni.

E. *Nasiv jezika književnoga u trojednoj kraljevini, i njegova pismenost.*

Jezik, kim su se služili najstariji naši spisatelji, praoci prave jugoslavjanske književnosti, bješe čakavski budi u prozi budi u piesničtvu, te ne samo u primorju Dalmatinskom nego i u samu Dubrovniku.

Taj *čakavski* jezik prvo se zvao *hrvatski.* To nam potvrdjuju najstariji spomenici naše narodne književnosti. Već u *poljičkom zakoniku* od g. 1400 kaže se odprto: *ovo neka se zna, kako pripisasmo ovi poštovani statut iz staroga u ovi virno i pravo, ni umaknuv ni primaknuv, nego da se bolje razumi hervački i latinski.* Senjani Pet. *Jakovčić* i Sil. *Bedričić* u iztumačenju *Korizmenaka* dodaju, da su to izradili *na hervački (1508). Marulić* u naslovu svoje *Judite* piše: *Istoria svete udovice Judite, u versih hervatskih složena (1522). Hanib. Lucić* spovieda Jerku Martinciću, da je Ovidijevu knjigu *iz latinske odiće svukši, u našu harvačku preobukao.* Hortens *Brtučević* u poslanici na Bernardina Karnarutića ovako ga slavi:

A Segetom si steć hotil zlatu krunu,
Kom će Harvatj već častni bit na punu.

Digitized by Google

Petar *Zoranić* dičeć se svojim *Harvatskim* jezikom, žali, što njekoji tudji nadvišuju našu književnost; no ipak u perivoju od slave uza druge vile nalazi i *Harvaticu* narešenu *po običaju harvatskom*. Niko *Nalješković* broji se medj Hrvate, čim veli u poslanici na Petra Hektorovića:

Molim te togaj rad, nemoj, svi Harvati
Da na te plaču, sad hotjej ga parjati;

u onoj pako na Hor. Brtučevića:

Hortense pošteni, slavo svih Harvata,
Pravo ti zlameni ime trak od zlata;

a u listu na Ivana Vidala Korčulanina:

Tim narod Harvata vapie i viče,
Da s kruna od zlata, kojom se svi diče.

Vidali mu pako odvrati:

Časti izabrana, Niko, hvala velika
Harvatskoga diko i slava jezika;

dodav o Dubrovniku ovako:

Svuda ga jes slava, svud on slove,
Harvatskih ter kruna gradov se svih zove.

I Dinko *Ranjina* spovieda, da je Elektru Sofoklovu *harvatskom* učinio. Benedikt *Zboravčić* kaže, da je *harvatskim yazichom* protumačio evangelistar (1586), a isto tako u svojih prevodih riformatori Stiepan Konzul Istrianin, Antun Aleksandrović i Gjor. Juričić Dalmatinci (*1561–4*). Čim jako štokavština XVII. stol. sve više si prokrči put u primorje, obćeniti zraz *slovinski*, već upotriebljen od M. Vetranića, P. Hektorovića, S. Bulinića i A. Komulića ondje preote mah u knjizi, a *hrvatski* oslabi. U XVII stol. rabiše ga još Iv. Ton. Marnavić, Fr. Glavinić i Iv. Tanzlingher (*Zanotti*), a u XVIII. Iv. Filipović Lov. Sitović, B. Pavlović, D. Pavičić, I. Banovac, N. Palikuća, A. Della Costa i malo koi drugi. U primorju osta lakle u običaju naziv *slovinski*, izuzam joštę F. Vrančića i P. Radovčića koji se služe izrazom *dalmatinski*, i M. Orbina, u koga se nalazi *Dubrovački*. Naziv *ilirski* ili *ilirički*, već odavna obćenito rabljen u latinskih i u italijanskih knjigah, ondje se naški pomoli jedva XVIII. stol., ali i tada ne dobi odziva.

Prvi bosanski spisatelji, kô što P. Kanizić († *1597*) i I. Bandulović (*1613*), zvali su svoj jezik *slovinski*; S. Matijević (i Kačić) bosanski; M. Radnić slovinski-bosanski (*1683*); M. Divković († *1631*) sad *bosanski*, sad *srbski*, sad *slovinski*; P. Posilović *ilirički*, *aliti slovinski*; (*1647*); St. Margetić *bosanski iliti ilirički* (*1708*), a M. Pavić *ilirički ili dalmatinski*

Digitized by Google

(*1768*). Nisu se ni Slavonci slagali u nazivu svoga jezika. P. Posilović nazva ga *slovinski* (*1647*), a I. Garličić *bosanski*. Polovicom XVIII stol. kad se izgonjenjem dušmanina poče kriepiti ona opuštena zemlja te i knjigom baviti, ondje se udomaći izraz *ilirički*. Samo su njekoji, kô što M. A. Relković, I. Jablanci, J. S. Relković i M. Lanosović rabili rieč *slavonski*, A. Kanižlić pako *ilirički* ili *slavonski*, P. Katančić *ilirički izgovora bosanskoga*, a A. Tomiković *ilirički slavonski*. U Hrvatskoj sadašnjoj, koja se još XVI stol. gornjom Slavonijom nazivala, najstariji spisatelji, kô što Prgošić (*1574*) i Vramec (*1578*) svoj su jezik imenovali *slovjenski* i *slovenski*, no kašnje taj naziv nadje si malo odziva u spisateljih. XVII stol. N. Krajačićem i Katom Frankopanicom ondje preote mah izraz *horvatski*, i taj kašnje sasvim nadvlada. Opomenut nam je ipak, da Petretić rabi *slovensko-zagrebački* (*1651*); u njekom evangjelistaru g. 1694 i poslie dolazi *slovensko-hrvatski*; a H. Gasparoti ima još i *horvatski iliti slovenski*.

Glede na pismenost pučka književnost, u što se poče na zapadu razvijati, ostavi crkvi porabu glagoljskih slova, koja su se do sada rabila i u svietovnih stvarih, a mjesto nje uze si izključivo latinicu, izuzam njekoliko spisatelja bosanskih i njim pograničkih u primorju, koji su se i nadalje za njeko vrieme služili njekom osobitom ćirilicom, koju sada vieštaci zovu hrvatsko-bosanskom ćirilicom, da ju tiem od srbske razluče, pošto je i sbilja od ove podosta različna.

F. *Zamah narodne učenosti hrvatske.*

Ako upremo oči k vrelu naše prave književnosti, naći ćemo već u prvom nje razvoju liepu kitu piesnika i prostopisalaca, koji su joj umah ako tvrd temelj udarili, da joj nije bilo jamačno više dvojiti ni najmanje o njezinom obstanku i o dalnjem razvijanju i usavršenju. Ovi prvi promicatelji našega duševnoga priporoda, pravi praoci narodne prosviete, svoje su imotvore, kô što smo gori napomenuli, snovali na temelju čiste čakavštine, koja bješe njegda obćenita kudgod je hrvatsko-srbskoga življa bilo s ovu stranu Dunaja, te se smatrati mogu u našoj knjizi kao pravi nje zastupnici i prvi izdavatelji. I sbilja najstariji hrvatsko-srbski spomenici a listine navlastito lasno bi nam dokazale, da je čakavština starija od štokavštine, da se je ova u jugo-iztoku iz nje razvila, na jugu postavši jekavštinom a na istoku ekavštinom, te da se je malo po malo k sieveroapadu primakla, i ugušiv čakavštinu, ovdje narinula gospodaricom narodne književnosti.

Digitized by Google

Štokavština dodje dakle kao novi oplemenjeni plod, da svojom nižnosti i zamamljivosti omekša i polepša sliku stare, akoprem jezgrovite i prebogate, još ipak dosta neotesane čakavštine. Dubrovnik sbog svoga položaja i tiesnih odnošaja s onimi istočno-južnimi stranami, prvi u našem primorju osieća taj blagi upliv štokavštine i to već pri koncu XVI stolietja. Spisi Dinka Ranjine († *1607*) i Dinka Zlatarića († *1607*) mogu se smatrati kao zastupnici ondješnji prelaznoga doba, jer se u njih prve prikazuju čvrsti tragovi štokavštine, čega radi zahman ćeš u njih tražiti točne pravilnosti. I ostalomu primorju, koje se isto kao Dubrovnik mnogom svezom spajalo s našim istokom i jugom, štokavština, ako docnije i teže, ipak omili; jer dočim u Baraković († *1628*) čakavština još stoji u prevagi, već u Kanavelića *(† 1690)* i u Vitaljića († *1725)* pretežnija je štokavština (1). Ova XVII. stol. u Dubrovniku sasvim nadvlada, te je po njoj Ivan Gundulić dizao našu književnost do najveće sjajnosti. U isto doba Bartul Kašić Pažanin svojom slovnicom čvrste joj je temelje udarao u ostalom primorju, svoja načela praktično izvadjajuć u svojih mnogotrajnih spisih, u kojih sjaje podpuna pravilnost s gledišta budi fonetičnog bud običnoga, i preporučujuć, da se bosanski izgovor jekavski uzme za jedino pravilo u našoj književnosti. Istina čakavština još i nakon toga gdjekuda se pomoli u spisih, navlastito po otocih, ali ju i ovdje satre napokon Kačićeva Plesmarica. Ona od tada osta samo u živom govoru, dočim štokavsko nariečje često uz ikavski izgovor zaokupi sve na to veću korist i slavu naše narodne knjige.

Još kašnje nego u primorje štokavština si prokrči put u Slavoniju i ovdje uz ikavski izgovor, naime tečajem prošloga stolietja, i to po izagnanju Turaka doselenjem Srba i Bosnjaka; a nije čuda, što su plodovi na književnom polju sada i ondje slabo uspieli. Ovo su bila dakako doba svuda po našoj zemlji najnepovoljnija za promak narodne knjige. Neprestani ratovi za Karla VI., M. Terezije i Josipa II, u kojih su se pod tudjom firmom i za tudje svrhe naše sile trošile; nasilstvo, da tursko netaknem, s jedne strane magjarsko, koje je u isto doba za tim težilo, da i najmanji biljeg hrvatske samostalnosti izbrisa, a s druge mletačko, koje je umietno naše primorje do živa deralo; jezuvitizam, svudi samostalan u

(1) Doba prelazna u primorju predoči nam Tanzlingher u predgovoru svoga prevoda Virgilijeva (*15 vel. 1688*): *ne marim svitovnu pohvalu radi čistoće besida, jere koliko gradova u ovoj krajni jest, mogu riti, da toliko vrsti jezikova ili govorenja jest i svaki, svojim zakonom osobito govori, tako da svi Hrvati jesmo, a jedan drugomu svaku besidu nerazumimo, i svaki svoj jezik procinjuje i hvali.*

Digitized by Google

odhranjivanju mladeži, sliepo orudje mrtva klasicizma, a zakleti neprijatelj svakoga pojava narodnoga; italijanština i njemština, što su naši gospodari onu sa zapada ovu sa sjevera, medj nas sve bjesnije rivali sada opakom namierom, da nas opogane i tako sve tiesnije svomu kolu privežu (1); novotarenja francezke škole, kojimi se je žalibože i mnogi naš silno zanimao; bezbožno utamanenje staroslavenske štjevnice po samih crkvenih stariešina, i td.; a za Dubrovnik još i ovo, naime težke posliedice silne trešnje od g. 1667, oslabljenje trgovine, duge i vrlo škodne nutrnje razmirice glede preuztrojstva državne uprave, i napokon silna stradanja na moru; sve se to i još k tomu složilo bješe tiekom prošastoga stolietja, da dojakošnji vele sjajni uspieh naše narodne knjige obustavi i oslabi. A valjda joj i trebovalo odmora. Usprkos što se neprestano boriti morala sa svakojakimi sprotivnostmi u i van kuće, i bez pomoći odnikle, ona se ipak bješe dakako toli visoko uspiela, da joj naravski trebalo za njekoliko stanuti, da si odmorom sve sile na siegurniji i pravilniji uzlet prikupi, priredi i okriepi. I da sbilja bješe doprla do skrajne mogućnosti za ono doba, to će nam dokazati jasno zamah njezina rada budi na piesničtvu budi u prozi.

Medju raznimi vrstmi, kojimi se naša književnost pravo ponositi more, bezdvojbeno prvo miesto zauzima *lirika*. Već u prvom razvoju našega književnoga života ova do takove sjajnosti dòpre, da joj onda, krom Italije nije bilo para u svietu. Niti je u naprieda ma i šta popustila, dapače početkom XVIII. stol. poseže do najveće savršenosti. Prvi obraditelji na tom polju bili su M. *Marulić*, Gj. *Držić*, Šiš. *Menčetić*, Han. *Lucić* i M. *Vetranić*, u kojih ćeš istina kadgod zahman tražiti naravno odmotanje pojama i poredanje djelova smierom na skladno jedinstvo, a to se obično s razvitkom sdružuje, ali ćeš na suproć naći u izobilju veličanstvenih misli, jedrih izraza, živih slika, krepkih i zanimivih trenutaka kao bezdvojben dokaz njihova izvanrednoga uma. Obilno klasicizmom opojeni, oni su ravno uz vis letieli, nepazeć na pomanje zadjeve, a ostavljajuć svojim nasliednikom, da stazu od njih prokrčenu sve više razplosne i uglade. A to i učiniše njihovi učenici N. *Nalješković*, N. *Matulić*, N. *Dimitrić*, Mar. *Držić*, Al. *Baffo*, M. *Bunić*-Bab., I. D. *Košičić*, S. *Bobalić* M. *Mažibradić*, P. *Divnić*, D. *Ranjina* i M. *Albertić*. Na njihov su primier

(1) Već Kavanjin žali narodnu pokvarenost duševnu i tjelesnu *(Piev. IX,)*:

Svieť je otišo na opako
Harvat žive jurve niemski,
A gardije što'e tu tako
Žene mužki, muži ženski,
I u franački način nose
Ženski oborac, ženske kose.

Digitized by Google

uznapriedovali XVII stol. I. *Mrsić*, Jer. *Gučetić* Rafaelov, M. *Gazarović*, P. *Primović*, Iv. *Bunić* Serafinov, P. *Kanavelić*, V. *Dudan* i mnogi drugi, usavršivajući svoje radnje uz blagi upliv Petrarkove škole i čisteć jezik od prirodjene otrebine do najveće ugladjenosti i miline tja do slavnih Ignj. *Gjorgjića* i And. *Kačića*, koji su našu liriku do toliko digli, da sbilja nema druge u svietu, koja bi ju bila do onda nadmašila.

I *epika* je plemenito zastupana u našoj književnosti. *Osman* Gundulićev ne samo u narodu, nego i van naših granica liepih je pohvala stigao; a jamačno ne manjih zaslužuju *Ostan Božje Ljubavi* Andrije Vitaljića i *Uzdasi Mandaljene* Ignjata Gjorgjića. Puno jim se približuje *Ursiniada* Kanavelićeva i s toga, što slovi naše narodne svetosti; te *Kristiada* Gjona Palmotića, premda po tudjem kroju obnarodjena. *Trublja Slovinska* Vlad. Menčetića i *Opsieda Sigetska* Pet. Zrinskoga uza pomenutih jedva su uspomene vriedne.

Obiluje pako naša književnost krasnimi piesankami, predmeta ponajviše liričkoga ili junačkoga, no takva jim osnova, da se samo medj pripoviesti u stihovih uvrstiti daju. Tu se odlikuju dakako s raznoga gledišta: *Judita* M. Marulića; *Putnik* i *Remeta* M. Vetranića; *Ribanje* P. Hektorovića; *Uzetje Sigeta* i *Smrt Pirema* i *Tisbe* B. Karnarutića; *Vila Slovinska*, *Gjarula* i *Babeka pastirica* Gj. Barakovića; *Aci* i *Galatea* i *Ero* Gj. Palmotića; *Dubrovnik ponovljen* Jak. Palmotića; *Margarita pokornica* Iv. Bunića Serafinova; *Pripoviest Filomele* i *Malteški rat* Fra Ivana Zadranina; *Erodiada*, *Grad Dubrovnik vlastelom u trešnji* i *Podignutje Dubrovnika* Nikolice Bunića; *Kako sam se naučio peti* Iv. Ivaniševića; *Vrhu trešnje Dubrovnika*, *Oslobodjenje Beča*, *Život Tobije* i *Tarstenko* P. Kanavelića; *O trešnji Dubrovnika* i *Oronta iz Cypra* B. Betere; *Uboštvo* Jer. Kavanjina; *Bestužanstvo* Fr. Lalića; *Život Magdalene* I. T. Marnavića; *Lièpost Duše* Iv. Dražića; *Uzetje Očakova* Gj. Ferića; *Oliva kraljica* K. Ivanovića; *Sv. Josafat* P. Macukata; *Sv. Marija Egjipatska* Nik. Marča; *Šambek* I. A. Nenadića; *Princ Eugen* Iv. Fr. Sorkočevića; i *Josip pravedni* P. Vuletića.

Gdje se prvo u nas razvila *dramatika* iz obstojećih spomenika neda se točno opredieliti. Appendini tvrdi, da je najprvi pokus u toj znanosti učinjen u Dubrovniku od Gjorgja *Držića*, od koga nam, veli, ostaje najstariji igrokaz (*drama*) pastirskoga predmeta, sastavljen za pirnu svečanost. No traga mu danas nema; a on sam pako spovieda, da je ta radnja dosta slabačna, te toga radi da nije jošte ni bielega svieta ugledala, dočim imamo *Robinju* Han. Lucića, istodobnoga piesnika Starogradjanina, koja

Digitized by Google

se do danaska već tri puta naštampala, te ne samo po starini, dali i po više drugih uzroka zaslužuje, da se Držićevoj predpostavi, navlastito i s toga, što je Robinji za predmet domaća poviest. Po Luciću ipak znamo, da još *u pridnje vrime* po našem primorju igrokazi *običavahu se puku prikazivati*. I Lucićev kò što Držićev jedino je s namiere potekao, da za zabavu bude narodu uz domaće svečanosti, te se i do zadnjih vriemena prikazivao od naših naših javno na gradskih trgovih u pokladah. Još onda u našem primorju, a kašnje i u Dubrovniku, obstojale su družine kazališne (1), koje su se vladale po svojih zakonih, te su imale svoga spisatelja, koi bi za njih igrokaze sastavljao i predstavami ravnao, čemu ćeš za onda težko naći primiera i u samoj Italiji (2).

Sieme Lucićem i Držićem posijano ne osta bezplodno. Za Lucićem se povede P. *Hektorović* (3) a za Držićem M. *Vetranić* i Maroje *Držić*. Ovi uzeše za predmet svojih igrokaza pripoviesti iz Sv. Pisma, a pošto su se njih tvrdo držali s pobožne naklonosti, zato zahman ćeš ondje tražiti jedinstvo miesta i vriemena, na što se i danas malo pazi. Mjesto dvanaestera Hektorović upotriebi osmerac, jer se ovaj bolje slagao s pievanjem pošto je u njegovoj igri svaka osoba svoj zadatak osobitim spievom izgovarala, a on je i muziki dobro viešt bio, kò što zasviedočavaju nam ostavši njegovi spievi. Malo kašnje Dinko Zlatarić pohrvati *Amintu* Tašovu a F. Lukarević i P. Kanavelić *Virnoga Pastira* Gverinijeva, i tiem si liepi vienac saviše.

Najveću slavu pako i na ovom polju književnom pribavi si Ivan *Gundulić*. Sastavi Ivan do jedanaest igrokaza, koje je on sam pomagao u družinah predstavljati. Žalibože od njih nam samo njekoji ostaju, da nam zasviedoče i njegovu dramatičku vieštinu. Mnogo se Ivanu približio Gjono *Palmotić*, navlastito glede nježnosti i okretnosti sloga. I Gjono, kò što Ivan, uze iz starih klasika osnovu za svoje igrokaze, ali nije zato ni svoga

(1) Imena starijih nisu nam poznata. U kazalu Čulićeve knjižnice dolaze sliedeća: Družina izprazna *(1632)*, Orlova *(1629)*, Razbornieh *(1696)*, Smetanih *(1700)*, Nedobitnieh i td.

(2) Pak će nam reći naš *Cultuträgeri*, da smo barbari, da nam treba njihove *civilizacije*. Slaven je uživao blago prosvjete još kada su te naše gusienke barbarski san boravile. Neka jih!

(3) Od Hektorovića ostaju nam dva *melodrama* S. Lovrinac i Posvetilište Abramovo s dotičnimi Spjevi, a to su valjda najstariji pohvale vriedni proizvodi i te vrsti piesničtva. Kò što *drama* tako i melodrama prem kašnje se spominje u samoj italijanskoj književnosti, koja sve druge prednjači. Veli slavni Iv. *Gherardini*: *"Nato il melodramma sul finire del secolo XVI per opera specialmente d' Ottavio Rinuccini, si strascinò per quasi tutto il secolo seguente in una mediocrità da non credersi oggidì, se il fatto delle produzioni uscite a quel tempo non si sforzasse a persuadercene„.*

Digitized by Google

naroda zanemario, jer u Pavlimiru proslavi postanak Dubrovnika, u Zaptislavi junačtvo slavjansko, a u Danici bosanski dvor Ostojin. Ivanom i Gjonom podignu se naša dramatika do najveće savršenosti, tako da se ne boji nimalo najstrožije kritike, i baš onda, kada se italijanska književnost davila Marinovim otrovom. Uz nje i za njimi su po istoj staxi stupali ali sve to slabijim korakom Fr. *Radalja*, Visko *Soltanović*, Ante *Krivonošić*, Marin *Gazarović*, Sabo *Mladinić*, Iv. *Gučetić* Jerkov, Iv. Ton. *Marnavić*, Iv. *Gundulić* Šiškov, Visko *Pocić* Soltan, Šiško *Menčetić*, i Ante *Glegjević*. Osobite okolnosti gori pomenute, u kojih se nalazilo naše primorje na odmaku XVII i početkom XVIII stol. utamaniše i ovu znanost kod nas, baš onda kad se u ostaloj Evropi stoprv dizala. Kašnje se od njekih pokušalo oživieti dramatiku po prevodih, te nisu sbilja bez vriednosti oni iz italijanskoga i francezkoga jezika Iv. *Bunića* mladjega, Tim. *Glega* i Iv. Fr. *Sorkočevića*.

Izvornih *tragedija* ima odveć malo u našem kazalištu. Appendini niti ne spominje *Euridicu* Šim. Zlatarića. *Didona* Jak. Palmotića djelo je dosta slabačno; puno je bolja *Atamanta* Fr. Lukarevića, ako je izvorna, i *Muka Isukrstova* P. Kanavelića. Tu nam manu ponješto dopuniše prievodi. Najbolji su iz grčkoga. M. Vetranić pohrvati *Hekubu* Euripidevu, D. Zlatarić *Elektru* Sofoklevu, M. Bunić Babul. *Jokastru* (kažu, da je kô što Atamanta, prievod iz grčkoga, ali jim se nezna izvornika, te i s toga su od neprocienjene vriednosti), i Gj. Palmotić Edipa Sofokleva.

I *komedija* imala je u narodu vriednih uzgojitelja. Najstariji bje Nikola *Nalješković*, koi nam ostavi tri pastirske a četiri iz domaćega života. Istina nisu sasvim po pravilih omierene, ali ćeš u njih naći žive masti i oštre šibe. Tirena Maroja *Držića* stoji kao najbolji proizvod ove vrsti; a od njega imamo osam drugih komada u prozi gdje su značaji viešto bojadisani. Petar *Kanavelić* i ovdje si zaslužio lovor-vienac, koi nevehne. Komedije Antuna *Sasića* i Luke *Antice* većinom propadoše. Prošastim stolietjem i izvorna komedija sasvim uzmanjka. Dostojni su ipak uspomene prievodi Josipa *Betondića* i Marina *Tudisića*, s toga navlastito, što su tudje radnje viešto obnarodjivali, davši jim narodnu nošnju.

Častno miesto u našoj književnosti zaslužuju jošte *šaljive* i *pecave* piesni, u kojih se često odbija prava slika narodnoga života i običaja. Prirodna je u našem narodu šala i ukor do potriebe, ali to on znade tako upotriebiti, da bude ne uvriedom nego poboljšanjem. Ovo nam zasviedočavaju i sami književni proizvodi, što nam u toj struci ostaju od prošlih viekova. I ovdje M. Marulić stoji kao početnik svojom piesmom *borba fratrov. Jegjupka* And. Čubranovića i Mikše Pelegrinovića, *Drviśiada* Stiep.

Digitized by Google

Gučetića, *Vlahinja* Iv. Paružića i *Marunko* Ignj. Gjorgjića tako su vješto izradjene, da se takmačiti mogu s najboljimi plodovi izvanjskimi ote vrsti. U tom predmetu još su se mnogo odlikovali sa svojimi maskaratami, začinkami i satirami M. Vetranić, Nik. Naljeśković, Mar. Kaboga, Val. Vlahović, P. Primović, Gj. Palmotić, P. Kanavelić, Vl. Squadri, Iv. Mrsić, Jos. Betondić, A. Glegjević, Iv. Fr. Serkoćević i Marko Bruère-Dévireaux, u kojih se plemenitost smiera i živahnost govora tako skladno rukuju, da ako te i peku, oboruke jih ipak hvataš i k srcu priviješ.

I *bukolika* našla je u nas vrlih radnika. Krom pomenutih igrokaza i komedija pastirskih posieduje naša knjiga dosta egloga i idila, koji ju liepo krase i uzveličuju. *Planine* Petra Zoranića siećaju nas na divotu Arkadije Sanazarove. Liepe su pastirske *piesni* Dinka Ranjine, *Ljubimir* Dinka Zlatarića, *Vila ustarena* Šim. Zlatarića, *Zorka* i *Radonja* Vlad. Menčetića; ali sve nadmašuju *razgovori* pastirski Iv. Bunića Serafinova i *egloge* Ignj. Gjorgjića, medj kojimi navlastito sjaje izvornom masti ženitba *Rumenka* i *Miline*.

Naša je književnost dosta bogata i na *poslanicah* u stihovih, koje su nam u isto doba živi sviedoci davno obstojeće medj našimi spisatelji znanstvene uzajemnosti. One teku lagahne i bistro, a mogle bi i danas služiti uzorom iskrenosti i sdušnosti. Najbolje su P. Hektorovića, Dinka i Martolice Ranjina. Najkrasnije *pohvalnice* i *nadgrobnice* potekle su iz pera Han. Lucića, Dinka Ranjine, N. Gazarovića, Dinka Zlatarića, a navlastito Ignj. Gjorgjića; kò što i *pričice* N. Dimitrića i Gj. Ferića. Pieseme su *narodne* kupili P. Hektorović, M. Orbini, Gj. Baraković, Gj. Mattei i Jos. Betondić; *poslovice* Stiep. Benešа, Gj. Sisgorić, Ber. Gjorgjić i Gj. Ferić; a ostaje nam liepa njih kita još g. 1697 u Dubrovniku nabrana, dali joj se ne znade osnovatelja. I *šene* su u nas mnogim vienccm ukrasile narodnu književnost za drugo nje doba. To su: Graciosa Lovrinčevićeva, Julija i Speranca Bunićeva, Flora Zuzerićeva, Nikoleta Restićeva, Marija Gundulićeva, Marija Betera-Dimitrićeva, Ana Bošković ćeva, Lukrecija Bogašinić-Budmanićeva, Marija Faccenda-Righićeva, Alka Striljanjeva, Kata Sorkočević-Basseglieva i Sara Vučevićeva.

Prebogato je pako naše piesničtvo na prevodih, i to ne samo iz klasičkih nego i iz živućih jezika. Prevodi, kad su vješto izvedeni, naime kad prevoditelj tako si tudje misli usvoji, da jih kao svoje čitatelju predstavlja, goleme su vriednosti; a mogu dapače i samu izvornu predteći. Takovih ima ne malo u našoj književnosti. Odlikuju se navlastito prevodi Davidovih psalma. Pokorne pohrvatili su: Nik. Dimitrić, Iv. Gundulić Franjin, Stiepo Gjorgjić i Baro Betera, i svi izvrstno; pojedine isto su mudro ponašili M.

Digitized by Google

Marulić, M. Kaboga, Z. Lukarević, P. Primović, Iv. Ivanišević, Šiš. Menčetić i Jos. Betondić; a psaltir cieli And. Vitaljić i Ignj. Gjorgjić, koji tako se svojom savršnosti u vis uzporedno dižu, da nebi znali, komu se uprav prvenstvo pristoji, jamač no pako sve druge prevoditelje daleko zaostavljaju.

Već smo gori napomenuli više dramatičkih komada iz grčkoga veleumno prevedenih, a imamo isto tako od Dinka Ranjine prievod Filemona i Moska, ljubavi Priama i Tisbe od Dinka Zlatarića i nješto od L. Bunića Mihova. Heroide Ovidijeve krasno su iztumačili nam Han. Lucić, Josip Betondić, Petar Bošković, Ignj. Gjorgjić, Gj. Ferić, P. Bašić i Iv. Aktesti. P. Hektorović viešto je ponašio spiev Ovidijev *de remedio amoris*, a Ignj. Gjorgjić mnogo iz njegovih preobrazenja. Katonove izreke divno su naški izpievali M. Marulić i M. Borešić; piesni Tibula, Propercija i Marcijala Dinko Ranjina; njeka pjevanja iz Enejide Iv. Tanzlingher i Ignj. Gjorgjić; a Gj. Higja čitavu liriku Oracija i Virgjila. Dobar je još prievod Kempišove knjige o nasliedevanju Isusovu od Atanasije Gjorgjičevića, i radnja Bara Betere o razmišljanjih Sv. Augustina. Tašov Jeruzolim oslobodjen našao je vrla tumača u Ivana Gundulića i u Viska Petrovića, a idili Gesnerovi u Mara Zlatarevića Dinkova i u Iv. Salatića.

Uz ovo, što smo o našem piesničtvu rekli, neka nam još u obće opaziti, da su se stari naši piesnici jako držali klasicizma. Bjegunci Carigradski i u naših stranah već za rana probudiše zanimivost za grčku znanost, a tiesni odnošaji tja od pamtivieka obstojeći s Italijom privukoše nam i sada latinsku knjigu. Dinko Ranjina čisto spovieda, da Šiško Menčetić i Gjore Držić tvrdo su sliedili *stare pievaoce garčke i latinske*. I uprav Šiško tako se zaljubio bješe u Platonova djela, da kad kad njegove se piesni nemogu ino smatrati nego puki prevodi iz Platona. Nješto kašnje oslabi klasicizam a ojači se italijanština, koja s prva koristna, poslie nam ne malo naudi.

Piesnikah političkih u pravom smislu nije imala naša knjiga za ove doba; ali da se je sveslavjanska pojama a jugoslavjanska navlastito orila po našem primorju tja od zametka naše književnosti, tomu su dokazi naši narodni umotvori. Na pr. P. Hektorović u poslanici na M. Pelegrinovića, razlikujuć se čisto od primorskih Latinjana, veli da kako ovi drže istoriju za rič istinu, *tako i mi, sve strane našega jezika (koi se med svimi ostalimi na svitu najveći broji i nahodi) drže i ciene bugrskice za stvari istine*. Mnogo je pako političkoga duha narodnoga u igrokazih Gj. Palmotića, a navlastito u njegovu pienju *Glas*; isto tako u dielih Zoranića, Gundulića, Kanavelića i td. Sveslavjanska idéa bolje se razvila tečajem proš.

Digitized by Google

stoljetja. Piesma Lj. Gradića *Plan sieverni*, kojom slavi Petra Velikoga i Ferićevo *Zauzetje Očakova*, po sebi bez osobite pjesničke cjene i poleta, važni su s toga, jer su izpjevani u sveslavjanskom duhu. Gjorgjićeve i Bruerevićeve pjesme jasno očituju misao slavjanske uzajemnosti; i td.

Glede stihotvorja, i ovdje nam dokaza samostalnosti naše književnosti. Najstariji naši piesnici služe se dvanaestercom, komu nema traga ni u grčkoj ni u latinskoj knjigi. Marulić, Držić, Menčetić nemaju drugoga mierila osim ovoga. Ovdje odmor na sriedini i na kraju a stihovi se slikaju dva po dva na sriedini i na koncu. Marulić, koi ga valjda uveo, pieva ovako:

Stvoritelj ki si *svih*, — u tebi *postavljam*
Ufanje riči *sih*, — ke peti *pripravljam*.

Menčetić ima i petnaesteraca s odmorom na osmu slovku, na isti pako način na dvoje spojenih i slikovanih; na pr.

Anglelski tanca meu *nami* — jedna mladjahna *vila*,
koja medju svim *vilami* — gizdav je lov dobila.

Tiem sudara piesan XV. Han. Lucića, koja ovako počinja:

Neharnu služim gospoju,
Zamani danke traću,
Za virnu službu jer moju
Neće mi dati plaću.

Držić ima kitica i od tri stiha, na ovi način slikovanih:

Pri može biti lav — bez lova od zviri,
Neg mene da ljubav — bez vile samiri,
Cić koje wsišem — i željno uzdišem.

U Lucića se napokon nalazi za prvi put i osmerac u kitici ovako slikovanoj:

Jur niedna na svit vila — Ni će biti ni je bila
Lipotom se već neslavi, — Njoj takmena, ka se pravi.
Jer je hvale sve skupila — Lipotom se već neslavi
Vila, ka mi sarce travi, — Jur niedna na svit vila.

Prva dva stiha uviek su preokrenuta na koncu kitice. Vetranić ima četvrtica u osmercih na izmienu slikovanih, i petica isto u osmercih, gdje su prva četiri stiha izmienice slikovana, a peti stoji o sebi. Gučetić u Drvišiadi služi se šesticami u osmercih, te su prva četiri stiha slikovana na izmienu, a zadnja dva medj sobom.

Iz do sada rečenoga jasno se vidi, da je piesničtvo u svakoj struci tja od XV stol. obilato i slavno u našoj književnosti zastupano. Ali nemožemo u obće isto tako ustvrditi za prozu. Istina imamo i u prozi sjaset

Digitized by Google

knjiga tiskanih i u rukopisih; no veći se dio njih bavi samo s pobožnimi predmeti, te ostale znanstvene struke za ovo doba jedva po koju posiedaju.

Jezikoslovje imalo je glede svietovne proze najviše obraditelja, ali su njihove radnje uz cielo pomanjkanje narodnih škola odveć slabo dielovale na književno obrazovanje naše. Medj slovnicami najbolja je jamačno ona Bar. Kasića, a medj riečnici Tazlingherov, Della-Bellov i Stulićev. Narodnu su poviest naši obično pisali latinski ili italijanski, te izim Hrvatske kronike (*V. knj. I. 312*) nemamo poviestničkih spisa naški napisanih do XVI. vieka. Lietopisi Šim. Klemenovića, Šim. Glavića i And. Istrianina jedva su uspomene vriedni; dočim oni Andrije Zmajevića zaslužuju, da budu što prije na obću korist obielodanjeni. Na tom polju još su se njeki javili, nsime Baldasar Splietćanin. Stiep. Rusić, Pavao Vitezović, Filip Grabovac, Norinić Neretvanin, Ante Zoričić, Marin Borčić i td., ali sve slabačni pokusi. *Razgovor Ugodni* i *Korabljica* And. Kačića, u što su i najuzoritiji izgled narodne proze, nisu sbilja ni bez poviestničke vriednosti. Imamo uz to više životopisa i pripoviestih, i takodjer sbirku narodnih poslovica. Poznat je i jedan zemljopis g. 1779 u Mletcih naštampan. Zakonarstvo valjano zastupa ustanova kneževine poljičke, i sjaset drugih pomanjih zakonika i listina. Ante Zoričić napisa za narod računicu. Vrhu liekarstva i naravopisja izdali su nješto Luka Vladimirović, Petar Bartulović i Luka Stulić. O poljodielstvu i gospodarstvu napisalo se više knjižica, ali su većinom prevodi. U obće rekuć i glede ovih struka mnogo još leži netiskano u zabiti.

Ako je i slabo zastupna svietska proza, ova bi se dala zadosta uzmnožiti, kad bi smo uz gori pomenute komadiće pobrali i ono, što se prostopisno nalazi umetnuto u knjigah naših piesnika. Na pr. medj. spisi P. Hektorovića nalazi se njegova poslanica u prozi na M. Pelegrinovića, koja bi za uzor služiti mogla u čitanki za srednje škole; a to se može reći o razgovorih pastirskih, koji toli divno ukrasuju Zoranićeve *Planine*. Take su posvetice u *kiti* Ivaniševićevoj i td.

S druge strane proza nabožna i crkvena u nas tako obiluje, da bi se za ovo doba malo koga takmaca jamačno bojati mogla. Mnogi se našinac zabavljao Sv. Pismom, što je sviedokom narodne nabožnosti, blaga srca i t iezne ćudi. Njeki su pojedine strane ponašili, a cielo Sv. Pismo preveli su, osim onih, koji su polovicom XVI stol. na tom polju radili u Urahu za protestantske svrhe, još te Bart. *Kasić*, Stiep. *Rusić* i pop *Burgadelli*. Evangjelistar su pohrvatili: Marko *Andrulić*, O. *Bernardin* Splietćanin, Nik. *Ranjina*, Ben. *Zboravčić*, Iv. *Bandulović*, Bar. *Kasić* i Pet.

Digitized by Google

Knežević. Medju bogoslovnimi dieli najbolja su Petra Kanizića i Ant. Kadčića. Moralnih i molitvenih knjiga i knjižica ima sjaset, a medj njimi sjaju nježnosti sloga i jezika spisi Vasilija *Gradića*, Matije *Jerkovića*, Pet. Radovčića i td. Imamo do osam dobrih prievoda u prozi od same Kempišove knjige o Nasliedovanju Isusovu. Životopisi bavili su se: M. Marulić, Šim. Kožičić, Faust Vrančić, Ton. Marnavić, Pet. Palikuća, Pet. Macukat i td. a navlastito se u tom odlikuje Ignj. Gjorgjić; a katekizmom Alek. Komulić i mnogi drugi. Crkvena kritika najviše se zanimala s odciepljenjem iztočne od zapadne crkve, i taj je predmet viešto izcrpila.

U pripoviedanju književno blago tako je ogromno, da bi se s njega osnovati dala golema knjižnica. Tu se osobito odlikuju: Pavao i Bernard Zuzerić, Vital Andrijašević, Marko Dobretić, Ardelj Della-Bella, Marin Grego, Ark. Kalić, Iv. Lu. Garanjin, Iv. Jos. Pavlović-Lucić i td. O zakonu crkvenom nastojali su: Siep. Rušić, Angj. Della Costa, Mijo Dragičević i td. Preveli su Katekizam Rimski: Jerko Gospodnetić, Iv. Tanzlingher, Jos. Matović; Ritual Rimski: Bar. Kasić i td. i td.

§. 6.

Radilci Hrvatsko-Dalmatinski na polju jugoslavjanske književnosti za ovo drugo doba.

Uz pomanjkanje prave narodne vlade, učevnih zavoda narodnih, moćnih i izkrenih Mecenata, i drugih sriedstva za promak i razvitak nauka svakojako potriebitih, a nasuproć s više strana s krvnikom uz vrat, nije čuda, što nisu u našoj književnosti sve znanosti dično zastupane. Dapače je uprav čudna stvar, što smo uz te goleme biede i onoliko posegnuti mogli, ko što jesmo. Toga radi sada nemožemo, kako bi trebovalo, po znanostih razrediti naše narodne spisatelje. Ne preostaje nam dakle drugo nego se držati najnaravnijega po nas razdieljenja, to jest kronologičkim načinom navesti najprije sve piesnike, koji su kroz ovo drugo doba naše književnosti u primorju, kao u pravom ognjištu jugoslavjanske prosviete, obradjivali, njegovali, uzmnažali narodnu knjigu, a zatim isto tako ponapose dotične prostopisaoce; te napokon dodati i ono rada književnoga, što se obavilo kroz isto doba i u drugih stranah naše trojedne kraljevine, naime u sadašnjoj Slavoniji i Hrvatskoj, gdje se narodna knjiga mnogo kašnje pojavila; da se tiem usavrši pregled ukupne hrvatske radinosti na narodnom književnom polju.

Digitized by Google

A. *Piesnici Hrvatsko-Dalmatinski.*

MARULIĆ MARKO, vlastelin Splietski, rodio se u Spljetu 18 kol. 1450. Otac mu Nikola bješe vrlo pametan i vriedan čoviek, a mati mu Dobrica izvrstna i bogoljubna gospoja, sestra slavnoga viteza i plemića Janka Lava Albertića. Ova je Nikoli do šest sina i jednu kćer narodila, koji su se zvali: Marko, Šimun, Petar, Ivan, Aleksandro i Valer, a žensko Vice; sve braća znamenita i poštene duše, al jih je prvorodjeni Marko ne samo zrielošću pameti i dubokim naukom, dali blagim i svetim življenjem daleko pretekao. Primiv se nauka, još momčetom posta toli viešt latinskomu jeziku, da mu se je mnogi ondašnji književnik divio, kadno je Duždu Nikoli Marcelu (*1473*) pohvalu sastavio. Učitelj mu bješe na Padovanskom sveučilištu slavni *Picentin*; a po M. Dumaniću bio bi ondje čuo i predavanja još one vrle trojice, kò što su bili: *Colla Firmian*, *Tideo Acciarense* i Jerko *Genesio*. Franjo Natalić, koi je Markov život latinski napisao (*Far. III. 433*), veli o njem, da je još od mladosti pa tja do smrti pored sve svoje mudrosti i plemenitosti malo govorio; da je bio stidljiv, niti se pomosio; i da je više svoje znanje tajio nego ga odkrivao. Uz to je kršćanski živio, ob dan i ob noć iz svetih se knjiga mnio, molitvami neprestano zabavljao i često postio. Pri starosti, za svietovnoj buki i smetnji sasvim izbjeći, te mirnije i pobožnije svoje vrieme sprovesti, ukloni se u manastir Sv. Petra u glukoj dolini naime u Nečuju na Solti; ali nakon dvie godine dana morao se u Spliet povratiti sbog ondašnjih pomorskih gusara. Njeki povieda, da je Marko pripadao redu Sv. Frane Asiskoga; no to je težko vjerovati. Pomenuti Natalić ni sloveca o tom ne dodaje, dapače piše, da je po smrti brata Valera morao kućne poslove obavljati, te i one svoga brata Šimuna. Drugi su i to pisali, da je Marka mladost jednom zlo navratila, te navode njeku pripoviedku, koju g. 1768 obielodani u Mletcih Jos. Ant. Kontarini u knjizi pod imenom Augusta Pupiena, i koja se njega ni najmanje ne tiče (*V. La Dalmazia br. 2-5*). Marulić ne samo u prošlosti, nu i sada je svukuda po svietu na glasu, te u svakoj knjizi bila ma kakvim jezikom napisana, gdjeno su diela slavnih izložena, njegovo se ime sjaji. Markove radnje latinske (1) bile su većinom prevedene na italijanski,

(1) Poglavitija Markova djela latinska jesu sliedeća:

1. *Animadversio in eos, qui beatum Hieronymum Italum esse contendunt.*

Digitized by Google

franceski, španjolski i njemački jezik. Njegov *Evangjelistar* bješe tekst u Franceskoj. Osim domaćih najslavniji ondašnji muževi ponosili su se njegovim prijateljstvom, te ga po smrti krasnimi plačnopjevkami žalili i slavili. Ariosto sbog velikoga uma nazva ga božanstvenim. Vil. Einsengrein reče o njem, da je bio najslavniji mudrosnanac svoga vriemena, i da ga nije nitko u bogoslovnih naucih nadvišio. Isto tako Apos. Zeno, R. Levaković i td., a P. Hektorović (*Rib. dan. II.*) i Gjuro Baraković (*Vila Slov. petje VII*) navlastito krasni su narodni vienac savili na njegovu uspomenu. Vieko Priboević Hvaranin, suvriemenik Marulov, veli napokon: *fulsit et aliud lumen nostra hac tempestate ex Dalmatia Marcus Marulus, qui plurima pietatis volumina compilavit* (*De Orig. et Suc. Slav. Venetiis 1532*). Petog srpnja 1524 (a ne g. 1528, kò što Dumanić) na obću žalost Marko tihom smrću preminu. Sve svoje pogolemo imanje siromahom ostavi. Ukopaše ga, kò što u oporuci naredio bješe u crki Sv. Frane u Spljetu. Bio je sriednjega uzrasta, širokih pleća, pojedroga tiela, čela vedra i prostrana, crnih očiju, nosa pokućasta, krasnoga lica, kose žutkaste po put lišnjaka, brade prikladne.

Nu pored neizmiernih zasluga, što si je u obće na književnom polju ovaj izvanredni um stekao, najvažnije je za nas to, da je on prvi u

---

2. *Regum Dalmatiae et Croatiae gesta, a Marco Marulo Spalatensi Patricio latinitate donata* (*V. knji. I. 313*). — Ove dvie knjige naštampane su uz poviest Iv. Lucića Trogiranina: *de Regnis Dalm. et Cro.*, u Frankfurtu 1666, u Antwerpenu g. 1601 kod Felera i g. 1610 kod Korera, u Amsterdamu 1668, i u Boču 1758 (*Schw. Rer. Ung. Scrip. III*).

3. *De Hercule a Christianis superato, dialogus;* u Mletcih 1524.4., a prevod Bor. Krisolfa u Mletcih 1549.8.

4. *De ultimo judicio.*

5. *De humilitate et gloria Christi III.* U Mletcih 1519.8.

6. *De institutione bene beateque vivendi, libri sex ad normam vitae sanctorum utriusque Testamenti feliciter digesti.* U Koloniji 1530, u Antwerpenu 1597-8; u Anversi 1601, a prevod Remigija Fiorentina u Mletcih 1597.4 i 1609.4.

7. *Evangelistarium.* U Mletcih 1516.4; u Koloniji 1552 i 1556.8 i td.

8. *Quinquaginta parabolae.* U Mletcih 1517.8

9. *Epistolae ad Adrianum VI. papam de calamitatibus occurrentibus, et exhortatio ad communem omnium Christianorum unionem. Romae 1522.4.*

10. *De imitatione Christi. — Quaestiones utriusque testamenti. — Psychologia de ratione animae humanae. — Davidiados, carmen. — Poemata. — De vitio avaritiae, divitiisque contemnendis, liberalitatisque virtute. — De viris illustribus veteris testamenti. — De pace Italiae, carmen heroïcum. — In epigrammata priscorum commentarius (V. Mittarelli. — Marc. Lat. Cl. XIV. cod. 112);* i td.

Latinske piesme načini u pohvalu svojih prijatelja, većom stranom učenih dalmatinaca (*V. Marc. Lat.* Cl. *XI. cod. 67*).

Digitized by Google

jugoslavjanskom narodu probudio svetu ljubav za svoj materinski jezik i za narodnu učenost, tako da ga pravo nazvati možemo otcem naše narodne književnosti. Do njega, uprav rekši, nije bilo pravoga književnoga jezika a kamoli književnosti, u narodu. Imamo dakako spomenika, kô što smo vidieli, i starijega doba, ali su glede predmeta i jezične ugladjenosti ili malene vriednosti, ili po sve gradjanske, a nikako tako zvane književne. Marulić je za nas, bar glede jezika, ono što Dante za Italiju, Göthe za Njemačku. Vierojatno je, da je mnogo ostalo od njega i u našem jeziku napisano, a da je od toga veći dio propao nesrećami, koje su više puta težko uzkolebale njegovo rodno miesto. Znamo, da je kuga mnogokrat Spliet opustošila, a i divlji susied kroz toliko viekova nije sbilja časa propustio, svojim ga plienjenjem i haranjem uznemirivati. Do sada poznata bieše jedina poviest Juditina, koja ugleda bjeli sviet još za Markova života pod ovim naslovom: *Historia sv. udove Judite, u vrsih, harvatski složena, kako ona ubi vojvodu Holoferna posridu vojske njegove, i oslobodi puk israelski od velike pogibelji; u Mletcih 1521 sa slikama.* Tu knjižicu posveti Marko 22 trav. 1501 svomu kumu popu Dujmu Balistriću, parmanciru splietskomu, odakle se znade, da ju je već prije bio napisao. Drugo nje izdanje izvedeno bieše u Mletcih g. 1522; a treće isto u Mletcih 1627.8. Pomenuti Fr. Natalić o Juditi piše ovako: *historia Judith literis illyricis exhornata ac concinne translata adeo, ut in eadem lingua* **peritî** (i ovo nam dokažuje jasno, da je već onda bilo mnogo njegovatelja narodne knjige) *nihil gratius nihilque acceptius legere queant, libris sex (Farl. III. 434).* Osim Judite ostaje nam još njekoliko Ma ulićevih spisa, sačuvanih u rukopisih XV vieka sada se nalazećih u knjižnici g. Ivana Kukuljevića, koi jih ovako naznačuje: 1) *Svarh muke Isukarstove, versi;* 2) *Prikazanje historie svetoga Panucia;* 3) *Od sedam smàrtnih grihov;* 4) *Govorenje glave martvačke;* 5) *Govorenje duše osujene;* 6) *Urehe duhovne;* 7) *Dobri nauci;* 8) *Stumačenje Kata. Pisme polag mudrih izreka Katonovih;* 9) *Stumačenje psalma Davidovog:* Miserere mei Deus; 10) *Tužnje grada Hierusolima;* 11) *Versi od suda božjega i druge pobožne* (pomanje) *pisne;* 12) *Šest pisan blažene dive Marije;* 13) *Pisne od grišnika i svete pokore;* 14) *Molitva grišnika gospoji;* 15) *Molitva suprotiva Turkom;* 16) *Pisan suprotiva slasti od blaga;* 17) *Razum. Prigovaranje razuma s človikom;* 18) *Ispovidi Sv. Bernarda* (u prozi, svojoj sestri koludrici Bizi posvećeno); 19) *Spovid koludric od sedam glavnih grihov;* 20) *Borba fratrov* (smiešna pjesan, od koje početak fali); 21) *Život Sv. Jerolima* (u prozi, o kom dielu, veli Kukuljević

Digitized by Google

mislilo se je do sada, da je pisano u jeziku latinskom); 22) *Historia Susane.* Kukuljević izdao je samo tri od tih spisa, najme: Sužanv, Razum i Stumačenje Kata (*Pies Hrv. Sv. I.*); a sada naša Akademija Jugoslavenska o tom nastoji, da se sva hrvatska diela Marulićeva ukupno na bieli sviet tiskom izvedu.

PAPALIĆ JEROLIM rodi se oko g. 1460. u Splietu, te po sudu Marulića, koi ga mnogo hvali u svom Evangjelistaru, još za mlada obljubi nauke, i napriedova veoma u piesničtvu; ali danas nemamo nijednoga proizvoda njegova pera. Marko Dumanić ipak svjedoči, da je imao Jerko *ingenium satis amoenum et ad poesim mirifice propensum, in qua adiscenda omnem industriam collocavit, ut brevi tum latina, tum italica ac vernacula lingua elegantissimos versus faceret. Reliquit varii generis carmina pure, dilucide, perspicue eleganterque composita.* Na njegovu molbu Marulić preveo je Petrarkovu pjesmu u pohvalu B. D. Marie na latinski; a sam je po Fr. Nataliću, njegovu suvriemeniku, običavao Marulićeve hrvatske pjesme uz gusle pjevati.

MARTINČIĆ JEROLIM, rodjen u Splietu (*oko 1475 † oko 1525*), bio je vrlo dobar pjesnik latinski i hrvatski. Marulić (*oko g. 1510*) sastavi na njega i na njegova brata *Franju* pohvalne pjesme latinske, gdje veoma hvali Jerkovu vriednost u pješničtvu. Hanibal Lučić Starogradjanin, njegov prijatelj, nu od njega nješto mladji, ne samo mu posveti svoje ljubovne pjesni i prevod Paridove poslanice na Jelenu, za koju veli Lučić: *iz latinske odiće svukši u našu harvatsku bih preobukal*, nego mu i više poslanica u stihovih upravi, u kojih ga hvali kao vrloga piesnika. Pogibe od rane zadate mu s traga od neprijateljske ruke, vierojatno iz ljubomornosti. Lučić spominje, da je za života zaljubljen bio u njeku djevojku, od koje se poslie odvratio. Lucićeva nadgrobnica za njega čini se kao da je posliednje djelo istoga Lucića. Do danas nije se našlo traga Jerkovim spisom, akoprem su se 17. vieka većom stranom u Dumanića nalazili. Donat Paškalić sviedoči, da je Jerko pod starost podugačku krasnu pjesnu na pohvalu Angjeline Faledre, mletačke liepotice, izpjevao. Kukuljeviću podje za rukom dobiti rukopisnu sbirku piesama raznih sačinjavaca, koju *Petar Lucić* Trogiranin sastavi pod imenom *Vartal*, a u njoj jedna piesma Jerkova, te ju obielodani *(Pies. Hrv. I. 53).*

NATALIĆ FRANJO, vlastelin splietski (*† oko 1530*), latinskoj knjizi vrlo viešt, veliki prijatelj Marulića i njegovog života krasni spisatelj. Jednom njegovom pjesmom hrvatskom služio se J. Stulić u sastavljenju riečoslovnika. Njegovi rukopisi bili su u Dumanića, a sad gdje su, nezna se.

Digitized by Google

KRISTIČEVIĆ MARIN, po Kukuljeviću rodio se u Dubrovniku, i bio je stariji od Šiška Menčetića. Sevastian Sladić (*Dolce*) veli o njem (*Fasti letterario-ragusini*), da je početkom 15. vieka slovio medju piesnici hrvatskimi, i da su mu njeki *epigrami* sačuvani medju Menčetićevimi pjesmami. Šafařik pako po Bašiću kaže, da je možda Dubrovčanin, te suvriemenik Držića i Vetranića, a da su se njekoje njegove piesni medj Vetranićevimi sačuvale; ali do njih još nitko došao nije.

MENČETIĆ ŠIŠKO rodio se g. 1457, u Dubrovniku od vlastelina Šimuna, nazvanoga Vlahovića od otca mu Vlaha. Još u prva doba posveti se učenju Platona, kò što nam sviedoči Dinko Ranjina u posveti svojih pjesama na Mihu Menčetića, i kako nam potvrdjuje ona njegova pjesma, koju rieč po rieč izvadi iz Platona, te tako počimlje:

Ah, da te bog stvori po sridi kako svit i td.

Poznato nam je samo od njegova života, da je u mladosti vrlo zaljubljen bio u njeku djevojku, kojoj ljubavi imamo zahvaliti za njegove ljubovne pjesme; nu poslie osam godina buduć mu se ona iznevierila, Šiško, da liek svojim ranam nabavi, za njeko vrieme ostavi svoje rodno mjesto. Kašnije oženi se, a žena mu rodi krasnu kćer, u koju se zaljubi slavni piesnik Gjore Držić; ali ona nije marila za njega, te s toga Gjore se sa svietom oprosti i postane redovnik. Šiško je pisao čakavski, no kasniji prepisivaoci njegovih piesnih gdjekuda metnuše samo miesto *ča* rieč što (*Kuk. Pies. Hrv. I.*). O vriednosti njegovih kò što i Gjorevih ovako sudi Šafařik (*Gesch. d. Südsl. Litt. II. 117*): *Seine Erzeugnisse haben demnach alle gewöhnlichen Tugenden und Mängel der Erstlinger einer Literatur: männliche, grossartige Gedanken anschaulich sinnliche lebendige Ausdrücke und Bilder, kräftige, pathetische Züge — alles dieses nicht sowohl als Früchte der Kunst, als vielmehr des Genies; aber auch bedeutende Unregelmässigkeiten in der Anordnung der Theile und Vereinigung zu einem schönen harmonischen Ganzen, und Mangel an kritischer Sichtung der Ideen.* Mnogi su izpievali Šiškove pohvale, te ga smatrali otcem umietnoga piesničtva hrvatskoga u Dubrovniku. Tako Marin Držić u predslovju svoje Tirene, Dinko Ranjina u nadgrobnicah i td., a slavni Ignjat Gjorgjić rekao je i to, da, što je za Italijance *Boccaccio* i *Petrarca*, to je Slavjanom Menčetić i Držić. Isti Gjorgjić tvrdi, da je Šiško umro u 44. godini, naime 1501. (*Vitae et carm. nonnul. civ. Rhac.*); a po Šafařiku g. 1524. Njegova su diela: a) *Razlike piesni ljubovne*, na broju 365 (*47 izdao Kukuljević V. Pies. Hrv. I.*); b) *Elegiah knjige troje*, kojih po Čreviću bilo je na broju preko 700, a uz njih 10 piesnih

Digitized by Google

o Isusu visećem na krišu (*21 izdao Kukulj. l. c.*). U knjižnici zadarske gimnazije čuva se rukopis Menčetićevih i Držićevih piesni od g. 1507. Cantù (*Stor. Univ. XIII. 129 Torino 1844*) piše, da Dubrovnik "*forni alla stampa la prima tragedia regolare*„; a u opazki dodaje: "*opera di Menze, stampata a Venezia il 1500*„.

DRŽIĆ GJORE rodi se oko g. 1460. u Dubrovniku. Otac mu Nikola poginu za strašnoga požara, koi 4. kol. 1463. sruši sam kneževski dvor. Izučiv domaće škole, mladićem zaljubi se u kćer svoga prijatelja S. Menčetića, te se piesničtvu posveti, da ugodnije izpieva njezine pohvale, i tim ju k sebi prigne i priveže. Sve badava. Ona obljubi drugoga, a Gjore, ostaviv sviet, posta redovnikom. Umrie oko g. 1510. Dinko Ranjina, Nik. Gučetić i td. njegovu piesničku vrlinu do neba dižu. Gjore napisa: a) *Pirni igrokaz*, ako mu to ime dolikuje, po načinu Aminte Tasove i Viernoga Pastira Guerinova; a bio bi valjda najprvi pokus u toj struci naše književnosti, ako li nije propao; b) *Piesni ljubovne i ćudoredne (njekoliko natiskao Kukuljević i Pocić)*; c) *Piesan vrhu čistoće*, gdje nastoji mladež od svietovnih naslada odalečiti. Tu nema ni prave poetičke masti ni poredanja

KLEMENOVIĆ ili Klimentović **ŠIMUN**, malobraćanin, rodi se oko g. 1460. u Lukuranu selu u Zadarskom okružju. Živio je od g. 1478–1513. kao redovnik u samostanih trećega reda Sv. Franje dolnje Dalmacije. God. 1502. dobi od papinskoga namiestnika osobitu pečatnicu, kojom mu se dopušćalo, da može za krstonosnu vojsku javno propoviedati, i odriešiti griehe onim, koji se u tu vojsku upišu. Ostaje nam od njega debela knjiga (od 235 listova u 12.i), različnoga predmeta, glagolicom napisana, koja se u izvorniku čuva kod državnika Sv. Franje u Dalmaciji. U njoj medju ostalimi nalazi se: a) *Zakon bratje i sestara trećega reda Sv. Franje*; b) *Od zapovidih božjih*; c) *Od smrtnih grihov*; d) *Od sedam milostih duhovnih i tilesnih*; e) *Od 12 člankov vire*; f) *Od sedam darov, pet udov i sedam posvetilišć* i td. Sve u riešenom govoru, ali slabe piesničke vriednosti. Kukuljević izdao je *(Pies. Herv. I. 42)* Šimunov *Plač Gospoje*.

LUCIĆ HANIBAL rodio se oko g. 1480. u Starom Gradu na hvarskom otoku od vlastelske i imućne obitelji koja je imala svoja dobra i kuće u Starom i u Novom Gradu i na otoku Visu, kò što on sam veli:

Sad me Vis, sad Stari, sad ima Novi Hvar.

Gdje je učio i kako se izobražio iz njegovih spisa nije moguće razabrati. Kaže samo, da je dosta po svietu putovao, valjda kao upravitelj svoje ladje. Nu domaće nesriećе i tu mu radnju zapriečiše. God. 1510. pobuni se puk hvarski proti vlastelstvu nutkanjem njekoga kanonika Lukarića, te

Digitized by Google

stranom ga pregna a stranom utamani, dobra pako i kuće poplieni i popali. Do skora mletačka vlada povrati mir, te ostavši plemići, koji se bjehu većim dielom u Trogir sklonili, kući se povratiše. Medji ovimi i naš Hanibal, koi se umah stavi, da svoje stane i vinograde popravi:

Vargal sam sve na stran raskoše, nestojim
U linost, nego stan podignut nastojim,
Razrušen ki je bil malo ne sasvima
Od množtva, koje dil razbora neima.
Ter po sva godišća drugo i ne radim,
Neg sgibla vinišća ponavljam i sadim.

Neznamo uprav godine, kada je Lučić umro, ali je još živ bio g. 1533-4, jer je tada napisao Sonet italijanski na čast Matije Maripetra kneza i providura hvarskoga. Jedva se sjeća svoga sugradjanina Petra Hektorovića. O dubrovačkih piesnicih nema ni traga u njegovih spisih, dočim se liepo rukuje za splietskimi i domaćimi, najme s Jerkom Martinčićem, koga je i poslie smrti opievao, s Nik. Matulićem, Jer. Bartučevićem, Nik. Gazarovićem i td. Vis. Priboević u svom govoru izrečenom g. 1525. meće ga medj one, koje nazivlje *magni nominis viri*. Poznata Hanibalova diela jesu sliedeća: a) *Piesni ljuvene*; b) *Poslanica Pariža Jeleni*, prevod iz Ovidjove Heroide XVI; c) *Robinja*, igrokaz u jednom činu; d) *Piesni od pohvale i nadgrobnice*. Piesni ljubovne odsiećaju nevinost njegove zatravljene duše, te idju tako tiho i lagahno kroz sitni biser njegova govora, da su uprav u isto doba najlipši uzor umirene čoviečje ljubavi i jezikoslovne izvrstnosti. U prevodu Paridove poslanice nije se tvrdo držao ni rieči ni misli Ovidjovih, nego ju je sasvim slobodno izradio. Robinja je najstariji do sada poznati igrokaz u našoj književnosti, a valjda i u drugih poslie priporoda znanosti (1). Predmet uze Lučić iz narodne poviesti, a to mu cienu dakako uzveličuje. Činjenje biva u Dubrovniku. Osobe su *Derenčin*, sinovac bana Ivana Derenčina, koi je 11. ruj. g. 1493. u bitki kod Modruša u turske šake pao, te u robstvu umro; *Robinja*, netjakinja bana Magjara ili Majera Blaža, koi je banovao, g. 1481; *Matijaš* Derenčinov sluga; *Gusar*, *Mara*, *Pera*, *Anica*, *Knez* dubrovački i jedan dubrovački *vlastelin*. Turci zarobe Robinju. Sad ugarski kralj šalje Derenčina sa mnogo dvorjanika, da ju po svietu traži i odkupi. Derenčin, preobukav se u trgovca, ode s družbom u sviet, te ju nalazi kod njekih gusara, koji mu ju daju za

(1) Kukuljević spominje dvie drame u stihovih od nepoznata spisatelja kao nalazeće se u svojoj knjižnici u rukopisu XV. stol., t. j. *o sudnjem danu* i *o duši osudjenoj*.

Digitized by Google

novce, a ón će sad s njom u Dubrovnik, gdje ga liepo primaju i goste. Lučićeva diela bila su do sada trikrat naštampana, prvi put g. 1556. u Mletcih kod Fr. Markolina u 4.i a 136 str.; drugi put g. 1636. isto u Mletcih kod Marka Ginama u 8.i a 102 str. s njekojimi pomanjkanji; a treći put g. 1847. u Zagrebu kod Ljud. Gaja u 8.i a 153 str. s predgovorom i riečnikom Antuna Mažuranića. U ovom zadnjem izdanju Mažuranićevu predjašnje je izredjenje sasvim preokrenuto, novi naslovi svojevoljno pridodati; a bje tako lakoumno izvedeno, da ima tu prekrojenih i sasvim izpušćenih stihova. Glede pako jezika dodaje o tom izdanju vrli Daničić (*Glasnik IX. 2*): "*Lucićeve knjige nisam mogao upotrebiti koliko bih rad bio, jer je vrlo nevierno preštampana, koje se i u predgovoru nehotice priznaje*„. Njeke izvadke iz Robinje izdao je sasvim pogriešno G. Valentić u Zori Dalmatinskoj *(br. 20. g. 1846)*, pripisujuć ju Bar. Kasiću Pažaninu. Kukuljević *(Pies. Hrv. I. 55)* crpio je iz drugoga izdanja. Da je Hanibal ne samo narodnomu i latinskomu nego i talijanskomu pjesničtvu dosta viešt bio, to nam dokazuje njegova knjiga tiskana g. 1566. u Mletcih u 8.i pod naslovom: "*Sonetti di Messer Anibal Lucio Lesignano, scritti a diversi. Con privilegio. In Venetia per Franc. Marcolini 1556.*

BOŽIĆEVIĆ FRANJO po svoj prilici iz otoka Hvara, gdje još danas ostaju potomci te porodice. Napisa piesan u pohvalu Hanib. Lucića, a ovaj mu odpjeva s drugom, gdje piesničke vriednosti Franjine do neba diže, te zaglavjuje *(str. 83)*:

Od tebe, moj Frane, pohvaljen samo bit
Volim, neg od strane drugoga darovit;
Jer si svim ostalim naprida pisnikom,
Zato ti zahvalim zahvalom velikom.

Od Božićevićevih spisa nije još ni riečica vidjela ugledala.

MATULIĆ NIKÓLA (*Alberti*) rodio se u Splietu oko g. 1480. Hanib. Lucić, njegov prijatelj, izpjeva mu pohvalnu pjesmu, gdje veli:

. . . zukom sladnjim začinješ i perom
Piše mnogo gladnjim, neg Virgil s Omerom
I kako po svitu Mantui i Smirni
Slava će bit Splitu i glas neizmirni.

U istoj pjesmi spominje Lucić poveću jednu Matulićevu pjesanku, koju sastavi pod imenom: *Boj Boga Jova u Flegri.* Nu osim ove i njekoliko pobožnih načinio je Nikola po svoj prilici više ljubovnih, pošto u pjesmi na Blaženu Dievu Mariu (*Kukulj. Pies. Hrv. 68*) moli istu Dievu, da ga *ljubenog plama* rieši i učini, da nenosi više u srcu *ljuben stril.*

Digitized by Google

VETRANIĆ-ČAVČIĆ MAVRO, najstariji sin Dominika Vetranića i Tonke Turčinovice pučanina rodi se g. 1482. u Dubrovniku. Krstno ime bješe mu Nikola, nu učiniv se kaludjerom Sv. Benedikta, prozva se Mavro. Odabran oko g. 1520. za opata Mljetskoga, tako se kripostmi odlikova, da je još 27. lipnja 1527. posvećen bio od nadbiskupskoga namiestnika M. K. Restića opatom sad sjedinjenih manastira Mljetskoga, Sv. Jakova od Višnjiće blizu Dubrovnika i Sv. Andrije na otoku istoga imena. Kašnje ostavi Mljet i prodje na otok Sv. Andrije, gdje je kao prosti kaludjer do 20. godina sproveo u miru, ribe loveć, plavčicom pohadjajuć svoje prijatelje po bližnjih otocih, čitajuć i pišuć, a po noći motreć zviezde i nebeska tielesa, jer bješe uman matematik i zviezdoznanac. S toga Nalješković, koi ga u nadgrobnici zove izvrstnim teologom, astrologom i spievaocem, u poslanici na Hektorovića od 11. svib. 1540. veli jošte, da mu je *Urania* neumrlu krunu savila. Pod svoju starost on sam si napisa život u krasnoj pjesni *Remeta*. Akoprem odaljen od svieta, našlo se ipak, tko mu je zadavao jade i tuge, te ga Sava Bobalić liepom pjesankom tješio. Najodličniji ondašnji spisatelji štovali su ga i hvalili. Podugom pjesmom obrani svoga prijatelja Marina Držića potvorena, da je njeke svoje pjesni od njega prepisao; a Držić liepom mu se pjesmom zahvali. Petar Hektorović bješe mu od najboljih prijatelja. Ovaj spominje Mavra u *Ribanji*, a 1. srp. 1556. napisa mu list, u kojem Mavrovu kriepost i pobožnost do neba diže. Umrie 15. sieč. 1576. Od mnogih Mavrovih diela još se nalaze sliedeća: a) *Šest knjiga različnih piesni, i k tomu dodatak od 10 drugih*; b) *Putnik*, poveća pjesanka; c) *Remeta*, ili pustinjak, gdje opisuje stan Sv. Andrije. d) *Tri pobožna igrokaza*, naime: Posvetilište Abramovo, Čista Sužana i Uskrsnutje Isusovo; e) Prevod *Evripidove Hekube* iz grčkoga i f) *Pjesan* na obranu Marina Držića. — Jakov Flavio spominje jošte Mavrovu pjesanku o postanku Dubrovnika, a Kukuljević misli ne bez razloga, da je to ono što i Putnik. Od bogoslovnih i astrologičkih njegovih radnja nemamo ni traga. Hekubu i Posvetilište Abramovo natiska Franjo Župan g. 1853. u Zagrebu u 8.i, ali jako pogriešno; nješto iz Remete Orsat Pocić u svojoj antologiji g. 1844. u Beču; a Iv. Kukuljević u I. svezku piesnika hrvatskih cieloga Remetu, Rajsku Goru iz posvetilišta Abramova i pjesmu Italiji. Sva pako diela Mavrova čuvaju se u starom rukopisu kod fratara u Dubrovniku, i kod Kukuljevića u Zagrebu. Jezik Mavrov bješe čisto čakavski, no kašnji prepisatelji njegovih spisa izvrnuše ga gdješto na štokavski. Glede piesničke vriednosti, i o Vetraniću može se u obće reći ono, što je gori rečeno o Menčetiću i Držiću. U igrokazih dosta je mana

Digitized by Google

u osnovi, a to navlastito, jer se tvrdo držao svetih knjiga. Ništanemanje odlikuju se ipak po Šafariku: *durch kräftige Stellen, Präcision und besonders eine gediegene, reichhaltige Sprache, welche letztere ihr Studium noch immer sehr empfehlenswerth macht.* O Putniku sudi isti Šafarik: *Das Ganze ist zwar, streng genommen, kaum ein Gedicht zu nennen, aber der gehaltvollen, kräftigen Sprache wegen von nicht geringerem Werthe, als die übrigen Erzeugnisse dieses Dichters.* O prevodu Hekube Prof. A. Pavić obširno i viešto je prozborio u programu gimnazije Varaždinske za g. 1867. Po njem ovo je dielo "*veoma lošo, ma mi izpričavali piesnika budi s koje strane, jer je prevodilac i u najboljih partijah i u obće preslobodan i u pojedinostih pun mana, a u gorjih pako neimade granica u slobodi prevoda, a u pojedinostih takovih mana, da je njimi čitav trag iskvario, griešeć proti glavnim zakonom tragedije*„.

HEKTOROVIĆ PETAR rodi se g. 1487. u Starom Gradu na otoku Hvaru. Otac mu bješe Marin, a Mati Kata Barbi, oba od starinske i plemenite kuće. Odraslim odpravi ga otac u Spliet, tada na glasu po učenih ljudih, gdje Petar izuči sriednje škole, a takim uspiehom, da su ga najodličniji Splietćani vrlo cienili i ruku mu prijateljsku pružali, medj kojimi i sam Marulić, koga je on kašnje u *Ribanju* dično opjevao. Vrativ se kući, nakon malo umrie mu otac, te se morao latiti kućnih poslova i odreći se namiere proći u Italiju na višje nauke. No ipak nije zato manje nastojao i kod kuće o knjizi; te uz primier svojih splietskih prijatelja započe umah slagati piesme i druga diela na latinski, italijanski i materinski jezik, i tako viešto, da su ga do mala počeli i na daleko najbolji naši umovi ljubiti i štovati. Njegovo nastupno ponašanje sa svojimi sugradjani jasno nam sviedoči, da je njegova kuća ostala sasvim poštedjena u domaćoj buni, koju g. 1410. prouzrokova nasilnost plemstva na Hvaru. Uz knjigu i gospodarstvo njegovaše Petar jošte poljodielstvo, prirodoslovje, musiku i graditeljstvo, a ovo navlastito, pošto se primi još za rana po svojih osnovah i svojim ravnanjem graditi veličanstveni stan s ribnjakom i perivojem, što mu i dan danas krasi rodno miesto. Za rata medju Turci i Mletčani, Barbarosa udari silnim brodovljem s mora a Beglerbeg grčki golemom vojskom s kopna na Spanjolce u Novu Buke Kotorske. Tada ili Barbarosove ladje ili čete Beglerbegove navališe na otok Hvar, da ga porobe i popale. Petar je morao, da si sačuva život, silnom olujom na slaboj ladjici odploviti na italijansku obalu, i godinu dana probaviti u Mletcih. Na povratku stavi se Petar, da podigne uz dom jaku zgradju na način tvrdjavice, neka

Digitized by Google

bi putnikom i siročadi u miru zaklonom bila, a obranom gradu za rata. Na njoj je puno godina radio, i čini se, da ju za života sasvim ni dovršio nije. Za odmoriti se u 71. godini, najme po Uskrsu 1557. s liepom družbom posieti Dubrovnik, gdje ga mnogi prijatelji, s kojimi je od davna dopisivao, veselo dočekaše i častno pogostiše. Odsiede kod N. Nalješkovića, koi si to smatrao za veliku srieću. Čim se kući vrati, dopade ga silna bol u bedri i u ruci (*guta*), a ta ga valjda potisnu, da napiše svoju oporuku (*18. velj. 1560*). Petar preživio je još golemu nesrieću svoje otaćbine. Turci kol. 1561. porobiše i popališe veći dio Starega Grada. Petrova se tvrdjavica održa proti navali, te i njega i poveći dio gradjanstva spasi. No tuge tada pritrpljene jamačno mu život skratiše. Umrie početkom ožujka 1572. od 86 lieta. Svi skoro naši spisatelji savili su a i danas viju krasne vience u uspomenu ovoga našega prvaka, bilo to radi piesničke ili jezične njegove vriednosti. No žalibože njegovi su spisi većinom propali ili ko zna gdje zakopani. Od Petrovih radnja do g. 1540. sastavljenih, a toga je moralo biti dosta, ne ostaje nam danas ni slovca. Ili su propali za turske navale od g. 1539, ili jih je sam Petar kao izprazna s pobožnosti pri starosti uništio; ili napokon leže, ko zna gdje stranom barem u zabiti. Ovo zadnje po meni jest najvierojatnije. S *Ribanjem* okončao je svoj književni rad (*1555*). Petrova diela jesu sliedeća: a) Prevod Ovidijeve piesni: *de remedio amoris;* b) *Skup različnih svietskih i pobožnih piesni hrvatskih i latinskih*, te i *poslanica* u stihovih i u prozi; c) Dvie poduge poslanice, koje je g. 1541. upravio jednu na N. Nalješkovića a drugu na M. Vetranića; d) Dva igrokaza, naime *Mučenje Sv. Lovrinca* i *Posvetilište Abramovo,* uz prvoga i dotični spievi; e) Poduga *poslanica u italijanskoj prozi*, koja jasno zasviedočuje njegovo duboko poznanje i italijanskoga jezika; f) Iz njegove poslanice na Vetranića (*1 srp. 1556*) izilazi, da je preradio još *njeko dielo razdjeljeno na člane*, valjda u prozi; g) napokon *Ribanje i ribarsko prigovaranje,* koje je jamačno i najglavnije. Ovim je dokazao, da je bio ne samo pravi piesnik, nego i izvrstni filosof. Pridoda mu četiri narodne piesme, najstarije izviestnoga data, s dotičnimi napievi. — *Ribanje* sa tri piesmice latinske za prvi put bilo je naštampano g. 1568. u Mletcih kod Iv. Fr. *Camotio* u 8.i; drugi put g. 1638. isto u Mletcih kod Bart. *Ginammi* u 11.i sa poslanicom Franetu Hektoroviću; a treći put po meni u Zadru g. 1846. kod braće *Battara* u 8.i sa još većimi pridodatci. Sada pako kanim na novo ga izdati sa još njekojimi njegovimi spisi do danas nepoznatimi. Šafařik o njem ovako sudi: *Die dichterischen Erzeugnisse Etorović 's zeichnen sich sowohl durch Gediegenheit und*

Digitized by Google

Kraft der Gedanken, als auch durch Reinheit der Diction sehr vortheilhaft aus.

BRTUČEVIĆ JERKO, vitez zlatne ostruge, rodio se na hvarskom otoku oko g. 1487. P. Hektorović jako ga hvali kao mudroznanca u *Ribanju*, koje mu je i posvetio, i gdje ga predstavlja kao već sidinasta. A da je Jerko za sobom ostavio i više književnih radnja te i naški napisanih, potvrdjuje nam poslanica, koju mu g. 1552. sam Hektorović napisa. I Hanibal Lucić u poslanici na J. Martinčića ovako ga slavi:

Njega ti iznosi slavan glas do svisdà
Umom, kim ponosi tako se i gizda.

I Jerkov mladji brat

BRTUČEVIĆ HORTENSIJ bio je vriedni piesnik. N. Naljeković, njegov prijatelj, upravi mu više poslanica, a jedna počima ovako:

Hortense pošteni, slavo svih Harvatà'
Pravo ti slameni ime trak od zlata.
Mnogo je vrimena, buduci čuo ja
Glas tvoga imena po svitu, ki nam sja.

Poznate su nam samo tri radnje Hortensijeve, naime dvie *poslanice* Niki Nalješkoviću, i jedna piesan spievana u pohvalu *Tisbe* i *Sigeta* Bernardina Karnarutića, sve po Kukuljeviću naštampano (*Pies. hrv. II. 70*). P. Hektorović rodjak mu naimenova ga u svojoj oporuci nje ovršiteljem, a svojim baštinikom, kad bi Petrovi pobližnji nasliednici izumrli (*1559*).

PELEGRINOVIĆ MIKŠA EMILJ iz otoka Hvara. Svršiv nauke u Italiji, kašnje bje izabran za pametara Zadarske obćine, i tu se za njeku Liviju oženi. Spominje ga V. Priboević u svom govoru izrečenom g. 1525. u Hvaru kao čovieka, koi se već bješe po svojih dielih vrlo oglasio. N. Naljeković u poslanici na Hektorovića (*1540*) spominje Mikšine piesni onda kao dobro poznate u Dubrovniku i hvali jih; te sviedoči, da se je Mikša već davno s Vetranićem dopisivao. G. 1557. Hektorović napisa mu list, u kom uzvelićuje njegovu vriednost, te mu javlja, da je Dubrovnik posietio, gdje "*meu stvari ine najdoh se vesel ne malo kada vidih, da je i ondi poznano ime tvoje, jere izpitovan bih dosti za tebe, i vele mi pohvaljena bi Ljubka (naime Jedjupka) tvoja, kakono stvar zamirita i izvarstna, koju ti* nikad u pridnja vrimena *složi naredno i upisa*„. Ostaje nam od njegova pera samo *poslanica Sabu Mišetiću*, i pomenuta *Jedjupka*, obe za prvi put tiskane po Kukuljeviću (*Pies. Hèrv. II. 62*), koi veli, da je Mikša uvrstio u svoju iz Čubranovićeve Jedjupke prvo,

Digitized by Google

drugo, treće i peto pievanje zajedno s uvodnom pjesmom, te da se je njeki nepoznati zato rugao Pelegrinovićevoj, veleć: *karpljenu da nosi kaljinu.* Gori navedena sviedočanstva čine nam Mikšu dosta starijega od Čubranovića i za rana na glasu i u samom Dubrovniku, te nebi se bez temelja pomisliti dalo, da je Čubranović od Mikše uzeo.

LOVRINČEVIĆ GRACIOSA i ona iz otoka Hvara, najstarija narodna pjevačica. Hektorović u poslanici na nju odprto kaže, da je već dobro poznata ne samo u Hvaru, Splietu i Trogiru:

Da po svoj daršavi; ka ni mala
Tvoja ćast u slavi svuda je procvala.

i da je još od mladosti započela slagati bogoljubne piesni, koje su mu se tako dopale, da

Jel l'tko njoj takmen, rih, u svakom uminju?

te:

U kojih nauke duhovne nahode,
Ki tiho brez buke pravim putem hode.
Ka u svako misto tkogod bude čtiti,
Tvoje sarce čisto po njih će sciniti.

DMITRIĆ NIKOLA sin Jerka i Ane Nalješkovićeve rodi se u Dubrovniku g. 1493. (*po njekojih g. 1510*). Mladićem posveti se trgovini, te kao trgovac prodje mnogo svieta, navlastito u istoku. Obljubiv za rana narodno piesničtvo, krez te zabave tako u njem uznapriedova, da se je napokon popeo pored drugih piesnika svoga doba. Najtiesniji njegovi prijatelji bili su: M. Vetranić, rodjak mu N. Nalješković koga i svojim *majstorom* zove, i P. Hektorović. Živio je neoženjen, a priminuo je g. 1553. u Kandiji. Nalješković oplaka njegovu smrt u poslanici na P. Hektorovića, a M. Vetranić, izpieva mu nadgrobnicu. Ostavi nam sliedeća diela: a) *Prevod sedam pokornih psalma Davidovih (s ivornimi pobožnimi pjesmami)*, dotiskan u Mletcih dne 28. ožujka 1549. kod Nik. Baskarina (*dovola za štampu od 6. velj. 1549. u Arkivu Mlet.-Cupi del Cons. di X. Notat.*); b) *Poslanice* u stihovih na prijatelje, jedna od 20. ruj. 1546. na Nalješkovića govorom pomiešanim s italijanštinom; c) Razne *piesni pobožne i ljubezne;* d) Sbirka pričica iz Sv. Pisma, iz mudroljubnih knjiga, i iz svoga izkusnoga uma (*ima jih 239. samo vrhu Očenaša*). Kukuljević dao je na svietlo njekoliko pričića, 4 piesme duhovne i jednu poslanicu (*Pies. Hrv. I. 104*); a svi ti spisi nalaze se u knjižnici pok. J. Ćulića u Dubrovniku (*br. 9. 32*). Nalješković u poslanici na Hektorovića 10. svib. 1540. veli, da

Digitized by Google

je *Klio* Nikoli krunu savila, ali nam nije poznata nijedna njegova istorička radnja, a glede prevoda piesni Davidovih dodaje isti pisatelj:

Po tvoja usta sam govori duh boži.

Šafařik spovieda, da i Dmitrić s Menčetićem, Držićem i Vetranićem *gehört zu den ersten Anbauern der ragusinischen schönen Literatur, und theilt mit ihnen Vorzüge und Mängel.* Dmitrevićeva poslanica, koju napisa sieč. 1553 Nalješkoviću iz Aleksandrije (*Ruk. Kukulj. br. 28*), spominje piesnika

MATKA, a to ne može biti drugi nego Matija BOBALIĆ koi bješe po Martinu Rosiću izvrstni piesnik, a po Orbiniću onda jedan od najvještijih grecista; a i nam od njega ne ostaje po sve ništa osim prevoda diela Sv. Vasilije iz grčkoga na latinski. Dmitrić pjeva o njem:

Tko bi već u pisni, neg ako naš Matko,
Pripival ljuvezni tač milo i slatko . . .
Nu njegov neće glas nikadar umriti,
Neg li će po vik vas na svitu živiti;
Rad pisni, koje on meu muže vam daje
Lipše neg Arion na ribi plivaje, i td.

GUČETIĆ STIEPAN rodio se u Dubrovniku oko g. 1495. U 28. godini, nezna se s čega, bačen u tamnicu, ugleda ga jednom slučajno kći kneževa, te videć ga u kipu pretvorena, velikom bradom, licem suhim i bliedim a u staroj haljini, začudjena zavapi: Ako li je onaj drviš? Stiepan, čuv ju, zače tak i na brzo složi šaljivu pjesanku imenom *Drvišiada.* Ovo je po Šafařiku jedno od najpoglavitijih umotvora naše književnosti. Crević, Sladić, Apendini i Kukuljević Stiepanu ga pripišuju i ne bez razloga, a Ignjat Gjorgjić i Ant. Kaznačić Stiep. Gjorgjiću-Gimanu. Sladić kaže, da obstoje još druge dvie Gučetićeve piesmice. Iv. Lov. Regino posvetio mu je svoje italijanske pismogore, na kojih je i Stiepan po Sladiću viešto radio. Drvišiada bila je tri krat natiskana, naime g. 1839. po A. Kaznačiću u Dubrovniku, g. 1848. po Vlad. Knežiću u Zagrebu (*Zagreb. Koled.*), i g. 1856. isto u Zagrebu po Kukuljeviću (*Pies Hrv. I. 105*).

ČUBRANOVIĆ ANDRIJA rodio se u Dubrovniku početkom 16. stol. od pučana zanata zlatarskoga, te i on slučajno, posta piesnikom. Kaže se, da jednom njeka gospodja, koju je veoma ljubio i svuda sliedio, za odstraniti ga od sebe, prozva ga Jedjupčaninom, a on, kao duhom van sebe složi šaljivu pjesmu imenom *Jedjupka.* Njeki pako vele, da složi ju u pokladah i to na obću zabavu, nebili valjda onoj u datoj gospodji ovim putem svoju tajnu ljubav odkrio. U njoj sjaje čistoća i ugladjenost jezika, a misli su uznešene i nježne tako, da Gjono Palmotić i Ivan Gundulić nisu

Digitized by Google

se stidili iz nje čitave redke u svoje piesmotvore uvrstiti. Jedjupka bila je tiskana prvo u Mletcih g. 1559. kod Altobella Salicata u 8.i, posvećena po Marinu Battitorre Dubr.u Tomi Nadaljeviću Budislaviću kanoniku i vitezu kraljevstva poljačkoga, rodjaku Andrijinu po materi. Opet bje štampana g. 1718. u Mletcih kod Fr. Barileta u 16.i; a treći put g. 1838. u Dubrovniku po Ant. Kaznačiću u 8.i; te napokon g. 1858. u Zagrebu po Kukuljeviću (*Pies. Hèrv. II. 1*). Ostale piesni Andrijine jesu: a) *Robinjice*, b) *Prelice*, c) *Sibile*, d) *Primalje*, e) *Djevojke*, s odgovori pastirskimi, f) *Kaludjeri*; sve pisane istim smierom Jedjupke na zabavu pokladnih praznika, i većinom tiskano po Puciću i Kukuljeviću. Šafařik zove Jedjupku "*eine wahre Prachtblume in dem Garten illyrischer Musen*„. Iz njeke bilježke izvadja Kukuljević, da je bila javno izgovorena još 20. srp. 1527. Imamo, osim Pelegrinovićeve, jošte jednu dobru Jedjupku od Save Bobalića i od njekoga nepoznata.

VODOPIĆ VLAHO Tomin ugleda sviet u Dubrovniku početkom 16. stol. od gradjanske kuće. O njem se samo zna, da ga je g. 1538. Nik. Vlaho Drzić imenovao izvršiteljem svoje oporuke. Poznata nam je samo jedna poslanica Vlahova na N. Naljcškovića, pisana oko g. 1539, koju izda Kukuljević (*Pies. Hèrv. II. 94*).

KABOGA MARIO nazvan Kordica rodio se u Dubrovniku g. 1505. Posvetiv se crkovnomu stališu, ovrši nauke na padovanskom sveučilištu, gdje posta naučiteljem obojega zakona. Prilikom njeke razpre, od učeće se mladeži bje odaslan kao obranitelj u Mletke, te pri onom vieću izradi, da bude u Padovi nova stolica za karno pravo utemeljena. Vrativ se kući, dobi sielo kanonika, a malo kašnje i nadjakona. No zavadiv se sa Šimunom Menčetićem, neukim i oholim namiestnikom ondješnjega nadbiskupa Bekatella, nalazeća se u Rimu, gradsko vieće nepravedno progna ga iz grada na pet godina. a on ode u Rim na tužbu. Papa listom 23. lip. 1564. nakloni vieće, da ga natrag pozove. Sada ga neprijatelji bačiše u nepriliku sa samim Papom sbog njekoga pustinjaka propoviedajuća u Dubrovniku kriva načela; ali je on znao slavno obraniti sebe i s njim okrivljeno svećenstvo (*1573*) napisav dielo: *De Ecclesiastica libertate et sacrati ordinis immunitate*. Po smrti nadbiskupa Kalvina kaptol ga imenova namiestnikom (*1575*); no plemići znali su tako zavesti novoga nadbiskupa Portika, da ga je ovaj dao vezana u Rim odvesti. Tu Mariju podje za rukom sasvim se opravdati, Papa ga dapače imenova protonotarom apostolskim i svojim dvornikom, a nadbiskup morao se još g. 1579. svoje časti odreći. Kaboga osta u Rimu, gdje umrie 5 kol. 1582. Imao je za prijatelje najslavnije

Digitized by Google

ondašnje domaće i italijanske spisatelje. Složio je više radnja latinski i italijanski, a naški poznata su samo ova: a) *Istumačenje Davidova psalma 109*, i b) *Piesan o dinaru*, koja je upravo ovako naslovljena: *Dubrovčanin Mario Confuso*, a zvao se *Confuso*, jer bješe član učenoga družtva u Viterbu *Accademia Confusorum*. Ovu je Kukuljević izdao (*Pies. Hèrv. II. 15*).

GAZAROVIĆ NIKOLA rodio se g. 1506. na otoku Hvaru, a još je živio g. 1578. kao nadpop hvarski. Od njega nam ostaje samo jedna pjesmica u hvalu svoga prijatelja Hanib. Lucića, koju je Kukuljević na svietlo dao (*l. c. I. 103*).

SERAFIN malobraćanin, iz Nina, narodni piesnik, živio je malo prije Zoranića.

ZORANIĆ PETAR (*de Albis*), malobraćanin iz Nina, gdje se rodio g. 1508. (1). Dobro je poznavao grčku, latinsku i italijansku književnost, kô što nam sviedoče sama njegova diela. Tako se bješe zaljubio u pastirsku radnju vrloga italijanskoga piesnika *Sannazzara*, da i on naumi istim načinom složiti bukoličku knjigu, i tako donapuniti i ovu stranu naše književnosti. Dogotovi ju u pet miesecih, naime kô što sam napisa na nje koncu: *majus incepit, september perfecit 1536*, a pod naslovom: *Planine, ke zdarže u sebi pisni pete po pastirih, pripovisti i pritvori junakov i deklic i mnoge ostale stvari*. Posveti ju iste godine svomu učitelju Matejeviću kanoniku Ninskomu; a bje tiskana stoprv g. 1569. u Mletcih kod Dom. Ferri u 4.i s bakroreznim vinogradčićem. Na okrajcih listova ima njekoliko opazaka latinskih i italijanskih, što nije jamačno s njegova pera poteklo. Kaže u predgovoru, kako ga je vila po putu srela te obodrila, da opiše svoju domovinu, a on da joj je pogodio pokle je svoju domovinu dobro proučio. Svoju radnju razdieli na 24 poglavja. Tu u prozi podobri broj pastirskih razgovora; uzgredno pako opisuje pastirske običaje, te dodaje gdjekoju krasnu piesmicu od pastira izpjevanu. Tako je zaljubljen bio u jezik i narod svoj, da je težko ondje žalio, što tudje književnosti našu nadvišuju; što mu divlji Turčin gazi i hara domovinu; i što naši nemare za svoj jezik *hrvatski*, dapače što ga se *sramuju* i *stide*, a u tudji jezik rado pišu i poje. U XX. poglavju spominje još dva svoja diela, naime *Ljubveni lov* i *Vilenicu*, izgubljena. Umrie g. 1550.

---

(1) Lav XX (*1513-21*) javi Šibeničkomu kaptolu, da je podielio ondješnju čast arcidjakona i kanonika i uz to župu Sv. Nikole u Ninu i Sv. Marije u Cresu *dilecto filio Petro de Albis clerico Ragusino (sic) cameratio secreto ac familiari continuo commensali nostro*. Težko da je to naš Petar.

Digitized by Google

GALJAZOVIĆ MARIN (*Galeazzo-Brugnola*) rodio se u Dubrovniku od kuće izvorom iz Zahumja, i živio je g. 1540. kao malobraćanin. Crević kaže, da je bio *clarus inter illyricos poetas.*

NALJEŠKOVIĆ NIKOLA porodi se u Dubrovniku oko g. 1510. Otac mu Stiepan trgovac, a mati Kata Radaljevića. Prve nauke primi od strica si Augustina, vrlo učena muža, koi, probaviv više godina u Italiji kao učitelj, umrie napokon g. 1527 kao Tribinjski biskup. Za mladosti Niko bješe i odviše veseljak po navadi tadašnje momčadi, proti kojoj dubrovačko vieće 4. lip. 1535. izda osobiti zakon s namierom, da ju na red privede. Ali više nego zakon od zla puta odvrati ga ljubav za njekom gospodjom. No roditelji prisile ga, da se oženi s Lukrecijom Žuzerića, sestrom slavne Cvicte, te da se okani knjiga i učenja, za koje tvrdo bješe prionuo, a da se vas trgovini posveti. Kad eto ondašnje okolnosti političke iznenada oboriše nesrieću i na njegove poslove, te izgubi imanje, a žena mu izbjegne u samostan. Š nova oporaviv se od pretrpljenih škoda, lice mu se opet razveseli. Čini se da se pustio savesti od prednje ljubavi, i da ga to bješe u nove neprilike bacilo. Da se sasvim navasti ukloni po drugikrat oženi se za svoju rodjakinju Niku Nalješkovića, te mirno provodeć svoje dne uz knjigu narodnu i pobožno pjesničtvo nastavi svoja zvjezdoslovna i matematička iztraživanja, i u tih tako uznapriedova, da ga je Grgur XIII. u Rim pozvao na sbor najglasovitijih učenjaka, kad je nastojao, da popravi julianski koledar; čega se Nikola okaniti morao svoje starosti radi, no posla zboru svoju dotičnu razpravu, koja bje pohvalom primljena. Da se je u tom znanstvu za onda vrlo odlikovao kaže nam još jedno njegovo dielo s naslovom: "*Dialogo sulla sfera del mondo, diviso in cinque giornate*„ tiskano g. 1579. u Mletcih. Dubrovačko vieće, komu je posvećeno, obdarova Nikolu dragocienom posudom srebrenom, grbom dubrovačkim urešenom. Umrie prosinca 1587. Ostavi nam sliedeća diela: a) Sedam *komedija* u stihovih; b) *12 pjesni od maskerate;* c) 191 pjesan ljubovna; d) *57 poslanica* od njega i na njega upravljenih; e) *9 pjesni bogoljubnih;* f) poveća pjesma o *razmišljanju vrhu muke Isukarstove.* Od ono sedam komedija tri su pastirske a četiri iz domaćega života. O njih veli Šafařik: *keines dieser Lustspiele entspricht zwar vollkommen allen Anforderungen der Kunst; aber die Charactere der Personen, die uns darin vorgeführt werden, beurkunden überall den Dichter-Philosophen. Sie sind eben so anziehend und schön, als treffend-wahr und natürlich gezeichnet.* Tu Nikola oštro šiba navlastito na pokvarenost ondašnje mladeži i starosti. Piesni pako: *zeichnen sich durch Leichtigkeit und Zartheit aus.* Naštampano je samo:

Digitized by Google

njekoliko pjesama po Pociću, Subotiću i Kukuljeviću, i po istih njekolíko izvadaka iz komedija, a A. T. Brlić izdao je petu komediju u ob. koledaru Zagreb. za g. 1852. Zadaća naše Akademije bit će bez dvojbe i ta, da sva diela Nikoljina čim prije i ukupno bieli sviet ugledaju (*Rukopisi kod Kukuljevića, u Čulićevoj knjižnici u Dubr. br. 22. 32* i td.).

PAROŽIĆ IVAN iz otoka Hvara rodi se oko g. 1525. Ivan složi poveću pjesmu pod naslovom *Vlahinja*, i posla ju u dar svomu prijatelju Nikoli Nalješkoviću, koi mu se liepo zahvali poslanicom, s koje se jasno vidi, da je ona pjesma istim duhom, kô što Jedjupka, napisana bila:

Takc je prilike, takoga uresa,
Rekal bih nje dike da su zgor s nebesa.

Ivan mu odgovori, da mu je Vlahinja s toga samo u svietu proslavljena, što ju je on svojimi pjesmami okrunio (*Taj odgovor kod Kukulj. Pies. Hèrv. II. 102*).

VIDALI IVAN rodi se oko g. 1525. u Korčuli. Naljeković u poslanici na Ivana (*16. stud. 1564*) zove ga *krunom od zlata, kojom se svi Hrvati diče*, a da ga i Mletčani ciene i štuju. Kukuljević obielodani odgovor Ivanov (*Pies. Hèrv. II. 95*), s koga se vidi, da je tom prigodom Ivan poslao Nalješkoviću njekoje svoje piesni. U njem pjeva o Dubrovniku:

Svuda ga jes puna slava, svud on slove,
Harvatskih ter kruna gradov se svih zove.
Još dobro ima toj, i dar taj Bogom dan,
Da slavnih sdarži broj spivalac neskončan.

GREGORIANIĆ PLACIDO sin Petra vlastelina splietskoga i Marulićeva prijatelja. U Padovi izuči nauke i dobi naučiteljsku lovoriku obojega zakona. U Splietu liepi si glas steče odvjetničtvom, a bavio se u isto doba narodnim i italijanskim pjesničtvom, ali su njegove pjesme propale. Dumanić njekoje spominje i hvali jih (*Cicar. 29*).

BAFFO ALVIŽ Šibenićanin. Kukuljeviću podje za rukom naći u Šibeniku njekoliko pobožnih piesni Alvižinih u rukopisu od prve polovice XVI. stolietja s komadićem u prozi jedne njegove propovjedi (*što ga kaže misnikom*), i obielodani dvie od tih piesni (*Pies. Hèrv. II. 28*).

BOREŠIĆ MARIN Dubrovčanin, prijatelj N. Nalješkovića i M. Mažibradića, za svoje mladosti mnogo je ljubovnih pjesama složio, a to s ljubavi, koja ga mučila. Pod starost pako sastavi više pobožnih, i prevede u stihove Katonove mudre izreke. Umrie g. 1560, a po drugih g. 1580. Njegov unuk GAVRO TAMPARICA, ravnatelj glazbe u dvorskoj kapeli bečkoj (*† 1575*), koi sam po Šafariku ostavi njekoliko pjesni, izdao je u

Digitized by Google

Mletcih g. 1562. u 8.i prevod Katonovih pričica i njekoje pobožne Marinove pjesme, a jednu pjesmu i jednu poslanicu Iv. Kukuljević (*Pies Hèrv. II. 58*).

KOŽICIĆ IVAN DONAT, brat slavnoga biskupa Šimuna, kanonik i kašnje namiestnik zadarskoga nadbiskupa Alviža Kornera, napisa u stihovih živote Sv. Obranitelja zadarskih. Umrie g. 1567.

DRŽIĆ MAROJE Marojev, unuk slavnoga Gjore rodi se oko g. 1520. u Dubrovniku. Izučiv nauke u Italiji, osta za njeko vrieme u Firenci, gdje mu omili igrokazno pjesničtvo. Tu se zaljubi u njeku Pavlu, koju kašnje opieva u Tireni i u ljubovnih pjesnih, ali ne nadje odmiene. Vrativ se kući, posveti se svećeničkomu stališu. God. 1546, da proslavi pir svoga rodjaka Vlaha Držića, sastavi prvi svoj igrokaz pod naslovom: *Posvetilište Abramovo*, a sliedeće godine drugi pastirski imenom *Tirena*. Potvoriv ga njeki, da su to radnje Vetranićeve, ovaj ga ne samo opravda u podugoj pjesmi na Dubrovčane, nego još doda, da će po Maroju Dubrovnik dapače sva država steći *viečnu hvalu*. Kukuljević tvrdi, da je Maroje mnogo uzeo iz Vetranićeva posvetilišta Abramova, ali da zato *ne gube ipak vriednosti ostala njegova diela, bogata izvornimi liepimi misli, kriepkim jezikom i oštroumnom dosjetljivostju*; i da je bio čista srca i vesele naravi, te da su ga najvriedniji Dubrovčani za prijatelja imali. Umrie g. 1580. Sava Bobalić i Miho Monaldi italijanskom piesni njegovu su smrt oplakala. Diela Marojeva do sada poznata: a) *Tirena*, tiskana u Mletcih četiri puta, naime 1551, 1607, 1630 i 1632. Posveti ju kardinalu Silvestru Aldobrandinu, te mu veli, da bi suvišno bilo dokazati mu važnost jezika slovinskoga, pošto se on sam odluči naučiti ga, i njim kako istiem materinijem govoriti. b) *Pisni ljuvene* tiskane zajedno s Tirenom 1551, 1607 i 1630; c) *Pripovist, kako se Venere Božica ušeže u ljubav lipoga Adona*, u komediju stavljena; d) *Novela od Stanca*, komedija; — ove dvie komedije tiskane su zajedno s ljuvenimi pjesmami; te o njih veli sam Držić: "*da ja rečem neprijateljem, — kako sam komediole, koje su ovdi u nutra* u dva sjedenja *sklopio*, (*jer me je tako vrieme silovalo i potreba od prijatelja, komu u ovi način za poslužit mnokrat sam obećao, što izvrśivši, sam se sám pak od sebe čudio, kako se može učinit*), — *nebi mi virovali*„; e) *Posvetilište Abramovo*, igrokaz; f) *Porodjenje Isusovo*, igrokaz u stihovih a nješto i u prozi; g) *Osam raslikih* komedija u prozi: h) *Pjesme na pohvalu Mavra Vetranića*. Kukuljević na svietlo je dao više komada iz tih spisa (*Pies. Hèrv. II. 75*).

ANDRETIĆ NIKŠA, knez dubrovački, sam piesnik i njegovatelj piesnika i njihovih radnja a opisatelj dubrovačkih zgoda i zakona, na koga

Digitized by Google

je Nalješković više poslanica napisao, umrie g. 1576. Isti Nalješković u nadgrobnici, kojom oplaka njegovu smrt, pjeva o njem ovako:

Plačite u suze svi ki ste spivali,
Pokli vam smart uze, kim ste se vi znali;
Ki trude sve vaše i slavne ljuvezni
Najedno kupljaše složene u pisni.
Tkomuj pak od grada od kad je postao
Lipo t' je do sada sve zgode pisao.
Zakone još k tomuj izpisa od grada,
U mistu ovomuj po kih se svak vlada i td.

PRIMOVIĆ NIKOLA (*Latinić*), Dubrovčanin, vrlo izobražen, narodni piesnik, i njegovatelj krasnih nauka, umrie u Padovi g. 1580. Slavni Sansovin posveti mu svoj prevod Tita Livija; a s Nalješkovićem se u poslanicah kumio.

BUNIĆ MIHO (*Babulinović*) Dubrovčanin, bješe po Flaviju Eborenskom vrli piesnik narodni, italijanski i latinski, te i grčkomu jeziku dobro vješt. Opjevao je Cvietu Zuzerićevu u više pjesnih, a po Gjorgjiću bio je u nju zaljubljen, kò što bi i njegove piesni zasviedočile. Nadgrobnicami proslavi Savu Mišetića Bobalića i Mavra Vetranića. Umrie oko g. 1590. Ostavi u rukopisu: a) 30 *ljuvenih pjesni;* b) *Prošastja od zaludnjega vremena* Miha Babulinovića; c) Jokasta, tragedija; d) Piesni raznike. Po Šafariku preveo je oko 1570 Sofokleve tragedije na italijanski. Kukuljević je izdao deset pjesnih ljuvenih, tri iz Prošastja, i komadić Jokaste iz Pocićeve Antologije (*Knj. I. 245*), gdje se još jedan drugi nalazi. O Jokasti prozborio je Prof. A. Pavić u programu Varaždinske gimnazije za god. 1867, i misli, da je ona vele slobodni prevod Euripideve tragedije Φοινίσσαι. Šafařik hvali ovaj prevod i pjesme, te u ovih nalazi odsieve Vetranićeve i Dmitrićeve vriednosti. Istodobno življaše

BUNIĆ MIHO Lukov, o kom se veli, da je bio g. 1511 knezom dubrovačkim, i da je složio njekoliko pjesama, kim se nezna udesa. Tada je po Farlatu (*VI. 21*) i

BUNIĆ JULIA, Dubrovkinja, velika prijateljica Savka Bobalića i Miha Monaldića, slagala pjesni naški i italijanski osobitom nježnosti, ali sada o njih, osim jedne, nema traga.

DIVNIĆ PETAR Šimunov (*po Sanutu Definić, Difnico*) rodi se oko 1525 u Šibeniku. Mlad ode u Rim, gdje se g. 1542 učini članom sbora Sv. Jerolima, te posta častnikom zavoda, i tu je boravio tja do g.

Digitized by Google

1548. Vrativ se kući, obnašao je gradjanske časti s priznanjem svojih sugradjana. G. 1561 oženi se sa svojom rodjakinjom Katarinom, koja mu je sedmero diece rodila. Bijuć boj s Turci, Rudolf II. sbog njegova junačtva 13. srp. 1587 podieli mu ugarsko plemstvo. U dvoboju s pravedna uzroka ubi u Palmi čovieka, te miesto kazni, od glavara onoga grada dobi liepi mač u dar. Od Petrovih spisa imamo: a) *Pjesan u pohvalu grada Šibenika*, od koje A. *Fortis* donosi komadić preštampan od Kukuljevića; b) *Himan od razmišljanja svega života spasitelja našega Isukarsta* za izagnati zla pomišlenja, učinjen po Sv. Augustinu; pjesma u 13 razdielih; c) *O začetju gospoje D. M.*; d) *Pjesan od pokore*; e) *Od kratka života*. Kukuljević obielodani iz druge od ovih pjesama prva dva razreda, a petu svu (*Pies. Herv. II. 99*).

TUDIZ BOŠKO Jakovljev rodio se g. 1529 u Dubrovniku od obitelji, koja je polazila iz Galipola. Bje član družbe *Složnih* onda utemeljene za književne svrhe. Sava Bobalić izpjeva mu na čast još za života više italijanskih pjesama, a po smrti četiri žalobne. Umrie g. 1566. Crević, Appendini i td. vele, da je piesnik bio i učen čoviek, ali su njegovi spisi valjda propali. Bješe mu suvremenik

GRADIĆ PETAR Dubrovčanin, po Savi Bobaliću piesnik latinski i italijanski (1).

BOBALIĆ SAVKO Mišev nazvan *Gluhonja* sviet ugleda u Dubrovniku g. 1530 od jedne izmedj najstarijih porodica vlasteoskih vrlo na glasu po oružju i učenosti. Još mlada zavede ga vatrena ćud na osvetu, te bude odsudjen izplatiti krvarinu i na šest mieseca zatvora i pet godina prognanstva iz grada. Poveći dio svoga života proživi u Stonu čitajuć i pišuć, i dopisivajuć se s domaćimi i inostranimi učenjaci, koje u smrti opieva. Bio se zaljubio u njeku zlatokosu djevojku, koja mu nebješe sasvim sklona, a to ga valjda na to veći piesnički polet protisnu. Učena družba *Složnih* bje najviše njegovom brigom utemeljena. Bolest gluhoće silno ga biedila, te preminu u 55 godini. U velikoj su ga časti držali ne samo domaći spisatelji, kao Miho Bunić Babul., Dinko Ranjina, Dinko Zlatarić i td., nego i najglasovitiji tadašnji italijanski, kakono Hanibal *Caro*, Bened. *Varchi* i td..

(1) Ova kuća potječe iz Bosne. Sramotnim izdajstvom svoga naroda i vladara dobavi se novca i plemstva Dubrovačkoga (*Append. II. 262*). Dubrovčani znali su ipak tu nje rugobu ocieniti, pošto su ju onda samo rabili, kad su što radili nepoštena a trebalo, da ga plemićska ruka obavi. Jedini nje ogranak dan danaska jest Nikola Gradi dakako a ne Gradić, njegda državni odvjetnik žup. sud. stola riečkoga, dvorjanik dapače i nadri-pjesnik italijanski, jer se jadan trudi i on zapeti vile pjevačice, a one mu tek na oči.

Digitized by Google

koji su i njegovu smrt oplakali. Braća mu Šiško i Marin uspieše, da budu njegove pjesni italijanske na svietlo izdane Aldovim tiskom g. 1589. Bile su pako g. 1783 preštampane u Dubrovniku zajedno s onimi Mihaila Monaldića. Njegova hrvatska diela, g. 1800 po Gjor. Feriću iznadjena, jesu: a) *Jedjupka*, slabija od Čubranovićeve i Pelegrinovićeve; b) *Pjesni raznike s poslanicami*; c) *Pjesni ljubovne*. Šafařik hvali pjesni i poslanice. Kukuljević je na svietlo dao Jedjupku, dvie poslanice i četiri ljubovne pjesni (*Knj. I. 300*). V. Rukop. u knjižnici Čulićevoj u Dubr. br. 95.

MENČETIĆ MIHO Matijev zato *Matufić* rodio se u Dubrovniku oko g. 1530. Još za mlada prionu na nauke, i velikim jih uspiehom dovrši, te dobi velike časti i poslaničtva u otačbini. Svi su ga ondašnji književnici vrlo štovali, pjesme mu posvećivali, i u njih ga za života i smrti slavili. I grčki je jezik dobro poznavao. Dinko Zlatarić posvetio mu je svoju Amintu, te u posveti hvali ga, što medju ostalimi kripostmi ima i *onu samiernu, t. j. puno razumljenje i znanje raznikih jezika*; a Dinko Ranjina piesni razlike. Zlatarić ga je i u smrti pjesmami oplakao. Naljeković u poslanici na Miha (*Ruk. Kukulj. br. 27*) hvali njegove pjesni, kojimi: *neka se ovi grad po tebi proslavi.*

LUKAREVIĆ FRANJO Franjin, prizimenom *Burina*, Dubrovčanin. U Firenci izuči uljudne knjige, i tu se ponješto odlikova kao italijanski piesnik. Vrativ se kući, posveti se narodnomu piesničtvu, i dobro uspie, kô što sviedoči ono petero ostavših nam njegovih piesni natiskanih u Firenci god. 1563 uz one Dinka Ranjine. Iz italijanskoga prevede Guerinijev igrokaz: *Vierni pastir* (*u knjižnici Čulić, br. 52 s godinom 1592*); a po njekih iz grčkoga tragediju Atamantu. Po drugih ova je tragedija izvorno djelo Franjino. Prof. A. Pavić (*Progr. Varaž. 1867*) dobro opazi, da u grčkoj knjizi nema ni tragedije *Atamanta* ni basne Atamantine; da glavna osoba, po kojoj se ova tragedija ravna, mora biti kralj Ἀθάμας, hrvatski Athamanto ili Athamante; da po Prelleru (*Griech. Myth. II. 311*) grčkih tragedija tim naslovom (*od Eskila, Sofokla i td.*) bilo je napisano, akoprem sada nema jim više ni traga; e uza sve to da bi se ipak i na to pristati moglo, naime da je taj Athamanto Lukarićevo izvorno djelo. Ova tragedija nalazi se u Dra. Gaja. Dva nje odlomka otiskana su u Pučićevoj antologiji, u Čitanki I. 107 i u Književniku II. 26.

MAŽIBRADIĆ MAROJE (*Šuljaga*) Ivanov, rodio se g. 1530 u Dubrovniku. Dobro viešt prirodoslovju, mirno se zabavljao poljarskimi poslovi, gojeć do tada nepoznano inostrano voće u svom perivoju priredjenu na italijanski način. U tom priljubi narodno piesničtvo, na kom se vrlo

Digitized by Google

oglasió. Pod starost nesrećom izgubi mnogo imanja, a to ga težko ožalosti, te se ostavi pievanja. Dinko Ranjina upravi mu njekoje pjesme, i uza svojih u Firenci natiskanih stavi i jednu krasnu Marojevu poslanicu. U njoj kaže Maroje, da više ne smie pievati, pošto se to ne dolikuje onomu:

Tko žive s boljezni, i koga plač mori,
Kako ja, ki veće nisam moj, nisam živ,
Koga su nesreće satarle i gork gnjiv i td.

Maroje umrie 23 velj. 1591. Dinko Zlatarić oplaka pjesmom njegovu smrt. Njegove ljubovne pjesni i poslanice još leže u rukopisu. Od onih je skoro Kukuljević devet izdao (*knjiž. I. 308*). Marojev naravni sin

MAŽIBRADIĆ ORACIJ, kancilir kneza Mlietskoga, napisa mnogo pjesama i njekoliko poslanica. Umrie oko g. 1620. Kukuljević obielodani jednu Oracijevu pjesan (*l. c.*), a u knjižnici Čulićevoj pod br. 2 ima jih do 117.

RANJINA MARTOLICA Dubrovčanin. Spominje ga s pohvalom Dinko Ranjina u svojih piesnih. Imamo od njega njekoliko poslanica u stihovih na Oracija Mažibradića upravljenih, uspomene vriednih.

BOKTULIĆ FRANJO, Splietčanin. O njem kaže splietski knez u depeši 5. trav. 1574. na vladu mletačku: *da qualche tempo è venuta una piesma nelle bocche, non si sa di chi, ma è forse di Francesco Boctuli, che è poeta e litterato; e dicono nella piesma, che il Turco è fiume, acqua corrente che rode, e il Doxe è il territorio della spiaggia, che dal fiume poco per volta è portato via* (*Solitro 212*).

BUDINIĆ PETAR ŠIMUN rodio se u Zadru oko g. 1532, gdje posta svećenikom, obćinskim biljažnikom, kanonikom i kancelirom nadbiskupa zadarskoga Mucija Kalina. S ovim podje g. 1560. na sabor tridentinski, te Mucij, uzdajuć se u njegovu vieštinu, odabra ga da odgovara stožerniku od Lotrinske. Čini se da je kašnje prošao u Rim, i da se je tamo skrbio (*2 srp. 1581*) da mu bude povierena čast izpoviednika za našince, kó što se čita u zapisnicih ondješnjega zbora Sv. Jerolima. Kurelac i Kukuljević drže za vierojatnije, da su dva istoga imena u isto doba živili; a meni se ipak čini, da se je naš Šimun uprav tada nalazio u Rimu, baveć se natiskanjem svojih knjiga (*1581-3*). Šimun opet nam dolazi kao kanonik, biliežnik i kancelir zadarski u kasnijih spisih. Umrie u Zadru 13. pros. 1600. Od Šimunovih piesničkih radnja dodje nam ova: *Pokorni i mnozi ini psalmi Davidovi, složeni u slovinjski jazik, na čislo i miru*, natiskani u Rimu g. 1582 u 4.i kad Fr. Zanettia, a iznovice na vidik izneseni po Fr. Kurelcu na Rieci g. 1861 u 8.i s prekrasnim uvodom, u kom veli Kurelac, *da mu se prievod k prvotvoru dosta prilišnuo ni prijubio nije.*

no dodaje malo kašnje: *ovu mu dakle zaliènu svobodu odbiv, sa vsake je druge ruke takov, da mu se nijednoga takmaca plašiti nije; a glede svetoga ognja, èto mu prsa grije, malo ga ne rekoh višjim i nad kim; zila napokon jezika tolika je, da ga nije jezika na svietu, koji tako se milo rasplaka ni tako ljuto zacmilje kako jezik hrvatski prez usta njegova tumaèa Budinića Šime.* Ali je naš Franjo ovo svoje neprocienjeno izdanje na debelo nagrdio, posvetiv ga Iv. Vonèini Novljaninu, kukavnomu uredniku još kukavnijega *Domobrana*. Ostavio nam je Šimun još jednu svoju radnju u vrstah. Zaèelje joj ovako glasi: *Summa nauka kristianskoga složena èastnim naučiteljem bogoslovcem Petrom Kanisiem, tumačena iz latinskoga jezika u slovinski, i utištena po zapoviedi presvetoga otca pape Gregoria trinadestoga;* a èelce ovako: *Summa to jest skupljenje ili sabranje nauka kristianskoga, složeno po počtovanomu otcu Petru Kanisiu bogoslovcu družine Isusa, koje iz vlaškoga ili latinskoga jezika u slovinski jezik protumačio jest pop Šimun Budineo Zadranin.* Bje natiskana u Rimu pri Dom. Baži g. 1583. u 4.i latinicom i bosanèicom. Vidjet je, da je imao pred oèi èeski prevod ove knjige naštampan u Pragu g. 1559, jer tu ima èeskih izraza, i uporabljeno je slovo ć i ž. U njoj je pučki i crkveni jezik pomiešan. Toliko je onda u cieni bila, da ju je oglajski sabor g. 1596. vruće svećenstvu preporučio.

BENEŠIĆ STIEPAN, Dubrovčanin, veliki ljubimac krasnih nauka, i prijatelj Flavia Eborenskoga, koi mu svoje pismogore posveti. Prvi se u Dubrovniku stavi kupiti narodne poslovice, te tim po Creviću zatočnik Manuciev i Erasmov. Svoje hrvatske pjesni posveti Alojzu Sarakí. Po Horanyi-u nije on nego Benešić Šimun napisao g. 1581 pravoslovno djelo: *Praxis Curiae.*

BOBALIĆ FRANJO, nazvan *Kuko*, Dubrovčanin, napisa u drugoj polovici 16 stolietja mnogo pjesama, koje je pako sl. Ignj. Gjorgjić ujedno skupio pod naslovom: *Piesni Kuka starijega*, medj kojimi se nahodi pjesanka *o požaru Troje.*

GUČETIĆ SAVKO (*Bendišević*), Dubrovčanin, preminu g. 1603. u Hrvatskoj. Mnogo je i ne bez ukusa pisao. Od Savka ostaje nam prevod tragedije *Ariadne* Viska Giusti-a i *Dalile* Ljud. Grotta. Ap. Zeno i Just. Fontanini hvale ga.

RANJINA DINKO rodi se g. 1536. u Dubrovniku. Naučiv liepe znanosti, ode u Mesinu, da se trgovanjem zabavi. U Mesini zaljubi se u njeku Liviju, koju pjesmami opieva. Do mala prodje u Firencu, gdje g. 1563. naštampa svoju sbirku piesni u Mesini sastavljenih. Ovdje svojim umon tako se

Digitized by Google

odlikova, da ga je sam Kozimo *de Medici* vitezstvom Sv. Stiepana obdario. Kaže Galjuf, da je i u Firenci opievao njeku Rozu Firentinsku i Cvietu Zuzerića, ali tim pjesmam danas nema traga. Gučetić Niko u svojih razgovorih o stanju republika (*dan 8*) i Mavro Orbini (*str. 186*) hvale njegove toskanske pjesni, a valjda je to ono, što je u Firenci izpievao. Da je Dinko i poslie g. 1563 naški pievao, sviedoči poslanica Maroje Mažibradića na njega nalazeća se na koncu prvoga izdanja Dinkovih pjesni, bez dvojbe kašnje natiskana a knjizi pridodana, jer tu veli Mažibradić o Dinku kao već stojećem u zaklonu u Vrućici. Tu spominje isti Mažibradić poslanicu, koju mu Dinko upravi, a bit će jamačno i drugih napisao na mnogobrojne prijatelje, ali propadoše. Dinko, pregledav svu Italiju, kući se povrati, gdje, odabran državnim viećnikom, tako je sdušno i revno tu čast obnašao, da ga je do sedam puta obće priznanje na knezevsku stolicu povišilo. Uza sav trud svoga službovanja i trgovačkih i kućnih zabava nije zato nimalo propustio tja do starosti njegovati i gojiti uljudne knjige grčke, italijanske a narodne navlastito. U Vrućici na Ratu pri moru sagradi kuću nalik zvoniku s napisom na vratih: *D. Ragnina Cosmi Magni Ducis Etruriae eques Domum hanc turris instar ad suum, amicorumque commodum erexit 1583*, te je tu često gostio svoje prijatelje, a to su bili svi odličniji ondašnji dubrovački književnici i njekoji dosta oglašeni inostranci, koji su mu svoja diela posvetili. Dinko preminu g. 1607. Poznati plod njegova rada jesu: a) *Piesni razlike, u kojih on kaže, sve što se sgodi mu stvoriti kroz ljubav, stojeć u gradu latinskom od Zangle, u Florenci pri sinih Lovrentia Torrentina 1563. u 4.i* sa krasnim grbom; — opet u Mletcih kod M. Ginama 1632. u 16.i (*po Appendinu i Šafariku 1634*) u dva svezka, naime u prvom piesni ljubovne, u drugom pako piesni duhovne, ćudoredne i šaljive; ali po Kukuljevićevoj bibliografiji imali bismo za ovu godinu kod istoga dva izdanja, jedno pod naslovom: *Piesni razlike*, a drugo: *Piesni ljubovne* (*valjda posebni otisk prvoga svezka*): — napokon g. 1850. u 8.i troškom i tiskom Ljud. Gaja u Zagrebu pod naslovom: *Piesni razlike*; b) *Prevodi iz latinskih pjesnika Tibula, Propercija i Marcijala, i grčkih Filemona i Moska.* Po Appendinu (*II. 226*) ovi su bili tiskani zajedno s različnimi piesmami, no nema jih u Gajevu izdanju, a Gaj veli, da je cielo prvo izdanje preštampao. U piesnih sliedio je svoje prednje narodne piesnike. U njih pjeva prijateljstvo i ljubav, koja mu izpod nogu uzmiče, i preobražava se, te leti kao pčela po cvietcih. Medju njimi imaš četiri za kolo, njekoliko pastirskih, epigramatičkih, nadgrobnih i pobožnih. Često tu navaljuje na svoje zavidnike a sebe u zviezde kuje:

Digitized by Google

Jade zli, s čemera joše ćeš puknuti,
Videći ma pera k nebesom dignuti
Ne mnogo daleče od Šiška i Gjore.

U poslanici na Luku Sorkočevića, Fr. Lukarevića i Gjorgja Bartola veli, da jim šalje: *Sgovor jedan, ki duh stvori — u besidu odrišenu;* a što je taj *sgovor,* neznam. Po Stuliću mnogo nam ostaje izvornih radnja Dinkovih i prevoda u rukopisu. U drugom svezku diela "*Rime scelte di diversi autori* (*Venezia 1587*) ima do 26 Soneta njegovih. Veli o njem Šafařik: *Seine Verdienste um den illyrischen Parnass sind überhaupt ausgezeichnet gross. Bewandert in der griechischen, lateinischen und italienischen Literatur, versuchte er sich in fast allen Dichtungsarten und Versmassen, und hinterliss den Nachkommen schöne und regelmässige Uebersetzungen aus anderen gebildeten Sprachen zum Muster. Alle Uebersetzungen des Ranjina, besonders jene aus Moschus und Philemon, sind vortrefflich.* Prof. Fr. Petračić, od koga imamo krasan članak o Ranjini u programu Senjske gimnazije g. 1862, kaže, da mu je jezik čakavski pomiešan štokavštinom, na temelju dakako Gajeva izdanja, o kom dvojim, da je točno izvedeno.

BARAKOVIĆ GJORGJE rodi se g. 1548. u kotaru Zadarskom od plemenite kuće, a matere zadarkinje. Po Fabianiću dopre u Zadru do kanoničke stolice, i tu se pokaza izvrstnim narodnim propovjedaocem. Umrie u Rimu 1 kol. 1628, gdje je po Kukuljeviću u zavodu Sv. Jerolima častnikom bio (*Put. 77*). U nadgrobnici, što mu je stavio Iv. Tonko Marnavić u crkvi Sv. Jerolima, i u kom se veli, da se je izkazao boreć se s Turci, dolazi i ovo: *musarum Illyricar. ad octuag. aetat. miro cultori.* Počasti svoju domovinu vrlo pohvaljenom pjesankom: *Vila slovinska, u četire vrsti petja složena, ča jest u pisni skupne, u osmo redke, u sućno pojke i u polu redke.* Ova pjesanka, posvećena pl. g. Angjelu Justinianoviću Šibenićaninu i podieljena na 13. pievanja, bje uslied dopusta od 29. trav. 1614 (*Capi del Cons. di X. Not.*) iste godine natiskana u Mletcih kod Ant. Turinia u 8, te opet u Mletcih g. 1682 u 8.i kod Nik. Pezzana. Uz nju je natiskano njekoliko pjesnih, u slavu njegovu izpievanih od narodnih piesnika onda živućih a njegovih prijatelja, naime Franja *Difnika,* Josipa *Ivatića,* Nikole *Difnika,* Viska *Zambona,* Angjela *Justinianovića,* Matije *Tomaševića* i Iv. *Tomkovića,* a za svakom od njih Gjorgjev odgovor. Drugo njegovo djelo jest: *Gjarula urešena cvitjem od šest vikov svita, složena u slovinski jazik* iliti stari i novi zakon svrhu šest doba svieta. Gjarula bje pet krat naštampana u Mletcih, naime g. 1618. u 16.i g. 1636. u 8.i, g. 1650. u 16.i, g. 1702 u 8.i, i g. 1720. u 8.i, a sva

Digitized by Google

izdanja urešena su s drvoreznimi slikami. Još nam je ostavio Baraković jednu krasnu pripoviest u osmercih pod naslovom: *Draga Rabska pastirica*, koja se u rukopisu nalazi kod moga prijatelja Gjorgja Žudeniga nadpopa bračkoga. Šafařik navodi još jedno dielo Gjorgjevo: *Ljubav G. N., id est Deliciae amicorum, varia specie carminis. Venetiis 1693. 8.o* (*Horany N. Mem. I. 762.*); a o Vili Slovinskoj veli: *ausgezeichnet durch Composition, Styl und Versbau.*

KARNARUTIĆ BERNARD rodi se u Zadru g. 1553, gdje je i preminuo g. 1600. Pominje ga Baraković ondje gdje pieva: *Da l' mudrost Marula, ni Karnarutića — Nij' mene saknula;* a njeki pop J. B. S.:

Svega vrimena prik, Zadre, svitla svića
Gorit će tvojih dik cić Karnarutića.

Od Brne poznate su nam danas dvie radnje. Prva je: *Vazetje Sigeta grada, pisan na četiri dila razdiljena.* Njom se služio Tanzlinger u što je snovao svoj slovar. Prvomu izdanju, koje se u Mletcih obavilo g. 1584. u 12.i kod Rugiera d'Albe, predstoji posvetni list Gjorgju Zrinskomu, sinu viteza Sigetskoga, a na koncu je priložena pjesan Petra *Tartaljića* Spietćanina, koi ga tu zove *piesnivcem izućim.* Pred drugim izdanjem mletačkim od g. 1639. kod Bar. Ginama u 8.i nalazi se zučnopojka Lucida *Mancinella* obranoga biskupa, kojom hvali izdavatelja Ant. *Telitenovića* i još druga Klementa *Jančetića* iz Ozlja, Franjevca i propovidaoca s naslovom: *Nadpisanje presvit. g. Miklošu Zrinskomu.* Treće izdanje ovako je naslovljeno: *Vazetje Sigeta grada ponovljeno po Petru Fedrociu* 1661. u 8.i (*Th. Mikl. Izbor 89*), a posvećeno je banu Nikoli Zrinskomu. Fedrocijevo je izdanje nepodpuno i kajkavštinom nagrdjeno. Šafařik, koi zove ovo dielo: *eine gute poetische Erzählung,* misli; da je još jedanput oko g. 1709. natiskano bilo u Mletcih. Napokon ugledalo je bieli sviet u Zagrebu g. 1866. u 16.i uz svečanast tristogodišnjice slavnoga Nikole Zrinskoga, izdanjem Dra. Ljud. Gaja a dobrim uvodom i tumačem njegova sina Velimira Gaja. Druga pako Brnina radnja jest: *Izvarsna ljubav, napokon nemila nesrićna smart Pirema i Tisbe,* u Mletcih g. 1627. u 8.i, posvetjena Antunu Vranćiću ostrogonskomu nadbiskupu rodom iz Šibenika. U obće jezik mu je čist, obilan i jezgrovit, no često nepravilan i tvrd; a narieće označuje prelazno doba, naime miešavina čakavštine i štokavštine.

SORKOČEVIĆ ANDRIJA, nazvan *Franko*, rodi se u Dubrovniku g. 1555; ali u što se već izkazao bješe dobrim piesnikom narodnim, nemila ga smrt u 23. godini pokosi. Flavij Eborenski pismogorom pohvali ga. Ostaju nam njegovi piesnički pokušaji.

Digitized by Google

ZUZERIĆ FLORA (*Cvietka*) rodi se u Dubrovniku oko g. 1555. Franjo njezin otac, rodom iz Bosne i trgovac, odvede ju u Jakin, gdje se uda 14. ožuj. 1577. za Bartula Pešiona Fiorentinca. Tada su se nauci u Italiji, a u Firenci navlastito pod zaštitom Medicejske kuće, bujno razvijali. Cvietka, došav u Firenci, tvrdo se piesničtvu posveti, i do mala zače ne samo naški nu i italijanski slagati liepi niz raznih pjesni. Kod nje su se skupljali svakdano najizvrstniji umovi onoga vriemena, te i naši Dinko Ranjina, Dinko Zlatarić i Ivan Gundulić, i tu se razpravljalo o svem, što se tiče znanosti i krasnih nauka, a navlastito o mudroznanstvu, o krasnoslovju i o slikarstvu, koje se bješe u to doba do najveće savršenosti popelo. No na skoro joj preminu muž, te žalostna nije mogla u ničem naći mira do jedino u knjigah. Umrie u 45. godini. U piesničtvu jako je ljubila piesmogorske načine, a njezini su plodovi od suvriemenika veoma hvaljeni budi radi hitrosti misli budi sbog jezične krasote. U isto su doba u Dubrovniku krasni vienac piesnički savijale Nikoleta *Restićeva*, pomenuta Julija i Speranca *Bunićeva* i Marija *Gundulićeva*, učene gospodje a Cvietine prijateljice.

ALBERTIĆ MATE (*Matulić*) rodi se g. 1555. u Splietu. U Italiji izuči višje nauke i posta naučiteljem (1). Kući se povrativ, stupi napokon do časti arcidiakona kod one prvostolice. Parnička ga diela liepo proglasiše, a kemička mu pokvariše zdravlje. Umrie g. 1624. Ostaje nam od njega: *Oficij B. D. Marie, poveljenjem Pape Pia V. dan skoro na dvor, iz latinskoga sada u slovinski jazik virno prinešen s testirom i milostjom*, u Mletcih g. 1617. u 16.i. Po Kukuljeviću izpjevao je i *Muku Isukrstovu*. Kavanjin (*V. 173*) hvali ga, i veli, da je osim službe Marijine i drugih knjiga napisao.

ZLATARIĆ DINKO Šimunov ugleda bieli sviet u Dubrovniku g. 1556. Svršiv nauke na Padovanskom sveučilištu i postav naučiteljem liečničtva i pravoslovja, tako ti kriepostno uznapredova, da još u 23. godini bje mu povierено ravnanje onoga glasovitoga zavoda. Hitrinom svoga razbora umiriv razdor, što se pojavio bješe medj francezkimi i njemačkimi djaci, tim tako omili mletačkoj vladi, da ga je učinila vitezom zlatnoga ruha (*stola d'oro*), a sami mu učitelji g. 1580 postaviše napis u dvorištu onoga sveučilišta, da bude u viečni spomen toga njegova viteškoga diela.

(1) U zapisnicih škupšćine Sv. Jerolima u Rimu dolazi: *1579. 6 settemb. Mattheo Matulich idest d'Alberti da Spalato.* A pitaj sada Albertiće, od kud jim loza? a oni će na to: iz Italije dakako. Kuku lele, jadnici!

Digitized by Google

Svršiv doba svoga ravnanja, pohiti kući, a malo kašnje opet se stavi na put, da pohodi sve jugoslavjanske zemlje, namjerom izučiti narodni jezik, za kim jako mu srdce goraše. Na povratku oženi se s Marijom, Petra Gjona, koja mu do četiri sina i dvie kćeri porodila. Potom toga veći dio svoga života sprovede u Konavljih na svom imanju, i tu u sladkoj samoći okonča svoja poglavita diela, koja ga neumrlim učiniše. Bili su mu prijatelji ondašnji najslavniji spisatelji, s kojimi se često dopisivao. Preminu g. 1607. Od Dinkovih mnogobrojnih radnja tiskom su poznata samo sliedeća: *Elektra, tragedia (Sofokleva); Ljubimir, pripovies pastirska (Aminta Tassova); Ljubav i smart Pirama i Tisbe; iz veće tudjieh jezika u harvatski izložene. K tomu su pristavljene niekolike piesmi u smart od razlicieh.* U Mletcih po Aldu 1597. u 4.i — G. 1621. u 12.i bila je na novo tiskana u Mletcih: *Elektra, tragedia u harvacki izložena.* Trudom Iv. Kukuljevića opet su na svietlo izašla njekoja Dinkova djela u Zagrebu, naime *Elektra* i *Ljubimir* g. 1852, a *Piesme* g. 1853 u tri svezka u 8.i. No mnogo Dinkovih umotvora i prevoda leži u rukopisu. Miho Zlatarić po piesnikovoj smrti sakupi Dinkove piesni ljubovne i duhovne. Dinko je tvrdo sliedio načine svojih predašnjika, te s njimi dieli kriposti i mane. Samo u nariečju nješto se razlikuje, pošto u njem nalazimo štokavštinu već dobro razvitu. O njem veli Šafařik: *Seine Verdienste um dem illyrischen Helikon sind anerkannt glänzend und gross. Vertraut mit der griechischen, lateinischen und italienischen Literatur, schrieb er fast in allen Dicht- und Versarten, und stellte in seinen regelrechten und gelungenen Uebersetzungen aus andern gebildeten Sprachen den Nachkommen treffliche Muster zur Nachahmung auf.*

GRADIĆ MATIJA Dubrovčanin. Hvali ga Vik. *Basseglio* a i drugi kao književnika, a Srećko *Passero*, kasinezki monah posveti mu dielo s naslovom: *Il trofeo della Croce (1610).* U knjižnici Čulićevoj br. 155. imaš od njega: *Razkoše Božanstvenoga Perivoja, spievane po neimenovanu, i od Mata Gradića prisvietloj Gospodi i u starom vieću Dubrovačke slobode Vladaocem Franu, Gjivu i Maroju Gradićim poklonjene* Tu ima 15. spievanja iliti razkoša verojatno po samu Gradiću složenih.

NALJEŠKOVIĆ BARTUO, rodjak slavnoga Nikole, i on po Gjorgjiću vrli piesnik (*Append. II. 223*).

ZLATARIĆ ŠIMEN, sin Dinkov. Didak *Pirro* pismogorom proslavi njegov porod, prorekav mu u njem, da će otca u pievanju nadkriliti. A to bi se valjda bilo dogodilo, da nije za rana umro, naime g. 1620. Prijatelj Ivana Gundulića, u pohvalu Ivanova prevoda psalma složi krasni pismogor,

Digitized by Google

koi se na čelcu prvoga izdanja nalazi. Od njegovih plodova poznata su samo ova: a) *Euridica*, tragedija, u Mletcih 1617; b) *Vila ostarana, pjesan u hvalu Ivana Gundulića*, izdao Kukuljević uz diela otca mu Dinka; c) Prevod knjige I. Ovidjevih pretvora, izpravljen po Ignjatu Gjorgjiću njegovu unuku; d) Piesni razlike.

PALMOTIĆ IVAN (*Dionorić*) Dubrovčanin, poznat samo iz jedne pjesni, koja stoji izpried Gundulićevih psalma (*1620*).

KASTRATOVIĆ ANTE iz Dubrovnika, ovdje tajnikom za slavjanske knjige, umrie g. 1630. Ostavi zbirku pjesnih različnih, medj kojimi se odlikuje ona *suproć ljubavi*. Jedna je natiskana uz Gundulićevu: *Suze sina razmetnoga*.

GAZAROVIĆ MARIN iz Hvara, koga se sieća ujedno s Hanib. Lucićem Kavanjin (*Piev XIII. 27*), te zove jih: *siva dva sokola, mnoge hvale, ka su i danas na sviet živa*. Šafařik spominje sliedeća diela Marinova: *Ljubica, pastirsko razgovaranje, s time nikoliko prigovaranji ljuvenih, ke služi za meusridke Murata gusara morskoga, koji se mogu meu svakim činom i ovdi prikazati, sa nikoliko ostalih pisan ljubenih, plačnih i veselih; in Venetia per Evangelista Deuchino 1623. 16.o 145. str.* Kukuljević (*Bibl.*) dodaje još ovo: *Murat gusar, razgovaranje morsko;* igrokaz, u Mletcih 1623. u 16.i. Ljubica je njeka vrst pastirskoga igrokaza u pet čina prosto-šaljivim slogom napisan. Došao mi je skoro do ruke debeli pukopis iz XVII. stolietja, u kom se sačuvalo do dvanaest narodnih melodrama. Na čelu triju njih nalazi se napis: *Marin Gazarović vlastelin hvarski 1631.* a to nam kaže, da jih je on ove godine sastavio. Naslovi su: a) *Prikazanje S. Beatriče, Faustina i Simplicia*, b) *Prikazanje S. Čipriane i Justine mučenikov;* c) *Prikazanje S. Guljelme kraljice Ungarske.* U tom su rukopisu osim Hektorovićeve drame: *Prikazanje S. Lovrinca Mučenika;* još ovo osam drugih, naime: a) *Prikazanje slavnog uskrnuća Isukrstova*; b) *Skazanje slimjenja s Križa Tila Isusova*; c) *Skazanje od Osiba sina Jakova Patriarke*; d) *Navišćenje Pričište Divice Marie*, pred kojim se kaže, da je složeno po Don SABIĆU MLADINIĆA, o kom nemam nikoje viesti; e) *Prikazanje od ušašća na nebesa slavne Divice Marie*; f) *Prikazanje kako Isus oslobodi S. Oce iz Limba*; g) *Prikazanje S. Margarite Divice i Mučenice;* h) *Prikazanje Sv. Ivana Krstitelja.* Ovi su se igrokazi uz osobite spieve već od 16. stolietja po naših gradovih prikazivali za miestnih svetkovina. U njih zaman ćeš tražiti jedinstvo miesta i vriemena, no toga po novijem ukusu i netreba. Svaki komad ima predgovor i zaglavje, sve obično od andjela izpievano. Pisac se izkazuje dobro Sv. Pismu viešt.

Digitized by Google

Jezik je u obće čist i pravilan, slog hitar i često uzvišen, a stih tečiv i milozvučan. Vriedno, da se na svietlo tiskom izvedu.

BRAUTIĆ MARKO rodi se na Lopudu g. 1564. Dovršiv nauke u siemeništu rimskom, posta odhraniteljem Franja Aldobradina netjaka Klementa VII., kašnje kanonikom Sv. Ivana u Lateranu, a napokon biskupom Sarsine, komu je pripadala kneževina *Bobbio*. Po smrti Pape bude radi dohodaka svoje biskupije, od kuće Aldobradinske krivo progonjen, te najposlje i utamničen. Urban VIII. proglasi ga nevinim i oslobodi tamnice, ali se morao na biskupiji zahvaliti. Marko vrati se u Dubrovnik, gdje umrie g. 1630. Kavanjin ga hvali kao narodnoga piesnika (*VII. 160*).

MARULIĆ MARKO malobraćanin, iz Splieta. Nesrieća u ljubavi natjera ga, da si navuče redovske haljine Sv. Franja, te se skloni ondje u manastir nazvan *delle Paludi*. Početkom XVII. stol. stare razmirice medj mletačkom i španjolskom vladom tako su se od dana do dana ogorčavale, da si bješe Osuna, namiestnik španjolskoga kralja u Napulu, u pamet zasiekao, Mletčanom oteti Dalmaciju, a potom Arbanašku i Bosnu Turkom. Za to nadje si dosta privrženika i u naših krajevih. Ali su Mletčani sve budno pazili, i ne samo krivce nego i sumljive u tamnicu bacali. Medj zadnjimi bješe i Marulić (*Dep, 18 srpnja 1616*). Odveden u Krk, gdje se tada nalazio obći providur Zane, bje na slobodu pušćen, no pod uvietom, da ne smie iz države otići. God. 1618 za korizmenoga doba propoviedao je u Hvaru, Odabran na to od ondešnjega biskupa Cedulinića, uzprotivi mu se knez i plemstvo, kojim je pravo odabiranja pripadalo, jer su oni i plaćali propoviedaoca, no sve badava. Od Marka ostaje nam: *Navišćenje Muke Isusa Spasitelja našega*, naštampano u Mletcih g. 1636. u 16.i, 1672. u 16., 1702. u 16.i, i napokon 1841. u 16.i pod naslovom: *Plač B. D. Marie*. Njeki su pogriešno pripisali ovo dielo sl. M. Maruliću obretniku naše književnosti.

KRIVONOŠIĆ ANTE Dubrovčanin, preminu g. 1638. Ostavi nam jedan pastirski igrokaz u stihovih: *Paridov sud*. Crević ga hvali.

KAŠIĆ BARTUO (*Bogdančić*), jedan od najplodnijih spisatelja naših, rodio se g. 1575. u Pagu. Obukav haljine Družbe Isusove, g. 1595. ode u Italiju, gdje se pokaza izvrstnim umom i riedkom marljivostju. S toga starešine velikom nadom odprave ga u Tursku, da nastoji oko obraćanja na vieru Isukrstovu. Tamo njegova jedina zabava bješe: propoviedati rieč božju, s nagovori svraćati pogane i poluvierce sa zla puta na dobar, na pokoru jih i na ljubav božju poticati. Ostavše mu vrieme ulagao bi u štivenju Sv. Otaca i tumaču Sv. Pisma, kò što nam jasno sviedoče njegove

Digitized by Google

radnje. Tri puta obadje turske zemlje, i po putu se zapozna s njekojimi trgovci Dubrovačkimi, koji su kašnje njeke od njegovih knjiga na svoje troškove tiskati dali. God. 1613. po papinskom nalogu proputova Bosnu i Ugarsku, da o stanju tih pokrajina izviesti; a on je na povratku Sv. Stolici predlagao, da u Dubrovniku podigne jugoslavjansko siemenište za odgojenje misnika, pošto jih se onda po Turskoj jako malo nalazilo (*Dep. 11 sieč. 1614*). Bje ravnateljem jezuvitskoga zavoda u Dubrovniku, a kašnje pokornicarom u Loretu i u Sv. Petru u Rimu. Umrie g. 1650. U 70. godini sam napisa svoj život latinski, te ostaje u rukopisu. Mnoga je diela napisao na latinski i narodni jezik u prozi. Ovdje ćemo spomenuti samo ono, što znamo, da je u stihovih ostavio: a) *Pjesni duhovni pedeset*, naime prevod od prvih 50 psalma, posvećeno svojoj materi, po Appendinu krasno i jezgrovito izpjevano, i natiskano u Rimu g. 1634. u 8.i, b) *Hvale duhovne, i. e. laudes spirituales, versu* (*Horany I. 387*); c) *Pjesni od pohvala božih, Hymni Breviarii Pii V. et Clementis VIII. PP. MM.* (*Hor. I. 388*).

MRNAVIĆ IVAN TOMKO (*Mrnjavčić*) ugleda bieli sviet u Šibeniku g. 1579. od Marka rodom iz Niše, kô što on sam kaže. Djedovi njegovi bili su za srbskih kraljeva plemići i vrlo na glasu. Još djetetom otac ga posla u Rim, da u zavodu Družbe Isusove dovrši nauke, gdje se tako odlikovao, da je za rana zadobio bogoslovnu lovoriku. Tu se sprijatelji s najučenijimi ljudi onoga vriemena, na pr. s Baronijom, Barberinom, Saketiom i td. Kašnje postade kanonikom u Šibeniku, gdje su ga njeki prezirali, jer je zahtjevao, da kaptol vrši svoje dužnosti i svoja prava brani, te su se bojali g. 1626, da ga nebi Papa šibeničkim biskupom postavio (1). God. 1625 po naredbi Sv. Stolice pohodi u družbi zadarskoga nadbiskupa sve dalmatinsko primorje. Baveć se ponajviše u Rimu, dobi čast prabilježnika Apostolskoga i pregledaoca slavjanskih knjiga; a tim mu

(1) Dne 5 velj. 1626 knez Šibenički javi svojoj vladi, da je ondješnji biskup uztegao svoju odkaznicu na biskupat uslied molbe gradjana, koji su se bojali, da ne dodje mjesto njega Iv. Tomko Mrnavić onda u Rimu: *morlacco, nato qui, quando suo padre era qui datiario per il Turco, poi cacciato suo padre della città per ordine publico, alievo de' Gesuiti, qui mal visto per aver manomesso l' auttorità Eccl. e laica.* Po smrti pako onoga biskupa (V. *Arrigoni*), isti knez opet doglasi bojazan, koja je njeke popala, da mu ne bude nasliednikom Mrnavić: *canonico di questa Cathedrale di nation Morlaca, che s' attrova al presente in Roma;* a to pošto je: *di natura inquieta, mal affetto a questa città, nella quale mentre vi resideva, manomesse la giurisditione Eccl. con la laica, non fosse bene, che questo Vescovado cadesse nella sua persona maggiormente che depende affatto dalla setta de' Gesuiti.*

Digitized by Google

se izkazala prilika olakšati pretiskanje crkvenih knjiga staroslavenskih. Petar Pazmany, prvostolnik ugarski, izposlova, da bude imenovan Zagrebačkim nadžaknom, ali se na tu čast Iv. Tomko zahvali, nemogući se iz Rima rad više uzroka odaljiti, gdje bude g. 1631. medj gradjane uvršćen. Iste g. 10. stud. Urban VIII. imenova ga bosanskim biskupom; ipak osta u Rimu svojom biskupijom upravljajuć po svojih namiestnicih. G. 1632. isti Urban VIII. odpravi ga u Ugarsku i u Poljsku, da kao apostolski pohodnik razgleda i poboljša stanje ondješnjih manastira Sv. Pavla pustinjaka. I sbilja proputova Ugarsku, i sve, što mu bješe odredjeno, temeljito i plemenito ovrši; nemogući zatim u Poljsku sbog onostranih buna, sadje u Zagreb, gdje posveti stolnu crkvu, te ga Zagrebački biskup liepo pogosti i podieli mu čast kanonika i štioca. Vrativ se u Rim, posveti 8 list. 1634. narodnu crkvu Sv. Jerolima. Umrie pros. 1639, po Farlatu u Rimu. Od Mrnavića imamo mnogo radnja latinski napisanih, a njekoje i naški. Od ovih spomenut nam je ovdje samo poetičke, a to su: a) *Život Magdalene od knezov Zirova (Gerova), plemena Budrišića tretoga reda S. Franciska zastavnice redovnic i moštira S. Antona u Rabu, pisam*; u Rimu g. 1626, a na novo u Zadru g. 1863. trudom Ant. Brčića Zadranina, koi odpravi u sviet ovu *biser knjigu* liepim predgovorom; b) *Potušenja pokornika radi smrti Isusove k narodu čovičanskomu*, pjesan u 203. stiha, koju naš Kurelac priloži Budinićevomu prevodu psalma Davidovih (*na Rieci 1861*); c) *Osmanšćica*, drama u stihovih, u Rimu 1631. u 4.i (*u pet čina*); d) *Žalosnoskazje Krispa Cesara, slog Bernardina Stefania Sabinca, popa Družbe Isusove, prineseno iz pisme vlaske u harvatsku tumačenjem i slogom Iv. Tomka Marnjavića, bosnjanina, kanonika Šibenskoga*; vlastopis g. 1614. u Rimu, a prepis u knjižnici Zadarske gimnazije. Jezik mu pomješan, no bogat i jedren.

GUNDULIĆ IVAN Franjin, rodi se 8. sieč. 1588. u Dubrovniku. Prve nauke primi od Jezuvita. Već u dvanaestoj godini tvrdo se posveti učenju prava, i tako ti uznapriedova, da još mladićem primi ponajviše državne časti, a kašnje i samu knezevsku. Odrekav se napokon svakojake službe, i oženiv se s Nikoletom Lukarevića da mirnije svoje dne sprovede, srčano se prihvati učenja narodnoga jezika i književnosti. Podosta vieši grčkomu i latinskomu jeziku a italijanskomu navlastito, stavi se najprije iz ovoga prevadjati na hrvatski, te ponaši *Jeruzolim oslobodjen* Tor. Tassa (*rukopis valjda propao za trešnje g. 1667*), *Ljubovnik srameljiv* Ivana Preta i *Filli in Sciro*, igrokaz Ub. Bonarella. Da pako i on suradi uz družtvo mladih piesnika, koji su tada u Dubrovniku izvorno pisali ili

Digitized by Google

prevadjali drame i sami igrali, prionu se na osnovanje narodnih igrokaza, a da je stare narodne a ne italijanske spisatalje i na tom putu nasliedovao i narodni značaj i poviest bolje proučio, bilo bi se jamačno u nas igrokazanje puno prije nego u Italiji i u Španji do najvišjega stupnja podignulo; dočim od njega počima vrieme oslabljenja u ovoj srtani našega piesničtva. Ali njegov izvanredni um povećim letom uzleti, te zače u pameti dielo, koje mu viekovitu slavu pribavi. Još onda sveslavjanska knjiga nije imala junačke pjesme (*eposa*), a Gundulić htjede postati slavjanskim Omirom, slažuć u pjesan nesriećnu svrhu Osmana I. Cara Turskoga; no prije nego ju konačno ugladi i u sviet odpravi, udari ga nemoć, te preminu 8. pros. 1638, naime u 50. godini svoga života. Diela Ivanova jesu sliedeća a) *Osman*; u Dubrovniku g. 1803. u 8.i ali samo pet pievanja; u Dubrovniku 1826. u 8.mi u tri svezka sa predgovorom, životom Gundulićevim i Osmanovim, mnogimi opazkami i riečnikom od *Ambrosa Maskovića*; u Budimu 1827. od Jefte Popovića u dva svezka; u Zagrebu 1844. u 8.i troškom Matice sa slikom Gundulićevom; u Zagrebu 1854. u 16.i troškom Matice. Osman dieli se na 20. pievanja, no 14. i 15. pievanje propade. Petar Sorkočević mudro jih nadostavi. Svidielo se na skoro Ivanu Mažuraniću Novljaninu u tom se sa Sorkočevićem takmačiti, te i on osnova propadša pievanja i viešto. Zagrebački spisatelji misle, da je Mažuranić nadmašio Sorkočevića, a valjda i sama piesnika, dočim Dubrovčani i Dalmatinci vole Sorkočevića; a meni se čini, da su i jedan i drugi podosta Gundulića zaostali. Osman nije pravi epos, jer mu je čin neznatan, pošto opisuje samo osobna djela Osmanova. Što se veli o poljskom Vladislavu, to je uzgredno rečeno, kao spomen prošlosti, a ne stoji u činu pjesme. Mašta je Gundulićeva silna, a misli su izražene tako izvrstno, da težko biš mu našao druga u narodu. Stih je dakako tečiv i blagoglasan, ali je osmerac više podoban za izpievanje ljubavi negoli epičkih čina, dapače jih oslablјuje. I upliv italijanštine ne riedko se pomalja uštrbom osnove. Osman, veli Šafařik, *ohne eine eigentliche und regelrechte Epopöe zu sein, ist das Heldengedicht ein strahlendes Gestirn auf dem poetischen Himmel der Slawen.* b) *Piesan vrhu božje veličine;* u Rimu 1621, u Mletcih 1622. u 16.i, u Dubrovniku 1828 i 1838, i u Zagrebu 1847; c) *Suze sina razmetnoga,* u tri pievanja; u Mletcih 1612. u 8 *(s drvorezi)*, 1623, 1650, 1703 u 16.i, u Dubrovniku 1828 i 1838 u 8.i, i u Zagrebu 1847. Šafařik veli, da je ova pjesan *voll schöner, dichterischer Stellen;* d) Igrokazi: *Arijadna,* u Jakinu 1633, u Dubrovniku 1829 i 1837. u 8.i, i u Zagrebu 1847; *Proserpina ugrabljena,* u Dubrovniku 1843. i u Zagrebu 1847; *Dubravka, Diana* i *Armida*, u

Digitized by Google

Dubrovniku 1837. i u Zagrebu 1847; a napisa još ove, o kojih se nezna, gdje leže, naime: *Galatea*, *Posvetilište ljuveno*, *Cerere*, *Kleopatra*, *Adon*, *Koraljka* i *Filli in Sciro* (*prevod*). e) *U smrt Marie Kalandrice*, u Dubrovniku 1829 i 1837, i u Zagrebu 1847; f) *Piesan višini privedroj Ferdinanda II. Toskanskoga*, u Dubrovniku 1828 i 1838, i u Zagrebu 1847; g) *Ljubovnik sramežljiv* (*prevod*), u Dubrovniku 1638. i u Zagrebu 1847; h) *Pjesni pokorne kralja Davida* (*prevod*), u Rimu 1621. u 8.i, u Mletcih 1630. (*s drvorezi*) u 16.i, u Dubrovniku 1828 i 1838 i u Zagrebu 1847. Podugi članak o Gunduliću, vješto napisan, nalazi se u knjizi „*Jihoslované. V. Praze 1864*„ str. 225-235.

GUČETIĆ JERKO Rafaelov, Dubrovčanin, vierojatno svećenik, umrie g. 1639. Od njega imamo: a) *Parvi dio od molitava duhovnieh učinjene u jezik dubrovački*, u Napulju 1638. u 8.i; b) *Pobožne pjesme*, u Napulju 1643; c) *Drugi dio od molitava duhovnieh*, u Napulju 1649. u 8.i.

PRIMOVIĆ PAŠKO (*Latinić*), Dubrovčanin, umrie g. 1640. Napisa: a) Igrokaz: *Eurydice*, po italijanskoj Ottavia Rinuccinia, onda dobro primljena, te natiskana u Mletcih 1617. u 8.i; b) *O uputjenju rieči višne i dievičkomu porodu*, piesan u šest pjevanja po Sanazaru; c) *Razlike pjesme duhovne*, i prevod mal da ne svih crkvenih i nekoliko Davidovih psalma; d) *Pjesni špotne* (*šaljive*), medj kojimi se odlikuju: *Dvogovor Korčulanina i Dubrovčanina*, *Sviet Tripete Kotoranina Korčulanima*, i *Odgovor Korčulanina Tripeti*. Rukopisi u knjižnici Čulićevoj u Dubrovniku pod br. 5. 32. 79. 83. 141. Suvriemenik mu bješe

SAŠIĆ ANTE Dubrovčanin, koi nam ostavi svoje *Pjesni razlike*, medj kojimi njekoje *peckave*, kakono: *Vatari*, ta mašna pjesan (*knjiž. Čul. br. 52. 431*). Spisao je više *komedija*, no većinom propale, a ostavše manjkave.

KARIS GJORGJE (*de Caris*), Splietćanin, kanonik, nadpop i za dugo vrieme nadbiskupski namiestnik (*1641*). Mnogo se zanimao uljudnimi i bogoslovnimi nauci. Po Dumaniću složio je mnogo pjesama naški i italijanski. Preminu u 90. godini svoga života (*Cicar. 17. 47*).

MRSIĆ IVAN, Pažanin, vojevoda, natiskao je u Mletcih prije g. 1709. svoje „*Pisni od Ljubavi*„ (Šaf. 135), medj kojimi se nahodi ne malen broj šaljivih dosta ukusnih (*Appen. II. 253*).

GRGIČEVIĆ ATANASIJE (*Georgiceo ili bolje Jurjović*) rodi se g. 1590. u Splietu. Dovrši nauke na Ferdinandskom zavodu u Gradcu. Cesar Ferdinand II. toliko ga ljubljaše, da ga je odpravio kao svoga poslanika

Digitized by Google

k poljskomu kralju i ruskomu velikomu knezu za važne poslove, a tako jih dobro obavi, da si od Cesara dobi liepe darove i časti. Umrie u Zagrebu g. 1560. Njegova su piesnička diela: a) *Tome Kempisa od naslidovanja Isukarstova*, knjige četiri u pisni sastavljene, u Beču 1629. u 12.i, valjda najbolji naš prevod Kempisa; b) *Naslidovanja duhovna, u kojih se uzdarži način, kako bi moga svaki dobar karstianin svaki dan i u koje vrime Boga i stvorca svoga moliti, s inimi molitvami i pisni B. D. M. i ostalih svetih, a navlastito na poglavite blagdane duhovno i koristno sebe zabaviti*, u Beču 1633. u 12; c) *Piesni za najpoglavitije, najsvetije i najveselije dni svega godišta složene, i kako se u organe s jednim glasom mogu spivati*, u Beču 1635. u 4.i.

OHMUČEVIĆ NIKOLA, Dubrovčanin, valjda složitelj pjesama, koje su priložene prepisu Gundulićeva Osmana, izradjenu 15. trav. 1654. po istom Nikoli u Pragu (*V. knjiš. Čul. br. 56*).

POČIĆ VISKO nazvan *Soltanović*, Dubrovčanin, vrli matematik i zviezdoznanac. Kaže se, da je previdio silni potres dubrovački (*1667*), te da je nješto prije umro, za ne biti sviedokom propasti svoje otačbine. Gojio je ne samo latinsko i italijansko piesničtvo nego i narodno, te imamo još od njega dva igrokaza: *Ljubica* (*1656*), i *Sofronija i Olinto*; ovoga je viešto izvadio iz drugoga spievanja Tassova Jeruzolima oslobodjena. Farlati (*VI. 18*) tvrdi, da jih je obielodanio. Rukopisi u knjiž. Čul. br. 39. 69. 105.

PALMOTIĆ GJONO Gjorev rodio se g. 1606. u Dubrovniku. Dovršiv škole u otačbini kod Jezuvita, najprije se dade na latinsko piesničtvo, ali ga se do mala okani, a sve duševne sile posveti narodnomu, pošto je dobro spazio, da si tu samo nesahnuti lovor-vienac nabaviti može, svomu narodu pievajuć živim glasom. Bog na nebu, veli Ban, a narod na zemlji, biahu dva ognjišta njegovih misli. A da se otrese italijanštine, koja je tada obujimala dubrovačke spisatelje, skloni se u Bosnu, i tu je dugo ostao i brižljivo crpio iz čista vriela pravu sliku narodnoga jezika. Po naravi u izobilju piesničkim duhom obdaren, a mudroznanju te staroj i novoj književnosti vrlo učen, zaleti se za Gundulićem tako, da mu se je jamačno više od ma koga drugoga približio. Po ukusu onoga doba najveće se s dramatikom zabavljao, pišuć za ondiešnje družine često do dva komada na godinu, ali su žalibože njekoji od njih za trešnje propali. *Palmotić*, veli Šafařik, *war für das Drama geboren, und würde als ein Wunder angestaunt werden, wenn, sein Leben in das durch Kritik mehr erleuchtete folgende Jahrhundert gefallen wäre.* Umrie g. 1657. Podugo je o njem prozborio Opat Gradić u sastavku: *De vita, ingenio et studiis Junii*

Digitized by Google

Palmottae, i Matija Ban u II. svezku zabavnika *Dubrovnik* za god. 1850. Gjonova diela hrvatska jesu: a) *Kristiada*, naime život Isusa Krsta, slobodno izradjen u 24. spievanja po Kristiadi Jerolima Vida Kremonezkoga, i natiskan u Rimu g. 1640. u 4.i, a opet u Zagrebu troškom Matice g. 1852. u 8.i. Preradio ga na desetrce Ignj. Viek. Brlić, te izdao u Budimu g. 1835. u 8.i pod naslovom *Krstovka*. Kristiada sjaje navlastito pravilnostju jezika i stihova; b) Dramatičke radnje: *Akil*, nazvan jošte *Deudamia*, u tri čina, prikazan u Dubrovniku g. 1637. (*rukopis u knjižnici Čulićevoj br. 23. 30. 80. 87 i 88*); *Natiecanje Ajaca i Uliša sa oružje Akilovo*, prikazano g. 1639. (*ruk. u knj. Čul. br. 8. 68. i kod Kukulj.*); *Alcina*, po Feriću iz Tassa izcrpljena, prikazana g. 1647. (*knj. Čul. br. 26. 29. 87*); *Atalanta*, po Appendinu; *Armida* (*ruk. kod Kukulj.*); *Ariodanto*, po Jagiću; *Bisernica* (*knj. Čul. br. 18. 60*); *Captislava* prikazana 15. velj. 1652. i 1692. (*knj. Čul. br. 29. 60. 74. 82. 86. 104. 105. i kod Kukulj.*); *Danica*, tragikomedija, prikazana g. 1644. (*knj. Čul. br. 29. 73. 82. 87. 89. i kod Kukulj.*); *Enea*, naime njegovo slazenje u Elis k Ankisu, u pet čina po Virgilu (*knj. Čul. br. 86*); *Enea i Didone* (*knj. Čul. br. 87*); *Elena ugrabljena*, te i *Očitovanje prikazanja Elene ugrabljene*, tragikomedija po Ovidiu u pet čina s prologom i korom, sve tiskano g. 1839. u Dubrovniku (*knj. Čul. 74. 81. 86. 88. 104. 364. 458*); *Edip*, slobodno izradjen po Sofoklovu; *Gomnaida*, po Jagiću i Kukulj.; *Ipsipile* (*knj. Čul. br. 68*); *Kolombo* (*knj. Čul. br. 68*); *Pavlimir*, prikazan g. 1632. (*knj. Čul. 48. 86*); *Lavinja* po Tanzlingheru, koi u predgovoru svoga riečnika veli, da ju (*Lauynya*) pri ruci imao; i *Svevia*, koju je iz latinskoga izvornika od Alek. Donata samo preveo. c) Dvie poduge piesanke, t. j. *Sarce Sv. Katarine* (*knj. Čul. br. 83. 103. 396*) ili zaručenje Sv. Katarine s Isusom (*Dubrovnik 1850 sv. II*), i o slavodobiću Dalmatinskih kraljeva; d) Razlike pjesni, medj kojimi njekoliko crkvenih, te dosta popjevaka i začinka, koje su se u kolu pievale i po kojih se izkazao jošte i kao izvanredni narodni *improvisator*, jer jih je za same igre sastavljao. Latinski je napisao: *Panegyris*, te *odu* na čast Ivana *Bargiocchi* Isusovca (*u Jakina 1635*).

PALMOTIĆ GJORE, Gjonov brat, od koga imamo vrlo nježnu piesanku *Aci i Galatea*, i još drugu, gdje vila *Ero* plače nad umrlim Leandrom. Krasnom piesmom posveti bratovu Kristiadu kardinalu Barberinu, a to nam sviedoči, da se je s ovim visokim umom prijateljski držao.

BUNIĆ IVAN (*Vukičević ili Vučić*) Serafinov, stariji Dubrovčanin, piesničtvom i službovanjem se kod kuće proslavio. Opat Gradić veli, da je

Digitized by Google

bio muž *multarum artium et consumati judicii*; a po O. Pociću jedna od najčutljivijih i najplemenitijih duša našega književstva. Šafařik pako dodaje, da je on u novoj školi, koja se Petrarkove držala, i na koju su Gundulić i Palmotić spadali, ponajbolje sriednjom stazom koracao, jer: *isdem er mit den älteren Dichtern an Originalität, Kraft und Fülle weteifert, weiss er seinen Gedichten, so oft es der Stoff erfordert, eine solche Zartheit, Süsse und spielende Anmuth anzuzaubern, dass ihnen deshalb die erste Stelle unter den lyrischen Producten der Ragusaner gebührt*, a to navlastito u Idilih, gdje sve naše piesnike u toj vrsti daleko nadmašuje. Ivan umrie g. 1658. Ostavi sa sobom sliedeća diela: a) *Mandaliena pokornica*, u tri spievanja, u Jakinu 1630. u 4.i sa slikami, tu opet g. 1638. u 8.i, u Mletcih 1659 i 1705. u 16.i, i napokon u Dubrovniku 1849. u 8.i Šafařik ju zove: *eine äusserst schätzbare Erzählung.* b) *Plandovanje*, iliti sbirka pjesama, naime 67. različnih, 15. duhovnih i pet razgovora pastirskih; a uza to još drugih izvornih i prevedenih piesni. Nješto je toga sa vrlo vieštim uvodnim govorom izdao O. Pović u zabavniku *Dubrovnik* g. 1849. str. 118.

VALOVIĆ VALENTIN, Dubrovčanin, Buničev prijatelj, vrli satirik. Zapeknuv pjesnicom gradskoga nadliečnika, bude utamničen; no pušćen na slobodu, još ostrije ga latinskom ošiba. Ostaje nam od njega nekoliko *satira* i *epigrama*.

STARČEVIĆ LOVRINAC, Dubrovčanin, vrlo učeni svećenik, umrie g. 1663. Njegove pobožne pjesni još su neutiskane.

IVANIŠEVIĆ IVAN (*Giovannisio*) rodi se u Dolu na Braću g. 1606. Prvi mu učitelj bješe Vicko Mikelović, namiestnik biskupov, komu je kašnje svoju *Aitu* posvetio, *kakono onomu, komu sam najveće držan bil, i od koga sam, reći mogu, bitje imal po kriposti.* Petar Cedulini, hvarski biskup, odpravi ga kao odhranjenika u Lauretansko učilište, gdje se u naučenju mudroznanja i bogoslovja liepo izkaza. Dobiv naučiteljsku lovoriku, kući se povrati, i bude župnikom. Njegove mnogovrstne krieposti povedoše kaptol hvarski, da mu podieli čast kanonika, a biskup V. Milani postavi ga za svoga obćega namiestnika, te kao takav svib. 1650. obhadjao je biskupiju. No želeć se većom slobodom knjigi posvetiti, odreče se svojih časti, i kući se povrati, nu tude, kako njegovi miešćani željaše, primi se opet duhovnoga pastirstva. God. 1660. bude odabran za Opata Poljanskoga, i u tom dostojanstvu osta do smrti, koja se dogodi g. 1665. Da je Ivan podpuno shvatio piesnički duh, jasno nam sviedoči njegova: *Kita cvića razlikova*, iliti skup različnih piesni i molitava u prozi, napisanih

Digitized by Google

nježnom prestotom i riedkom živošću masti, ćućenja i jezika. *Kita* bje naštampana u Mletcih g. 1642. u 8.i sa slikom piesnikovm, te opet ondje g. 1703. u 12. ali manjkavo. Po L. Frischu drugo se izdanje tamo izvelo g. 1685. u 8.i. U pohvalu *Kite* predstavljene su dvie pjesme, jedna od Ivana *Koviljanića*, a druga od Dominika *Gospodnetića*; a mnogi naš spisatelj pohvali ju i proslavi. Ivan ju razdielio na devet cvietaka, većinom pobožnoga predmeta, medj kojimi osobito se razlikuje sedmi: *Kako sam se naučio pěti*, gdje opisuje jugoslavjanski Parnas, i osmi: *Sarce izgubljeno*. U devetom su *knjige razlike*, naime ode i plačonopjevke. Na čelu prvoga izdanja stoji popis knjiga, koje je namieravao podati na svietlost, i kojim danas nema traga, naime: a) *Govorenja osobita Sv. Augustina*; b) *Raj zemaljski*; c) *Uzdasi od golubice*; d) *Bič od zlobnikov i ličimiri*; a u knjižnici Zadarske Gimnazije nalazi se njeki spis Ivanov o starožitnosti bračkoga otoka.

ARMOLUŠIĆ JAKOV, Šibeničanin, dao je u Padovi g. 1643. u 4.i tiskati svoju radnju pod naslovom: *Slava ženska, sprotivni odgovor cvitu šestomu (Iv. Ivaniševića)*, na obranu žena. Još drugih pjesama ostavio je u rukopisih.

MENČETIĆ VLADISLAV Jerkov, Dubrovčanin, umrie g. 1666. Njegova su dielá: a) Trublja slovinska, g. 1663. posvećena Petru Zrinskomu, bje prvo natiskana g. 1665 u Jakinu, a opet u Zagrebu g. 1844. u 16.i Akoprem nije bez poleta i vatre, desta je ipak u njoj kvari Marinove škole, koja je u ovo doba i do naših strana svoj otrov otierala. b) *Zorka i Radonja*, pastirske pjesanke; prva krasna, no gdjekuda naduta; druga pako, nazvana takodjer *Seljak Dalmatinski*, sasvim čista i nježna. Ove je Appendini na svietlo iznio (*II. 275*); a opet ju naštampa izgrdjenu Est. Popović u Budimu g. 1826. u 12.i pod naslovom: *Idilia, Suze Radmilve*. c) *S. Justina Mučenica, igrokaz nedovršen*. d) *Razlike pjesni i poslanice*.

GUČETIĆ IVAN Jerkov, Dubrovčanin, 12. godina probavi u družbi Jezuvitskoj. Vrativ se kući, tvrdo se uljudnim knjigam posveti, zanimajući se navlastito piesničtvom latinskim, italijanskim i narodnim, i srećno sloveć. U isto je doba dosta učen bio mudrosnanja i bogoslovju. Umrie za trešnje g. 1667; a Ignj. Gjorgjić pjesmom oplaka njegovu smrt. Napisa po njekojih latinski a po drugih italijanski tragikomediju pod naslovom *Jo*, a kašnje ju naime g. 1653. prevede na hrvatski, i posveti Opatu Gradiću. Pohrvati jošte tragediju "*Leo Philosophus*„ od O. Iv. Krst. Gjatinia Jezuvite. Uz te njegove radnje valjda se još koja sačuvala u rukopisih knjižnice Čulićeve br. 19.

Digitized by Google

KOMNENOVIĆ VINKO Petrov, Dominikanac, tobož baštinik trebizonskoga carstva, rodi se u Slanu. Proputova Italijom i Španjom, da si znanja pribavi; no ondašnja pokvarenost jako ga zahvati. Umrie g. 1667. Mnogo je latinski i italijanski napisao, a naški osim slovnice: *Skup raznih piesmica.*

IVANOVIĆ KRSTO, svećenik, iz Budve. O njem piše Appendini, da je bio muž svakim znanjem i bogoljubstvom narešen, i da se je narodnim piesničtvom kriepio, ostaviv za sobom liepi svezak piesnih ukusno sastavljenih, koje su i bieli sviet ugledale. U njih opieva junačka diela našinaca, kojimi su se za ciparskoga i kandijskoga rata proslavili (*V. Cicogna Iscr. Ven. III. 142. V. 390*). Krstov se kip nalazi u crkvi S. Moisije u Mletcih. Napisa naški u stihovih: *Olive kraljice, kćeri Cesara Julisna, poviest od života*, u Mletcih 1702.16, 1712.16, u Dubrovniku 1841.8, i u Splietu 1851.8. Njekoja italijanska diela Krstova bila su tiskana g. 1675. u Mletcih.

BUNIĆ NIKOLICA (*Vučićević*) Ivanov, iz Dubrovnika. Još mladićem dobi prve časti u otačbini. Za trešnje g. 1667. velike si zasluge steče, neumorno se baveć, da nevoljnike oskrbi potriebućami, a grad obrani i popravi. Odpravljen k Muhamedu IV. kao poslanik, bude od velikega vezira Kara-Mustafe u Silistriji uzaptćen, što je odvažno branio prava svoje vlade i nepravedne njegove zahtjeve odbijao, i ondje umrie u tamnici 16. kol. 1678. Kardinal Tolomei, tada učitelj krasnoslovja u Dubrovniku, na čast mu izreče posmrtno slovo, a vieće, gradsko u svojoj saborници dade uriezati na ploči njegovo ime na viekovitu uspomenu onoga čina. Složio je sliedeće pjesni: a) *Erodiada*, u tri spievanja (*knj. Čul. br. 16. 17. 83*); b) *Grad Dubrovnik vlastelom u trešnji*, u Jakinu g. 1667. 8. i u Danici Ilirskoj g. 1841. br. 41.; c) *Razlike pjesni*; no sve je bez prave masti i jezgre. Više su uspomene vriedna njegova diela latinska.

PALMOTIĆ JAKETA (*Dionorić*) Gjivov, Dubrovčanin, akoprem težkimi službami obterećen, sve je ostavše vrieme posvećivao svakojakomu učenju, a navlastito piesničtvu. Poslanik najprije u Carigradu a kašnje u Rimu, odvažno je i srećno obranio prava svoje otačbine. Za trešnje 1667. od tudje napasti učuva grad. Napisa: a) *Dubrovnik ponovljen* (*1671*), u 20, spievanja; samo 13. tiskano u Čitanki za gornju gimnaziju. (*knj. Čul. br. 25. 46. 74*); b) *Didone*, tragedija, izpievana g. 1646. (*knj. Čul. br. 74. 104*). Preminu 22. velj. 1680, i s njim izumrie ta slavna obitelj.

GUNDULIĆ ŠIŠKO Ivanov, Dubrovčanin, hvaljen od mnogih kao čuveni narodni piesnik. I on, kako mu i otac, bje knezom u otačbini.

Digitized by Google

Umrie g. 1682. Njegove su pjesni propale. Sladić kaže, da je imao pri ruci Šiškov prevod pjesni Katulove o Manlievu saručanju.

MACEDONIĆ AUGUSTIN Flavio, Malobraćanin, iz Brena blizu Dubrovnika, umrie u Rimu kao Stonski biskup stud. 1682. Njeke njegove pjesmice hrvatske i španjolske tiskane su izpried prodika za Prišašće od Vitala Adrianovića *(u Mletcih 1679)*, a još koješta leži u rukopisih.

BOGAŠINOVIĆ PETAR Tomin, Dubrovčanin, brijac, a kašnje bilježnik Lastovski. Pokuša pjevati, no loše uspie. Složi dakle pjesanke pod naslovom: *Obkruženje Beča grada od Cara Mahmeta i Kara-Mustafe velikoga vezira*, u Linzu 1684.8., u Padovi 1685. i u Mletcih 1703. Izda pako *tumačenje sedam psalmih Davidovih* od Stiep. Gjorgjića. Umrie g. 1685.

GJORGJIĆ STIEPAN (*Gjurgjević-Ghiman*), Dubrovčanin. Poveći dio njegovih pjesama propade. God. 1686. u Padovi natiska svoj prevod sedam pjesnih Davidovih. Ant. Kaznačić pripisuje mu Drvišiatu. Umrie koncem 17. stolietja.

ORBINI MARIN, Dubrovčanin, po Sladiću napisa dosta italijanskih, latinskih i hrvatskih pjesni i drugih sastavaka. Umrie 1687. kao tajnik onoga vieća.

GJORGJIĆ BERNARD, Dubrovčanin, Isusovac, a kašnje kanonik i nadžakan kod one stolne crkve. Preminu g. 1687. Ostavi njekoliko pjesnih slabe vriednosti, i zbirku poslovica, te još nješto latinski i italijanski. S pobiranjem poslovica još se njeki bezimeni u to doba bavio *(knj. Čul. br. 24)*.

ANTICA IV. LUKA, Dubrovčanin, ovienčan u Rimu lovorikom obejega prava, tajnik gospodara Vlaškoga, a kašnje i sama vieća dubrovačkoga. Napisa njekoliko komedija i pjesama, ali je valjda sve propalo. Po Creviću sve to bio bi natiskao, ali je nevierojatno. Preminu g. 1688.

KANAVELIĆ PETAR rodio se u Korčuli početkom XVII. stolietja. Svršiv kod kuće prve nauke, prodje u Dubrovnik, gdje jih nastavi i pohvalno dokonča. Tu uz primier mnogih, koji su onda svakojakimi umotvori neumrle vience svomu zavičaju savijali, prionu i on na krasnu književnost, a koliko je u njoj napriedovao jasno nam sviedoče njegova diela. U Dubrovniku oženi se s gradjankom Katom Antica, a po njoj srodi se i sprijateljі s najpoglavitijimi obiteljmi onoga grada. Umrie g. 1690. Petrovu su smrt oplakali medj drugimi: Jakov *Salečić* kanonik korčulanski krasnom nadgrobnicom: *u smrti Gospodina Petra Kanavelića vlastelina Hvarskoga i Korčulanskoga;* Jerko Kavanjin *(IV. 39–45)* i Antun Kaznačić, koi tvrdi, da su Petrove radnje *dettate con buona lingua ed ottimo gusto.* Šaljive

Digitized by Google

pjesni, kojimi je vješto šibao na ondašnju pokvarenost, urodiše mu neprilikami, jer su do živa pekle. Ljubezne su pako nježne i milozvučne tako, da jih se ostaviti neznaš. Glede Kolomanide, ako li se sbilja ne daje sravnati s Osmanom po ukupnoj vriednosti, u tom ga ipak nadilazi, što je Petar svoj epos iz domaće a ne iz tudje poviesti crpio, opievajuć jedan od najvažnijih čina naše prošlosti, sasvim za epopeju prikladan, naime bratsko sadruženje Zvonimirove sa Stiepanovom krunom bez i ma koga oslabljenja njihove osobite sjajnosti, i to po čudnovatom dielovanju sv. biskupa Trogirskoga. Od Petrovih radnja poznata su sliedeća: a) *Život Sv. Ivana Ursina Biskupa Trogirskoga (Ursiniada, ili bolje Kolomanida)*, naštampan u Osieku g. 1858.8. troškom velikoga našega mecenata sl. Jos. Strossmayera po rukopisu, što smo mu mi pružili s dotičnimi životopisnimi crticami, ondje mal da ne od rieči do rieči priloženimi; b) *Vieran Pastir*, pastirski igrokaz; prevod iz italijanskoga, bolji od Lukarevićeva ma što tvrdio Appendini (*II. 250*). Bje g. 1684. predstavljen u Dubrovniku, no još leži u rukopisu; c) *Dubrovnik vlastelom u trešnji*, u Jakinu 1667.8. i u Danici Zagrebačkoj za g. 1843; pjesanka po samu Appendinu izvrstnija od onih što su o istom predmetu Nik. Bunić i Bar. Betera sastavili. d) *Dubrovnik oslobodjen od haraca na blagdan Ruke Svetoga Vlasi*, pjesanka natiskana u Zori Dalmatinskoj 1846; e) *Život Jobov*; f) *Život Tobie*; g) *Oslobodjenje Beča od Turčina*, u kom uznosi navlastito junačka diela sl. poljskoga kralja Ivana Sobjeskoga. Petar odpravi ovu pjesanku Sobjeskomu prieko Kardinala Barberina, a kralj mu se čestito zahvali vlastoručnim pismom od 16. svib. 1687. iz Savone. Valjda je ovo dielo isto s onim Petrovim, koje je g. 1850.8. naštampano u Dubrovniku pod naslovom: *Ivan Sobijeski, kralj poljski i oslobaditelj Beča* (*Kukulj. Bibl. 63*); h) *Muka Isukarstova*, tragedija, prikazana g. 1663, i još njekoliko komedija, a medj ovimi jedna smiešna pod naslovom: *Andro Stitikeca*, u pučkom nariečju dubrovačkom, a u njoj podaje živu sliku ondašnjih dubrovačkih plemića; i) Skup *piesnih pobožnih*, od kih je dvie vrlo liepe priobćio A. Ročić (*Duh kršćanski g. 1844. u Beču*); k) *Raslike piesni*, navlastito ljubovne i šaljive; te njekoje prevedene iz Fulvia Testi. Najkrasnije su: *Ljubav obraćena u omrazu i Tarstenko pastir u veselju*. Njekoliko ljubovnih vješto je na italijanski obratio naš vrli Ferd. Pellegrini. A i sam Kanavelić dobro je poznavao italijanski jezik, kô što sviedoči *Oda*, kojom pozva glasovitoga slikara dubrovačkoga Ben. Staja, da naslika oslobodjenje Beča. (*Zadar. Novine 1844.63*).

SQUADRI VLAHO iz Koločepa, svećenik, oglasi se kao tajnik nadbiskupa dubrovačkoga. Po naravi šaljivac, sastavi više tamašnih pjesni,

Digitized by Google

medj kojimi se odlikuju: *Maćuše i Cavalice*, *Kločepske neviestice*, *i Cvietje primaljetja* (*knj. Čul. br. 74*).

MENČETIĆ ŠIŠKO mladji, sin Vladislava, Dubrovčanin, po Crevića složio je njeki vele cienjeni igrokaz (*App. II. 312*).

RADALJA FRANJO, Dubrovčanin. Od njegovih igrokaza, koji su se vrlo dopadali, ostaje samo jedan u rukopisu (*App. II. 288*).

GETALDIĆ FRANJO nazvan Kruhoradić, Dubrovčanin, Dominikanac, složi pjesanku pod naslovom: *Zgovor duše bogoljubne s Isukarstom prepetiem* (*knj. Čul. br. 8. 362*).

FRA IVE ZADRANIN, Malobračanin, još je živio g. 1702. Od njega imamo dvie krasne pjesanke: a) *Historia od Filomene kćere kralja Pandonia*, u Mletcih 1670.8., 1672.16., a po Šafariku 1702; b) *Skasovanje od čudnovate rati, ka je bila pod Maltom, a za njom nasliduje rat od Klisa*, u Mletcih po Šafariku prije g. 1705, i 1724.12.

DUDAN VISKO Splietćanin, Dominikanac te dva puta državnik, vrlo učeni bogoslovac i propoviedalac, po Dumaniću preveo je na hrvatski *nedielyne pievke* prieko sve godine, a sastavio je jošte piesmu o *upućenju Muke Isukrstove*, *i život Bl. Osane Kotorkinje* (*Cicar. 36*).

FILIPOVIĆ IVAN (*Garčić*), rodom izpod Sinja na Cetini, svećenik i kavalir sv. Marka sbog zasluga za rata turskoga, složi: *Pismu, koja se piva iliti kanta po jepistoli na misi svake nedelje četvarte u misecu, što u jedni strana zovu mladu nedilju*, u Mletcih 1704.8, Naštampa g. 1704. u Mletcih Divkovićeve *Beside svrhu evangjela*, i posveti jih S. Kozmi arkibiskupu Splietskomu i prvomu *sve Harvatske zemlje*. Sve bosanskom klimenticom.

VULETIĆ PETAR kastelanac, svećenik, napisa u 4. spievanja piesanku pod naslovom: *Josip pravedni, t. j. skazanje, kako sinovi Jakova Patriarke prodaše Josipa brata svoga Izmaelitom*, u Mletcih 1706.12, u Rimu 1803, u Dubrovniku 1829 (*Babić*), u Splietu 1843.12, i opet tu oko g. 1852. 16.

KAVČIĆ, Dubrovčanin, Benediktinac, ostavi nam podugu *pjesan* uradjenu na otoku Sv. Andrie izvan Kločepa (*Stulić*).

MACUKAT PETAR Splietćanin, uvrstio je u *Život Sv. Josafata*, naštampan g. 1707 i 1708 u Mletcih, od str. 88-96 piesan: *Ponukovanje, kako se svak ima šena vorovat*. Isto tako

MARGITIĆ STIEPAN Jajčanin, Malobraćanin, dodao je *Ispovidi kršćanskoj* još svoje pobožne stihove od str. 122-227 (*u Mletcih 1701, 1704, 1707 i 1788 bosanskom klimenticom*).

Digitized by Google

BUNIĆ SARO *(Vučićević)* **Ivanov, Dubrovčanin, po Šafariku rodio se g. 1633, a preminu 9. ožujka 1721. Medj njegovimi duhovnimi pjesmami odlikuju se one na čast Sv. Rose i Sv. Katarine** *(knj. Čul. br. 8. 16)*. **Preveo je i mnogo psalma** *(Stulić)*.

VITALJIĆ ANDRIJA rodio se u Komiži na Visu g. 1642. Mladić posveti se crkvenomu stališu. Dovrši nauke u Splietu i bude župnikom u otačbini, gdje je u toj časti umro g. 1725. *(po Šafariku r. 1663. a u. 1737)*. Kako je duboko Sv. Pismu i bogoslovju učen bio te i jeziku svomu, to nam jasno kažu njegova diela, koja nam još sviedoče, da je i njegov piesnički duh toli uzvišeno letio, da nije jamačno nitkomu zaostao, a mnoge daleko nadkrilio. No ipak do danas ovaj izvanredni um malo je u narodu poznat te slabo ocienjen bio. Appendini spominje samo njegov prevod psalma, i veli tek da je *molto stimabile*. Šafařik to isto opetuje; a knjiga *Jihoslovenè* jedva ga se sieća, akoprem je zadosta o njem nacrtano u mom slovniku o izvrstnih Dalmatinacah. Andrija mnogo je napisao i u rukopisih ostavio u prozi i u stihovih, no samo su nam poznata ova dva njegova diela: a) *Istumačenje pisnih Davidovih, u spivanja slovinska složeno, s pridgovorom i s nadodanjem svark svakè pisni, i najposlie razgovor jedan meu Isukarstom na križu i meu karstjaninom, u pismi slovinske prinešen na veću slavu Božju, i na duhovnu korist virnih Karstjanah*, u Mletcih 1703.4. i 1713.4. Ovaj prevod daleko za sobom ostavlja sve druge jednake prije i poslie njega od našinaca obavljene, i to ne samo u što se tiče pravilnosti, i nježnosti jezika, sloga i stiha, nego još kao izvrstan bogoslovac, bolje od drugih svatio je i s toga naški obratio Bogom udahnute misli Svetih Knjiga. Ali glavno njegovo dielo jest: b) *Ostan Božje ljubavi, ili uzbudjenje i ljubeznivo poticanje k ljubavi božjoj u slovinske pisni sastavljeno; za kim nasliduje nadodanje, u komu se uzdarže razlike pisni duhovne u raslik način skupljene*, u Mletcih 1712.12. Ova je piesan podpuni epos, s ma koga gledišta razgledaš, i pravo ju nazvati možeš Kristiadom. Njom je namieravao piesnik, kò što sam kaže u predgovoru, užgati sve većma kršćane u ljubavi božjoj, budući *Ostan božje ljubavi* ne drugo do jedno žarko uzbudjenje i ljubezno uzdignutće k Bogu, jer k njemu potiče, k njemu nutka, k njemu budno i ljubeznivo uzbudjuje i nagovara; te je toga radi, kò što tvrdi Santić, u njem hotio sakupiti i u obziru naravi i u obziru milosrdja sve one nauke, za koje ljudi dužni su ljubiti svoga stvoritelja a čuvati se od grieha, da bi tim jednom uživali ga lice s licem u viekovitom blaženstvu. A sve je on to jamačno u izobilju postigao. Imao je za uzor sličnu radnju Sv. Bernarda,

Digitized by Google

ali ćeš joj ovdje jedva naći traga. Ostao je razdieljen na deset pievanja. Opisuje se Život Isukrstov, a uz svaki čin njegov sa pouku pridodaju se premudra i preduboka razmišljanja. Piesnik u početku zove na pomoć svoju piesnoboginju, naime *nestvorenu ljubav*, da ga okriepi, neka bi mu pleo uspio. Uči čovieka, kakve mu treba ljubavi prama Bogu, i što je Bog učinio za ljude, neka bi ga ovi ljubili; te opieva božju ljubav osobitom pjevkom. Uz to, poticav čovieka, da se samo Bogu bezuvietno posveti, kao jedinomu vrielu svoga spasa, pokazuje mu sredstva, koja mu providnost božja pruža, navraćajuć ga na odbijanje varljivih naslada ovoga himbenoga svieta. U drugom se pievanju okrivaju božja prečudna diela, neka bi se njihovim užganjem u nas uzbudila sveta ljubav. Kaže dakle, kako sam Bog požrtvova svoga sina jedinoga za nas njegove sužnje; kako nam ostavi u angjeoskom kruhu sama sebe, da nas do vieka kriepi. Tu se uzgredno povieda život Isusov od poroda tja do njegove muke. U trećem, pozvav najprije na pomoć sama Isusa, da ga na izkazanje te muke okriepi, opisuje ju od ulazka u vrtao do izdajstva Judina, te žalost prisvete mu majke kad doču, što se od njega dogodilo. U četvrtom pievanju naprieduje poviestju do zatajanja Petrova. U petom ide dalje do suda Pilatova, koi pušća nevina Isusa u ruke nemile i zatravljene svietine. U šestom Isus putuje uz Kalvarije, a mati mu dolazi na susriet. U sedmom eto ga na Križu propeta. U osmom i devetom slave se predsmrtni Isusovi čini i tuge materine; a u desetom sama Isusova smrt i smućenje naravi, koje ju sliedilo. — Ako se ovo dielo Andrijino na duboko i potanko promotri, lasno će se uvidjeti, da se pravo nazvati može junačkim, naime podpunim eposom. Skazani čin po Aristotilu mora da bude jedan, cielokupan i golem, a takav je jamačno onaj Andrijine piesni, koja počima s ulazka Isusova u vrtao, da pomisli na muku, koju je do mala trpiti morao, a ne s njegova poroda, što se samo ondje uzgredno primećuje. Tako su radili Omir, Virgil i Milton, da sačuvaju jedinstvo čina. U njoj se naravno svezuje početak, sriedina i konac, te ništa se ma kuda nepokazuje, što ju negleda, ništa nedostaje nit obiluje; s čega se može reći bez oklevanja, da je cielokupna. Bog-čoviek za neizmiernu svoju ljubav odlučuje požrtvovati se na spasenje svieta; uhvaćen je; bezkrivna sudac ga predaje u ruke zlobnika. Tako u Virgila Enea kroz nesriće napokon se srićno dohvaća latinskih obala; tako u Miltonu čin se snuje u paklu, ovršuje se na zemlji, a na nebu je kažnjen; tako se u Omira postupno razvija Akilova srdba. U Vitaljića imaš i veličinu predmeta. Akilova srdžba razvadi grčke vojevode, skrši azijatsku silu, i same olimpičke bogove strese; dolazak Eneov u Italiju uživotvori rimsko carstvo;

Digitized by Google

grieh Evin upropade čovječanstvo, dočim Krstova smrt spasi ga. Glede opisanih značaja i dotično misli i običaja u Andrijinoj piesni nema a niti nemože biti prigovora, pošto se tvrdo držao Sv. Pisma, i na njem poglavito svoju pamet i osnovu razvijao. Sve je tu naravno i veličanstveno, sve nježno i čarobno tako, da je naš piesnik s ove strane i Omira i Virgila i Miltona jamačno nadkrilio. I govor je uviek pravilan, bistar i uzvišen. Na prilike obiluje; obično jih uzimlje iz svetih knjiga, a točno se prilagode.

ZANOTTI-TANZLINGHER IVAN rodio se g. 1651. u Zadru od otca niemca a od matere dalmatinke. Izučiv prve nauke kod kuće, nastavi jih u Italiji, gdje si pribavi i naučiteljsku leporiku. Izkazav se vrlim narodnim propovjednikom, bje najprije uzdignut na kanoničku čast u otačbini, a kašnje i na onu obćega nadbiskupova namiestnika. Usa to je iz sve duše nastojao o izčišćenju narodnoga jezika, koi mu je vrlo poznat bio, kô što nam svečano zasviedočavaju njegove radnje. God. 1694. dolazi kao član utemeljiteljni akademije Zadarske *degli Incaloriti*, a nalazio se jošte u tiesnom odnošaju sa narodnom akademijom u Splietu, za koju je sastavio i ujeki pohvalni govor, jer mu se na njem u ime družtva 29. sieč. 1705. lipo zahvalio akademički tajnik Fr. Kritom (*V. La Dalm. II. 260*). Ovdje nam je samo spomenuti, što je u stihovih isradio, naime sliedeći prevod: *Eneida Virgilia, knjige prva i druga novo u slovinski jezik istomačene, u Mletcih 1687.* u dva svezka, posvetom na Gjor. Salamunića kneza i vlastelina kračkoga. Za načeljem dolaze pismogori Franje *Masakije* kan. Zad., Franje *Kalkunića* i Sime *Vitasovića*, i sonet Jer. Marije *Bunića*, a napokon opomena piščem i štiocem od 15. velj. 1686., gdje hoće da opravda svoju radnju. Tu veli, da se je vierno držao izvornika, te zato da nema svagdi u stihovih *potribljive sloge dviema silabama, kako se pristoji, kojih hoteći ja prominiti, prominio bih i misal Virjiliovu u moju misal*; te se tieši proti napadaćem ovako: *ovo mene srči, da niedan pisac neisvede trud svoj na svitlo, kojega neodluči prvo udarcem naglih gromova; koji ne prastaju ni glavam cesarovim, prem da javorom okrunjene jesu. Nemarim svitovnu pohvalu radi čistoće besida, jere koliko gradova u ovoj krajini jest, mogu riti, da toliko vrstih jezikova ili govorenja jest, i svaki svojim zakonom osebito govori, tako da svi Hrvati jesmo, a jedan drugomu svaku besidu nerasumimo, i svaki svoj jezik procinjuje i hvali.*

BUNIĆ IVAN mladji Sarov (*Vučićević*) rodi se u Dubrovniku g. 1662. Bje učenik sl. kardinala Tolomea, te vrlo ućen glasbi, pievanju, pisanju, i pravoznanstva, kô što jasno dokasa branoć Dominikance proti

Digitized by Google

nadbiskupu ondješnjemu Andriji *de Robertis*. Akademija besposlica, koja povieri Ivanu skupa s Iv. *Aletky* i Gjor. *Mattei* sastavljenje riečnika, pjesmami oplaka smrt svoga člana, koja se dogodi g. 1712. Ostavi za sobom u rukopisu: a) prevod njekojih *komedija* iz francezkoga jezika; b) *Razlike pjesni* hrvatske i italijanske; a od onih su vrlo cienjene: prevod psalma *smiluj se* i Marcialova pismogora (*knj. V. 29*) *Kadgod zeca pošlješ meni.*

BETTERA BARO, Dubrovčanin. Dovršiv nauke, poda se najprije trgovanju, a malo kašnje javnomu službovanju, te za trešnje starajuć se iz sve sile za obće dobro, izkaza se čvrste i plemenite duše i zamieritoga poštenja. Umrie g. 1712. Od njegova su pera potekle sliedeće radnje: a) *Piesan o trešnji Dubrovnika*, u Jakinu 1667; b) *Oronta iz Cypra*, spievanje, (*iz ital.*) u Mletcih 1669. u 8. sa slikom; c) *Ćutjenja bogoljubna varhu sedam piesnih od pokore Davidove s veće druzieh tomačenjah i razmišljanjah duhovnieh*, u Mletcib 1702.4. sa slikom; d) *Bogoljubne ljubežnivosti jedne duše prema Bogu*, u piesni složene, 1705. (*31. poglavje*; *ruk. u knj. Cul. br. 75. 94. od 390. str. in fol.*); e) *Razmišljanja Sv. Augustina prinesena iz lat. u jezik slovin. i u piesni složena 1701.* (*knj. Čul. br. 76*); f) *Razlike pjesme* (*knj. Čul. br. 334*). Barova kćer

BETTERA MARIA, udata za Krsta Dmitrića, vrlo razborita i učena piesmarica narodna, umrie 28. ožuj. 1765. od 94. godine. Ostavi nam dosta ćudorednih i pobožnih a nježnih piesni, i prevod: *Sedam piesancah o poglavitieh sedam blazieh dnevieh Pričiste Bogorodice talianski složene od O. Jer. Torrielli Dr. Jes.* (*autog. u knj. Čul. br. 8.470*). Nje sestra Pavla rodi slavnoga Rugjera Boškovića.

NATALIĆ JAKOV, Dubrovčanin, po Sladiću ostavi mnogo hvale vriednih umotvora u svojih rukopisih, a dvie njegove piesni stoje na čelu prevoda pokornih psalma od Bara Bettere; jedna pako: *Dnevi moje* u knj. Čul. br. 20.

KAVANJIN JERKO (*Caballini*) rodio se u Splietu oko g. 1640, starinom iz *Castracassona* blizu Gardanskoga jezera u Italiji. Dovrši nauke u Padovi, gdje g. 1669 bje naučiteljskim lovorom okrunjen. Vrativ se kući, posta do mala nadbiskupovim odvjetnikom, a vieće gradsko odabra ga za svoga starijega sudca. Još za mladosti prionu na piesničtvo, te je pievao o ljubavi, o nestavnoj srieći, od naslade časti, o boju i td., ali su ti njegovi spisi žalibože propali. Pod starost odputi se na selo, da se zlikovcem ukloni, te u samoći zadnje dne svoga života sprovede. Tu baveć se knjigom izumi golem epos u 32.658 stihova pod naslovom: *Povist vangelske*

Digitized by Google

bogatoga a nesrećna Epulouna, i ubogoga a čestita Lazara, iliti od štete bogatstva a koristi uboštva i td. Jerko razdieli svoju radnju na 30. spievanja, koja su često odveć duga. S nje vidi se, da je vieštt bio ne samo pravoznanstvu nego i bogoslovju, zviezdoznanstvu, siloslovju i poviestnici. U Jerka jezik, koi mu je ponajviše crkavski, i slog nisu mu vazda pravilni ni čisti; metrika često šepava, a upliv italijanštine znatan. Opieva slavu naših junaka i kraljeva, te svih gradova i zaslužnih porodica dalmatinskih i njihovih ma kako oglašenih sinova, i u tom se izkazuje do čista narodnim duhom opojen, te kori često svoje sunarodnike, što se više tudjega nego svoga drže. No ipak mieša basnoslovje sa kršćanstvom, hvali Mletčane i Austrijance, te i same Lusovce, s tudjimi opisuje i naše, sa svetimi svietnike, sa lažju istinu i td. Tu je pjesan izdao g. 1861.8 u Zagrebu troškom našega Mecenata Ivan Kukuljević iz manjkava rukopisa, što mu je pružio Ivan Kaugrosović potomak Jerkov po kćeri mu Sabi, dodav joj Jerkov život iz svoga pera i njeke opaske Vuk. Babukića o Jerkovu jeziku.

ARNERIĆ MARKO, Bračanin. Kavanjin (*IX. 15*) spominje ga kao opata i pramanoira hvarskoga, opravdatelja žena, i da je od svih štovan *cieća zlat a progovora.* Od njega imamo a) *Sv. pjesmice*, u Mletcih 1800; b) *Opravdanje dobri žena. Čovik stablo, žena grana,* u Mletcih 1802.8.

GJORGJIĆ IGNJAT, svietovnjakom Nikola Maria, rodio se u Dubrovniku 8. velj. 1675. od Bernarda i Terese Zlatarićeve, sin jedini. Dubokim i krepkim umom nadaren, sjajnim uspiehom douči u ondješnjem jezuvitskom zavodu uljudne i mudroljubne nauke. Otišav u 22. god. u Rim, obuče haljine jezuvitske, i prodje u Askol učiteljem krasnolovja. Osam godina kašnje spoznav ćud one sliedbe, zapusti ju, i kući se povrati; no g. 1706. unidje u skupšćina Sv. Benedikta, koja je onda po izvrstnih umovah liepo cvietala. Do mala predstavnikom a poslie i opatom učinjen, otvori si put na poveće časti. Dubrovačko vieće odabra ga za svoga savietnika i bogoslovca, ondješnja akademija Zaludnih za predsiednika, a Tribinskoga se biskupata odreče. G. 1712. učio je ipak uljudne nauke u Napulju. Imao je za prijatelje najglasovitije ondašnje književnike narodne i italijanske. Obraniv proti gradskim zakonom crkvenu slobodu, bje iz otačbine prognan, ali mu do skora papinim posriedovanjem bude oprošćeno. U što je odabran za učitelja u Padovi, iznenada snadje ga nemila smrt 21. sieč. 1737. Dobro je poznavao grčki, latinski i italijanski jezik, ali ga najveće zanimao svoj rodni, te mu je želio, da se podigne uspored ma koga drugoga u

Digitized by Google

Evropi. *O utinam*, veli on, *nostrates docti viri meis vestigiis insistent, ut nativo sermone altiora studia ac scientias pertractando, aditum Illyricianae dialecto in literatorum rempublicam patefaciant.* O zamašaju i vrlini njegove izvanredne učenosti živi su nam sviedoci njegovi mnogobrojni umotvori, ali si u narodu neumrli vienac savi najviše po izvornosti i jedrini svoje piesničke masti. S ove i sa čistoće i pravilnosti jezika pravo si steče ime prvoga našega lirika, a i u drugih struka narodnoga piesničtva, te i u prozi malo ga tko jamačno nadilazi. *Unter den Dichtern*, veli Šafařik, *dürfte ihm der einzige Ivan Gundulić an Schwung der Phantasie, Fülle der Gedanken und Bilder und an Kraft der Diction, wiewohl in geringer Ferne, überlegen sein; in kühner Handhabung der von ihm bis in ihre geheimsten Falten und Tiefen gründlich studierten und schöpferisch beherrschten Sprache scheint er sogar diesen grossen Meister zu übertreffen. Eben so treflich ist seine gediegene Prosa, und seine Werke sind desshalb von allen Nationalen als classische Muster der Sprachbildung anerkannt.* Njegova su diela sliedeća: a) *Razlike piesni*, naime *ljuvene*, koje sastavi prije nego podje u kaludjere i o kojih govori u predgovoru Mandaline, *pirne, šaljive, pokladne, pobožne*, i *ćudoredne (naštampane uz Mandalinu 1728)*, te popievke, pričice, začinke, elegije, razgovori pastirski, epithalamie, prevodi od takovih iz grč. lat. i ital. jezika i td. Toga je mnogo izdao u Zagrebu g. 1855. Dr. Gaj; a možda još veće leži u rukopisih; b) *Slobodni prevod* prve knjige *Eneide* Virgilove, prvih knjiga *Metamorfoseos (od Dinka Zlatarića, po njem samo ponapravljenih)* i *heroide* o Leandru; c) *Judita*, tragedija ali nesvršena; d) *Marunko oliti piesan verh jednoga Mljetćanina zatravljena u ljubavi s prigovorom.* Ovu krasnu šaljivu pjesan, gdje Gjorgjić živo opisuje običaje otoka Mljeta otočkim govorom, izdao je g. 1839. u Dubrovniku vrli Ante Kaznačić; e) *Suze Marunkove, iliti tužba ljuvena Marunka Mljetćanina za Pavicom Babopoljskom dievičinom*, pjesan po katalogu knjižnice Čulićeve *(V. br. 62. 361)* različna od prednje; f) *Saltjer Slovinski (prevod psalma Davidovih)*, u Mletcih 1724.4. i 1729, te u Zagrebu 1851.8. Na to se stavio, veli on, *za umnožit slovinsko piesničtvo novim uredbam od pievanja, i za povratit na svietlost nekoliko davnih dubrovačkih načinah od piesnomerja, jur malo ne sasvim u necienu i u zabitje pometnutih;* te se nije držao slova, no same misli okrunjena piesnika; g) Uzdasi *Mandaljene pokornice u spili od Marsilje, k čemu se još razlike piesni duhovne i djeloispravne prilagaju*, u Mletcih 1728. 4. i u Zagrebu 1851.8. Ova pjesan, razdieljena na osam pievanja,

Digitized by Google

posvećena je Vinc. Zmajeviću, zadarskomu nadbiskupu. Po njoj si Gjorgjić zadobi neumrlu lovoriku, akoprem je gdješto izkvarena ukusom onoga doba. Stupa poljem već liepo obradjenim po Miltonu, Racinu, Klopstoku, i našem Vitaljiću, te se izkazuje dubokim bogoslovcem, navlastito gdje pieva o griehu, o milosti i ljubavi božjoj.

GUNDULIĆ IVAN mladji Šiškov a unuk slavnoga Ivana, rodi se u Dubrovniku g. 1677. Svršiv nauke, o tom je iz sve duše nastojao, da obnovi u otačbini staru ljubav za uljudne knjige a za piesničtvo navlastito, sve izza trešnje skoro zapušćeno. Dopre do najvišjih časti, i umrie 28. pros. 1721. Napisao je: a) Idilu *Suze i tužbe Radmilove*, krasna pjesanka na sedam manjih pjesni razdieljena, natiskana u kolu (*1853 1–35*), predgovorom M. Bogovića; b) *Radmio i Radklica*, pastirski igrokaz; c) *Otac*, istorički igrokaz; d) *Sunčanica*, tragikomedija u pet čina, u Dubrovniku 1844.8., no vierojatnije je, da je ova radnja potekla iz pera sl. Iv. Gundulića starijega, jer u knjižnici Čulićevoj br. 49. 69. 84. stoji na njoj zabilježeno, da je prikazana bila već g. 1632. 1662. 1673. e) Pjesni razlike, ponajviše ljubezne. Mast mu je uviek jedra i živa, jezik i slog nježan i punljiv, a stih skladan i pun, tako da ga vriednim zatočnikom Iv. Bunića-Vučićevica smatrati možeš.

PETROVIĆ VISKO rodi se g. 1677. u Dubrovniku, kašnje kancilir domaće vlade. Mnogo je njegovao latinsko, italijansko i narodno piesničtvo, te čitao svoje stihove u akademiji Dangubnih. Umrie g. 1754. Osim latinskih imamo od njega i hrvatske *Piesme razlike* u broju 34. (*knj. Čul. br. 359*), koje sleži uz razne okolnosti medj g. 1717–1750, a kaže se, da je naški preveo cieli Tassov Jeruzolim.

DRAŽIĆ IVAN iz Splieta, kanonik kod one prvostolne crkve. Poznata su nam sliedeća Ivanova diela: a) *Proslavljenje Sv. Dujma, prvoga arkibiskupa solinskoga, prikazano piesnim slovinskima*, u Mletcih 1706.8.; b) *Lipost duše*, u Mletcih 1713 piesan posvećena dubrovačkomu vieću, razdjeljena na 10. pievanja; c) *Molitva principa Eugenia od Sabaudije*, prevod u stihovih, u P. agu 1715. Kavanjin spominje još njeko Ivanovo govorenje o otajstvih Isusovih (*VII. 163*).

Dujma sveta proslavljenje — *Jesusovih njem' priloži,*
U priprosti piesni složi, — *Liepos duše još ostavi*
Ter od otajstvih govorenje — *Drašić Ivan svoj daršavi.*

RICCIARDI BERNARDIN Liberal rodi se u Dubrovniku g. 1680, a umrie 1716. Napisa mnoga piesnih hrvatskih, latinskih i italijanskih, ali mu prerana smrt nedopusti, da jih izpravi te su nezriele. Crević jih pobra i stavi u stog (*knj. Čul. br. 360*).

Digitized by Google

KARAMANIĆ ANTE (*Matiašević*), svećenik Visanin, naučitelj obojega zakona u Padovi, vrli starinar i književnik. Hvarski biskup ponudi mu kanonikat, ali mu se on zahvali na toj časti, da mirnije požive. Znao je dobro grčki, latinski i italijanski, te i još njekoje istočne jesike, a materinski pako toli je ljubio, da je na knjige, što je prijateljem slao, udarao pečat, na kom su hrvatski stihovi urezani bili. Umrie g. 1721. Mnogo je diela znanstvenih napisao na talijanski i latinski jezik, a naški je preveo prva dva pievanja Tassova Jeruzolima, te složio dosta piesama navlastito pobožnih, medj kojimi se odlikuje prevod pievke: *Dies irae*. Kavanjin hvali ga (*IX. 38*).

BABIĆ TOMA iz Velima u Bosni, svrši prve nauke u manastiru Skradinskom, a mudroznanje i bogoslovje u Rimu, te do mala postane on sam učitelj tih znanosti u manastirih svoje države. Kašnje bje odabran za definitora, župnika skradinskoga, a napokon za namiestnika biskupa skradinskoga Nikole Tomasića († *1721*), i njegova nasliednika Viska Bragadina. Po Šafariku još je živio g. 1726. Ostavi nam vrlo važnu sbirku svojih i drugih radnja, koju on sam priredi i za prvi put na svietlo poda g. 1726.4 u Mletcih (*po Horanyiu I. 761 već g. 1721*) pod naslovom: *Cvit razlika mirisa duhovnoga*, razdieliv ju na tri diela. Uz prvi priloži prevod više koliko *piesnih Davidovih* a treći sadržava *piesme, koje se pjevaju po katoličkih crkvah preko sve godine na blagdane, i još druge piesme duhovne na korist viernika; usa to Muka Isukarstova i Plač Marijin od O. Kneševića i poviest Josipa pravednoga u četiri pievanja od Petra Vuletića*. Ostalo je u prozi. Ova uzorna knjiga bila je poslie višeputa natiskana, naime u Mletcih 1736.4., 1754.4., 1802.4., u dva svezka; u Dubrovniku 1829.4., 1839.4., 1851.4. u dva svezka; i u Zadru 1849. Šafarik (*II. 146*) spominje još jednu Tominu sbirku: *Pisme duhovne, izvadjene iz knjiga mnogih*, u Mletcih 1736.16. (*Th. M.*).

LALIĆ FRANJO, Dubrovčanin, Jezuvita (*po Kukulj.*), knez sv. Rimskoga carstva, umrie g. 1722. Prevodu Beterovih psalma (*1702*) predstavi njekoliko *pismogora*. Osim njekojih latinskih pjesama i drugih diela, sastavio je naški pjesanku: *Bestužanstvo*, u Jakinu 1704., koja je po Appendinu prekrasna. Druge *piesni* njegove u knj. Čul. br. 365.

MATTEI PETAR Dubrovčanin, učenik sl. slikara Luke Jordana u Napulu. Vrativ se kući, razpušteno živeć, zanemari zanat, a samo je u toliko radio, u koliko mu trebalo za prihraniti se, te mu sve izpalo na zlo. Slagao je medjutim pjesme italijanske i narodne, od ovih njekoje za kolede i za pokladne zabave, te ima jih dosta, koje tisak zaslužuju. Umrie g. 1726.

Digitized by Google

BOŠKOVIĆ PETAR, Dubrovčanin, brat slavnoga Rugjera, rodi se g. 1705. no umrie u 22. godini kao tajnik vladin, u što si već stekao bješe liepi glas kao jezikoslovac i matematik, a narodni piesnik navlastito. Bio bi jamačno dosta promaknuo narodnu knjigu, da je živio, kò što jasno sviedoče ostavše nam ako i nezriele njegove radnje. A to su: a) Prevod dvaju *Ovidjovih heroida*, a valjda od 1—XI (*V. knj. Čul. br. 7*); b) Prevod *Cida* od sl. Corneilla, nesvršen; c) *Razlika složenja u versih i prozi, koja su se na missiah pievala*, u Mletcih 1724. i 1729.16. (*bezimeno*). d) Razne *piesmice*. Njegova sestra

BOŠKOVIĆ ANICA ugleda bieli sviet g. 1714, a umrie 1804. u 90. godini, zadnji odvietak ove slavne porodice. Po bogoljubnosti, jezikoznanju i piesničkom poletu bila si stekla liepo ime u narodu. Od nje imamo: a) *Razgovor pastirski varhu porodjenja Gospodinova, jedne djevojčice dubrovkinje, u pjesan složen*, u Mletcih 1758.8. i u Dubrovniku 1852.8.; b) *Osam pjesama složenih na čast sarca Isusova*, uz *Sarce prisveto* Iv. Mar. Matteia tiskano u Mletcih 1783; c) *Razgovor o Isukarstu na križu propetu*, u Mletcih; d) *Kćerama g. Mate Posze o izbranju sv. reda*; e) Pobožne i ćudoredne piesni.

MATTEI GJORGJE rodi se g. 1675. u Dubrovniku. Izučiv bogoslovne nauke, bude misnikom. Duboko je u isto doba poznavao latinski, italijanski i narodni jezik. Odhraniteljem u kući Bar. Filipa Saponare cesarskoga poslanika i suvriemeno tajnikom tribinjskoga biskupa, padne u nemilost nadbiskupa dubrovačkih Skota i Robertisa, te prodje u Rim, gdje zaštitom svoga učitelja kardinala Tolomeia dobi kanoničku stolicu u crkvi Sv. Jerolima Ilirskoga, te i miesto podučavatelja diece vojevode Ludovisi. Tamo mu još podje srićno za rukom svoju nevinost ozloglasnikom dokazati. Umrie u Rimu g. 1728. Akademija Dangubnih bješe ga odabrala na to, da složno s Iv. Alethy-om i Iv. Bunićem mladjim složi slovar, i prije odlazka u Rim bio še ozbiljno toj radnji posvetio. Bavio se marljivo i o tom, da sakupi sve spise i knjige dubrovačkih književnika, i tu golemu sbirku ostavi Dubrovačkim Isusovcem. Sada se nezna, gdje leži; a možda su ju oti sliepci utamanili. Prvi uvidi korist narodnih pjesama, te se odvaži na njihovo pobiranje (*14. u knj. Čul. br. 21*). Mnogo je piesama u rukopisih ostavio. Poznate su nam samo: a) *Nadgrobnica Lovorka pastira* (*1707*); b) *Versi suproć ljubavi*.

GRADIĆ IGNJAT Dubrovčanin, Jezuvit a kašnje dubrovački kanonik, preminu 12. lip. 1728. Napisa: a) *Plam sjeverski, to jes pjevanje u hvalu moškovskoga Veličanstva, prikazano Prisviet. i Priuzviš. Gosp.*

Digitized by Google

Savi Vladislaviću, istoga Veličanstva svjetniku i td. *ljeta Gospodineva 1710.* Ova pjesan bje tiskana od V. Makuševa u svojem: *Materijali dlja istorii diplomatičeskih snošenii Rossii s Raguzskoj republikoi* g. 1865, te opet g. 1867. u *Zabavniku narodne štionice Dubrovačke* za g. 1867. b) *Skladanja (knj. Čul. br. 155).*

GLEGJEVIĆ ANTUN, Dubrovčanin, kao satirik i dramatik vrlo na glasu, ostavi nam ne malo pjesničkih plodova. Ignj. Gjorgjić opieva ga osobitom pjesmom. Satire, zlo shvaćene, i koje on sam g. 1728. malo prije smrti izpali, usuprot digoše mu više neprijatelja, a s njih bude i u tamnicu bačen. Njegovi spisi jesu: a) *Porodjenje Isusovo*, pastirski igrokaz; b) *Historia udovice Judite i Olopherna*, igrokaz naštampan u Mletcih prije g. 1709; c) *Olimpia osvećena*, igrokaz u tri čina; d) *Samira Smirena*, igrokaz u tri čina; e) *Zorislava*, igrokaz u tri čina; f) *Ermiona*, igrokaz; g) *Danica*, igrokaz; h) *Belizarij*, igrokaz nedovršen; i) *Poraz nedušnih*, pjesan; k) *Satira* na gospodje dubrovačke, na služkinje i td.; l) *Raslike pjesni, dvogovori, heroide* i na način poslanica, *pričice* i td. *(knj. Čul. ar. 31. 55. 74. 78. 90).* Od tih njegovih proizvoda najbolji su satire i igrokazi: Olimpia, Damira, i Zorislava.

SITOVIĆ LOVRO, nazvan *Ljubuski Fra Lovre,* iz Ljubuškoga u Bosni, sin turčinov. Izbjegav otcu, pokrsti se, i postane redovnikom Sv. O. Frane i štiocem bogoslovja. Šest godina predavaše mudroljublje u šibeničkom manastiru, a zatim kao javni učitelj u splietskom siemeništu. Umrie u Šibeniku g. 1729. Napisa mu životopis Fr. Ant. Bandić, te se čuva u Zaostrogu. Iz njegova je pera potekla: *Pisma od pakla, navlastito od paklenoga ognja, tamnosti i vičnosti, koju iz sv. pisma staroga i novoga zakona, takodjer iz sv. Otaca i naučitelja izvede u harvatski jezik* i td., u Mletcih 1727.8, 1746.8. Mast mu dosta živa a jezik pravilan. Uz kršćanski nauk naštampa oko g. 1713.8 u Mletcih i njekoliko *piesni.*

RADOEVIĆ JURO (*Gisdelin*). Od njega imamo: a) *Okolišenje i vasetje grada Budima,* u Padovi 1686.8.; b) *Skazanje kako g. Bog vazda je providio svojim viernim slugam, i sada ga molimo, da pomoše okolišenje i vasetje grada Budima,* u Mletcih 1734.

RASTIĆ GJONO, Dubrovčanin, poviestnik, napisa sedam pjesni, koje nazva: *Misli ljuvene (knj. Čul. br. 20),* jedna u Kukuljevića. Umrie g. 1735.

MENČETIĆ VLADISLAV mladji, Dubrovčanin, koi umrie g. 1748 ao poslanik u Turskoj, lirički piesnik, napisa: *Epitalami na čast Savina i Marie Gradićeve.*

Digitized by Google

KAČIĆ-MIOŠIĆ ANDRIJA rodio se u Bristu blizu Makarske g. 1690. Djetetom pokaza u jakom tielu oštru pamet, te ga zato ujac Luka Tomašević, državnik Malobraćana, ase na nauk u samostan Zaostroški. U 16. godini zaželiv stupiti u red franciškanski, bje metnut na izkušanje, a zatim odpravljen u Budim na nauke mudroljubne i bogoslovne. Vrativ se kući s pohvalnicami, primi stolicu mudroljubja u manastiru makarskom, gdje složi knjigu: *Elementa Peripatetica juxta mentem subtilissimi Doctoris Joannis Duns-Scoti*, tiskana u Mletcih g. 1752. Kašnje prodje u šibenički manastir kao učitelj bogoslovja, te napokon bje okrunjen kao naučitelj i tim riešen učiteljske službe. Odabran u Rimu za apostolskoga poslanika u Dalmaciji, Bosni i Ercegovini, izpuni rado i točno svoje dužnosti, i velikim uspiehom krščanskih stvari. Do pod svoju starost upravljaše samostanovi, a u Sv. Martinu na Braču osnova jedan novi na način italijanskih. Umrie u Zaostrogu 16. pros. 1760. Obilazeć kao poslanik apostolski povierene mu države, istraživao je i skupljao neprestano i pomnjivo stare predaje, spomenike, povelje i svakojake uspomene o narodu svom, te stavi se iz toga izvoditi razne piesme, koje kašnje složi u jednu kitu s naslovom: *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, koja se obično zove *Piesmarica*. Fra Andrija nije dakle brao pjesme narodne, nego samo dogadjaje, pa na njih po omieri pučkih pjesama sastavio svoje vlastite, dodav iste dogadjaje u prozi. To nam sam sviedoči u pjesmi o uzeću Carigrada, o kući Frankapanskoj i td. Imao je samo pred očima nenaučni puk seljački, te njemu je pjevao bez začinke zgoljnom besiedom domaćom, koja mu najviše godi, te ga i najviše giblje, jer neprolazi kroz nauk i kroz umienje, da teče iz srca kao voda izpod klisure u šumi. Piesmarica i s toga obzira bješe, i danas jest, a biti će do vieka od goleme koristi za pučku izobraženost, a za višju, ako i uprav nema veliке književne cienе, ima jamačno preveliku od strane jezika, jer može se bez dvojbe reći, da je ona u tom pogledu po nas najbolji izgled za onoga, koi želi krasno, čisto, prosto i pravilno naški govoriti i pisati. Piesmarica bila je do danas četrnaest puta naštampana, naime u Budimu?, u Mletcih 1756, 1759, 1701 i 1811.; u Dubrovniku 1826, 1832. i 1850.; u Beču 1836.; u Zadru 1838, 1846 i 1851. (*samo pjesme*); i u Zagrebu 1851. i 1862. Emerik Pavić Malobraćanin prevede ju na latinski jezik, te dade g. 1764. na svietlo pod naslovom: *Descriptio soluta et rythmica Regum, Banorum, caeterumque heroum Slavinorum seu Illyriorum* etc.

RADMANOVIĆ JOSIP, franjevac, učitelj bogoslovja u Šibeniku, sastavi pjesmu na čast Kačićeve porodice, i bje tiskana uz *Piesmaricu* Andrijinu g. 1801. i 1826. Ostavi još nješto u rukopisu.

Digitized by Google

PAVLI IVAN PETAR, Dubrovčanin, napisa: *Bilisanje o ljubavi Jesusovoj, Sv. Bernarda opata, koje počinje: Jesu, dulcis memoria.* u hrvatski prevedeno 1752; pjesma sastojeća iz 51. šesteroredačne strofe, natiskana uz *Sarce presveto Isusovo* Iv. M. Mattea; te i pjesan: *O priminutju Ane Boškovice njesinoj sestri.* I

PAVLI MATIJA, Dubrovčanin, izpjeva njekoliko sočnih narodnih i latinskih pismogora; a

PAVLI ANDRIJA sastavi pjesan *u pohvalu od mužike (1640).*

KATIĆ ANSELM, Dubrovčanin, malobraćanin, biskup merkanski i tribinjski, duboki bogoslovac, i čuveni narodni i latinski piesnik (*knj. Čul. br. 273*), složi *pjesan od kraljice madjarske Marie Terezie.*

ZANIČIĆ IVAN, Dubrovčanin, svećenik, naučitelj bogoslovja, i nadpop ondje u crkvi Sv. Katarine, napisa: *Kratkopis poglavitiih dogodjajah sadašnje vojske medju Mariom Terezion kraljicom od Magjarske i Federikom II. kraljem od Brandiburske, od početka g. 1756. do sverhe g. 1759, u deset poglavjah i toliko piesamah. Dio pervi* u Mletcih 1760.8., u Pešti 1762.8. Dio drugi nije svietla ugledao.

BETONDIĆ JOSO, Dubrovčanin. Dovršiv pohvalno škole u gradu, odputi se sa svojom ženom Luk. Dubravicom na svoje imanje pri Stonu, gdje, posvetiv se vilam, veći dio svoga života sprovede i umrie g. 1764. Imamo od njega: a) *Prevod od trinaest Ovidjevih Heroida (2-14)* sa mnogimi opazkami, naštampan u Dubrovniku g. 1849.8.; b) Prevod iz *Oracija*, iz *Virgila* i iz drugih *knjiga Ovidjevih*; c) Prevod njekoliko crkvenih *pjevka* i *psalma;* d) Prevod latinske tragedije od O. Stiep. Tučija Jezuvite: *Isukarst Sudac;* e) *Razgovor pastirski* za Božića; f) *Pjesni raslike.* Sakupio je i 18. *narodnih pjesama.* Rukopisi tih radnja u knj. Čul. i u onoj nadbiskupa Zagrebačkoga. Sve se odlikuje ugladjenostju jezika i skladnostju stihova. I njegov brat *Damian* vrlo se piesničtvom zanimao te ostavio njekoliko nadgrobnica (*knj. Čul. br. 537. 864. i kod Kukulj.*).

FILIPOVIĆ JERKO iz Rame u Bosni, malobraćanin, okrunjeni štioc, a g. 1735. prvi državnik u novo odieljenoj državi Presv. Odkupitelja u Dalmaciji, te opet g. 1651. Po Jukiću (*Bos. Pri. II. 86*) umrie g. 1765; a Šafařik (*II. 64*) veli, da je g. 1769. jošte živio. God. 1759. izdao je u Mletcih svoje *Pisme duhovne.*

KNEŽEVIĆ PETAR iz Knina, malobraćanin, umrie 18. lip. 1768. Piesnički je izradio sliedeća: a) *Muka Gosp. Naš. Isukarsta i Plač Matere*

Digitized by Google

Njegove, u Mletcih 1753.8., *1766, 1802. (dva puta)*; u Osiku 1776.8.; u Vicenci 1804.8.; u Dubrovniku 1829; i u Splietu 1813.8. i 1858.8.; a *Plač Gospin* napose u Splietu 1845.8.; b) *Pisme duhovne razlike*, u Mletcih 1765.4.; u Budimu?. Kukuljević (*Bibl. Dod. I.*) bilježi još jednu *Pismu* Petrovu.

DOŠEN VID iz Like primorske, župnik dubovički, složi: a) *Aždaja sedmoglava, bojnim copjem udarena i nagardjena*, u Zagrebu 1768.4, 1792.4; a preštampa ju bezimeno i pokvareno g. 1803. u Budimu klimenticom Gjorgje Mihajlović te 1865.4. u Zagrebu; b) *Jeka planine, koja na pisme satira i tam buraša slavonskoga odjekuje i odgovara*, u Zagrebu 1767.12, 1780. bez spisateljeva imena, a obe su sa svakoga obzira izgledne.

NENADIĆ IV. ANT. Perašćanin, naučitelj zakona, kanonik, nadpop i obćeni namiestnik kotorski, i župnik Sv. Eustakija u Dobroti, dao je na svietlo sliedeće pjesanke: a) *U pohvalu braće Ivanovića*, u Mletcih 1757; b) *Šambek satarisan božjom desnicom za slavno junačtvo i dobiće Marka i Josa knezah i vitezah braće Ivanovićah*, u Mletcih 1757.4.

RUSIĆ STIEPAN, Dubrovčanin, svećenik i čuvar one stolne crkve, riedkoga znanja i pravnosti, umrie 1770. U stihovih složi: a) *Petar Aleksiović, aliti petnaest zlamenjah dielah i čestih Petra parvoga Samodaržsca Rusinskoga, spievanje g. 1717*; b) U hvalu *Anice Boškovića, piesan (knj, Čul. 15. 362)*.

SORKOČEVIĆ IV. FRANATICA Pierkov, rodi se u Dubrovniku g. 1706. Mladićem tvrdo prionu na izučenje pravničke znanosti, te takim uspiehom, da su mu sugradjani rado povieravali najvažnije i najmučnije državne poslove. Proučiv na duboko obće zakonodavstvo, te i sve, što mu je u tom pogledu pružao domaći ustav i javne i privatne pismohrane, izradi na to deset debelih svezaka. Italijanski jošte je protumačio *duh zakona* od Montesquieu-a. Mnoge je časti kod kuće obnašao, i višeput na izvanske dvorove kao poslanik otišao. Umrie g. 1871. Stalni biljezi njegove ljubavi naprama svomu narodu i jeziku jesu sliedeća njegova diela, koja, ako i jesu većinom prevodi po običaju onoga vriemena, nisu ipak bez piesničke vriednosti: a) Prevodi: *Zasivanje Sv. Alojsia Gonzage*, igrokaz od Jezuvite N. Ptolomea; *Demetrije, Artažers, Kralj pastir i Didone* igrokazi od Metastazija; *Psike* igrokaz od Molièra; *Merope* tragedija od Maffea; njekoliko pievanja *Jerusolima Oslobodjena* od Tassa, *heroida* od Ovidija, psalma i crkvenih pjevka; *pobožna razmišljanja* O. Spinole Isusovca u 4 knj.; od dvie pjesni od O. Roti; devetina pred svetkovinom *sv. Mandaline*; isto *Sv. Alojsia*, i elegija Brnje Zamanje na slavu Sv. Alojsia. b) Izvorne

Digitized by Google

radnje: Pjesni razlike; *Vieće* i *Poklad Lastovski*, šaljive a uzorne; u pohvalu Princa Eugena, više epitalamia i td. (*knj. Čul. br. 275*). Preveo je napokon u prozi na hrvatski jezik više komedija Molièrovih i Goldonovih; no u svih tih pokusih dramatičkih, akoli baš izuzmeš Meropu, slabiji je od J. Betondića i M: Tudisića. — *I Sorkočević-Bassegli Kate*, Dubrovkinja tada se odlikovala dubokim umom i krasnom uljudaosti.

TUDISIĆ MARIN, Dubrovčanin, dosta kritiki viešt, sve je svoje sile na to stavio, da podigne već jako oslabljeno narodno kazalište, no sve badava, jer po njegovoj smrti hrvatska Melpomene i Talija sasvim umukoše. Sastavio je mnogo igrokazah po Molièrovih, i veoma su se dopadali. I pravo je dobro poznavao.

SPANIĆ MIHO knez, Korčulanin, oko g. 1771. zabavljao se latinskim i narodnim piesničtvom. Poznate su nam samo dvie njegove pjesmice (*knj. Čul. br. 265. 691*).

MILINKOVIĆ MIHAJLO, Visanin, svećenik, vrli pripoviedalac i piesnik, umrie g. 1775, ostaviv svoja *pripoviedanja*, i *crkvene piesni* u rukopisu.

GLEGH TIMOTEJ, Dubrovčanin, Malobraćanin, ponašio je nekoliko Metastazijevih igrokaza.

LUKOVIĆ NIKOLA, Kotoranin, svećenik, složi: *Razgovor kraljice Lidie iz pakla*, u Mletcih 1775.8.

BUNIĆ LUKA Mihov, Dubrovčanin, umrie g. 1778. Vriedni zakonoša, i u isto vrieme njegovatelj narodne, latinske i grčke učenosti. Pisao je naški pravilno i nježno, te se mnogo Sorkočeviću približuje. Naški je preveo: IV. knjigu Enejide, četiri satire Oracijove, mnoge anakreontičke piesmice, nekoliko pjesama iz italijanskoga i španjolskoga jezika, i preobraženje Aretuse i Ariona, ovo slobodnim načinom (*knj. Čul. br. 28. 63. 72*). Viešto je protumačio Grocijevo dielo: *De jure belli et pacis.*

STRILJANJE ALKE — *Dvi pisme složene i prikazane na čast i poštenje Gospode Makarske*, u Mletcih 1779.8.

IVANIŠEVIĆ ANTE, Makaranin. — *Bogoljubna sadaržanja duše virne u različitim molitvam i pismam duhovnim*, u Mletcih 1781.

KREMPOTIĆ JOSO, Ličanin, c. k. dvorski i vojnički kaplan i dobar piesnik. Bje član odbora, komu Josip II. naredi, da ustanovi pravopis i slovnicu, te se i on tada izjavi proti Stuliću za slavonski pravopis. Od njega imamo: a) *Joso Malenica*, postavši vlastelin banatski, pjesma, u Beču 1783.8; b) *Radost Slavonie* nad grofom Ant. Ivankovićem od Daruvara, u Beču 1787.8.; c) *Katarine II. i Jose II.* put u Krim, u Beču

Digitized by Google

1788.; d) *Pjesma vojevodam austrianskim i Bosanskim pripievana*, u Beču 1789.8.; e) *Pjesma Crnogorcem* izpjevana, i vojvodi *Filipu od Vukašović* pripievana, u Beču 1789.8. S. Agjić i J. Stulić liepo ga hvale, a ovaj piše i to: *ut te inter principes Illyricae gentis poetas merito collocare haud dubitem.*

DOBROŠIĆ MARKO, Starogradjanin, naučitelj obojega prava i kanonik hvarski, jako se zanimao narodnom knjigom; no samo je poznat njegov prevod Stratikove italijanske pjesni: *Kad se žito sije (u Mletcih 1790)*, pohvale vriedan.

MILIŠIĆ MIHO, Dubrovčanin, rodi se g. 1711. Svećenik, ovienča se u Macerati lovorikom obojega zakona i bude kašnje u otačbini konsulom cesarskim i toskanskim. Mnogo se zabavljao ne samo crkvenimi predmeti i domaćom poviestnicom, nego i narodnim piesničtvom, i sve leži u rukopisu. Dvie njegove pjesni u knj. Čul. br. 379. 421; naime *u hvalu Šumeta* i *Sv. Alojsia.*

ALTESTI IVAN rodi se u Dubrovniku g. 1726. gdje umrie 1816. Veoma se zanimao narodnom književnosti, te marljivo pobirao književne spomenike, i naški preveo dvie *heroide Ovidjove.*

VIČIĆ VICE, malobraćanin, iz Fojnice u Bosni, gdje se rodi g. 1734. a umrie g. 1796. Čistim bosanskim izgovorom sastavi g. 1788: *Pisme razlike za poštenje bošje B. D. Marie i sviu svetih*, u Spljetu 1844.8. troškom O. Jukića.

FUSTINIONI FRANJO (*Paolski*), svećenik, vierojatno vojnički kapelan rodom iz Like: a) *Razgovor u prilici slavodobitja svrhu Cetina* i td. u Zagrebu 1791.8.; b) *Razgovor u prilici kada Ogulinska regimenta jest odhajala suproti Francuzu*, u Zagrebu 1796.8.

ZANOVIĆ MIROSLAV knez, Budvanin: *Misli i Popievke počašnice?*, u 16.i.

KOVAČIĆ PAVO, svećenik, možda Dubrovčanin: *Hymnodion-Skupljenje piesama cerkvenih na dnevi Odkupitelja gradova Dalmacije (knj. Čul. br. 379).*

ŠUMŠIĆ, po Voltiggi-u: *insignis poeta illyricus.*

BOGAŠINOVIĆ-BUDMANI LUKRECIJA, vrlo učena Dubrovkinja, umrie g. 1800. Veoma je njegovala narodno piesničtvo, te nam ostavila: *Život Tobiin i njegova sina, Posluh Abramov, Život Josefa Patr.* i još drugih pjesni, te se njoj pripisuje i ova: *razgovor pastirski o Božiću.*

Digitized by Google

RAIČEVIĆ KLIMENT. Dubrovčanin: *Posluh Abramov* 1803.

KOSANOVIĆ DEMETRIJE: *Piesma od Ogulinacah vojnikah*, u Zagrebu 1805.

ČULIĆ MATIJA, Splietćanin, naučitelj i kanonik kod one prvostolne crkve: *Pisme duhovne različne sastavljene od nikih mnogo poštovanih carkovnjakov*, u Mletcih 1805.4.

MARČI NIKOLA, Dubrovčanin, svećenik, umrie g. 1806. Ostavi nam: *Život i pokora Sv. Marie Egipatske, složeni u šes pjesni jezika slovinskoga*, u Dubrovniku 1791.16.

JUKIĆ PASKO iz Živogošća, franjevac, učitelj bogoslovja. pripoviedalac, narodni tumač i bogoslovac sl. namiestnika Dandula, složi mnogo piesni duhovnih, izdanih O. Zlatorovićem u Splietu.

IVANOVIĆ MARKO iz Dobrote, naučitelj i kanonik u Kotoru, izdao je osim svoga diela: *Sulla dedizione di Cattaro a S. M. Francesco II*, gdje slavi glosovite primorjane, još i ovo naški: *Spivanje od odkupljenja svieta, složeno i razdieljeno u šest pievanja*, u Mletcih prvi dio 1815.8 drugi dio 1822.

RADONIĆ IVAN iz Podgore, malobraćanin, učitelj bogoslovja u redu, pripoviedalac i g. 1816 državnik, napisa: *Piesme na čast Sv. Antona Padovanskoga.*

OLIVIERI STIEPAN. svećenik: *Pisan braći Senkićem radi poklonjenja svoje korablje glas. matematiku Mar. Getaldu* (u knjizi: *Nave Ragusea. Italia* 1819.)

FERIĆ GJORJE (*Gvozdenica*) rodi se 5. srp. 1739 u Dubrovniku. Svršiv jezuvitske škole u otačbini, dobi u Loretu mudroljubni i bogoslovni lovor, i posta članom Arkadije u Rimu. Po ukinuću jezuvitskoga reda, u Dubrovniku bude učiteljem uljudnih znanostih (*1773-77*), a zatim obljubi samoću, gdje su ga knjige dojile i na pisanje navele. Vlada franceska postavi ga g. 1808. za nadpopa, a g. 1815 po smrti nadbiskupa N. Bana sam kaptol naimenova ga obćim namiestnikom. Umrie 13. ožuj. 1820. Cesarotti i mnogi drugi na glasu književnici, s kojimi je prijateljski obćio ili dopisivao, liepo ga hvale. Mnogo je učen bio latinskomu, a nješto manje narodnomu jeziku. Pobirao je po narodu spomenike, običaje, pjesme, poslovice i td. da tim obogati domaću poviest. Pjesme je narodne na latinski prevadjao. a pričice i poslovice razglabao. Ostavi nam sliedeća diela: a) *Fabulae ab illyricis adagiis desumptae*, u Dubrovniku 1794.8.; b) *Poslanica*

Digitized by Google

na Iv. Müller sa 37 hrvatskih pjesanca, u Dub. 1798.8; c) *Fedra Augustova odsušnika pričice Esopove u pjesni slovinske prinesene*, u Dub. 1813.12. i u Dalm. Magazinu 1851.; d) Prevod jedne *heroide* Ovidjove; e) *Uzetje Očakova*, u II. svez. Kola 1841; f) *Razlike pjesni* (*knj. Čul. br. 273*) *i poslanice*. U knj. Čul. br. 296 nalazi se krasni rukopis, Radeljom izradjen, od 268 listova pod naslovom: *Prorečja jezika slovinskoga pričicam istomačena po Gjuru Feriću Dubrovčaninu* u šest knjigah razdiljenu, naime: *Pričice dieloispravne, gradouredne, kućnouredne, tamašne, razlike, i izvadjene iz mudrogovorah* (*latinski i narodni*).

FERIĆ NIKOLA († *1819*), Dubrovčanin, biskup Merkanski i Tribinjski; naški je Gjorgjeve piesni latinske viešto prevadjao.

BRUÈRE-DÉRIVEAUX MARKO rodom iz Bambina u Francezkoj. Izučiv nauke u Romanji, mlad dodje s otcem u Dubrovnik, (*1774*) gdje posta konsulom francezkim, kò što kašnje u Travniku, u Sarajevu i u Skadru, i poslanikom u Tripol. Napokon odaslan u Alep, po putu oboli i preminu u Cipru 25. stud. 1823. U Dubrovniku, izučiv naš narodni jezik, mnogo je o tom nastojao, da oživi ljubav za stare spisatelje, od kojih i on uze boju za svoje pjesme. Stari običaj u nas koledovati u oči božićnih svetkovina liepu mu priliku pruži oplemeniti pjesme, koje su se tom prilikom pievale; a to on ovrši takom viešinom, da jih podigao do književne časti. I satira mnogo mu se dopadala, te i njih nam ostavi ne malo, no tako su naoštrene, da kad te i upeknu, neće do krvi. Sastavio je i jednu komediju: *Vjera nenadana*, odveć slabu, a preveo je jednu Plautovu. Iz Katula, Tibula, Propercija i Ovidija mnogo je ponašio (*knj. Čul. br.* 394), a isto tako mnogo je naših pjesama italijanskom odiećom preobukao. Ante Kaznačić izdao je g. 1839 u Dub. dvie Markove satire (*Čupe i Spravljenice*) uz Marunka Gjorgjićeva; a u zabavniku *Dubrovnik* za g. 1852. M. Počić izdao je 4 njegove *kolede*, 9 *poslanica* i 5 *satira*. Osim toga ostavi sjaset izvornih latinskih elegija i epigrama.

SORKOČEVIĆ PETAR, sin Franatice. Dubrovčanin, rodi se g. 1749, a umrie 1826. Kao poviestnik i bogoslovac vrlo je na glasu bio; a kao piesnik po Appendinu veoma se približio Gundulićiu i Palmotiću. Pokuša dopuniti manjak u Osmanu, te pomoću Valentića osnova XIV i XV pievanje, i tako viešto, da naši primorjani, u preutiskanju Osmana, neće jih se tako lasno ostaviti. Napisa i zbirku crkvenih pjesni, te i drugih (*knj. Čul. br. 273*). — U isto je doba pjevao još jedan drugi *Pierko Sorkočević-Crević*, od koga imamo njekoliko piesni, većinom prigodnih.

Digitized by Google

ZLATARIĆ MARIN Dinkov. rodi se u Dubrovniku g. 1752. Dominikanac najprie, zatim svećenik, napokon se odreče reda crkovnoga, i proživi kao svietovnjak neoženjen. Proputovav Italiju, posta članom Rimske Arkadije. U otačbini po povratku razlike je časti obnašao, a poznavao je više jezika. G. 1793 bilo su po njem *u slovinske piesni složene i obraćene Piesni Gesnerove.* Osim latinskih složio je mnogo narodnih pjesmica, medj kojimi šaljive su veoma nježne (*knj. Čul. br. 366.421-818*), nego je njeke izpalio (*Cicogna ruk. 1605*).

HIGJA GJORGJE rodio se 7. velj. 1752 u Dubrovniku. Dovrši nauke u Bolonji, gdje se liečničkom lovorikom ovienča. Proučiv zatim državnim troškom bolnice u Firenci, Rimu i Napulu, vrati se kući, gdje si do mala steče veliki glas ne samo kao liečnik nego i kao piesnik. Na svom imanju u Malfu, gdje je obično živio, tvrdo se s knjigami zabavljao, i tu izradi prevod čitave lirike Oracieve, a uz nastojanje prijatelja i Virgilovih diela; no nije mu dostalo vrieme ovo zadnje sasvim ugladiti, jer umrie 27. list. 1833. To učini O. Miroslav Radeljević, koi je taj prevod Virgilovih diela obielodaniti kanio, kô što se vidi iz proglasa u Zadru izdana s naslovom: *Ulomci iz Virgilia Higjova tomačenja pregledanog i ponapravienog po M. P. O. Pac. Radeljeviću.* Seb. Franković Dubr. izda ga g. 1850 u Dubrovniku, a Ant. Ročl g. 1852 još Higjov prevod Oracijove lirike. Ponašio je Gjorgje uz to 12 piesni Brnje Zamanje, njeke elegije Katula, Tibula i Propercija, i u rukopisu ostavio jošte mnogo drugih pjesama izvornih naški, italijanski i latinski. Držao se tvrdo starih narodnih piesnika, a gdje koju je rieč iznova sastavio, pošto se uvierio, da je u narodu nema.

DOROTIĆ ANDRIJA, franjevac, rodio se g. 1763 u Sv. Martinu na Braču. Dovršiv nauke u Italiji, bude učiteljem mudroljubja u Rimu, a kašnje bogoslovja u Šibeniku, te napokon državnikom. Bezimenim svojim proglasom na Dalmatince g. 1797 uzbuni svu Dalmaciju proti Mletčanom a za ugar.-hrv. krunu. Vlada Napoleonova u nas naredi mu prevod njeke neprijatne knjige, a on se nedade na to skloniti, te je morao bježati kroz Bosnu u Hrvatsku, da si život spasi. Prebendar u Zagrebu, a kašnje župnik u Nartu, uživao je jošte 1000 for. godišnjih, kojimi ga nadari Franjo II. Umrie 4. ruj. 1839. Složi: *Kratko iskazanje jednoga dogadjaja, u komu se naša g. 1813 redovnik F. Andrija Dorotić, složeno od istoga u redke običajne naroda Iliričkoga*, u Beču 1815.8.

Ovdje nam je jošte osobitim načinom napomenuti dva piesnika, koja se smatrati mogu kao prsten, koi spaja ovo drugo doba naše književnosti sa novijim, koje započe u sadašnjoj Hrvatskoj sa izdanjem Gajevih Narodnih

Digitized by Google

Novina i Danice, a u Dalmaciji sa Kuzmanićevom Zorom Dalmatinskom; to jer su, uprav rekši, više na drugo nego na treće doba naklonjeni, te zastupaju zadnji plamen naše klasičke književne prošlosti. To su:

BUNIĆ PETAR (*Luković*) rodio se u Dubrovniku na koncu prošloga stoliećja. Odvažno se borio g. 1808 i 1813, kadno Dubrovčani ustadoše proti Francezom, da si opet staru slobodu zadobe, i bje tada smrtno ranjen; no preboliv, ode u istok jadom u grudih radi propasti svoje mile otačbine. Kašnje povrati se u rodni stan i tvrdo se knjigi preda. Ostavi silu pjesama, kolenada, maškarata, komedija i igrokaza. Imao je osobito komički dar, a jezik čist. Namiera mu bješe, sakupiti družinu, koja bi po Hrvarskoj i Srbiji igre prikazivala, a s toga navlastito potekla su njegova dramatička diela, no medjutim bolest ga pritisnu, i prestavi se g. 1846. U *Zabavniku* narodne štionice Dubrovačke za g. 1867 nalazi se njekoliko njegovih pjesama i jedan ribarski razgovor u stihovih. Od njegovih 30 poznatih dramatičkih radnja, tri su same bile do danas tiskane; no njegov vriedni sin sada, profesor u Splietu, neće jamačno zakasniti, sve ukupno na bieli sviet iznieti. To su: 1) *Stranoljubje Crnogoraca*, igrokaz u dva čina, izdao L. Gaj u Danici 1849; 2) *Bolje promišljeno nego namišljeno*, igrokaz u jedan čin, naštampan u istoj Danici 1849; 3) *Muhamed II u Bosni*, tragedija u pet čina, u istoj Danici; 4) *Barov pir;* 5) *Vrijedna Domaćica*; 6) *Iacinto kvastalo;* 7) *Domaće ogledalo;* 8) *Igrač*; 9) *Knezev sud;* 10) *Najsadnja nasedba;* 11) *Krepost Ludovika kralja Ungarskoga i ljubav Turka Bana od Bosne;* 12) *Murat pod Biogradom;* 13) *Mariana;* 14) *Župnik od Stravče*; 15) *Nenadna zgoda;* 16) *Rat dubrovački sa Stiepanom Kozačom Hrcegom S. Save;* 17) *Dalmatinski ribar;* 18) *Trijevar gubi prijevarnika;* 19) *Rat Kotrumanića Stjepana sa četiri brata Radivoja;* 20) *Rasboriti Škipić presvan amerikan;* 21) *Pero Lisica presvan Salomun;* 22) *Tri kralja bosanska;* 23) *Zlogovorni Kriještalo;* 24) *Krunoslava u Carigradu;* 25) *Naopako djelo Banice od Etolije;* 26) *Zločinstvo;* 27) *Starac saljubljen*; 28) *Tri smiješne zgode;* 29) *Mornarska vjera*; 30) *Grisenje Dragutina kralja od Srbje.* Jur se s ovoga kazala jasno vidi, da je spisatelj koracao čisto narodnom stazom, uzam predmete iz našega domaćega života i prošlosti, a već tim zaslužuje najgolemije priznanje i hvalu.

KAZNAČIĆ ANTUN, Dubrovčanin, koi još danas u velikoj starosti živi (*a Bog nam ga još na mnoga lieta očuvao*) zaključuje ovu sjajnu krunu, kojom je Dubrovnik našu narodnu književnost neumrlom slavom ovienčao. Pravi nasliednik starih sl. dubrovačkih piesnika, osobito se odlikuje

Digitized by Google

za šaljivo-pecave pjesme nazvane *Kolende*, i u toj je velemučnoj struki narodnoga piesničtva bez dvojbe sve prednje daleko pretekao; no žalibože još nisu sakupljene i tiskane. Tomu se ipak nadamo do skora od njegova sina, na peru dobro nam poznate junačine. Ante je sastavio i dugu šaljivu pjesan u tri spieva pod imenom: *Padnutje s magarca.* Izdao je pako njeke stare spisatelje, obogativ jih s uvodi i životopisi, i mnogo pjesama latinskih i narodnih, većinom prigodnih, a medju zadnjimi njekoje političke, naime: *Preuz. i prepl. g. J. bar. Jelačiću Banu,* u Dubrov. 1848, *Obljubljenoj našoj bratji Hèrvatom i Slavoncima Dubrovčani,* u Dubr. 1848, *Narodna Ljubav,* u Dubr. 1848, *Pozdrav sv. i prip. Patriarki srbskom Jos. Rajačiću,* u Zadru 1849. i td., te tim se izkazao pravi naroda sin i njegovatelj jugoslavjanskoga pobratimstva.

Okrom ovih nemamo drugoga piesnika, koi bi se i ma čim važnijega rada pomolio bio pri koncu našega drugoga doba književnoga. Ono, što se od njekih tada izpjevalo, mal da ne sve je prigodno obradjeno a silom doraslo, te niti se izkazuje slobodnim duhom niti jedrinom misli, niti poletom masti, tako da jedva je uspomene vriedno. Od takovih jedva se razabrati mogu: Luka *Stulić* (*1772-1828*), O. Miros. *Radeljević,* Iv. *Rupčić,* Angj. *Maslać,* A. *Marković,* Fr. *Milinković,* Vas. *Bubanović,* Ant. *Russi,* i još njekoji, koji su, ako ne drugo, ono barem zaslužili, da su sveživu pohranili iskru narodnoga piesničtva, koje se Bogu hvala, dan danas sve bolje uz viš hvaća. te obetuje, da će nam do skora opet domovina i na ovom polju ozbiljnim i sjajnim plodom uroditi.

B. *Prostopisci Hrvatsko-Dalmatinski.*

Kô što smo gori opazili, i prije Marulića, najstarijega našega piesnika, bilo je dakako ne malo u nas narodnih začinjavaca, koji su umietnimi pjesmami budili narodnu prosvietu; ali ovi, ko zna koliko, stari spomenici naše književne prošlosti, žalibože svi do jednoga propadoše, jamačno ponajviše kroz silna stradanja našega naroda s turskoga barbarstva drugom polovicom XV. stolietja. No isto tako nesmiemo reći o prozi. Vidili smo u prvoj knjigi, gdje smo probesiedili o spomenicih jugoslavjanskoga jezika prvoga doba nove naše književnosti, da se je u Hrvatskoj do danas sačuvalo, osim mnogobrojnih listina ne malo i drugih povećih diela u prozi napisanih već iz 12. stolietja i postupno u napriedak, koja nam predočuju ondašnje stanje našega jezika. Petnaestim viekom to blago se dakako sve

Digitized by Google

više uzmnaža, no još se sve jednako izkazuje mlitavo, grubo i neotesano, dok ga prirodne hrdje neotrese, ojedri, ugladi i tiskom na svietlo neiznese drugom polovicom otoga istoga vieka naš vrli O. Bernardin, i on, kao Marulić, Splićanin. Kò što pako pozdravismo Marulića otcem našega umietnoga piesničtva, tako se i Bernardinu pravo pristoji ime otca naše umietne proze. No prije nego o njem progovorimo, napomenut nam je barem njeke važnije spise u prozi, koji spadaju na prvu polovicu petnaestoga vieka.

1) Ima u nas sbilja dosta crkvenih knjiga iz XIV i XV stolietja, na kojih se nalazi mnogo *biljeżaka* u prostom govoru navlastito poviestničkoga predmeta, a koje bi valjalo dakako izcrpiti i ponapose obielodaniti onako na pr., kò što radi vrli Daničić, izvodeć takove crtice iz staro-srbskih crkvenih spomenika. I u tih rudah, žalibože do sada neobradjenih, zakopano leži neprocienjeno blago našega jezika. Napomenut ću ovdje samo: Službenik i dva Breviara iz XIV. i dva Misala iz XV. stolietja u knjižnici Propagande u Rimu, koji na tom obiluju *(Kukulj. Put. str. 69)*. Eto rada vriednomu Črnčiću.

2) Gosp. Prof. A. Kuzarski iznadje u njekoj knjižnici dubrovačkoj rukopis na koži po njem iz XIV stol., na kom hrvatski *prevod službe (Officium B. V. M.) Bl. Dievice Marije* krasno napisan *(Šaf. II. 260)*. Neka se na svietlo izvede.

3) *Ustanova kneževine Poljičke.* — Kaže predaja, da o početku XI. vieka tri sina kneza Miroslava dodjoše iz Bosne u naše primorje oko Mosora, i tu se medju Splietom i Omišom stalno naseliše.. Malo kašnje, najme za Kolomana ugar.-hrv, kralja, njeki plemići hrvatskoga pokoljena valjda nevoljni ga slušati, pridoše na iste strane i s njimi se sdružiše. Bratinski se sagledaju ota dva srodna plemena, i polak mirna podieljenja obuzete zemlje ustroje si neodvisnu osobitu vlast. Ova državica iliti župa poljička bila je razdjeljena na 12. občina ili *katuna:* Donji Dolac, Gornji Dolac, Kostanje, Zvečanje, Čičle, Gata, Dubrova, Sitno, Srinjin, Duići, Jesenice, i Postrana. Zemaljski poglavar zvao se *veliki knez*, kašnje samo *knez*, a birali su ga katuni na jednu godinu dana. Triput u godini morao je obići zelju s dvorom i sudijama, da dieli pravicu. Uz njega tri takodjer na godinu dana izabrane sudije i tri občinska zastupnika za pobiranje desetke i krivce na sud vući, a to sbog ubojstva, sramote i kradje. Ovi rodom plemići i kancelar bili su glavni članovi *dvora*. Niže su miesto zauzimali: *pristavi*, koji su morali raznositi pozive i poslanice po zemlji, i *katunari*, starešine po občinah. Kad se radilo o glavi bio je porotni sud ili *porotje*, od šest ili dvanaest porotnika, a razpre sbog zemalja, dugova

Digitized by Google

ili imovine rešavao je sreski sud, sastavljen od 4 plemića i devet slobodnjaka; a od njih moglo se je prizvati na dvorski sud ili *poljički stol*, a od ovoga na kneza, a kadkad na kneza Splietskoga. Gospodar zemlje bio je za svoje *kmetove* prvi nadležni sud. Oružanom silom upravljaše župom odabrani *vojevoda*. Žitelji su se dielili na četiri razreda: *vlastele*, *diđići (slobodni)*, *kmetići (težaci)* i *vlašići (pastiri)*. Na zborove i skupšćine dolazili su samo vlastele; a zakoni su se stvarali samo na općem zboru. S prva Poljičani stali su pod zaštitom ugar-hrv. kralja, kašnje pod onom mletačke vlade, koja jim uz mali danak nepovriedivo pusti, da se po staru vladaju. Napoleon, onaj silni tlačitelj svakoga prava i reda, i ovu nam državicu nemilo uguši. — Zakoni Poljički ne sastavljaju ukupno jedno osnovano zakonotvorje, nu slog su pojedinih uredaba, koje su se u raznih prigodah izdavale na zboru i za zakon primale, kô što je veći dio zakonika srednje dobi. Toga radi u ovoj knjizi nahode se izmiešani temeljni zakoni ustavni, pravila sudbenoga postupanja, karno i gradjansko pravo; sve dapače bez ikakoga reda zamršeno; no ipak sve struke pravoslovja nahode se u njoj raztumačene koliko je bilo od potriebe maloj državici za smirni i nezavisni život. Ota ista neurednost jasni je dokaz njezine davnosti. Nije sumnje, da poljički zakonik predlaže XV viek, a da koi dio njegov dotiče i dvanaesti. U njem ima dosta italijanskih rieči, ali mnogo više naših slabo poznatih a od goleme važnosti za pravoslovnu terminologiju, i ne malo starih vrlo krasnih izraza, na pr. *baština*, *blago (novac)*, *obrok*, *parba* i *parna*, *plemenština*, *porotje* i *porotnik*, *rota* i *rotnik*, *pozov*, *rok*, *šajam*, *stanak*, *stol*, *zbor*, *ustup nema ostupa*, *prav se našao*, *divojka obarnuta na oposun* i td. Glede duha, kojim ovaj zakonik odiše, to nam dosta reći, da je mnogo blaži, nego što bi se očekivati dalo, sudeć po vriemenu i miestu, gdje je u porabi bio. — Poznati naš poviestničar Prof. M. Mesić priobćio je prvi put vrlo viešto *Poljički Statut* u *Arkivu* za poviestnicu jugoslavjansku (*V. 225-318*). Pri tom izdanju Mesić se poslužio sa šest rukopisa, naime četiri Kukuljevićeva, jedan pok. Fr. Carrare u Splietu, a zadnji Andrije Stazića sada u Zadru. Prvi bje pisan u drugoj polovini XVI. vieka, drugi g. 1738, treći svršen 1796, četvrti 1785, peti Carrarov (*o kom je na dugo pisao Šafařik u Časop. Mus. Král. Čes. 1854. 270*) 1765, a šesti Stazićev po Danilu 1460. Svi ovi rukopisi iztiču iz dva vriela, naime iz jednoga istoga vriela prvi i drugi, a ostali iz drugoga. — Jezik je u njih *hrvatski*, kô što ga i sam zakonik imenuje (*S. 104*); no gdjekuda ima traga i štokavštini i u najstarijem rukopisu. Pomenuti rukopisi napisani su svi bosanskom klimenticom

Digitized by Google

osim četvrtoga, koi je latinicom, s brojevi ipak bosansko-klimentičkimi pismeni naznačenimi. Ovo nam još treba spomenuti, da su Poljičani g. 1400. prvi prepis svojih zakona načinili iz raznih listina svoga arkiva, na kojih su do onda stali pojedinice napisani, a 10. velj. 1665. iz ovoga staroga izveli su drugi prepis trudom M. Žuljevica tada rotnoga pisara župe poljičke (*§. 104*).

4) *Zakon grada Kastue* u Istri od g. 1400. u knjižnici Kukuljevićevoj pod br. 91. (*Arkiv V.*)

5) U knjižnici sveučilista Bolonjanskoga po Kukuljeviću (*Put. 83*) nalazi se krasan rukopis od g. 1404. na koži sa 350. listova, klimenticom (*valjda bosanskom*) napisan *ot ruk Hrala Krstijanina*, različitoga sadržaja ponajviše iz novoga zakona, a *na poctenje slavnomu gospodinu Hrvoju krcegu Splietskomu*. Po Dobrowsky-u (*Inst. Ling. Slav. Dia. Vet.*) bio bi od g. 1506. sadržavao bi poslanja i djelovanja apostolska, te bi ga bio *Facciolati* poklonio sl. Papi Benediktu XIV. (*V. Bos. Prij. I. 25*).

6) *Ustanova Grbaljska u Boki kotorskoj*. Pod tim naslovom Vuk Vrčević izdao je g. 1851. u Pravdonoši (*br. 35-36*) zakonik, kojim se vladala državica tako zvana *Župa* blizu Kotora, prvo nezavisno, kašnje uz turski danak, zatim opet slobodno, a napokon koncem XVI. stol. i u naprieda pod mletačkim gospodstvom a po svojih starodavnih zakonih. Grbaljski zakonik broji do 126. poglavja na kratko osnovanih. Vrčević ne kaže, odakle je crpio i kako se ravnao u izdanju. Ustanova svršuje s ovimi riečmi: *Ovako rekosmo, osudismo, i za dobro nadjosmo, i koji sudismo, potverdismo za viečni viek i podpisasmo. U Manastiru pod Lastvu. Na Mitrovdan 1427. godine.* Sliede do 42. podpisa.

7) U knjižnici *Propagande* u Rimu čuva se glagoljski rukopis pod imenom: *Zrcalo*, sa svakojakimi predmeti iz svetoga pisma, napisan 17. svib. 1445. na koži u maloj 4.i u dva redka sa 189 strana. Kukuljević (*Put 69*) priobći početak toga velevažnoga rukopisa:

V ime božie i devi marie amen. č. u. k. d. mesuca maja s. i. dn. Ja žakan luka poćeh pisati sie knjigi popu grguru v vrbnici, ke se knjige zovu zarcalo. — Bog sidi na svoem prestoli. — Poćinju se knjige, ke se zovu srcalo časnago spasenja v kih pravi padenje človečsko i vstanie u spasenju. I v to zrcali kiravno gleda očima more viditi, zač stvoritel vsih riči račil e človika učiniti. I u koe more poznati, kako je človik djevolsku lstju prehinen. I pak kako e skrozi utrpenje božie k milosti vraćen.

8) Po Kukuljeviću na otoku Krku nalazi se rukopis od 65 listova napisan do god. 1452, u kom su navedeni: *Čini i člani Sv. Vjere.*

Digitized by Google

9) *Konfini med Bakrani, Grobničani i Trsaćani*, od god. 1455. Ovu je listinu iz staroga prepisa natiskao Kukuljević u Arkivu za poviest jugoslav. (*II. 311*).

10) *Zakonik bratovćine Sv. Marie Zlarinske*, sastavljen g. 1456. Rukopis na koži iz XVI. stol. u Kukulj. knjižnici pod br. 537.

Po Kašiću Pažaninu najstariji naš narodni spisatelj u prozi bio bi:

ANDRIULIĆ MARKO, svećenik iz Trogira, jer o njem veli u predgovoru svoga rituala (*tisk. u Rimu 1640*), da je Marko napisao prvi *Evangelistar* u hrvatskom jeziku latinicom, dočim se odprije sve pisalo glagoljicom ili klimenticom; ali danas toj knjizi nema traga. Toga radi ostaje za nas kao najstariji narodni prostopisalac slavni

OTAC BERNARDIN Splietćanin, malobraćanin države Sv. Jerolima. Videći ovaj mnogo zaslužni otac, da se u ondašnja doba nenahodjaše nikakav izvrstni prevod hrvatski rimskoga misala za porabu crkvenu, pošto se već davno za Sv. Mise u nas običavalo pjevati pistule i evangjelja, svom pomnjom primi se te radnje, i srećno ju ovrši. Bernardinov prevod za prvi put ugleda bieli sviet u Mletcih g. 1495 kod Damiana iz Milana u 4.i gotičkimi pismeni i osobitim pravopisom pod naslovom: *Evangelia et Epistolae cum praefationibus et benedictionibus per anni circulum. In lingua illyrica feliciter expliciunt. Emendata et diligenter correcta per fratrem Bernardinum Spalatensem. Anno D. 1495. die XII. Martii.* Ovo bje prva knjiga jugoslanjanska latinicom naštampana. Opet bude tiskana u Mletcih g. 1586. i 1596. u 4.i; ali ova dva zadnja izdanja nebješe vierno obavljena. Od prvoga još se čuva jedan iztisak u narodnom Muzeju Zadarskom, komu ga darova O. Kost. Božić. Bernardin u poizpravljenju staroga misalića pazio je navlastito na čistoću jezika, te njegova je proza ne samo najdavniji spomenik umietnoga pisanja, nego i dragocieni biser u našoj književnosti.

KOLUNIĆ BROZ po Kukuljeviću ponaši g. 1486. knjige Sv. Bernardina.

SISGORIĆ GJORGJE, sinovac Gjorgja Sisgorića Šibeničkoga biskupa, naučitelj prava, rodio se u Šibeniku oko g. 1420. Bje kanonikom u otačbini, a kašnje namiestnikom sl. biskupa Luke Tolentića (*1469-91*). I Franjo Quirini, nasliednik Lukin imenova ga g. 1491. svojim namiestnikom, ali se čini, da je te iste godine ili početkom sliedeće kao nadžakan umro (*Farl. IV. 474*). Složio je mnogo pjesni latinskih (*Far. IV. 468. Knj. Čul.*). U pog. XVII. njegova sastavka pod naslovom: *De situ Illyriae et civitate*

Digitized by Google

Sibenici, što je dovršio g. 1487 (*Kuj. Cicegne u Mletcih br. 2218*), odprte spovieda, da je narodne poslovice po narodu pobirao, i *ex lingua vernacula in latinum vertimus*, te nje i narodne pjesme, koje su se onda po Šibeniku orile, slavi (*V. kuj. I. 339*). Siegerić bio bi dakle najstariji sakupitelj takova književnoga blaga u nas, a valjda i za čitavi sviet.

MARULIĆ MARKO (*1450-1524*), o kom smo, kao o najstarijem piesniku govorili na str. 366. U prozi ostavi nam sliedeće radnje: a) *Ispovidi Sv. Bernarda*, svojoj sestri koludrici Bizi posvećene; b) *Život Sv. Jerolima*, o kom se je, veli Kukuljević, do danas mislilo, da je pisan na latinskom jeziku.

OHMUĆEVIĆ PETAR napisao je g. 1482: *Rodoslovje kraljah bosanskih i srbskih*, koje je prilieplјeno o tragu slike kralja Tomaša, a nalazi se u samostanu Sutiskom (*Bos. Prij. I. 26*).

Kukuljević spominje još njekoja diela u petnaestom stolietju napisana, a to su: a) *Život Sv. Ivana Krstitelja*; b) *Knjige Sv. Bernarda opata* na 366 listova, c) *Legenda o Sv. Katarini djevici*, pisana za njegdašnji manastir Sv. Katarine u Zadru gotičkom azbukom na koži u velikom listu.

BEDRIČIĆ SILVESTER, namiestnik Senjske biskupije, toliko mu na srdcu ležalo izobraženje svoga svećenstva, da je na svoje troškove dao dovesti iz Mletaka u Senj Grgura Senjanina tiskara te tiskati osim Misala sliedeće knjige: a) *Naručnik plebanušev*, u Senju 1507.4, preveden s latinskoga po *Urbanu* iz Otočca i po *Tomasu* Djakonu kanonicih senjske crkve; b) *Transit Sv. Jerolima*, preveden na *hrvački* od Urbana i Tomaša kanonika senskih, u Senju 1508.; c) *Korismenak Fratra Ruberta, protumačen z latinskoga jesika na hrvački po Popi Peri Jakovčiću i po popi Silvestri Bedričiću*, u Senju 1508.5. Sve glagoljskimi pismeni.

RANJINA NIKOLA Martinov, Dubrovčanin; o kom neznamo ništa drugo van to, da je pisao sliedeću knjigu: *Pičtule, evangjelja i lekcioni, koje se legaju po sve godište na misi*. Rukopis od g. 1508.4 od 242. list. u knj. Kukulj. br. 653.

GJORGJIĆ ŠIŠKO Dubrovčanin, svećenik, bogoslovac i piesnik latinski, po Kukuljeviću slovjaše oko g. 1510. (*V. App. II. 323*). Njegova molitvena knjiga ugleda bieli svieta tekar g. 1611. u Rimu pod naslovom; *Molitve i beside grišnika skrušenoga, hrvatski i latinski*.

CJATLIĆ BROZ, napisa g. 1518 *Antonin*, koi sadržaje nauk i priprave za ispoviest. Rukopis glagoljski u knjižnici *Propagande* u Rimu (*Kukulj. Pat. 70*).

Digitized by Google

MARTINI ANGJEO, Dubrovčanin, dominikanac, umrie kô što je zabilježeno u *Catal. Scriptor. Dominic.* oko g. 1520. Farlati (*VI. 17. Hor. II. 557*) veli o njem: *eximius eruditione ac singulari pietate insignis, scripsit methodum grammaticalem instruendis juvenibus utilissimam, multa carmina in variis argumentis composuit, officium S. Hieronymi illyrico idiomate donavit.*

God. 1520 nepoznati Dubrovčanin napisao je krasnu knjigu bosanskom klimentinom pod imenom: *Nauci i čtenja svetaca*, sa više predmeta bogoslovnoga sadržaja. Rukopis kod Kukuljevića. God. pako 1529 na svietlo izadjoše u Beču bez imena prevoditelja: *Nasliedovanja duhovna* Tome Kempisa.

KLEMENOVIĆ ŠIMUN (*Klimentović*), iz Lukurana (*V. str. 371*). Pri koncu pomenute Šimunove knjige čita se: *Kratki lietopis hrvatski* od početka svieta do g. 1508. Natiska ga Kukuljević u Arkivu (*IV. 30*), ali je vrlo slabe poviestničke vriednosti.

GLAVIĆ ŠIMUN, Šibenićanin, malobraćanin, g. 1529. prepisa glagoljskimi pismeni sav Klemenovićev rukopis, a produži lietopis njegov do te iste g. 1529. (*Ark. IV. 36*). Glavićev vlastnopis sada je u Kukuljevića.

ANDRIJA ISTRIANIN, svećenik ostavi nam glagoljskimi pismeni napisane oko g. 1611-1625 svoje lietopisne bilježke, koje je Kukuljević iz izvornika u Arkivu (*V. 45*) priobćio.

KOŽIČIĆ ŠIMUN (*Begna*) rodi se u Zadru oko g. 1460 od porodice u starija doba amo doseljene iz Požuna. Dovršiv crkvene nauke, tako se pobožnostju i mudrostju odlikova, da je uzvišen bio na stolicu Modruške biskupije. God. 1512. prisustvova Lateranskomu saboru, gdje si pribavi štovanje onoga sl. zbora slovom, što izreče o jadnom stanju kršćana u Turskoj, i o potriebi, da se što prije popravi razpustno ponašanje crkvenoga osoblja. To slovo je natiskano u sbirci Labbé-ovoj, Bernardinu Frankapanskomu posvećeno. Sabor mu dva puta povieri obavljenje prevažnih poslova; prvo, kad ga odpremi Lavu X, neka ga upita, što da se u siednicah radi; a drugo, kad ga odabra u odbor, komu je bilo osnovati zakon *pro reformatione curiae et officialium*. Umrie u Zadru ožujka 1536, i bje pogreben u crkvi Sv. Jerolima na Uljanu, koju on sam za Malobraćane sagradi. Brat mu Iv. Donat, kanonik zadarski, g. 1538. postavi nadgrobnicu. Priboević u svom govoru g. 1525. izrečenom u Hvaru ovako ga hvali: *Extat nostra hac tempestate in humanis magni nominis viri Thomas Nigro Spalatinus, et Simon Begnus Jaderita, ac Vincentius et Dominicus Buchii Catharenses ordinis Predicatorum, qui plurima catholicae*

Digitized by Google

fidei arcana suis scriptis illustrarunt. Uz bogoslovne znanosti njegovao je i poviestnicu, navlastito domaću, a najviše se starao o tom, da izobrazi svoje svećenstvo polugom narodnoga jezika, te je za to na svom stanu u Rieci dao načiniti tiskarnu i tiskati ne samo Bukvar i Misal nego i sliedeću svoju knjigu glagoljskimi pismeni: *Knjišice od žitjia rimskih argiereov i cesarov od Petra i Julija daše do sadanih Klimenta sedmoga i Karla petoga, let gospodnih 1531.4.*

ZORANIĆ PETAR iz Nina (*V. str. 381*). Njegovi su pastirski razgovori pravi uzor naše narodne proze.

GALJAZOVIĆ MARIN (*Galeazzo-Brugnola*), Dubrovčanin, malobraćanin. (*V. str. 382*). Po njekojih umrie g. 1590. Složi: *Pismo o pravoj čoviečjoj pobošnosti (De recta hominis ad pietatem institutione*), ali se sad nezna, gdje leži. Appendini krivo misli, da je to najstarija knjiga Dubrovačka u prozi. N. Nalješkoviċ u poslanici na Marina, u kojoj veli, da je njegova kuća dala *bez broja ljudi izbranih*, pjeva o njem (*Ruk. Kukulj. br. 49*):

On pisma sva složi, da Boga proslavi,
A u nas umnoži plam božje ljubavi.

ZBOROŠIĆ BENKO, Trogiranin, svećenik, preveo je: *Pištule i Evangelija po sve godišće harvatskim jazikom stumačena*; te posvetio pošt. g. dom Tom. Miliċiću Trogiraninu, i dao tiskati u Mletcih g. 1543.4.; opet 1586. glagoljskimi pismeni. (*V. Dubrow. Wien Jahrb. d. Lit. 1827. Bd. 37*).

BUČIA DINKO (*Bucchia*) i brat mu Visko, Kotorani, vrlo na glasu kao bogoslovci. Priboević krasni jim vienac savi u svom govoru od g. 1525. Dinko obnašao je i državničku čast u Dalmaciji; a osim diela latinskih (*tisk. u Mletcih 1545*) po Kavanjinu (*Piev. VII. 208*).

U rieč slavsku plemenitu *Sedam piesnih od pokore,*
Preobrati kralj Davida *Da se skruśnie riet nemore.*

Jeli to ono Dinkovo dielo, koje je 14. lip. 1531. natiskano bilo u Mletcih pod naslovom: *Etymon elegantissimum satisque parutile in septem psalmos penitentiales?*

STARČEVIĆ GJORGJE (*Antiquario*), Hvaranin, dominikanac, vrli bogoslovac, državnik u Dalmaciji, ostavi više spisa na hrvatskom jeziku, ali su većinom propali.

SENJANIN ANTON naštampa g. 1555.16. u Padovi: *Razgovaranje medju Papistom i jednim Luteranom.* Za njim imaš u istoj knjizi od P. *Vergeria* Istrianina: *Ena molitev kersćenikov.* Iztisak u knjižnici Sv. Marka u Mletcih.

Digitized by Google

DEŠIĆ NIKOLA dao je na svietlo u Padovi g. 1560.12. *Kuj duše.*

ALEKŠANDROVIĆ ANTE (*Antonius ab Alexandro*), Dalmatinac, svećenik, 3. velj. 1561 odputi se iz Ljubljane u Njemačku, pozvan od Ugnada i Trubera kao prevodilac u hrvatski jezik. Obično je živio u Urahu i u Tibingi, i pošto je vrlo bio viešt tiskarstvu, nauči Njemce slievati klimentička pismena. Ovdje se zabavljao pisanjem, prevadjanjem, ispravljanjem i tiskanjem hrvatskih knjiga zajedno sa Stiep. Konzulom. Po smrti Ugnada prodje s Konzulom u Ratisbonu, gdje oba g. 1568. obielodaniše svoje *Postile* latinicom. Po Marku *a S. Paduano* (*Bibl. Carnio. — V. Kukulj. Bibl.*) g. 1589-2. bio bi izdao u Tubingi *Hrvatski Katekismus* i *Epistole* Sv. Pavla skupa sa Truberom. Nezna se, gdje je preminuo. — Diela što je Ante složno s Konzulom na svietlo izdao glagolskimi pismeni: a) *Azbukvar ili tabla za dicu s katekismom*, u Tibingi 1561.8 (*i Klimenticom*); b) *Katekismus . . . harvacki*, u Tibingi 1561.8, a opet 1564. Predgovor je i od Primuša Trubera kranjca podpisan. Klimentičko izdanje prednosi Truberovu posvetu na Cara Maksimiliana; a pri koncu stoji hrvatski prevod jednoga njegova govora. Ova je knjiga bila i latinicom natiskana. c) *Tabla za decu i artikuli ili članci ove prave stare karstjanske vere*, u Tibingi 1561; d) *Prvi del novoga testamenta . . . iz mnozih jazikov u sadašnji općeni i razumni hrvatski jazik . . . stlmačen.* u Tibingi 1562.4.; i klimenticom ondje 1563, ali po Šafariku glagolsko izdanje mnogo se razlikuje od klimentičkoga. e) *Loci Communes, to jest jedni kratki razumni nauci naipotrebnei i prudnei artikuli ili deli stare prave vere karstjanske*, u Tibingi 1562.4, i klimenticom; f) *Artikuli ili deli prave stare karstjanske vere*, u Tibingi 1562. sa slikami spisateljevimi; i klimenticom, a po Šafariku ondje g. 1563 i latinicom. Ovo je slobodni prevod Augsburske ispoviedi, a ponajviše Truberom obavljen; g) *Predike od tuče*, u Tibingi 1562; h) *Drugi del novoga testamenta*, u Tibingi 1563.4, i klimenticom. U predgovoru uz ova dva podpisan je i Juro Juričić (*Cvetić*). i) *Govorenje vele prudno (Beneficium Christi)*. u Tibingi 1563.8; prevod iz ital. k) *Red crkveni*, u Tibingi 1564.8. Ova knjiga izadje i latinicom, a pomagao ju sastaviti Juro Juričić. l) *Bramba augustanske spovedi, apologia imenovana, verno stlmačena iz lat. jazika va hrvatski*, u Tibingi 1563.8, i klimenticom, a po Šaf. i latinicom. m) *Spovid i spoznanja prave karstjanske vere, ka je preuz. Cesaru Karlu . . . va Augusti sručena u god. Isuk. 1530*, u Tibingi 1564.8. — Samo klimenticom dala su na svietlo ova dva: *Postila, to jest kratko tulmačenje vsih nedelskih evangeljiov i poglavitelh praznikov skroz vse leto*, u

Digitized by Google

Tibingi 1563.4. Prvi dio ove *Postile* po Šafariku oni su i latinicom natiskali u Ratisponi 1568.4. u dva svezka. — Po Kukuljeviću čini se, da je Antun skupa s Truberom još izdao glagoljicom: *Hervatski katekizmus cum Salamonis Proverbiis*, u Tibingi 1580, i *Epistole Sv. Pavla*, u Tibingi 1582. (*Markus a S. Paduano. Bibl. Carint.*).

STJEPAN ISTRIANIN, nazvan *Konsul*, iz Pinguenta, svećenik. Prognan iz domovine, što je u vieri s Protestanti držao, prodje u Nemačku, gdje obavi prevod Sv. Pisma Novoga Zavieta na hrv.-srb. jeziku a glagolskimi pismeni. God. 1559 dodje s gotovim rukopisom u Mötling, da si nadje tiskara i nadom po njem sve jugoslavjanstvo k svojoj vieri privući. Travnja sliedeće godine odpravi ga Ungnad u Nürnberg, da ondje prigotovi glagolska pismena, te u naprieda složno je radio s Aleksandrovićem do g. 1568. O daljnom dielovanju Stiepanovu nemamo nikoje viesti. Osim diela, što je skupa s Antunom sastavio, jedno je, što je sam napose na svietlo dao, naime: *Katekizmus, knjiga u koi jesu Artikuli karstjanske vere s kratkim istumačem, i jedna predika, kros Stipana Istrijanina istumačena, u Tubingi 1561.* Tu je iste godine i sam Ungnad trojim pismom izdao *Molitvu otče naš.*

MERČEVIĆ LEONARD, Dalmatinac. Izučiv nauke na Tibingskom sveučilištu, pomagaše Antunu Dalmatinu u prevodjenju Sv. Pisma, a sam ponaši proroka Isaiju. Šafařik misli, da je taj prevod naštampan bio g. 1564. u Tibingi. Kukuljevič (*Bibl.*) sbilja bilježi od L. Merherića: *Probe sv. pisma iz Isajie proroka (lat. i glag. pismeni)*, u Tibiagi 1564.

Za ovo doba imamo još sliedeće knjige od nepoznatih: a) *Otročna biblia, drukana v Regensburgi skusi Jo. Burgera 1566-8* (*valjda po Aleksandroviću i Konsulu*), gdje za krajnskim sliedi hrvatski katekizam. b) *Raj duše*, napisan u Biogradu g. 1567. *V. Jukić u Dan. Ilir. 1742*). c) *Svetci, kalendar s raslicitimi kanoni i molitvami (Libellus kalendarium, officia B. V. Mariae, S. Crucis, S. Spiritus, mortuorum, septem psalmos poenitentiales, litanias omnium Sanctorum et alias preces continens*), u Mletcih 1571.12. Dobrowsky i Šafařik drže ovu knjigu za najstariju bosansku naštampanu. Istisak se čuva u Bečkoj i u Vatikanskoj knjižnici. d) *Uviešbanje varhu sakramenta pokore i tila Isukarstova, s dilami kripostih bogoslovnih i s kratkim nahavljanjem na jutro i večer*, u Vidmu 1574.12.

VRANČIĆ ANTON porodi se 20. svib. 1504. u Šibeniku. Primiv nauke latinske i grčke kod kuće od Elija Tolimera, prodje mladićem k

Digitized by Google

stricu svomu Petru Berislaviću biskupu Vesprimskomu i banu hrvatskomu, a po smrti ovoga k drugomu stricu Iv. Stafiliću erdeljskomu biskupu. Malo poslie posieti sveučilište Padovansko, Bečko i Krakovsko, da•si to veću znanost pribavi. Vrativ se kući, omili Ivanu Zapoljskomu kralju Magjarskomu, koi ga imenova svojim tajnikom i predstojnikom Budimskim, i više puta u prevažnom poslu odasla ga na tudje dvorove, naime u Mletke, Poljsku, Rim, Beč i td. Tada se tiesno sprijatelji s Erasmom Roterdamskim i s Melantonom. Po smrti kralja Ivana i njegova udova Jelisava istim ga povierenjem častila; no g. 1545. njeki ga pri njoj omraze, te se zahvali na sve časti i vrati se u Šibenik, odakle se kašnje u Italiju prebrodi. God. 1549. prodje na dvor Ferdinandov, koi ga postavi biskupom Pečujskim a malo poslie Jegarskim i dvorskim savietnikom, te ga upotriebi za poslanika k Solimanu, kò što i sin njegov Maksimilian II. k Selimu II. Maksimilian, da pristojno obdari goleme zasluge Antunove, g. 1569 uzvisi ga na čast Ostrogonskoga prvostolnika i podkralja ugarskoga (1). Umrie 15. lip. g. 1573. u Prešovu (2) a bje u Trnavi pogreben. Mnogo se latinskom i grčkom književnosti bavio, i golem broj knjiga različitoga predmeta napisao i na svietlo dao; a u isto je doba razvoj znanosti obodrenjem i novcem pomagao. U njegovoj knjižnici našlo se mnogo slavjanskih rukopisa, medj kojimi jedan *molitvenik*, koi je iz njegova pera potekao (*Šaf. II. 260*).

HEBERMAN IVAN, izdao je g. 1579. u Ljubljani pri Jan. Mandelcu svoje *Molitve na hrvatskom jeziku* glagólskimi pismeni.

DRŽIĆ MAROJE, Dubrovčanin (*V. str. 384*). Napisa u prozi ne malo komedija, a to su po njekom dubrovačkom rukopisu: a) *Dundo Maroje*, naštampana u *Zabavniku* narodne štionice Dubrovačke za g. 1867. str. 313, no pri koncu manjkava, a govorom s italijanskim pomiešanim;

---

(1) Poslanik mletački Michiel javi odmah to naimenovanje svojoj vladi (*Dep. 18 list. iz Požuna*): *S. M. nel giorno d'hieri, alla presentia di tutti loro declarò et nominò Arcivescovo et primate del regno il vescovo d'Agria Domino Antonio Verantio con applauso di tutto 'l regno, havendoli la M. S. attribuite tutte quelle laudi, che si possono maggiori, il quale fu poi accompagnato a casa et visitato da tutta la corte et da me et da tutti li altri ambasciatori, havendo io fatta certa Sua sig. Rev.ma della molta allegrezza, che seria per ricevere di questa sua honoratissima assontione la Serenità V. et tutta quella Seren.ss. Republica, tenendolo per suo legitimo et natural filiolo, come tiene li fratelli et tutta la casa sua delle prime et principali della terra di Sebenico ecc.*

(2) Poslanik mletački Iv. Cornaro navisti Republiki tu smrt nješto prije, najme depešom od 4. lipnja iz Beča: *l'Arcives. di Strigonia, vicerè in quel regno, è passato, scrivono, a miglior vita.*

Digitized by Google

b) Komedija prikazana *na piru Vlaha Sorkočevića;* c) Komedija od koje manjka početak i dva čina, a bez naslova; d) Komedija prikazana *u Saba Gaicjna na piru* 1555 maŕca, u pet čina, no petoga nema; e) *Arkulin*, u pet čina; f) Komedija *de Giuho Kerpeta e de kach*, prikazana na piru u Raja Gučetića; g) *Pierin;* h) Komedija *Kronoslava*; i) Komedija nazvana *Robinja i stvari moderne* (*1689*). Ove radnje, akoprem u obće malo vriede, imaju važnih strana, jer u njih kadkada živo su opisani značaji i običaji narodni, a jezik jim je dosta čist i pravilan. Trebalo bi sravnati rukopis, s kojim se služio izdavatelj Duada Maroja s dotičnimi rukopisi Čulićeve knjižnice, navlastito s onim pod br. 14, i sve na bieli sviet iznieti.

BALDASAR SPLIEĆANIN, po sviedočanju Lukarića i Orbina više je hrvatskih dieła napisao, o kojih se neznа, jedali još bivaju. Marko Alandi jedno je preveo na italijanski jezik pod naslovom: *o stvarih ilirskoga naroda.*

JERKOVIĆ MATIJA iz Staroga Grada na Hvaru. Bratu si Visku posveti svoja: *Bogoljubna razmišljanja od sluvnoga i svetoga Rozarija Isukarsta i B. D. Marie;* i to je dielo tiskom izišlo u Mletcih g. 1582.8. i opet g. 1634.8 Molitve su sbilja ukusne, a jezik sasvim čist i gladak.

GRADIĆ VASILIJE, Dubrovčanin, skupa Mlietskoga a kašnje (*1530*) Kazineskoga. Mnogo je častjen bio po Italiji i po Dalmaciji, a vrlo je učen bio grčkomu jeziku i bogoslovju. Umrie 8 sieč. 1585 (*po drugih 1586*) kao Stonski biskup. Po nalogu Grgura XIII skupa s njekojimi Benedetinci sastavi dielo: *Castigazioni sulla parafrasi dei salmi di Gio. Folengio*, a to njegovu slavu utvrdi. Naški napisa dielo o divičanstvu, i dade ga tiskati g. 1567.8. u Mletcih pod imenom: *Libarce od dievstva i dievičkoga bitja.* Ovu knjigu kašnje on sam prevede na italijanski, i bje natiskana g. 1584, u Rimu, a O. Šim. Visocki Rušnjak Jezuvita obrati ju na poljski jezik i naštampa g. 1607 u Kališu. Iz latinskoga Gradić preni na hrvatski dielo Tulija Grispolda o molitvi s krasnimi opazkami, i sve obielodani s naslovom: *Libarce veleduhovno i bogoljubno od molitve* u Mletcih 1561, i 1567.8. Po Ser. Creviću složi i *Život karstjanski.* Veli Kurelac, da je za koludrice pisao, a da mu *knjišice zrcalo divno.*

BOŠNJAK VISKO, Dubrovčanin, po Gučetiću sastavi u hrvatskom jeziku: *De Rosario V. B. M.*

ZUZERIĆ PAVAO, Dubrovčanin, dominikanac. U Italiji nauči mudrosnanje i bogoslovje. Vrativ se kući, liepo si ime pripoviedanjem steče.

Digitized by Google

Naški sastavi pripovidanja za Priśastje i Korizmu, te pohvale za Svetce i sastavke o družbi Sv. Ruzarija i Imena Božjega (*V. Farl. VI. 18.*). Umrie oko g. 1591. Gučetić i Altamura hvale ga.

BUDINIĆ PETAR ŠIMUN, o kom smo već besiedili na str. 388, te ga kao piesnika razsudili. U prozi napisa: *Ispravnik sa erei ispovidnici i sa pokornici otca Ivana Palanka bogoslovca družine Isusa; tumačen s latinskoga jezika na slovinski*; u Rimu g. 1582. u 8.i kod Fr. Zanetti-a latinskimi pismeni. Sam se Budinić starao o izdanju ove knjiga, a Papa Grgur XIII namirio je troškove. Ravnateljstvo Sv. Jerolima u Rimu dade tada otiskati 500 istisaka, da jih u narod raztura (*V. Iv. Crnčić. Najstarija poviest etc. str. 110*). Ovo je djelo glagoljskimi pismeni izpisao i napečatio O. Rafael Levaković u Rimu kod Propagande 1635 u 8.i; a trećice ugleda bjeli svist opet latinicom g. 1709.8. u Mletcih. Levaković u svom izdanju ruke je uztezao, *te* po Kurelcu, *Budinića takov nam na pismu glagolskom uhranio, kakov je i na pismu prvom ili latinskom, prem da plievača oštra po njegovih gredah plievore je dost oplieti mogla.* Bartul Kasić Pažanin kao razsudnik te radnje veli, da je *paraphrastice non verbatim illyrico idiomate* prevedena. Mnogo je samovoljniji *Ispravnik* mletački, gdje ima dosta razlika slovničkih te sklonovanja i apreżanja. Kurelac hvali i vieštinu u prevodu i duboko poznavanje jezika. Od istoga Šimuna imamo jošte: *Breve istruzione per imparare il carattere serviano e la lingua illirica*, u Mletcih 1597.

MALASPALI BELISAR iz Splieta, krčmar na trgovačkom brodu. Dumanić povieda, da je živio na izmaku XVI vieka i da je dobro poznavao hrvatski, italijanski i latinski jezik. Njegovi hrvatski spisi propali su, te ostaje nam samo prievod italijanski zanimive radnje Viska Pribcevića Hvaranina: *de origine successibusque Slavorum*, natiskan u Mletcih g. 1595 u 4.i kod sl. Alda Manuzia.

BOBALIĆ MATIJA, Dubrovčanin, po Mart. Rosiću izvrstni piesnik latinski, a po Mav. Orbiniću i vrli grecista, te kaže, da je Matijin prevod svih diela Sv. Vasilije bio u velikoj cieni kod znalaca. Ostavi ga mletskomu manastiru. Kavanjin o njem pieva (*IX. 34*):

Bobalj Matij naški preni
Basilija sveto dilo.

U ovo doba bila su napisana od nepoznatoga sliedeća dva diela:

a) Život Sv. Ivana biskupa Trogirskoga. Jeda li je to prevod iz latinskoga pisanoga g. 1203 po Treguana arkidjakna Trogirskoga ili je

Digitized by Google

izvorno bio naški sastavljen, to se ne daje izvjestno razabrati iz komada nalazeća se u čitanki za gornju gimnaziju (*I. 59*).

b) Rukopis raznoga sadržaja, glagoljskimi pismeni napisan, najveći možebit dosada poznat, sa 1578 strana na velikom listu. Kupio ga g. 1857 u Zadru Iv. Kukuljević. Složio ga njeki pop Ivanov nariečjem otočanskim u sela Poljani kod Zadra koncem 16 ili početkom 17 stoljetja. Eve mu sadržaja: 1) *Tumačenje sv. pisma*; 2) *Pripoviedanja, učinjena u Rimu velikomu duki od Toskane od redovnika Franciška Capata kanonika, kavalera sv. Duha*; 3) *Pripovidi koriesmene*; 4) *Stumačenje sv. Vangelia i sv. vire*; 5) *Govorenje meu redovnici*; 6) *Vrhu vire sveta, dielovanja apostolskoga, od sv. Ruženia, od praćenja i td.*, 7) *Nauk krščanski*, 8) *Od smrti*; 9) *Mudrost teologie*; 10) *Od smrti Isusove*; 11) *Vrhu svetoga pisma*; 12) *Zlamen od zapovidi božjih s tumačenjem*; i još nješto, sve duhovnoga predmeta.

GUČETIĆ ARKANGJEO, reda Sv. Dominika, čovjek pobožan i mudar, rodi se g. 1533 u Dubrovniku. Dubrovačko vieće g. 1599 imenova ga biskupom Tribinjskim i Merkanskim, ali ne dobi papinske potvrde. Premisu 17 travnja 1606. Od njega su sliedeće knjižice: a) *Rosario s druškom prisl. imena Jesusa spasitelja našega* i td., u Rimu po B. Bonfadinu 1597.4. s bakrorezi; — b) *Rosario B. D. Marie*, u Rimu po istom. Dio I. 1596.4; Dio II. 1598., — c) *Angjela Nellia, o početku i svarsi života čovjeczanskoga*, u Rimu; — d) *Život Sv. Karla Boromea*, u Rimu 1614. Vinko Gučetić u predgovoru svoje knjige *Rieč božja* (*1743*) hvali mu slog i jezik.

KOMULOVIĆ ALEKSANDER, plemić splietski i kanonik, od družbe Isusove, mnogo je vriemena u Rimu probavio. Klement VIII upotriebi ga kao svoga poklisara u Ruskoj, te još i pri drugih evropejskih dvorih namierom, da jih skloni na skupnu obranu kršćanstva proti Turćinu. God. 1576 bje zapisan za brata u škupšćini sv. Jerolima u Rimu; no pošto g. 1579 htjede izraditi kod kardinala, da se ona bolnica sv. Jerolima pretvori u učiteljski zavod za odhranjenje mladeži i duhovnika naroda ilirskoga, bude iste godine iz imenika bratovštine izbrisan. Sponavši kašnje ista bratovština, da ga je po krivu izpisala, opet ga g. 1582 primi u svoj zbor, dapače 9 sieč. 1584 imenova ga prvim bratom iliti predsiednikom. God. 1589 osta opet za prvega brata i za opata ninskoga i osorskoga, te napokon i. g. bje odabran i za prvega nadpopa Sv. Jerolima. Od g. 1599 tja do smrti zabavljao se po nalogu Pape i Španjolaca u Dubrovniku, te kušao dignuti našince i Arbanase na oslobodjenje Kliša i Arbanaske od Turćina, a Kotora od Mletčana. Tega radi Republika je budna

Digitized by Google

na njega pazila, i sve mu osnove lukavo kvarila. Providur Iv. Krst. Kontarini, nemogav mu nauditi, savietovaše svoju vladu, da se s njim posluži *di alcuno di quei mezi, co' quali sogliono i Principi grandi levarsi stimoli così fatti da gl' occhi* (*Depeša od 28 ožuj. 1607*). God. 1608 umrie u Dubrovniku. Ponašio je i g. 1582 dao tiskati u Rimu kod Zanetti-a u 8.i Belarminov *Nauk kršćanski za narod slovinski*. Iz zapisnika skupščine Sv. Jerolima izlazi, da je 6 svib. 1582 ona dala tiskaru na račun toga izdanja njeku svotu (*Črnčić str. 111*). Ovo je dielo od velike koristi i ciene, jer se u njem nahode naravnim načinom i obilatom rukom razasute krasne besiede, proizticuće iz narodnoga življa. Appendini hvali ga. — Još te nam ostaje od njega: *Zarcalo od ispoviesti*, u Rimu kod Zanetti-a 1606.12, te u Mletcih po M. Ginamu 1633.12, gdje opet pri B. Occhi-u 1704. Filip Allegambe častno ga spominje u slovniku izvrstnih Isusovaca.

BANDULOVIĆ IVAN rodom iz Skoplja u Bosni, reda Male Braće, smielo se za razplodjenje viere zauzimao. Preveo je naški čistim pučkim izgovorom *Pistole i Evangjelja priko svega godišta*. Ova knjiga bje prvo tiskana u Mletcih g. 1613 na listu kod Ant. Turina, opet u istom gradu g. 1626, 1640, 1665, 1682, 1699, 1718, 1739 s grbom Dalmatinskim i bosanskim, 1749 (*knjiš. Čulić.*) i 1773.

ORBINI MAVRO, Dubrovčanin, benediktinac. opat svoje skupštine na Mlietu, a kašnje Sv. Marije od Bačke. Umrie u otačbini god. 1614. Napisa poviest Slavjana *(Il Regno degli Slavi)* na italijanskom jeziku, ne bez reda i surovo. Bje natiskana u Pesaru g. 1601 na listu s posvetom na Marina Bobalića. Za njekoliko lieta u Rimu držali su ju odsudjenu. Prevede na italijanski poviestnicu Slavjana od nepoznana pisca barskoga. Teofan Prokopjević nadbiskup obratio je na ruski Mavrovu poviest i g. 1722 na svietlo ju poda; a Martin Rosić iz Stona pokrati ju u stihovih. Naški je napisao: *Zarcalo duhovno od početka i svarhe života čoviečanskoga razdieljeno i razredjeno u petnaest razgovora medju meštrom i njegovim učenikom, istomačeno iz jezika italijanskoga* (*od Angjela Nelli-a*) *u dubrovački*; u Mletcih pri Mar. Ginamu 1595.8. — u Rimu kod Zanetti-a 1614.8; — u Mletcih 1614.8 (*po Šafar. 1621.8 kod Ginama*), s posvetom na B. Kačića biskupa makar. i s piesmom od Bar. Kašića Bogdanića izdavatelja; — u Mletcih po M. Ginamu 1628.16. bosanskom ćirilicom (*prepis Petra Jajčanina*); — u Mletcih pri B. Occhi-u 1703.8 s posvetom na Nik. Blankovića. Ova se knjiga čistoćom jezika veoma odlikuje.

VRANČIĆ FAUST rodio se g. 1551 u Šibeniku od plemenite i starinske kuće, koja kada Turci Bosnu pod mač okrenuše, uskoči u Dalmaciju

Digitized by Google

i u Šibeniku se nastani. Još dietetom pozva ga u Magjarsku stric mu slavni Antun Vrančić prvostolnik Ugarski i kraljevski namiestnik. Ali mu se nesmili pravoslovje, na što ga stric, da se na više časti podignuti uzmogne, bješe odredio, već se svojski dade na mudroznanje i naravoslovje. Tu se veoma razvijale njegove krieposti. Tada su se već dobro širili ti nauci po Evropi, navlastito po Bakonu u Englezkoj, po Karteziju u Francuzkoj, po Hoffmannu u Nemačkoj i po Galileu u Italiji. Stavi se on dakle slieditи stope tih slavnih muževa; a da bolje uznapreduje, otide u Mletke, gdje su onda ljudi dubokoga znanja rado primljeni i liepo častjeni bili. U upravljanju rukodielnih ustroja postade toliko viešt, da su ga odsvud dozivali te obilno obdarivali. Bje tada i u Rim pozvan, da, ako bi mogao, ustavi česte i silne poplave Tibera. U Mletcih pod njegovom upravom bje podignuto njekoliko krasnih zgrada, a u Beču drveni most prieko Dunaja. Povrativ se u Magjarsku, umrie mu žena, a on će u popovè, te posta čanadskim biskupom *in partibus* (*1600*). Rudolf II. veoma ga ljubio i upotriebio ga za važne poslove. Htjede se kašnje na biskupsku čast zahvaliti, te ode toga radi u Rim, no bude pozvan u Magjarsku natrag, da se s protestanti bori. Vrativ se opet u Rim, zaželi se barnabitom učiniti, nego videć, da mu rimski zrak ne prija, htjede se kući u Dalmaciju povratiti, ali ga smrt zateče u Mletcih 27 sieč. g. 1617. Tielesina bje pako prenešena u Dalmaciju i u Parviću pokopana. Bio je sriednjega stasa, tiela posilnoga, mršavog i bieloga lica; a oči mu bile žive, obrve crne i guste. Napisao je više znanstvenih diela, od kojih spominjemo samo sliedeća: a) *Vita Antonii Verantii Archiepiscopi Strigoniensis et Cardinalis* (*Scrip. Rer. H. Ung. Lovačić, u Budimu 1778*); — b) *De Slavinis seu Sarmatis*, ješte u rukopisu kod Nisetića u Starom Gradu, na kom se čita: *Romae apud Al. Zanettum* 1606.8; — i c) Poviest dalmatinska, koja ludasto bje uslied njegova zahtjeva u grob s njim sahranjena. — Naški je sastavio: *Život nikoliko izabranih divic*, naštampan u Rimu g. 1606.4 kod A. Zanetti-a (*V. Fortis. I. 146*). Ovu knjižicu posvetio je koludricam Sv. Odkupitelja u Šibeniku. Na koncu primećuje njekoliko izvrstnih rieči o našem slovoredju. Još imamo od njega: *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, latinae, italicae, germanicae, dalmaticae et hungaricae, cum vocabulis dalmaticis, quae Ungari sibi usurparunt. Venetiis 1595.4; Pragae* 1606 (*po Šaf. 1605*) *cum augmento boh. et pol. linguae* (*po Petru Lodereckeru benediktincu iz S. Margarite blizu Praga*).

Ovdje nam je spomenuti još dva slovnika, najme: *Dittionario italiano et Schiavo, Udine* 1607.12 od P. SOMARIPA kapucina; i od Jerolima

Digitized by Google

MAGISER-A iz Stuttgart-a, poviestničara austrijskih nadvojvoda (*† 1616*): *Thesaurus polyglottus. vel dictionarium multilingue ex quadringentis circiter etc. Francofurti ad Moenum* 1603.8.

DIVKOVIĆ MATIJA iz Jelašaka nahije kladanjske u Bosni, malobraćanin. Dovrši sve nauke u Italiji. Vrativ se kući, bje namiestjen za duhovnoga pomoćnika u Serajevu, a kašnje posta stiocem i pripovidaocem u samostanu Kreševu i Olovu. Preminu g. 1631 u Sutisci (*Jukić*). Do njega se nebješe tiskalo hrvatsko-bosanskom ćirilicom. Nagovori on dakle tiskara mletačkoga Bertana, da dotična slova slije, i dade mu u tom pravac; te s toga u *Nauku kršćanskom* piše: *nebudući štampe ni slova ot našega jezika, ja mojiem rukama učini sve iznova, iz temelja svakolika slova.* Ono malo stihova, što je sastavio, nemaju osobite vriednosti; proza mu je pako suho zlato. Njegova su diela sliedeća: a) *Nauk krstjanski za narod slovinski;* a kašnje s naslovom: *Nauk krstjanski s mnoziemi stvarmi duhovniemi i vele bogoćlubniemi, koi nauk od Ledezmova i Belarminova naukau jedno stisnu i složi i td.*, u Mletcih 1611.8; 1616; 1631; 1668.16; 1683; 1698.16; 1707.16; 1723; 1738. Vuk veli o ovoj knjizi (*Prim. str. 30*), da je *vrlo znatna a medju nama malo poznata*; — b) *Sto čudesa aliti zamenja blažene i slavne bogorodice i divice Marie, iz diačkoga jezika u jezik slovinski privedena*, u Mletcih 1611.8.; — c) *Beside svarhu jevandjelja nediljneh priko svega godišta, koje beside iz razlikjeh diačkjeh knjiga privede i izpisa i složi* i td., u Mletcih 1616.8 (*dozvola vieća od X za štampanje od 2 kol. 1616. Notatorio u ark. mlet.*); 1704.8. Tu ima do 66 besieda s posvetom na Bartula Kačića biskupa makaranskoga, koi ga podpomagao; — d) *Različna duhovna sastučenja.* u Mletcih 1740; — e) *Diela krepostna karstjanske priprave za učiniti dobru i svetu smart.* u Dubrovniku kod Occhi-a 1784. f) *Plač blažene divice Marje, verši Abramove, verši sv. Kate s drugima posmana i naukom krstjanskim*, u Mletcih 1631 i 1632.16. Spomenuti *Plač* bio je latinskimi slovi višeputa preštampan u Dubrovniku, a *verši sv. Kate* pretiskao je latinicom Ante Gladilić u Mletcih 1709.16 (*V. Čitanka I. 198*). Sve hrv.-bosanskom ćirilicom.

MATIJEVIĆ STIEPAN, malobraćanin, iz Soli drugčie Tuzla (*Jukić I. 30*) u Bosni, pomoćnik u Serajevu i pripoviedalac, radio je u Bosni već od osamnaest godina tja do smrti. Natiskao je bosanskom ćirilicom po nagovoru Levakovića sliedeću knjigu: *Ispoviednik sabran iz pravoslavnieh naučitelja po P. O. meštru Jeronimu Panormitanu i td. prinesen u jezik bosanski.* Jezik mu je prekrasan.

Digitized by Google

OLMUČEVIĆ ŠIME, Dubrovčanin, dominikanac. Hvali ga Amb. Gučetić (*1632*) u kazalu dominikanskih spisatelja. Ostavi njekoliko pobožnih spisa u rukopisu.

MATENICA STIEPAN, franciškan, napisa: *Naredbenik Redovnikov, u Rimu štampom zbora za razplodjenje vjarje*, 1635.8.

ANDRIJAŠEVIĆ DINKO, Dubrovčanin, malobraćanin, vrlo viešt mudroznanju, bogoslovju, crkvenomu pravu i govorničtvu, te dobi biskupsku stolicu u Skadru. Umrie u Rimu g. 1637. Spisi njegovi jošte u rukopisu leže.

GUČETIĆ RAFAEL, Dubrovčanin, dominikanac, dobar latinski piesnik, ponašio je u prozi i posvetio Mihajlu Restiću, biskupu od Nuska u Napuljskoj kraljevini: *Oficij Duha Svetoga i Sv. Križa*, u Napulju 1638.

KAŠIĆ BARTUO (*V. str. 396*). U prozi ostavio nam je sliedeća diela: 1) *Institutionum linguae Illyricae libri duo*, u Rimu 1604.8, radnja još danas veoma cienjena; 2) *Način kratak za činiti molitvu pametju*, u Rimu 1614.8; 3) *Istoria loretana od sv. kućice bogorodičine*, u Rimu 1617.8; 4) *Život Sv. Ignacija skraćeni*, u Rimu 1623; 5) *Život od dvaes i pet divica svetih*, u Rimu 1625 8.; 6) *Perivoj od dievstva ili životi od dievicah* u Mletcih 1625 (*po Šaf.*) a 1628 (*po Kukulj.*); 7) *Zarcalo nauka krstjanskoga od ispovidi i pričestenja*, u Rimu 1631.8; 8) *Summa nauka krstjanskoga Rob. Bellarmina*, u Rimu 1633.8; 9) *Život Sv. Franceska Saveria apostola od Indije*, u Rimu 1637 (*a po Šaf. 1638; valjda prevod knjige Matije Viteleskia*); 10) *Život Gospodina Našega Isukarsta i Blaž. Bogorodice*, u Rimu 1638.8 i u Mletcih 1700.8; 11) *Ritual (službenik) rimski*, u Rimu 1640.4; 12) *Kolendar iz misala rimskoga, i ispovidanje prave vire*, u Rimu 1640.4 (*us ritual i napose*); 13) *Svetodajnik Penitenciru Apostolskomu*, u Rimu 1640; 14) *Pištole i evangjelja za svetkovine u godištu*, u Rimu 1641 na listu; 15) *Tome od Kempisa o nasliđovanju Isukarsta*, u Rimu 1641.12, 1645 a po Jaiću opet oko g. 1660, i u Zadru 1854.12 sa slikami. U rukopisu ostavi jošte: *Vanefrida, žalostna igra (tragedija)*, i *prevod čitavoga sv. Pisma*. U ritualu kuže on sam, da je preveo sv. pismo, ali su se rimski popovi protivili da bude tiskano potag osude Klimenta VIII: *biblia vulgari lingua edita non possunt legi neque retineri, neque episcopi neque inquisitores neque regularium superiores dare queunt licentiam*.

MARNAVIĆ IV. TOMKO (*V. str. 397*). U prozi imamo od njega sliedeća diela: a) *Život Sv. Margerite Dievice, blagoslavne kćeri Bele kralja ugarskoga i hrvatskoga, prinešen iz vlaškoga u hrvatski jezik*,

Digitized by Google

u Mletcih 1613.8; b) *Iztumačenje obilnije nauka krstjanskoga prineseno u jezik hrvatski*, u Rimu 1627.8; i u Mletcih 1699.12 pod naslovom latinskim: *Uberior explicatio Doctrinae Christianae* etc., pa opet u Rimu 1708.8 i 1805.8. U svojoj knjizi: *Regiae sanctitatis illyricanae faecunditas* spominje Tomko i ove svoje radnje: *Vinea Domini in illyrico* i *Dialogi Illyrici*.

TELITENOVIĆ ANTE, franjevac napisa: *Molitve katolicanske iz diačkoga u harvatski jezik iztumačene.*

BNEČANIN MIH. AUG., kapucin složi: *Bogoljubna razmišljanja svarhu muke Isukarstove i pet ran njegovih, harvatskim jezikom raztumačeno*, u Mletcih 1641.8.

BAKŠIĆ PETAR BOGDAN, franciskan i čuvar Bugarske, sastavio je: a) *Bogoljubna razmišljanja od otajstva odkupljenja čovječanskoga od sv. Bonaventure*, u Rimu 1638.16; b) *Blagoskroviste nebesko Marie D. Majke Božje*, u Rimu 1643; c) *Život Bogorodice*.

GJAMANJIĆ RAJMUND, Dubrovčanin, dominikanac, onda na glasu kao dobar mudroznanac, bogoslovac i narodni pripoviedalac, preminu g. 1644. Složio je: *Nauk za pisati dobro latinskima slovima rieči jezika slovinskoga* i td. u Mletcih 1639.16. Njegov *koriznenik* ostaje u rukopisu.

FLORIO BERNARD, zadarski nadbiskup, sastavi knjigu pod naslovom: *Dilovanje duhovno za spaseni nauk koludric i službenic gospodina Boga*, u Mletcih 1645.8.

PALIKUĆA PETAR, iz Lopuča, dovrši škole u rimskom zavodu. Vrativ se kući, posta svećenikom, te se tvrdo posveti mudroznanju Aristoteličkomu, naravoslovju i latinskomu i narodnomu piesničtvu. God. 1604 bje naimenovan Lopudskim nadpopom, ali se g. 1614 na tu čast zahvali, i kao privatan proživi do smrti, koja ga dopade g. 1647. Preveo je i posvetio Fabianu Tempesti nadbiskupu dubrovačkomu, koi ga na to skleni: *Život i zamiere preslavnoga sv. Karla Boromea kardinala rimske crkve*, u Rimu 1614.4.

GUNDULIĆ MARIN, Dubrovčanin, Isusovac, rodio se g. 1594 a umrie 1646. Osnova jezuvitski zavod u Dubrovniku na štetu narodne knjige. Tri godine bješe učiteljem našega jezika Ferdinandu velikomu vojevodi Toskanskomu u Firenzi, gdje se tada naša knjiga njegovala. Njeki kažu, da je italijanski napisao dubrovačke lietopise, no jako pogriešno.

LEVAKOVIĆ RAFAEL iz Jastrebarske blizu Zagreba, malobraćanin. Fr. Glavinić odpravi ga u Rim, da nadgleda tiskanje misala i časoslova

Digitized by Google

glagoljskoga, ali mu vas posao pokvari Trlecki rusinski biskup (*V. knj. I. str. 41*). Vrativ se g. 1638 u Zagreb, ondješnji biskup Ben. Vinković mnogo se starao, da mu pribavi biskupsku stolicu, no badava. Napokon Inocenc X. imenova ga Ohridskim nadbiskupom, te primi oznake u Rimu, ali se čini da nije ni vidio svoje stolice radi ondašnjih ratova. Više je knjižica latinski napisao o narodnoj poviesti, ali sve osta u rukopisu. Naški složi: a) *Nauk karstjanski kratak, da se može lasno na pamet naučiti* i td. latinicom i glagoljicom, u Rimu 1628.12; b) *Asbukividnjak slovinski* i td. glagoljicom i ćirilicom, u Rimu 1629.8; c) *Upravitelj crkovni*, naštampan g. 1635 (*Append. II. 307*); i d) *Ispravnik* Budinićev preštampan glagoljskimi pismeni, u Rimu 1635.8.

MIKALJA JAKOV, Ježuvita: *Blago jezika slovinskoga ili slovnik* (*Thesaurus linguae illyrice sive Dictionarium Illyricum*), u Loretu (*troškom Propagande*) 1649.8; i *Gramatika talijanska* (*t. j. latinska*) *kratka, iliti kratak nauk sa naučiti latinski jezik*, isto u Loretu 1649.8. U predgovoru veli, da je odabrao bosanski jezik, a da ovaj morao bi se za književni primiti. Katančić s razlogom hvali ga.

GLAVINIĆ FRANJO rodio se g. 1580 u Kanfanaru od plemenite kuće, koja je njekoć posiedovala grad Glamoč u Bosni. Svoje krstno ime Ive promieni u što se zavi u haljine sv. Franja. G. 1609 sastav se svi oci na dogovore o poboljšanju države u Trsatskom manastiru, jednoglasno ga naimenovaše državnikom, te isto tako g. 1616. Grgur XV. izabra ga za apostolskoga pripovienika; vrhovni ravnatelj reda Sv. Franja učini ga naredbenikom i pohoditeljem Srebrne Bosanske države; a car Ferdinando III podignu ga na biskupsku stolicu Senja i Modruše, ali Franjo iz poniznosti i što veoma ljubljaše samoću, srčeno mu se zahvali, držeć veće do mirnog zatvora negoli do bučne sjajnosti biskupske. No što se više častim uklanjao, ove su ga to veće sliedile; te ako jim se nije nikada priklonio, tomu je uzrok bio samo redovnički posluh. Preminu 6 pros. 1650. Farlati (*Illyr. Sacr. IV. 147*) veoma hvali njegove kriposti i znanost (*V. knj. I. str. 41*). Napisao je, osim njekojih italijanskih i latinskih većinom istoričkoga predmeta, i sliedeće hrvatske knjige: a) *Četiri poslidnja čovika od smrti, suda, pakla i kraljevstva nebeskoga*, u Mletcih 1628.4 (*V. uvod Tanzligherova slovnika i Šaf. II. 251*); b) *Cvit svetih, to jest život Svetih, od kih Rimska cirkva čini spominak, prenešen i složen na hrvatski jezik*, u Mletcih 1628.4, 1657.4, i 1702.4 s drvorezi; c) *Svitlost duše verne*, u Mletcih 1632.12 i 1685.12; d) *Raj duše*, u Padovi 1660. Jezik mu je čakavski pomiešan sa staroslavenskim.

Digitized by Google

GERGIČEVIĆ ATANASIJE (*V. str. 400*). U prozi složi: a) *Prilike i pomišljenja srca človiČanskoga*, u Beču 1633.16 b) *Nastojanja duhovna (po Tanzlingheru: Nastavnik duhovni)*, u Beču 1633.16.

POSILOVIĆ PAVAO iz Glamoča u Bosni, malobraćanin bosanske države, a g. 1642 Skradinski biskup. Umrie g. 1664. Ostavi nam ove radnje: a) *Nasladjenje duhovno, koi želi dobro živiti, po tom toga dobro umriti* i td., u Mletcih 1639.8, 1682.8 i 1693.8., s posvetom na Miha Bogetića *iz Hrvata;* b) *Cviet od kriposti duhovni i tilesnie i td., izvadjen iz jezika latinskoga (od Danta Aligiera) u jezik ilirički aliti slovinski* i td., u Mletcih 1647 i 1701.16; *a latinicom po Krstu Mažaroviću vlastelinu peračkom* 1712.8 i 1756.8. Ovaj prevod. izradjen navlastito za bosansku diecu, posvetio je caru i kralju Ferdinandu IV.

RADOVČIĆ (*Gaudencio*) PETAR, iz Splieta i ondješnji kanonik. Urban VIII imenova ga g. 1636 Rabskim bisbupom. Umrie g. 1664. Dumanić povieda, da je u 90 godini svoga života dao na svietlo naški prenešenu knjigu s naslovom: *Expositione Symboli Apostolici Roberti Cardinalis Bellarmini*, a pošto je ova bila prvo natiskana g. 1662, s toga izilazi, da se je rodio g. 1572. Od njega imamo sliedeće knjižice: a) *Način za dobro umriti otca Iv. Jezusa Maria (iz latin.) iztomačen u dalmatinski jezik*, u Rimu 1653.12, 1657.8 i 1709.8; b) *Iztumačenje simbola apostolskoga, t. j. virovanja g. kard. Bellarmina, prineseno u slovinski jezik (iz lat.)*, u Rimu 1662.8 i 1709.8; c) *Od uzvišenja duše Bogu (Rob. Bellarmina)*, u Rimu 1662; d) *Družtvo duhovno otca Domenika*, u Rimu 1662; i e) *Način bogoljubni služiti sv. Misu*, u Rimu.

IVANIŠEVIĆ IVAN (*V. str. 403*). U *kiti cvića razlikova* ima dosta krasnih komadića u prozi. Na šestoj pako strani iste *kite* čita se: *nazvanje od knjig, koje piesnik s pomoću božjom koliko pria obitaše svietu podati na svietlost*, a to su: a) *Govorenja osobita Sv. Augustina;* b) *Bič od zlobnikov i ličimiri*. Od tih spisa valjda nješto u prozi, ali se nezna gdje sada leže.

KOMNENOVIĆ VINKO (*V. str. 505*): *Grammatica quinque linguarum scilicet Illyricae, graecae, latinae, italicae, et hispanicae*, možda još u rukopisu.

KUZMIĆ IV. LUKA iz Lastova, kapelan koludrica u Dubrovniku, poginu god. 1667 u potresu. God. 1631 natiska u Rimu knjižicu s naslovom: *Način izpovjesti*.

Digitized by Google

DRŽIĆ (*Darsa, Darscia*) IVAN, dubrovčanin, isusovac, umrie g. 1670. Ostavi nam sliedeću knjižicu: *Nauk duhovni za živieti i umrieti u milosti i prijateljstvu božjem i služit ga cielovito. Izvadjen iz svetieh skupa, otaca i naučitelja crkvenih po otcu Ivanu Gondinu od družbe Jezusove u jezik španjolski, a sada iznovice istomačen u dubrovački, u Loretu 1637.8.* Po Kurelcu puna je italijanskih besieda.

KRIŽANIĆ GJORGJE iz bosanske Hrvatske, svećenik. Još mlad prodje u Rusku, i tamo više od 20 godina probavi, da slavjanski jezik nauči. Nezna se s čega, bje progaan u Sibiriju, te u Tobolsku svrši svoju hrvatsku *gramatiku* (*V. Kalaj. Ivan. Exarch stv. 120.23*). Polikarpov prevede g. 1704 na ruski jezik Gjurov sastavak: *Solovečska čelobitna od sueveretvu i od razdoru, s objasnenjem.* Vlastnopis od g. 1675, klimenticom izradjen, čuva se u Moskvi, a bje g. 1788 natiskan za prvi put u Supraslu (*Šaf.*).

RADNIĆ MIHAJLO rodi se g. 1636 u Koloči Bačaske županije, te se i s toga zove Bačanin. Obukav haljine Sv. Franja države bosanske, posta kašnje običim štiocem, državnikom i čuvarom Bosne srebrne (*1685–90*), te napokon poglavarom budimskoga manastira. G. 1683 u Rimu se nalazio. Leopold I imenova ga dvorskim bogoslovcem. Preminu u Budimu g. 1704. Napisa: a) *Pogardjenje isprasnosti od svijeta, u tri diela razdjeljeno, složeno i izradjeno u jezik slovinski-bosanski*, u Rimu 1683 na čitavom listu, s posvetom na Pavla, Antuna i Jakova Brajkovića; b) *Razmišljanja pribogomiona od ljubavi božje*, u Rimu 1683.4, posvećena Papi Inocentu XI. Djela Radnićeva sjaju čistoćom i pravilnosti govora.

BALAČ VINKO, rodjen g. 1620 u Dubrovniku, isusovac, marljivi pripoviedalac sv. viere po Turskoj, umrie 29 trav. 1676 u Carigradu. Osim drugih spisa italijanskih i narodnih ostavi u rukopisu: *Illyrica Symboli Apostolici exposition (Horan. N. Mem. I. 256–7*). U knjižnici Ćulićevoj (*br. 36*) čuva se njegova radnja: *Uviežbanje za liepo pričestit se.*

BOGAŠINOVIĆ PETAR (*V. str. 406*). U prozi napisa: a) *Knjiga molitvena Sv. Antuna od Padove*, u Padovi 1685; b) *Oficij Sv. Josipa*, u Padovi 1685; c) *Oficij Sv. Dominika*, u Padovi 1686; d) *Oficij Sv. Benedikta*, u Padovi 1686; e) *Molitve svagdanje od nedjelje Sv. Antuna od Padove*, prevod iz latinskoga, u Mletcih 1704.16.

POČIĆ MIHO, dubrovčanin, dominikanac, a kašnje svećenik i kanonik u svojoj otačbini, složi *živote* Sv. Dominika, Sv. Filipa Neri, Sv.

Digitized by Google

Katarine od Siene, Sv. Franciska Saveria, Sv. Antuna od Padove, i Sv. Rose od Lime; a ponašio je *razmišljanja O. Franje Salazara*, te i *Provodje od redovnica* (*V. knj. Ćul. br. 163*). Umrie g. 1685.

ANIČIĆ (*Ančić, Anić, Anicio*) IVAN, malobraćanin, bošnjak Duvljanin iz Lipe, štilac i obći pripoviedalac, kašnje župnik u Velikoj Našici i Brodu u Slavoniji, a napokon i u srbskom Biogradu. Preminu 1685. Osim latinskoga diela o povlasticah, što su Pape franciškancem podielili u Bosni (*Thesaurus perpetuus, u Rimu 1563 i u Mletcih 1702*) sastavi naški: a) *Knjige prve, Vrata nebeska i život viečni na korist carkve Illyriške*, u Jakinu 1678.4 sa slikom (*od str. 1. do 20 govorenje svrhu prisv. Križa, a od 20-315 istumačenje Zdrave Marie*); b) *Knjige druge, dio četvrti, vrata nebeska* u Jakinu 1678.4 (*istumačenje vierovanja apostolskoga*). U predgovoru veli, da još imade knjige *od devociona i polak molbi i svete mise*; c) *Svitlost karšćanska i nasladjenje duhovno*, u Jakinu 1678 i 1679.8 (*dva diela u dva sveska*); d) *Ogledalo misničko*, u Rimu 1677 i u Jakinu 1681.8 (*upotriebi ga Tanzlingher za slovnik*).

BOGDAN PETAR, rodom srbin, biskup Skradinski, a kašnje Skopljski nadbiskup. Od Turčina progonjen, morao je napokon bježati u Italiju, te u Padovi proživi do g. 1685. Vrativ se u Skoplje, treće godine preminu. Po Coleti-u sastavi: *egregium librum latina et slavica lingua, cui titulus: cuneus Prophetarum de Christo Salvatore mundi, (Illyr. Sacr. VIII. 21)*, sve tiskano u Padovi g. 1685 s posvetom na ondješnjega biskupa kardinala Barbadika.

ANDRIAŠEVIĆ VITAL, dubrovčanin, malobraćanin, rodi se 28 ožujka 1634, a umrie 15 svib. 1688. Bje vrli govornik i mudroznanac, a odlikova se za dubrovačke trešnje. Krom latinskih i italijanskih složi još naški sliedeće knjige: a) *Pravi način za prositi milosti od gosp. Boga po dostojanstvu Sv. Antuna od Padove*, u Mletcih 1664.12; b) *Devocioni, po libriem duhovniem skupiene i za pokriepjenje dušah ucvieljenieh u jezik dubrovački složene*, u Mletcih 1664.24; c) *Razgovor duhovni duše bogoljubne za u ljubavi božjoj dan sprovesti*, u Jakinu 1667 i u Mletcih 1686; d) *Put od raja, najlašnji dušam bogoljubniem*, u Mletcih 1686.16; e) *Besiede korizmene*.

AQUILINI IGNJAT, dubrovčanin, dominikanac, štilac u redu, napisa: a) *Oficie Bl. Dive Marie*, u Mletcih 1689.12 i 1690; b) *Oficie od mrtvih*, u u Mletcih 1690; c) *Oficie Sv. Dominika*, u Mletcih 1690; d) *Pribogati dvor duhovni sv. Rozaria u katoličanskoj carkvi, prikazan jezikom*

Digitized by Google

slovinskiem (*knj. Ćulić br. 124*); e) *Bogomila ljubešiljstva za svakoga dana od mieseca prevedena u ilirski* (*l. c. br. 135*).

ROYARD IVAN: *Evangelie parve nedilje prišastja gospodinova*, u Mletcih 1690.4.

VALOVIĆ STIEPKO: *Glasnik od viekuviečanstva poklisar od smarti* i td. *otca Jeremije Dreseli druš. Jesus., prenešeno iz ital. u ovi dubrovački jezik* g. 1692 (*knj. Ćulić br. 136, na koncu manjkav*).

GOSPODNETIĆ (*De Dominis*) JERKO, rabljanin, naučitelj obojega zakona, nadjakon i namiestnik zadarske prvostolice, naški je preveo iz latinskoga jezika *Katekizam rimski*. Dne 9 srp. 1692 iztražitelj zadarski Fra Parčić podieli mu dopust, da ga slobodno tiska, a 26 ožuj. 1693 isto mu dozvoli, da naštampa i prevod diela Ermana Buseniboa: *Ukripljenje Bogoslovja duševljega*. Glede ovoga tiskanja izpravitelji mletački odrediše 4 srpnja 1693, da se ovrši *nella Provintia della Dalmatia*.

ZMAJEVIĆ ANDRIJA, peraščanin. Mladićem ode u Rim, da doući nauke u skupšćini od razplodjenja viere. Postav misnikom i naučiteljem mudroznanja i bogoslovja, te i učiteljem na istom zavodu, kašnje se vrati kući, i bude i. g. naimenovan župnikom rodnoga miesta i opatom Sv. Gjorgja, a Aleksander VII. odredi ga za apostolskoga namiestnika u Budvi i za upravljatelja one biskupije. Skupština od razplodjenja viere naredi mu, da ju izviesti o stanju bogoštovja u kotorskoj biskupiji, što je Andrija s podpunim zadovoljstvom istoga sbora ovršio. Klement X. pako podieli mu g. 1671 nadbiskupsku stolicu Barsku i čast prvostolnika u kraljevini srbskoj, a bje u Perastu posvećen. Više je puta obašao predjele sebi duhovno podčinjene, a g. 1694 u Spiči obdrža crkveni sabor (*Acta Illyr. Sac. 139*). Umrie 10 ruj. g. 1694. Napisao je *lietopise* cieloga svieta, te jih je kašnje preveo na latinski, i to od doba apostolskoga tja do god. 1676. Jedan primierak toga diela na latinski posla u Rim skupšćini za razplodjenje viere, na kom se čita: Anno *1694.28 sept. Ioannes Pastritius. Imprimatur. Fr. Tho. Maria Ferrari, Magister Sac. Palatii Apost.* (*Assem. Kal. IV. 413*); a drugi naški napisan po njegovoj smrti osta u knjižnici njegovih baštinika, iz koje prodje kašnje u ruke plemića Burović, od kojih u vlastitost siemeništa mletačkoga, gdje se i sada čuva. Ovaj počima Ivanom VI (*701*). Po Basiću prepis zadnjega nalazio bi se i kod kneza Fr. Smeće u Perastu. Pismo mu je klimentičko. Ostavi u rukopisu spise odnoseće se na pomenuti sabor u Spiči. G. 1727 bje natiskana u Mletcih njegova *piesma od pakla* (*Kukulj.*), a druga u boju medju Perastjani i Turci (*15 svib. 1654*) još ne.

Digitized by Google

CEMINI (*Komenius*) GJACINT, dubrovčanin, dominikanac, vrli pripoviedalac, preveo je naški Tobijinu i Jobovu knjigu iz staroga zavieta. Umrie g. 1703.

BOŽIN ANTUN iz Jezera otoka Mortera, svećenik, dao je na svietlo sliedeće knjižice: a) *Nauk malahne dičice*, u Mletcih 1704; b) *Officii od nedilje svete zajedno s mukom po Matiu, Luki, Marku i Ivanu i s ostalimi molitvami u veliki petak* i td. (*prevod*), u Mletcih 1704.

MARKIĆ (*knez*) IV. PETAR, splićanin, naučitelj obojega zakona, osnovatelj i predsiednik prve narodne akademije u nas, u Splietu podignute. Kavanjin kaže ga vrlim govornikom, koi *u naš jèzik preni i piса miesečni i svakdanji misa'; preni i slavne svladitnike talianski dobrim svitom* (*Pev. V. 152-5*), i veli, da sad stoji u Beču, i da ufa, da će se na veću čast uspeti. Napisa i ovu knjižicu: *Misli karstjanske za svaki dan miseca, pisane parvi put u franceski jezik od Jesuvite Bourse, a sada prinešene i istumačene u slovinski.* u Mletcih 1704.12; i u Zagrebu 1728.12 troškom Ilije Lukinića. Posvećena je svećenikom prvostolne crkve Dalmacije i sve zemlje *Harvatske.*

TRZIĆ LUKA Višanin (*po Kukulj. i Šaf. iz Bišća*), svećenik družbe Sv. Filipa Neri, a kašnje župnik u Poljicih složi dielo pod naslovom: *Pokripljenje umirućih za dobro i sveto poći u milosti božjoj s ovoga svita*, u Mletcih 1704.8; 1705.16; 1742 (*pomnoženo i popravljeno po ocu P. Fra Bernardinu Paloviću iz dubrovačke države, da bolje i upravnije izgovara u harvatski jezik*); 1747.12; 1758; 1797; i 1800.12.

ZANOTTI (*Tanzlingher*) IVAN (*V. str. 411*). U prozi ostavi nam sliedeća diela: a) *Vocabolario di tre nobilissimi linguaggi, italiano, illirico e latino.* Rukopis izvorni čuva se u dva debela sveska na listu u plemenitoj kući *Filippi* u Zadru, a vriednost njegova jamačno zaslužuje, da bude na svietlo izveden. U uvodu, upravljenu *pridočnoj i poslidnej Harvatskoj Slovinskoj mladosti*, spominje izvore, iz kojih je crpio, te veli, da je stavio do 25 godina u sastavljenju ove knjige; da ova njegova radnja jasno dokazuje, da se u hrvatskom jeziku nahodi tumač od svake italijanske besiede (*a što će na to naši Šmerlingovci?*), i da je pobrao rieči iz više strana; b) *Vierevječbnjak iliti katekišam, to jest naučenje po odlučenju sabora Tridentinskoga parokianom napovidan po napovidi prisv. gosp. našega prosvetnika ili Pape Pia V, istomačen u harvatski jezik*, lieta 1704. izvornik se nalazi u knjižnici zem. siemeništa u Zadru. Jezik mu je čist i nježan. Na prvoj strani bilježi ovako: *nije ova knjiga složena na volju pisca, nego besidu po besidu od italijanskoga jezika*

Digitized by Google

na harvatski jezik vele pomnjivo istomačena, bres pomanjkanja i bres nadodanja; c) *Kratka dali koristna upitovanja za one, koji žele primiti crikveni red*, u Mletcih 1688.8; d) *Dvie pripoviedi*.

ANGELI MIHAJLO, dubrovčanin, iz plemenite kuće Boždarove, kapucin, a kašnje ravnatelj cieloga reda, vrli bogoslovac i pripoviedalac. Stulić ga zove *Bnećaninom* valjda s toga, što je podosta u Mletcih živio (*Illy. Sac. VI. 30*). Naški je sastavio: *Bogoljubna razmišljanja svarhu muke Isukarstove i pet rana njegovih*.

KOSMI STIEPAN rodi se g. 1629 u Mletcih. Dovršiv nauke u patrijarskom siemeništu, stupi u somaški red, koji ga odlikova sa višnjimi časti. Njegove kriposti pribaviše mu napokon nadbiskupsku stolicu u Splietu. G. 1683 u Splietu sakupi državni sabor, te zaključke saborske dade po svojem namiestniku Nik. Biankoviću u naš jezik prevesti i g. 1696 tiskati. Mnogo se starao za izobroženje naroda te tom namierom pozva k sebi dva kapucina slovenska, da ga podučavaju. Kašnje privuče si i vrloga Jezuvitu Ar. Dellabellu, i navede ga, da riečnik i slovnicu za hrvatski jezik sastavi. I siemenište splietsko bje po njem utemeljeno. Natiska više pastirskih poslanica.

PASTRIČIĆ IVAN rodio se g. 1635 u Splietu. Svrši nauke u Rimu, gdje dobi naučiteljsku lovoriku i učiteljsku stolicu bogoslovja. Benedikt XIV. bješe mu učenikom. Osnova kašnje družtvo za crkvenu poviest (*Accademia de conciliis*), i bude odabran za tajnika istoga družtva, te i za pregledaoca i razsudnika književnih diela izdanih tiskom skupšćine za razplodjenje viere. Zabavi se zatim poizpravljenjem i štampanjem crkvenih glagoljskih knjiga, (*g. 1688*) ali takovu poslu nebješe dorasao. Darova splietskomu siemeništu svoju bogatu knjižnicu (*Illyr. Sac. III. 524. Paltr. Not. 44*). Grčkomu i iztočnim jezikom bio je dosta viešt; dapače Matija Bell odprto spovieda, da mu nije bilo u tom u Rimu onda takmaca (*Pref. ad T. III. Rer. Hung. Sinp.*). Preminu 28 ožuj. 1708, i bje pogreben u crkvi Sv. Jerolima, gdje mu je i nadpis, s koga se vidi, da je bio ravnateljem onoga ilirskoga zavoda. Njegovi mnogovrstni spisi čuvaju se u knjižnici skupšćine za razplodjenje viere.

MACUKAT PETAR, spliećanin (*V. str. 408*), napisa: *Život Sv. Josafata obraćen od Barlaama* i td. *iz talijanskoga istumačen u slovinski jezik*, u Mletcih 1707.8., većim dielom u prozi.

MARGITIĆ (*Margetić, Margišić ili Markovac*) STIEPAN (*V. str. 408*) iz Jajca u Bosni, malobraćanin, bje zadnji od onih, koji su hrvatsko-bosanskom klimenticom svoja diela natiskali. Njegova su: a) *Ispovid karstjanska*,

Digitized by Google

i nauk znati se pravo ispoviditi i td. složeno u jezik bosanski aliti ilirički, u Mletcih 1701.16; 1704.12 s drvorezi; 1707.16; 1788; te latinskimi pismeni po O. Franju Radašoviću opet u Mletcih 1799.16 i g. 1842.12 u Splietu; b) *Fala od svetih, aliti govorenja od svetkovina sabiliženi priko godišta; takoljer govorenja svarhu evangelja u sve nedilje priko godišta istomačeno iz razliki knjiga latinski i složeno u jezik ilirički*, u Mletćih 1708.4, i 1778.4. Ima tu do 209 pripoviedanja; c) *Molitvenik narečen u Bosni: Stiepanuša* (*Kukulj.*). Jukić spominje i ova još u rukopisu; d) *Homilie priko sve godine*, a za jednu nedilju ima jih po dvi, tri; e) *Likaruše*, u kojih su domaće liekarije i liečenja napisana; f) *Kronika*, u kojoj napisa dogadjaje svoga vriemena sbivše se u Bosni, svezana zajedno s drugom kronikom Fra Nikole *Lašvanina (čuva se u Sutiskoj)*.

FRA PAVAO iz Dubrovoika, malobraćanin, pohadjalac apostolski, ostavi u rukopisu: *Život i kreposti duhovne blaženoga Enrika Suzona redovnika u duhu uzdignuta od reda Sv. Dominika, skupljene po otcu Fra Ignatiu del Nente*, iz italijanskoga u slovinski jezik prinešeno (*knj. Ćulić. br. 180*).

MAŽAROVIĆ KRSTO, perašćanin, složi knjigu s naslovom: *Cviet od kriposti, prikoristan diečici i svakomu viernomu krstjaninu. koi ga uzbude štiti često i td. prinešen u slovinska slova iz talijanskoga* i td. u Mletcih 1712.8.

ČELMIĆ PETAR iz Raba po Kavanjinu (*VI. 4*) *način dobre smrti prudno pridà svom jeziku.*

RADNIĆ STIEPAN, malobraćanin, jednom sam kaže, da je iz Drniša, a drugamo da je iz Šibenika. Sastavio je: a) *Pravi način za dovesti duše pravovirnih na život vični*, u Mletcih 1714.8; 1727.8 (*po Šaf.*); i 1746.8; b) *Ukazanje istine medju carkvom istočnom i zapadnjom*, u Mletcih 1714.8; 1745.16; i 1756.8. Obe ove rednje bile su pako pretiskane u Babićevom *Cvietu* u Dubrovniku 1829.4.

SORKOČEVIĆ BERNARD, Dubrovčanin, reda Sv. Benedikta po mudrosti i pobožnosti veoma na glasu, umrie g. 1719. Napisa: *Oficice B. D. Marije, za kojem sliedi oficice od mrtvieh, sedam piesni pokornih s letanijam veliciem; oficice Sv. Križa, duha Sv. i od Sv. Benedeta, letanije B. Marije i razlike molitve. Istomačeno iz jezika latinskoga u jezik slovinski na službu bogoljubnih Dubrovnika*, u Kolonii 1693.

BABIĆ TOMA (*V. str. 416*), iz Velima, franjevac, ostavi sliedeće knjige: a) *Prima Grammaticae institutio tironibus Illyricis accommodata*,

Digitized by Google

u Mletcih 1712.8; 1719.12; i 1745.8; b) *Cvit raslika miriša*, u kom se nalazi *Nauk karstjanski* i još koješta u prozi.

LUKINIĆ ILIJA, kanonik i kašnje primancir Senjski, preveo je iz kranjskoga knjižicu pod naslovom: *Bogu kad sam dužan na čast i poštenje. Način pomoći k sveličenju umirajuće kruto koristan i potriban redovnikom.* u Mletcih 1722.8. Pun je italijanskih izraza.

BIANKOVIĆ DOMINIK, Dubrovčanin, svećenik, iduć se liečiti u Padovi, umrie na putu u Kiozi g. 1723. Od njega imamo: *Od ljubavi Isusove i od načina za steći je; pismo otca Fr. Nepuea, prinešeno u jezik slovinski*, u Mletcih 1722.8.

VITALJIĆ ANDRIJA, višanin (*V. str. 409*). Uz prevod psalma ima dosta i krasne proze.

MATTEI GJORGJE, dubrovčanin (*V. str. 417*). U rukopisih ostavi više spisa u prozi, medju kojimi: a) *Molitve bogoljubne, koje su razrejene za svaki dan od sedmina;* b) *Veličine Gospe male proslavljene;* c) *Dictionarium Latino-Illiricum compendiatum sive dictiones aliquae ex pervetusto Dictionario Ragusino M. S. depromptae;* d) Prepisa deset besieda Divkovićevih latinskimi slovi.

GRADIĆ IGNJAT, dubrovčanin (*V. str. 417*). U prozi je napisao: a) *Život prisv. Bogorodice, počevši od uputjenja božje Rieči do Gospodinova uzišastja na nebesa*, u dva diela (*prevod Sv. Marie od Agrada*), ali je njekoliko listova izgubljeno; b) *Ulomak uviežbanja o ispoviesti, aliti pokornika uviežbana Ot. Pavla Segneri;* c) *Muka g. našega Isukarsta Sv. Anselma u molitvu liepo složena i zabrana;* d) *Koruniča Gospodinova.*

SITOVIĆ (*Ljubuški*) LOVRO iz Ljubuškoga (*V. str. 418*): a) *Grammatica Latino-Illirica ex Emanuelis aliorumque... juventuti Illyricae studiose accomodata*, u Mletcih 1713.8. 1742.8, 1781.8; b) *Nauk karstjanski, 8.*

BIANKOVIĆ NIKOLA rodio se u Splietu 15 kol. 1645. Leonard Bundumier nadbiskup splietski odpravi ga u loretanski zavod na nauke. Okrunjen lovorikom obojega zakona, g. 1667 vrati se u Spliet, bude župnikom u Sućurcu a tri godine kašnje kanonikom pri stolnoj crkvi. Odlučiv sastaviti u Splietu skupšćinu sv. Pomoliština, odreče se svoje časti, sagradi na svoje troškove g. 1677 crkvu i manastir na čast Sv. Filipa Neri-a, te g. 1688 bude odabran za poglavara ote družbe. Kaptol splietski odabra ga za kanonika bogoslovca, nadbiskup Kozmi za svoga namiestnika, a vieće

Digitized by Google

mletačko za makarskoga biskupa (*1695*), i bje tek g. 1699 za takova posvećen od patriarhe Iv. Badoera u Mletcih. Sv. Skupština za razplodjenje viere imenova ga poklisarom apostolskim, a po tom i za svoga namiestnika i pohoditelja apostolskoga u Kotoru i u Ninu. Ovim svietom raztavi se 10 kol. 1730. Po smrti učini mnogobrojna čudesa. J. Josip. Paulović-Lucić sviedoči, da je Nikola sastavio naški mnogo knjižica, medju kojimi su i sliedeće: a) *Naredbe od zbora državne splitske, u slovinski jezik prinešene*, u Mletcih 1699.8.i, b) *Karstjanski nauk*, u Mletcih 1708.

LEKUŠIĆ MARJAN iz Mostara, malobraćanin, štitac i bogoslovac, a g. 1724 tajnik bosanskoga državnika, složi: *Bogoljubna razmišljanja od otajstva odkuplenja čoviečanskoga Sv. Bonaventure kardinala, pri mnogo vremena u jezik slovinski od jednoga bugarina prenešena, a sad isnova preštampana* i td. u Mletcih 1730.16, drugo izdanje.

TUDIZ RAFAEL, Dubrovčanin, Isusovac preminu g. 1732. Napisa: *Izvarstnosti svetoga Josipa*, u Mletcih 1723.

GJORGJIĆ IGNJAT, Dubrovčanin (*V. str. 413*). Osim pomanjih sastavaka u prozi, koji se nalaze u njegovih piesničkih umotvorih i u rukopisih, napisao je jošte: *Život i djela Sv. Benedikta Opata i pervoroditelja skupšćina redovničkih u zapadu*, u Dubrovniku 1784 i 1801.8. U pogledu jezika i sloga ovdje je suha zlata do sitosti. Mnogo je pako diela sastavio u italijanskom i u latinskom jeziku.

DELLA-BELLA ARDELIJ iz Foje u Pulji, isusovac, učitelj bogoslovja u Firenzi. Kozmi nakbiskup splietski i Bianković makarski biskup g. 1703 izmole ga u vrh. upravitelja družbe isusove Mih. Tamburina za pripoviedaoca u svojih biskupijah. Došav u Spliet, umah stade svojski nastojati oko pripoviedanja. Kašnje najmenovan učiteljem uljudnih nauka i krasnoslovja u Dubrovniku, ovdje se tvrdo posveti učenju našega jezika, a tako napriedova, da je mogao s razlogom O. Farlati o njem pisati: *ut pure et emendate, eleganterque Slavonice loquendi magister habeatur.* Umrie u Splietu 3 pros. 1737 u 83 godini svoga života, ostaviv sliedeća diela: a) *Divionario italiano-latino-illirico, cui si premettono alcuni avvertimenti per iscrivere e con facilità maggiore leggere le voci illiriche* i td. u Mletcih 1728.4, u Dubrovniku 1785.4 u dva sveska, ispravljeno i umnoženo po P. Bašiću; b) *Principii elementari della grammatica illirica*, u Dubrovniku 1837; c) *Razgovori i pripoviedanja, data na svitlost od Matija Čulića, kanonika Splietske crkve poglavite i prvostolne Dalmacije i sve Hrvatske*, u Mletcih 1805.4. Šafařik pogriešno kaže, da je ovo dielo bilo višeputa naštampano.

Digitized by Google

ZMAIEVIĆ VISKO, i s toga zasluživje, da ga spomenemo, što je on bio do danas prvi i zadnji pravi Mecenat naše narodne knjige i prosvjete u Dalmaciji. Rodio se je 25 pros. 1670 u Perastu od plemenite i bogate kuće. Doući nauke u zavodu rimskom Sv. Skupšćine za razplodjenje Viere, i tu za kratko bje učiteljem mudroljubja i bogoslovja. Kroz to je njegovao i piesničtvo, kô što nam svjedoči njegova *Corona poetica*, g. 1694 u Rimu natiskana. Malo kašnje bude odabran od svojih sugradjana za opata Sv. Gjorgja i za župnika Sv. Nikole, a Papa Klement XI. g. 1701 uzviši ga na nadbiskupsku stolicu Barsku u Arbanaskoj, i imenova ga ravnateljem biskupije Budvanske, prvostolnikom srbskim i apostolskim pohoditeljem katoličkih župa u Srbiji, Arbanaškoj, Macedoniji i Bugarskoj. Pohodi on dakle umah te države, a tako oprezno i koristno, da su ga i sami Turci pazili i štovali, i mnoge mu povlastice podielili. Istom kad se iz predaga puta kući vrati, sakupi državni sabor u tvrdjavi Markinje (*g. 1703*), na kom se mnoge zakona sastavilo, a on jih latinski i arbanaški napisa i posla Sv. Skupšćini, koja jih g. 1706 na svoj trošak obielodani. Ostaviv sada u Baru svoga namiestnika, vrati se u Perast, da malko opočine, ali je i odatle pomagao Arbanase, bježeće izpried biesnila i progonstva Mahmud-Begovića ondješnjega paše. Mletčani, čuvši o mudrosti i pobožnosti Viska, zamoliše Klementa XI, da jim ga dade za zadarskoga nadbiskupa, a on rado prista (*1713*). Trideset i dvie godine vladao je Visko zadarskom crkvom, a koliko je on tu prama svomu narodu i prosvjeti našoj zaslužio, to se ne daje na kratko označiti. Njegovo je djelo siemenište Zadarske za odhranjivanje narodnoga svećenstva. Nastojao je ozbiljno, da se na svietlo dadu umotvori narodnih spisatelja, kô što: *Uzdasi Mandaline* od Ignjata Gjorgjića i td. Učene je ljude bodrio na rad, kakono Iv. Tanzlinghera svoga namiestnika, te jih je štitio i pomagao kakono M. Karamana, koga na svoje troškove odpravi u Rusku, da slavjanske izgovore nauči, i tako se na poizpravljenje i tiskanje crkvenih knjiga pripravi. Mnogo je napisao latinski i italijanski, na korist dakako viere i naroda, ali je malo toga do danas na svietlo izašlo. Latinskomu jezika navlastito tako je vješt bio, da su ga zlatnim perom zvali. Benedikt XIV. puno ga štovao i hvalio u svom *državnom saboru*. Umrie 11 rujna 1745 u Zadru.

ALETHY (*Natalić*) IVAN, Dubrovčanin, vriedni starinar i nježnoga ukusa. Rodi se oko g. 1670, a umrie u Dubrovniku g. 1743. Otac mu bješe rodom Magjar. Posiedovaše liepu knjižnicu i sbirku arkeologičku i prirodoslovnu, a za prijatelje imaše najbolje ondašnje umove. Mnogo je

Digitized by Google

pomagao Ans. Banduria. Zanimao se s istraživanji o Ilirih. Sin mu ANTON nastavi otčeve radnje, i bude odabran od akademije dubrovačke Dangubih sa dva druga, da sastavi riečnik; o čem ostavi dosta gradiva i poslanice na Mattei-a.

AUGUSTINOVIĆ MATE, iz Janjine, gdje je župnikom bio i umre g. 1742. Napisa: *Pokriepjenje od duše pristrašene u dohodu od smarti.*

BOZOČIĆ JANKO, složi: *Nauk karšćanski*, u Mletcih 1743, i 1761.12.

KRUŽIĆ MATIJA, kraljevskoga dvora bečkoga slovinski tumačnik dao je na svietlo: *Spomenak kratak istin dokončanih iz presv. duhovnik saborov iznet na složnost i mir crikav zapada i izhoda i td. iz latinskoga na slovinski jezik*, u Beču 1744.12.

KADČIĆ ANTUN rodom iz Makarske od plemenite i starinske kuće. Dovršiv nauke u zavodu Sv. Skupšćine za razplodjenje viere u Rimu, i kući se povrativ, bude tu kanonikom namiestjen, a malo kašnje izabran za arcidiakona u Zadru. Inocent XIII g. 1722 uzdignu ga na biskupsko trogirsko priestolje, a Klement XII g. 1730 na splietsko prvostolno. Umrie 5 list. 1745. Na korist narodnoga svećenstva sastavio je velevažnu knjigu s naslovom: *Teologia moralis seu manuductor illyricus, id est: Bogoslovje diloredno iliti rukovod slovinski na poznanje svetoga reda, upravljen od Antuna Kadčića*, u Bolonji 1729.4. Ovo je dielo pohvaljeno i uzklikom primljeno bilo od cieloga ondašnjega svećenstva u Dalmaciji, se samo radi čistoće jezika, koja ga krasi, i kojoj onda nije bilo para u našoj književnosti, nego i zbog dubokih misli, koje u njem sjaju, te su naravnim, kratkim i ugodnim načinom poredane. Santić ga stavlja uz piesme Fra Andrije kao najbolji izgled pisanja. Benedikt XIII dragovoljno primi posvetu, a spisatelja pohvali. Liepe bi si zasluge stekao u narodu, tko bi se poduzeo, ovu sada sasvim riedku knjigu opet na svietlo dati. Možemo se tomu nadati od naših sadašnjih biskupa? *Haereditas nostra* i td. Kaže Kukuljević (*Bibl.*), da je M. Juran izdao g. 1787 u Rimu knjigu s naslovom: *Kazi redovnički* od Antuna Kašića (*valjda Kadčića*). Farlat ovako ga hvali: *Fuit vir eximiae doctrinae pariter ac virtutis, impiger, laboriosus, tenax juris sui nec minus ecclesiasticae disciplinae, et quam in se tum in alios paulo severior.*

GRABOVAC FILIP složio je sliedeće knjižice: *Historia naroda iliričkoga*, u Mletcih 1745; i *Cvieće razgovora*, u Mletcih 1746.

PAVLOVIĆ BERNARDIN, Dubrovčanin, franjevac, namiestnik povierenika sv. zemlje jerosolimske, napisao je: *Pripravljenje za dostojno*

Digitized by Google

reći svetu Misu u harvatski jezik privedeno, u Mletcih 1747.12; i *Pokripljenje umirućih po L. Terziću, koje da bolje i upravnie izgovara u harvatski jezik, popravi i prištampa, nadostavio mnoge i različite blagoslove i td. za korist naroda Harvaskoga*, u Mletcih g. 1747.12 i 1797, a po Šafariku i g. 1800.12.

PAVIČIĆ DOM. IV. iz Verbanja na hvarskom otoku, svećenik družbe Sv. Filipa Neri u Splietu. Od njega imamo: a) *Pripovidanja nediljna složena u jezik talianski od Iv. Kampadella, prinešena u harvatski*, u Mletcih 1749; b) *Govorenja sveta ćudoredna podobna razumu od svake versti čeljadi varhu svih nedeljah od godišća; iz talianskoga od Iv. Kampadella prinešeno u harvatski jezik, prikazano arkibiskupom od Harvatskih država*, u Mletcih 1754.4.

PETROVIĆ MARIN, svećenik dubrovački, ostavi u rukopisu nekoliko duhovnih razloženja, pohvalnih slova i po ožnih knjižica.

GUČETIĆ VISKO MARIA, dominikanac, rodio se g. 1682 u Dubrovniku, a još je živio g. 1767 starac od 85 godina. U Dubrovniku pohvalno je predavao metafisiku i zemljomierje. Dao je na svietlo: a) *Rieč božja s mnogo karstjanskih naukah, za samu svarhu božje slave i duhovne koristi*, u Mletcih 1743.4; b) *Pohvale na čast razlicieh svetacah*, u Napulju 1756.8. Ostaju nam u rukopisu od g. 1750 njegove: *Besiede u pohvalu Sv. Vincenca Fereria* (*V. knj. Ćulić br. 141*).

ZUZERIĆ BERNARD, isusovac, ugleda bieli svieta u Duhrovniku 2 sieč. 1683 od gradjanske ali vele oglašene porodice. U 14 godini ode u Rim, da uči nauke, te u zavodu rimskom bude učiteljem krasnoslovja i bogoslovja. Kašnje iz Rima prodje u Hrvatsku da pripovieda rieč božju, a zatim u Dubrovnik (*1719*). Kao misionar proputova naše zemlje, i velikim uspjehom. G. 1734 bje imenovan pripoviedaocem stolne dubrovačke crkve. Pozvan u Rim (*1741*), do mala po molbi nadbiskupa opet se u Dubrovnik vrati, i bude ravnateljem jezuvitskoga zavoda, a kašnje predstojnikom na zavodu u Rimu, gdje 3 trav. 1762 premiuu u 80 godini. Napisa: a) *Besiede duhovne rečene prid skupštinom dobre smarti u carkvi S. Ignacia u Dubrovniku*, u Dubrovniku 1792.4. Izgovori jih dakle od g. 1735-41 u Dubrovniku pred skupštinom dobre smarti, a izda jih po smarti spisatelja Iv. Luka Volantić; b) *U slavu Sv. Blaža*, u Rimu 1752; te i još njekoliko malih pobožnih knjižica, a do 5000 raznih pripoviedanja ostalo u rukopisu (*V. knj. Ćulić. br. 37. 141*).

KULJIŠ LUKA, svećenik iz Komiže na Visu, rodi se g. 1684, a umrie 1742. Kao pripoviedalac slovio je u svoje doba, i ostavi dobar korizmenik u rukopisu.

Digitized by Google

BONICELI ALEKSANDER rodi se 10 kol. 1686, bude 1 velj. 1733 plovanom u svom rodnom miestu Velikom Lošinju, a malo kašnje kanonikom stolne crkve Osorske, te umrie 20 velj. 1751. Iz njegova su pera potekla: *Dva nauka mnogo koristna, s novim načinom u kratko istomačena za lasno uvistiti neumitne, a navlastito onih, koji parviput imaju pristupit na svetu ispovid i sv. pričestjenje*, u Mletcih 1762.12.

KRALJIĆ (*kraglić*) **IVAN** iz Krka, vierojatno svećenik, dao je na svietlo: a) *Pribogoljubne molitve govarajuće prvo i po dospitku mise, iz misala rimskoga i drugih knjig*, u Mletcih 1734.12 (*po Šaf. 1724.8*); b) *Uredjenja Sv. Skupštine svrhu sv. posluha od g. 1568–1729, sakupljena i uredjena*, u Mletcih 1738.

ANGELI (*de*) **IVAN KARLO**, dubrovčanin, rodi se g. 1690. Mlad prodje u Rim na nauke. Izučiv bogoslovje, kući se vrati, i bje do smrti nadbiskupovim tajnikom. Preminu 17 kol 1755 (*po Kasnač. 1750*). Složio je mnogo piesama latinskih, od kojih su njekoje uspomene vriedne; a naški je izradio: *Filotea S. Franceska od Saleza oliti Uvodjenje na život bogoljubni istomačeno u jezik slovinski* (*V. knjiž. Čulić. br. 112. 114. 484*).

KAČIĆ-MIOŠIĆ ANDRIJA, makaranin (*V. str. 419*). Ovaj neumrli spisatelj i naroda svog ljubimac ostavio nam je i najizvrstniji izgled narodne proze u svojoj knjizi: *Karabljica pisma svetoga i svih vikova svita dogadjaji poglaviti u dva poglavja razdiljena; jedno počimlje od počela svita do porodjenja Isusova, a drugo od porodjenja Isusova do godišta 1760, prineseno iz knjiga latinskih, talijanskih, iz kronika Pavla Vitezovića u jezik bosanski*, u Mletcih 1760 i 1882; u Dubrovniku 1833 i 1836; u Zadru 1854 i 1858.8.

BASIĆ GJORGJE, dubrovčanin, isusovac, dobar pripoviedalac a misionar neumoran, rodi se g. 1693 a umrie g. 1765. Sastavio je žitja svih Jezuvita rodom iz Dubrovnika i još koješta na latinski, a podpuni korizmenik na italijanski jezik. U materinskom samo: *Besede karstianske za nediljnich i blasich danah od godišta*, u Mletcih 1765.4.

SLADIĆ (*Dolci*) **SEVASTJAN** dubrovčanin, frranjevac, u isto doba dobar piesnik latinski, mudroznanac, državni bogoslovac, učitelj mudroljublja i bogoslovja; a mnogo se zabavljao i domaćom poviestju, no ovdje je čestokrat veoma zalutao, kô što u sastavku, gdje bez ni najmanjega temelja hoće da dokaže viečnu nezavisnost svoga rodnoga grada. Rodi se g. 1699, a umrie 1777. Ostavi nam u rukopisu: *Korizmčnik*, štampe vriedan.

Digitized by Google

BUTERIN JEROLIM rodio se 21 sieč. 1706 u Velikom Lošinju, gdje je i bio zadnjim plovanom od puka izabranim (*13 trav. 1751*), ali se na tu čast zahvali list. 1759, te preminu 6 sieč. 1769. Za mladih godina podučavao je diocezanske klerike i marljivo pripoviedao, te i svoga biskupa Nik. Dinarića kao kapelan služio, a ovaj ga skloni, da piše: *Kratki nauk za korist duhovnu onih, koji se imaju parvi put priati na svetu ispovid i pričeštenje, prinešen u slovinski jezik*, u Mletcih 1747.16.

KEŠIĆ NIKOLA, rodjen u Budimu g. 1709, franjevac države bosanske, učitelj mudroznanja, pripoviedalac, napokon čuvar manastira u Baji. Umrie g. 1739 u Tetinu blizu Budima od kuge. Bio bi svoje pripoviedi natiskao, da ga nije tako rano smrt pokosila. Pavić hvali ga kao vrstna filosofa i bogoslovca, i što je dobro znao pet jezika. Od njega imamo samo: *Epistole i Evangelia priko svih nediljah*, u Budimu 1740.8, po Šafariku, i prije natiskano.

KONČAREVIĆ ŠIMUN iz Karina, župnik praveslavni u Benkovcu. Po smrti svoje žene pokaludjeri se, a malo kašnje Ipekski Patrijarh posveti ga dalmatinskim biskupom. Vrativ se zatim u Benkovac, sagradi si crkvu i stan. No Mletčani nehtješe ga za biskupa priznati, dapače morade izpried obć. providura Balbi-a bježati u Liku, gdje osta za devet godina. Videć napokon, da mu se povratak uzkraćuje, ode u Rusku, i u Kievu se životom razstavi. Njegovi spisi još leže u rukopisu.

FILIPOVIĆ PETAR, vierojatno franjevac bosanske države, napisa: *Kratko istomačenje zapovidi uprave Sv. P. Franceska*, u Mletcih 1750.16.

GARGIĆ INOCENT, dubrovčanin, malobraćanin, poda na svietlo dva katekizma, jedan za diecu a drugi za župnike, naime: a) *Nauk karstianski, složen po naredbi sv. O Pape Klementa VIII. od kar. Bellarmina i kratko uvieštbanjè o parvoj ispoviesti i pričeštjenju dietce nedorasle složeno po naredbi Benedikta XIII*, u Mletcih 1745; 1750; u Dubrovniku 1811.8; 1818.12; b) *Nauk karstianski obilan slovinskomu narodu odkriven*, u Mletcih 1750.4.

GRIŠIĆ GJORGJE, dubrovčanin, namiestnik za 40 godina stonskih biskupa, vrli zakonoša, umrie u Stonu g. 1752. Ponašio je dielo sl. Segneri-a: *Pokornik naučeni.*

ZEKINIĆ LOVRO, dubrovčanin, malobraćanin, umrie 11 stud. 1752 u 58 godini svoga živòta u manastiru Sv. Marie blizu Splieta, ostaviv u rukopisu svoje dielo: *Vocabolario italiano-illirico.*

DRAŽIĆ NIKOLA, spliećanin, g. 1712 čuvar krstivnika u Mletcih. Složi: *List nauka karstjanskoga*, u Mletcih 1732.

Digitized by Google

SKARPA JOSIP, napisa: *Narednik božanstvenoga oficija*, u Mletcih 1755.8.

PLETIKOŠA JAKOV, malobraćanin, umrie u manastiru Sv. Martina na Braču, gdje se čuva u rukopisu njegovo dielo: *Sveta semlja od koga je bila posidovana; od počela svita do ovoga vika sadašnjega orde pripišuje se 1755.* U tri je česti razdjeljeno; a krasni su navlastito naravoslovni popisi.

BLAŽKOVIĆ STIEPAN poda na svietlo: *Nauk karšćanski od Bellarmina*, u Mletcih 1758.8.

DEMELLI PETAR de Lövensfeld, sastavi: *Besiede ćudoredne*, u Mletcih 1758.8.

CREVIĆ SARO, dubrovčanin, dominikanac, dovrši nauke u Mletcih. Došav kući, tvrdo se posveti iztraživanju i proučenju domaćih spomenika, te o tom sastavi golemo dielo u 12 svezaka na listu i s naslovom: *Adversaria*, razdieljeno u tri česti a latinskim jezikom. Naški je izradio mnogo pripoviedanja. Preminu 24 lip. 1759.

KLASIĆ MATIJA, dubrovčanin, vrli zakonoša, kanonik i napokon biskupski namiestnik. Umrie g. 1760. Ostavi liepu glavnicu za utemeljenje siemeništa u Dubrovniku. Preveo je iz italijanskoga od O. Segnera: *Karstjanin u svom zakonu uviežban*. Po Horanyi-u ovo dielo bje stampano iza njegove smrti.

PAVIŠIĆ MARKO, splietski gradjanin, dao je na svietlo: *Ispis od najzadnje naredbe Sv. Bernardina od Siene istumačen iz talijanskoga jezika u harvatski, i položen pripoštovanomu glavnoredu ili kapitulu carkve splitske, parvostolne sve harvaske semlje*, u Mletcih 1760.8.

BONAČIĆ JER. BLAŽ, iz Milne na bračkom otoku, nadpop u Nerežišćih, a g. 1760 biskup šibenički. Preminu g. 1762 (*V. Farl. IV. 500*). Od njega nam ostaje: *Nauk karstjanski s novim načinom u kratko istomačen* i td. u Mletcih 1643.12, i 1761.12.

MATIĆ FRANJO, vjerojatno bošnjak i svećenik, napisa: *Jezgra istumačenja stvarij najpotribitij našega spasenja*, u Mletcih 1762.8.

JURIĆ PETAR poda na svietlo: *Način pravi kako karstjani imadu Boga moliti jutrom i večerom*, u Mletcih 1763.

FRANKOPAN IVAN, primancir, naštampa: *Upraćnik božanstvenoga Oficia po običaju daržave zadarske, zapovidju prisvitlog i pripošt. g. Matija Karamana dostoj. arcibiskupa zadarskoga za god. 1764*, u Mletcih 1763.4.

Digitized by Google

FILIPOVIĆ JERKO iz Rame u Bosni *(V. str. 420)*, u prozi napisa: a) *Besiede*, III. časti. u Mletcih 1765; b) *Pripoviedanje duhovno nauka karstjanskoga složeno i u razlika govorenja razdiljeno.* Knjiga I. *svarhu vire i ufanja*, u Mletcih 1750.4; knjiga *varhu ljubavi*, u Mletcih 1759.4; knjiga III. *od sv. Sakramentah. kripostih stošernih, dilah od milosardja i druga*, u Mletcih 1765.4. Pastrić o tih razgovorih veli: *ubi altissimam doctrinam cum clarissima explicatione ad captum plebis mirabiliter conciliavit.* Slog mu je dobar i razabran, a jezik čist i nježan; c) *Put križa* i td. u Budimu 1730.12.

BANOVAC JOSIP. franjevac, predstojnik države Sv. Odkupitelja u Dalmaciji, vrli propoviedalac i bogoslovac, sastavio je sliedeća diela: a) *Pripovidanja na svetkovine korizmene*, u Mletcih 1737.8 i 1747.8; b) *Predike od svetkovina došastja Isukarstova*, u Mletcih 1759.4.; c) *Prisvete obiteli skazanje i probudjenje bogoljubstva pram Isusu, Mariji i Sv. Josipu*, u Mletcih 1759; d) *Razgovori duhovni pastira s otara u svetkovine došastja Gospodinova i korizme*, u Jakinu 1763.8; e) *Iskazanje suborah učinjenih toliko u garčkoj koliko u latinskoj zemlji*, u Jakinu 1763.16; f) *Ubojstvo duše razložite*, u Jakinu 1763.16 u Zadru 1801.16. Ovo dielo Kukuljević *(Bibl.)* na drugom miestu pripisuje njekomu Filipu Jakobu, te mienja godine izdavanja i miesto; g) *Ispitanja svarhu sveti redovah; izvajeno iz Bogoslovice prisv. g. Arcib. Kadčića*, u Jakinu 1764 s posvetom na Luku Vladimirovića Neretvanina; h) *Predike nediljne (po Šafariku)* u Mletcih 1766.4, i) *Blagoslov od polja i zaklinjanje zli vrimena*, u Jakinu 1747.8.

KNEŽEVIĆ PETAR iz Knina, malobraćanin *(V. str. 420)*. U prozi je napisao: a) *Život četiriuh svetacah, čudostvoritelja Franceška od Ašiža, Antuna od Padue, Didaka i Paškala*, u Mletcih 1759.8; b) *Osmina redovnicka, zabave duhovne, iz diačkoga u naški ilirički prinešena*, u Mletcih 1766.16; c) *Pištole i evangjelia priko svega godišta na novi način istomačena*, u Mletcih 1773.4 *(u knjiš. Ćulić. br. 1395 nalazi se istisak tiskan u Rimu pismeni Sv. Skupšćine za razplodjenje vire, ali bez godine)*, i g. 1784 u Dubrovniku; a O. Ant. *Jukić* opet to dielo naštampa g. 1838 u Mletcih, ali mu mnogo manjka do izvrstnosti, pošto ga je sastavio pri starosti, da bi želji svojih starešina zadovoljio.

NENADIĆ IV. ANT. iz Perasta *(V. str. 421)*, u prozi je složio: a) *Nauk karstjanski bistrim načinom istomačen*, u Mletcih 1768.8; u Kotoru 1802.8; b) *Put križa*, u Mletcih 1768.

LETUNIĆ VLAHO, franjevac, iz Dubrovnika, poda na svietlo: *Put sveti od križa*, u Jakinu 1768.16. Dvoje izdanje iste godine.

Digitized by Google

GERIĆ GRGUR, predstojnik crkve korčulanske, napisa: ***Kratko sabranje od onih stvarih, koje su potribnite znati se od karstjanina za zahraniti se, prinešeno u jezik slovinski***, u Mletcih 1768.

RADMAN FRANJO, malobraćanin prinio je: ***Život Sv. Jurja mučenika iz latinskoga u slovinski jezik***, u Mletcih 1769.12, i 1772.

RUSIĆ STIEPAN, Dubrovčanin (***V. str. 421***). U prozi izdao je: ***Život G. Jesusa Hrista... savaršen životom B. D. Marie*** (***bez imena pisca***), u Mletcih 1764.4, i 1774. Borio se viteški za prednost pučkoga jezika nad mrtvom staroslovenštinom, napadajuć navlastito Karamanovo ispravljenje misala i časoslova glagoljskoga. Benedikt XIV ga je s prva za to listovi bodrio, te Rusić napisa na istoga Papu a proti Karamanu svoje dielo: ***Annotazioni in ordine alla versione slava del Misale Romano***, i posla ga skupa sa svojim prevodom Misala i Novoga zakona istomu Papi na razsudjenje. Karaman odgovori mu sa svojimi ***Considerazioni*** (***1753***), punimi netemeljitih prigovora, ali ipak pobiedi, jer su mu pri ruci bili sudci, tada izabrani od rimske stolice, da rieše tu razmiricu, tomu poslu dosta neviešti, Ant. Tripković biskup ninski i Vasil Bošković. Toga radi bje zabranjeno tiskanje Rusićeva Misala i Sv. Pisma. Ostavi u rukopisu: ***Manuale teologicum latino-illyricum, explicationes, definitiones, et descriptiones exhibens ordine alphabetico***; i još koješta, osim raznih italijanskih i latinskih sastavaka (***V. knjiš. Ćulić, br. 23. 182. 193. 1019***). U jeziku tražio je rieči nove i nove načine, često bez potriebe i bez ukusa.

KARAMAN MATE, iz Splieta, gdje je u siemeništu prve nauke primio i svećenikom postao. Prošav u Zadar za učitelja mudroznanja i bogoslovja u Florievom siemeništu, malo kašnje nadbiskup Zmajević odpravi ga u Rim i izposlova, da bude kao apostolski odaslanik upućen u slavjanske zemlje, navlastito u Rusiju, neka bi tako proučio slavjanske jezike, te se pripravio na izpravljanje staroslavenskih crkvenih knjiga, za koje se Zmajević svom dušom zauzimao. Ali nije jamačno uspio, kô što je za taj posao od potriebe bilo. Toga radi ne bez razloga veli Kopitar: ***Caramanus mala avi ad ruinam rei glagoliticae natus.*** Tako ti on s rusizmi pokvari svoje izpravljenje Misala (***tis. 1751 u Rimu***), da je mnogo od Levakovićeva nevaljanije. Benedikt XIV imenova ga 9 srp. 1740 biskupom Osorskim, a kašnje Zadarskim nadbiskupom. Dogotovi Zmajevićevo siemenište, i otvori ga. Umrie 5 svib. 1771. Obći providur Kondulmer javi vladi u isto doba i njegovu smrt i onu Antuna Tripkovića, biskupa ninskoga, hvaleć jih, ***che ai rari preggi della dottrina e del costume univano pure i sentimenti di perfetta suddita obbedienza e rassegnazione alle leggi***

Digitized by Google

del Principato. Izdao je *bukvar slavenski,* u Rimu 1753.4; a mnogo je sastavaka, većinom o staroslovenštini, ostavio u rukopisu svomu nećaku Anti Karamanu opatu od Rogova.

PALIKUĆA NIKOLA iz Prokljana blizu Šibenika, sastavi pučki roman pod naslovom: *Himbenost pritankog velesnanstva Nasradinova, iz talijanskoga u harvatski jezik,* u Jakinu 1771.8, u Mletcih 1799, i u Zadru 1857.8.

SOVIĆ MATE rodio se u Petrogradu od otca Cresanina, služećega na brodarnici Petra Velikoga. Po smrti otčevoj uze ga k sebi Matija Zmajević tada načelnik ruskih brodova i dade ga na nauke, a kada i Matija preminu, s Karamanom vrati se u otačbinu. Nadbiskup Zmajević odpravi ga u Rim, gdje je kod Propagande predavao slavjanski jezik, i u isto doba Karamanu pomagao u izpravljenju Misala, koje obrani podugom razpravom. Umrie kao arcidiakom osorski g. 1774. Ostavio je mnogo radnja u rukopisu, ponajviše u italijanskom jeziku i o staroslavenštini. Knez Rados. Ant. Michieli Vitturi dao je g. 1787 tiskati u Mletcih njegova razmišljanja vrhu neznanja staroslavenskoga jezika u Dalmaciji s posvetom na hvarskoga biskupa sl. Iv. Dom. Stratiko. Preveo je na italijanski jezik slovnicu Melecija Smotrinskoga, obogativ ju sa svojimi primjetbami, a taj rukopis sada se čuva u Ljubljanskoj knjižnici.

GLEGH TIMOTEJ, Dubrovčanin, franjevac, preveo je iz italijanskoga *igrokaze Metastasiove* i *štenja* iz Sv. Pisma od Cesara Kalina. Još imamo od njega: *Put od križa* (*knj. Ćul. br. 1090*) i knjigu s naslovom: *U kratko složena dvadesti i pet razgovora ćudoredna, izvadjena iz različnih knjigah* i td. (*g. 1775*); sve u rukopisu.

VLADIMIROVIĆ LUKA, iz Neretve, franjevac, štilac u Šibeniku, obći pripoviedalac i apostolski poslanik. O njem veli Fra Andrija Kačić, da je bio: *čoviek u svom zanatu kriepostan i naučan.* Ostavi nam sliedeća djela: a) *Razmišljanja karstjanska za svaki dan od miseca,* u Mletcih 1765.12; b) *Život Sv. Sime zadranina,* u Mletcih 1766.12; c) *Svrhu likarstva,* u Mletcih 1775; d) *Cvit mirisni nauka karstjanskoga,* u Mletcih 1771.12; e) *Slavodobitje karstjansko,* u Mletcih 1765.

MATULOVIĆ (*Matović*) JOSIP, svećenik iz Dobrote, napisa: *Katekizam Rimski po naredbi Sv. Sabora Tridentinskoga i td. iz latinskoga u slovinski jezik,* u Mletcih 1775.8.

NORINIĆ Starogradjanin Neretvanski, složi: *Pripisanje početka kraljevstva Bosanskoga, sliedenje i dospitak,* u Mletcih 1775.8.

Digitized by Google

RADIĆ LJUDEVIT, Dubrovčanin, malobraćanin, osim latinskoga na čast Nik. *Pugliesi* nadbiskupa dubrovačkoga (*Anconae 1770*) sastavio je naški knjigu pod naslovom: *Rukolisti duhovni, u kojem se zadarže bogoljubna diela za dobro se ispovidjet i pričestit*, u Livornu 1776.8.

MOROSINI VICENC (*Barbuna*) poda na svietlo: *Naredjenje vark dubravah istrianskih*, u Mletcih 1776.4.

DRAGIČEVIĆ MIJO, iz Vrgorca, malobraćanin, izdao je: *Ispitanja svarhu sv. Redovah i Sakramentah, u občinu izvadjena iz više knjigah.* u Mletcih 1779.8 i u Zadru 1800.12; te *i Oficice B. D. Marie* (*Stulić.*).

ZORIČIĆ MATE iz kotara šibeničkoga, franjevac, štilac u redu i vriedni bogoslovac. Kukuljević (*Putov. 16*). vidio je u šibeničkom manastiru Sv. Lovre hrvatske njegove rukopise, a medju njimi: život Skendrbega Kastriote, nješto o Jeruzolimu, i više bogoslovnih spisa. Od njega je tiskano: a) *Osmina dilovanja duhovnoga, u kojoj se razgovara duše redovnička s Bogom, sastavljena iz različnih knjigah u slavni jezik ilirički;* u Jakinu 1765.8; b) *Aritmetika u slavni jezik ilirički sastavljena*, u Jakinu 1766; c) *Zarcalo iz različitih dogodjajih, aliti prilika za duše pravovirnih uputiti putem od spasenja. Skupljene i prinešene iz različitih knjigah u sl. jezik ilirički*, u Mletcih II. česti 1780.8: d) *Uprava mnogo koristna ispovidniku*, u Mletcih 1781.8.

DALLA COSTA ANGJEO, kanonik splietski, i g. 1781 ravnatelj ondješnjega siemeništa, sastavio je: *Zakon crkveni, složen i upravljen za naučenje i prosvitljenje redovnikov harvatskoga naroda*, u Mletcih 1778.4 u dva svezka. Veli Fr. Karara, da je ovo dielo za Slavene vaŋnije od Van-Espena; a kardinal Borgia liepo je ocienio dvie njegove pohvale valjda latinske.

LASTRIĆ FILIP rodio se g. 1700 u Oćevju u Bosni, malobraćanin, revni pripoviedalac i duhovni pastir, čuvar a kašnje i državnik bosanskih fratara, i medju njimi jedan od najzaslužnijih. Već ukinutu bosansku državu, otišav u Rim, na novo podignu; a uza sav taj trud uviek se pisanjem i knjigami zabavljao. Umrie god. 1783, ostaviv nam osim *kronake* svojih vriemena (*rukop. u samostanu Sutiskomu*) i velevažne knjige: *Epitome vetustatum provinciae Bosnensis* (*u Mletcih 1762.8, i u Jakinu 1764.4*) na latinskom jeziku, još̌te i sliedeća diela na materinskom: a) *Testinonium bilabicum, seu sermones panegirico-dogmatico-morales pro solemnitatibus Domini Sabahot latine et illirice elaborati*, u Mletcih 1755.4, i 1766 (*21 govor*). A pošto su te besiede bile odveć

Digitized by Google

duge, zato uz molbu njekojih župnika sastavi iz njih kraće, te jih dade na svietlo pod imenom: b) *Nediljnik dvostruk, to jest po dva govorenja za svaku nedilju priko godine, lasna, kratka i ravna, samo za lasnoću pastira naselačkih puka priprostoga i nenaučnoga uredjena*, u Mletcih 1766.4. Tu su jasno i dosta liepim redom istumačene najpotriebitije istine naše viere; c) *Svetnjak, t j. govorenja od Svetih, kako i na dneve svetkovina*, u Mletcih 1766.4 (*32 pohvale*); d) *Koristan nauk i način dilovati molitvu od pameti*, u Mletcih 1742.8; e) *Kratak način činiti put križa*, u Rimu 1758.12; f) *Od, uza me, t. j. istomačenje nauka karstjanskoga, u 4 diela*, u Mletcih 1768 i 1796. — Sva se ova diela odlikuju nježnostju bosanskoga govora.

GARANJIN IV. LUKA, trogiranin, naučitelj obojega zakona u Padovi, kanonik i obći biskupski namiestnik u otačbini, biskup rabski (*1756*) i napokon nadbiskup splietski (*1765*). U svem je bio pravi izgled otčinskoga pastirstva, osim što ga zla kob zavela Isusovce uvesti u Spliet. Mnogo se skrbio za splietsko siemenište. Preminu g. 1783. Obielodani tri pastirske knjige italijanski i hrvatski, tiskane u Mletcih g. 1771, 1778 i 1779 u 4.i; a dosta njegovih mudrih omilija još leži u rukopisu.

VUKAŠOVIĆ IV. DINKO, župnik u Otočcu, kanonik senjski, i nadbilježnik apostolski. Napisa naški: *Priprava k szmrti*, u Zagrebu 1784 (*po Kukulj. 1783.8*); a nemački: opis karlovačkoga jeneralata (*1777*), tiskan u Ungr. Magaz., u Požunu 1783.3 svez.

DOBRETIĆ (*Jesercić*) MARKO, rodjen u Dobretićih, malobraćanin, najprije čuvar, kašnje načelnik bosanske države (*1769*), a napokon eretrianski biskup (*1782*) i namiestnik apostolski u Bosni. Umrie g. 1784. Naštampao je: *Kratko skupljenje ćudoredne ili moralne bogoslovice svarhu sedam katoličanske carkve sakramentah za, občenu službu parokah ili župnikah naroda slovinskoga, složeno i skupljeno u slavni ilirički jezik*, u Jakinu 1782.4.

KLEŠKOVIĆ GRISOSTOM, Dubrovčanin, malobraćanin, izdao je po Appendinu više pobožnih knjižica, medju, kojimi: *Novena na slavu prisvetoga sarca Isusova*, u Dubrovniku 1787.

KAŠIĆ ANTE sastavio je: *Kasi redovnički*, u Rimu 1787 (*po Mat. Juranu*).

JURANIĆ ANTE, iz Krka, malobraćanin i načelnik dalmatinske države g. 1789 za peti put; osim glagoljskih spisa (*V. knj. I. 44*) složio

Digitized by Google

je jošte: a) *Nauk karstjanski po naredbi Ant. Belglave parvo biskupa od Zante, zatim od Korčule, sada od Trogira*, u Rimu 1787.12; b) *Regula III. reda Sv. Franciska za provinciu od Dalmacije prinesena iz talianskoga na jazik slovinski*, u Rimu 1788.12.

PERSIĆ FR. NIKO, naučitelj bogoslovja, podupravitelj siemeništa gradačkoga i kanonik ljubljanski, podao je na svietlo: *Malahni katekižam s upitanju i odgovaranju za najmalahnu djecu*, u Gradcu 1789.8; i *Malaban katekižam za učenike od škole trivialske, parvi diel*, u Gradcu 1789.8.

BELGLAVA ANTE, zadranin a lozom Budvanin, kanonik ninski, nadbilježnik apostolski, kancilir najprije splietskoga nadbiskupa Dinarića, a kašnje Zadarskoga Karamana, a napokon bogoslovni kanonik zadarski i odvietnik kurialski. Po nalogu Sv. Skupšćine poizpravi breviare crkvene narodne, te Pio VI imenova ga biskupom od Zanta, zatim od Korčule, a napokon od Trogira (*velj. 1787*). Umrie 20. velj. 1790. Veoma je podpomagao razvoj narodne knjige.

GREGO MARIN iz Korčule, malobraćanin, državnik svoga reda, na glasu kao vrli pripoviedalac, i učitelj mudroznanja u Brešii, a bogoslovja u Modeni i u Kopru. Zahvali se na nadbiskupsku čast, koju mu Pio VI nudjao. Prestavi se g. 1791, ostaviv u rukopisu mnogo pohvala i pripoviedanja za došašće, korizmu i druge svetkovine, te poviest domaćega manastira u stihovih i još koješta drugo.

MATTEI IV. MARIA (*kao svietovnjak Matija*) rodio se g. 1713 u Dubrovniku. Dobiv u Rimu naučiteljsku lovoriku obojega zakona, stupi u družtvo Isusovo, te malo kašnje kući se povrativ, sav se posveti nauku narodnega jezika i domaće poviesti, o kojoj je mnogo spisa ostavio na latinskom jeziku (*V. knjiž. Ćulić, br. 256*). U smrti, koja se dogodila 7 siečnja 1791, ostavi više radnja i svojim jezikom napisanih Franjevcem Dubrovačkim. Dobro je poznavao narodni jezik, ali se ipak često zanieti pustio na upotriebljenje neobičnih izraza ili po sebi skovanih. Tiskao je: *Sarce prisveto Jesusovo, razgledano, zaljubljeno, čaštjeno, nasliedovano*, u Mletcih 1783.8 i 1856.8. U rukopisu ostaje: *Gramatika ilirska sa prosodijom, Ilirski riečnik, Molitvena knjižica, Život Sv. Alojzia Gonzage i blažene Mikeline Pisaurske*, i td.

PERIĆ ANTE iz Živogostja, franjevac, učitelj bogoslovja u redu a mudroznanja u splietskom siemeništu, narodni propoviedalac na glasu, i g. 1791 državnik, napisa knjigu pod naslovom: *L' oratore evangelico sul pergamo* u kojoj se nalazi do 80 korizmenih govora u materinskom jeziku.

Digitized by Google

JANUICI DOMINIK iz Splieta, župnik u kastielu Luksiću i tajnik ondiešnje poljodielske akademije, a napokon kanonik u svojoj otačbini. Složi: *Nauk poljskoga težanja*, u Mletcih 1792.8 i 1793.8.

GRASSONI ANTUN obielodani: *Kratko spovidanje svetkovine od prikazanja B. D. Marie od Zečeva*, u Mletcih 1792.8

JURINI JOSIP, franjevac, sastavio je: *Slovkinju sl. slovinskoj mladosti djačkim, iliričkim i talianskim izgovorom napravljenu*, u Mletcih 1793.8. Appendini ju smatra kao najbolju.

FACCENDA-RIGHI MARIA, iz Dubrovnika, umrie g. 1795. Vrlo je viešta bila narodnomu, latinskomu, italijanskomu i franceskomu jeziku, te je i u svih štogod napisanoga ostavila.

KAROBI IVAN, senjanin, naučitelj mudroznanja i liečničtva. God. 1795 službovaše u Karlobagu. Napisa: *Čast obnašani babi pupkoreznici Horvatinki ili kratka naučenja dostojna uglaviti babu pupkoreznicu od seli horvatskih, slovinskih i Dalmato-liburniačkih* i td. u rukopisu od g. 1795 sa 12 tablica i 172 str. u knjižnici zagrebačkoj.

BELIĆ *(Ligatić)* **JUR. ANT.** sastavio je g. 1795.8 i izdao dva razgovora, naime: *Od stimi i uzvišenosti stališa vojničkoga*; i: *Od osobite virnosti, koju vojnik svojemu kralju dužan jest izkazati.*

ŠIPUŠ JOSIP, karlovčanin izdao je: *Temelj žitne tergovine polag narave i dogadjajev razborito*, u Zagrebu 1796.8.

GROSSINGER IV. KRST, podao je na svietlo: *Universa Historia Phisica Regni Hungariae secundum tria naturae Regna digesta. Tomi V. Adnexo ubique indice nominum gener. et specif. latine, hung., germ, slavo-boh., et illyrice*, u Požunu 1793-7.8.

FARKOVIĆ CIPR. FR. svećenik, preveo je: *Nauk za težaka od Dalmacije*, iz italijanskoga Gjulia Parme Zadranina, u Mletcih 1793.12 i 1795.8; i *Vrime sveto uloženo pred Sv. Sakramentom, iz italian. u harvatski jezik*, 1789.12.

BORČIĆ MARIN, svećenik, izdao je: *Poviest kraljeva, banova* i td., u Dubrovniku 1798.8.

STRATIKO IV. DOM., zadranin, lozom grk iz Moreje, Nauke dovrši u zavodu Minerve u Rimu. Svećenikom primi se propoviedanja, i steče si liepi glas; a kašnje bje sudrug O Jacquiera u podučavanju hrcegova od Lante. Podpomagao je O. Orsi-a u sastavljenju poviesti crkvene, te tiem posta nasliednikom O. Monilie na stolici Pižanskoga sveučilišta. Ka-

Digitized by Google

šnje Leopold II premiesti ga na Sienско, gdje je predavao Sv. Pismo i grčku književnost. Tuj si steče ime glasovito, te ne samo bje imenovan članom zbora florentinskih bogoslovaca, nego do mala još biskupom Novog Grada u Istri (*1776*), a napokon Hvara (*1784*) u Dalmaciji, gdje preminu 24 stud. 1799 u 67 godini. Bješe član najodličnijih akademija, i začastni predsiednik gospodarskoga družtva u trogirskih kastielih. Mnogo je diela italjanski i latinski napisao, te raznoga predmeta, navlastito golem broj prekrasnih propoviedi, medj kojimi njekoliko hrvatskih, koje su živi dokaz, da je častio narod, s kojim je živio, i svoje dužnosti dobro poznavao te izpunjavao. pošto se zna, da prije došašća u Hvar nije ni slovca hrvatskoga razumio. Koliko božjega blagoslova na nas, da bi i danas tako radili njeki naši crkveni poglavari, koji se dapače diče ugnjetavanjem našega jezika.

KRSAN IVAN, nadbiskup zadarski, dao je na svietlo: *Knjigu pastirsku na sve župnike* i td., u Zadru 1800.4.

GRBČIĆ PETAR MATIJA, kanonik Modruški i župnik Drivenički u Vinodolu, naštampa: *Pokornik uputjen za dobro i spasonosno ispoviditi se,* u Rici 1800.4.

DRAGIĆEVIĆ M. sastavi: *Ispitania sverhu svetih redova*, u Zadru 1800.

VUČIĆ NIKOLA, franjevac: *Put križa*, u Mletcih 1801.12.

BUBANOVIĆ SILVESTAR, biskup sdruženih pravoslavnih u Sv. Križu, po Voltiggi-u veoma mudar i svomu jeziku viešt, kô što bi njegovi rukopisi dokazali.

BLASKOVIĆ FABIAN iz Makarske. Nauke primi u loretanskom zavodu, te i čast naučitelja mudroznanja i bogoslovja. Kašnje posta kanonikom te i biskupskim namiestnikom u Splietu, a napokom i biskupom svoje otačbine (*1777*). Od njega imamo: a) *Edicta*, *Sanctiones, Decreta*, *Epistole etc. quas ad cleri et populi Macarensis utilitatem in unum collegit tipisque vulgavit Jo. Jos. Paulović-Lucić*, u Mletcih 1799; b) *Dva pastirska govorenja, učinjena na blagdan Božića i Mladoga Lita godišta 1799 i 1800*, u Mletcih 1800.4; c) *Govorenje na dan Uskarsa*, u Mletcih 1800.4.

STULLI IVAN DOM., rodio se g. 1728 u Dubrovniku. Obljubi svećenički stališ, te dobi stolicu slovnice i blagoriečja na zavodu dubrovačkom. Pomagao je Koletu u sastavljenju poviesti dubrovačke crkve, i brata svega Jačima u riečničkoj radnji. Preminu 31 ožujka 1804. Poznavao je italijanski,

Digitized by Google

latinski, španjolski, franczezki, engleski, a navlastito narodni jezik. Na svietlo je dao tiskom u Jakinu: *Put sv. Križa,* a u Dubrovniku: *Nauk karstianski*, i *Devetnicu Sv. Josipa Kalasancija;* a u rukopisu ostavi medj drugimi spisi mnogo cienjeni prevod Kempisova diela *o Nasliedovanju Isukarstovu*, i hrvatsku *slovnicu.*

STULLI JAČIM, malobraćanin, rodi se g. 1729 u Dubrovniku, gdje umrie g. 1817. Po zapoviedi gradskoga vieća obidje ave jugoslavjanske pokrajine, da kupi rieči za slovar, s kojim se bavio do 50 godina. Pohiti do Rima, do Mletaka i do Beča, da si nadje tiskara. Obrati se napokon na Fridrika pruskoga kralja, da mu riečnik na svoje troškove tiska, ali sve badava. Josip II napokon pruži mu pomoć, te odredi odbor najme biskupa Mandića, Lanošovića i Krmpotića, da tim izdanjem ravnaju. Ovi odrediše, da se ovo dielo štampa pravopisom onda u Slavoniji rabljenim. I Leopold II i Franjo I. liepo su ga novcem pomagali. Dielo je za tri jezika sastavljeno, najme hrvatski, latinski, i italijanski, i sastoji u šest debelih svezaka, dva za svaki jezik. Tiskalo se je pod naslovom: *Lexicon latino-ital.-illiricum, Budae 1801.4. Riečosložje ilir. ital.-latin.*, u Dubrovniku 1806.4, — i *Vocabolario ital.-ilir-latin.*, u Dubrovniku 1810.4. Dubrovski (*Slow. I. 226*), akoprem dosta hvali ovu gorostasnu Jačimovu radnju, veli ipak, da nije kritično izvedena, te označuje i njekoliko drugih pogriešaka. I sbilja nije imao prave metode, a mnogo je tudjega i bez potriebe uturao.

KALIĆ ARKANDJEO, Dubrovčanin, dominikanac, umrie u velikoj starosti početkom XIX stolietja. Tiskao je: *Tri besiede Dubrovniku u strahu od kuge rečene*, u Dubrovniku g. 1784.4; a u rukopisu ostavi *korizmenik,* pripravljen za tisk g. 1803. Jezik mu je pravilan i krasan.

MARIS (*De*) IVAN MARIN, rabljanin, složi knjigu pod naslovom: *Malahna naprava i pronukanje za težaka varhu prikoristnoga tega od krumpira,* u Zadru 1804.8.

RAKAMARIĆ FRANJO PETAR, biskup Osorski, bješe golemi neprijatelj staroslavenštine, te ju uzprkos rimskim nalogom i savietom Iv. Ant. Sintića krčkoga biskupa i Iv. Krst. Ježića senjskoga iz podčinjenih si crkava progna. Težka mu zemljica! Od njega imamo: *Nauk karstianski u kratko skupljen i složen*, u Mletcih 1804.12.

MARCELA BONAVENTURA, kotoranin, malobraćanin, čudoredstvu i crkvenim zakonom veoma viešt, preminu g. 1806. Za obću porabu iz

Digitized by Google

francezkoga ponašio je: *Blago nauka krščanskoga po Nikoli Turlotu*, u Mletcih g. 1770 u dva svezka; te i *čudoredne namjere Benedikta XIV.*; ali sve nisu jošte bieloga svieta ugledale.

BARTULOVIĆ (*Puović*) PETAR, iz Makarske, svećenik i naučitelj bogoslovja, krom njekojih spisa italijanskih složio je i sliedeće naški: a) *Različite likarie*, u Mletcih 1799.8; i b) *Ime trava latinski i slovinski i mnogih naravnih kripostih*, u rukopisu od g. 1806.

IVANOVIĆ TOMA, rodio se u Dubrovniku, gdje je i kao župnik služio. Po Šafariku umrie nješto poslie g. 1804, ostaviv sliedeće svoje spise: a) *Nauk karstjanski slovinskoga jezika karstjanom*, u Dubrovniku 1784.16.; b) *Bogoljubstvo dubrovačko*, u Dubrovniku 1804.4; c) *Pravovierstvo starieh mladjem dubrovčanom na izgled*, u Dubrovniku 1804.4; d) *Na slavu prisvete i nerazdjelene Troice, Oca, Sina i Duha Sv. i na čast prič. Bogor. vazda Djeve Marie*, u Dubrovniku 1804.4. Napokon dao je na svietlo od Matije Divkovića: *Plač: B. D. M. iz sarbskih slova u latinska prinesen*, u Dubrovniku 1786, i 1838.8.

BROZIG A. po Kukuljeviću napisa: *verstni uvod u gojenje pčelah*, u Beču 1808.

BELINIĆ NIKOLA izdao je: a) *A. B. C. i nauk čudoredni i reči za malu decu*, u Trstu 1808.8; b) *Pervi kratki nauk gramatike italianske za malu decu*, u Trstu 1818.8.

BURGADELLI, svećenik dalmatinski, po Kučarskom preminu među god. 1800–1808, ostaviv svoj *prevod čitava Sv. Pisma*. Rukopis se čuva u knjižnici narodnoga sjemeništa na Priku kod Omiša, a po zatvoru toga zavoda prodje u ruke popa Kružičevića iz Prika (*V. Šaf. II. 205*).

PRKOVIĆ JAKOV, duhovni pomoćnik, s Duvna, dao je tiskati: a) *Kratko iskazanje života, pokore i smarti Sv. Jakova pustinjaka*, u Dubrovniku 1808.8; b) *Devetica bogoljubni priprava za štovati svetkovine*, u Dubr. 1808.16; i c) *Pet rasudjenja sv. Apost. Sidališta varhu pet dogadjajah podložnih sudu Sv. O. Pape*, u Dubr. 1809.

VOLANTI IV. LUKA, Dubrovčanin, umrie kao državni tajnik 24 ožujka 1808 u 59 godini svoga života. Mnogo se zabavljao sa domaćom poviestju i književnostju. Pomagao je Appendina i Koleta; Zuzerićeva prepoviedanja poda na svietlo sa svojim uvodom, a do 12 god. radio je sa Ivanom Gundulićevu, da ga za tisk pripravi. Marković zhao je kašnje te njegove radnje upotriebiti.

Digitized by Google

TROŠANI ŠIMUN, Dubrovčanin, naučitelj i kanonik sv. Jerolima u Rimu, rodi se g. 1754 a umrie oko g. 1818. Ostavi nam sliedeće knjižice: a) *Bogoljubnos na uspomenu 3 ure, u koje visie Jesus na križu*, u Dubrovniku 1798; b) *Bogoljubnost prema smartnu arvanju Isukarsta (s piesmicami)*, u Dubrovniku, 1798.8; c) *Bogoljubnost, koja se djeluje u petak veliki, složena i istomačena u slovinski jezik (izvadak prednje)*, u Dubr. 1808.12; 1811.12; 1828.12; 1852.12.

JUKIĆ PAŠKO iz Živogostja, (*V. str. 224*), dokonča svoje dne u Zadru. Ostavi u rukopisu osim više *piesama duhovnih*, kašnje izdanih u Splietu po O. Zlataroviću, *ješte razmišljanja duhovna za sve dneve od godine.*

RASTIĆ DANIEL, gjenerál u Gospiću skupa sa njekim drugim preveo je iz francezkoga: *Regulament zaderžavanja muširanja i manovre pišakah. od 1 kol. 1791. u Karlovcu* 1811.8.

ILIĆ GRGUR (*Zečević*) iz Vareša u Bosni, malobraćanin, državnik, biskup ruspenski, i namiestnik apostolski za cielu Bosnu i Hrcegovinu, preminu g. 1813. Od njega imamo: a) *Vrhu kraljestva Mariina, govorenja prisv. i pripoš. g. Aleksandra Borgie arkibis. i bana feramskoga, iz talian. u slovinski jezik prinešena*, u Dubrov. 1799.8., i tu na koncu: *Način pribogoljubni za štovati pris. uznešenje Gospino na nebo*, od istoga; b) *Kratko nadometnutje u knjižice:* Od, uza me; *to jest 14 razlikih ravnih i kratkih govorenjah*, u Mletcih 1796.8; c) *Epistole pastorales, cum aliis nonnullis litteris circularibus*, u Padovi 1809 (*po Jukiću 1800.8*) latinski i hrvatski; d) *Četiri govorenja ćudoredna*, tiskana u drugom dielu Babićeva *Cvieta*; e) *Sveta govorenja prieko ciele godine*, u rukopisu, ali po Jukiću štampanja vriedna.

BAŠIĆ PETAR, Dubrovčanin, kanonik, rodio se g. 1749 a umrie 1814. Osim prevoda jedne Ovidijeve junačke pjesme, pomagao je izdavatelja Dellabellova riečnika, i prigotovio liepu zbirku dubrovačkih pjesnika u 22 debela svezka, koja su napokon prošla u ruke tiskara Martochini-a. Osim toga izdao je više pobožnih knjižica. Poznate su: a) *Nauk karstjanski u kratko složen od kard. Bellarmina*, u Dubr. 1783.8; b) *Život Sv. Vlasi, biskupa i mučenika, branitelja skupnovladanja dubrovačkoga*, u Dubrov. 1803.8. U rukopisu pako ostaje: *Pokornik uviežban, iliti nauk lasan za podobno se izpovjediti, složen po O. Pavlu Segneri D. I. iz početka istomačen od Dm. Ignatja Gjorgj kal., a sliedjen i svaršen od*

Digitized by Google

Dm. Pera Bašića carkov. g. 1805. Kore ga, što je zastariele rieči i načine oživieti nastojao.

LAZAR GRGUR: *Vandjelja i knjige apostolske*, u Dubrovniku 1784.4.

RIARDOVIĆ R. (*po Kukulj. i Tiardović D. A.*), svećenik splietske biskupije, ostavio je: *Blago ss. proštenji bogoljubna skupa aliti družbe prisvetoga sardca G. N. J.* i td. *prineseno od slovosložja i isgovaranja dubrovačkoga na bistro slovosložje i isgovaranje dalmatinsko*, u Splietu 1814.8.

HUGEN HERMAN, isusovac, po Stuliću, napisa: *Pobožna uradjenja u trih knjigah.*

GOČINIĆ PETAR rodio se g. 1740 u Rabu. U Padovi dovrši nauke i bude naučiteljem obojega prava proglašen. Nadbiskup zadarski Krsan posla ga u Rim, da nastoji o preotiskanju glagoljskoga časoslova, te si steče najprije biskupsku stolicu trogirsku, a kašnje onu rodnoga mieста, gdje preminu 26 pros. 1823. Više je znatnih rukopisa za sobom ostavio u prozi i u stihovih.

PAVLOVIĆ LUČIĆ J. JOSIP rodio se 15 ožuj. 1755 u Makarskoj. U Padovi dovrši tečaj mudroljubnih i bogoslovnih nauka i dobi naučiteljsku lovoriku. Kući se povrativ, bje imenovan kanonikom, a kašnje obćim namiestnikom biskupovim i apostolskim poviereníkom u Bosni. Najglasovitija učena družtva svojim su ga članom odabrala, pošto se veoma zanimao rimskimi starožitnostmi. Umrie g. 1818. Neutrudljivo se knjigom i pisanjem zabavljao, te je ostavio sedamnaest knjiga latinski, sedam italijanski a još više hrvatski napisanih. Zadnje su sliedeće: a) *Deset pokornih razgovorah za svidjenje grišnikah i pomoć pastirah puka slovinskoga*, u Jakinu 1785.4; b) *Bitje carkveno, opomene onim, koji su od Boga zvani za dobro zagarliti ga*, iz ital. u slov. jezik, u Mletcih 1788.12; c) *Prisvetoga i obćega Tridentinskoga Sabora od člana vire i carkovne isprave; naredbe sabrane, i u četiri diela razdiljene*, u Mletcih 1790.8; d) *Nauk karšćanski učinjen za daršavu Makarsku*, u Mletcih 1792.12; e) *Opomenuća čudoredna svarhu dogadjajah sakranjenih*, u Mletcih 1793.8; f) *Razgovori, koim se uzbudjuju duše karstianske na česte spasonosna primanje prisv. pričestjenja*, u Mletcih 1794.12; g) *Blago duhovno, uzdaršano u bogoljubstvu Sv. Sklopara B. D. Marie*, u Mletcih 1794; h) *Način za bogoljubno štovati prisv. rane Isusove*, u Dubrov. 1795; i) *Piae quaedam considerationes ab iis, qui matrimonium inire*

Digitized by Google

cogitant, lat. i hrv., u Mletcih 1796; j) *Način sa odrišiti proklestvo*, u Rimu 1796; k) *Kratko iskazanje života g. Nikole Biankovića bisk. makar.*, u Mletcih 1798.4; l) *Brevissima pietatis exercitia pro dioecesi maccarensi*, lat. i hrv., u Mletcih 1798; m) *Dilo bogoljubno sa primati spasonosno prisv. sakramente ispovidi i pričestjenja*, u Mletcih 1799; n) *Pisme, molitve i hvale duhovne*, u Mletcih 1800.8 sa slikom; o) *Rukovet izabranih milostih*, u Mletcih 1800.4; p) *Dva pastirsku govorenja Fabiana Blaškovića*, u Mletcih 1800.4; q) *Malahni skup pastirskih nikih govorenjah*, u Mletcih 1800.4; r) *Kratko iskažanje života, smarti i čudesa sv. Iv. Nepomuka s deseticom i deveticom*, u Dubr. 1801.8; s) *Dvi bogoljubne pohvale na čast navištjenja B. D. Marie i na slavu sv. Patriarke Josipa*, u Dubr. 1808; t) *Kratko iskazanje života, smarti i čudesah sv. patriarke Josipa*, u Mletcih 1808; u) *Cathalogus librorum latine, italice et illyrice typis editorum ab a. 1791-1808*, u Dubr. 1808; v) *Način boogoljubni sa često pohoditi prisv. sakramenat Eukaristie*, u Mletcih u 8. sa slikom; z) *Edicta*, Fabiana Blaškovića bisk. makar. — Spisi Paulovićevi odlikuju se navlastito čistoćom i pravilnostju govora.

ZELIĆ GERASIM iz Žegara, gdje se rodi 11 lip. 1752. Postav Popom i župnikom, bude kašnje svoje službe lišen, pa ode u Rusku. Vrativ se prieko Carigrada i Crnegore, bje imenovan arkimandritom u Krupi, a po drugom povratku iz Ruske namiestnikom pravoslavstva u Dalmaciji. Izza propasti mletačke republike Zelić sad se držao Austrijanaca sad Franceza, a to, da si ma kako prokrči put do biskupske stolice, no sve badava. Uslied naredbe 19 ruj. 1808 bude prvim pravoslavnim biskupom u Dalmaciji Bened. Kraljević, a Zelić samo njegov namiestnik u Kotoru. Zelić se na tu čast zahvali 16 stud. 1811, i skloni se u Krupu. Tu si sam napisa život do g. 1817. i dade ga naštampati u Budimu g. 1823.8. Umrie g. 1828.

BORKOVIĆ JAKOV iz Visa, svećenik, preminu g. 1825 u velikoj starosti. Osim njekoliko piesni ostavi u rukopisu mnogo propoviedanja i drugih pobožnih sastavaka.

SALATIĆ IVE, Dubrovčanin, svećenik, umrie g. 1826 u 66 svoga života. Da je veoma viešt bio narodnomu jeziku sviedoči nam slavni Higja, koi mu povieri poizpravljenje svojih prevoda, a to nam potvrdjuju i same njegove radnje: a) *Pištole i evangelja priko svega godišta*, prevod *u jezik slovinski*, u Dubrovniku 1784; b) *Pribogoljubne zabave, pripravljenja i zahvaljenja, koja se imaju u dielo postaviti prie i nakon sv. ispoviesti i pričešćenja; izvadjene iz rukopisa Sv. Fran. Salesa, i u*

Digitized by Google

slovinski jezik prinesene, u Dubrovniku 1804.16; te c) *Život Sv. Ante Padovanskoga*, d) *Korizmenik*; e) *Tomačenje responsoria B. D. Marie*; f) *Prevod Gesnerovih idila*; g) *Različne piesni*; sve ovo u rukopisu.

VOLTIĆ (*Voltiggi*) JOSIP, istrianin, redarstveni činovnik u Beču, umrie oko g. 1827. Ostavi nam: *Ricoslovnik iliričkoga-ital. i nimač. jezika, s jednom gramatikom ili pismenstvo* i td., u Beču 1803.8.

STULLI LUKA, naučitelj ljekarstva, rodi se g. 1772 u Dubrovniku, a umrie g. 1828. Napisa: *Razglas više kuge*, u Dubrovniku 1805.8, a mnogo toga ostavi u rukopisih.

MILETIĆ AUGUSTIN iz Fojnice, biskup Daulianski i apostolski namiestnik u Bosni, muž vrlo naučan i svetoga življenja, rodi se g. 1763, a umrie g. 1831. Na korist povierena mu stada složi sliedeće knjižice: a) *Početak slovstva, napomena i kratko istomačenje stvarih potribitih nauka karstjanskoga*, u Splietu 1815.8; b) *Početak slovstva i napomena nauka karstjanskoga* i td. u Splietu 1822 (*prednja radnja poštratjena*); c) *Naredbe i uprave biskupa i namiestnika apostolskih prošastih i sadašnjega*, u Splietu 1815 i u Rimu 1828.8; d) *Istomačenje stvarih potribitih nauka karstjanskoga*, u Rimu 1828.8.

SALATIĆ BOŽO rodio se u Dubrovniku, gdje je jošte živio g. 1832 kao svećenik. Poda na svietlo: *Priprava na ispovies i pričešćenje s načinom podobniem za čuti Sv. Misu*, u Dubrovniku 1783.8, 1806.16, i 1847.24.

VRINJANIN FRANJO, učitelj tumača Sv. Pisma na senjskom sjemeništu, senjski kanonik i župnik u Grižanih: a) *Razgovori za sve nedilje krox godište*, u Rieci 1825.4 vlastitim pravopisom; b) *Razgovori Petra Vanni redovnika vu ilirički jezik prenešeni*, u Rieci 1831.8 u tri svezka.

KARAMAN MIHO, svećenik iz Dubrovnika, rodjen 15 pros. 1763 a g. 1832 jošte živ: *Život Sv. Nikole biskupa i ispoviednika* i td. *u slovinski jezik istomačen*, u Dubrovniku 1814.8, iz više italijanskih knjiga sabrano.

JEŽIĆ IV. KRST, iz Novoga u Vinodolu, biskup Senjski i Modruški, ilitĭ Krbavski, rodjen g. 1756, premino g. 1833. Tako je svoj narod ljubio, da je na obranu njegovih pravica spravan bio i sam život žrtvovati, a prosvetu je po svoj mogućnosti širio, te i sam pisao ili spisatelje podpomagao: *Varhu navlačenja kravokosicah, dvi u kratko beside za probuditi svekolike otce i majke* (*iz nim. od M. Neustädtera*), u Rieci 1804.12;

Digitized by Google

b) *Epistole i evanjelja priko svega lita, po redu misala*, u Rieci 1824.4 njegovom samo brigom; c) *Običaji i molitve iz rimske katol. knjige nauka duhovnoga*, u Rieci 1824.4.

MARJANOVIĆ ŠTJEPAN, franjevac u Bosni: a) *Institutiones grammaticae idiomate Illyrico propositae* i td., u Splietu 1822.8; b) *Bukvar latinskih i ilirićkih slovah*, u Budimu 1835.8.

BUDROVIĆ NIKOLA iz Staroga grada na Hvaru, učitelj prava na sieneništu onda narodnom u Zadru, pravoznanac, bogoslovac i propovieđalac veoma na glasu, prvi je začeo i počeo u našem jugu izdavati narodne političke novine latinskimi pismeni. Te su novine prvo na svietlo izašle 12 srpnja 1806 italijanskom i hrvatskom maticom pod naslovom: *Il regio Dalmata. — Kraljski Dalmatin*, i trajale su do travnja 1810 (1). Tiskale su se kod Antuna L. Battare u Zadru. Izlazile su jedanput na nedjelju na čitavom listu u četvrtini, a plaćalo se za njih na cielu godinu 12 libara mletačkih. Bile su službene, te se s toga vidi, da su franczekim uplivom osnovane i oduševljene bile. Budrovićevo dielo nastavi kašnje N. **SANDRIĆ**, prisiednik sbornoga suda zadarskoga. Budrović je umro u svojoj otačbini, a njegove mnogovrstne spise, navlastito propoviedi, razgrabili su njegovi učenici, da jih za svoje u sviet turaju. Tako Matija Jelinić župnik starigradski, čoviek kratka uma a nikakve izobraženosti, koi si ipak na tom temelju kod kratkovidih dakako pribavi njeko ime na onom otoku. Kod nas se nalazi sbirka narodnih piesama, što je sam Budrović sabrao. Sudielovao je u osnovanju pravopisa za narodna izdavanja (*1820*). Dobrowsky veoma ga cienio. Kaže se, da je po nalogu austrijske vlade ponašio gradjanski zakonik, a da si je drugi tim prevodom lice osvietlao. Izvjestno je svakojako, da je za dugo vladinim tumačem bio, i na tom mnogo za nju radio.

MIHANOVIĆ ANTUN od Petrovapolja. Proživiv njeko doba u Mletcih i u Beču, posta najprije gubernialnim tajnikom u Rieci, zatim c. k. konsulom u Biogradu, Solunu, Trapezuntu i Carigradu, a napokon dobi mirovinu s naslovom dvorskoga savietnika. Silno zauzet za sve, što bi narodnost našu od sna stresti i okriepiti moglo, g. 1818 izposlova si u Beču dopušćenje za novine u hrvatskom jeziku a latinskimi slovi pod naslovom: *Oglasnik ilirski*, te 12 srp. 1818 izda poziv na predplatu, obećajući, da će prvi broj izaći 1 listopada, te dvakrat na nedjelju na čitavu listu za 16

(1) Télégraph officiel, koi je u Ljubljani izlazio od g. 1840 za njeko se vrieme izdavao i na ilirski jezik.,

Digitized by Google

for. na godinu, ali mu sve badava, jer nenadje dosta predbrojnika, valjda s toga, što taj poziv nije imao njegova podpisa. Od njega imamo: a) *Znanostih i narodnoga jezika prijateljom*, u Padovi 1818.8; b) *Reč domovini od hasnovitosti pisanja u domorodnom jeziku*, u Beču 1825.8 (*govor*). U Hormayr-evu arkivu (*1823. br. 66. 67. 71.*) nalazi se njegov sastavak o srodnosti slavonskoga sa sanskritskim jezikom, a u Danici više njegovih piesama.

KASOTI MARKO, trogiranin, spisatelj romana i drugih pomanjih sastavaka, navlastito za službene zadarske novine, koje je za njekoliko godina uredjivao, umrie prerano 9 svib. 1842. Njegov je sliedeći roman: *Milenko i Dobrila*, u Zadru 1835.8.

APPENDINI FRANJO MARIA rodio se 6 stud. 1769 u Poirinu u Piemontu. Došav kao misnik družbe pobožnih učiona u Dubrovnik, upozna se s ondašnjimi dubrovačkimi vieštaci, kò što su bili Kunić, Restić, Ferić i Gjamanjić, a senat ga odabra za svoga pripovidaoca. U tom stavi se učiti naš jezik, te kupiti poviestničke spomenike o Dubrovniku. Za francezkoga vladanja znao je tako s Marmontom raditi, da je svoj zavod od očite propasti spasio. Omili i austrijskoj vladi, te ova ga postavi za ravnatelja dubrovačke gimnazije. Odabran g. 1824 za upravitelja zadarskoga odhranilišta, zahvali se na korist svoga brata Urbana, ali po bratovoj smrti (*1833*)morao se te službe poprimiti. Umrie u Zadru 29 sieč. 1837. Mnogo je knjiga napisao italijanski i latinski o poviesti i o jeziku našem, ali obično površno i nekritično. Medj ovimi spisi najviše vriedi drugi svezak njegova diela: *Notizie storico-critiche sull' antichità, storia e letteratura de' Ragusei*, u Dubrovniku 1802, gdje se i poviestju naše narodne knjige obširno bavi. Još ćemo spomenuti: a) *Grammatica della lingua illirica*, u Dubrovniku 1808.8, 1828.8, 1848.8; b) *I primi elementi della lingua latina composti in italiano ed in illirico*, u Dubrov. 1814.8.

ALEKSIEVIĆ SPIRO rodjen g. 1769 u Žitomisliću kod Neretve, učitelj u Vrliki, u Skradinu i u Drnišu, župnik u Drnišu i u Zadru, gdje preminu g. 1841. Svoje rukopise i knjige ostavi manastiru na Krki, gdje se i danas čuvaju. Preveo je: a) *Kratki katikisis*, u Mletcih 1811; b) *Rukovodstvo čelovječeskoga života, iz ital.*, u Budimu 1830.8; i c) *Pedeonove propoviedi (s ruskoga)*, u rukopisu.

KAČIĆ-MIOŠIĆ PAVAO KLEM. ugleda bieli sviet u Makarskoj 25 stud. 1784, Dovrši nauke u Padovi, gdje je za njeko vrieme dogmatiku predavao. Vrativ se kući, bude učiteljem na splietskoj gimnaziji, a kašnje

Digitized by Google

isto tako na odhraniliŝtu i siemeniŝtu zadarskom. God. 1829 odabran za spletskoga biskupa, obogati ondješnje siemeniŝte filozofičkim tečajem i knjižnicom; a bio bi jamačno u dobročinjenju daleko dohvatio, da nije ga prerana smrt 10 list. 1837 zatekla. Njegova su diela: a) *Ritual rimski po naredbi sv. otca pape Benedikta* XIV., u Mletcih 1827.12; b) *Knjiga pastirska*, u Splietu 1830.4; c) *Bogoslovje pastirsko*, u rukopisu; d) *Prevod Novoga Zakona* s tumačem, u rukopisu; e) *Kateketika*, u rukopisu i td. Svake godine davao je svojim učenikom u siemeniŝtu pastirske naputke i uprave. One o pastirskom liekarstvu izdao M. Kurtović u Zori Dalmatinskoj.

GJURICEO ANTUN, dubrovački biskup, koi isto prerano, kô što Kačić-Miošić preminu, najme g. 1842, a mnogo je ovomu i umom i dobrotvornostju naličan bio. Od njega nam ostaje: *Knjiga pastirska*, 1831.4; i druga: *Knjiga pastirska* 1840, obe tiskane u Dubrovniku. — Ova dva biskupa bila su naša, narod su naš ljubili i njegove svetosti štovali, te njihova će uspomena u nas dugo živieti; dočim ćemo se uviek grozno siećati Jos. Fr. *Novaka* i Josipa *Godeassi-a*, zadarskih nadbiskupa i prvostolnika, dakako inostranaca, neprijatelja naše narodne prosviete. Prvi utamani g. 1829 naše narodno siemeniŝte u Zadru; drugi u zemaljskom carevinskom vieću bjedeć nas, jasno nam očitova svoju mrznost i kratkovidnost svoje pameti. Oba su dala prevesti njekoliko svojih pastirskih poslanica na hrvatski jezik, koga jamačno poznavali nisu.

ČUIĆ MIHAJLO rodio se g. 1797 u selu Bukovici u Duvnu. Primiv nauke u Fojnici i u Ugarskoj, bude učiteljem i pripoviedaocem u Fojnici, zatim župnikom u Kuprisu, u Čiklića i u Rami, i napokon difinitorom bosanske države. Muž velikoga nauka, svetoga i redoničkoga življenja, uljudan i blagoćudan, od suhobolje preminu 5 stud. 1844. Napisa: a) *Život Isusa Kersta gospodina našega izvadjen i uredjen iz evangjeljah po Aug. Kalmetu, iz tal. u ilirski; izdao J. F. Jukić* u Splietu 1848.8; b) *Podobar broj različitih predikah*, u rukopisu (*Jukić*).

PETER FRANJO, učitelj niemačkoga jezika na splietskoj gimnaziji: *Botanischer Wegweiser in der Gegend von Spalato in Dalmatien (s hrvatskim nasivoslovjem)*, u Zadru 1832.

MIHL J. napisa: *Pravopis ilirski*, u Pragu 1836.

MUDROVČIĆ ANTUN kanonik novljanski u Vinodolu: *Veliki katekizam s pitanji i odgovori*, u Zagrebu 1836.8.

Digitized by Google

PLANČIĆ GJORGJE iz Staroga Grada na Hvaru, naučitelj mudroznanja i bogoslovja, od g. 1818 nadzornik pučkih škola u Dalmaciji a od g. 1832 isto tako mletačke države, carski savietnik, te začast. kanonik Sv. Marka u Mletcih, gdje je i umro g. 1852. Kao nadzornik dalmatinski radio je po mogućnosti i za boljak pučke narodne prosviete, te je i naški napisao: *Abbecedario della lingua italiana ed illirica*, 1820 u rukopisu, predložen odboru za ustanovljenje pravopisa; b) *Katekizam mali s upitovanjim i odgovorim za dičicu*, u Mletcih 1823.8.

MILIN MARTIN, svećenik zadarske biskupije: *Trideset i tri uspomene podane mladosti od Sv. Filipa Nera, prinešene u slavni jezik dalmatinski*, u Mletcih 1842.16.

LAZANEO LUKA, bračanin: *Zgodopisje staroga i novoga zakona s istomačenjem od svetih otacah iznošeno u slovinskom jeziku*, u Mletcih 1844.8 sa 48 slika.

BASILE VINKO, isusovac: *Razmišljajte ovo dobro, otca Bart. Baudrana družbe Isusove*, prevod, u Rimu 1844.12.

Još nam je ovdje spomenuti dva spisatelja, oba norodnomu jeziku dobro vješta, koja, kô što smo rekli o Petru Buniću i o Antunu Kazančiću za piesničtvo, mogu se smatrati kao zadnji zastupatelji narodne proze u primorju na odmaku drugoga doba naše književnosti. To su Matija Santić i Simo Starčević. Istina, oni su i kašnje radili na književnom polju; no ipak stare grudi nisu ni mogle proniknuti novim dahom, koi se i ondje, navlastito po dalmatinskoj Zori, sbudi.

SANTIĆ MATIJA, kastelanin, nadzornik pučkih škola, podigne se u zadarskom kaptolu do najveće časti i umrie g. 1856. Piesme, što je prigodom sačinjavao, nebi mu bile jamačno glasa učuvale. Prozom pako tako si osvietla lice, da mu sbilja nije bilo para u Dalmaciji. Ostaju nam od njega dva krasna prevoda, naime: a) *Nauk od poljskoga tešanja, talianskoga J. C. Gagliarda*, u Zadru 1829.8; i b) *Župnik, razgovor g. A. de Lamartina*, iz francezkoga, u Zadru 1845.8. Krom toga prevadjao je obično vladine sastavke, razpise, oglase i td. a ne malo radnja ostavio je u rukopisu. No njegovi razgovori o gospodarstvu, dielomice u Zori obielodanjeni, ne samo što su tako mudro izradjeni, da u isto doba mogu zadovoljiti svakoga od najprostijega do najizobraženijega čovieka, koi se takovim predmetom zanima, nego tolika je u njih milina, čistoća, i ježnost jezika, da vabe i uzhitjuju. Od

Digitized by Google

STARČEVIĆA ŠIME, župnika od Novoga u Vinodolu, a kašnje od Karlobaga, koi preminu g. 1858, osim njegovih još rukopisnih radnja i množine članaka u domaćih časopisih izdanih, imamo još i sliedeća diela: a) *Kratki nauk čudoredni vèrhu dušnostih čovika, za seljane*, u Zadru 1807; b) *Mozin, nova ričoslovnica ilirićko-franceska, (iz nemačkoga) prinešena na potribovanje vojničke mladosti ilirićkih država*, u Trstu 1812.8; c) *Nova ričoslovnica ilirska vojničkoj mladosti krajičnoj poklonjena*, u Trstu 1812.8; d) *Put križa Isukarstova*, u Splietu 1813; e) *Homelije ili tumačenja Sv. evangjela*, u Zadru 1850.8 u dva sveska; f) *Svagdanja pobožnost i prava ispovid kerstjanska*, u Zagrebu 1854.8; g) *Zakoni škrinje ili pinesnice od štenja.*

Ovdje mogli bismo napokon pridodati nebrojenu hrpu svakojakih knjiga i sastavaka u stihovih i u prozi, koji su kroz XVII i XVIII stolietje u našem primorju napisani bili i većinom bieli sviet ugledali bez imena dotičnoga složitęlja, ali nam se toga okaniti, najprije da ovaj pregled u svoje granice po mogućnosti stęgnemo, a drugo jer su mal da ne svi u bibliografiji Kukuljevićevoj, u kazalu Čulićeve knjižnici, i u drugoj knjizi Šafařikove književne poviesti jugoslavjanske točno pobilježeni.

§. 7.

Radilci Hrvatsko-Slavonski na polju jugoslavjanske književnosti za ovo drugo doba.

Obično se kaže, da se današnja Slavonija nije mogla k izobraženomu svietu primaknuti, dok se nije riešila turskoga jarma, koi ju pretisnutu držao već od beogradske propasti (*1521*) tja do Karlovačkoga mira (*1699*). Ali se meni čini, da ova zemlja, makar ostala za to doba od turskoga kopita neoskvrnjena, nebi se ipak bila nipošto prenula s duševnoga mrtvila, kô što se pomakle nisu ni druge zemlje oko nje ležeće, a uživajuće bar njeku političku slobodu. Do osamnaestoga vieka cieli istok a povećim dielom i sievер još su mal da ne barbarski san boravili; a drugčije nije ni biti moglo, jer je na tih stranah još sasvim manjkalo onih sriedstva, koja su glavnom polugom i promicalom duševnoga razvoja, naime, ne samo nije bilo mira i barem klicanja gospodarstva, nego ni javnih škola a kamo li učenih i književnih zavoda. I poslie oslobodjenja turskoga bila bi

Digitized by Google

jamačno ostala za dugo i Slavonija u starom mrtvilu, da nije dobila valjanih biskupa, koji su o tom navlastito nastojali, da si uzgoje vriednih duhovnih pastira, i da nije sjaj krune sl. M. Terezije ponješto i nju blagotvorno obasjao. Tim načinom samo započela se je polovicom XVIII stolietja malo snebivati magletina, koja je do tada ovu zemlju držala protisnutu, te sunce bolje budućnosti pomaljati. Na sve to nas dobro upućuje slavni biskup Fr. Tausi, koi u predgovoru svoje knjižice: *Obilato duhovno mliko*, tiskane god. 1754 u Zagrebu, ovako opisuje ondašnje stanje slavonske prosvjete: *Ufamo se, da Slavonija, do sada po niki način pusta, odsele naukom umitnija i bogoljubstvom izglednija, veselije procvate i plodnije se nakiti, i jasno od slave ime, koje od toliko vikovah kanoti vlastito nosi, napridujući u nauku i bogoljubstvu još dostojnije uznosi.*

Sieme tada posijano neosta sbilja bezplodno. Istina nemamo ovdje niti Gundulića niti Vitaljića niti Gjorgjića niti Kačića; ništa ne manje i Slavonija porodila je ne maleni broj dobrih piesnika i prostopisaoca, dostojnih siela u hramu naše narodne prosvjete; a medju njimi stoje jamačno kao prvi Ante Kanižlić, Mat Ant. Relković i Mat. Pet. Katančić. Nama je samo pregledno označiti te za ovo drugo književno doba živuće slavonske spisatelje i njihove književne radnje, te ćemo i njih kô što smo hrvatsko-dalmatinske odieliti na dva odsieka, naime na piesnike i na prostopisaoce.

A. *Piesnici Hrvatsko-slavonski.*

MIHIĆ JOSIP, franjevac, mnogo se u Turskoj bavio o širenju sv. viere, te napisao: *Libellus sacrorum hymnorum illyrico idiomate*, 1735.8.

KNEZOVIĆ ANT. JOS., župnik u Novom Sadu (*1746*), kanonik i čuvar koločanski (*1759*), prepost inful. sv. Irenea i stola apostolskoga bilježnik, umrie g. 1764. Ostavi nam sliedeće umotvore: a) *Kruna obdržavajući u stanje apostolsko, ispovidnika sviu ogledalo, život sv. Ivana od Nepomuka, naškim t. j. sl. ilirickim jezikom na verše sastavljena*, u Pešti 1759.4; a pridodani su *Verši od himbenog i lašlivog svita*; b) *Život sv. Olive, kćeri Juliana Cesara, drugi put na svetlo dat, s više verših novih uresit, i ilirickim slavnim izpisat jezikom*, u Pešti 1761.8; c) *Život sv. Genovefe, rodite hercegovice od Brabanta, ujedno na verše složito i na svetlo ilirickim jezikom dato*, u Pešti 1761.8.

Digitized by Google

KANIŽLIĆ ANTE, rodjen g. 1700 u Požegi, isusovac, više je godina u požeškom zavodu kao učitelj proživio, a po ukinutju isusove družbe kao omirovljeni svećenik ondje u siemeništu ostao, knjigami i pisanjem zabavljen, te i umro g. 1777. Piesnički je izradio: a) *Sv. Alojsio*, god. 1759 i u Budimu 1813.8; b) *Sv. Rožalia panormitanska divica, nakićena i ispivana*, u Beču 1780.8 i u Požegi 1863.8. Katančić smie ga usporediti s hrv.-dalmatinskimi piesnici, i zove ga našim Ovidijem (*De Istro. 144*).

RELKOVIĆ MAT. ANT. rodio se g. 1732 u Svinjaru gradiške pukovnije od bosanske porodice. Kao graničar stupi u vojničku službu (*1748*) i u sedmogodišnjem ratu liepo si osvietla lice, te dobi plemstvo s naslovom od *Ehrendorfa*. Zasužnjen u Vratislavi, bje odveden u Frakfurt na Odri, gdje se francezkomu jeziku nauči. Svoju starost proživi kao omirovljeni kapetan u Vinkovcih, gdje preminu g. 1798. Složio je krasnu piesan pod imenom: *Satir iliti divji čovik*, u Drezdenu, 1761, u Osieku 1879.8 po samu spisatelju poizpravljen, u Osieku 1822.12, i tu opet 1857.8; a bje i klimenticom na svietlo dan po Stiep. Raiću u Beču 1793 i u Budimu 1807.8. Uz *Satira* nalazi se *kratki izpis života priv. g. Matie Antuna Relkovića*, izpievao A. P. o. H. K. u. O. Relković je svoj umotvor napisao za pomenutoga rata u Saskoj (*1761*). Dva su Slavonca težko na Satira napali, od kojih jedan bješe svećenik a drugi vojnik. Relković odgovori jim, opravdajuć se, da je to dielo napisao s uzroka, *da se kadkada i hum provietra i pamet opočine, čitajuć šaljive stvari, bez omraze*, te da bude i *na hasnu svojih domorodacah*, pošto su *istinite*. Vid Došen primorac priteče mu u pomoć proti tim napadnikom svojom piesmom *Jeka planine* (*V. str. 421*).

BOŠNJAKOVIĆ TADIJA, malobraćanin, vojnički duhovnik, a g. 1765 učitelj bogoslovja u Budimu, po smrti je ostavio više piesničkih i drugih radnja u rukopisu.

RAPIĆ GJORGJE, franjevac kapistranski, rodjen g. 1714 u Gradiški, za šest godina u Djakovu učitelj mudroznanja i bogoslovja, preminu g. 1777. Proti M. A. Relkoviću napisa svoj *Satir iliti divji čovik u nauku karstjanskomu ubavistit*, i td. u Osieku 1768.8 i u Pešti 1776.8, a uz ovo drugo izdanje jošte: *Opomena najposlidnja satiru*, sa slikama. O Rapiću dobro veli Krčelić: *apud vulgum omnem se ipsum prostituit.*

PAVIĆ MIRKO, franjevac kapistranski, rodjen g. 1716 u Budimu, slavjanski pripoviednik u Beču, dvie godine učitelj mudroznanja u Baji a deset bogoslovja u Budimu, sve je časti u svom redu obnašao, Bugarsku

Digitized by Google

u poslu svoje družbe proputovao, te g. 1780 u Budimu preminuo. Mnogo je i latinski napisao, te i takovih radnja, koje su i za našu poviest dosta koristne. Kao piesnik izkaza se u sliedećih dielih: a) *Flos medicinae. auctore Joanne de Mediolano, recenter interpretatione illyrica sive dalmatica rythmice illustratus*, u Pešti 1768.8; b) *Nadodanje glavnih dogadjajah k Razgovoru ugodnome naroda slovinskoga A. Kačića*, u Pešti 1768.12; c) *Psaltir ili pisme Davidove (Kukuljević)*; i d) *Duhovne pisme.*

BLAGOVIĆ ADAM TADIA, valpovljanin, pisar pri dvorskom poslaničtvu i pri odboru lučko-zdravinskom, napisa: *Pisnik-putnik, njekoji dogadjaji pervo i posle puta Josipa II Cesara rimsko-nimačkoga u Slavoniju*, u Beču 1771.8.

VELIKANOVIĆ IVAN, franjevac, rodio se u Brodu g. 1723. Više je godina u svom redu učio bogoslovje, a kao državnik g. 1773–4 prisustvova obćoj skupšćini u Rimu. Umrie 24 kol. 1803. Preveo je njekoliko igrokaza u naš jezik u stihovih i u prozi. Voltić hvali ga. Jezik mu je podosta čist i pravilan, a slog lagan i jedar. Poznata njegova diela jesu: a) *Prikazanje razpuštene kćeri, velike poslie pokornice Sv. Margarite iz Kortone*, u tri čina, u Osieku 1780.8; b) *Sv. Susana divica i mučenica dalmatinska aliti slovinska*, prev. iz ital., u Budimu 1783.8; c) *Sv. Terezia divica, za prikazu u jezik talianski složena i u ilirički prevedena*, u Osieku 1803.8.

VLAŠIĆ JOS. ANT. župnik u Kamenici i arcidjakon sriemske biskupije: *Contemptus Mundi t. j. prezviranje svieta (od Inocenta III) na ilirički prevedena piesma*, u Osieku 1785.8. Po Kukuljeviću ovo je dielo sve pisano u rimah jako tekućim slogom, na način Doženove *Aždaje.*

IVANOŠIĆ ANTUN, župnik u Čadjavici zagrebačke biskupije u Slavoniji, umrie 2 lip. 1800 u Štefanovcu. Mnogo je liepih satira u rukopisu ostavio. Od njega imamo: a) *Opisivanje sličnoričnо groba Josipa Ant. Čolnića od Čolka biskupa djakov. i bosan.*, u Zagrebu 1786.8 (*po Šaf. 1784*); b) *Plač zaručnice t. j. stolne crkve zagrebačke nad smrtjom svoga zaručnika Josipa Galjufa biskupa 18 sušca 1786*, u Zagrebu 1786.4; c) *Svemogući neba i zemlje stvoritelj s kiticom prvoga, drugoga i tretjega poglavja knjige poroda po razumu sv. Pisma nakićen i ispivan*, u Zagrebu 1788.4. Tu ima dosta pobožnih piesama, sedam pokornih psalma i td.; a valjda je s ovim sve jedno što Kukuljević navadja kao osobito Antunovo dielo, naime: *Ad tria capita genesis in*

Digitized by Google

versus illyricos redacta, accedunt nonnulla fragmenta et cantiones; d) *Pobožnomu zdihavanju pedesetoletnoga mašnika g. Jos. Milinovića kan. Zagr.*, u Zagrebu 1788.4; e) *Pedesetogodišnjemu misniku P. Iv. Pavloviću, Našičkoga manastira poglavaru*, u Zagrebu 1788.4; f) *Piesma od junaćtva viteza Peharnika oberstara Ogulinskoga*, u Zagrebu 1788.4; g) *Pisma od uzetja turske Gradiške, koju osvoji glasoviti vitez Gedeon Laudon*, u Zagrebu 1789.8; h) *Pisma od praštanja paroka gradiškoga, koja počima: Gradišćani, bratjo draga! ode Ante vaš bez traga*; i) *Pisma od fratra Zvekana*, paškvila pod naslovom: *Sličnorični nadpis groba Zvekanova*, 1812.12.

ŠTIVALIĆ MIHAILO iz Požege, gdje se rodio 20 svib. 1753. Bio je učiteljem poviesti, a po Mikloušiću i prava na zagrebačkoj akademiji, te i podravnateljem ondješnje gimnazije. Ovim se svietom rastavi 6 svib. 1806. U rukopisu ostavi više poviestničkih spisa latinskih, a i mnogo piesama u slavonskom izgovoru.

KATANČIĆ MATIA PETAR rodjen u Valpovu 12 kol. 1750, frajevac (*1771*), naučitelj mudrosnanja, učitelj piesničtva najprije na gimnaziji u Osieku, zatim na arcigimnaziju u Zagrebu, a napokon učitelj arkeologije i numismatike na sveučilištu u Pešti i čuvar ondješnje knjižnice. Kašnje se ukloni u svoj budimski manastir, gdje se sasvim književnoj radnji posveti, te umrie 24 svib. 1825. Bio je pravi enciklopedist u znanostih, a navlastito je dobro znao poviest i starine, te je više latinskih diela na poznavanje prošlosti naše zemlje na svietlo dao ili u rukopisih ostavio. Ti rukopisi danas krase knjižnicu peštanskoga sveučilišta. Od tih diela spomenut nam je ovdje samo dva, koja se približje s našim predmetom rukuju, a to su: *Specimen Philologiae et Geographiae Pannoniorum, in quo de origine, lingua et literatura Croatorum diseritur*, u Zagrebu 1795, i: *De poesi illyrica libellus, ad leges aestheticae exactus, cum Rosaleide Kanizlichii emendata*, g. 1817 u rukopisu. Po spisatelju knjige *Jihoslovane* (*Str. 107*), Katančić, *byl veleučený badatel starověitnosti, ale velmi slabý filolog a ještě slabší stilista.* Kanio je uvesti u naše piesničtvo latinsko razmierje, navlastito *hexametar* i *distik*, te u tom smieru složio je njekoliko pastirskih piesni, ali mu se nenadje nasliednika. Piesnički je izradio: a) *Poskočnica Pana i Talie na crnom brdu*, u Osieku 1788.8; c) *Glasak Ljubice vile šumske k sestri Milici u gori zelenoj niše grada Samobora*, u Zagr. 1790.8; d) *Fructus autumnales in jugis parnassi pannonii lecti*, u Zagr. 1794.8 i 1844, gdje je dosta piesama i pastirskih razgovora u slavonskom izgovoru priodano.

Digitized by Google

PAVIČIĆ NIKOLA, još kao bogoslovac poda na svietlo u Pešti sliedeću piesan: *Čestitnica prisvit. g. Maximilianu Vrhovcu biskupu zagreb.* i td. 1789.8.

KORDIĆ GJORGJE: *Pisma od plemenite čete Horvatah u Budim za pohodit svetu krunu odlazećih izpivana*, u Zagr. 1790.8.

TURKOVIĆ ANT. JOS. najprije župnik gornje varoši a kašnje tvrdjave Osiečke i podarcidjakon, umrie 6 ožuj. 1806. Voltić ga zove: *poeta insignis. Složi*: a) *Retfale i kravice, pisme dvi u sličnoričje, iz latin. jezika na ilirički prinešene*, u Osieku 1791.8; b) *Josip poznan od bratje svoje*, u Osieku 1791.8; c) *Život Sv. Eustakie, u sličnoričje složen i izpivan, s naukom krstjanskim*, u dva svezka, u Osieku 1795.8; d) *Pozdravljenje u prigodi ulazenja u Pečuh bratje od milosrdnja*, u Osieku 1796.8; e) *Pridavak knjigi o životu Sv. Eustakia*, u Osieku 1798.8.

SRTIĆ GJORGJE iz Udbine, župnik u Vinkovcih, zatim u Nemci, a kašnje kanonik i ravnatelj siemeništa u Djakovu, gdje preminu 7 list. 1808: *Jezgra nauka krstjanskoga, pisme i molitve bogoljubne*, u Osieku 1791.8 i 1797.8. u prozi i u stihovih, i ne bez vriednosti.

TOMILOVIĆ ALEKSANDER, franjevac kapistranski, rodjen 25 siečnja 1743 u Osieku, gdje je od g. 1809–1811 manastirskim čuvarom bio. Umrie g. 1829. Njegov je: *Josip poznan od bratje svoje, u versih izpivan*, igrokaz, u Osieku 1791.8.

BOŠNJAK BLAŽ iz Gradiške: *Izpisanje rata turskoga pod Jatipom cesarom II po jednom regimenskom patru skupljeno i u stihove složeno*, u Osieku 1792.8.

KRAJAČIĆ MARKO, pešćki župnik, proslavi svećenički jubileum O. Fr. Regožića piesmom štampanom u Budimu 1794.4.

RELKOVIĆ JOS. STJEP., Matijev sin, štopski župnik u Vinkovcih, povadi iz starih kućnika svej *Kućnik, što svakoga miseca priko godine u polju, u brdu, u bašči, oko marve i živadi, oko kuće i u kući činiti, i kako se zdravlje razložno uzdržati ima*, u Osieku 1794.8 i 1796.8. Jezik mu je dosta dobar.

NAGJ ANTUN, rodjen 14 sieč. 1774 u Požegi, odvjetnik, učitelj narodne poviesti na zagrebačkoj akademiji, napokon u Budimu kod namjest. vieća razsudnik knjiga. Mnogo se za narodnu knjigu zauzimao i s njom se zavavljao, te je dosta latinski i naški napisao. Ovdje nam je spomenuti samo njegove piesničke radnje: a) *Pisma od sakupljene i podignute proti Francuzom 1797 kr. Horvatskoga i Slavonskoga plemena*

Digitized by Google

vojske ili insurekcie, u Zagr. 1797; b) *Pirovna popivka prisvit. g. knezu Iv. Nep. Draškoviću*, u Zagr. 1808; c) *Čestitnica presvit. g. knezu Iv. Nep. Draškoviću*, u Zagr. 1809.4; d) *Čestitnica pl. red. g. Iv. Krst. Nagy*, u Zagr. 1810.4; e) *Publie Ovide Nasona plačnopivke* i *Priobrazne pisme*, u rukopisu.

PAVIŠEVIĆ JOSIP, franjevac, iz Požege, gdje se rodio 8 kol. 1734. Preminu u Osieku 24 stud. 1803. Bio je na glasu kao vrli mudroznanac i pripoviedalac. Nabavio si bješe liepu knjižnicu i muzej. Voltić piše, da je više krasnih tragedija sastavio.

PAVIĆ KARLO rodi se 27 lip. 1779 u Tovarniku sriemskom, a svrši bogoslovne nauke u Pečuhu. Bude zatim duhovnim pomoćnikom kod kuće, župnikom u Lipovcu, Lovasu, Mitrovici i Vinkovcih, učiteljem medjutim za dvie godine na djakovačkom siemeništu mudroljubja i bogoslovja, opatom Bl. M. D. u Biharu kod Vel. Varadina, i napokon kanonikom u Djakovu. Preminu g. 1850. Piesnički izradi: a) *Slavulj Sv. Bonaventure, iz diačkoga u ilirički jezik*, u Pečuhu 1803.8; b) *Emerik Kar. Rafaj biskup*, a Osieku 1816; c) *Zbor pivalica u Fruškoj gori*, u Novom Sadu 1816.8; d) *Sedam riči isusovih s križa izpustjenih, u pismu složenih*, u Osieku 1818; e) *Pisma prisv. g. Frideriku oberstaru*, u Osieku 1830; f) *Elegia prisv. g. biskupu Pav. Mat. Sučiću*, u Osieku 1830.4; g) *Miropripivka, s kojom prisv. P. M. Sučića duh. vladanje biskupie diakovačke zakonito primajućeg, podložno stado duh. priklonito pozdravlja*, u Budimu 1831.4; h) Četiristolitna uspomena iznadjenog *knjigotištja*, u Budimu 1852.

BREZOVAČKI TITO ugleda bieli sviet u Zagrebu g. 1754. Prvo pavlin, kašnje posta duh. pomoćnikom kod sv. Marka u Zagrebu, gdje preminu 29 list. 1805. Vatreni i smieli branitelj svoje narodnosti, oštra uma i šaljive naravi, pievao je dobro latinski, kajkavski i slavonski. Po Šafařiku je ovim zadnjim izgovorom izpievao dvie piesme, naime: a) *U spominak prečast. vpelavanja redovničke bratje od milosardja zvane u Zagreb*, u Zagr. 1804.4; b) *Pisma Baronu Juri Rožiću*, u Zagr. 1805.4.

HORVATOVIĆ MARK' ANTUN, župnik najprije slavonski kod Sv. Svetaca, a kašnje dosluženi župnik kod Sv. Marka u Zagrebu, izpieva: a) *Kruna najvećih vitezova velikoga Franca cesara Austrianskoga i najvećega Aleksandra cara Rusianskoga, sile francuzke obladatelja, posvećena imenu najvećega Aleksandra*, u Beču 1814.8. Veli on u svom posvećenju, da je dugo mislio, komu bi ju posvetio, kad mu *eto srićno na*

Digitized by Google

um pade, da nikomu nije pričje niti pristalie nju posvetiti i nakloniti, nego njiovoj najveličanstvenijoj carstva rusianskog kruni, najvećemu Aleksandru, koji su u ovome slavonskom-ilirickom jeziku umitni. Na koncu istoga posvećenja želi Horvatović ruskomu vladaru dug život preko 100 godina, razširenje carstva, i turske sile preobladanje (*Kukuljević*). Srećno po Horvatovića, da je za Meternika živio! b) *Obradostnjenje biskupata diakovačkoga na došastju prip. i prisv. g. biskupa svoga Imbriga Kar. Raffay, na slavonski izvedeno*, u Zagr. 1816.8; c) *Način laglji velikih ladjah uz i niz vodu putovanja* (*Mikl. 96*).

MIHALIĆ JOS. KALAS. iz Iloka. Dokonča bogoslovni tečaj u Zagrebu, a g. 1832 bješe satskim župnikom u Sriemu. Preminu g. 1848. Složi: a) *Pisma pastirska na poštenje njihove prisv. biskupske Em. g. Emer. Karla Raffayi*, u Novom Sadu 1817.4: b) *Pisma prisv. g. Em. K. Raffayi*, u Osieku 1819; c) *Pisma prisv. g. Em. K. Raffayi*, u Budimu 1826.8; d) *Elegia g. Fr. Kulungjiću kanon. diakov.*, u Budimu 1816.8; e) *Narodkinja vila g. Pavli Matii Sučiću stolne crkve stolno biogradske biskupu.* u Budimu 1828.8 (*Šaf. II. 155*); f) *Domorodkinja prisv. i pripoš. g. Pavli Matii Sučiću od Pačer stolnih crkvih bosanske iliti diakovačke i srimske zakonito ujedinjenih biskupu*, u Budimu 1831.8.

MIHALIĆ ANTUN, mladji brat Josipov, rodjen 29 kol. 1786 u Iloku, naučitelj bogoslovja, profesor dogmatike u djakovačkom siemeništu. zatim župnik u Petrovaradinu i podarcidjakon, a g. 1830 počastni član bogoslovnoga fakulteta peštanskoga, preminu g. 1847. Izpieva: a) *Oda prisv. g. Em. Karli Raffayu u vrime svečanoga uvoda njegova u biskupiu stolnih crkvih bosanske i s rimske*, u Osieku 1816.4; b) *San u vrime svečanoga uvoda prisv. g. Pavla Sučića od Pačer u biskupiu stolnih crkva bosanske iliti diakovačke i srimske*, u Novomsadu 1820.8; d) *Narodno veselje triuh kraljevina u vrime naimenovanja Franciska od Vlašića za bana horv. slav. i dalm.*, u Novomsadu 1832.8.

JANKOVIĆ IVAN: *Pisnoslovka, iliti povist o narodu slavenskom iz knjige A. Kačića*, u Budimu 1818.

ARNOLD GJORGJE, ravnatelj kora u poglavitoj crkvi Sv. Terezije sl. kr. varoši Maria-Teresiopolitanske, napisa: *Pismenik iliti skupljenje pisama različitih za nediljne svetačne i ostale dneve priko godine podobnih, za veću slavu božju i kriposti duhovne naroda ilirickoga učinjeno*, u Osieku 1819.8 (*po Kukulj. već g. 1810.4*).

ČEVAPOVIĆ GRGUR, rodjen 23 trav. 1786 u Bertolovcu, franjevac (*1802*), naučitelj mudroznanja (*1806 u Pešti*), učitelj plemenitih tvorba i

Digitized by Google

mudroznanja, dva puta državnik kapistranski, pozvan od cesara Josipa II u Beč kô što i M. Lanošović *pro subsidio literaturae illyricae*, umrie u Budimu 21 trav. 1830. Više je diela na latinskom jeziku napisao, s čega je i na glasu bio. Naški je izpievao: a) *Josip sin Jacoba patriarke, u narodnoj igri prikazan od učenika Vukovarski*, u Budimu 1820.8; igrokaz u jednom činu bez osobita piesničkog uzleta, sa njekoliko kitica amo tamo navedenih. koje se pievaju po notah, što je sam piesnik sastavio, a jezik mu je pravilan i narodan; a) *Vaga umrlog čovika*, u Budimu 1823.8.

BAJAJ IGNJAT složi: *Vinac angjeoski, to jest bogoljubne molitve i pisme, koje se u različitih prigodah duhovnog i crkvenog obslužavanja priko godine moliti i pivati mogu*, u Pešti 1821.8.

MIHALJ ANTUN, učitelj na požeškoj gimnaziji: *Put Marjanski na Bistricu k čudnovitomu kipu Marie Bistričke u sl. kraljevstvu horvackomu*, u Varaždinu 1822.12.

MIHALJEVIĆ MIHAJLO, župnik u Drenjavi djakovačke biskupije, umrie 25 list. 1830: a) *Mandićevac iliti novi vinograd u brdu Pridvorackomu po uredbi biskupa Mandića usadit*, u Osieku 1822.4; b) *Elegia pripošt. g. Fr. Kulungjiću*, u Budimu 1826.8.

FILIPOVIĆ ADAM od Heldenthala, duhovni pripoviedalac u djakovačkom siemeništu, tu učitelj vierozakona i duhovnik klerika, i napokon župnik gorjanski: a) *Razgovor priprosti, iliti vrtlar s povrtljem se razgovara*, u Osieku 1822.8; b) *Život velikoga biskupa, privelikoga domorodca i najvećega priatelja našega Antuna Mandića*, u Pečuhu 1823.8; c) *Versi prigodom primištjenja P. Matie Sučića s biskupata stolno-biogradskog na djakovački*, u Osieku 1830.6; d) *Svoj biskupii na uspomenu prič. zaručenja i uvedenja prisv. i prip. g. P. M. Sučića*, u Osieku; e) *Novi i stari kalendar slavonski* za god. 1825 do 1838. u Osieku 8 s mnogimi piesmami i pripoviedkami; f) *Dan radosti i veseli, kada g. Josip Kuković biskup stolne crkve bosanske ili djakovačke na pristolje iste crkve dojde*, u Osieku 1834.4.

HADŽIĆ NIKOLA, upravitelj učione u Zemunu: a) *Cvitje istine sa oplemeniti razum i popraviti srce mladeži, iz različitih knjiga sabrano i na slavonskom jeziku izdano*, u Novomsadu 1828.8, gdje je mnogo stranoga zasijano; b) *Pripovidcice sa veselje i zabavu slavonskoga naroda*, u Budimu 1829.8; c) *Plač matere Slavonije po smrti Franca I*, u Osieku 1835.8.

Digitized by Google

PAVLIĆ BARTUO, rodjen g. 1790 u Klokočeviku blizu Broda, podupravitelj djakovačkoga sjemeništa, i župnik u Varošu a kašnje u Djakovu: a) *Naklon sinovske zahvalnosti prip. g. Gabri Jankovića kan. djak.*, u Osieku 1828.8; b) *Bolest i ozdravljenje g. Gabre Jankovića*, u Osieku 1828.8. Mnogo pako leži u rukopisu.

JOZEPAC IVAN, župnik nutrnje varoši i grada Osieka: a) *Jubileum sacerdotale, t. j. petdeseto misničko godištvo Em. Karla Rafaja biskupa djakovačkoga*, u Osieku u 4; b) *Rafaj Imbro, biskup djakovački u postanku sa slavenskim slikonorićjem na vikovitu uspomenu ilirskom narodu pozdravljen*, u Osieku u 4; c) *Progovor na dan slav. porodjenja ces. Frane I*, u Osieku 1830.8. Po Šafariku mnogo je prigodnih piesama sastavio i tri govora.

FUNTAK KUZMAN, franjevac države bugarske i službenik župe banatsko-teresiopolitanske: *Ključ nebeski, to jest bogoljubne molitve i pisme*, u Aradu 1834.8.

Medju ovimi piesnici slavonske obitelji mogu se jošte ubrojiti Marian Jaić, Antun Sabolović, Ignj. Al. Brlić, Stiep. Marijanović i Josip Marić, koji upravo zastupaju u obće prelazna doba književnoga razvoja na ovu stranu našega zemljišta.

JAIĆ MARIAN, brodjanin, rodjen 4 srp. 1795, franjevac države kapistranske (*1812*), učitelj pripravnika na glavnoj učioni u Vukovaru, te od god. 1821–31 bogoslovja, manastirski čuvar i župnički upravitelj u istom gradu, kašnje priv. ravnatelj osiečke gimnazije, državnik napokon u svom redu, premiru g. 1858. Složi: a) *Bogoljubne pisme, koje se pod S. Misom pivati mogu* u Budimu 1827.8., a do g. 1856 bile su do jedanaest puta preštampane, ponjesto pomnožene i novim naslovom: *Vinac bogoljubnih pisama, koje se nediljom i s prigodom različitih svetkovina pod Sv. Misom pivati običaju*; b) *Napivi bogoljubnih crkvenih pisamah ponajviše u poznatoj pismarici vincu naimenovanoj zaderžanih* u Budimu 1850.4; c) *Različite piesni* u rukopisih.

SABOLOVIĆ ANTUN, župnik u djakovačkoj biskupiji, pogreben g. 1857: a) *Pismotvor u deset slogovah*, u Osieku 1829.4; b) *Prečastno saručenje gosp. Štrossmajera biskupa*, u Osieku 1850.8, i još više prigodnih piesama.

BRLIĆ IGNJAT AL., rodjen u Brodu g. 1795, prisiednik občinski i trgovac u istoj varoši, umrie g. 1855: a) *Krstovka iliti život i dila*

Digitized by Google

gosp. našega Isukrsta u dvadeset i četiri pivanja izpivana po Jonu Palmotiću a sada na obćeniji ilirski izgovor prevedeno, u Budimu 1835.8, ali ju sasvim preobrazi; b) *Fridolin, igrokaz, e-nemačkaga* (u *izboru igrokaza ilirskoga kazališta*); c) *Kraljodvorski rukopis*, iz českoga, u zl. Pragu 1852.12; d) *Prigodne piesme.*

MARJANOVIĆ STJEPAN, brodjanin, izdao je mnogo piesama u ilirskoj danici, a napose: *Vitie i igrokazi*, knjiga VII, u Peśuhu 1839-40.12, a tu ima dosta i u prozi.

MARIĆ JOSIP, sada kanonik zagrebački: a) *Versovi prisv. g. Pavlu Sučiću, cerkve stolno-biogradske biskupu*, u Novomsadu 1828.4; b) *Plač kraišnika po smrti preuz. g. Pavla bar. od Radivojević*, u Budimu i u Zagrebu 1829.4; c) *Iskra domorodne ljubavi g. Tom. Mikloušiću pleb. stanj.* u Zagr. 1831.8; d) *Čoban na krajini*, u Zagr. 1831.8; e) *Novo leto na krajini*, u Zagr. 1833.4; f) *Piesma k slavi presv. i prep. g. J. Schrotta*, u Zagr. 1836.4; g) *Uspomene stogodišnje svetkovine postanja sl. banovačke 10 granič. regimente*, u Zagr. 1845.8; h) *Odlaz parve čete I banske regimente*, u Zagr. 1848.4. Uza to mnogo je piesni na svietlo dao u ilirskoj Danici; dva prigodna govora u prozi napose natiskana; a dosta još leži u rukopisih.

B. *Prastopisci Hrvatsko-slavonski.*

GARLIČIĆ IVAN dovrši nauke u lorentanskom zavodu, te bude župnikom u Djakovu i poslanikom sv. skupšćine za razplodjenje sv. viere. Kavanjin pjeva o njem (*VII. 155*): *A Harličić župnik teški — ukasa nam put nebeski.* Bje najstariji slavonski spisatelj. Napisa: *Put nebeski ukasan čoviku od Boga po svetoj ćarkvi, to jest nauk karstjanski u kratku obšlato i razborito istomačen u jezik bosanski, vele koristan nesamo ljudem svitovnjim nego još istim župnikom jezika bosanskoga*, u Mletcih 1707.8. Jezik mu je dosta pravilan i čist. U predgovoru besiedi o svom pravopisu.

PEJKIĆ KRSTO rodom iz Čiprovca u Bugarskoj, pitomac rimske Propagande, te apostolski poslanik, kanonik Peśujski i opat sv. Gjorgja Čanadskoga, sastavio je: *Zarcalo istine med carkve istočne i zapadnje*, u Mletcih 1716.12 bosanskom klimenticom; te on sam prevede ovo dielo na latinski jezik i obielodani u Mletcih 1728.8.

Digitized by Google

HERKEL IVAN, nazvan *Panonius*, izdao je u Budimu 1726.8: *Elementa universalis linguae slavicae a vivis dialectis eruta et sanis logicae principiis suffulta.*

BAČIĆ ANTUN, franjevac, rodom iz Slavonije, čuvar manastira budimskoga (*1732*), kašnje bosansko-kapitranskoga skupa državnik (*1754-6*), umrie u Našicah g. 1759, ostaviv sliedeća diela: a) *Istina katolicanska iliti skazanje upravljanja spasonosnoga žitka karstjanskoga sa zabilešenjem zabludjenja garčkoga odmetničtva* i td. *složeno u jezik ilirički*, u Budimu 1732.4. Kukuljević spominje Antuna Babića kao spisatelja *vire katolicanske*, tiskane u Budimu g. 1726. Ovo je valjda sve jedno sa Bačićevom istinom, a samo moglo bi biti prvo izdanje iste knjige. b) *Život Majke Božje, kraljice i gospoje naše, u ilirički (jezik) u kratko skupljen i sabran*, u Pečuhu 1773.4. Iv. Velikanović obielodani ga.

BRAČULJEVIĆ LOVRO, franjevac iz Budima, gdje se g. 1685 rodio, bje učiteljem bogoslovja za deset godina, i preminu g. 1738 (*po Šef. 1737*). Kao apostolski pohadjatelj proputova cielom Bugarskom, a u svom redu odlične je časti obnašao. Od njega nam ostaje samo: *Usao serafinske goruće ljubavi, tri put svezan*, u Budimu 1730.4. Vilov i Pavić liepo ga hvale.

MULIH GJORGJE, isusovac i apostolski poslanik, složi: a) *Duhovna pisanica kerstjanskoga nauka puna* i td. u Beču 1734.16 i u Zagrebu 1754.16 pomnoženo; b) *Obilato duhovno mliko, t. j. nauk kerstjanski ilirickoj dičici darovan*, u Zagrebu 1754.8; c) *Duhovne mervice, iliti malene molitvice od veće knjige Duhovne Hrane*, u Požunu 1758 i u Budimu 1818.8.

VILOV STIEPAN iz Budima, franjevac bosanske države, štilac u redu, za više godina bogoslovac koločkoga nadbiskupa Gavrila bar. Patačića, vrlo bistrouman i naučen muž, poda na svietlo: *Razgovor prijateljski medju kerstjaninom i ristjaninom pod imenom Franceska i Teodora, nad plemenitim i ugodnim nazivanjem: Fuljen Isus*, u Budimu 1736.8. U rukopisu ostavi njeku razpravu i životopis O. Lov. Bračuljevića.

KESIĆ ANTUN, budimski gradjanin, i brat mu **FRA NIKOLA** franjevac: *Epistole i evangjelia priko sviju nedilja i blagi dneva svetih godišnji, i muka gosp. naš. Isukersta po Matiji, Marku, Luki i Ivanu u jedno složena po redu rimskoga misala, trockom pok. g. Ant. Kesića gradjanina Budimskoga doveršana, a s nastojanjem brata njegova C. P. Fra Nikole reda s. Franj. obslužitelja provincie Bosne Argentine*

Digitized by Google

početa, koi u vrime strašne kuge s truda prišavši na vičnji pokoj, drugoj bratji početi posao ostavište, koja bratja i doveršiše g. 1740, u Budimu 8.

RAPIĆ GJORGJE (*V. str. 483*): a) Kolendar za g. 1743 i 1744, u Budimu; b) *Svakomu po malo, iliti predike nediljne sajedno s korismenima*, u Pešti 1762 na čitavom listu s bakroreznom slikom g. Iv. i Mat. Pavianovića mecenata ove ogromne knjige; c) *Od svakoga po malo iliti kratko upisanje života, mučeničtva, i slave pravih i svetih priateljah božjih* i td. *u ilirički jezik na svietlo dato*, u Pešti 1764.4 (*korismeni govori*).

KNEZOVIĆ ANT. JOS. (*V. str. 482*): *Duhovno: nemoj se zaboravit od mene, iliti knjižica molitvena, koja se zove put nebeski*, u Budimu 1746.8, opet oko g. 1758, a g. 1818.4 popravljena po A. Nagju i s naslovom: *Molitvena knjiga pod imenom: put nebeski*, te napokon 1856.8.

LIPOVČIĆ JERKO, iz Požege, gdje je ugledao bieli sviet g. 1717, franjevac srebrno-bosanske države, učitelj mudroznanja u Baji a za deset godina bogoslovja u Budimu, čuveni pripoviedalac, definitor i državni namiestnik u svom redu (*1765*), preminu g. 1769. Od njega imamo: a) *Dušu čuvajuće pohogjenje*, iz magjarskoga *u jezik ilirički prineženo*, u Budimu 1750.4; b) *Stazica nebeska*, knjiga molitvena, 8 (*po Kukulj.*); a valjda je ovo: *Stazica duhovna života vikovičnjega*, u Budimu 1755 (*Šaf. II. 264*); c) *Treći sad iliti istomačenje trećega reda sv. O. Frane*, dielo posmrtno, izdano po Mir. Paviću u Budimu 1769.8; d) *Način falu uzdati prisvetomu trojstvu*.

PAPUSLIĆ ANTUN, franjevac, rodjen g. 1710 u Pakracu, učitelj mudroznanja i bogoslovja, umrie g. 1766 u Cerniku. Njegova je knjižica pod naslovom: *Dušna slava sinovskoga bogoljubstva nebeskoj kraljici, u sedam predikah*, u Budimu 1751.4.

KARAGIĆ (*Čilić*) **LUKA**, franjevac, rodio se je g. 1681 u bačanskoj županiji, a nauke svršio u Italiji. Bje pako čuvarom manastira budimskoga (*1718-20*), učiteljem mudroljubja i pripovidaocem u Budimu, savietnikom koločkih nadbiskupa, te veoma na glasu kao pobožan i naučen. Umrie g. 1754. Sastavio je pobožno dielce: *Pravi put u Nebo*, u Budimu 12.

TAUSI FRANJO ugleda bieli sviet 23 ožuj. 1697. Prve je nauke u Zagrebu primio, mudroljubne i bogoslovne u hrvatskom odhranilištu bečkom, a da se još većma izobrazi, podje u Bologau na sveučilište, gdje

Digitized by Google

sa podbeta odlikova. Vrativ se kući, bude župnikom u Stenjevcu blizu Zagreba, zatim zagrebačkim kanonikom (*1729*), te bosanskim (*1749*) a zapokon zagrebačkim biskupom (*30 srp. 1751*). Umrie 11 sieč. 1769. U koliko je mogao nastojao je o razvoju narodne prosviete, te je i za slavonske svoje podložnike izdao sliedeću knjižicu: *Obilato duhovno mliko, to jest nauk kerstjanski iliričkoj dičici darovan*, u Zagrebu 1754.8. Radnja je po svoj prilici Gjorgja Muliha, predgovor samo Tausev.

PAVIĆ MIRKO (*V. str. 483*): a) *Jezgra nauka kerstjanskoga*, u Budimu 1754.12. b) *Kalendar ilirski*, u Budimu 1754-80.8; c) *Obširni nauk kerstjanski s nadodanim duhovnim pismom*, u Budimu 1755; d) *Tri dara duhovna na svetkovinu sv. Katarine*, u Budimu 1755; e) *Ogledalo temelja vire i zakona katoličanskoga, to jest sv. Pismo ili jezgra sviuh dogadjaja staroga i novoga zakona*, prevedeno iz franc. od Ragaumonta *u iliričkí*, u Budimu 1759.8 sa više miedoreza; f) *Ogledalo dogadjajah sv. Pisma staroga i novoga zakona*, u Budimu 1759.8; g) *Prišašće*, u Budimu 1762; h) *Prosvitljenje i ogrijanje jesenog i zimskog doba, iliti nediljne i svetačne pridike priko jeseni i zime dolazeće* i td. u Budimu 1762.4; i) *Epistole i Evangjelia priko sviu godišnji nediljah i svetkovinah*, u Budimu 1764.8 *u slovinski iliti ilirički jezik trećiput pristampana*, te još u Budimu 1808; j) *Ručna knjišica za utišlovit u zakon katoličanski obraćenike*, u Pešti 1769.8; k) *Molitvena knjiga s nikim pismom duhovnim*, u Budimu 1769.8; l) *Jezgra rimskoga pravovirnoga nauka karstjanskoga*, u Budimu 1769.12; m) *Novi i glavni u dvanaest stazicah razdiljeni put nebeski, iliričkomu pravovirnomu narodu prikazan*, u Budimu 1772.8; n) *Otca poštovanoga Goffine pravovirno po misalu carkovnomu uredjeno knjišenstvo iliti kratki nauci i tumačenja sviu nediljnih i glavnih svečanih evangjela, iz nemač. u slovinski iliti iliričkí jezik*, u Budimu 1778.8; o) *Knige sv. Pisma poroda i ishoda*, još u rukopisu.

KANIŽLIĆ ANTE (*V. str. 484*). Od njega nam ostaje u krasnoj prozi: a) *Bogoljubstvo na poštenje sv. Franceska Saveria družbe Isusove*, u Trnavi 1759.12 i 1766, i u Zadru; b) *Utočište B. D. Marii ugodno'i prietno a nami vele koristno i potribito* i td. u Mletcih 1759.12; c) *Primogući i sardce nadvladajući uzroci s kripostnimi podpomoćima za ljubiti g. Isukarsta, u franceski posli u nimački a zad u ilirički iliti slavonski prinešeni i usmlošeni*, u Zagrebu 1760.8; d) *Bogoljubnost molitvena na poštenje prisv. trojice jedinoga Boga, Bl. D. Marie i svetih.* u Trnavi 1766.8, u Budimu 1794.8. i 1813.8, i u Zadru 1800.16; e) *Mela*

Digitized by Google

i svakomu potribna bogoslovica, t. j. nauk karstianski, u tri škule razdiljen, u Zagr. 1763.12, u Trnavi 1772 kao peto izdanje, u Budimu 1818.12; f) *Kamen pravi smutnje velike iliti početak i uzrok istiniti rastavljenja cerkre istočne od zapadne* u Osieku 1780.4 i 1789.4.

TADIANOVIĆ BLAŽ, franjevac, vojnički duhovnik za sedmogodišnjega rata, kojom je prilikom izdao: *Svašta pomalo, iliti kratko složenje imena i riči u ilirski i nemački jezik*, u Magdeburgu 1761.12 i u Tropavi 1766.12. To je riečnik, te razgovori i poslanice.

RELKOVIĆ MAT. ANT. (*V str. 483*): a) *Gramatika nova slavonska*, u Zagrebu 1764.8, po Katančiću izvrstna; b) *Nova slavonska i nimačka gramatika*, u Zagr. 1767.8, u Beču 1775 (*Po Šaf. 1774*).8, i u Budimu (*po Šaf. opet u Beču*) 1789.8; c) *Prava i pomljivo izpisana ovčarnica*, iz nimač. u *slovinski*, u Osieku 1776.8; d) *Postanak naravne pravice i dužnostih ljudskih iz nje izvirajućih, za službu školah gramatičkih* (*iz latin.*), u Osieku 1794.8; e) *Nek je svašta, ili sabranje pametnih ričih i kripostnih dilah ljudskih* (*za diecu*), u Osieku 1795.8 i 1805.8; f) *Nimačko-ilirički i ilirično-nimački ričnik*, u Beču 1796 8; opet? 8; g) *Esopove fabule za slavonsku u školu hodeću dicu*, u Osieku 1804.8 s bakrorezi; a čini se napokon, da je iz Relkovićeva pera potekao prevod diela: h) *Razloženje svrhu plodjenja i pripaše ovacah, s jednim nadometkom od sijanja i timarenja duhana, iz nimač. na slavonski jezik*, u Osieku 1771.8 i u Beču 1772.8.

BLAGOEVIĆ ADAM TADIA (*V. str. 484*), osim latinskih napisao je naški još sliedeća diela u prozi: a) *Kinski, nikoji kokinkinesianski dogodjaji, drugima semljam kasnoviti*, u Beču 1771.8, iz franczkoga; b) *Ružičke Antuna, predika od jedinstva u kerstjanstvu sverhu Evang. Joan. pogl. 17 red. 20. 21.* i td. *iz nimač. na ilirički jezik*, u Beču 1773.4 u dva stupca latinskimi i glagoljskimi pismeni; c) *Jekušani nauk kako se ovce uz dobro upravljanje k najboljemu stanju dovesti, i u takvom uzderžati mogu, iz nimačkoga*, u Požunu 1774.8.

JABLANCI IGNJAT, bilježnik požežke županije: *Priručna knjiga za slavonsku seljansku mladež učiti u dobro naredjenom poljskomu radjenju, iz nimač.* (*od Iv. Wieganda*) *u slovinski priobratjena* u Beču, 1772.12.

FILIPIDES KONST. ALEKSIJE od Gaje: *Život Josipa II iz nemač. u ilirički slavonski preveden*, u Beču 1773.4.

Digitized by Google

VELIKANOVIĆ IVAN (*V. str. 484*): *Razmišljanja bogoljubna sv. Bonaventure sverhu muke i smerti g. našega Isukersta*, u Osieku 1776.8; valjda novo popravljeno izdanje knjige M. Lekušića; b) *Serafinskoga sv. otca Frane život, naredba i oporuke*, u Osieku 1777.12; c) *Promišljanja po nediljah svete korizme*, u Osieku 1778.8; d) *Uputjenja katoličanske u razgovore složena, i td. iz latin. u ilirički privedena*, u Osieku 1787-8 4 u dva svezka.

LANOSOVIĆ MARIAN, starinom *Gjurić*, rodjen u Orubici gradiške pukovnije, franjevac, učitelj u Osieku, obćeni namiestnik kapistranske države (*1804*), bje pozvan u Beč od Josipa II u odbor, komu je bila zadaća ustanoviti pravopis i slovnicu ilirsku, a umrie g. 1812 u Brodu. Od njega imamo: a) *Uvod u latinskih ričih slaganje s nikima nimačkoga jezika bilježkama, za korist slavonskih mladićah složen*, dio I, u Osieku 1776.8; b) *Neue Anleitung zur Slawonischen Sprache*, u Osieku 1778.8 i 1789.8 popravljeno, a trećice u Budimu 1795.8 popravljeno i pomnoženo i s naslovom: *Anleitung zur Slawonischen Sprachlehre sammt einem nützlichen Anhange mit verschiedenen Gesprächen, deutsch-slawonisch- und ungarischen Wörterbuche* i td. c) *Bogomolna knjižica iz pismah Davidovih i cerkvenih knjigah za duhovnu korist dušah karstjanskih*, u Budimu 1782.8; d) *Evangjelistar ilirički za sve nedilje i svetkovine priko godine, s četirima g. naš. Isukarsta mukami*, u Budimu 1784.8, ali je tu izveo mnogo riečih i načina staroslavenskih, te knjiga malo upotrabljena.

PATAČIĆ ADAM bar. od Zajezde rodom Hrvat, kiskup Velikoga Varadina, a kašnje koločki prabiskup i presiednik sveučilištnoga vieća (*1779*) sastavio je: *Dictionarium latino-illyricum et germanicum*, a taj rukopis danas se čuva u knjižnici koločke nadbiskupije.

MANDIKIĆ PETAR, franjevac kapistranski u Šarengradskom manastiru: *Samogovorenja, iliti duševni razgovori sv. Augustina bisk. iz latin. u slovinski jezik prenešena*, a troškom Stiep. *Agjića*, kan. pečujskoga, bisk. namjestnika i župnika u Tovarniku na svietlo dana u Osieku 1779.8.

GROZDIĆ MIHAJLO, franjevac bugarske države i upravitelj karaskovske župe u Banatu: *ABC iliti uprava za potribu šularske dolnjetinske mladeži*, sa malim katekizmom, u Temešvaru 1799.8.

PEHM KERUBIN, franjevac: a) *Častni pokoi radi dvojstrukog jubileuma od čast. O. Marcela Jurkina*, u Zagrebu 1780.4; b) *Govorenje na drugoj mladoj misi Marcela Jurkina rečeno u Virovitici g. 1783.*

Digitized by Google

LUKIĆ MARKO, ranarno-čovičjeg i marvinskog likarstva likar: *Na uspominanja iliti razbirna zabilježenja od marvinskih bolestih u ninskoj zemlji, iz nimačkog u slavonski jezik (od Iv. Bogudrag Volstein)*, u Beču 1784.12.

MATKOVIĆ IVAN, požežanin, dvorjanin biskupa Ant. Mandića. Po biskupskoj smrti kući se povrati (*1815*), gdje malo kašnje preminu. Ostavi: *Občinska naredba od žločinstva i njihovih pedepsa (Jus Criminale Josephi II dd. 2. aprilis 1783)*, u Budimu 1788.8.

PEŠTALIĆ GRGUR, franjevac kapistranski, podosta mudroznanju i uljudnim naukom viešt, tielom se razstavi u svom rodnom miestu Baji g. 1809. Napisa sliedeće knjige: a) *Dostojna plemenite Bačke starih uspomena, sadašnjih, i drugih slovinske kervi djelâ slava*, u Koloči 1790.8; b) *Utišenje ožaloštjenih u sedam pokorni pisama kralja Davida istomačeno*, u Budimu 1797.8.

BOGDANIĆ DANIEL Emir, rodjen g. 1762 u Virovitici, dobar latinski piesnik i vrli zemljomier, proživio je do 20 godina u Ugarskoj, i dvie je knjige latinski napisao a jednu naški, naime: *Dogadjaji svieta*, prvi dio *(od Adama do kralja Cirusa)*, u Beču 1792.8.

STOJADINOVIĆ PAV. MARKO sastavio je: *Illyrisch.-deutsche Gespräche für diejenigen so diese Sprache lernen wollen zur Erleichterung und zum Vergnügen*, u Beču 1793.8.

TOMIKOVIĆ ALEKSANDER (*V. str. 486*): a) *Život Petra Velikoga cara Rusije ispisan od arhimandrite Antonie Kalifora, iz talian. u ilirićko-slavonski* u Osieku 1794.8; b) *Sveta govorenja na veću slavu g. Boga Sabaotha*, u Osieku 1797.4.

STOJANOVIĆ JOSIP, franjevac, dobar pripoviedalac: a) *Smrt prius. g. Gedeona Laudona*, u Budimu 1794.8; b) *Tužba duše i tila*, u Budimu 1794.8; c) *Uspomena občenoga suda*, u Budimu 1795.8. Osim ova tri diela ostavio je u rukopisu: d) *Nediljne govore*, po Čevapoviću *insignes conciones;* te još knjižicu: e) *Dvostruka ljubav otvorena prikazalištu na poštenje Petru Marku Miloševiću u Osiku.*

MEZNAR DAVID, učitelj na požežkoj gimnaziji, župnik u Brestovcu i sborni prisjednik: a) *Pridika od Sv. Martina Turonskoga biskupa* i td. u Zagrebu 1795.8; b) *Pridika u vrime sadobitoga po Austriancih suproti Francuzi kod Rana potoka gradova Maintza i Mannheima priobladanja*, u Zagrebu 1796.8; c) *Pridika u vrime sadobitoga po Austriancih*

Digitized by Google

suproti Francuzi kod Rena potoka: Tebe Boga falimo, *deržane zafalnosti*, u Zagrebu 1796.8.

LEAKOVIĆ IV. BERNARDIN iz Bošnjake brodske pukovnije, učitelj bogoslovja i šarengradski župnik, probavi tri godine u Palestini, a umrie u Šarengradu g. 1815. Napisa: a) *Govorenja sveta za sve nedilje godišnje*, u Osieku 1795.4; b) *Nauk od poglavitih stvarih kerstjansko-katoličanskih*, u Budimu 1798.8 (*tu do 40 pripoviedanja*); c) *Govorenja sveta za svetčane dneve božje, B. D. M. i svetih, s nikima prilošitima porad pobožnoga običaja*, u Osiku 1802.8; d) *Kratak odgovor svrhu razdiljenja iztočne i zapadne cerkve, upravit po prijatelju zapadskomu k prijatelju iztočnomu* u Osieku 1802.8.

MAREVIĆ IVAN, naučitelj u bogoslovju, kanonik pečujski (*1791*), župnik i podarcidjakon najprije Bermendski i okoliša Tardanskoga a kašnje (*1800*) u Némethiu i onoga okoliša: a) *Dila Sv. mučenikah nehimbena i izabrana s trudom i pomnjom O. P. Tevdorika Ruinarta* i td. *iz latin. na ilirički*, u Osieku 1800.8 u tri svezka; b) *Vaga vrimena i vikovičnosti, t. j. razlika medju vrimenitim i vikovičnim* i td. *iz lat. na ilirički*, u Osieku 1803.8 u 4 svezka.

SIRČIĆ FRANJO, župnik Ruševački: a) *Pridika svrhu novog misnika pošt. g. Gjure Fekete Zagreb. biskupije*, u Osieku 1800.4; b) *Govorenje na godišno uspomenuće posvećenja cerkve župske kutjevačke*, u Osieku 1809 4.

KATANČIĆ MAT. PET. (*V. str. 485*): a) *Geographia Ptolomaei e graeco illyrice reddita, subjunctis vocibus graecis et varietate lectionis*, u Pešti 1803 još u rukopisu; b) *Etymologicon Illyricum, ad leges philologiae dialecto bosnensi exactum* i td. u Budimu g. 1815, u dva debela rukopisna svezka na listu; c) *Sveto Pismo staroga zakona* i td. *sada u jezik slavno-ilirički izgovora bosanskoga prineseno, tad sv. otacah i naučitelji tomačenjem nakitjeno*, u Budimu 1831.8, u četiri debela svezka; d) *Sveto Pismo novoga zakona*, u Budimu 1831.8 u dva sveska.

PAVIĆ KARLO (*V. str. 487*) u prozi ostavi: a) *Upućenje u znanost*, iz latinskoga (*Introductio in Mathesim*), 1805; b) *Svakdanja smrti uspomena i molitve za dobiti dobru smert*, u Budimu 1808.16; c) *Pokopno govorenje, koje o sprovodu priuz. g. Ant. Mandića biskupa* (*11 ožuj. 1815*) *reče*, u Osieku 1816.4; d) *Politika za dobre ljude, t. j. uprave razumnoga i kripostnoga života, iz nimač. poslavončite*, u Pešti

Digitized by Google

1821.8; e) *Nauk od oproštenja u občinu i od jubileuma osobito*, u Osieku 1826.8; f) *Kratki kerstjanski katol. nauk*, u Osieku 1827; g) *Svetčano govorenje o prigodi druge mlade mise prip. g. Gabre Jankovića kanon. djakov.*, u Budimu 1828.8; h) *Knjižica štijenja za vojnike*, u Budimu 1835.

KOLUNGJIĆ FRANJO, svećenik djakovački, naučitelj mudroznanja i bogoslovja, župnik u Jankovu granice brodske, g. 1825 franjevac, zatim djakovački kanonik (*1826*), stolni arcidjakon i opat Sv. Dimitrije od Svitna: *Govorenje pokopno, koje o sprovodu Mate Frane Krtice stolnih crkvi bosanske iliti djakovačke i srimske biskupa* i td. *29 srp. reče*, u Osieku 1805.4 (*po Šaf.*).

AMBROZOVIĆ IVAN iz Sombora, dočim se prava učio na sveučilištu peštanskom dao je na svietlo: *Proricja i narečenja, koja štiuć i obdržavajuć i sam sebe svaki i druge pouzdano upravljati hoće, za srbskog jezika na ilirički privedena*, u Pešti 1808.8. Ovo je izradjeno po drugom izdanju Muškatirovićevu 1807 i znatno popunjeno.

NAGJ ANTUN (*V. str. 486*): a) *Izpisavanje življenja i činih Napoleona cesara Francuzah i kralja od Italije*, iz nemač., u Zagrebu 1811.8; a dodaje se kao prilog: *Napoleona osobno življenje, njegovi prijatelji, domačine i anekdote*; b) *Način iz sladkoga soka kukuruzovine, kada je kukuruz potrgan, raztopni šeker napraviti, iz djač. u ilir. prineseno*, u Budimu 1812.8; c) *Novi i stari kalendar ilirički* od g. 1813–1823.8 u Budimu i u Pešti; d) *Molitvena knjiga, ključ raja nebeskoga nazvana*, u Budimu 1818.12; e) *Opisanje života sv. Genoveve iz različitih knjigah iznova složeno*, u Budimu 1821.8.

ŽIVKOVIĆ STIEPAN, ponaši: *Priključenija Telemaka sina Uliseva, Fenelonom archiepiskopom spisana*, u Beču 1814.

MANDIĆ ANTUN iz Požege, najprije naslovni biskup Pristine i nadpop zagrebački, zatim biskup djakovački i tajni viećnik. Voltić slavi ga kao: *primum illyricae linguae oraculum*, a po Stuliću predsiedao je odboru za ustanovljenje pravopisa u Beču. Ništa se nezna o njegovih spisih, ali je dobro poznato, da se je dosta knjigom bavio, te se mnogo na njegove troškove tiskalo. Umrie 11 sieč. 1815. Antun *Filipović* napisa njegov život.

RAFFAY MIRKO KARLO, vlastelin ravenski i vrli pravoznanac, rodjen g. 1755, učitelj logike na zagrebačkoj akademiji, župnik u Krapini,

Digitized by Google

zagrebački kanonik, opat od Triskaja, kaptolski štilac i nadpop, a 29 ruj. 1816 djakovački biskup i tajni viećnik, preminu 10 sieč. 1830. Više je spisa ostavio u rukopisih, i svojim je troškom dao nekoliko knjigah i zemljopis svoje biskupije tiskati. Spomenut nam je: a) *Molitve, koje duhovni pastiri s bogoljubnim pukom moliti imadu*, u Osieku 1817.16; 1824.12 pomnoženo; 1827.8 s naslovom: *Kratki nauk kerstjansko-katoličanski s molitvami*, pomnoženo i izpravljeno; i napokon u Budimu 1848.12; b) *Govorenje od pritnje na povratjenje u stare grihe*, u Osieku 1926.4; c) *De dignitate sacerdotum illyrice et germanice*, u Osieku 1826.4. Po Šaf. ova dva govora Raffay složi latinski, a drugi jih prevede.

PUSTAIĆ MARTIN, omirovljeni major brodske pukovnije, prestavi se u Cerni g. 1818 u velikoj starosti: *Indianski mudrosnanac, iliti način i viština, kako čovik na svitu živili mora, da Bogu ugoditi, oštini hasnovit biti more, s nadometkom nikojih pririča i čudorednih nauka primudroga Katona, iz nimač. u slavinski jezik prinešen, a po Marianu Jaiću na svitlo izdan*, u Budimu 1825. Po Jaiću spisatelj nazva svoju knjigu: *Meštria uljudnog življenja*, a Jaić držao se u tom izvornika, te priložio katonov nauk tiskan, kò što veli, za prvi put g. 1763 u Gradcu. Pustaić svrši prevod ove radnje Mylorda Cheslerfielda još g. 1813; a jezik mu je pravilan i čist.

LUKIĆ STIEPAN, kano perovodja kod ugarske dvorske komore u Budimu dao je tiskati: *Život g. Boga i spasitelja našega Isukersta* i td. *u slovinski iliti ilirički jezik prištampan*, u Pešti 1823.8.

MATIĆ GJORGJE izdao je: *Almanak ilirski* za g. 1823, u Karlovcu 16.

HORVAT ADALBERT, franjevac, rodjen 30 ruj. 1783 u Orahovici slavonskoj, dobar pripovjedalac, tajnik kapistranske države i g. 1830 čuvar požežkoga manastira, preminu g. 1851: a) *Sveta govorenja od raslučitih svetkovina, u kratko složena*, u Budimu 1824.8; b) *Sveta nediljna govorenja za sve nedilje cile godine*, u Budimu 1824.8 u dva svezka; c) *Karizmena govorenja od muke i smerti g. Isukarsta, pokore i strašnog sjuda božjega*, u Budimu 1824.8.

JAIĆ MARIAN (*V. str. 490*): a) *Istinito ispisanje čudotvorne prilike B. D. Marie u Radnoj, iz lat. u slavonski jezik prinešeno*, u Aradu 1824.16, i u Budimu 1855.12; b) *Tome od Kempah od naslidovanje Isukerstova knjige četiri za veću korist duhovnu bogoljubnih dušah u slavonski jezik privedene*, u Budimu 1833.12; c) *Ručna knjižica za nareditи i na svitno priminutje sa svetima sakramenti dostojno pripraviti*

Digitized by Google

bolesnike i td. u Budimu 1837.8 u dva svezka; d) *Izvorna poviestnica milostivo-čudotvorne gospe Radnanske,* u Budimu 1856.8. Izdao je pako g. 1825.8 u Budimu Pustaićevo djelo: *Indianski mudrosnanac.*

TOMIĆ FRANJO, počast. kanonik pečujski i župnik u Valpovu: *Govorenje pokorno, koje o svečanom provodu prisv. g. Josipa Kiralja biskupa pečujskoga reče,* i td. u Pečuhu 1825.4.

GRIGELY JOSIP, više je školskih knjiga bezimeno izdao, a ovu je g. 1807 sastavio: *Institutiones Grammaticae in usum scholarum grammaticarum regni Hungariae et adnexarum provinciarum,* u Budimu 1826.8 i 1838.8.

VRHOVAC JOSIP, rodjen g. 1767 u staroj Gradiški, zagrebački kanonik: *Govorenje duhovno,* u Zagrebu 1826.4.

RADINOVIĆ KARLO naučitelj bogoslovja, župnik u Orihovcu gradičanske pukovnije: *Pobožnostk božanstvenomu serdcu Isusa spasitelja našega,* u Zagrebu 1827.12. Ovo je prevod iz kajkavskoga izgovora od T. Mikloušića, a izradio ga skupa s Iv. *Dvojakom* zagrebačkim kanonikom, arcidjakonom časmanskim, te župnikom i podarcidjakono zagrebačkim.

PAVLIĆ BARTUO (*V. str. 490*): *Sveta govorenja za sve nedilje kroz cielu godinu,* u Budimu 1827.8 u dva svezka.

MATIĆ AMBROS, franjevac, učitelj gimnazialni, umrie g. 1856: a) *Račun za prvu i drugu godinu školsku, iz lat. u bosanski jezik,* u Osieku 1827.8; b) *Knjižica ručna s upravam koristnim i uvižbanjem lašnim za mladiće latinski jezik učeće,* u Osieku 1832.8

NINKOVIĆ SILVESTAR, rodjen 24 velj. 1782, franjevac, čuvar požežkoga manastira, župnik u Crniku, ostavi u rukopisu svoja podosta dobra *pripovidanja.*

MIHALIĆ ANTUN (*V. str. 488*): a) *Pridike i homilie za sve nedilje i svetkovine priko cile cerkvene godine* i td. u Novomsadu 1829-30.8 u 4 svezka; b) *Regulae orthographiae illyricae,* u rukopisu.

SVIRANIĆ F. Z., župnik u Požegi: *Nadgrobno govorenje u vrieme pokopa pl. g. Fr. Ž. Hranilovića od Cvetosin,* u Zagrebu 1834.8.

TAULER IVAN: *Ugledalo ljubavi,* u Novomsadu 1836.8.

SABOLOVIĆ ANTUN (*V. str. 490*): a) *Ivana Taulera, ugledalo ljubavi ili put k isverstnosti, u duhovnima promišljavanjih sverhu muke Isukerstove pridstavit, i za hasnu i korist slavno-iliričkog na-*

Digitized by Google

roda iz nimačkoga poslavonćen, u Novomsadu, 1836.8 sa mukom Isukrstovom Iv. Velikanovića (*str. 401*); b) *Jezgra kerstianske bogoljubnosti za svagdanju potriebu*, u Zagrebu 1840; c) *J. N. Schneida kratke i lahko dokučive opomenke za sve nedilje*, iz nemač. u Osieku 1844–5.8 tri svezška; d) *Prava krščanka u bogoljubnosti za svetom cerkvom; molitvena knjiga za duhovnu zabavu ženskoga spola*, u Zagrebu 1849.12; 1856.16; 1858.12; e) *Svakdanje zabavljenje s Bogom ili molitvena knjižica za dětcu u školu hodeću*, III. izdanje u Zagrebu 1856.12.

GRDENIĆ STJEPAN, rodjen g. 1786 u Pečuhu, umrie 1848: a) *Molitvena knjiga, vrata nebeska nazvana*, u Pečuhu 1837.8; b) *Govorenja nediljna za cilu godinu cerkvenu*, u Pečuhu 1845.

BRLIĆ IGNJAT AL. (*V. str. 490*): a) *Grammatik der ilirischen Sprache, wie solche in Bosnien, Dalmatien etc. gesprochen wird*, u Budimu 1833.8; u Zagrebu 1842.8 i 1850.8; b) *Občinski ilirski kalendar*, od g. 1836–1855 u Budimu 8.

ŠKROBOT LADISLAV, napisao je: a) *Deutsche Sprachlehre zum Gebrauche der Militär-Gränzschulen in Kroatien und Slavonien*, u Zagrebu 1839.8; b) *Kleines ilirisch. deutsches Wörterbuch für die Jugend der Militär-Gränzschulen*, u Zagrebu 1839.8.

HEGEDUŠ JOSIP iz Vukovara, župnik u Hanžabegu: *Nediljnosvečane pridike i evangjelja*, u Budimu 1840.8 u tri svezka.

§. 8.

Radilci Hrvatsko-Kajkavski na polju jugoslavjanske književnosti za ovo drugo doba.

Poviest nas uči, da su Slovenci najmanje sto lietà prije negoli Hrvati prebrodili Dunav i naselili se sve naokolo julskih alpah i do sieverah obala jadranskoga mora. Nije dvojbe, da su oni tada zauzeli kô što gornji tako i srednji priedel ležeći medju Savom i Dravom, naime zemljište, koje sada zamzimlju županije zagrebačka, varaždinska i križevačka. S druge strane kaže nam Porfirogenit, da, čim Hrvati pridobiše Obre u ondašnjoj Dalmaciji, te ovu si zemju prisvojivši pravom ju Hrvatskom nazvaše, čest njih se izseli i nastani medju Savom i Dravom, uz sieverne dakle granice prave Hrvatske. Ovi izseljenici imali su na zapadu Slovence, te su se i

Digitized by Google

dielomice s njimi pomiešali kao sa srodnom braćom, a s toga pomiešanja postala je napokon hrvatska kajkavština. Po Jagiću na tu kajkavštinu spadaju: štanovnici županije varaždinske, zagrebačke do Kupe i križevačke s polovicom varaždinske krajine i Medjumurja; točnije granice kajkavštine prema jeziku hrvatskomu idu ovako: mislite si crtu povučenu od Drave kod Pitomače nad Virovitieu uz Belovar i Cirkvenu, kraj Kapele do Lupoglave; iduć odavle uz Ivanić Moslavinom do sela Lonje i Jasenovca na Savi, te Savom do Petrinje, zatim kupom do Karlovca; odavle k sjeverozapadu preko Draganića, Krašića, Jastrebarskoga, okružuje Žumberak i prelazi kod Drage u Kranjsku (*Knj. I. sv. 3 str. 334*). Krom toga bilo bi kajkavštine i po jugu saladske i samodjske županije prieko Drave.

Ta zemlja nije se s početka Hrvatskom nazivala, nego samo gornjom Slavonijom. Po mohačkom porazu *(28 kol. 1526)* Turci si malo po malo prisvojiše ne samo dolnju Slavoniju i dielu Bosnu, nego i poveći dio prave Hervatske, navlastito predobitjem Knina i Skradina a kašnje i Klisa, te istisnuše ondješnje Hrvate ponješto u primorje mletačko, a većom stranom k sjeveru tja do prieko Kupe i Save. Tim prodje i ime Hrvatske na onu prieko velebitsku stranu naše kraljevine, koja je ostala slobodna od turske pare, naime na dotađašnju gornju Slavoniju, te tako ovaj zadnji naziv s vriemenom sasvim izčeznu.

Što se je kajkavština za rana tiskom u sviet protisnula tomu je uzrokom bila protestantička viera. Jugoslavjanski novotari u Urahu nisu jamačno zaboravili ni ovoga koljena našega naroda, pošto su i za njekoliko knjigah na svietlo dali. S druge strane novi nauci iznadjoše i ovdje svojih privržcnika navlastito kod višega plemstva i nižjega svećenstva. Medju plemići broje se: Jankovići, Patačići, Heningi Susiedgradski, Stančići, Dudići, Matkovići, Bučići, i najmoćniji od svih knezovi Zrinjski. A pošto je do tada latinština obukom i uredom svestrano vladala, sliedbenici se nove viere poprimiše u javni život upeljati narodni jezik, smatrajuć ga najpodobnijom polugom za razplodjenje nove nauke. U tom si je ponajviše zaslužio Gjorgje Zrinjski, sin Sigetskoga junaka, koi na svom dobru u Nedelišću podignu liskarnu za štampanje protestantiskih knjiga kajkavski napisanih, te je uz to progonjenike viere rado pod svoje okrilje primao i obilato podpomagao. Protestantičkim nakanam krepko i odlučno usta na suproć slavni Gjorgje Drašković zagrebački biskup, a malo kašnje doskočiše mu na pomoć i Jezuvite, kojim podje napokon za rukom konačnu pobjedu održati. Ovi si prisvojiše svu obuku u zemlji, po njih se i ponješto razvi latinština, zanemariv pučki jezik. I sama zemlja mrzila je one vierske

Digitized by Google

novosti, toga radi bilo je slobodno Banu Tomi Bakaču (*Erdödy*) g. 1607 u saboru zagrmiti onom strašnom besjedom: *Hoc ferro (potrgav mač), si aliter fieri non poterit, sectam istam a nobis eliminabimus; tresque nobis adsunt fluvii: Dravus, Savus et Colapis, e quibus unum istis novis hospitibus sorbendum dabimus.*

Nije dakle čuda, što je kajkavština uz tako ogromne zaprieke slabo uznapredovala. Jedva drugom polovicom XVII stolietja ban Petar Zrinjski i Pavao Vitezović pokušaše, da ju na liet upute, ali i njihovi napori nemogoše joj prave i stalne staze prokrčiti. Samo pri koncu XVIII vieka s jedne strane smielost magjarska težeća za tim, da svoj jezik utura u Hrvatsku te ju pomagjari, a s druge iskreno i odlučno o pučkoj nauci nastojanje zagrebačkih biskuga najprije Maks. Vrhovca a poslie Aleks. Alagovića, pravih mecenata narodne prosviete, pomakle su Hrvate na uzgoj i razvoj svoga nariečja. Tada se pojavilo njekoliko hvale vriednih spisatelja, kò što Kociancić, Domin, Mikloušić, Lovrenčić i td., koji su dakako posadili prve temelje novoj školi hrvatskoj, koja, izostaviv kajkavštinu sasvim van ruke kao za višje narodne svrhe nepodobnu, a uzam za izgled svojih radnja staro-hrvatske primorske učenjake, i po njih prekrojiv svoje domaće odielo, da se tako na obću korist sve to više k svojoj braći na jugu približi, takav si hram nauke za kratko vrieme prigotovi, da ju već sada sav sviet hvali i štuje i sjajnu joj budućnost proriče.

Uprav rekši ni pjesničtvo ni proza nemaju u kajkavštini takova zastupnika, koi bi se sravniti mogao s hrvatsko-dalmatinskimi i sriednje vriednosti. Predmet radnjah kajkavskih spisateljah skoro je sasvim pobeznoga smiera, obično prostomu narodu namjenjen, te jednostavne boje i podhvata; više obzira vriedan glede jezika, jer izmedju golema kala ondje se neriedko sjaje i dragi biser. Mi ćemo i njih na dva kupa srediti, naime na piesnike i prostopisaoce.

A. *Piesnici Hrvatsko-Kajkavski.*

Nemamo kajkavskih narodnih piesama izviestnoga data ni za XVI stolietje, no ipak nesmie se ni najmanje dvojiti o njihovom obstanku za rana i na ovoj strani našega naroda. Ni umietnim piesmam nije ovdje viditi traga do početka XVII vieka. Prvu nam je do danas poznatu kitu takova književnoga cviečа na svietlo iznio (1).

(1) Piesan dohvalna na Fr. Glavinića od Daniela *Grozdeka* de Tauris, karlovčanina, franjevca i pićanskoga biskupa u Istri († *1 velj. 1667 u Ljubljani*), tiskana g. 1632 u Rimu

Digitized by Google

PETRETIĆ PETAR, zagrebački biskup *(1648)*, koi umrie g. 1667. U knjizi njegovim troškom g. 1651 u nem. Gradcu izdanoj pod naslovom: *Sveti Evangeliomi* i td. navedene su od str. 187–237 *Popevke duhovne*, ali sam Petar dodaje u predgovoru, da je ta knjiga prvo bieli sviet ugledala skrbom njegova predjašnjika Petra Domitrovića biskupa zagrebačkoga *(1611–28)*. Jesu li i one popievke tada natiskane bile, to neznamo, no Habdelić sviedoči, da su potekle iz pera NIKOLE KRAJAČEVIĆA (*Sertorius*), o kom ćemo kašnje štogod dodati. Petar u svom predgovoru dao nam je prvi primier narodnih piesama hrv.-kajkavskih, uloživ njekoliko stihova od četiri takovih, što mu na veliku slavu služi.

ZRINJSKI PETAR, mladji sin bana Gjorgja na Waldstein-ovu stolu otrovana († *18 pros. 1626*), a brat sl. bana Nikole, rodjen 6 lip. g. 1621 u Vrhovcu, dovrši nauke u Italiji. Sliedeć stupaje svojih prejasnih djedova višeput se izkaza na bojnom polju proti Švedom a Turkom navlastito osobitim junakom. Kao zapoviednik Senja i primorja s malom četom 26 list. 1663 potuče do nege silnoga Alipašu Čengića kod Gjorgjeve stiene na Gački. Po izdajničkoj smrti brata mu Nikole posta hrvatskim banom *(1665)*. Tada nemogući trpiti nemačkoga nasilja u svojoj i u ugarskoj zemlji, stavi se, da ga ma kojim načinom istisne, te nevierom okrivljen, od onih, kojim je moć i slava zrinjske i frankopanske porodice bila trn u oku te zapor na dalnje osvajanje i osiromašenje Hrvatske, bude nevierom uhvaćen i u Novom miestu 20 trav. 1671 nezakonito glavom razstavljen. Njegova neizmierna dobra, na koje su već davno Njemci vrebali, stranom budu plienom njegovih kletih dušmana, a ostalo proguta grdno žvalo gradaćke komore (1). Petar je mnogo viešt bio ne samo vojničkoj

uz Glavinićevo dielo: *Svitlost duše*, i ona Pavla Jančića, franjevca, koja se nalazi u glagolskom izdanju Budinićeva *Izpravnika* naštampana u Rimu 1635, nemogu se pripisati pravoj kajkavštini.

(1) Evo što kaže Kukuljević o dalnjem udese ove veleslavne porodice *(Ark. I. 151)*. Adam, sin Nikole, pade g. 1681 u ratu proti Turkom kod Slankamena, *budući straga od svojih ustrieljen*. Mati mu Sofija bila se obvezala Varaždinskim Ježuvitom, da će jim po smrti ostaviti 40,000 for., ako bi njezin sin bez dietce i *naglo te nenadno* bez oporuke umro. Jezuvite znali su si dakako k tomu stazu prokrčiti i novce zakvačiti. Ivan Baldasar, Petrov sin, očinska duha pun, svrši svoj život g. 1703 u *strašnoj tamnici* tirolske tvrdje od Rattemburga, a po drugih u Kufsteinu poslie kako je, 20 god. bezkrivno zatvoren, u zdvojenju *rieč* i *um* izgubio bio. Katarina Zrinjska, rodjena knjeginja Frankapanska, udovica Petrova, umrie iznesviešćena u nemačkom Gradcu u *tamnici (1673)*. Jelena, kći Petra i Katarine, junačka žena Franja Rakoca i Mirka Tökölia, preminu u Nikomediji u Aziji kao *prognanica* 18 velj. *(1703)*. Judita Petronila i Zora Veronika nje sestre svoje su dne sprovele žalostno pod *zatvorom* u samostanu zagrebačkih opatica. Ovako radi kleta osveta i nezasita pohlepa za tudje!

Digitized by Google

nauci, kô što ga očituje i latinsko dielo, što je napisao pod naslovom: *De belica disciplina restituenda 1705.12*, nego i umietnosti, kô što nam jasno sviedoči liepa zbirka knjiga i umotvorina, što je u svojih gradovih sabrao bio, a navlastito pako narodnoj književnosti. Ovo nam potvrdjuje njegovo dielo: *Adrianskoga mora Sirena*, u Mletcih 1660 na čitavom listu (*84 arka, a 338 str.*) sa četirimi slikami na mjedu. Na početku ove knjige stoje dvie poduge ljubezne piesme: *Okornost Viole* i *Tužba Zvijereva*; za njimi: *Obseda Sigetska*, piesma junačka u 15 pievanja ili razdiela; a napokon sliedeće piesni: *Iridni ostavljenoj*, *Žalost Orfeuša za Euridice*, *Orfeus Plutonu za Euridice Epigrammata*, i *Uzdihanje k odkupitelju na križu razpetomu*. Sve ovo nije izvorno dielo Petrovo nego njegova brata Nikole, koi ga sastavi u magjarskom jeziku i. g. 1651.4 izda u Beču pod naslovom: *Adria i tengernek* Sirenája: Gróf Zrini Miklós. Drugo izdanje magjarsko ugledalo je bieli sviet u Pešti g. 1817. Akoprem sam Nikola priznaje u predgovoru, da mu piesničtvo nije nikako osobito zvanje, kô što i sama radnja dosta posviedočuje, Ferenz Foldyi ipak u svojoj poviesti magjarske narodne književnosti *(u Pešti 1864-5)* čisto spovieda, da je Nikola prvi medju magjarskimi piesnici, da ga još nitko nadkrilio nije, što već dosta označuje ošušicu nar. magjarske književnosti. Petar sam kaže, da je bratovu Zrinjadu *iz ugarskoga na harvacki naš jezik stumačil*, ali je taj prevod sasvim slobodno izradio, da ga prilagodi sebi i svojim hrvatskim čitateljem, te toga radi mnogo je kitica izpustio ili stegnuo, a mnogo pako iznovice pridodao. U bečkoj knjižnici pod br. 10,122 nalazi se rukopis Petrove Zrinjade, a prepis njegov kod Kukuljevića pod br. 778, ali je manjkav s preda i zada. Sravnjuć ovaj prevod bečke knjižnice s magjarskim izvornikom lasno se opaziti može, da je to vierni prevod Nikoline Zrinjade, te s toga se daje s razlogom tvrditi, da je Petar najprije vierno preveo bratovu Zrinjadu, a kašnje opaziv, da se takav prevod nebi svomu narodu dopao, izradio onaj drugi i tiskom ga u sviet bacio. Velika je pako razlika medju Nikolinim i Petrovim radom i s gledišta piesničkoga smiera. Nikola pieva za tudjina i tudjim jezikom, te nije čuda, sto uz svu savršenost predmeta, ledeno se i suhoparno kreće, dočim Petar pieva materinskim jezikom za svoj narod, komu i svoju radnju posvetio, a to: *da svit vidi, kakove sini i viteze ov naš orsag zdrži*. Zrinjski je duša ciele piesme, sve se njemu klanja. Značaji su obično viešto izraženi; epizoda ima malo, a i ti se uzgredno razvijaju, ali piesničkoga pravoga uzleta gotovo sasvim nema, akoprem uz Tasa očito prianja. Služio se Petar s dvanaesterci eposu prikladnijimi negoli osmerci. U svakoj kitici sriču

Digitized by Google

se treća i šesta stopa, a toga radi morao je često sroku za ljubav ustroj jezika i jasnost misli žrtvovati. Uz kajkavštinu ima dosta štokavštine i čakavštine; a i tudje rieči često se pomaljaju. Prije svoje smrti napisa u tamnici na latinskom jeziku krasnu svoju obranu za cara Leopolda, koju na talijanski prevedoše Gualdo Priorato i Naldini.

BELOSTENEC IVAN, rodjen g. 1595, pavlin, predstojnik manastira u Lepoglavi (*1651*), zatim državnik u Istri, vrli bogoslovac i mudroznanac, preminu 10 velj. 1675 u Lepoglavi. Dao je na svietlo pod naslovom: *Bogomila*, šest pesni na čast Sv. Pavla prvoga pušćenika, u Gradcu 1665.

MAGDALENIĆ MATIA rodio se oko g. 1625 u Hrvatskoj na svojih imanjih. O njem znamo samo to, da ga je hrvatski sabor g. 1655 za zemaljskoga povierenika izabrao. Napisao je: *Zvončac iliti premišljanja sverhu četirih poslednjih človeka*, u Gradcu 1770.8 i 1750.16; priloživ *Plač smertelnosti* i *Razipnoga sina historiu*. Kukuljević u ovih piesnih nalazi osobitu jezgrovitost, bogatstvo slika i misli i td.; veli i to, da mu je jezik čistiji od jezika ostalih kajkavskih piesnika, te misli zrelije i narodnije, a samo da mu stihovi i rime neteku po pravilih. Predpostavlja ga pako i samu Gundulića, no to se nedaje ni ma čim opravdati.

GJURGJEVIĆ GABRIEL, tridesetnički priglednik u Varaždinu, gdje se rodio oko g. 1620: *Listi Heroov, to jest velikeh na glasu ljudeh (ponajviše svetaca)*, u Beču 1675.8 (*sa tri slike na mjedu*). Ima do 20 piesama ili poslanica pobožnoga predmeta *i slovinskim jezikom* popisanih ali odveć slabe vriednosti. Posveta je na Adama Zrinjskoga posliednjega svoga plemena.

VITEZOVIĆ (*Ritter*) **PAVAO** rodio se oko g. 1650 u Senju a u Belgiu odhranio. Vrativ se kući, svoji ga gradjani najprije g. 1681 odaslaše kao poslanika svog na šoprunski sabor, a sliedeće godine na carski dvor, gdje si znao zadobiti carsku ljubav i onu Ladislava kneza Kolonića piesmami na njihovu čast izpievanimi. Malo kašnje nastani se u Zagrebu. God. 1687 u okrunjenju Josipa I. bje učinjen vitezom zlatne ostroge, a g. 1691 podžupanom ličke i krbavske županije, zatim zagrebačke, a napokon kraljevskim savietnikom i baronom. Sada naumi podignuti u Zagrebu tiskarnu na korist narodne knjige, a to mu nasuproć podigne sjaset neprijatelja, u svećenstvu navlastito, koje žalibože ježuvitskim duhom napojeno, mrzilo je na sve, što je narodnosti dihalo. Po smrti Leopoldovoj ove kužne gusienke znale su ga tako dobro pri dvoru ocrniti, da je u tren oka sve

Digitized by Google

svoje imanje i časti izgubio. Pavao skoči dakako u Beč, da svoju nevinost svečano dokaže, ali tomu nevidi konca, jer ga u tom gradu 17 pros. 1713 nemila smrt pokosi. Velika mu čast i slava pripada kao uzbuditelju narodne književnosti. Vitezović u svojih književnih radnjah više se držao primorskoga nego li kajkavskoga izgovora. Oni, koji su kašnje njegova diela preštampali, svojevoljno su jih na kajkavštinu stegnuli. Kao piesnik zaslužuje jedno od prvih miesta u ovom odsieku. Izpieva: a) *Odilenje Sigetsko, tuliko različitom kuliko nečujenom dosle hervatske ritme lipotom spravljeno po plem. i hrabremu g. Pavlu Vitezović aliti Ritter, hervatskomu i senjskom vlastelinu, slavn. vojvodstva rikardjanskoga kapitanu*, u Beču, 1684.12 samo prvi dio, u Beču 1685.8 sva četiri, i u Zagrebu 1836.8 s uvodom *o životu činih i smrti Nikole knesa Zrinjskoga* od akademičkog profesora *Stiep. Mojsesa* kašnje biskupa Bistričkoga, i sa slikom Zrinjskoga. Knjiga je na četiri diela razdieljena, naime u prvom su tri komada: *Siget horvatskim panim*, u drugom su *dopisi*, a trećem *putnik i jeka*, u četvrtom *nagrobni napisi*. Slaveć Zrinjskoga i njegove hrvatske drugove namiera mu poglavita bila u narodu probuditi ljubav za ono, što mu najsvetije moralo biti, naime za svoju narodnost, ime, jezik i književnost; b) *Prirečnik oliti razlike mudrosti cvetje*, u Zagrebu 1703.12, i u Danici ilirskoj g. 1835-9; c) *Lado horvatski iliti Sibilla sverhu mnenja dojdućev pripečeni na devet vil razlučena*, u Zagrebu 1781.4, 1783 4, 1801, u Karlovcu 1828.4, te opet u Zagrebu 1837.8; d) *Piesma na slavu Petra Velikoga;* a mnogo jih ostavi u rukopisu.

KRZMARIĆ JAKOV, po Walvasoru (*Ehre d. Hersogth. Krain 1689*) napisao je: *Carmina Croatica de obsidione Viennensi.*

ČIKULINI IVAN, vlastelin Susedgradski, posvetio je Gjorgju Plemiću, hrv.-slav,-dalm. prabilježniku, svoju piesmu: *Žalost i javkanje turskih, a radost i veselje karšćanskih duš, koje se leto 1697 na Ivanje pod Bihćem s teli razlučiše*, u Zagrebu 1703.

GALJUF IVAN ostavi: *Poemata et flos latinitatis in croaticum versus*, od O. F. Pomej-a, u Zagrebu 1747.8 i u Budimu 1797.8.

MULIH GJORGJE (*V. str. 492*): *Duhovne jačke posluvanja apostolskoga s milostivum voljum g. grofa Fr. Zichy biskupa gjurskoga*, u Gjuri 1750.12.

JUREŠ GJORGJE napisa: *Pet kamenov praće Davidove*, u Zagrebu 1764.4.

Digitized by Google

SIBENEG JOSIP, isusovac i učitelj na zagrebačkoj gimnaziji: *Lisimachus, vu pripečenju nesrečno dokončanomu*, tragedija iz lat. od Karla Rue, u Gradcu 1768.4., i po Mikloušiću u Zagrebu 1823.

BREZOVAČKI TITO (*V. str. 487*), izdao je mnogo kratkih ali ukusnih satira u ondašnjih koledarih, a igrokaze je sastavljao za djake, koji su jih predstavljali u siemeništih, u odhranilištu i u privatnih kućah. Tito je jošte napisao: a) *Matiaš Grabanciaš diak komedia, vu trojem dogodu izpeljan*, u Zagrebu 1780.8, 1804.8, i 1821.8 po izpravku T. Mikloušića; b) *Speti Aleši, komedia, u četverem izpeljivanju*, u Zagrebu 1786.8 i 1798; c) *Diogeneš ili sluga dveh sgubljeneh bratov, veseli igrokaz vu peterom speljivanju po T. Miklošić P. Z. vu novem pogledu na vnoge selju na svetlo dan*, u Zagrebu 1823.8; d) *Igrokaz pastirski*, jošte u rukopisu; e) *Kovač Krapinski* šaljiva piesan u rukopisu.

MALEVAC GRGUR, rodjen 2 ožuj. 1732 u Vinici u Kranjskoj, kapucin, pripoviedalac u Zagrebu i čuvar, umrie u Varaždinu 29 sieč. 1812. Izpieva i ne bez ukusa: a) *Dar sa novo leto, 1784*, u Zagrebu 1784.8; b) *Nagovaranje soldatov na vojevanje proti Turčinu*, u Zagr. 1787.16; c) *Novoga presv. biskupa (Maks. Vrhovca) pozdravljenje, koj ovcam je na veselje*, u Zagr. 1788.4; d) *Nagovaranje Vukasovićevah dobrovoljcev na vojuvanje proti Turčinu*, u Zagrebu 1789.16; e) *Nestrančno vezdašnjega tabora izpisuvanje sa leto 1788*, u Zagr. 1789.8; za leto 1789, u Zagr. 1790.8; za leto 1790, u Zagr. 1791.8, gdje ima mnogo Grgurovih stihova; f) *Najsvišeneši Ivan Erdödy na visoku banalsku čast po Leopoldu II izvišen*, u Zagr. 1790.4; g) *Duhovni kalendar sa vsaki dan celoga leta iz pobožne Tomasa od Kempis knjižice uzet*, u Zagr. 1800.8. šaljivo, ali ukusno i postojano.

JELAČIĆ ŠIMUN, kanonik zagrebački i gorički nadjakon, preminu 21 svib. 1797: *Horvatske vitie dobrodelenje, kad je bana (Balašia) nastavljenje 31 velikomesnjeka leto 1785*, u Zagrebu 1785.4.

SABOLOVIĆ MARTIN, isusovac, naučitelj mudroljublja i bogoslovja i začast. kanonik časmanski, umrie 23 siec. 1801, ostaviv mnogo šaljivih piesama, koje su se u Liebhabernovih rukopisih sačuvale.

TUSTIĆ JAKOV, ravnatelj župe pribićske u zagrebačkoj županiji, ostavi po smrti, koja se 17 srp. 1802 dogodila, u svojih rukopisih mnogo kajkavskih piesni. Mikloušić zove ga: *pesmosnanec hervatski*.

Digitized by Google

KARNER IV. SIGIS., župnik u Bezenju (*Besi*) rabske biskupije: a) *Nove duhovne jačke, ke je s osebitim trudom popisal i semu hervatskomu narodu prikazal* i td. *va leti 1812*; b) *Tomasa Kempilanskoga knjige IV, 1812.* Oba ova rukopisa Karnerova sada se nalaze u nadbiskupskoj knjižnici u Zagrebu.

MIŠKIĆ IV. M. NIK. izdao je: *Spomenek godovnog dana veselja Mihaela Miškića birgermajstora vu Kostajnici, i smrtne žalosti Rosalie njegove gospoje*, u Zagrebu 1813.8.

LOPAŠIĆ MIRKO, načelnik Karlovca: a) *Preporod grada na Arvati Karlovca dana 20 velikomašnjaka u letu 1813 dosivljen*, u Karlovcu 1813.8; b) *Piesma na čast velikoga bojnivodje njih izvišenosti g. Pavla Radivojevića vu Karlovcu gradu 1813 ispevana*, u Karlovcu 1813.8; c) *Pisma, koju izpiva gradjanin Karlovcan narod. domu svoje svitlosti ces. Franje I na dan 12 velj.* u Karlovcu 1816.4; d) *Gradjanah pisma virnog naroda Harvatskoga cara Ferencu I*, u Karlovcu 1818. e) *Piesma njih. Velič. ces. i kr. Ferencu na dan 1. studena*, u Karlovcu 1822.8; f) *Pozdrav Horvatov Karlovačkih... Mat. Verhovcu i Jos. Salcu*, u Karlovcu 1823; g) *Preusv. i preč. g. Alek. od Alagović na 25 serpna.* u Karlovcu 1830.4; h) *Njim izvišenosti g. Francu bar. Vlašiću na dan 23 rožnjaka kao u vlast bansku u Zagrebu upeljavanja*, u Karlovcu 1832.8. Izgovor mnogo se bosanskomu približuje.

MIKLOUŠIĆ TOMA, rodjen 27 list. 1767 u Jastrebarskom, učitelj na gimnaziji zagrebačkoj, zatim župnik u Pušći, u Stenjevcu i napokon u Jastrebarskom, gdje umrie kao podarcidjakon po Šaf. 7 sieč. a po Kukulj. 7 pros. 1833. Veoma se knjigom zabavljao, mnogo je latinski i naški napisao, te dosta svoga i tudjega, no ovo zadnje izpravljeno i pomnoženo, na svietlo dao. Ovdje nam je spomenuti samo igrokaze i piesni: a) *Ljubomirović ili priatel pravi igrokaz vu trojem speljivanju po* MAT. JANDRIĆ *pleb. vu Cirkveni ispisan i po Th. Mikloušić na svetlo van dan.* u Zagrebu 1821.8; b) *Matiaš Grabanciaš diak vu četverem speljivanju po Titu Brezovački*, uz Ljubomirovića u Zagr. 1821.8; c) *Diogenes ili sluga dveh sgubljenih bratov, veseli igrokaz vu peterom speljivanju vu novem pogledu na vnogeh šelju na svetlo dan*, dielo T. Brezovačkoga. u Zagr. 1823.8; d) *Lisimakuš ali mačahinski naslob, igrokaz po T. M. P. Z. vu novom pogledu na svetlo dan*, tragedija Jos. Sibenega po Mikl. ispravljena i tiskana u Zagr. 1823.8; e) *Huta pri Savi, ili ljubav*, igrokaz u dva čina, iz nemačkoga, u Zagr. 1822.8; f) *Imenoslovnik rečno-*

Digitized by Google

pesmen. igrokaz u rukopisu; g) *Spomenek vekivečni Ane Prelanc rodjene Benković, od bridke smerti dan 15 sušca 1804 vu Karlovcu savjete*, u Zagr. 1804.8; h) *Imenoslavnik preis g. Jos. Klobušičky*, u Zagr. 1810.4; i) *Viešćenje vil horvatskeh pri vandavanju novin Zagrebečkeh* (*Luna I. od 1 srp. 1826*); j) *Razestanek* leta 1826. u Zagr. (*u Luni 1826*); k) *Piesma na dan narodni presv. ces. i kr. Ferenca I* (*u Luni br. 14. g. 1827*); l) *Imenoslavnik mojega istinskoga prijatela J. L. 27 grudna 1827*, u Zagrebu; m) *Sresno istinska domovine ljubav proti banu svojemu* (*Ignj. Gyulay*). u Zagr. 1827.4 (*Luna*); n) *Harmovita misel pri nastajajućem letu 1828* (*Luna*); o) *Obslužavanje narodnoga presv. ces. i kr. Ferenca I 1828* (*Luna*); p) Isto *Karoline cesarice i kraljice 1829* (*Luna*); q) Isto *Ferenca I 1829* (*Luna*). Mnogo se jošte njegovih piesama nalazi u koledarih zagrebačkih i varaždinskih.

VRAČAN JOSIP, rodjen 6 velj. 1785 u Zagrebu, učitelj na gimnaziji varaždinskoj, župnik u Ludbregu križevačkom, koprivničkoga kotara podarcidjakon. te zagrebački kanonik: a) *Sveti Bernard, igrokaz iz diačkoga na hervatcki*, u Zagr. 1815.12; b) *Vesela domorodna pesma na dan upeljanja na stolicu biskupije Zagr. g. Aleš. Alagovića*, u Zagr. 1830.4.

VRHOVAC MAKSIMILIAN ugleda bieli sviet 23 stud. 1752 u Karlovcu od graničarske porodice. S prva vojnik, brzó se rieši toga stanja, te ode u Bologni na nauke, i tu si čelo lovorskom krunom ovienča. Vrativ se kući, izglednim življenjem i neobičnom mudrosti tako si svoje predstavnike omili, da se je postúpno do najvećih častih uspeo. Bude dakle diocesanskim bilježnikom, poduputeljem siemenista, priv. učiteljem bogoslovja na akademiji, učiteljem blagoriečja u Zagr. siemeništu, ravnateljem istoga siemeništa i zagr. kanonikom (*1784*), upraviteljem siemeništa peštanskoga (*1786*), biskupom zagrebačkim (*21 kol. 1787*), tajnim savietnikom (*1792*), commandeurom reda sv. Stiepana (*1808*) i banskim namiestnikom (*1809*). God. 1810 primi u dar imanje Rakitovac, a g. 1815 bje urešen gradjanskom kolajnom. Ovim se svietom rastavi 17 list. 1827. Od mnogih i različitih zasluga i dobročinstva njegovih naprama narodu ovo ćemo samo napomenuti, da je naime veoma obogatio biskupsku knjižnicu, da je više tisuća knjiga akademičkoj knjižnici darovao. i da je kao pravi Mecenat pomagao narodne spisatelje, te radnje njihove svojim troškom na svietlo davao. On se sam neprestano knjigom bavio, i mnogo hrvatskih piesni i pobožnih knjižica sastavio. Toga radi Mikloušić zove ga: *Vitiznanec hrvatski*. Vriedno je i to napomenuti, da je g. 1813 na sve duhovne pastire svoje biskupije *posiv*

Digitized by Google

razdao, u kom jim žarkom besiedom nalagao, neka bi kroz narod rieči, izreke, poslovice, narodne piesme, važne rukopise i listine, i riedke narodne knjige brali i njemu poslali (*V. Dan. Ilir. br. 24. 1837*). Kanio je i cielo sv. Pismo u kajkavskom jeziku na svietlo dati, no do toga nedospie. Od njegovih piesamah tiskana je samo ova: *Plesopesen pri desetju vu Zagreb Njih veličanstvi Ferenca I i Karoline 27 den klasna 1818*, u Zagrebu 1818, sa glazbenimi notami.

KRIZMANIĆ IVAN, rodio se 3 lip. 1766 u malom Taboru, gdje mu otac bješe nadzornikom imanja kneza Rattkay-a. Dovršiv nauke, posta opatom pri sv. Trojstvu u Petrovaradinu, i podarcidjakonom i župnikom u Bistrici zagrebačke biskupije. Ostavi u rukopisu sliedeće prevode: a) *Sr. Rožalija Panormitanska devica, iz iliričkvg od Ant. Kanižlića na hervatski* prenešena; b) *Osmanščica*, iz *dalmatinskoga* od T. Marnavića *na horvatski*.

LOVRENČIĆ JAKOV iz Zagreba, upravitelj Trakostjanskoga Draškovićeva i Patačićeva dobra. Kašnje se odreče te službe, i svoje dne proživi u Varaždinu, baveć se knjigom a narodnim piesničtvom navlastito. Od njega imamo: a) *Rodbinstvo, jeden veselo-igrokas peterom dogodu iz nemeč. na horvat. jezik prenesen*, u Varaždinu 18228; b) *Predsud sverhu stališa i reda i roda, igrokas u trojem speljivanju negda po Karlu od Ekartshausen vu nemškom sada pako horvatskom jeziku na svitlo dan*, u Varaždinu 1830.8; c) *Petrica Kerempuh, ilitи čini i življenje človeka prokšenoga*, u Varaždinu 1833.8; d) *Pesma domoljubna prep. g. Imbrihu Vojskec prepuštu od Glogonca*, u Varaždinu 1824.4.

RIZMAN JOSIP, rodjen 6 ožuj 1797 u Varaždinu, duh. pom. u Vidovcu, zatim župnik u Obrežju: a) *Pesma g. grofu i banu J. Gjulaju*, u Varaždinu 1824.8; b) *Izpis svetkuvanja ponovljenoga novomesničtva* i td. *g. Jos. Dominića kan. Zaćes.*, u Varaždinu 1826.4; c) *Vesela pesma*, u umistjenju grofa Kar. Erdödy za vcl. župana varaždinskoga, u Varaždinu 1827.4.

KORITIĆ FR. ŽAV. od Mrazovca, rodjen 9 list. 1771 u Popovcu križevačke županije, nadjakon u Vrbovcu, kanonik zagrebački i prelat banskoga stola: *Domorodsko raduvanje na dan 7 svibnja 1826 pri posvećenja g. Imbriha Ožegović kan. Zagr.* i td. u Zagrebu 1826.4. U rukopisih ostavio je prevod psalma i prve knjige Eneide u stihovih.

ČUČIĆ ŠIMUN iz Pečna u granici, gdje se je rodio 14 velj. 1784. Nauke primi u Zagrebu i u Pešti, i ovdje si dobi naučiteljsku leverike.

Digitized by Google

Bude pako učiteljem grčkoga jezika (*1807*) te mudroznanja (*1808*) na zagrebačkoj akademiji, a zatim predstojnikom grčko-latinskoga siemeništa (*1812*). Preminu 27 sieč. 1828, ostaviv u rukopisu svoje *Pesme horvatske.*

KVATERNIK JOS. ROM. ugleda bieli sviet 7 velj. 1799 u Ravnojgori. Dovršiv nauke u Zagrebu i u Ljubljani posta učiteljem na glavnoj školi zagrebačkoj, zatim privremeno na akademičkoj gimnaziji u Ljubljani, kašnje profesorom na gimnaziji a napokom poviesti na akademiji u Zagrebu (*1836*), i ovdje se tielom raztavi g. 1851. Mnogo je prigodnih piesama izpievao, a još više zagonetaka i piesmica dao tiskati u koledarih i časopisih. Od prvih napomenut ćemo: a) *Plesopesem Juraju bratu svojemu* i td. u Zagr. 1826.8; b) *Imenoslavnik prisv. g. Josefu grofu Sermage* i td. u Zagr. 1828.4; c) *Častnik Ivanu Petru Karolu grofu Sermage Somsedvarskomu*, u Zagr. 1834.4.

HARAMUŠTEK JOSIP, iz gornje Stubice, duh. pomoćnik u Kašini, slagao je prigodne piesme, te jednu s naslovom: *Na dan obslužavanja godovnoga dneva 21 grudna 1828 vnogopošt. g. Tom. Mikloušiću pleb.* u Stanjevcu.

HEROVIĆ JOSIP, rodjen 20 list. 1780, u Samoboru učitelj, složio je dosta piesama i drugih sastavaka uspomene vriednih (*Gaj*).

PALATIN ŠIMUN, ravnatelj župe u Stincu Eisenburske županije, pomagao je Čaplovića u osnivanju diela: *Croaten und Wenden in Ungarn* (*Pressburg 1828.8*), a sam je preveo *Virgjilove egloge* u kajkavsko narječje.

MARAKOVIĆ NIKOLA, pravoznanac na glasu, sakupio je liepu zbirku pučkih hrvatskih piesama, a mnogo je liričkih i drugih sam izpievao. Tiskom poda na svietlo: a) *Žalost nad smertjum grofice Draković*, u Zagr. 1830.8; b) *O slavnosti podignutja stolice biskupije zagrebačke na prabiskupsku*, čestitka, u Zagr. 1853.8.

DULIKRAVIĆ GJORGJE, pravoslavno-katolički kaludjer, zatim vojnički duhovnik, a napokon ravnatelj prav.-katol. župe križevačke, više je prigodnih i drugih piesama sastavio, ali su nam poznate samo ove: *Pesma na čast i diku presv. g. Alek. Alagović bisk. Zagr.*, u Zagrebu 1830.4; b) *Piesma o inštalacii na čast prepoš. i visokodost. g. Gabrielu Smičiklasu biskupu križev.*, u Varaždinu 1834.8.

MILAŠINOVIĆ FRANJO, rodjen 4 pros. 1808 u Benji varaždinske županije, dosta je hrvatskih piesni i drugih sastavaka u zabavnom listu

Digitized by Google

Luna na svietlo dao, a još više u svojih rukopisih ostavio. Evo njekojih: a) *Na dan narodjenja g. T. Mikloušića (Luna 1831)*; b) *Za spomenek pok. T. Mikloušića*, u Zagr. 1833.4; c) *Plač nad smertjum g. Ign. Gyulaya bana*; d) *Prigovorljivčev plač.*

KUNDEK JOSIP ugleda bieli sviet u Ivaniću 24 kol. 1810, a umrie za rana kao apost. pohodnik u Americi. I Josip je više piesama navlastito prigodnih izpievao, od kojih su nam poznate sliedeće: a) *Želja starinsko-hŏrvatske kraljice preizvi. g. bar. Francu od Vlašić na dan upelanja na bansku stolicu*, u Zagr. 1832.8; b) *Reč jezika narodnoga*, u Karlovcu 1832; c) *Reč g. Stef. Ožegoviću od Barlabaševca*, u Zagr. 1832.8; d) *Klio božica, prepost. g. Ant. Stegera na čast kanonika zagr. izvišenoga, slavi*, u Zagr. 1833.8; e) *Slavoglasje petrinjske vile na diku g. Jožefa Skrota bisk. belgr.*, u Zagr. 1836.8.

MOJSES ŠTIEPAN, rodom slovak, naučitelj, profesor mudroznanja na zagr. akademiji, kraljevski prosudnik i napokon biskup Bistrički, obielodanio je Vitezovićevo dielo: *Odeljenje Sigetsko*, pridodav mu od svoga pera *život grofa Nikole Zrinjskoga* na 39 strana te i Nikolinu sliku (u *Zagr. 1836.8*). Više je piesni složio, od kojih nam je poznata: *Pesma presv. i velikomnoš. g. g. Nikoli Zdenčaju*, u Zagr. 1838.4.

GORIČANEC TOMA izpieva: *Erdŏdy knezа Tomaša bana obsedenje i poboj sisečki leta 1599*, u Zagr. 1837.8.

GAJDEK TOMA: *Mladež selanska svomu duhovnomu pastiru za novo leto 1837*, u Zagrebu 1837.8.

STERNI IVAN: *Serdčike svem pravem domorodcem*, u *Jeni 1845.16.*

U što je tako na ovoj strani naše zemlje ponješto jačala kajkavština, bujno se poče kroz nastavšu medjutim borbu sa magjarštinom razvijati ovdje idea narodnosti, te Hrvati na vrieme se dosietiše, da jim treba, ako će kada do ozbiljnoga uspieha, najprije savim se riešiti svoga jako ograničenoga i neugladjenoga domaćega izgovora, a pravoga se hrvatskoga jezika, koi se po Dalmaciji, Bosni i Slavoniji govorio i pisao, prihvatiti, da se tako k svojoj braći na jugu sve većma približe, te u svojih težnjah pomoć si njihovu, makar i samo moralnu, privuku. Ovo su dakle u što se tiče književnosti u sadašnjoj Hrvatskoj prelazna doba, koja nam Gajeva Danica Ilirska najbolje označuje. Ovaj književni list, ugledav g. 1835 bieli sviet, većim se dielom prikaza u kajkavskoj odori; no još sliedeće godine nalazimo ga ponajviše po pravo-hrvatskom kroju zaodivena. Toga radi se

Digitized by Google

se dogodilo, da zadnji spisatelji kajkavštine postali su ovamo prvi spisatelji pravo-hrvatskoga jezika. Nama je još te sada označiti te spisatelje, ali ćemo napomenuti samo njihova kajkavska diela, ovdje piesnička a kašnje i u prozi; jer što se tiče njihova dalnjega rada na širjem književnom polju, to spada sasvim na treća doba naše književnosti jugoslavjanske, te ga ostavljamo za dotični odsiek treće knjige našega *Ogledala.*

GAJ LJUDEVIT, rodjen u Krapini 8 srp. 1809, naučitelj prava, c. kr. savjetnik, dosta je piesni izdao u zabavnom listu *Luna*, počam od g. 1826, te i u *Ilirskoj Danici* i napose. Spomenuti ćemo samo sliedeće: a) *Piesma od Zagorja*, 1826; b) *Razvesanje zganjke*, 1826; c) *Podertine Cesargrada vu Zagorju*, 1828; d) *Na grobu pogl. i preis. horvat. domorodca g. g. Henrika Mišića od Dolny, Lukavca*, u Zagr. 1832.8.

STOOS PAVAO, župnik i podarcidjakon u Pokupskom, poznat i s latinskih piesama, umrie g. 1861. Vriedne su uspomene sliedeće njegove piesme: a) *Nu! Novo leto! Mati-sin-zorja! Preisvi. g. Jos. Kuševiću*, u Zagr. 1830.8; b) *Noć horvatske zemlje po plačnem suhodu trojjene domovine sunca ili plač Horvatov sverhu smerti g. g. Ign. Gjulaja bana*, u Zagr. 1831.8; c) *Pastir dobri iliti raduvanje vučenikov nad preselnum navučitela najdragšega prepošt. g. Iv. Palešćaka kakti kanonik*, u Zagr. 1832.8; d) *Protuletno slavoglasje g. Jos. Mihaliću*, u Zagr. 1833.8; e) *Glas kričećega vu pušćini horvatskoga slovstva po smrti domorodca najdragšega T. Mikloušića*, u Zagr. 1833.8; f) *Slovospev visokopošt. g. Stefanu Poglediću*, u Zagr. 1835.8; g) *Poslednji s Bogom na zadnji den priateljstva spomenku pok. Juraja Žunića mašnika*, u Zagr. 1835.8; te još dosta krasnih piesni u Danici Ilirskoj g. 1835.

RAKOVEC KARLO, preminu g. 1853 kao tajnik gospodarskoga družtva i čuvar nar. Muzeja: a) *Piesma najsv. i najprešt. grofici Eleonori Patačić od Zajezde*, u Zagr. 1831.8; b) *Turobnica na smert Josefu Kukuljeviću de Sakcin*, u Zagr. 1832.8; c) *Priateljska suza sverhu tenje pokoj. Jožefa Kukuljevića de Sakci škole mudroljubja i pravic dovršitelja*, u Zagr. 1832.8; d) *Obslužavanje 21 sečnja 1832 najsvetleši gospi grofici Leonori udovi Patačićki*, u Zagr 1832.8; e) *Duh, dramatička vitia*, u Zagr. 1832.8; f) *Stari mladoženja* i *košarice, vesela igra u jednom spelaju od Kotzebua s nemškoga prenešena*, u Zagr. 1832.8. Prva piesma u Ilirskoj Danici potekla je iz njegova pera.

VUKOTINOVIĆ *(Farkaš)* LJUDEVIT, ravnatelj nar. zem. Muzeja, veliki župan križevački, sada akademik: a) *Golub, igrokaz vu četireh*

Digitized by Google

speljavanjih, u Zagr. 1832.8; b) *Pervi i zadnji kip, turobna igra u jednom spelaju poleg nemške balade od G. Seidla*, u Požunu 1833.12; c) *Razne piesme u Ilirskoj Danici.*

MARIĆ JOSIP, rodjen 25 svib. 1807 u Kostajnici (*V. str. 491*), kajkavski izpieva po Šafariku: *Iskra domorodne ljubavi visokopos. g. T. Mikloušiću pleb. Ztenjev. na obnovlenje leta 1831 alduvana*, u Zagr. (*1830.8*).

Još nam je i to spomenuti, da prvi piesnički pokusi Ivana *Mažuranića* i Ivana *Trnskoga* prikazuju se bar ponješto kajkavštinom zaodiveni (*v. br. 2 i 14 Ilir. Dan. 1835*).

B. *Prostopisaoci Hrvatsko-kajkavski.*

BUČIĆ MIHAJLO, rodom hrvatski plemić, arcidjakon vaški i župnik na Belici u Medjumurju, valjda uz nastojanje Trubera, Dalmatina i njihovih suradnika u Urahu obljubi protestantičku vieru, te ju stade kroz zemlju širiti polugom narodnoga jezika. Tako kajkavština prvo prodje u pismo i u štampu. Osim toga turao je u narod tudje knjige protestantičkim duhom napisane, a nije jamačno prigode propuščao, javno i skrovno poluvierska načela naokolo sijati i saditi. Podje mu još i to za rukom navesti knezove Zrinjske, da u Nedelišću dadu podignuti tiskarnu, iz koje mnogo je hrvatskih knjiga u sviet prodrlo, kojim danas ni traga nema. Gjorgje Drašković, zagrebački biskup, nemogav Bučića na pravu stazu privesti, u saboru od g. 1574 dade ga odsuditi na vječnji progon iz zemlje, a njegova diela budu pako oprovržena i uzapćena. Valjda su nješto s toga a nješto s jezuvitske inquizicije svi istisci njegovih diela propali, jer nijednomu danas nema traga. Po Šafariku (*II. 355*) napisao je: *Kerstćanski navuk*, po Kukuljeviću (*Bibl.*) *Katekisam hrvatski za luterane*, te još dielo latinskim naslovom: *Contra praesentiam Corporis et Sanguinis Christi Domini in Sacramento Eucharistiae*, obe knjige oko g. 1573 natiskane u Nedelišću po Rud. Hofhalteru u zrinjskovoj tiskarni. Njekoji kažu, da je preveo sv. Pismo novoga zakona, a da je jošte i drugih bogoslovnih diela sastavio. Spomenuta dva diela posvetio je kralju Maksimilianu kao revnomu novih nauka podupiratelju.

PRGOŠIĆ IVAN, valjda iz Varaždina, pošto se spominje kao književnik i gradjanin varaždinski, te i bilježnik u istom gradu. I on se po-

Digitized by Google

veo bješe sa vierosakonskimi novostmi, te da jih i pismom širi, zrinjskovu zaštitu i tiskaru upotriebio. Od njega je najstariji nam ostavši spomenik kajkavske knjige, a to je po izvornom obliku naslova: *Decretum koteroga ie Verbewczi Istvan diachki popiszal, a poterdil gha ie Laszlou, koterie sa Mathiassem kral bil, se vsse ghosspode i plemenitih hotieniem, koteri pod Wugherske corune ladanie szlisse, od Ivanussa Pergossicha na szlovienszki iezik obernien, stampan v Nedelischu (po Rudolfu Hofhalter) leto nassegha szvelichenia 1574* fol. 93 str. (*Šaf. II. 348*). Posveta je na Gjorgja Zrinjskoga. Istisak ove naše književne i tiskarske riedkosti čuva se sada u knjižnici zagrebačke akademije. Jezik Prgošićev mnogo se približuje slovenskomu nariečju. Ivan dao je jošte tiskati g. 1587 u Varaždinu od Mandelca svoje latinsko dielo: *Praefationes et Epistolae dedicatoriae doctiss. et sanctae vitae viri Desiderii Erasmi Rotterdami.*

VRAMEC ANTON, naučitelj mudroljubja (*u Rimu 1567*), sborni kapelan sv. Jerolima u Rimu (*Kukulj. Put. 77*), začastni kanonik zagrebački, i župnik *in Rain* (*Brešci?*), župnik varaždinski i arcidjakon bežinski, i napokon župnik sv. Marka u Zagrebu, po Mikloušiću (*Izb. dugov. 82*) umrie oko g. 1573, što je nevierojatno, pošto znamo, da mu je Vlah *Šrinjavić* g. 1587 posvetio knjigu pod naslovom: *de agno paschali*; dapače veli mu Vlah u posvieti: *enimvero timebam hominum quoque invidiorum morsus, quorum nonnulli sanctos etiam tuos labores super evangelio dominicali et sanctorum festa ad decus patriae gentisque Sclavoniae et utilitatem christianae reipublicae nunc recens sclavonice editos et jam divulgatos* (*naime godinu prije*) *malevole reprehendunt* (*Arkiv. I. 158*). Od Vramca ostaju nam danas dvie knjige, naime: a) *Kronika kratka slovenskim jezikom spravljena*, u Ljubljani pri Iv. Manlinu 1578.4, te iste godine tu preštampana s naslovom: *Kronika vesda znovic spravljena kratka slovenskim jezikom.* Istisak prvoga izdanja nalazi se u knjižnici Dra. Ljud. Gaja, a drugoga u licealnoj ljubljanskoj knjižnici; b) *Dielo o evangjelih za nedjelje i praznike.* Šafařik je o njem dvojio, dali je ovo igda na sviet izišlo; a Kukuljević dieli ga na dvoje: *Postila Svetih* i *Prodecstva*, prvo po Bedekoviću, drugo po Krčeliću i Mikloušiću (*Bibl.*). Skoro je toj knjizi Vramčevoj u trag ušao u Klanjcu O. Aug. *Pernar*, te javi Prof. Jagića, i posla mu njezin opis i njekoliko izvadaka. Knjiga je, veli Jagić, štampana u maloj četvrtini na 238 listova bez naslovna list, ko zna kada iztrgnuta. Na koncu se čita: *štampano v slobodnom kralevom varašu Varaždinu po Ivanu Manliuše*

Digitized by Google

1586. Poslie svakoga evangjelja stoji podugo tomačenje iliti homilija (*v. Knjišev. III. 2. 307*).

SERTORIUS (*Sartori, Krajačević*) NIKOLA iz Siska, gdje se rodio g. 1582, isusovac, preminu oko g. 1640. Po Kukuljeviću bezimeno je na svietlo dao dvie knjige: a) *Manuale sodalitatis* iliti *ručne knjižice za bratovšćine*, na hrvatski jezik prevedeno, u Požunu 1639.12; i b) *Molitvene knjižice vsem kristuševem vernem slovenskoga jezika pristojne*, u Požunu 1640.12.

RATKAJ baron GJORGJE, gospodin od velikoga Tabora i kanonik zagrebački, napisao je dielo pod naslovom: *Kriposti Ferdinanda II rimskoga cesara* i td. *po otcu Guliel. Lamormainu diačkim jezikom složene, sada pako slovinskim popisane*, u Beču 1640.16. Posveta je na Ivana kneza Draškovića. Latinski je pako izradio: *Memoria regum et banorum regnorum Dalm. Cro. et Slav.* u Beču 1652.

BELOSTENEC IVAN (*V. str. 507*): a) *Gazophylacium, seu latino-illyricorum onomatum aerarium, plurimis authorum in hoc opere adductorum sententiis idiomate illyrico delicatis illustratum, peculiariter Illyriorum commodo apertum*, u Zagrebu 1640.4 u dva svezka, posvetom na bana Josipa kneza Eszterhàzy-a de Galantha. Šafařik tvrdi (*II. 313*), da je ovo dielo: *eine vortreffliche Arbeit*, te bolje od Jambrešićeva, pošto je dobro znao razlučiti rieči prave-hrvatske, dalmatinske i slavonske; b) *Predike o sv. Tielu Isusovu*, deset na broju, tiskane u Gradcu 1675.

GALOVIĆ NIKOLA, isusovac, rodjen g. 1614 u Zagrebu, umrie 1684. Kaže se o njem, da je više pobožnih knjiga na hrvatskom jeziku napisao, ali su još danas nepoznate (*Kukulj. Ark. IX 157*).

PETRETIĆ PETAR (*V. str. 505*) dao je točnije prevesti na kajkavski izgovor i svojim troškom štampati sliedeće dielo: *Evangeliomi, koteremi sveta cirkva zagrebečka slovenska okolu godišća po nedelje te svetke šive*, u nem. Gradcu 1651.16, i u Trnavi 1694.16. Predgovor je, ako ne i štogod još, od sama Petretića, uz njega kolendar, zatim evangjelja nedjelna i svetaca sama bez štenja, popievke duhovne, katekizam za diecu, nješto o pravopisu i o zaklinjanjih i kazalo. U predgovoru veli Petar, da do tada nije bilo dostojno štampanih *slovenskem jezikom* sv. evangjelja; da je toga radi ova dao izpraviti i tiskati. Govoreć dalje o pridodatih molitvah, kaže, da su te molitve iz diač. i magj. matice *na naše slovensko zagrebačko slovo* prevedene, a da su bile već tiskane od

Digitized by Google

biskupa zagr. Petra Domitrovića (*1611-28*); te napokon dodaje, da je, čim je biskupsku stolicu zasieo, za prvi put cielovito evangjelje prinieti i s novim katekizmom natiskati dao. On je prvi slovo *y*, uzev ga iz magjarskoga pravopisa, upotriebio.

BILOVAC BALTASAR napisao je: *Dvojdušni kinč*, u Beču 1661.12.

FRANKAPAN KATARINA, kćer kneza i vrloga junaka Vuka, a žena slavnoga no nesrećnoga bana Petra Zrinjskoga (*27 list. 1671*). Mrzeć Niemce, koji su tada svestrano harali i globili ugarske i hrvatske zemlje, navede muža, da stupi u zavieru s ugarskimi velikaši na svaljenje nasilstva. Ona je pako poglavito vodila uze te mlitave urote, dapače muža i brata si Fr. Krsta bodrila te korila, kad bi u radbi popustili ili s dvojnosti o dobrom uspiehu duhom klonuli. Po muževoj propasti bje zatvorena pod stražom u manastiru Dominikanka u Gradcu, gdje su ju tako grdno zlostavljali, da je napokon poludila te zaglavila 16 stud. 1673. Njeki kukavac pokuša ju osramotiti s gadnom podugom piesmom hrvatskom (*Ark. IX. 180*), no uzkrativ joj svoj podpis, već je znao, da će ta sramota napokon pasti na njega sama. Od ove veledušne i pobožne žene ostaje nam: *Putni tovaruš vnogimi lipimi, novimi i pobožnimi molitvami, iz rimskoga na hervatski jezik istomačen i spravljen*, u Mletcih 1661.12 s drvorezi i grbom frankapanskim, te u Ljubljani 1687 i 1734.12. Poćimlje knjiga s piesmicom: *vsakomu onomu ki čtal bude ove knjižice*. Katarinin jezik mnogo se približuje primorskomu izgovoru, te udara kadkada i po štokavštini, a sve to, kô što i pravopis, bez dosliednosti.

HABDELIĆ GJORGJE, rodjen u starih Čičah g. 1599, isusovac, naućitelj mudroslovja, učitelj viših nauka, upravljatelj varaždinskoga i zagrebačkog odhraništa, te i siemeništa ježuvitskoga, umrie u Zagrebu 27 stud. 1678. Sastavio je: a) *Zarcalo Mariansko, to je to poniznost Device Marie, ka je Boga rodila, vsem slovenskoga i hervatskoga naroda kerščanikom* i td. u nem. Gradcu 1662.12; b) *Dictionar ili reči slovenske s vekšega ukup sebrane, u red postavljene i diačkemi slahkotene, na pomoć napredka u diačkem navuku školneh mladencev hervatskoga i slovenskoga naroda*, u Gradcu 1670.12; latinsko-hrvatska strana ostala je pako u rukopisu. Ovaj je riečnik manje vriednosti od Belostenčeva; c) *Prvi otca našega Adama greh, i žalostno po njem vse človečanske nature porušenje, stolmačeno i na kratkom popisano*, u Gradcu 1674.8 Ovo je najglavnije Gjorgjevo dielo, vrlo poučno i zabavno. U predgovoru se tuži, što je do tada odveć malo bilo *slovenskem jezikom knjig štampano*,

Digitized by Google

da i te nisu *prave slovenske*, jer silno pokvarene, i da će možda biti kvara i u ovoj njegovoj, pošto ju sastavio: *kak onde govore, gdje sem pisal.* d) *Kerščanski navuk s dogodjaji sv. Pisma*, u Gradcu 1674.12; e) *Sillabus vocabulorum grammaticae Em. Alvari in illyricam sive Croatis et Slavonibus vernaculam conversorum* i td., u Zagr. 1726.12.

GJURIČIĆ GJORGJE, župnik u Vidovcu oko g. 1670, dao je na svietlo: *Officium ili molitve od sv. Juraia, iz diač. na horv. jezik prenešene.*

ČEŠKOVIĆ PAVAO, stolne zagrebačke crkve kanonik i pjevač, umrie kao stariji predstojnik i opat sv. Margerite *de Bela* 2 rujna 1724. Napisa: *Žalostno govorenje nad pokopom g. Imbriha kneza Erdödya*, u Zagrebu 1690.4. Ovo je prvo do danas poznato izdanje Vitezovićeve tiskarne.

VITEZOVIĆ PAVAO (*V. str. 507*). U prozi ostavi nam: a) *Kalendarium, aliti misečniak horvatski za leto 1695*, u Zagr. 1695.4. (*Zelenlugović Ljubimir*), a to je najstariji u hrvatskom narodu; b) *Kronika aliti spomen vsega svieta vikov, u dva dela razredjen, koterih pervi deržy od početka svieta do kristuševoga porojenja, drugi od kristuševoga porojenja do izpunenja leta 1690*, u Zagr. 1696.4, opet u Zagr. 1744.4 s pridodatkom Stiepana Raffay-a od g. 1690 do 1744; a za treći put iznova u Zagr. 1761.4 s pomnoženjem od g. 1744 do 1761, koje bje učinjeno u što se tiče izvanskih dogodjaja od Nikole *Lovrenčića* isusovca, a u koliko spada na domaće po B. *Krčelića*. Vitezović svoje dielo je izradio ponajviše po Vrančevoj kroniki i po njekoj drugoj dalmatinskoj, a glede jezika više se držao primorskoga nego kajkavskoga izgovora, no kašnje njegovi izdavatelji tako ga izpraviše, da je kajkavština nadvladala. c) *Pričice*, u rukopisu; d) *Grammatica Croatica* isto u rukopisu oko g. 1700; e) *Lexicon latino-illyricum* takodjer u rukopisu oko g. 1700. Toliko slovnica koliko slovar čuvaju se danas u knjižnici zagrebačke nadbiskupije, a po Šafariku (*II. 308*) više spadaju na pravo hrvatsku nego na kajkavsku stranu.

SIDIĆ ŠIMUN JUDA, župnik u Vinkovini, zagrebački kanonik i kaptolski čuvar, te opat B. D. M. od Belastene, preminu 28 stud. 1710. ostaviv: *Plamen pobožnosti proti sv. Ferencu Žaveriušu na slovenski jezik preobernjen*, u Zagr. 1695.16 (*po Šaf. 1696*).

NADAŽDI MARIA MANDALENA, udova kneza Iv. Draškovića, dala je prenesti iz magjar. *na horvatski jezik* knjižicu od palatina Pavla Esterházy-a: *Sobotni kinč B. D. Marie, ali pobožnost za sobotne svega*

Digitized by Google

leta dneve, u Zagr. 1696.4. Pod njezinim imenom dolazi nam jošte: *Žitek dveh verneh kristuševih slušbenic Marte i Marie Magdalene sdavnja vre vsakojačkim jezikom popisan, sad pako na naš horvatski iliti slovenski jezik obernjen*, u Beču 1718.4.

ŠIMUNIĆ MIHAJLO, zagrebački kanonik i gorički arcidjakon: a) *Služba Marialska, to je osem prodeki na osem svetkov B. D. Marie*, u Zagr. 1697.4; b) *Fenix pokore pod kreljutmi miloserdnoga pelikana počivajući t. j. prodeke nedeljne k sdencu pokore vabeće*, i td. u Zagr. 1697.4; c) *Prodeke svetecne za celo leto*, u Zagr. 1697.4.

KRISTOFIĆ MIHAJLO, pavlin, naučitelj bogoslovja i glasoviti pripoviedalac, ostavi u rukopisu svoje *prodeke svetecne*.

KRISTOLOVEC IVAN iz Varaždina, pavlin, predstojnik svoga reda *(1715)*, kašnje viećnik cesara Karla VI, umrie g. 1730. Latinski izpisa poviest austrijske kuće, italijanski pako život sv. Pavla prvoga pustinjaka. Po Horany-u složio je: *Vitae cursus sanctorum Marthae et Magdalenae croatice ante a. 1730*. Poznat je pako njegov prevod: *Tomasa od Kempisa od nasleduvanja kristuševoga knjige četiri*, u Beču 1710, u Zagr. 1760.8 trudom Fr. *Kovačića*, i opet u Beču 1789.8.

ŠKVORC STIEPAN, zagrebčanin, pavlin: a) *Mali angelski vere nauk*, u Beču 1713; b) *Zagrebački račun najhasnoviteši sverhu pešestnoga leta*, u Zagr. 1724.8; d) *Vabitelj vu kraljestvo nebesko, to je to: Nedeljne prodeke*, u Beču 1726.8.

ZAGREBAC STIEPAN, rodjen u Zagrebu g. 1688, kapucin i čuvar u Štajarskoj, dobar pripoviedalac i neumorni spisatelj, umrie 15 velj. 1742. Dao je na svietlo: a) *Pabulum spirituale, iliti hrana duhovna ovčic kerstjanskeh iliti prodečtva čez vse celoga leta nedelje*, u pet svezaka tiskanih g. 1715, 1718, 1723, 1727 i 1734 u 4. Drugi svezak ugleda bieli svjet u Celovcu, ostala četiri u Zagrebu. Uz četvrti stoje: *Sermones miscelanei pro diversis temporum necessitatibus*, a uz peti: *Prodeke svrhu deseterih zapovedih božjeh*; b) *Zadnja volja, aliti protestacija duhovna za vučiniti se pobožna serdcem i jezikom koliko je moguće*, u Zagr. 1723.8.

ŠUŠNIK FRANJO, isusovac, u Zagrebu svoje dne sprovodeć, stavi se, da izradi hrv.-lat. i lat.-hrv. riečnik, ali mu prerana smrt radnje prekinu.

JAMBREŠIĆ ANDRIA, zagorac, jezuvit, po Šušnikovoj smrti nastavi njegov rad i poda na svietlo sliedeća slabačna diela: a) *Sillabus vocabulorum grammaticae in illyricam translatus, cum appendice generum,*

Digitized by Google

declinationum, Em. Alvari, u Zagr. 1726.8 i 1735.8; b) *Manuductio ad croaticam ortographiam* u Zagr. 1732.8; c) *Index vocum croaticarum et germanicarum, cum brevi introductione ad linguam croaticam*, u Zagr. 1738.8; d) *Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica locuples*, u Zagr. 1742.4. Ovdje pri koncu stoji: *Index illyrico sive croatico-latinus*, Fr. Šušnikom sastavljen.

SOTTNER IVAN. MIH., isusovac: a) *Put vu nebo po pravoj spovedi raven i po vsagdašnjem premišlavanju srečen*, u Zagr. 1734.12; b) *Putni tovaruš s vnogemi lepimi pobožnemi novimi molitvami*, u Zagr. 1734.12.

FUČEK STIEPAN, župnik krapinski, prestavi se 8 srpnja 1747. Njegove su: *Historie s kratkem duhovnem razgovorom od poslednjeh dugovani iz vnogeh pobozneh knig sebrane*, u Zagr. 1735.16 i 1753.12. U predgovoru povieda, da su ga drugi prisilili ovu knjigu obielodaniti, što nebi on bio nikada po svojoj volji učinio *zbog toga, da je vre vnogo vučenešeh i slosnešeh horvaćkeh knig na svetlo dano i svaki dan s voljum božium večse ih nadejemo.* Pri koncu *popevka, vu koje se sadržavaju poslednja.*

RAFFAY STIEPAN, duh. pomoćnik pri zagrebačkom kaptolu, nastavi, kò što smo gori spomenuli, Vitezovićevu kroniku, a preminu 2 stud. 1750 u Zagrebu.

KOVAČIĆ ANT. LUKA izdao je: *Venac ispovidnikov ili život Sv. Ivana Nepomuka*, u Beču 1737.8.

MULIH GJORGJE (*V. str. 508*): a) *Pobožnost na vse hasnovita k s. Ferencu Žaveriu*, u Zagr. 1739.12 i 1753.12; b) *Zarcalo spovedno, vu koje se jé hasnovito ogledati ljudem vsakoga stališa i spola*, u Zagr. 1742.8; c) *Posel apostolski vu navuku kerstianskom postavlen*, u Zagr. 1742.8 u dva svezka; d) *Katekismuš horvatski*, u Zagr. 1742.12; e) *Zarcalo pravedno, gdi se ima istinito izpisanje kada, kako i zašto gerčkoga zakona ljudi od stare kèrstj. katol. crikve i od rimskoga pape jesu odstupili*, u Zagr. 1742.8; f) *Škola kristuševa kerščanskoga navuka obilno puna*, u Zagr. 1744.12; g) *Pobožnost na sve hasnovita k s. Ferencu Borgiašu*, u Zagr. 1744.12; h) *Zakon bratinstva i savjetek čudnoga žitka dveh pobožneh tovarušev Sv. Isidora i Marice*, drugo izdanje u Zagr. 1746.8; i) *Nebeska hrana, vu sveteh jestvinah kruhu i vinu, tojeto: Pobožnost molitvah, litaniah i popevkah: mleku i medu, tojeto: katoličanskom navuku hasnovitom razgovoru* i td. *ovak s novič skupa složena*,

Digitized by Google

u Zagr. 1748.8 posvećena Gjorg. Branjugu bisk. zagr., opet 1777.8, 1779.8, 1715.8, 1849.8. Ova je u narodu još danas vrlo obljubljena knjiga. Jezik mnogo nagiblje na slovenski izgovor.

BEDEKOVIĆ JOSIP, pavlin, obći odrednik u redu, osim latinske knjige o rodnom miestu Sv. Jerolima (*Neostadii 1752, gdje pravo sanja*), složi naški iz latin. od Ad. Kolocsana: *Manuale, t. j. ručna knjižica iliti kratek nauk našem lajkom ali skupne bratje za leżeći na božjem putu napredek*, u Gradcu 1744.8.

ŠOŠTARIĆ JERIMA, malobraćanin, napisa molitvenu knjižicu: *Duhovni venec* po Šaf. II. 369, a po Kukulj. *Duhovni vertlac*, u Šoprunu 1746.8.

KRČELIĆ BALĐASAR ADAM, rodjen 9 velj. 1715 u Brdovcu blizu Zagreba od plem. porodice korbavske ondje naseljene, naučitelj mudroljubja i bogoslovja, kanonik zagrebački (*1747*), zatim opat (*1749*), a napokon pristav banskoga stola (*1752*), umrie g. 1778, ostaviv svoju pribogatu knjižnicu zagrebačkoj akademiji. Mnogo se bavio domaćom poviesti, te je više djela o njoj na svietlo dao, navlastito ono uspomene vriedno: *De Regnis Dalm. Cro. et Slav. notitiae praeliminares* (*u Zagr. 1770 fol.*); ali nije ni svoga jezika zanemario, napisav: a) *Blaženoga Augustina Gazotti, negda biskupa Zagrebačkoga, življenje*, u Zagr. 1747.8; valjda prevod Marnavićeve radnje o istom predmetu; b) *Najvredneše stalnosti pelda poglaviti i prečastni gospon Januš Bulon, slav. i horvat. orsaga viceban, 7 apr. 1767*, u Zagr. 1767.4, govor; c) *Dužnosti spunjenje proti pokoj. g. grofu Petru Troilu Sermage*, u Zagr. 1772.4, govor.

GAŠPAROTI HILARION, rodjen 1712, pavlin, državni namiestnik u Lipoglavi, preminu 6 ožujka 1762: *Cvet sveteh, ali življenje i čini svetcev, koteri vu našem horvatskem iliti slovenskem orsagu s vekšum pobožnostjum i s prodečtvom poštuju se*, u četiri svezka u 4.i, od kojih prvi natiskan u Gradcu 1752, a ostala tri u Beču 1756 i 1761.

GLIĆ ARSENIJ, varaždinac, franjevac, pripoviedalac na glasu: a) *Put svetoga križa*, u Zagr. 1752.12; b) *Sveteh pastirov, pastiric, težakov i spodobneh življenje*, u rukopisu od g. 1770.

TAUSI FRANJO (*V. str. 493*): *Vsem bratom i sinom stolne cirkve zagreb. očituje svetke, vu kojeh slobodno je delati ali ni*, u Beču 1754.

BOGOVIĆ LOVRE, franjevac iz varmedje šoprunske, napisa za ugarske kajkavce: a) *Hiža zlata usidana pri s. brigu Kalvarie*, u Šo-

Digitized by Google

prunu 1755.8, 1772, 1778 i 1813.8; b) *Mariansko cveće*, u Šoprunu 1757.8.

ŠILOBOD (*Bolšić*) MIHAJLO. župnik Martinske vesi, kašnje Sv. Nedelje, gdje umrie g. 1787. Bio je na glasu kao dobar mekanik i latinski piesnik. U materinskom jeziku izradio je: a) *Aritmetika horvatska*, u Zagr. 1758.8; b) *Kabala, to je na vsakojačka pitanja kratki ter vendar prikladni odgovori*, u Zagr. 1768.8 (*bez svoga imena*).

PALKOVIĆ GODOFRID, franjevac, poznat samo za molitvenu knjižicu, koju napisa za kajkavce u Ugarskoj: *Duhovna kitica, ka je na Novom Gradu lipo cvala, ali je veća srasla i s jačkami nakićena, seleni pri Divici Marii*, u Gjuru 1758.8 i u Šoprunu 1778.8.

MILUNOVIĆ JOSIP, isusovac: *Šest nediljah na poštenje Alojsie Gonsaga, družbe Isusove ispoviednika odredjenih*, u Zagr. 1759.8.

KOVAČIĆ FRANJO (*po Šaf. II. 368, a po Kukulj. Ferdinand*), preminu 22 svib. 1789 kao duh. pomoćnik u Vidovcu blizu Varaždina. Od njega imamo: *Tomasa od Kempisa, od nasleduvanja kristuševoga knige četiri, znovič preštampati vučinjene*, u Zagr. 1760.8. Šafarik nezna, je li ovo sbilja nov prevod Kempisa ili prosto preštampanje Kristolovćeva prevoda. Vierojatno, da je ono isto, ali Kovačićem poizpravljeno. Kukuljević pako donosi za istu godinu prevod Kempisov ovako:

VRAGOVIĆ BARBARA: *Tomaša od Kempisa, od nasledovanja Kristuševa strani IV. po jednom redovniku reda Sv. Pavla (naime Iv. Kristolovcu) iz diačkoga na horvatski ili slovenski prevedene, s predgovorom od Barbare Vragovićeve*, u Zagr. 1760.8 i u Beču 1789.8.

ŠVAGEL FORTUNAT, franjevac države Sv. Ladislava, pripovedalac, rodjen 29 ruj. 1715 u Varaždinu, prestavi se u Verovitici g. 1767. Izdao je: *Opus selectum concionum festivalium ordinariarum et extraor. croatice*, u Zagr. 1761-2.4 u tri svezka. Uz prvi svezak stoji: *Appendix concionum quadragesimalium.*

JAKOBILLI LUDVIK, isusovac: *Zavjetek šitka Sv. Feliciana biskupa i mučenika, iz lat. na horv. jesik prenešen*, u Zagr. 1762.

LOVRENČIĆ NIKOLA iz Zagreba, isusovac, nastavi kroniku Vitezovićevu sa strane izvanjske poviesti od g. 1744 do 1761.

KRAGEL EBERHARD MARIA, reda servitanskoga misnik, složi za ugarske kajkavce: *Četverovrstni duhovni perstan, ki stoji va marljivom premisljavanju četiri poslidnji dugovanjih i td. svemu hervatskomu*

Digitized by Google

narodu darovan, u Šopronu 1763.4. U jeziku mnogo se drži slavonskoga izgovora.

PRVIZOVIĆ TOMA ZAK. sastavio je dielo pod naslovom: *Muka i smrt Kristuševa po sveteh Evangelistah Matheu i Janusu popisana*, u Zagr. 1764 na ćitavom listu u dva svezka.

RES GJORGJE, zagrebački kanonik, kaptolski čuvar i obći namiestnik, opat B. D. Marie od Belestene, preminu 2 lip. 1767 u Zagrebu: *Pet kamenov preče Davidove stolnačeni po pet prodećtvih od P. Ant. Vicira, sada pak iz latin. na horvatski jezik prenešeni*, u Zagr. 1764.8. Pri koncu stoji: *Prodećtvo od občinskoga suda.*

BRKE PETAR iz Legrada, primiv nauke u Zagrebu, Beču i Bologni, posta duh. pomoćnikom u Bistrici, a kašnje župnikom u Legradu, gdje umrie 23 srp. 1798, napisav: *Kinč osebujni slavnoga orsaga horvatskoga to jest čudnovata pripetjenja i osebujne milošće, kotere pri čudnovitom kipu Marie Bistričke više vre let se skažuju*, u Zagr. 1765.8 i u Gradcu 1775.8.

SVOBODA PROKOP, rodjen g. 1728 u Českoj, franjevac, liekar i pripoviedalac, ovim se svietom razstavi g. 1767 u Ivaniću. Ostaje nam njegov govor, što je srp. 1765 držao u Krapini: *Preporodjeni Čeh, alit svetosti svetost Sv. Prokopa vu domovini Čeha*, i td. u Zagr. 1765.4 (*po Šaf., a po Kukulj. 1767*).

GORUP NIKOLA iz Lipika na Modrušpotoku, župnik u Krapini, preminu g. 1778: *Zercalo mariansko kipa jerusalemskoga vu Krapine*, u Zagr. 1768.8.

SOLENGI KARLO, nadziratelj sadjenja murava po Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji, dao je na svietlo: a) *Kratek navuk iliti uputjenje, kak dudovo belo drevo zasadjati i červeki svilu delajući hraniti se moraju*, u Zagr. 1768; b) *Kratek navuk za murve sejati* i td. u Zagr. 1771.8; c) *Potverdjeni načini za pomoć ljude vu vode utopljene*, u Zagr. 1780 (*Kukulj., ali po Šaf. II. 287 ova knjižica nije njegova*).

OŽEGOVIĆ GJORGJE, župnik gradački i podjakon časmanski: *Govor u smrti Frana Thauszy-a biskupa zagrebačkoga*, u Zagr. 1769.4.

MATAKOVIĆ BALDASAR, kanonik sborne crkve Sv. Duha u Časmi i župnik u Sv. Mariji kaptolskoj u Zagrebu: a) *Naručna knjižica navuka keršćanskoga vu priliki razgovora med navučitelom i vučenikom*, u Zagr. 1770.12; b) *Sermones morales super totius anni dominicas Joannis*

Digitized by Google

Bapt. Campadelli ex italico in vernaculum vulgare croaticum traducti, u Zagr. 1770.4 i 1774.4 u dva svezka.

PAUL VENCESLAV IV. u českom kraljevstvu državnih knjiga čuvar: *Razgovor i navuk od deržanja i hranjenja ovac, zatem od obdelavanja duhana, iz nemskoga jezika na horvatski prenešen*, u Zagr. 1771.8, na dva diela.

SOLENGI VENCESLAV izdao je: *Kratki navuk, vu kojem zadržava se: kak je treba murve sejati i presadjati, i kak se svilni červi zleći i odhraniti moraju*, u Zagr. 1771 i 1778.8.

KÜZMIĆ STIEPAN Surdanski, pripoviedalac luteranski šomogjske županije: a) *Nouvi zakon ali testamentom gospodna našega Jezuša Kristusa zdaj oprvič s grčkoga na stari slovenski jezik obrnjeni*, u Halli 1771.8 s predgovorom od J. Torkoša pripoviednika u Šoprunu, kašnje višeputa preštampan, a najskoli u Kisegu g. 1848; b) *Sveti Evangelioni pouleg kolendariuma i reda rimskoga na sve nedelje i svetečne dni*, u Šoprunu 1780, treći put 1804.8.

PLANTIĆ NIKOLA iz Zagreba, župnik kod sv. Brcka nad Božjakovinom, kašnje isusovac, te apostolski pohadjatelj i vladar u Parakvaju, umrie g. 1777: *Pobožna i kratka za vsaki dan meseca premišljavanja vsem sveto živeti i srećno vumreti želečem kruto hasnovita*, u Zagr. 1771 i u Varaždinu 1775.12.

MATIEVIĆ JOSIP ERNEST, rodjen u Ivaniću 1. ožuj. 1742, župnik u Garežnici (*1777*), učitelj vierozakona na kr. školi (*1791*) i oltarnik kod sv. Marka u Zagrebu, gdje se 23 srp. 1808 prestavi, izdao je: a) *Pomum granatum, worinnen durch die in dem löbl. Varasdiner Generalat übliche kroatische Redensart der wahre Kern der deutschen Sprache expliciret wird* i td. u Zagr. 1771.8; b) *Jan. Jur. Hollanda rastolmačenje evangeliumov nedeljneh, iz nemskoga na horvatski jezik prenešeno*, u Zagr. 1796–1799.8 u 4 svezka; c) *Rastolmačenja sverhu velikoga katekismuša iz Joh. Nep. Langa Pfarrer in Marlen, na horvatski jezik prenešena*, u Zagr. 1796–1802.8 u 5 svezaka; d) *Vnogovrstna pobožnosti sveršavanja*, u Zagr. 1802; e) *Vesela i za čteti kruto ugodna pripovest od pobožne i bogabojeće Renanske grofice Genovefe, vu horvatskom jeziku skup složena*, u Zagr. 1808.8; f) *Horvatska Grammatika oder kroatische Sprachlehre*, sa slovnikom (*str. 259–304*). u Zagr. 1810.8, po Kornigjevoj, ali podosta slabija (*Šaf. II. 309*).

Digitized by Google

ORSIĆ JOSEFA rodjena Zichy, supruga kneza Krsta Orsića, pogrebena u Stubici 6 ožuj. 1778: *Vračitel betegujuće živine*, u Zagr. 1772.8 i 1799.8.

PAŽJ *(Pasy)* **IVAN**, biskup sriemski a g. 1770 zagrebački, vrli ljubitelj narodne knjige i naroda, preminu 1772. Mikloušić ga *blagorečnikom* nazivlje, ali se čini da nije ništa na svietlo dao.

KERESTURI JOSIP, iz Štrigova, dvorski perovodja, izdao je g. 1774.8 njeku knjigu bez naslova (*Kukulj.*).

ROMANI ANTON, kr. nadzornik svilarstva u Hrvatskoj. Mikloušić ga stavlja medju inostrance, koji su hrvatski pisali. Izdao je: *Kratek navuk. poleg kojega najbolje beleh murvih drevje sadobiva se, ter i svilni červi redno hraniti se mogu*, u Varaždinu 1774.8 i 1775.8.

LALANGUE IVAN KAR., rodjen g. 1743 u Luksenburgu, županijski liečnik u Varaždinu, umrie g. 1799. Kaže Juranić, da mu je **EUGEN KLIMPACHER**, franjevac, državnik, rodjen 26 srp. 1738 u Varaždinu i tu pogrebon 26 sieč. 1817, preveo dva diela na hrvatski jezik, a ipak da su bieli sviet ugledala pod samim Ivanovim imenom. Mikloušić pako tvrdi, da je i sam hrvatski pisao. M. Terezija vrlo ga ljubila, kô što i slavni Van Swieten. Njegove su radnje: a) *Medicina ruralis iliti vračtva ladanjska za potreboću mužev i siromakov horvatzkoga orsaga*, prva strana u Zagr. 1776.8; b) *Kratek navuk od meštrie pupkoresne*, u Zagr. 1777.8 i 1801.8; c) *Izpisavanje vračtvenih vod horvatzkoga i slavonskoga orsaga, i od načina nje uživati za potreboću ljudih*, u Zagr. 1779.8; d) *Način jabuke zemeljske saditi*, u Zagr. 1788.8 (*po Kukulj. 1787*).

VITKOVIĆ IVAN, isusovac, dobar latinski piesnik, učitelj i poslie ukinutja jezuvitskoga reda na gimnaziji u Zagrebu, gdje se ovim svietom razstavi 10 ruj. 1790: *Gründe der kroatischen Sprache zum Nutzen der Deutschen, verfasst zu Agram in J. 1779*, u rukopisu (*Šaf. H. 308*).

PTOLOMEJ IVAN: *Vsakdašen smerti spomenek*, u Zagr. 1780.12 (*Juranić*).

TINTOR ANDRIA: *Prodika* 1780, u rukopisu kod Kukuljevića.

MALEVAC GRGUR *(V. str. 509)*. U prozi ostavi: a) *Trojvrstna Marie Theresie rimske cesarice i apostolske kraljice krepost, vu vremenu mertvečkoga obslužavanja sl. varmegje i pl. magistrata Zagreb. dan 16 prezimca 1781.4 (govor)*, b) *Nebeski pastir pogublenu ovcu išče*, u Optuju 1785.8 i 1795.8; c) *Življenje kapucina iz roda Leslja*

Digitized by Google

grofa, Kalvina iz Skocie orsaga, imenom Arkangela, u rukopisu od g. 1799.

MULIH IVAN, isusovac apostolski pohadjateli za zagrebačku biskupiju, preminu u Zagrebu 12 list. 1798: *Prodečtva kratka i gotova od perve nedelje korizmene do trojačke*, u Zagrebu 1782.8 prvi diel; a drugi: *za nedelje od perve po trojakih do anjelske*, u Zagr. 1784.8 (*po Kuk. 1794*).

WOHLGEMUTH FILIP, vrli latinski govornik, mnogovrstne znanosti, župnik u Sunji, zatim u Zagrebu kod Sv. Iv. Krstitelja, kanonik časmanski, ravnatelj občega siemeništa u Pešti, opat sv. Odkupitelja od Lekéra, štilac časmanskoga kaptola, i po Kukulj. zagrebački kanonik, umrie u Beču 13 stud. 1804, ostaviv: *Zpomenek preisv. i presvet. g. grofa Kristofa Orsić od Slavetić* i td. u Zagr. 1782 4 (*govor*).

SZENT-MARTONY IGNJAT, isusovac, a po ukinutju te sliedbe učitelj krasnih nauka na zagrebačkoj gimnaziji i kao latinski piesnik na glasu, zatim župnik i podarcidjakon u Subotici medjumurskoj, gdje se prestavi 13 velj. 1806: *Einleitung zur kroatischen Sprachlehre für Teutsche*, u Varaždinu 1783.8.

KOCIANČIĆ BALTASAR (*po Kukulj. Bartun*), rodjen g. 1740 u Samoboru, naučitelj bogoslovja, župnik u Sisku (*1775–84*), kanonik zagrebački, preminu 4 sieč. 1806: *Filotea iliti upeljavanje vu položno žirljenje, iz talian. na horvatski jezik obernjena*, u Zagr. 1784.8. Ovo je dielo najsjajniji biser kajkavske knjige.

GALJUF JOSIP, biskup zagrebački, ostavi za odhranilište sirotčadi do 300,000 for. Po Mikloušiću veoma se knjigom zabavljao i dosta napisao, navlastito pripoviedanja, sve u rukopisu. Ostavi sviet 5 velj. 1785.

PANDURIĆ GJORGJE, rodjen g. 1738, naučitelj bogoslovja, zagrebački kanonik (*1786*) i pievalac, opat sv. Apostola Petra i Pavla od Tate, umrie 10 stud. 1826: *Spomenek činov i živlenja preis. i presv. g. Josefa Galjufa bisk. zagr. den 18 suseca 1786*, u Zagr. 1786.4 (*govor*).

RISTO EMANUEL napisa: *Delo iliti razlog sverhu skodlivosti ženskih modercev (Mieder) na pervo dano po Iv. Mihalju ščosulan vračtva-navučitelju slavne slobodšćine vračtvo-znanja za vreme namestniku, iz nemskoga na harvačko preobernul je E. R.*, u Požunu 1784.8.

DEVERIĆ IVAN, svećenik biskupije zagrebačke i učitelj kod hrvatske škole, preminu oko g. 1790: *Čtenja i Evangeliumi za vse nedelje i svetke celoga leta za potrebnost preslavne biskupie zagrebačke*, u Zagr. 1787. Prvi dio bje i napose natiskan za školsku porabu.

Digitized by Google

KOSEDNAR FR. JOS., oltarnik u Varaždinu: a) *Cisio ili svezdosnanskoga navuka s kratkem rastolnačenjem spisanje*, iz magjarskoga g. 1787, u rukopisu; b) *Pitanje k dragem domorodcem slavnah orsagov Dalm. Horvat. i Slavon. Mester! kaj sem činečí da žitek vekivečni sadobim?* isto tako u rukopisu.

KORNIK FRANJO, rodjen u Radkersburgu, učitelj i ravnatelj narodnih škola u Samoboru i u Zagrebu, umrie 26 velj. 1807 u Zagrebu: *Kroatische Sprachlehre oder Anweisung für Deutsche* i td., u Zagrebu 1790.8, 1795.8 i 1810.

DOLINIĆ ANTUN, pavlin, preveo je iz latinskoga: *Od sv. Pisma storie i pripečenja svake versti za pobožnim stalcem ugoditi u vrime od bolesti*, 1790 u rukopisu.

BARIČEVIĆ ADAM ALVIŽ, rodjen 12 ruj. 1756, učitelj na zagr. gimnaziji, župnik kod sv. Marie kaptolske a kašnje u Brdovcih blizu Zagreba (*1803*), premisu 21 ožuj. 1806. Vrlo učen, te član napuljske i turinske akademije, dopisivao se s najslavnijimi muževi svoga doba. Katarina II ga obdarila uspomenivim novcem i knjigami. Mnogo je napisao latinski hrvatski, ali je od svega toga malo natiskano, a nješto propalo, kô što na pr. pregled književne poviesti hrvatske. Voltić kaže, da je na hrvatski preveo i knjige Ciceronove *de Officiis*, *Senectute*, *Amicitia*.

VRANIĆ ANTUN iz Karlovca, župnik u Šipku i podarcidjakon karovačkoga kotara, svietom se rastavi 3 kol. 1820: a) *Mlaiši Robinson iliti jedna kruto povoljna i hasnovita pripovest za detcu od J. H. Kampe, iz nemskoga na horvatski jezik prenešena*; u Zagr. 1796.8 i dva svezka; b) *Arfa Davidova, to jest šaltari sv. Pisma poleg Vulgate s svojemi rastolnačenji* i td. 1816.4; c) *Plač iliti narekovanja Jeremie proroka na horvatski jezik prenešena*, 1820. Ove dvie zadnje rukopisne radnje Antunove čuvaju se u knjižnici zagrebačke nadbiskupije.

HORVAT JOSIP, rodjen 29 velj. 1772 u sv. Petru medjumurskom, gdje je i župnikom bio, kanonik zagrebački: *Kratka na spodobu kršćanskoga navuka napravljena prodečtva na vse nedelje i svetke celoga leta, iz nemskoga (J. P. Schilchera) na horvatski jezik prenešena*, u Zagr. 1796–1803.4 u osam svezaka.

ORSIĆ FRANJO, grofovske porodice, zagrebački kanonik, te opat i arcidjakon od Kalnika, umrie 18 sieč. 1807 u 48 godini: a) *Knjižica od*

Digitized by Google

baratanja s finki, van dana po jednom finkoljubitelu, u Zagr. 1798.8; b) *Vračitelj betegujuće živine*, u Zagr. 1799.8, drugo izdanje.

KNEFAC ŠIMUM, franjevac, župnik u Cikležu šoprunske varmedje: a) *Lapat evangeliumski*, u Šoprunu 1798; b) *Vrata nebeska odperta vernomu kerščeniku molećemu i dužnosti kerščanske oberšavajućemu*, u Šoprunu 1800 i 1804.8.

GORŠĆAK G. JOSIP, rodjen 12 srp. 1754 u Zagrebu, duh. pomoćnik u Petrinji, župnik u Jesenovcu te u Petrinji i kao podarcidjakon, gdje preminu 5 velj. 1824: *Govorenje sarad srećnoga Mantue predoblenja, dan 25 augusta 1799*, u Zagr. 1799.8.

SINKOVIĆ MIHAJLO, župnik u Ivancu kod sv. Ivana krstitelja: *Mantue nazad-doblenje, složeno i alduvano B. Pavlu Kraju generalu*, rečeno dan 18 aug. leta 1799, u Zagr. 1799.4

DIANIĆ FRANJO iz Samobora, učitelj na gimnaziji zagrebačkoj, umrie 16 pros. 1799. Ostavi u rukopisu: *Horvatske detce priatel vu pripovidanjih*.

PAJER LEOPOLD, liečnik u Varaždinu, po Mikloušču, akoprem inostranac, veoma se bavio našom knjigom, te napisao: *od kreposti toplic varaždinskih i krapinskih*.

RAFFAJ MIRKO (*V. str. 499*): *Prodečtvo vu priliki vpelanja redovnikov od miloserdnosti svaneh vu iz nova podignjen za vboge i bolešnike občinski špital vu Zagrebu*, u Zagr. 1804.4.

GALOVIĆ MIHAJLO, za ugarske kajkavce izdao je: *Duhovne knjižice*, u Kisegu 1804, u Šoprunu 1811, i u Železnom mjestu 1840.

LAAB MATIA, župnik u Novomselu (*Ujfala*) šoprunske župaaije, isto je tako za ugarske kajkavce napisao: a) *Kratka summa velikoga občinskoga katekismusa za učnju mlaje družine gornjih ugarski Horvatov osebito zdelan*, u Budimu 1804.8 (*po Šaf., a po Kukulj. 1814.8*); b) *Veliki občinski katekismuš za gornje ugrske Horvate osobito zidelan*. U Budimu 8 (*po Šaf. prije g. 1830*).

ČOLIĆ MAKS. *von Lövensperg*, iz Senja, učitelj najprije krasnoslovja a kašnje bogoslovja čudorednoga na akademiji zagrebačkoj, napokon kanonik i nadjakon u Vaski, prestavi se 15 rujna 1808 u 59 godini, ostaviv u rukopisu: *Blagorečnik*.

VRHOVAC MAKS. (*V. str. 511*): a) *Motitve, koje duhovni pastiri s pobožnem ljudstvom skerbi njihovoj duhovnoj saufanem občinsko*

Digitized by Google

moliti imaju, sa hasen biskupie Zagrebačke, u Zagr. 1804.8; b) *Kerstćanski navuk s molitvami*, u rukopisu prije g. 1810 (*Šaf. II. 357*); c) *Dictiones et homiliae, latine et croatice*, u rukopisu prije g. 1810 (*Šaf. II. 355*); d) *Podvućavanja va najpoglavitešeh vere istinah i najosobitešeh kerstjanskeh dušnostjah*, u Zagr. 1822.8; e) *Pobožnost k božanskomu serdcu Ješuša odkupitelja našega*, u Zagr. 1827.8 i u Varaždinu 1827.8; f) *Govori vojnikom u oči rata*, u rukopisu kod Kristjanovića (*Šaf. II. 360*).

ŠTIVALIĆ MIHAJLO (*V. str. 485*): *Način obdelavanja terzja*, u rukopisu.

VOJ (*Vory*) MIRKO, vierojatno iz Varaždina, ravnatelj osdiešnje narodne škole, zatim nadzornik i štilac zagrebačkoga kaptola, po Stuliću i Voltiću napisao je njekoliko školskih knjižica. Umrie 21 vejj. 1809.

MIKLOUŠIĆ TOMA (*V. str. 510*). Ovaj neumorni radinac na polju domaće prosviete ostavi nam svoja poglavita diela u prozi, a to su: a) *Syllabus vocabulorum grammaticae Em. Alvari in croaticam linguam conversorum*, u Zagr. 1796.8; b) *Naredba občinska za ravnanje i obderšavanje tak družine kak gospodarov*, u Zagr. 1812, prevod, te još mnogo drugih pomanjih službenih spisa (*V. Šaf. II. 347-50*); c) *Navuk zemeljske jabuke iliti krumper za kruh, jestvine i konjkermu potrebuvati*, iz nem., u Zagr. 1817.8; d) *Stoletni kolendar iliti dnevnik stoletni horvatski do leta 1901*, u Zagr. 1819.8 sa 4 piesni pri koncu; iznova 1849.8 poizpravljen po J. K.; e) *Sveti Evangeliumi nedeljni i svetečni celoga leta za potrebuvanje slavne biskupie zagrebačke*, po Mik. izpravljeni, u Zagr. 1819.8; f) *Čtejenja i Evangeliumi na sve nedelje i svetke celoga leta s priloženum mukum kristuševum, i savjetkom sestavljeneh Evangeliumov*, i td. u Beču 1821.8 za škole; g) *Izbor dugovanih vsakoverstneh za hasan i rasveselenje služečeh*, u Zagr. 1821.8 i 1839.8; h) *Podućavanje vu najpoglaviteših vere istinah*, u Zagr. 1822.8; i) *Oglas gospodarski od tuče i strel svoditelov* i td. u Zagr. 1825.8 iz nem., k) *Navuk od prostćenja vu občinskom i od prostćenja obileumskaga*, u Zagr. 1828.12; l) *Pobožnost k božanskomu serdcu Ješuša odkupitela našega, vu horvatskem jesiku s rastolmačenjem na svetlo dana*, u Zagr. 1827.12; m) *Molitvena knjišica za vsakdašnju pobožnost vsakomu kerstćeniku sevsema potrebna*, u Zagr. 1828.12; n) *Zveršavanje pobožnosti*, u Zagr. 1830.8; o) *Način človeka od stekloga psa, vuka, mačke, kace ali druge jadovite stvari ranjenoga segurno svračiti*,

Digitized by Google

iz nem. u Zagr. 1831; p) *Zrinj Miklouš ili dogodjenja Zrinj Miklouša banu horvatskoga, njegoveh dveh prijatelov i Judite Iljefalvi iz vugers. na horvatski po J. P. prenešena, po T. M. popravljena 1833.* u Zagr. 8; q) *Prodike* za cielu godinu, u rukopisu; r) *Kućno liekarstvo.* u rukopisu.

NAGI ANTON (*V. str. 499*). U kajkavskom narječju napisao je: a) *Novi i stari kalendar horvatski za prosto leto 1813*, u Pešti 8; b) *Kalendar horvatski za leto 1818*, u Budimu 12; c) *Prepisi za likare i ran vračitele kraljestva vugerskoga, koji ceplenje kravjih koz sveriovati želiju*, u Budimu 1825.8.

BIRLING IVAN, rodjen 31 svib. 1775 u Zagrebu, gdje je napokon kanonikom i naslovnim biskupom postao, te u duhovnom pastirstvu i govorničtvu liepi glas uživao. Dao je na svietlo knjižicu pod naslovom: *Nova skupsložena zagrebečka sokačka kniga vu šesteh rasteljenih, saderšavajuća naredbe 554 jestvine pripravljati*, u Zagr. 1813.8, iz nemačkoga. U rukopisih ostavi: *Poslanica sv. Pavla k Filipejcem; Sv. Mise po latinskom i po grčkom obredu; Molitve za umiruće; Nauk o krščenju i ostalih sakramentih; prodike za više leta;* i *Molitvena knižica.*

VRAČAN JOSIP (*V. str. 511*): a) *Prodečtvo va den obslužavanja zahvalnosti Bogu za oslobodjenje perve glave cirkve rimskoga Pape Piuša VII*, u Zagr. 1814.4; b) *Mertvečko prodečtvo na den obslužavanja spomenka smerti grofice Ane, rodjene Janković, udove Fr. Draškovića*, u Varaždinu 1823.4; c) *Razlaganje svetih Evangeliumov*, u Varaždinu 1823.8 u 4 svezka.

BEDEKOVIĆ IGNJAT, po Stuliću: *Abecevica dragem mladem obodvojega spola ljudem hasnovita i potrebna.*

ZANIĆ PETAR, župnik i podarcidjakon u Maruševcu: *Mertvečko prodečtvo na smrtni spomen den g. grofa Ferenca Drašković od Trakostajna*, u Zagr. 1817.4.

ČANJI IVAN, župnik u Vrbovcu, podarcidjakon kotara sv Križa. latinski piesnik, naški napisa sliedeći govor: *Spomenek pok. g. grofa Bartola Patačića od Zajezde*, u Zagr. 1817.4.

DOMIN MIRKO, rodjen u Zagrebu 8 list. 1776, naučitelj prava, učitelj gradjanskoga i karnoga zakona na zagrebačkoj akademiji i tu starešina juridičkoga sbora, obojega suda prisežni pravdopravnik, i prisednik sudbenoga stola zagrebačke županije, izdao je: *Predznanja pravic samovojnech vugerskeh*, u Zagr. 1818–1831.8 u devet svezaka. Ova radnja zaslužuje najprvo miesto u kajkavskoj književnosti.

Digitized by Google

ROSIĆ ANTON, učitelj krasnoslovja na Varaždinskoj gimnaziji: a) *Horvatski kalendar od leta 1818 do 1919,* u Zagr. 1818.8; b) *Kratko napuljenje vu kruto hasnovitch i sevsema potrebnch temeljih diačkoga jezika, skupleno vu materinskom jeziku,* u Budimu 1821.8 i 1836.8; c) *Pervi temelji diačkoga jezika za početnike vu domorodnem jeziku dan dani,* u Varaždinu 1821.8; d) *Kratki zavjetek zemljskoga ispisanja horvatske i vugerske zemlje oneh orsagov, koji s vugerskem kraljevstvom pod jednum korunum jesu sjedinjeni,* u Varaždinu 1829.8 1839.8; e) *Vocabularium iliti rečnik najpotrebnešeh rečih vu treh jezikih saderžavajući,* u Varaždinu 8; f) *Mali zemljopis za početnike,* u Varaždinu 8; g) *Pripovest naroda horvatskoga od njegova početka do Ladislava kralja vugerskoga,* u rukopisu od g. 1825; h) *Belizar i Gozimer kralj Vandalski,* u rukopisu od g. 1826.

GJURKOVEČKI JOSIP iz sv. Ivana u Zelini, župnik u Samarici, preminu 18 ožuj. 1832. Od njega imamo: a) *Ishod navukov od Boga i vere katoličanske,* u Pešti 1819.8; b) *Kratko-spravek evangeliumov neleljnch i svetečnch zajedno s razdelenjem i navukom kratkem iz njih speljanem,* u Pešti 1820.8; c) *Jezičnica horvatsko-slavinska za hasen Slavincev* i td., u Budimu 1825, u Pešti 1826 i 1828.8 no dosta slabačna.

POMEJ FRANJO izdao je: *Flos latinitatis cum indicibus lat. germ. et croaticis,* u Budimu 1820.8.

GUSIĆ IVAN, rodjen u Vivodini zagrebačke županije, benediktinac i kašnje svećenik, umrie 21 srp. 1821, ostaviv: *Sveto pismo novoga zakona,* u rukopisu u knjižnici zagrebačke nadbiskupije.

JANDRIĆ MATIA, župnik u Crkvenoj, preminu 13 velj. 1828: a) *Ljubomirović ili priatel pravi, igrokaz vu trojem speljivanju,* u prozi na svietlo dan po T. Mikloušiću u Zagrebu 1821.8; a po Kukuljeviću bio i Matijev još ovaj drugi igrokaz, Titu Brezovačkomu pripisan, naime: *Diogenes ili sluga dveh zgubljench bratov;* b) *Knjiga o kućnom gospodarstvu,* u rukopisu; c) *Prodike za cielo leto,* koje je htio tiskar Župan na svietlo dati, ali mu cenzura dozvolu uzkrati.

BARLA M. izdao je: *Krešćanske nove pesmene knige evangjelskim gmainam,* u Šoproni 1823.8.

SMOLEC FILIP, župnik na Orehovcu, umrie 8 kol. 1828: *Prodečtvo na dan blagoslavljanja kapele S. Antona vu Gusčerovcu,* u Zagr. 1823.4.

LOVRENČIĆ JAKOV (*V. str. 512*): a) *Kratka dobreh dersanj pripovedanja,* u Varaždinu 1824.8; b) *Kratka deset zapovedih božjeh*

Digitized by Google

pripovedanja, u Varaždinu 1825.12, prvi svezak, u kom se govori samo o trih zapoviedih, a ima i stihova (*valjda iz nem.*); c) *Adolf iliti kakvi su ljudi, knižica za nevešća serdca*, u Varaždinu 1833.12; d) *Pripovesti za čutliva serdca 1823*, u rukopisu; e) *Nekoja čopriji razlaganja za razsvetćenje bludećemu puku služeća* 1830, u rukopisu.

MITTERPACHER LUDVIK, opat: *Navuk od morveh vurednosti i svilneh kukcev hranjenja za narodne škole*, u Budimu 1823.12.

FICKO, župnik u Priseki šoprunske županije, napisa za ugarske kajkavce: a) *Kratak pregled staroga zakona, aliti hasnoviti nauki zibrani iz sv. Pisma staroga testamenta, I. del*, u Šoprunu 1824.8; *II. del, novi zakon*, u Šoprunu 1829; b) *Razlaganje velikoga katekizmuša, (po Langu)*, u Šoprunu 1836.8; c) *Novo Mariansko cvetje, aliti pobožne molitve*, u Kisegu 1837.8; d) *Nova hiža zlatna, molećemu keršćeniku va ruke dana*, u Šoprunu 1839.8.

ŠEVER JOSIP, svećenik zagrebački i učitelj na varaždinskoj gimnaziji: *Kratek zavjetek dogodjenih spisov kraljevstva Magjarskoga, saderžavajući pripetčenja od početka ovoga kraljestva do Andraša III.* i td. *iz diačkoga na horvatsko prenešen*, u Varaždinu 1824.8. Sve puki kal.

BEDEKOVIĆ LUDVIK od Komora, c. k. savietnik i komornik, baron kr. sudbenoga stola, veliki župan križevački i podkancelar dvorski ugarski: a) *Govorenje vu velikem spravišću varmedje križevačke*, u Varaždinu 1823.4; b) *Govorenje vu velikem spravišću 3 miholsčaka 1827 pred častnikov varmedjiskeh premenjanjem*, u Varaždinu 1827.4; c) *Govorenje* i td., 1828.4; d) *Allocutio ad status et ordines comitatus crisiensis die 16 augus. 1832 croatico idiomate*, u Zagr. 4.

KOROLIA STIEPAN, župnik u Sisku, a kašnje kanonik u Zagrebu, preminu 4 svib. 1825. Po Mikloušiću mnogo je pripoviedanja u rukopisu ostavio.

VEROVEC JOSIP, rodjen 26 kol. 1767 u staroj Gradiški, kanonik zagrebački i arcidjakon od Bežina, umrie g. 1934. Od njega imamo: *Govorenje duhovno na prvi dan mes. prosinca 1826*, a to na čast zagr. biskupa Vrhovca. u Zagr. 1826.4.

OŽEGOVIĆ MIRKO Barlabaševački, rodjen 15 ruj. 1775, župnik u Bisagu 1801, podarcidjakon 1807, kanonik zagrebački 1815, ravnatelj Josefinova odhranilišta i podupravljatelj akademije zagrebačke 1816, opat sv. Jelene u Podborju 1826, prisiednik peštanskoga stola sedmorice 1829.

Digitized by Google

zabrani biskup duvnanski, arcidjakon Varaždinski, a 14 prosv. 1833 biskup Senjski i Modruški, koju čast još danas srećno po crkvu i narod obnaša, poda na svietlo: a) *Govorenje na čast i poštenje preuzviš. g. visk. Maks. Verhovca, vu pros. 1826, kada mašničtvo pedesetoga leta vu stolne cirkve Zagr. je ponovil*, u Zagr. 1826.4; b) *Ritual ili obrednik biskupije Senjske*, u Zagr. 1859.8.

KRISTIANOVIĆ (*prije Kristian*) **IGNJAT**, rodjen 31 srp. 1796 u Zagrebu, duh. pomoćnik kod sv. Marka, od g. 1831 duhovnik u sjemeništu zagr., g. 1834 župnik u Kapeli gjurgjevačke granice, zatim kanonik zagrebački, a sada kaptolski štitlar i naslovni biskup, veliki radinac na polju kajkavske pobožno-ćudoredne književnosti. Njegova su diela: a) *Način vu vseh življenja dogodjajih vsigdar zadovoljnomu biti, negda pe A. A. od Sarasa vu francuskom, sada horvatskom jeziku ispisan*, u Varaždinu 1826.8; b) *Blagorečja za vse celoga leta nedelje, na dve strane razdeljena*, u Zagr. 1830.8 dva svezka; c) *Keršćanski nauk*, u Zagr. 1831.8; d) *Pomoćnik betegujućeh i vumirajućeh*, u Zagr. 1832.12; e) *Danica Zagrebečka za prosto leto 1834* (*kalendar*); *prvoletni tečaj*, u Zagr. 1834, tako do g. 1850; f) *Grammatik der kroatischen Mundart*, u Zagr. 1837.8; g) *Anhang zur Grammatik der kro. Mundart*, u Zagr. 1840.8; h) *Čtejenja i evangeliumi*, u Zagr. 1842, zatim višekrat, a napokon 1858; i) *Ezopuševe basne pohorvaćene*, u Zagr. 1843.12; j) *Knjige Tobije*, u Zagr. 1845; k) *Knjiga Judite*, u Zagr. 1846; l) *Žitek sveteh mladencov i dievic*, u Zagr. 1847.8; m) *Kratki žitek vseh sv. apostolov*, 1847.8; n) *Žitek sv. Januša Ap. i njegovi tri listi 1847*; o) *Zlatni altar, molitvena knjiga*, 1848 i 1849.12; p) *Knjiga Ruthe i Januša proroka*, 1848.8; q) *Žitek sv. Petra i njegovi dva listi*, 1849; r) *Žitek sv. Jakoba Ap. menjšega i njegov občinski list*, 1849; s) *Stoletni horvatski kolendar od leta 1849 do 1949 predelan i popravljen* (a tu se nazire prevod *knjige mudrosti*), 1849.8; t) *Žitek sv. Judaša Taddeuša i jegov list*, u Zagr. 1850; u) *Žitek sveteh mučenikov s knjigom priečjah iz sv. Pisma, 1859.8* s medorezom. Krom toga je više knjiga a pučke škole preveo iz magjarskoga na kajkavsko narječje.

KRIZMANIĆ IVAN (*V. str. 512*), preveo je iz englezkoga u prozu Miltonov *raj izgubljeni*, u rukopisu od g. 1827.

KOŠĆAK TOMA, naučitelj mudroznanja i nadzornik narodnih učiona, rastavi se u Zagrebu 20 sieč. 1831. Po Šafariku (*II. 305*) bila bi možda jegova sliedeća knjižica: *Skladbikar aliti jimen knišica za hasan lada-*

Digitized by Google

njskih škol, 1828.8. Mnogo se sa školskimi kjigami zabavljao, te je njeke preveo, a njeke poboljšao.

PAVLINIĆ GJORGJE, prvo ravnatelj gospoštine a kašnje sam posiednik, napisao je: a) *Vu predoblenju nazad Budima grada, pripoviest iz magjarskoga* 1828 u rukopisu; b) *Pripovest od silno pograbljenoh dveh devojkih spanjolskeh iz magjar.* 1828 u rukopisu; c) *Bludjenje po treh sveta stranah jednoga Spanjolca, iz magjar.* 1829 u rukopisu; d) *Zrinj Miklouš ili dogodjenje Zrinj Miklouša Bana horv.*, u Zagrebu 1833.8 roman.

LUČIĆ FR. ŽAVER, naučitelj obojega zakona, opat sv. Gjorgja od Lišća, vitez zlatne ostruge, kanonik zagrebački, nadjakon od Kalnika, pribilježnik apostolski, umrie 28 pros. 1834: *Mertvačko prodičtvo* na smrti bisk. Vrhovca, u Zagr. 1828.4.

ORLIĆ BENVENUT, rodjen 1759 u Kostajnici, franjevac, državnik za drugi put, preminu 20 svib. 1829 u Zagrebu, gdje se kod franjevca čuvaju njegovi spisi, medju kojimi: *Conciones dominicales.*

RIZNER N.: *Katolična mešna knišica s drugimi molitvami sloz den ino k spovedi, drugikrat na svetlo dana* 1831.

KUZMIĆ NIKOLA, župnik u sv. Benediktu: *Veliki katekizmuš za gornje Horvate*, u Budimu 8.

PALATIN ŠIMUN (*V. str. 513*), ostavi u rukopisu: *Kroatische Sprachlehre*, i *nedeljne prodike* (*prevod*).

KVATERNIK JOS. ROM. (*V. str. 513*), napisao je: *Aritmetik und Algebra in kroatischer Sprache*, i *Sätze aus der Rechen-und Messkunst, zuerst deutsch herausgegeben, dann ins kroatische übersetzt*, u rukopisu.

BEDENKO IV. ERNEST, rodjen 1790 u Samoboru, župnik i nadjakon u Krapini: *Visoki sud ili Kares i Fatima*, iz nem. u rukopisu 1834.

ALAGOVIĆ ALEK. bisk. zagr.: *Čtejenja i evangelizmi na vse nedelje i svetke celoga leta za potrebuvanje sl. biškupie zagrebačke*, u Zagr. 1831.8.

HASIĆ IVAN, rodjen 15 trav. 1791 u Pomorju medjumurskom, dul. pomoćnik u malom Taboru: *Prodečtvo na dan blagoslavljenja cirkve s. Imbriha pod Kostelgradom*, u Zagr. 1831.4.

LABAŠ IV. NEP., veliki sudac varaždinske županije, prevee je s lat. knjigu Jobovu, u rukopisu kod Kristianovića.

Digitized by Google

HOFFMAN EMANUEL: *Naredbe od izvoda svile za seljane slovenske i horvatske izpisane*, u Beču 1833.8.

MARIĆ JOSIP (*V. str. 516*), preveo je iz slavonskoga izgovora *na horvatski*: *Indianski mudroznanac iliti način, kak človek vu družtvu ljudih srečen biti more*, od M. Pastalća, u Zagr. 1833.12.

ALDINI IVAN: *Uputčenje občinsko kratko i kruto lehko oneh načinov, kad se vu prigodi ognja i pogora ladati i ravnati mora*, u Budimu 1834 na listu, sa slikami.

VANČAŠ ALEŽA, liečnik u Zagrebu: *Občinski živin vračitelj, ali navučanje vsakoga gospodara svoje konje zderžavati*, iz nem. u Zagr. 1839.8.

ŠLOJSNIK FR. KARLO, prebendar kod stolne crkve zagrebačke: *Istine vere vu razlaganjih i razgovorih poleg vu ces. kralj. deržavah prepisanoga katekizmuša*, iz nem., u Zagr. 1840.8 u četiri svezka.

AMBRUŽ KALIST: *Sv. Križni put*, u Šoprunu 1844 za ugarske kajkavce.

LALIĆ JOSIP, učitelj na kr. komor. trgovišća učioni u Vrbovskom: *Način vračtva suproti steklini, iliti ugrizu bèsnih pasah pri čověku i blagu kak takojer suproti kačnom ugrizu* i td. u Beču 1844.8.

FOLY: *Prodečtva na sve svetke celoga leta*, u Zagr. 8 kod Dra. Lj. Gaja.

I ovdje mogli bismo navesti jošte podobar broj knjiga raznoga predmeta, koje su bez imena dotičnoga spisatelja bieli sviet ugledale kajkavskim izgovorom, ali se toga rado kanimo s razloga gori navedenih, primiećujući samo, da i u kajkavskoj prozi zaslužuje odlično miesto naš slavni Dr. Ljud. Gaj, koi je tim izgovorom napisao svoje poznato dielce: *Kratka osnova horvatsko-slovenskoga pravopisanja* (*u Budimu 1830.8*), te mnogo sastavaka u *Luni* izdao, a još više u *Ilirskoj Danici*, koju je na svoje troškove izdavao i sam uredjivao, i koja je sama, barem u prvoj godini svoga života (*1835*), kajkavštinu liepo zastupala. Uz Gaja u Danici tada su stojali Pavao Stoos, L. Mayer, Drag. Rakovec, Ljud. Vukotinović, P. Atanačković i td. koji su pako istom kada i Gaj kajkavštinu na ledini ostavili, a čvrsto se prihvatili pravo-hrvatskoga govora, naime dalmatinsko-bosanskoga, čemu se dakako mora pripisati sav golemi napredak, što je po sviedočanju i samih naših neprijatelja naš narod u kratko doba sbilja čudnovito na knjizi i prosveti učinio.

Digitized by Google

Odsiek II.

Slovenska književnost.

§. 1.

Stanje obće prosviete u Slovenskoj.

Opazili smo u prvoj knjizi (*V. str. 83*), da se je slovensko pleme odveć malo svoje samostalne slobode naživalo. Viera, dopremećena mu ponajviše iz Solnograda, prepravi i put, da pod jaram nemački padne, što se je i sbilja još tečajem 1X stolietja dogodilo. Slovenci, s Nemačkom utielovljeni, na kratko većim dielom sve izgubiše do same vlastitosti svoje zemlje, te novi gospodari, dakako narinuti, kadšto prisvojena si imanja napučiše sa doseljenici svoga plemena, da ma kako ovu dičnu granu slavjansku svomu narodu odtudje, a tim si svoje nezakonito gospodovanje to bolje učvrste. Naravno nemački jezik i nemačka kultura nisu s prva bili glavnom polugom na postignutje tako sebične i opake svrhe, jer ni u samoj Nemačkoj u javnom životu nije nemačkomu jeziku tada mjesta bilo, a nemačka kultura još je pod ledenim i divljim surovstvom duboki san boravila. Rimska prosvieta, akoprem kroz seobu naroda jako ostabljena, bila se ipak sačuvala uviek živa u zapadu i skrbi samih barbarskih vladara, koji su umah spazili, da samo po njoj svoje surove narode na mirni i blagi život okrenuti, i tako sebi i svomu potomstvu nad njimi i nad starimi stanovnici gospodovanje osiegurati mogu. U tom smieru najviše je pako radio slavni Karlo Veliki, koi, sanemariv nemački jezik, po što je mogao oživi latinski, te razpruži ga i na kuda se njegova moć protezala. Utemeljiv uzorne latinske škole u Franačkoj, zapoviedi, da se nastave i vas Franačke po svih državah njegova gorostasnoga carstva, a tako su jamačno i njegovi nasliednici radili. U tom nisu oni bez dvojbe ni Slovence zaboravili, što su ovi carstvu na istoku glavnim bedemom bili proti onđe jošte kolebajućim se narodom. Slovenci dakle, pod nemačkim jarmom na-

Digitized by Google

silno skučeni, prve znakove povišje prosvjete istina bo primiše iz Nemačke, no to nije bila nemačka hrana, već samo sveobća ondašnja latinska. Ova kò što svuda i u Sloveniji morala je s prva biti veoma neznatna i ograničena. Obuka je u obće stojala jedino u rukuh crkovnjaka, prvih onda dvorskih savietnika i zemaljskih činovnika; te navlastito pri crkvah i to ponajviše u gradovih bile su za onda podignute sukromne škole, na kojih su djaci, ne samo za crkvenu nego i za svietovnu službu odredjeni, nauke primali.

Prvi tragovi javne učione u Sloveniji pokazuju se u Ljubljani. U listinah ondješnjega reda križarskoga od XIII stolietja spominju se dva ljubljanska učitelja, njeki Jakov i Volflin iz Loke. Škola, koja bje XIV vieka pri sv. Jakovu u istom gradu ustrojena, odveć malo je proživila, ali se iznovice g. 1418 po dozvoli nadvojvode Ernesta otvorila, da kašnje bude zametak poveće i uspiešnije. I u Celovcu ima uspomene o njekoj školi, koja je već g. 1355 ondje obstojala; kašnje razdvojena na plemičku i na gradjansku, te uz njih još jedna čisto nemačka, a po jedan učitelj za svaku. U Kamniku već g. 1393 njeki Oton Stüppl darova svoj vrt za miestnoga učitelja; a Barkhard Zeng ostavi pisano u svom lietopisu, da je g. 1407 prošao u Krajnsku, i tu na Ribničkoj školi prve nauke primio.

Ali uvedenjem Luterovih nauka u Sloveniju (1) i škole jako se ondje pomnožiše i razviše. Vlada dakako nije se za to brinula, dapače se protivila; sve se je od samih zemaljskih stališa poticalo, no žalibože ne smierom narodnim nego samo novo-crkvenim, te zato uz odpor katolika i vlade nije ni moglo ožilaviti. Takova je bila evangjelička škola u Ljubljani, g. 1565 podignuta kod Leonarda Budine po osnovi Krsta Spindlera i Gjorgja Dalmatina. Na njoj učevni jezik bješe za prva dva razreda latinski, a za ostala dva nemački, te je dapače u II i III razredu strogo bilo zabranjeno i riečicu slovenski izustiti (2). Glavni predmeti na njoj bili su

(1) Umah čim Luter zjanu novimi nauci, u Austriji bude mu privržnika, te se tako pomnože, da su još g. 1524 bili oštro gonjeni i smrtju kaznjeni (*V. Bern. Raupach: Erläut. Evang. Oester. Hamburg 1740 I. Th. c. 1.*). U Ljubljani još g. 1532 imali su dapače svoju crkvu; a nove su se viere držali i sami ondješnji zemaljski stališi sa plemstvom. Budu tada sva sredstva upotrebljena, da se poplava zaprieči; no sve badava. Turci jih pomagali, režeć uzduz granice, s čega vladi trebalo nutrnjega mira. Celovac, tada podignut i utvrdjen, bje glavno njihovo ognjište. Nadvoj. Karlo morao je napokon g. 1578 u Brucku slobodno vieroizpoviedanje dozvoliti.

(2) Iz jednoga katekisma medju g. 1562-74 po Mandelcu u Ljubljani nemački i slovenski za porabu stare latinske škole natiskana (*V. Gesch. des Herzogth. Krain. Wien 1825. 8 str. 45*) činilo bi se, da se je bar nješto tada pazilo i na materinski jezik.

Digitized by Google

latinski i grčki jezik. Ravnaše ju najprije Adam Bohorić sa tri pomoćnika, a za njim Nikodem Frišlin, koi ju na pet razreda sa četiri pomoćnika preustroji. Ostaje nam nje školski program od 8 svibnja 1584.

U isto doba i u drugih povećih gradovih Slovenije bile su evangjeličke škole zavedene. U Celovcu na primier prvi proizvod reforme bje plemička onakova škola, po samih stališih g. 1563 ustanovljena pod naslovom: *collegium sapientiae et pietatis.* U nju su se kadšto i gradjani primali. Četiri je razreda imala, a osoblje njezino: ravnatelj, sedam profesora, učitelj pievanja, orgulja i gimnastike, uz njih providnik, koi je u isto vrieme ravnao odhraniliščem s njome sdruženim, gdje se uz 40 for. godišnje izplate do 20 mladića na uzgoj primalo. Na toj učioni predavalo se jošte: židovski jezik, oloslovje, početci zviezdarstva, za koje je drvena zvierdarnica obstojala, i ćudoredje. Već tada su djaci običavali komade iz latinskoga i grčkoga besiedovati, te i u njekih slučajih igrokaze predstavljati. U istom Celovcu osim te i stare latinske škole bje tada osnovana i jedna nemačka, te kao stara latinska i ova s jednim učiteljem. God. 1579 i uz ovu latinsku bilo je podignuto odhranilište za 10 mladića, koji su poslie od stališa primali pomoć, da si uzmognu pri sveučilištu više nauke pribaviti, no uvietom. da kašnje svojom službom troškove, na njih učinjene, izplate. God. 1573 u Celovcu bili je svjet ugledala prva u Sloveniji ženska škola; a jošte se druga nemačka s jednim učiteljem tada pomelila; dočim u isto doba one dvie već obstojeće stara latinska i nemačka bješe jednim pomoćnikom obskrbljene. Gradsko vieće, koje je za njih trošilo, ono je i s njimi upravljalo, učitelje imenovalo i naputke jim davalo.

U svih tih škola za reforme u Sloveniji podignutih znanost se predavala mrtvim ili tudjim jezikom, naime latinskim ili nemačkim, a to nam već dosta očituje sebičnost u smieru slovenskih reformatora. Za njih je slovenski jezik bio kao neobhodno orudje, da svoje krivovierje krez narod razture, koi nije znao drugoga van slovenskoga jezika, te s toga su i protestantičke knjige na brzu ruku prevadjali; ali su opet mislili, da taj pučki jezik nije dostojan učiteljske stolice, te su ga s nje odstranjali. Ta njihova nesmotrenost i bludnja barem je tim dobrom urodila, što se je uz prvi krepki puhar njim sprotivne stranke sva njihova golema zgrada, na trulih temeljih podignuta, za tinji čas svestrano srušila.

God. 1590 po smrti nadvojvode Karla stade Slovenijom vladati nadvoj. Ferdinand, jezuvitsko gojenče. Ovaj, po naputcih one sliedbe stavi se najprije stališom otimati jednu po jednu od onih sloboština, što ovi u

Digitized by Google

zgodnih prilikah bjehu njegovu predšastniku odtrgnuli, a zatim u Sloveniju uvede same Jezuvite, da mu pri ugušenju svake novosti, političke i crkvene, u pripomoći budu. God. 1595 po zapoviedi vladara budu oni dakle, kô što i inudje, u Ljubljani svečano primljeni; a još sliedeće godine u njihovih rukuh nalazimo ravnanje sve javne obuke. Podigoše oni tada u Ljubljani pitomište i privriemeno siemenište, nazvano *collegium Carolinum nobilium* za plemiće i za one još te, koji su zvani bili da budu svećenici. U tom jih odlučno pomagao ljubljanski biskup Ivan Tautscher, a još hrabrije i odvažnije njegov nasliednik Toma Kren, koi u gornjoj varoši (*Oberburg*) pomnoži Tautscherom podignuti zavod (*collegium Marianum*) za klerike svoje biskupije. G. 1601 bude pako umiestjen osobiti odbor, koi se za to navlastito starati morao, da krivovierstvo iz zemlje iztriebi. Ježavitsko pitomište ljubljansko dielilo se je na dva odsieka, naime na gimnaziju i na licej. Gimnazija imala je šest razreda jednim učiteljem za svaki; a učevni predmeti bili su tu: latinski i grčki jezik, zatim poetika i retorika, kašnje i njekoji drugi. Na liceju predavale su se pako više znanosti. Latinski bješe nastavaim jezikom, ali se najviše pazilo na učenje nemačkoga. Istim smierom i po drugih gradovih radilo se na učevnom polju; te se s toga bielodano vidi, da i za reakcije nije ni za dlake pomoženo bilo razvoju narodne učenosti. Istina od strane katoličke stalo se sada po crkvah djecu učiti u vierozakonu i sa pripoviedaonica duhovnu hranu dieliti materinskim jezikom, ali ni ona nije se s otim jezikom s drugega uzroka služila, nego samo zato, da tim u narodu nadjači upliv, što biehu protestanti polugom samo pučkoga jezika zadobili. I u nje je dakle bio, u koliko se tiče porabe slovenskoga jezika, onaj isti smier, koi malo prije u reformatorih; i katolici su se naime s njim služili samo kao orudjem za izvojevanje crkvenih namiera, te s toga i njihovo sebično nastojanje istim je plodom uroditi moralo. Kô što za reforme, slovenski jezik i u naprieda osta robom nemačkoga, koi se dapače stade sve to većma po zemlji širiti ne samo u naucih nego i u javnom, životu i sam gospodovati.

Po tih nazorih budu sada škole pomnožene po varoših, ali na selih, sa prosti narod nije se ni tada i ma što u tom pogledu učinilo. U Gorici na primier g. 1616 Jezuvite utemeljiše pitomište, i zavedoše početnu učionu, koja se do g. 1624 na petrazrednu gimnaziju razvi. Zakladom bar. Werdenberga g. 1630 bjo još te ondje otvoreno siemenište za prosjačke djake. U naprieda pitomište sve većma se razgranilo, te se tu učilo kanoničko pravo, umoslovje, kasuistika i metafizika. Prepadom Jezuvita (*1773*) pri-

Digitized by Google

doše Pieriste, umiereniji jer slabiji. Marija Terezija pritegnula je ovaj zavod na uske granice, koje su opet razmaknute franczezkom vladom, pošto ga ova preuztrojila, te uz gimnaziju licej podignula. Tako se ovaj 10 stud. 1810 otvorio sada nastavnim jezikom italijanskim a pod ravnanjem našega zemljaka Petra Nisetića iz Staroga Grada na Hvaru, koi je u isto vrieme matematiku i fiziku predavao; no već g. 1812 opet se u petrazredno pitomište pretvorio. Austrija pomaknu ga na gimnaziju od šest razreda, a kašnje mu pridoda i filosofički tečaj, nemačkim dakako jezikom kao nastavnim. Jedva g. 1848 samo uz ovaj tečaj bje podignuta i stolica za slovenski jezik.

U ostalom za Marije Terezije počelo se nješto raditi i za odgojenje prostoga naroda. Po školskoj osnovi, koju je ona izdala za cielo carstvo, bile su i u Sloveniji po većih selih pučke učione zavedene a u gradovih uzorne, sve podčinjene zemaljskomu odboru, koi je s njimi upravljao. Izčeznutjem Jezuvita i srednji zavod ljubljanski na bolje se preustroji i razvi. Učevni predmeti budu sada pravilnije poredjeni a novi pridodani, te dva odbora namiestjena kao vrhovna uprava, jedan za bogoslovje i mudroljubje, a drugi sa gimnaziju i za glavne učione. God. pako 1775 bieli sviet ugledaše tako zvane *Leges Academicae*, za višje zavode, po kojih se moglo u Ljubljani filosofičku lovoriku postignùti; a g. 1781 nova osnova sa novimi predmeti za gimnazije. Malo kašnje Josip II zada golem udarac latinskomu jeziku, koi je barem izlično do sada javnom obukom gospodovao, naloživ, da svudje nastavnim jezikom bude nemački. Osim toga g. 1784 dao je u Ljubljani ukinuti bogoslovni tečaj, a 20 list. sliedeće godine i mudroljubni, no ovo zadnje oživi još 20 trav. 1788, a ono pako 10 lip. 1791 po Leopoldu, koi uza to izda zapovied, da se u svih glavnih miestih za školsku upravu osobito vieće ustroji. Ljubljana ga dobi već 20 travnja 1792.

Jedva za franczezkoga vladanja slovenski jezik stupi na polje javne obuke. Francezi, ustrojiv ilirsku državu (*1809*), namah u školi strovalište nemački kumir, komu se do tada sve klanjalo, a uz franczeski i italijanski podigoše i narodni jezik. U Ljubljanskom zavodu Vodnik posta prvim učiteljem slovenskoga jezika i sastavljateljem školskih knjiga slovenskih. Tada narodni jezik preote mah i u javnom životu, te i u državnih zakonih i naredbah i u sudu bude mu dično miesto opredieljeno. Postojna 18 kol. 1810 bje nižom gimnazijom oskrbljena. Predmeti u sriednjih zavodih bili su osim jezika slovenskoga: vieronauk, franczeski, latinski i italijanski jezik, zemljopis, poviest i računstvo. Austrija, predobiv iznova ilirske pokrajine, nije više smiela narodni prokret u školi sasvim udušiti. Još 9 sieč. 1815

Digitized by Google

bje odredjeno, da ondje gdje se slovenski govori, slovenski bude i nastavnim jezikom, a samo u povećih miestih s njim sadružno i nemački. I stolica slovenskoga jezika na ljubljanskom zavodu ustraja, navlastito za klerike i činovnike. Dne pako 26 svib. 1829 bilo je jošte zakonom propisano, da se za manje škole obrade i obielodane knjige samo na slovenskom jeziku, a za veće na slovenskom i na nemačkom. No ti zakoni Meternikovi nisu s iskrene volje poticali, već s ondašnjih na to silujućih okolnosti, te su dobri Niemci u izvedenju nemogućimi jih prikazali. Kô što prije tako i sada nametnuti učitelji bili su ili goli Niemci, narodnomu jeziku neviešti, ili Slovenci na višjih nemačkih zavodi uzgojeni, jer narodnih za učitelje nije se navlaš dizalo, te tako u duhu izkvareni, da su ovi na svoj materinski jezik još više mrsili, nego li i sami niemci. Toga radi naravno se dogodilo, da slovenski jezik javnom obukom za drugo doba jugoslavjanske književnosti nije se bar ništa okoristio. A pošto mu obuka bje tudjim mliekom narinuta, nije ni čuda, što je i na tudjem polju Slovenac slabo uspjevao. Slovenska poviest predstavlja nam odveć malo takovih muževa, koji su svoje ime tudjim jezikom u sviet proširnuli.

Izim tih i takovih škola Slovenija ostala je za dugo bez svakoga drugoga promicala duševnoga i materialnoga napredka. Vlada za to nije se nipošto starala, dapače je višekrat nastojala, da se i ono malo, što bi se u narodu kad i kad naravno pojavilo, zaguši. Slovenci, tudjinstvom onemoženi, nisu dakako ni imali, čim si pomoći. Njihovim su imanjem razpolagali doseljenici, a ovi su obično slovenske znojeve izvan zemlje trošili. S toga nenalaziš ni jednoga mecenata u Sloveniji, izuzmeš li s njekoga samo gledišta Ivana Ungnada stare dobe, a za novija doba bar. od Zoisa (*Gioia*) italijanca. S druge su strane i sami Slovenci kadšto raztrešene pameti radili tudjincu u prilog. Poznato je, da je Truber g. 1562 tiskara Ivana Mandelca u Ljubljani dovee s namierom samo, da protestantske knjige štampa i u narod tura. Mandelac istina radio je brižljivo na korist Truberovih načela; tiskao je s prva male spise, piesmice, pripoviedanja i td.. sve to u prilog crkvene borbe, a kašnje i poveća diela, kô što nam sviedoči njeko pismo Petra od Seebaka ljubljanskoga biskupa; ali što je malo poslje s njim učinio T. Kren, Seembakov nasliednik i sam narodni spisatelj? Miesto ga upotriebiti na korist prave viere i narodne prosviete, on ga utamani, te se dakako i tim slavio. U izviešću, što je 22 srp. 1616 u Rim odpravio, pobjedonosno uzkliče, da je ne samo protestantičke knjige do jedne izpaliti dao, nego i njihovu tiskarnu srušio, dodav istina, da je novu za potrebe jezuvitskoga pitomišta (*vesela mu majka!*), *und zum Drucke krainischer*

Digitized by Google

Bücher zum Gebrauche des Volkes načinio, a to samo, da se i sa laži osramoti, pošto nam ni najmanji biljeg neostaje od te njegove tiskarne (*V. Mittheil. d. hist. Ver. für Krain 1849*). Stoprv g. 1678 na poticanje slav. Šenlebena Kranjci podigoše njeku vrst tiskarne, pozvav dakako niemca T. B. Mayera iz Solnograda, no ni tada čisto za narodne svrhe.

U pogledu narodnoga napredka jedino uspomene je vriedno učeno družtvo nazvano *Accademia Operosiorum Labacensium*, koje se g. 1693 ustrojilo, a radi silnih na put mu nametnutih zaprieka nije moglo u javni život prodrieti do g. 1701. Tada se započelo starati ne samo za krasnu nego i za ozbiljnu znanost ponješto barem i s gledišta narodnoga, pošto se i razvoju i pročišćenju narodnoga jezika pomagalo, postav se temelj javnoj knjižnici u Ljubljani. Družtvo je od sebe jezuvite odbijalo, jer je dobro uviereno bilo, da mu drugako života nema; a oni, još tada svemoćni pri dvoru, nisu jamačno štedili, i na ćim mu o glavi raditi. Toga radi na skoro oslabi (*1725*) i s vida izčeznu. Jedva g. 1781 po Japelu i Kumerdeju opet oživi, sada pako pročišćenim duhom i na golemu korist narodnoga pokreta i jezika. Malo prije (*1767*) ustrojilo se bješe još jedno družtve u Ljubljani za poljodielstvo, komu se ima dosta zahvaliti slovenska zemlja. I u Gorici zavelo se tečajem XVIII stol. književno družtvo pod imenom Arkadija, gnjezdo dakako za tudjinca a ne za Slovenca. Ovdje se javna knjižnica otvorila stoprv g. 1824.

§. 2.

Razvoj slovenskoga jezika.

Vidili smo gori, da, u što se tiče javne obuke, nije bilo bar ni najmanje slovenskomu jeziku pomoženo tja do franceskoga doba. Istina prvi mah, da u sviet prodre, dodje mu dakako od samih Slovenaca dragom polovicom XVI stolietja, a prvi medju njimi o tom su radili slavni Truber (1) i Verger; ali su ti ljudi, kô što je rečeno, tudjim velju nemač-

(1) Veli se obično, da je Truber prvi slovenski jezik stavio u pismo; dapače i to, da su Slovenci prije XIV stol. samo glagolski pisali (*Linhart II. 359*). Ona dva komada glagoljska, koja se ovomu za dokaz nevadjaju, nisu jamačno na slovenskoj zemlji proniknula. Frizinski odlomci i ono malo slovenski napisanoga do Trubera, do danas poznatoga, dokazuju, da se je slovenski jezik pisao i prije Trubera a samo latinicom. Pisanoga za ono prvo doba dakako malo je do sada na vid došlo; ali se ondje i premalo do danas nastojalo, da se

Digitized by Google

kim duhom opojeni bili, smierali samo na crkvene a ne čisto narodne svrhe; te zato, akoprem veoma zasluživaju, što su slovenski jezik za duboka sna sbudili, i Bohorićevom slovnicom dosta snažne mu temelje posadili, nisu ga ipak znali do muževne sile podignuti, liepo ga uzgojiti i svestrano obraditi i razgranit. Njihova diela, sva do slovca crkveno-bojnom mastju naduta, povećim dielom u Nemačkoj začeta, sazriela i na svietlo dana, odveć malenom iznimkom više niemštinom nego li slovenštinom miriše, te upravo zato uz prvi mraz mal da ne sasvim su izginula, pošto ovamo presadjena, nisu se u narodu za kratko vrieme njihova obstajanja ozbiljno ni prijeti mogla a kamo li ožilaviti. Lasno je dakle bilo Jezuvitom uz vladinu pripomoć njih se dokopati, te i do najmanje kitice izčupati i u oganj baciti (1). Toga radi ne bez razloga veli slavni Kopitar: *Zelotismus hatte sie (naime reformatore) zu krainischen Schriftstellern gemacht, ein Unhold, vor welchem die liberalen Musen fliehen. Die erste Folge davon war, dass diese ihre Vernachlässigung durch Barbarismen rächten, und die zweite, dass der Hass, der die protestantische Partei verfolgte, auch deren Schriften traf.*

Za reakcije isti su smieri vodili i katolićku izključivo svećenićku stranku, Krenom predvodjenu; i ovo sve niemštinom do grla zakvačeno, te za slovenski jezik, za narodnu prosvietu još gore posliedice. Muževi, koji su sada slovenski jezik rabili kao sredstvo uzbijanja, povećim dielom bili su tudjinci, reformatorom i samim umom daleko nedorasli, narodnomu jeziku neviešti, u gojenju suroviji i samovoljniji; a jamačno toga radi nebi u svojih težnja nikako uspieli bili, da nije za njih i državna sila odlučno vojevala.

---

stari spisi pronadju, pokupe i na svietlo prinesu. Osim naših primorskih i istarskih rasvoda i listina iz XIV vieka u kojih bi pomnivi slovenski filolog iznaći mogao dosta gradiva za svoje narieče, u opatiji Admontovoj po Muharu *(Arch. VI. 171)* čuva se rukopis iz XIV stol., u kom ima njekoliko ulomaka slovenski napisanih, koji se dakako dosta razlikuju od sadašnjega slovenskoga govora. U knjižnici sv. Marka u Mletcih nalazi se poveći rukopis iz XV stol. slovenskim izgovorom napisan, i isto onako latinskimi pismeni. Taj rukopis prepisah još g. 1859, a kašnje moj prepis uz prošnju povierih momu onda prijatelju i kolegi Prof. Ardini u Rieci; no taj prepis neznam kako propade. Kašnje višeputa bavoć se u Mletcih zapitah u Marciani, da mi onaj stari rukopis pokažu, ali nemogoh ga se više dočepati. Ondešnji knjižničar ili bolestan ili odsutan; podknjižničar, surov, izpričavao se, da o njem ni nezna; pristav grof Soranzo, udvornik do mire, uloži sve sile, da ga iznadje, no u službi nov, sav trud mu u bah. Jedini, koi se je mojoj želji mogao te po svom zvanju morao odazvati bješe ondašnji pisar Lorenzi, ali ta kukavica voli ono vrieme službeno, za koje plaću vuče, potrošiti na prepisivanja za novac.

(1) Dne 8 srpnja 1600 Jezuvite izpališe u Gradcu do 10,000 knjiga, a 23 pros. i. g. još više; 9 stud. sliedeće god. tri velika voza njih i td.

Digitized by Google

Vrieme dakle reforme i nasliedne reakcije, u što se tiče pravoga smiera, u slovenskoj književnosti sastavlja podpunu cielinu, pošto su obe one stranke, u vierozakonskih načelih sasvim sprotivne, upotriebljavale slovenski jezik ne nakanom, da se razvije, pročisti i usavrši, nego da jim služi kao puko surovo orudje za postignutje njihovih crkvenih a višekrat sebičnih, jezuvitskih namiera. Samo te svrhe vodile su žalibože ote stranke na uporabljenje slovenskoga jezika, te zato i plodovi njihovi nisu mogli ino biti van jednostavni, suhoparni, jalovi. Samo poklem se ta crkvena borba umiri, započe u slovenskoj zemlji malo po malo ponicati misao, da se samu jeziku pomože, da se očisti i pomakne; pomolila se je naime izpod slovenskoga neba i svietska književnost. Ova doba, ako i odveć slabim korakom, otvori, O. Marko Pohlin; Japel i Kumerdej već čvrsto narodnom stazim; koračaju a sve to više ju pako čiste i krase slavni Linhart, Vodnik i Kopitar, dočim še po Jarniku i Prešernu liepom sjajnosti odiene. Sada se stade poniešto i prava znanost razvijati, a germanizam navlastito svestrano tribiti i izmetati. No ako se i ovo novije vrieme slovenske književnosti dobro proući i promotri, lako će se do te misli doći, da je još'è i sada davno sveviadajući nemački duh neprestano i nemilo narodne napore davio; da se ipak uz sav trud i uztrajnost onih velikana slovenski jezik toliko iz gramatičkoga koliko iz stilističkoga gledišta jedva bješe iz povoja izmakao; i da sada i najzaslužniji muževi, izuzam možda Vodnika i Prešerna, akoprem i ovaj nije se kadšto ustručavao i nemački pjevati, bolje su nemački nego li svoj materinski jezik poznavali. Svrnemo li pako oči na predmete u ovo doba narodnim jezikom obradjene, naći ćemo lako, da su narodni spisatelji poveći i bolji dio svoje duševne sile iztrošili na bogoslovna i filologička iztraživanja, samo puno kašnje i na piesničtvo, a da ostale znanosti u njih jedva su i to nejakimi plodovi zastupane. Mnogo je dakle toga i za sada neobradjeno ostalo.

I sbilja u slovenskom narodu, za dugo tudjinstvom pritisnutom, odveć malo se narodne poezije narodilo. Junačkim piesmam jedva ćeš naći traga; ženskih ima nješto, no nemogu se nikako u što se tiče masti i poleta s hrvatsko-srbskimi sravniti. Ovdje su jih za reakcije Jezuvite davili, a miesto njih u narod turali svoje umietne, ponajviše crkvene i čudoredne, surove i vitrene, često kužne i pogubne, jer ubojito naperene rodjenoj i-nomislećoj braći. Miesto dakle omekšati i ublažiti srdce a duh na polet upraviti, one su domaći mir podkopavale i surovost njegovale. Ono malo, što se je narodnoga piesničtva od propasti u Slovenca sačuvalo, to su marljivo pokupili i u pismo stavili Dismas, Čelakovski, Smole, Koritko i

Digitized by Google

Vraz. Po Valvasoru već za reforme sastavilo se je njekoliko šaljivo-umietnih piesama, a još više se iz nemačkoga poslovenilo. Prvi pokus na polju pravoga umietnoga piesničtva učinio je O. Marko Pohlin. Gjorgje Japel uputi ga na polet ravnim putem, uzam mierilo, a dodav mu za temelj naglasak. Ali prvi pravi slovenski piesnik bješe V. Vodnik, a to, jer se k narodu obratio, njegov život u svih gibanjih promatrao, te s njega crpio mast i duh hrabrio. Isto je tako za njim radio slavni Prešern, koi, ako ga je u čistoći jezika i u savršenosti oblika nadkrilio, u piesničkoj vrlini jedva mu uz pored ide. Ova nam dakle dva dično zastupaju epičku i liričku poeziju u slovenskoj književnosti. Što se pako dramatike tiče, bješe već davno običaj u slovenskih zavodih pri njekih svečanostih dramatičke komade predstavljati, no obično bili su latinski i nemački. Stoprv koncem XVIII stol. Ivan Damašen izpieva prvi slovenski melodram, po Jak. Zupanu glazbom ovienčan, a Ant. Linhart prekroji dve drame iz francezkoga; jedini slabačni pokušaj u toj struci. Na polju bogoslovnom kao bibliste osim Trubera i Gjorgja Dalmatina, stožerih protestantizma u Sloveniji, odlikuju se Kren i Japel sa družinom u prevedu sv. Pisma; kao pripovieđaoci: Ivan Krst. od Sv. Križa, O. Roger iz Ljubljane i još njekoji, akoprem u pogledu jezika svi veoma šepeću; kao sočetici: Kastelec, O. Ipolit, Poglović, Dainko i Potočnik. Slovenskoj slovnici temelji je udario Adam Bohorić sa svojimi *Articae horulae*, na kom su pako gradili ne samo reformatori nego bar sa njeko vrieme i sami katolici. Istina kašnje podje u zlatna knjiga u zabit, ali početkom XV. stol. opet ju oživi O. Ipolit. U toj struci medjutim i poslie radili su: Pohlin, Gutsman (*koi prvo uporabi niestni i orudni padež*), Selenko (*koi svoju slovnicu slovenski napisa*), Kumerdej, Debevec, Japel, Vodnik, Franul, Šmigoc, Dainko, Metelko, Kvas i Murko, a medju njimi Kopitar i Metelko najzaslužniji. I na vieničih mnogi su radili, kao na pr. Magiser, Alasia, Kastelec, O. Ipolit, Pohlin, Gutsmann, Kumerdej, Vodnik, Jarnik, Slomšek, Dainko i Murko. Bogorićev pravopis osta jedini u porabi. Kopitar dobro opazi, da latinska slova nisu kadra sve slovenske glasove izreći, da slovenskomu jeziku treba dakle još njekoliko osobitih znakova. P. Dainko pokuša, da to pomanjkanje popuni, ali nenadje odziva u narodu; dočim Metelkovim pravopisom, doduše novim, više se knjiga do uvedenja Gajevice naštampalo.

Ako izuzmeš Truberov kalendar, prva pratika slovenska bieli je svieta ugledala g. 1626 u Augsburgu. Prve političke novine u Sloveniji počeo je izdavati sl. Vodnik još g. 1797-1800. I za francezkoga vladanja službeni *Télégraphe* za njeko doba i slovenski je izlazio. Što se napokon tiče drugih struka književnosti, sve je ostalo mal da ne sasvim neobradjeno.

Digitized by Google

Taj tiesni okrug, u kom se za ovo drugo doba jugoslavjanske književnosti kreśala slovenska knjiga, nedaje nam nipošto načina, da ju po predmetih sada razdielimo; a nemožemo ju ni onako razdvojiti, kô što smo gori druge jugoslavjanske, naime na piesnike i prostopisaoce, pošto i piesničtvo u Sloveniji do kašnje dobe bieše neznatno. Ovdje kronologičko poredanje narodnih spisatelja, samo moguće, dati će nam i naravno njihovo podieljenje, koje pravo rekši u tri strane sastoji, u onu naime reforme, u onu reakcije, koja počima s Krenom, i u treću prave svietske književnosti, koja se Pohlinom otvara a svršuje s osvanutjem kmetičkih i rukodelskih Novica, koje su pravac sasvim nov razvoju slovenske kajige udarile.

§. 3.

Radilci slovenski na polju jugoslavjanske književnosti za ovo drugo doba.

TRUBER PRIMOŽ rodio se je g. 1508 u Raščici (*po O. Marku u Postojni*) selu blizu Turjaškega grada (*Auersberg*) na dolenskom od veoma siromašnih roditelja. Učio je nauke u Rieci, poslie u Solnogradu i u Beču, trudeć se da proživi. Petar Bonomo, tršćanski biskup, bje mu u tom glavni dobročinitelj, te ga svećenikom redio i dovoljno oskrbio. U Trstu bio je slovenskim pripovjednikom, zatim duh. pomoćnikom u Celju, a napokon kanonikom u Ljubljani (*1531*). Novi Lateranovi nauci, koji u to doba bjehu svu Nemačku uzdrmali, dopriše medjutim i do Kranjske. Uz prvi mah Truber uz nje prionu, te još na selih poče njihova načela u narod bacati. Došav u Ljubljanu kao kanonik, odvaži se odlučnije za njih raditi; toga radi ondješnje svećenstvo u svoje cvrke ulaz mu zabrani (*1532*), što povede stalište, već novim naukom privržene, da mu poviere upraviteljstvo gradjanske bolnice sa dotičnom crkvom, gdje mu bje slobodno svoje pripovjedi o novoj vieri nastaviti. Zemaljski načelnik, od svećenstva poveden, zapovjedi mu, da se iz grada izseli, te bude namiestjen za župnika u Loku, odkle malo kašnje prodje u Laške Toplice (*Tüffer*), a napokon u Radeče. God. 1542 opet se povrati u Ljubljanu, i osta do g. 1546, kadno je opet morao ostaviti grad. i za župnika u sv. Bartuo otići. Za porazom smalkaldičkoga saveza Iv. Textor, ljubljanski biskup, pri carskom dvoru izposlova, da Truber i još nekoji drugi svećenici budu u tamnicu bačeni. Trubera podje za rukom

Digitized by Google

pobjegnuti u Trst; a g. 1548 uz zahtjev stališa Ferdinand mu dozvoli, da se vrati u Ljubljanu, pod uvietom ipak, da nesmie ni riečice o novoj vieri izustiti. Truber takav dopust odbaci, i prodje u Nemačku. Primljen liepo u Würtembergu, preporukom svoga prijatelja Vida Dietrića bje poslan za pripovjednika u Rotemburg, gdje se za prvi put oženi. Još kada se u domovini pripoviedanjem bavio, zamislio bješe za slovenske sliedbenike nove viere sastaviti koju knjigu na materinskom jeziku. Sada dakle čvrsto se tomu radu posveti, te na kratko složi *Abecedar* i Katekizam slovenskim jezikom, i priloživ jim njekoliko piesmica i jedno pripoviedanje, sve odpravi u Ljubljanu na odobrenje. Primiv malo kašnje povoljan odgovor, iste g. 1550 dade sve tiskati u Tibingi pod imenom: *in Sybenburgen bey Jernei Skuryanis*. Tako za prvi put bje tiskano slovensko slovo nemačkimi pismeni. God. 1552 prodje u Kempten za župnika. Medjutim Pet. Pav. Verger, koparski biskup, odcepiv se od rimske crkve, odvažio se bješe na prevod sv. Pisma u slovenski jezik. No videć, da tomu poslu dorasao nije, predloži würtemberskomu vojevodi, da se ta radnja Truberu, kao slovenskomu jeziku od njega vieštijemu, povieri. Siéč. 1555 Truber na sastanku u Ulmi sa Vergerom i Jakovom Andreä, prista na to, te iste godine obielodani u Tubingi prvi pokus. Koliko je on zatim radio na polju narodne knjige sviedoči nam jasno golem broj njegovih diela, koja doli označujemo. G. 1561 zahvali se na Kemptenskù župu, i uslied poživa krajnskih stališa prodje kao pripoviedalac u Ljubljanu, valjda dopustom vojevode Krsta Würtembergskoga, koi mu podao bješe župu u Urahu, da ga tim k onoj strani priveže, i baruna Ungnadskoga, s kim se kol. 1560 pogodio bješe za njeke prevode; ali koncem iste godine iznovice ostavi Ljubljanu, i uzam sobom dva praveslavna popa klimentici viešta, u Urah se povrati. Sliedeće godine opet pozvan u Ljubljanu, odvede sobom tiskara Ivana Mandelca s latinskimi pismeni. Sada se Truber i o tom starao, da se u Ljubljani protestantička škola podigne. Svećenstvo ga dakako veoma preziralo, te pri caru izposlovalo, da bude uzapćen, ali su ga stališi svojim okriljem štitili. Truber je ne samo slovenski i nemački neprestano pripoviedao, nego je i crkvenu službu slovenski obavljao. Tu okolnost upotrebi nadvojvoda Karlo, koi g. 1564 u svoje ruke primio bješe kormilo nutrnje Austrije sielom u Gràdcu, da Trubera iztjera. Stališi opaziv, da Karlove zapoviedi ustaviti nemogu, na odlazku odrediše mu 200 godišnjih talira mirovine, i liepo ga Würtembergskomu vojevodi preporučiše. Truber bude župnikom u Laufenu kod Neckera, a g. 1566 u Derendingenu. Na novo se povrati u Ljubljanu, ali je tada morao brže bolje izbjegnuti. Umrie u

Digitized by Google

Derendingenu 28 lip. 1586, ostaviv dva sina, Primoža i Felicijana. Truber je bio stvoritelj slovenske književnosti i vodja slovenskih reformatora. Materinski jezik slabo je poznavao, jer ga ni učio nije, te ga niemštinom zaogrnuo; a glede pravopisa koracao je svojevoljno i nedosliedno. A. Janežić piše o njem: *Trubarjeva prestava je bila, kakor je u začetku posvod taka, močno pomankljiva in popačena. On ni delal razločka med ojstrim in rahlim s, z; pisal je mesto ojstrega rahlega in narobe; je rabil po izgledu nemščine členico in je sploh zlo nemškutaril. Pa vendar mu gre pri vsih titv pomanj koji vostih čast, da je bil slovenščino zbudil in slovenskemu slovstvu podlago postavil.* Poznata su nam sliedeća njegova diela: a) *Ane buquice, is tih ſe ty mladi inu preproſti Slouenſ mogo lahku vkratkim zhaſu brati nauuzhiti. Vtih ſo tudi ty vegſhy ſtuki te kerſzhanske vere inu ane molytue, te ſo prepiſane od aniga peryatila vſeh Slouenzou. — Siebenburgen durch Jernej Skuryanis (t. j. u Tibingi vierojatno po Ulr. Morhartu)* 1550.8; b) *Una kratku poduuzhene, ſkaterim vſaki zhlouik more vnebu pryti.* Ibidem 1550.8. Ova dva diela prvi su tiskani spomenici slovenske knjige. c) *Abecedarium ene buquice, is katerih ſe ti mladi inu preproſti Slouenci mogo lahku tar hitru brati inu piſſati nauuzhiti. Tübingen* 1558.8 sa njekoliko molitava; d) *Catechismus v Slouenskim ieſiku, ſano kratko ſaſtopno islago, ivu ene molytue tar nauuki boshy vſeti is zhistiga ſuetiga piſma. Skosi Primosha Truberja, V' Tibingi* 1555.16; e) *Ena molitou tih kerſzhnenikou, kir ſo ſa volo praue vere v Jeſuſa Criſtuſa pregnani;* u Tibingi 1558.8 (*V. Verger*); f) *Ta Euangeli Suetiga Mateusha, sdai pervish vta Slouenski Jeſig preobernen. V' Tibingi* 1555.8; g) *Ta perui deil tiga nouiga Teſtamenta, vtim so vſi sh'yri Euangeliſti, inu tu diane tih Jogrou, sdai peruish vta Slouenſki Jeſik skuſi Primosha Truberia ſueiſtu preobernen, tebi ta druga ſtran letiga, papiria pouei. Tibingae* 1557.4. Ovdje priloženo kazalo s kratkim tumačenjem evangjelja za nedielje i svetkovine dolazi pod osobitim naslovom sa godinom 1558: h) *Ta drugi deil tiga Nouiga Teſtamenta, vtim boſh imel vſe liſty inu piſma tih Jogrou, skratkimi inu ſaſtopnimi Islagami, sdai perrish is mnogiterih Jeſikou vta Slouenski ſkusi Primosha Truberia Crainza ſueiſtu preobernen. V' Tibingi* 1760.4. Samo listovi na Rimljane. Oni na Korintjane i list na Galatjane, u Tibingi 1561.4. Listovi na Efesiane, Filipiane, Kolosane, Tesaljane, na Timotea, Tita i Filemona, u Tibingi 1567.4 List na Židove, te onaj Jakova, Petra, Ivana i Jude, i Očitovanje Sv. Ivana, u Tibingi 1577.8; i) *Registar und summarischer Inhalt alter Bü-*

Digitized by Google

cher, die von Primus Truber bis 1561 in Druck gegeben sint u. s. w. Tübingen 1561.4; j) *Articuli oli deili te praue ſtare vere kerszhanske is S. Pysma poredu poſtauleni, inu kratku ſaſtopnu islosheni, kateri ſo tudi taku utim 1530 leitu nashimu nermilostiushimu Gospudi Ceſſaryu Carolu tiga imana Petimu ranicimu, inu potle utim 1552 leitu timu Conciliyu v Trienti od enih velikih Nembskih vyudou, meiſt inu predigaricu naprei polosheni inu dani, sdai peruizh is Latinskiga inu Nembshkiga iesyka uta Slouenski sueiſtu istolmazheni, odſpreda uti ſlouenski predguuori se praui, katera vera ie od S Troyce poſtaulena, ta nerprauishi, inu nerſtarishi, skuſi Primosha Truberia Crainza. V' Tibingi* 1562.4. Samo izvadci iz onih i drugih vieroizpoviedanja. k) *Ene duhovne Peiſni* i td. V' Tubingi 1563.8. Ovo je na dvie strane razdieljeno. U drugoj pako pod njekojimi piesmami stoje osim Truberovih još druga početna slova, naime: G. I. (*Gjorgje Juričić*), L. Z., i H. K. To su psalmi i piesni iz nemačkoga prevedene. l) *Kirchenordnung*, ili crkveni red krajnski, u Tibingi 1564. Obredi crkveni po virtemberžkoj osnovi s priloženim obćim vieronaukom po meklemburžkom. m) *Ta zeli Pſalter Dauidou.* V Tibingi 1566.8. Obći uvod, zatim uvod za svaki psalam i kratke opazke. n) *Catechismus* sa sbirkom duhovnih piesni, u Tibingi 1567.8 Truber ga spominje g. 1579, a možda je prestampanje knjige pod k. Sieća ga se i Gjorgje Dalmatin u posveti novoga izdanja iste knjige od g. 1584. o) *Catechismus s dveima islagama, ena pridiga od starosti te prave inu kriue Vere, kerstzhhouane, Mashouane, zhostzhena tih Suetnikou, od Cerkounih inu domazhih Boshyh slushbi, is S. Pisma, starih Cronik inu Vuzhenikov vkupe sbrana. Ta mahina Agenda, Otrozhie Molitue, skusi Primosha Truberia. V. Tibingi* 1575.16. Za kratkim predgovorom nalazi se pismo Truberovo na Fr. Gjor. von Rein, u kom mu veli, da mu je u jeseni proš. god. poslao: *Ein newen Jesuitischen Catechismum in Windischer Sprach gedruckt, also intitulirt: Compendium Catechismi Catholici in Slavonica lingua, per Questiones, in gratiam Catholicae iuventutis propositum, per fratrem Leonhardum Pacheneckerum professum ac sacerdotem coenobij Victoriensis almi Cistiriensis ordinis, Graecij Styriae Metropolis, apud Zachariam Barthschium, anno 1574;* te kori Jezuvite, što djecu svojimi nauci zavadjaju; što nastoje, da se u Rimu podigne škola za sve narodnosti; što uče i pišu slovenski i td. Podpis ovako glasi: *Geschriben zu Derendingen an S. Primi und Feliciani tag im 1575 Jar. Primus Truber Pfarher daselbst.* S ove knjige jasno je, da su Jezuvite i prije g. 1595, naime kad su u Sloveniju uve-

Digitized by Google

deni, pisali i tiskali diela u slovenskom jeziku (1). Istisak u knjižnici Gimnazije riečke (*XX. J. 21*). p) *Ta zeli Catechismus, eni psalmi* i td. od P. Trubera, S. Krelia i td. u Ljubljani 1579.12. Ono pod *n* popravljeno i pomnoženo. Opet tako po Gjorgju Dalmatinu g. 1584.8 u Vittenbergi. r) *Ta Slovenſki Kolendar kir vſelej terpi, inu ena tabla per nim, ta kaſſhe inu praui ſtu inu duaſſeti leit naprei, kakou nedelski pushtab bode vſaku leitu, kuliku nedel inu dni od boſskyza do pusta, eni raimi. ty prauio, kadai bode dobru vreme* i td. *en regishter, ta praui, kuliku ie bucqui inu capitolou vſiga S. Piſma* i td. *V' Tibingi* 1582.8. Ponajviše crpljeno iz diela: *Ta drugi deil N. Teſtamenta.* s) *Ta celi Noui Teſtament* i td. *V' Tibingi* 1582.8, u dva svezka; t) *Hiſhna poſtilla D. Martina Luthera,* po Truberovu sinu Felicijanu na svietlo dana u Tibingi 1595 na listu; u) *Formula Concordiae*, prevod (*V. predgovor N. Testamenta od g. 1582*), o kom se nezna, dali je tiskan bio. Vierojatno je iz Truberova pera potekla još i ova knjiga: *Katechismus in deuscher und windischer Sprache für die Schüler der lateinischen Schulen*; *Laibach bei Joh.* Manlius (*1562-84*). Biskup ljubljanski krivio je Trubera, da je iz Nemačke doveo tiskara, koi tiska pogrdne piesme proti katoličkom svećeničtvu, crkvi i vieri (*Valvas. II. 435*). I tu je bilo bez dvojbe Truberova ljulja.

VERGER PETAR PAVAO rodi se u Kopru g. 1498. Nauke dovrši na Padovanskom sveučilištu, gdje si i naučiteljsku lovoriku pravoslovnu pribavi. Službovav kao sudac u Veroni i u Padovi, a kao pravdoznanac u Mletcih, ode u Rim, da se svećenikom redi. Klement VII tako se namah u njega zaljubi, da još u 32 godini odasla ga kao svoga poklisara u Nemačku s naputkom, neka one vladare odvrati od misli, da se nemački narodni sabor u crkvenom poslu sazove. I kralju Ferdinandu bješe tako po ćudi, da ga je svojoj kćeri za krstnoga kuma dao. Akoprem u povierenom poslu Verger nastojaše sdušno i po rimskih nalogih, no ipak Pavao III, Klimentov nasliednik, pozva ga u Rim, ali do mala uz želju Ferdinandovu opet ga u Nemačku odpravi, neka bi izposlovao, da se budući obći sabor u Mantovu sakupi. Putujuć Verger kroz Nemačku imao je tada priliku u Wittembergu sastati se sa Luterom (*7 stud. 1535*), koi mu veoma omili. Vrativ se u Rim, sam se odreče poklisarstva, te bude imenovan modruškim biskupom (*5 svib. 1536*). a malo kašnje koparskim. Predje

(1) Vierojatno, da je bio plod jezuvitskoga pera i ona pogrdna piesma proti Juri Kobili (*t. j. Gjorgju Juričiću V. Metelko XX*) naperena.

Digitized by Google

dakle iz Rima u Kopar, i tu se sav svojoj crkvi posveti. God. 1540 pozvan od Franje I u Pariz, kao francezki poslanik sudielova na Wormskom sastanku, izlično dakako, jer mu naputci iz Rima dolazili. Tu se Verger izkaza pomirljivim govorom i s Melantonom zapozna, što mu sve u grieh bude ubrojeno, te na povratku u Rim mrzko primljen. S toga ogorčen ode u Kopar, i tu se stavi, da marljivo prouči sva protestantička načela, s namjerom, pismeno jih oprovrgnuti; no ona ga tako zamame, da je i svoga brata Ivana Krstitelja, Puljskoga biskupa, k njim primaknuo. Obtužen u Rimu, bje namah odaslan u Kopar istražni odbor, da tu stvar prosudi (*1545*). Pozvan u Mletke od papinskoga poklisara i Oglajskoga patriarhe na sud, prizva se na tridentinski sabor, a skloni se u Mantovu k Erkulu Gonzagi kardinalu, koi ga veoma ljubljaše. Ožujka 1546 prodje u Trient, da se pred saborom opravda, ali većinom glasova bude odbačen. To nespretno postupanje sasvim ga od katoličke crkve odvrati. U Padovi još više ga razsrdi nemilost dvora rimskoga napram vieštaku Spieri, te dočuv bratovu smrt, valjda s otrova, predav biskupu N. Rotti svoju obranu (*13 pros. 1548*), odputi se u Valtelinu. Na tu viest u Rimu bude 3 srpnja 1549 svečano izobćen. Od sada započima njegova javna borba sa Rimom. Glavni dobročinitelj bio mu je na novom putu Krsto Würtembergski vojeveda, a rado ga je pomagao i sam car Maksimilian. Više puta proputova Svajcarsku i Nemačku, a dva puta prodje u Poljsku, gdje je odličnim načinom od onih velikaša primljen i pogošćen bio. Stoprv se u 59 godini svoga života oženi, ali potomka od sebe neostavi. U starosti je često bolovao, te umrie 1 list. 1565 u Tibingi, gdje u glavnoj crkvi na Krstove troškove bje svečano pogreben. Kris. Enr. Sixt u Vergerovoj *Monographie* (*Braunschweig 1855*) nabraja do 89 književnih radnja Vergerovih, a to nije sve. Koliko pako zaslužuje u što se tiče promaka slovenske knjige, sviedoči nam Schnurrer (*koi ga u ostalem nerado ima*), kad piše (*str. 22*): *Wie Verger ohne Truber nichts, so würde Truber ohne Verger nicht viel ausgerichtet haben*. Verger prvo zače misao, da se sv. Pismo u slovenski jezik prevede; i s toga se sieč. 1555 sasta s Truberom na dogovor u Ulmi. U listu od 8 kol. 1555 na vojevodu Krsta ovako se o tom izrazuje: *des windischen Dialekts ist der Pfarrer von Kempten* (Truber) *weit kundiger als ich*: *desshalb habe ich ihn berufen, damit er* **meine Arbeit** *corrigire (Schnur. 17)*. S ovog izilazi, da se sam Verger latio bio onoga prevoda; no uviđiv, da je u tom Truber od njega daleko vještiji, vierojatno svoju radnju zabaci, a Truberu povieri, da novu izradi. Truber opremi posao, te Verger: *Schon ist das N. T. übersetzt*

Digitized by Google

von Pr. Truber in windischer Sprache erschienen; schon redet Christus auch mit den Slawen (*Diall. IV f. 63*). Da je Verger i dalje suradio u izdavanju slovenskih protestantičkih knjiga dokazuje njegov podpis, koi se na više njih nalazi; a iz njegova je pera bez dvojbe potekla: *Ena molitov tih kershenikov, kir se sa volo te prave vere Viesusa Cristusa pregnani*, tiskana ruj. 1565.8 u Padovi (*Istis. u knjisnici Sv. Marka*).

DALMATIN GJORGJE. Dalmatinci ga smatraju za svoga zemljaka, a Slovenci vele, ali nedokazuju, da se rodio u Kršku (*Gurkfeld*) na Dolenskom. Za prve osim predaje i prezimena, koje si nadenuo, vojevao bi i sam jezik, što je upotrebio u svojih spisih znatno dalmatinskimi izrazi napunjenih. Gjorgje dovršio je svoje nauke u Tibingi uz pripomoć ondješnje kuće Kislove od Kaltenbrunna, kô što sam spovieda u posveti svojih piesama na Gjorgja Kisla. Ovienčan naučiteljskom lovorikom i luterovimi nauci zamamljen, stavi se ondje, da po njih prevede Sv. Pismo na slovenski jezik. Pozvan od krajnskih stališa na stolicu pripoviedaoca, dodje u Ljubljanu. Ovdje svoju radnju nastavi, a uza to često je po zemlji putovao i pripoviedao. G. 1585 skrbi bar. od Augsberga dobi župničko sielo u Škocjanu, zatim u Turjaku, nego ga napokon katolici iztjeraju. Svrativ se u Ljubljanu, tu svoje dne dokonča 31 kolovoza 1589. Gjorgje i kao učenjak i kao filolog zaslužuje prvo miesto u slovenskoj književnosti. Dokončav prevod Sv. Pisma (*1578*), ponudi ga krajnskim stališom za tiskanje. Stališi prime ponudu, te se u dogovor stave s ondješnjim tiskarom Iv. Mandelcem, da ga tiska. Nadvojvoda Karlo, čim doču za to, umah naredi, da se Mandelceva tiskarna zatvori; no ta strogost Karlova stališeve zakane neizbi. Ovi pošalju Gjorgja u Gradac, da tamo štampanje započme, i u isto doba zamole koruške i štajarske stališe, da i oni koju svotu za potrebne troškove doprinesu. Ovi pako zahtjevaše, da se najprije vieštački odbor odabere, neka razvidi i prosudi, jeda li Gjorgjev prevod zaslužuje, da se tiska. U to ime bude odredjen odbor, koga su članovi bili: nauč. Jeremia Hamburger (*superintendent u Gradcu*), Bernard Steiner (*pripoviedalac u Celovcu*), Gjorgje Dalmatin, Krsto Spindler (*superintendent u Ljubljani*), Adam Bohorić, Iv. Schweiger i Felicijan Truber. U Ljubljani 24 kol. 1581 na sastanku izza podugoga razsudjenja budu ustanovljena poglavita načela pravopisna i jezična, te Bohoriću povierено, da po njih sastavi slovnicu i pravopis, po kojih bi Gjorgje svoj prevod za tiskanje izpravio. Uza to stališi dozvole pripomoć, te Gjorgja i Bohorića odprave u Wittemberg s preporukom na saskoga izbornika (*10 trav. 1583*). Pogodba bje sklopljena s tiskarom Samuilom Selfićem, a biblia u šest

Digitized by Google

miesecih naštampana u 1500 istisaka od 280 listova svaki, sa slikami. Štajarska pruži za to dielo 1000 for., Koruška 900, a Krajnska 6100. Gjorgje prvo se služio Truberovim, a od sada Bohorićevim pravopisom. Njegov je jezik daleko od Truberova čistiji i pravilniji, jer nije pazio samo na stvar, nego i na to, da izvansko lice svojih spisa, naime jezik i slog, bude što više zanimivije i ukusnije. Poznata nam njegova diela jesu sliedeća: a) *Jesus Sirach ali njegove buquise (latinſki Ecclesiasticus) sa vſe shlaht ludy, ſuſeb sa kerſzhanſke hiſhne ozhete inu matere, v' ſlovenſki jasik ſtolmazhene. V Lublani* 1575.8; skrbom Iv. Kisla od Kaltenbrunna; b) *Paſſion, tu ie britku terplene inu tudi tu shaſtitu od ſmerti vſtaiene inu v nebu koiene nashiga Gospudi Jesuſa Criſtuſa is vſeh ſtirih Euangeliſtou sloshenu, sred eno potrebno pridigo (prevod iz Iv. Brentia) inu eno peiſno vkateri ie ceil paſſion sapopaden. V' Lublani (1576 8)*; c) *Biblie tu ie vſiga Svetiga Piſma perui deil, vkaterim ſo te pet Moſeſſove buque, sdai peruish is drugih iesikou vta Slouenski sueiſtn ſtolmazhene, sred kratkimi inu potrebnimi argumenti shes vſak Capitul, inu ſaſtopnimi islagami nekoterih leshkeishih beſsed, inu seno potrebno Slovensko predguuorio, vkoteri ie kratka ſumma, prid inu nuz letih bùqui sapopaden, skusi Jurja Dalmatina. Na konzu ie tudi en regishter, vkaterim ſo sa Harvatou inu drugih Slouenou volo nekotere kranſke inu druge beſsede vnih iesik ſtolmazhene, de bodo lete inu druge nashe Slouenske buque bule saſtopiti. V' Lublani* 1578 na listu. Ovaj pentateuk Gjorgjev bje sa neznatnimi promienami uvršćen g. 1584 u vindičku bibliju i u poliglotsku od g. 1599 od Ilije Huttera; d) *Salomonove pripuviſti.* V Lublani 1780.12; e) *Biblia, tu je vſe ſceetu Pismu Stariga inu Noviga Teſtamenta, Slovenſki tolmazhena ſkusi Juria Dalmatina. Wittemberg* 1584 na listu; izdanje ukraseno sa slikami uvodi, opazkami i td. a napokon s obilnim kazalom riečih iz drugih, srodnih izgovora u prevodu upotrebljenih. Po Frisch-u s njom su se i sami katolici u Sloveniji za dugo služili; f) *Karszanske lepe molitve, sdai pervizh is bukovſkiga inu nemſnkiga jezika v' naſh slovenski tolmazhene, sred enim regishtrom vseh molitvi, sadaj na konzu letih Buquis. Witebergae* 1584.8, a opet po Felicijanu Truberu u Tibingi 1595.12, posvećene *Achasen Graffen und Freyh. von Thurn*, dvorskomu nasliednomu meštru u kranjskoj i u vindičkoj Marki, poviereniku *an den Crabatischen und Meergrentzen* i td. Tu se Dalmatin tuži, što Turci slobodno po onih granicah haraju i plene, te veli, da je u ruke uzeo molitvenu knjižicu Dra. Andrije Muskula i drugih, te ju preveo, i na svoje troškove tiskao, neka bi krš-

Digitized by Google

ćani imali po ćem se Bogu kroz oto nesrićeno vrieme obratiti; g) *Ta celi catehismus, eni Pſalmi, inu teh vekſhih godov ſtare inu nove kérſchanske Pejſni od P. Truberja, S. Krellića, inu od drugih ſloshena, inu s doſtemi lepimi duhovnimi Pejſmi pobulſhane; v' Bitembergi* 1584.8. U predgovoru veli Gjorgju Kislu, nadlovcu nasliednomu u krajnskoj i vindičkoj Marki, da je P. Truber već 17 god. prije cieli katekizam sa liepimi spievi preveo, s psalmi i duhovnimi piesmami pomnožio, te pod Kislovim imenom obielodanio; da ga ljubav za vierom i domovinom vodi na to, da na izgled Truberov i drugih pokupi sve psalme i stare i nove piesni, koje se po vindičkoj zemlji ore, tim većma, što su se već Truberove knjige izderale; a da jih je ukrasio *mit schönen Figuren, Leisten, Noten unnd Schriften*, i na svoje troškove tiskati dao, te njemu posvetio u znak harnosti svoje za dobro, što je od njegova otca primio *als ich noch zu Tübingen gestudirt*, a kašnje od njega sama, kad bje za pripoviedaoca u Krajnsku pozvan.

UNGNAD IVAN, barun od Žinega (*Sonneg*) u Koruškoj, ugleda sviet g. 1493. Svoju mladost proživi na dvoru cara Maksimiliana, koi ga vele rado imao. Kao državni štajarski zapoviednik srećno se borio sa Turci g. 1532 i 1537, a g. 1542 kao vrhovni kapetan ciele vojene sile austrijskih nutrnjih zemalja i Hrvatske. S prvom ženom, knjeginjom od Thurna, imao je do 20 sinova i 4 kćeri. Pomoliv se luterovi nauci, umah uz nje prionu; a kad po Ferdinandovih naredbah bje zabranjeno slobodno jih i u kući izpoviedati, odputi se u Sasku (*1554*), gdje se sliedeće god. za drugi put oženi. Po miru s protestanti utanačenom Ferdinand g. 1557 izda zakon za sve nutrnje zemlje austrijske, po kom svi nove viere sliedbenici morali su se na katoličku povratiti ili svoja imanja razprodati te se iseliti. Toga radi Ivan se na sve svoje časti zahvali, svoja dobra proda, te se u Würtembergu nastani, gdje ga ondješnji vojevoda liepo primi i stanom počasti (*Münchhof*), u kom je pako mirno svoje dne sprovodio. Ovdje se on sada izkazao kao veliki Mecenat i promicatelj jugoslavjanske knjige. U Urahu dao je na svoje troškove tiskarnu podignuti, te k sebi pozvao više učenih muževa iz naših strana, da protestantičke knjige pod njegovom upravom prevadjaju na svoje izgovore i tiskaju, a to ne same latinskimi nego i glagolskimi i klimentičkimi pismeni, koja dade navlas sliti. Ta je njegova radnja jedva pet godina trajala. Rujna 1564 odputi se u Česku, da pohodi svoju sestru, udovu kneza Schlick-a; no na putu u Winteritz-u dopade ga bolest, s koje 27 pros. preminu. Njegovo tielo bi kašnje u Tibingu prenešeno, i ondje pogrebeno. Svojoj udovi ostavi nalog,

Digitized by Google

da tiskarnu, jedino svoje blago, uzhrani; ali i ona skoro, putujuć u Krajnsku, prestavi se u Beču 16 stud. 1565.

JURIČIĆ GJORGJE, krajnski svećenik, poznan valjda od Ungnada, g. 1562 prodje u Tibingu kao ravnatelj Ungnadove tiskarne, prevoditelj nemačkih knjiga, i tiskanica izpravljatelj. Više je spisa ondje štampanih zajedno s Antunom Senjaninom i Stiepanom Istriancem podpisao. Po Valvasoru (*II. 434*) na njega spada onaj pogrdni pridievak *Kobila*, poznat iz starih pievanja i pučkih basna. Drugo se o njem nezna.

KRELJ (*Crellius*) SEBASTJAN ugleda bieli sviet g. 1538 u Krajnskoj. Primi nauke u Jeni, a dokonča jih u Tibingi velikim uspiehom. Dobro je poznavao grčki i latinski jezik, te bogoslovne znanosti i još druge, a pripoviedanje navlastito ga zanimalo. Truber, opaziv te riedke njegove sposobnosti, predloži ga g. 1563 stališom za svoga pomoćnika, s uvietom ipak, da istodobno bude učiteljem na latinskoj zemaljskoj školi. Krelj se rado te službe primi, a koncem srpnja g. 1565, kadno Truber bje prisiljen domovinu ostaviti, stupi na njegovo miesto kao prvi pripoviedalac i superintendent u Ljubljani. No žalibože nemila ga smrt utamani nesvršiv tridesetu godinu svoga života (*po Klunu 25 pros. 1567*). Krelj nije Trubera sliedio ni u jeziku ni u pravopisu, nego je po svojih načelih i vieštije od njega radio. To mu se u grieh stavlja, što nije one rieči, koje je, kadšto i pogriešno, iz hrvatskoga jezika uzimao, slovenskomu prilagodio. Ostavi nam sliedeća diela: a) *Poſtilla Slovenſka, to ie karſhanſke evangeliſke predige vèrhu vſaki nedelſki evangelion ſkusi létu, za hiſhne goſpodarie, ſhole, mlade inu priproſte lúdi, pervi simſki del, ſkusi Sebaſtjana Krella. Ratisbonae* 1567.4. To je prevod Spangenbergskih Postila. Ovaj prvi dio ujedno s drugim opet je ugledao bieli sviet pod naslovom: *Poſtilla, to ie kerſzhanſke evangelske predige verhu evangelia na vſe poglauite prasdnike skos celo leto, za hiſhne goſpodarie, ſhole, mlade inu preproſte liudi, od Joan. Spangenberga, na vprashanie inu odgouor isloshena, sdaj pervish verno inu suciſto stolmashena, inu vpravi Slovenſki jezik prepiſuna ſkosi Sebaſtjana Krella. V' Lublani* 1578.4 u dva sveska. b) Uz Katekizam Truberov, tiskan g. 1579 i opet 1584 po Gjorgju Dalmatinu, nalazi se njekoliko Kreljevih crkvenih piesama.

TULŠČAK po Šafariku protestantički pripoviedalac u Ljubljani, izradio je sliedeći prevod: *Kerſzhanſke leipe molitve za vſe potreibe inu ſtanuve* i td. *ponprei v' Rukouſkim inu Nemſhkim jeziki ſkusi Janſha Habermanna piſane, sdaj pak tudi pervish v' Slovenſzhino ſtolmashene ſkusi Tulſzhaka. V' Lublani* 1579.12.

Digitized by Google

BOHORIČ ADAM, rodjen na Dolenskom, učenik Melantonov, naučitelj mudroljubja, a zatim ravnatelj latinskih stališnih škola u Ljubljani, broji se medju najvažnije muževe slovenske knjige. Kad se o tom radilo, da se na zemaljske troškove naštampa Dalmatinov prevod Sv. Pisma, bje izabran za člana odbora, komu je zadaća bila, ono dielo presuditi; te Adamu bude povjereno po načelih odborom ustanovljenih pravopis i slovnicu sastaviti, po kojih bi se pako onaj prevod ispraviti morao, te na svietlo dao. Adam se rado primi te odveć težke radnje, srećno ju dovrši, i 10 travnja 1583 s Dalmatinom po nalogu stališa odputova u Wittemberg, da pazi na točno izdanje onoga diela. Tom prigodom dao je Adam i svoju slovnicu natiskati pod naslovom: *Arcticae horulae* (*zimske urice*) *succisiuae de Latino-Carniolana literatura ad latinae linguae analogiam accomodata, unde Moshoviticae, Rutinicae, Polonicae, Boemicae et Lusaticae linguae cum Dalmatica et Croatica cognatio facile deprehenditur. Praemittuntur his omnibus tabellae aliquot Cyrillicam et Glagoliticam et in his Rutenicam et Moshoviticam orthographiam continentes. Witebergae* 1584.8. Ovo dielo, akoprem slabo i nieměštinom opojeno, osta ipak za dugo u Sloveniji kao najbolje. Za reakcije zaboravljeno, oživi g. 1715 novim izdanjem O. Ipolita. Pravopis pako Bohoričev isključivo je vladao slovenskom knjigom tja do Gajevice. Drugih radnja Adamovih nemamo osim jedne piesme u sbirci Dalmatinovoj od g. 1584. U istoj sbirci nalaze se dve piesme IVANA ŠVAJGARA i jedna LUKE KLINCA.

MEGISER GEROLIM, rodjen u Stuttgartu, od g. 1592-1600 ravnatelj plemićke škole u Celovcu, te poviestničar carski i austrijskih vojevoda, umrie g. 1616. Služba, koju je obnašao, povede ga, da uči slovenski jezik, i da ga u svojih spisih upotrebi. Od njega imamo: a) *Dictionarium quatuor linguarum, videlicet Germanicae, Latinae, Illyricae (quae vulgo Sclavonica appellatur), et Italicae sive Hetruscae. Graecii Styriae* 1592.8. Drži se izgovora koruškoga a ponješto i hrvatskoga. Jezuvite, malko ga izpraviv i pomnoživ, opet ga naštampali u Celovcu 1744.8; b) *Thesaurus polyglottus, vel Dictionarium multilingue, ex quadringentis circiter tam veteris quam novi* (*vel potius antiquis incogniti*) *orbis nationum linguis, dialectis, idiomatibus et idiotismis constans* i td. *Francofurti ad Moenum* 1603.8. Nije bez vriednosti ni njegova koruška kronika (*Lipsia 1612, na listu*).

TRUBER FELICIJAN, sin mladji Primuševa, rodio se je u Kemptenu a učio na Tibingskom sveučilištu, gdje posta naučiteljem mudroljublja. Kašnje prodje u Ljubljanu za pripovjedaoca nemačkoga u stališnoj

Digitized by Google

crkvi *(1589)*, i kao član sudielova u odboru, komu stališi povierili bješe prosudjenje Dalmatinove biblie, a napokon bje naimenovan župnikom u Grünthalu u Würtembergu. Dao je na svietlo g. 1595 12 u Tibingi dielo Gjorgja Dalmatina: *Karsshanske lepe molitve*, te i otčevo pod naslovom: *Hiſhna poſtilla D. Martina Luthera*, na listu.

KREN *(Krön ili Chrön)* **TOMA** ugleda bieli sviet g. 1560 u Ljubljani, gdje mu otac bješe gradskim načelnikom. Krasnoslovne i mudroljubne nauke dovrši u Beču, gdje poboliv, zavietova se, da će se crkvi posvetiti ako preboli. Izučiv dakle bogoslovje, bude u Sekavi župnikom, a dekanom u Ljubljani. Po smrti Ivana Tautschera ljubljanskoga biskupa *(24 kol. 1597)* Ferdinand II na Ivanovu preporuku poviši Tomu na tu biskupsku stolicu. Toma stavi se sada uz pripomoć skoro uvedenih Jezuvita i vlade odlučno i dosliedno uzbijati i goniti protestante iz zemlje i njihove knjige svenaokolo pobirati i paliti; s čega bje prozvan krajnskim apostolom. U isto je vrieme mudro opazio, da mu se u toj borbi treba svakojako istim oružjem služiti, koje su njegovi neprijatelji uspiešno rabili u razasijanju svojih načela, naime slovenskim jezikom; te, akoprem nije se vele narodnom knjigom zanimao, ni nje promak ljubio, ništanemanje, samo da ne propusti i to velevažno sredstvo za svoje crkvene namiere, stavi se svojim primierom bodriti katolike na pisanje slovenskih sastavaka proti novoj vieri naperenih i novcem njihovo naštampaje podupirati, a sam je po vulgati oskrbio dobro izdanje svakdanjih evangjelja i listova: *Evangelia inu lystuvi na vſe nedéle inu jmenitne prasnike céliga léjta* i td. *is Bukovskiga na Slovénſki jezik sveſtu prelosheni; v' Nemſhkim Grádcu* 1613.8 Ova je knjiga pisana strogo po Bohorićevih pravilih, i od svih drugih za reakcije složenih najčistija. Drugo je nje izdanje obavio Šenleben g. 1672.8 u Gradcu, ali ju prepisajuć mnogo njemštinom nagrdio; priloživ joj mali katekizam s molitvami i piesmami. Ta je knjiga kašnje višekrat na svietlo dana, kako na pr. g. 1738.8 u Gradcu sa njekojimi promienami; g. 1741.8 u Ljubljani vierojatno po župniku. J. L. Poglovića; opet tu g. 1754, 1764, 1772, 1778 (pod naslovom: *Branja inu evangeliumi*), 1787 (*po Japelu*) i td. Kren umrie g. 1630.

ALASIA (*von Sommaripa*) **GRGUR**, svećenik službenoga reda u Dujnu, napisa: *Vocabolario italiano e schiavo, che contiene una breve instruttione per apprendere facilmente detta lingua schiava* i td. *Udine* 1607.8.

MIKEC MIHA iz Ljubljane, naučitelj bogoslovja i dekan kod ljubljanskoga kaptola, sastavi: *Ta mali Katechismus ali kershshanski navuk*;

Digitized by Google

Augsburg 1615.8. Prije ovoga jedan katolički slovenski katekizam od nepoznatoga bje tiskan kod Mandelca u Ljubljani medju g. 1562-84.

ČANDIK IVAN, iz Višnje Gore (*Weichselburg*) u Krajnskoj, jezuvit, učitelj krasnoslovja, i pripoviedalac u Ljubljani, preminu g. 1624 u Gorici, ostaviv: *Catechismus Petra Canisia, tu je Chriſtianski nauk*, 1618.12; preštampan po A. Marku Poblinu g. 1768 u Beču.

SKALAR ADAM, svećenik, preveo je iz nemačkoga rasmišljanja svrhu života Isukrstova od O. Iv. Wolfa i još dielo, vierojatno od Sv. Bonaventure: *Speculum exemplorum*, i sve ostavi u rukopisu od g. 1643 pod naslovom: *Shulla tiga premiſhluvana*. Piše po slogu prostoga naroda, i često rabi nemačke rieči, no ima gdjekuda dobrih i riedkih izraza.

ŠENLEBEN (*von Schönleben*) IV. LUDVIK, rodjen g. 1618 u Ljubljani, naučitelj bogoslovja, jezuvit, kašnje svietovni svećenik, dekan u Ljubljani, apostolski prabilježnik, nadpop u Ribnici na Dolenskom, zahvali se napokon na sve časti, te se u Ljubljani mirno sav knjizi posveti, i tu se tielom razstavi 15 list. 1681. Slovio je kao dobar slovenski i nemački pripoviedalac. Vrlo je učen bio, do 38 diela na svietlo dao ponajviše u latinskom jeziku te i na korist domaće poviesti, a nješto u rukopisih ostavio; ali mu je manjkalo oštre pameti u razsudjivanju poviestničkih izvora. Izdao je Krenova evangjelja g. 1672.8, ali je tu knjigu, kò što smo rekli, težko pokvario, pošto je miesto onih rieči, koje Kren uzeo bješe iz hrvatskoga jezika, umetnuo ljubljanske germanizme, krivo misleć, da je podobnije staviti narodu pred oči tudje rieči bolje mu poznate nego li svoje.

KASTELEC MATIA rodio se je 24 sieč. 1620 u Kleniku (*Kelnberg*) u nutrnjoj Krajnskoj. 13 god. bješe župnikom u Toplicah, zatim u Sv. Bartulu, a napokon kanonikom u Novom Miestu. Stupajuć stazom Dalmatina i Bohorića, odvaži se njihovu slovnicu i pravopis poboljšati, ali si nenadje pristaša. Akoprem nije vazda u tom pogodio, dosta je ipak pomogao razvoju slovenskoga izgovora, jer je marljivo pazio na pučke izraze, i odbacujuć nemačke, u svojih spisih upotrebio; te pišuć knjižice najviše za prosti narod, po njih je na njega veoma djelovao. Umrie g. 1688. Tiskane su sliedeće njegove radnje; a) *Bratouſke buquice S. Roshenkranza, u' katerih je ukúp ſloshena viſha ta Pſalter ali Roshenkranz s' témi petnaiſtimi ſkriunoſtmi moliti, inu koku ſa mare enimu bolniku k' iſve liſhaniu pomagati, sraven samerkanih odpuſtkou ſhés ceilu lejtu* (prevod). *U Nemſ. Gradzu* 1678.8; iznova *u' Lublani* 1682.8; b) *Nebeſhki ogl, tú je teh ſvetih oshakov sveiſtu premiſhlovanie* i td. *V' Lublani* 1684.8;

Digitized by Google

c) *Kratki zapopadek potrebnih catoliſkih naukou. V' Lublani* 1685.12; d) *Nebu na zemli po boshji voli. V' Lublani* 1686.8; e) *Navuk Chriſtianſki, ſive praxis cathechistica. Tú je enu nuznu govorenie, v' mei enim Oshetom inu niegovim synam od se prave vere, inu od praviga Chriſtianſkiga Catholiskiga navuka; s' enim lepim pomenkovaniam eniga Catholish inu Lutrish shlovéka* i td. *V' Lublani* 1688.8. — U rukopisu pako po Valvasoru ostavio je: a) *Krainerisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch, mit Vergleichungen und Beziehungen auf Dalmatins Bibel;* oko g. 1680. Misli se, da je njegov i onaj drugi latinsko-krajnski slovar knjižnice ljubljanske, pisan na koncu XVII vieka; b) *Viridarium exemplorum, in quo enumerantur septingenta exempla accommodata pro concionatoribus;* medju g. 1678–88. Da nije to valjda latinski napisao kô što je: *Breve exercitium matutinum et vespertinum, Labaci* 1682; c) *Simplex translatio Sacrorum Bibliorum V. et N. Testamenti secundum articulos in tribus tomis*; isto medju g. 1778–8, možda samo izvadci iz Sv. Pisma; d) *Thomae a Kempis: de Imitatione Christi lib. IV;* isto medju g. 1678–88; e) *Shpeigel duhovni od sashetka inu konza shloreſhkiga shivenia (iv ital.);* isto medju g. 1678–88.

VALVASOR (*Weikhard bar. v.*) IVAN, vlastelin od Galenečka i Novogsela i td., sav je život sproveo u izpitivanju slovenske poviesti, te toga radi zaslužuje dično miesto u slovenskoj književnoj poviesti, akoprem nije u slovenskom jeziku nijedno osobito dielo napisao. Rodio se je g. 1641 u Ljubljani, te izučiv nauke kod kuće, ode u sviet, da si pamet pooštri i izobrazi. Na povratku stavi se, da po zemlji pobere što više spomenika slovenske prošlosti, a zatim da jih u red metne, i na bieli sviet izvede, što je skoro sve njegovo golemo imanje izcrpilo. Izmedju 16 njegovih diela stranom nemački a stranom latinski napisanih i bakrorezi ukrasenih vriedna su osobite uspomene radi njihove važnosti za slovensku poviest a ponješto i za jezik, jer su puna slovenskih imena i izraza: *Topographia ducatus Carnioliae i Carinthiae modernae (Nürnberg 1688 na listu)*, te: *Ehre des Herzogthums Krain* (*Laibach 1689 na listu*). Wechter *(Hist. Forsch. II. 1125)* veli o njem: *ist klassich als Sittenmaler; für di neuere Geschichte und noch mehr für Ortskunde kann er nicht entbehrt werden.*

ZIZENČELLI JOSIP *(po O. Marku: Sisenthal)*, krajnski plemić, poznat samo iz jedne piesni: *Krainisches Empfehlungsgedicht von J. W. Valvasor's Ehre des Herzogthums Krain* (*u Ljubljani 1689*).

Digitized by Google

KRSTNIK IVAN (*Joan. Bapt. a S. Cruce*) iz Vipavca, kapucin. pripoviedalac u Štajarskoj, član akademije ljubljanske *Operosorum* pridievkom *Promtus*, Kastelcev pravopis nagrdio je s italijanskim, ali bez ma koje posliedice, jer njegovi spisi neprodriše u narod. Ovi su: *Sacrum promptuarium singulis per annum dominicis et festis solemnioribus Christi Domini et B. V. Mariae praedicabile* i td. *Venetiis* 1691.4 dva sveska, te *Labaci* 1696,1700, 1707.4 ostala tri. Jezik mu je veoma slab.

TEMLIN FRANJO iz Lezenja, svećenik, kô što je bilježeno u knjizi: *Voere krestsánszke krátki návuki, v Halli* 1754, napisao je: *Katekizmus Gyarszki, z vogrszkoga, v Halli* 1715; prva knjiga napisana za Slovence u zapadnoj Ugarskoj naseljene.

O. HIPOLIT iz Novogmiesta (*Neustadtl*) na Dolenskom, kapucin. štilac bogoslovja i dobar pripoviedalac, više je godina proživio u manastiru ljubljanskom, gdje je i umro g. 1722 u 38 godini fratarskoga života. Sastavio je: a) *Dictionarium trilingue, ex tribus nobilissimis Europae linguis compositum in anteriori parte latino-germanico-sclavenicum, in posteriori parte germanico-sclavonico-latinum, opus nunc primo in lucem editum a plurimis tamen Sclavonicae linguae avidis dudum desideratum* etc. Ovo je dielo bilo gotovo za tisak još g. 1712, kad pisatelju dodje do ruke Bohoričeva slovnica, te htjede po njezinom pravopisu sve dielo na novo prepisati, i tako osta u dvojem izvornom rukopisu sada u licealnoj knjižnici ljubljanskoj sačuvano. Kapucini htjedoše ga kašnje na svietlo dati, ali jih od toga odvrati oštra kritika Martina Naglića jezuvite (*1776*). I Japel začeo bješe tu istu misao. b) *Orbis pictus*, latinski, nemački i krajnski, kao prilog k slovniku, u rukopisu od g. 1712. c) *Grammatica-latino-germanico-slavonica ex pervetusto exemplari ad modernam in Carniolica lingua loquendi methodum accomodata, a plurimis expurgata mendis et germanicis aucta dictionibus etc. Labaci* 1715.8. To je Bohoričeva slovnica, ali gdjekuda ponješto izkvarena. d) *Buquise od flejda inu navúka Christuſa náſhiga iſvelishenja, tiga viſsóku shasty-vréjdniga inu bogabojéshiga mostrâ, Thomásha á Kempis* i td. (*iz nem.*). *V' Lublani* 1719.12.

STERŽINAR AHAC, svećenik iz Krajnske, povierenik biskupski i namiestnik u Oberburgu, a po O. Marku osnovatelj bratovštine Sv. Fr. Žaverija (*1729*). Da narod odvrati od narodnih piesama, baci u sviet ove njegove prazne i nesmašne: *Catholiſh kershanskiga vuka peiſſme, katére ſe per kerstianskimo vuko, boshyh potyh, per ſvétimu missionu, inu slaſti per svétimo Francisco Xaverio na strashe Górniga Gradu fare*

Digitized by Google

nusnu poyo, pogmérane inu na svitlébo dane; v nem. Gradcu 1729.8. Valjda su iz njegova pera potekle i sliedeće: *Peiſſem od teh velikih odpuſtikov te svete kriſhove poti per te novi cerkvi svétiga Francisca Xaveria v' Gornim Gradu;* u Ljubljani 1730.8

O. REGER (*P. Regerius*), iz Ljubljane, kapucin, državni pripoviedalac, s rečitosti na glasu: *Palmarium empyreum seu conciones CXXVI de Sanctis totius anni.* Prvi dio u Celovcu 1731.4, a drugi u Ljubljani 1743.4. Jezik mu je dosta slab.

BASAR BARTUO iz Krajnske, jezuvit, pripoviedalac u crkvi Sv. Nikole u Ljubljani, stavio se bješe, da iz svih slovenskih narieċja sastavi jedan književni jezik, ali nije ona narieċja dovoljno poznavao, te je više škodio nego li koristio. Napisa u tom smieru dosta slabačne: *Pridige iz bukvis imenovanih exercitia s. osheta Ignacia sloshene na uſako nedelo sheslejtu Labaci* 1734.4.

KLAPŠE PAV. FR., župnik u Tomaju na Gorenskom: *Synopsis catechetica, tu je sbrani nauk karſhanski* g. 1743, a na novo u Ljubljani 1757.8 izpravljeno.

SEVER MIHAJLO s Vaneča u Eisenburgskoj županiji: *Red svelicsánſstva, poleg ednoga znamenúvanya toga naipoglaviteisega recsenya jedro ſvetoga pissma* i td. *V' Halli Saxonskoj* 1747.12 (*prevod*).

LOVRENČIĆ PRIMOŽ iz Krajnske, jezuvit: *Miſſionske catoliſh karſhanske peiſſme v' lejtu 1748 vkopsloshene, pogmerane inu na svitlobo dane /kusi eniga paterja miſſionariuſa segnerianskiga iz tovarſhtva Jesuſoviga.* U Celovcu 1752.8. Njeke su davne, a njeke iz njegova pera, sve pako veoma slabe. Takove su i sliedeće onda tiskane sbirke: *Miſionske peſme inu molitve*, 8; i: *Andohtlive peiſme na u' ſe taille ſ. Maſhe u vishi;* u Gradcu 1756.8.

POGLOVIĆ I. L. iz Kamnika (*Stein*), učitelj Japelov, preminu g. 1770 u 80 godini svoga života. Izdao je četiri puta Krenova evangelja, a tim se mnogo narodna knjiga okoristila. Sam je pako napisao: a) *Tobiove bukve. U Lublani* 1733.12, opet 1742 i 1767, pridodav *Catechismus* i još nješto. b) *Thomasha Kempensarja bukve* i td. *Labaci* 1745.12 (*prevod*). c) *Sveta voiska, to je ſvetu podvushenie, koku ima ta ohlovik shes fourashnike te duſke ſe ſhtritat* i td. (*iz latin.*) *Labaci* 1747.8 opet oko g. 1773. d) *S. Lucie Andoht v' gorenski kraynski strani. V' Drashgoſhah* 1750.8.

POPOVIĆ IVAN ŽIGA VAL. rodio se g. 1705 blizu Studenca u Celjskom kotaru. Dovršiv nauke u Gradcu, ode u sviet, da si znanja pribavi.

Digitized by Google

Na povratku zasiedne u Beču stolicu nemačkoga krasnoslovja na akademiji i na sveučilištu (*1754*). G. 1766 dobi mjesto mirovine, te se nastani u Petersdorfu, gdje je tužni i osamljeni život sprovodio do 21 stud. 1774, kadno se prestavi. Za ono doba dosta je učen bio nemačkomu i slovenskomu jeziku, a veoma se pako s prirodoslovjem zanimao. U knjizi: *Untersuchungen vom Meere* pokazao je riedku učenost i zanesenu ljubav za slavenstvo. Nezna se, gdje leže sada njegovi velevažni i slovnički spisi o slovenskom jeziku, koje je Vodnik u ruci imao. Sastavio bješe novi pravopis, a slovnice Bohoriča i Pohlina mudro pretresao. Šafařik o njem veli: *ein genialer Sonderling und kenntnissreicher Autodidakt.* Poznata njegova diela jesu: a) *Excerpta ex futili libello, qui in Saxonia aliquot imperialibus emitur, si occurrat (rara avis!), sic inscripto: Arcticae horulae suhcisivae etc. Adami Wockerish. Witebergae* 1594.8; b) *In Gammaticam Vindicam edendam, id est Vinidarum seu Vinderum australium, cogitata et praeparata*; c) *Specimen vocabularii Vindo-carniolici*; d) *Universale glossarium, ad quod exiguntur voces, probaene sint an corruptae?*

POHLIN (*Pochlin, P. Markus ili Markusić*) MARKO ugleda bieli sviet u Ljubljani 13 trav. 1735. Prve nauke primi od Jezuvita u rodnom miestu a bogoslovne u Beču. Obukav haljine bosonogih Augustinianaca (*1755*), na kratko si steče liepi glas pripoviedanjem navlastito u Ljubljani (*do g. 1775*), a u redu bje nastavljen u Mariabrunnu blizu Beča za naučitelja redovnih diaka, i drugimi častmi odlikovan. Prestavi se u Mariabrunnu 5 velj. 1801, gdje je svu svoju starost proživio. Veoma je svoj narod ljubio, te mu sve sile kroz sav svoj neutrudljivi život požrtvovao. Najmanji Slovenci bili su mu prijatelji i štovali su ga, a učeno družtvo u Ljubljani (*Accademia Operosorum*) svojim ga članom s pridievkom *Novus* imenovalo. Nastojao je navlastito o tom, da u narodu uzbudi ljubav za narodnom knjigom, te je tim smierom do trideset i više knjiga u materinskom jeziku napisao. Škoda, što je Bohoriča s krivovierstva prezirao, i što ga za rane njemština zakvačila; a uza to narav ga nebješe onako oštroumom i ukusom obdarila, koliko mu na tom zvanju trebalo. Toga radi njegove slovničke i leksikalne radnje novostmi su nadute i često svojevoljno udesene, ali je po Kopitaru i odveć oštro bio s nevaljanosti ožigosan i odsudjen. Medj njegovim kalom leži i dosta pohvale vriedna; a i tim je veoma zaslužio, što je svojim primierom mnoge na pisanje potaknuo; što je tim

Digitized by Google

dao povod, da se jezik sve bolje proučí i izčisti; i što je u Sloveniji razvoj svietovne književnosti a umietnoga piesničtva navlastito uputio. Više je diela i nemački i latinski napisao; a medju ovimi osobito se odlikuje njegova: *Bibliotheca Carnioliae*, koja nam je mnogo viesti o slovenskoj književnosti sačuvala. Natiskao je sliedeće radnje: a) *Abecedika; v Lublani* 1765.8; b) *Molitvene bukuvse, v' Lublani* 1767.32. osmo izdanje *v' Lublani* 1787.32; c) *Krayńska Grammatika, das ist die crainerische Grammatik oder Kunst die crainerische Sprache regelrichtig zu reden und zu schreiben* i td. *Laibach* 1768.8 i 1783.8 ponješto ispravljena; d) *Limbar med ternjam, na Duneju* 1768.12; e) *Meńez boshje lubesni, v' katerimu śe zapopade visha boga prou lubiti* i td. *v' Lublani* 1768, iz Kastelceva *Nebeshki zyl;* f) *Ta male Katechiśmus Petra Kaniśiusa, na Dunaju* 1768.12; (1) g) *Sveta misl śa mertve, v' Lublani* 1769.12; h) *Marianśko Kempenśar, ali dvoje bukuvse od posnemanja Marie Divine (iz latin.), v' Lublani* 1769.12; i) *Kais. Patent von der Militärbeschreibung und Meldzetteln (prevod). Laibach* 1771; j) *Dijanje lepeh shednośt, v' Lublani* 1771.12; k) *Sveti poślni Evangelijumi* i td. *v' Lublani* 1773.8 i kašnje; l) *Usakdane kruh, tu je te male molitvene bukuvse, v' Lublani* 1777.32, valjda ono što pod *b;* m) *Shpopravlanje krayńskeh pisanix od lepeh umetnośt, v' Lublani* 1780.8 prvi svezak; n) *Pisanise od lepeh umetnośt na tu lejtu 1781, v' Lublani* 1781.8 drugi svezak, naime piesmica različnoga predmeta, te prvi no slabačni pokus umietničkoga piesničtva, sasvim svojevoljno obretenoga; o) *Mathia Schoenberga Opravk toga shloveka (iz nemač.), v' Lublani* 1781.8; p) *Bukuvse śa rajtego, ali kratku podushenie v' rajtengi sa fantishe, inu dekleta gmajn krayńskeh ludy, v' Lublani* 1781.8; q) *Tu malu Besedishe treh jeźikov; das ist: das kleine Wörterbuch in dreien Sprachen; quod est: parvum dictionarium trilingue, Laibach* 1782.4, siromašno i nekritično; r) *J. N. Tschupika Predige na nedele shez selu lajtu, perve buque, na Duneju* 1785.8; s) *Kratkoshasne uganke inu shudne kunshte iz Wele (bele) shôle od Petra Kumrasa (anagram mieste Peter Markuse), v' Beču* 1788.12; t) *Kmetam sa potrebe inu pomosh, ali uka polne vesele, inu shalośtne pergodbe te vasy Mildhajm, v' Beču* 1789.8 *(prevod);* u) *Glossarium slavicum in supplementum ad primam partem dictionarii carniolici, Viennae*, 1792.4; v) *Adjumentum Poźeos Carniolicae tam-*

(1) U isto je doba ovo dielo od nepoznatoga prevedeno i tiskano u Ljubljani 1770.12 sa piesmami i molitvami.

Digitized by Google

quam appendix ad grammaticam Carniolicam, Viennae 1798.8. Ostavio je pako u rukopisu: a) *Te odperte ali odklenene dure, seu Janua linguae carniolicae*, od g. 1768, kao pomoćna knjiga za nauk; b) *S. Aur. Augushtina Enchiridion*, prevod od g. 1781; c) *Dictionarium magnum latino-germanico-carniolicum, a literis ABC compactum in 4.° usque ad alphabeti Aaa.* Ustavi dalnje dielovanje, pošto se uvieri, da nebi nikako izdavatelja našao; d) *Interpretatio Carniolica auctorum Graecorum pro exercitatione scholae graecae. Labaci;* e) *Kraynska kroneka kratkega popisuvanja* i td.; f) *Svetoga Pifma ftarega Teftamenta perve Moyfesove buque is reflaganjam S. Texta;* g) *Psalmov Davidoveh buque;* h) *Petnajft pergajnajoshih arreshy ali premislekov, zakaj fe more katolshka vira usem sedanem viram neprejuleshi (iz nem.).*

REDESKINI MAKSIMILIJAN iz Ljubljane, prebendar kod stolne crkve sv. Nikole: a) *Podvushenje inu molitve sa vsakteriga is bukvi imenuvaneh exercisia S. O. Ignasia, Labaci* 1768.12; b) *Osem inu shefideset sveteh pesm, katere to na proshnje inu pofkelenje pesk brumneh dush skerbnu skup sbrane, pobulshane inu pogmirane* i td.; u Ljubljani 1775.8; dosta slabe (1). K tomu spada jošte: c) *Vifhe teh odspredej postavleneh pesm*, u Beču 1776.8; d) *Kratka visha k bogu fkus smotrejne inu fvunanje molituvse fe povsdigniti (iz lat.), v' Lublani* 1789.12.

GORJUP FR. ŽAV., kranjac, župnik i povierenik u Novoj crkvi blizu Celja, i sborni savietnik Goričkoga biskupa, napisa: *Zirkounu leitu ali evangelski navuki sa uffe nedele inu prasnike zeliga leita;* u Ljubljani 1770.4.

GUTSMANN OŽBOLD iz Koruške, jezuvit, sborni savietnik levantinske biskupije, protivnik Pohlina u što se tiče načina pisanja i pravopisa, učen no lukav preko mire. Od njega imamo: a) *Chriftianfke refnize, fkus premifhluvanje napreinefhene inu sa predige tudi naraunane* i td. *v' Zelovsi* 1770.8; b) *Windische Sprachlehre verfasset von O. G. Klagenfurt* 1777.8; opet Zilli 1786.8 drugim naslovom, a šesto izdanje u Celovcu 1829.8 po U. Jarniku izpravljeno. Prvi je on bilježio mieštni i orudni padež; drži se pako koruškoga izgovora; c) *Deutsch-Windisches Wörterbuch mit einer Sammlung der verdeutschen windischen Stammwörter und einiger vorzüglicheren abstammenden Wörter, Klagenfurt* 1789.4; po Šafaříku najpodobniji za porabu, akoprem nije pazio na krajski nego samo na koruški i štajarski izgovor.

(1) Isto su slabe piesme ove godine tiskane od nepoznatoga pod naslovom: *Rimarske bukvice*, i td. u Videnu 1775.8.

Digitized by Google

HASL JOSIP iz celjske okolice, jezuvit, krajnski pripoviedalac u sv. Jakovu kod Ljubljane: *Sveti poſt, Chriſtuſovimu terplenju poſvezhen, u' vſakdanu ſpremiſhluvanje resdejlen, Labaci* 1770.8 (*iz lat.*).

RAPEŽ FILIP JAK. iz Ribnice u Krajnskoj, orguljaš u Lovžu: *Romarsku blagu*, piesme za sveta pohodjenja, u Ljubljani 1770.8 u dva svezka.

KÜZMIĆ STIEPAN, slovenac iz Ugarske, pripoviedalac evangjelički u simegerskoj županiji: a) *Novi zákon ali teſtamentom Gosspodna nasega Jezusa Krisztusa zdaj oprvics z Griskoga na sztári szlovenszki jezik obrnyeni; v Halli Saxonskoj* 1771.8 sa predgovorom od Jos. Torkosa evangjeličkog pripoviednika u Šoprunu i sa mnogo molitvica, a sve za evangjelce slovenskoga plemena u Ugarskoj; opet u Požunu 1818.8; b) *Gesang-und Gebetbuch für katolische Winden in Ungarn*, oko g. 1780 po Čaploviću.

TAUFFRER INOCENT, jezuvit, ravnatelj ljubljanske gimnazije i učitelj ćudorenega bogoslovja, a po ukinuću isusovske družbe arcidjakon u Gorici: *Compendium ritualis labacensis latine, carniolice et germanice, cum assistentia moribundorum, Labaci* 1772.12.

TAUFFRER FR. ŽAV., opat manastira cistercienskoga u Žitičini (*Sitich*) na Dolenskom: *Kratki sapopadik kérſhanſkiga navuka sa otroke inu kmetiſke ludy. Labaci* 1773.12, i opet višekrat.

KONTI ANTUN, kranjac, prebendar kod stolne crkve Ljubljanske: *Bukuvze tega uſelej terpszhiga molenja tega SS. Sacramenta tega oltarja, v' Lublani* 1773.12 (*iz nem.*).

RUPNIK GASPAR, štajarac, župnik kod nove crkve blizu Celja: a) *Ta Chriſtuſovinu terpleinu poſvezheni post ta ſakdanſku premiſhluvaine Criſtuſoviga terpleina* i td. *Labaci* 1773.8 (*iz lat.*); b) *Peiſme od kershanskiga vuka po versti tega katechisma, katiri je na povelo zeſarsko svetlusti na deshele van poslan* i td.; u Lubljani 1784.8.

EDLING (*knez od*) **IVAN NEP.** iz Ajdovšine (*Heidenschaft*) u goričkom kotaru, načelnik u Laaku, izviestitelj školski u Krajnskoj, dvorski savietnik u Beću, ravnatelj književnoga družtva *Accademia Operosorum*, u Ljubljani i član goričke Arkadije, mnogo se starao za promak javne poduke, te je i više knjiga nemačkih i slovenskih za školsku porabu na svietlo dao. Evo jih njekoliko: a) *Sern ali venuſetek teh metodneh buqui poſlebnu ſa duſhelske uzhenike u' zesarskeh krailevah dushellah,*

Digitized by Google

u Beču 1777.8 slov. i nem.; b) *Forderungen an Schulmeister und Lehrer der Trivial-Schulen*, Laibach 1778.8 slov. i nem.; c) *Izpeshik tega velikiga katekisma s' vprashanjami inu odgovorami* i td. u' *Lublani* 1779.8.

KUMERDEJ BLAŽ, rodjen g. 1744 u Bledu (*Veldes*) na Gorenskom, savjetnik školskoga odbora i ravnatelj uzorne škole Ljubljanske, okružni povierenik u Celju, nadzornik školski ljubljanskoga okružja, a napokon okružni povierenik u Ljubljani, mnogo je učen bio i veoma zauzet za promak narodne knjige i jezika. S Japelom složno uvede bolji ukus u slovensku književnost, popravljajuć neprestano Pohlinove pogrieške. Oba su g. 1781 oživili akademiju *Operosorum* u Ljubljani, i radili na prevodu sv. Pisma staroga i novoga zakona. Škoda, što su njegove slovničke i riečoslovne radnje ostale nedovršene. Blaževa diela jesu sliedeća: a) *Vodenje* i. td. *preveden kao čitanka za porabu školsku*, u Ljubljani 1778.8; b) *Versuch über die krainerische Rechtschreibung*, u rukopisu od g. 1779; c) *Krainisch-slawische grammatik*, u rukopisu od g. 1793, uz sravnjivanje sa ostali slavjenskimi ingovori; d) *Krainisch-deutsches Lexicon*, u rukopisu; e) *Der Anfang eines deutsch-krainischen Wörterbuches*, u rukopisu, samo do rieči *Aberbinde*; f) *Podpuni Alphabetarium Carniolicum*, gdje jedino rieči bez tumača, u rukopisu; g) *Sbirka krajnskih korjenika*, u rukopisu. Sve se sada čuva u licealnoj knjižnici.

JAPEL GJORGJE rodio se je 11 travnja 1744 u Kamniku na Gorenskom. Prve nauke primi u rodnom miestu, krasnoslovne kod Jezuvita u Ljubljani, a bogoslovne u ljubljanskom sjemeništu, i bude naučiteljskom lovorikom ovienčan. Njeko je vrieme probavio u duh. pastirstvu u Trstu, zatim kao župnik u Ježici a kašnje u Naklu, pa kao zborni tajnik, kanonik i ravnatelj siemeništa u Ljubljani, a napokon kao kanonik i diocezanski školski nadzornik u Gurku. Za sadnje bolesti primi viest, da je tršćanskim biskupom naimenovan bio. Preminu 11 list. 1807. Akademija ljubljanska *Operosorum*, koju je on sa Kumerdejom novim duhom ugrijao i oživio, odabra ga za tajnika, te valjda toga radi kao nje član nosio je pridevak *Secretus*. Japel mora se s razlogom smatrati kao najstariji pravi slovenski piesnik. On je uveo mierilo u piesničtvo, uzam mu za temelj miesto teže naglasak. Mnogo je toga preveo iz nem. ital. i franc. jezika u slovenski prostim i svezanim slogom, a podosta je izvornih piesama liričkih i šaljivih izpievao, koje većim dielom još leže u rukopisih krajnskoga muzea. Ove istina više se pravilnostju i čistoćom govora negoli mašćom i usletom odlikuju. Skupi Gjorgje okolo sebe najpoglavitije domaće književne sile zato, da se jezična i pravopisna načela ustanove po Bohoričevih;

Digitized by Google

a kad mu to podje za rukom, stavi se u ljubi složno na prevod sv. Pisma. Evo njegovih radnja: a) Ta velki Catechismus s' prashanjami inu odgovormi i td. (iz nem.), v' Lublani 1779.8, 1787.8, 1790.8, i 1800.8; b) Svetu pismu Noviga Testamenta, id est Biblia sacra Novi Testamenti etc. in slavo-carnioliceum idioma translata per Georgium Japel et Blasium Kumerdey. Pars. I. Lublaci 1784.8, Pars II. 1786.8 s pripomoću biskupa Karla von Herberstein; opet 1800–1804, u dva sveska; c) Shtanne molitve (iz nem.), v' Lublani 1786.12 sa piesmami; d) Lysti inu evangelia na vse nedele inu prasnike zhez leitu, v' Lublani 1787.8; 1790.8 i kašnje; e) Zerkvene pesmi, litanie inu molitve per boshji slushbi (iz nem.), u Ljubljani 1788.8 (1); f) Prediga za vse nedele skusi leitu, katere je iz mnogih jesikov spisal i td. v' Lublani 1794.8; g) Svetu Pismu stariga testamenta in slavo-carniolicum translata per Georgium Japel et Blasium Kumerdey; sa pripomoću J. Rihava, J. Škrinjara, M. Šraja, A. Travna i M. Wolfa, u Ljubljani 1791–1800, u devet svezaka, dielo tako viešto izradeno, da je jamačno svake pohvale vriedno; h) Prestavlenje ene latinske pejsmi imenovane Ribniki tih ludy, skusi eniga kerarja v' Zelovzi, u Celovcu 1803.8 (iz lat.); i) Articae Horulae Adami Bohorizh a. 1584 Witebergae vulgatae, nunc redivivae, seu tractatus comprehendens elementa linguarum principalium slavicae originis, videlicet Carniolicae seu Vindicae, Croaticae, Slavonicae, Dalmaticae, Bohemicae, Polonicae et Moscoviticae, u rukopisu sada u liecalnoj ljubljanskoj knjižnici; k) Slawische Sprachlehre, das ist vollständiger Grammatical-unterricht von der krainerischen und windischen Sprache etc. u rukopisu od g. 1807 u istoj knjižnici.

DAMAŠEN IVAN, nazvan *Anton Felix Dev*, rodjen u Novom miestu u Krajnskoj, augustinianac bosonog, štilac mudroljubja i bogoslovja u Ljubljani, kao član akademije *Operosorum* nazvan *Utilis*, mnogo je ljubio i njegovao narodno piesničtvo. Umrie 7 stud. 1786, ostaviv: *Bellin, ena opera*, naštampana sa knjigom Pohlinovu: *Skupspravlanje kraynskeh pisanis* 1780; alegorični igrokaz, glasbom ovienčan po JAKOVU ŽUPANU učitelju u Kamniku.

KÜZMIĆ NIKOLA, slovenac iz Ugarske, katol. župnik u varoši Sv. Benedikta einsenburske županije: a) *Szlovenszki silabikar z steroga sze*

(1) Dvie crkvene viešto po Japelu prevedeni piesni najaze se u knjizi od nepoznatoga: *Pesmi k' sveti mashi inu shegnu, inu ene kratke molitve sa usaki dan* i td. u Ljubljani 8. (prije g. 1788).

decsa steti more navositi, s nikimi rejcsinicsami nav kùpe pod prespan stompanja dàni; v' Seproni 1780.8; b) *Grosses ABC-Buch für katolische Gemeinden*, i: *ABC za Sslovénce na Vogerszkem*, oko g. 1780 i 1821; c) *Evangelien und Episteln für alle Sontage des Jahres*, za ugarske Slovence, 1780 i 1821; d) *Katekisam* za katolike Slovence. oko g. 1780; e) *Mala biblia*, isto; f) *Molitvena knishica za vſakega kriſtjana*, g. 1821.

MIHALIĆ IVAN, kranjac, rodjen u Kropi, župnik u Radšaku, izpievao je njekoliko piesnih za sbirku *Pisanice*, i po narodu brao narodne poslovice, koje ostavi u rukopisu: *Kraynski pregovori, adagia carniolica*, oko g. 1780.

NAGLIĆ MARTIN, rodjen u Loki, jezuvit, učitelj krasnih nauka u Ljubljani, sastavio je njekoliko piesnih za sbirku *Pisanice*.

ZOIS (*bar. v. Edelstein-Gioja*) **ŠIŠKO** bieli jesviet ugledao u Trstu 23 stud. 1747 od otca rodom iz Bergama, veoma u Krajnskoj bogata na železnih rudah. Dovršiv nauke u gradu *Reggio* modeneske kneževine, mnogo svieta obide, zatim se nastani u Ljubljani, da kućne poslove vodi. Prirodoslovne znanosti jako su ga zanimale, a rudolučba navlastito, koju je preduboko poznavao; najveća je njegova zasluga, što se je poljodielstvo u Krajnskoj liepo razvilo; a kad se za obće dobro radilo, bio je prvi pomagatelj. I razvoj narodne knjige mu na srcu ležao, te njegova palača bieše za onda pravo središte slovenske učenosti. Preminu 10 stud. 1819. I brat mu Karlo kao biljoslovac liepi je glas uživao. Njihova knjižnica, koja se po slavjanskih knjigah i rukopisih osobito odlikovala, bje kašnje kupljena za licealnu ondiešnju knjižnicu.

LINHART ANTUN rodio se je g. 1758 u Radolici na Gorenskom. Još nezreo htjede u crkveni red, no do mala te se misli okani, dovrši nauke, te posta okružnim školskim povierenikom a kašnje tajnikom kod zemaljske vlade u Ljubljani. Kao član akademije *Operosorum* zvao se je *Agilis*. Prestavi se 14 srp. 1795. Bio je muž mnogovrstne znanosti; veoma ga pako zanimala domaća poviest, kò što jasno sviedoči njegovo dosta kritično delo: *Versuch einer Geschichte von Krain und der übrigen südlichen Slaven Oesterreichs* (*u Ljubljani g. 1788, 1791. u dva sveska, nesavršeno*); a nije jamačno ni svoga jezika zapustio. Već za mladosti stavi se iz krajnskoga prevadjati piesme u nemački jezik, njekoje pako sam izpieva. Pokuša, da slovensku književnost prvom glumom obogati, i prilično uspie. Jezik i slovnica u njegovih spisih nemogu istina služiti za

Digitized by Google

izgled, ali su mu slog i duh čisto narodni. Evo njegovih radnja: a) *Shupanova Miska, ena komedia v' dveh aktih, prenarejena po tej nemshki: Die Feldmühle, inu v' Lublani jègrana v' lejti 1790;* u Ljubljani 8; b) *Ta vessели dan ali Matishek se sheni, ena komedia v' pet aktih, obdelana po ti francoski: La folle journée, ou le mariage de Figaro, par M. de Beaumarchais,* u Ljubljani 1790.8, i 1811 (*Fransl. Saggio, str. 200).*

VODNIK VALENTIN rodio se je ? velj. 1758 pri Žibrlu u gornjoj Šiški blizu Ljubljane. Primi nauke u ljubljanskom zavodu jezuvitskom, a rodjak mu O. Marcel Vodnik navede ga, da u franjevski red stupi (*1775*). Ali mu manastirski život do mala omrzne, te još g. 1784 ostavi ga, i bude svietovnim svećenikom. G. 1793 bje poslan kao duhovni pomoćnik u Koprivnik na Gorenskom, gdje je srieću imao zapoznati se sa Sigis. bar. od Zoisa, koi mu se je pako sve do smrti izkazao kao iskreni prijatelji i pokrovitelj. Zois i Linhart, opaziv u njem izvanredni um, obodriše ga na rad, a on se uz njihovu pripomoć pusti u let. Već se svietu izkazao bješe kao dobar piesnik po svojih prvenčih u Pohlinovoj sbirci *Pisanize*; a sada prionuv najprije na temeljito proučenje narodnoga jezika, stavi se na izdavanje slovenskoga kolendara po novom ukusu, i prepravljati osnove povećih zgradja. God. 1797 bje premiešćen u Ljubljanu za duh. pomoćnika kod sv. Jakova, a sliedeće dobi stolicu piesničke umietnosti na gimnaziji u istom gradu. Čim se u Ljubljani nastani, pohiti umah Vodnik na izdavanje prvoga političkoga časopisa na slovenskom jeziku; a uz to veoma se piesničtvom zanimao, i krasnih plodova na svietlo davao. Kupio je u isto doba narodne piesme, te rieči i izraze kao zgradju za slovnik; a radio je istodobno na prevodu sv. Pisma, i kao javni povierenik na razsudjivanju knjiga. Njegove piesme, a one *sa brambovce* navlastito, tako sav narod uzhitiše, da na kratko nije bilo kuta u zemlji, gdje se nebi one orile i pievale. Francezi, pridobiv Ilirsku, umah ga postaviše za ravnatelja svih srednjih škola. Tada u prvom žaru, koi mu duh obuze kad spazi sve Slovence pod istom vladom sakupljene, izpjeva Vodnik najuzvišeniju piesmu, što ima slovenska književnost, naime *Ilirija oživljena;* ali taj božji dar bude pako od davno zakletih slovenskih dušmana upotriebljen na njegovu propast. G. 1814 Niemci, čim si opet Sloveniju prihvatiše, umah Vodnika s časti ravnatelja skinuše, jedva dozvolivši, da bude učiteljem italijanskoga jezika na ljubljanskoj gimnaziji. Od tada se Vodnik ponajviše bavio sa starimi spomenici i domaćom poviesti. Umrie 8 sieč. 1819. Bio je muž svakojake učenosti, navlastito dobar prirodoslovac i filolog, a kao piesnik, nema mu jamačno para u Sloveniji, te ga toga radi Slovenci punim pra-

Digitized by Google

vom svojim prvim piesnikom nazivlju. Samo u što se tiče jezika nije dopro bio do one savršenosti, koje je trebovao njegov izvanredni um. U piesmah osobito pučkoga predmeta teško da ma bude i ma kada suparnika. Od njega imamo: a) *Velika pratika ali kalender za to lejto 1795, v' Lublani* 4; *Za to prestopno lejtu* 1796; *Za to lejto* 1797; po novom ukusu; b) *Lublanske Novize od vših krajov seliga svejta, v' lejti* 1797–1800.8, prve političke novine slovenske, koje su za prvo dvie godine izlazile dvaput na tjedanjna polovicu tabaka, a za ostale dvie jedanput; c) *Kuharsek bukve, iz Nemshkiga preslovenjena, Lublana* 1799.8; d) *Pésme za pokúshino, v' Lublani* 1806.8; opet g. 1840.8 s prilozi. Još u petnaestoj godini izpieva: *Zadovoljni Krajnc,* a najkrasnije su: *Moj spominek, Milici miljeni,* i *Vršac.* e) *Pesmi za brambovse, v' Lublani* 1809.8 s predgovorom u prozi; f) *Pismenost ali Grammatika za perve shole, v' Lublani* 1811.8. Pred njom stoji *Iliria oshivlena* (*i u V. svesku Čbelice*), koju prvo nemački izpieva. Na povratku austrijske vlade, da joj omili, sastavi *Iliria sveličana,* no lošim uspjehom. g) *Kershanski navuk za Ilirske deshele, vsét iz Katechisma za vse serkve Franzoskiga Zesarstva, v' Lublani* 1811.8 sa prilozi; h) *Abezeda za perve shole, v' Lublani* 1811.8, 1812.8; i) *Poshétki Gramatike, to je Pismenosti Franzoske Gospoda Lhomonda, za latinske franzoske shole v Ilirii, v' Lublani,* 1811.8; k) *Deutsch-Slowenisch-Lateinisches-Wörterbuch*, ili *Slovar némshko-slovenshko-latinski,* u rukopisu od g. 1812. Tu je do 30,000 rieči vieštо nemački istumačenih. G. 1813 javi u novinah, da će to dielo na skoro obielodaniti, ali po odlazku Franceza iz Ljubljane nije imao čim, da to obećanje ispuni. Jedva g. 1860, popunjeno i izpravljeno, a podporom biskupa Wolfa bieli je sviet ugledalo. l) *Robishtvo ali porodnisharski vuk za babise, v' Lublani* 1818.8 (*iz nem. od Iv. Matoseka*). Na nemačkom jeziku dao je tiskati g. 1809 poviest krajnske, tršćanske i goričke zemlje, podosta kritička za ono doba.

MAKOVIĆ ANTUN, rodjen u Kostanjevici na Dolenskom, semaljski liekar i sukromni učitelj primalja u Ljubljani: a) *Prashanja inu odgoveri shes vshegarstvu, po navskeh bukvah Raf. J. Steidela od vshegarstva, Laubach* 1782.8; b) *Podvuzhenje za babise* (*iz nem.*), *Laibach* 1788 na listu.

BASTIANČIĆ BARTUO, župnik u Ljubljani: *Katholshku podvuzhenje od teh pervih dveh Sakramentov f. Kersta inu f. Firme; v' Lublani* 1783.12.

Digitized by Google

DEBEVC IVAN, prebendar i učitelj vieroznakena kod Ursulina u Ljubljani, g. 1795 stavio se bieše klerikom predavati slovensku slovnicu, no navala franceske vojske g. 1797 i tu sienku narodnoga napredka proguta. Napisao je: a) *Kratki navuki, regelze inu molitve za Sakrament te pokore, v' Lublani* 1783.12, opet?, 1792, 1807 i kašnje; b) *Krainische Grammatik*, u rukopisu od g. 1795-7 u knjižnici siemeništa ljubljanskoga; c) *Majhine perpovedvanja*, u Ljubljani 1809.8.

GOLLMAYR GJORGJE, rodjen u Lešu na Gorenskom, učenik na bečkom sveučilištu, naučitelj bogoslovja, sborni biskupski bilježnik, kanonik te obći namiestnik i nadpop u Ljubljani, preminu g. 1822. Mnogo se starao za knjige pučkih učiona, i za čudoredno odgojenje mladeži, za koju je složio: *Sveta mafha inu kerſhanſku premiſhlavanje za uſtak dan is ſ. piſma, tudi druge nusne molitve, v' Lublani* 1783.12, i kašnje.

STROJ IVAN, dvorski biskupski pomoćnik, zatim bilježnik, a napokon župnik u Igu: *Kerſhanſku premiſhluvanje k' podushenju inu k' tróſhtu za vboshne inu take ludy, katéri ſe mósejo za ſvoj shiveſh tárdu truditi, v' Lublani* 1783.12 *(prevod)*.

SULAK EZEKIEL, franjevac, pripovjednik, štitac bogoslovja i čuvar manastira u Rumi: *Te narbolſhe molitve, katire je naſh sveti oshe Papesh Pius VI reſvetlil inu reſloshil (iz nem.), v' Lublani* 1783.8.

FANTON (*de Brunn*) **JOS. IGNJ.** iz Ljubljane, naučitelj mudrozanja i liečničtva, državni liečnik živinarski i prvi liečnik u Idrii: a) *Bukuvze od shvinſkih bolesni za kmeteshke ludy od Ivan. Gottl. Wolſtejna (prevod), v' Lublani* 1784.12; b) *Bukve od kug inu bolesen goveje shivine tih ovac inu ſvin*, od istoga (*prevod*), *v' Lublani* 1792.8.

CRABAT (*Hrovat*) **MARTIN**, svećenik: *Lush inu sensa vofra s. Mashe, ali molitve per s. Maſhi* i td., *na Duneju* poslie g. 1785.12, i 1828.12 pod drugim naslovom.

BREZNIK ANTUN. prebendar u Zavecu (*Sllavsa*) u dolnjoj Štajerskoj: *Veshna Pratika od goſpodarſtva* i td., *v' Lublani* 1789.8, stogodišnji kalendar.

ŽELENKO GJORGJE iz dolnje Štajerske, prvi se latio slovensku slovnicu napisati u slovenskom jeziku, ali ločom srećom: *Slovenska Grammatika oder Vendiſche Sprachlehre in deutſch und wendiſchen Vortrag* i td. *Zilli* 1791.8.

HOFFMANN MIHAJLO iz Ljubljane, kanonik u Novom miestu, umrie g. 1826: a) *Visha ſveta maſha ſlúſhati inu druge molitve, v' Lu-*

Digitized by Google

blani 1791.12; b) *Shivlenje Svetnikov in prestavni godovi, v' Lublani* 1828–9.8 u 4 svezka, i 1831.8. Po smrti Mihajlovoj to su dielo dopunili Fr. Veriti i And. Albrecht.

GOLIČNIK IVAN, župnik u Griži na Štajarskom: *Antona Janſhaja Zeſarskiga Zhebellarja Popalnoma podvuzhenje sa vſe zhebellarje (iz nem.), v' Zelli* 1792.8.

DISMAS P. (*a S. Elisabetha, Zakotnek*) iz Šiška blizu Ljubljane, augustinianac bosonog, pripoviedalac u Sleskoj, kašnje župnik u Braunu, preminu g. 1793. Bje najstarijim pobirateljem slovenskih narodnih piesama.

ŠKRINJAR JOSIP, župnik Sv. Marie od navišćenja u ljubljanskom predgradju, suradnik na prevodu slovenske biblie (*dio VI. VII. IX.*): *Molitu greſhniku per uſákimu is ſedem Pſalmov od pokore k bògu zdihujózhiga, v' Lublani* 1804.8 i 1817 dvaput.

TRAUN ANTON, naučitelj bogoslovja i prebendar pri sv. Petru u ljubljanskom predgradju, izradio je V dio prevoda slovenske biblie.

KERN, učitelj u Ljubljani, napisao je: *Navuk od kosa ſtavlenja*, kao prilog uz *Novize* od g. 1798.

RICHTER JOSIP, župnik Sv. Petra u ljublj. predgradju i suradnik na prevodu slovenske biblie (*Dio III. IX.*).

KNOBEL PAVAO, učitelj: *Shtiri pare kratko-zhaſnih novi pesmi, inu Krainzam sa ſpomin dane, v' Krainu* 1801.8, prostačkoga predmeta.

REJA (*von Reya*) ANDRIA, župnik u Zibiki na Štajarskom: *Kerſhanſkiga navuka islagaine po u ceſarſkih deshelah naprei piſſanim katechismuſsi u' latinskomu vundanu* i td. I i II *Bukve. Lublana* 1801.8 (*prevod*).

ŠRAJ (*Schrey*) MODEST, duh. pomoćnik u Sv. Jakovu pri Savi, suradnik na prevodu slovenske biblie (*Dio III. i IV*).

WOLF MATIA, duh. pomoćnik, preveo je VIII dio slovenske biblie.

KLEMENTINI ANTUN, kanonik u Ljubljani: *Sveti krishovi pot* i td. *v' Lublani* 1808.8, i g. 1826.8 za četvrti put po Iv. Bedenčiću.

KOPITAR BARTUO, rodio se 23 kol. 1780 u Repnjih blizu Ljubljane. Izučiv nauke, koji su se onda na ljubljanskoj školi predavali, a već od 14 godine bez roditelja i imovine, g. 1799 rado stupi u službu bar. Zoisa najprije kao kućni učitelj, a kašnje kao tajnik. Zois i Vodnik navedoše ga, da se učenju slovenskoga posveti, i da sastavi slovnicu istega

Digitized by Google

jezika. Dobro je poznavao grčki i latinski jezik i jugoslavenske jezike, te je svojoj slovnici klasički oblik udario. U što se ova tiskala, odputi se u Beč, da uči pravo, ali još druge godine povrati se u Ljubljanu, gdje bude prosuditeljem slovenskih knjiga. Malo zatim opet prodje u Beč kao pisar a kašnje čuvar dvorske knjižnice. G. 1814 bje poslan u Pariz, da priusme knjige i rukopise, što Francesi za svoga haranja po Austriji bjehu oteli i kući odpremili. Poglaviti njegovi prijatelji u Beču bili su: Prof. Janko i Miklošić, slovenci, i Vuk; a nije bilo Slavena, koi ga nebi ljubio i štovao. Tielom se raztavi u Beču 11 kolovoza 1844. Dao je na svietlo sliedeća diela: a) *Grammatik der slawischen Sprache in Krain, Kärnten und Steiermark; Laibach* 1808.8. O njoj veli Dobrowsky: *allerdings wird diese Grammatik in der Krainischen Literatur Epoche machen*; a Šafařik: *Seine Grammatik gehört zu den einflussreichsten philologischen Arbeiten, die auf dem Gebiete der slawischen Literatur erschienen sind.* b) *Glagolita Clozianus*, u Beču 1836; c) *Hesychii glossographi discipulus russus sec. XII. in ipsa urbe Constantinopoli* 'αποσπασμάτιον *codicis Vindobonensis*, u Beču 1840. Mnogo je pako članaka i sastavaka znanstvenih u bečkih i u drugih listovih izdao, a rado se je i perom hrvao.

FRANUL VICENC (*von Weissenthurn*), naučitelj pravâ i odvietnik u Trstu: *Saggio grammaticale italiano-cragnolino, Trieste* 1811.8. Sliedi Kopitara, a pridodaje Linhartov *Matishek.*

ŠMIGOC IV. LEOP., u službi kod kuće Attems na Štajarskom: *Theoretisch-practische windische Sprachlehre, durch viele Übungsstücke zum Übersetzen erläutert, mit einer auserlesenen Sammlung von Gesprächen und einem Radical-Wörterbuche versehen:* Grätz 1811.8. Do Murkove najbolja za Niemce. Dobrowsky ju hvali.

PRIMIC IV. NEP. iz Zaloga na Dolenskom, učitelj slovenskoga jezika na liceju i pisar kod knjižnice u Gradcu: a) *Abeseda za Slovénce, katéri se hóshejo Slovénſko brati nauchiti; v' Gradcu* 1812.8; b) *Prava pót k dobrimu ſtanu, ali ena beſéda od pravim shaſi* (iz nem.), u Gradcu 1812.8; c) *Nemſhko-Slovénſke branja, v' kotérih ſe snajdejo raſne pravlize, baſnje ali fábule v' svésanim ino proſtim govóru, pogóvori, pripoviſti véſtnika sadershanja, péſmi, vganke, kratek obraz hiſtórije ſtarih Slovénov* i td. u Gradcu 1813.8. Tu ima piesama Vodnikovih, Jarnikovih i drugih. d) *Novi Némſko-Slovénſki Bukvar al ABC otrokom lehko saſtopleu*, u Gradcu 1814.8.

RAVNIKAR MATIA rodio se je g. 1776 u Vaći na Gorenskom, bje učitelj vieronauka a kašnje ravnatelj ljubljanskoga liceja, zatim rav-

Digitized by Google

natelj siemeništa i kanonik, viećnik kod tršćanske gubernije, a napokon g. 1830 tršćanskim biskupom. Dočim je upravu filosofičkog tečaja rukovodio, izposlova, da bude tu podignuta osobita stolica za slovensku filologiju (*1815*), a g. 1817, da slovenski jezik bude kao propisani predmet za djake u drugoj godini bogoslovja. Vatreno se starao za uznapredovanje narodne knjige; a njegova je prosa mnogo dopriniela na ugladjenje slovenskoga jezika, pošto je pučke izraze motrio i rabio a tudje izbjegavao Napisao je: a) *Perpomozhik boga prav ſposnati in zhaſtiti, ino pot prave ſrezhe po Jesuſovim vuku in shivlenju* (*iz nem.*), *v' Lublani* 1813.8, i 1816; b) *Sveta maſha ino kerſhanſko premiſhlovanje is sv. piſma sa vſak dan meſza, v' Lublani* 1813,12, dielo *Gollmayrevo*, no sada izpravljeno i pomnoženo, više puta preštampano; c) *Sgodbe ſvetiga piſma sa mlade ljudi* (*iz nem.*); *v' Lublani* 1815-7.8 u tri svezka; d) *Abezédnik sa Shole na kmetih v' zeſ. kral. deshélah; v' Lublani* 1816.8; e) *Kleine Erzälungen. Male povéſti sa ſhole na kmétih po z. kr. deshélah;* u Ljubljani 5816.8; poizpravljenje Debeveeve knjige; f) *Kerſhanſki katoſhki nàvuk s' vpraſhanji ino odgovori; v' Ljublani* 1822.8 (*iz nem.*); g) Po Janesiću jošte je preveo; *petere Mozesove bukve.*

SKRBINE PASKO iz Višnje gore na Dolenskom, franjevac, čuvar ljubljanskoga manastira, vrli pripoviedalac, umrie u Beču oko g. 1820: a) *Isloshejna peſem*, u Ljubljani 1813.8; b) *Nedélſke pridige, v' Lublani* 1814.8; c) *Prasoiſhke pridige*; *v' Lublani* 1814.8. Jezik mu na nemačke načine veoma obiluje.

JARNIK URBAN ugleda bieli sviet u ziljskoj dolini na Koruskom g. 1784. Dovršiv nauke u Celovcu, bude duh. pomoćnikom u Čanjcih (*do g. 1809*), gdje mu se je piesnički duh probudio. G. 1809 prošav na istu službu u Celovcu, sve se odlučnije narodnoj knjizi posveti. Kašnje bje župnikom Moosburgskim u Koruškoj. Preminu g. 1844. Poglavita njegova diela jesu: a) *Sbér lépih ukov sa Slovenſko mladino is némſkiga ino latinſkiga preſtavlenih, is staro-slavenſkiga ino pemſkiga preravnanih, ni kotérih pa novo sloshenih*; *v' Zelovzu* 1814.12; to je sbirka raznoga predmeta u prozi i u stihovih; b) *Sadje-reja* (*iz nem.*), *v' Zelovcu* 1817.8; c) *Jedro kerſnanſkih reſniz* (*iz nem.*), *v' Zelovzu* 1820.8; d) *Evangelji ino branje na vſe nedéle ino ſvetka zelega leta*; *v' Zelovzi* 1821; e) *Evangelji na poſebne dneve ſvetega poſta; v' Zelovzi* 1821.8; f) *V' duhi katolſhe zerkve molozh kriſtijan* (*iz nem.*); *v' Zelovzi* 1822.12; g) *Kleine Sammlung solcher altslawischen Wörter, welche im heutigen windischen dialect noch fortleben; ein Beitrag zur Kennt-*

Digitized by Google

niss der alten hochslovenischen Büchersprache; *Klagenfurt* 1822.8; h) *Versuch eines Etymologikons der slowenischen Mundart in Inner-Oesterreich, nach verlässlichen Quellen*; *Klagenfurt* 1832.4, a ova je najbolja njegova radnja. Tu često prispodablja rieči sa ostalimi slavenskimi izgovori. U rukopisu ostavio je: *Deutsch-wind. Wörterbuch*, što je skupa sa A. Slomšekom izradio. Mnogo je pako njegovih piesama izvornih i prevedenih naštampano u listu *Carinthia*, njekoliko i u Čbelici a deset u Vodnikovu *spomeniku;* no zaman ćeš u njih tražiti visoka poleta i žive masti; one ti teku kao tiha riečica kroz bujno cvieće krasnoga perivoja.

VOLKMER (*Volkmayr*) LAVOSLAV, rodjen g. 1741 u Luttenbergu na Štajarskom, svećenik, prestavi se g. 1816 blizu Optuja. Po Mačunu izpievao je mnogobrojne piesme, većinom basnovite, uz mnoge o seljačkih poslovih, kadšto veoma dosietljive, ćega radi kao pučke u obće obljubljene. Antun Murko sakupi najlepše i na svietlo jih poda pod naslovom: *Leop. Volkmera fabule in pesmi*, u Gradcu 1836. Jezik mu je po Mačunu slabiji od onoga, kojim govori ondješnji narod.

DAJNKO PETAR, rodio se je blizu Radgone na Štajarskom, gdje je duh. pomoćnikom bio, a kašnje dekanom u velikoj Nedelji blizu Ormuža. Pokuša, da latinicu sa klimenticom usavrši, ali mu sreća neposluži. Latio se i pievanja i sabiranja pučkih piesama, no po Klunu poezia mu je puka proza, a narodne je piesme svojevoljno sakaćao. Šafařik ga pako s neumorne radinosti veoma hvali. Njegova su diela: a) *Sashetek vúshenja 'Slavenſkega po nedelah, knishiza soſeb naroshena doraſhenim ino vſem, keri predaleſh ſo od ſhole farne, ino ſe v kratkem brati, ino doſta potrebniga navúshiti hshejo, dobiti v Radgoni* 1816.4 i 1824.8 novim pravopisom; b) *Evangeliomi na vſe nedéle ino ſvetke ſkoz leto, preloshéni iz greshkega na ſlavenſki jezik shifteſhi; v' Gradzi* 1817.8 i 1818.8, a kašnje višekrat; c) *Kniga poboshnoſti; v' Radgoni (pravo u Gradcu)* 1817, a za treći put u Gradcu 1824.12; d) *Lehrbuch der Windischen Sprache, ein Versuch zur gründlichen Erlernung derselben für Deutsche, zur vollkommeneren Kenntniss für Slowenen; Grätz* 1824.8. Šafařik veli, da se dvojiti nesmie, *dass diese Grammatik mit vorzüglichem Fleisse ausgearbeitet worden, und sich durch Gründlichkeit und Reichhaltigkeit, so wie durch Fasslichkeit, Klarheit und Bündigkeit des Vortrags auf das vortheilhafteste auszeichnet.* Drži se naričja, kojim govore Slovenci medju Murom i Dravom. e) *Kmet Isidor s' ſvojimi otroki ino ſydmi, ali pripodobni navyki dobrih ſtarſhov za ſvoje otróke ino podloshne, (po Schmidu)* u Gradcu 1824.8; f) *Svetega piſma zgodbe iz*

Digitized by Google

ſtarega ino novega sakona, v' Gradzi 1824.8 i 1826.8 u dvie strane; g) *Opravilo ſvete meſhe, ſpovedne ino drüge prilishne molitbe za katolſhke kriſtjane; v' Gradzi* 1824.12 i 1829.12; h) *'Sto zirkvenih ino drügih poboshnih peſmi med katolſhkimi kriſtjani ſlovenſkega naroda na 'Shtajarſkem*, u Gradcu 1826.12; i) *Veliki katehisem, to je kniga kerſhanjſko-katolſhkega navüka vu pitanjah ino odgovorih, v' Gradzi* 1826.8; k) *Poſvetne péſmi med ſlovenſkim narodom na 'Shtajarſkem*, u Gradcu 1827.8, sbirka piesama od raznih spisatelja; l) *Sveti krishni pot* i td. u Gradcu 1829.12 sa njekoliko piesni; m) *Molitbe za katolſhke kerſhenike* i td. *v' Radgoni* 1829.8; n) *Boshja slushba herſharſke mladoſti* i td. *v' Radgoni* 1830.12; o) *Zhelarſtvo ali zelo novi, kratki, popun navuk shelne reje; vu Gradzi* 1831.12; p) *Deutsch-slowenisch-lateinisches Wörterbuch* (*Aal-Agur*) u rukopisu.

VESEL IVAN složi i g. 1818 obielodani prvi slovenski sonet *Potashva* u ljubljanskom *Wochenblattu*, te kašnje u Čbelici (*1830*) više jih je na svietlo dao.

VERDINEK GJORGJE, možda svećenik: *Ene prou lepe molitvne bukvize imenuvane vſakdajni kruh* i td. *v' Zelli* 1820.12.

JEŠENAK IV. PAVAO, župnik u Ulimju i član gospodarskoga družtva u Gradcu: *Bukve za pomozh inu prid kmetam potrebne. Pervi deil: od oſkerblenja tih njiv; v' Zelli* 1821.8.

METELKO FRANJO SERAF. bieli sviet ugleda 14 srp. 1789 u Sv. Kanzianu na Dolenskom. Srednje nauke dovrši u Novom miestu a bogoslovne u Ljubljani (*1813*), te bude umah duh. pomoćnikom u Görjach-u, zatim poduputeljem ljubljanskoga siemeništa, svibnja 1817 učiteljem vieronauka a 14 velj. 1818 slovenskoga jezika na ljubljanskom liceju i za njeko vrieme italijanskoga, te napokon 1 sieč. 1819 slovenskim prevediteljem državnih spisa miesto Val. Vodnika. Dne 18 kol. 1857 bje odlikovan zlatnom zaslužnom medaljom sa krunom. Preminu 27 pros. 1860. Pokuša i on, da latinicu dopuni sa klimenticom, te sastavi i drugih složenja pravopisnih, dapače jedno novo slovo izumi; ali mu svi napori u bah udariše, pošto mu se mnogi na put stavili, navlastito satirik Čop, te i sama vlada i svećenstvo. Borba, koja je s toga nastala, mnoge je na učenje narodnoga jezika potisnula. S druge pako strane slovnička načela, po Metelku izumljena, bila su i štovana i kao temelj dalnjemu razvitku poprimljena. Jezik mu je sasvim čist i gladak, a slog diše pravim slovenskim duhom. Evo njegovih radnja: a) *Preſvétiga Goſpoda naſhiga Piuſa VII apoſtolſko piſmo* i td. *v' Lublani* 1822 na listu; b) *Sadna pridiga, ſ' kére*

Digitized by Google

so mil. knes vélki Shkof Augushtin Gruber 4 pros. 1824 slovo jemali; v' Ljubljani 1824.8 (*prevod*); c) *Lehrgebäude der slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen, nach dem Lehrgebäude der böhmischen Sprache des Abbé Dobrowsky; Laibach* 1825.8; d) *Abezédnik sa Slovénſke shóle v zeſ. kral. dershavah; v Ljubljani* 1829.8; e) *Deutsch-Krainisches Namenbüchlein für Landschulen; Laibach* 1829.8; f) *Slowenische Sprachlehre* i td. *Laibach* 1830.8; izvadak od gori pomenute njegove slovnice, namjenjen učiteljem pnčkih škola; g) *Shtevilſtvo sa Slovénſke ſhóle po z. kr. dershavah. v' Ljubljani* 1830.8 (*prevod*). Osim prevoda kadkada dosta obširnih državnih spisa, više je razprava dao tiskati u listu: *Mittheilungen des historischen Vereins für Krein*, a mnogo radnja ostavi u rukopisu, kô što na pr. poviest slovenske književnosti.

ZALOKAR IVAN, rodjen 1792 u Vinici na Dolenskom, duhovnik u ljubljanskom siemeništu, a kašnje župnik u Novom miestu, veoma gospodarstvu viešt, o kom je izdao podpuni nauk, a neumorno je radio na ogromnom slovenskom riečniku: a) *Navuki ino molitve sa mlade ljudi; v' Ljublani* 1822.8, i 1825; b) *Splohin nauk od krajnſkih zherk, poſébni glaſ novih, in navój po njih práv brati; v' Ljubljani* 1825.12; c) *Kratko poduzhenje v' nar potrébſhih kerſhzhanſkih reſnizah; v' Ljubljani* 1826.12 (*iz nem. pomnoženo*); d) *Kratko premiſnljovanje kriſtuſoviga terplenja per boshjim grobi* i td. *v' Ljubljani* 1826.12.

STANIĆ VAL. rodjen g. 1774 na Soči, kanonik i školski nadzornik u Gorici. gdje g. 1847 preminu: a) *Peſme sa kmete ino mlade ljudi;* u Gorici 1822.8, ponajviše prevodi od Mildheimera; b) *Visha h' ſ. maſhiſlushiti*, tiskano medju g. 1822-30; c) *Molitve in premiſhlovanja per objiſkovanju ſhtirih k' sadoblenju odpuſtika ſvetiga-leta odlozhenih zerkva, s' perſtavkam 41 zerkovnih ino drugih poſem, v' Vidmu* 1826.12 i 1838, u Gorici, većinom pobrano ili prevedeno; d) *Zeſar ino prelat* (*iz nem. od Bürgera*) — *Rosh' ze na grob Marjane D., k' tera je v' jéſeni 1820 vmerla (1828.)* U rukopisih je pako ostavio debelu kitu izvornih i prevedenih piesni.

BARLA MIHAJLO slovenac iz Ugarske i evangjelički pripoviedalac u *Kövágó örs-u* saladske županije: *Krszcsanske nòve peſzmene knige szprávlene evangyelicsánszkim gmainam;* u Šoprunu 1823.8.

BEDENČIĆ IVAN, župnik u Sv. Petru ljubljanskoga predgradja: *Tomasha Kempensarja zhvetiri bukve, pot k nebeſam* i td., *v' Lublani* 1825.8; staro izdanje po Ivanu izpravljeno.

Digitized by Google

DOLENC J., biskupski kapelan u Ljubljani, a kašnje župnik u Boginskoj Bistrici: *Pridiga, kero so miloſtl. preshaſt. Firſht in Goſp. Gd. Anton Alois Ljublanſki Shkof imeli per S. Jakopu v' Ljublani 30t mal. tr. 1826 per pervi proseſji ſvetiga leta (iz nem.); v' Lublani* 8.

DOLINAR LUKA, svećenik, rodjen u Loki na Gorenskom 1794: a) *Peſem od ſvetiga leta*, 1826.8; b) *Peſme v' nedele zeliga leta*, u Ljubljani 1829.8. Preveo je jošte jubilejsku bulu.

KURALT MARTIN, svećenik krajnski, pievao je dosta dobro latinski, nemački i slovenski. Poznata je njegova: *Jutrejna péſem eniga krajnſkiga kméta po létu (Illirischen Blatt 1826 br. 31).*

BARAGA FRIDRIK, rodjen g. 1797 u Doberniči na Dolenskom, duh. pomoćnik u sv. Martinu, zatim u Metliku, kašnje vierovjestnik u Cincinati u Americi, a napokon Mičiganski biskup: a) *Opominvanje eniga duhovniga paſtirja na ſroge oushiſe v' ſredi ſvetiga leta* 1826.8, dvie slabačne piesme; b) *Od poshe(hevanja in poſnemanja Matere boshje;* u Ljubljani 1830.8; c) *Duſhna paſha sa kriſtjane;* u Ljubljani 1830.8 i 1831.8; d) *Obiſkovanje Jesuſa Kriſtuſa v' preſvetim reſhnjim teleſu in pozdravljenje Marije preshiſte devize;* u Ljubljani 1832.12.

ŠVAB GASPAR, rodjen g. 1797 u Boginskoj Bistrici na Gorenskom, župnik u Hotederšici: a) *Katolſhki nauk od Sakramentov ſvete pokore in preſvetiga réſhniga teléſa; v' Ljubljani* 1826.8; b) *G. Kriſhtofa Schmida, korarja Avguſtanſkiga, zgodbe ſvétiga piſma sa mlade ljudi (iz nem.); v' Ljublani* 1830.8, izvadak; c) *Nauk katoljſhke zerkve od opravizhenja greſhnika; v' Ljublani* 1832.8.

BOHINC ANDRIA, rodjen g. 1795 u Zapužih na Gorenskom, duh. pomoćnik kod Sv. Petra u ljubljanskom predgradju: *Druſhba verniga shlovéka s' bogam, to je navuki ino molitve; v' Lublani* 1827.12.

BONČA (*Vonča*) FERD., kranjac, franjevac u manastiru kostanjevskom blizu Gorice, i tu učitelj iztočnih jezika i Sv. Pisma: *Tri pridge sa sveto leto; v' Ljublani* 1827.12. Jezik mu lošav.

ALBRECHT ANDRIA, rodjen g. 1782 u Idrii, kanonik i župnik u Ljubljani, najčešći protivnik Metelkova pravopisa, popravio je te izdao *Shivlenje Svetnikov* od Fr. Verita, te je jošte napisao: a) *Kerſhanſki katolſhki nauk od narpotrebniſhi reſnic ſvete vere s opraſhanji in odgovori; v' Ljubljani* 1827.8 i 1830.8; b) *Kerſhanſki katolſhki nauk za*

Digitized by Google

odraſhene mladoſt; *v' Ljubljani* 1828.8; c) *Sveti velíki teden*; *v' Ljubljani* 1829.8.

VERITI FRANJO, rodjen g. 1771 u Videmu, župnik u Horjulu u nutrnjoj Krajnskoj preminu g. 1849. Jezik mu je dosta čist i gladak. Napisao je: a) *Raslaganje Jesusovih naukov na gori, kakov jih popiſuje sveti Matevsh 5. 3–10*; *v' Ljubljani* 1827.12; b) *Življenje svetnikov* g. 1828 i 1831; c) *Raslaganje ſvetiga evangelia vſih nedelj in sapovedanih prasnikov serkveniga leta*; *v' Ljubljani* 1830.8; c) *Popótnik ſhiroke in voske poti* i td. *v' Ljubljani* 1828.8; d) *Kerſansko-katolíki nauk*. 1834; e) *Premiſljevanje Kristusevoga terplenja* i *Feliks na voski in široki poti* (*pripoviest*); f) *Perpravljenje k smerti*, 1841.

RIŠNER VID, štajarac, duhovnik uznika u Gradcu: a) *Nabirki sa mlade kriſtjane, ali návuki, sgodbize, peſmi, priſlovi* i td. *na haſek mladih kerſhenih*, u Gradcu 1828.12; b) *Katolſka meſhna knishiza s' drugimi molitvami* i td. u Gradcu 1828. 32; c) *Die heil. vier Evangelien, ins Windische übersetzt von Vid Rišner und Kol. Kvas*, u rukopisu od g. 1831 radi nedozvoljena tiskanja.

ZIEGLER IVAN, rodjen g. 1792 u Udmatu blizu Ljubljane, duhovnik ljubljanskih uznika: a) *Molitve sa bolnike*; *v' Ljubljani* 1828.8 i 183012; b) *Shtiri poſledne reshi, ali premiſhlevanje ſmerti, ſodbe, pekla in nebéſ*; *v' Jubljani* 1831.12; c) *Dober nauk, ali kratko poduzhenje ſe shaſne in veshne nesreshe obvarovati*; *v' Ljubljani* 1832.12; d) *Meſhne bukvize*; *v' Ljubljani* 1832.12.

KVAS KOLOMAN, štajarac, izvanredni učitelj slovenskoga jezika na Gradačkom sveučilištu, ostavi u rukopisu od g. 1829 svoju *Windische Sprachlehre* (*V. gori Rišner i Časop. česk. Mus. 1829 IV. 77*).

TRAVEN IVAN, rodjen g. 1781 u Dobu (*Aich*) na Gorenskom, župnik u [illegible]du: *Opominjevanje k' pokori v' ſvetim leta 1826*; *v' Ljubljani* 1829.8 (*govori*).

KASTELIC MIHAJLO, rodjen g. 1796 u Gorenji (*Oberdorf bei Sittich*) na Dolenskom, prvo pisar a kašnje knjižničar ljubljanske licealne knjižnice, velike si zasluge stekao pred slovenskim narodom s izdavanjem zabavnika: *Krajnſka shbelica*. Prvi nje svezak ugleda bieli sviet g. 1830.8, i tako za tri sliedeće godine po jedan, a g. 1848 peti svezak ali nekritične. Kastelic znao si prikupiti najbolje poetičke sile krajnske, te je Čbelica jamačno prepravila put novoj školi slovenske književnosti, koja danas, Blaiweisem predvodjena, uz sve zaprieke, što joj dušmani podmeću, već

Digitized by Google

liepo cvate. Glavni Kastelicevi pomagatelji bjehu: Prešern, Župan, Potočnik, i td. a on svega sriednik i duša. U Čbelici ima i narodnih piesama, ali su svojevoljno prekrojene; u ostalom više je krajnska nego pravo slovenska. Što se pako tiče urednikovih piesama, veli Maćun, da u njih nema prave uzvišene poezije. Od njega je: *Pesem svitlimu Zef. Franću I* i td. *péta v' Prulah per snamnju 17 velkiga 'Serpana* 1829; u Ljubljani 4 *(slov. i nem.)*.

POTOČNIK BLAŽ, rodjen g. 1799 u Struževu blizu Nakla na Gorenskom, duh. pomoćnik i pievalac kod stolne crkve ljubljanske, zatim župnik u onoj okolici, po Maćunu uz *slovnicu slovenskoga jezika* nemački pisanu izdao je jednu stranu *sveta u obrasih* (*Orbis pictus*), ter složio njekoje i crkvene i svietovne krasne piesmice, medju kojimi vele poznatu *Pridi Gorenc*. Jezik mu je čist i pravilan. Njegova su i sliedeća diela: a) *Premišlovanje sa shaf Svetiga léta, Jakoba Benigna Bossueta* i td. *(prevod); v' Lublani* 1826.8 dvokrat; b) *Svete peśmi sa vśe velike praznike in godove med létam;* u Ljubljani 182712; c) *Molituvne bukvize posebno sa mlade ljudi* (*iz nem.*), u Ljubljani 1827.12.

HOLZAPFEL IGNJAT, rodjen g. 1799 u Novom miestu na Gorenskom, duh. pomoćnik kod sv. Jakova u Ljubljani, piesmami se odlikova u Čbelici. Isto se odlikovali na tom polju.

LEVIČNIK BARTUO, iz gornje Krajnske;

GRABNER GJORGJE, iz dolnje Krajnske, pravnik u Beču, i

KOSMAČ GJORGJE, rodjen g. 1799 u Dani, pisar kod licealne knjižnice u Ljubljani, od koga još imamo u prozi sliedeću pripoviest: *Ita Togenburśka grafinja, lepa ino nauka polna zgodba dvanajśtiga stolétja (iz nem. od C. Schmida);* u Ljubljani 1831.8.

ŽUPAN JAKOV, rodjen g. 1785 u Prevoju na Gorenskom, naučitelj bogoslovja, profesor starega zavieta i istočnih jezika na ljubljanskom liceju, g. 1817–19 proputova kvarnerske otoke, da prouči glagoljštinu, a g. 1820 Hrvatskom i Slavonijom do Zemuna, pobirajuć ne samo knjige, spise i td., nego i starinske rieči, poslovice i td., te je radio i na zemljovide (*V. Danicu g. 1835 br. 15*). Njegove piesme u Čbelici po Maćunu sviedoče visoku učenost ne samo u jeziku nego i u poviestnici. Nalazi jih se njekoliko i u *Illyrischen Blatt-u.*

PREŠERN FRANJO, rodio se je 3 pros. 1800 u Vrbi na Gorenskom, učio je prve nauke u Ljubljani, zatim pravo u Beču, i tu si naučiteljsku lovoriku pribavi. Više je godina morao služiti kao prosti perovodja

Digitized by Google

u Ljubljani, jer su ga proganjali, kô što se sam tuži u piesni *slovó od mladosti*, a jedva g. 1846 bje imenovan odvietnikom u Kranju (*Krainburg*), gdje se prestavio 8 veljače 1849. Poznavao je grčki, latinski, nemački, italijanski, franceski i englezki jezik, a i znanostmi se dosta zabavljao. Najviše ga pako pjesničtvo zanimalo, budući mu narav na tom u izobilju pružila sve, što pravomu piesniku dolikuje. Prve iskre njegova velikoga piesničkoga duha primi i obielodani krajnska Čbelica, koja s njih navlastito liepo si ime u narodu steče, pošto su joj one jamačno najkrasniji biser. Kašnje, kad nje nebi a niti i ma koga drugoga narodnoga glasila, pohiti Franjo, da pjeva nemački, a te je umotvore na svietlo davao u prilozih ljubljanskih novica (*Illyrischen Blatte*). No početkom g. 1836 vrati se na pravu stazu, te što bi sada slovenski izumio i složio, na nemački bi istodobno prevadjao, i oboje u istih novinah izdavao. Poezija mu je mnogovrstna, naime lirička, epička, satirička i epigramička. U liričkoj bješe mu za uzor Petrarka; toga radi i Franjo ponajviše je sonet rabio, al Julia mu je bila jedini omiljeni cilj, predhodnica njegova uzhitjenja. Što se tiče ove piesničke struke Prešern stoji bez dvojbe kao prvi lirik u slovenštini. U epičkoj jedva se Vodnika hvaća. Satire su mu dosta židke i poučne, no kadgodi peku odveć živo, pošto nije svedjer znao svoje strasti dovoljno obuzdati. U epigramih razvija se pako njegova narodno-politička kratkovidnost, jer ti šiba one, koji jugoslavenstvu veliku budućnost proriču; a nije čuda, pošto i njemštinu zove dojkinjom, koju treba njegovati. Drži se obično italijanske forme; mast mu živa i vatrena, jezik čist i nježan, a slog pravo narodan i gladak. Blaznik sakupi Franjine piesme, i dade jih tiskati pod naslovom: *Poesije doktora Franceta Preširna*, u Ljubljani 1847.

SLOMŠEK ANTUN, rodjen g. 1800 u Ponikvah kod Poličana u celjskom kotaru, duhovnik u celovskom siemeništu i učitelj slovenskoga jezika, zatim glavni župnik u Saldenhofenu, kanonik a g. 1846 labudski (*Lavant*) biskup, preminu u Mariboru g. 1862. Mnogo je o tom nastojao, da sbudi narodnu sviest po Koruškoj i Štajarskoj. Tom namierom ustroji u Celovcu društvo Sv. Mohora, komu bje glavna zadaća poučne i ćudoredne knjige izdavati i po narodu širiti. Dosta je dobrih piesni sastavio, te njekoje su tiskane u knjižici *koruške in štajarske pesmi*, koje su g. 1832 već za drugi put u Celovcu bieli sviet ugledale. G. 1846 utemelji lietopis *Drobtince*, gdje ima njekoliko njegovih veleliepih sastavaka. Preveo je i Šilerovu piesmu *o Zvonu*, nego ju crkvenom bojom omastio. Jarniku je svoju pomoć pružio, u što se bavio nemačko-slovenskim slovnikom. Njegov

Digitized by Google

Mnemosynon slavicum (*u Celovcu 1840*) jest u svojoj struci bez dvojbe izvrstni tvor. Osim toga napisao je: a) *Navod v' branje za mladoft nedélfkih fkol; v' Zeli* 1832.8; b) *Prijetne perpovedi za otrôke*, u Celovcu 1832.8 (*prevodi od Schmida po mladeži siemeništa, a Slomšekom samo izpravljeni*); c) *Blaše in Nežica v nedeljski šoli*, pravi vienac svih potrebnih znanosti. Janešić još te spominje: *Keršansko devištvo*; *Življenja srečen pot*; *Blaše iz Nežica* (*oboje višekrat tiskano*); *Hrana evangeljskih navkov*; *Apostolska hrana* i td. Mnogo je i u rukopisih ostavio, navlastito pripoviedi, jer je i kao izvrstni pripoviedalac na glasu bio. Jezik mu je suho zlato.

SMOLE ANDRIA, vlastelin i gospodar imanja Pajžeka, koje proda, te se u Ljubljani nastani, i tu se izkaza kao vatreni podupiratelj narodnoga napredka a slovenske knjige navlastito. Marljivo je kupio stare knjige i spise, te i narodne piesme, koje je svojevoljno izpravljao. Izdao je krasni svezak: *Vesel dan ali Matiček se ženi*, zatim *Varh* i td. što je iz englezkoga prevadjao. Najposlje obielodani Vodnikove piesme. Preminuo 3 pros. 1840.

PIRC FRANJO, iz Kamnika na Gorenskom, gdje se rodio g. 1785, župnik u Brežju (*Birkei dorf*), gospodarstvu veoma viešt: *Krajnfki vertnar. Pervi del. V' Ljublani* 1830.8.

ALIČ iz Krajnske, a župnik na Štajarskom: a) *Majhini Katekismus*; u Gradcu 1830.8; *Kratke perpovédanje za flovenske fkole po desheli v' s. k. dershavah*, u Gradcu 1831.8 prevod.

JERIN VRBAN, dekan pri stolnoj crkvi ljubljanskoj: *Kerfhkanfki nauk za Slovénfke fhole poleg katekisma po s. kr. dershavah; v' Ljubljani* 1831.7; sa pripomoću Fr. *Jelovšeka*, učitelja vieronauka kod glavnih škola, i Jos. *Burgara*, duhovnika kod siemeništa u Ljubljani.

MURKO ANT. IVAN, štajarac, pravoznanac, izdatelj Volkmerjevih *Pesmi in fabule* (*1836*), dobar filolog, napisao je i obielodanio: a) *Theoretisch-praktische slowenische Sprachlehre für Deutsche nach den Volkssprecharten der Slowenen in Steiermark, Kärnten, Krain und Ungarns westlichen Districten; Grätz* 1832.8; b) *Slowenisch-deutsches und deutsch-slowenisches Handwörterbuch. I Theil Grätz* 1832.8; *II Theil* 1833.8. Za temelj mu služilo štajarsko narečje, ali je i ostala podosta i vieśto upotrebio.

ČOP MATIA, rodjen g. 1797, čuvar licealne knjižnice u Ljubljani, poznavatelj 13 jezika i velike znanosti, bje od kaplje udaren na kupanju

Digitized by Google

kod Tomaćeva, te se u bolji sviet prestavi 6 srp. 1835. G. 1833 izdao je: *Abecedno vojsko*, a u rukopisih mnogo je diela ostavio, medju kojimi: *Sgodovino slovenskoga slovstva*. Bieše oštre pameti i vesele ćudi.

SRF ANTON, duh. pomoćnik pri velikoj Nedielji, Dajnkovim pravopisom sastavio je: *Pad no sdig zhloveka, ali zagrefhenie no odgrefhenje zhloveshjega naroda v' sednih predgah k obüdenij grefhnika na pokoro*; *v' Gradzi* 1832.8.

KORITKO EMIL, poljski prognanik stanom u Ljubljani, marljivo je pobirao slovenske narodne piesme, i do g. 1844 pet svezaka njih na svietlo dao.

KREMPEL ANTON, rodjen g. 1790 blizu Radgone na Štajarskom, umrie g. 1844. Napisao je slabim jezikom: *Dogodivšine štajerske semlje*; u Gradcu 1844. Prešern ga kori s nemštine. Po Maćunu bolje su mu piesme, s kojimi obično svršuje pojedine istorične dobe.

AHACEL MATIA, rodjen 1779 u Sv. Jakovu na Koruškom, učitelj matematike, poljodielstva i naravoslovja u Celovcu preminu g. 1845. Vatreno je podupirao narodnu knjigu i sam izdáo sbirku s naslovom: *Koroške in Štajerske pesmi* s napjevi, trikrat preštampanu.

ZEMLJA J., rodjen g. 1805, umrie g. 1844 kano župnik na Ováiškem na Gorenskom. Uz njeke manje, po Maćunu, sastavio je i poveću liepu piesmu: *Sedem sinov*, natiskanu u Ljubljani 1843 ujedno sa svojim prevodom Gajeve bugarke: *na grobu*.

Svrha druge knjige.

Digitized by Google

KAZALO.

DRUGA DOBA. Stanje književnosti kod Jugoslavjana od petnaestoga do druge polovice osamnaestoga vieka.

ODIEL I.

Pregled političke poviesti jugoslavjanskih naroda za drugoga doba.

Strana.

§. 1. Jugoslavjani početkom XV vieka 3
§. 2. Hrvati 5

ODIEL II.

Pregled književne poviesti jugoslavjanskih naroda za drugoga doba.

Radilci na polju narodne književnosti jugoslavjanske za ovoga doba 297

Odsiek I. Hrvatska književnost.

§. 1. Kako se prvo pomakla pravo-narodna jugoslavjanska prosvieta i književnost 299
§. 2. Latinsko-grčko življe u Hrvatskoj.
A. Latinski jezik kao narodni u primorju dalmatinskom i poslie dolazka hrvatsko-srbskoga naroda 302
B. Grčki jezik kao narodni u primorju dalmatinskom i poslie dolazka hrvatsko-srbskoga naroda 309
§. 3. Razvoj latinsko-italijanske učenosti u današnjoj Dalmaciji . 310
A. Javne crkvene škole latinsko-italijanske . . . 311
B. Javne crkvene škole latinske 325
C. Učena družtva italijanska 330
§. 4. Razvoj latinsko-nemačke učenosti u sadašnjoj Hrvatskoj i Slavoniji 331
A. Javne svietske škole latinsko-nemačke 332
B. Javne crkvene škole latinske 336

Digitized by Google

§. 5. Razvoj Hrvatskoga jezika.
A. Hrvatski jezik postaje domaći i u primorskih gradovih latinsko-italijanskoga porekla 337
B. Narodne škole svietske i crkvene, i učena družtva u hrvatskoj kraljevini 342
C. Glavne zaprieke, koje su zaostavljale razvitak narodne književnosti u trojednoj kraljevini 345
D. Spljet sa Starimgradom na Hvaru u jugoslavjanstvu kolievka prave narodne književnosti 349
E. Naziv jezika književnoga u trojednoj kraljevini, i njegova pismenost 353
F. Zamah narodne učenosti hrvatske 355
§. 6. Radilci Hrvatsko-Dalmatinski na polju jugoslavjanske književnosti za ovo drugo doba 365
A. Piesnici Hrvatsko-Dalmatinski 366
B. Prostopisci Hrvatsko-Dalmatinski 428
§. 7. Radilci Hrvatsko-Slavonski na polju jugoslavjanske književnosti za ovo drugo doba 481
A. Piesnici Hrvatsko-Slavonski 482
B. Prostopisci Hrvatsko-Slavonski 491
§. 8. Radilci Hrvatsko-Kajkavski na polju jugoslavjanske književnosti za ovo drugo doba 502
A. Piesnici Hrvatsko-Kajkavski 504
B. Prostopisci Hrvatsko-Kajkavski 516

Odsiek II. Slovenska književnost.

§. 1. Stanje obće prosvjete u Slovenskoj 538
§. 2. Razvoj slovenskoga jezika 544
§. 3. Radilci slovenski na polju jugoslavjanske književnosti za ovo drugo doba 548

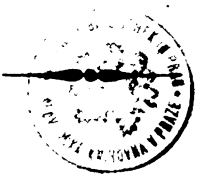

Digitized by Google

8 V 1941

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

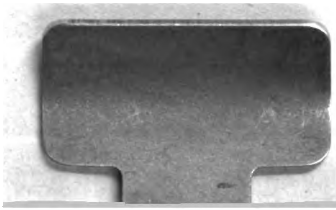
Digitized by Google

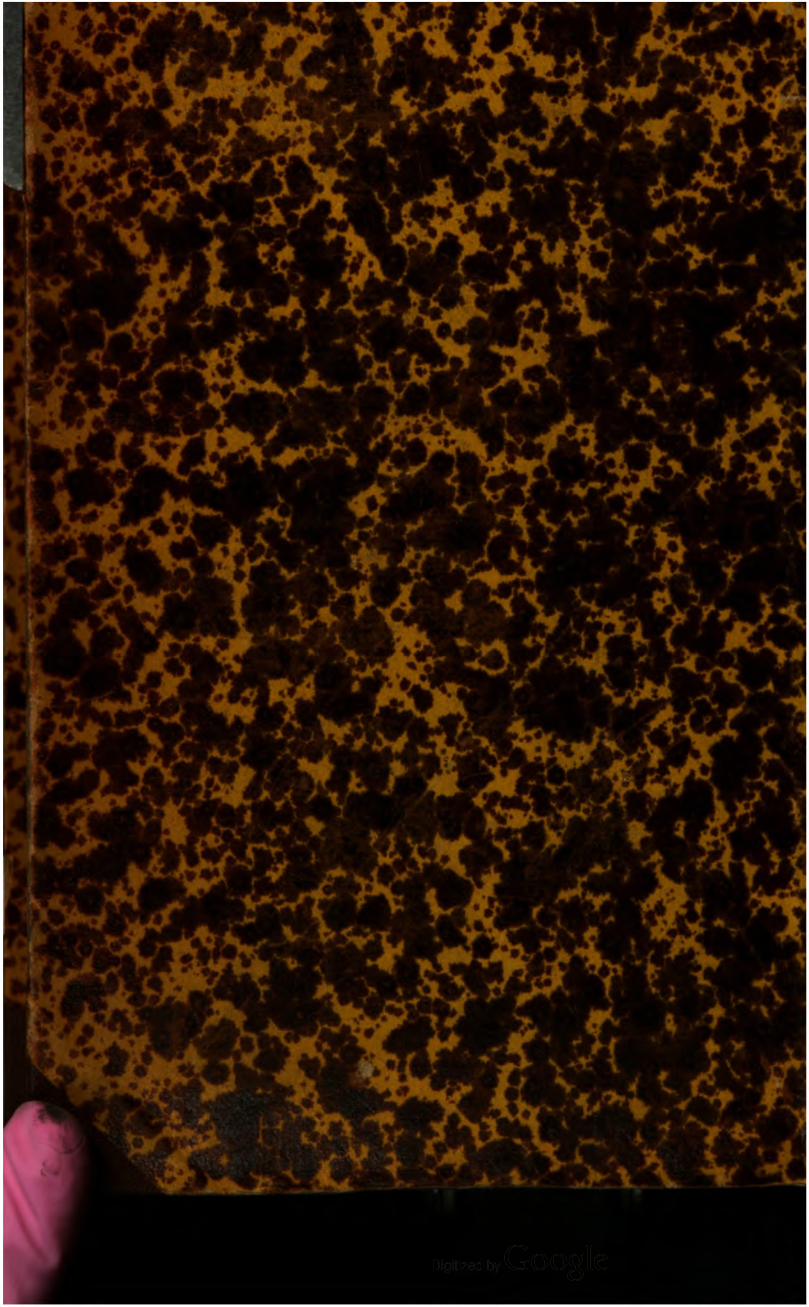
Digitized by Google